

51593

7-10.

SZÁZADOK

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT KÖZLÖNYE

A VÁLASZTMÁNY MEGBIZÁSÁBÓL SZERKESZTI
Dr DOMJANOVSKY SÁNDOR VÁLASZTMÁNYI TAG

XLVIII. ÉVF. 1. SZÁM. 1914. JANUÁR 15.
BUDAPEST, 1914. AZ ATHENAEUM IRODALMI ÉS
NYOMDAI RÉSZVÉNYTÁRSULAT NYOMÁSA ❧❧❧

Tartalom.

Dr. Dézsi Lajos : Wathay Ferencz	Oldal I
Szekfü Gyula : Két historiographus Castaldo erdélyi seregében	17
Kujáni Gábor : Brodarics István szereplése János király oldalán. (I. közlemény.)	34

Történeti irodalom. I.

Középkori krónikások. XII—XIV. köt. Ism. <i>Márki Sándor</i>	52
Monori Wertheimer Ede : Gróf Andrassy Gyula élete és kora. I—III. köt. Ism. <i>Pethő Sándor</i>	55
Pompéry Aurél : Kossuth Lajos 1837—39-iki hűtlenségi perének tör- ténete, kapcsolatban báró Wesselényi Miklós hűtlenségi és az íjjak felségsértési perének történetével. Ism. <i>dr. Lukinich Imre</i> ..	62
Csoma József : A magyar heraldika korszakai. Ism. <i>Szentpétery Imre</i> ..	64
Sörös Pongrácz : Forgách Ferencz, a történetíró	66
Temesváry János : Erdély választott püspökei 1618—1695.	67
Folyóiratszemle	67

Tárca.

Nagy Géza : Az eszegel bolgárok neve	76
Dr. Lukinich Imre : A kurucz kor költészetéhez	78
Vegyes közlések	79

Sommaire.

L. Dézsi : François Wathay	I
J. Szekfü : Deux historiens dans l'armée transylvanienne de Castaldo ..	17
G. Kujáni : Le rôle d'Etienne de Brodarics à côté du roi Jean (I. partie) ..	34

Bulletin historique.

Les historiens du moyen âge. T. XII—XIV., par *A. Márki* 52. — E. Wertheimer de Monor : L'époque et la vie du comte Jules Andrassy. T. I—III., par *A. Pethő* 55. — *A. Pompéry* : Le procès de haute trahison de Louis Kossuth en 1837—39, en rapport avec le procès de haute trahison du baron Nicolas Wesselényi et avec le procès de lèse-majesté de la jeunesse, par *E. Lukinich* 62. — *J. Csoma* : Les époques de la heraldique hongroise, par *E. Szentpétery* 64. — *P. Sörös* : François de Forgách, l'historien 66. — *J. Temesváry* : Les évêques élus de la Transylvanie 1618—1695. 67. — *Revue des revues* 67.

Feuilleton.

G. Nagy : Le nom des bulgares esegel 76. — *E. Lukinich* : Un document à la poésie de l'époque de Rákóczi 78. — *Mélanges* 79.

Tisztelettel kérjük tagtársainkat, hogy folyóiratunk és kiadványaink szétküldésére vonatkozó és minden egyéb társulati ügyben Társulatunk főtítkárához, **Barabás Samu** úrhoz (I., Vár, Országos Levéltár) szíveskedjenek fordulni. Nála jelentendők be a *lakásváltoztatások* s hozzá intézendők a reclamatiók, a melyek azonban csak három hónapon belül vétetnek figyelembe.

SZÁZADOK

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT
KÖZLÖNYE

A VÁLASZTMÁNY MEGBIZÁSÁBÓL SZERKESZTI

DR. DOMANOVSKY SÁNDOR

VÁLASZTMÁNYI TAG

XLVIII. ÉVFOLYAM

1914.

BUDAPESTEN, 1914.

KIADJA A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

	Lap
Nyugat	144, 235, 437, 536, 643, 755
Pester Lloyd	70, 145, 344, 537, 643, 755
Pesti Hírlap	71, 144, 235, 344, 437, 537, 643
Pesti Napló	71, 145, 344, 437, 644
Pressburger Zeitung	71, 145, 235, 344, 437, 755
Preussische Jahrbücher	236
Prosvjeta	145, 341
Protestáns Szemle	71, 236, 344, 437, 644, 756
Református Szemle	71
Religio	71, 145, 537
Revista Catolică	644, 756
Revista pentru istorie	756
Revue des deux Mondes	344, 537
Revue des Questions Historiques	437, 537
Revue des Sciences Politiques	437
Revue d'histoire diplomatiques	645
Revue historique de la Révolution Française	236
Sárospataki Református Lapok	146, 344, 437, 538
Siebenbürgisch-Deutsches Tagblatt	345, 538, 645
Szabadgondolat	345
Szeged és Vidéke	146
Szocializmus	345
Temesvári Hírlap	756
The Iowa Journal of History and Politics	438
Theologiai Szaklap	73, 645
Történelmi Közlemények Abauj-Torna Vármegye és Kassa Multjából	236
Történeti Szemle	71, 237, 438, 646, 756
Transilvania	146, 345, 439, 757
Turul	238, 757
Új Élet	239, 345
Új Idők	73, 147, 239, 345, 538, 647, 758
Ungarische Rundschau	74, 239, 539
Unirea	240, 439
Uránia	74, 147, 240, 439, 540, 647, 758
Vármegyei Közélet	75, 148
Városi Szemle	540
Vasárnapi Ujság	75, 148, 241, 439, 540, 647, 759
Világ	242, 345
Vjesnik kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinskoga zemaljskoga arkiva	242, 345
Zeitschrift für Kirchengeschichte	649

Tárcza.

Barabás Samu : Jelentés a Magyar Történelmi Társulat 1913. évi működéséről	347
Erdélyi Alajos : Felelet Veress Endre cikkére.....	350
Dr. Lukinich Imre : A kurucz kor költészetéhez	78
Molnár Imre : Az első magyarországi protestánsellenes királyi rendelet kérdéséhez	245
M. H. : A pragmatica sanctio és Erdélyország pecsétje ..	244

	Lap
Földrajzi Közlemények	433, 639
Gazeta Transilvaniei	435
Genealogiai Füzetek	747
Glasnik zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini	139, 434, 748
Hadtörténelmi Közlemények	139, 435, 748
Historisches Jahrbuch	340
Historische Vierteljahrschrift	532, 639
Historische Zeitschrift	340, 532, 639
Hrvatska Prosvjeta	145, 341
Huszádik Század	341, 532, 640
Irodalomtörténet	146, 231, 341
Irodalomtörténeti Közlemények	140
Kalazantinum	68
Kassai Hírlap	341
Katholikus Szemle	69, 140, 232, 435, 532, 750
Kéleti Szemle	140, 750
Keresztény Magvető	69, 232, 532, 750
Kölozsvári Hírlap	532
Kölozsvári Szemle	341
Komáromi Ujság	140, 232
Korrespondenzblatt	140, 532, 751
Könyvtári Szemle	141, 341, 533, 640
Közgazdasági Szemle	342, 640
Közlemények Szepes Vármegyé Multjából	141
Közművelődés	342, 533, 752
Летописъ Матне Сруеке	141, 232, 533, 752
Levéltárosok Lapja	533, 640
Luccafarul	232
Magyar Figyelő	142, 232, 342, 436, 533, 640, 752
Magyar Hírlap	142, 534
Magyar Katonai Közlöny	69, 233, 534, 640
Magyar Könyvszemle	142, 534, 641, 752
Magyar Középkola	342, 534, 641, 752
Magyar Kultúra	342, 534, 752
Magyar Nyelv	69, 143, 233, 342, 436, 535, 641, 753
Magyar Nyelvőr	70, 143, 233, 343, 535, 641, 753
Magyarország	234, 343, 436, 535
Magyar Paedagogia	143, 436, 536, 753
Magyar Paizs	536
Magyar Társadalomtudományi Szemle	143, 343
Mitteilungen aus dem Stadtarchiv von Köln	234
Mitteilungen aus der historischen Literatur	642
Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichts- forschung	642
Múzeumi és Könyvtári Értesítő	234, 753
Nagyág	536
Népszava	343
Neue Freie Presse	343
Neues Archiv der Gesellschaft für ältere deutsche Geschichts- kunde	343
Neues Pester Journal	144, 343, 436, 536, 643
Numizmatikai Közlöny	144, 536, 755
Nyelvtudomány	144, 642
Nyelvtudományi Közlemények	70, 536

	Lap
Szinnyei József: Magyar írók 130. Ism. —ts.	625
Téglás Gábor: Dácia megdülésének története. Ism. <i>Finály Gábor</i>	520
Temesváry János: Erdély választott püspökei 1618—1695. . .	67
Thallóczy Lajos és Barabás Samu: A Frangepán-család oklevéltára. II. köt. Ism. <i>Szentpétery Imre</i>	715
Thúry Zsigmond: A szombatos codexek bibliographiája	228
Veress Endre: Basta György hadvezér levelezése és iratai. I—II. köt. Ism. <i>Gárdonyi Albert</i>	321
Veress Endre 1. <i>Fontes</i> alatt	719
Wertheimer Ede: Gróf Andrássy Gyula élete és kora. I—III. köt. Ism. <i>Pethő Sándor</i>	55
Folyóiratszemle	67, 137, 228, 337, 431, 525, 635, 739
A Bács-Bodrog vármegyei Történelmi Társulat Évkönyve	137
A Cél	67, 228, 431, 525, 635, 739
Adalékok Zemplén vármegye Történetéhez	337, 525, 739
A Hét	531, 636, 740
Akadémiai Értesítő	68, 137, 229, 339, 431, 636, 740
Alkotmány	138, 229, 339, 431, 526, 636
A Magyar Filozófiai Társaság Közleményei	138
Aranyosvidék	68, 230
Archaeologiai Értesítő	230, 432, 527, 636
A Tengerpart	138, 527
Az Ujság	68, 138, 230, 339, 433, 527, 637
Bácsmegye	138
Békésmegyei Függetlenség	637
Budapest	231, 339, 433, 527
Besztercebánya és vidéke	740
Budapester Tagblatt	68
Budapesti Hírlap	68, 138, 231, 433, 740
Budapesti Szemle	138, 231, 339, 527, 742
Bulletin de l'Institut pour l'étude de l'Europe sudorientale	339, 637, 744
Časopis Musea Kral. Českeho	637
Családtörténeti Jegyzetek	529, 744
Családtörténeti Lapok	745
Cultura Crestină	339, 530
Debreczeni Protestáns Lap	139
Délmagyarországi Közlöny	139
Deutsche Litteraturzeitung	433
Deutsche Rundschau für Geographie	340
Die Karpathen	745
Dolgozatok az Erdélyi Nemzeti Múzeum érem- és régiségtárából	638, 745
Egyetemes Philologiai Közlöny	340, 530, 746
Egyházi Közlöny	68, 139, 531
Élet	433
Építő Ipar. Építő Művészet	340
Erdély	433
Erdélyi Múzeum	531, 747
Felsőmagyarország	340

	Lap
Lakos Béla : Heltai Gáspár reformátor és kora	524
Láng Lajos : A statisztika története. Ism. <i>Erdélyi Alajos</i> ..	223
Lechner Jenő : Tanulmányok a lengyelországi és felsőmagyar- országi renaissance építésről. Ism. <i>Divéky Adorján</i> ..	622
Lechner Tibor : Korszellem és történettudomány	136
Lukinich Imre : Bethlen István és Bethlen Péter külföldi iskoláztatása	431
Lupaş, Jovan : Principele ardelean Acaşiu Barcsai şi mitro- politul Sava Brancovici. Ism. <i>Gagyí Jenő</i>	732
Makay Béla : A Balaton és vidéke a történeti korban. Ism. <i>Holub József</i>	725
Melich János l. <i>Gombocz</i> alatt	631
Miskolczy István : Anjou Károly. Ism. <i>Patek Ferencz</i>	628
Pacher Donát : l. <i>Pannonhalmi apátság</i> alatt	416
A pannonhalmi apátság története. XII. A. és B. kötet. Ism. <i>Karácsonyi János</i>	416
Pfeiffer, Nicolaus : Die ungarische Dominikanerprovinz von ihrer Gründung 1221 bis zur Tatarenverwüstung. Ism. <i>Karácsonyi János</i>	332
Piványi, Eugène : Hungarians in the American War. Ism. <i>F. S.</i>	136
Pompéry Aurél : Kossuth Lajos 1837—39-iki hűtlenségi peré- nek története, kapcsolatban báró Wesselényi Miklós hűt- lenségi és az ifjak felségsértési perének történetével. Ism. <i>dr. Lukinich Imre</i>	62
Pongrácz, Alexander : Urgeschichte der Magyaren und die Landnahme. Ism. <i>D. S.</i>	518
Pongrácz József : Magyar diákok Angliában. Ism. — <i>k.</i>	739
Rajka Géza : A kolozsvári szabóczéh története a XV—XVII. században	227
Révész Imre : A tudományos egyháztörténetírás. Ism. <i>Kris- tóf György</i>	523
Richter Mátyás István : A németprónai származású papok. Ism. <i>P.</i>	738
Frh. v. Schönholz : Traditionen zur Charakteristik Öster- reichs, seines Staats- und Volkslebens unter Franz I. Bd. I—II. Ism. <i>Weber Artur</i>	132
Sörös Pongrácz : Forgách Ferencz, a történetíró	66
Sörös Pongrácz : l. <i>Pannonhalmi apátság</i> alatt	416
Szádeczky Lajos : Iparfejlődés és a czéhek története Magyar- országon. I—II. köt. Ism. <i>yr.</i>	126
Szalay László levelei. Kiadta dr. br. Szalay Gábor. Ism. <i>Zá- vodszy Levente</i>	512
Szalay László : Magyarország története. Függelék a VI. kötet- hez	517

	Lap
Barabás Samu, I. <i>Thallóczy</i> alatt	715
Beretzky György emlékirataiból. <i>Ism. Z.</i>	632
Chalandon, Ferdinand : <i>Les Comnène</i> . <i>Ism. Miskolczy Gyula</i> ..	616
Csoma József : A magyar heraldika korszakai. <i>Ism. Szent-</i> <i>pétery Imre</i>	64
Divéky Adorján : Zsigmond lengyel herceg budai száma- adásai. <i>Ism. Dr. I. B.</i>	428
Duray Kálmán : A váczi czéhek	227
Éble Gábor : A nagykarolyi gr. Karolyi család leszármazása. <i>Ism. Hóman Bálint</i>	429
Erdélyi Gyula : Veszprém város története a török idők alatt. <i>Ism. Tóth Zoltán</i>	735
Erdélyi László : Az egyházi vagyon eredete és jellege Magyar- országon. <i>Ism. Pfeiffer Miklós</i>	620
Farkas Pál : A francia forradalom. I—II. köt. <i>Ism. Márki</i> <i>Sándor</i>	128
Fontes rerum Transylvanicarum. II—III. köt. <i>Ism. Kará-</i> <i>csonyi János</i>	719
Gardner A. Ernest : A régi Athén. <i>Ism. Darkó Jenő</i>	333
Gárdonyi Albert : A főváros egyesítésére vonatkozó okmá- nyok gyűjteménye. <i>Ism. Niklay Péter</i>	613
Gelléri Mór : Hetven év a magyar ipar történetéből. <i>Ism.</i> <i>Gárdonyi Albert</i>	335
Gombocz Endre : A budapesti egyetemi botanikus kert tör- ténete. 1770—1866. <i>Ism. Ernyey József</i>	721
Gombocz Zoltán és Melich János : Magyar Etymologiai Szó- tár. <i>Ism. Tolnai Vilmos</i>	631
Haiczl Kálmán : A gamszentbenedeki apátság története. <i>Ism. Patek Ferencz</i>	733
Hain Gáspár löcsei krónikája. III. füz. <i>Ism. Iványi Béla</i>	135
Jansen, Max : Jakob Fugger der Reiche. <i>Ism. Relković Neda</i> ..	626
Jósa János : A csikszentgyörgyi, csikmindszenti és csikszent- királyi Josa-család története. <i>Ism. K.</i>	423
Kajlós (Keller) Imre : Dr. Böhm Károly élete és művei. I—III. köt. <i>Ism. Márki Sándor</i>	327
Kováts, Franz : Handelsverbindungen zwischen Köln und Pressburg (Pozsony) im Spätmittelalter. <i>Ism. —y —r...</i>	426
Középkori krónikások. XII. köt. <i>Ism. Márki Sándor</i>	52
Krejčík, Ad. L. : Prolegomena : T. J. Pešina Mars Mora- vicus II. része kiadásához. <i>Ism. —y —f...</i>	737
Kuné Gyula : Egy szabadságharczos emlékiratai. Fordította Berák Pál. <i>Ism. —y —e.</i>	337
Kurucz József : A győri ipartestület és a régi győri ipar- társulatok története. <i>Ism. G. A.</i>	635

TARTALOM.

	Lap
BARABÁS SAMU: Két hamis Frangepán-oklevél	674
DÉZSI LAJOS: Wathay Ferencz	I
DIVÉKY ADORJÁN: Zsigmond lengyel herczeg II. Ulászló udvarában	449, 562
ECKHART FERENCZ: A főbányagrófi méltóság szervezése....	197
ELLEND JÓZSEF: A sárospataki főiskola egy évszázaddal ezelőtt	597, 697
FEST ALADÁR: Halászat és állattenyésztés a középkori Fiu- méban.....	657
FRAKNÓI VILMOS: Wenczel király megválasztása 1301-ben	81
GÁRDONYI ALBERT: A királyi titkos kanczellária eredete és kialakulása Magyarországon	174
KARÁCSONYI JÁNOS: A moldvai csángók eredete.....	543
R. KISS ISTVÁN: Az első magyar közjog	291, 357
KUJÁNI GÁBOR: Brodarics István szereplése János király oldalán.....	34, 107
LUKINICH IMRE: Egy erdélyi kereskedelmi társaság terve 1703-ból	464
PELZ BÉLA: A haimburgi béketárgyalások. 1621 január 25—április 22	477, 577
POMPÉRY AURÉL: Adalékok az emigratio történetéhez 161,	277
SZABÓ DEZSŐ: A pozsonyi béke. 1491 nov. 7.....	381
SZEGFÜ GYULA: Két historiographus Castaldo erdélyi seregé- ben	17
VÁCZY JÁNOS: A nemzeti felbuzdulás (1790.)	257, 370
VONHÁZ ISTVÁN: A szatmármegyei német telepítésről 303, 405.	496

Történeti irodalom.

Gróf Andrássy Gyula: A magyar állam fennmaradásának és alkotmányos szabadságának okai. <i>Ism. R. Kiss István</i> ..	214
Angyal Dávid: Szalay László emlékezete. <i>Ism. —y. —r.</i>	509
Apponyi, Rodolphe: <i>Journal du comte —. Tome I—II.</i> <i>Ism.</i> <i>Gányi Bertalan</i>	221
Árvamegyei Almanach. <i>Ism. W. L.</i>	633
Assissi szent Ferencz virágoskertje. Ford. <i>Kaposi József.</i> <i>Ism.</i> <i>Miskolczy István</i>	336

	Lap
Nagy Géza : Az eszeget bolgárok neve	76
Szabó Dezső : Rákosnak hívták-e Magyarországon az ország- gyűlést ?	760
Szentpétery Imre : A kir. titkos kancellária történetéhez	440
Szerémi : Nyilatkozat	445
Veress Endre : Mikor lett protestánssá Berzeviczy Márton ?..	149
Veress Endre : Válasz Gárdonyi Albert bírálatára	650
Báró Nyáry Jenő †	651
Sinićiklas Tádé †	653
Halottaink a harcztéren	766
A M. Tud. Akadémia történeti jutalomtétellei	541
Vegyes közlések	79, 155, 351, 446, 543, 654
Hivatalos értesítő	157, 246, 351, 447, 655, 767

Melléklet:

Hellebrant Árpád : A magyar történeti irodalom 1913-ban .. 1—78

Wathay Ferencz.

Talán egy nemzetnek sem volt annyi katona költője, mint nekünk, talán az első magyar költő is katona volt.

Katona volt Balassa Bálint a féktelen szerelem és a páratlan magyar vitézség lantosa, a kinek egy várostrom alkalmával hullott ki kezéből a lant és kard; katona volt, sőt nagy hadvezér gróf Zrínyi Miklós, Koháry István füleki kapitány, a kurucz ezredes és tábornok báró Palocsay, a ki »Landa alatt esett sebben fekvő ágyban írta verseit, hol kínban, hol búban«; a csapodár szerelem lantosa Amade, a kesergőé Kisfaludy Sándor, katona volt Fazekas, Kónyi, tábornok volt Gvadányi. Nem sorolom fel a testőrség költőtagjait. A legvitézebb katonák, a honvédek soraiban is küzdöttek magyar költők, sőt a legnagyobb közöttük (Petőfi) életét is a harczmezőn fejezte be.

Testestül-lelekestül katona volt Wathay Ferencz is. A végvárok kiváló katonája, a ki sok ostromban és ütközetben mindig bátran szembenézett a halállal s midőn egy ostrom alkalmával török fogságba jutott, a konstantinápolyi Fekete-toronyban lantja pengetésével igyekezett feledtetni a nehéz rabság keserű kínjait.

Nem költő a szó igazi értelmében, a minthogy nem az Koháry, Palocsay, Kónyi sem, nem is a hivatásérzet, hanem az unalom vagy oktatni akarás fogatott tollat velük és mégis megérdemlik, hogy az irodalomtörténet legalább megemlítsé nevüket, megérdemli ezt Wathay Ferencz is, mert gyenge verseit hazaszeretet sugalja és a nagy *szóáradatban* itt-ott igaz érzés szólal meg, ha a kellő kifejezési formát ritkán találták is el, azonkívül históriás énekeinek új adatai miatt történeti, kor- és erkölcsfestései miatt művelődés-történeti értéke van.

I.

Wathay Ferencz katona-családból született s alig várta, hogy katonasorba kerüljön maga is. Nagyapja, az öreg Wathay Ferencz, várkapitány volt, apja Lőrincz cseszneki kapitány volt; feleségül is az egri főkapitány leányát,

Csaby Klárát, vette el (1553). A halál is katonafoglalkozás közben érte : egy taraczkot akart kilőni s az, szétrobbanva, testét darabokra tépte. Ez 1573-ban történt s ekkor Feren-czünk még csak öt éves volt s négy testvérével hamar árva-ságra jutott. Tíz éves korában anyja iskolába küldte Német-újvárra egy rokonához, azután Sopronba. De a katonavér jobban gyönyörködött apja ménésében és agaraiban, mint a könyvekben, s már 14 éves korában búcsút vett az iskolá-tól. A rokonságban sok vitézember volt, mint pl. Mesteri János, a tihanyi várkapitány, ezek kecsegtették : álljon be vitéznek. Anyja vitéz ember özvegye, vitézember leánya, nem ellenezett : így került tizenhat éves korában a tihanyi várba. Eleinte a vitézi életnek csak gyönyörűségei oldalait látta : a víg életet, a mulatozást, a leányok körül forgolódást s midőn fél év múlva anyját meglátogatta vági kastélyában, nem a régi romlatlan ifjú volt többé. Most már más szem-mel nézett a vági szép leányokra is. Anyja észrevette a vál-tozást rajta, feddette, pirongatta. De ez már nem fogott rajta. Majd látva, hogy vissza nem tarthatja többé, 100 talléron lovat vett neki s útnak indította. Előbb atyai örökébe, Csesznek várába, szegődött el, de nemsokára össze-veszett Ogronfi kapitánynyal s Győrbe ment. Itt próbált először a törökkel szerencsét. 1588-ban a nyéki völgyben a székesfehérvári úton több társával megtámadott egy török csapatot, mely hét szekérrel arra felé vonult. De a vállalkozás Wathayra nézve balúl ütött ki, lovát leszúrták alatta s őt is oly veszedelmesen megsebesítették, hogy kocsin kellett elszállítani. Győrött akkor is megmaradt, midőn gróf Hardeck lett a várparancsnok. Ennek bizalmát annyira megnyerte, hogy egy ízben (1593) fontos meg-bízásokkal őt küldte Bocskay István váradi kapitányhoz. Míg odajárt, Szinán basa elfoglalta Veszprémet és Palotát s Hardeck Győrt elhagyva, Révkomáromnál ütött tábort. Wathay is odament s vele vonult Székesfehérvár alá s részt vett a Hasszán budai basával Pákozd közelében vívott ütközetben (1593 nov. 5.). Élete itt ismét veszélyben for-gott, a csata hevében lováról lebukott s még szerencse, hogy a zászló eltakarta : de a sereg egy része átvágatott felette s az agyontaposás veszedelme fenyegette. Ott volt Esztergom ostrománál és a győri csatában, a hol meg is sebesült. A győri sereg maradványával Óvárba ment. Ekkor már 25 lovasnak volt hadnagya s 8 lóra való fizetést kapott. Víg életet éltek itt a vitézek, ő is kedvére élte a világát, jó szolgálai, jó lovai és agarai voltak : szerették felebbvalói, sze-

rették vitézei, sőt a menyecskék is. Nem is hagyta volna el e várat, ha a kapitány egy rokonát, mint árulót fogságba nem veti. Wathay pártját fogta, mert ártatlannak tartotta, de ő is bajba keveredett, melyből csak Mátyás főherczeg segítségével menekedett ki. Ekkor Sárvárra ment, mint ötven lovas hadnagya s a sárvári haddal később Pápára, majd Veszprémbe költözött át. Majd megnősült (1600), egy lósi gazdag özvegyet vevén el feleségül. Ifjú nejét birtokán hagyta s midőn egyszer látogatásáról visszatérőben volt, Pápán meg akarta látogatni egykori kapitányát, nem tudván, hogy a francia őrség az alatt összejátszva a törökkel, lefegyverezte a magyar őrséget s a kapitányt is rabságba vetette. A látogató Wathay is hasonlóképen járt, rá is bilincset vetettek. De ő nem nyugodott bele sorsába. Összebeszélt rabtársaival (15-öt őriztek egy házban), hogy megszöknek, és ha más-képen nem lehet, öreiket is legyilkolják. Wathay kezdte meg a veszedelmes vállalatot : leverve lábáról a vasat, kiugrott az ajtón s hirtelen földre teperte a pitvarban ácsorgó francia őrt s míg az meglepetéséből felocsudott s a többi örök odafutottak, ő már a szomszédház udvarán keresztül az utcán volt. Az üldözők nyomában. A bástyáról leugrott az árokba és így szerencsésen megmenekedett : csak kurta granát dolmányát lötték át két helyen is az üldözők. Felesége karjai között pihente ki a szökés izgalma. Szegény asszony nem sokáig örvendhetett az óhajtvá várt viszontlátásnak : a pestis-járvány alig tíz hónapi házasság után elragadta.

Midőn feleségét eltemette s gazdaságát úgy a hogy rendbe szedte, ismét visszatért a vitézi pályára. 1601-ben Székesfehérvárnál harczol, melyet el is foglaltak. Itt kapta a győri viczekapitány levelét, melylyel magához hívta szolgálatra. Kikeletre el is szerződött, de a telet nősülésre szánta, feleségül vévén egy 17 éves rokonát, Vághy Zsuzsánát (1602 febr. 17.). Midőn győri állomását elfoglalta, csakhamar parancsot kapott, hogy menjen Székesfehérvárra várkapitányi ranggal s legyen a magyar őrsereg (300 lovas, és 150 hajdú) főhadnagya. Nem szívesen fogadta e megbízást, mert tudta, hogy e vár nem tarthatja magát sokáig. E miatt nem örült a nagy tisztségi emelkedésnek sem, de engedelmeskedett, mert így kívánta »a jó, tisztességes hírnévnek becsülése«. Mint viczekapitányt egyízben Bécsbe küldték, hogy vitézei fizetésének javítását kieszközölje : útjában feleségét is meglátogatta, a kit ekkor látott utoljára. Fehérvár falai nem sokáig állhattak

volna ellen a minden órán várható ostromnak, azért a kapitány minél gyorsabban ki akarta azt javíttatni s Wathay-nak kellett embereivel robotmunkára hajtani a szomszéd községek szegény lakóit. Alighogy visszatért, *Hasszán* basa csakugyan ostrom alá fogta a várat. A hajdúk az ostrom hírére, csapatostúl szöktek el a Szigetvárosból s a példát követte a katonák egy része. Az ostromoltak e miatt a belső várba vonultak. Huszonnyolcz napig állották itt az ostromot s ekkor a német őrsereg, a magyarok tudta és megkérdezése nélkül, feladta a várat.

1602 aug. 29-én a várfal egy törésén egyszer csak tódultak be a janicsárok, meg sem várva, míg az őrség elvonúl. Wathay lovon ülve a kapu felé törekedett, de a németek úgy odaszorultak, hogy nem vergődhetett keresztül rajtok, a nagy tolongásban lova lába se érte a földet. Ekkor leszállott róla s kiabálva »hol a basa hite?« visszafordult, vagdalkozva jobbra-balra. Sok kivont kard meredt felé, de három sebbel mégis keresztülvágta magát a janicsárseregen s így a tolongásból kimenekülve, egy pusztta ház falánál leült pihenni, maga mellé téve fegyverét. De a pihenésre nem hagytak neki időt. Két janicsár odaugrott s mielőtt fegyveréhez kaphatott volna, megfogták s a többi rabokkal együtt az aga sátorához vitték. Ott éjjel szekerekre rakták őket s Budára szállították (szept. 1.). Budán előbb egy »boltba«, majd a csonkatoronyba zárták, nehéz vasat verve lábaira. Később, késő este hajóra raktak huszonégyet közülök s a Dunán alászállították Nándorfehérvárba (szept. 29.). Wathay is köztük volt s vele is csak úgy bántak, mint a basa többi foglyaival, kiket a nagy tömlöczben őriztek. A sok szenvedés közepette sokszor gondolt a menekülésre. Egyszer kiszabadította lábait a bilincsek-ből, de egy német rab elárulta. Szerencsésebb volt egy másik kísérlete, midőn egy renegát magyar janicsárruhát szerzett neki s abban (1603 máj. 4.) kimenekült a várból s szerencsésen eljutott a Dunáig. A parton egy gazdátlan csolnakba szállva, vígan evezett rajta egész a Temes torkolatáig. Már azt hitte, hogy megmenekült s midőn szántóvető embereket látott, gyanutlanul közeledett feléjük. Pedig egy basa szántatott ott a ráczokkal s megfogatta az éhségtől, szomjuságtól és hidegtől félholt szökevényt. Most Temesváron egy hodzsa őrizete alá került, a ki vasat veretett nyakára s lábára. Kínos helyzetében a szökést forgatta szüntelen fejében, 10 nap mulva ez már-már ismét sikerült, de őre, a hodzsa szolgálja utána ment s megszólí-

totta: »András, szegény (mert igazi nevét elhallgatta), hiába, mert még nem jött el órája szabadulásodnak, hanem menj helyedre és feküdjél le«. Szót fogadott; újra megvasalták. Egy hónap múlva ismét kiszabadítá magát bilincseiből, de észrevették s ekkor a hodza egy »tengeri nádmankóval kegyetlenül elverte, még szemét, száját, fejét sem kímélvén. És hogy olyan könnyen ki ne szabaduljon, kalodába (ú. n. »menyecské«-be) zárta, a hol csaknem belehalt a nagy kínokba. Még megváltás volt rá nézve, hogy egy nándorfehérvári török felismerte, hogy onnan szökött meg. Most már a hodza sem merte tovább magánál tartani s a vár tömlöczébe záratta. De Wathay egy rabtársával a padláson keresztül (jul. 10.) éjjel megszökött s a vár ötöles kőfalán egy pokróczból csinált kötelen leereszkedett. Társát még a várban elfogták. A vár falán kívül azonban alig hágtott fel a töltésre, a czirkáló ór észrevette s kiabálni kezdett. Wathay átugrott a palánkon s a fellármázott ráczok üldözöbe vették s a Temes folyónak szorították: nagynehezen azt is átúsztá, noha a fél lábán lévő bilincs miatt majd belefuladt. Három napig bujdokolt a Temesvár környékén elterülő mezőségen, míg a fáradság és kimerülés miatt az álom elnyomta. Az alvó menekülőre az arra járó törökök ráakadtak s Fellákba, ott felismervén, Temesvárra, onnan Nándorfehérvárra szállították vissza szenvedései előbbi helyére (1603 aug. 4.). Mintegy két hónap elteltével Hasszán basa rendeletére az ott őrzött hatvan rabot s ezek között Wathayt is, lánczra verve, vagy fakalodában hatosával szekerekre rakták s Konstantinápolyba szállították. Harmincz napig tartott a kínos utazás. Ez alatt a török császár Hasszán basát megfojtatta s a foglyokat az ő udvarába vitték. Itt a foglyokat egymástól elválasztották s különféleképen bántak velük. Wathayt, mint főembert Konstantinápolytól két olasz mérföldnyire a Fekete-tenger mellett fekvő Galata börtönébe, az úgynevezett Feketedoronyba zárták (1603. okt. 31.). Egy komor épületbe, melybe »öt híján 100« lépcső vezetett föl, melynek rácsán szabad kilátása nyílt a tengerre. El-elnézte innen a szabadon úszkáló halakat, máskor a nagy gályákat hajtó rabszolgákat, a kiknek még az övénel is *keservesebb volt* a helyzete. Itt nem gondolhatott szökésre. Wathay a Feketedoronyban, hogy rabsága kínjait a visszaemlékezéssel enyhítse, papírt, tollat és festéket kerített, s lerajzolta szenvedése helyét: a Feketedoronyt, a rács között kitekintő fogolylyal; Nándorfehérvárt, Temesvárt, a tengert, rajta

csolnakokkal és gályával; saját magát, midőn a hodzsza szökéséért megkínozza; egy másik képen megkötözve vezetik; lefestette azt a jelenetet is, mikor szekereken szállítják rabtársaival Konstantinápolyba. Majd symbolikus képeket rajzol, a szerencséről, a halálról, a feltámadásról stb. Gyenge festmények, de mégis élénken beszélnek a lelki-testi szenvedésről, melyeket Wathay hosszú rabságában átélt.

II.

Wathaynak a festés csak időtöltésül szolgált, de vígasztalta és fájdalmaikat enyhítette, hogy emlékezetben hagyhatja viszontagságos, gyötrelmes élete történetét. Ezért írta a fogság második évében (1605 febr.) *»Az én jobb atyám Wathay Ferencznek, az atyám és magam életeknek minden állapotjokról való históriaképen megírás«* címmel, melyben elmondja említett ősei, rokonai, főleg saját élete történetét egész az »átkozott« toronyba zárásig. Ezt használtuk föl ez életrajzi vázlatnál, ez 1838-ban nyomtatásban is megjelent.

Azután két históriás énekben megírta kora nevezetesebb magyar-török csatáit és várostromait, melyekben neki is szerepe volt. Az egyik címe:

»Szinan és Ibrahim bassa idejében lett tatár rablásról való historia és az szegény magyar nemzetségnek az üdöben történt, hallásra iszonyú, szörnyű veszedelmeknek rövideden való megírása és versekben előszámlálása«.

Azzal kezdi az elbeszélést, hogy

Forgószélnél forgóbb az emberi élet,
Mert kit hol siralom és kit öröm követ,
Melyből mind Ur s szegény jeles példát vehet
Hogy egyaránt élte mind végig nem lehet.

Azután a közpéldát vagy példabeszédet idézi, hogy lefektével dicsérd a napot, a minek igazságát bibliai példák: Achab, Dávid és Góliát, a Filiszteusok, Salamon és több más királyok sorsa igazolják. Majd országunkra tér reá, melyre a pártolás az isten ígétével, az igaz tanítók intésével nem törődés hozta a török uralmat s elmondja, hogy Szinán 1593-ban Veszprémet, Palotát hatalmába ejtette, a másik esztendőben az Alföldet özönlötték el a török és tatár hadak, mely pedig oly gazdag volt, hogy »szegény ember köztök, ha száz barma vala«, azután feljebb vonult a basa, »két várat mentében csakhamar fel-

ráza», harmadikhoz tatárostorokkal sújta: Ott pusztán hagyaték, török belé szálla. Györhöz a magyarnak oly bizodalma volt, mint Priamusnak Trójához és Szinán hozzájutott nem erős ostrommal, hanem mintegy tréfaképen való vivásoktul.

Grófot benne Isten veré s megrémíté,
És bennevalókkal egymást nem jól érté;
Vagy pártolásképen egymást nem szereté,
Ott Szinán bassának Isten ingyen ejté.

Ezután egymásután pusztult el Vértés, a Bakony alsó és felső része, Pápa vidéke és a Csallóköz s a szomszédok még sem kaptak észbe, sőt »Szélső kerétse kertét« inkább ily szó esék: »De ő is kertelhet, rajta oly rés nyílék.«

A históriás ének második része az Ibrahim vezérsége alatt 1599-ben történt pusztításokat írja le. Trencséntől Csejtéig felégették a falukat, sőt egész Fülekgig eljutottak:

Sok szép nemes asszont az útban lelének,
Futásban, mentekben kocsikon érének,
Ijastul, fiastul kik mind rabbá lének.
Mondják mellék ültek tatárok szekérben
Őket ölelgették, csókolták erősen
Kít pengig hurczoltak, vontak szegényekben,
Osztották praedájok az szép ifjú népben.

A véneknek torkát elmetszették, a gyenge szüzeket, szép menyecskéket és özvegyeket megrontották, sőt a csecsemőt sem kímélték:

De kis ártatlankák lásd mire jutának,
Ily piczinségekben mely nagy kint vallának,
Hogy édes anyjoktul elhagyattatának,
Bócsóban s útfélen hajigáltatának.

Hosszasan írja le Kecskemét feldulását, hová éjjel a farkasok is bementek s az egyedül maradt gyermekeket elragadozták. Majd a nőkön elkövetett undok kegyetlenséget részletezi, mely Isten büntetése azért lett rajtok, mert csak maguk ékesítésével gondoltak:

El hagyjatok kérlek némely olasz formát,
Kiváltképen amaz hosszúfarku szoknyát,
Nem tudom, mi haszna, csak valljátok buvát:

Ruházzatok inkább avval egy árvácskát.
Ime kendőzés is hozzátok nem illik,
Ezt bánja az Isten, ezért bosszonkodik,
Mert mint kent álórcza, orczátok úgy fénlük:
Ezt az vegye reá, kihez ez szó illik.

Mennyivel rosszabb dolga van a török asszonyoknak, kiket, mint szemeivel látta, a tevék hátán kosárba raknak s úgy hurcolják. Tanácsolja, hogy kérjék Istent, hogy ilyen sorsra ne jussanak s egyszersmind kéri őket, hogy a feddőzésért rá ne haragudjanak.

Történeti szempontból becsesebb egy másik elbeszélése : »Székesfehérvár veszéséről való historia«, melyet Enyingi Török Istvánnak ajánlott. Ez is két részből áll.¹ Az I. részben elmondja, hogy két híján hatvan esztendeig gyászlá Magyarország, hogy »Székesfehérvár juta pogánsákra«, azaz török kézbe, a miből az országnak, különösen a Sárvár és Győr közt levő népségnek nagy kára lőn : »Fiad rabságát báná sok nemesség, Balatonig be, Bakonbéli község«. Ezután a tárgyra térve, elmondja, hogyan foglalta vissza Székesfehérvárt 1601-ben »fő császár képe« a »franczuz nemzetből való Duca Mercurii² Emanuel«. A »német tábor«, melyben csak kevés magyar katona volt, — nagyobb részük német, olasz, fanczia — Rév-Komáromnál állomásozott s ott vette a hírt vezérük, hogy Székesfehérvárat csak kevés török védelmezi. Elhatározta, hogy megszállja azt : dobokat üttete s hat öreg ágyúval és sok taraczkkal megindult ellene. A török bég megijedt, mert seregének egy része Budára ment s csak 600 embere volt a vár védelmére. De így is nekikészült. Az ostromló sereg a derék vár védelmére szolgáló szigetet hajnalkor bevette s azután »gyorson két várat ellepék«, kétfelől ágyukat vontattak oda s kétfelől kezdték rontani a várat. A törökök nem bírták sokáig az ostromot s elszántan a bástyákba és a tornyok alá löport raktak s a várost felgyújtották. Így került az a keresztyének kezébe. Elevenen fogták el a béget feleségével és sok főtörökkel együtt. A császárt hamar tudósíták, hogy »koronázó helyek közben magyaroknak« s erre a híre »Mátyás herczeggel urak vigadának«. Midőn ezt meghallotta a török császár vezére, átkelt a Dráván, hogy visszavegye urának Székesfehérvárat. De Mátyás is résen volt : »parancsolt magyar uraknak« s maga is Fehérvár alá ment ; vele indult Nádasdy Ferencz, Batthyány Ferencz 1000 lovassal s ugyanannyi gyaloggal ; Török István pápai kapitány, Thurzó György, a Dunántúl valókkal,

¹ Első része nyomtatásban is megjelent a »Hasznos Mulatságok«-ban 1838. évf. I. V. ö. a különböző német, olasz, franczia tudósításokkal Gr. Apponyi S. Hungarica. II. köt. (1902.) 1601. év alatt 665., 667., 668., 669., 670., 671.

² Duca di Mercurio.

Thurzó Szaniszló, Vén Pográny is az ország hadával megindult, ezek is voltak 7000 lóval.

Első dolguk volt rendbe hozni a várat; falait fölépítik, részeit földdel, kővel kitöltik, azután 3000 jó puskást válaszottak ki védelmére s »Storombergh hada s maga ben hagyaték«. A sereg a Vaskapu körül ütött táborn. A vezér basa 60.000 emberével vagy talán többel is, csakhamar megérkezett, vele szemben a herczeg hada csak 15,000 emberből állott. A török a rétbén töltést csinált s az volt a szándéka, »hogy Herczeg hadát előbb fölgázolja«. Szent Ferencz-nap tájban indította meg hadát s átköltözött a mohai mezőre: »egy jó szombat nap ez dolog lett vala«. A magyar tábor éjjel felkészült s vasárnap megindult. »Nádasdi hada előljáró vala, Szentgyörgy fölibe egy hegyre kiállta«. Midőn a török körülvette a táborn,

Az Urat egyik csak közel eléré,
Vitéz Nádasdi lovát megtéríté,
Az hegyes törvel törököt leveré.

Hétfőn reggel még kisebb vonultak a Szentgyörgy mezőre. A török haditerve az volt, hogy derékhaddal basa veszteg legyen, vitéz viczéje, Memhet tiha vagy tihaja¹ a balog szárnyra üssön, Begler bég a jobbra ökleljen, de a balszárnyon Thurzó hadának »emberkedése« meghíúsította a terv sikerét. Elesett a budai basa, Memhet tihája, a szent-drei bég. A török erre visszavonult s herczeg is hadát haza vitte.

A II. rész azzal kezdődik, hogy az idő ezután telre változott, elkövetkezett az 1602. év s a herczeg (Mátyás) számított arra, hogy a török nem mond le könnyen Fehérvárról s elvégezte, hogy tavasszal mindjárt építéséhez és kijavításához kell fogni. Odarendelt a végekből szélyel 300 katonát, németet még többet, másfélszáz hajdút s egy olasz kapitányt, (Johannes Marcus Comes de Insulant) bízott meg a munkások vezetésével. Ez mintegy 500 cseh embert hozott Bécsből magával s serényen a dologhoz látott »ürüvetetlen jól forgoldik vala«. Ezt hallva a basa is sietve felkészült seregével s Kisasszony hó elején Székesfejervárhoz érkezett. Rozsburm (Ruszwurm) és Kolonitz hat zászlóalja némettel és szabadhajdúkkal segítették meg a várat. Az őrség ekkor mint szállott várhoz készítette magát, kiküldték feleségeiket és »marháikat«. Az új hajdúkat a »félsz« igen bántotta, egy fővajda is megbetegült, Szombatheli Péter deákot is igen

¹ A. m. helytartó (kajaja).

lelte a félsz-betegség. A főkapitány népét megszámláltatva, úgy találta, hogy 3000 embere van. Sánczot ásat s mindent megtesz a vár megerősítésére. »Szent Kalára napján« (aug. 12.) 9 óra tájban tetszett föl a hegy hátán Hazon basa seregével s »nem messze környül várnak telepedék«, Begler bég pedig a Sóstóhoz szállott s a sánczok ostromához látott. Két ostromot sok török halálával vert vissza a védősereg. Egy szombat napon 9 órakor sok török gyűlt össze a bozótban. Ez oldalon legkevesébbé féltették a sánczot s a törökök itt törtek be, oly váratlanul, hogy a kapitány is alig száguldhatott be. Az ellenség ezután a szigetvárosnak indult. A hajdúság igen megijedt s Illay és Wathay nehezen tudták őket megnyugtadni. De csak rövid időre, mert csakhamar megszöktek »nyakukba vették a bozótot« s példájukat sok katoná követte, elhagyván a zászlót s hadnagyukat. De kilencz végig megállta a sarat. A többi mind a rétre szökött, a hajdúkból is csak 120 maradt bent. A Sziget most védtelen maradt s a megszállás nyolczadik napján ott állította fel ágyúit az ellenség. Ez ellen a kapitány »egy retiradát baranaból rava, földdel az közit megtöltette vala«. Közben gyakorta kérték a várat, de belől »semmi szót« nem adtak rá. Már 17 nap óta voltak így megszállva, de azért vitézül tartották magukat, mert bizakodtak, hogy nem késik soká a segítség. Már ekkor megfogyatkozott a vitézlő nép, sokan elszöktek, sokan megholtak, »négyszáz ha vala ki találtaték ép«, a kapitán lábát is meglőtték. Az estig tartó ostrom után belátják, hogy a várat nem tarthatják tovább s a németek azt tanácsolják, hogy adják föl, de a Gróf a hadnagyokkal együtt ellene volt a köznép akarának. Hiába. Másnap reggel (aug. 29.) a »vitézlő nép« két német zászlótartót a basához küldött, a török is kívül zálogot adott be. De a gróf külön izenetet küldött

Hogy semmi közök nincsen váradáshoz,
Sőt készek inkább mind eg[y]lgi halálhoz,
Vagy mint akarja akar az rabsághoz.

A basa nagy fogadást tett nekik, szakállát fogva, hogy mind elbocsátja : »de török szava mint eb ugatása . . . Hitetlen most is mindéig az vala«. Ez alatt a Monostorbástyát ellepték a janicsárok s nem tudván őket onnan leütnei, behágtak a bástyán, s a kit érhettek, ölték, vágták.

Ott az kapitánt az hat hadnagyokkal
Nihán fű török vívék janczárokval
Vezér bassához nagy sok hazugságval,
Ajándékozák aranyos kaftányokkal.

Azután elsorolja, hogy kik veszték el vagy estek sebbe vagy rabságba a német és magyar főemberek közül. Nyolczat számlál elő, kik mind bársonyruhába, úrfi módra voltak öltözve a törökök csudálkozására. Azután magáról is megemlékezik t. i. nehéz sebet kapva, ő is fogságba esett. Ismét az elesettek névsorát folytatja s néhány nádra szökött katonát is névszerint megbélyegez. Azután így feddőzik :

Országul magyarok kell vala támadni,
Illy jeles hel[y]ért mindnyájan indulni ;
Az más szájával nem kell vala enni.
Ill szép hazánkért fáradságot nézni.

Vaj de heában mert nincs fejedelmünk,
Mint farkas erdőt néz mindgyárt félszemünk ;
Egy rossz polgárért nemesül kiáltunk,
Csak az törvényre s nagy pörre jók vagyunk.

Majd még arról szól, hogy Fehérvár milyen fontos helyet foglalt el a végvárok között s azután a foglyul ejtett kapitányok további sorsát mondja el, t. i. a budai basa azt hazudta nekik, hogy Vácra küldi, pedig a helyett egy éjjel hajókba rakatta őket (köztük Wathayt is) s a Dunán leküldte Lándorfejérvárba, onnan Konstantinápolyba, a hol most is rabságban vannak. Azután vallásos intés, hogy Isten Fehérvár elestével csak próbára akarta tenni a nemzetet, hogy hálaadó lesz-e, de látva háládatlanságát, a visszafoglalt helyet ismét a töröknek adta. De meddig tart még Isten büntetése? A vitézlő népnek, kapitánynak vagy bárkinek azt kiáltja »az török hite tiktek meg ne csaljon«. Kéri őket, hogy inkább gyűjtsenek hozzájuk jó vitézeket s szabadítsák meg a szegény rabokat. A záró versszak :

Ezerhatszázban s három esztendőben.
Az tengőr mellett ezt irák versekben,
Egy katona rab szomorú kedvében,
Ki Fejérvárért most is van nagy n[y]űgben,
Szent Isten ne had[d] szegént ott veszésben.

Hazafiui elkeseredésének még egy különénekből is kifejezést adott, melynek címe : »*Ének, mely az magyar nemzetségnek nyomorult, mult és jelen való állapotját tractálja*«. Kezdeté :

Áldott magyar nemzet kevés maradékja,
Régen Európának ki valál csillagja,
Avagy ez világnak tüköre s zászlója,
Az jó tisztességes hirnek kívánója :
Szolgálatom neked örökké ajánlom
Siratom szerencséd hogy semmit nem látom.

Átokká adná magát, ha azzal Magyarország szabadságát megszerezhetné. Iszonyodik, ha a multa, Magyarország régi hatalmára és ha a jövőre gondol, a minden fegyverétől megfosztott s idegen ortalomra jutott Magyarországra! Itt felsorolja az egymásután elvesztett várakat: Nándorfejérvárt, a haza aranyos paizsát, Budát, az ország fegyverderekát, s' sakját: Esztergomot és Fehérvárt, pallosát: Szigetvárt s Gyulát, szablyáját: Egert és Kanizsát.

Azaz fegyver nélkül annira maradál,
Hogy csak egy handzsárra és egy botra jutál,
Nagy-Győr és Komárom kihez már te biznál,
Nincs több kezedben oly, melyhez támaszkodnál!

Magyarország nemcsak váraiban vesztette el védelmét, hanem a vén magyar urakban is, kik mint fiastyúk úgy ortalmazták. Ilyen volt Batthyány jó Boldizsár, ilyen volt szegény Pálffy, vén Zrinyi és jó Nádasdi Ferencz.

Volnának ugyan még »nihán vén urak«

De mi hasznod benne, ha mint kalmárok olyak,
Várokból bebúttak és csak pénzt olvasnak:
Ifjú urak majdan most többet szolgálnak

Nincsen több oly nemzet a föld kerekiségén, melynek oly nagy volna nyomorúsága, mint a magyarnak, mert itt

A hol a török nyáron nem pusztíthat,
Télen hadakozó azt semmivé juttat:
Olasz, német, franczuz fenékkal fölforgat,
Azt csudálom szádban marad is a falat.

Végül Istenhez könyörög:

Isten neveld kérlek az ifjú urakat,
Hogy követhessék mind ő vitéz atyjokat.

Ez az őszinte hazafiúi fájdalom ad becset ez éneknek, mely ha költői szempontból gyarló is, pótolja azt az érzés őszintesége és melegsége.

Van egy bibliai epikus műve is »A zsidó népről«, melyben a Makkabeusok 3. könyvét Philopaternek kegyetlenkedéséről foglalta versekbe. Az utolsó vers szerint:

Vala ennek szerzője nagy rabságban,
Messze tenger mellett egy erős toronyban,
Konstantinápolyhoz csak szomszédságban:
Vigasztalásért éneklé buában.

Vajha nappal is ott lehetne, hol éjjel lelke jár. Végül ismét visszaküldi, haza feleségéhez azzal az izenettel : Mondd meg ne bánkódjék, mert Isten visz még haza.

Darabos e költemény nyelve és verselése, de így is megérezzük, hogy finom érzés, gyöngéd hitvesi szeretet sugalta.

Egy másikban a kikeletet magasztalja, mikor a nap is szebben fénylik, a madarak is szépen énekelnek. Leírja a torony ablakából a fák ágait látott madarakat.

Az szegény örvös hallám hogdogál,
Egy kötvél ágon másiknak bugdogál,
Jer hozzám társam néki szóldogál,
Velem is kérlek, hogy te barátkozzál.

Fülemile, rigó mind megtalálja szerelmes párját : ezek nála mind boldogabbak, pedig neki is van társa, kit oly régen nem látott : gondolatban elszáll hozzá, ibolyát szed, fűszállal köti össze s felesége ajakához illeti, ki térdhajtva köszöni meg, hű szavával behívja házába, enni inni ad neki s kamrájába hívja nyugodni.

Egy költeményében a lélek búcsuzik tőle, mielőtt haza térne :

Fogadj Isten az jó tartást,
S egyetemben az jó szállást
Adja Isten hamar egymást
Együtt lássuk s megvigadást.

De míg a lélek vígasztalja a szerencse háta megett nevetve megszólal :

Bátya bizony csak heában
Vagy azt most te biztatásban
Mert nem lesz az mostanában
— — — — —
Sok véred még addig ontom
Szived bánatban irtatom
S Török ország addig hazád
Lesz míg látod ezt az gazdád.

Megható az a költeménye (17.) melyben a vénséget üdvözli, mely fehér szakállal megvirágozatá. Nincs miért bánkódni a vénségen annak, ki az élet örömeiből kivette részét s magáról is megvallja, hogy immár sok jó üdőt ért s ha most bánatos is élete, de örömeit is élvezte :

Törted szíved (mondja magáról) szerelmeskedésben,
Nyulászatban, gyakor boritalban,
Jó lovakat mezőn nyargalásban.

De sokkal becsesebbek lyrai költeményei, melyekből eddig (»Hasznos Mulatságok«-ban 1838. I. 13, 14.) kettő jelent meg nyomtatásban. Mintegy húsz ilyen költeménye van s ezek egy része vallásos ének, olyan tartalommal, mint a Palatics Györgyé, melyet ez a jámbor vitéz ember 1570-ben szerzett rabságában, »sonka toronnak erős tömlöczében«. Büneinek tulajdonítja szenvedéseit, fogságát s folyton reménykedik, hogy betelik a ráért szenvedés pohara, isten megelégteli a büntetést s haza viszi őt árva társához, feleségéhez, barátaihoz. Így mindjárt az első énekben, melynek kezdete :

Fényes dicsőségben lakozó szent Isten,
Az te országodban éjjel soha nincsen

így könyörög :

Sőt ezennel is utól kérem felségedet,
En szegény hazámban vedd hozzád lölkömet,
Az Pogányok között ne messed el éltetmet.

Vagy egy másikban :

Uram ha könyörölsz rajtam,
Ugy tetszik mert elhagyattam
Ostorodtul nyomorultam,
S csapásidtul elalélтам.

Ismét másutt siránkozó lelkét óvja a kétségbeeséstől

O keserves lölköm miért így siránkozol
És el figgeszkedvén ennyit buslakodol
Kétségeskedvén hova gondolkodol.

És valamennyi ilyen, mindenikben a kétségbeesés tusakodik a vallásos hittel és Istenben vetett bizalommal s ha utóbbi győzedelmeskedik is, az első panaszos jajveszékelését teljesen mégsem némítja el.

Költeményei másik csoportja a világi lyra körébe tartozik. Legszebb ezek között az melyben lelke haza száll szülőföldre s felkeresi kedves háza táját, árván maradt feleségét, barátait. Lelke, úgymond, minap is hazaküldé és mit látott otthon :

Egy árvát félgyászban járni ám csak te látál,
Kiről csak óhajást és fohászkodást hallál,
Hertelen ezvel jövől s meg küldvén menten menél
Atyámfiaihoz s jó barátimhoz lépél :
Senki meg nem láta ott, csak csendest köszönél,
Két fele nézél, hallál és rulum tudakozál,
De senkit felőlem emlékezni sem hallál,
Hanem vagy kettőtül jó reméniséget hozál.

Egy költeményében a torony ablakából látott fülemilét szólítja meg :

Áldott filemile illy nagy énekelve hogy-hogy jutál most ide ?
Holott lán hazámban harmad Szent-György hóban valál s mi hozta ide ?
Ott szolván kertemben ruzaágak közben, ki az, ki küldte ide ?

Ily nagy messze földre s tengernek szélire hogy tudtál ide jönni ?
És csudálom látván víg vagy az faágon s kedved van énekelni !
S-nem pengig fogságban mint engöm sok lánczban hoztak s győztél
röpülni.

Azért hogyha te vagy s értem fáradva vagy, nagy munkádat
köszönöm,

Jó akaratodat, vigasztalásodat elég jó neven veszőm,
De a te jüttödön, hangos énekenen nincsen semmi örömöm.

Mert feledtem vala s most vetettem vala szivemből bánatimat.
En édes hazámat, jó szabadságomat és szerelmes árvámat,
De meg fölfordétád s ujabban indétád szóddal régi nagy búmat.

Mert eszembe jutta szódrul házam tája, ott való éneklésed,
Szép piros hajnalban nyugodván ágyamban, hallik vala zöngésed.
En ablakom alatt mint ez torony alatt így vala föcsögésed.

Es miként te mostan röpdösölsz az fákon, valék én is ily kedvvel,
S én kedves társommal kedvemre egymással járok vala örömmel,
Hegedű zöngésvel, mint szód il énekelve élek vala jó szívvel.

De ime most látod s mindennek mondhatod, hol nagyon nyo-
morgásom,
S nagy vasrudak által erős ablak által sötét házban csak ez ablak
világom

Azért jó madárka menjél inkább haza mert nem jó hidd itt lakni,
Es ha Isten adja, fejem szabadétja, meg akarom hálálni,
Ertem fáradságod s te jóakaratom otthon jóban köszönni.

Egy másikban, melynek kezdete :

Széles ez föld hátán vitézek kik vattok,
Es keresztyénséget környül forogjátok,
Határban végeket mind az kik lakjátok :
Köszöntve én tőlem fejenként mind vattok.

vitéz bajnoktársaitól búcsuzik el, kiknek körében töltötte el élte javát ; Isten áldását kívánja rájuk a miért a szent hitért és Istenért fáradoznak s magasztalja a vitézség virágát, mely »piros vértől veszőn nevelkedést«. Megható az ének vége :

Vitézek titeket ez paraszt versekkel
Egy társatok köszönt igen nagy jó szívvel,
Ki vala nem régen köztetek jó névvel,
Most pengig rakodott rabságnak terhével !

* *

Wathay ezeket mind fogságában énekelte az 1603—5. években. Az 1605. év végén fölcsillan az epedve várt sza-

badulás reménye. Megnyílik börtöne ajtaja s útnak indítják Magyarországra felé. Ismét látja hazája szép vidékét — ez vigasztalásul szolgál neki, noha rab gyanánt viszik Budára ; itt várja szívrepesve a szabadulás óráját, de hiába. Nincs, ki letegye érte a váltságdíjat, melyért eleresztenék. Neki a karácson nem hozott megváltást . . .

Midőn ismét viszik Nándorfejérvár szomorú börtöne felé (1606 január 3.) az úton bús szívvel énekeli :

Azért kérlek ne hagyj,
S-elveszésre ne adj,
Szent fiadért sőt szánj meg,
Az sok nyomorgásbul,
Végy ki már rabságbul
És szabadsággal láss meg.

Még mindig reménykedik, még mindig folynak a tárgyalások, míg márcz. 3-án a szekszárdi Ali bégtől oly hír érkezik, hogy a római császár öccse, Mátyás herczeg, nem akar váltságdíjat fizetni érte. Még egyszer keserű bánatát énekbe önti. Sírva könyörög Istennek, a ki a mennyben van »szép labbó fölők, s levegő egek között« irgalomért, szabadulásért. De megadással teszi utána :

Avagy Uram ha az szent akaratod az,
Csak gyötörj ez világon :
Mesd el életemnek, fonalát időmnek
Ne kinlódjam inkább :
És szent lelket adván, végig bennem tartván
Segélj végső órámon.

— — — — —
Igy ez rossz világnak, sok gondolatoknak
Legyen vége kinomnak.

Itt elhallgat az ének és többé nem szólal meg. Ugy látszik csakugyan vége lett kínainak ; kezéből kihullt a toll, ajakán elhalt a panaszszó. Ugy látszik a nándorfejérvári sötét tömlöcz vagy az a Fekete torony a Fekete-tenger partján, mely oly sok magyar vitéznek látta szenvedését, holtáig nem eresztette el foglyát, s ha életében hasztalan esengett a szabadulás után — kínos gyötrelmes élet után a Fekete-tenger hullámaiban nyert csendes pihenést.

Dr. Dézsi Lajos.

Két historiographus Castaldo erdélyi seregében.

Erdélyt a nyugati világnak Fráter György fedezte fel, mikor lemondattván Izabella királynét, megnyitotta az országot Ferdinánd király serege előtt. Mindaddig Erdély épen oly ismeretlen, hírnév és érintkezés nélkül szűkölködő keleti tartomány volt, akárcsak Moldva vagy Oláhország. Néhány, erre tévedt utazó elbeszéléséből, az egyiknek, Reichersdorfnak újságírói felületességgel készült leírásából annyit mégis megtudtak a nyugati emberek, hogy ez a távol, alpesi nagyságú hegyektől körülzárt ország természeti kincsekben, főként nemes érczekben gazdag. Még a dunai magyarok is erre a gazdagságra gondoltak, mikor Erdély felé, ritkán, járt gondolatuk. S most, Fráter György elhatározása folytán, megnyílt ez a rejtélyes gazdagság mindenki számára, a ki nem riadt vissza a hosszú, ismeretlen út veszélyeitől. Új gazdag gyarmatnak nézték Erdélyt, melyből munka nélkül lehet meggazdagodni. Szerencselovagok zaklatták a bécsi udvari kamarát nem nagy szakértelemről tanúskodó tervekkel, hogyan lehetne kiaknázni az erdélyi bányákat, — a tervkovácsnak búsás megfizetése árán. Az ország elfoglalására küldött spanyol és német csapatok után folyvást jöttek újabb és újabb, olasz és spanyol lovagok Bécsbe, a kik hallván a lovagi vállalatról, utólag küldették le magukat Castaldo seregébe, nehogy elszalasztsák a jó alkalmat. Mikor Castaldo már a legnagyobb nyomorban volt fizetetlen zsoldosaival együtt, még mindig jönnek hozzá nyugatról jó reménységgel telt gyanútlan vitézek. A színmagyar Bornemisza Pál püspök is lelkenedezve írja, hogy megérkezett e *tinderes* országba, igaz, hogy nemsokára már panaszszal telve jegyzi meg, hogy bizony szegények vagyunk ebben a *Kenches Erdelben*.

Erdély csakugyan szegény volt. Nem tudta ellátni azt az állandó hadsereget, mely nélkül nem lehetett az országot a töröktől való függetlenségben megtartani. Castaldo szégyenkezve, lopva vonúlt ki bucsú nélkül megszökött ezredei után, s a Sziléziában affektáló Izabellának ölébe hullott Erdély — Fráter György nélkül. Az a számnélküli sok ide-

gen azonban, a ki e zavaros két-három év alatt Erdélyben járt, nem mind fordított hátat Erdélynek a nélkül, hogy az többet eszébe is jutott volna. A sok lovag, katonatiszt, hivatalnok közül nem egy járt nyitott szemmel az ismeretlen vidékeken, nem egynek tűnt fel a viszonyok, emberek és események eredetisége, új volta, és nem egy tartotta érdemesnek otthon maradt barátai, ismerősei, kortársai okulására a tapasztaltaknak írásbeli összefoglalását. Ebben a két-három évben több elbeszélő kútfő keletkezett Erdélyről, mint minden addigi században együttvéve, s később is, a század végéig, az erdélyi történetírás fénykoráig. A következőkben legyen szabad két, eddig többé-kevésbé ismeretlen kéziratról szólnunk: mindkettő a most vázolt nyugati invázióknak köszöni létezését.

Az egyik Castaldo hadi titkárának, Gailél Vitusnak, munkája az 1551—1553. évek erdélyi eseményeiről. A bécsi udvari könyvtár 7234. számú XVI-ik századi kéziratában maradt reánk, mely rajta kívül egy karinthiai tárgyú munkát tartalmaz s ezért ily külső címet visel:

Carinthiae et Transylvaniae historia et descriptio.

Sze előtt, XVII-ik század első feléből származó írással:

Ex Bibliotheca serenissimi

Archiducis Ferdinandi etc.

Graetj Styriae.

A quart kézirat 71—128. folióit kitöltő munkája Gailélnek hosszú, a szerző személyére tanulságos címmel kezdődik:

Ein kürzer wahrhafter begriff, wie sich

der heit des aller Durchleuchtigsten Grossmachtigsten Römischen auch zu Hungern vund Behaimb etc. Rhunig Ferdinanden vatterlichen vnd genedigsten Hambuerchen von Ain vndfunfzigsten Jars bis zu ennd des dreyvndfünffzigsten Jars, der mindern Jall, In Sibenwürgen Alle sachen erlossen durch Veiten Gailél von Presburg, Der heit Khriegs Secretargen dazselbst mit sunderen vleifs zusamen getragen vnd in allegemaine Teütsche Sprache gebrauchdt worden.

Mielőtt a szerző személyét illető adatokat előhoznánk, megemlítjük, hogy a kézirat már Bucholtznak kezén megfordult, a ki a szerző nevét Veit Goilel (nem Gailél) alak-

ban említi, s egy adatát felhasználja.¹ Bucholtznak óriási, de bozontos és fésületlen adattárában egyedül Kropf Lajos vizsga szemének sikerült ez adatot feltalálni és regisztrálni.² Ezen említéseket leszámítva a munka úgy, mint szerzője ismeretlen maradt mindmáig, ámbár Gailél nevével az egykorú hivatalos iratokban nem egyszer találkozunk.

A pozsonyi születésű, német anyanyelvű Gailél 1555-ben már huszonnégy évre tekint vissza Ferdinánd király szolgálatában. Castaldo erdélyi útjában az 1551—53. években a fővezérnek német és magyar nyelvű titkára volt, s mint ilyen Castaldonak e két nyelven való levelezését végezte. Helyzete nem volt valami rózsás. Castaldo nem szerette embereit rendesen fizetni, sem katonáit, sem a körülötte lévő hivatalnokokat. Gailél kapottu gyan szolgálatba lépésekor a hadi fizetőmestertől Ferdinánd parancsára száz rajnai forintot, ez az összeg azonban nem tartott örökké, s már 1552 második felében olyan zavarokba jutott, hogy nem remélvén Castaldótól fizetésének rendes megadását, ennek háta mögött kérte Ferdinándot, hogy másutt adjon neki alkalmazást. Ferdinánd persze megkérdezte előbb Castaldo véleményét, a ki nem javasolta a fejedelemnek, hogy Gailélt máshova rendelje, mivel neki nagy szüksége van rá a német levelek írásában. A szegény titkár úgy segített magán, a hogy tudott: a Castaldo parancsnoksága alatt álló Brandeis ezredes megkönyörült rajta, felvette ezrede mustrakönyvébe mint névleges katonát és ily czímen havi húsz forint szoldhoz juttatta. Sokáig ez se tartott, Brandeis se kapott rendesen fizetést s így Gailél még 1555-ben is, mikor már a horvát és vend határokon volt mint hadi titkár alkalmazva, még ekkor is keresi Castaldón hátralékos fizetését. A tábornok természetesen tiltakozott e követelés ellen, s nem is valószínű, hogy a szegény kishivatalnok erdélyi szolgálataitól valaha is megkapta volna jutalmát.³

Gailének előttünk fekvő munkája sajátyszerű átmeneti

¹ Gesch. der Regierung Ferdinands I. VII., 255, 256.

² *Castaldo Erdélyben*, Hadtört. Közl. IX. (1896.) 466. l., a hol Bucholtz felületességétől félrevezetve azt hiszi, hogy a kézirat a bécsi levéltárban van.

³ V. ö. Ferdinand rendeletét Fuchs hadi fizetőmesterhez 1551 szeptember 21., közös pénzügymin. levéltár, Öst. Gedenkbücher 64. köt. fo 663^b; — Castaldo jelentését Ferdinándhoz, Gyulafehérvár, 1552 nov. 28.: *Vitus Gailél Posoniensis, quo in scribendis Germanicis litteris utor michi dixit Mtem V. quoddam secretariatatus officium sibi contulisse, ideoque velle ad ipsam se conferre. Quod quia nescio an verum sit nolui eum dimittere*, bécsi házi, udv. és áll. levéltár, Hunga-

műfaját képviseli a történetírásnak. Temesvár első, sikertelen ostromát és utána Lippa megvételét mint szemtanú napló alakjában beszéli el, legnagyobb pontossággal feljegyezvén napok szerint a hadi eseményeket. Fráter György, Izabella és Castaldo tárgyalásait a királyné távozásáig s a munka végén a bibornok halálát élénk elbeszélő stylusban, nem minden szerkesztési törekvés nélkül adja. Ebből, de különösen a bevezetésből, a hol Erdély rövid történetét és leírását nyújtja, megállapítható, hogy irodalmi munkát akart készíteni, kerekded szerkezetben, olvasható formában, s az említett naplószerű részleteket csak nagyobb hitelesség

rica ; — Ferdinánd utasítása Castaldóhoz, Grác, 1552 december 18. u. ott ; — 1552 febr. 5. mint *Kriegssecretär an den krabatischen u. windischen Gränitzen* említették, köz. p. ü. levéltár, Gd kb. magyar sorozat, 389. kötet, fo 113. — Castaldo ellen való panaszai összefoglalását adja 1555 február havában az udvari kamarához intézett kérvényében, a hol Castaldót többek között az olaszok iránt való részrehajlással vádolja : *Wie kheme Ich dann arms Gailel darzu, der Ich von anfang bis zu ende der Sibennburgerischen Expedition drithalb Jar beder sprachen khriegssecretari, vnnd tolmetsch gewesen, vnnd zu sölichem diennst principaliter laut beylgiennder vnnd annder schriftten, verordnet worden, Das Ich söliche lanng zeyher umbsonnst, vnnd one ainiche belonunge gearbait, vnnd gezogen haben sölte, So man doch offendlichen wol wais, das Castaldo allem seinem Hofgesinde, besonnders aber beden wältschen Secretarien vnnder den Regimenten Jnne grosse besöldungen, darzu yedwedern einen Jungen passieren, auch vber des Jre liferung zu houe volgen lassen, was sy dann sonnst, dauon man nit vil gschray macht, nach absterben weillenndt Brueder Geörgen geerbthaben, da Ich armer teutscher nie hinzue khumen mugen, oder ainichen pfortl (wie menniglichen wais) in nichte gehabt, köz. pü. levéltár, Hungarica. — Az itt említett mellékletek Gailenek 1551. évi kinevezésére vonatkoznak. közülök Trautsonnak Castaldóhoz 1551 július 1-én intézett leveléből kiderül, hogy Castaldo kezdetől fogva huzódózott Gailel fizetése elvállalásáról, s Ferdinánd két felszólítást is volt kénytelen ez ügyben kiadatni : Ferdinánd Trautsonnak *respondit, eum M^{as} Sua iam antea clementem resolutionem fecerit, se omnino persuasum habere, Illma Donem V. de ordinatione Mis Suae bene contentam futurum, illamque et aulicis suis et praesertim secretario suo Vito Gailel intertentionem et stipendia ipsorum pro cuiusque servitii qualitate non gravatim suppeditaturam, neque opus habituram esse, vel bona vel castrum suum aliquod propterea vendere. Nam licet principium hoc, ut plerumque accidere soleat, grave Ill^{mae} Domi V. videri possit, non dubitare tamen Memi Suam, quin in futurum omnia faciliora Illma Dio V. expertura sit. Amiből érthető, hogy Castaldo Gailel fizetése ügyében azzal czigánykodott Ferdinándnál, hogy kénytelen lesz várai vagy birtokai valamelyikét eladni, hogy Gailelt fizethesse. Ferdinánd feleletét értékesíti ez a finom ironia, melyet alacsonylelkű, de nélkülözhetetlen vezérével szemben alkalmaz. — Gailel még 1553 febr. 27-én is Castaldo szolgálatában Erdélyben van, Castaldo jelentése ezen napról Désről, bécsi udv. és áll. levéltár, Hungarica.**

okából hagyta meg feldolgozatlan állapotukban. Természetesen ő is Decebálnál kezdi a történetet, de csakhamar áttér az ország leírására, a hol már nem tudákos hagyományokból, hanem saját látott dolgaiból él. A három nemzet erkölcséről, az oláh vajdákról, a kiknek Erdély az éléstáruk, de bizalom nem lehet hozzájuk, a tordai barlangról, melyben fiatal ördögök laknak, a kik éjjel kijárnak, a hegyekbe üzött oláhokról, a kik ott pásztorkodva, napról-napra tengetik életüket, őszinte egyszerűséggel és fitogtatás nélkül mondja el a mit tud. Igen érdekes a karánsebesi kerület leírása, a hol a fekete föld eső után rossz szagú, de nagyon termékeny, s a hol ráczok laknak, kik oláhuul beszélnek ugyan, de könnyebben érthetően mint a többi oláh, s a hol még sok vadember és állat található, melyek valami érthetetlen nyelven beszélnek, télen-nyáron szarvasmarhákat fejnek és szopnak éjjelente s ebből táplálkoznak.

Az események előadásában is lehetőleg arra szorítkozik, a mit maga is látott. Nagy titkokat, az események rugói felfedezését hiába keresnénk nála. Részletesen leírja, milyen kocsin jött Fráter György Castaldóhoz, hogyan tette Castaldo Izabellánál első látogatását, hogyan ment körbe a pohár a király egészségére Fráter Györgynél Újvárott, magyar szokás szerint. Minden mondata természetesen folyik, úgy hogy munkáján a helyi zománcz még akkor is feltűnnék, ha nem is tudnánk pontosan, hogy még Erdélyben, teljesen egykorúan írta azt. A törökfogásra *zungen zu fachen* kifejezést használja, a hol világos a török-magyar szóhasználat hatása. Különben a temesvári ostrom előadása után tiszteséggel feljegyzi a dátumot *Actum Temeschwar den Sibenvndzwainzigisten tag Octobris Anno im Ainundfunffzigisten*, s előtte: *Allso ist es hic in diser belegerung vom Annfang biss auf das ende ergangen*. Hasonlóképen Lipppa ostrománál: *Actum im velt Leeger vor Lipppa den Acht vndzwainzigisten tag Nouembriss, Anno etc. im Ainundfunffzigisten*. A befejező részt 1553 végén, s legkésőbb 1554-ben írhatta.

Gaillel egyszerűségét jellemzi, hogy munkájából kiérezhető a szerző protestáns volta, a nélkül, hogy vallásos tárgyak előfordulnának benne. Fráter György szerinte olyan babonahitben (*Superstition*) élt, hogy reggelenkint imákat szokott mondani és ha ezt naponkint elvégezte, azt hitte, hogy az illető napon nem kell hirtelen haláltól félnie. Már egy XVI-ik századi, s talán teljesen egykorú olvasó protestáns ízünek találta a *superstitio* szó használatát s illő módon *geprauch*-ra javította ki a kéziratban. Hasonlóképen a reforma-

tióhoz való rokonszenvre mutat a Fráter Györgyöt illető megjegyzés, hogy ő mindenáron maga akart uralkodni s uralmának mindenkit, az országot és királynét egyaránt alávetni. *als solicher Ordens brueder arth vnnd Aigenschaft.* Ezek és egyéb kiszólásai minden támadó szándék nélkül vannak, s csak arra mutatnak, hogy úgy vetette papirra gondolatait, a hogy azok eszébe jutottak. Mint alárendelt hivatalnok, a felsőbbiségről nagy tisztelettel szól, soha el nem felejtí Ferdinándnak a neki kijáró czímet megadni, Miksát illően megurazza, cseh királyi czíme után még etc.-t is függeszt, a hogy ehhez Castaldo levelei írásánál hozzászokott; az előadásban előforduló német és magyar főembereket, Nádasdy Tamást, Báthory Andrást is megurazza s iparkodik mindenkiről — persze Fráter György kivételével — legnagyobb tisztelettel szólani.

Annál érdekesebb és annál nagyobb súlylyal bír mindaz, a mit Gaillel Castaldo hadvezetéséről mond. Castaldót természetesen épen oly külső tiszteletben részesíti, mint a többi főembert, nyíltan nem is mer semmi rosszat mondani róla, hisz a munkát még az ő szolgálatában írta, egyes mellékes megjegyzéseivel azonban annál mélyebb sebeket ejt a hadvezérnek úgyis tisztavirágéletű hírnevén. Báthory András, a szegény beteg ember, kénytelen volt Lippáról Váradra vonulni vissza, mivel a ráczok elárulták és Fráter György és Castaldo nem küldtek segélyt. *Die weil aber die veinde sich Gegen Lipa nachnetten, wolt sich khein mensch hinein begeben vnnd dableiben vnnd als Castaldo von dennen zu Lipa on vnderlass umb hulff vnnd entsezung vermant worden, hat er (gleichwoll schläffrig genueg) zu der sachen gethann vnnd Munich ob dem Halss gelegen, damit das Gmain Lanndt außbott ergeen solte . . .* Képzeltető, hogy ha nem lett volna oly közel Castaldo e sorok írásakor, kissé erélyesebben fejezte volna ki Gaillel az aluszékonytság fogalmát. Hasonló fordulatot enged meg magának Lipa ostroma előadásánál: *Nun hat der Munich ieder Zeit angezeigt vnnd vertroistung gethan der Turkh werde sein ankunfft mit disem volkh, nit allein zu Lipa, Sunder auch der Beglerweeg selbst nit erwartten, Sunder von Ime fliehen, derwegen nit genuegsamb geschuz noh Munition zu eroberung des Schloss mit genumen worden, Sunder die weil an dem selbem mangl erschinen hett der Castaldo (gleichwoll langkhsamb genueg) umb das übrig geschuz vnnd munition in die Hermanstatt geschikht.*

Legyen szabad még, szintén Castaldo megítélése szempontjából, a kézirat utolsó sorait idéznem: *Vnnd wiewol Castaldo mit dem Gmainem Lanndtbot schon gefast, vnnd*

sambt des Gräf Georgen von Helfenstain Regiment der Sachshischen geristen Pherdten vnnd Anndern ybrigenn Spaniern vnnd Hussarn, denen zu Temeschwär zu Hulff zu khumen vnnd die zuentsezen vorhabens, vnnd Im werch war, die weill aber Baide Moldnische vnnd walachische weywoden auss anraizung des Turkhischen Khaisers mit zway hundert Thaussendt man starkh ins Lanndt Sibenburgen ein fallen, wolt er Castaldo damals aus dem lanndt nit ziechen, allso do er Beden weywoden vnder augen gezogen vnnd sy allsbalt geflochen, war es nun spatt im Jar Temeschwar vnnd Lipppa zuerretten, Lage demnach der guet erber Oberherr bey Sechzig Thausenndt Man woll gerust vor Mulnpach nachent bey drey Monat im Leger, Tate Annders nichts, allein das er den armen Khunig (damit Ichs ja mit der warhait beschliesse) zeit vnnd Gelt erbarmlich verzert, vnnd Ir Mat. dermassen In schweren vnüberwinndlichenn vncosten gefurt, das damals alles khriegsfolkh auss Siebenburgen abziechen lassen, Durch willen an jezo nun das Lanndt Sibenburgen auf welliches Nachent bei die Million, erlossen in grosser geuerdenn steen muess. Gleichwoll ist er Ir Rom-Khy-Mât. noch biss heer gehorsamb vnnd vnnderthann.

Gailé bizonyára meg volt elégedve saját hősiességével, mikor így megmondta volt az igazat főnökéről. Tanuság-tétele mellett valóban nem lehet szó nélkül elmenni. Az alvinczi tragédia mindegyik szereplőjéről, így Castaldóról is, igen sokat írtak régi és modern történetkutatók. Az egész társaságban ott egyetlen nagy egyéniség volt, a ki mind közül kiemelkedett, s a ki a későbbi szemlélőknek mértékül szolgált a többi kis ember megítélésénél. Így Castaldónak is nem saját egyéniségét szokták vizsgálat alá venni, hanem Fráter György hatalmas alakjához való viszonylatait, s mivel Fráter György emléke a legújabb időkig politikai és nemzetiségi választóvízként hatott, a fővezérnek alakja is ily bonyolult szempontok közé keveredett. Castaldótól erdélyi tartózkodása idejéből százszámra maradtak fenn jelentések, melyekben legnagyobb részletességgel mond el minden legkisebb intézkedést és eseményt, naponként többször is. Egyéb nagyszámú hivatalos és nem hivatalos iratokkal együtt ideális anyag annak megítésére, miért vezett el Erdély s milyen része van ebben a fővezérnek. Mert Erdély ott, Erdélyben vezett el, sorsán Izabellának erőtlen diplomatiája semmit se változtatott. S mégis ez a diplomatia eddig három részletes, aktaszerű, modern vizsgálatban részesült, míg az erdélyi események és Castaldo szerepe

— Fráter György halálától kezdve — ma is homályban van. Fráter György sorsa kimerítette az érdeklődést.

Ily viszonyok között Gailé vádjának fokozott súlya van, annyival inkább, mivel a fentemlített egykorú levelezések Castaldót hasonló világításba helyezik. Fráter György halálával minden lokális, erdélyi erő felszabadult a bibornok hatalmas nyomása alól s ezen eddig ismeretlen erőkkel szemben Castaldo idegenül és elhagyatottan állt a távoli tartományban. Az óvatosságra ugyancsak szüksége volt ; a viszonyokkal és emberekkel való teljes tájékozatlanság folytán azonban túlzásba vitte az óvatosságot, senkiben sem bízott s így maga tette helyzetét még nehezebbé. Ferdinándnak legrégebb híveiben sem bízik, Báthory András hűségéről kételkedő megjegyzéseket küld a királynak, a ki maga sokkal tájékozottabb volt és nem vette figyelembe politikában tapasztalatlan vezérének feljelentéseit. Jellemző Castaldo politikai használhatatlanságára, hogy Ferdinánd kénytelen onnan távolból biztatni őt, a ki a helyszínén van, hogy ne bizalmatlankodjék Kendy Ferencz ellen, mert ennek hűsége kétségen felül áll. Castaldóba a biztatás már nem önthetett akaraterőt és kezdeményezésre való kedvet. Tevékenysége üres gyanúk regisztrálásában merül ki. A nemeseiben nem lehet bízni, Haller Péter kincstartótól semmit se lehet várni, a contributio nem jön be, egyetlen támasza a katonaság volna, de zsold híján ebben sem lehet bízni. A szinte üldözési mániáig fokozódott elhagyatottság érzelme oda vitte a fővezért, hogy serege hátrahagyásával egyedül akarja elhagyni a veszélyes vidéket. Megbénult akaratereje nem tudja még csak el sem titkolni e tervet. A zsoldosok szélten beszélnek, hogy vezérük meg akar szökni. Az egyik bátor csapatvezér, Brandeis, kinek vitézségét Castaldo parlagon hevertette, Ferdinándhoz intézett beadványában kéri a királyt, ne engedje meg, hogy Castaldo előbb kimenjen Erdélyből, mint katonái, mert ez a legnagyobb veszedelem és *dishonore* volna. Ferdinánd nem is engedi ki Castaldót, a ki gyermekes eszközökhöz folyamodik a kivonulási engedély elnyerésére. Az erdélyieknek azt mondja, hogy Kassára készül, s onnan jól felszerelt czredekekkel fog segítségükre visszajönni. Mászor stratégiai okok előadásával javasolja fejedelmének, hogy egész seregével rendelje ki Eger fölmentésére. Ferdinánd, a ki lassankint kiismerte bátyjának kedves volt tábornokát, szelid iróniával írja neki, hogy nem érti, miért akarja Erdélyt elhagyni, mikor a sereg kis részének kivonása is veszélybe döntené Erdélyt. Castaldo azonban

nem tudta többé összeszedni magát, komoly elhatározásokra képtelen volt, parancsolni is elfelejtett, szégyenérzet nélkül írja Ferdinándnak, hogy a tilalom daczára is el kell hagynia Erdélyt, s hogy ha e tilalmat emberei megtudnák, még legbizalmasabb spanyoljai is elhagynák, úgys mindenki gyűlöli itt őt, s fogaikkal tépnék szét, ha tehetnék. A fővezér maga jelenti, hogy csapatai *me insalutato* elhagyják. Zsoldosai magukra hagyatva a szegény népet zsaroló hordává váltak s kivonulásuk után Erdély nem tehetett egyebet, mint hogy volt fejedelemszönygét visszafogadja. Ferdinándnak és Miksának minden fáradtsága hiába volt, hiába a közigazgatásnak új, czélszerű berendezése, a leg-használhatóbb magyar hivatalnokoknak Erdélybe küldése, hiába sok utasításuk Castaldóhoz, Aldanához és egyéb katonákhoz, hogy az ország törvényeit tiszteletben tartsák, a belügyekbe ne avatkozzanak, mert ez a magyar főurak dolga, — Erdély mégis, kardcsapás nélkül, elveszett. S Gailenek igaza volt, mikor munkája végén méla akkorddal emlékezvén a Ferdinánd királyt Erdélyben ért kudarczról, Castaldót tette érte felelőssé.¹

Gailenek megvolt az oka, hogy Castaldóról munkájában lehető kevés kompromittáló dolgot közöljön. Munkáját nem az asztalfiók számára írta, s igen rövid idő múlva elkészülte után már közkezen kellett forognia. Egyes részeit akkor divatos zeitung-alakban még a helyszínről megküldötte befolyásosabb ismerőseinek, így a Temesvár és Lippa ostromáról szóló tudósítása egykorú másolatban Mária királyné brüsszeli udvarába került.² Valószínű, hogy most ismertetett munkája ha talán nem is Ferdinánd királynak, de mindenesetre a kormányhoz közel álló egyé-

¹ V. Ö. Castaldo jelentéseit 1552 nov. 20. 1553 február 8, 20. márczius 1. és 3-ról; Ferdinánd utasításait 1552 okt. 18, 1553 január 14, Miksa utasítását Aldanához 1552 június 19. a bécsi udv. és áll. levéltárban, Hungarica. A jelentésekből megállapítható, hogy Castaldo a zsoldhiánynak is részben oka volt. — Érdekes pszichologiai perspektívát nyújt Gailen Fráter Györgyöt illetően is: *Allso ist der Munich in seinem Gwisen jeder Zeit vnuerblich gewesen vnnd immer gefanthisiert, wie er die sachen ins werch bringen möcht, vnnd darjnnen so gar erblint, das er nit glaubt hat, das man seine Anschleg merkken soll, vnangesechen das er von seinen aignen dienern, denen er vil vertraut hat oft treulich gewarnt ist worden.*

² E névtelen tudósítást a brüsszeli levéltárból kiadta Hatvani: Magy. tört. okmánytár a brüsszeli országos levéltárból, 2. 275. l., a melyet Gailen 1551 december 20-án Nagyszébenből küldött el. Az ugyanitt közölt 217, 218, 219. számú névtelen tudósítások is minden valószínűség szerint tőle származnak.

nek kezébe volt szánva, s így neki kezdettől fogva számíttania kellett arra, hogy Castaldo is tudomást fog róla szerezni. Valóban megállapítható, hogy munkája egy olasz lovag kezén is megfordult, a ki az erdélyi expedícióban résztvett s vezére, Castaldo, hírneve és becsülete megmentésére tollat vett kezébe. Ennek az olasznak munkája szintén reánk maradt, ugyancsak a bécsi udvari könyvtár egyik, 7803. számú, XVI-ik századbeli nyolczadrét kéziratában, a következő címmel:

MORTE DJ FRATE GIORGIO

con alcune altre cose in Transilvania et

Vngaria successe ne gli anni M. D.

LI. et M. D. LII.

A szerző, kinek neve megállapításánál csak hiábavaló gyanítások állanak rendelkezésünkre, 1558—1564 évek közt írta munkáját, miután benne Ferdinándról mint előről s mint római császárról beszél. Gaillelhez hasonlóan a mohácsi vésznél kezdi a történetet s 89 lapon át mondja el az 1551—1553 évek erdélyi eseményeit. Munkájának a Fráter György halálát illető részét felhasználta már Utiešenović Fráter György-életrajzában,¹ a kézirat azonban tudtommal eddig még nem részesült egyéb figyelemben. A munkának körülbelül fele majdnem egészben szószerint megegyezik Gaillel előadásával. Ha nem tudnánk is, hogy Gaillel szemtanú volt s művét teljesen egykorúan írta, míg a névtelen olasz csak pár évvel később kezdett írni, a két szöveg összehasonlításából is meggyőződhetünk arról, hogy itt Gaillel az eredeti, s az olasz az, a ki az előtte fekvő német szöveget lemásolta és úgy a hogy beolvasztotta munkájába. Legyen szabad itt az olasz módszerének illusztrálására csak egyetlenegy részletet idéznünk.

Gaillel részletesen elmondja, hogy Izabella nem tűrhétvén tovább Fráter György önkényét, végre levélben kérte atyját, a lengyel királyt közbelépésre. Ez irt is Fráter Györgynek egy haragos levelet, mire a barát a lengyel követ előtt alázatosan bocsánatot kért és minden jót fogadott, sőt lépéseket tett Izabella újra férjhez adására. Itt ugyan meg volt a saját célja: hogy ily módon Izabellát eltávolítsa Erdélyből, de a királyné mégis beleegyezett azért,

¹ OG. Utiešenović: Lebensgeschichte des Cardinals Georg Utiešenović genannt Martinusius, Wien 1881.

hogy minél előbb megszabaduljon a baráttól. Fráter György az augsburgi bíbornok útján el is kezdett a salzburgi érsekkel, bajor herczeggel tárgyalni, a ki megígérte, hogy ha Izabellát megkapja, le fog mondani az érsekségről. Mivel azonban Fráter György még sem akarta komolyan a dolgot, nem is lett belőle semmi. Közben Izabella atyja meghalt s így a királyné, senkije se maradván, a szultánhoz fordult panaszával Fráter György ellen. Ezen előadás elejét és végét közöljük itt s melléje állítjuk az olasz kéziratból mindazt, amit ez megfelelőleg tud mondani.

84^a. *do aber die Khunigin des Munichs sedliche vnnd verderblich Haushalten auch valsche practica in die Lenng nit wol gefallen wolten, hat sy sich dessen erstlichen gegen gemeiner Lanndtschafft, vnnd dann Irem vatter selbs Khunig Sigmunden zu Polln wider Inen zum höchsten beschwart.* (84^b) *Derwegen hochgedachter Khunig Sigmund zu brueder Géorgen, ain aigne Potschafft.*

85^a. *Als aber mitler Zeit Ir Potschafft khome, das Ir Vatter mit Tott verschiden, vnnd khein trost bey niemants hette, da wart sy allsdann verursacht sich solcher beschwerden gegen dem Turkhischen Khaiser als (85^b) den jennigen der sy yns Lanndt eingesezt, zu beclagen, vnnd als des Munichs schalkheit von tag zu tag je Lennger je mer an das Licht khame, vnnd dieselb er weitter nit woll wuste zuuertuschen, daneben auch sorg truege, Es wurde sich die Khunigin zur zeit soliches Regiments beschwaren wellen, vnd damit er aber dem allem vorkhome vnnd dererst Clager sein möchte that er sich zu stundan vor dem Tur-*

10^a. *La quale, anchor che purtroppo si fosse accorta del mal disegno suo : e sin dal principio molto di mal animo supportasse quella spetie di seruitù d'andò nondimeno tollerando per un tempo al meglio che puote, cercando di rimediarli bounamente : ma poi che uidde andar le cose di mal in peggio sempre, e che per niuna equità, o ragione potea rimouerlo dal suo peruerso sentiero se ne dolse con il Turco, il qual per allhora non fece altro, che scriuer' al Frate che si uolesse portar bene ; e trattarla come a sua Signora, e Regina conueneua ; altimente li faria prouisione con poco suo contento. Non fecero tali lettere frutto alcuno (10^b) senon che'l Frate, cercando di escusarsi seco, comincio a guardarsi piu del solito da la Regina ; e deliberò armarsi del fauore del Re Ferdinando, con il quale potesse resistere anche al Turco, quando accadesse il bisogno. Era in quel tempo luogotenente di sua Maesta in Vngaria Nicolas conte di Salmo, co'l quale ridottosi a parlamento a Tockai, castello sopra il Tibisco . . .*

khischen Khaisr zum höchsten beclagen, es wisst aus villen hochbeweglichen vrsachen verner nit hauss zuhalten, Darauf Ime zu antwort der Khayser empotten, Er sollseinem beuelch auss warten vnnd sich geen der Khunigin vnnd Sonne, als seiner Frauen vnnd herrn, wie sich geburt vnnd dermassen verhalten, das sy khein Clag haben khunnen, oder aber er wöll hier Innen annder ainsechung thuen, des Ime Munich zu schlechtem frumen reichen sollte, Soliches schreiben vnd ernstlich zuempietten haben gar wenig ersprossen, Sunder den Munich nur mer zupessrem fur sacz bewegt, auch dachin verursacht, das er sich wider den Turkhen vnnd Khunigin, mit Khunig Ferdinanden, in Practica ein liest vnnd daneben mit Gräff Niclasn von Salmb etc. alss Generalln bei Bathor an der Teisse zu sprach khame . . .

A két szöveg pontos összeállítása rávezet az olasz másolási modorára. Lehetőleg rövidítette az előtte fekvő előadást, de nem úgy, a hogy ma tennénk: saját szavainkkal rövidebben adván elő a dolgokat, hanem az akkori irodalmi gyakorlat szerint a mit nem tartott fontosnak, kihagyta s a többi szószerint átvette. Így a lengyel király és a második házasság dolgát következménynélkülieknek látva, egyszerűen elhagyta, Gaillel többi mondatait azonban szó szerint lefordította. Mindamellettt egyes dolgoknak maga is utánuk nézett s megpróbálja néhol Gaillel helyesbíteni, a mi a jelen esetben, a helyes Nyírbátort Tokajra változtatva, nem igen sikerül. Kivonatolásának egészben véve az lett eredménye, hogy Gaillel munkájának csontvázát átvette, mindazt azonban, a mi értékes, egyéni színezetű volt rajta, értelmetlenül letörölte. Így változtatta meg Gaillelnek protestáns ízü megjegyzéseit, annyira, hogy a német szöveg arglistiger, vnruetiger Munich-jét (8r^a) a barát szó kihagyásával

fordítja : *com' era di animo sagace, et inquieto* (6^b). A Gailelnál annyira egyéni urazásokat és címzéseket is elhagyja ; a Castaldót érintő szerény czélzásokat hasonlóképen. Az egyiket, Castaldo aluszékonyságáról, egyszerűen Fráter Györgyre alkalmazza, a kire pedig ugyan nem illik a *lento e tepido* jelző (29^b). A számnevek (évszámok és pénzösszegek) Gailelnél szavakkal, nem számjegyekkel vannak kiírva, melyeket úgy látszik, az olasz nem tudott elolvasni, a miért is rendesen üres helyet hagyott számukra. A német szöveg találó népies kifejezéseit üres körmondatokká higitja. Így : *dan man den fuchssen annder gestallt nit fachen khunnte* (103^a), ily déli bőbeszédűséggel adja vissza : *non trouando altro mezzo, che giouasse a mitigar la sua fierrezza uolse tentare se con benefity, e nuoui honori potesse fargli mular pensiero, e deuiarlo dalle pratiche Turchesche* (31^a).

Önállóvá Fráter György halála előadásától kezdve válik. Az alvinczi tragédia részleteinél sok újat tud mondani, így Castaldónak előző beszélgetéséről Horvát Györggyel, Fráter György egy rokonával, azután Marc Antonio Ferrari mellett, a másik olasz titkár, Francesco de li Strepapati szerepéről. Ezen az előadáson félreismerhetetlen a törekvés, hogy Castaldót mentegesse : lehetőleg finom, érzékeny lelki emberként tünteti fel, a kinek végtelenül fájt a feladat, s a ki csak nagy lelki tusák után tudta magát elhatározni. A lelki tusák részletes előadása azonban igen csekély valóságossággal rendelkezik, mivel semmi egyéni vonást nem tud nyújtani. Az egész munka Castaldo legközelebbi környezetétől inspirált védőirat benyomását teszi, a mit megerősít az a körülmény is, hogy a Gaileltől átvett részekbe is itt-ott, feltűnés nélkül, Castaldót védő és dicsőítő mondatok csúsztak be. A munka második fele az Alvincz utáni dolgokat tárgyalja, lippai és temesvári ostromot, csekély vagy semmi függésben Gaileltől. Igen részletes a szegedi veszedelem leírása, feltétlenül önállóak, de üresek és koholtak, Nádasdy Tamás egy rövidebb s Castaldo egy hosszabb beszéde.

Mindez azonban nem ismeretlen a történetirodalom előtt. A kezünkben levő olasz kézirat ugyanis egyik forrása volt Centorio ismeretes Commentarjainak. Mindazon részletek, melyeket az olasz kézirat, többé-kevésbé megváltoztatva, átvett Gaileltől, megtalálhatók Centorio munkájában. Gailelnek értelmes, egyszerű előadása a két olasz kezén siralmas változáson ment át, míg 1566-ban, Centorio munkájában a sajtó alól kikerült. Csak egy példa, a hol

Centorio már épen a megfordítottját mondja annak, a mit az olasz kézirat Gailelnél talált, de nem értett meg:

Gailel 80^a *Sun erzeugt mit Namen Janusch so der Türkisch Khaisser aus der Tauff heben lassen, vnd Ime ein andern Namen Steffan geschöpft...*

Olasz kézirat 5^a *lasciò un figliuolo, ... il quale de la madre, et altri fu nominato Giouanni, ma dal Turco Steffano, a complacentia de la uoluntà del padre, che per una lettera, poco prima che moresse scrittagli, dimostro desiderare, che così fosse chiamato...*

Centorio 24 *lasciò un solo figliuolo ... chiamato Stefano, quale dopò per ordine del Turco in memoria del padre fu nominato Giouanni...*

Annak teljes bizonyítására, hogy Centorio előtt nem Gailel munkája, hanem az olasz kivonat volt, a melyet ő önkényesen bővített ki, közöljük a következő tanulságos részletet:

Gailel 91^b—92^a. *Alls nun Zeitung khame, wie das Khunig Ferdinanden khriegsfolkh, vnnd annder notturfftig hulf auf dem weeg sey vnd jn khurz dem Munich zue khumen solte, hat alsfalt die Kunigin einen andern Lanntag, zu vngewandlicher zeit vnd wider gemeinen Lanndtsgebrauch geen Egedin in einen offnen Sachsischen fleckhen beschriben, allda mit der Lanndtschaft wie vnnd was massen der Munich aus Sibenburgen zuuerjagen wer zehandlen vnnd zubeschluessen furgenumen, da solliches der Munich verstannden, er sich halt anne verzug den Negsten dem wasser stramb Sebeskheres ab, der ennden verfuegt, vnnd als er, Im durchfarenn bemelts wassers, mit seinem wagen umbgefallen, ist im des fur ein bös Auguri ausssgerehent auch wider ratten worden, er soll dits mals nit fort rukhen sunder widerumben haimb kheren, Soliche Augurien der Munich verlachte vnnd nur seinem khopff nach geen Dornnberg geraist, vnnd von dannen, aller meniglichen verkunden lassen...*

olasz kézirat 18^a. *Haueua la Regina intanto fatto congregare una dieta in Eniedino, per trattare, e concludere il modo di escludere di Transilvania il Frate, che, com'è detto sopra, allhora si trouaua in Varadino: il che intendendo lui, posponendo ogni altra cosa si messe in camino per tornare in Transilvania, per la uia del fiume Sebeskeres; nel passar del quale si trauolse in modo il carro donde ueneua, che poco mancò, che non annegasse; il che prendendo alcuni de suoi a mal' augurio si affaticauano per consigliarlo che ritornasse: ma ridendosene lui non restò di seguire il suo uiaggio, e giunto a Torda scrisse alli principali del Regno...*

Centorio 69. *la Reina haueua conuocato la Dieta in Egneth terra grande nella Transilvania, et operata, per trattare in essa in*

che modo poteua scacciare il Frate da quella Prouincia, ilquale (come si disse) si trouaua nel suo Vescouado di Varadino, et hauendo inteso oue la Reina andaua et a che effetto, lasciate tutte le cose, nellequali staua occupato, et entrando in un cocchio si pose con gnni uelocità in uiaggio, facendo la uia di Cheresuania, e nel passare d'un fiumicello che serpendo corre per quella ualle, si riuersò il' cocchio doue andaua dentro, di modo che se non era aiutato presto da suoi seruidori, si saria di certo annegato; i quai pigliando per quella caduta male augurio, lo essortauano a ritornarsi a dietro. di che ei ridendosi molto, rispose loro, che erano ben miseri quegli augury che si poneuano ne' carri, sapendo che haueuano nel cielo un'altro carro, che gli difendeua dal loro influsso. Volendo nel suo burlare inferire che il carro di Erittonio locato nel cielo tra'suoi segni sarebbe stato la sua guida, e seguitando con quella fretta il suo camino con che l'haueua incominciato, peruenne a Torda, doue scrisse a tutti quei Signori, che erano con la Reina, e particolarmente à suoi amici, che se uoleuano uedere la sua patria salua, e che tutto quel Regno non si perdesse...

A három szöveg összehasonlítása meggyőzően tünteti fel Centorio felületességét és irodalmi lelkiismeretlenségét, melylyel Gailenek kezében lévő sovány kivonatát saját találmányú részletekkel cziczomázta, Fráter György szájába hamisan adott classicus célzásokat s egészben véve Gailen egyénítő előadása helyett conventionalistát nyújtott.

Ismeretlen olaszunk és Centorio ugyanazon módszerrel dolgoztak. Ez — ha szabad e kifejezést használnom — az akkori olasz journalismus módszere. A classicus és renaissance-hagyományokból élő nagy, komoly olasz történetírók, a Guicciardinik és Varchik mellett, a nagy arányokban fejlődő könyvkiadóipar történetírói mesterember-nemzedéket fejlesztett ki, a mely felületességben, lelkiismeretlen hírszolgálatban és minden iránt való érdeklődésben a mai újságirodalom előfutárjának tekinthető inkább, mint a legtöbbnyire középkori jámborságú és egyetlen tény részletes és tisztességes előadására szorítókozó zeitungok. Castaldo expeditiója felkeltette az érdeklődést Nyugaton a magyarországi események iránt, melyet Szigetvár világraszóló ostroma csak fokozott. Magyar tárgyak feldolgozása hasznos, jövedelmező foglalkozás volt, kevés fáradtságba került, ellenőrzés semmi sem volt. Bizarus és Ulloa minden évben egy-egy kötetet adtak ki magyar eseményekről. Ez az írásművészet épen olyan megállapodott kézimesterség volt akkor, mint ma az újságírás. Első feladat volt olyant találni, a ki már ugyanazt a tárgyat feldolgozta. Jelen esetben az olasz

szerző Gailelre akadt, s őreá Centorio. További irodalmi lépés volt az előttük fekvő szöveget lehető zagyva-sorrendben de szó szerint leírni, ma mondanánk, kiollózni, el nem fedkezve arról, hogy munkájukban a réginek újként kell tündökölnie, nehogy az olvasók felismerjék a csalást. Ezért olyan fárasztó munka egy-egy ilyen író minden lapjáról kimutatni, honnan irta ki adatait. Az újdonság látszata mellett mulattatás is feladatuk, a vezércikkek és táviratok mellé tárcza is kell. Az olasz kézirat a megszaladt Perus-sith további sorsát előadva, felesége szájába hősi szónoklatot ad, melylyel férje gyávaságát könyörtelenül leleplezve, ünnepé-lyesen lemond a házaseletnek vele való folytatásáról. Kelleme-sen szórakoztató, nem is tragikus részlet, melyet Centorio sie-tett kiaknázni és kibővíteni. Hasonlóképen az egri nők hősiessé-gét is. Az érdeklődés ébrentartására a néha száraz tényeket egyszerű hazugságokkal kell megöntözni. Az olasz kézirat még becsületesen átvette Gaileltől, hogy Varkocs Tamás négy-ezer ökröt zsákmányolt, Centorio, a nagyobb üzletember, a négyezer ökrből ugyanannyi foglyot és kétezeröttszáz elesett ráczot csinál. Másutt Centorio ötezer halottról és háromezer ló zsákmányolásáról értesíti a bámuló előfizető-ket, mikor forrásában, az olasz kéziratban csak a három-ezer lóról volt szó. Az olasz kézirat általában előkelőbb benyomást tesz, mint Centorio. Miként a mai világlapok ismeretlen hely- és személyneveket, utánjárás segélyével, lehetőleg helyes és pontos formában közölnek, az olasz is következetesen a helyes magyar nevet közli Gailel német kifejezése helyett, mint ez a tőlünk közölt részletekből is látható. Centorio a neveket ismét elferdítette. Felületesség-ből és hatásvadászatból származó hiányai és hibái azonban nem akadályozzák, hogy végül büszkén ki ne emelje, hogy Ferdinánd saját levelei szolgáltak előadásának forrásául. Lehetetlen a mai »kormánykörökhöz közel álló egyéniségre« és a kissé kopott kabátos »saját tudósítónkra« nem gondolni.

S még egyben hasonlítanak olaszaink művei a mai újságirodalom termékeihez. Azok is, ezek is szeretnek ön-zetlenségnek, az események hideg, érdektelen szemléloinek feltűnni. A valóság más, mint a látszat. Mind a két munka jellegzetes iránymű, röpiratszerű elfogultsággal Castaldo érdekében. Láttuk, hogyan tűntette el az olasz kézirat Gailelnek Castaldót érintő ártatlan megjegyzéseit. Centorio-ról már régebben felismerték, hogy Castaldo ügyvéde sze-repét játssza. Vaskos munkájához sok mindenféle, egyes dolgokban igen részletes kúftó állott rendelkezésére.

Az a spanyol lovag, Carlevan, kinek közléseit Centorio maga is említi, bizonyára nem Castaldo tudta nélkül adta át jegyzeteit az olasz írónak. Ismeretlen olaszunk sem ok nélkül fogott hozzá irodalmi munkálkodáshoz, mikor tulajdonképen igen kevésbé volt beavatva a dolgok folyásába, s munkája végtelen sovány maradt volna, ha nem kerül kezébe Gaillel műve. Abból a körülményből, hogy az ily fáradságosan s minden írói belső szükség nélkül irt munka két-három évvel elkészülte után Centoriónak szolgál forrásul, talán következtetni lehet arra, hogy az ismeretlen olasznak Castaldótól vagy ennek legközelebbi környezetétől kijelölt feladata volt, Centorio számára Gaillel adatait és saját csekély értékű tapasztalatait forrásmunkául összeállítani. Így a szegény Gaillel fáradsága épen azon irányzatnak hozott gyümölcsöket, a mely ellen néhol oly megható féltékenységgel bátorodik nyilatkozni.

A mennyiben Centorio Gailleléhez hasonló egykorú naplókát és elbeszéléseket használt fel, munkája nélkülözhetetlen, értékes forrássá lett. Gaillel műve sorsából okúlva mégis meg kell gondolnunk, hogy a Centoriónál felhasznált egykorú források nem eredeti alakjukban, hanem lelketlen és lelkiismeretlen feldolgozásban szétdarabolva és meghamisítva foglaltaknak ott. Gaillel munkája, az eredeti, az életet adja, Centorio a halott schémát. Gaillel mint élő, egykorú szemtanú, fontos és súlyos tanúságokat tehet az emberekről, cselekvésük horderejéről és indokairól. Centorióból csakis események így vagy úgy való lefolyását, tárgyi, mennyiségbeli dolgokat tanulhatunk, nagy óvatossággal, mely azonban igen gyakran nem alkalmazható, mivel Centorio az egyetlen forrás. Valószínű azonban, hogy tervszerű kutatás nem egy felhasznált forrását hozná még napvilágra. S az eredmény megérné a fáradságot. A magyar történetirodalom csak a XVI-ik században kezdődik, lép ki a krónika-írásból, a XVI-ik századi kútfők ránk nézve oly fontosak, mint a Zsigmond korabeliek Németországban, vagy Froissart és társai Franciaországban. Reméljük, hogy a magyar történetirodalom vezető körei is fel fogják ismerni e kérdés fontosságát s ezzel együtt be fogják látni, hogy e téren is — mint egyebütt — csakis egységesen szervezett, tervszerű munka deríthet fel kimerítő világosságot. S ha ez a munkálkodás a gyűjtés után a kiadás terére fog lépni, nem fog megfélekezni a pozsonyi Gaillelről, a ki a magyar írók sorát a félték hivatalnok akkor még ritka típusával gyarapította.

Szekfü Gyula.

Brodarics István szereplése János király oldalán.

I. közlemény.

A mohácsi katasztrófa nemcsak hazánk történetében korszakalkotó, hanem következményeinél fogva a szereplő egyének életében is nagy fordulatok fűződnek hozzá. Így történt ez Brodarics Istvánnal, akkor szerémi püspökkel és kancellárral is.

A csatában Brodarics személyesen is jelen volt és mérsékelt, megfontolt tanácsaival arra törekedett, hogy az ütközetet halasztsák el mindaddig, míg az összes segélyhadak és hazai bandériumok a királyi zászló alá nem sereglenek. Legnagyobb mértékben ellene volt annak, hogy a királyt nyílt ütközetbe vigyék. Tanácsa azonban, a szenvedélyek közepette és a miéink harczivágya miatt, nem hallgattatott meg.

Ennek a leggyászosabb ütközetnek, valamint az azt megelőző és azt követő eseményeknek történetét, Zsigmond lengyel király kérésére, nagy történeti érzékkel, ügyes tollal, igazságszeretettel, igen élvezhető stílusban meg is írta.¹

A mohácsi ütközetből menekültében mindenéből kifosztva érkezett Pozsonyba Mária királynéhez. Az ezután következő

¹ E helyen, minthogy tárgyamat igen közelről érinti, megemlítem, hogy *Takács* Sándor: A török-magyar lesvetés módja című közleményében túlzott ítéletet mond történetíróinkról, midőn ezeket írja: ... »Egész sereg történetíró leírta már a mohácsi csatát; tücsköt-bogarat összeírtak e vereség okairól; de a valódi okkal: a török cselvetésével eddig senki sem foglalkozott.« (Századok, 1911. 732. l.) Hogy ezen állítás mily alap nélküli, hivatkozom első sorban magára *Brodaricsra*, a ki a mohácsi ütközetnek és a vereség okának nemcsak leghivatottabb, de legelső írója is volt. »Mialatt — írja Brodarics — a mieink igen vitézül harcoltak, az ellenség vagy a mieink előrenyomulásától kényszerítette, *vagy azért, hogy bennünket ágyúi elé csaljon*, (pertraheret), hátrálni kezdett.« Sambucusnál Bonfini 1581. kiad. 771. l. De szól erről előbb is: »A napnak nagyobb részét az ellenségre való várakozással töltöttük, a mely — csekély számú csapatokat bocsátván előre, a kik a mieinkkel kisebb csatározásokat és háborusdit folytattak, — még mindig a dombok mögött tartózkodott; *kétes, vajjon azért tette-e, hogy a mieinket azon kedvezőtlen helyre csalogassa*, vagy azért, hogy a csatát a következő napra halasztva éjjel, váratlanul támadjon meg a táborban — a mi katonáinak és ágyúinak számánál fogva neki nem is lett volna nehéz — vagy inkább azért, hogy bennün-

zavaros időkben Ferdinánd mellé állott és kitartott mellette mindaddig, a míg azt nem tapasztalta, hogy Ferdinánd fegyverrel akarja az országot meghódítani. De a midőn erről meggyőződött, hazaszeretete, nemkülönben békeszerető lelke, ezt elviselni nem tudta; s mivel egyeneslelkűsége miatt egyébként is gyanús szemmel nézték Ferdinánd udvarában, távozott Ferdinándtól és távozását egy hazaszeretettől izzó levélben tudomására is adta. Ez időtől fogva János király mellett maradt és osztozott jó- és balszerencséjében.

János király amily serény volt megválasztatásának és megkoronáztatásának keresztülvitelében, ép oly tehetetlennek és tétlennek bizonyult királyságának biztosításában. Úgyszólván semmit se tett trónjának egy esetleges támadás ellen való megvédhetése érdekében. Mikorra azután a veszedelem tudatára ébredt, akkorra (1527 nyarán aug. 12.) már Budából is kiszorult. Brodarics Frangepán Ferencz gróf kalocsai érsek kíséretében ekkor Lengyelországba ment János sógorához, Zsigmond királyhoz, hogy támogatását kérjék (1527 okt.). Ott serénykedik, mint a béke apostola, hogy a két ellenséges király keresztény vér ontása nélkül kössön békét. A Szinánál történt vereség után maga János király is Lengyelországba menekült és Tarnovban várta be ügyének jobbrafordultát.

Ámde János királynak Buda birtokába való visszahelyezése nyomán akkora kavarodás támad, hogy Brodarics jobbnak látta újból Lengyelországba menekülni és ott bevárni a szenvedélyek lecsillapultát (1529). Néhány havi ott tartózkodás után azonban

ket a háborúra való hosszú várakozással kifáraszon. «(U. o. 770. l.) — Brodarics nyomán így ír *Brutus* János Mihály: ... »*Turcae pedem referre, et mollius cedere coeperunt, eo consilio, ut ordines servantes, et minime remittentes de pugnae ardore, quod nonnulli e nostris suspicati sunt, incautos elicerent in sua loca, quo ictibus tormentorum magis opportuni paterent...*» (Ungaricarum rerum liber VII. Mon. H. Historica II. oszt. XIII. 235—236. l.) *Heltai* erre vonatkozólag ezt mondja: »Innét is ütközetet fúvának és dobolának, és egyberoppana a két sereg és nagy viadalom lón közetek. *Végre hátat kezdének a törökek adni. Im ezek kedig tolongnak utánok és a törökek mind addig hátra mászkálának, méglen a magyarokat az álgjuk elejbe csalák.* Akkoron mindjárt kisüték egyszersmind a sok álgjukat (vala kedig több háromszáznál) az magyarokra, és az álgjuk nagy romlást művelének bennek...» (Magyar Krónika, Újabb Nemzeti Könyvtár III. évf. 611. l.) — De e helyen nem terjeszkedhetem ki minden íróra. Csak még *Ortvay* Tivadarra hivatkozom, mint a ki legutóbb írt e tárgyról a »Mohácsi csata elvesztésének okai és következményei« című nagy körültekintéssel alkotott értekezésében, melyben világosan írja, hogy »a magyarok vakon nekimentek az ellenség gondosan leplezett cseleibe.« (M. Tud. Akad. Értek. a Tört. Tud. Kőr. XXII. K. 9. sz. 1910. 37. l.)

hazajött és beteges állapota daczára is nagy szolgálatokat tesz Jánosnak. Mint királyi követ Velenczébe, majd Franciaországba ment, mindkét helyre János érdekeinek minél hathatósabb előmozdítására. Tervbe volt véve konstantinápolyi követsége is; de arra nem került sor, mivel a föltolakodott Gritti Lajos mindent elintézett.¹

Midőn a török szultán 1529-ben hazánkba jött, hogy János királyt Buda birtokába visszahelyezze és királyságában megerősítse, Budán Nádasdy Tamás és Besser Tamás volt néhány száz német zsoldossal. Az őrség föladta a várat, a janicsárok azonban az elvonulók legnagyobb részét lemészárolták. Nádasdy Tamás akkor Grittinek köszönhette, hogy megmenekült, valamint Brodarics és Statilius püspökök közbenjárásának. Ez alkalommal ígéretet is vettek Nádasdytól, hogy Ferdinándhoz nem tér többé vissza és János király ellen nem fog harcolni.² Így lett Nádasdy 1529 szeptembere óta János királynak félig kényszerűségről híve.

János király ezért meg is jutalmazta és Fogarassal ajándékozta meg. Gritti viszont, a Jánospárti főurak zúgolódása daczára, kormányzóvá és mármarosai főispánná neveztetett ki (1530 decz. 26.)³ Ezzel a fordulattal azonban nagy szakadás következett be Brodarics és Nádasdy közt, a minek okozója Gritti politikája volt. Brodarics, a ki a török barátság buzgó híve volt, vakon bízott a velenceiben, míg Nádasdy elejétől fogva gyanakvón nézte törekvését és mindinkább növekvő bizalmatlansággal kísérte működését. Ez a politikai ellentét hidegítette el egymástól Brodaricsot és Nádasdyt. Az utókort azonban ez az ellentét egy kiváló kútfővel ajándékozta meg: azokkal a levelekkel, a melyeket Brodarics Nádasdynak írt, hogy őt Gritti iránt jobb véleményre hangolja.

Nehéz fellegek tornyosultak ez időtájt hazánkra és a két versengő királyra is. Elhatározó győzelmet egyik sem arat. Elvégre az urak is megsokallották a céltalannak és meddőnek látszó harczot és maguk akartak változtatni a helyzeten. Ezért hívták össze Ferdinánd és János tudta nélkül május 18-ára Veszprémbe az országgyűlést. Ámde ezt nemcsak a versengő felek nem tartották kívánatosnak. A korona elnyeréseért titokban működő Gritti kormányzó se nézhette tétlenül, hogy az elégedetlen urak esetleg egy valami titkon a trónra áhítózó urat válasszanak meg királynak.

¹ Sörös P. Brodarics életrajza. 34—99. l. alapján.

² V. ö. *Ursinus Velius*: De bello Pannonico. Viennae 1762. 106. l.

³ *Kretschmayr Henrik*: Gritti Lajos. 28—29., 38., 40—41. l.

Az alábbi levél már arról tanuskodik, hogy Laszky javaslata János királyhoz Gritti befolyását akarta érvényesíteni. Mert hiszen a Nádasdyhoz küldött azon hírével, hogy 20.000 lovassal áll a határon a gyűlés ideje alatt, a gyűlés elijesztésénél egyebet nem akart elérni.¹

A mindkét királyra veszélyessé válható (1531 máj. 18) veszprémi egyetemes országgyűlés nagy fontosságára és veszélyeire nézve irtak közös levelet Frangepán Ferencz kalocsai érsek és Laszky Jeromos — Brodaricsnak és Nádasdy Tamásnak. Küszöbön van — írják — a mindkét király tudta és beleegyezése nélkül Veszprémbe egybehívott veszélyes országgyűlés, a melyre, nézetünk szerint, a király ő felségének el kell küldenie mindazon urakat, a kiktől irtunk és jelentést tettünk ő felségének is, Uraságtoknak is ; mert különben majd kapitányt választanak a két király ellenére azon az országgyűlésen, a ki okozója lesz annak, hogy a törökök — viszálykodásaink közt — elfoglalják az országot. Ne tekintse tehát a király ő felsége, mint szokása, a dolgot csekély jelentőségűnek, hanem küldjön a gyűlésre Késmárkról 200 fegyveres katonát és fizesse is azokat ki 1—2 hónapra, mert különben széthullanak. Kéri Nádasdyt és Brodaricsot, hogy erre vegyék rá a királyt, mert különben az utóbbi baj minden előzőnél nagyobb fog lenni.²

Laszky még ugyanaz nap külön is írt Nádasdy Tamásnak és kérte, hogy utalványozzon ki részére 10.000 frtot, ő majd a Fuggerektől fölveszi az összeget. A többi dologra nézve pedig hivatkozik arra a levélre, a melyet Brodarics leveléhez kapcsoltan János király részére küldött.³ Mivel azonban mindkét király tartott ettől a gyűléstől, mindkettőjük kívánságára el is maradt.⁴

Brodarics ezek után is János király mellett van ; a tőlük visszatért Nádasdyt április havában Gyulafehérvárról írt levelével keresi fel, melyben Majláth István ügyének titkos tárgyalására kéri.

A következő hónapban megfordul Nagyenyeden, május 11-én pedig már Tordán van János királlyal. Innen írja Nádasdynak, hogy megrongált egészségét iparkodják helyrehozatni és ha sikerül, azonnal siessen utánuk.⁵ Brodarics felszólítására Nádasdy utánuk is utazik és több ügyet elintéznek. Nádasdy azonban csak rövid

¹ *Kretschmayr* i. m. 61. l.

² *Orsz. Levél.* Nádasdy levelek. Lasko és Országgyűl. Eml. I. 323. l.

³ U. o. 1531. április 18.

⁴ *Sörös* P. i. m. 100. l. V. ö. *Kretschmayr* i. m. 57. l.

⁵ *Tört. Tár*, 1908. 265. l.

ideig marad velük, Brodarics nemsokára ismét ír neki, mert távozása után több fontos ügy merült fel, melyek lebonyolításánál segítségére szorul.

Gritti kormányzó 1531. február végén ment Konstantinápolyba,¹ Brodarics most arról értesíti Nádasdyt, hogy a kormányzó ismét visszatér. Úgy hírlík, hogy a török császár egy zászlóaljat adott Grittinek és már el is hagyta Konstantinápolyt s talán már Drinápolyban van; nem tudja, hogy ez a hír igaz-e; de, ha való is, nem érti, mit akarnak.²

A fönti levél Gyulafehérvárott kelt (1531 júl. 25), hol Brodarics a tavaszt s a nyarat is tölti. Csak ritkán látogatnak el még a környékre is. János király bizonyára azért tartózkodik állandóan egy helyen, mert Laszky követtségének (aki Ferdinándhoz és V. Károlyhoz ment) eredményét biztos helyen szeretné bevárni. Fontos volt ez Jánosra azért is, mert tudomása volt arról, hogy a kalandor Gritti királyságra törekszik. Későbbi tettei igazolták is, hogy János király sejtelméi nem csaltak; sőt nyilvánvalóvá lett, hogy Moldvának megszerzése csak első lépés lett volna Gritti királyságához.³ Ez az a tény, a mit Brodarics nem tud megérteni és fenti levelében a zászlóaljra nézve rejtvénytyszerűnek találja Gritti jövetelét és szándékát.

Augusztusban aztán Laszky meg is érkezett, a kivel Brodaricsnak igen fontos megbízatása van. Ezért ketten írnak levelet Gyulafehérvárról aug. 19-én, melyben arról értesítik Nádasdyt, hogy János király őket szemelte ki arra a követésre, a mit Nádasdy már ismer. Tudatják, hogy szeptember 7-én Debreczenben értekezlet lesz, a melyen a nádor és a király mellett maradt főurakon kívül mindenki tartozik megjelenni. Kéri tehát Nádasdyt, jelenjék meg, mert okvetlen elvárják. Ezt a levelet azonban — Nádasdy följegyzése szerint —, csak okt. 14-én kézbesítették neki Zalaváron.⁴ Mivel tehát Nádasdytól választ nem kaptak, aug. 23-án, ugyancsak Gyulafehérvárról ír Brodarics, fölemlítve, hogy kettejük követtségéről már két levelet is írt; most csak megismétli, hogy a király kívánsága szerint Nádasdy is siessen vagy Debreczenbe vagy János királyhoz. Kiemeli, hogy a király különösen óhajtja, hogy lehető leggyorsabban menjen hozzá nagyfontosságú ügyek tárgyalására. De lelkére köti Nádasdynak, hogy a királyhoz mentében valahogy meg ne rövidítse ám őt, vigyázz, — írja a latin levélben magyarul — *hogh mjnketh el*

¹ *Kretschmayr* i. m. 48. l.

² Tört. Tár, 1908. 267. l.

³ *Kretschmayr* i. m. 62. l.

⁴ Tört. Tár, 1908. 267—268. l.

ne wecha (véts = el ne kerülj). Kéri egyúttal, kölcsönözze neki ezüst edényeit, melyekből étkezni szokott, hogy azokat magával vihesse, aztán majd visszaadja. Arra is kéri, hogy unokaöccsét, Brodarics Györgyöt, a ki Nádasdynál nevelkedett, hozza magával, hadd lásson világot.

Ezt az öt nappal később írt levelet Nádasdy szeptember 5-én kapta meg ugyancsak Zalaváron¹ és így világos, hogy Nádasdy, még ha akart volna is, a két nappal későbbi debreczeni gyűlésen már nem vehetett részt.

A debreczeni értekezlet végzései, az azon tárgyalt ügyek ismeretlenek előttünk. Csak azt tudjuk, hogy utána Brodarics külföldre megy, hogy Ferdinánd és János király között a békét megkössék. Ezen remény vitte Brodaricsot Regensburgba, honnan azonban több hónapi eredménytelen fáradozás után visszatér.² — 1532. márczius 19-én már ismét Erdélyben van és Vecséről írnak Frangepán érsekkel Nádasdynak, a ki tőlük csak nem rég távozott ugyan, de a kinek elhatározását, hogy nem jön hozzájuk és, hogy bizonyos javakat és jövedelmeket visszatart, távoztá után is helytelenítik. Megbotránkozva korholják, hogyan tehet ilyesmit nevének lealacsonyítása nélkül, a melyet eddig bemocskolatlanul megóvott. Azért, hogy erről szóval felvilágosíthassák, kéri, hogy a Gergelynap i országgyűlés után jöjjön a királyhoz.³

Mikor ezt a magánjellegű és atyai jóindulatról tanuskodó ügyet iparkodnak nyélbe ütni, Gritti már a főtebb jelzett hadsereggel csakugyan Tergovistban állapodott meg. Brodarics, kit János király gyorsfutárként küldött Grittihez, értesíti Nádasdyt Gritti azon leveléről, melyet ez János királyhoz intézett azzal a kikötéssel, hogy vagy Brodaricsot, vagy Nádasdyt küldje hozzá. »A te távollétedben tehát — írja Gyulafehérvárról 1532 április 3-án — én megyek és még ma elutazom, a hol — királyi meghagyás szerint — közügyekben fogok tárgyalni; magánügyeket pedig csak amennyiben alkalom nyílik, alkalmazkodva a körülményekhez.« Nem kell Gritti barátságát megvetni, hanem alkalmazkodni kell a körülményekhez. Ez a bölcs ember ismertető jele. Ő majd róla és iránta való érzelmeiről minden jót és tetszőt fog mondani Grittinek. De ezt ajánlják Frangepánnal együtt Nádasdynak is és ismételten felszólítják, hogy jöjjön János királyhoz, a kihez Gritti is jönni szándékozik. Brodarics nyíltan megírja Nádasdynak, hogy amennyiben a Grittitől való visszatérte után

¹ U. o. 268. l.

² Sörös i. m. 101—102. l.

³ Tört. Tár, 1908, 269. l.

az ő ügyében megállapodás nem jön létre János királylyal, feltétlenül Isten-hozzádot mond hazájának, a miről különben nyíltan is beszélt János királylyal.¹

Az április 3-án Gyulafehérvárról elindult Brodarics 6-án már Brassóban van, hol a város megvendégelte és 25 lovasból álló kíséretet adott mellé és alkalmas vezető hadnagyot.²

A hazája ügyéért és a kereszténység sorsáért rajongó Brodarics megjelenik Gritti előtt és nagy bizodalomra gerjed iránta. Ez a lelkesedés és bizalom jut kifejezésre *Vékénből*, az Erdélyi Havasok tövéből április 20-án kelt leveléből, mellyel egyidőben megküldi Nádasdynak Gritti levelét is. Tudatja vele, hogy a kormányzó őt is megkérte, birja rá Nádasdyt, hogy 200 lovast küldjön hozzá ; de ne szedett-vedett népséget, hanem lehetőleg nemeseket.³ Kéri tehát, hogy tőle telhetőleg tegyen eleget a kormányzó kérésének, mert ő úgy hiszi, hogy a kormányzó tisztességes szándékkal van az ország és a kereszténység sorsa iránt. Brodarics még azon óhajának ad kifejezést, vajha Ferdinánd kibékülne Jánossal ; ez volna a biztosabb út ; mert, mint értesül, a szultán április 20-án elhagyja, vagy talán már el is hagyta Konstantinápolyt. Gritti előbb a moldvaiakat és a havasalföldieket menti föl és utána királyi pompával készül Jánoshoz.⁴

Szinte érthetetlen, hogy Brodarics, a ki egész életét a politika mezején töltötte és annyi ravasz emberrel érintkezett, annyi bonyodalmas és kényes helyzetet világosan látott, Gritti álarczát még sem ismerte fel. Jóhiszeműségében félreismerte a kincsekre és hatalomra egyaránt vágyódó ravasz kereskedőt, a kiben ezen tulajdonságokon kívül talán csak hiúsága volt nagyobb mértékű.

Sokkal helyesebben ítélte meg Gritti Nádasdy, a ki talán személyileg is ellenszenvezett vele. Nádasdy azoknak a táborába tartozott, a kik kormányzóvá történt kineveztetését elleanzték ; sőt alkotmányellenesnek is tartották. Hiába iratja tehát Gritti a jóhiszemű Brodaricscsal, hogy ilyen meg olyan jóindulattal van iránta ; hiába írja ő maga is, mikor Brodarics nála tartózkodik (Tergovistból 1532 április 16-án) és hagyja meg neki parancsként, hogy 200 legjobb lovast küldjön mihamar a háborúhoz ő hozzá : Nádasdyt kevésbé hatja meg. Előtte alig nyom valamit a latban az, hogy Gritti külön fölemlíti levelében, hogy a nála

¹ Tört. Tár, 1908. 270. l.

² Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt in Siebenbürgen II. 260.

³ »Cupit autem, ut sint alicuius condicionis *gentil* homines et non *gaz*, et unus non cum multis *equis*.« (Tört. Tár, 1908. 270. l.)

⁴ U. o. 271. l.

levő Brodarics szerémi püspök, királyi tanácsossal,¹ a jelenlegi ügyekről és *más dolgokról* is (Nádasdy magán érdekeire czélozva) tárgyal.²

A »helytartó«³ nem igen siet hozzá, sőt még az sem bizonyos, hogy az oly nagyon sürgetett 200 lovast is elküldötte-e?⁴ Annyi mindenesetre kiviláglik Nádasdy magatartásából, hogy nem nagyon epekedik Gritti kitüntető szeretetére.

Brodarics körülbelől egy hétig maradt Grittinél. Majd — útját ismét Brassó felé véve, a hová április 21-én ér — visszaindul János királyhoz, a ki azidőtájt Lippán tartózkodott.⁵ Ide utazik Brodarics is, a ki május 9-én már innen ír Tomicki Péter krakói püspök alkanczellárhoz. Ezen levélben sajnálkozását fejezi ki azok makacssága fölött (Ferdinándra és Jánosra czélozva), a kiknek hajlékonyabbaknak kellett volna lenni a kereszténység érdekében is. Miattuk lesz ismét háború, bár a békétől a szultán se idegenkedett. Már előre is megborxad a temérdek keresztény vér ontása miatt. Még ebben az utolsó órában is arra kéri Tomickit, hasson oda, hogy a lengyel király küldjön követeket V. Károlyhoz, mert ő meg van róla győződve, hogy ha Károly császár őszintén óhajtotta volna a békét, az már előbb létrejött volna. De ő még most is reméli, hogy lesz eredménye, jöllehet a török már Ausztria ellen jön seregével. Azért reméli ezt, mert Nádasdy Tamás, a király kincstartója és tanácsosa, szintén fölkarolta a gyűléseken az ügyet és hiszi, hogy az ő szorgoskodása meghozza a várt eredményt. Ép ezért, Nádasdyt mint unokaöccsét, kit fiának tekint, ajánlja Tomickinak.⁶

A Ferdinánd-pártnak Erdélyben (1532-ben) már csupán egy fészke volt: Nagyszeben. Ha Ferdinánd ezt is elveszti, egész Erdély ellenfelének hatalmába jut. A hatalmát minél biztosabb alapra helyezni törekvő Gritti tehát nem véletlenből, hanem előre-látó terv szerint iparkodik Nagyszebent és vele Erdélyt megnyerni. Bizonyára nem rettent volna vissza attól se, a mi szülőföldjén

¹ Téved Kretschmayr, hogy Brodarics János király kanczellárja volt és Frangepán érsekről csak zavart okozó ez az állítás (*Kretschmayr* i. m. 69, 70. l.), mert ők tanácsosai voltak Jánosnak.

² *Orsz. Levé. Nádasdy levelek.*

³ Gritti még 1531 jan. 12 helytartójává nevezte ki Nádasdyt, a ki e minőségben működik is. (*Orsz. Levé. Nádasdy levéltár. Lajstromok, vegyesek* 1528—1535.)

⁴ Valószínű, hogy Nádasdy eleget tett kérésének, mert a nemesi banderiumot nem is háborúra kérte, (mint írta), hanem Budára való bevonulása pompájának emelésére. A bevonulás alkalmával csakugyan két szakasz magyar lovas is részt vett. (*Kretschmayr* i. m. 71. l.)

⁵ *Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt* II. 261. l.

⁶ *Tört. Tár*, 1908. 272—73. l.

talán büntett számba se ment, hogy Erdélyt elnyerve, Ferdinándot lemondásra bírja, János királyt pedig láb alól eltegye.¹ Számítása nem is volt alap nélküli, mert hiszen maga Ferdinánd is belecsömörlött és beleunt már a sok hiábavaló kísérletezésbe és hajlandónak mutatkozott az egész országot Jánosnak élete végéig átengedni.²

Ezt világítja meg Brodaricsnak és Frangepán Ferencz érseknek Lippáról, június 14-én kelt közös levele, melyben arról értesítik Nádasdyt, hogy János király rövidnap Budára indul. Tudatják, hogy Gritti a szebenieknek hat hónapi időt adott a meghódolásra és ezért tőlük előkelő túszoikat is vett. A kormányzó különben Vízaknán ülésezik az erdélyiekkel az ország megtartásáról. Annak végeztével tüstént János király után megy. Van Grittinek vagy 8000 katonája, kik közt 300 török, a többi moldvai, havasalföldi és magyar. A levelet Brodarics írja, a ki érdekes újságként fűzi tudósításához, hogy Gerendi püspök előző szombat (június 8-án) tárgyalt Grittivel és azon a tárgyaláson intéztetett el a szebeniek meghódolásának ügye. Gerendi azonban Brodaricsnál kétségkívül jobban kiismerte a kormányzót, mert csakis úgy volt hajlandó Grittivel érintkezni, ha ez fiát túszként küldte Nagyszebenbe, »a min — írja — mi mindannyian csodálkozunk.«³

A lippai tartózkodás nemsokára véget ért. Brodarics Nagyvárad felé vette útját, a hol Grittivel is találkozott, a ki innét Debreczenen át tartott Budának. Ezen találkozásuk alkalmával Gritti minden valószínűség szerint szóvá tette Nádasdy hideg magatartását és elpanaszolhatta azt is, hogy egyáltalán nem is hederít a kormányzó intézkedéseire és parancsait figyelemre se méltatja. — A jóhiszemű Brodarics közölte ezt Frangepán érsekkel és mikor Budára haladtában Tisza-Várkonyra ért, július 2-án hosszabb levéllel keresi fel Nádasdyt.

Azon melegiben szokásos gyöngédségével, jóakarólag, de határozottan figyelmezteti Nádasdyt, hogy Grittivel szemben megfontoltan viselkedjék, mert elvégre is, míg ez őt föl nem menti, mégis csak alárendeltje. Tegye ezt meg — írja — annál is inkább, mert az ország megtartása egyedül Grittin múlik, a ki jólétünkért egyeneslelkűen fáradozik; neki különösen kell keresnie a barátságát, mert más szálak is Grittihez fűzik. A múltra nézve is helyesebben járt volna el, ha fölkereste volna Grittit, a mi kötelessége is lett volna. A mulasztás tehát kipótlandó és kiegyen-

¹ *Kretschmayr* i. m. 62. l.

² U. o. 66. l.

³ Tört. Tár, 1908. 274. l.

lítendő. Nagyfentosságú dolog ez. Helyteleníti Nádasdynak azt az eljárását, hogy János királynak egyik ráczkevei jobbágját elfogatta. Ezt igen rossz néven vette a király; tanácsolja tehát, hogy a királynak *»kedweth lelyed, merth ygen megh bwswlth.«*

Értesíti továbbá, hogy Laszky vagy 2000 katonával Kézmárkon van s a francia követ nagy összeg pénzzel áll mellette. Rincon is megérkezik Bosznia felől. S hogy némi hangulatot csináljon Nádasdynál a János király melletti kitartásra, tudatja, hogy a kassaiak alkalmasint János hűségére térnek. Laszky három várat kapott, melyek Tarczayéi voltak, különben majdnem mindent elfoglalt Eperjes, Kisszeben és Lőcse táján. Végül értesíti, hogy János király ha előbb nem, pénteken (július 5.) Budán lesz, két nap múlva pedig a kormányzó is ott lesz.¹

Brodarics Várkonyból egyenesen Budára ment. 1532 július 10-én már innen írja Nádasdynak némi szemrehányással: csodálja, hogy több levelére nem válaszol. Hogy szavainak nagyobb nyomatékot adjon, hivatkozik arra, hogy a király kívánságára tüstént jöjjön Budára és hozzon magával ezüstneműeket, mert, a király nagyon híjával van ilyeneknek. Tanácsolja, hogy Gritti részére is hozzon valami ajándékot, mert hiszen ura és emlékezteti arra, hogy végső szükségében (Budának 1529-iki ostroma alkalmával életét mentette meg) jótevője volt. S hogy Nádasdy lelkéből mentől teljesebben kiirtsa a gyanú és lenézés mérgét, hozzáteszi, mert »azok, a miket róla mondtak az uralomra törekvésre stb.-re nézve, vedd tudomásul, hogy mind, — vagy legalább nagyrészt, hamisak voltak.«

Brodarics előtt tehát ügyesen játszott a szemfényvesztő kalandor; János királyra meg épen nagy befolyással volt a számitó és színlelő Gritti úgy, hogy János a július 9-iki tanácskozáson, félelmében a kormányzóság mellett még Magyarország főkapitányi méltóságát is reá ruházta. Brodarics annyira becsületesnek és a haza javán munkálkodónak tartja, hogy véleménye szerint: vagy Gritti az, vagy senki se ment meg minket annyi bajunktól. Jámberságában még az Isten kegyelmét és áldását is kéri a gubernátorra.

Sürgeti továbbá ezen levelében, mint azt az előzőben is tette, hogy Majláthot (Nádasdy sógora) és Szalayt bírja végre rá, hogy a semlegességből lépjenek ki. Most van alkalmuk, ha akarnak szolgálni. Figyelmezteti Nádasdyt is, jó lesz, ha János királlyal szemben igazságosan jár el, mert a háládatlant még az Isten is üldözi; ő ezt nem is meri föltenni Nádasdyról — jóllehet úgy visel-

¹ Tört. Tár. 1908. 275—276. l.

kedik —, azért csak hallgasson az ő szavára. Járjon a becsületes úton és szolgáljon hűen a királynak is, meg Grittinek is.

Értesíti Nádasdyt, hogy a szultán már alkalmasint a Drávánál van, a honnan Mahmutot minden órában várják. — A németek is készülnek a hatalmas vendég fogadására. Utóiratban pedig még személyi ügyéről bizonyos fájó gúnnnyal tesz említést. »Szerencsen úr halála után — írja — Pethne Ferencz a király tudta és akaratán kívül átadta Pécs várát Bodó Ferencz kezéhez. Ime, ismét új nehézség abban a dologban (a pécsi püspökségre czéloz). De mi az nekem, a ki a magam szemében Krózusnál és a párthusok minden királyánál gazdagabbnak látszom, a míg ezen csekélységekben kikászolódhatom, a mit Isten még megérni is engedhet.«¹

Hanem azért hiába való volt a királyra való hivatkozás, meg a sok jóindulatú kérés és tanács; hiába kereste a kormányzó az ő hivatalosan kinevezett helytartóját és kincstárnokát. Nádasdy az előző levelekről tudomást se vett; és még sokáig nem mutatkozik az udvarnál. Ennek biztos oka abban keresendő, hogy ő is azon pártbeliekhez tartozott, a kik a majdnem hirhedtté vált veszprémi gyűlésen új királyválasztással akartak az ország baján segíteni. Ennélfogva érthető és természetes, hogy Gritti újabb kitüntetése után még kevésbbé kívánczik János király mellé, a kire a török újabb hadjárata miatt is méltán haragudhatott.

Brodarics leveleit tehát sorra válasz nélkül hagyja; mintha miről se tudna. Ez a hangtalanság, úgy vélem, szólhatott Brodarics politikai rövidlátásának, de szólt különösen annak a Brodaricsnak, a ki túlságosan hiszékeny a kormányzóval szemben és ennek, igaz, hogy művészies, de azért félreismerhetetlen alakoskodását becsületes törekvésnek és őszinte jóindulatnak minősíti.

Ezért kénytelen Brodarics július 16-án is megsürgetni Nádasdy jövetelét és mindazt, a mikről előző leveleiben, mint mulhatlanul szükséges dolgokról írt. Jelzi ebben, hogy Gritti másnap (július 17-én) a török császár elé megy; hogy a lengyel követ a béke ügyében van itt, nemkülönben Moldva érdekében. Bajorország titkára pedig azt a hírt hozta, hogy Ferdinánd Németország védelmére (és nem János ellen) 20.000 gyalogos és 5000 lovas katonát gyűjtött a töröknek előre bejelentett támadása ellen.²

Az engesztelhetetlennek látszó Nádasdy azonban csak nem jön. Hogy mégis tegyen valamit, maga helyett elküldi Csányi Istvánt. Ez annyira meglepi az udvarnál levőket és a királyt, hogy a kellemetlen hatást, a mit felidézett, Frangepán érsek és Brodarics közös levélben adják Nádasdynak tudtára.

¹ U. o. 277—278. l.

² U. o. 279. l.

Megérkezett ugyan — írják Budáról július 21-én — harmadnapja Csányi a reábízottakkal; de a király se Csányit, hanem Nádasdyt várta volna, a kit már annyiszor hívtak és a kitől ezüstneműeket is kértek. Mert a királynak sohasem volt akkora szüksége a kiválók jelenlétére és az ezüstedényekre, mint a jelen körülmények közt. Az is fölötte meglepi őket, hogy oly hamar elfelethette helyzetüket és épen most kér védelmére katonákat a királytól, midőn a szultán jön.

Csodálkoznak ezen azért is, mert Nádasdy terjeszti elő, a mit másként meg se értenének, ha arra nem gondolnának, hogy mások befolyása alatt áll. Kérik tehát, ne vezettesse magát félre senki által se és maradjon hálás és becsületes lelkületű a király annyi jótéteményével szemben. Különben erről majd üzennek Csányi által, a kit azonban csak Gritti kormányzó visszaérkezte után küldhetnek vissza. Még csak arról értesítik pontosan, hogy Gritti egész szívből az ország és a király javát keresi. Ők kikémlelték szándékát. Ép ezért azt ajánlják Nádasdynak, hogy úgy viselkedjék vele szemben, mint az — a mit eddig is tennie kellett volna — becsületes férfihoz illik, elvégre is alattvalója volt, sőt az is marad mindaddig, a míg Gritti őt föl nem menti.

Ismét azzal akarnak reá hatni, hogy szemére lobbantják azt, hogy a kormányzó a legkeményebb és legkétségbeejtőbb helyzetben segített rajta és előbbre jutása érdekében mennyit tett. Ilyesmit pedig nem szabad elfelejteni, hanem azon legyen, hogy a kormányzó őt legháládatosabbnak érezze. Még megsürgetik az ezüstneműek küldését; a többit pedig Csányitól fogja meghallani. A levelet azzal fejezi be Brodarics: »Örökké tartsd meg és emlékezzél rá: hogy se ne erdélyieskedjél, se ne laszkyskodjál. Hogy ezek a szavak mit jelentenek, hisszük, hogy érted.«¹ Ez a képletes tanács, az eddigi levelek szelleméből, nyelvezetéből és szójátékaiból következtetve, nem jelenthet mást, mint óva intik Nádasdyt, ne viselkedjék úgy, mint Gerendi, az erdélyi püspök, a ki annyira bizalmatlan volt Grittivel szemben, hogy csak az esetben volt hajlandó vele tanácskozni, ha előbb fiát túszul adta a szebeniekhez; Laszky pedig Grittiről és szándékairól olyan leleplezéseket tett, a melyek országszerte trónratörekvő színében tüntetik fel. A szavak jelentése tehát csak az lehet: Ne bizalmatlankodjál és ne gyanakodjál.

Brodarics azonban nem elégedett meg azzal, hogy Frangepánnal közös levelet írtak, hanem külön is csatol hozzá a maga

¹ »Illud perpetuo meminervis: ne vel Transsilvanizes, vel Laczkyses. Que vocabula quid sibi velint, credimus, te intelligere.«
U. o. 280—281. l.

nevében egy levelet. Jelzi ebben, hogy Csányit Gritti visszatértéig (a kit a szultán váratlanul hívott magához a Száva mellé) nem bocsáthatják útnak. Addig is elégedjék meg tehát azzal, a mit Majláth István szolgálja által üzen. Serkenti, legyen gondja rá és tegye meg mindazt, a mivel szerencsétlen hazánk üdvének, a királynak és a maga becsületének tartozik.¹

Ez a levél azonban csak augusztus 10-én, tehát huszadnapra, jutott a Kanizsán tartózkodó Nádasdy kezéhez. És így valószínű, hogy Csányi, a kit július 29-én küldtek vissza Nádasdyhoz, hamarabb beszélhetett Nádasdyval, mint az a levelet elolvasta volna. De Csányi nem egyedül ment haza, hanem hozzászegődött Mahmut is, a kormányzó titkára, a kit Gritti küldött Nádasdyhoz. Brodarics ez alkalommal is felszólítja Nádasdyt, hogy minél előbb jöjjön már Budára, mert a király ő felsége kívánja és parancsolja; de eltekintve ettől, ő is, meg a kalocsai érsek is ezt javallják, és azt követeli a tisztesség is. Mert a kormányzónak köz- és magánügyei — főleg az ő távolléte következtében — teljesen összegabalyodtak. Arról is tájékoztatja Brodarics Nádasdyt, hogy a szultán alkalmasint az ő kanizsai birtokai felé veszi útját. Védelemért jó lesz Ibraim basához fordulni. Ők különben azon a napon (1532 július 31) várják a szultántól visszatérő Ferdinánd-párti követeket. Egyebekről majd Csányi szolgál felvilágosítással.²

Minthogy Nádasdy a török hadjárata és meggyőződése miatt is távol maradt, még magánügyeinek elintézését is másokra bízta, csakhogy az udvarral való érintkezést kerülje. Ebből nem is csinál titkot. Érzi is ezt Brodarics és eléggé fájlalja. Fájó érzelmeit tükrözi vissza Budáról augusztus 13-án írott levele, melyben ugyan Nádasdy ügyéről tárgyal, de nem vele, hanem Hassághy Dénessel, a kanizsai adminisztrátorral.

Miután Brodarics tudatja Hassághyval, hogy a Kis Pál által küldött levelet és a Csányi által üzenteket megértette, fájó érzéssel és épen nem fátyolozott megütközéssel fejezi ki csodálkozását azon, hogy Nádasdy nem írt; pedig biztosan tudja, hogy mikor a levélvivő elbocsáttatott, otthon volt. A helyzetet még bonyolította, hogy Gritti elfogatta a levélhozó Kis Pált. Erre vonatkozólag azt írja Hassághynak, hogy Nádasdynak semmi oka se lehet a panaszra és neheztelésre Pál fogságba ejtése miatt; mert a kormányzó saját emberét, nem pedig Nádasdyt vetette börtönbe, még pedig nem is büntetlenül. »Tudja meg Tamás úr — írja eléggé nyers hangon — hogy ez (Pál) a kormányzó úrnak a kincstartósági szolgálatokra rendelt szolgálja volt Tamás úrnál, ömél-

¹ U. o. 340—341. l.

² U. o. 282. l.

tóságának többi szolgálai módjára, a kiket Tamás úr mellett, mint általános helytartója mellett hagyott.« Megtehetette a fogságba vetést annyival is inkább, mert a kormányzó főnöke is volt a szolgának, a ki ellen kétszáz ember emelt panaszt. A kormányzó tehát csak igazságot akar szolgáltatni. Ez a Pál letartóztatásakor azt vallotta, hogy csak 14 frtja van, holott 1500 frtot találtak nála. S még hozzá azt állította, hogy mindent a király és Nádasdy meghagyásából tett. Ámde semmire sem tudott megbízó levelet felmutatni és a kormányzó nem is hiszi, hogy Nádasdy ilyen rendellenességeket megengedett volna.

Itt aztán ismét felhasználja Brodarics az alkalmat arra, hogy Nádasdynak — előtte érthetetlen — magatartására rávilágítson. Pál érdekében — írja további soraiban — tehet Tamás úr, a mit akar. »De én kora gyermekségétől fogva más tanácsot nem adtam neki, mint a mit legjobbnak, legbecsületesebbnek tartottam. Ebben ő maga a tanum. És a jövőben sem tanácsolok neki mást, mint hogy becsületét tartsa a világ minden dolgánál előbbrevalónak.« Igen zokon veszi Nádasdytól azt is, hogy a míg Pál ki nem szabadul, nem akar neki sem írni. Hisz ő nem tehet róla és különben se látja be, hogy mi köze van az ő magánügyének Pál fogságához. Ha tehát hajlandó Tamás úr az ő ügyeiről jó választ adni, kedves lesz ; ha nem, úgyis jól van. De ne feledje ám el, hogy »volt hajdanában idő, mikoron nem voltam rossz barátja.« Végül még csak azt írja az íródéáknak tollba mondott leveléhez saját kezűleg, hogy ő mindent megtett Pál kiszabadítása érdekében, de mit sem érhetett el ; s hogy a szlavoniai urak még mindig nem jönnek a királyhoz, a mi annak az országnak veszét okozhatja.¹

Brodarics, a fentiek szerint, szívósan kitart azon véleménye, szinte meggyőződése mellett, hogy Grittinél derekabb, önzetlenebb és az országra nézve hasznosabb ember nincs ebben az országban. Gritti egyéniségének ez a félreismerése később sok kellemetlen aggodalmat okozott ugyan neki, de tagadhatatlan, hogy ő olyannak is tartotta Grittit, a milyennek leveleiben leírja. Csak így érthető, hogy oly páratlan kitartással ostromolja Nádasdyt és szakadatlanul ösztönzi a kormányzó melletti kitartásra. Meggyőződésében, úgy látszik, többen megerősítik, első sorban kebelbarátja, követségjárásaiban osztályosa : Frangepán Ferencz gróf kalocsai érsek. Közös leveleikben nem egyszer nógatja ugyanarra, a mit Brodarics sürget : hogy térjen vissza minél előbb az udvarhoz és Grittihez.

Anyyira fontosnak tartja Brodarics Nádasdy állásfoglalását,

¹ U. o. 283—284. 1.

hogy a szlavoniai országgyűlésen való megjelenésre jórészt azért határozza el magát, hogy Nádasdyval, a ki egyáltalán nem hajlandó leveleire és üzeneteire válaszolni, találkozhasson és személyesen mondhasson el neki sok olyasmit, a mit tudnia kell; de a mit se hírvivőre, se levélre bízni nem lehet. Ezért kéri Budáról írt (augusztus 24-iki) levelében, hogy a gyűlésre Nádasdy is feltétlenül menjen el.¹

Mikorra a levél Nádasdyhoz érkezett, Kőszeg ostroma is vége felé járt. Jurisics hősiessége és kitartása megmenti ugyan Bécset, de annál siralmasabb helyzetet teremt hazánkban.

A kudarczal visszavonuló sereg minden útjába esőt fölprédált, letarolt, akár volt belőle haszna, akár nem. Ez a lélektani oka a szándékától elesett török sereg pusztításának, melynek szerencsétlen áldozata a Dunántúl és Szlavónia volt.

Ezen országrészek megmentésének gondolatával már jóval előbb is foglalkoztak a magyar és szlavóniai rendek. Brodarics, a ki ez esetben szűkebb hazájáért is aggódik, tőle telhetőleg mindent elkövet, hogy a pusztítást megátolja. Erről tárgyaltak az urak a zágrábi püspök palotájában is, a hová Nádasdyt és Pekry Lajost is meghívták. De mivel az első hírnök nem találhatta őket, a dolog pedig igen fontos lévén, Brodarics másodszor is visszaküldi hozzájuk futárját Ivaneczről, szeptember 23-án, még pedig azzal a teljesebb kéréssel, hogy a futár által vitt iratot elolvasás után pakkolják új papirosba és címezzék meg Ibraim basának. Egyben arra is kéri őket, hogy a futárnak a basához jutását tőlük telhetőleg mozdítsák elő.²

Szomorú események szemlélője volt ekkor Brodarics. Szinte tragikus a végzete ennek a minden ízében becsületes, hazaszerető és a békét nagyrabecsülő léleknek. Tragikus pedig annyiban, hogy ő, a ki egész életén át a béke áldásainak érvényesülésén fáradozott, maga alig élhetett csak néhány napot is békében. Mély lelki vergődések és fájdalmak tengerén úszik állandóan a békének és haladásnak bajnoka. Valóban sorsüldözőttnek tekintette magát, a kinek arra is ritkán, talán évek alatt egyszer, nyílt alkalma hogy szülőföldjét megláthassa s mikor ez teljeseedsbe megy: az ellenség gyújtotta házak világítják be gyermekéveinek kedves színhelyét; romhalmaz és félig égett gerendák meredeznek a ritka vendég elé és rokonainak vére kelt benne borzadályt. Erről számol be a Csázmán, 1532 október 1-én kelt, Nádasdy címén, de János királynak küldött érdekes levelében. Hűen értesíti János királyt minden fontosabb mozzanatról, a mi Szlavóniában történt.

¹ U. o. 285. l.

² U. o. 286. l.

«E napokban — írja — több egymásutáni levelemben mindent megírtam Felségednek és többek közt a török császári felség átkeléséről, a ki Marburgnál a Dráva hídján átkelve, a Dráva mentén halad Eszék felé. A boszniai szandzsák bég azonban ezen részekén menetel, nem messze Dombrótól és a mennyire kivehetjük: Dobrokocsán át Pozsegának tart és Kobasznál, a hol idejöttekor is átkelt a Száván, tér vissza Boszniába.

Itt nagy pusztítások, felégetések, öldöklések és különféle korú és nemű embereknek elhurczolásai történtek. Hogy Gudócz vára megostromoltatott-e? eleddig nem tudjuk. A város, azt hisszük, sok ezernyi odamenekült emberrel, a törökök hatalmába jutott. Rokonomnak, Pogány Péternek vára is felégettetett, a hol, úgy mondják, szintén elpusztult vagy 3000 ember.

Az én Polyánámról mit se szólok, a hol atyám, most pedig fivérem háza, felperzseltetett. Inkább örülnöm kell, mint fájlalnom: — mert hiszen reparatióra szorult.

E pillanatban, melyben ezt írom, érkezett ide az említett szandzsákokkal és igen nagy, ha nem több: vagy 100.000 emberből álló hadsereggel, a méltóságos Basa (Ibraim) úr és egy lövésnyire ezen csázmai vártól, velünk szemben telepedett le, tüstént őrszemeket állítván, nehogy a városon valami kár essék. A falvak és a falusiak élélme is, köröskörül mégis felégettettek.

Voltam azután Öméltóságánál, a ki Felséged iránti tiszteletből, jóakarólag és tisztességgel fogadott; sokat is beszélgetett velem, a miket hosszadalmas volna levélbe foglalni. Innen Belgrád irányában halad. Ő ugyan meggátolja a kártevést és a felégetéseket; de azért semmi se marad érintetlenül.

Én mégis megkísérlem, ha mehetnék velük valamire; majd visszatérek Felségedhez, jöllehet a visszatérés nem lesz nagy veszély hijával...»¹

Ezen szomorú látványtól menekülve, Brodarics Pécsre utazik. Ide szólították őt új püspökségének anyagi ügyei. Itt találjuk október hó folyamán. De azért szüntelenül fáradozik országos ügyekkel is és János király érdekeiről soha sem feledkezik meg.

Pécsi tartózkodása alatt részesült végre valahára abban az örömben is, hogy a fiaként szeretett Nádasdy fölkereste levelével, kinek hálálkodva siet válaszolni október 20-án, az ő születése napján.

Nádasdy ekkorra valami oknál fogva: talán, mert János király közbenjárása folytán dunántúli birtokai megkíméltettek; talán Ferdinánd tehetetlenségének felismerése miatt, de egy-

¹ U. o. 286—287. l.

időre megengesztelődött. Ismét a régi Nádasdyként viselkedik és ő kedveskedik a németekről Brodaricsnak újsággal. — Brodarics viszont tudatja vele, hogy Laszky népeivel Budára ment. *De legfőképp annak örvend Brodarics, hogy Nádasdy elhatározta: János király támogatását.* Dícséri ezen szándékát, mert hiszen szükség mutatja meg, ki a barátunk. Mégis, a multakra gondolva, féltő aggodalmának is kifejezést adandó, hozzá teszi: és ezen véleményedtől és akaratodtól senki tanácsa se tántorítson el.

Megírta azt is, hogy Pécsről nem egyhamar távozhat, mert a kormányzónő (Mária) csak két feltétel alatt akarná a püspökséget vagy a várat átadni, egyik, hogy az illető a király (Ferdinánd) pártján legyen, a másik, hogy Bernát úr legyen a mi kormányzónk. Ez azonban ellenkezik az ő utasításával, miért is *»már leteletem — írja — erről a gondról és teherről is, mi által nagy gyötrelemtől látszom megkönnyebbültnek és visszajutottam a semmivel bírók és mindent birtoklók régi szabadságába.«*¹

Hogy mennyi keserűség és gúny van ezen szavaiba fektetve a sokszor mindennapijáért is küzdeni kénytelen Brodaricsnak, azt teljességgel csak az hámozhatja ki, a ki életének minden változatában elkísérte; a ki világosan látja, hogy erkölcsi és szellemi felsőbbségének tudata mellett, mennyi megaláztatást kellett túrníe, mennyi szegyenpírt kellett átszenvednie azért, hogy rég kiérdemelt méltányos javadalomhoz juttassák. Valóságos tragédia életének minden napja és minden vonatkozása. Küzd, fárad szakadatlanul; fényesbnél fényesebb sikereket arat országos és magánügyekben, külügyi és belügyi diplomatiánkban és mégis, ha jutalmazásról van szó: olyan örökséggel tisztelik meg, a melyért pörösködni, tusakodnia kellene, neki: a galamblelkű honfinak.

Régóta híve ő János királynak és így a török támogatásnak billentyűit csak oly jól ismeri, mint a törökök eltökélt szándékát. Nyíltan megírja Nádasdynak (itt-ott olasz nyelven szöveve levelebe) azt, hogy *mi csakis János árnyékában állhatunk meg* »azon a módon, a hogy azt önnek már megmondottam, mert a mi barátaink és szomszédaink mindaddig nem engednek, a míg a németeket ki nem verik az országból, még ha az egész országból kiűznék is a németek János királyt.«

¹ Tört. Tár, 1908. 288. l. Ugyanez a fájdalmas humor jut kifejezésre később is, midőn így írja magát alá: »S. Brodericus, nescio si Quinqueecclesiensis vel potius futurus suffraganeus Tridentinus iuxta vaticinium Pauli Jovii.« V. ö. *Károlyi Árpád*: Adalékok a nagyváradi béke tört.-hez 69. l. 2. j. és Egyháztört. Eml. III. 218—219. l.

Rámutat arra, hogy a törököktől szenvedett csapásnál is kegyetlenebb katona marczangolja az országot. Biztatja azért, ha valamit ellene (a németre gondol) tehet, ne mulasztja el. »*Mert bizonyos — írja végezetül — hogy a még János él, soha sem fogják a németek bírni Magyarországot. Mi az ördög hasznuk volna úgy a mi, mint az ő romlásukból. Az ország előbb lesz a törököké — mitől Isten óvjon — mint a németeké.*«¹

Nádasdy mindezt megszívleli és a béketárgyalások újra felvételénél már neki is tisztos részt jut.² Brodarics azonban jól sejtette, hogy hosszasan kell Pécsen időznie. Október 26-án még innét ír Nádasdynak, mert a püspökséghez tartozó javakkal sehogyse tud dülőre jutni. Azokra a javakra nézve, a mik Kápolnay kezén vannak, kéri Nádasdyt, vesse magát közbe, hogy ez elégedjék meg azok visszaadásával.³ Hanem azért nem sokat ért ezen könyörgő levele se. Nádasdy nem igen akar Kápolnayval szemben fellépni és úgy látszik, még a közvetítő szerepét se vállalja.

Brodarics ennek folytán számításánál tovább vesztegel Pécsen. Budára csak december 21-én jutott. Mindjárt megérkezése napján ír Nádasdynak, hírül adva, hogy Gritti csodálkozik azon, hogy Nádasdy az ő meghagyására vonakodik Putnokynak átadni Huszt várát, holott azelőtt kész volt erre.⁴ Ő tehát csak arra figyelmezteti, tartsa magát e tekintetben ahhoz, a mit Frangepán érsekkel együtt tanácsoltak neki, mikor pöstyéni házában találkoztak.⁵

Világosan látható ebből, hogy Nádasdy annyira gyűlöli a kormányzót, hogy még annak teljesítését is megtagadja, a mire előbb hajlandó volt, ha azt a kormányzó szeretné elérni. Úgy látszik, Nádasdy János királynak valamiképp csak kész támogatója és híve lenni; de a kormányzó iránt akkora az ellenszenve, hogy szándékáról tüstént kész letenni, ha ahhoz a kormányzó is hozzá szól. Igazi lobbanékony, temperamentumos magyar főúr ez a Nádasdy, a ki lenézi az idegen kapaszkodót, a kitől még a jótéteményt se veszi szívesen; a kivel szemben a hálaérzetét is kitörli szívéből.

Kujáni Gábor.

¹ Tört. Tár, 1908. 288—289. l.

² Sörös i. m. 106. l.

³ Tört. Tár, 1908. 289—290. l.

⁴ Ezt a várát Nádasdy Budának 1530. védelme után kapta, nemskára Fogaras várának birtokolása után. Huszthoz tartoztak a sókamarak is. (Horváth Mihály: Gróf Nádasdy Tamás élete 46—47. l.)

⁵ Tört. Tár, 1908. 290. l.

Történeti irodalom.

Középkori krónikások. Szerkeszti dr. Gombos Ferencz Albin. XII.—XIV. kötet *Freisingi Ottó krónikája*. Fordították: dr. Gombos F. Albin, Irsik József és dr. Vajda György. Bevezetéssel és magyarázó jegyzetekkel ellátta dr. Gombos F. Albin. Budapest, az Athenaeum kiadása, 1912. 8-r. 500 lap. Ára 14 korona.

A Középkori Krónikások, melyek a Flór-alapítvány kamataiból a M. T. Akadémia támogatásával jelennek meg, ajánlatásra többé nem szorúlnak. Nagyobb tudományos vállalataink közt a legismertebbek közé tartoznak, a mit azonban nem megrendelőinek, hanem olvasóinak számával lehetne bizonyítani. A szerkesztés olyan jó kezekben van, másrészt a M. T. Akadémia és a kiadóhivatal neve is annyira biztosítja a vállalat komolyságát és tekintélyét, hogy minden újabb kötetet teljes megnyugvással fogadhatunk.

A szerkesztő ezt a hármas kötetet arra szánta, hogy a középkor legkiválóbb történetbölcseleljének, *Freisingi Ottónak* krónikáját minden kihagyás nélkül mutassa be. Dicséretes elhatározása azzal a kényszerűséggel járt, hogy a püspök életének és korának vázolását, műveinek méltatását s a magyarokra vonatkozó följegyzéseinek megbeszélését akkorra kellett hagynia, mikor Ottó másik munkáját, a *Gesta Friderici*t is kiadhatja. A helylyel való gazdálkodásnak kell tulajdonítanunk azt is, hogy jegyzeteit rövidebbre fogta, a személy- és helynevek magyarázatát pedig az indexbe helyezte át. Ezt az újítást szívesen látnók a későbbi kötetekben is, mert így az olvasó az ismétlődő nevek magyarázatával mindig nagyon könnyen tisztába jöhetne; de így is kíváncsi, hogy a név első említésénél a jegyzet bővebb felvilágosítást adjon, az index pedig a lapszám feltűnőbb nyomásával jelezze, hogy a *bővebb* leírás hol található.

A fordítók *Wilmans*-nak a *Monumenta Germaniae Historica* XX. kötetében (*Scriptores*) kiadott szövegét használták, a *Hofmeister*-félét pedig csak részben, mert ennek második kiadása akkor (1912) jelent meg, a mikor munkájokkal jóformán már elkészültek. Azonban *Wilmans* szövege magában is teljesen meg-

bízható s örvendetes, hogy arányban áll annak érdemével a magyar fordítók munkája. Fordításuk egészben véve nemcsak hű, hanem mint olvasmány is kellemes; csak néhol kellett volna még rajta simítani és javítani. Például (a 131. lapon) a a delphi jóslat kétértelműsége jobban kitűnnék, ha e helyett: »Már látom Pyrrhust megverni a római népet« »megverve« állana.

A jegyzetekkel való gazdálkodásban is megnyugodhatunk; de pl. a 71. lapon, a hol Ottó Noé bárkájának maradványairól Berosus nyomán szól, érdemes lett volna odaírni Pécsvárady Gábor 1517. évi szentföldi útjából (Compendiosa... descriptio vrbis Hierusalem, 78. l.), hogy arra a hegyre egyik ösmerőse, egy örmény barát szintén föl akart mászni Noé bárkája után; de tíznapi hasztalan fáradsága után be kellett érnie a bárkának egy darabjával, melyet egy angyal azzal a jó tanácsccsal adott át neki, hogy elérhetetlen után ne törekedjék.

Egyébiránt többek közt nem maradhat megjegyzés nélkül Ottónak az az állítása sem (212. l.) hogy Maxentiust a milviusi hídon át senki sem követte; hiszen épen az volt a baja, hogy sokan követték, a hajóhídról lovával a Tiberisbe szorították s partra kapaszkodó lova azután maga alá temette. Az sem száradhat az Attila lelkén, (243. l.) a mit Ottó Jordanes után ír, hogy Kölnnél 11.000 szüzet tett vértanuvá. Magyarázatra szorúl, (a 259. lapon) hogy Tiberius Constantinus császár Justinianust »pénzek kegyébe fogadta.« Magyar fordításban érdemes lett volna (a 294. lapon) kissé megállapodni Ottónak azon állításánál, hogy a magyar nép »Pannoniában kezd vala lakni, *miután kiszorították onnan az avarokat*«. Az sem világos, hogy az a VII. Gergely, a kinek megválasztásáról a 315. és 318. lapon ismételve beszél, egy és ugyanazon pápa-e? Az indexből tudjuk meg, hogy amazt a VI. Gergely név illeti meg. Ugyancsak a 315. lapon kellene megemlékezni Ottónak Frowiláról, Péter magyar király nővéréről, a kit Adalbert osztrák határgrof vett feleségül; Gombos bevezető értekezése a 42. lapon a jegyzetben azt írja, hogy Ottó ezt meg is említi; de azon a helyen, melyre utalt, Frowila nevét nem találjuk s az ottan leírt menyegző voltaképen III. Henrik és aquitaniai Ágnes lakodalma.

Az olvasó, a ki modern történetírók elbeszélései alapján ösmeri az ó- és középkort, ezt a könyvet forgatva, szinte észrevétlenül beleképzei magát Freisingi Ottó (s még inkább mestere, Szent Ágoston) történelmi dualismusába, mely szerint »két állam van: egy mulandó s egy örökkévaló, egy világi s egy égi; az egyik az ördögé, a másik a Krisztusé«. (63. l.) Lassankint megszereti azt az író, a ki — saját vallomása szerint (66—67. l.) »nem balgaságból vagy könnyelműségből merészelt, mint tudatlan, ily nehéz

munkának nekifogni, hanem szeretetből, a mi mindig menteni tudta a tapasztalatlanságot»; s a ki azzal vigasztalódik, hogy »amiképen kimerítő alaposág némelykor a tévedés melengetője, úgy a szent együgyűség mindig az igazság barátja«. Még szakembereknek is jól esik, mert tudományos munkásságukban pihenésszámba megy, hogy a szöveg egyes nehézségeivel nem kell küzdeniök, hanem jó magyar fordításból, úgyszólván teljes közetlenséggel élvezhetik a történetírásnak ezt a mesterét, a középkor szempontjából hogyan ítél az ókorról (pl. a 163. lapon) s milyen szigorú, néhol még a mai írónál is mennyivel szigorúbb a középkorral, a maga korával szemben, a melyet mégis szeret.

A nem szakembereket az előszóban addig is, míg Ottó második kötetét megkaphatjuk, jó lett volna az íróról előlegesen legalább annyira tájékoztatni, a mennyire azt egy lexikon teszi, vagy a mennyit *Chevalier* elégnek tart a Répertoire des sources historique du moyen age-ban (II. 3459. l.); hogy t. i. Ottó (a mint ő mondja, »Otton d'Autriche«) 1111-ben (vagy 1114-ben) született, klosterneuburgi prépost volt, Párisban tanult 1122-ben, morimondi cistercita 1126-ban, apát ottan 1136-ban, freisingi püspök lett 1138-ban, a keresztes hadjárat historikusa 1147-ben; meghalt Morimondban 1158 szeptember 22. Mindezt Chevalier (II. 3459—60.) 60 műre — köztük egy magyarnak (Marczalinak) német munkájára — hivatkozva mondja. A várva-várt új kötetben, a Gesta Friderici bevezetésében, a mi vállalatunk is bizonyára ezen irodalom áttekintésével ösmerteti meg velünk az író.

Ezt a kötetet *Gombos* most az író Babenberg családjának és a család birtokának, az osztrák határgrofságnak ösmertetésével vezette be; mert — ugymond — »nem megvetendő támpont, valamely történetíró munkájának értékelésénél azon külső hatások ismerete, a melyek az író az események megítélésében befolyásolhatták«. Ez kétségtelen; de ha az itt követett arányokat megtartja, akkor Freisingi Ottó életének és működésének magyar jellemzése a legterjedelmesebbek közé fog tartozni az egész világ-irodalomban. Ennek pedig igazán örvendhetnénk, mert *Gombos* értekezése »Történetünk első századaiból« címmel a Századok 1911. évi folyamában is megjelenvén, azt a Történelmi Társulat 1913 februárius 13-án a Szilágyi-jutalommal tüntette ki. Ahogy bírálói mondták, »mind *felfogásával*, mind *tudományos kritikájával* méltán megérdemli a kitüntetést, már csak azért is, mivel történetünknek egyik homályos korszakát új szempontból igyekszik megvilágítani«. Ha ez a siker a szerzőt arra buzdítaná, hogy megírja Ausztria középkori történetét, kiemelné egyoldalúságából azt a felfogást, mely az Ausztriára vonatkozó történetírásban most uralkodik. Különben is szégyene történetírásunknak, hogy

a velünk szomszédos országok történetével önálló kutatások alapján mondhatni egyáltalán nem foglalkozik, sőt még Horvát-Szlavon-Dalmátországnak sincs magyarul megírt története. Lehet, hogy Gombos mostani bevezető értekezése ebben a tekintetben fordulatot jelez. Mindenesetre olyan tanulmány az, mely nagyban emeli a »Középkori Krónikások« tudományos értékét s még nagyobb várakozást kelt a következő kötetek bevezetései iránt. Egyébiránt azzal végezhetem, a mit Ottó szintén a munka vége felé mond: »Jól tudom, úgy kell nagy dolgokat elmondani, hogy még mindig maradjon valami, a mit szorgalmasan kutatni érde-mes legyen«.

Külön elismerésre méltó a bő és izléses külseje. Nagyon helyén való a szerkesztő megemlékezése elhunyt jeles munkatársairól, *Podhradszky* Lajosról és *Bokor* Jánosról, kik Nestor, Jordanes és Arnoldus krónikaival foglalkoztak. *Borovszky* Samu pedig valóban megérdemelte azt a kegyeletet, a melylyel a fordítók ezt a derék munkájukat az ő emlékezetének ajánlották. Mi az ő munkájukat viszont a nagyközönség figyelmébe ajánljuk.

Márki Sándor.

Monori Wertheimer Ede: Gróf Andrássy Gyula élete és kora.

I—III. kötet. Budapest. A Magyar Tudományos Akadémia kiadása. 8°. XXIII 783., XX. 522., XV. 469. Ára 50 korona.

Az imént lezajlott balkáni válság alatt, melynek hullámain még ma is élénken érezzük életünknek csaknem minden vonatkozásában, egyetlen név sem volt sűrűbben megidézett alakja a külső politikánk tetemrehívásának, mint a nagy külügy-miniszteré. Aligha véletlenség, ha ez a magától Andrássytól megjövendőlt actualitás és az egykori külügyminiszter népszerűsége ép ebben az időben irodalmi gyümölcsöket is terem. Nem merőben esetlegesség, hogy nálunk is most jönnek napvilágra az ő pályafutását ismertető és politikáját új fényforrásokkal megvilágító történeti művek, a melyek a monarchia közvéleményének az Andrássy egyéniségéről formált mérlegét most a történelmi távlat törvényei alapján vizsgálják felül.

Andrássy életrajza kiemelkedik — annyi század után az első magyar politikusé — a magyar történelmi élet elszigeteltségéből. Az ő élete és pályája a külföldi eseményekkel való folytonos érintkezés hatása alatt fejlődött. Az ő története ugyanis egyszersmind a monarchia s 1870 óta Európa története is. Mátyás király és Bethlen Gábor óta mindenesetre az első magyar vezér-férfit, a ki — legalább egy ideig — képességeinek megfelelő méltó téren mozoghatott. Wertheimer Ede nem tanulmány-nyal, nem egy értékmérő systemával adózik Andrássy »providen-

tiális államférfiúi» jelentőségének. Hőse alakját egy széles, talán nagyon is túlbó láthatár és egy nem minden részletében megbízható, ha egészben véve nem is elhibázott korrajz közép-pontjába állította. Módjában volt hozzáíérköznie az események földalatti gyökereihez s az adatoknak oly arzenálját vonultatja fel, a melyet a még fel nem használt nyilvános és magánlevél-tárak készlete egyaránt becsessé és bőséggé tesz. E mellett a szerző nem hagyhatta figyelmen kívül, hogy e munkáját a külföld számára is írta, a melynek alkalmat nyújtott a magyar szabadságharcz és a kiegyezés korával való elfogulatlan megismerkedésre.

Az első kötet az Andrassy-család multjának vázlata után azonnal egy nagyszabású politikai életrajz arányaival indul meg s ha a szerző kitaposott módszeres úton halad is, viszont el kell ismernünk, hogy a terjengős történeti háttérben sem veszítjük el szemünk előtt a főalakot, a melynek pszichologiai fejlődéséből ugyan semmit sem rögzít meg, de egyetlen — még oly jelentéktelen — adatot sem utasít el magától, ha az a hősré vonatkozik. Módszere leíró, de mindenben szigoruan a tényekre kapaszkodó s ment mindenféle önkényes és henye föltevésektől. Előadása narratív, az adatokat nem genetikai rokonságuk, hanem kronológiai egymásutánjuk alapján rendezi, viszonyítja; seholsem filozofál, hanem historizál. Andrassy Gyula politikai fejlődésében keresztülment a reformkorszak három nagy vezéralakjának iskoláján. Egy időben megadatott neki, hogy Széchenyi, Kossuth és Deák barátságát élvezze s bizalmukat bírja. Széchenyi állapította meg róla első ízben, hogy a fiatal mágnás-ban nagy revelatiók szunnyadnak. Kossuth volt első politikai vezére, a kinek a szabadságharcz alkonyán és az emigrációban kitünő diplomatiái szolgálatokat tett. 1850-ben azonban, mint az *Eclectic Review*-ben megjelent politikai tanulmánya bizonyítja, Magyarország jövő helyzetéről gyökeresen máskép gondolkozott, mint Kossuth. Ellentétben ugyanis az egykori kormányzóval, ki mindig európai conflagratióra gondolt, hogy ezek felhasználásával sereg élén térjen vissza hazájába: Andrassy végleg leszámolt a forradalmi üzemekkel és kiegyezés útján akarta helyreállítani az elkobzott alkotmányt.

A szabadságharcz nagy tanulságain okulva, a hatvanas évek elején mint kész reál-politikus áll Deák oldalán, kinek a parlamenti vitákban új szempontokban bővelkedő segéde volt. Míg ugyanis Deák szigoruan törvényes és magyar közjogi álláspontból mérlegelte, Andrassy inkább a nemzetközi politika távlatából világította meg a kérdéseket. Andrassy azonban nem az ellenállás, illetőleg az ellenzék táborá élén aratta igazi sikereit.

Pályája akkor vált valójában történeti fontosságúvá s politikai egyéniségének érdekes és vonzó eredetisége akkor jegeczesedett ki, midőn mint a második felelős magyar kormány elnökmisztere megvetette alapját a kiegyezési korszak guvernementális rendszerének. Wertheimer könyvéből látjuk, hogy mekkora erőfeszítéssel járt a régi Ausztria zelótáinak legyőzete vagy háttérbe tolása az 1868. véderőtörvényben, a horvát-kérdés megoldásában, Fiume visszacsatolásában, a határörvidék jogi helyzetének szabályozásában, az új dualistikus nagyhatalom névkeresztelésében. Kétségtelenül sokat tett ebben az uralkodó és legelső magyar tanácsosának jó viszonya. A királyra, a ki maga is a nyíltság és lovagiasság mintaképe volt, nagy hatással volt az a szokatlan jelenség, hogy akadt minister, a ki a trón előtt is föl mert tární kellemetlen igazságokat. Legérettebb és legragyogóbb sikerei azonban túlcaptak a monarchia határain, mert Andrássy a kiegyezés külpolitikai következményeit igyekezett erélyesen képviselni már akkor is, mikor még nem ő volt a monarchia külügyeinek felelős vezetője. A közjogi ellenzék akadékoskodásai épenséggel nem feszélyezték abban, hogy a nyugalomát és belső egyensúlyát visszanyerő Magyarország teljes politikai súlyát ne dobja a diplomatia serpenyőjébe, de mindig a kellő pillanatban. A politikát ugyanis egy csomó állandó erőhatásnak fogta fel, melyet az éber államférfi előre lát, sőt eleve megérez. Egy-egy problémát sokáig érlelt agyában, de annál szemesebb és gyorsabb volt a végrehajtásban. Mint kiválóan gyakorlati ember, inkább a lángész zabolátlan és villámló-ösztönéből cselekedett. Ő a folyvást rügyező áprilisi lélek, a politika kártyaasztalánál, hol mindenki szorong és kételkedik, ő a mosolygó és biztos kártyás, a kinél a véletlen kegye, mely mások kezéből kisiklott, rabbá lesz és vakmerőségének szolgája. Minthogy gondolatait végiggondolta a nélkül, hogy valamely merev politikai rendszerhez leszögezte volna magát, legtöbbször a korona tanácsában könnyen verte a nagyragu előítéleteket és a föllengző középszerúségeket, a melyeknek megszemélyesedését Beustban, e hiú *aventurier*-ban és Hohenwarthban látta. 1870-ben megbuktatta az utolsó kancellár francia-barát politikáját és Hohenwarth foederalista terveit, a melyek összedőléssel fenyegették a dualismus egész épületét.

Az események logikája követelte, hogy Beust helyett, a ki szertelen revanche-vágyaitól hevítve a monarchiát állandó váltságokba kergette, Andrássy jöjjön a Ballplatzra s ekkép oda állíttassék arra a helyre, a mely képességeinek, de az európai szükségnek is megfelelt. 1867 után Andrássy a dolgok új rendjét a monarchia szempontjából definitivumnak tekintette. De

világos volt előtte az is, hogy Bismarck az észak-német szövetség megalkotásában nem láthatja a német kérdés végleges megoldását. Andrassy arról is meg volt győződve, hogy nincs oly érdeke a német szövetségből kiléptetett monarchiának, mely azt parancsolná, hogy a német egységi mozgalomnak elébe vesse magát s nincs is elég ereje ily kockázatos vállalkozásra. Ezen a ponton *kellett* találkoznia Bismarck és Andrassy politikájának. A dualismusként s ennél fogva a magyarság világpolitikai elhelyezkedésének érdeke azt követelte, hogy a szláv gyűrű által körülfogott magyarságnak az új német birodalom legyen a diplomáciai fedezéke. Az meg természetes volt, hogy ezt a politikai rögtönzést nem vihette keresztül az osztrák politika kitaposott országútján haladó régi diplomata; az az államférfi, a kinek a *revanche pour Sadova* volt az egyetlen eszméje, 1871 nyarán már egy élő anachronismus volt a külügyminisztériumban. Ettől az időtől fogva Andrassy Bismarck oldalán a közép-európai creatiónak egyik demiurgosa lett.

Wertheimer művének második és harmadik kötetében fokozott figyelemre méltatja azt a viszonyt, a mely Bismarck és Andrassy, az új német birodalom és a dualistikus monarchia közt 1871 óta képződött s a mely amaz idők világpolitikai mozgalmainak egyik tengelyévé vált. Bismarckban és Andrassyban egészben véve sok volt a rokon vonás, akár multjukat, akár politikai jellemüket vizsgáljuk. A tettek e két férfi előtt semmi sem volt ellenszenvesebb, mint az ideologia és a frázis. Mindketten azok közé az államférfiak közé tartoztak, a kiket nem annyira elméleti, mint inkább gyakorlati megfontolások vezéreltek. A kettejük közt való különbség kevésbé mutatkozott a nézetekben, mint a vérmérsékletben, egész magatartásuk kisebb vagy nagyobb élénkségében. Kétségkívül kettőjük között Bismarck nemcsak egyénileg képviselt nagyobb erőt, mint kitűnő kortársa, de «alakja hatalmasabb méretű talapzaton is állt, mint Andrassyé». Eltekintve az erők quantitativ méreteitől, Andrassy egész eljárásában is simább és türelmesebb volt, mint a vaskanczellár. A politikai arénán, a hol a német egység megteremtőjével a magyar grófon kívül egy Disraeli, egy Gorcsakov viaskodtak az elsőségért, Bismarck a német erő akrobatája, Andrassy pedig az osztrák-magyar mérleg egyensúlyművésze volt. Innen van, hogy Bismarck szállóigéi a nyers és féktelen erőnek, holott Andrassyéi inkább a finom elmeének és szellemnek kinyomatát viselik magukon. A kortársak följegyzéseiből tudjuk, hogy Andrassy már pusztán megjelenésével, sötét, szellemet szikrázó szemeivel, küzdelmekről felszántott, érdekes arczával, sovány, de elegáns és hajlékony természet-

vel mindenkire rendkívüli benyomást tett. A hiú öreg Gorcsakov sem tudott ellenállani az ő charme-jának s már legelső találkozásuk alkalmával úgy nézett a magyar grófra, mintha »ön-magát látná az ifjúság tükrében«. Mint diplomata pedig — Wertheimert idézzük — a bátorság, önbizalom, egyenesség és ravaszság csodálatraméltó keveréke volt az emberismeretre páratlanul alkalmas szemszervezettel, a melylyel úgy tekintett az emberekre, »mintha belsejükben házkutatást tartana«. Bizonyos, hogy mint diplomata nem tartozott a czéhbeli *routinier*k iskolájának egyikéhez sem. Ép oly kevésbé volt tanítványa Talleyrandnak, mint Bismarcknak, a kiket a XIX-ik század politikai művészetének atyamesterei gyanánt emlegettek. De nagy hiba volna őt a régi osztrák államkancellárok örökösének is tartani. Nemcsak ezért, mert az ő »kötött marsrutával« jellegzett eljárása átlós ellentétje volt annak, amit Kaunitz, Metternich és Beust követtek, hanem kiváltkép azért, mert Andrassy az eddigi *sikertelenségek marasmusa* után a saját külügyministeri politikájában és rendszerében a magyar faj éles politikai ösztöneit és színes tehetségeit revelálta.

Wertheimer ezekben foglalja össze Andrassy külügyministeri jelentőségét: Ausztriát és Magyarországot kivezette abból az elszigeteltségből, illetőleg abból a zsákutczából, a melybe Buol, Schwarzenberg és Beust képtelen s a nagy politikai összefüggéseket fel nem ismerő stupiditása vezette; a monarchiának helyet vivott ki a három császár-szövetségben és a kellő időben meggátolta, hogy Oroszország és a német birodalom közt érdekeinkre kedvezőtlen megegyezés létesüljön; lépésről-lépésre fejlesztette és ápolta a német birodalommal való barátságot, hogy a további *entente à trois*-ból kiválhasson a közép-európai szövetség falanxa, a pánszláv rezgелődésekkel kaczerkodó czári hatalom ellen fordított élel; a viszonyok szemes kiaknázásával képes volt Bismarckot oly helyzet elé állítani, hogy ennek választania kellett Oroszország és a kettős monarchia között, sőt Bismarcknak kellett megragadnia az iniciatívát a német-osztrák-magyar szövetség megvalósítása céljából. Bismarckot tiltakozása, sőt uralkodójának ellenkezése daczára arra kényszerítette, hogy a szövetséget a magyar államférfiú által felállított feltételek alapján kötötték meg. Kitűzött céljaiban és elért eredményeiben egyaránt nagyszerű államférfiúi teljesítmények ezek, a melyeknek koronája a boszniai megszállásban csattanós kifejezésre jutó hatalmi állás lett Európa déli keletén, az Árpádok és Anjouk imperialismusának életre keltesével és új tartományok megszerzésével az 1859. és az 1866. nagy területveszteségek után. Mikor Bosznia és Hercegovina

megszállását az osztrák delegációban főleg a Herbst-féle liberálisok hevesen támadták és e miatt gáncsolták Andrassy politikáját, ő finom gúnnyal ezt a megjegyzést tette: »Azt hiszem, hogy a monarchia, mely túlélte két tartománya elvesztését, nem fog tönkremenni két tartomány szerzése miatt«.

A keleti kérdés történeti fejlődésében Andrassy külügyésége alatt a szerző három étape-t különböztet meg. Az elsőt az 1875. reformmegjegyzéke, a másodikat az orosz-török háború, a harmadikat a berlini kongresszus, helyesebben: Bosznia és Herzegovina occupatiója jelenti, melyet a háború kitörése előtt már a reichstadti szerződéssel, valamint az 1877 január 15. titkos conventióban foglalt megállapodásokkal biztosított Andrassy a monarchia részére. Az ő felfogása szerint egyébiránt Ausztria-Magyarország politikáját a Keleten sohasem szabad a török birodalom összeroskadásának vagy fennmaradásának eshetőségére alapítani. Meg volt győződve, hogy a Balkánon csak mint rettegett hatalom imponálhat a szlávok szemében. A »zab és korbács« módszerének jellemezte azt a politikát, melyet a balkáni népekkel való érintkezésben érvényesítenie kell. Politikájának lényege a viszonylagos conservativizmus volt, a mely a létező hatalmi sphaerák megóvásában és fenntartásában jelentkezett. Csak akkor gondolt hódításra és az orosz aknáknak fegyveres eszközökkel való meghiusítására, ha a török uralom korhadtt kormányrendszere nyilván csődbe jut. A mai balkáni helyzet elbírálására e roppant tanulságokat szolgáltató axiomájából tehát az következett, hogy 1878-ban a monarchiát csak oly alakulás ellen engedte volna a végsőhöz nyúlni, a mely érdekeinket bántotta volna, illetőleg ha az ügyek úgy fordultak volna, hogy a Balkánról, mint gazdasági és politikai aspiratióink jogos területéről kilakoltatni törekedtek volna. Szerinte a monarchia sorsa a balkáni válságok időnkint való lázrohamaiban azon dől el, hogy a kellő pillanatban ne mutasson gyöngeséget. Ezért foglalt fenyegető állást Oroszország, voltaképp azonban az Ignatiev-féle politika ellen a san-stefanói béke után s ezért intézte úgy a dolgokat, hogy e ponton találkozhassek az angol kabinet fölfogásával s Disraelivel egyetértésben vonszolta az orosz medvét a berlini areopagos elé.

Wertheimer monographiájának figyelemreméltó fejezetei közé tartoznak azok a részletek, a melyekben Andrassy lemondásának meglehetősen homályos okait fejtegeti. Nem kérdéses, hogy Andrassy befolyásának és dicsőségének, ha nem is népszerűségének sértetlen megóvásával lépett vissza, mikor a Ballplatzon még évei voltak hátra, noha a kedvezőtlen előjelek sem hiányoztak (Taaffe szláv kísérlete, a katonai párt befolyásának

erősödése, a magyar közvélemény lehangoltsága Bosznia megszállása miatt). Amaz évek signaturájának feltűnően érdekes vonása, hogy a berlini congressuson aratott sikereiért idehaza, a Lajtán innen és túl Andrásst lehurrogták, míg ugyanakkor Beaconsfield lordot diadalünnepp fogadta Londonban. De utolsó művét, a hármasszövetséggé kibővült középeurópai szövetséget, a melyet azonban Bismarck épenséggel nem tekintett a *nagy enigma* megoldásának, biztosítva látta. Az ő ideje lejárt. A királyi kegy sugara még teljes verőfényben melegítette a búcsúzó államférfi politikáját és személyiségét, de ennek a fénynek már nem volt ereje, nem volt kalóriája. Andrassy észrevette ezt, beteges és kimerült is volt, vágyott a pihenés és a függetlenség után és — beadta lemondását.

E páratlanul gazdag és érdekes kortörténeti munkának végezetül állapítsunk meg egy fogatkozását. Wertheimer kedvetlenül és elfogultan emlékezik meg a magyar belső politikai helyzetről készített vázlatában az ó-konzervatív államférfiakról, különösen a *fekete báróról*, Sennyey Pálról. Szereplésükhöz, kivált Sennyeyéhez phantastikus tervekhez fűz, a melyek ellen e kitűnő magyar politikus tiszta emléke és antik veretű jelleme tiltakozik. Wertheimer ugyanis művének Sennyeyvel való vonatkozásaiban teljesen rábízta magát a különben érdemes Orczy naplójegyzeteire, a melyeknek kortársairól szóló ítéleteit módíttatott értékel. Azzal gyanúsítja, hogy Andrassy megbuktatása céljából Sennyey kész volt kezét fogni a cseh feudális-klerikális körökkel s a dualismus mindenkori bécsi ellenségeivel (L. II. 179., 351. l.). Andrassy észrevette — írja Wertheimer a II. kötet 225. lapján, — hogy Sennyey báró, a magyar országgyűlés e hallgatagja mennyire készült, szövetkezve a reactionárius elemekkel a Lajtán innen és túl, őt, a liberalismus oszlopát, a ballplatzi miniszterpalotából kimozdítani, de hát »aknamunkája« eredménytelen maradt (II. 223.). Önkéntelenül az a benyomásunk támad, ha e történeti invectivákat olvassuk, hogy Wertheimer képtelen volt megszabadulni Andrassy és Orczy báró véleményeinek varázsa alól s mint historikus, készpénznek vesz oly nézeteket, a miket kortársak jegyeznek fel egymásról, a harc tüzeiben, a puskapor füstjében, a pártos indulattól gyuladós szemmel.

Az ilyes fogatkozások azonban a mű arczatán csak szepelők, de alig zavarják és bontják meg az élet- és jellemrajz monumentalitását. Készséggel méltatjuk a szerző hangyaszorgalmát az adatok összehordása, egybegyűjtése, a kútfők szikár törmelékeinek művészi felépítése körül. Oly munkát alkotott, a mely nemcsak mint históriai mű állja meg helyét, hanem mint

a magyar politika, a keleti kérdés roppant complexumának kézikönyve is, a melynek politikai műveltségünk elemévé kell válnia.

Pethő Sándor.

Pompéry Aurél: Kossuth Lajos 1837—39-iki hűtlenségi perének története, kapcsolatban Wesselényi Miklós br. hűtlenségi és az ifjak felségsértési perének történetével. Budapest, Szent-István-társulat. 1913. 8° 212. l.

Az 1834-i kolozsvári országgyűlést közvetlenül megelőző idő Erdély közéletében is forradalmi jellegű volt. A bécsi kormány rendeleteit gépiesen végrehajtó guberniummal szemben mind jelentékenyebbé váló ellenzék, »oppositio« állt szemben, mely Széchenyi eszméitől áthatva, Erdélyt alárendelt helyzetéből kiemelni és az anyaországgal egyesíteni kívánta. Az ellenzék egyik vezére, gr. Kendeffy Ádám volt; köréje csoportosult a fő- és köznemesi ellenzék színe-java, mely a közel jövőre kilátásba helyezett országgyűlés irányítóját benne látta. Annál hihetlenebbnek tűnt fel az alig 39 éves grófnak Kolozsvárt 1834. febr. 4-én este hirtelen történt halála. A város lakossága mérgezést gyanított és br. Jósika János gubernator háza körül csoportosulva, fenyegető magatartást tanúsított, úgy, hogy csak nehezen lehetett nyugalomra bírni. Kendeffy temetése, mint sejteni lehetett, politikai tüntetéssé vált. Wesselényi Miklós br., ki a temetésre Kolozsvárra érkezett, Kendeffy házából a katonai őrseget kikergette, gr. Bethlen János pedig megeskette a népet, hogy Kendeffy elveit követni fogja.

Az általános izgalom és ingerültség még le sem csillapodott, midőn febr. 11-én a polgárság és a Kolozsvárt állomásozó katonaság közt összeütközés támadt, mely többeknek halálával és súlyos megsebesülésével végződött. A kolozsvári zászlóaljat büntetésből másnap elhelyezték ugyan a szomszédos falvakba, de az eset megvizsgálása végett kirendelt bizottság politikai színt akart adni a történeteknek, sőt Metternich hg. is azt mondta a jelentést tevő br. Miske József kancelláriai elnöknek: »Es wundert mich gar nicht, dies habe ich von Clausenburg schon lange erwartet.« (V. ö. gr. Gyulai Lajos naplóját. Erd. Múz. 1903.) Br. Wesselényi mindezt Kolozsmegye 1834. márczius 10-i közgyűlésén szóvá is tette és éles hangon, erős kifejezésekkel bírálta a kormány politikáját, mely ilyen eszközökkel akar egy országot rendben tartani. Ezen beszéde s egy könyomda felállítása miatt, melyben az 1834 május végén megnyílt kolozsvári országgyűlés naplóját a kormány kifejezett tilalma ellenére kinyomatta, Esteri Ferdinánd főhg. kir. biztos az erdélyi kir. tábla előtt Wesselényi ellen közkereset indítását rendelte el 1835-ben. Ez azután a királyi jogügyek erdélyi igazgatójának, Gaál Lászlónak elmozdítottatása után, ki a keresetre

törvényes alapot nem talált, Wesselényit maga elé idézte s mint-hogy az ott meg nem jelenhetett, ügyvédjének tiltakozása ellenére is elítélte és a gubernium útján Wesselényi elfogatását elrendelte. Mindezekhez utóbb Ferdinánd főhg. személyes informatioja alapján az udvar is hozzájárult.

Wesselényi ellen azonban ugyanekkor Szatmármegye 1834 decz. 9-i közgyűlésén mondott beszéde miatt a fiskus is hűtlenségi keresetet adott be azon az alapon, hogy Wesselényi a kormányt és mivel »király és kormány egy«, a királyt is megsértette; felhozta elene a Kossuthnal való levelezést, az országgyűlési ifjak pozsonyi kaszinójával való összeköttetését stb. is. Az 1832—36-i országgyűlés szót emelt ugyan Wesselényi mellett, de siker nélkül, mert a kir. tábla 1839. jan. 31-én és febr. 1-én tartott teljes ülésén 3 évi börtönre ítélte. Szerző részletesen ismerteti a tanúvallomásokat, melyek korántsem egybevágók s a bírák indokolt szavazatait is, kiknek többsége osztotta ugyan a fiskus abbeli véleményét, hogy Wesselényi hűtlenség bűnébe esett, de közülök csupán egy szavazott a fej és jószágvesztésre, míg a többi 3 évet hozott javaslatba.

Szerző túlnyomóan az Országos Levéltárban levő »nádori titkos levéltár« adatai alapján adja elő Lovassy Lászlónak és társainak perét. Az országgyűlési ifjúság politikai jelentősége nem volt ugyan akkora, hogy velük szemben kivételes rendszabályok foganatosítása feltétlenül szükséges lett volna, de a kormány bennük az ellenzéki eszmék legfanatikusabb terjesztőit vélte felismerni, kik a külföldi példákra hivatkozó Metternich felfogása szerint Magyarországon is forradalmat fognak előidézni. V. Ferdinánd 1836 május 17-én József nádornak utasításul adta Lapsánszky Jánosnak, a két Lovassynak (László és Ferencz) és Tormássy Jánosnak lehetőleg feltűnés nélkül való elfogatását. Az ifjak közül csupán Lovassy László elfogatása késett, mert tartózkodási helyét nem ismerték, de május 30-án ez is önként jelentkezett Nagyváradon. A vizsgálati fogság közel egy évig tartott; végső ítéletre 1837 márczius 8-án került a sor. Perükben titkos eljárást alkalmaztak Ferencz király 1794 nov. 24-i rendeletére hivatkozva, de ez ellen a vármegyék nagy többsége élénken tiltakozott; jellemző az ügyre, hogy a peres eljárás folyamán Lovassy László ellen jóformán egyetlen érdemleges tanúvallomás sem hangzott el s mégis tíz évi börtönre ítélték Lapsánszkyval együtt, ki tudvalevőleg agent provocateur szerepet játszott s kinek elítéltetése ez alkalommal színleges volt. A Spielbergbe elzárt Lovassy szerencsétlen sorsa ismeretes; szerző is nagy rokonszenvvel írt róla és több érdekes levelét is közli ebből az időből.

Igen tanulságosak Pompéry könyvében Kossuthnak az 1832—36-i országgyűlésen való megjelenéséről és az Országgyűlési és

Törvényhatósági Tudósítások létrejöttének körülményeiről szóló részletek. A Törv. Tudósítások még meg sem indultak s Kossuth csupán az azokat hirdető »Jelentés«-t küldte szét, midőn értesült a nádor tilalmáról, melyről Zlinszky János pestmegyei főszolgabíró személyesen tudósította sőt a tilalmat írásba is foglalta. Kossuth azonban a T. Tudósítások kiadását megkezdte, de egyidejűleg a letiltás ellen a megyék oltalmát is kikérte, melyek nagy része valóban Kossuth mellett foglalt állást. 1836. okt. 2-án megjelent a második letiltás is magától a királytól ; de mivel a rendelet a nádor útján Pestmegye alispánjához érkezett azzal, hogy azt a megye megkerülésével hajtsa végre, Kossuth arról, mint közjogellenes intézkedésről nem vett tudomást, hanem tovább folytatta a Tudósítások kiadását ; a megyéket azonban ismét értesítette a történekről és újból oltalmukba ajánlotta ügyét. A kormányt erősen foglalkoztatta a Kossuthtal szemben követendő eljárás, de utóbb Cziráky Antal gr. országbíró hozzájárulásával Kossuth ellen hűtlenségi per indítását és ítélet előtt való elfogatását határozta el ; a mi meg is történt. Szerző ezek után behatóan ismerteti a peres eljárás összes részleteit, Kossuth önkéntes vallomását, az alperesi szóváltásokat, a per végtárgyalását a kir. tábla teljes ülésén 1839 febr. 19-én, majd felelkezés következtében a hétszemélyes táblán, mely, mint ismeretes, 4 esztendei börtönre szóló ítélettel végződött (1839 márczius 2.). Végül a kisebb perek felemlítése után jogi szempontból méltatja a három pert.

Pompéry nevét jól ismerjük azon hirlapi czikkeiből, melyek a negyvenes évekre és a magyar emigratoria vonatkozólag sok becses és figyelemreméltó adatot tartalmaznak. Adatait túlnyomóan 1884-ben elhunyt atyja, Pompéry János nagyértékű hagyatékából vette ugyan, de a mellett széles levéltári kutatásokkal igyekezett pótolni azon hiányokat és hézagokat, melyek a hagyatékban észlelhetők voltak. Most ismertetett munkáját is a levéltári adatok nagy bősége és azok lelkiismeretes feldolgozása jellemzi s ennek következtében főként a perek történetének jogi, illetőleg bírói vonatkozásaiban értékes részletekkel gyarapítja ismereteinket. Művét szívesen ajánljuk a reformkorszak története iránt érdeklődők figyelmébe.

Dr. Lukinich Imre.

Csoma József: A magyar heraldika korszakai. A M. Tud. Akadémia Történelmi Bizottságának megbízásából. Budapest, 1913. M. Tud. Akad. 158. l.

A címertan és címerészet iránt való érdeklődés nálunk mondhatni fordított viszonyban van a magyar heraldikai irodalommal. Önálló heraldikai munkánk alig van kettő-három

s ezek sem merítik ki a hazai anyagot. Főleg a magyar heraldika fejlődésének történeti áttekintését nélkülöztük eddig. Bárczay Oszkár Heraldikája a címertan elmélete szempontjából teljesnek mondható, de a magyar heraldika fejlődéséről a munkában elszórt hazai adatokból semminemű áttekintést nem nyerünk. Nyáry munkájának 3. fejezetében foglalkozik ugyan a címerezést fejlődési korszakaival, de ő is inkább az általános heraldika fejlődését vázolja s ebbe illeszti be a rendelkezésre álló speciális magyar címerezési adatokat. Azonban kimerítőnek, de csak kielégítőnek is épen nem mondható a magyar heraldika történeti fejlődésének nála található rajza sem.

Ezen a hiányon van hivatva segíteni Csoma Józsefnek a magyar heraldika fejlődését tárgyaló műve. Kizárólag a magyar címerművészet tárgyalását tűzte ki céljául, a külföld gyakorlatát csupán itt-ott, a hazai viszonyok megvilágítására vonva be a tárgyalásba. Hogy ez a hazai anyagnak bő, sőt teljes ismerete alapján történik, azt a szerző előző tanulmányait ismerve, mondani sem kell.

A munka hat fejezetre oszlik, melyek a magyar heraldika első két századát, az első címeradományokat, vegyesházi királyaink korát (»a későgót korszak«), a Hunyadi Mátyás alatt kezdődő s a Jagellók alatt virágzó olasz befolyás korát (»az olasz renaissance korszaka«), a XVI-ik század heraldikáját s végül a teljes hanyatlás korát tárgyalják 1848-ig. Ezek a szakaszok természetesen a magyar címertan fejlődésének megfelelőek, csupán elnevezésük ellen lehetne kifogást emelni. Mert igaz, hogy Zsigmond királyunk és utódai alatt a német heraldika ú. n. későgót korszakának hatása érvényesül, valamint Mátyás és a Jagellók alatt az olasz renaissanceé; de azért az előbbi korszakot mégsem azonosíthatjuk egyszerűen a német heraldika megfelelő korszakával, amint hogy a második fejezetnek épen ezért helyesen nem is adta a szerző a korai gót korszak elnevezést. Nagyobb kör érdeklődésére számot tartó műben különben is bővebben lett volna kifejtendő ezeknek az elnevezéseknek jelentősége és jogosultsága, mert a nem szakember Csoma művéből nem fogja világosan megtudni, hogy miért nevezi ő a megjelölt korszakot korai gót és késői gót korszaknak. Ez csupán az egész tárgyalásból tűnik ki, de akkor is csak a szakember számára. Ép így nem ártott volna az ilyen műkifejezések kifejtése sem, mint: a pajzs perspektív ábrázolása stb. S hogy efajta megjegyzéseinkkel mindjárt végezzünk is: a könyvnek egyébként világos és egyszerű stílusából el lehetett volna tűntetni néhány egyenetlenséget s egy pár értelemrontó sajtóhibát. (Pl. a 64. l. a jobb színen, 145. l. szájában *farkast* visz, 150. l. úgy nézett ki.)

Mindez természetesen nem érinti a lényegét, pedig ez a fő, hogy t. i. a korszakok jellemzése, a magyar heraldika fejlődésének rajzolása helyes és kifogástalan. Különösen a két főszakasz, mely a XV-ik századot két részben tárgyalja, mondható igen sikerültnek. Nem egyszerű, összefoglaló áttekintése ez az eddig is ismeretes tényeknek, hanem önálló felfogással való előadása a magyar heraldika virágzási korának. Igen jól ki vannak emelve a magyar heraldikát jellemző speciális sajátságok, melyek az egykorú külföldi gyakorlattól a miénket megkülönböztetik. Ezek közül Csoma főleg a címerszimbolikának azt a sajátságos módját hangsúlyozza, hogy nálunk a címernek egy-egy alakja, illetőleg a címeralaknak valamely kísérő attribútuma valami valósággal megtörtént eseményt szimbolizál s arra emlékeztet, eltérően a külföldi jelképez, mely általánosan elfogadott szabályok szerint jelképezett bizonyos tulajdonságokat. A magyar címerek közül igen sok nem egyéni *tulajdonságokat*, hanem megtörtént *eseményeket* jelképez (6r. l.). Másik jellemző tulajdonsága a magyar heraldikának a természetes ábrázolásra való törekvés, mely úgy a rajzban, mint a színezésben feltűnő s a magyar címerpajzsok túlnyomó részt kék alapszínének is (az ég kék színe) magyarázatául szolgál.

A Habsburgok trónrajutásával kezdődő heraldikai hanyatlás korának s főleg a XVII—XVIII-ik század címerezésének képét a szerző nagyon rövidre foglalva adja, de azért semmi fontosabb momentumot nem mellőz.

Heraldikai irodalmunknak mindenesetre jelentős gyarapodása ez a hézagpótló mű, melyet számos, a kis méretek mellett is jól sikerült címerkép élénkít. Ez illusztrációkból még jóval többet sem sokallottunk volna.

Szentpétery Imre.

Sörös Pongrácz: Forgách Ferencz, a történetíró. (Pannonhalmi főapátsági főiskola Évkönyve. 1912—13. 145—207 l.)

Söröst eddig is úgy ismertük, mint Forgách Ferencz életének és történetírói működésének fáradhatatlan kutatóját, kinek az első kritikai életrajzot köszönhetjük. (Századok. 1896.) Jelen értékes tanulmánya arról tesz tanúságot, hogy a Forgáchra vonatkozó, vagy működésével még távolról is összefüggő újabb irodalmat 1896 óta is változatlan figyelemmel és érdeklődéssel kísérte s most megjelent dolgozatába mindazt beolvasztotta, a mit felhasználhatónak tartott. Így Ortway Tivadar, Veress Endre, Gooss Roderich, Lukinich Imre, Szabó László, Fraknoi Vilmos stb. azóta megjelent dolgozatainak, illetőleg kiadványainak Forgách-vonatkozásait lelkiismeretesen felhasználta s ezzel a legteljesebb

Forgách-életrajzzal ajándékozta meg történeti irodalmunkat. Igen jól jellemzi Forgách történetírói jelentőségét is, sőt művének kéziratairól is behatóan tájékoztat. E tekintetben legyen szabad felemlítenünk, hogy a pécsi püspöki könyvtár Forgách-kézirata nem tűnt el, nem is lappang, azt a könyvtárból hivatalos megkeresésre bármikor megkaphatja. Végül konstatálja, hogy Forgách akadémiai kiadásának szövege nem kritikai szöveg, de szerte jelen alakjában is jól használható.

Temesváry János: Erdély választott püspökei 1618—1695.
Első rész. 1618—1663. Szamosujvár. 1913. 8° 96 l.

Az 1601. januáriusi kolozsvári országgyűlés óta az erdélyi kath. püspökség csak címében élt tovább. A magyar királyoktól kinevezett »erdélyi püspökök« Erdélyben főpapi joghatóságot sohasem gyakoroltak s egynek kivételével egyházmegyéjüket még csak nem is látták. Figyelemreméltó, hogy a római szentszék is ellene volt az erdélyi püspökség betöltésének, azzal az indokolással, hogy a magyar király a tőle független Erdély részére püspököt nem nevezhet ki. Erdély első választott püspöke csíkmadéfalvi Szent-andrássy István volt, kinek életrajzát szerző az Erd. Múzeum 1912. évf. (55—71 l.) részletesen megírta. Kár, hogy ezt a bővebb és színesebb életrajzot jelen kiadványába bele nem olvasztotta. Szentandrásst II. Mátyás 1618. július 10-én nevezte ki erdélyi püspöknek s ez maradt 1630 febr. 26-ig, mikor is veszprémi püspökké lett. Utóda Hosszutóthy László (1631—1633.), Simándi István (1634—1653.), Pálfalvy János (1653—1656.), Szentgyörgyi Ferencz (1656—1660.), Szegedi Ferencz Lénárd (1660—63.) volt; Hosszutóthy és Szegedi kivételével a többiek erdélyi származásuak. Függelékkepen 23 okiratot találunk, melyek az egyes püspökökkel szoros vonatkozásban állanak. A nagy gonddal készült értékes dolgozat az erdélyi kath. egyház XVII. századi viszonyaira nézve hézagpótló mű.

Folyóiratszemle.

A Cél, November. *Vay Sándor: A nagy király felesége.* XIV. Lajos feleségének, a spanyol Mária Teréziának életét mondja el novellaszerű módonban. — *Adatok a galileisták nemzetiségi politikájához.* A *Szabad Gondolat* szeptemberi számában Aradi Viktor *Széljegyzet a nemzetiségi kérdéshez* czímen megjelent cikkét állítja pellengérré, melyben a cikkíró az oláhok védelmére kel s Butianu levelére hivatkozik, hogy a szabadságharcban a magyarok a nemzetiségektől megtagadták a jogegyenlőséget s ez alapon tárgyalja a kérdést egy jelentéktelen levélből kiindulva a történelmi igaz-

ság teljes ismerete nélkül. — *Liszka Árpád Lovas Elemér Árpádházi B. Margit és kora* című munkáját sok elismeréssel ismerteti, kiemelve a királyleány jellemzését, melyben élénken meg vannak figyelve a közös Árpádházi családi vonások.

Akadémiai Értesítő, Deczember. *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában*. Csánki Dezső nagy műve általunk már részletesen ismertetett (1913. 686. l.) V-ik kötetének eredményeit foglalja össze, megyénként tárgyalva a megyék területi változásait, birtokviszonyait, különösen a nagy uradalmak fejlődését, birtokos családainak terjeszkedését és telepedési mozgalmait, ezzel kapcsolatosan különösen a kenézség intézményének magyar hatás alatt való alakulásait.

Aranyosvidék, 51. sz. dr. Szádeczky Lajos: *Bethlen Gábor emlékezte*. A tordai 300-ados emlékünnepeken elmondott beszédét közli.

Az Újság, 289. sz. *Váradai Antal A hajdani magisztrátus*. Kivonatban közli az 1703. okt. 23-án kelt diplomát, mely Budapest kiváltságait és szabadalmait tartalmazza. Majd a száz év előtti hatóság szervezetét és dolgát ismerteti. — 291. sz. *Takáts Sándor: Csonka bég, a török huszárezredes*. Szerző a cs. és kir. udv. levéltárban talált s 1686 nov. 14. kelt jegyzőkönyvből a Buda ostrománál elfogott, s Bécs-Ujhelyre zárt Mehemednek, a Csonka bégnek valótlomását közli. Csonka bég 10 évi raboskodás után kikeresztelkedett s a keresztatyja maga Lipót császár volt, s ezért kapta a Lipót nevet. Kilencz éves fiát, ki később nagy hírű lovastábornok, s a 8. huszárezred tulajdonosa volt, Ferencz Lipót névre keresztelték. Az akkori iratok a Csonka bég nevét: Leopold Joseph Tschungodeg-nek írták. Fiát már báró Czunkenberg néven nevezik. Szerző elmondja a nemzeti lovasságunk e legnagyobb megteremtőjének tüneményszerű szereplését 1704. év nyarán történt elfogatásáig; Savoyai Jenő közbenjárására sikerült őt kiszabadítani. 1705. febr. 25-én túl már semmi biztosat sem lehet róla tudni.

Budapesti Tagblatt, 282. sz. *Napoleons Briefe an Josefine* címmel ismerteti a Saáger Adolf által kiadott hasonló című munkát s néhány levelet közöl.

Budapesti Hirlap, 1913 decz. 25. *Márki Sándor* nemrég megjelent nagy művéből (Dósa György. M. Tört. Életrajzok.) egy fejezetet közölt, mely Dózsa Györgynek biharmegyei szereplését ismerteti. — Decz. 25. érdekes összefoglalás olvasható *Max Boehn*-nek a XVII. századi európai életet tárgyaló művéről, melyben sok magyar vonatkozás is található. (Pl. hogy I. Lipót 1674-ben 38 magyar luteránus papot személyenként 50 koronáért adott el.)

Egyházi Közlöny, 1913. évf. 51. sz. *Huber Lipót: A vérvád történetének vázlata* (VIII. közlemény). Részletesen tárgyalja a nagyszombati (1494) és a bazini (1529) vérgyilkossági eseteket.

Kalazantinum, 1913. évf. deczember. — *Mária Terézia látogatása a szempci piarista kollégiumban*. Mária Terézia 1764 július 20-án meglátogatta a piaristák vezetése alatt álló szempci kir. gazdasági és kamarai iskolát, melyet Esterházy Ferencz gr. kancellár alapított. A látottakkal meg volt elégedve és elrendelte, hogy az alapítványos helyek számát harminczhatra emeljék föl és a tizenhat új helyet osztrák ifjakkal töltsék be. Ez évben az országgyűlési rendek közül is többen ellátogattak Szempczre; az intézet megnyerte tetszésüket, de kifogásolták a német tanítási nyelvet, a mely ellen az országgyűlésen föl is szólaltak, de a királynő elutasította kérélmüket. — *Rákóczi József kiközösítése a debreczeni pia-*

rista templomban. A debreczeni piaristák 1739 január 2-án hirdették ki a vezetésük alatt álló plébánia-templomban XII. Kelemen pápa 1738 szeptember 9-én k. rendeletét, melyben Rákóczi Józsefet a törökökkel való szövetségés miatt kiközösítette. Sokan sirva fakadtak és nem akarták elhinni, hogy Rákóczi a pápai bullában felsorolt feltételek mellett szövetkezett volna a törökkel. — *Egy adat Szentmarjay Ferencz életéhez.* Szentmarjay, a Martinovics-féle összeesküvés egyik áldozata, az 1779—80. iskolai évben a debreczeni piarista-gymnasiumban a második, a következő évben pedig a harmadik grammatikai osztályt látogatta.

Katholikus Szemle, XXVII. (1913.) 10-ik füzet. *Karácsonyi János*: Még egy szó *Koppány lázadásáról.* Felelet Balogh Albinnak a Kath. Szemle 1913 okt. füzetében (844—50. l.) hasonló cím alatt megjelent dolgozatára. Szerző megállapítja, hogy idevágó tanulmányainak (Turul. 1906. Századok. 1907. Turul. 1910.) eredményeit Balogh nem ismeri, pedig azokban sokkal közelebbről meghatározta Koppánynak és Szent Istvánnak rokonságát s a lázadásnak közvetlen okait, mint Balogh. Épen ezért újból összegezi eddigi kutatásait, melyek szerint: a 997-i nagy belháborút Szt. István unokatestvére Koppány (másként Mihály) idézte elő, ki magát fejedelemmé kiáltatván ki, az ország déli részéből Veszprém ellen indult, melynek közelében azonban a külföldiektől segített királytól teljes vereséget szenvedett. Fiai voltak: Vászoly és Szár László. (1064—1068. l.) — A Folyóiratok szemléjében (*gd.*-től) folyóiratunkról is szó esik. *Lukcsics József Pfeiffer Miklósnak*: Die ungarische Dominikanerordensprovinz stb. (1221—1242.) Zürich. 1913. cz. művét ismerteti.

Keresztény Magvető, XLVIII. évf. 6. f. — *Kelemen Lajos* elismeréssel szól *Veress Endré*-nek: Basta György hadvezér levelezése és iratai. 1597—1607. cz. kiadványáról. Kiemeli az unitárius vonatkozású iratokat is.

Magyar Katonai Közlöny. Deczember. Folytatja az egész éven át közölt szakszerű ismertetéseit a *balkáni háborúról*. A deczemberi szám közleményének tárgya a szerbek hadjárata a bolgárok ellen, a melynek során a június 30-tól július 8-áig lefolyt hadi eseményeket tárgyalja. — *Modrovich Ernő*: *A török 72. gyalogezred helyzete a balkáni háború kezdetén.* Külön cikkben ismerteti a szandzsák területéről Boszniába szorított török gyalogezred sorsát. — *Olyósi Gabányi János*: *Leipzig.* A lipcsei csata századik évfordulója alkalmából szemelvényeket közöl a magyar ezredek Lipcse körüli küzdelmeiből. A cikket egy lexikonszerű függelék egészíti ki, a melyben össze vannak állítva a Mária Terézia-rend azon Magyarországon született tagjainak rövid életrajzi adatai, a kik 1813 körül lettek a rend tagjai és Lipcsénél is kitűntek.

Magyar Nyelv, 9. évf., 9. füzet, november. *Ernyei József*: a *Szent János áldása* szólásról, mely nálunk búcsúpoharat jelent, kimutatja, hogy a német Sanct Johannis-Segen-ből ered. — *Gombóc Zoltán*: a *Csáprág* (lótakaró) szó eddigi oszmán-török származtatását czáfolja meg, s a magyar *csafrang*, *csafrag*, *csaprag*, *csabrág* szócsaládba sorozza. A magyarból ment át ez a katonai nyelvben közönséges szó az orosz, cseh, lengyel, francia (chabraque), német (Schabracke) és oszmán-török nyelvbe. — *Lehr Albert*: a *Zászlót plántál* hadi kifejezésről bizonyítja, hogy nem német jövevény, hanem eredeti magyar fordulat. — *Sági István*: *Misegrad* cz. cikkben kimutatja, hogy a Szikszai, Heltai, Verbóczi munkáiban található

Misegrád nem sajtóhiba *Visegrád* helyett, mert a várnak neve már az Erdy-kódexben, s újabban a váci nyelvjárásban is megvan; ez tehát mellékalakja a szokottabb *Visegrád*-nak. — *Horger Antal*: a *Csángó* népnévről értekezik s nem fogadja el Alexics György származtatását az oláh *sangau*, *saugau* szóból, mely eredetileg a magyar *sóvágó* átvétele. Horger fenntartja és újra erősíti régi szöfejtését, mely szerint a *csángó* név a *csángál*, *csángat*, *csáng* igéhez tartozik s eredetileg kitelepülő, nomadizáló, vándorló székelyek gúnyneve, majd állandó neve lett. — *Tagányi Károly*: az *Achtum* névnek *Ajlony* olvasását (melyet minap Melich János bizonyított be hangtani alapon) már 1890-ben így állapította meg. — *Gombocz Zoltán*: a *Czimer* szó származását mutatja be; közvetlenül a középfelnémet *zimier*-ből való, ez pedig a francia *cimier*-ből származott.

Magyar Nyelvőr, 42. évf., 9. szám, november. *Werner Mór*: *Régi nevek* cím alatt 1513., 1518. és 1519. évekből származó oklevelekben előforduló *Orozlan indeus* névről kimutatja, hogy az nem egyb, mint félreértésből származó fordítás. Az illető u. i. a *Lévitörzs* leszármazottja volt, ezt a német *Löwe*-vel vették azonosnak és magyarul *oroszlán*-nal helyettesítették. — Egy 1357-iki oklevélben előforduló »*Petrum dictum Vossegw*« névről pedig bebizonyítja, hogy az Oklevél-Szótár hibásan olvasta és értelmezte. A név más oklevelekben meg *Voszygh*, *Voszigij* és *Voszyghi* alakokban is előfordul s a baranyamegyei Vas-szeg-vára, Vas-szeg helységtől vette eredetét, tehát *Vas-szegi*-nek olvasandó.

Nyelvtudományi Közlemények, 42. köt., 3. füz. *Melich János*: *Néhány magyar jogtörténeti kifejezésről* cz. alatt (239. l.) a történeti irodalomban jól ismert, de kellőleg meg nem fejtett *wzbec* és *uheg* szavakról értekezik. Az *wzbec* szóról kideríti, hogy *üzbég*-nek olvasandó, cseh-morva eredetű és kimenekült, kifutott a jelentése; tárgyilag a X—XI. századi cseh-morva menekülteket jelenti, a kiket hazánkban néhány faluban letelepítettek. Ennélfogva Szent László Decretorum lib. III. cap. II.-ban ez a hely: »Veniant et illi omnes, qui dicuntur *wzbec* ad curiam . . . Illi quoque qui dicuntur vulgo *wzbec*« helyesen így fordítandó: »Jöjjenek az udvarhoz azok is mindnyájan, a kiket menekülteknek mondanak . . . Azok is, a kiket különösen menekülteknek mondunk.« Evvel a szóval azonos a pest- és nyitrai megyei *Üzbég*, *Izbék*, *Ezbec* helynév és a XII. században előforduló *izbeg episcopus* személynév. Történet- és jogtudásaink az *üzbég* szóval azonosnak tartják a XI.—XIII. századi emlékeinkben előforduló *uheg*, *uhug* szót is. Melich bebizonyítja, hogy alakilag ez egészen más szó, de hogy azonos az *uchuga* szóval. Ejtése *üchügya*, *ühügy*, *ühégy* volt; jelentését a szerző azonban még most nem tudja pontosan megállapítani. Mindenesetre azonban bizonyos, hogy az *Ohaba* helynévhez semmi köze. — A *Kisebb Közleményekben* ugyancsak *Melich János* (340. l.) a készülő Etymologiai Szótárból bemutatja az *Agnes* (*Annos*, *Agnus*, *Agi*) és *Agoston* (*Ágistan*, *Aguston*) nevek származását.

Pester Lloyd, 289. reg. sz. *Hampelné-Pulszky Polyxena*, *Buda-pest—Ofen-Pest* címmel visszaemlékezéseit írja le, melyben Buda-pest rajzát adja a hatvanas évek végéről. Szól az akkori társadalmi szokásokról. A cikk eleje a 283. sz.-ban jelent meg. — *Dr. Merwin Bertold*: *Franz Smolka*. A lembergi Smolka-émlék leleplezése alkalmával ír a kiváló lengyel politikusról, ki mindenkor nagy barátja volt Magyarországnak. — 293. reg. sz. *Dr. Bloch Henrik*: *Das Urteil im Naundorffprozess historisch beleuchtet*. Nemrég jelentek meg

Atkynsnének, Mária Antónia kegyeltjének s barátnéjának levelei, melyek megczáfolják azon hitet, hogy XVII. Lajos a Temple-ben rossz bánásmód következtében halt meg. E levelek alapján bocsátkozott a párisi bíróság azon rágalmazási pör meritumába, melyet a Naundorff testvérek a »Patrie« kiadója ellen indítottak. E bírói ítélet megerősítette azt, hogy XVII. Lajos a Temple-ből kiszabadítván, (miben Atkynsnének nagy része volt), élete utolsó napjait Spandauban, Potsdamban és Berlinben töltötte.

Pesti Hirlap, 284. sz. *Hatvanöt év.* (A haderő I. Ferencz József trónralépte óta maig.) A névtelen szerző röviden elmondja, milyen volt a haderő ezelőtt 65 esztendővel.

Pesti Napló, 301. sz. *Kossuth Lajos a keleti kérdésről.* Kossuthnak egy levele, melyet a Pesti Naplóhoz intézett 1867. okt. 12-én.

Pressburger Zeitung, 348., 350—351. reg. sz. *Stephanie A. : Pressburg zur Zeit der Kaiserin-Königin Maria Theresia.* Szerző a város számára elkészítette a város modelljét. Ez alkalommal előadást tartott, melyben a királynő legkiválóbb alkotásait ismertette.

A Protestáns Szemle deczemberi, 10. számában *Kristóf György*-nek tanulmányát közli, melyet »Bethlen Gábor emlékezete« címmel a százszvárosi Kun-kollegium Bethlen-ünnepélyén, Bethlen Gábor fejedelemmé választásának 300-ik s halálának 284-ik évfordulója alkalmából, felolvasott. A tanulmány főleg a fejedelem iskolaalapításának történeti jelentőségét hangsúlyozza a mely kétségbevonhatlan hatással volt a két Rákóczy, Györgyre s Lorántffy Zsuzsánnára, kik a sárospataki s Barcsay Ákosra, ki a kolozsvári iskola alapítói között foglalnak helyet és hatással volt Pázmány Péterre is a nagyszombati egyetem megalapításában. Rámutat a tanulmány továbbá a nagyenyedi collegium kulturtörténeti jelentőségére s méltatja Bethlen jellemét, életét és működését. — *Mokos Gyula* »Komjáti kánonaink forrása« cím alatt közöl cikket annak az egyházi törvénykönyvnek kezdetbeli történetéről, melyet Somorjai János felsődunamelléki ref. püspök idejében az 1623 szeptember 23-án Komjátiban tartott zsinat alkotott meg s a melylyel három évszázadon át kormányozták a Duna-menti református egyházakat.

A Református Szemle december 11-iki, 50. számában gróf *Apponyi Albert*nek azt a beszédét közli, melyet »Báró Eötvös József emlékezete« címmel az Erdélyi Magyar Közművelődési Egylet deczember 8-iki közgyűlésében tartott. Az előadó abban látja Eötvösnek igazi történelmi jelentőségét, hogy a nyugati új eszmék az ő lelken keresztül megtisztultan hatottak el hozzánk. Ez eszmék a szabadság, az egyenlőség és a nemzetiség eszméi, melyek közül az előadó — az alkalomhoz és a helyzethez mérten — a nemzetiségi eszmével és a nemzetiségi probléma megoldásával foglalkozott közelebbről.

Religio, 1913. évf. 39. sz. — *Balogh Albin : Hol született Szent Márton püspök ?* Elfogadható érvekkel bizonyítja, hogy Szent Márton toursi püspök nem a mostani Szombathely helyén álló Sabaria civitasban, hanem egy másik római katonai telepen, Sabaria Sicca-ban született, a mely a Pannonhalmától nyugatra eső Györszentmárton község és Ravazd határán feküdt.

U. i. 40. sz. — *Luttor Ferencz : Magyarországi Szent Ilona.* Röviden ismerteti R. Fawtier »La vie de bienheureuse Hélène de Hongrie« című munkáját, mely az École Française de Rome 1913. évi kiadványában (Mélanges d'archéologie et d'histoire) jelent meg. Boldog Ilona dominikánusrendű apácza állítólag Szent Margit zárdái

nevelőanyja volt. Bennünket a hagiographikus részek mellett inkább a mű forrásaira vonatkozó tudósítások érdekelnek. R. Fawtier Caffarini Tamás XV. századi dömés szerzetesnek Szent Katalin legendájához írt Supplemento-i nyomán kezdett kutatni és kutatásainak eredménye három kézirat. Kettőt Rómában a dömés levéltárban lelt, egyet pedig — a legértékesebbet — a sienai városi levéltárban. Fawtier egybevetései szerint a három kézirat forrása közös. Másolók az elsőnél egy velencei példányra utalnak, a másodiknál hangoztatják, hogy a történetet maguk a nővérek írták meg, a harmadikban pedig pontosan elmondják, hogy a szent életrajzát Szent Margit legendájával együtt Gergely testvér, a magyarországi dömések provinciális 1408-ban advent III. vasárnapján küldte meg Caffarini Tamás atyának. Ez a díszes kiállítású, magyar közleményeken alapuló sienai legenda két szerző munkája. Első részét, mely a szent haláláig terjed, 1241 előtt írták, a másodikat, mely a szent halála után történt gyógyulásokat mondja el, V. István idejében.

Történeti Szemle, 1913. IV. füz. Heinlein István: *Ionía gazdasági hanyatlása és az ion lázadás.* Lenschau véleményével szemben, hogy az ion lázadás oka az lett volna, hogy a perzsák a phoinik kereskedelemnek kedveztek, a lázadás előzményeit minden oldalról megvilágítja. A különböző politikai és gazdasági ható erők világos beállítása után arra az eredményre jut, hogy a phoinik és perzsa érdekek csak a lázadás után találkoztak. A lázadás eleinte nem is a perzsák, hanem a tyrannosok ellen tört ki, a kiknek a perzsák segítségükre siettek. — *Láng Margit:* *A görög nő jogi és társadalmi helyzete az ókorban.* A nőknek a legtöbb görög államban elvileg volt polgárjoguk, a mely azonban alig érvényesült. Magánjogi tekintetben a nő maga közvetlenül nem is érvényesíthette jogait. A családban és a társadalomban helyzetük igen mostoha volt. S a mint a társadalmi viszonyok complicálódása javított jogi helyzetén, lealacsonyította asszonyi mivoltában. — *Tagányi Károly:* *Vármegyénk eredetének kérdése.* A tanulmány, a mely ezzel a közleménnyel indul meg, polemia Illés Józsefnek a Concha-émlékkönyvben megjelent értékesítésével szemben, a mely jogtörténészeinknek módszertani hibául róttá fel, hogy mint megállapodott dologról beszélnek Szent István korának megyéjéről, holott csak a XIII. századra rendelkeznek adatokkal és hogy a bajor gau-intézményt figyelmen kívül hagyják. Tagányi ezzel szemben a hagyományos felfogás védelmére kel és azt óhajtja kimutatni, hogy a magyar megye egyenesen a Nagy Károly féle frank gau-nak az átültetése. Ez az első közlemény a XI. századi megyét ismerteti, kiterjeszkedve különösen a birtokösszeírás kérdésére és ezzel kapcsolatosan a karkhász méltóságának meghatározására. — *Görög Imre:* *Kossuth Lajos és báró Eötvös József nemzetiségi politikája a szabadságharcz után.* Szerző szerint Kossuth és Eötvös lényegileg ugyanazon a liberális alapon akarták megoldani a nemzetiségi kérdést: a nemzetiségek érdekeit az egyéni jogok alapján akarták összeegyeztetni a magyarság érdekeivel. Ennyiben felfogásuk még a XVIII. század felvilágosodásában gyökerezik. Azután a liberális eszmének fejlődésével foglalkozik, a socialismussal és a nemzeti eszmével való complicálódásokkal és az okokkal, a melyek Kossuth és Eötvös elveinek megvalósítását meghiúsították. — *Ortvay Tivadar:* *Egy magyar királyné emlékének nyomozása a külföldön.* Ortvay bejárta azokat a németalföldi helyeket, a melyeken Mária királyné, II. Lajos özvegye, mint helytartó életét leélte, de a királynénak csak kevés emlékére akadt, a nép emlékezeté-

ből egészen kiveszett emléke. — Az irodalmi rovatban a következő művek vannak ismertetve: *Schoenaich: Die libelli und ihre Bedeutung für die Christenverfolgung des Kaisers Decius*; *P. M. Meyer: Die libelli aus der decianischen Christenverfolgung* (Révay József); *Altunian: Die Mongolen und ihre Eroberungen in Kaukasischen Ländern* (Hóman Bálint); *Traversa: Das friaulische Parlament* (Ivanic József); *N. C. Lukach: The Fringe of the East* (Goldziher Ignác); *E. Fueter: Geschichte der neueren Historiographie* (Gárdonyi Albert); *A. O. Meyer: England und die katholische Kirche unter Elisabeth und den Stuarts* (Kassowitz T. Bruno); *R. Gooss: Österreichische Staatsverträge* (Szekfü Gyula); *Hanuy F.: A jegyesség és a házasságkötési forma kifejlődése* (Nagy Miklós). — Id. Szinnyei József, Vámbéry Armin, Arturo Graf necrológja és Mold. Ernő czikke a *XIII. német történetírói congressusról Bécsben* zárja be a füzetet.

Theologiai Szaklap 3—4. számában Raffay Sándor »*A hallei magyar könyvtár*« című cikkében ismerteti e könyvtár történetét s mai állapotát, melyet Kassai György Mihály, a wittenbergi philosphiai facultás dekánya alapított 1724-ben. A cikk előadja a könyvtár helyzetét Mária Teréziának ama rendelete következtében, melylyel a magyar ifjaknak eltiltja a külföldi egyetemek látogatását és sorsát a hétéves háboru alatt, a napoleoni háboruk idején, a wittenbergi egyetemenk a halleival történt egyesítése folytán s leírja annak egykori elhanyagolt állapotát a könyvtárt kezelő magyar deákok gondatlansága miatt. Beszámol végül a szerző arról az irodalomtörténeti szempontból is érdekes leletről, melyre e könyvtárban bukkant s mely néhány versből áll az 1686. és 1688. évekből. — Dr. Ravasz László közöl nagyobb tanulmány »*A magyar protestáns igehirdetés a XVII. században*« címmel. Pázmány Péternek, a XVII. század kezdetével öntudatra ébredt s már győzelmesen előre is haladó katholicismus e képviselőjének igehirdetői munkásságában a nagy eredmények magyarázatát — ethikai szabályainak minden fogyatékosága s homiletikai szerkezettanának fogyasztóása mellett — előadása közvetlenségében, szókimondó bátorságában s őseredeti, szinmagyar nyelvezetében találja meg. Pázmány mellett csak pár vonással rajzolja meg Alvinczi Péter igehirdetői egyéniségét, ki bárha mellette nem is kimagasló alak, mégis az akkori protestantismusnak typicus képviselője. Megismerteti a tanulmány továbbá Geleji Katona István igehirdetői munkásságát is, ki előtt a lelkipásztor élete nem volt más, mint állandó tanítás s a maga egész papi működésével azt a czélt szolgálta, hogy ellenfelei tanítását lerontsa s a maga igazát megvédelmezze. Gelejivel s az ő túlhajtott dogmatismusával szemben tárgyalás alá veszi végre Medgyesi Pálnak, az első magyar kálvinista pietistának elveit, ki táblázatokba foglaltan állította egybe a maga idevonatkozó szabályait. Igehirdetői munkássága nemes, de nem gazdag.

Új Idők, 47. sz. *Kilényi Gyula: A Csendes-oczeán jubileuma*. Röviden elmondja, hogy 1913 szeptember 29-én volt négyszáz esztendeje, mikor Vasco Nunez de Balboa fölfedezte a Csendes-oczeánt s nevet adott neki. Ez alkalmából a szerencsétlen végre jutott nagy conquistadornak szobrot akarnak emelni ugyanazon helyen, a hol kivégezték. A cikk írója Buenos-Airesben lakik, a hol egykoru metszetek után domborművet készített Balboa mellképével. E dombormű fényképe szintén közölve van. — *A Forradalom és császárság* című cikk Farkas Pál ilyen című könyvét ajánlja, melynek első kötete egyidejűleg jelent meg.

48. sz. *Mária Lujza évei*. Mutatvány Farkas Pál *Forradalom és császárság* című könyvéből.

Ungarische Rundschau, 1913. IV. füzet. *Wertheimer Ede*: *Zur Geschichte der ungarischen Altkonservativen*. Jósika Samu bárónak gróf Desseffy Emilhez intézett néhány igen érdekes levelét közli a konzervatívek 1850-iki actiójának és gondolkodásának megvilágítására. — *Ferdinándy Géza*: *Die Thronfolge im Zeitalter der Könige aus dem Arpadenhouse*. A szerzőnek Fraknoi Vilmos ellen intézett a Budapesti Szemlé-ben megjelent vitairatának átültetése. — *Kassowitz Tivadar Bruno*: *Eine Quellensammlung der Geschichte Albaniens im Mittelalter*. Thallóczy-Jireček-Sufflay albán oklevéltárának első kötetét méltatja. Kiemeli azt a nehézséget, a melybe a történetíró a középkori Albánia fogalmának és területének megállapításában ütközik, minthogy a történeti emlékek jórészt elpusztultak. A nagyfontosságú kiadványt közléstechnikai szempontból is mintaszerűnek mondja. — *Bleyer Jakab* folytatja *Friedrich Schlegel am Bundestage in Frankfurt* cz. tanulmányát, a melynek méltatására a maga egészében még visszatérünk. — *Peisner Ignác*: *Graf Stephan Széchenyi in der Völkerschlacht*. Széchenyi két és sógorának Zichy Ferdinánd grófnak egy levelét közli Széchenyi szereplésének megvilágítására. — *Závodszy Levente*: *Die Mitglieder der Familie Hédervary in deutscher Gefangenschaft*. Hédervary István fiainak, Györgynek és Lőrincznek raboskodását és szenvedéseit mondja el saját leveleik alapján. Istvánt és fiát Györgyöt Katzianer 1529-ben fogta el. Lőrincz úgy került a börtönbe, hogy apját saját szabadsága árán váltotta ki. Raboskodásuk nyolcz hosszú évig tartott. Kéréseik atyjukhoz kiszabadításuk érdekében hiábavalók voltak. Leveleik a XVI. század előkelő politikai rabjainak sorsára igen jellemzők. — *Heinlein István*: *Neuere ungarische Forschungen zur Sylvesterbulle*. Karácsonyi Jánosnak részben a Századok hasábjain megjelent (1909. és 1913.) értekezései alapján összefoglalja a kiváló tudós kutatásainak eredményeit a Sylvester-bulla hamisítására és hamisítójára, Tomkó Jánosra vonatkozólag. — *Molnár Lajos*: *Siebenbürgische Geschichtsquellen*. Veress Endre *Fontes rerum Transsylvaniae* I. kötetét ismerteti. Dicséri a kiadó kutatói szorgalmát és buzgalmát, de kiadástechnikai szempontból következetlenséget és felületességet vet szemére. A jezsuita kollegiumok és semináriumok egyező sablonos statútumainak külön-külön lenyomatását is fölöslegesnek tartja. — *Reiszig Ede*: *König Sigismund und die Johanniter*. Kivonat szerzőnek a Hadtörténeti Közleményekben megjelent munkájából. — A füzet közleményei közül még kiemeljük: *Fögel Józseftől*: *Bohuslav Lobkovic v. Hasitsein unter den Humanisten Ungarns*, a mely Lobkovic magyarországi szerepléséről szól; *Bayer Józseftől* *Heinrich Becks Dramen auf der ungarischen Bühne* és *Thienemann Tivadar* közleményeit az Akadémia Goethe-szobájának irataiból: *Briefe aus der Goethezeit*.

Uránia, Deczember. *Téglás Gábor*: *Dacia thermái*. A rómaiaknak a Daciába vezető hadi úton föllállított két fürdőjéről szól: Aquaaról és Germizanáról, a mai Kis-Kalán és Gyógy helyén, ismerteti a fennmaradt emlékeket két kép közlése mellett. Gyógy később is szép napokat látott: Erdély fejedelmei több ízben meglátogatták s a XIX. század elején is fölkeresték az erdélyi urak, a mint Kazinczy is följegyzi. — *Szenírmái Imre*: *Atticus*. A történetíró és műbarát Atticust Cornelius Nepos életrajza mellett Cicero levelei tették ismertté. Boissier volt az egyetlen modern író, a ki bővebben foglalkozott

vele s rossz hazafinak és magának élő önző embernek festette le. A dolgozat e felfogással polemizál s kifejtve az akkor Rómában uralkodó közállapotokat, azt vitatja, hogy Atticus igen helyesen cselekedett, mikor visszavonulván a polgárháborúktól, a béke helyreállítására s a kultúra terjesztésére törekedett. — *Zsoldos Benő*: *A renaissance híres könyvgyűjtői*. Röviden emmemlékezik a renaissance leghíresebb bibliophiljeiről, névszerint Petrarcaról, Palla degli Strozzi-ról, Aungewilleről, Poggio Braccioliniról, Medici Cosimóról, V. Miklós pápáról és Vespasian da Bisticciről.

Vármegyei közelet, (Dés) XXXVIII. évf. 52. sz. — *Laukó Albert*: *Bethlen Gábor*. A nagy fejedelem politikai jelentőségének méltatása, a helyi vonatkozások kiemelésével.

Vasárnapi Ujság, 48. sz. *Gróf Vay Péter*: *Kaukázus hegyei között*. A Kaukázus városairól írva, közben néhány szóval a Kaukázus történetéről is megemlékezik, Georgiának a VI. századból virágzó hatalmáról. — *Lambrecht Kálmán*: *Pest-Buda malmai* — *hajdan*. Budapesten és környékén már Aquincum római telepesei dolgoztak patakalmokon. A hajós-malom csak később, a VI. században alakult ki. Az aquincumi római víz vagy halászi patak a közepkorban három malmot hajtott: a királyét, a budai káptalanét s a nyúlzigeti apáczákéét. Nemkülönbén a Császárfürdő forrása s a Rákos-patak is több malmot hajtott. A patakalmoknál több hajó-vagy tombáczos malom állt a Dunán. A római korban ezeket még nem alkalmazták, de már 1292-ben találkozunk magyar hajó-malmokkal, melyeknek száma nagyon elszaporodott, mint Korabinszky Mátyás és Evlia Cselebi is tanúsítják. Ma egész Budapesten mindössze öt vizimalom dolgozik.

49. sz. *Az Ernst-múzeum csoport-kiállításá*. E cikk röviden jellemzi a Rákóczi-kor két kiváló arczképfestőjét, Kupeczky Jánost és Mányoki Adámot. — *Paál Jób*: *Az Orsz. Levéltár*. Az új palota emelése alkalmával elmondja a régi történetét. Valamikor a Clarissa-apácák kolostora állt e helyen, II. József idejében a helytartótanács szolgálta el, itt tartották az 1802., 1805. és 1807-iki diétákat, 1874 óta szolgált az orsz. levéltár helyiségül. Az új palota helyül öt házat sajátítottak ki, e házak helyén az Árpádok alatt királyi kastélyok állottak. A lebontandó házak közül egy történelmi nevezetességű: katonai fogház volt s a Martinovics-összeesküvés részeseit őrizték benne.

50. sz. *Sebestyén Gyula*: *A bolognai rovásírástól naptár*. A magyar írástörténetnek újabb eseménye van: a bolognai könyvtár Marsigli-iratai közül egy rovásírástól kézirat került elő, melynek magyar tartalmát maga Marsigli hadimérnök másolta le Erdélyben 1690 táján fára rovott naptárról. Ez értékes emlék újólag bizonyítja a székely írás jobbról balra irányadó sorvezetésének bustrophedon-jellegét. E rovás kalendárium, melynek kezdetleges egyszerűsége tanúsítja régi voltát, de az előforduló szentek neveiből megállapítható, hogy a XVI. századnál régibb nem lehet; a forma primitív, de az újonnan életbe lépett ünnepeket belerótták. A naptár hasonmásának közlése mellett megfajátásához is ad a cikk rövid magyarázatot. — *Paál Jób*: *Trencsén vármegye emlékei és a trencsényi múzeum*. Trencsén vármegye hajdani gazdag mükincseinek csak kis része van már meg. A megye székhelyén a jezsuiták kolostora még ma is olyan, mint 1642-ben történt építéskor. Az a ház is megvan, melyben Bethlen 1622-ben a szent koronát tartotta rejtve, de most lebontják s emléktábla se jelöli. A múzeum pedig magánházaiban kénytelen meghúzódni.

Tárcza.

Az eszegei bolgárok neve.

Több ízben szoltam arról, hogy a székeliek Kuvrát VII-ik századbeli hunn-bolgár népéhez tartoztak s nevük összefügg az eszegei-bolgárok nevével ; így az Ethnographiában (1907. évf. 326. s köv., 1908. évf. 260. s köv., 1912. évf. 218. s köv. 1.) s aztán a Turulban (1910. évf. 56—58. l.). Ez lehet helyes magyarázat vagy lehet helytelen ; mindenesetre csak vélemény, mely vitatható s azért nem is meglepitem föl azon érveket, melyeket egy párszor már föltálatam. Említettem azonban olyan adatot is, melynek ismerete után kétségtelen, hogy az eszegelek neve valószagos törzsnév volt, olyan néptörzsé, melylyel 716-ban az altaji turkok vagy kök-türkök keleti ágának kágánja háborút viselt, tehát nem is a Volga vidékén, hanem még keletibb területen kellett tanyáznia. Nem valami arab jelző tehát az *eszegei* név, melylyel akár az alduai (esfel — alsó), akár a Don és Dnyeper közti fekete (aszvadu — fekete) bolgárokat akarták a volgaiaktól megkülönböztetni az arab-perzsa írók. Fehér Géza úr figyelmét — úgy látom — kikerülte ezen adat, midőn a Századok legutóbbi füzetében (680. l.) felhossa az »eszegei« névre vonatkozó különböző véleményeket s ez okból nem lesz fölösleges, ha idézem az orkhoni föliratokból az eszegelekről, illetőleg izgilekről szóló részt.

Az oguzok elleni hadjáratban elesett Kültegin († 731) síremléke említi őket, mely emléket Bilge kágán († 734) emelte öccsének.

Az Altai hegységben tanyázó karlukok és Jeniszei forrásvidéke körül lakó ázok elleni hadjárat előzte meg az izgilek leveretését. A karluk hadjárat 715-ben volt. »A Tamgiduk forrásánál ütköztünk meg. Ezen csata idejében Kültegin harmincz éves volt (született 685-ben). Alp-Sácsi szürkéjén ült és szétverte. Kopjájával két embert szúrt át. Megsemmisítettük a karlukot és meghódítottuk.« Ezután áttér a sírföli-
rat az ázok ellen viselt háborúra, a mely azonban már a következő 716-ik esztendőre esett. »Az az nép lett most

ellenségünk. Harcztunk a Kara-Kölnél (Fekete-tónál). Kültegin harminczegy éves volt. Szürkéjén, az Alp-Salcsin ült és szétverte. Az ázok elteberjét (fejedelmét) nem tudta elfogni. Az áz-nép ott megsemmisült.« Most azonban közbe jött valami, a mire a fölírat csak czéloz, a további részleteket a kínai források szolgáltatják, a melyek miatt Külteginnek félbe kellett szakítani a nyugoti törzsek ellen viselt háborút. Nagybátyja, Mocso kágán ugyanis egyidejűleg az északon lakó fokuz-oguzok ellen ment s a Tola folyónál legyőzte a bajirku törzset, de visszavonulásakor a bajirkuk megtámadták s megölték. Külteginnek haza kellett térnie. A fölírat ugyanis így folytatja tovább: »Midőn nagybátyám, a kágán állam-szervezete felbomló félben volt s a nép lesüllyedt (t. i. nyilván a kágáni szék betöltése miatt zavarok támadtak, melyeket Kültegin vert le s megölette Mocso fiát és a Mocso szolgálatában levőket), az *izgil néppel harcztunk*. Kültegin Alp-Salcsi szürkéjén ült ... cz a ló elbukott. Az *izgil nép akkor tönkre ment*.«¹

Az itt elmondott három hadjárat sorrendjéből, melyet csak a Mocso megöletése után kitört zavarok szakítottak meg, arra következtethetünk, hogy az izgilek valahol az Irtsi-forrásvidéke és Iszikkül felé tanyázhattak. Ha az izgil, eszegel vagy eskel (Al Bekri) és székely név közt csak nyelvjárásbeli különbség volt, akkor az altaji turk fölíratok izgiljei nem lehettek mások, mint a későbbi arab-perzsa írók által említett dsekelek vagy dsikilek, kik a X—XI-ik század felé Ferghanától északkeletre az Iszikkül körül laktak s országuk Kazwini szerint negyven napi járásnyi volt. A későbbi Sukrobah perzsa író már úgy említi a csekei törzset, mint a melyhez tartozott a szarik turkománok kilencz nemzetségéből három.²

¹ Az utóbbi rész eredeti török szövegben Radloff olvasása szerint így szól:

»Äcsim Kagan äli kamasig bolsu kingä, budun ölüg — ik (li)(i ?) boltukinga Izgil (**Yeär**) budun birlä szönüstümiz. Kül tägin Alp-Salcsi akin binin... i. ol at anda tūs (ti). Izgil (**yeär**) (budu)n ölti.«*)

Tekintve, hogy a félhangú szavakban lévő **e** és **y** jegy ép úgy lehet *g* és *l*, mint *cg* és *el* s a szókezdő **r** nemcsak *i*, hanem *ä* is; az **yeär** név azaz (jobbról balra olvasva) *i—z—g—l* olvasható *ä—z—äg—äl-nek*, *ezege*nek is, a mi már egészen egyezik a Gurdezi-és Iba Roszteh-féle *eszegel* alakkal.

Dr. Radloff Vilmos: Die alttürkischen Inschriften der Mongolei. Sz. Pétervár. Neue Folge. 1897. 143—145. l. L. még u. o. 2. rész, 24. s köv. l.; és u. o. 2-te Folge. 1899. Előszó 14. s köv. l.

² Gr. Kuun G. Gurdezi a törökökről. (Keleti Szemle. III. 1902. 4. sz. 253—261.)

Ebből azonban az is következik, hogy a bolgárok eszegei törzse s az altaji turkok által levert izgilek közt már előbb megtörtént a szakadás s ebben az értelemben igaza volt gr. Kuun Gézának, hogy az iszikküli dsekelektől jól megkülönböztetendők az eszegelek, kiket Gurdezi a bolgárokról szóltaiban említ, mint ezeknek egyik törzsét.

Nagy Géza.

A kurucz kor költészetéhez.

Ismeretes, hogy *Tolnai Vilmos* (Egyet. Phil. Közlöny, 1913. 408—12. l.) és *Riedl Frigyes* (Irodalomtörténet. II. 1913. 417—52. l.) a Thaly Kálmán gyűjteményeiben megjelent kurucz-balladákat behatóbb vizsgálat alá vették s megállapították, hogy Thaly a balladák egy részét nem a szövegkritika követelményei szerint, hanem önkényes változtatásokkal bocsátotta közre, sőt gyűjteménye tíz legismertebb és legszebb balladájának minden valószínűség szerint ő a szerzője. Ezek a meglepő, de tudományosan megokolt megállapítások természetesen élénk irodalmi harcot idéztek elő (V. ö. Irodalomtörténet. III. 14—15. és 56—58. l.), melyek talán nem fognak meddő szóharcokban kimerülni, hanem létrehozzák a kurucz kori költemények kritikai kiadását, a mi nem pusztán irodalomtörténeti, hanem magyar történelmi érdek is.

Legyen szabad ez alkalommal gr. Bethlen Gábor keresdi levéltárából két (1708 táján leírt) kurucz kori verset bemutatni. A versek gr. Bethlen László levelezésében maradtak fenn egy levél hátán. Ezt a levelet Alvinczi Mihály írta Alvinczi Sámuelnek, abból az alkalomból, hogy utóbbit »Isten... immár valaha szenvedési után megvigasztalta szívének kívánt párjával«, — »melyet is rövid időn kövessen az két egymást váró, igaz szerelem mia csaknem elalélt s bágyadott szíveknek megelesztő s örvendeztető párosodása s összekelése.« (1708 augusztus 26-ról.) Ugyanezen levél hátán nem Alvinczi Mihály írásával, de feltétlenül egykorú kéztől a következő versek olvashatók (szó szerint való másolásban):

»Megkötozott engem fekete két szemed rabul vetett engem te
ékes termeted.

Nem esik énnékem semmi nehezebben csak az esik nékem
legkeservesebben.

Elfordítád tülem rusa szín orczádat nem beszélhet velem mosolygó
szép szájad.

Istenem Istenem szerelmes Istenem hogy nincsen én nékem egy bizott
emberem
Kinek megmondhatnám szándékát szívemnek elmagyarázhatnám
gyötrelmit lelkemnek.
Oh te ravasz róka szerelem csalóka az én bús szívemnek meg-
háborítója.
Fújad Fitzkó fújjad az én énekemet mert meguntam immár az
én életemet.»

A másik vers a következő :

»Ki urát nem szereti
gyűjjön hozzám lakni,
nékem sincsen feleségem
szállást adok neki.
Vagyon nékem köpönyegem
bétakarom véle
s vagyon nékem vetett ágyam
s helyet adok néki.«

Ugyancsak a levél hátán, ugyanazon kézzel a követ-
kező levélcímzés olvasható :

»Ez levelem adassék Győr várában lakozó Vintze Fe-
rencznek nékem kedves Atyám uramnak illendő böcsülettel.«
Adatok hiányában nem tudom eldönteni, költött névvel
van-e dolgunk, vagy valamely tényleg létezett személy
nevével, a versíró atyjával.

A kurucz költészet bűvárainak bizonyára sikerülni fog
annak megállapítása, hogy a közölt versek ismeretlen költő-
művei-e, vagy csupán másolatok.

Dr. Lukinich Imre.

Vegyes közlések.

Új köntösünk. A nyomdával kötött szerződésünk megújítása
bizonyos technikai változtatásokat tett szükségessé. Így érlelő-
dött meg az az elhatározás, hogy a betűtípus megváltoztatásával
a papír, az elrendezés és a boríték kérdéseit is a modern ízlés-
követelményeinek megfelelően oldjuk meg. Új borítékunk rajza
az Orsz. Iparművészeti Iskolában készült. A cím betűit II. Endre
királyunk kettős pecsétje után rajzoltattuk. Az új köntös külön-
ben a folyóirat belső beosztását nem érinti. A lényegben csak
annyi változás történt, hogy a kisebb jelentőségű kiadványok
ismertetéseinek éléről elhagytuk a külön címet és hogy a folyó-
iratszmelét új alapokra helyeztük. A modern követelményeknek
— véleményünk szerint — csak úgy tehetünk eleget, ha a folyó-
iratokban megjelent történeti vonatkozású közleményekre lehe-
tőleg mindjárt megjelenésük után felhívjuk a figyelmet. Mint-
hogy pedig olvasóink ezeket a közleményeket tárgy szerinti

csoportosításban az évenként megjelenő magyar történetirodalmi bibliographiánkban úgyszólván megkapják, a folyóiratszemplében a folyóiratok szerinti csoportosítás mellett döntöttünk a *Revue Historique* módszere szerint. Az ismertetés munkáját Buday Árpád, Divéky Adorján, Ellend József, Ernyey József, Fest Aladár, Friedreich Endre, Gagyí Jenő, Gárdonyi Albert, Glatz Ernő, Hellebrant Árpád, Hodinka Antal, Iványi Béla, Lukinich Imre, Supka Géza, Szegedy Rezső, Tolnai Vilmos és Vértessy Jenő urak voltak szívesek elvállalni.

Rendes választmányi üléseinket ebben az évben jan. 8., febr. 12., ápr. 16., máj. 15., okt. 15. és decz. 3. napján tartjuk.

A M. Tud. Akadémia történelmi bizottsága dr. Csánki Dezső elnökletével jan. 9-én tartotta ez évi első r. ülését. Dr. Fejérváthy László előadó ez alkalomból előterjesztette a bizottság múlt évi munkásságáról szóló jelentését. E szerint a bizottság működése a múlt évben különösen szép eredményt mutat föl. Megjelentek a bizottság kiadásában Csánki Dezsőtől Magyarország földrajza a Hunyadiak korában V. köt., Csoma Józseftől: A magyar heraldika korszakai, Thallóczy Lajos és Horváth Sándor szerkesztésében Alsószlavónia oklevéltára, Szentpétery Imrétől: Oklevéltani nap-tár, Veress Endrétől: Básta György hadvezér levelezése és iratai II. köt., azonkívül legközelebb hagyja el a sajtót Berzeviczy Albert-től: Beatrix királynő levelezése és Divéky Adorján közlésében: Zsigmond lengyel herceg budai tartózkodásának számadásai a XVI. század elejéről, a mely utóbbi a Történelmi Tár új, harmadik folyamának első kötete gyanánt fog megjelenni. Sajtó alatt van még Thallóczy Lajos és Horváth Sándor szerkesztésében a Jajcei Oklevéltár és Závodszy Levente szerkesztésében a Héderváry-család oklevéltárának II-ik befejező kötete. Azonkívül a bizottság két nagy munka megkezdésére is megbízást adott, a melyek erejét éveken át fogják lekötöni. Szentpétery Imre az Árpád-kori királyi oklevelek kritikai regestáinak összegyűjtésével foglalkozik, a mivel kapcsolatosan a XIII. századi királyi oklevelek diplomatikáját is földolgozza. Lukinich Imre és Hellebrant Árpád pedig egy, a Dahlmann—Waitz-féle műhöz hasonló magyar történeti bibliographiát szerkesztenek a bizottság megbízásából és felügyelete alatt.

1913 december havában tagdíjat fizettek:

1911-re: Bodnár József (5 kor.), dr. Endess Miklós (5 kor.), dr. Mahler Ede (5 kor.). Összesen 15 kor.

1912-re: Bedőházy János, dr. Kárfy Ödön (5 kor), dr. Sulica Szilárd (5 kor.). Összesen 20 kor.

1913-ra: dr. Acsay Antal, Gróf Bethlen Pál, Borcsicsky Béla (8 kor. 50 fill.), Budapesti Magyar Művelődéstörténeti Gyűjtemény, Gr. Csáky Géza, dr. Czimer Károly (5 kor.), dr. Ferenczi Miklós, Friedreich István, Hornyánszky Gyula, Kujáni Gábor, László József, Lossonczy Gyula, dr. Magassy Dénes, dr. Materny János, Szkunzevics Kornél, Szmrecsányi György, dr. Vásárhelyi Zoltán, Vende Aladár, Wagner Ede. Összesen 183 kor. 50 fillér.

1914-re: Bikkessy Károly Béla, Budapest: Honvédelmi minisztérium, (5 kor. 30 fill.), Budapesti Eötvös-kollégium, Gróf Chotek Rezső, Császár Elemér (6 kor.), Csikszeredai r. kath. főgymn. igazgatósága, Csoma József Feleky Károly, Jászberény város közönsége, Kujáni Gábor (5 kor.), Mészáros Amand, Mokos Gyula, Móri állami polgári iskola, Nickmann Ottó, Orsovai állami elemi iskola igazgatósága, dr. Örtvay Tivadar, dr. Párvy Sándor Radnai Farkas, Rakodczay Pál, Renglovics József, Rósa Imre, dr. Szendrei János, dr. Szentkláray Jenő, Szeremley Sámuel, Ungvári állami polgári leányiskola, dr. Walter Gyula, br. Wesselényi Miklós, Wiesinger Károly, id. Wolf Lipót, Zimmermann Rezső. Összesen 281 kor. 30 fillér.

Mindösszesen 499 kor. 80 fillér.

Cserhalmi Sámuel

pénztárnok.

I., Lógodi-u. 49. sz. földsz. 1/a.

Kéziratok és könyvek a szerkesztő lakására küldendők (I., Attila-utca 13. sz. III. 10.)

ÚJ KÖNYVEK!

ÚJ KÖNYVEK!

HALASZ IMRE:

BISMARCK ÉS ANDRÁSSY

POLITIKAI TANULMÁNY ÁRA 6 KORONA.

SZALAY LÁSZLÓ LEVELEI

Életrajzi vázlattal és megjegyzésekkel ellátva közrebocsátja:

Dr. báró SZALAY GÁBOR.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA TÁMOGATÁSÁVAL.

ÁRA 8 KORONA.

Kiadja a Franklin Társulat. Megrendelhetők: Lampel R. Könyvkereskedése (Wodiamer F. és Fiai) R.-T.-nál, Budapest, VI., Andrásy-út 21. szám és minden Könyvkereskedésben.

KEDVEZMÉNY A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT TAGJAINAK

A Magyar Történelmi Társulat tagjai 1914 elejétől a M. Tud. Akadémia és Hadtörténelmi Bizottsága hozzájárulásával abban a kedvezményben részesülnek, hogy a *Hadtörténelmi Közlemények* Társulatunk útján féláron, évi **10 korona** előfizetési díj helyett évi **3 korondért** kapják. A

Hadtörténelmi Közlemények

a magyar hadi történetírás ápolását és fejlesztését, különösen pedig a hadtörténelem iránti érdeklődés ébrentartását célozván, eredeti forrástanulmányokon alapuló hadtörténelmi tárgyú értekezéseket, adalékokat, levéltári adatokat, okmányokat, egykorú hadi jelentéseket és naplókat s más, a hadtörténelemre vonatkozó kútfőket ismertet, hadtörténelmi eseményeknek, hadjáratoknak, csatáknak és várostromoknak, eredeti kútforrások alapján készült történelmi, vagy már ismert és nyomtatott források tanulmányozásán alapuló katonai szakszerű földolgozásait s ide vonatkozó tanulmányokat közöl. Ezen felül azonban nagy súlyt helyez tárgyi hadtörténelmi emlékeinkre is s egyaránt ismertet és közöl tanulmányokat és leírásokat várainkról, régi hadi viselet és csataképekről. E mellett arra törekszik, hogy a kétségtelen hiteles adatok ne csak gondos földolgozásban és nem csupán a szakférflak, hanem a nagyközönség által is élvezhető vonzó előadásban közöltessenek.

A *Hadtörténelmi Közlemények* évnegyedenként és pedig minden év márczius, június, szeptember és december havában, összesen 40—50 nyomtatott ivnyi terjedelemben jelennek meg.

A füzetek mindegyikében hadtörténelmünk kiváló hőseinek, hadvezéreinek hiteles arcsképeit, térképeket csataterveket, tereprajzokat, várak, régi fegyverek és egyéb hadtörténelmi emlékek egykorú képeinek másolatait közli.

Kérjük tagjainkat, hogy a mennyiben ezt a kedvezményt igénybe akarják venni, az *előfizetési díjat legkésőbb február hó 15-ikéig szíveskedjenek Társulatunk pénztárnokának, Eszterházi Sámuel úrnak (I., Logodí-utca 49. földsz.) a cél pontos megjelölésével beküldeni*, hogy az előfizetéseket a M. Tud. Akadémiának még idejében bejelenthessük.

Ugyanakkor megrendelhetők *ugyanazon az áron, évfolyamonként 3 korondért, a Hadtörténelmi Közlemények előző, még kapható évfolyamai is.*

SZÁZADOK

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT KÖZLÖNYE

**A VÁLASZTMÁNY MEGBIZÁSÁBÓL SZERKESZTI
Dr DOMANOVSKY SÁNDOR VÁLASZTMÁNYI TAG**

XLVIII. ÉVF. 2. SZ. 1914. FEBRUÁR 15.
BUDAPEST, 1914. AZ ATHENAEUM IRODALMI ÉS
NYOMDAI RÉSZVÉNYTÁRSULAT NYOMÁSA ❀❀❀

Tartalom.

Fraknói Vilmos : Wenczel király megválasztása 1301-ben	Oldal 81
Dr. Gárdonyi Albert : A királyi titkos kancellária eredete és kialakulása Magyarországon. (I. közlemény.)	89
Kujáni Gábor : Brodarics István szereplése János király oldalán. (II. közlemény, vége.)	107

Történeti irodalom.

Szádeczky Lajos : Iparfejlődés és a czéhek története Magyarországon. I—II. köt. Ism. <i>yr.</i>	126
Farkas Pál : A francia forradalom. I—II. köt. Ism. <i>Márki Sándor</i>	128
Frh. v. Schönholz : Traditionen zur Charakteristik Österreichs, seines Staats- und Volkslebens unter Franz I. Bd. I—II. Ism. <i>Weber Arthur</i>	132
Hain Gáspár lőcsei krónikája. III. füz. Ism. <i>Iványi Béla</i>	135
Eugene Piványi : Hungarians in the American War. Ism. <i>F. S.</i>	136
Lechner Tibor : Korszellem és történettudomány	136
Folyóiratszemle	137

Tárca.

Veress Endre : Mikor lett protestánsná Berzeviczy Márton ?	149
Vegyes közlések	155
Hivatalos értesítő	157

Sommaire.

G. Fraknói : L'élection du roi Venceslas en 1301	81
A. Gárdonyi : L'origine et le développement de la chancellerie secrète royale en Hongrie (I.)	89
G. Kujáni : Le rôle d'Etienne de Brodarics à côté du roi Jean (II., fin.)	107

Bulletin historique.

L. Szádeczky : Développement de l'industrie et histoire des corporations en Hongrie. Tome I—II., par *yr.* 126. — P. Farkas : La révolution française. Tome I—II., par *A. Márki.* 128. — Baron de Schönholz : Les traditions caractéristiques de l'Autriche, de sa vie publique et politique sous François I. Tome I—II., par *A. Weber.* 132. — La chronique de Lőcse de G. Hain, par *B. Iványi.* 135. — E. Piványi : Hungarians in the American War, par *F. S.* 136. — T. Lechner : L'esprit du temps et la science historique. 136. — Revue des revues, 137.

Feuilleton.

A. Veress : M. de Berzeviczy quand est-il devenu protestant ? 149. — Mélanges, 155. — Communications officielles. 157.

Tisztelettel kérjük tagtársainkat, hogy folyóiratunk és kiadványaink szétküldésére vonatkozó és minden egyéb társulati ügyben Társulatunk főtítkárához, **Barabás Samu** úrhoz (I., Vár, Országos Levéltár) sziveskedjenek fordulni. Nála jelentendők be a *lakásváltoztatások* s hozzá intézendők a reklamatiók, a melyek azonban csak három hónapon belül vétetnek figyelembe.

Wenczel király megválasztása 1301-ben.

Attól fogva, hogy az állami levéltárak féltékenyen őrzött zárai mintegy félszázad előtt a tudomány munkásai előtt megnyíltak, azoknak legbecsesebb anyagkészletéből, a külföldre küldött követek diplomatiái jelentéseiből a történetírás számára kiválóan gazdag, új forrás fakadt. Ezekből mi is bőségesen merítünk; noha a külföldi levéltárak rendszeres föl kutatása tekintetében nem teljesítjük kellően kötelességünket. Azon hézagokat, a miket régi királyi levéltárunk elpusztulása következtében történetünk fölmutat, különösen Német- és Olaszország levéltárai szerencsésen egészítik ki.

Azonban nemcsak ezen szomszéd országok, a melyekkel állandóan szoros összeköttetésben állott hazánk, hanem a távolabb fekvők is dúsan jutalmazták a kutatók fáradozásait.

Áll ez Spanyolország állami levéltáraitól is. A régi Castilia simancasi levéltárából e sorok írója már ötödfél évtized előtt vetett Pázmány Péter politikai tevékenységére világosságot. Aragonia barcelonai levéltárából társunk Thallóczy Lajos gyűjtött és bocsátott közre a XV. századból származó nagybecsű okiratokat. Azonban ezen utóbbi levéltár sokkal régiebb időből is őriz hazánkra vonatkozó anyagot.

Közelebb a véletlen juttatta kezembe egy nagyérdemű német tudósnak, Finke Henriknek *Acta Aragonensia* című, Berlinben 1908-ban közrebocsátott két kötetes kiadványát.

Nem csekély meglepetésemre két diplomatiái jelentést találtam benne, a melyek Wenczel cseh hercegnek magyar királylyá megválasztatásáról tudósítják II. Jakab aragoniai királyt, a ki II. András magyar király leányának volt unokája.

1301 szeptember 13-ikán Velenczéből Mario Marignon a következőket jelenti:

»Biztos hírek érkeztek, hogy András halála után Magyarország bárói egyértelműleg követeket küldtek Csehország királyához, a kinek idősebb fiát, az elhunyt András király leányának férjét urukká akarják tenni. Csehország királya fiával együtt nagy sereggel készül Magyarországba, a hol napról napra várják őket. Egy bíbornok, ki a szent Domonkos-

rend főnöke volt,¹ érkezett Velenczébe; Magyarországba megy, mint legátus a végből, hogy Károly királynak Szlavóniában tartózkodó fiát a királyságba bevezetni törekedjék. Azonban nem hiszik itt, hogy ez sikerülni fog; mert Magyarország bárói egyértelműleg Csehország királyának fiát kívánják uruknak és András királynak nem maradt más örököse, mint az az asszony, a ki a királyfinak neje.«²

A velencei patriczius anyától származó III. András király politikai és családi szoros kapcsolatban állott a köztársaság vezető köreivel, melyek az ő halála után a magyarországi trónöröklés ügyének fejleményeit élénk figyelemmel kísérték és arról gondoskodtak, hogy gyors és biztos híreket kapjanak. Ezeket foglalja magában a Spanyolországba küldött jelentés, mely e szerint a hitelesség minden kellékét bírja.

A jelentés tartalma teljesen födi és megerősíti azt, a mit »A királyi trónöröklés rendje az Árpádok korában« című akadémiai értekezésemben³ megállapítottam; azt a tényt, hogy 1301 tavaszán a magyarországi rendek a tizenkét éves Wenczel cseh herceget, nem pedig atyját, a cseh királyt választották meg királyukká.

Három oklevélre támaszkodott ezen merész állításom. 1302 február 28-ikán adománylevelében a magyar király elmondja, hogy a mikor ő még Csehországban tartózkodott »királylyá megválasztatása érdekében« (ut eligeremur), Trencséni Máté fejtette ki a legnagyobb tevékenységet. Ugyanő 1302 augusztus 22-ikén adománylevelében elbeszéli, hogy Jordan szepesi gróf és barátai »az ő meghivatása és megválasztatása érdekében« (ut vocaremur et eligeremur) buzgón fáradoztak. Az Ákos nemzetségbeli István nádor 1303 február 26-ikán kelt adománylevelében pedig olvassuk, hogy »a mikor III. Andrással Szent István nemzetségfájáról az

¹ Boccasini Miklós bíbornok küldetéséről a pápai okiratokból van tudomásunk.

² E qua certe novele, ce de poi la morte delo rey Andreas li baron de Ongaria manda concordamente a lo rey de Bohemia, como ili volea so figlio lo magno per so signore, quello ce a per muyler la figla de lo rey Andreas como muri. E lo rey de Boemia con so figlo se apareyla con gran force et atende se ogni di in Ongaria. Un gardenal, ce fo general de li frar predicador, pasa per Venesia a lensita de Culio (?), va in Ongaria per a legato e per adourar a so potere de meter lo figlo de lo rey Carlo en lo riame loqual en Sclavonia. No se crede ce zo posa a divegnir ni per que lo ce li baroni de Ongaria concordamente vol lo figlo de lo rey de Boemia per so signore ni san altro crede non rimase de lo rey Andreas se non questa dona, ce a lo figlo de lo rey de Boemia«. (I. 241.)

³ Megjelent a Katholikus Szemle 1913 január-havi füzetében.

utolsó aranyágacska lehullott, az egész nemzet siratta halálát és arról kezdett tárgyalni, hol találhat Szent Istvántól leszármazó új uralkodót; mire a rendek a cseh király fiának személyében egyezvén meg, követeket küldöttek Csehországba, hogy elbocsátását atyjától kieszközöljék.¹

Ezen oklevelek alapján mesének neveztem az eltérő elbeszélést, noha azt kivétel nélkül az összes hazai történetírók nemcsak fölvelték munkáikba, hanem mese-mondók módjára egyrészt képzeletet megragadó, a kedélyre ható részletekkel ékesítették föl, másrészt maliciosus megjegyzésekkel érdekesebbé tenni iparkodtak.

Ezen utóbbi eljárási módot követi a leghíresebb cseh történetíró: Palacky. Miután a magyarországi követség által a cseh királyhoz intézett meghívásról szólt, folytatólag elmondja, hogy a király maga helyett tizenkét éves fiát ajánlotta, bizonyára utalván arra, hogy az a magyar birodalom igazi örökösével, Erzsébet hercegnővel el van jegyezve. Ehhez azután hozzáteszi: »Állítólag nem annyira az okok, mint az azokat támogató ajándékok súlya birta rá a követeket, hogy a javaslatot elfogadják és az atya helyett fiát hozzák haza királyul.«²

A másik eljárási mód föltüntetésére idézem Pór Antalt, a millenniumi illusztrált munka anjoukori részének íróját:

Szerinte »II. Wenczel cseh király a magyar követeket, kik őt az ország koronájával megkinálták, nagy kitüntetéssel fogadta ugyan; de ezek őt kevésbbé találták hajlandónak megtisztelő kívánságuk teljesítésére, mint óhajtották volna. Két korona gondjait egy harmadikkal tetézni nem óhajtotta. Ez annál kevésbbé télt tőle, minthogy élni sietett és időnek előtte megaggott. A fő ellenvetés, melylyel a tiszteletet magától elhárította pedig az volt, hogy ő már nem tanulna meg magyarul. Már pedig a királynak tudnia kell alattvalói nyelvén; mert nem lehet az, hogy csak tolmács által kérhessen segítséget királyától a szegény ember és maga tolmács által hirdesse ki a perlekedő felek között az ítéletet. Maga helyett tehát megnyerő külsejű, hasonnevű tizenkét éves fiát ajánlá Magyarország királyául a követeknek, kik jártak-keltek küldöikhez és vissza új utasításokért és új utasításokkal. Ezeknek pedig irányt adott Wenczel bőkezűsége. Köztudomásúnak kellett lennie, hogy a cseh király főleg pénzzel szerezte fia pártját. A csacska krónikák

¹ Fejér Codex Diplomaticus. Tomus VIII. Volumen I. 90, 94° Anjoukori oklevéltár. I. 53.

² Geschichte Böhmens. II. Band. I. Theil. 352.

is úgy tudják, hogy bizony sok ajándék és még többnek ígérete járta ; sőt I. Károly király egyenesen kimondotta, hogy Wenczel kincstárának gazdagsága által sok nemest hajlított a maga részére, miről egyébiránt más adatok sem hiányoznak.«¹

Hogy az idősebb Wenczelnek, a királynak, a magyar trónra meghívásáról a felfogás mennyire átment a történetírói köztudatba, megvilágítja a következő eset. Loserth, a német forráskritikának egyik mestere, kritikai kiadásban közrebocsátván egy XIV. századbéli alább tárgyalandó cseh krónikát, a mely a valósággal összhangzásban az ifjabb Wenczelnek, a herczegnek, a magyar trónra megválasztatását írja le, ezt jegyzetben tévedésnek jelezi.²

Természetszerűen föl kellett vetnem magamnak azt a kérdést, miképen nyerhetett a mese általános elterjedést ?

Erre válaszolni nehéz ; mert a téves elbeszélésnek a közel egykorú krónikákba betolakodása és az újabb történetírás által elfogadása teljesen érthetetlen és megmagyarázhatatlan.

Ugyanis a legrégebb és leghitelesebb történeti emlékek a történeteket a valóságnak megfelelő módon adja elő. Ez II. Wenczel cseh király életirata, melyet Thüringiai Ottó írt, a ki a II. Wenczel által alapított königsaaui monostornak az ő uralkodása alatt apátja volt (1297—1314.), így tehát az elbeszélt eseményekhez a legközelebb állott.

A hatvannyolczadik fejezet czíme : »Wenczel cseh király fiának Magyarország királyává megválasztatása.« Lényeges tartalma a következő :

András magyarországi királynak halála után, egyetlen kiskorú leány örököszt hagyván hátra, több hatalmas gróf és nemes, a budai polgárokkal és több más előkelő magyarországi város polgáraival egybegyültek és érett megfontolás után az ifju Wenczelt, Csehország és Lengyelország királyának fiát egyértelműleg királyukká és urukká választották meg. Figyelembe vették és megemlékeztek arról, hogy Csehország királyai Magyarország nemes királyainak nemzetségéből származnak, roppant hatalommal, nagy dicsőséggel és mérhetetlen gazdagsággal dicsekednek ; minélfogva némely magyarok a jutalomra számítva, hajoltak arra, hogy Csehországban keressenek királyt . . . Azonban mások ezt az ügyet egyéb szempontokból önzetlenül karolták föl. Noha

¹ A magyar nemzet története. III. 9.

² Die Königsaaier Geschichtsquellen. (Wien 1875.) 166.

a szándékok eltérők voltak, megegyeztek abban mindnyájan, hogy az ifju Wenczelt hívják meg királynak. Ezért Máté Trencsén grófja, Amade, Demeter és Wernher grófok, több főúrral és nemessel, illően megjelentek Wenczel cseh király előtt és hathatósan kérték tőle, hogy fiát királyúl adja nekik. A király, kinek két országa és csak egy fia volt, a magyar nemzet kérését nem mindjárt hallgatta meg.

»Azonban a magyarok állhatatosan ostromolták őt kéréseikkel, hűséges szolgálatukat ajánlva neki. Ugyanakkor a királyi tanácsosok ilyen módon szólottak neki: »Nem ismeretlen előtted király, nekünk is apáink elbeszéléséből tudomásunk van arról, hogy Magyarország területe nagy és hatalmas mérhetetlen; a korábbi magyar királyok úgyszólván egész Németország fölött zsarnok hatalommal uralkodtak. A királyi méltóság dicsőségét és Csehország jólétét semmi sem emelheti jobban, mint fiadnak Magyarország trónjára jutása. Kimondhatatlan dicsőség fog néked osztályrészül jutni, ha miután két ország jogarát tartod kezeidben, egy harmadikat szerzed meg fiadnak. Cseh-, Lengyel- és Magyarország, ha közös hatalom alá jutnak, a béke és biztonság áldásaiban közösen fognak részesülni. Ezért méltó, hogy nemcsak te a fiadat, hanem a közjóért minden hű alattvalód, ha a szükség követeli, életét is áldozza föl.« Ezen buzdító szavak által meghatva, szomorú szívvel, a király fiát ajánlotta a magyaroknak.

»Ezután a Magyarországból jött fényes követség királyi ajándékokkal bőkezűen elhalmoztatván és a hatalmas királyhoz illő készülétek megtörténvén, az ifju Wenczel élete tizenharmadik évében, nagysokaságú kísérettel, Magyarországba útra kelt.¹«

Hasonlóképen Wenczel herczeg megválasztása és meghívatása felől tudósít egy későbbi cseh történetíró, Pul-kawa Přibica, ki 1380-ban halt meg² és egy XIV. századbeli osztrák krónika.³

Ellenben egy XIV. századbeli cseh krónika és a XV. századbeli Dlugoss lengyel történetíró Wenczel király

¹ Idézett munka 165—7.

² »Mortuo illustri Andrea rege Ungarie sine liberis, solemnes nuncii de Ungaria postulantes Wenceslaum juvenem filium Wenceslai regis . . . in regem Ungariae sibi dari. . . Praehabitis itaque consiliis suorum nobilium dictus rex Boemiae filium suum . . . eisdem dederat in regem.« Idézi Katona. *Historia Critica* VIII. 3.

³ »Quidam Ungari nobiliores cum civibus in Budam conspirantes filium regis Bohemiae sibi eligentes . . . in praedictam civitatem introduxerunt.« Freher. *Germanicarum rerum Scriptores*. 342.

megválasztásáról, és a magyar koronának ez által fiára átruházásáról szólnak.¹

A magyar krónikák, melyek a XIV. század közepe táján irattak, úgymint a dubniczi, a bécsi, a pozsonyi és a müncheni krónikák összhangzóan szintén úgy adják elő a történeteket, hogy a magyarok a cseh királyt választották meg, és ennek ajánlatára fogadták el fiát királyul.²

Ezekből merítettek a XV. században Turóczi János és a Mátyás udvaránál időző Ranzan nápolyi püspök.³

Ellenben az olasz Bonfin, a ki szintén Mátyás udvaránál fogott hozzá történeti munkája megírásához, írja, hogy az Anjouk igényei ellen állást foglalván a magyar rendek, »Wenczel cseh király elé járultak és fiát kérték királyul tőle, a ki kérésükre azt átengedte nekik.«⁴

Valóban különös, hogy az a történetíró, kit humanista ízlése gyakran eltérített az igazságtól, az egyetlen magyarországi történetíró, a ki a kétségtelen hitelességű okiratokkal összhangzó módon adja elő az igazságot.

Mivel a királyi levéltár előtt nyitva állott — a miről munkájának több helye tanúságot tesz — valószínű, hogy oklevelekből merített.

Ellenben azt, hogy a XIV. századbeli krónikairók honnan merítették elbeszélésüket, milyen okok késztették a legelsőt közülök arra, hogy az igazságtól eltérjen, és a belső valószínűség kellékeit is nélkülöző elbeszélést nyújtsa — megfejtteni nem birom.

*

A velencei jelentés egy érdekes részletére kell e helyen utalnom.

Jelzett akadémiai értekezésemben a következőket irtam:

»A nemzet szemeiben nagy jelentősége volt annak a ténynek, hogy III. Endre három év múlva eljegyezte neki (Wenczelnek) leányát. A magyar történetírás ekkorig úgy

¹ Mindkettőt idézi Katona i. h.

² Mátyás Florian. *Historiae Hungariae Fontes Domestici*. II. 230. III. 112., 246., IV. 40. A négy krónika szövege teljesen azonos. A lényeges tartalom a következő: »In mense julio versus Bohemiam processerunt ad regem Venceslaum, ut regni susciperet gubernacula Hungarorum... Qui Venceslaus venire noluit, sed filium suum... Venceslaum... in regem Hungarie tradidit naturalem.«

³ Turóczi szövege azonos a fentebb jelzett krónikákéval. Ranzan hosszabban adja elő a magyar követség vezérének beszédét és a király választát. Szerinte ennek tagadó felelete után a követség a fiát beszélte rá a korona elfogadására. Mátyás i. m. IV. 224.

⁴ Decas II. Liber IX.

vélekedett, hogy a nemzet közönnyel viseltetett az utolsó Árpád-házi király egyetlen gyermeke iránt. Pedig valószínű, hogy az a törekvés, őt királyi férj oldalán a hazában megtartani, a trón betöltésére irányuló akciók egyik lényeges tényezője gyanánt szerepel.« Ezt a föltevést megerősíti a velencei kormánykörökben megnyilatkozó az a felfogás, hogy a magyar nemzet azért választotta meg királyává Wenczelt, mert András halála után »nem maradt más örököse mint leánya, a ki a cseh királyfi hitvese«.

*

Különös véletlen, hogy az aragoniai király, miután az Árpád-házhoz hajló Velencéből a magyar trónöröklés ügyéről szóló értesítést megkapta volt, néhány hónappal utóbb az Anjou-ház igényeit támogató római udvarból nyert szintén információt, melyet 1301 december 9-ikén Gaufridus apát küldött neki. Tartalma a következő:

»Unokatestvérének, a magyar királynak (t. i. Károly Róbertnek) ügye nem jól áll. A cseh király ugyanis az ország nagyobb részét birja és az ország legelőkelőbbjei vele tartanak. Mindakettő megkoronáztatott és a (kalocsai) érsek, ki a cseh királyt megkoronázta, a pápai udvarhoz megidéztetett, de mielőtt az idézést kézhez vette, meghalt. A választott esztergomi érsek, kit a király megkoronázásának joga megillet, a szicíliai király unokaöccsét nem a szokott helyen, mert a városba nem bocsátották be, hanem falain kívül, a mezőn koronázta meg. Kevesen vannak a pártján a kúnokon kívül, kikről az a hír, hogy vele tartanak«.¹

A jelentés azon része, a mely a cseh királynak és nem fiának megválasztatása és megkoronáztatása felől szól, kétségtelenül tévedésen alapszik. Rómába bizonyára hiteles tudósítás érkezett, de ezt a levélíró helytelenül fogta föl, félremagyarázta. A kalocsai érseknek Rómába megidéztetését a pápai iratok igazolják. Károly Róbert koronáztatásáról tudjuk, hogy Esztergomban történt. A kúnok állásfoglalásáról más történeti emlékek hallgatnak.

*

¹ »Factum regis Ungarie nepotis sui non est in bono statu, quia rex Boemie tenet maiorem partem regni, et maiores de regno adherent ei. Uterque tamen eorum coronatus est, et archiepiscopus qui coronavit regem Boemie propter hoc citatus erat ad curiam, sed mors prevenit citationem. Electus Strigoniensis, qui consuevit coronare reges Ungarie, coronavit nepotem regis Sicilie, non tamen in civitate consueva, quia non potuerunt intrare, nec fuerunt admissi, sed extra in campis. Et habet paucos nisi Cumanos, quia dicitur quod Cumani sunt cum eo.«

Ezen alkalommal érinteni akarom a jelezett munkában található, hazánkat érdeklő egyéb történeti emlékeket is.

II. Jakab királynak 1292 október 15-ikén III. András királyhoz írt leveléből tudjuk, hogy a pisai származású Paganellus de Vito mint az aragoniai uralkodó követe járt a magyarországi udvarnál és innen olyan értesítéseket hozott, a melyeket Aragoniában örömmel (*letabundo animo*) fogadtak.¹

A kiadó megjegyzi, hogy ezen tárgyalások természetéről nincs tudomásunk. Mivel ebben az időben, Habsburgi Rudolf halála után, ennek fia, Albert osztrák herceg ellen a magyar király háborút viselt és Albert herceg a német császári trónra pályázott, valószínűleg ellene irányuló szövetség volt szóban.

1312 július 19-ikén egy Nápolyból küldött jelentés azt az érdekes tudósítást tartalmazza, hogy a luxemburgi János cseh király Károly Róbert magyar királylyal találkozott és szövetséget kötött, minélfogva Róbert nápolyi király attól fél, hogy Károly Róbert a nápolyi királyságra tartott jogainak érvényesítése végett háborút fog indítani.²

A cseh történetírás János királynak az osztrák hercegekkel kötött frigyéről tudomással bír, de nem a magyar szövetségről.³

A politikai vonatkozásoktól távol áll egy harmadik adat.

II. Jakab 1300 május havában leltárt állít ki azon ingóságokról, a miket nejének ajándékozott. Ezek között egy »point de Hongrie« módra hímzett, gyöngyökkel ékesített öltöny is előfordul.⁴

Igy tehát egy sajátos, magyar ízlésű hímzési technikát már a XIII. század végén Európa-szerte ismertek és értékelték. Sőt alapos okunk van föltenni, hogy azzal Spanyolországban már a XIII. század első felében, 1235-ben, ismerkedtek meg az előkelő körök, a mikor II. András leánya Jolánta, dús hozományyal és kelengyével érkezett Barcelonába, hol mint I. Jakab aragoniai király hitvese érneivel és tehetségeivel csakhamar meghódította alattvalóit, annyira, hogy a spanyol krónikák »százada legkiválóbb hölgye« gyanánt dicsőítik!

Fraknoi Vilmos.

¹ I. 234.

² I. 322. Róbert nápolyi király az aragoniai Jakabhoz küldött követe részére adott utasításában aggódik, hogy háború esetén az utóbbi a magyar királyt fogja támogatni. I. 293.

³ Palacky. Geschichte Böhmens. II. 2. 100.

⁴ *Quamdam camisiam sutam ad punctum de Ungaria cum filo auri et argenti de cirico cum trena nigro et opere perlarum in orla cabecie et manicarum.* II. 912.

A királyi titkos kancellária eredete és kialakulása Magyarországon.

I. közlemény.

A magyar királyi udvarban az Anjouk alatt új tisztség tűnik fel, a secretarius cancellarius tisztsége. Az új kancellári tisztség a kancelláriai élet fejlődéséről tesz bizonyosságot, mert szervezése csupán a kancelláriai élet fejlődésének, a kancelláriai ügykör bővülésének eredménye lehetett.

A secretarius cancellarius személye az Anjouk alatt azonos a comes capelle személyével, miután pedig a comes capelle nagyon régi udvari tisztviselő, kinek emléke az Árpád-kor végéig fennmaradt, nyilvánvaló, hogy a secretarius cancellarius tisztsége a comes capelle tisztségéből alakult ki, újabb hatáskört biztosítva a capella regia főnökének.

A comes capelle kancelláriai működésével s egyáltalán a comes capelle nevével a magyar történelemben először II. Géza király okleveleiben találkozunk, a hol fontos szerepet tölt be, mert a comes capelle pecsételi meg, tehát hitelesíti, a királyi okleveleket.¹ Ugyanez a kancelláriai gyakorlat fennáll még III. István és IV. István királyok uralkodása alatt is, IV. Istvánnal azonban véget ér, mert ezután csupán III. Béla király 1183. évi oklevelében fordul még egyszer elő² e gyakorlat, s a comes capelle neve az Árpád-kor végéig a rendes kancelláriával kapcsolatosan nem szerepel többé. Az Anjouk alatt aztán újból kancelláriai szerephez jut a comes capelle, de a rendes kancellária kerekein kívül a titkos kancelláriában.

A fejlődés kezdetén természetesen a comes capelle végezte mindazt, a mi később a secretarius cancellarius ügykörébe tartozott. A comes capelle állása kezdetől fogva bizalmi állás, bizalmas jellegűnek kellett lenni a belőle kialakult titkos kancellári méltóságnak is, a mit különben már a secretarius cancellarius elnevezés eléggé kifejez.

¹ Fejérpataky, Királyi kancellária 24. l., III. Béla király oklevelei 3. l.

² Fejérpataky id. m. 28. l., III. Béla király oklevelei 18. l.

Figyelemre méltó jelenség azonban, hogy a comes capelle hivatalából indult ki az Árpádok alatt a királyi kancellária,¹ az Anjouk alatt pedig a titkos kancellária forrását találjuk meg benne.

A capella a frank birodalomban azon helyet jelölte, a hol toursi szent Márton cappáját, a királyi család becses ereklyéit, okleveleit s könyveit őrizték.² Idővel a királyi paloták mellett egyházak épültek az előadott czéllal s ez egyházakat capella, a bennük alkalmazott papokat pedig capellanus névvel nevezték. Ez elnevezés az idők folyamán mindazon papokra átszármazott, a kik a királyi udvarban teljesítettek szolgálatokat. A capella papjainak főnökét Jámbor Lajos király uralkodásától kezdve summus capellanus, majd archicapellanus névvel nevezték. A summus capellanus, majd archicapellanus egyike volt a legbefolyásosabb udvari tisztviselőknék, mert egyszersmind a királyi család udvari papja is volt, s mint ilyen természetesen irányt szabott a királyi udvar vallásos felfogásának. Az archicapellanus a király elé tartozó egyházi ügyekben az előadó szerepét töltötte be s tanácsa döntő befolyást gyakorolt egyéb országos ügyekre is. Végül mint a királyi udvarban szolgálatot teljesítő papok főnöke is jelentékeny tényező volt, mert az udvari papok működésére feltétlenül befolyást gyakorolt, ez udvari papok pedig az egyház középkori jelentősége következtében állami ügyekkel is foglalkoztak.

Kezdetben a kancellária és a capella között csupán annyiban volt kapcsolat, hogy az archicapellanus hatásköre alá voltak rendelve a kancelláriában nagy számmal szolgálatot teljesítő papok, vagy az archicapellanus közbenjárására állított ki a királyi kancellária okleveleket. 854-ben azonban Német Lajos kancelláriája élére Grimaldus weissenburgi apát jutott, a ki egyszersmind archicapellanus is volt, s innen kezdve hosszú időn át az archicapellanus a királyi kancellária legfőbb hivatalnoka. A királyi capellanusok a magyar királyi kancelláriában a fejlődés kezdetén fontos szerepet vittek, a kancelláriai szervezet megállapodásával azonban kiszorultak onnét s nem is kerültek vissza többé. Szent László király okleveleiből megállapíthatjuk, hogy az oklevelek kiállítására a capellanusok feladata volt. E capellanusok egyeteme alkotta a capella regiát, s ennek következtében szent László uralkodása alatt a capella regia és királyi

¹ Fejérfpataky, III. Béla király oklevelei 3. 1.

² Bresslau, Handbuch der Urkundenlehre 295. 1. s. kk.

kancellária azonos volt.¹ Még II. Béla király okleveleit is a capellanusok állítják ki, II. Géza uralkodásától kezdve pedig, a mint már említettük, a capellanusok főnöke: a comes capelle jut fontos szerephez a királyi oklevelek kibocsátása körül. Mikor azután III. Béla király szervezi a kancelláriát, a capellanusok is és a comes capelle is kiválnak a királyi kancelláriából. A comes capellenél, ki a XIII. században gyakran a király notarius specialisa vagy apocrisiarius, csupán a gyűrűpecsét marad meg s a gyűrűpecséttel megerősített oklevelek kiadása lesz későbbi feladata.² Természetesen, midőn a királyi nagy pecsétnek a királyi gyűrűpecséttel való hitelesítése kancelláriai gyakorlattá válik, a gyűrűpecsétet őrző comes capelle szerepe a királyi oklevelek megerősítése körül ismét rendkívül fontossá³ lesz.

Maga a cancellarius elnevezés római eredetű ugyan, de eredetileg nem a császári kancellária hivatalnokait illette.⁴ Az V—VI. században cancellariusokat találunk a tartományi bíróságok körében, a hol az alsórangú személyzet — officiales — és a rendes tisztviselői kar — magistratus — között álló hivatalnokokat nevezték e néven. E hivatalnokok onnét vették nevüket, hogy a bírósági tárgyalások alatt az ülésterem korlátai — cancelli — előtt állottak, a mely korlátok a tárgyaláson résztvevő feleket a bíróságtól elválasztották. A cancellarii feladatához tartozott a peres felek iratait átvenni, a bírának átadni, a peres feleknek élő szóval felvilágosításokat adni s ítéletek megszerkesztésében is résztvenni. A nyugati császárság területén a császári kancelláriában is találunk cancellarius névvel felruházott hivatalnokokat. A császári kancellária főnöke, a magister officiorum fennhatósága alatt állottak ugyanis a cancellarii nevezetű hivatalnokok, a kik csupán mint kancelláriai tisztviselők juthattak e fennhatóság alá. A frank birodalomban is találunk tartományi és udvari kancellárokat, a Merovingok alatt azonban csupán alsóbb kancelláriai tisztviselőket jelöltek e névvel s egyes vidékeken a bíróságok jegyzői viselték a cancellarii nevet. E változatosság okozta, hogy a Karolingok kancelláriájában a notarius és cancellarius elnevezések még ingadozók s csupán Jámbor Lajos alatt állandósulnak.

¹ Fejérpataky id. m. 17. l. s k.

² Fejérpataky id. m. 33. l.

³ Fejérpataky, III. Béla király oklevelei 5. l.

⁴ Bresslau id. m. 280. l. s k.

A magyar királyi udvarban is későn, 1128 folyamán találkozunk a cancellarius elnevezéssel,¹ de még később is sűrűn előfordúl helyette a notarius név mindaddig, míg III. Béla alatt a kancelláriai szervezet végleg kialakul s a kancellár neve és működési köre állandósul.²

A pápai udvarban is hosszú ingadozás után állandósul a kancelláriai szervezet és a kancellár elnevezés. Az avignoni korszak aztán olyan újítást teremt, a mely a magyar királyi kancellária fejlődése szempontjából érdekel bír. Az avignoni korszak kezdetétől fogva találkozunk ugyanis pápai secretariusokkal, kik a pápai udvarban fontos hivatást töltöttek be. Bresslau e hivatal eredetét 1338-ra vezeti vissza, mikor a pápai kancelláriáról kiderült, hogy a pápai követnek adott titkos utasításokat elárulta³ s ezért XII. Benedek pápa ilyen utasítások szerkesztésére külön tisztviselőket rendelt, kiket secretariusoknak nevez. E secretariusok száma idővel megnövekszik s VIII. Incze pápa idejében 30 tagból álló testületet (secretaria apostolica) képeznek. VIII. Incze pápa idejében a secretariusok a kancellária tagjai s a vice-cancellarius a főnökük, VI. Sándor alatt azonban kiválnak a kancelláriából s a kamarás joghatósága alá jutnak.⁴ Hivatásuk a litterae secretae, a litterae de curia stb. kiállítása volt, ügykörüket azonban állandóan bővítették, hogy jövedelmüket szaporítsák.

Ügykörükből különösen figyelemre méltó, hogy a »per cameram« (ellentétben a per cancellariammal) kiállítandó okleveleket szerkesztették, ez a camera pedig Ottenthal elmélete szerint külön kancelláriát jelentett.⁵ Ámbár VIII. Bonifácztól kezdve a pápák titkos levelezését a secretarius domesticus intézte, a politikai levelezés a secretariusok ügykörében maradt⁶ s e tény különös jelentőséget biztosított testületüknek.

A pápai kancelláriához hasonlóan a dauphiné udvari kancelláriájában is feltűnik a XIV. század folyamán a secretarius s hivatása az alája rendelt jegyzővel egyetemben az uralkodó bizalmas ügyeinek intézése.⁷ Egy szóval a

¹ Fejérpataky id. m. 23. l.

² Fejérpataky, III. Béla király oklevelei 25. l.

³ Bresslau, Urkundenlehre II. kiad. 313. l.

⁴ Bresslau id. m. 315. l.

⁵ Bresslau id. m. 316. l.

⁶ Schmitz—Kallenberg, Die Lehre von den Papsturkunden 221. l. (Meister, Grundriss.)

⁷ Bresslau id. m. 313. l.

XIV. század folyamán több helyen feltűnnek a secretariusok, a kik bizalmas politikai ügyek intézésére vannak hivatva.

Magyarországon is a secretariusok a rendes kancelláriai ügymeneten kívüli ügyeket intéznek. A magyar királyi udvarban IV. Béla király uralkodása alatt tűnnek fel először, nevük azonban egyelőre nem megállapodott még, mert a secretariuson kívül a notarius specialis és apocrisarius neveket is viselik. IV. Bélán kívül V. István és IV. László uralkodása idejéből is tudunk secretariusokról, III. Endre alatt azonban egészen eltűnnek. Jellemző, hogy az Árpád-kori secretariusok is viselik egyszersmind a comes capelle tisztét, mint oklevélkiadó hatóság azonban az Anjouk korát megelőzően soha nem szerepelnek. Tamás előbb hantai, majd székesfehérvári prépost, végül váczai püspök az első a secretariusok sorában. Mikor IV. László király 1277-ben a hantai prépostság vagyonát Echeý és Bayc jószágokkal növeli, az adománylevélben kiemeli Tamás mester hantai prépostnak és apocrisariusnak (notarii seu apocrisarii nostri specialis et comitis capelle nostre) buzgó szolgálatait, nevezetesen pedig IV. Béla és V. István királyok uralkodása alatt végzett követségeit (in regno et extra regnum in deferendis legacionibus).¹

Még részletesebben foglalkozik IV. László király 1283 december 23-án kelt oklevele² a nevezett Tamás hantai prépost, akkor már váczai püspök életpályájával. A nevezett oklevélből megtudjuk, hogy Tamás püspök és királyi kancellár IV. Béla király uralkodása alatt kezdetben egyszerű notarius volt (primum notarie fungens officio), később már apocrisarius, illetőleg specialis notarius lett ugyanazon uralkodó alatt (apocrisarii seu specialis notarii ad annulum regium ubi meruerit officium recommendandum) s e tiszttelével kapcsolatosan Szerbiában és Csehországban járt követül. Ugyancsak Csehországban járt követül V. István király uralkodása alatt is, IV. László király trónralépte után pedig előbb apocrisarius és alkancellár (apocrisarii primitus, consequenter et quasi coniunctim vicecancellarie officio.... meruit insigniri), végül pedig királyi kancellár lett. Tamás váczai püspök életrajzából megállapíthatjuk, hogy a secretariusi tisztség a királyi udvarban már IV. Béla király uralkodása alatt fennállott, s megmaradt a következő uralkodók alatt is. Megtudjuk

¹ Fejér V/2. 380. és 382. ll.

² Fejér V/3. 180. s k.

továbbá azt is, hogy e secretarius a királyi gyűrűpecsétet őrizte, tehát a gyűrűpecséttel megerősített királyi oklevelek kiadása tartozott a secretarius hatáskörébe.

Ez utóbbi körülményt külön is megerősíti IV. László király 1278. évi oklevele, melyben a gölniczi vásárvámost állapítja meg, s a melyből a nevezett Tamás mester utódjával is megismerkedünk. Ez oklevél t. i. privilegialis alakban van kiállítva s a megpecsételési záradék szerint mégis gyűrűpecséttel volt megerősítve.¹ Sajnos, a pecsétteredékből nem lehet felismerni a pecsét részleteit. Jellemző azonban, hogy az oklevelet Lukács mester székesfehérvári olvasókanonok adja ki, a ki notarius secretarius és comes capelle egy személyben.²

Ez az első ismert emléke a notarius secretariusi tisztségnak, nem lehet kétséges azonban, hogy a notarius secretarius azonos a már tárgyalt notarius specialis vagy apocriarius tisztségekkel. Megerősíti feltevésünket az is, hogy a comes capelle tisztség mindhárommal együtt előfordúl, de a secretariusi tisztség a fontosabb, a comitatus capelle csupán másodsorban van felemlítve. Az Árpádok alatt ezek szerint a comes capelle et secretarius notarius nem oklevélkiadó hatóság, s nem rendelkezik külön pecséttel, hanem a sigillum annuleummal erősíti meg a királyi okleveleket.

Legszembetűnőbb mindenekelőtt a secretariusi tisztség diplomatai működése, a mi különben a rendes kancelláriai jegyzők hivatása is volt, a mint ezt Benedek mesterről olvassuk IV. László király 1289 február 2-án kelt oklevelében,³ s a mint ez a külföldi gyakorlatban is előfordúl.⁴ Ez a diplomatai szereplés lényegesen bővül, mikor az Anjouk alatt a királyi udvar nemzetközi összeköttetései megnőnek s a magyar diplomácia a nemzetközi életben számottevő szerephez jut. E titkos kancellári működést a következő esetekkel világíthatjuk meg.

Róbert szicíliai király fia és örököse Károly calabriai herczeg 1328-ban halt meg, s csupán két leánya maradt, Johanna és Mária.⁵ Róbert király unokái számára biztosítani kívánta a nápolyi trónt s a testvérei részéről fenyegető veszedelemeket úgy próbálta elhárítani, hogy a leányokat Károly

¹ Wenzel IX. k. 204. l.

² Datum per manus magistri Luce aule nostre notarii secretarii, lectoris ecclesie beati Emerici de Alba et comitis capelle.

³ Hazai okmánytár I. k. 78. l.

⁴ Bresslau id. m. 284. l.

⁵ Pór, Anjou-ház 123. l.

magyar király fiaival házásítja össze. A pápai és magyar királyi udvarok jóindulattal fogadták a tervet s megindultak a diplomatai tárgyalások. XXII. János pápa megadta a szükséges egyházi felmentést, hogy a magyar király fiai Lajos és Endre házasságra léphessenek harmadfokú unokatestvéreikkel Johannával és Máriával. A végleges megállapodás 1332 június 30-án jött létre a két udvar között s a magyar királyt Piacenzai Jakab pozsonyi prépost és titkos kancellár képviselte a tárgyalások alatt. E tárgyalások családi szempontból teljesen bizalmas jellegűek voltak, nemzetközi vonatkozásuk pedig igazán nagy jelentőséggel bírt, nyilvánvaló ezek következtében, hogy a titkos kancellár feladata ez esetben rendkívül felelősségteljes volt.

A következő esztendőben már új ember áll a titkos kancellária élén, t. i. Péter bácsi prépost s ő is diplomatai működéssel kezdi meg a hivataloskodását, t. i. Károly király kíséretében találjuk akkor, midőn az 1333-ban Nápolyba viszi Endre fiát, hogy az 1332. évi megállapodás értelmében a nápolyi viszonyokkal megismertesse.¹ Ez út alatt olyan érdemeket szerzett hűséges szolgálataival, hogy Károly király a bácsmegyei Kürth birtokot ez érdemeiért hagyja meg családjá birtokában.²

Fontos diplomatai feladatot oldott meg ugyanazon titkos kancellár I. Károly király uralkodása végén, a mikor az osztrák háború lezajlott és a béketárgyalások Károly morva őrgróf közbenjárására megindultak. I. Károly király 1341 november 13-án kelt oklevelében ugyanis azt olvassuk, hogy Albert osztrák herczeg a felmerült vitás ügyek elintézésére a magyar királyhoz hasonlóan három döntő bírót jelölt ki a magyar király tanácsosai közül s ezek Péter szerémi püspök és titkos kancellár, Tamás erdélyi vajda és Nagymartoni Pál országbíró voltak.³ A béketárgyalások sikerrel jártak, mert 1342-ben a hadviselő felek megkötötték a békét. Ez a megbízatás is tanúságot tesz arról, hogy a titkos kancellárt a külföldi fejedelmek úgy ismerték, mint komoly és tekintélyes diplomatát.

¹ Anno domini millesimo trecentesimo tricesimo tertio una cum regia maiestate in partes ultramarinas, videlicet in Apuliam et Neapolim, quo eadem regalis excellencia personaliter accesserat et generosum suum filium dominum Andream ducem Domino permittente illuc duxit felicitat regnaturum. Fejér VIII. 4., 138 l.

² Fejér VIII. 4. 163. l.

³ Fejér VIII. 4. 495. l. Pór, Anjou-ház 133. l. Zsindely, Magyar alkotmánytört. 73. l.

Élénkebb diplomatiái életet élnek a titkos kancellárok I. Lajos király alatt, a mikor Magyarország és a külföld között állandóak a diplomatiái összeköttetések. Első sorban a nápolyi ügyek kötik le a magyar királyi udvar figyelmét s ezzel kapcsolatosan élénk diplomatiái élet indul meg, melyben a titkos kancellárok tevékeny részt vesznek. Mikor Erzsébet királyné 1343 június 8-án Endre herceg ügyének rendezése céljából Nápolyba indul, kíséretében találjuk Vitus nyitrai püspököt és titkos kancellárt.¹ Erzsébet királyné nápolyi tapasztalatainak hatása alatt az avignoni pápai udvarba küld követeket, hogy Endre herceg számára a nápolyi királyi címet kieszközölje s e követség egyik vezető embere a nevezett nyitrai püspök és titkos kancellár.² VI. Kelemen pápa 1344 február 26-án kelt oklevelében különösen kiemeli Dénes minorita barát és királyi káplán érdemeit,³ a kit Lajos király küldött Avignonba a mondott követség feladatának előmozdítására, az eredménynyel azonban a magyar királyi udvar nem volt megelégedve, mert nem követeinek közbenjárásával, hanem 44.000 márkányi ajándék árán szerezte meg Endre herceg számára a királyi címet s így is sok fenntartáshoz volt kötve a pápai engedély. E kedvezőtlen eredmény miatt Vitus nyitrai püspök kegyvesztett lett s el kellett hagynia titkos kancellári állását.⁴

A királyi cím nem biztosította kellően Endre állását Nápolyban s 1345-ben Lajos király erőlyesen megsürgette az avignoni pápai udvarban a koronázást. Az 1345 október 9-én Avignonból visszainduló követségben találjuk Lajos király egykori nevelőjét, Miklós választott kalocsai érseket és titkos kancellárt is.⁵

A magyar követek megbízatásuknak teljesen megfeleltek, mert a szentszék határnapot tűzött ki Endre megkoronáztatására, de a nápolyi viszonyok időközben megváltoztak. Az aversai gyilkosság megghiusította Endre megkoronáztatását s a pápai udvar bizonytalan magatartása arra indította Lajos királyt, hogy személyesen álljon bosszút a családjáért ért gyalázatért. Hadseregét azonban idegen országokon kellett keresztül vinni s ehhez szükség volt előzetes diplomatiái tárgyalásokra. E diplomatiái tárgyalá-

¹ Pór, Nagy Lajos 46. l.

² Pór, Nagy Lajos 48. l.

³ Fejér IX. 1. 219. l.

⁴ Pór, Neszmélyi Miklós 9. l.

⁵ Pór, Nagy Lajos 104. l. Anj. dipl. eml. II. k. 103. l.

sok intézésével Lajos király 1347 márczius 7-én Treutei Miklós pozsonyi ispánt és János veszprémi választott püspököt és titkos kancellárt bízta meg, a mely megbízás eredményeképpen a firenzei tanács 1347 május 25-én¹ értesítette a megbizottakat, hogy a magyar királyi udvar iránt barátságos indulattal viseltetik s kész tervét előmozdítani.² Miután diplomatai tárgyalások útján és megfelelő fegyveres előkészületekkel az olasz vállalkozás biztosítotttnak látszott, 1347 november 11-én Lajos király is útnak indult Visegrádról. Kíséretében találjuk többek között az olaszországi küldetéséből visszatért János veszprémi püspököt és titkos kancellárt, a ki az előzetes diplomatai tárgyalásokat vezette.³

A velenceiekkel folytatott diplomatai tárgyalásokban is jelentős szerepet vitt János veszprémi püspök és titkos kancellár, a mint ezt a velencei tanács 1347 december 5-én kelt végzéséből láthatjuk.⁴ A velencei tanács ugyanis kizárólag a titkos kancellár biztatására küldött követeket a magyar királyhoz, mert Velenczében úgy tudták, hogy a magyar király elhatározásaira nagy befolyást gyakorol.⁵ A fegyverszünet ügyében folytatott tárgyalásokat 1348 folyamán ugyancsak a titkos kancellár, nevezetesen pedig Miklós választott nyitrai püspök folytatta,⁶ a mint ezt Lajos király 1348 július 8-án kelt megbízóleveléből láthatjuk. (Nicolaus electus et confirmatus ecclesie Nitriensis secretissimus consiliarius noster.) E tárgyalások eredményeképpen a fegyverszünet 1348 augusztus 5-ikén létrejött s Lajos király szeptember 8-án már meg is erősítette. Ez alkalommal a király eskütársai között találjuk a nevezett nyitrai püspököt is.⁷ Mikor végül 1358 február 18-án Lajos király Zarában békét kötött a velenceiekkel, eskütársai között találjuk László választott veszprémi püspököt és titkos kancellárt.⁸

A Lajos magyar király és Kázmér lengyel király közötti trónöröklési tárgyalásokban is részt vett a titkos kancellár, mert az 1355 április 3-ikán kelt megállapodást László császári prépost és titkos kancellár is megerősítette.⁹

¹ Pór, Nagy Lajos 140. l.

² Anj. dipl. eml. II. k. 225. l.

³ Pór, Nagy Lajos 150. l.

⁴ Anj. dipl. eml. II. k. 250. l.

⁵ In quo consistere videtur tota intencio et consilium domini regis.

⁶ Anj. dipl. eml. II. k. 303. l.

⁷ Anj. dipl. eml. II. k. 315. l.

⁸ Dominus Ladislaus electus Vezprimiensis. Anj. dipl. eml. II. k. 501. s kk.

⁹ Fejér IX. 2. 412. l.

A IV. Rudolf osztrák herceg és IV. Károly német császár közötti ellentétek elsimításában is tevékeny részt vett a magyar titkos kancellár. Lajos király ugyanis 1360-ban Vilmos egri prépostot és titkos kancellárt küldötte Nürnbergbe a császárhoz, hogy a mondott ügyben eljárjon. A titkos kancellár megbízatása olyan mértékben sikerült, hogy IV. Károly császár 1360 július 25-én 2000 forinttal jutalmazta meg szolgálatait.¹ Valószínűen Vilmos egri prépost közbenjárásának köszönhetette a császár azt is, hogy Lajos király és felesége 1361 február 2-án megerősítették István herceg leányának eljegyzését a császár unokaöccsével, Jodokkal.²

Végül 1367-ben ugyanez a titkos kancellár Lajos király megbízásából a bajor és rajnai választófejedelmeknél járt, a mint ezt Lajos király 1367 október 27-én kelt meghatalmazó leveléből láthatjuk, a melyben a király különösen kiemeli kiváló tulajdonságait.³

Egy szóval, az anjoukori titkos kancellárok csaknem szakadatlanul diplomatiái megbízatásokban járnak, a miből arra kell következtetnünk, hogy e hivatás nem a személyeket, hanem a hivatalt illette, s e diplomatiái működés indokolja a titkos kancellári elnevezést is.

A királyi titkos kancellár diplomatiái működésén kívül, mely a középkori nemzetközi politika sajátossága következtében nem országos, hanem a legnagyobb mértékben személyi jellegű volt, nagy jelentőségű a titkos kancellária országos érdekű működése is, mely a királyi bíraskodással és hiteles oklevelek kibocsátásával állott kapcsolatban. A magyar király a bírói hatalmat nem csupán birta, hanem valósággal gyakorolta is.⁴ A királyi bíraskodás székhelye a curia regia, mely után az egész bíróságot curia regia névvel jelölték meg. Curia regia elnevezés alatt kezdetben nem értettek meghatározott bíróságot, hanem általában azok egyetemét jelölték e névvel, kik a király közvetlen környezetéhez tartoztak, kikkel országos ügyekben tanácskozott s peres ügyekben ítéltek. A curia regia előtt hozott ítéletekről kezdetben a király neve alatt adtak ki okleveleket, melyek a királyi kancell-

¹ *Fidelia servicia, que nobis sepius prompte exhibuit, quotidie exhibet et futuris temporibus exhibere vult et debet.* Fejér IX. 3. 164. és 165. ll.

² Pór, Nagy Lajos 428. l.

³ *De circumspectionis, fidei et constantis virtutis industria — — presumpcionem indubiam fiducialiter obtinentes.* Fejér IX. 4. 58. l.

⁴ Hajnik, A királyi bíróság személyes jelenléte 3. l.

láriában készültek s a király rendes nagypecsétjével voltak megerősítve.¹

A XIII. század folyamán peres ügyekben az országbíró helyettesítette a király személyét s innen kezdve nem in curiam regiam vagy in presenciam regiam, hanem in presenciam iudicis curie idézték a peres feleket. Ez a helyettesítés idővel állandó jellegűvé vált s a XIV. század közepéig minden a királyi udvarban lefolyt per rendes bírása az országbíró volt, az ítéletekről az országbíró neve alatt adtak ki okleveleket, melyek az országbíró pecsétjével voltak megerősítve. A királyi udvar illetékességét pedig nem annyira a peres felek jogállása szabta meg, mint inkább a per tárgya, mert a főbenjáró ügyek, adományi perek és az alsóbb bírósági ítéletek elleni fellebbezések ide voltak utalva.²

A iudex curie rendes bírói működésének kialakulásával nem szűnik meg teljesen a király személyes bíraskodása, hanem rendkívüli bírósággá lesz, a mely csupán kivételes esetekben működik. E rendkívüli bíróság kialakulása kezdetén a királyt akadályoztatása esetében rendszeresen nem helyettesítették, hanem esetről-esetre cum speciali mandato rendelték ki helyettest. E rendkívüli bíróságból aztán idők folyamán újból rendes bíróság lett, melynek már a XIII. századból maradtak emlékei; rendszeresen azonban csupán az Anjouk korától kezdve működik, a mikor e bíróság hatáskörébe utalt egyénekkel és ügyekkel találkozunk. E bíróság specialis presenciam regia elnevezés alatt ismeretes s 1380 körül a főkanclár vezetése alá jut.³

Ez újabb udvari bírósággal szemben ismét fenntartja bírói joghatóságát az uralkodó; meghatározott személyek és ügyek a király személyes bírósága elé tartoznak, s az uralkodó valósággal személyesen gyakorolja a bíraskodást. E bíróság I. Lajos király uralkodásától kezdve personalis presenciam regia elnevezés alatt már szórványosan előfordul, Zsigmond király uralkodásától kezdve azonban nyomaival sűrűbben találkozunk. Volt tehát a XIV. század végén a királyi udvarban personalis presenciam regia a király személyes elnöklete alatt, specialis presenciam regia a főkanclár vezetése alatt és presenciam regia az országbíró bírósága.

A personalis presenciam regia Zsigmond király uralkodása alatt nem állandó bíróság, nincs meghatározott ügyköre,

¹ Hajnik id. m. 5. l.

² Hajnik, Bírósági szervezet és perjog 34. l.

³ Hajnik id. m. 36. l.

csupán esetről-esetre ül össze s a király személyesen vezeti tárgyalásait. A királyt kezdetben — mint előbb a specialis presencia regia gyakorlatában — esetről-esetre kiküldött meghatalmazottak helyettesítik s csupán 1453-tól kezdve lesz a bíróság állandó vezetője a titkos kancellár.¹ Vitéz János váradi püspök az első titkos kancellár, ki a personalis presencia regia rendes bírása s ugyanezen időből, 1453-ból maradt fenn az első királyi bírói pecsét emléke. Ez időben állandósúl tehát a personalis presencia bírósága, melynek állandó ügykört biztosított az 1435. évi decretum 4. és 5. szakasza.

A kancellár és a specialis presencia regia közötti kapcsolatot egyszerűen a kancellár előzetes helyettesi szerepe magyarázza, ugyanazon magyarázatot váránk a titkos kancellár és a personalis presencia regia közötti kapcsolatra is. A magyar bírósági szervezet kialakulásának mély tudományú történetírója azonban e kapcsolatra más magyarázatot talált, a melyet a szakirodalom általánosan elfogadott. Szerinte e kapcsolatot az teremtette meg, hogy a titkos kancellár kezdettől fogva a királyi kisebb kancellária élén állott, mely a királyi bíraskodással kapcsolatos okleveleket szerkesztette.² A királyi kisebb kancelláriát Hajnik Imre I. Károly király korától származtatja, positiv nyomát azonban csupán 1364-ben mutatja ki, mikor I. Lajos király János kükküllői esperesnek »sub cancellaria nostra maiori« végzett szolgálatait jutalmazza,³ tehát a kisebb kancellária fennállását feltételezi. Elfogadjuk Hajniknak Nagy Gáborral szemben felállított tételét, hogy a kisebb kancelláriát nem az 1435. évi decretum alább tárgyalandó szakaszai léptették életbe, mert a nagyobb kancellária elnevezést Zsigmond király 1405 június 4-ikén kelt oklevelében is megtaláltuk,⁴ nem látjuk azonban bizonyítottnak a kisebb kancellária és a titkos kancellár közötti kapcsolatot. Sőt egyenesen tagadjuk, hogy a kisebb kancellária és a titkos kancellár között bármimemű kapcsolat lett volna, mert a cancellaria minor élén álló kancellár neve természetesen cancellarius minor és nem secretarius cancellarius lett volna, a mint

¹ Hajnik id. m. 39. l.

² Hajnik. A király bírósági személyes jelenléte 13. l. Bírósági szervezet 39. l.

³ A király bírósági személyes jelenléte 14. l.

⁴ Ez oklevél a következő kancelláriai jegyzetet olvassuk: Relacio domini Clementis vicecancellarii maioris cancellarie. Perényi levéltár.

a kancelláriai tisztviselők is így neveztettek.¹ Bizonyítékul az 1435. évi decretum 11. szakaszára hivatkozunk, mely a kisebb kancelláriából kikerült oklevelek írói díjait állapítja meg. E szakaszból megtudjuk, hogy a kisebb kancellária tisztán törvénykezési ügyekkel kapcsolatos oklevelek kiállítására volt hivatva, nevezetesen bírságlevelek, vizsgálati, idézési, hirdetési, eskütételi, bajvívási, perhalasztó, oklevélkiadási, határjárási és beiktatási rendeletek, továbbá örökvallási, tiltakozó és ítéletlevelek kiállítására. Egyetlen szóval sincs azonban megemlítve, hogy ezek királyi oklevelek, csupán azt mondja a nevezett szakasz, hogy a királyi curiából bocsáttatnak ki. Minthogy pedig a királyi curiában több bíróság is működött, ezekre kell vonatkoztatnunk e rendelkezést, annál is inkább, mert ugyanazon decretum 12. szakasza, mely a nagyobb kancelláriáról szól, szintén felsorol törvénykezési okleveleket. Az 1435. évi decretum 11. szakasza tehát, melyet az 1486. évi decretum 96. és az 1492. évi decretum 98. szakaszai ismételnék, nem királyi, hanem udvari bírósági oklevelekről rendelkezik, s az udvari bírósági oklevelekhez a királyi titkos kancellárnak igazán nem lehetett köze, mert ez oklevelek soha nem viselték a titkosság jellegét. De ha lett volna már I. Károly király uralkodása alatt olyan kisebb kancellária, a mely a királyi bírósági kiadványokat intézte volna s melynek élén a titkos kancellár állott volna, hogy történhetett az meg, hogy a specialis presencía regia élére nem a titkos kancellár, hanem a kancellár jutott s ennek következtében a titkos kancellária ügyköre beolvadt a nagyobb kancelláriába, pedig a titkos kancellárnak e feltevés szerint több köze lett volna a király bírói kiadványaihoz, mint a rendes kancellárnak. Meg aztán, ha a kisebb kancellária királyi bírósági kiadványokkal foglalkozott, igen szűkös munkaköre lett volna, mert a presencía regia ügyei az országbíró elé tartoztak s ezzel szemben a specialis presencía rendszeres szervezéséig csupán kivételes bíróság volt. A mikor aztán állandó bíróság lett, a kancellár jutott az élére, aki természetesen a nagyobb kancelláriával végeztette ügyeit. Ugyanezt mondhatjuk a personalis presencía regiáról is. Az is csak kivételes bíróság volt 1435-ig, nem volt annyi munkája, hogy kiadványainak ellátására külön kancellária fennállása indokolt

¹ A titkos kancellária jegyzője p. o. magister Ladislaus secrete cancellarie notarius (Hajnik, Bírósági szervezet 59. l.), a kisebb kancellária tisztviselőit lásd Károlyi oktár III. k. 34. l. és Kovacsics, Vestigia 439. l.

lett volna. Lehetetlen tehát, hogy e kancellária csupán a királyi bírósági kiadványok szerkesztésével lett volna megbízva, hanem az udvari bíróságok okleveleit szerkesztette¹ s a királyi titkos kancellárhoz semmi köze sem volt.

Már Nagy Károly uralkodása alatt szokásban volt, hogy a bírói okleveleket (placita) a kancellárián kívül álló tisztviselők szerkesztették s ugyanaz maradt a frank birodalom későbbi gyakorlata is.² Az olasz udvarban I. Frigyes uralkodása alatt a kancellárián kívül álló tisztviselők szerkesztették a bírói okleveleket s 1177-ben állandósúl az ily módon keletkezett bírói kancellária, a melyben egy és ugyanazon időben több jegyző is működött.³ Ugyanez maradt az olasz udvar gyakorlata I. Frigyes utódai, IV. Ottó és II. Frigyes alatt. Németországban pedig a XIII. század folyamán a rendes birodalmi kancelláriától különálló bírói kancellária alakult ki, a mely külön pecséttel rendelkezett.⁴ Ez a kancellária azonban csupán akkor ad ki okleveleket, mikor az uralkodó helyett a iusticiarius curie imperialis vezeti a tárgyalásokat. Ha az uralkodó személyesen ítélkezik, akkor a rendes kancellária állítja ki az okleveleket. Nálunk is ugyanez a gyakorlat mindvégig, azzal a különbséggel, hogy nálunk a iusticiarius curie imperialis szerepét az országbíró töltötte be. *A cancellaria minor tehát az országbíró kancelláriája*, mert az ő bírósága előtt folyt le a legtöbb per a királyi udvarban s az uralkodó helyett ítélkezett. Ha pedig az uralkodó előtt nyert befejezést a per, akkor a rendes kancellária adott róla oklevelet az uralkodó nevében és pecsétje alatt.

Külön bírói kancelláriával különben is több királyi udvarban találkozunk, de sehol sem találunk példát rá, hogy e külön kancelláriából bírói hatóság alakult volna. Téves ezért azon feltevés, mintha a titkos kancellár későbbi bírói szerepe e külön bírói kancelláriával függött volna össze, hanem épen úgy a király helyettesítéséből fejlődött, mint a többi udvari bíróságok.

Magyarországon a curialis ítéletek kiadását már III. Béla király elrendelte s ez ítéletek természetesen a rendes kancelláriában készültek. A curialis perek rendes

¹ Ez eredményre jut Hajnik is, a mikor megállapítja, hogy e kancelláriában a főszerepet az ország rendes bírának, a nádornak, országbírónak stb. ítélőmesterei és jegyzői vitték. Bírósági szervezet 59. lap.

² Bresslau id. m. 282. l.

³ Bresslau id. m. 371. l.

⁴ Bresslau id. m. 408. l.

bírja azonban rövidesen az országbíró lett, neve és pecsétje alatt keltek a curialis perek összes iratai. Külön kancelláriával kellett rendelkeznie, s a mint a curialis perek száma szaporodott, e kancellária jelentősége is mindinkább emelkedett s méltó versenytársa lőn a rendes kancelláriának. Az országbíró bírói hatóságának kialakulásával nem szűnt meg az uralkodó bírói működése, s az előtte tárgyalt perek ügyiratainak intézése a rendes kancellária feladata maradt, a mint az 1298. évi decretum 78—80. szakaszai, valamint az 1435. évi decretum 12. szakasza is a rendes kancellária kiadványai sorában bírói oklevelekről is megemlékszenek. E perek száma különben is kevés lehetett s az ezekkel kapcsolatos ügyiratok kiállítását könnyen meggyőzte a rendes kancellária.

Az írásbeliség a peres eljárásban I. Károly király uralkodása alatt ölt nagyobb méreteket s az udvari bíróságok munkakörének hatalmas gyarapodása megteremti a kisebb kancelláriát. A király személyes bírósága elé utalt ügyek száma is megnövekszik ekkor s a fejlődő írásbeliség ugyancsak megnöveli a rendes kancellária munkaterhét. Ez azonban nem teremt változást e téren, tovább is a rendes kancellária végzi a vonatkozó oklevelek kiállítását, a mint azt ez okleveleken látható királyi nagy pecsét igazolja. Ilyen I. Károly király 1327 január 24-én kelt ítéletlevele Varkun és Nepakarcha jószágok ügyében.¹ Vagy I. Károly király 1327 november 27-én² kelt ítéletlevele ugyanazon Nepakarcha jószág ügyében, mely perben az idézéseket a comes capelle és az országbíró intézték.

De ha nem elégszünk meg az ítéletlevelek vizsgálatával, hanem a peres eljárás alatt kiadott egyéb királyi okleveleket vizsgáljuk, azokon is a királyi nagy pecsétet találjuk, következképen azok kiállítóit is a rendes kancelláriában kell keresnünk. Így I. Károly király 1313 május 16-án nagy pecsét alatt perhalasztást ad olyan perben, a mely in presencia speciali folyik.³ Nagy pecsét alatt keltek I. Károly király 1326 november 20-ikán⁴ és 1330 június 13-án kelt vizsgálati parancsai.⁵ Feltűnően gyakran találkozunk I. Károly király uralkodásának utolsó tizedében olyan bírói kiadványokkal, a melyek a királyi gyűrűpecséttel vannak

¹ Múzeumi levéltár.

² Múzeumi levéltár.

³ Görgey-levéltár.

⁴ Múzeumi levéltár.

⁵ Kállay-levéltár.

megegerősítve.¹ A királyi gyűrűpecsét őrzése az Anjouk alatt specialis notarius feladata volt, a ki sem a comes capelle-vel, sem pedig a titkos kancellárral nem állott vonatkozásban. Ez utóbbi esetek tehát amelletts bizonyítanak, hogy a király rendkívüli esetekben sem a titkos kancelláriát, hanem specialis notariusát vette igénybe bírói kiadványainak megpecsételésénél. I. Károly király uralkodása alatt tehát nem találunk nyomára annak, hogy a titkos kancellária az uralkodó bírói működésével kapcsolatosan okleveleket adott volna ki, s ugyanezt állapíthatjuk meg I. Lajos király koráról is.

Ezek alapján kimondhatjuk, hogy a titkos kancellária, a mely I. Károly király uralkodása alatt tűnik fel az Árpád-kori udvari kancellária mellett az 1364 körül megalapított cancellaria minortól különböző hatóság volt. A titkos kancelláriából kibocsátott oklevelek nem az uralkodó, hanem a titkos kancellár nevét viselik, a ki egyszersmind comes capelle is, azonban a király középpecsétjével vannak megerősítve. Azt hiszszük, hogy a comes capelle méltósága volt a kiváltság s e méltóság tartozéka volt a titkos kancellária. Bizonyságul a megerősítő pecsétre hivatkozunk, a mely a király nevét viselte ugyan s mégis a comitatus capelle pecsétjének nevezik az oklevelek. Péter szerémi püspök, comes capelle és titkos kancellár (comes capelle et secretarius cancellarius domini regis) 1342 augusztus 14-én kelt oklevelének¹ megpecsételési záradéka ugyanis a következő: »et quia dominus noster rex novus nondum habet sigillum comitatus capelle, presentes nostro episcopali sigillo fecimus sigillari«. Tehát a comes capelle a saját püspöki pecsétjét használja fel az oklevél megerősítésére, mert az új király vonatkozó pecsétje még nem készült el.² Ez a pecsét a comitatus capelle pecsétjeképen van megnevezve, tehát a comitatus capelle közismert hatóság volt, mely a király pecsétje alatt adta ki okleveleit. A capella regia pecsétje teljesen független volt a comes capelle személyétől s az ural-

¹ 1332 márczius 13. vizsgálati parancs (Mednyánszky-levéltár), 1334 augusztus 28. törvénykezési rendelet (Múzeumi levéltár), 1339 augusztus 10. bírói kiváltság (Soós-levéltár), 1342 január 25. idézési parancs (Kállay-levéltár), 1342 márczius 27. idézési parancs (Kállay-levéltár).

Múzeumi levéltár. Véghely gyűjt.

² Az oklevelet valószággal nem a comes capelle szokott kerek pecsétje díszíti, hanem egy mandulaalakú pecsét van a helyén, melynek köriratából még olvashatók az EPISCOPI*S betűk.

kodó személyével állott szoros kapcsolatban. Bizonyítja ezt azon körülmény, hogy I. Károly király titkos kancellárjai ugyanazon pecsétet használták. Bizonyítja továbbá a tárgyalat oklevél,¹ melynek kibocsátója hosszú időn át I. Károly király titkos kancellárja s titkos kancellári hivatal viselője I. Lajos király alatt is. Ez utóbbi uralkodó alatt azonban már nem használhatta szokott pecsétjét, mert az csupán I. Károly király uralkodása alatt volt érvényes s ez okból püspöki pecsétjével erősítette meg titkos kancellári oklevelét.

I. Lajos király uralkodása alatt is gyakran változnak a titkos kancellárok, de a pecsét ugyanaz marad. E pecsét a titkos kancelláriai kiadványok záradéka szerint a comes capelle pecsétje volt s a titkos kancellár »comes capelle« tisztsége alapján használta. Így olvassuk ezt László császári prépost és titkos kancellár 1352 október 14-iki,² november 13-iki,³ december 8-iki⁴ és 1353 április 9-iki⁵ okleveleiben. Későbbi oklevelek kifejezetten királyi pecsétnek nevezik azt, melylyel a titkos kancellár élt. Így László császári prépost és titkos kancellár 1356 május 24-iki,⁶ Vilmos egri prépost és titkos kancellár 1358 november 8-iki,⁷ 1359 április 14-iki,⁸ 1364 február 21-iki⁹ és márczius 21-iki,¹⁰ 1364 június 6-iki,¹¹ 1366 október 8-iki¹² és november 2-iki¹³ okleveleiben. (Regioque sigillo, quo pretextu honoris nostri scilicet comitatus capelle regie utimur, pendentis roborando.)

Ez adatok alapján megállapíthatjuk, hogy I. Károly és I. Lajos királyok alatt a titkos kancellár rendelkezett a királyi középpecsét felett. Minthogy pedig a comes capelle

¹ I. Károly király kevéssel a tárgyalat oklevél kibocsátása előtt halt meg 1342 július 16-án, I. Lajos királyt pedig már öt nappal utóbb, július 21-én megkoronázták. A koronázás után 24 nappal adták ki a tárgyalat oklevelét, mikorra az új pecsét még nem készíthetett el.

² Anj. okt. V. k. 616. l.

³ Fejér IX. 3. 180. l.

⁴ Zichy okt. II. k. 495. l.

⁵ MODL 4344. Anj. okt. VI. k. 55. l. *Presentes concessimus literas sigillo honoris nostri scilicet comitatus capelle regie communitas.*

⁶ MODL 4584.

⁷ MODL 4712.

⁸ Fejér IX. 3. 64. l.

⁹ MODL 5022.

¹⁰ Zichy okt. III. k. 192. l.

¹¹ Pray: Syntagma 118. l.

¹² Fejér IX. 3. 600. l.

¹³ Fejér IX. 7. 243. l.

tisztség áll előtérben a megpecsételési záradékokban, világos, hogy ez volt az előkelőbb hivatal, a secretarius cancellariusi tisztség egyelőre alárendelt minőségű volt. A comes capelle tisztség említett szerepét igazolják még azon oklevelek is, melyek a titkos kancellárok személyével foglalkoznak, mert rendszeren csupán comes capelle tisztségét sorolják fel, a titkos kancellárságról hallgatnak. Így I. Károly király 1334 június 24-iki oklevelében,¹ Pál országbíró 1334 szeptember 27-iki² és 1335 október 17-iki³ okleveleiben, János pécsi kanonok 1354 márczius 24-iki⁴ oklevelében stb.

A comes capelle pecsétjének I. Károly király uralkodása alatt használt legszebb példányát Péter szerémi püspök és titkos kancellár 1338 szeptember 2-án kelt oklevelén találjuk.⁵ E pecsét hatos karajban nyolczágú csillagot s azon belül a magyar-anjou címeres pajzsot tünteti fel, körirata pedig gyöngysorok között a következő: SECRETUM o KAROLI o REGIS o HVNGARIE. Az I. Lajos király uralkodása alatt használt pecsét legszebb példányát pedig László császári prépost és titkos kancellár 1356 május 24-én kelt oklevelén⁶ találjuk. E pecsét hatos karajban a magyar-anjou címeres háromszögű pajzsot tünteti fel, körirata pedig a következő: † S o LODOVICI o DEI o GRACIA o REGIS o HVNGARIE. I. Lajos király uralkodása alatt tehát lényeges változáson megy át a középpecsét, nem secretum többé, hanem sigillum, a secretum elnevezést egy harmadik kis pecsét viseli, a melynek őrzését külön secretarius notarius intézi.⁷

Dr. Gárdonyi Albert.

¹ Anj. okt. III. k. 79. l.

² Múzeumi levéltár.

³ Kállay levéltár.

⁴ Anj. okt. VI. k. 183. l.

⁵ Kállay-levéltár. Anj. okt. III. k. 487. l.

⁶ MODL 4584.

⁷ I. Lajos király 1365 február 15-én kelt ünnepélyes adománylevelében Miklós esztergomi érsek és kancellár számára: sigillum nostrum secretum et rotundum, quod magister Nicolaus secretarius noster notarius gestare noscitur. Pór, Keszei Miklós 120. l.

Brodarics István szereplése János király oldalán.

I. közl., vége.

Brodarics a karácsonyi ünnepeket is Budán tölti. De neki nincs soha pihenése. Míg mások a béke, a szeretet és áldás magasztos eszméit ünnepelhetik és sok örömben gyönyörködhetnek: ő még a szent ünnepek alatt se nyugodhatik. Vergődő lelke alig képes karácsony napját békében tölteni. Másnap már panaszos levéllel fordul Nádasdyhoz. Pedig talán csak olajat önt Nádasdy gyűlöletének tüzére, midőn tudatja vele, hogy a kormányzóval török csapatok jöttek Pestre és Budára. Jelzi, hogy azonnal az ünnepek után, János király is Budára érkezik.¹

Annyi elintézésre váró ügy halmozódott össze az ünnepekre, hogy december 27-én másik levelet küld előző napi levele után. Közel egy hete volt annak, hogy Huszt vára átadásának ügyében írt Nádasdynak. Nádasdynak erre adott válasza 26-án este jutott Brodaricshoz és az abban foglaltak teszik szükségessé a gyors levélváltást. Hogy végre dülőre vigyék az ügyet, Brodarics értesíti Nádasdyt, hogy a kormányzó most is csak azt válaszolta jelentésére, miszerint Nádasdy akkor, mikor a kormányzó Konstantinápolyba készült, nem támasztott olyan nehézségeket. Ép ezért, habár nem akar bíró lenni az ügyében, de ő is csak azt tanácsolja, hogy semmit se tartson fontosabbnak a becsületnél és legyen hálás azok iránt, a kiknek életét és oly magas méltóságokra való előléptetését köszönheti. Ő tehát úgy érzi, hogy legjobb lesz Husztot egyszerűen átadni a kormányzónak főleg, mivel János királynak sincs ellenére.

A pécsi püspökséggel kapcsolatos ügyére is rátér, S midőn megismétli az előző napi levelében foglaltakat, egyben arra kéri Nádasdyt, úgy intézze a dolgot, hogy az befejezést nyerjen.

Brodaricsnak van tudomása Nádasdynak a béke érdekében kifejtett tevékenységéről. Azonban, mint a politikai szálak régi ismerője, nem mindenben helyesli Nádasdy fáradozásának irányát. Gyermekkorra óta gyámolítja ő Nádasdyt, a kit fiának tekint és

¹ U. o. 291. 1.

így feljogosítva érezheti magát arra, hogy »fiának« a politikai ügyekben jó tanácscsal, irányítással szolgáljon. — Útmutatásként azt írja tehát Nádasdynak, hogy a Szulejmán és V. Károly császár közt létesítendő békén kár még fáradozni; még nem időszerű. Arról csak akkor lehet tárgyalni, ha előbb a Ferdinánd és János közti béke létre jön.¹

Az 1532. év végén fölvetett békétárgyalások foglalkoztatják János legkiválóbb híveit. A tárgyalások felvételére és folytatására teljhatalmú megbízást kapott Frangepán Ferencz gróf kalocsai érsek, Brodarics István (az oklevél szerint még mindig) szerémi püspök, Verbóczy István főkanczellár és Laszky Jeromos erdélyi vajda.² Brodarics a maga részéről mindent elkövet, hogy a béke valóban létre jöjjön. Ennek előmozdítása érdekében ír Nádasdynak Budáról 1533 január 4-én.

Terjedelmes levelében fölkeri Nádasdyt, hogy minden erejével a béke megkötésére törekedjék, nehogy a fegyverszünet, a melyet csak nagy nehézséggel kötöttek, hiábavalónak bizonyuljon és mint már gyakran megesett, kigúnyoltassunk. Mert ha ez megtörténik — írja — egészen bizonyos lehet Uraságod, hogy *a mi barátaink* azt a csúffátételt megboszulják és mindörökké bánhatják *ellenfeleink* és velük együtt talán mi is.³

Huszt várának átadását is szóba hozza és ismét csak azt tanácsolja, hogy adja át Grittinek. Mert ha Nádasdy más-ként fog tenni, az ő tanácsára ne hivatkozzék. Ő ez ügyben nagyobb figyelemmel van Nádasdy becsületére, mint a kormányzó előnyére.⁴

A megyeri tárgyalások csak négyhónapi fegyverszünetet eredményeztek; de azért Brodarics nem adja föl a reményt a béke létre jövetelére.

Azon van tehát, hogy a békének minden barátja, minden hazafi szívvel-lélekkel annak előmozdításán fáradozzék. Az újabb tárgyalások megkezdése előtt János király is Budára siet Husztról, a kit már január 18-ára vártak. Erről értesíti Brodarics Nádasdyt és kéri, hogy tanácsára hallgatva, mondjon le végre Husztról a kormányzó javára.

Nagyon kedves neki a béke reménye, melylyel Nádasdy megörvendeztet; *de fontosnak tartja, hogy a miről tárgyalnak, olyan*

¹ U. o. 292—293. l.

² Sörös i. m. 106. l. V. ö. Tört. Tár, 1888. 316. l.

³ Brodarics többnyire *amici nostri*-val jelzi a törököket, *adversarii*-val pedig a (Ferdinand-párti) németeket.

⁴ Tört. Tár. 1908. 321. l.

legyen ám, a mit a török császár is helyeselhet ; mert különben pusztulás vár reánk is, ellenfeleinkre is. Erre nézve már tájékoztatta ő Nádasdyt máskor, meg Szászváron is. Ahhoz tartsa tehát magát, mert különben elpusztulunk még ha ezer békét kötünk is.

Kéri azonban, hogy ezekről ne írjon neki, mert mások kezébe juthat és még gyanúba fogják. Feltárja Nádasdy előtt állandó politikai nézetét, melyet II. Lajos halála óta vall, hogy *»Magyarország nem boldogulhat másként, csakis a török barátsága által.«* Ezt érzi most is.

Majdnem elfeledte Nádasdynak megírni, hogy Gritti kormányzó panaszkodik, hogy pecsétje Nádasdynál van, meg valami váltók is. Ezek miatt aggódik is Nádasdy becsületéért. Ejtse tehát módját, hogy ezek valamikép helyrehozassanak. Elvégre is »a te kötelességed ilyen nagy jötevőd után járni és jóakarátát keresni, nem annak a tiédet.« Mindezeket azzal az őszinte szeretettel írja, melylyel mindenkor körülvette és nem a kormányzó kedvéért, a kit semmi magánszíveség nem tett barátjává, hanem a haza, melynek, úgy látja, őszintén szolgál.¹

Az óvári béketárgyalások ideje is elérkezett. De nem, mint azt előbb megállapították volt, február 7-ére gyülekeztek, hanem később. E tárgyalásoktól sokat vár és komoly reménynyel néz eléjük Oláh Miklós is és már előre örül, hogy Magyarország hétesztendő elnyomatásának és hányattatásának vége szakad.² Brodarics ez alkalommal Frangepán érsekkel együtt utazik a béketárgyalások kijelölt helye, Magyar-Óvár felé, egyben jelzik is, hogy az a hely mihamar megváltozik közbe jött alkalmatlansága miatt.³

Kéri Nádasdyt, jöjjön ő is a tárgyalások idejére hozzájuk, mert sokat használhatna János királynak. Burkoltan emlékeztetik arra, hogy azzal a személylyel (kétségtávol Gittire vonatkozik) úgy viselkedjék, miként azt neki tanácsolták, mert az a bölcs, a ki alkalmazkodik a körülményekhez és minden magánérzelme fölé helyezi a közérdeket és inkább hallgat a helyest tanácsoló barátaira, mint az önzőkre.⁴

Nádasdy úgy látszik az ő szavukra hajolva készült is az óvári tanácskozásokra és Schepper már őt is a biztosok közé

¹ U. o. 323—324. l.

² Oláh Miklós levelezése 277. l.

³ Ezzel a ragályos betegségre céloznak, a mi miatt ugyan Pozsonyba is tették át a tárgyalásokat. (Horváth M.: Kisebb tört. munkái. I. 362. l.)

⁴ Tört. Tár, 1908. 325. l.

iktatja ; ¹ és ép azért, mert Brodarics mellett Nádasdy is a békebiztosok közt van, reméli Oláh is a tárgyalások sikerét.²

Ámde a dolgok rendes folyását megakadályozta az a körülmény, hogy Ferdinánd a pozsonyi tárgyalásokkal egyidőben a portára is küldött követeket a béke megkötése érdekében. Míddőn aztán János ezt megtudta, jöllehet biztosainak végső szükség esetén már az ország átengedésére is felhatalmazást adott, márczius elején visszahívta őket. Brodarics ugyan még nyolcz napig Pozsonyban várakozik, hogy hátha csak vak hír volt a Konstantinápolyi alkudozás ; de ennek leteltével ő is hajóra száll és Budára tér vissza.³ Innen ír márczius 18-án Nádasdynak, mikor is politikai és magánügyekben nyújt részére tájékoztatást. — A kormányzóval való ügyére most is tanácsolja, a mit annyiszor hangoztatott : ne vesse meg barátságát annak, a kinek tekintélye nap-nap után öregbedik és azt csak emelendi a békétárgyalásoknak Konstantinápolyba történt áttétele is.

Szükségesnek tartom, hogy egy kissé megvilágítsuk a helyzetet. Alig van ugyanis Brodaricsnak levele, melyben Nádasdyt a Gritti iránti engedelmességre, hűségre és a kormányzó mellé való visszatérésre ne buzdítaná. Ugyanakkor úgyszólván minden levele visszatükrözi Brodaricsnak azt a gondolatát, hogy Nádasdy hálátlan Grittivel szemben, a ki pedig egykor életét mentette meg és a ki előrehaladásának és emelkedésének hatalmas pártfogója volt ; a ki őt most is nagyon szereti és fölötte óhajtja maga mellé.

Rá kell itt újból mutatnom, hogy Brodarics nem volt ugyan elfogult Grittivel szemben ; de bizonyára hiszekény volt és a dolgok mélyére nem pillantott. Reá nézve csak az udvarban élő, a hivatalos ígéreteket tevő, hatalmas Gritti létezett, a kiről azt sem tudta, hogy míg a haza üdvéért való fáradozást, János király érdekeinek megvédését és a neki kedves Nádasdyt emlegette : valójában hitvány lelkű hazudozó, titokban Jánost a királyságtól megfosztani, Nádasdyt pedig elpusztítani törekvő alattomos ember volt.

Nádasdy viszont mindezt jól tudta. Nem volt ismeretlen előtte a szeretet fátylába burkolt kelepce, de a melyet ép azért került ki szerencsésen, mert nyitott szemmel nézett a jövőbe és Gritti lelkébe. Hiába való volt tehát Brodarics szakadatlan szemrehányása és hűtlenséggel való meggyanúsítása, ő ugyan soha Gritti közelébe nem ment. Inthette őt erre és távolmaradá-

¹ Oláh Miklós levelezése 295. l.

² U. o. 306. és 312. l.

³ Sörös i. m. 108—109. l.

sában megerősíthette az Ártándi testvérek és Athinai Deák Simon Gritti által történt kivégeztetése és a mi legutóbb történt, kinek sorsát csakis Gritti titkárának, Tranquillusnak figyelmeztetése folytán kerülhette ki,¹ Perényi Péter sorsa is ; kit ugyan a szultán parancsára, de Gritti ösztönzésére fogtak el ; és pedig azért, mert annak a függetlenségi, színmagyar pártnak volt feje, a melynek Nádasdy is oszlopos tagja volt. Perényi pedig csak az imént szabadult ki fogságából, de drága áron, a mennyiben elsőszülött fiát, Ferenczet kellett maga helyett túszul adnia, a kit Gritti 1533 márcziusban magával is vitt Konstantinápolyba, honnét soha se is tért többé vissza hazájába.²

Mivel pedig Nádasdy nyilvánvalóan kimutatta Grittivel szemben lenézését, volt miért tartania »szeretetétől«. Ezért nem kell neki a kormányzói helytartóság, a mely méltóságra a vén »sátán« Dóczy János jutott. Valamint nem volt előtte az sem titok, hogy Gritti a konstantinápolyi követekkel arról is tárgyalt, birják rá fejedelmüket, hogy Nádasdyt, az ő halálos ellenségét, szolgáltsa ki neki,³ a kit bizonyára nem csókjaival akart elhalmozni a hatalomra törtető kalandor, a kit Nádasdy minden gazságra képesnek tartott.⁴

Brodarics részéről tehát mindenesetre sajnálatos rövidlátás, sőt mondhatni elfogultság és így politikai hiba, hogy Nádasdyt — még ha jóhiszeműleg is — unos untalan zaklatja a kormányzóhoz való visszatérésre. Mindenesetre jobban látta a maga helyzetét és tudott mindenről Nádasdy, mint Brodarics ; bizonyára jobban ismerte hogy a nagyhatalmu kormányzóról milyen az ország véleménye és közhangulata.

Bármint erőlködik is tehát Brodarics, (minden bizonnyal a ravasz kormányzó jól leplezett unszolása folytán) Nádasdy azzal teljesen tisztában volt, hogy miként távolmaradása életet, ugy a kormányzóhoz való visszatérte halált jelentene reá.

De azért, a történeti igazsághoz híven meg kell állapítanunk, hogy Nádasdy sem tartozik a szeplőtlen jellemű hazafiak közé. Neki is gyenge oldala a vagyonszerzés, bármily eszközök és utakon jut is hozzá. Így megrövidíti Brodaricsot is és van a Brodarics hangoztatta hálátlanság vádjának és gondolatának is alapja. Mert pl. a Gritti révén szerzett javadalmak éppen nem voltak ellenére.

¹ Horváth Mihály : Fráter György élete 25. l.

² Kretschmayr i. m. 72. l., hol azonban az évszám (1538 áll 1533 helyett) téves.

³ U. o. 82. és 97. l.

⁴ Majláth István levele Nádasdyhoz, Pozsony, 1533 febr. 25 Orsz. Levél. Nádasdy levelek.

Most pedig, hogy visszatérjünk Brodarics főntebb említett (1533 márczius 18.) levelére, melyben támutat Brodarics a közügyekre és azt mondja, hogy véleménye szerint a béke feltétlenül létre jön akár az ország megosztásával, akár a nélkül. Mert mindkettő megeshetik. Ezek egyikét nagyon veszélyesnek tartja; hanem hát az fog történni, a mit Konstantinápolyban határozottak, a hová Ferdinánd a tárgyalásokat áttette. *Ő azonban biztos abban és mást nem is hihet, mint hogy János király, bizonyos németpártiak véleménye ellenére, megmarad a jelenlegi állapotában és tekintélyében.*¹

Brodarics, a kit pécsi püspökségének ügyei Pécsre szőlítotak, egy minden tekintetben érdekes és nagyfontosságú levéllel keresi fel Nádasdyt (1533 május 18). Benne van abban úgyszólván minden, a mi a napi politikára és a magánéletre nézve fontos. Ezen levél nélkül nehéz megérteni a nagyváradi békét megelőző eseményeket. Ezek a tudósítások valóságos kincsházai a békealkudozásoknak.

Miután Nádasdynak levelét megköszöni, siet arra válaszolni. Nádasdy minden valószínűség szerint föltárta levelében, hogy valaki (alkalmasint Gritti) személye útjában áll hazánk nyugalmanak. Brodarics e tekintetben azzal iparkodik őt megnyugtatni, hogy a haza sorsa nem attól és egy halandótól se függ, hanem egyedül Istentől. A mi pedig Nádasdy hűségben való kitartását illeti, helyesli; de egyúttal megjegyzi, hogy midőn a pápa, V. Károly, Velence, Ferdinánd, a kiket Nádasdy megnevez és mások, a kikről nem szól, részben már elérték, részben iparkodnak elérni a szultán barátságát, akkor ők se tehetnek egyebet. — Én, Isten a tanúm és lelkiismeretem, — írja — a ki boldogult Lajos király halála óta legállhatatosbban kitartottam és minden munkámmal és fáradozásommal csakis a haza jólétét keresem, sokkal másképen érzek és más tanácsot adnék Uraságodnak és csak azt javallanám, hogy alkalmazkodjék a körülményekhez, a mit mindig bölcs eljárásnak tartottak. Majd Szent Pálra hivatkozva, buzdítja Nádasdyt: »Uraságod, a ki annyira szereti hazáját és a kereszténységet, szintén ne tartsa lealázónak és ne piruljon ne csak a törökkel, hanem még a tatárokkal, szaraczenokkal és bármifajbeli hitetlenekkel is szóba állani és velők ugyanazt az ételt és italt fogyasztani«. Mert ezzel, úgy hiszi, sokkal többet használ hazájának, mint ezek ellenkezőjével.

A törökök Szlavonia elleni készülődéséről mit sem tud. Pérenyi Péter azonban, közelebb lévén a törökhöz, biztosabb hí-

¹ Tört. Tár, 1908. 325—326. l.

rekkel szolgálhat, »ő egyébként is nagyon óhajtja barátságodat«. Hanem, mivel Brodarics jól tudja, hogy politikai elvek és nemzeti felfogás tekintetében közel állanak egymáshoz, siet hozzá tenni: »De mindketten tanácsra szorultok, a mit azért írok meg ily nyiltan, mert mindkettőtöket szeretlek és mindkettőtöknek jót kívánnék tanácsolni«.

Konstantinápolyból — írja továbbá — semmi hírünk sincs; Palotát azonban igen szívósan ostromolják, a minek — Lobóczky szerint — lesz is sikere. Ezt különben Laszky Jeromos Konstantinápolyba fogja küldeni magánügyeiben, hova Verbóczy kancellár is leütazik.

A király már sürgeti Brodarics visszatértét, de még néhány napig Pécsett kell maradnia, hogy egészsége helyreálljon, a mihez azonban kevés reménye van.¹

Néhány nap múlva csakugyan elhagyja Pécsét és Budára, az udvarhoz megy, honnét június 5-én ír Nádasdynak. Brodarics általában igen szorgalmas levélíró volt; még akkor is ír, ha különösebb oka nincs rá. Most is csak azért ír, mert nem akarja Ceparius Jánost levele nélkül Nádasdyhoz bocsátani. Fivére, Mátyás, csak harmadnapja, (június 3.) ment Nádasdyhoz, kit ügyével együtt teljességgel ajánl jóindulatába. Kéri, hogy mutassa ki iránta való szeretetét. Az apátságok ügyében már írt Pécsről, miért is óhajtáná Nádasdy véleményét ismerni.

Újságot most nem írhat. Hanem arra kérné, vegye rá Kápolnayt, hogy ügyüket fejezze már be, mert ha nem, bizonyos, hogy ő is, meg miatta az a vidék is tönkre megy. Ne tűrje már Nádasdy, hogy alattvalója akkora jogtalanságot követhessen el rajta. Neki ugyan van türelme, de másoknak, ha valami történni találna, nem lesz ám s hogy ki lesz az oka, tudva van. — Rómából az a hírük, hogy a pápa Niciában találkozni fog az angol és francia királlyal és az, hogy a török hatalmas szárazföldi és tengeri sereget küldött *Koron* visszafoglalására. De Brodarics utóbbiról jól érzi, hogy nem felel meg a valóságnak, azért külön is hozzáteszi: »Akkora hazugságok ezek, a mekkorát tizenhat öszvér is alig czipelhetne el«.²

Nem sokáig hallgat Brodarics ezen levél elküldése után se. Újabb értesülései vannak Konstantinápolyból, Grittitől, a ki tudatja, hogy János király ügye jól áll és igéri, hogy a királynak tett ígéretét meg fogja tartani, bár ellenfeleink szakadatlanul környékezik, kivált pénzzel.

¹ Tört. Tár 1908, 327—328. l.

² U. o. 329.

Azt írja Gritti, hogy az ő Konstantinápolyba érkezéig az összes magyarországi ügyek felfüggesztettek, hogy az ő közbenjöttével tárgyaltassanak. Erre volt — szerinte — Ferdinánd követének is utasítása és hogy csakis tőle várjon mindent. Volt is már a követ nála és utasítását is bemutatta neki; de most várják a császár levelét, minek folytán nincs is kétség, hogy a dolga jól fog végződni. — A levélhordó futár ezt még azzal egészítette ki Brodarics előtt, hogy oda lenn látta Bornemissza Pétert is és hogy jöttében találkozott azzal a csauzzal is, a ki Ferninándnál volt ennek egyik követével és most térnek vissza a portára.¹

Brodarics mindezeket hüen megírja Nádasdynak, természetesen minden bírálat nélkül; mert nem is gondol arra, hogy Gritti őt félrevezetné. Annak a szava szent volt előtte. Pedig a dolog a maga valóságában úgy állott, hogy a Ferdinánd-párti követnek épen ellenkező utasítása volt, mint a hogyan azt Gritti írta; sőt Ferdinánd külön kikötötte, hogy követe, Zárai Jeromos, adja tudtára Ibrahimnak, hogy a tárgyalásokat csakis vele szeretné lefolytatni, Grittinek pedig ne legyen benne része, hanem zárassék ki a tárgyalásokból.² A jó öreg Brodarics mindezt nem is sejtette, igaz, hogy nem is sejtette. De mindenesetre jellemző reá, hogy míg mások szavait és híreit megrostálja, azokban nem ritkán kételkedik, addig a hazudozásban művésznek bizonyuló kormányzónak minden szavát készpénznek veszi. Bizonyára az a ki nem mondott szándéka volt Brodarics Grittiről szóló közlésének, hogy ím, lássa Nádasdy, a mit ő már jóslatképen megírt Gritti tekintélyének növekedéséről, valónak bizonyult. Mintha csak figyelmeztetné: Jó lesz ám ezután elfogadni azt, a mit annyiszor sürgetett, hogy térjen vissza Grittihez és tartson vele jó barátságot.

A mi ezután történt, még inkább megerősítette Brodaricsot Gritti tisztességébe, nagy befolyásába és tekintélyébe helyezett hitében.

Július 19-én sürgősen értesíti Nádasdyt, hogy Gritti futárja harmadnapja (július 17.) érkezett meg Konstantinápolyból Grittinek július 2-ról keltezett levelével, melyben tudatja, hogy a szultán és Ferdinánd között létrejött a béke úgy azonban, hogy Ferdinánd köteles Jánossal is megegyezni. Azt is írja, hogy a török császár őt látta el teljes felhatalmazással arra, hogy a János és Ferdinánd közti ellentéteket Ferdinánd követeivel elsmíftsa, még pedig azzal a kikötéssel, hogyha a béke János királlyal létre

¹ U. o. 330. l. Az itt említett csauz Mehemet bég volt, Ferdinánd követe pedig Zárai Vespasián.

² *Kretschmayr* i. m. 92. l.

nem jön, az esetben a szultánnal kötött béke is semmisnek tekintendő. Ehhez még csak azt fűzi Gritti, hogy a szultánnak az a kívánsága, hogy az ország semmi része se maradjon Ferdinánd kezén. Végül igéri, hogy a János és Ferdinánd közti ügyek érdekében rövid idő múlva visszatérend.¹

Hogy Grittinek ezen tudósítása csak részben felelt meg a valóságnak, Brodarics előtt nem lehetett ismeretes és így jó-hiszeműleg elfogadhatta egész terjedelmében. Ibrahim nagyvezír és Gritti szoros barátsága mindent lehetővé tett. A szultán tudtán kívül ők maguk megegyezhettek akár az egész ország felosztására nézve is. Ez a két himpellér egymást egészítette ki. A kapzsiságban és a hatalomra kúszásban egyformák voltak; csakhogy az egyik ravaszabb volt a másiknál. Az az egyik pedig Gritti volt, a ki annyira hatalmába tudta ejteni még a szultánt is, hogy nem egyszer kebelbarátjának megkerülésével olyasmit csikart ki a szultántól, a mit Ibrahim közbenjárásával sohasem ért volna el.

Mindabból, a mit Gritti írt volt, ténynek csak az fogadható el, hogy a szultán Grittit szándékozott Magyarországra küldeni a két király közti ellentétek kiegyenlítésére és kölcsönös beleegyezésükkel a határok megállapítására.²

Brodarics június és július hónapokat Budán tölti, itt van még augusztus elején is; de bizonyára készülöben volt valamely Ferdinándpárti vidékre, mert útlevelet kért Ferdinándtól, a ki azonban kérését, bizonyára a béke ügyének elintézéséig, megtagadta.³ Augusztus 19-én már Székesfehérvárott van⁴ és innét írt levelében féltő gonddal teszi szová Nádasdy ügyét, a kinek helyzete, a külső jelekből ítélve, megrendült. Mert, bár János király tudhatta, hogy Nádasdy miért idegenkedik Grittitől, de azt mégis zokon vette tőle, hogy Gritti távollétében, annyi hívás után is távol maradt az udvartól. Ezt a hangulatot tolmácsolja Brodarics, midőn levelében hivatkozik, hogy ő már számtalanszor rámutatott arra, hogy mit tegyen Nádasdy a királlyal s a kormányzóval szemben s milyen legyen magához Brodaricshoz is. Most is csak azt tanácsolja, úgy viselkedjék, hogy a jövőre nézve biztosítva érezhesse magát, nehogy valami váratlan dolog történjék. Mert hát változékony az ember sorsa; bízzék tehát Nádasdy csak olyanokban, a kik őt szeretik és tanácsaikkal tiszt-

¹ Tört. Tár, 1908. 331. l.

² *Kretschmayr* i. m. 96. l.

³ Egyháztört. Eml. II. 275. l.

⁴ Nádasdy Anna talán Fogarasba készült, melyet bátyja, Majláth Istvánnal való eljegyzésekor hozományul neki ajándékozott, (*Horváth Mihály*: Gr. Nádasdy Tamás élete 46. l. 2. j.)

tes és állandó értékű dolgokra unszolják. De hisz erről már szinte a csömörlésig írt.

Tudatja vele, hogy a király útban van Pécs felé. Minthogy a király hosszabb időre távozott Budáról, kíváncsi volt, hogy Gritti távollétében valaki helyettesítse János királyt. Ezt a körülményt helyezi élénk világításba Brodarics, midőn megírja Nádasdynak, hogy Budán Ráskay Gáspár maradt királyi helytartóul; mert Csibak¹ azt kívánta volna, hogy Pestnek és Budának bírái és a várnagyok neki esküt tegyenek, a mit a király nem látott jónak, minthogy megemlézték előtte, hogy az még sohasem történt és így nem is engedtetett meg. De nem volt ez azért se teljesíthető, mert ezáltal úgy tűnt volna fel, hogy Budán király maradt és nem helytartó.²

Nagy belső bajaink alatt a külföld csak ritkán, legtöbbszörre, ha érdekkörébe esünk, közeledik hozzánk. Még a régi jó barátok, sőt honfitársaink is hallgatnak, s ha mégis megszólalnak, a haza sorsa mellett elsősorban érdekeltségük váltja ki belőlük. A hazától távol élő Oláh Miklósnak is sok aggodalmat okoznak hazánk felfordult állapotai. Ez az érzelme mindenesetre tiszteletre méltó vonással világít egyéniségére. De midőn ennek kifejezést ad, nyilvánvalóvá lesz, hogy egyaránt félti ő a hazáját és nem csekély aggodalmat okoznak neki pusztításnak és közprédának kitett jóságai. Keresi is a módot, hogy jóságainak valamiképp védelmet találhasson. Éber figyelemmel kíséri a békemozgalmat, melyre nézve éppen Brodaricsnak és Nádasdynak tulajdonít döntő befolyást.³

Hanem a béke Brodarics minden erőlködése mellett is csak lassú lépéssel vánszorog. Ebben a lassúságban éppen nem tiszteletreméltó része van Gritti kormányzónak; mert hiszen neki állott érdekében, hogy mentől tovább húzódjék a béke létrejövetele. Addig ugyanis az egész ország területét magáénak tekintette. Gritti még a nyár derekán ígérte, hogy visszatér a két király ügyének elintézésére. De bizony még november elején sincs itt. Mindössze csak arról értesítheti Brodarics Nádasdyt, hogy Tranquillus Andronicus, Gritti titkárja, visszatért Konstantinápolyból, a ki a békére vonatkozó értesüléseket megerősíti. Ez

¹ Csibak Imre nevét történelmi irodalmunk állandóan Czibaknak írja. En azonban, olasz eredetű (Cibacco) lévén a család, úgy vélem, nem helytelenül írom Csibaknak. Nagyvárad püspöke is csak azért írhatta magát alá Czibak-nak, mert a későbbi cs kettős mássalhangzónk akkor még nem volt kialakulva.

² Tört. Tár, 1908. 331—332. l.

³ Oláh M. levelezése 389., 391., 393., 394., 408. és 411. l.

megmutatta a Károlyhoz és Ferdinándhoz küldött levelek másolatát is, a melyek hasonlóképp megerősítik a békére vonatkozó értesítését. Még csak arra kéri, vigye keresztül, hogy Török Bálint és »fiverei« legyenek már neki a pécsi püspökségben jó szomszédai.¹

A béke létrejövetele komoly színt kezdett ölteni. E mellett bizonyít az a körülmény is, hogy több külföldi nagyhatalom, mondhatni minden számot tevő állam hirtelen figyelmére méltat bennünket. Sajnos, ez az érdeklődés legtöbb esetben, nem nekünk szólt, hanem idegen államok érdekeinek szüleménye volt. Ez az érdekközösség és viszonylat áll a két király közti versengés gyászos korszakára is. Valahányszor felénk fordul Francziaország, Németország, vagy éppen Anglia figyelme, biztosra vehető, hogy közeledésüknek egyáltalán nem a mi érdekeinknek előmozdítása a célja. Nagy állami érdekeik adják meg hozzá a soha sem önzetlen hátteret. Se vége, se hossza ilyenkor a nagyhangú ígéreteknek; gyámolítást, anyagi és szellemi mankót ígérgetnek János királynak csak azért, hogy valamely politikai kapcsolatot létesíthessenek, s ha czélt értek, ha sikerült a dolgokat újból összegabalyintaniok: magára hagyják a biczegő, önállóan járnai nem tudó simplex és erélytelen királyunkat.

A János és Ferdinánd közti béke meghiusultának, eltolódásának, a mindig újabb és újabb fordulatokban bővelkedő halogatóknak rúgója nagyrészt a külföldi hatalmak beavatkozásában található fel.

Ilyen eszköznek tekinti Jánost és általa darabokra tépett hazánkat VIII. Henrik angol király is. De talán mégis ő tett Jánosnak legnagyobb szolgálatot, midőn ennek megkoronáztatása után elsőnek czímezi őt királynak; de még ennél is értékesebbnek tekintendő az a nem titkolt barátság, melylyel János

¹ Tört. Tár, 1908. 333. l. »Agas, oro, et effcias cum domino Valentino Therek et *fratribus eius*, ut sint mihi boni vicini.« Itt a *frater* szó kétségkívül gúnyos értelemben veendő és *czimborát, pajtást* jelent. Arról aligha volt tudomása Brodaricsnak, hogy Nádasdy 1531 november elején Berzenczén titkos egyezsége lépett a Ferdinánd-párti Sulyok György pécsi püspökkel, Török Bálinttal, Bakics Pállal, Szalay Jánossal, Sulyok Istvánnal és Sulyok Balázssal, a kik keresztény hitükre fogadták, hogy életüket és jószágaikat koczára téve, Nádasdyt bárki ellen megvédelmezik. (Katona: Hist. critica. XX. 698.) Ennélfogva hiábavaló volt Bodarics esdeklése Nádasdynál, a ki maga is »fráter«-je lévén Töröknek és a többieknek, ha akart volna is, akkor se tehetett volna Török Bálint ellen, mert hiszen szövetséges társa volt. (Horváth M.: Gr. Nádasdy Tamás élete 50. l., a hol Katona művéből az erre vonatkozó oklevél is közölve van.)

tekintélyét hívei és szövetségesei előtt növelte, a bécsi udvarnál pedig félelmetesebb ellenfélle tette.¹

VIII. Henrik anyagi segítséget nem küldött ugyan Jánosnak, de annál nagyobb erkölcsi támogatásban részesítette. Ő volt az a bátor szavú uralkodó, a ki midőn a pápa Ferdinánd sürgetésére János királyt állítólag azért, mert a törökkel szövetségelt, meghallgatás nélkül, igazságtalanul kiközösítette, ez ellen óvást emelt. Nem elégedett meg még azzal se, hogy ő viszont azt a kijelentést tette, hogy a török veszély főokává lett ez a kiközösítés, hanem követének is meghagyta, hogy eljárását a legkeményebb szavakkal adja tudtára a pápának, hogy ha már beleavatkozik a világi fejedelmek dolgaiba, legalább ne kedvezzen egyik félnek se, hanem a jog és méltányosság szerint járjon el.²

Erre az erkölcsi támogatásra világít rá Brodaricsnak és Frangepán Ferencz érseknek — Budán, 1533. december 1-én kelt — közös levele, Brodarics fogalmazványa, a melyben Casalis Gergelyt, VIII. Henrik angol király vatikáni követét arra kéri, bírja rá a pápát, hogy János királyt az excommunicatio alól mentse fel, mert már eddig a török veszélyen kívül más bajoknak is kútfejévé lett. Uraságod — írják — több szóval ír a királyunk ellen igazságtalanul hozott kiközösítés alóli fölmentés ügyéről; a miről mi sokat beszélünk és tárgyalunk Felséges urunkkal, a ki egyáltalán nem tartja kötelességének könyörögni olyan fenytések megszüntetéseért, a melyek a világ minden joga ellenére hozattak. Nincs ugyanis olyan büntetett a világon, a mi miatt a királyt ellenségeinek kérésére és állításai alapján, meg nem idéztetve, meg nem hallgattatva, meg nem győzve, a jognak minden törvényszabta kellékeit mellőzve, ki kellett volna közösíteni. A mit még magánszemély ellen se kellett volna elkövetni, sokkal kevésbbé király és még hozzá olyan király ellen, a kinek uralmától függ most kétségkívül az egész kereszténység sorsa. És épen ezért, mivel az efféle ítélet egyáltalán semmis, (miként az a legtanultabb férfiaktól már akkor is, mikor ezek a király sérelmére kihirdetettek, annak találattott és ítéltetett) a király nem is tulajdonított a dolognak nagy jelentőséget. Miért is inkább állítójának, a Szentséges urunknak kötelessége maga jószántából újra tárgyalni azokat, a mik ilyenképen intéztettek el.

Igen nehezen, de mégis rávétellett a király azokra, a miket Uraságod és fivére Ferencz Úr, meg fog érteni ezen királyi titkos

¹ *Angyal Dávid*: Erdély politikai érintkezése Angliával. (Olcsó könyvtár 1238—1241. sz.) 19 l.

² U. o. 13. l.

futártól, Florenczi Corsinus András úrtól és őfelségének útasi-
tásából, melyet tőle fog kapni. A király iránti jóindulatból az-
után Uraságtok dolga leszen, hogy Őszentségénél azon végzések
megsemmisíttessenek. Ártatlanságán és igazságán kívül tekin-
tetbe kellene vennie Őszentségének a király helyzetét és dolgai-
nak jelenlegi állását is. Mert már odáig jutottunk, hogy Magyar-
ország megfertőztetik a lutheranus tanoktól, a miről én, a sze-
rémi püspök, nemrégiben írtam is egyetmást Szentséges Urunk-
nak és valóban elcsodálkoztam, midőn Uraságod leveléből arról
értesültem, hogy azok nem tetszettek. Pedig azt hisszük, mi
erre kötelezve vagyunk — egyrészt azon fogadalom révén, mely-
lyel az apostoli szentszéknek, másrészt magának Őszentségének
tartozunk — ezekről, a mik ebben az országban történnek és
Őszentsége dolgait érintik, Őszentségét értesíteni, neki a való-
ságot megírni ; mert komoly dolgokban veszedelmes hízelegni.
És tartozunk Őszentségét azokra is figyelmeztetni, mint a ki
által egyedül gátolhatók meg az ilyen betegségek. De ha Őszent-
ségének és a biboros urak füleinek ilyesmik rosszul hangzanak,
könnyű magunkat ilyesmitől visszatartani és ezentúl tartóz-
kodunk is ; hanem azt hisszük, hogy a mi hallgatásunk többet
fog ártani az apostoli széknek. — Most is, nemcsak szerte Magyar-
ország jelesebb városaiban taníttatik és hirdettetik a luthera-
nismus, hanem — a királyi elnézés folytán — még itt Budán is ;
a ki, midőn erről szólunk, azt szokta mondani, hogy : hiszen ő
ki van közösítve !

Nehezen, ugyan, de mégis megnyertük tőle, hogy ennek a
titkárnak visszatérteig, itt Budán megakadályoztassék Luther
tanainak nyilvános hirdetése. Úgy látszik nekünk, hogy Szent-
séges Urunknak nem kellene a dolgot elhanyagolnia, mert a baj
folyton és egyre szélesebben, terjed ; fel kellene oldoznia a királyt
és minden módon magához vonzania, mert itt vannak Német-
országból és más keresztény országokból a fejedelmek és akadnak
sokan Magyarország előkelői közül is, a kik a királyt ingerlik.
Mi kevesen minden tőlünk telhetőt megteszünk, hogy a királyt
az apostoli szék hűségében megtartsuk, de, oly nagyon elmérge-
sedvén a dolog és a király is annyira elkeseredvén, nem tudjuk,
ha vajjon ehhez elégségesek leszünk-e ? főleg, mivel a főbaj és
kegyetlen sérelem el nem háríttatott. És higgye el Őszentsége,
hogy nagy ajánlatokat tesznek a királynak, csakhogy ne gátolja
meg országában és fennhatósága alatt a lutheranizmust.¹

Ezen levél nyomós bizonyíték Brodarics hithűsége mellett
és az ellene hangoztatott lutheranus érvekkel szemben. Bár más-

¹ Magy. Tört. Emlékek I. 5. 186—187. 1.

részt kiviláglik belőle, hogy Brodarics nem tartozott azok közé, kik az új tanok hívei ellen kegyetlen megtorlást kívántak alkalmazni. Ő igazi humanista, s mint ilyen: liberális és türelmes természetű is volt. Különben pedig fájt neki a római curia fel fogása, a mely egyik leghivatottabb hívétől nyert értesítést el ismerés és méltánylás helyett, alkalmasint tárgyilagos nyilt szavúsága miatt, nehezteléssel fogadta. Nem is késett Brodarics ezt magának a pápának is tudomására hozni december 10-iki levelében.¹

Az angol király követével és a pápával a lutheranizmus ügyét is úgy iparkodott Brodarics tárgyalni, hogy azzal minél hathatósabban támogathassa János király érdekeit. Általában ez a cél jellemzi Brodaricsnak jóformán minden levelét, írta legyen azt akár hazai, akár külföldi befolyásos egyénhez.

Brodaricsot — és így a hozzá közel állókat is — ezidőszerint első sorban a konstantinápolyi tárgyalások érdekelték. 1533 december 17-én sietve tudatja Nádasdyval, hogy Verbóczy visszatérőben van Konstantinápolyból, kapott is már tőle levelet, melyet Nádorfehérvárról írt és a melyben örömmel jelzi, hogy a legjobb válaszzal jön, mert a szultánnál mindenben kívánsága szerint járt el.²

Elérkezett az 1534. év eleje is; azonban a béke ügyéről még mindig nem tudnak biztosat. Azok a feltételek ugyanis, melyeket Konstantinápolyban előterjesztettek, Verbóczy visszatérte után is inkább csak Szulejmán és Ferdinánd közti, nem pedig János és Ferdinánd közti békének tekitettek. Annál nagyobb reménnyel várták haza Grittit, a kiről február elején még csak annyit tud Brodarics, hogy útban van.

Tájékoztatóul megírja Nádasdynak, hogy a napokban Pécsre utazik magánügyeinek elintézésére. Újságul csak azt nyújthatja, a miről lengyelországi levélből értesül, hogy Angolországnak új királynője van, a ki jó viszonyban van Károly császárral. Azt is megírták azon levélben, hogy a francia király újból készül Milano ura ellen. A békeszerető Brodarics meg is borzad tőle és felsóhajt: »Ime, ismét új háború, új széthúzás a keresztények közt«.³

A mit Brodarics már február 22-iki levelében jelzett, hogy Pécsre kell utaznia, valóra is vált. Bár nem tudhatni, hogy mikor utazott le, tény, hogy április 8-án még ott tartózkodik.

¹ Sörös i. m. 116. lapján tévesen decz. 13-ról keltezettnek mondja Brodarics ezen levelét.

² Tört. Tár, 1908. 333—334. l.

³ Tört. Tár, 1908. 334—335. l.

Magántermészetű dolgok elintézéséről levelezik ezután Brodarics Nádasdyval hónapokon át, de a várva-várt Gritti csak nem jön. Egyre csak ígéreti, hogy majd ekkor, majd akkor érkezik meg, de tulajdonképen el se indult Konstantinápolyból.

Ennek oka pedig az volt, hogy a kormányzó helyzete és befolyása a portán fölötte megrendült és nemcsak tekintélye, de bőre is koczkán forgott. E miatt számításánál tovább tartózkodott Törökországban: de kénytelen volt ott időzni magánügyei miatt is, mert kalmárkodásától legfontosabb politikai szövevényei mellett se tudott és nem is akart szabadulni. Nem hiába tartották őt Kelet bankárjának, ezért a címért azonban drága bért kellett fizetnie. Ennél drágábban csak János király elleni áskálódását fizette meg.

Végre valahára 1534 júniusában mégis elindult Konstantinápolyból. Brodarics már június 19-én értesíti Nádasdyt, hogy a kormányzót várják, a ki legutóbbi levelében tudatta, hogy rövidnap Budán lesz, még pedig úgy a király, mint az ország ügyeire nézve igen jó végzéssel. Abban a levélben megírta Gritti, hogy Konstantinápolyban azért maradt oly sokáig, mert Schepper Kornélt, a Ferdinánd királynak és Rincont, a franczia királynak követét várta.

Akkor már Nádasdy bizalma Brodarics iránt, folytonos unszolásai miatt, erősen megingott. Erről Brodarics is értesült. Épen ezen június 19-iki levele elején szelíd szemrehányásként, fájó érzéssel ír Nádasdynak arról, a mit ez róla még pécsi tartózkodása alatt (április) írt a kalocsai érseknek. Azokra nézve csak az az egy megjegyzése, hogy »mindenkor csodálkozni fogok azon, ha Uraságod valaha is megfélelkezhetnék olyan őszinte és minden javán annyira fáradozó barátjáról, a milyennek engem mindig tapasztalhatott.«¹

Ezen értesítések közben azonban sokat változott a helyzet. Nehéz fellegek borultak János királynak hányattatásban bővelkedő uralkodására. Úgy látszik, hiábavalónak bizonyult a két szövetségesnek, VIII. Henrik angol és Ferencz franczia királynak a béke létrehozására irányuló törekvése. Hiába küldi Henrik Brodaricshoz, mint a béke hathatós támogatójához és János király nagyteknétyű tanácsosához Casalis Gergelyt, Ferencz pedig Corsinust, hogy vele a béke érdekében minden lehető elkövessenek,² a gyorsan egymásra következő események többet ártottak János királynak, mint a mennyit a külföld közbenjárása használhatott volna.

¹ Tört. Tár, 1908. 336. l.

² Egyháztört. Eml. II. 359., 368.—369. l.

A Ferdinánd és a szultán között létrejött béke csak bomlasztó hatással volt János híveire. Faképnél hagyják Erdődy Simon, zágrábi püspök, Verbőczy Imre, a kancellár fia, Bebek Ferencz, Serédy Gáspár. Ugyanekkor tér vissza Ferdinánd hűségére Nádasdy Tamás gróf is, a ki csak kényszerűségből állott János mellé,¹ de a kiről épen Brodaricsnak hozzá intézett levelei teszik nyilvánvalóvá, hogy sohasem tudott iránta fölmelegedni. Lógós barát, idegen talajba ültetett növény maradt ő János mellett mindvégig, soha sem érezte magát jól, sohasem virágzott és így termést se hozott. Pedig ugyancsak törekedett, fáradozott Brodarics, hogy valamikép virágfakadásra bírja. De a fáradhatatlan kertész hiába vesződött vele.

Nádasdy idegenkedését csak fokozta a külföldi fattyúnak kormányzóvá történt kineveztetése, a mit ő elejétől fogva ellenzett és annyira kimutatta rosszalását, hogy közte és Gritti között nemcsak politikai, de kérlelhetetlen személyi ellentét is fejlődött ki.

Nádasdy minderről tájékoztatta Brodaricsot, kinek tanácsát annyiszor kérte. Bizonyára tudatta Brodaricscsal Ferdinándhoz való visszatérését is, a ki, minden jel szerint elfogadhatónak találta Nádasdy indokait. Szinte érezhető, hogy Nádasdyt részben az országban egyre jobban terjedő Gritti-ellenes áramlat bírta arra az elhatározásra, hogy régóta leplezett szívevágýát, a visszatérést megvalósíthassa. De ha Brodarics — mást sem tehetvén — elfogadta Nádasdy érvelését, bizonyára elvonult lelki szemei előtt az a Nádasdy, a ki életében annyiszor adta tanújelét kincsvágyának és kapzsizságának. Feltárulhatott előtte Nádasdy önző egyénisége a maga meztelenségében és visszataszító bizonyítékaival. Ott lebegett előtte az a Nádasdy, a ki az 1526-iki királyválasztásnál drágán fizettette meg szolgálatait Ferdinánddal; a ki, midőn az 1529. évben Buda várát védte és elfogták, kegyelmet kapott Jánostól, sőt rövid időre rá az egi püspökség igazgatását, majd a máramarosi sóbányák vezetését és Huszt várát nyerte annak minden tartozékaival. Élénk emlékezetében volt az a Nádasdy is, a ki János királynál 1532-ben Brodaricsra és Frangepán érsekre támaszkodva, keresztül vitte, hogy kiszemelt jegyese: gróf Kanizsay Orsolya olykép fiúsíttassék, hogy jövendő férje a gróf Kanizsay birtokokat minden tartozékaikkal együtt örökölje (Lippa, 1532 június 8); a ki, miután ezt Ferdinánddal is elfogadtatta (1534 aug. 6) és magának minden előnyt biztosított, — kétség kívül újabb jutalom reményében — de nagyrészt azért is, mert az erélyes kincstartó,

¹ *Kretschmayr* i. m. 117. l.

Fráter György, Mármaros és a sókamarákat kivette Nádasdy kezeiből — elhagyta János királyt.¹

Elképzelhetetlen, hogy hiábavaló emberfeletti fáradozásának, erőlködéseinek szomorú szemtanúja ne vetette volna fel azt a gondolatot is, a mit végrejuttatásában is emlékeztetébe vés Nádasdynak, hogy annak idején csakis Brodarics kedvéért és azon föltétel alatt ruházta rá János király a Kanizsay-féle jószágokat, ha a király előtt tett ígérete szerint öccsének, Mátyásnak, 300 vagy 400 jobbágyot átenged.² Szóval látta azt az embert, a ki elvesztve Ferdinándot: jutalmul és vigasztalásul kapta Egert, Mármaros, kincstartóságot, Fogarast; majd elpártolva: biztosította a gróf Kanizsai birtokokat. Olyan vesztes ő, a ki csak látszólag veszít, valójában azonban mindig nyer. Úgyes kétkulcsos, köpönyegforgató.

És mégis, annyira szívéhez nőtt ez a kétkulcsos »fia«, hogy jó atyjaként ezt is megbocsátja neki s ha még úgy vérezik is távozta miatt szíve, nem űzi el, hanem továbbra is gyámolítani akarja.

Nádasdy ezen pálfordulására vonatkozik Brodaricsnak Budáról, 1534 szeptember 10-én írt néhány sornyi levele, melyben alkalmasint azokra a nehéz viszonyokra céloz, a melyek Csibak Imre meggyilkoltatása nyomán támadtak. Ép azért csak arra kéri, legyen viszont ő is igaz őszinte barátja.³

Nádasdy átpártolása nem pillanatnyi elhatározás műve volt. Készült ő arra, úgy látszik, attól a perctől fogva, melyben kényszerhelyzeténél fogva János mellé állt. S hogy előbb nem tette meg elhatározó lépését, teljességgel Brodarics befolyásának tekintendő. Ezt világítja meg Brodaricsnak azon csonka levele is, a mely tartalmánál fogva a Pécsset, 1533 május 18-án kelt levélhez csatolandó — és a melyben óvatos szavakkal ugyan, de vezető egyéniségre valló emelkedettséggel kifejti a királyhűsége vonatkozó nézeteit. Tette pedig ezt azon okból, mert Nádasdy már ekkor is el akarta hagyni János királyt.

Rajongó szeretet árad ki ebből a levélből úgy a haza és a király, mint Nádasdy iránt. »Az egész dologról — írja — most

¹ *Horváth Mihály*: Fráter György élete, 30—31. l. és *u. a.*: gr. Nádasdy Tamás élete 59—61. l. Utóbbira nézve kötelességszerűleg megjegyzem, hogy ebben Horváth Mihály Nádasdyt egyoldalúan ítéli meg, jellemrajzában hiányos, kiméletes, tartozkodó, sőt elfogult. Ezen eljárását megmagyarázza ugyan, de nem mentheti az a körülmény, hogy művét jótevőjének: gróf Nádasdy Ferencz váci püspöknek ajánlotta — 1838-ban. Az 1872-ben megjelent Fráter György cz. művében azonban helyreigazította ifjúkori botlását.

² Egyháztört. Eml. III. 375. l.

³ Tört. Tár, 1908. 337. l.

sem vélekedhetem másként, mint azelőtt és a mely felfogásomról gyakran hallottál. S habár gyakran nemcsak tanácsosodnak, hanem nagyfontosságú dolgokban : jósodnak is ismerhettél meg, talán mégsem lesz érdemtelen, ha valamit most is elfogadsz tőlem (ut mihi et nunc aliquid crederes). *Azt bizonyára nem helyeselhetem, hogy kiki a magán ügyével törődjék, a királyt és a hazát pedig faképnél hagyja.* Egészen más az én felfogásom a fejedelemtől is és a hazáról is. Egy derék hazafinak (civis) mindent, legyenek azok bármifélek és elviselésük bármily nehéz, el kell tűrnie és nem szabad távolról szemlélnie : mert az erény nagy dolgok körül forog. Ne üdvözölj tehát engem azért, hogy e napokban ¹ távol voltam Budától, mert — (miként Te írod s bár én még most se értem s csakis Tőled értesülök), hogy miféle veszély fenyegetne, annyira nem fogom fel, hogy most tüstént abba a veszedelembé megyek, akkor akarva leginkább szolgálatára lenni a királynak és a hazának, midőn nagyobb veszélyben látom. Kötelességem így cselekedni és azt hiszem, hogy így tartoznának mások is, a kik nem hederítenek inkább azokra a kifogásokra, a mik előttem számba se jönnek, de sokan hangoztatják : nem akarok a törökök közt élni. Sőt, miután Isten a mi vétkeink és atyáinkéi miatt úgy akarta, hogy hazánk a töröknek legyen alávetve, *nekünk a hazával és a hazáért mindent el kell viselnünk.* Mindent, egyáltalán semmit se kivéve. És e tekintetben semmi se tűnhetik fel oly éktelennek és oly csunyanak, a mi ne lenne legildomosabb és legtisztességesebb, ha a hazáért és a hazával, és ha a fejedelemért és a fejedelemmel történik. A mely véleményemtől élve soha sem tágitok. És engem ugyan a hazáról való gondoskodástól és a fejedelem iránti engedelmességtől a törökök el nem tántoríthatnak ; de semmiféle dolog se fog megbillenteni, ha csak betegség, halál vagy olyan inség nem, a milyent el nem viselhetek. Bocsássá meg Uraságod, ha előtte ily nyíltan feltárom véleményemet és vegye, kérem, jónéven, a minthogy a legjobb szándékból fakadnak.²

Ki ne érezné, hogy ezen szavak egy minden ízében emelkedett léleknek, igazi hazafinak hitvallását tartalmazzák. Szerette volna, ha Nádasdy is ilyen felfogásra tehetett volna szert ; s hogy nem sikerült elérnie, az igazán nem rajta múlt. Sőt, mi több, azt sem érthette el, hogy ő hozzá állandó, őszinte lelkülettel lett volna. Mert tény az, hogy a kettejük szoros barátsága egyi-

¹ Ez is bizonyítja, hogy a föntjelzett, Pécsről írt levélhez tartozik, csak hogy a benne foglaltakat nem akarta a futár szóbeli elmondására bízni. Különbözik a levél másik része is tele van Brodaries hazafias nézeteivel.

² Tört. Tár, 1908. 339—340. l.

köknök sokféle előnyére és hasznára volt ; de az is bizonyos, hogy ez az egyik semmiképen se Brodarics püspök volt.

Szinte szánsalomra méltó ennek a nagy léleknek évek során át tartó kunyorálása Nádasdynál azért, hogy a János királytól adományozott, de Nádasdy tanácsára elfoglalt pécsi püspökséghez tartozó jószágainak nyugodt élvezéséhez segítse. Végre is, mivel hiábavalónak bizonyult kérése, Brodarics beválthatta szavát és jobbágyaival visszafoglalta jogos birtokait. Talán számított arra, hogy Nádasdy majd csak segítségére lesz. De e tekintetben, mint egyebekben is, a miket Brodarics fájdó lélekkel még végrendeletébe is beleszó, hűtlen barátnek, hogy ne mondjam : alattomosnak, önzőnek bizonyult.

Maga Nádasdy minden valószínűség szerint, sokszor áltatta Brodaricsot, hogy ezt meg ezt teszi érdekében és szemben vállalkozott is a Brodarics és Kápolnay közt fölmerült ügyek elsímítására, tényleg azonban semmit se tett ; de nem is tehetett, mert Kápolnaynak lekötelezettje volt. Török Bálintnak pedig szövetséges társa. Ha azonban mégis tett valamit, nem volt benne köszönet.

Csodálatos, hogy Brodarics későbbi leveleiben egy szóval se említi Gritti meggyilkoltatását. Nagy beismerés rejlik ebben a mélységes hallgatásban. De ő ezentúl általában szótalánabbá lesz. Nádasdyhoz is csak múlhatlan esetekben fordul, akkor is többnyire magánügyekben.

Kujáni Gábor.

Történeti irodalom.

Dr. Szádeczky Lajos: Iparfejlődés és a czéhek története Magyarországon. I—II. köt. Az Országos Iparegyesület báró Kornfeld Zsigmond könyvtára. VI—VII. köt. Budapest, 1913. 8°. VIII. 234., 376. l. Ára 6 K.

A munka, a melyet jelen sorainkban ismertetünk, részben már régi ismerőse szakköreinknek. Még 1889-ben írta meg Szádeczky és adta ki az Akadémia történeti értekezései között. Tudós szerzője büszke lehet rá, hogy könyvének nagy hatása is volt. A czéhek történetére vonatkozó irodalom gyors lendületnek indult. Különösen a két egyetem művelődéstörténelmi semináriumainak hallgatói és a városi levéltárak localis történet iránt érdeklődő kutatói serénykedtek, hogy városaink czéheinek történetét hol vékonyabb, hol vastagga nőtt kötetekben bemutassák. Szádeczky »A czéhek belső szervezete és életmódja« cz. fejezetében a földolgozásra megadta a mintát, az adatok elrendezése tehát ezen az alapon könnyű munka volt. Önállóság természetesen ezekben a tanulmányokban — legalább legnagyobb részükben — nincs, értéküket a localis adatok csoportosítása adja meg. Új összefoglaló földolgozásra sem ösztönöztek. A mikor tehát az Országos Iparegyesület 1912. tavaszán fennállásának 70-ik évfordulóját ünnepelte, elhatározta, hogy Szádeczky időközben elfogyott munkáját újra kiadja.

Igy keletkezett az előttünk fekvő kétkötetes munka. Szádeczky a közel huszonöt év előtt megjelent munkát nem nyomatta le újra, hanem átdolgozta. A feldolgozott rész megkétszereződött, a czéhek lajstroma tehát okmánytárral és a magyar ipartörténet bibliographiájával külön kötetbe került.

Egészen új benne a következő három fejezet: I. Városaink keletkezése, III. Erdély ipara a fejedelemség korában és IV. Iparfejlődés és czéhek az újkorban. Ezek közül a themák közül úgyszólván egyik sem foglalkozik kizárólag a czéhekkel, a miért is a szerző a címet is kibővítette az »Iparfejlődés« kifejezéssel.

A három új fejezet közül a városaink keletkezéséről szólót tartjuk a legkevesébbé sikerültnek. Szádeczky ezt csak bevezetőnek szánta, rövidre fogta, ámbár a külföldi, az általános fejlődésre is

tekintettel akart lenni. A mikor például sikra száll az ellen az állítás ellen, hogy a magyar városi intézmény egészen német eredetű (7. l.), s az olasz, franczia, flandriai városokra utal, nem ártott volna rámutatni arra, hogy a hasonlóság a német és a magyar városok fejlődése közt abból származik, hogy német földön is, nálunk is a város nem római csirából fejlődött, hanem a honvédelmi szükség és a vásárjog hozta létre. Városaink legfontosabb népeleme különben mégis csak a német volt, a mely magával hozott törvényeivel és itt szerzett autonómiájával, sajnos, nemzeti jellegét is soká megőrizte. Sőt még a magyar elemek beolvadását is századokon át megakadályozta. Ez a nemzeti ellentét s a város autonómiája megakadályozta a magyarság körében az ipar föllendülését. A kézműves foglalkozásra a hajlandóság amúgy sem volt meg a magyarságban ; a török hódoltság idején alakult nagy lakosságú városok is mindig földműves jellegűek maradtak.

A legfontosabb tárgyak egyikét tárgyalja az »Erdély ipara a fejedelemség korában« cz. fejezet, a melynek adatai nagyrészt az Erdélyi Országgyűlési Emlékekből valók. Ez a fejezet már nem czéhtörténet, nem is csupán ipartörténet, mert az erdélyi országgyűlések hozta limitatiókkal és a körülöttük és értük megindult küzdelmekkel s így a kereskedelem, az árfejlődés és a pénz vásárlóképessége alakulásának fontos kérdéseivel foglalkozik. Gazdaságtörténetünknek kevés olyan vonzó kérdése van, mint hogy a XVI. század nagy árforradalma milyen hatással volt hazai viszonyainkra ? Hol és milyen mértékben érezhető ez a hatás ? Milyen érdekes az a néhány lajstrom, a melyben Szádeczky egymás mellé állította a fontosabb czikkek árfejlődését a limitatiók alapján ; milyen izgalmas küzdelmeket árulnak el a rövid időközökben megújított, megerősített és végre mégis csak megváltoztatott limitatiók száraz számai.

Hasonló kérdéseket tárgyal a harmadik új fejezet is : »Iparfejlődés és czéhek az újkorban.« A királyság területén azonban a törvényhozás nem igen foglalkozott a limitálással s még a XVII. század végén is az árszabások meghatározását a megyék hatáskörébe utalta. A küzdelmek, a melyeket az erdélyi törvénycikkek olyan beszédesen sejtetnek, itt is megvoltak, de nagyon szétágtak. A czéhek visszaélései ellen tehát más rendszabályokat szegeztek. A kormány szabályzataik egyöntetűsítésére törekedett. Ez volt a törekvés Mária Terézia korától I. Ferenczig. Természetes, hogy ezek között a körülmények között Szádeczky is ebben a fejezetben inkább ezzel a kérdéssel foglalkozott, mint az áralakulással. Műve nem teljes és kerekded története a magyar ipar fejlődésének ; előszavából kitűnik, hogy a szerzőnek célja

sem az volt, de ez utóbbi két fejezetében igen fontos kérdésekre vetett világosságot.

Vajha műve új kiadása is olyan hatással volna a kutatókra, mint az első ; vajha most a limitációk kérdése ösztönözné munkásságra levéltárosainkat és a helyi történet iránt érdeklődő tanárainkat. Hiszen egynémely levéltár, pl. a debreczeni és a lőcsei olyan szép, majdnem teljes sorozatokban őrizte meg a limitációkat, hogy a helyi áralakulás fejlődését tabellákban összeállítani s a lényegesebb árváltozások okait föltárni nem volna nehéz munka. Az ilyen előmunkálatok alapján azután az országos áralakulást is tanulmány tárgyává lehetne tenni. Meg lehetne határozni az országos átlaggal szemben a helyi természetű drágaságokat és okait s az európai árhullámzással szemben az országos árak eltérő alakulásait.

Az okirattárra csak annyit jegyzünk meg, hogy annak anyaga a szerző szavai szerint nagyrészt az Erdélyi Múzeum-Egyelet levéltárából van összeválogatva s ott is főkép a kolozsvári szabók és ötvösök irataiból. Ámbár örvendetes, hogy így sok kiadatlan anyag jelenik meg nyomtatásban, még sem értünk egyet ezzel a szemponttal, a mely az egész ország iparának fejlődését tárgyaló munkához az illusztrálásra szolgáló okiratokat ilyen szűk helyi alapon válogatta össze.

Elismerés illeti meg az Országos Iparegyesületet, hogy ennek a kérdésnek két kötetet szentelt. Szádeczky, a ki az egyesület ipartörténelmi szakosztályával összeköttetésben van, nagy szolgálatot tenne a magyar gazdaságtörténelemnek, ha a szakosztály figyelmét a rendszeres munkálatra hívna föl. Ha a czéhek történetéhez okmánytárt lehetett adni, miért ne lehetne más kérdéseket is, pl. az árúmegállító jogot, a mely az ipar fejlődésével olyan szoros kapcsolatban van, a reávonatkozó okiratok összegyűjtésével és kiadásával megvilágítani. A míg ezeket az előmunkálatokat el nem végezzük, a magyar ipar és kereskedelem történetének összefoglaló földolgozása úgysem lehetséges. **yr.**

Farkas Pál: A francia forradalom. Két kötet. Budapest, 1913. Singer és Wolfner kiadása. 8-r. 202., 210. lap. Képekkel.

A közönség Farkas Pált inkább mint politikust, publicistát, regény- és színműíró-t ismeri ; de ösmerheti mint történetíró-t is. Farkast eddigi történelmi tanulmányaiban az *osztályharcok* érdekelték legjobban. Ugy találta, hogy a természetes történelmi fejlődés ebben a formában ment és megy végbe. A Budapesti Szemlében s a Huszadik Században régebben közölt tanulmányainak mintegy összefoglalása »*Osztályharcok a XIX. században*«

czímű füzeté, melyben az osztályharczok lefolyásának törvényét abban keresi, hogy ezek a harcok sem győzelemmel, sem vereséggel nem végződnek, hanem kölcsönös kiegyezéssel. Szerinte a nagy francia forradalom csak egyik része a francia közép-osztály harcának, holott azt hiszem, hogy a rémuralom története érthetetlen a negyedik osztálynak s vele az *egész* nemzetnek megmozdulása nélkül. Viszont az osztályharczok 1870-ig, az egyesülésig, nemcsak az olaszoknál, hanem a németeknél is, nemzeti küzdelmek alakjában folytak; azért talál Lamprecht 1870-ig individualis psychológiát a német történelemben a socialis helyett, a mely csak azután kerekedett felül. Ha pedig — szerinte — Rousseau elmélete már a nagy forradalomban is igazán csődöt mondott, hogyan történhetett meg ennek a mi XX. századunknak az elején, hogy Combes és Jaurès annak a renaissanceát necsak hirdesse, hanem — pl. az egyházpolitikában — meg is valósítsa? Ilyen kérdés annyiival inkább helyénvaló, mert füzetének második felét Farkas a röpiratok modorában készítette. Talán ennek tulajdonítható, hogy könyve rövid idő alatt három kiadást ért, a mi történettudományi magyar munkákkal nem szokott megesni.

Későbbi tanulmányaiban már nem hirdette olyan mereven azt, a mit a materialismus lényegének vagy törvényének tartott, hogy minden korszak történelmi eseményeinek irányát az illető kor *gazdasági* előfeltételei határozzák meg. A kivándorlásról és a visszavándorlásról, az amerikai kivándorlásról, az oláh kérdésről, a törökországi államcsínyről és ellenforradalomról stb. írt füzetei mind annak élénk bizonyosságai, hogy társadalmi és politikai fejtegetéseit történelmi alapokra fektette. Vallja ugyan, hogy az újkori társadalom történetében a gazdasági szempontokat nagyobb erővel kell kiemelni, a belső fejlődésnél azonban a nemzeti egységekre való törekvésben látja az újkori társadalom fejlődésének vezető gondolatát. Utóbbi munkáiban már nem keres ellentétet a nemzeti fejlődésben és a gazdasági tényezők fontosságában.

Korábbi történelmi cikkei és füzetei csak mutatóványok voltak, a melyek a kérdésnek és a kornak csupán némely részével foglalkoztak: mindig szellemesen, megfelelő ítélőképességgel, de korlátolt téren és sok ismétléssel, nagy általánosságban. Nem is a tudósoknak, hanem az úgynevezett művelt közönségnek írt.

Ennek szánta a *francia forradalom történetét* is, a mely azonban az eddiginél sokkal nagyobb feladatok elébe állította. Egykori tanítványom, Jászai Rezső, egy 174 oldalas kötetben már 1896-ban összeállította a francia forradalom történetének magyar történetírását, mely az azóta eltelt 17 esztendő alatt is

sok többé-kevésbbé értékes munkával gyarapodott. Űgyesen feldolgozta az egykorú magyar hírlapoknak a francia forradalomra vonatkozó közléseit és fejtegetéseiből azt a következtetést vonta ki, hogy első sorban magyar *eredeti* történetíráásra van szükségünk.

Farkasnak a Népszava és a Pesti Napló októberben nagyon is keményen vetette szemére, hogy könyve nem eredeti, sőt sok helyütt egyezik Johannes Scherr Menschliche Tragikomödiejával.¹ Mindamellettt kétségtelen, hogy Farkas Pál sokat olvasott. Az alkotmányos iskola követői közül Mignet, Lamartine, Janet, az antijakobinus köztársasági Quinet és Michelet, a kritikus Taine és Carlyle, a terrorista Held és Blos, a fatalista Buckle és Sorel, az antirepublikánus Macaulay, Lecky stb., a kiket a magyar közönség is olvas, nem ösmeretlen előtté, de határozottan egyiknek irányához sem csatlakozik. A rengeteg anyagból a regényes elemek érdeklik legjobban. Minden egyes fejezete úgy indul, mint valami regény s a drámai jelenetek, a párbeszédek egymást érik mind a két kötetben. Épen ezen történelmi munkájának előkészítése és megírása közben juthatott arra a gondolatra, hogy megírja három felvonásos drámáját, »A konventbiztos«-t, melyet munkájának megjelenése után kevéssel, 1913 október 24-én mutattak be a Nemzeti Színházban. A forradalomból való kijózanodást festi benne s darabját a közönség szívesen fogadta. Nem tehette volna, ha a költőt teljesen különválasztja a historikustól és a sociologustól. Viszont azonban ennek a történelmi könyvnek olvasása közben mi is lépten-nyomon találkozunk a költővel.

Épen azért, hogy a magyar olvasó lelkét közelebb hozza a francia forradalom eszményeihez és eseményeihez, talán utalnia kellett volna arra a viszonyra, a melyben Voltaire és Rousseau egyes magyar írókkal álltak; használnia azt a levelet, a melyet a költő Barcsay Ábrahám a nyakláncz-botrány első híreinek hatása alatt írt; a szép Antoinette lovagjai közt főlemlíthette volna gróf Esterházy Bálintot, a ki Mémoiresjaiban dicsekedni látszik azzal, hogy a királyné őt kitüntette; stb. Talán még élénkebben színezheti a forradalom okait, ha meghallgatja, hogy a Hadi és más nevezetes Történetekben Aesopus elysiumi vargájával ezekről miként beszélget Herdi uram, Bécs leghíresebb politikus csizmadiája; vagy hogy a Magyar Kurir nemzeti fecskéje, az elysiumi lelkek megbotránkozására, micsoda győzelmi dalt csicsereg a Bastille bevételéről? S talán érdemes észrevenni,

¹ Ezt a vádat Ballagi Aladár időközben 1914 jan. 26-án a M. Tud. Akadémiában is ismételte.

hogy a Bastillere az első ágyút egy magyarnak látszó ember sütötte el: a svájci Hulin, a ki mint Conflans örgróf inasa, magyar vadászruhában járt-kelt. *Szacsuay* Sándor egykorú hírlaptudósításából néha oly részleteket idézhetett volna, a miket — ha forrását, szokása és munkájának természetét szerint nem nevezi meg — talán Carlyleből való kölcsönzésnek tulajdonítanának. De hiszen maga Carlyle is olvasta a francia hírlapok vezetőcikkelyeit s művére azok tagadhatatlan befolyást gyakoroltak.

Farkas, mint publicista és politikus, kitűnően értékesíthette volna különösen az 1848 előtti magyar országgyűlési szónokoknak és hírlapíróknak a francia forradalomra vonatkozó megjegyzéseit is. Az a pár sor, a mit (I. 96—98. l.) augusztus negyedikének éjjeléről ír, mennyivel súlyosabb volna, ha beleszővi azt a polemiát, melyet erről az éjszakáról kevéssel a mi szabadságharcunk előtt a szabadelvű Pesti Hírlap folytatott a conservatív Budapesti Híradóval. »Mi — szólt a Pesti Hírlap (1846., 804. sz.), — azt tartjuk a francia forradalom legnagyszerűbb tettének, sőt valódi lényegének, hogy a polgári egyenlőség elvét behozta s azt oly teljesen életbe léptette, mikép eddig, nem véve ki természetesen a rabszolgasággal bíró Amerikai Egyesült Státusokat sem, még sehol sem volt széles e világon.« S arra az ellenvetésre, hogy ez az éjszaka huszonöt éves háborúba s három millió francia vesztébe került, sajnálkozott ugyan a kiontott sok francia véren — »hja, de ki volt oka, hogy a szabadság a francziáknál csak mennydörgés és villámlás közt jelenhetett meg?!« Deák, Széchenyi, Kossuth, Szalay s mások néha saját nemzetük súlyos körülményei közt idéztek hasonló példákat és tanulságokat; s nekünk a francia történelem előadásában hasonló példákra és tanulságokra volna szükségünk.

A francia forradalomról szóló egyetemi előadásaimban sok száz esetben idéztem ilyen lelkünkbe vágó magyar nyilatkozatokat, melyek nélkül — azt hiszem — erről a kérdéstről már írunk sem szabad a magyar közönség számára, ha komolyan akarjuk, hogy munkánkban olyan neki való tanulságokat is találjon, a milyeneket a legnagyobb külföldi történetírók munkáiban is hiában keres.

Azonban addig is, míg ilyen könyv megjelenhetik, *Farkas* Pálnak mindvégig érdekesen megírt könyve ép oly kedves olvasmánya lesz a művelt közönségnek, mint ezelőtt majdnem hetven évvel Gaalnak Mignet után szintén az eredetiségre való törekvés nélkül készült könyve volt, melynek terjedelem tekintetében is megfelel.

Márki Sándor.

Friedrich Anton v. Schönholz: Traditionen zur Charakteristik Österreichs, seines Staats- und Volkslebens unter Franz I.
Eingeleitet und erläutert von *Gustav Gugitz*. Georg Müller.
München, 1914. I. XLII + 322 l. II. 361 l.

A müncheni Müller-czég régi osztrák mémoire-okból sorozatos gyűjteményt ad ki, melynek czíme *Denkwürdigkeiten aus Alt-österreich*, szerkesztője pedig az eddigi működéséről is előnyösen ismert bécsi művelődéstörténész, G. Gugitz. E vállalatban jelentek meg De la Garde, Thürheim grófnő, és legújabbban Schönholz úgyszólván ismeretlen emlékiratai, melyeknek maga a vállalat szerkesztője a kiadója.

De la Garde feljegyzéseiben élénk tárul az a nagy történelmi színjáték, mely a bécsi congressus neve alatt ismeretes, minden kulisszatitkával, apró botrányaival és világjelentőségű lefolyásával; Thürheim grófnő a legelőkelőbb szalonok és az udvar intérier-jébe vezet egy finom lelkű, megértő nő szemével nézve a körülötte nyüzsgő előkelő életet. Schönholz nem szorítkozik egyetlen egy társadalmi osztálynak vagy körnek a megfigyelésére; ő többet ad; bemutatja olvasója előtt az egész régi Ausztriát, bemutatja intézményeit, társadalmát és az udvart; felvonultatja előttünk a nagyokat és kicsinyeket, az államférfiakat, katonákat, írókat és színészeket ép úgy, mint a királyt, a hivatalnokot, a polgárt és papot. Az I. Ferencz idejebeli állapotoknak általános philosophiai magaslattból látott képét adja. E philosophiai gondolkodásmód az egyik vonás, mely az eddig megjelent mémoire-októl megkülönbözteti, és mely a mű egyik fő érdeme.

Az általánosításra azonban a szerző egyes esetek megfigyeléséből jut. A legintimebb részletek egész tömege tárul itt élénk. Az egyesek benső életével épúgy megismerkedünk, mint az államgépezet általános működésével. E pszichologiai oldal, a kornak pszichologiai szemüveggel való tekintése melegséget kölcsönöz könyvének és igen érdekes olvasmányyná teszi. És ezt még csak növelik a kiadó jegyzetei, a mik az ismeretlen, a rendőrség titkos aktáiból merített adatok egész tárházával világítanak rá a szövegben legtöbbnyire csak kezdőbetűvel jelölt egyének életmódjára és hozzájárulnak a kép teljessé tételéhez. Gugitz a legmeszebbmenő fáradságot sem sajnálta, hogy kiadását mennél tökéletesebbé tegye.

Pedig ez nem volt könnyű munka. A szerző saját élettörténetével mintegy összeolvasztotta I. Ferencz korának rajzát, — és ez okozta a legtöbb fáradságot — saját szerepét kora életében egészen hamisan állította be. Hallomás útján igen pontos értesülései voltak az eseményekről, a mik még születése előtt

vagy gyermeksege idejét őrtenék, és ő magát bennük szereplőnek tünteti fel. A másik nehézség, hogy a valósággal meg nem egyező családi és társadalmi viszonyokban mutatja be magát.

Származásának szálai Magyarországra vezetnek. Johann v. Schönholz magyar kir. kamarai hivatalnok volt Budán, 1795-ben elvette a szabadkőműves törekvéseiről híres Leopold Bracht tábornok leányát, Zsuzsannát, de pár havi házasság után 1796-ban meghalt. Özvegye Bécsbe költözött és itt született — Gugitz utánjárásai szerint — a jelen könyv szerzője 1801-ben. Schönholzné törvénytelen fiát — és utána még négy gyermekét — elhalt férje nevére vezettette be. Schönholz anyai háza tehát egy előkelő »kitartott« háza volt, otthona egy előkelő maitresse otthona, és így kissé meglepő az a meleg és vonzó rajz, melyet emlékirataiban családjáról nyújt. Későbbi pályája nagyrészt homályban van. Rövid hivatalnokoskodás után ügylátszik az írói pályára lépett, majd külföldre ment és Németországban tűnik el végleg szemeink elől.

Magyarországon három ízben tartózkodott hosszabb ideig; összesen tíz évet töltött itt, és e tartózkodásának eredménye volt *Zehn Jahre in Ungarn* cz. műve (1845). Míg azonban e mű philosophiai és socialis speculatiók által túlterhelt és különösen a magyarországi nemzetiségekkel bibelődik, úgy hogy az igazi magyar élet rajzára csak kevés ideje marad, addig a mémoires-jaiban adott kevés magyar vonatkozás igen érdekes és vonzó. Különösen a Bécsben élő magyarok alakjainak vetített képekhez hasonló, az események és viszonyok rajzában való felvillanása ragadja meg a figyelmet. Megjelenik előttünk az előkelő magyar mágnás, mint Esterházy vagy Batthiányi Fülöp herczegek, a kik végtelen gazdagságukat Bécsben költik el, a kiknek az államügyekre alig van befolyásuk, de a bécsi életben nagy szerepet játszanak és igen népszerűek: mintegy kedvében akarnak jární a kíváncsi publikumnak, fényes ruhákban, pompás fogatokban mutogatják magukat és — igen drága maitresseket tartanak, a kik a bécsiek részéről mindamellet nagy tiszteletben részesülnek. Néha mágnásaink nevetségesekké is válnak, még vén korukban is igen nagy asszonybarátok. Ilyen volt báró Révay Pál, Estei Ambrus volt főudvarmestere, a kiről Kisfaludy Sándor egy levelében mint tótbarátról emlékezik meg. Ez Schönholz rajza szerint félig vidéki, félig fővárosi volt úgy modor, mint öltözködés, gondolkodás és szokások tekintetében, és ez ellentét igen komikus alakká tette. Több érdekes anekdotát mesél el Révayról, a ki ruházkodásában a legnagyobb takarékossgot mutatja, valósággal piszkosan jár, és vagyona nagy részét a hírhedt Desfours-Walderode grófnőre költi. De kalandorok is akadnak

a bécsi mágnások között. Ott van Festetich Albert gróf, egy quietált főhadnagy, a kit Szinnyei mint a *Pannonia* kiadóját a magyar írók közt említ. Ámbár Szinnyei még nem tud róla semmit. Gugitz két oldalon keresztül közöl róla és hirhedt feleségéről életrajzi adatokat, míg 1823 után az ő szemei elől is eltűnik.

Érdekes Schönholz megemlékezése a magyar indigenákról is, a kik kereskedői és ipari érdemekért kaptak magyar nemesiséget, és a kik egy nap alatt Herr Schwarz-ból v. Feketévé vedlettek át, bajszosan, sarkantyúval járkáltak a Praterben, de birtokaikba be nem ülhettek, mert magyar kollegáik be nem engedték őket.

A magyar történelmi események közül különösen Martinovicsék kivégzése foglalkoztatja, a későbbiek közül pedig az 1809-iki insurrectióról emlékszik meg, melynek idején állítólag Pozsonyon és Győrön át Bécsből Budára utazott. Az utazás részletei a kiadó bizonyításai szerint csak Schönholz fantáziájából származtak. E budai tartózkodás alkalmával állítólag megfordult a magyar színházban is, a hol a nemzeti színpadon — nemzeti volt a nyelv és az öltözet — a német Kotzebue *Az indusok Angliában* cz. darabját adták. 1809-ben kétszer adták e darabot a budai színészek: február 25-én és másodszor augusztus 28-ikán. Schönholz leírása szerint a fegyverszünet (jul. 13.) és a bécsi béke (okt. 14.) közötti időben járt Budán. Így az augusztusi előadáson ott lehetett.

Még egy magyar curiosumot emelek ki Schönholz művéből: egy Pest és Buda közötti állandó hídnak a tervét készítette el egy Campmiller nevű mérnök, a nélkül, hogy valaha is járt volna Magyarországon. Leutazott Pestre, tervét pénzért mutogatta, bornírságával és gorombaságával itt általános feltűnést keltett, az egész várost felültette, míg végül a nádor és a többiek is kiismerték. s így a hídépítéshől még 1820 körül semmi sem lett.

E magyar vonatkozások még csak ctenyésző képét sem adhatják annak a gazdagságnak, a mely culturtörténeti szempontból Schönholz művében van. II. József korának futólagos vázolósa és a szabadkőműves törekvések érdekes rajza után Ferencz uralkodásának a kora következik; felvonultatja előttünk a francia háborúkat és Bécs occupatióját, a bécsi congressust, majd a rákövetkező idők társadalmát és tényezőit. És e kort, mint elmúlt időket tekinti egy új korszak folyamán, szeretettel néz vissza a múltba; nem a haladás híve, hanem a reactióé: sajnálattal veszi tudomásúl Ferencz korának letűnését.

A kiadón kívül a kiadóczég is kitett magáért: a művészeti kiállítás, az egykorú képek után készült nagyszámú műmelléklet és a

végtelenül lelkiismeretes kivitel (a magyar szavakban előforduló hibákon kívül alig találtam sajtóhibát; Hambach helyett a II. k. 268. l. Hainbach áll), nagyban emelik a mű értékét.

Weber Arthur.

Hain Gáspár lőcsei krónikája. A m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter és a M. Tud. Akadémia támogatásával sajtó alá bocsátja a Szepesmegyei Történelmi Társulat. A társulat megbízásából kiadták: *Bal Jeromos, dr. Förster Jenő és Kauffmann Aurél.* Lőcse, 1910—13. — XII + 558. lap.

A Századok 1912. évfolyamában,¹ midőn a Hain krónikája első füzeté elhagyta a sajtót, már volt alkalmunk megemlékezni a Felvidék emez irodalmi eseményéről. Örömmel jelezhetjük immár, hogy a becses forrásmunkának mind a három füzeté megjelent és a mű teljes és befejezett.

A hatalmas quart-alakú kötet dr. Förster Jenő Előszavával kezdődik, melyben a krónika kiadásának rövid története, a támogatók felsorolása, a munka felosztásának mikéntje, végül a kiadás elvei vannak elmondva. Azután Bal Jeromos értekezik a krónika-íróról és forrásairól. A krónikát, melynek eredeti kézirata jelenleg a lőcsei ev. egyházközség birtokában van, Hain a XVII. század nyolczvanas éveiben állította össze. Főleg Sperfogel Konrád, Cramer Gáspár és Hain Miklós irataiból merítette az anyagot. Azután a krónikás életrajza következik, a ki 1632 február 17-én Kassán született és 1687 április 20-án Lőcsén halt meg. A krónikát valószínűleg 1683 és 1687 közt írta. A krónika rövid tárgyi ismertetése után maga a krónika mintaszerűen közölt szövege következik. 744—1684-ig Hain sajátkezűleg írta a krónikát, innen 1713-ig, idegen kéz jegyzett be néhány kuruczkori fontos eseményt. Végül jó név-, helynév- és tárgymutató fejezi be a kötetet.

A munka érdemére, a szerkesztő és a munkatársak működésére vonatkozólag a Századok már idézett lapjain előadtuk véleményünket. Derék, mintaszerű, lelkiismeretes munkájuk iránti elismerésünk csak emelkedhetett s a Szepesmegyei Történelmi Társulat büszkeséggel tekinthet három lelkes és ügybuzgó tagjának érdemes művére.

Mint az első alkalommal tettük, úgy most sem mulaszthatjuk el, hogy a m. kir. kultuskormánynak, a M. Tudományos Akadémiának és mindazoknak, a kik az érdemes mű létrejövetelét támogatásukkal lehetővé tették, hálával és elismeréssel ne adózunk.

Dr. Iványi Béla.

¹ I. d. Századok 1912. évf. 58. lap.

Eugene Pivány: Hungarians in the American War. Cleveland, O. 1913.

Ez az élenken megírt könyvecske összefoglalja azokat az adatokat, a melyek az 1849-iki év előtti kivándorló magyarokról ismeretesek. Részletesebben számol be a 49 utáni emigrációról. A magyarok nem igen telepedtek le rabszolgatartó államokban. A szabadság ösztöne visszatartotta őket a rabszolgatartás gondolatától is. Természetes, hogy a mikor a polgárháború kitört, akkor a magyarok (számszerint lehetnek kb. 800-an) a déli államok ellen sorakoztak. Kevesen voltak, de válogatott katona szinte valamennyi. 80 vagy 100 tiszt került ki közülük.

Különböző csapatokban szolgáltak s azért a könyv szerzője a legismertebb harcosokról külön-külön szól. Részletesen ír a három Rombauer-ról, Fiala ezredesről, Zágonyi Károlyról, Asbóth Sándorról és még sok más magyar hősről, mert elszántságával, bátorságával a legtöbbször megérdemelte ezt a nevet. Külön fejezetben szól Stahl Gyuláról (Számvald), kinek érdemeit a congressus is oly kitüntetőleg méltányolta. Igen érdekes a »Garibaldi-csapat« sorsa is ; itt is sok magyar küzdött fel magát előkelő posztóba.

A könyv végén a polgárháborúban résztvevő magyar tiszteknek névsorát találjuk a legfőbb életrajzi adatokkal együtt.

E kis művecske megvalósítja azt, a mit ígér : pontosan tájékoztat a magyar emigránsoknak a polgárháborúban való szerepéről és szorgalmasan gyűjtött össze sok nehezen föllelhető adatot is.

F. S.

Lechner Tibor: Korszellem és történettudomány. Budapest, 1913.

Pár szónál, vagy őszintén beszélve, egyetlen szónál többet nem azért szentelünk ennek a kis füzetnek, mintha arra belső értékénél fogva igényt tarthatna, hanem inkább óvásul azok számára, kiknek figyelmét a megtevesztésre alkalmas cím esetleg felkelti. A mily fontos és sokat tárgyalt kérdés a történetbölcseleti kutatások újabb föllendülése óta a korszellem és a történettudomány kölcsönhatásának vizsgálata, ép oly kevés, a semminél alig több az, a mi mondanivalója a mi szerzőnknek van erről a gazdag problémáról. Vagy két-három szót hallunk a bevezetésben arról, hogy a mi korunk és általában bizonyos korszakok különös megbecsüléssel viseltetnek a történettudomány iránt, a befejező sorokban pedig arról, hogy a történetírónak a philosophus szemével kell néznie, ha mozaikdaraboknál többet akar látni a történeti életben. Ezen kívül, illetve ezzel együtt nem tartal-

maz ez az 58 oldal egyebet, mint Bodnár Zsigmond ismeretes hullámelméletének az ismeretes, szemlélettő módon, triviális példákkal való előadását, nagyobbára a jelenkornak és a XIX. század első felének alapján. A példák jórésze általánosan rugalmas (melyik korszakra nem illik az, amit a szerző a címkórságról mond vagy arról, hogy »azok a tisztviselők, a kik a központ akaratának közvetlen végrehajtói, nagyobb becsületnek örvendenek, mint a vele távolabbi kapcsolatban állók«. 13. l.), vagy pedig erőszakolt és ellentmondó, mint a hogy pl. a családias érzés hol a »synthetikuss«, hol az »analytikus« korszak jellemző tünete gyanánt szerepel (v. ö. 10. és 19. l.). De naiv és mosolyt keltő is akad közöttük, mint a milyen pl. hogy az anyósvicczen ritkulása is (19. l.) a synthetikus korszak egyik jellemző sajátága. Ha már az adomáknak valamilyen »törvény«-ét akarjuk felállítani, nem egyszerűbb-e arra gondolni, hogy bizonyos kategóriák idővel természetszerűen kimerülnek és unalmasakká válnak? Egyébiránt, ha nem tévedünk, ugyanezeket a pszichológiai indokolást és bizonyítást teljesen nélkülöző példákat jórésztben elmondotta már maga Bodnár Zsigmond, úgy hogy azonkívül, hogy az »idealismus« és »realismus hullámai« helyett synthetikus és analytikus korszakokról hallunk, alig igazol egyebet a türelmes papiros, minthogy a szerző elég jól megtanulta és reprodukálni is képes a mester elméletét.

Folyóiratszemle.

A Bács-Bodrogvármegyei történelmi társulat évkönyve, 1913. 3—4. füz. *Gubitz Kálmán (Tájékoztató a római régiségekről.)* folytatja beszámolóját a Kolozsvárott 1911-ben rendezett III. archaeologiai tanfolyamról. A jelen közleményben dr. Kovács István osztályarchaeologusnak a római pénzügyről és dr. Kuzsinszky Bálint egyetemi tanárnak a római fölíratokról tartott előadásait közli. — Ugyanő közli a *pacséri egyesült iparos-czéh szabadságlevelét* 1829-ből.

Akadémiai Értesítő, 1914. január. *Hegedüs István: A magyarországi latin »coelestis lyra«.* A latin szent énekek történetével foglalkozik alakí és tartalmi tekintetben. Ez utóbbi rész történetileg is jelentős. Érdekes különösen a Szent László nagyvárad-i lovas szobrához fűződő legenda nyomozása. — *Eckhart Ferencz: Hiteles helyeink eredete és jelentősége.* Kivonat a folyóiratunk nov. számában megjelent akadémiai fölolvasásból. — *Rácz Lajos: Claparède Sándor.* A M. Tud. Akadémia Budapestén 1913 nov. 1-én elhunyt kültagja fölött tartott emlékbeszéd. Claparède Svájc politikai, egyházi, tudományos és publicistikai életében élénk részt vett. Magyarország felé figyelme házassága révén — magyar nőt vett el — fordult. Különösen a magyar kálvinista egyházzal tartott fenn élénk összeköttetést, de övé De Saussure törökországi visszaemlékezései felfedezésének érdeme is.

Alkotmány, 1914. 16. sz. *Dr. B. G. : Farsangi udvari élet a második császárság idejében.* Egy nagyterjedelmű francia műből részletet közöl, mely a Tuileriákban tartott udvari bálakat vázolja érdekfeszítő módon.

A Magyar filozófiai társaság közleményei, 1913. 3. és 4. szám. *Mahler Ede : Vallástörténeti s vallásbölcseleti tanulmány a régi egyiptomiakról.* Monotheisták vagy pantheisták az egyiptomiak? Arra az eredményre jut, hogy az egyiptomi vallás fővonása alapján az Isten egysége. Isten mindenütt az egy és az egyetlen, a ki önmagától van és megközelíthetetlen. De mikor a kisebb önálló kormánynyal bíró nomosokból az egyöntetű Egyiptom kialakul, akkor minden nomos megörízve a maga istenét, az istenek egész serege keletkezik. Vallási meggyőződésükben a halhatatlanság eszméje mély gyökeret vert. A test a földé, a lélek az ég felé vándorol s a Ta-czezer-ben élvezi az igazi halhatatlanságot.

A Tengerpart, 1914. 17. sz. *Somogyi Gyula : Bem, Simonyi és Kemény* címmel epizódot közöl az 1848—49-iki szabadságharczból.

Az Ujság, 304. sz. *Szekeres Jenő : A Glücksburg-ház jubileuma.* Ötven éve, hogy a Glücksburg-ház Dánia trónjára jutott. E trónralépés emlékünnepé évfordulója egyúttal a dán történelem legvégzetesebb eseményének, az 1863-iki úgynevezett novemberi alkotmány elfogadásának. — 305. sz. *Samassa Déry Annie : Napoleon sírja.* Napoleon nagyságát jellemzi. — *Takáts Sándor : Ráthóti Gyulaffy Lászlónak*, a XVI-ik század egyik legjelesebb vitézének haditetteit írja le. — 1914. 1. sz. mellékletén az *Év története* van összeállítva időrendben következő rovatokkal: Belpolitika, Külföld, Képzőművészet, Színház, Zene, Főváros, Sport, Igazságszolgáltatás, Közgazdaság. — 14. sz. *Bloch Henrik : A spanyol Bourbonok családi viszálya.* IV. Károly spanyol király és Pármai Mária Lujza családi viszonyait rajzolja.

Bácsmegeye, 1913. 51. sz. *Evetovits János : A bács megyei főispánok beiktatása Bácsban.* (A török hódoltság után.)

Budapesti Hírlap, 1914. január 21. *Radisics Elemér* az Iparművészeti Múzeumtól rendezett *Szőnyegkiállítást* ismerteti. A kiállítás »bámulatraméltó gazdagságban mutatja be a kisázsiai szőnyegipar fejlődését a XVI-ik századtól a XVIII-ik század végéig.« A kiállítás anyagának zöme Erdélyből került ki; Brassó volt egykor a szőnyegkereskedelem központja; innen van az, hogy a keleti szőnyegek erdélyi szőnyeg elnevezéssel jutottak forgalomba. Itt említjük meg, hogy a kiállításról részletesen tájékoztat a *Csányi Károlytól* összeállított leíró lajstrom. (Budapest, 1914. 8 r. 92 l. és 21 mellékelt kép.)

Budapesti Szemle, 1913. decz. *Szász Károly* fiatalkori naplójából: *Forradalom után.* Közli legifj. Szász Károly. A napló az 1849 aug. 27.—1850 jan. 1. közti időt öleli fel. Világos után Tiszaroffon élt a bujdosó honvédtiszt a Borbély-családnál s ott értesült az új hírekről, a melyek följegyzése közepett sok költői lendülettel veti papírra érzelmeit. — *Domanovszky Sándor : A trónöröklés kérdéséhez az Árpádok korában.* Fraknoi és Ferdinánd tanulmányaival foglalkozva azt vitatja, hogy a középkorban a választás nálunk sem érvényesült a szó modern értelmében. Ez consensus nyilvánítása volt. I. Béla előtt nem talál adatot a testvérörökösödségre. Kinnamost pedig nem tartja megbízhatónak. Részletesebben foglalkozik tehát Béla trónkövetelésével és ennek okait az országnak fölosztásában és a lengyel hatás érvényesülésében látja. Eredménye, hogy az Árpá-

dok idejében a választási jog épségben tartásával a meghalt király életben levő legidősebb fiát tekintették jogos örökösnek.

1914. jan. *Angyal Dávid*: *Szalay László*. Első közlemény. A szerzőnek az Akadémiában tartott emlékbeszédéből, a melyre betegezése után külön visszatérünk. — *Hekler Antal*: *Új adatok a görög szobrászat történetéhez*. A delphii múzeum tholos szobordíszairől értekezik s megállapítja, hogy azok a phokaeai Theodotus művei. Theodotus az elsők egyike, a kinél az ion építészeti elemek beáramlása a dór építészet körébe a síma díszítésre is kiterjed.

Debreczeni Protestáns Lap, november 22., december 20., 27. és január 10-iki számában *Herpai Gábornak* latin eredetiből való fordításában közli *Debreczen sz. kir. város magistratusának felirátát* Mária Terézia ama rendelete ellen, melyben a czéheket a katolikus körmenetekben és miseáldozatokban való részvételre kötelezi. A felirat főleg a helvét hitvallású polgárság érdekében készült.

A január 3-iki számban *Barcza József* ismertető előszóval látja el s a január 17-ikiben megkezdí azoknak, az ú. n. *Ismeretlen emberek levelei*-nek (Epistolae obscurorum virorum) latin eredetiből való közlését, melyeknek két első része a XVI-ik század második évtizedéből, a harmadik pedig a későbbi időszakból maradt reánk. A támadó iratok éle a dominicanusok és a kölni hittudósok ellen irányúl. Szerzőjük elfogadható megbízhatósággal még eddig megállapítva nincsen.

Délmagyarországi Közlöny, 1913. 296. sz. *Magony József dr.*: *Magyar királyok Temesvárott*. A királyok látogatását írja le Szent Lászlótól I. Ferencz Józsefíg. — *Bujdosók a forradalom után*. Pesty Frigyes emlékiratai. Részlet Pesty Frigyes naplójából »Vidtintől Temesvárra címmeel.

Egyházi Közlöny, 1914. évf. 2. sz. *Huber Lipót*: *A vérvád történetének vázlatá* (XI. közlemény). Egy 1598-ban a lengyelországi Woznik helységben történt esetet ismertet. A vádlottakat magyar származású földesuruknak, Peti Istvánnak (valószínűleg gersei Petheó István) intézkedésére átadták a lublini királyi törvényszéknek, mely a vádlottakat halálra ítélte.

Glasnik zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini, XXV-ik k. 1913. évf. 2. rész. *Fehim Spaho* befejezi a *»Turski rudarski zakoní»* (Török bányászati törvények) című közleményt, melyben a törvény török szövege mellett ennek horvát fordítását is nyújtja. — *Gyrovic Vladimir dr.*: *»Ил Дневника Проконже Чокорина»* címen folytatólag közli Gyokoril Prokopija naplóját, melynek adatai megvilágítják Bosznia és Hercegovinának az occupatio előtt való művelődési állapotait. — *Jelenic Julián dr.* folytatja *»Izvori za povjest kulturnoga rada bosanskih Franjevaca»* (»A boszniai ferenczrendiek művelődési munkássága történetének kútforrásai») című közléseit, felkarolva az ezen munkásságra vonatkozó, az 1847—1850-es évekből való okmányokat és hat ily okmány facsimiljét is nyújtva. — Végül közli a folyóirat ezen száma a szarajevói boszniai-hercegovinai országos múzeum 1913-ik statutumait.

Hadtörténelmi Közlemények, XIV.-ik évf. 4. füzet. — *Tóth Zoltán*: *A fekete sereg pusztulása* címen azon okokat ismertet, melyek Mátyás király híres seregének felbomlására vezettek. — *Hodinka Antal*: *Kálmán királyunk 1099-iki peremyshi csatája* cz. dolgozatát befejezén, megállapíthatónak véli, hogy a honfoglaló magyarok régi taktikája azonos volt a többi húnfajta népekével; ezt a harcászati módot azonban őseink 955-ben alkalmazták utoljára. — *Miskolci Gyula* befejezi *Hunyadi János török hadjáratai* cz. tanulmányát, melyben

igyekszik megállapítani Chalkondyles kútfőértékét. Szerinte Chalkondyles Historiae-ja csak az 1444-től kezdve lejátszódott eseményekre nézve elsőrangú forrás, melyet pontosság, lelkiismeretesség és jólétesültsége mellett pártatlanság jellemez. — *Lukinich Imre*: *Az északkeleti várháborúk történetéhez 1561—65. cz. dolgozatának befejező részét adja*; szól az 1562—64-iki béketárgyalásokról, Szatmár bevételéről és 1564 őszén János Zsigmond sikeres előnyomulásáról, Schwendi Lázár fővezéri működéséről, Tokaj 1565-ik ostromáról, a szatmári békéről s végül azon okokról, melyek új háború kitörésére vezettek. — *Kemény Lajos*: *Abaujármegye és a török harczok* címen a megye küzdelmét ismerteti főként a XVI-ik század folyamán. — A *Hadtörténelmi apróságok*-ban vitézvári Simonyi báró köningwardi bravurjáról, a 19. számú gyalogezrednek a lipcsei csatában való szerepléséről (Thurzó Kálmán-tól) és Frimont János gr. sírjáról (Gyalokay Jenőtől) találunk cikkeket. — Az *Irodalom*-ban Döbrentei Károly részletesen ismerteti Eugène Piványi: Hungarians in the American Civil War. cz. művét; Takáts Sándornak a Századokban megjelent dolgozatáról (1913. 4—6. f.) és a Kriegerarchiv közleményeiről (V. X. 1907.) is olvasunk ismertetéseket. — Az *Okmánytár*-ban *Házi Jenő* közöl egy Hunyadi Jánosra vonatkozó értékes okiratot, *Szendrey János* pedig 1722-ből való lovassági regulamentumot tett közzé a Magyar hadiszabályzatok gyűjteménye cz. rovatban. A füzetet az évfolyam részletes név- és tárgymutatója zárja be.

Irodalomtörténet, I. füzet, 1914 január. *Négyessy László*: *Báró Eötvös József emlékezete*. Érdekesen fejtegeti mennyire összefügg Eötvösnél akarat, érzelem és gondolat. Eötvös a legnagyobb magyar bölcselő, a ki eszméinek gazdagságával minden írónkat fölülmul. Politikai működése is felette gyümölcsöző. Eötvös közéletünk egyik legfényesebb, leghatalmasabb egyénisége.

Irodalomtörténeti Közlemények, 1913. 2—3. füz. *Császár Elemér* közli az adattárban Bánk bán első kidolgozását.

Katholikus Szemle, XXXVIII. k. 1. sz. (1914 jan.) A magyar folyóiratok szemléjében *gd.* a Századok novemberi füzetét ismerteti. — *Lukács József* Temesváry János: Erdély választott püspökei. 1618—1695. cz. művéről szól elismerően.

Keleti Szemle, XIV-ki évf. 1—2. sz. 1913. *Franz Babinger*, würzburgi egyet. tanár: »*Ein schriftgeschichtliches Rätsel*» cím alatt (4. l.) az ú. n. hún-székely rovásírás kérdésével foglalkozik. Ő fedezte fel az 1515-ből származó konstantinápolyi feliratot (közölve az Ethnographiában, 24. évf. 130. l.) és abban, hogy ez a rovásírás jobbról balra halad, a magánhangzók nem mindig jelöltetnek, s egyes betűk az Orkhon és Jenisszei melléki ó-török feliratokéval egyeznek, erős bizonyítékát látja annak, hogy ez a kizárólag székely írás az ó-töröknök származéka, a mint Nagy Géza és Sebestyén Gyula vallja. Csak egy nehézség van, hogy az ó-török és székely emlékek közt 700 évnyi időhégzag van minden emlék nélkül. A rejtvény megoldását dr. Konrad Müller egy Babingerhez intézett levélben abban találja, — a mit Sebestyén Gyula már régebben hangoztatott, — hogy a székelység a kabarok származéka.

Komáromi Ujság, 1914. 3—4. sz. *Baranyay József dr.*: *A komáromi sajtó története*. A komáromi hírlapirodalom története közlését kezdi.

Korrespondenzblatt, XXXVI. No. 12. (Nagyszeben. Szerk. Hans Connert közreműködésével Adolf Schullerus.) Közli Nagy-

szeben városának folyamódását 1723. gr. Köingssegg nagyszebeni tábornokhoz, melyben a katonai elszállásolás tekintetében könnyítést kérnek. — A kisebb közlések során említés történik *Hurmuzaki Documente*jének legújabb kötetéről, melyet Jorga állított össze, mely Vitéz Mihály korára (1594—1602.) vonatkozólag rendkívül becses anyagot tartalmaz. Ugyanott olvasható *Reicherstorffer György* és *Kurz Antal* életéhez néhány adalék és több feljegyzés *Nagydisznód* (Heltau) községnek a XVIII-ik század elején menedékhelyül való szerepléséről.

Könyvtári Szemle, 1914 január. *Lukinich Imre*: *Magyar történelmi bibliographia*. A Dahlmann—Waitz történelmi bibliographiájának mintájára a M. Tud. Akadémia történelmi bizottsága is ki fog adni egy bibliographiát, melynek tervezetét tájékoztató alakban alkalmunk nyílik máris megismerni. Fel fogja ölelni Magyarország történetét 1867-ig, azonban az őskort s a római kort csupán a fontosabb munkákban fogja bemutatni. Ezzel szemben beolvasztja a horvát történetírást, a hazai nemzetiségek történelmi irodalmát s a külföldi történetírásnak magyar vonatkozású dolgozatait. — *Kacziány Géza*: *A magyar memoire-irodalom*. Folytatása az elmúlt esztendőben megkezdett összefoglaló ismertetésnek, mely a legújabb korra is kiterjeszkedik s végeredményében megállapítja, hogy a magyar memoire- és naplóirodalom a XIX-ik században gazdagabb volt bármely európai nemzeténél.

Közlemények Szepes Vármegye Multjából, V-ik évf. (1913.) 2—3. szám. *Iványi Béla* statisztikai tanulmányt közöl a *13 szepesi város állapotáról 1773-ban* a visszacsatolás alkalmából felvett összeírások alapján. — *Gréb Gyula*: *A szepesi húnok*. Kutatja amaz alaptalan szepesi mondának keletkezését, mely a húnokat a Szepességen szerepelteti. — *Bruckner Győző* folytatja a *Lengyelországnak elzálogosított városok levéltáraiból* közölt oklevélgyűjteményét és Poprádra vonatkozólag ad több adatot. — *Pitkó János*: *Szepesváralja ipartörténetét* dolgozza fel a város levéltárában található czéhlevelek alapján. Ismerteti a szepesváraljai czéhek külső történetét, szól a czéhek szervezetéről, valláserkölcsei életéről, belső szervezetükről. — *Ifj. Hellebronth Kálmán* a németországi eredetű *Wieland-család leszármazását* közli. — *Förster Jenő* befejezi a szepességi nemességigazoló pereket.

4. szám. *Bruckner Győző* kiegészíti az *elzálogosított városok oklevélgyűjteményét* Felka városra vonatkozó érdekes oklevelekkel. — *Pitkó János* befejezi *Szepesváralja ipartörténetét* s értekezése e részében az iparosmester szerepét tárgyalja érdekesen a fennmaradt czéhlevelek alapján. — *Kray István* a Szepesmegye történetében nagy szerepet játszott *Kray család történetét és leszármazását* adja. — *Pajdusák Máté* IV-ik Lászlónak egy 1288-ból való adománylevelét közli Máriássy Mihály levéltárából.

Летопие Матиче Српске LXXXVIII-ik évf. 295. könyv. *Jovanović Slobodan* közli első részét a *Гроф Јулие Андриши* című tanulmányának, mely — szerinte — tárgyilagosabban akarja méltatni Andrássy Gyula gróf külügyi politikáját, mintsem ezt Wertheimer Ede nagy művében tette, mely Jovanović szerint mindent csak a monarchia érdekeinek szempontjából ítél meg. A tanulmány első fejezete a monarchia és a német birodalom szövetségének létrehozását, a második Andrássy Balkánpolitikáját ismerteti. — *Stefanović Viloski Tivadar* befejezi a Belgrád monographiájából közölt részt, a »Београд после депога Стевана Лазаревића 1427—1456.« című feje-

zetet, behatóan ismertette a vár ostromát és dicső felszabadítását, Hunyadi János és Kapisztrán János érdemeit. — *M. M.* ismerteti *Markusovszky Sámuel* »A pozsonyi ág. ev. hitv. evang. lyceum története« című monographiáját, behatóbban foglalkozva ennek a lyceum szerb tanulóiról szóló fejezeteivel.

Magyar Figyelő, 1914. 1. sz. *Lovik Károly*: *Görgey*. Utolsó szabadságharcunk vezérének egyéniségét és pályáját jellemzi kilenczvenhatodik születésnapja alkalmából. Nagynak tartja mint embert és író-t egyaránt, kinek tanulságokban gazdag élete becses kincs számunkra. — *Vadnay Tibor*: *A holnap politikája*. A magyar közélet mai állapotát a történeti fejlődés szempontjából vizsgálja s megállapítja, hogy a függetlenségi eszme érdekében folytatott közjogi harcok ideje lejárt s a jövő a gazdasági és culturalis politikáé. — *Seress László*: *Napoleon és Metternich alkujja a Balkán jóslásáról*. Az Oroszország balkáni befolyásának gyöngítésére irányult diplomai terveket ismerteti, a melyek azonban a törökök ellen vívott diadalmas orosz hadjárat miatt nem valósulhattak meg. — *Balassa József*: *Mikszáth és Tisza Lajos*. Mikszáth Kálmánnak Tisza Lajos szegedi királyi biztosi szerepléséről írott könyvét ismerteti. Az akkor ellenzéki Mikszáth Tisza Lajosnak az árvíz következtében tönkrement város felújítására vonatkozó terveit aggodalommal szemlélte, pedig az események igazolták Tisza terveinek helyességét.

1914. 2. sz. *Huszár Imre*: *Az 1748-iki bécsi ribillió*. Bernadotte francia tábornok bécsi nagykövet rövid, de annál mozgalmasabb nagykövetségi szereplését ismerteti. 1748 április 13-án ugyanis véres utcza-i tüntetések törtek ki, mert a bécsiek a francziák ellen felkelt önkénteseket ünnepelték, Bernadotte pedig kihívóan kitűzette a francia lobogót a követségi palotára.

Magyar Hírlap, 1914. 10. sz. *Nemény Vilmos*: *A Semigotia II-ik kiadása*. Ismerteti a müncheni Kyffhausser kiadásában megjelent almanach második kiadását.

Magyar Könyvszemle, IV-ik füzet. *Fraknoi Vilmos*: *Beckensloer váradi misekönyve és esztergomi Curtius kódexe*. Az admonti apát-ság birtokában van egy kódex, mely a hírhedt esztergomi érsekre vonatkozó fontos levelezést tartalmaz. E kódex az érsek bizalmas emberének, Altdorfer György chiemseei püspöknek leveleskönyve. Ebből tudjuk meg, — a mi érdekes ellentét az önző főpap jellemében — hogy azt a misekönyvet, melyet Beckensloer mint váradi püspök használt, magával vitte minden állomására s kegyeletesen gondoskodott arról is, hogy holta után a könyv visszakérüljön Nagyváradra. A kívánságot betöltötték, de a missale sok más kincssel egyetemben elpusztult. Egy másik levél elmondja, hogy Beckensloer sarkantyúsan szokott járni, annak emlékére, hogy 1466-ban Mátyás király vitézségeért lovaggá ütötte. Végül megemlíti az író, hogy Münchenben talált egy Curtius-kódexet, melyet Vitéz János számára készítettek, azonban Vitéz halála után Beckensloer tette rá a kezét s a tulajdon címerét festette rá. — *Leffler Béla*: *Adalék a magyar vonatkozású német ujságlapok bibliographiájához*. A magyar vonatkozású német nyomtatványokat Kertbeny csak 1600-ig dolgozta föl, a XVII-ik századból még tekintélyes anyag ismeretlen. A cikk írója a drezdai királyi könyvtárban jelentékeny ilyen termésetű anyagot talált s az 1619—21. évekből huszonegy német ujságlap leírását közli, melyek túlnyomó részben Bethlen Gáborról szólnak. — *Zambra Alajos*: *Giovanni Battista Bodoni*. A híres

könyvnyomtató rövid életrajza azon alkalomból, hogy halálának századik évfordulóját most ülték meg. A kor forradalmak és változások kora volt, Bodoni fejedelmek kegyét élvezte, de bukásuk se ártott neki, nyomdája változatlanul működött. — *Harsányi István : A Rákóczi-könyvtár és katalógusa.* Az író folytatja a mult számban megkezdett katalógus közlését. — *Magyar Könyvesház.* Tíz új adalékot hoz Szabó Károly Régi Magyar Könyvtárához. — *Adattár.* *Lukinich Imre* közli gr. Bethlen Gábor keresdi levéltárából Pataki Sámuel kolozsvári nyomdász levelét 1771-ből, melyben gr. Bethlen Lajostól pénzbeli segítséget kér a ref. nyomda számára.

Magyar Nyelv, 9. évf. 10. füzet. 1913 december. *Simai Ödön* (450. l.) a *forradalom* szót a maihoz közeljáró értelemben 1815-ben találja először. Maga a *francia forradalom* szó csak 1834—35-ből ismeretes, mert a latinos revolútiót használták. — *Tolnai Vilmos* (455. l.) Buda városának régi zamatú dülöneveiről kimutatja, hogy őket 1847-ben ruházták rá nagy ünnepélyességgel a terület részreire. A neveket: *Nyék, Rézmál, Törökvész, Szemlőhegy* stb. Döbrentei Gábor állapította meg, részint régi oklevelekből, részint lefordítva a német nevet és alkotva teljesen újakat is.

Magyar Nyelvőr, 42. évf. 10. füz. 1913 december. *Pröhle Vilmos* (445. l.) kétségbevonja Melich János magyarázatát az *Ajtony* = köztörök *altin* (= arany) szó származásáról. Szerinte e régi magyar hely- és személynév azonos a törökségben előforduló *aktun, aktun* személy- és törzsnévvvel, mely fehérsubásat, fehérühásat jelent a *karatun* = feketesubás szóval szemben. — Ugyane cikkben a *Bulcsu* névnek Melich-féle magyarázatát is kifogásolja, s rámutat az Orkhon-vidéki feliratokban található *Bolcsu* helynévre, mely vele kapcsolatba volna hozható. — *Beke Ödön* (472. l.) kimutatja, hogy az oklevelekben és ma is gyakran előforduló *Györffy* név nem egyéb, mint *György fia* s a *Bánffy, Dessewffy, Gyulafi* nevekkkel egy csoportba tartozik. — *Parászka Gábor* (478. l.) a *Tabán* hely- és család-név elterjedéséhez közöl adatokat.

Magyar Paedagogia, 1. szám. 1914 január. *Mahler Ede : Az ókori egyiptomi nevelés.* Az írni-olvasni tanulás az egyiptomiaknál felette nehéz munka volt. Ideogrammokkal írnak, a műveltebb ember legalább 4000 jel ismeretével rendelkezett. A szellemi arisztokratia nagy tiszteletben részesül. Mindenki, mint (írnok) íródeák kezdte pályáját. Az iskolai fegyelem szigorú volt. Elemi iskolákon kívül voltak magasabb szakiskolák. Matematika, astronomia s orvostudomány a legrégebb időkre vihetők vissza. A sport és táncz fontos szerepet játszott a nevelésben.

Magyar Társadalomtudományi Szemle, 1914 januárius. *Kovács János : Bergson evolutio-elmélete.* A szerves világ kialakulásának főirányait állapítja meg bölcséleti alapon. A neo-lamarckistákhoz áll legközelebb, de az esetlegesség helyett egy ős impulust jelöl meg a fejlődés okául. Az anyag és energia közötti küzdelemben merül ki szerinte minden szerves élet. — *Csekey István : Közigazgatási reform és alkotmánybiztosíték.* Helyhatósági önkormányzatunk történelmi alapjaiból indul ki s azt vitatja, hogy a vármegye legősibb alakjában királyi intézmény volt, a mely csak később lett nemesi vármegyévé. Az 1870. évi törvény nyomán az önkormányzat és állami közigazgatás szembe kerültek egymással, a mi alapjában ellenkezik a modern államtannal. A legújabb fejlődés az autonóm vármegyéből ismét királyi vármegyét igyekszik teremteni s a helyi vonatkozású ügyek érintetlenül hagyása mellett ez a törekvés helyes

is. — *Balla Antal Durkheim* francia sociologus vallástörténeti munkáját ismerteti.

Neues Pester Journal, 304. sz. *Supka Géza dr. : Ein jüdischer Grabstein im Korpskommandogebäude in Ofen.* Héber betűs sírkövet találtak, melynek kelte: 10. Elul 5304. Ez Mahler szerint 1544. évnék felel meg. Ez volna legrégibb emléke annak, hogy a budai várban zsidóközség volt. — *Weissburg Gyula dr. : Baron Joseph Eötvös und die Juden.* Br. Eötvösnek a zsidók egyenjogosítása érdekében kifejtett tevékenységét méltatja. — 1914. 7. sz. *Seress László : Lucile Desmoulins-Duplessis.* A Revue Historique egy cikke alapján Desmoulins Camille-ről fr. E cikk érdekes adatokat nyújt Desmoulins szerelmi és családi életéről, s egyúttal a nagy forradalom szerelmi és családi életét is megismerteti. — 14. sz. p. : *Georg Dósa.* Zur vierhundertsten Jahreswende des ungarischen Bauernaufstandes. Ismerteti Márki Sándornak a Történelmi Életrajzokban megjelent Dósa György monographiáját.

Numizmatikai Közlöny, 1914. I. füz. *Harsányi Pál : Pénzhamisító műhely maradványai.* A Pilishegy nyugati oldalán, a klapetzki barlangban 1912-ben pénzhamisító műhely maradványait találták I. Ferdinánd korából, a mi új adat amellett, hogy a Ferdinánd idején forgó hamis pénzeket itthon készítették. — *Ugyanattól : A brassói aranyéremlelet.* 452 drb arany, valószínűleg valamely pénzváltó kincse, tartalmaz magyar pénzeket az 1647—1772 közti időből, továbbá erdélyieket (1716—1774), ausztriaiakat és sok más külföldit, különösen hollandiakat. — Több közlemény kisebb éremleleteket ismertet. — Mellékletül a füzethez van csatolva a *Magyar Numizmatikai Adattár* 11. féléve, a melynek adatai majdnem kivétel nélkül *Kemény Lajos* gyűjtői buzgalmát dicsérik.

Nyelvtudomány, IV. köt., 4. füz. *Thienemann Tivadar : Az első germánok Pannoniában cz. cikkében* (295. l.) pannoni latin feliratok alapján arra az eredményre jut, hogy nem a népvándorlás keleti góttjai voltak az első germánok Pannoniában, hanem már a népvándorlás előtt, a Kr. u. III. és IV. században helylyel-közzel germánok éltek a dunántúli provinciában, a kik a nyugati germán törzsek kötelékéből szakadtak ki és római fennhatóság alatt, római katonai szolgálatban telepedtek le Dunántúl. Bizonyítják ezt a cognomenül szolgáló törzsnevek : *Cattus, Batavus, Betavus, Camenepati, Francus, Varisti, Naristi, Tungri* és egyes személynevek : — *maloger, Flanollus, Frigeridus, Strubiloscolleo, Aistomodius.*

Nyugat, 24. sz. *Boross László : Levél egy orvostanárhoz, Ottó királyról.* Az elmebeteg bajor királyról szól, kinék örültsége 1871-ben kezdődött. Az örültség keletkezését nyomozza orvosi alapon, de csak általános sejtéseknél marad.

Pesti Hirlap, 304. sz. *Palajthay : Magyar világ Pozsonyban az utolsó rendi diéta alatt.* Pozsonyt írja le a híres 1847-iki országgyűlés évében. — *Vértes József : Az ezer marsalai vitéz magyar hőse* (Türr István csínytevése). Türr Orbitello parancsnokától munitiót kért, melyet a parancsnok meg is adott azon hitben, mintha a középkelet érdekében tette volna. Türr visszament Garibaldi táborába a munitióval, s Garibaldi ezer marsalai vitézzel szuronyrohamban bevette Palermót. — *Váradi Antal : Pest mulat.* (1819.) A középosztály akkori mulatságát írja le. — *Gerecze Péter : Óskori temetkezés Tökölön.* E sírmezőről és az ottani temetkezésről mond el egyet-mást. — 1914. 19. sz. *Martinovics sírja és a vérmező.* A lap tudósítója Gárdonyi Albertnek erre vonatkozó levéltári nyomozását mondja el.

A sír a katonai temető, az új Szent János-kórház és a vámörség közti beépítetlen háromszögön van.

Pesti Napló, 1914. 19. sz. *Lakatos László*: *Sedan*. Az ütközet egy epizódját mondja el.

Pester Lloyd, 304. sz. *Berzeviczy Albert*: *Aus unserer Kinderzeit* czímmel visszaemlékezéseit adja az ötvenes és hatvanas évekről. — *Gr. Andrassy Gyula*: *Ungarn und die auswärtige Politik seit 1867*. Méltatja atyjának külpolitikai tevékenységét. — *Dr. Wekerle Sándor*: *Der Dualismus und die Entwicklung unseres Kreditwesens*. Arról szól, vajjon a dualismus minő hatással van Magyarországhoz hitelviszonyainak fejlődésére. — *Dr. Matkovits Sándor*: *Die Entwicklung der Volkswirtschaft Ungarns*. Visszatekint gazdasági életünk alakulására és fejlődésére a 67-iki kiegyezéstől kezdve.

Pressburger Zeitung, 952. sz. A »Pressb. Ztg.« 150 éves fennállása alkalmából ünnepi szám jelent meg, melyből kiemeljük a következő cikkeket: (*K. E.*): *Pressburger Hof- und Gesellschaftsleben vor hundertfünfzig Jahren*. A Pressb. Ztg. első évfolyamából közöl adatokat a pozsonyi társadalmi életéről Mária Theresia idejéből. — *Pichler, Alois A.*: *Bevölkerungselemente und Wirtschaftsbedingungen der Stadt Pozsony*. A város fejlődését írja le 1172 óta. — *Feigler, Franz*: *Rückblick auf die Entwicklungsgeschichte unserer heimatischen Industrie*. — *Pelikan, Karl*: *Rückblick auf das Pozsonyer Steuerwesen*. — *Piffl, Hugo*: *Das Pressburger Hausregiment in den Befreiungskriegen 1813—15*. — *Strnad, Eugen*: *Pozsony als Garnisonstadt*. (Ein Rückblick auf 150 Jahre, während des Bestandes der »Pressburger Zeitung« von 1764—1914., nach Kriegs- u. armee-geschichtlichen Daten zusammengestellt.)

Prosvjeta, 1913. XI. sz. *Dr. Horvat R.*: *Horvátország a XVI. század elején*. A horvátországi eseményeket 1505 és 1524 közt Istvánfy, Katona, Tubero Tkalčić s más latin és horvát nyelvű kútfők alapján írja meg; főleg Bot András bán küzdelmeit a velencei hadakkal s a dubiczi hős, Beriszlói Péter bán víté harczait a törökkel. Kiemeli azt a körülményt, hogy a király s az ország nem támogathatta a bánokat haddal és pénzzel s ezért kénytelenek voltak német segílyt kérni.

1913. XII. sz. *Zrinyi Illés gróf*. A XV. században Velenczébe költözött, majd Kephallonia s Korfu szigetén letelepedett Zrinyi-ágról s ma is élő ivadékaikról szól. — *Dr. Horvat R.*: *Ferdinánd és Zápolya*. Folytatja nov. 1-i közleményét. A horvátok szerepléséről Mohácsnál s a pártharcokról szól, a melyek a két király hívei közt dúltak a török pusztításai mellett. Cikkét azzal az 1542-iki eseménnyel végzi, mikor a Pestet ostromló keresztény sereget Zrinyi Miklós 400 horvátjával megmenti. — Ismerteti *A horvát királyság története* című mű most megjelent 3-ik kötetét (1387—1500).

Religio, 1914. évf. január. *Pál Mátyás*: *1848-as egyházi mozgalmak hazánkban*. A Religióban közölt egykorú jelentések és a kalocsai érseki levéltár adatai alapján ismerteti azon mozgalmakat, melyeket a 48-as eszmék a magyar katolikus clerus körében előidéztek. A papság az állami életben érvényre jutott eszmék hatása alatt azt követelte a püspököktől, hogy az egyház szervezetét is ezen eszmék szerint alakítsák át. Országszerte esperes-kerületi tanácskozásokat tartottak, melyeken egyházmegyei zsinatok összehívását sürgették. A pesti papság április 15-én tizenkét pontba foglalta össze követeléseit, a mozgalomhoz csatlakozott az esztergomi káptalan is és felszólította a főpapságot, hogy hívja össze a

nemzeti zsinatot. A főpapság nem térhetett ki a clerus kívánsága elől és egyházmegyei tanácskozmányokat, helyenként pedig valóságos zsinatokat tartottak, melyeken a clerus anyagi helyzetét, az egyházmegyei szervezet átalakítását, a semináriumi nevelés liberalis szellemű reformját, a szerzetesi intézmény korszerű módosítását tárgyalták, sőt több helyen a papi nőtlenség eltörlését és a szentségek kiszolgáltatásánál a magyar nyelv használatát is követelték. Hogy a részleges gyűlések ellentétes határozatait összeegyeztessék, a püspöki kar június 1-én tartott értekezletében nemzeti zsinat tartását is elhatározta és minthogy az esztergomi érseki szék nem volt betöltve, gr. Nádasdy Ferencz kalocsai érsek szeptember 24-ikére nemzeti zsinatot hirdetett Esztergomba, de ezt a közbejött válságos események miatt nem tarthatták meg.

Sárospataki Református Lapok, 1913. 40—48., 50—52. és 1914. 1—2. számában *Harsányi István, Gulyás József és Simonfi János: Nehány szó a kurucz balladák kérdéséhez* című cikksorozatukban Riedl és Tolnai érveivel szemben azt bizonyítják, hogy a kifogásolt tíz ballada nem Thaly koholmánya, hanem valódi kuruczorszakbeli termék. Ennek igazolására számos nyelvészeti adatot csoportosítanak s rámutatnak arra, hogy a kifogásolt szavak, kifejezések, szólások a kuruczkori nyelvből valók. Ezenkívül bírálat tárgyává teszik az eredő helyek kérdését, a forrásokhoz való viszonyt s Riedl érvelését.

Szeged és vidéke, 1913. 297. sz. *Zsoldos Benő: Garibaldi és Nino Costa*. Nino Costa festőművészről, Garibaldi leghűségesebb emberéről ír Agressinek Londonban megjelent műve nyomán.

Transilvania, I—II. szám. *Dr. J. Lupas: Vieața și activitatea lui Gheorghe Baritiu*. 1912. szept. 30-án leplezték le Nagyszebenben Baritiu (Baricz) Györgynek, az erdélyi oláhság egyik vezérének szobrát. A közlemény Lupas emlékbeszédét tartalmazza. Baritiu 1812 május 24-én született Alsózsukon (Kolozs m.) régi papi családból; Toroczkón. Balázsfalván és Kolozsvárt végezte alsó és középiskolai tanulmányait, Balázsfalván a teológiát. Itt kezdett irodalommal foglalkozni, de 25 éves kora előtti kísérleteit később megsemmisítette, úgy hogy csak két verse maradt ez időszakból. Egy évig a balázsfalvi lyceumnál volt a physika tanára, azután 1836-ban a brassai görög-oláh kereskedők iskolájának vezetésére hívták meg. 1838-ban Gött János száznyomdászszal megindította az első hazai oláh nyelvű lapot, a ma is élő *Gazeta Transilvaniei*-t. A szabadságharcz idején való szerepléséről csak annyit közöl az író, hogy kimenekült Oláhországba, de orosz fogságba kerül; Csernoviczba viszik, s csak a Hurmuzaki testvérek közbenjárására bocsátják szabadon. Visszatér Brassóba, de az osztrák kormány Janku emlékiratainak közlése miatt eltiltja a szerkesztéstől, lapja pedig »Bach hivatalosa és az absolutismus szolgáloja« lesz. 1852—64. naptárt, majd német-oláh és magyar-oláh szótárt szerkeszt. Mint a zernesti papírgyár igazgatója 20 évig közigazdasági téren is működik, és politikai vezető is: képviselő a szebeni csonka országgyűlésen és Bécsben a birodalmi tanácsban, élénk részt vesz az ú. n. »nemzeti tanácskozások«-ban 1861, 1863-ban; az 1881-iki szebeni programmot ő írja. 1878—85-ig szerkeszti az *Observatoriul*-t, Erdély autonomiájáért küzd írásban és szóval, s ezért erőszakolja ki a passivitást. Történelemmel is foglalkozik: fordítani kezdi Major Péter könyvét (*Inceputul Românilor in Dacia*) magyarra, majd hatalmas kötetben megírja Erdély utolsó két századi történetét, valamint több

értekezést, egyideig a Transilvania-t is szerkesztette. Fél századnál hosszabb irodalmi munkálkodás után 1893-ban halt meg.

— Ugyanebben a számban kezdődik, s a III.-ban folytatódik *V. Cioban és S. Dragomir : Acte și Fragmente* cz. közleménye; a bécsi udvari és állami levéltárból közlik meglehetősen hibás másolatban az erdélyi oláhságra vonatkozó kancelláriai és főkörmányszéki actákat (lapengedélyezés, negyedik országos renddé emelés ügye, Supplex Libellus Valachorum, kivándorlás, egyházi ügyek). A III. szám három kisebb könyvismertetést hoz. *A. Amlacher : Rumes. Aus der Vergangenheit und Gegenwart einer siebenbürgisch-sächsischen Dorfgemeinde* (a Hunyad-megyei Romosz község); *R. Patiția : Munții noștri. Tara Topilor* I. kötet 1785-ig. (Az erdélyi nyugati határhegység, az ú. n. Mócok földjének története.) *A. Sădean : Apostolatul primilor profesori ai preparandiilor noastre.* (Az aradi tanítóképző története bő levéltári kutatások alapján.)

Uj Idők, 1. sz. *Zsoldos Benő : Napoleon-caricaturák.* Nehány angol Napoleon-caricaturát ismertet, melyek mind 1803-ból valók s a kicsinylés mellett a gyűlölet a főjellemvonásuk. — *Egy régi bohém.* A rövid czikk Tinódi Lantos Sebestyénről emlékezik meg azon alkalommal, hogy előkerült Tinódi nemességkérő levele, melyet a költő I. Ferdinánd királyhoz intézett s melyen a címér is le van rajzolva.

2. sz. *Zuboly : A világszép császárné.* A teljes visszavonultságban élő Eugenia francia császárnéről emlékezik meg s nagy hatásának megnyilatkozását keresi azon divatokban, melyek a mult évszázad ötvenes éveiben a császárné révén terjedtek el. A császárné rokonszenvezett a magyarokkal; divatjukat festőinek ítélte s felkarolta.

3. sz. *A belvárosi templom katakombái. Egy vértanú anyjának a sirja.* A budapesti eskü-téri Nagyboldogasszony temploma kriptájának katakombaszerű folyosóján elhelyezett régi sírokról szól. Itt pihen gr. Vécsey Károly honvéd-tábornok édesanyja, Vécsey grófné szül. Colson Amália, meghalt 1826 febr. 4. Több nevezetes ember sírja is van itt, mint gr. Kray tábornoké, a napoleoni hadjárat vitéz katonájáé, Nagyrévy Endre thermopylaei cz. püspöké stb.

4. sz. *Révész Andor : Egy királyné leveleiből (Marie-Antoinette és Barnave levelezése).* Marie-Antoinette akkor ismerkedett meg Barnave-val, mikora királyi családot Varennes-ből hazaszállították. A kölcsönös rokonszenv következtése lett, hogy Mirabeau halála után Barnaveba helyezte minden reményét a királyné. Levelezett vele s a saját leveleit is gondosan lemásolta. Negyvennégy ilyen levél van, melyeket a királyné Axel de Fersen kezére bízott, a ki meg hűgának, Piper grófnénak küldte haza Svédországba. A Piper-család löfstadi várkastélyában fedezte föl ezeket O. G. de Ueidenstam. A levelek érdekes világot vetnek a királynőre, a ki itt nemcsak érelyesnek, de okosnak is mutatja magát. Két nemes lélek levélváltása ez, a kiknek felfogása között azonban mégis áthidalhatatlan ellentét forog fenn. A királyné gondosan eltávolíttatta Barnave leveleit, azonban a király már nem volt ilyen óvatos s Barnave elítélésében része volt azon írásoknak is, melyeket XVI. Lajos asztalfiókjában találtak.

Uránia, január. *Nagy József : D'Alembert.* Az Encyclopaedia egyik kiváló szerkesztőjének közli rövid életrajzt s jellemző philosophiai nézeteit, munkái alapján. Az életrajzi részt beállítja a korba, egyébként a dolgozat inkább irodalomtörténeti jellegű. — *A Krónika-* rovat az Uránia-szinházról szóló megemlékezésben röviden ismerteti

Dános Árpád ott előadott *Khina* cz. darabját. A darab két első felvonása Khina történetével foglalkozik, elmondván a khinai népös kulturáját, a nyugati eszmék lassu beszivárgását, kitörését s a győzelmet, melynek a modern Khina lett az eredménye.

Vármegyei Közélet, XXXIX. évf. 3. sz. (Dés.) *Laukó Albert*: Az *örmények*-ről ír Bodenstein: *Les peuples du Caucase*. 1859. cz. műve alapján, abból az alkalomból, hogy Szádeczky Lajos és Vikár Béla Kolozsvárt előadást tartottak a Kaukázus magyar vonatkozásairól.

Vasárnapi Ujság, 52. sz. *Takács Sándor*: *Régi országgyűlési karicaturák.* Az 1825—1848 közötti országgyűlésekről való torzképeket mutatja be néhány rajz kíséretében. Ez időben ugyan képes élczlapok még nem voltak, de azért a torzképek nem hiányoztak. A tendentia mindenütt liberalis; a titkos rendőrség felküldötte őket az udvarhoz s így akaratlanul is megőrizte az utókor számára. Jelenben a volt titkos rendőrmínisterium levéltárában vannak. A névtelen rajzolóik közül csak az egy Somogyi Antal neve ismeretes, ki azidőtt élénk szerepet játszott az ellenzéki magyarok között.

1. sz. *Szokolay Kornél*: *A bosnyák múzeum új otthona.* A bosnyák múzeum eszméje Kállay Bénitől indult ki, Szarajevót az ottani tudomány és műveltség gőczpontjává akarta tenni. 1885-ben alakult meg a Múzeum-egylet s három év múlva átvette a kormány. A gyűjtemények szaporodása új építkezést igényelt s az új palota a mult esztendő őszén nyílt meg. A múzeum feladata lehetőleg az egész Balkánról tudományos képet nyújtani. Igen terjedelmes benne a történelmi rész is, melyből legérdekesebbek a középkori bogumil-sírok.

2. sz. *Ivánfi Jenő*: *Macbeth országában.* A szerző skótországi utazásáról beszél, a hol azon történelmi emlékeket kereste fel, melyek összefüggésben vannak Macbeth regés történetével.

3. sz. *Uendel Ödön*: *Egy magyar szabadsághős ünneplése Palermóban* (*Tüköry Lajos*). Mostanában exhumálták Palermóban a magyar Tüköry Lajos hamvait s a főtemplomban síremléket állítottak neki. E hazánkfia a magyar szabadságharcban főhadnagy volt, majd a katasztrófa után a török hadseregbe lépett be. Vitéz katona volt és fáradhatatlan, az olasz szabadságharc kiütésekor Garibaldi zászlói alá állott. Mint Garibaldi segédtisztje esett el Palermó ostrománál. Garibaldi gyönyörű napiparancsban emlékezett meg róla s a hálás palermóiak városuk egyik utcáját a magyar katonáról nevezték el. — *Takács Sándor*: *Török rabok szabadulása.* A török rendesen emberségesen bánt a fogolylyal s a fogságba jutás elsősorban anyagi veszedelmet jelentett. Mert csak drága pénzen lehetett a rabokat kiváltani. Nem ritka eset, hogy a rabot elbocsátották vitézi szóra váltóságát megszerezni, valamint hogy valaki más vállalt érte addig kezességet.

Tárcza.

Mikor lett protestánsná Berzeviczy Márton?

Nem szívesen felelek bírálatokra, mert az mindig kizökkent megszokott kedves munkámból, ha csak rövid időre is. Csendes elvonultságomban majdnem kizárólag Fontes-kiadványomnak élek — melynek Isten segedelmével immár IV. kötetét korrigálom — s attól még azt a kevés időt is sajnálom, a míg dr. *Erdélyi* Alajos bírálatára vonatkozó megjegyzéseimet leírom és felvilágosításaimat előadom. Ezt is inkább Berzeviczy Márton jelleme és megrajzolt alakja védelmére, mint a magam igazolására teszem s remélem, hogy vele bírálóm kételyeit sikerül eloszlatnom. Kérnem kell azonban, hogy máskor pontosabban idézzon s egyet-mást jobban megnézzon, mert az idő s a nyomda is drága és kár újra kiszakítva ismételni valamit, a mi már egyszer összefüggően meg van írva.

Bírálóm szerint (a Századok 1913. évf. 767. l.) én azt állítottam, hogy »Berzeviczy Márton már gyermekkorától lutheránus volt«, holott munkám 21. lapján kellő óvatossággal csak azt írtam, hogy »Berzeviczy Márton lutheránus volt *valószínűleg* gyermeksege óta«. Valószínűnek tartottam ezt azért, mert tudtam Berzeviczy Mártonról, hogy már deák korában lutheránus volt s mivel a Felvidéken a XVI. század hatvanas éveiben hódított legjobban a protestantismus, ma is azt hiszem, hogy Berzeviczy Márton atyja, Kristóf halála évében, 1557-ben már a berzeviczei templom is lutheránus volt. Ám bírálóm azt állítja tovább, hogy ép az én vatikáni adatom alapján ma is *csak annyit* tudunk, hogy »Berzeviczy legalább 1584-ben már protestáns, valószínűleg lutheránus volt« s azt hiszi, hogy ennek »egyetlen, döntő jelentőségű adata« Bolognetti Albert varsói pápai nuntiusnak az a kijelentése, melyet a vatikáni levéltárban találtam és munkámban idézek, de helykimélésből nem közölhettem, még jegyzetben sem. Hanem mivel bírálóm nagyon kíváncsi arra, vajjon a szerint a kijelentés szerint »Berzeviczy csakugyan oly kereken jelentette-e ki, hogy nem kíván katolikus lenni«, hadd álljon itt Bolognetti az a néhány vonatkozó sora, melyet Galli Ptolomeus biboros államtitkárhoz intézett s Varsóban írt 1584 augusztus 10-iki

hivatalos jelentéséből jegyeztem ki: Il medesimo Signor Bersovicio bascia le mani di Vostra Signoria Illustrissima et predica assai delle amorevolezze usategli da Nostro Signore et da Lei, quando egli fu costì, nè resta di portar continuamente al collo l'immagine di Sua Beatitudine; *con tutto ciò non si risolve per ancora di farsi catholico.*¹

Ez azonban korántsem egyetlen »döntő« bizonyítéka Berzeviczy Márton protestáns voltának, miként bírálóm gondolja, mert van más is, a mit munkámban több helyen megtalált volna, ha magát bele nem lovalja abba a téves hitbe, hogy Berzeviczy Márton *csak később* lett lutheránus, mivel Erdélyi szerint »java férfikoráig (1578) katolikus volt« s hogy a brandenburgi őrgóftól kapott hűbértörököt »elsősorban a lutheránus vallásra való áttéréssel érte el«, a mely áttérés adata — bírálóm szerint — bizonyára a königsbergi levéltár aktaiban rejtőzik. Megnyugtatom Erdélyit, hogy a königsbergi állami levéltárban okvetlenül megtaláltam volna azt az adatot ottani hosszas és alapos kutatásom alkalmával. Csakhogy nem volt mit megtalálnom, mert Berzeviczy Márton *már rég*, még Lengyelországba és a königsbergi udvarba való jutása előtt lutheránus volt; higgye el nekem, *valószínűleg gyermeksege óta*, miként állítottam és állítom! Hiszen munkámban (a 42. lapon) hűségesen előadtam Berzeviczy Márton sírírata alapján, hogy elhagyván a bécsi udvari szolgálatot »néhány németországi egyetemet látogatott meg«, a mit bírálóm nem vett észre. Berzeviczy Márton feljegyzését (Juventutem in Academia primariis Germaniae... exegit) akkor úgy értelmeztem, hogy azokat az általánosságban említett németországi (protestáns) egyetemeket nyilván 1564 tavaszán látogatta meg, útban Londonba és Párisba. Sajnos, elkerülte figyelmemet, illetve csupán munkám megfelelő ivének kinyomása után akadtam rá, hogy Berzeviczy Márton már 1559-ben (tehát 21 éves korában) be volt iratkozva a wittenbergi egyetemre, hol neve a magyar ifjak bursájában kétszer is előfordul: egyszer 1559 december 3-ikán, másszor ugyanaz évben, de közelebbi keltezés nélküli helyen.² A ki pedig 21 éves korában és a protestantismus már erősen kifejezett idejében, 1559-ben németországi protestáns egyetemen tanul, arról talán jogosan lehet feltenni és gondolni, hogy *valószínűleg gyermeksege óta* lutheránus. Így már tán Erdélyi is elhiszi, hogy Berzeviczy Márton nem 1578 után lett lutheránussá!

További két bizonyítéka Berzeviczy Márton protestáns

¹ Eredetije a római vatikáni levéltár »Nunziatura di Polonia« 21. kötete 316. lapján.

² Thury Etele: Iskolatörténeti adattár II. kötete (Pápa, 1908.) 17. és 48. lapján.

voltának könyvem megjelenése után került elő kassai biztostársa, Possevino Antal Erdélyről írt nagybecsű művében, — melyet csak az imént adtam ki — hol az 1571-iki erdélyi vallási mozgalmak előadásánál a tanult jezsuita azt írja Berzeviczyről, hogy »távol áll a katolikus hittől«, a hol pedig az 1583 nyarán lefolyt kassai tárgyalásokat ismerteti, Berzeviczyt egyenesen *kálvinistának* mondja,¹ a mit más forrásból magam sem tudtam eddig.

Bírálom szerint az, hogy Berzeviczy Márton a páduai egyetemen tanult, szintén a mellett szól, hogy java férfikoráig katolikus volt. De Erdélyi nem tudja vagy feledi, hogy a páduai egyetemet nem-katholikusok főleg azért keresték fel a XVI. században valóban imponáló nagy számban, mert azon a velencei Signoria fennhatósága alatt álló egyetemen a nem-katholikus tanulók háborítatlanul élhettek, illetve meggyőződésüket teljesen szabadon követhették, sőt még doktori esküt is tehettek — ha nem is a székesegyházban, mint a katolikusok — ellentétben a pápai fennhatóság alatti bolognai és más olaszországi egyetemekkel, melyeket protestánsok ritkábban s úgyszólván csak átmenőben látogattak.

Állításom képzelt megdöntésére bírálóm még néhai Berzeviczy Edmund ama kijelentését is felvonultatja, hogy Berzeviczy Márton katolikus vallását *kétségtelennek* tartja, habár ő azt — kevés adat alapján dolgozván — igazán jóhiszeműleg állította s gondolta, szintén ama téves felfogása miatt, hogy »a buzgó katolikus I. Ferdinánd császár udvaránál s később olaszthoni egyetemenél időzött«. ² Ám Berzeviczy Edmund e következtetése ép oly laikus felfogásra vall, mint az a másik, hogy Berzeviczy Mártonra azért bízta Báthory István király a kolozsmonostori jezsuiták beiktatásának ügyét s azért szemelte ép őt ki e »bizalmas küldetésre«, mert katolikus volt; hiszen a Berzeviczy Márton ellenőrzése mellett teljesített konventi beiktatás pusztá formális eljárás volt s egyáltalán nem valami bizalmas küldetés. De azért bírálóm idézőjel közé fogva azt is kiélezni látszik ellenem, hogy Berzeviczy Edmund munkáját *igénytelennek* mondom, elhallgatván, hogy kötetem 9. lapján *egyszerűen Berzeviczy Edmund kijelentését idézem*, melyben munkáját maga nevezi *életrajzi vázlatnak* és *igénytelennek*; a mit azért is reprodukáltam, mert a

¹ Dr. Veress Endre: Antonio Possevino della Compagnia di Giesù: Transilvania (Budapest, 1913. A *Fontes Rerum Transylvanicarum* III. kötete) III. lapján: Martino Berzeviczio, nobile del tratto di Sepusio, et all' hora cancelliere, però alieno della fede cattolica . . . és 162. lapján: il commissario del re (Báthory István király) non era cattolico, ma Calvinista.

² A Századok 1898. évf. 796. lapján.

munka hibáira ép az elhunyt dilettáns szerző iránti kegyeletnél fogva nem akartam külön minden adatnál reámutatni, mint a hogy tán egy hivatásos történetíró munkájával tettem volna.

Hibás bírálóm ama további felfogása, hogy mivel — szerinte — »Berzeviczy Mártont főérdekei mégis a katolicismus-hoz fűzték, bizonyára sietett megnyugtadni a hitbuzgó Báthoryt, hogy áttérése csak formális«, mert erre a megnyugtatóra igazán nem volt szükség — még ha az áttérés akkor történt volna is — István király udvarában, melyben nagyon békésen megfértek a legkülönbözőbb hitűek, annyira felvilágosodott ember volt. Másrészt meg Berzeviczyt érdekei egyaránt fűzték a protestáns brandenburgi örgrófhoz s a katolikus Báthory Istvánhoz, mint-hogy mindkettőtől részesedett adományokban; sőt István király halála után, a mikor a katolikus lengyel főurak részéről sok méltatlanság érte, haláláig (nyolcz éven át) érdeke elsősorban protestáns hűbérurához kötötte, a kinek igyekezett is kedvében járni: meggyőződésből is, minthogy protestáns szellemben nevelkedett és szó sem volt arról, »áttérése csak formális lenne«, mivel Berzeviczy áttérése gyermekkorában történhetett, ha ugyan nem lutheránusnak született; a mi föltehető.

Bírálóm szerint Erdélyben ép a Berzeviczy Márton hatalmas egyénisége viszi keresztül a jezsuiták letelepítését, — mit bírálóm 1579 helyett 1583-ra tesz hibásan — nyilván, mert »lutheránus vallása tényleg sohasem vált gyakorlativá« — a minek kijelentésével Erdélyi ugyanabba a hibába esett, mint Berzeviczy Edmund — s a mit Berzeviczy Márton életében munkából a protestánsok javára történtnek lát, azt bíráló mind nem érti meg, mert abból a fictióból indul ki, hogy Berzeviczy Márton *csak java férfikorában* tért át és áttérése *formális* volt. Ez okozza, hogy nem veszi észre, hogy Berzeviczy Márton leitenauai birtokán ugyancsak érvényesíti a »Cuius regio, eius religio« elvét, bár ezt Erdélyi tagadja, holott a hasonmásban is közölt hűbérsegi adománylevélből idézem (a 173. lapon) a brandenburgi örgróf kikötését, hogy »feleségével és gyermekeivel együtt hűségükön kívül az *augsburgi hitvallást követő* tisztes papot tartoznak birtokukon tartani«, a miből következik a fenti elv követése is. Ezt az elvet Berzeviczy Márton mindvégig követte is hűségesen, csupán katolikus özvegye, meg katolikusoknak nevelt és teljesen lengyelekké vált fiai nem tartották meg, a mi miatt az örgróf erőlesen fel is lépett ellenük.

Hibás kiindulási pontjából kifolyólag nem érti meg bírálóm azt sem, miért nem engedte meg Berzeviczy Márton, hogy falujában alattvalói az új naptárt használják és hiszi, hogy Berzeviczy Márton »vallásilag vagy teljesen indifferens volt, vagy az

ellentétes anyagi érdekei és diplomatai hivatása közepett vallásos meggyőződését nagyon mélyen szívében rejtette, habár munkám számos helyén olvashatta volna, hogy Berzeviczy Márton a leitenai lutheránus templomot a magából újraképezte s költségére még a brandenburgi őrgórtól is kért és kapott pénzt. A ki templomot épít, az szerintem *nem lehet* vallásilag indifferens. Másfelől Berzeviczynek nem is kellett rejtgetnie vallásos meggyőződését, mert azért neki *hajszála sem görbült meg* a katolikus lengyel királyi udvarban, melyben senkit nem üldöztek vagy mellőztek nem-katolikus hitéért; mindössze csak arra van példa, hogy az udvarba bejáró pápai követek igyekeztek a szerintök eretnek főurak egyikét-másikat megtéríteni — majdnem mindig eredménytelenül, a miről keserves jelentéseket küldözgettek Rómába!

Bírálom másik hibája, hogy a XVI. századi eseményeket gyakran mai szemüvegen át nézi és ítéli meg. Ezért nem becsüli és értékeli kellően azt a fontos adatot, hogy Berzeviczy Márton elitélő, könyörület hangon czéloz a Bertalan-éji borzalmakra, mert Berzeviczy Márton e magatartásában nem az a lényeg, a mit benne Erdélyi lát, »mintha bizony az elitélő, könyörület hang katolikus ajkon ebben az időben lehetetlen lett volna«, hanem az, hogy arról a világtörténelmi eseményről *egykoru katolikus írónál* azt az elitélő hangot *nem fogja* a bíráló megtalálni!

Hogy Nádasdy Tamás nádornak bírálom szerint Berzeviczy Márton bizonyára egész életére kiható szerepével »szinte felületes rövidséggel végzek«, annak az az oka, hogy az a befolyás nem volt olyan »egész életére kiható«, a mint Erdélyi gondolja, meg aztán Berzeviczy Márton és Nádasdy viszonyára az elmondott-nál több világosságot nem deríthettem fel, még az óriási Nádasdy-levéltárból sem, melynek még számadásait is átnéztem — minden siker nélkül. Már pedig én *igazoló iratok* (pièces justificatives) nélkül se nem írok, sem el nem hiszek semmit. Hogy meg nem »a belső ható okokat, hanem úgyszólván csak a külső nagy eredményeket« adtam elő munkámban, azért van, mert nem szeretem a terjengősséget; hiszen munkám így is nagyobb lett előre kiszabott s rendelkezésemre állott terjedelménél. Különben is nem tartozom azok közé, a kik nyakra-főre elemeznek, akár indokolt, akár nem s valóban többre becsülök egy jó, positiv adatot száz következtetésnél vagy lelki analízisnél, a melynek eredményét igen gyakran tönkreteszi egy-egy felbukkant újabb adat, miként bírálómnak Berzeviczy Márton katolikus hitéről való felfogását és belőle levont hibás következtetéseit is ellensúlyozták azok az okleveles adatok, melyeket felsoroltam.

Munkám nem máról-holnapra készült, hanem azt *húsz évi kutatás és gyűjtés* alapján írtam s még egykorú, jó illusztrációit

is annyi időn át szedtem össze. Benne ezer meg ezer levéltári adatot kellett feldolgoznom, elhelyeznem, Berzeviczy Márton és kora szellemébe beillesztenem, hogy *megelevenítsem* azokat a különben száraz, összefüggéstelen, szórványos adatokat, a melyekből egy mozgalmas életű férfi életrajzát kellett kiszabott téren megírnom és előadnom. A ki munkámban kellően elmélyed, azt hiszem *gyakran kiérezheti* belőle Berzeviczy Márton lüktető lelkét és érdekes egyéniségét. Ezért készséggel meghagyom bírálomat abban a felfogásában, hogy munkámba »lelket nem tudtam lehelni« s *nem vitatkozom* vele, mert könyvem igen sok lapjáról kitünik állításának ellenkezője. Hogy nem *mindenikéről*, az természetes, hiszen bírálóm maga is célzást tesz Berzeviczy Márton jellemének némely homályára s az életrajzíró — bármily jártas vagy öreg — bizony nagyon gyakran érzi, hogy megbízható adatok és elfogadható feljegyzések híján *nem tud mindenütt belehatolni kellően* alakja lelkébe, ha csak túlzásba nem akar esni vagy regényíró módjára ott is lelki analízist végezni, a hol nem lehet vagy pedig némely nem-kutató s csupán a kényelmes karosszékből dolgozó historicus példájára a hős valamennyi ténykedésének »mozgató eszméjét« keresni, még akkor is, ha nem kell avagy lehetetlen!

Örvendek, hogy bírálóm legalább azt elismerte, hogy Berzeviczy Márton történeti jelentőségét munkám Bevezetésében *jól kidomborítottam* s hogy előadásomat *itt-ott festőinek és költői lendületűnek* tartja, mert ezt az írásművészet valóban elmaradhatlan kellékének tekintem. De a szertelenséget kerülöm s abban nem is követem a bírálót, a ki Berzeviczy Mártont *korán felül-emelkedő léleknek* és *hatalmas egyéniségnek* nevezi, a mi egyáltalán *nem* volt. Ellenkezőleg, Berzeviczy Márton csak *jeles, kiváló*, mint annyi sok kortársa, s ép azért kitünő típusa jeles, de fogyatkozásokkal teli embereket szült nagy századának, és jellemrajzában még hibáit is kora hibáival mentem, mint a hogy minden cselekedetét kora szemüvegén át igyekeztem vizsgálni és papirosra vetni!

Az igazság kedvéért végül még csak azt jegyzem meg, hogy Berzeviczy Márton életéhez nem »tiz külföldi és tiz hazai nagyobb levéltárat, illetve könyvtárat kutattam át«, miként bírálóm írja, mert ennyinek átkutatása egy olyan világjárt történelmi alak életrajza *tisztességes* megírásához *nem* volna elegendő; hanem munkám Bevezetésében csupán azt a husz levéltárt sorolom fel, a melyekben Berzeviczy Márton életére találtam adatokat, elhagyván annak a többi száz levéltárnak a felsorolását, a melyekben Berzeviczyre nézve is kutattam — 1891-ben megvetett nagy munkatervem alapján — de eredménytelenül.

Dr. Veress Endre.

Vegyes közlések.

Thallóczy Lajos elnöki beköszöntője. Új elnökünk Thalóczy Lajos v. b. titkos tanácsos, jan. 8-án tartott választmányi ülésünkön foglalta el elnöki székét. Megnyitó beszédében rámutatott arra, hogy ebből a Társulatból indult ki működése: »Ennek a vezetői működéséből — mondá — merítettem azt a lelkesedést, a mely reményilem, Isten segedelmével holtomig nem fogy el. Elég annyit mondanom, hogy csontotokból való csont és véretekéből való vér vagyok.« Megköszönte a bizalom egyhangú megnyilvánulását: »A bizalom megnyilvánulásának a módját, melyből 77 szívnek a rokonszenvét érzem, csak fölötte csekély mértékben viszonyozhatom, a mennyiben csak egy szívet adhatok nektek. De azt aztán egészen adom. Ime ez a köszönetem«. Azután Társulatunk jelszávához híven felidézte elődeinek emlékét, elvonultatva előttünk Horváth Mihályt, az antik arczvonású nagy mestert, hátrafésült ezüst hajával, erős nézésével; gróf Mikó Imrét, a ritka jellemű erdélyi mágnást, a kinek egész élete abban telt el, hogy a két országrész közti százados különállás után a szellemi együttérzést megalapozza; Ipolyi Arnoldot, a nagy missionariust, a kinek szinte még hallja szépcsevegését, haranghoz hasonlító hangját; a szelid és ügybuzgó báró Kemény Gábort és a mult század első fele európai műveltségének letéteményesét, a széles szemkörű gróf Szécheny Antalt, végül gróf Teleki Gézát, a kinek két emberöltőre terjedő buzgó működése alatt conserválódott meg nehéz körülmények között a Társulat. Mellettük megemlékezett Pulszky Ferenczről, Pauler Gyuláról, a Társulat első kormányosáról: Thaly Kálmánról és Szilágyi Sándorról, a Társulat renaissance-ának megteremtőjéről. Rámutatott, mily nehéz feladat a mai körülmények közt azt az örökséget, a melyet elődei reá hagytak, nem pusztán megápolni, hanem öregbíteni. Azt hiszi mégis, hogy »vállvetve, szeretettel, kölcsönös megértéssel és tisztán az ügy iránt való lelkesedéssel részben megfélemlhetünk a Társulat fő céljának, hogy a nemzeti közszellem megápolásából mi is kivegyük a magunk részét«. Azután így végezte beszédét: »Programmot, tisztelt szaktársaim, csak rövidet adok. Ha megszívleljük, győznünk kell. Egy szóból áll az: tenni!«

Ennek a programmnak mindjárt a lényegét is megmutatta, húsz előkelő alapító tagot és számos rendes tagot jelentve be a választmányinak.

Este a Vadászkiért szállodában lakoma volt az elnök tisztelése, a melyen Csánki Dezső alelnök mondotta az ünnepi felköszöntőt, a Társulat tagjai pedig lelkes szeretettel övezték új vezetőjüket.

Bethlen-kiállítások Kolozsvárt. Bethlen Gábor trónralépésének emlékére Kolozsvárt az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtára és Könyvtára külön-külön kiállítást rendezett. Az előbbi a Régiségtár helyiségeinek az egyetem épületében levő egyik termében volt. Legbájosabb részét a hosszukás terem egyik végébe berendezett Bethlen-kori kis szoba képezte. Mellette három üvegtárló közül egyik házfelszerelési emlékeket, a másik fegyvereket s Bethlen érmeleését, a harmadik a Bethlen-korabeli ötvösség és önmivesség emlékeit mutatta be igen szép gyűjteményekben.

A másik kiállítás az Erd. Nemz. Múzeum Könyvtárának tágas kiállítási termében a *könyv-, kézirat- és levéltár* emlékeiből állott. A könyvanyagban ott volt a Horologium Principum egy díszkötésű példája, tábláján a nagy fejedelem teljes címével. Ugyanazon könyvkötő műve, a ki I. Rákóczy Györgynek a marosvásárhelyi gr. Teleki-Könyvtár tulajdonában lévő 1633-iki uti és vadásznaplóját bekötötte. Bethlen egykori nagy könyvtárából ezen kívül ott volt Ortelius Atlaszának az a példánya, melyet 1608-ban konstantinápolyi követsége idején használt.

A Bethlen-kori művek a kor vallásos és világi irodalma emlékeiben mintegy 50 kötettel voltak képviselve, köztük több értékes hitelesített articulussal és ritka limitatióval. Külön kis csoportja volt a Bethlen Gáborról szóló magyar irodalomnak is.

A kéziratok Bethlen korából való, vagy Bethlen Gáborról szóló collectiójából történeti és bibliographiai szempontból egyaránt az előbbieket voltak értékesebbek. Ott láttuk köztük eredetiben Bojti Veres Gáspár művét Bethlen Gábor családjáról, Tol-dalagi Mihály portárajárásának historiáját, Gyalai Sámuel unitárius pap 1617—23 között írott prédikációs és imakönyvét, két székely lustrakönyvet, a kolozsvári ötvösök, fazekasok, kádárok, a marosvásárhelyi szabók számadáskönyveit, s a Cancellaria Transylvanica címen Szabó Károly közléseiből ismeretes becses oklevélmásolat-kötetet. A Bethlen koráról szóló kéziratok főként Bethlen Farkas és Bojti műveinek XVIII—XIX. századi másolataiból állottak.

Mindezeknél jóval értékesebb és változatosabb volt az oklevelek közel ezer darabot számláló gyűjteménye, melyeknek mintegy negyedét állították ki az üvegtárlókban. Közülök a czímeres levelek négy eredeti, egy másolt s három fényképmásolati példányban szerepeltek. Egy külön csoport Bethlen-kanczelláriájának művészetét mutatta be három különböző művész munkáival, kik közül különösen Fejérvári Pálnak mentesítő levele kiállítása díszességével elsőrendű alkotás.

A kiállított levelek közül külön csoportot képeztek Bethlen Gábor sajátkezű levelei s a Bethlen-kori női levelek. Bethlen kortársainak ismét külön csoportosított levelei közt számos magyar és külföldi államférfiú, követ és más szerepvívó emberek levele került együvé. Egy csoportba az Erd. Nemz. Múzeum Levéltárának Bethlen török és oláh összeköttetéseire vonatkozó adatai, egy másikba Bethlen-korabeli szerződések, végrendeletek, vallatások, peres irományok, újra másba rendelvek és kinevezések, egybe ismét Bethlen Istvánra vonatkozó emlékek jutottak. Külön összeállítás mutatta be Bethlen Gábor pecsétjeinek 11-féle változatát, melyekből 1610-iki gyűrűs pecsétje érdekes adalékot nyújt az Iktári Bethlen czímer történetére is. Ki volt állítva még Brandenburgi Katalinnak öt viselet-történeti szempontból becsebbnél-becsebb, eredeti czímeres levele. Végül a szakemberek részére a gr. Bánffy-féle nemzetségi levéltár, a Matskássy-, br. Sennyey-, Suki- és Berzentzey-levéltárak kivételével kiválasztották az Erd. Nemz. Múzeum egész levéltárának teljes Bethlen-kori anyagát. Itt említjük meg, hogy az Iktári gr. Bethlenek levelei is az Erd. Nemz. Múzeum Levéltárának letétei közé jutottak gr. Bánffy György kir. főajtónállómester, Iktári Bethlen-utód 1909-ben letétbe helyezett második nagy levéltárával. Főleg birtoklevelek, de néhány történeti becsű darab is van közöttük.

A szép kiállítást már bezárták, de anyaga még a tavasz végéig együtt marad. Nehány feldolgozás készül belőle az Erdélyi Múzeumnak.

Hivatalos értesítő.

A Magyar Történelmi Társulat 1913. december hó 4-én d. u. 5 órakor tartott r. vál. ülésének jegyzőkönyve.

Jelen vannak: Fejérpataky László elnöklete alatt, dr. Áldásy Antal, dr. Angyal Dávid, Boncz Ödön, dr. Domanovszky Sándor, dr. Döry Ferencz, dr. Gombos F. Albin, Hodinka Antal, dr. Hóman Bálint, Horváth Sándor, dr. Illés József, dr. Komáromy András, dr. Lukács József, dr. Lukinich Imre, dr. Madzsar Imre, dr. Melich János, dr. Reiszig Ede, dr. Sebestyén Gyula, Szabó Dezső, Bártfai Szabó László, dr. Szentpétery Imre, Tagánvi Károly, dr. Váczy János, gr. Zichy Nándor vál. tagok, végül Barabás Samu főtitkár és dr. Iványi Béla titkár.

Elnök: dr. Fejérpataky László az ülést megnyitva, a jegyzőkönyv hitelesítésére dr. Angyal Dávid és dr. Lukinich Imre vál. tagokat kéri fel.

61. Főtitkár bejelenti a tagajánlásokat. 1913-tól fogva évd. r. tagokul ajánlatnak: dr. Miskolczy Gyula tanárjelölt, Budapest,

(aj.: Szabó Dezső); ifj. Saárho Somssich Andor földbirtokos Budapest (aj.: Fraknói Vilmos). 1914-től fogva a Budapesti kereskedelmi Akadémia (aj.: Domanovszky Sándor); dr. Gerő József orsz. ltári gyakornok Budapest (aj.: a titkár); Grexa Gyula tanárjelölt Budapest (aj.: Szabó Dezső.) — Megválasztatnak.

62. Elnök felkéri dr. Divéky Adorján r. tagot, hogy »Zsigmond lenygel herczeg II. Ulászló udvarában« című dolgozatát olvassa fel. — A nagyszámban jelenlévő tagok és díszes közönség az érdekes felolvasást, mely folyóiratunkban fog megjelenni, tapssal jutalmazza.

63. Főtitkár előterjeszti az 1913. okt. 1-től nov. 30-ig terjedő pénztári kimutatást, mely szerint: összes bevétel volt a postatakarékpénztárban 3.371 korona; összes kiadás volt 2.105 korona 26 fillér.

Pénzmaradvány a postatakarékpénztárban nov. 30-án 965 kor. 74 fillér. Ehhez adván a P. H. E. T. E.-nél lévő folyószámlai tiszta követelésünket 16.263 korona 34 fillér. Összesen rendelkezésünkre állott nov. 30-án 17.229 korona 08 fillér.

Ebből 39 korona 79 fillér alapítvány, mely összeg a legutóbbi értékpapírvásárlásnál maradt fenn.

Tudomásul vétetik.

64. Főtitkár javasolja, hogy 1914. évre a számvizsgáló bizottságba dr. Illés József és dr. Reiszig Ede vál. tagok küldessenek ki. — Kiküldetnek.

65. Főtitkár javasolja, hogy 1914-ben a r. vál. ülések jan. 8., febr. 12., ápr. 16., máj. 14., okt. 15. és decz. 3-án tartassanak. — Elfogadtatik.

66. Főtitkár bemutatja az Athenaeum irod. és nyomd. r. t.-al kötött szerződést. — Tudomásul szolgál.

67. Hunyadvármegye közönsége gróf Teleki Géza elnök elhunytá alkalmából részvétét fejezi ki. — Tudomásul vétetik azzal, hogy a vármegye közönségéhez köszönőirat intézendő.

68. Főtitkár a Hadtört. Közlemények féléron való megszerzése tárgyában jelenti, hogy az illetékes forumok a féléru kedvezményt megadták. — Tudomásul vétetik s az illetékes forumokhoz köszönőlevél intézendő.

69. A Székelykeresztúri Pedagógiai Kör azt a házat, mely Petőfi utolsó földi hajléka volt, emléktáblával óhajtja megjelölni s erre a célra gyűjtőívet küld. — Tudomásul vétetik s esetleges adományok a titkári hivatalhoz küldendők.

70. Somló Jenő felkéri a Társulatot a Budapest-Ferencvárosi iparosok és kereskedők kaszinójában tartandó előadások rendezésére. — A választmány az ügy elintézésével az elnökséget bízta meg.

71. Elnök jelenti, hogy az ügyrendi bizottság javaslatával még nem készült el s ennél fogva az még nem tárgyalható. — Tudomásul szolgál.

Több tárgy nem lévén, elnök az ülést berekeszti.

Kelt mint fent.

Fejérfpataky László
alelnök.

dr. Iványi Béla
titkár.

Hitelesítjük: *dr. Angyal Dávid, dr. Lukinich Imre.*

A Magyar Történelmi Társulat 1914 január hó 8-án d. u. 5 órakor tartott r. vál. ülésének jegyzőkönyve.

Jelen vannak : Dr. Thallóczy Lajos elnöklete alatt : Dr. Csánki Dezső első és dr. Fejérfpataky László másodelnökök, dr. Áldásy Antal, dr. Angyal Dávid, dr. Ballagi Aladár, Boncz Ödön dr. Döry Ferencz, dr. Domanovszky Sándor, dr. Gombos F. Albin, dr. Hóman Bálint, Horváth Sándor, dr. Illés József, dr. Lukcsics József, dr. Lukinich Imre, dr. Melich János, dr. Reiszig Ede, dr. Szabó Dezső, dr. Bártfai Szabó László, dr. Szentpétery Imre, Tagányi Károly, dr. Váczy János, gróf Zichy Nándor vál. tagok, Barabás Samu főtitkár, dr. Iványi Béla titkár és dr. Bathó Béla társ. ügyész, továbbá számos rendes tag és érdeklődő.

Elnök az ülést megnyitva, beszédében meleg szavakkal megköszöni megválasztását, jelzi programját egyetlen szóval, hogy : *tenni kell*, azután a jegyzőkönyv hitelesítésére dr. Áldásy Antal és dr. Lukinich Imre vál. tagokat kéri fel.

1. Főtitkár a tagajánlásokat jelenti be. Alapító tagokul ajánlatnak : a bajai ciszt. rendű főgymnasium Tóth Kálmán önképző köre 200 K-val ; Kőburg Fülöp szász-kőburg-góthai herceg ő kir. fensége 500 K ; Bárczy István polgármester Budapest 200 K ; Bárczy Istvánné, szül. Luczenbacher Edith Budapest 200 K ; gr. Berchtold Lipót cs. és kir. külügyminister Wien 200 K ; Berczik Árpád min. tanácsos Budapest 200 K ; dr. Chrenoczy Nagy József udv. tan., a cs. és kir. legfőbb számszéknél Wien 200 K ; dr. Csernoch János hercegprímás Esztergom 200 K ; gr. Erdődy Imre főrendiházi tag Galgóc 200 K ; dr. nádudvary Győri Árpád, a cs. és kir. titkos levéltár első aligazgatója Wien 200 K ; dr. Jankovich Béla vallás- és közoktatásügyi minister Budapest 200 K ; Magyar kir. Folyam- és Tengerhajózási r.-t. Budapest 200 K ; dr. Popovits Sándor, az Osztrák-Magyar Bank kormányzója Wien 200 K ; báró Solymossy Ödön orsz. gyűlési képviselő Lős (Somogy m.) 200 K ; gróf Somssich Géza főrendiházi tag Kopaszhegy 200 K ; gróf Tisza István minisiterelnök Budapest 200 K ; Wein Károly gyáros Késmárk 200 K ; ifj. Wekerle Sándor Budapest 200 K ; gróf Wickenburg Márk v. b. t. t., cs. és kir. külügymin. osztályfőnök Wien 200 K ; herceg Windischgrätz Lajos Sárospatak 200 K ; gróf Zichy Ágost cs. és kir. főudvarnagy Wien 200 K.

Rendes tagokul ajánlatnak : 1913-tól : M. kir. állami főgymnasium igazgatósága Balassagyarmat (aj. : a főtitkár) ; 1914-től : Halmos Zoltán, a Magyar Leszámitoló- és Pénzváltó Bank főtisztviselője, Budapest (aj. : elnök) ; Turtsányi Ambrus egri egyházm. áldozópap Wien (aj. : elnök) ; dr. Tóth Lajos min. tan. Budapest, dr. Szilágyi Oszkár kormánytanácsos Wien, Szalay László közös pénzügymin. osztályfőnök Wien, Renglovics József cs. és kir. udvartart. tanácsos Wien, br. Malcomes Gyula cs. és kir. udv. és min. titkár Wien, Lóczy Lajos egyet. tanár Budapest, Korilly Szilveszter ciszt. rendű áldozópap Wien, udvarhelyi Felméry Lajos min. titkár Wien, Jánossy Béla tanár Wien (aj. : az elnök) ; Budapest székesfőváros múzeuma Budapest (aj. : Csánki Dezső) ; dr. Leffler Béla főgymn. tanár Nyiregyháza (aj. : Domanovszky Sándor) ; Állami Főgymnasium Aranyosmarót (aj. : Barabás Samu) ; Zerkowitz Imre ügyvéd Budapest (aj. : Barabás Samu) ; Molnár Géza megyei főlevéltárnok Nagyenyed (aj. : Barabás Samu) ; Henriczy László ág. ev. lelkész Póltár

(aj.: Hűvössy Lajos); dr. Jantsits Tibor joghallgató Budapest (aj.: Madzsar Imre); dr. Szántó Aladár Budapest ügyvéd (aj.: dr. Gábor Gyula); Szögyény-Marich Géza cs. és kir. kamarás Székesfehérvár (aj.: az elnök); Állami polgári leányiskola Ipolyság (aj.: Pompéry Aurél); Berneczei Szokolai Alajos nagybirtokos, Hont megye főlevéltárnoka Bernecze (Hont megye) (aj.: Pompéry Aurél); Simkó Béla mérnök Budapest (aj.: Pompéry Aurél); Sigmund Henrik aczélnagykereskedő Budapest (aj.: Pompéry Aurél); özv. Pompéry Jánosné magánzónó Budapest (aj.: Pompéry Aurél); Mezey Béla kir. tanácsos stb. Budapest (aj.: Pompéry Aurél); Czompó Endre várm. másodfőjegyző Ipolyság (aj.: Pompéry Aurél); Badinszky Pál körjegyző Ipolyszakállas (Hont m.) (aj.: Pompéry Aurél); Bartos István r. kath. segédlelkész Balassagyarmat (aj.: Pompéry Aurél); Ivánka István főispán Palást (Hont megye) (aj.: Pompéry Aurél); Vasvármegyei Kultur Egyesület Szombat-hely (aj.: Barabás Samu); Jeszenszky Sándor min. eln. államtitkár Budapest (aj.: az elnök); dr. Tolnay Vilmos Erzsébet-nőiskolai tanár Budapest (aj.: Domanovszky S.); dr. Edelenyi Szabó Dénes min. s.-fogalmazó Budapest (aj.: Friedreich Endre); Demjén László festőművész München (aj.: az elnök). — Megválasztatnak.

2. Elnök felkéri dr. Domanovszky Sándor vál. tagot, hogy a távollevő szerző, dr. Fraknói Vilmos vál. tag helyett, a *Venczel király megválasztásáról* szóló dolgozatát olvassa fel. A nagy tetszéssel fogadott nagybecsű értekezés a »Századok«-ban fog megjelenni.

3. A főtitkár felolvassa az 1913. decz. 1—31-ig terjedő pénztári kimutatást, mely szerint ezen idő alatt: összes bevétel volt a postatakarék- és kézi pénztárban 35.829 korona 34 fillér; összes kiadás volt ugyanitt 34.552 korona 95 fillér; pénzmaradvány a két pénztárban 1276 korona 41 fillér. — Tudomásúl szolgál.

4. Főtitkár jelenti, hogy az 1914. évi r. közgyűlés márczius 12-én a szokott időben és helyen fog megtartatni. Tárgyai: 1. Elnöki megnyitó beszéd. 2. Az 1911—1913. évi cyclus lejártával szabály szerint kilépő husz. s az 1912—1914. évi cyclusból elhalt egy (id. Szinnyi József), összesen tehát 21 vál. tag helyének betöltése. 3. A felolvasás tárgya a februári vál. ülésen fog bejelentetni. 4. Jelentés a Társulat 1913. évi munkásságáról. 5. Az 1913. évi zárszámadás és az 1914. évi költségvetés bemutatása.

Az ig. választmányból ez alkalommal a következők lépnek ki: Angyal Dávid, Ballagi Aladár, Berzeviczy Albert, Bunyitay Vincze, Dedek Cr. Lajos, Dézsi Lajos, Döry Ferencz, Fraknói Vilmos, Géresi Kálmán, Illés József, Lehoczky Tivadar, Lukács József, Madzsar Imre, Márki Sándor, Révész Kálmán, Szabó Dezső, Szabó László (bártfai), Tagányi Károly, Tóth-Szabó Pál, Varju Elemér.

5. Főtitkár bemutatja az 1915. évi sanfranciscói világkiállításra szóló meghívót. — Tudomásúl vétetvén, irattárba teendő.

Zárt ülésen

6. a tagdijaikkal hátralékos tagok tárgyában;

7. a kilépő és törlendő tagok ügyében határozott a választmány. Több tárgy nem lévén, elnök az ülést bezárja.

Kelt mint fent.

Thallóczy Lajos,
elnök.

dr. Iványi Béla,
titkár.

Hitelesítjük: dr. Áldásy Antal, dr. Lukinich Imre.

AZ

ATHENAEUM KÖNYVTÁR

LEGÚJABB KÖTETE:

A bécsiek legkedveltebb fiójának gondosan megválogatott legjobb elbeszélései.

SCHNITZLER ARTUR:

GUSZTI HADNAGY

Elbeszélések. (384 oldal.) Egy kötet ára

Eddig megjelentek: Kóbor Tamás: Komédiák. Nov. — Biró Lajos: Glória. Nov. — Balzac: A számárbóc. Reg. — Zola: Pascal orvos. Reg. — Dickens: Két város. Reg. — Anatole France: A Pinguinek szigete. Reg. — Csehov: Az orvos felesége és más novellák. — Bülsche: Szerelm az élők világában. Két kötet. — Tolsztoj: Hadzsi-Murát. Reg. — Az ördög. Elb. — Voss Richárd: A költő és az asszony. Reg. — Tóth B.: A boldogasszony dervise. — Maupassant: Egy élet. Reg. — C. F. Meyer: A barát násza és egyéb novellák. — Heitai Jenő: Hét sovány esztendő és más elbeszélések. — Geijerstam: Az ócska. Az örök rejtély. Két reg. — Anatole France: Az istenek szomjaznak. Reg. — D'Annunzio: A tűz. Reg. — Murger: Bohémvilág. Reg. — J. V. Jensen: D'Óra asszony. Reg. — Szini Gyula: A rózsaszínű hó. Nov. — Victor Hugo: A párisi Notre Dame. Reg. Két kötet. — Sudermann: Egyszer volt... Reg. — Gorkij: Az anya. Társad. reg. — Kellermann: Az alagút. Reg. — H. Heijermans: A vörös kalóz. Reg. — Móricz Zsigmond: Kerek Ferkó. Reg.

Kiadja az Athenaeum irodalmi és nyomdai részvénytársulat.

Kapható minden hazai könyvkereskedésben.

Érmék és régiségek vétele és eladása

A legmagasabb áron, készfizetés ellenében, vásárolunk egyes ritka darabokat, valamint egész gyűjteményeket és leleteket úgy érmekben, mint antik arany-, ezüst- és bronzleleteket, középkori műtárgyakat, főképp aranyérméket, trébelt ezüstműtárgyakat és bronzszobrocskákat.

Brüder Egger

Wien, I., Opernring Nr. 7. Mezzanin.

A **SZÁZADOK** minden évfolyamához arany-nyomatú történelmi jelvényekkel ellátott díszes **bekötési táblák** rendelhetők meg **Kovács Endre** könyvkötőnél (Budapest, I. kerület, Maros-utca 27. sz.) **1 K 20 f.-ért**. Megrendelések postai utánvétellel eszközöl-
tetnek. Egyes tábla rendelésénél legcélszerűbb a pénz előre posta-
utalványon, a tábla árán kívül még 20 fillér posta- és csomagolási díjjal
együtt beküldeni, mire a rendelt tábla díjmentesen küldetik meg.

ÚJ KÖNYVEK!

ÚJ KÖNYVEK!

HALASZ IMRE:

BISMARCK ÉS ANDRÁSSY

POLITIKAI TANULMÁNY ÁRA 6 KORONA.

SZALAY LÁSZLÓ LEVELEI

Életrajzi vázlattal és megjegyzésekkel ellátva közrebocsátja:

Dr. báró SZALAY GÁBOR.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADEMIA TÁMOGATÁSÁVAL.

ÁRA 8 KORONA.

Kiadja a Franklin Társulat. Megrendelhetők: Lampel R.
Könyvkereskedése (Wodianer F. és Fiai) R.-T.-nál, Budapest,
VI., Andrásy-út 21. szám és minden Könyvkereskedésben.

HIRDETÉSEKET

ELFOGAD A SZERKESZTŐSÉG

BUDAPEST, I., ATTILA-U. 13. SZ. III. 10.

A „SZÁZADOK“ RÉGIBB ÉVFOLYAMAI

nevezetesen az 1876—1878, 1880, 1886—1888, 1890—1893, 1895—1899 és 1901—1912. évi évfolyamok kötetenként **12 koronáért** kaphatók a Társulat főtítkáránál, **Barabás Samu** úrnál (Budapest, I. kerület, Vár, Országos Levéltár). A Társulat **□□□□** tagjai évfolyamát **10 koronával** rendelhetik meg. **□□□□**

Ugyanott kapható:

<i>A Századok Név- és Tárgymutatója</i> I. kötet (1867—76)	10.—	K tagoknak	8.—	K
A Történelmi Tár 1880, 1881, 1883—1899. évfolyamai, évfolyamonként	8.—	»	»	5.60 »
A Történelmi Tár 1900—1911. évi folyamai évfolyamonként	8.—	»	»	5.20 »

A Társulat kiadásában megjelent okmánytárak:

<i>A gróf Zichy-család Okmánytára</i> : I. II. III. IV. V. VI. VIII. IX. X. köt. Egy-egy kötet ára	8.—	K tagoknak	4.—	K
VII. köt. 1—2. rész. Az I—VI. köt. mutatója. Ára	10.—	»	»	5.— »
<i>A gróf Teleki-család Oklevéltára</i> : I. II. kötet. Egy-egy kötet ára	9.—	»	»	6.— »
<i>Teleki Mihály levelezése</i> : I—VI. kötet. Egy-egy kötet ára	9.—	»	»	6.— »

A Történelmi Társulat felolvasásai:

Az 1821—1861. években keletkezett magyar történeti énekekről és indulókról. Írta <i>Káldy Gyula</i> . Ára	—60	K tagoknak	—40	K
A régibb és újabb magyar tánczokról 1567—1848. Írta <i>Káldy Gyula</i> . Ára	—60	»	»	—40 »
XVI. XVII. XVIII. századi magyar történeti énekek. Írta <i>Káldy Gyula</i> . Ára	—60	»	»	—40 »
Bocskay és a bécsi béke. Írta <i>Károlyi Árpád</i> . Bocskay István fejedelemlre és korára vonatkozó egykorú emlékek. Írta <i>Szendrei J.</i> Ára	1.—	»	»	—80 »

Egyéb kiadványok:

Szent István király Emlékezete. Ára	2 50	K tagoknak	2.—	K
Hazai Oklevéltár. Egy kötet. Ára	4.—	»	»	3.— »
Emlékkönyv (1892). Ára	1.—	»	»	1.— »
Évkönyv (1895). Ára	1.—	»	»	—80 »
Magyar Történeti jellemrajzok. Ára	1.—	»	»	—80 »
Budavár visszafoglalása emlékére 1886 szeptember 1-én mondott beszédek. Ára	—80	»	»	—60 »
<i>Csánki</i> : Szilágyi Erzsébet nyaralópalotája. Ára	1.—	»	»	—80 »
<i>Károlyi Árpád</i> : Szilágyi Sándor emlékezete. Ára	—30	»	»	—20 »
<i>Bartal</i> : Commentarium etc. libri XV. Ára	8.—	»	»	4.— »
<i>Horváth Sándor</i> : A lipitói és turóczi registum. Ára	1.40	»	»	1.— »
<i>Lázár</i> : Erdély főispánjai. Ára	1.—	»	»	—80 »
<i>Wekerle László</i> : Alba Mária. Ára	—60	»	»	—40 »
<i>Wekerle László</i> : Árpád sírja kimutatása. Ára	—60	»	»	—40 »
<i>Wekerle László</i> : Árpád sírja meghatározásának sommája. Ára	—60	»	»	—40 »
A magyar történelmi irodalom 1912-ben. Összeállította: <i>Hellebrant Árpád</i> . Ára	1.50	»	»	1.— »

A Magyar Történelmi Életrajzok

szakavatott tudósaink tollából nemzeti történetünk nagyjainak életrajzát dolgozzák föl a nagyközönségnek is élvezetes alakban. Kiállításunkra Társulatunk a legnagyobb gondot fordítja. Számos szövegkép és műmelléklet díszíti az egyes köteteket.

Évfolyamonként 16.— K, tagoknak 10.— K.

Az 1913-ik évi folyam:

Márki Sándortól: DÓSA GYÖRGY.

! Az 1914-ik évi folyam:

Ortvy Tivadartól: MÁRIA KIRÁLYNÉ, II. Lajos nejeének életrajzát fogja tartalmazni.

A régebbi évfolyamok is kaphatók még a XIII-tól kezdve.

Önálló kötetek:

		Tagoknak
Zrinyi Miklós (Széchy Károlytól) II. kötete.		
Ara	8.— K	5.— K
Zrinyi Miklós (Széchy Károlytól) V. kötete.		
Ara	4.80 »	3.— »
Gritti Alajos (Kretschmayer Henriktől). Ara	4.80 »	3.— »
Izabella királyné (Veress Endrétől). Ara...	9.60 »	6.— »
Gróf Széchenyi Ferencz (Fraknoi Vilmóstól).		
Ara	9.60 »	6.— »
Alsáni bibornok (Aldásy Antaltól). Ara...	3.20 »	2.— »
Gróf Fekete János (Morvay Győzöttől). Ara	6.40 »	4.— »
Báró Eötvös József (Ferenczi Zoltántól). Ara	6.40 »	4.— »
Ghymeszi Forgách Ferencz (Bártfai Szabó		
Lászlótól). Ara	6.40 »	4.— »
Bacsányi János (Szinyei Ferencztől) Ara	6.40 »	4.— »
Keszei Miklós (Pór Antaltól). Ara	3.20 »	2.— »
Zalánkeméni Kakas István (Veress Endrétől)		
Ara	6.40 »	4.— »
Ferenczi István (Meller Simontól). Ara.....	9.60 »	6.— »
Szatmári György prímás (Tóth-Szabó Páltól).		
Ara	9.60 »	6.— »
Kölcsy Ferencz (Vértessy Jenőtől). Ara...	6.40 »	4.— »
Beatrix királyné (Berzeviczy Alberttól). Ara	16.— »	10.— »
Rákóczi Ferencz I—III. (Márki S.-tól).		
Ara kötetenként.....	16.— »	10.— »
Rimay János (Ferenczi Zoltántól). Ara	9.60 »	6.— »
Berzeviczy Márton (Veress Endrétől). Ara	6.40 »	4.— »
Anyos Pál (Császár Elemértől). Ara.....	9.60 »	6.— »
Tinódi Sebestyén (Dézsi Lajostól). Ara.....	6.40 »	4.— »

1914 január havában tagdíjat fizettek:

a) alapítványt:

Bajai ciszt. r. főgymnasium Tóth Kálmán önképzőköre	200 K
Csernok János	200 »
Gróf Berchtold Lipót	200 »
Kóburg Fülöp szász kóburg góthai herczeg ő kir. fensége	500 »
»Adria« m. kir. tengerhajózási részvénytársaság	200 »

b) tagdíjat:

1910-re: Dr. Komáromy András (5 kor.). Összesen 5 kor.

1912-re: Bányai Károly (5 kor.), Begyáts Lajos (5 kor.), Gagyhy Dénes (5 kor.), Kossányi Géza (5 kor.), Zoványi Jenő. Összesen 30 kor.

1913-ra: Balkányi Ernő, dr. Csánki Dezső, dr. Flórián Károly (5 kor.), Grósz Artur (5 kor.), Kalos Pál (5 kor.), Kiskunhalasi ref. főgymnasium, dr. Makoldy Sándor, Markovits Ákos, Müller Frigyes (5 kor.), Romanecz Mihály, Szent-Ivány Béla, Zombori városi polgári fiúiskola (12 kor.). Összesen 102 kor.

1914-re: Arad, 1914 január 3.*), Acsádi Jenő, Angyal József, Gróf Apponyi Albert, Aradi Kaszinó-egylet, Aranyosmarót: Bars-megyei Kaszinóegylet, Árvay István, Baja város, Bajai ciszt. r. főgymn. igazgatóság, Bajkó Péter, Baksay Sándor, Balassagyarmati áll. polgári leányiskola, Balatonfüredi polgári iskola, dr. Baross Lajos, Bartos József, Batka János, Gr. Bálint József, dr. Bán Ágoston, Bándy Boldizsár, Bártfai m. kir. állami főgymnasium, Benczur Gyuláné, Benczur Jenő, (5 kor.), Bereczky László, Beregszászi állami főgymnasium, Bernrieder János, Berzeviczy Albert, dr. Beszkid Miklós, Besztercebányai áll. felsőbb leányiskola, Besztercebányai evang. főgymnasium, Besztercei közs. polgári fiúiskola, Gr. Bethlen Bálint, Beyer Teophil, Bezerédy Andor, Bezerédy Pál, dr. Békefi Remig, Békéscsabai Kaszinó-egylet, Békéscsabai Rudolf-főgymnasium, Bély János, Bicske: Vértessaljai ref. egyházegylet, Bíró Venczel, Bogisich Mihály, Bolgár Ferencz, Bonyhádi evang. főgymnasium, Boromisza István, dr. Boromisza Tibor, dr. Böszörményi Emil, Brassói állami főreáliskola, dr. Breuer Sándor, Budafoki állami polgári iskola, Budapesti I. ker. főgymnasium, Budapest: József műegyetem középkori építési szertára, Budapesti II. ker. főgymnasium, Budapest: Julián-egyesület (70 kor.), Budapesti izr. elemi és polg. fiúiskola (10 kor. 80 fill.), Budapest: Országos Kaszinó, Budapesti m. kir. r. tanv. gy. ezred tisztí könyvtára, Budapesti Kalazantium, Budapesti Magyar történeti szeminárium, Budapest: Magyar Mezőgazdák Szövetkezete, Budapesti Ferenczrendi zárdafőnökség, Budapesti m. kir. tud. egyetemi könyvtár, Budapesti kegyesrendi főgymnasium, Budapesti Szinművészeti akadémiá, Budapesti gyakorló főgymnasium, Budapest: M. kir. postakárekpénztár, Budapesti Norbertinum, Budapesti ciszterci-rend, Budapesti Barcsay-utcai főgymn. Ifjusági Köre, Budapesti evang. főgymnasium (10 kor. 80 fill.), Buday Károly, Bujanovics Sándor, Bunyitay Vincze, dr. Chorényi József, dr. Connert János, gróf Crouy Chanel Endre, dr. Csarada János, Csátó Gábor, Csáktornyai tanítóképzőintézet, Gr. Csáky Albinné, dr. Csánki Dezső Budapest, dr. Csánky Dezső Szeghalom, Csányi László, dr. Csenkey Géza, Cserhalmi Sámuel, Csornai prem. székház, Csurgói reform. főgymn. tanári könyvtára, Csutak Vilmos, dr. Czirbusz Géza, Debreczeni Kaszinó (10 kor. 80 fill.), Debreczeni János, dr. Demjanovich Emil, Demjén László, Dessewffy Emil, Dési állami főgymnasium, Dévai Nemzeti Kaszinó, Dicsőfi József, dr. Domanovszky Sándor (7 kor. 75 fill.), Dörre Tivadar, dr. Döry Ferencz, Eger város, Eggenberger czég, Egri érseki lyceumi jog- és államtud. kar, Egri állami főreál-

*) Legyen szives a pénztárnokkal a nevét közölni az illető, a ki a fent jelzett napon 10 koronát fizetett az aradi postatakarékpénztárnál, de a befizetési lapra elfelejtette a nevét felírni.

iskolai igazgatóság, Egri növendék-papság Magyar Egyházirodalmi Társulata, Eisenkolb Aurél, Endrődi Sándor, Br. Eötvös Loránd, Eperjesi Széchenyi Kőr, Eperjes sz. kir. város, Ernuszt Kelemen, Erzsébetfalva: áll. polgári iskola, Erzsébetvárosi állami főgymnasium, Érsekújvári kath. főgymnasium, Fehértemplomi állami főgymnasium, dr. Fejérpataky Kálmán, dr. Fellner Frigyes, Felső-lövői ev. főgymnasium, Felsővisói m. kir. áll. polgári fiúiskola, Ferber Mihály, Ferencz József, Fest Aladár, Fésűs György, Fiumei m. kir. tengerészeti akadémia, Fiumei m. kir. áll. főgymnasium, Fittler Béla, Fogarasi m. kir. áll. főgymnasium, Foltin János, Gr. Forgách István, Földi János, dr. Förster Jenő, dr. Fraenkel Sándor, Francsics Norbert, Gárdonyi Géza, dr. Gergely Sámuel, Geroldet C., Géresi Kálmán, dr. Gigante Silvino, dr. Görög Imre, Graenzenstein Artur, dr. Gragger Róbert, Gyalokay Jenő, dr. Gyárfás Tihamér, Gyergyószentmiklósi áll. főgymnasium, Gyöngyösi állami főgymnasium, Gyönki gymnasium, Győri áll. polg. fiúiskola, Györe Pál, Győrffy Gyula, Győri evang. egyházközség, Győri áll. főreáliskola, dr. Győry Tibor, Gyulai római kath. főgymnasium, Gyurácz Ferencz, Gr. Hadik-Barkóczy Endre, Halbik Ciprián, Hartman Lipót (10 kor. 80 fill.), dr. hazslini Hazslinszky Rezső (5 kor.), Heinrich Gusztáv, Hegyessi Károly, dr. Hildensztab György, dr. Hodossy Lajos, Hoffmann Arnold, Homonnai m. kir. áll. polgári iskola igazgatósága, dr. Horváth János, Horváth Kristóf, Haberth Vilmos, Huszár Dezső, Hűvösvy Lajos, Iglói állami tanítóképző-intézet, dr. Illés József, dr. Iványi Béla, dr. Jambrikovics László, Jánossy Béla, dr. Jászai Rezső, Jeszenszky Imre, Jósai János, Jósza Menyhért, Juhász Béla, Jurkovich Emil, Kalocsai főszekegyházi könyvtár, Kalocsai Jézus-társasági rendház, Kammerer Ernő, Karácson Béla, Karácsonyi János, Kasics Péter, Kassai m. kir. jogakadémia, Kassai prem. rend főgymnasium, Kassa: Felsőmagyarországi Rákóczi-múzeum, Kassai m. kir. állami felsőbb leányiskola, Gr. Károlyi Gyuláné, Károly János Székesfehérvár, Kecskeméti collegiumi községi népiskola tanítótestülete, dr. Keppich Gyula, Keszthelyi kath. főgymnasium, dr. Kéry István, Kézdivásárhelyi római kath. főgymnasium, Kilián Frigyes utóda (10 kor. 80 fill.), dr. Király János Budapest, Kistaludy Zsigmond, Kiskunhalasi uri kaszinó (5 kor.), Kispesti áll. polg. fiúiskola igazgatósága (12 kor.), R. Kiss István, dr. Kiss Károly, Kisszebeni kath. főgymn. igazgatósága, Kisujszállási ref. főgymnasium, Kohl Medárd, Kolacsokovszky Elza, Kolányi Ferencz, Kolozsvári állami felsőbb leányiskola, Kolozsvári reform. collegium, Kolozsvári unitárius collegium könyvtára, Kolozsvári római kath. főgymnasium, Komáromi kath. főgymnasium, Komjáthy Béla, dr. M. Kossa Gyula, Kossuth Ferencz, dr. Kossutány Ignác, dr. Kovács Miklós, dr. Kovács Ferencz, dr. Kozsár József, Körmöcbányai áll. főreáliskola, Kövess Ede, Kubinyi Miklós, dr. Küffer Béla, dr. Kvacsala János, dr. Lakatos Dénes, dr. Lampérth Géza, Latinovits Pál, dr. Lauschmann Gyula, Bárány Láng Lajos, Lányi Bertalan, László Gyula, Leleszi kánonrendház, Leskó József, Lévai áll. tanítóképző-intézet előfizető (12 kor.), Liszka Nándor, Losonczy állami tanítóképző-intézet, Lóczy Lajos, Lőcsei felsőbb leányiskola (10 kor. 70 fill.), Lőcsei m. kir. állami főreáliskola igazgatósága, dr. Lőrincz Gyula, dr. Lukács József, dr. Madarassy László, dr. Madzsar Imre, Magyaróvári főgymn. igazgatóság, Magyar Zsigmond.

(Folytatása következik.)

Cserhalmi Sámuel

pénztárnok.

I., Lógodi-u. 49. sz. földsz. 1/a.

Munkatársainkat, a történeti társulatokat és a történeti munkák kiadóit, illetve szerzőit kérjük, hogy a kéziratokat és az ismeretetésre szánt könyveket szíveskedjenek egyenesen **a szerkesztő lakására (I., Attila-utca 13. sz. III. 10.)** küldeni.

SZÁZADOK

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT KÖZLÖNYE

A VÁLASZTMÁNY MEGBIZÁSÁBÓL SZERKESZTI
D. DOMANOVSKY SÁNDOR VÁLASZTMÁNYI TAG

XLVIII. ÉVF. 3. SZ. 1914. MÁRCZIUS 15
 BUDAPEST, 1914. AZ ATHENAEUM IRODALMI ÉS
 NYOMDAI RÉSZVÉNYTÁRSULAT NYOMÁSA

Tartalom.

Oldal

Pompéry Aurél: Adalékok az emigratio történetéhez. (I. közlemény.)	161
Gárdonyi Albert: A királyi titkos kancellária eredete és kialakulása Magyarországon. (II. közl., vége.)	174
Eckhart Ferencz: A főbányagrófi méltóság szervezése	197

Történeti irodalom.

Gróf Andrássy Gyula: A magyar állam fennmaradásának és alkotmányos szabadságának okai. Ism. <i>R. Kiss István</i>	214
Rodolphe Apponyi, Journal du comte —. Tome I—II. Ism. <i>Gányi Ber-italan</i>	221
Báró Láng Lajos: A statisztika története. Ism. <i>Erdélyi Alajos</i>	223
Duray Kálmán: A vácsi czéhek	227
Rajka Géza: A kolozsvári szabóczéh története a XV—XVII. században	227
Thúry Zsigmond: A szombatos codexek bibliographiája	228
Folyóiratszemle	228

Tárca.

M. H. A pragmatica sanctio és Erdélyország pecsétje	244
Molnár Imre: Az első magyarországi protestánsellenes királyi rendelet kérdéséhez	245
Hivatalos értesítő	246

Sommaire.

A. Pompéry: Des documents de l'histoire de l'Emigration (I.)	161
A. Gárdonyi: L'origine et le développement de la chancellerie secrète royale en Hongrie (II., fin.)	174
F. Eckhart: La création de l'institution du receveur général des mines	197

Bulletin historique.

Comte Jules Andrássy: Les causes du maintien de l'État hongrois et de sa liberté constitutionnelle, par *E. R. Kiss* 214. — Rodolph Apponyi, Journal du comte —, par *B. Gányi* 221. — Baron L. Láng: L'histoire de la statistique, par *A. Erdélyi* 223. — K. Duray: Les corporations de Vác 227. — G. Rajka: L'histoire de la corporation des tailleurs de Kolozsvár au XV—XVII. siècle 227. — S. Thúry: La bibliographie des codes dits szombatos 228. — Revue des revues 228.

Feuilleton.

M. H. La sanction pragmatique et le sceau de la Transylvanie 244. — E. Molnár: La question du premier édit royal en Hongrie contre les protestants 245. — Communications officielles 246.

Tisztelettel kérjük tagtársainkat, hogy folyóiratunk és kiadványaink szétküldésére vonatkozó és minden egyéb társulati ügyben Társulatunk főtákarához, **Barabás Samu** úrhoz (I., Vár, Országos Levéltár) szíveskedjenek fordulni. Nála jelentendők be a lakásváltoztatások s hozzá intézendők a reklamációk, a melyek azonban csak három hónapon belül vétetnek figyelembe.

Munkatársainkat, a történeti társulatokat és a történeti munkák kiadóit, illetve szerzőit kérjük, hogy a kéziratokat és az ismeretelésre szánt könyveket szíveskedjenek egyenesen a szerkesztő lakására (I., Attila-utca 13. sz. III. 10.) küldeni.

Adalékok az emigratio történetéhez.

(I. közlemény.)

Azokról az időről szólnak az itt következő feljegyzések, a melyekben a hazaszeretetről mint »szent érzésről, hitvallásról, religióról« beszéltek az emberek, — a mikor — miként Zichy Nándor gróf¹ — még olyan jeligét nyomtak stampigliával a levélpapirosukra, hogy »*Csak te lehess boldog, szép haza, szenvedek én*«, — és tehették mindezt a nélkül, hogy frázishősökként, nevetséges posolókként tűntek volna fel.

Az 1848—49-iki szabadságharcz leverése után a »*compromittáltak*« közül sokan, a kik kimenekülhettek a hazából a győztes osztrák hatalom boszúja, üldözése elől, Törökországban, Angliában, Franciaországban, Svájcban, a Szárd királyságban, Itáliának egymásután ahhoz csatolt részeiben és Amerikában találtak menedékre. Ezeknek az emigránsoknak kint az idegenben előnyösebb volt a helyzetük, mint az itthon maradtaknak, mert szabadon beszélhettek és a rendelkezésükre álló eszközökkel minden erejükből küzdhettek leigázott hazájuk felszabadításáért.

Igaz, hogy a célzt, a melyért küzdöttek s a mely Magyarországnak újra forradalomba vivése s Ausztriától való tökéletes elszakítása volt, nem érték el. De azért kitartó, szívós működésük épen nem mondható sem feleslegesnek, sem meddőnek. Mert nagyon könnyen megtörténhetett volna, hogy a francia vagy az olasz segíti hazánkat. A lehetőség, hogy ezek a hatalmak a magyarokkal kezet fognak, nagyon is kísértett. A kapcsolat pedig a magyarság és az említett hatalmak közt egyedül az emigratio volt. Csak ebben, ez által szólalt meg a külhatalmakkal való szövetkezés szándéka. S ki tudja, hogy az a jog, a melynek győzelmét a conservatívok előkészítették² s a melyet Deák azután győzelemre vitt, győzhetett volna-e, ha az emigratio által felidézhetett veszedelem árnyéka ott nem lebeg Ausztria felett?

¹ L. 1861 jun. 24-én Székesfehérvárról *Pompéry János*hoz intézett levelét, ez utóbbi hagyatékában.

² L. a többi között *Ásbóth János* »Jellemrajzok és tanulmányok korunk történetéhez« (Budapest, 1892.) cz. művében a »Conservatívok a forradalom után« cz. fejezetet.

Másrészt : a magyar kérdésnek ébrentartása az európai sajtóban tagadhatatlan, nagy positivum volt. Ki kételkedhetnék, hogy ennek volt hatása az események fejlődésére ?

*

Hogy az olvasó az alább közlendő leveleket mentől jobban értékelhesse, a milieure nézve a következőket emelem ki *Kossuth* Lajos »Irataim az emigratióból« című művéből, az emigratio ezen okmánytárszerű s a tényeket illetőleg mindennél hitelesebb történetéből :

Az emigratio első testületi fellépésének mondható azon tiltakozás, a melyet Teleki László gróf, Szemere Bertalan, Vukovics Sebő, Klapka György és Czetz János tábornok fejezték ki 1851 elején a francia kormány előtt Ausztria azon szándéka ellen, hogy a drezdai fejedelmi conferentián valamennyi országát és tartományát — tehát olasz tartományait és Magyarországot is — a német confoederatióba kebeleztesse be, hogy ha majd Magyar- vagy Olaszországban ellene támadnának, ezt a német szövetség a maga megtámadásának vegye s megvédelmezze Ausztriát. — Akkor még *Kossuth* az európai diplomatia foglya volt Kisásziában. (I. 14., 15.)

Az emigratiónak állandó testületté való szervezésére az első lépés 1851 jul. 5-én történt, a mikor is megalakult az »emigrationalis választmány«, melynek elnöke Teleki László gróf, alelnöke Vukovics Sebő, jegyzője Irányi Dániel, tagjai Klapka György, Czetz János tábornokok, Andrassy Gyula gróf, Gorove István, Kemény Farkas és nemeskéri Kiss Miklós, ezredes lettek.

Az 1859-ben egyrészt a szövetkezett olasz és francia, másrészt az osztrák közt kitört háború előtt és alatt *Kossuth* Lajos, a ki abban az időben állandóan Londonban lakott, igen beható tárgyalásokat folytatott III. Napoleon császárral és Cavourral a magyaroknak a háborúban való részvételéről. Napoleon és Cavour azt óhajtották, hogy mialatt a háború folyik, a magyarok keljenek fel az osztrák ellen. *Kossuth* azonban annak, hogy a nemzetet felkelésre szólítsa, feltételül szabta, hogy Magyarországra (Fiume felől) tekintélyes francia sereg jöjjön be, hogy tehát itt »a francia zászló becsülete angazsálva legyen«, továbbá, hogy Napoleon nyíltan fogadja szövetségeseiül a magyarokat és a magyar ügy diadalrajuttatása az olasz kérdés megoldásával »koordinált« célja legyen az egész háborúnak. *Kossuth* e feltétel mellett mindvégig szilárdan megmaradt. Erről a történelem

mindig mint nagy érdemről fog megemlékezni. Azt is kikötötte Kossuth, hogy minden árulás meggátolása végett ne csak a politikai, hanem a katonai vezérlet is az ő kezében legyen. E célból — mint írja — száműzetésében a hadvezérlet tudományában is kiképezte magát. Ezeket mondta Napoleonnak, Cavournak is és ezt írta meg haza is. (I. 93., 96., 98., 113., 201. stb.)

A tárgyalások eredménye így alakult ki: III. Napoleon azt mondta, hogy nem biztos Anglia semlegessége felől, mert a tory Derby-ministerium Ausztria támogatására hajlandó s emiatt ő (III. Napoleon) nem mer Magyarországra sereget küldeni. Kossuth tehát 1859 máj. 20-tól 26-ig Angliában meetingeken agitált a Derby-ministerium ellen s azt megbuktatta. Helyébe a semlegességet őszintén programjának valló whig Palmerston-kormány lépett. Minthogy III. Napoleon azt is óhajtotta, hogy még francia seregnek Magyarországra küldése előtt Olaszországban a francia sereg soraiban 1—2 *»magyar szűknadrágos«* zászlóalj küzdjön, Kossuth emigránstársaival együtt megalakította az osztrák sereg magyar desertoraiból, magyar hadifoglyokból és Olaszországban élő magyarokból a magyar legiót (hivatalos czíme: *»magyar sereg Olaszthonban«*). Több semmi sem történt. Sem sereget nem küldtek Magyarországra, sem fel nem kelt a magyar nemzet, sem a villafrancai békekötésben (1859 jul. 11.), a melynek eredménye Olaszországnak részben való uniója lett, nem esett szó a magyar ügyről. Az olasz kérdést úgy, a hogy rendezték, a magyarral nem törődtek. Az olasz kérdést rendezhették a magyarok felkelése nélkül is, arra tehát nem reflektáltak.

Azonban Villafranca után is megmaradt a lehetősége egy újabb olasz-osztrák háborúnak. Ennek esetére Kossuth tovább is fenntartotta összeköttetését a szárd kormányval és III. Napoleonnal. Megint magyar felkeléssel akarták kombinálni a háborút, s Kossuth ennek feltételül megint azt szabta ki, a mit 1859-ben. De ismét csak az lett az eredmény, hogy Olaszországban szerepelt a magyar legio, a melyet 1866-ig fenntartottak, de az olasz megint csak a magyaroknak a háborúba való belevonása nélkül verekedett az osztrákkal s a magyar kérdéssel nem törődve érte el célját: Velence megszerzését.

Közben az emigratióban is szakadás állt be, sőt bekövetkezett annak, mint testületnek, teljes megszűnése, szét hullása. Kossuth arról is sok hírt kapott, hogy itthon a nemzetben sincs meg az igazi hajlandóság a forradalomra, fel-

kelésre, hanem ellenkezőleg a békés kiegyezést óhajtják. »A mint az olasz megkapta Velenczét — írja —, a magyar legio létoka megszűnt. Nekem jutott a szomorú feladat azt feloszlattani. Feloszlásával reményeimnek napja leszállt. És nekem még azt is meg kellett érnem, a mi azután bekövetkezett. Sőt még azt is meg kellett érnem, hogy még magyar-nak sem szabad magamat neveznem, ha csak lelkem szent meggyőződését meg nem tagadom. — Nem tagadom meg. — S a mint én, idegen idegenek között, rideg magányomban elmém-mel hosszú, keserves életem örömtelen küzdelmein végigfutok, nem tudom elfojtani azt a fájdalmas sóhajtást, hogy azok közé tartozom, kiknek az élet nagyon szomorú adomány volt.« (III. 733.)

S mégis »az emigratio tevékenysége nem volt befolyás nélkül még a viszonyok azon fordulatára sem, melyet otthon új alkotmányos korszaknak neveznek«. (I. köt. X. old.) Míg ugyanis egyrészlől az emigransoknak a desertióra felhívó, az osztrák sereg magyar katonáihoz intézett kiáltványa és azoknak a »magyar szúknadrágos« csapatoknak feltűnése az olaszországi francia seregben nagy hasznukra vált III. Napoleonnak és Viktor Emmánuelnek, másrészlől tagadhatatlan, hogy az emigransoknak összeköttetése az olaszszal és francziával, a miről Ferencz József tudott, befolyással volt az 1860. októberi diploma kiadására, az első lépés megtevésére a magyarok jogának elismerése felé.

1860 után már maga az absolutismus sem bízott önmagában. Napjai meg voltak számlálva. A kiegyezést a nemzet talán az emigratio részéről jövő pressio nélkül is létrehozta volna. Az osztrák hatalmat a kiegyezésre a »birodalom« kül- és belviszonyai talán maguktól is rákényszerítették volna. De azért ne feledjük, hogy magyar legio Olaszországban 1866-ig volt s hogy ugyanaddig az olasz kormány a Magyar Nemzeti Igazgatósággal, majd később egyedül Kossuth-tal sem szűnt meg az összeköttetést ápolni és hogy Kossuth egy perczre sem tágított az olasz segítséggel rendezendő magyar felkelés tervétől, a melyet az olasz kormány (Cavour és utána Ricasoli és Ratazzi) sem utasított vissza véglegesen sohasem, sőt annak megvalósításáról — mint igen közeli eshetőségről igen sokszor tárgyalt. A magyar felkelés eszméje élt még tehát s a kiegyezést előkészítő tényezők közt, ha mint csak egyik távolabbi segítő mozzanat, ez is szerepelt.

Az alább közlendő levelek mind *Pompéry* János hagyatékából valók. Legnagyobb részük magához *Pompéry*hoz van intézve, egy részük pedig a szerkesztőségekhez, a melyeknek *Pompéry* tagja, illetve vezetője volt.

Pompéry János 1842-ben ügyvéd, 1848 júliusban nemzetőr-főhadnagy lett. 1848 október 30-án résztvett a schwechati csatában. Novemberben mint kormánybiztosi futár működött. Deczember 15-én a belügyministeriumba titkárnak nevezték ki.¹ 1849 május 30-ika óta az országgyűlésen a túrkevei kerület képviselője volt. A szabadságharcz után, mint hírlapíró különböző lapoknál működött és mint szerkesztő az emigránsokkal igen élénk összeköttetésben állott. — Nem sokkal a Pesti Napló megalapítása után annak szerkesztőségébe lépett. 1856 deczembertől 1857 deczemberig mint felelős szerkesztő vezette e lapot. — 1861 jan. 1.—1862 máj. 16-ig a »Magyarország« felelős szerkesztője, 1862 okt. 1.—1863 áprilisig az »Ország« tulajdonosa és főmunkatársa, 1867 febr. 23.—decz. 31-ig megint a »Magyarország« felelős szerkesztője s egyben tulajdonosa volt.

A következőkben *Csernátony Lajos* néhány levelét adjuk. Három levél ez, nem is egészen egy évi időközből, a mely az idegenben küzködő emigráns lelki tusáiról tesz tanúságot, a mint megfogban benne a honvágy és napról-napra erősödik, megtörve büszkeségét, megtagadtatva vele azokat az elveket, melyeket bujdosásának első óráiban magának statuált.

¹ Érdekesek az idevonatkozó okmányok :

1. »Nyílt rendelet. *Pompéry* János úr Pozsonyból mint futár küldetvén, szoros kötelességül tétetik minden hatóságoknak illetőleg póstahivataloknak, hogy annak haladását minden módon elősegíteni el ne mulassák. Kelt Pozsonyban November 8-án 848. Csány László, kormánybiztos.«

2. »Üti levél. *Pompéry* János, győri lakos, mint futár Győrből Pestre küldetik a honvédelmi bizottmányhoz, mindenütt szabadon bocsájtassék. Pestre s vissza a gőzösön az állomány költségén vitessék. Győr november hó 11-én 848. Lukács Sándor, telyes hatalmú biztos.«

3. »583. szám. Nyílt rendelet az országos honvédelmi bizottmánytól *Pompéry* János úrnak. Mellynél fogva Ön az Országos Honvédelmi Bizottmány jóváhagyása mellett a rendőrkormánynál Titoknoki állomásra egyezerkétszáz ezüst forint évi fizetéssel kineveztetik. Szolgáljon ez oklevél minden ezen hivatallal összekötött jogok s javadalmakra igazoló iratul. Kelt Budapesten decz. 15-én 1848. Az Országos Honvédelmi Bizottmány tagja : Madarász László.« (Az Orsz. honv. biz. pecsétje.)

Az első levél 1850 július 23-án Londonban kelt. A kibujdosott már hazavágyik, otthon maradt övéért aggódik, de még gyöngeséggel vádolja őket, hogy utána nem mentek, sőt megveti a visszatérő menekülteket és kijelenti, hogy csak általános amnestia esetében térhetne vissza. Az azonban már nagyon érdeklí vajjon van-e kilátás ilyenre?

A levél így szól:

»Kedves Barátom! Te csak a régi gyanakodó barát vagy. De nem csodálom, hiszen ti még többet szenvedtetek mint mi. A sok csalódás, a sok bizonytalanság kebleiteket folytonos hullámlásban tartá, melynek káros eredménye azon beteges érzet, mely leveledben keserű szemrehányás alakjában mutatkozik. — Én felednék téged? — hiszen ez esetben felednem kellene multom legszebb napjait! pedig kinek jelene hasonló az enyimhez, az csak a mult kedves emlékeivel derítheti fel lelkét... Tíz napja, hogy itt vagyok. Rónayval¹ Belgiumban találkoztán, őt is áthoztam s most Jankóval egy triumvirátust alakítottunk. Mi hárman egymást el nem hagyjuk, egyesített erővel harcoljuk magunkat keresztül azon akadályokon, melyek keli küzdelmet életnek neveznek. — Brüsseltől elindulván, a nagy sietségben elestem, s bal lábamon egy nagy sebet ütöttem, ez s a tengeri nyavalya annyira elgyötrötték, hogy alig nyarhatém vissza egészségemet. A mult héten folyvást gyengélkedtem. — Császár² ajánlatát szívesen elfogadtam volna, de miután Rónaynak még eddig éppen semmi pénzforrása sincs, jobbnak véltem a levelezést neki átengedni. Ő — úgy hiszem — bőven kipótolandja csekély tehetségemet. Az első levelet el is küldöttem Császárnak. A többi sokkal érdekesebb leendő, mert szükséges, hogy az ember ezen átkozott nagy városban legalább néhány hetet töltsön, hogy magát mindenben otthonosan érezhesse s mindenről helyesen és érdekesen írhasson. — Ajánlod, hogy érettem a szükséges lépéseket, ha kívánom, megteended, s biztatsz, hogy térjek haza. A visszatérésről nézeteimet röviden megírom: Meg vagyok győződve, hogy ha Balognak³ innék, mellettem ő is szót emelne; bizton hiszem, hogy miután nem vagyok nagyon compromittálva, kieszközölhetnék a kegyelmet részemre; de én egyéni amnesztiát sohasem fogok kérni. Ha kormányzati szempontból a statusra nézve czélszerűnek látandja az osztrák universalis amnestiát adni, melyet használni vagy

¹ Rónay Jácint.

² Az 1850 márcz. 9-én megindult Pesti Naplónak 1853-ig Császár Ferencz, a híres író, azután Emich Gusztáv volt a kiadótulajdonosa.

³ Balogh Kornél, a conservatív párt tagja 1848 előtt és 1848-ban.

nem használni szabad akaratomtól fog függeni s melly által ez félig-meddig jog leend, úgy haza fogok menni. De semmi esetre sem engedem magam purificatio végett katonai törvényszék eleibe állíttatni, mert nekem nincs szükségem magamat purificálnom, — nagyon tiszta vagyok. Csak azt szeretném tudni: van-e kilátás általános amnestiára? Ügyeimet a' szerint intézném. Azonban — a legrosszabb esetben — a tavasszal meglátogatlak benneteket, mert naturalizáltatom magamat. A naturalizálásra 6 hónapi lakás kívántatik Angolhonban. A nagy ország kis királynéjának alattvalói pedig nem kis pártfogásban részesülnek. Ezt az újabb események is tanúsítják. De legpiszkosabb dolog is volna, ha most haza szemtelenkedném, mint: Lónyay, Ivánka et consortes. Aki szabad levegőt szívhát, bár sokat nélkülözni kelljen is neki, és mégis önként elhagyja azt, az hasonló ama háziállatokhoz, kiket ha szabadon eresztesz is, egy idő múlva az etető mellé istállójukba besompolyognak. Ha universalis amnestia leend, a dolog egészen más színben fog állni. Azért tehát, kedves barátom, várjuk el a pillanatot, midőn a bécsi kormány valahára átlátandja saját érdekét s az amnestiát nem úgy osztogatja mint a Hoffmannische Tropfen-t, mert ezen orvosságnak olly tulajdona van, hogy jobban használ annak, aki beadja, mint annak, aki beveszi. Ha Győrött megfordulsz, vigasztald szegény anyámat. Ha eddig várt, egy pár hónap nem fogja megölni. Egyébként sem én vagyok egészen az oka, hogy egymástól távol vagyunk. Ha éppen minden áron velem akar lenni, már rég kijöhetett volna. Nem egy példa van rá. Hanem erre férfiás lélek kellene, pedig a magyar nőkben csak jóság van, erő nélkül. Élj boldogul. Ezerszer csókol hived: Lajos. — Ird meg, hova czimezzem leveleimet, mert nem akarok Császárnak alkalmatlankodni.»

A második levél 1850 szeptember 6-ikáról kelt ugyancsak Londonból. Hangja már egészen más. Már elfogadja, sőt keresi a személyi amnestiát, a melyet néhány hó előtt anyyira megvetett. Az otthonmaradottak, főkép anyja sorsa s az idegen környezet ridegsége érlelték meg benne a változást. Ausztria legbékésebb polgárának ígérkezik és aláveti magát a »purificatio«-nak is.

Ezt az eljárást illetőleg megjegyezzük, hogy a katonai dictatura, majd a polgári absolutismus idejében¹ is történtek a »katonai törvényszékek« előtt ú. n. »polgári magatartást

¹ A Windischgraetz tábornagy által alakított, némi magyar színezettel bíró, rövidéletű polgári kormány után (lásd erről a Pesti Napló 1911. jan. 28-i számában megjelent cikkemet) következett 1849-ben a katonai dictatura, mit 1850 nyarán az 1860-ig tartó

igazoló eljárások». Mikéntjükre Pompéry János hagyatékában néhány saját személyére vonatkozó okmány vet világot.

Pompéry mint 49-es képviselő volt »compromittált«. 1850 május 24-én tehát bizonyítványt adott be a pesti cs. kir. haditörvényszékhez, melyben a lipótszentmiklósi kath. plebános és evang. káplán, továbbá több lipótszentmiklósi polgár bizonyítja, hogy mikor Görgey visszavonuló »felkelő« serege 1849 januárban őket »a fels. uralkodóház iránt való hűségük miatt elfogta és Debreczenbe hurcolta, Pompéry, akkor magyar ministeri titkár, az ő fogságukon lehetőleg könnyíteni igyekezett, számukra jobb levegőről, élelmezésről és olvasmányokról gondoskodván, sőt szabadonbocsátásuk iránt való kérvényüket is kedvező véleményezéssel terjesztette fel rendeltetése helyére. — Ennek a bizonyítványnak, a melynek Pompéry hagyatékában természetesen csak hű másolata van meg, meglett a hatása, mert »Pompéry János ügyvéd, a nagykúnsági kerület volt képviselője« a következő német »Amtszeugnisz«-t kapta 7430. szám alatt :

»Ő felsége a császár legfelsőbb, e hó 20-án kelt elhatározása folytán az Ön ellen ezen haditörvényszék előtt a haditörvény értelmében, mint a törvénytelen magyar országgyűlés volt tagja ellen folytatott vizsgálat megszünt, mitől a maga igazolhatósága végett ezennel értesítjük. Pesten, 1850 július 30-án. A cs. kir. haditörvényszéktől : Michalowszki, alezredes, Nedelkovics, törzshadbíró.« (A kétfejűsasos pecsét körül : »K. k. Kriegsgericht in Pesth.«)

Pompéry a kúnszentmártoni Józsa Mihálytól, Szilárdfi Jakabtól, Fazekas Józseftől és Papp Istvántól (Bozóky Lajos időközben meghalt) is akart olyan bizonyítványt, mint a melyet a lipótszentmiklósiaktól kapott. De ezek 1850 febr. 3-ikán kelt, Pompéryhoz intézett levelökben kijelentették ugyan, hogy Pompéry az ellenük 1849-ben »tett vádlás alkalmával nemesen és nagylelkűen járt el«, bizonyítványt azonban csak úgy akartak adni, ha Pompéry viszont közli velök, hogy kik voltak 49-ben az ő vádlói? Mivel Pompéry ezen feltételt nem teljesítette, a kúnszentmiklósiaktól a katonai törvényszék előtt felhasználható, felmentő bizonyítványt nem kapta meg.

polgári absolutismus váltott fel. (Lásd erről, különösen ennek is katonai jellegéről szóló cikkemet a Budapesti Hírlap 1906 márcz. 7-iki számában.)

Ezek után adjuk Csernátony 1850 szeptember 6-iki levelét :

»Kedves barátom Jancsi! Nagyon köszönöm, hogy néha-néha írsz hozzám egy-egy érdekes levelet. Hazulról csak családunk mintléteről tudósítanak. De nem is csoda, ők semmit sem hallanak s ha értésükre esik is valami, úgy látszik, nem merik megírni. — Szívesen fogadom utolsó leveledben tett ígéretedet. Légy oly jó s ha lehet, tégy ügyemben lépéseket. Csak arra kérlek, hogy semmit, mi a becsületességgel ellenkeznék, érettem ne tegyetek. A jövőre nézve ígérhettek mindent, mert én minden ígéret nélkül is Austriának legbékésebb polgára leendek, nekem nem kell egyéb nyugalomnál. Ha lehetséges, bocsánatot eszközöljetelek számomra, mert félek, hogy azon esetben, ha törvényszék elé állítanak, nem fogok tudni olyformán felelni, melynek következtében a törvényszék egyszerűen felmenthessen; nem azért, mintha ellenem terhelő specialitásokat lehetne felhozni, hanem azért, mert az engem gravaló generalitások egyszerű bevallása is elkerülhetlenül büntetést von maga után. A politikai probitást pedig sokkal inkább imádom és tisztellem az ellenvéleményűeknél is, mint hogy magamat gyalázatos tagadásokkal menteni tudnám. A mit tettem, tettem. Ha kegyelmet és bocsánatot adnak, hálával fogadandom, ha nem, inkább szenvedni akarom a büntetést. Mert tudnod kell, miszerint anyám folyvást beteg s hogy orvosa olyformán nyilatkozott, miként addig, míg illy lelkiállapotban leend, jobbulását nem lehet reményleni. Ennek következtében én novemberben okvetlenül haza fogok menni. Csak arra kérlek kedves Jancsim, hogy jövő leveledben leplezetlenül add tudtomra, milly lépéseket tettetek érettem s minő sikert vártok? Nyugalmas családi életre vagy fogságra megyek-e vissza? Ezt nem azért írom, mintha ez utóbbitól nagyon rettegnék, mert végre magad is tudod, hogy ha éppen akarnám, még éveket tölthetnék a külföldön, — hanem bizonyos szeretnék benne lenni s azután némelly lépéseimet a szerint intézném. Bossányit kértem fel, hogy érettem tegye fel a folyamodást, ha szükséges. Ő Komáromban lakván, anyámat többször meglátogatja s így értekezhetik velük a folyamodás tartalmára nézve. Császárt tisztellem és kéretem, legyen oly szíves és tegyen érettem ő is valamit. Neki sok jó barátjai vagynak, egész családunk holtig lekötöleztette leend. — A mit Balogh Cornélt illetőleg írtál, hogy talán ahhoz kellene folyamodnom, ez, barátom, képtelenség. Én ő irányában 1848-ban sokkal ellenségesebben viseltem magamat, minthogy ő most azt feledhetné. Ámbár most is azt mondom, mint mindenkor bevallám, hogy ő tiszteletre-méltóbb sok úgynevezett hazafinál, kik az ügynek rettentetlen

barátjai voltak mindaddig, míg az el nem esett, s most a legyalázatosabb apostata szerepét játsszák. Exempla sunt odiosa. Balogh mindég consequens volt. Sajnálom, de hozzá fordulni tilt a szerénység. — Ird meg, kérlek, hogy Üchtritz lakhelye milly városhoz van legközelebb; ha arra viend utam, meglátogatandom. — Fekete 1-ső augusztusban indult el Liverpoolból, naponként várjuk levelét. Az én véleményem szerint ő nagyon szerencsétlen leend. — Hát Gyuri megérkezett-e már? Csókolom ezerszer. Alig várom, hogy vele és véled találkozhassam. — Ha Győrött Anyámat meglátogatnád, vigasztald. Én nem akarnám ugyan őket Győrből elűzni, de hacsak lehetséges, nem szeretnék e fészekbe visszatérni. Valahol Pest körül vagy Budán szeretnék lakni. Így azután többször láthatnám legkedvesebb barátimat, mert hiszem, hogy nemcsak te, de Gyuri is Pesten fogtok letelepedni.

»Haynau e napokban érkezvén ide, először is Barklay Perkins & Co. serházát kívánta látni. Midőn nevét a látogatók könyvébe jegyzé, a munkások által gyalázatosan megrohantatott. A szomszédházba menekült, azonban előbb excrementummal megdobáltatott s egy seprőnyelet eltörték a hátán. E seprőnyelet most egy fogadós bírja s jó geschäftet csinál vele, mert a kíváncsiak serege folyvást tolakodik éttermébe. Isten veled! Irjál minél előbb e cím alatt: A. T. Secqens à Bruxelles, rue longue de l'Ecuyers No. 8. — Hihetőleg egy pár hét alatt átmegyek a continensre, ott olcsóbb az élet, nem kell koplalni. A páter és Vincze tisztelnek, valamint Nagy Péter is, ki Deberecenben Madarásznál volt. Ő is itt nyomorog. — Ha Brüsszelbe írsz, kérlek, frankirozd a határig leveledet, mert Belgiumnak nincs póstaegyezkedése Ausztriával. — Purglynak Lepsénybe Londonból 2 levelet irtam, de ő nem felelt. Szeretném tudni, megkapta-e leveleimet? — Egynehány könyvem van, melyeket nem fogok magammal hazavihetni. Kérlek, tudd meg, szigorúak-e az ausztriai határnál a könyvekre nézve? S mily módon s adresse alatt küldhetném azokat Pestre? Könyveimet többnyire úgy ajándékozták: Louis Blanc historiája, Rotteck és egy pár francia politicus munka, továbbá Thiers historiája és Lamartine Girondistái, végre az öreg Chateaubriand memoirjai. Ebből láthatod, hogy éppen nem revolutionárius művek, de mégis czélszerűbbnek vélem nem vinni magammal.«

Ime mennyire foglalkoztatják a visszatérés gondolatai. Már egészen beleélte magát a magyarországi viszonyokba, már szötte a terveket: mit fog csinálni, hol telepszik le, kivel fog érintkezni. A harmadik levélből, a mely 1851 febr. 21-én Brüsszelben kelt, már a türelmetlenség szól: a

megkegyelmezés késik, pedig alig várja. Talán innen az érdeklődés az iránt is, hogy régi ellenfelei haragszanak-e még rá?

»Brightonba intézett (1850.) okt. 18-i soraid előttem vannak. Nem fejezhetem ki, leveleid mindig milly nagy vigasztalásomra szolgáltak jelen szomorú helyzetemben. Te vagy egyedül, ki egyebet is irsz a megszokott, érdektelen mindennapiságoknál. Köszönöm, édes barátom, hogy még folyvást élek baráti emlékedben, főleg pedig vedd hálás köszönetemet, hogy búbanatba merült kedves szüleimet koronként megvigasztalod. Ez a legnagyobb barátság, mit irányomban tanusithattál. — Utolsó leveledet én nem Brightonban vevém, hanem november dereka táján Párisban. Azt előbb Londonba, onnan utánam Párisba küldötték. Képezem, milly régtől óta várod válaszat, s talán már neheztelsz is a hosszú hallgatásért. Igazad van, barátom, én elmondom bűnbánó kebellem a mea culpá-t, de biztosan hiszem, hogy megnyerendem tőled az absolutiót, ha helyzetemet elgondolod. Annyi kellemetlenségeken mentem keresztül — főleg az utolsó 5 hónapban —, hogy lelkem szinte megpuhvásodott bele. Nem akarlak úntatni az életben általam minden nyomon szenvedett apró sors-tűszúrásainak (mellyek a lelket lassanként, de annál kinosabban ölik meg) felszámolásával, csak azon bizonytalan helyzetet említem, mellyben azon pillanattól valék, mellyben Anyám kéréseinek engedve, magamat a visszatérésre elhatároztam. Tíz napról—tíz napra kaptam biztató sorokat. Folyvást azt irták, hogy az engedelmet néhány hét alatt küldendik, s most épen ott vagyok, hol 5 hónap előtt valék. S utóbb is magamnak kell segíteni a bajon. — Még azon egy vigasztalásom marad jövőre, hogy visszatértemkor veletek töltendém napjaimat. De hiszen viszontlátásunk legjobb esetben is csak napokra fog terjedhetni, mert az élet útjai minket is elválasztanak egymástól. Míg Te Bécsben vagy Pesten fogsz litteratorkodni, addig én valamely elszigetelt pusztán fogok szántogatni. Sorban átgondolom barátim neveit s úgy látom, hogy ők tőlem mind távol leendnek, néhányan igen távol, annyira, hogy sóhajtásim megfagynak, míg tőlem hozzájuk érkeznek. Egyedül testvérem és szüleim lesznek melletttem. Jövőmet egészen nekik fogom szentelni, életfeladásom nem leend egyéb, mint életüket a lehető legderültebbé tenni. Eleget szenvedtek szegények. Ideje volna, hogy valahára nyugodtabb és gondtalanabb napokra virradjanak. Csak szegény anyámért rettegek, mert tudom, hogy őt a sok bú és aggodalom megtörte. Egyébként is mindég gyenge és beteges volt. — Nagyon okosan tetted, hogy Bécsben telepedtél le. Úgy hiszem, a pálya, mellyen működöl, haladatos leend s független kereseted mellett könnyen

megküzdhetsz az élet szükségével. Isten adjon sok szerencsét a kezdett pályához.¹ — Wittelshöfernek köszönöm róلامي megemlékezését, add tudtára, hogy nekem is örömömre szolgál valahányszor reá gondolok, a mi nagyon gyakran történik, mert kinek jelene olly borús, jövője olly bizonytalan, mint most az enyim, az sokszor tart szemlét a mult felett, melly egyedül ad kárpótlást annyi szenvedésért. E multnak egyik fényponta ő is volt veled együtt. Sokszor volt közös örömünk, még többször aggodalmaink és bánatink, pedig ez a legszorosabb kapocs, melly e földön halandókat egyesíthet.²

»Az írástól elment a kedvem, mióta egy pár, anyámhoz intézett levelem elveszett, legközelebb pedig Purgly Sándor három levelét nem vettem, egyet pedig Londonban felbontva kaptam. Ha ezeket elgondoljátok, megengeditek, hogy az ember ritkábban írjon. — Egyre kérek : tudasd velem, hogy ha engedelem nélkül egyszer csak Magyarhonban megérkezném, minő examenon mennék keresztül s mi várna reám ? Ezt nem félelemből írom, mert nem vagyok elfogult. Tudom, hogy nálam tiszszerte compromittáltabbak is mennyi engedékenységből részesültek. Csak tudni akarnám.

»Eddig Almásy Pali volt itt, de a mult hetekben neje ideérkezvén Magyarhonból, Londonba mentek. Képzelheted, mennyit beszélgeténk a szép s jó Almásynéval hazánkról s a honlevőkről. Midőn valaki hazulról érkezik, vége-hossza nincs a sok tudakozódásnak. Most csak még Puky Miklós van itt. Többsnyire csak vele vagyok, ritkábban látogatjuk meg itt lévő honfitársainkat : Jósikát, Thalyt, Irányit, Srétert. Kérek, azt is ird meg : kelle még mindég angol tankönyv ? s bizonyosan el fogsz-e menni Londonba ? Ha igen, úgy előre kellene szállásért imi, különben nagyon drága leend. Azt is add tudtomra, politicalai volt ellenfeleim közül van-e még valaki, ki ellenem nagyon el van keseredve ? Talán a győri papok közül ? vagy Hunkár ?³ Nagyon szeretném tudni. — Még egyszer köszönök minden szívességet, mellyel irányomban voltál. Nem sokára látni foglak, ha nem is Bécsben, Győrött bizonyára. Talán jobb is lesz Győrött találkozunk ?

»Isten veled ! Ezerszer ölel igaz szívű barátod : Lajos.«

¹ Pompéry János 1850 végén Bécsbe ment lakni s ott a legfőbb törvényszéknél a magyar felek ügyeinek elintézését mint magán ügyvivő szorgalmazta. Már 1852-ben visszatért Pestre és ismét a Pesti Napló szerkesztőségének kötelékébe lépett.

² Dr. Wittelshöfer, orvos, 1848 után Bécsben telepedett meg s ott élt a mult század 80-as éveiben bekövetkezett haláláig.

³ Hunkár Antal 1848-ban veszprémi főispán lett.

Csernátony e levelei élénk színekkel festik az emigránsoknak ott künn az idegenben a kezdet nehézségeivel való küzdelmeit. Érdekes pl., hogy Csernátony egyik levele szerint Rónay Jácint, ki később ott künn is jobb sorsra vergődött s itthon a kiegyezés után Rudolf trónörökös nevelője, majd pozsonyi prépost lett, 1850-ben Londonban a Pesti Napló-tól havonként 40 frt-nál többet kért, hogy megélhessen.

Csernátony kiállotta volna már itthon a compromittált-ságáért reá kimérendő büntetést is, de visszatéréséből egyelőre nem lett semmi, csak a kiegyezéskor szűnt meg emigrans lenni.

Mi beszédes emlékei azonban a hazavágyó emigrans lelki átalakulásának ezek a levelek! Bármennyire is iparkodik az író lelki vágyódását elpalástolni, minden sora közt előtör az. Hányan mentek keresztül ugyanezek a változásokon és hányat szóltak meg, a mikor az érzelmek diadal-maskodtak a rideg elveken.

Dr. Pompéry Aurél.

A királyi titkos kancellária eredete és kialakulása Magyarországon.

(II. közl., vége.)

A titkos kancellária részvételét a királyi bíraskodással kapcsolatos oklevelek kiállításában okleveles adatokkal az Anjouk alatt nem bizonyíthatjuk, sőt a titkos kancellár rendelkezésére bocsátott királyi pecséttel megerősített oklevelek vizsgálata egészen más térre vezet bennünket. Ez oklevelek vizsgálata alapján egyenesen azt kell megállapítanunk, hogy az Anjouk alatt a királyi titkos kancellária egészen más rendeltetéssel birt, mint a király személyes bíraskodásával kapcsolatos oklevelek kibocsátása. A fennmaradt oklevelek t. i. kivétel nélkül olyan természetűek, melyek kibocsátása a hiteles helyi hatóságok feladata volt s a mely oklevelek a titkos kancelláriát, illetőleg a comes capellet hiteles helyi hatóságként tüntetik fel.

Középkori hiteles helyi hatóságaink a káptalanok és konventek voltak, a melyek hiteles helyi jellegüket a szokás-jognak köszönik. A XIII. század folyamán már a törvények is e hiteles helyi hatóságok elé utalnak meghatározott ügyeket, nevezetesen a bírósági eljárások alkalmával való tanuskodást. Az 1231. évi decretum 21. szakasza szabályúl állapítja meg, hogy idézés csupán a hiteles helyi hatóságok megbízottjának jelenlétében történhetik s ugyanezen rendelkezést ismétli az 1291. évi decretum 5. szakasza is.¹ Kiterjeszti a hiteles helyi hatóságok működési körét az 1298. évi decretum 71. szakasza, a mely az idézésen kívül számos bírósági eljárásban (iudicialis processus) teszi kötelezővé a hiteles helyi hatóságok közreműködését. Mindezekről tanúságot tesznek a fennmaradt oklevelek, melyek a hiteles helyi hatóságokhoz intézett bírósági parancsokat tartalmaznak, a melyeknek megfelelően a káptalanok és konventek el is jártak s eljárásukról a rendelkező bírói hatóságnak jelentést tettek.

¹ Erdújhelyi M., A közjegyzőség és hiteles helyek története Magyarországon 79. l.

A hiteles helyi hatóságok működési körének másik része a tanuskodás a jogügyletek megkötéséről, a mit hiteles oklevél kibocsátásával teljesítettek. Ez oklevél kezdetben csupán egyszerű bizonyosság, mely a jogügylet megkötését igazolja; később azonban a hiteles helyi oklevél minden szerződés törvényszerű kellékévé vált s a XIII. század végén a hiteles helyi oklevél minden jogügylet formaszerű¹ tartozéka.

A hiteles helyek működési körének mindkét fajtát megtaláljuk az anjoukori titkos kancellária okleveleiben. Találunk titkos kancelláriai okleveleket, a melyek bírósági eljárásoknál való tanuskodást tartalmaznak és találunk titkos kancelláriai okleveleket, a melyek szerződések megkötéséről tesznek bizonysgót.

A peres felek rendszeren nem személyesen képviselték ügyüket a bíróság előtt, hanem ügyvédet (procurator) küldötték maguk helyett. A kinek perbeli jogképessége volt, az, a nem törvényes korúak kivételével, ügyvédet vallhatott. Ügyvédet vallani azonban csupán hiteles pecsét alatt lehetett, s a kinek hiteles pecsétje nem volt, az hiteles helyek vagy személyek előtt tette azt.² Egész sereg olyan titkos kancelláriai kiadványt ismerünk, a mely ügyvédvallást tartalmaz, s ezzel a titkos kancellária hiteles helyi jellegét igazolja. Így I. Károly király 1327 július 1-én kelt oklevele³ szerint Búbek István »cum litteris procuratoriis comitis capelle« jelenik meg a király bírói széke előtt. Pál országbíró 1328 január 24-én kelt oklevelében Becsey Imre fiai Thuteus és Wezzeus mesterek helyett ismételten »cum sufficientibus litteris comitis capelle« jelennek meg megbízottaik.⁴ Széchy Miklós országbíró 1355 november 25-iki, 1356 január 23-iki és május 8-iki⁵ oklevelei szerint egyik peres fél »cum procuratoriis litteris domini Ladislai prepositi ecclesie Chasmen-sis, comitis capelle« jelenik meg. Bebek István országbíró 1362 május 8-iki és 1365 november 22-iki oklevelei szerint Magyar Pálné ügyvédje »cum procuratoriis litteris comitis capelle« jelenik meg.⁶ Konth Miklós nádor 1364. évi és 1366 október 13-iki okleveleiben⁷ is »cum litteris procuratoriis comitis capelle regie« jelenik meg a peres fél. Végül Széchy

¹ Illés I., Magyar szerződési jog az Árpádok korában 45. l.

² Hajnik, Magyar bírósági szervezet 176. l.

³ Forgách levár.

⁴ Fejér VIII. 5. 266 s. kk., Zichy okt. I. 524. s. kk. II.

⁵ Zichy oktár II. k. 632. l., III. k. 19. és 26. l.

⁶ Zichy okt. III. k. 207. és 284. II.

⁷ Zichy okt. III. k. 451. l.

Miklós országbíró 1372 február 14-iki oklevele szerint ¹ Varadai János fiai helyett »cum procuratoriis litteris comitis capelle« jelenik meg az ügyvédjük. Sőt az udvari bíróságokon kívül is használatos volt a comes capelle ügyvédvalló levele, mert Miklós egri püspöki helynök 1358 augusztus 9-iki ² oklevele szerint »cum litteris procuratoriis comitis capelle« jelent meg a peres fél képviselője.

A már idézett 1231. évi decretum 21. szakasza rendelte el, hogy az idézésnél a megyés püspök, káptalan vagy konvent megbízottja közreműködjék s e rendelkezésnek megfelelően a bírói hatóságok a hiteles helyekhez perbehívó parancsokat intéztek és a hiteles helyek az idézés megtörténését írásban jelentették.³ Ilyen jelentéseket a comes capelle okleveleiben gyakran találunk. Ez első ilyen jelentéssel Miklós mester pozsonyi prépost és comes capelle (még nem secretarius cancellarius) 1327 november 26-án kelt oklevelében ⁴ találkozunk, a mikor Szentgyörgyi Sebes mester megidéztetéséről tesz tanuságot. Ez oklevél kibocsátója: Magister Nicolaus prepositus Posoniensis et comes capelle domini regis, hátíratá pedig: Pro Stephano filio Pauli et filiis Johannis contra Sebus ad sextam feriam proximam post festum beati Elisabeth citatoria. Azonos tartalmú ugyanazon Miklós mester pozsonyi prépost és comes capelle 1327 november 25-iki oklevele,⁵ a mely ugyancsak pro Stephano filio Pauli et filiis Johannis számára van kiállítva s az országbíró ítélőszéke elé idézi a feleket.

Sándor országbíró 1327 november 24-én kelt oklevelében Ewri István mester királyi jegyző és testvére Pál a Kaplon nemzetségbeli Endusfia Györgyöt és Zonga Pétert »ad nostram presenciam contra se per hominem domini nostri regis sub testimonio comitis capelle regie processu legitime citationis observato in regia curia inventos citari effecissent«.⁶ Itt a comes capelle hiteles helyi tevékenységét világosan az indokolja, hogy az idézett felek a királyi udvarban tartózkodtak.

A Kállay-oklevéltár 1335 október 7-én kelt oklevele szerint ⁷ Péter bácsi prépost és comes capelle kiküldötte

¹ Fejér IX. 7. 227. l., Zichy okt. III. k. 317. l.

² Bánffy oktár I. k. 217. l.

³ Hajnik id. m. 188. l.

⁴ Hazai oktár III. k. 88. l.

⁵ Hazai oktár I. k. 100. l.

⁶ Károlyi oklevéltár I. k. 66. l.

⁷ Anj. oktár III. k. 303. l.

megbizottját, hogy a homo viceiudicis curie regie Jász Sándort Lengyel János ellen ad regiam praesenciam megidézhesse. A nevezett prépost az idézés megtörténtéről jelentést tesz, melynek hátlapján a következő jegyzet olvasható: »Pro Johanne Lengel contra Jasz Sandur ad sabbatum diem proximum post octavas beati Michaelis archangeli citatorie.« Az idézés perbehívó parancsra (littere evocatorie) történt, melyet a felperes eszközölt ki az illetékes bírói hatóságtól s a perbehívó parancs az illetékes hiteles helynek szólt. A perbehívó parancs utasította a hiteles helyet megbizottjának kiküldésére, a kinek jelenlétében a perbehívó parancsban megnevezett bírósági meghatalmazott végrehajtotta az idézést. Az idézés a szóban forgó esetben is így történt, elmaradt azonban a perbehívó írott parancs, a mit a hiteles helynek és perbehívó hatóságnak azonos székhelye magyaráz.

A szóban forgó idézés megtörténtéről bizonyosságot tesz Pál országbíró 1335 október 17-iki ítéletlevele, melyben utal a comes capelle jelentésére.¹

Azonos tartalmú Péter szerémi püspök és comes capelle 1342 augusztus 14-iki oklevele,² melynek hátirata: »Pro Heem filio Heem contra filios Nicolai de Cordus ad feriam quartam proximam ante festum assumptionis virginis gloriose ad regiam presenciam citatorie«. Az oklevélszöveg tanúsága szerint az országbíró nem adott írásos parancsot az idézésre, hanem a felperes közvetlen megkeresésére küldte ki a comes capelle meghatalmazottját az országbíró meghatalmazottjával. Az oklevélszöveg ugyanis a következő: cum nos ad petitionem Heem filii Heem unacum Nicolao homine comitis Pauli, iudicis curie regie, Jacobum nostrum hominem pro testimonio ad faciendam citationem misissemus etc., a mi nyilvánvalóan kizárja a parancslevél közbenjöttét.

Titkos kancelláriai idézésről anuskodik Pál országbíró 1343 május 4-iki oklevele, mely szerint az egyik peres fél iuxta continenciam literarum comitis capelle citatoriarum volt megidévezve.³

Idézésről tesz jelentést Vitus nyitrai püspök és comes capelle 1343 október 21-én kelt oklevele.⁴ Pál országbíró 1349 június 9-én kelt oklevele szerint pedig Dousa nádor fia

¹ Iuxta continenciam literarum citatoriarum comitis capelle. Kállay-levéltár.

² Nemzeti Múzeum. Véghely gyűjt.

³ Zichy okt. II. 63. l.

⁴ Múzeumi levéltár.

»mediantibus nostro et comitis capelle regie hominibus« idéztetett meg.¹

Tamás országbíró 1354 márczius 24-iki oklevele szerint ² az országbíró idézési parancsot küldött a titkos kancelláriához s a titkos kancellár megtette a szokott jelentést az idézés megtörténtéről. Bebek István országbíró 1363 október 13-iki perhalasztó levelében is titkos kancellári idézésről történik említés: »iuxta continenciam literarum comitis capelle citatoriarum ipsam citationem hic in Vysegrad facie ad faciem factam fuisse.« ³

Egy szóval elég bőséges bizonyítékunk van arra, hogy idézések alkalmával a comes capelle hiteles helyi hatósággént szerepel.

A tanubizonyítás a peres eljárás folyamán már a középkori magyar perjogban dívott s a peres fél állításainak hitelességét fokozta, de perbeli bizonyosságra egyelőre még nem emelhetette.⁴ A tanubizonyításra a bíróság hívta fel a feleket s a tanuk kihallgatása az erre hivatott hiteles hely előtt történt, a minél az ellenfélnek vagy megbízottjának jelen kellett lenni.⁵ Hogy ilyen tanukihallgatás történt a comes capelle előtt is, annak bizonyítására idézzük Pál országbíró 1334 szeptember 27-iki oklevelét, melynek szövege szerint a felek állításait »in capella regia coram comite capelle eiusdem testimoniis quibus evidencionibus possent comprobare et seriem eiusdem tercio die in litteris dicti comitis capelle regie partes, si reformari nequirent, nobis reportare debuissent.«⁶ Itt is hiteles helyi működést fejtett ki tehát a comes capelle s épen olyan oklevelet állított ki ténykedéséről, mint akármelyik magyarországi hiteles hely.

A peres eljárással összefügg az inquisitio, melyet felperes előadásának megerősítésére a per tárgyalása előtt elrendelt a bíró s melyet parancslevéllel az illetékes hiteles helyhez utalt át. A hiteles hely a bírósági meghatalmazottal együtt kiküldötte megbízottját s az inquisitio eredményéről jelentést tett.⁷ Az inquisitio mindenkor köztudomású tények megállapítását célozta, jogviták eldöntése más úton történt. Ilyen inquisitiót országbírói rendeletre a comes capelle is végzett s az eredményről oklevelet is adott ki.

¹ Zichy oktár II. k. 384. l.

² Anj. oktár VI. k. 179. l.

³ Bánffy oktár I. 146. l.

⁴ Hajnik, Magyar bírósági szervezet 296. l.

⁵ Hajnik id. m. 280. l.

⁶ Múz. levtár.

⁷ Hajnik id. m. 288. l.

Péter szerémi püspök és comes capelle 1337 október 24-én kelt oklevelében van szó ilyen inquisitióról, minek eredményeképpen a budafelhévvizi keresztesek a margitszigeti apácák javára lemondanak a dunai révjogról.¹ A per Thatamér alkanczellár előtt, vice specialis presencie folyt s az alkanczellár bírói meghatalmazottja »Stephano sacerdote, homine . . . Thatamerii Albensis ecclesie prepositi auleque regie vice-cancellarii et iudicis vice specialis presencie eiusdem«, a ki a comes capelle meghatalmazottjának jelenlétében teljesíti a vizsgálatot.

Inquisitióról tesz jelentést Miklós mester comes capelle 1344 október 15-iki oklevele,² a mely Miklós fiai Fülöp és János, továbbá Tamás fia László érdekében történt s a mely jelentés figyelemreméltó sajátossága, hogy a comes capelle megbízottján kívül a nádor és országbíró megbízottai vesznek részt az inquisitióban.

László császmái prépost 1352 december 1-én kelt oklevelében jelentést tesz azon vizsgálatról, melyet a királyné udvari tisztjének megtámadása ügyében tartott.³ Titkos kancellári vizsgálatról számol be Tamás országbíró 1354 márczius 29-én kelt oklevele (communi inquisicione), melyet Teuteus mester királyi főajtónálló és Ugodi Pál országbírói ítélőmester közreműködésével tartott meg.⁴

Vilmos pécsi püspök 1361 május 5-én kelt oklevele is inquisitióról számol be, melyet az alperes kért s a vizsgálatra a királyi és nádori megbízottakkal Benedek nevű megbízottját küldi ki a comes capelle (Benedictum hominem nostrum duximus destinandum). Az eljárásról való jelentést teljesen úgy vezeti be a comes capelle, mint minden más hiteles hely : qui demum ad nos reversi etc.⁵

Minthogy az inquisitiót a törvény és gyakorlat alapján hiteles helyi megbízott előtt kellett végezni s az inquisitio eredményét a hiteles helyi jelentés alapján vette tudomásul az eljáró bíróság, a comes capelle előadott működése hiteles helyi működés volt.

Okleveles emlékei maradtak annak, hogy a comes capelle előtt perben megítélt esküt tettek le a peres felek s az esküről a comes capelle bizonyáglevelet állított ki. A megítélt esküt a megítélő bíróság és a peres felek állása szerint különböző

¹ Anjoukori okt. III. 386. l.

² Anj. oktár IV. 454. l.

³ Fejér IX. 2. 183. l.

⁴ Anj. oktár VI. k. 183. l.

⁵ Bánffy okltár I. k. 238. l.

helyen és módon tették le. A királyi curiában megítélt esküt a peres fél illetékes hiteles helyének az egyházában, az udvarhoz tartozók pedig a comes capelle előtt tették le,¹ a mi a királyi kápolnát hiteles helylyé tette, és pedig az udvari nép hiteles helyévé. Így Pál országbíró 1329 szeptember 4-én kelt okleveléből megtudjuk a következőket: Miklós aradi prépost és káptalanja jószágait András fehérvári prépost és alkanczellár oltalmába ajánlották, amely jószágokon Bechey Imre lévő várnagy szolgái erőszakosságokat követtek el s ezek ellen az alkanczellár az országbírótól kért orvoslást. Bechey Imre azzal védekezik, hogy nem tud mindezekről, de ha az alkanczellár esküvel kész állításait megerősíteni, aláveti magát a büntetésnek. Az országbíró helyben hagyja a megoldást s felhívja az alkanczellárt, hogy az esküt a comes capelle előtt tegye le s állíttasson ki az esküről bizonyáslevelet.²

Péter szerémi püspök és comes capelle 1341 november 19-én kelt oklevele szerint Boyuni János november 15-én curiájában esküt tartozott volna tenni, a mely a püspök távollétében coram Nicolao procuratore eiusdem curie nostre történt volna meg, de a megnevezett peres fél egyáltalán nem jelent meg curiájában.³ 1342 február 21-én ugyanazon Péter szerémi püspök és comes capelle igazolja, hogy Morouchi István Pál országbíró rendeltére megesküdött előtte ártatlansága ügyében.⁴ Országos jog szerint az egyház volt az eskü letetésének rendes színhelye, hol az oltárhoz lépve, az oltárra vagy ereklyékre tett kézzel esküdtek.⁵ A comes capelle kivételt tesz ez alól, mert, a mint láttuk, curiájában tették esküt s az eskü átvételére világi embert, curiájának gondviselőjét is delegálhatta.

Mindenesetre a szerep is hiteles helylyé avatta a comes capellet.

A megindított pert nem kellett szükségszerűen bírói ítélettel befejezni, befejezhatték azt a felek peregyezséggel is. A peregyezséget csupán kivételesen kötik meg a bíróság előtt, rendszeren a bíróság színhelyén kívül egyezkedtek a peres felek,

¹ Hajnik id. m. 320. l.

² In capella regia coram comite capelle eiusdem in octavis Omnium Sanctorum ... deponere teneatur sacramentum iuramenti ... et post hec partis ipsius iuramentalis depositionis series in literis dicti comitis capelle in quindenis dictarum octavarum nobis tenebuntur reportare. Zichy oktár 1. 337. l.

³ Fejér VIII. 5. 180. l.

⁴ Anj. okt. IV. 193. l.

⁵ Hajnik id. m. 334. l.

s a megállapodást ezután hiteles hely előtt ismételték, hogy biznyságlevelük legyen róla.¹ Ilyen biznyságlevelet nagy számmal adott ki a titkos kancellária, a mi nyilvánvaló biznysága hiteles helyi működésének. Így az egri káptalan 1332 május 14-ike után kelt okleveléből tudjuk, hogy Zelemér és Salamon földesurai Jakab mester pozsonyi prépost előtt peregyezséget kötöttek.² Péter szerémi püspök 1335 márczius 18-iki oklevele tanúsítja, hogy Leurenchy Péter fiai osztályos atyafiaikkal folytatott birtokperükben kiegyeztek.³ Ugyanazon Péter szerémi püspök 1338 márczius 20-án kelt oklevelével bizonyítja, hogy a sághi apát és Kartali Schele mester peregyezséget kötöttek.⁴ 1340 február 14-én ugyancsak a szerémi püspök előtt Gyovadi Gergely és Miklós kötöttek választott bírák közbenjöttével peregyezséget Dózsa nádor fiaival.⁵ László császári prépost 1352 december 8-án kelt oklevelében Tuteus mester pilisi ispán peregyezségét igazolja.⁶ Ugyanazon László császári prépost 1352 december 16-iki oklevelében a garamszentbenedeki és visegrádi apátok lépnek peregyezésre.⁷ László császári prépost 1355 február 24-iki oklevelében Váty István, László és György kötnek peregyezséget.⁸

László császári prépost 1355 augusztus 22-én kelt oklevelében igazolja, hogy Olaszi Pál kiegyezett azokkal, a kik tisztjét megölték.⁹ László császári prépost 1357 április 22-én kelt oklevelében Tuteus mester fiai kötnek peregyezséget.¹⁰ Vilmos egri prépost 1360 május 20-án kelt oklevelében a Tyák-család tagjai lépnek peregyezésre.¹¹ Peregyezséget tartalmaznak végül Vilmos pécsi püspök 1361 február 17-én,¹² 1363 október 10-ikén,¹³ december 9-ikén,¹⁴ 1364 február 7-ikén,¹⁵ 1367 május 26-ikán,¹⁶ 1368 május 27-ikén,¹⁷

¹ Hajnik id. m. 127. l.

² Anj. okt. II. k. 594. l.

³ Anj. okt. III. k. 142. l.

⁴ Fejér VIII. 4. 338. l.

⁵ Zichy oktár I. 572. l.

⁶ Zichy oktár II. k. 495. l.

⁷ Fejér IX. 2. 181. l.

⁸ Hazai oktár I. k. 212. l.

⁹ Anj. oktár VI. k. 366. l.

¹⁰ Zichy oktár III. k. 57. l.

¹¹ Múz. lev. tá.

¹² Bánffy oktár I. k. 234. l.

¹³ Múz. lev. tá.

¹⁴ Fejér IX. 7. 522. l.

¹⁵ Fejér IX. 7. 528. l.

¹⁶ Fejér IX. 4. 76. l.

¹⁷ Múz. lev. tá.

1371 márczius 1-én,¹ május 28-ikán,² júnus 17-ikén,³ 1372 február 2-ikán⁴ és 1373 február 5-ikén⁵ kelt oklevelei.

A peregyezség a felek között választott bírák döntése alakjában (per modum arbitrii) is létrejöhetett s ez esetben a döntést megelőzőleg egyezségekre léptek a felek egymás között, hogy a választott bírák döntésében megnyugszanak.⁶ Az előzetes megállapodás hiteles hely előtt történt s a hiteles hely adott ki róla oklevelet. Ilyen előzetes egyezségekről számos titkos kancelláriai kiadvány tanuskodik, megannyi bizonyosága a titkos kancellária hiteles helyi működésének. Így Péter szerémi püspök 1341 augusztus 23-án kelt oklevelében Elefánti Miklós és Geszti Péter állapodnak meg választott bírákban.⁷ János pécsi prépost 1346 május 4-iki oklevelében István kir. jegyző és Cheley Balázs lépnek hasonló megállapodásra.⁸ János veszprémi püspök 1347 szeptember 1-én kelt oklevelében⁹ a pécsi püspök és vránai perjel állapodnak meg választott bírákban. László csázmái prépost 1351 aug. 9-én kelt oklevelében a Zólyomi-család és sághi prépost,¹⁰ 1352 július 5-iki oklevelében Sydou János és Nagymartoni Miklós.¹¹ Hasonló tartalmú végül Vilmos egri prépost, később pécsi püspök 1358 november 22-iki,¹² 1359 március 28-iki,¹³ 1363 október 16-iki¹⁴ és 1364 május 3-iki oklevelei.¹⁵

Peres eljárással kapcsolatos kötelezettségek teljesítéséről is számos esetben ad a titkos kancellár bizonyáglevelet. Így Péter szerémi püspök 1338 szeptember 2-án kelt oklevelében Nagysemjéni István pénzváltásót fizet Pasca fia László mester szolgájának megsebesítéséért.¹⁷ Ugyanannak 1341 április 6-iki oklevele szerint Frankói Gös fiainak az országbíró ítélete alapján a titkos kancellár előtt perbeli ellenfeleiknek pénzbírságot kellett volna letenniök.¹⁸

¹ Múz. lev. társ.

² Múz. lev. társ.

³ Fejér IX. 4. 347. l.

⁴ Zichy oktár III. k. 446. l.

⁵ Soproni oktár I. k. 402. l.

⁶ Hajnik, Magyar bírósági szervezet 408. l.

⁷ Anj. okt. IV. k. 127. l.

⁸ Anj. okt. IV. k. 589. l.

⁹ Fejér IX. 1. 515. l.

¹⁰ Fejér IX. 2. 105. l.

¹¹ Anj. okt. V. k. 597. l.

¹² Múz. lev. társ.

¹³ Múz. lev. társ.

¹⁴ Ibrányi lev. társ.

¹⁵ Zichy oktár III. k. 231. l.

¹⁶ Anj. oktár III. k. 487. l.

¹⁷ Soproni okt. I. 130. ?

Egy szóval nincs olyan a bírósági eljárással kapcsolatos hiteles helyi működés, a melynek az anjoukori titkos kancelláriai oklevelekben nyoma nem maradt volna. Nyilvánvaló ezek után, hogy a comes capelle az Anjou-korban rendszeres hiteles helyi tevékenységet fejtett ki. Egyedül abban különbözött a többi hiteles helytől, hogy működése nem szorítkozott földrajzilag meghatározott területre, hanem a királyi udvarhoz tartozók hiteles helye volt. Jellemző sajátossága továbbá, hogy túlnyomóan az országbíró elé utalt ügyekben végzett hiteles helyi tevékenységet s csupán elvétele intéz a specialis presencia elé tartozó ügyeket, a minnek magyarázatát természetszerűen abban találhatjuk, hogy a specialis presencia ez időben még rendkívüli bíróság volt, a mely csupán kivételes esetekben működött, a rendes udvari bíróságot az országbíró képviselte.

A királyi titkos kancellár hiteles helyi működésének másik ágáról, t. i. a jogügyletek megkötésének tanusításáról is maradtak fenn e korból származott oklevelek. A szerződéses viszonyt eredetileg tanukkal vagy esküvel kellett igazolni s csupán a fejlődés későbbi szakaszaiban helyettesíthette az említett bizonyítékokat az írott oklevél.¹ A fejlődés folyamán a bizonyítási eszközökből, a mint már említettük, közokirat lett, a mely minden jogügylet érvényének törvényszerű kellékévé lett. Az ilyen okirat hivatalos elnevezése bevalló levél (*littera fassionalis*) lett, melyet csupán a hitelességi joggal felruházott személyek és testületek állíthattak ki. Hiteles helyekül túlnyomóan a káptalanok és conventek szerepeltek, ugyanezen hivatást gyakorolták azonban mindazon személyek és testületek is, melyek hiteles pecséttel bírtak. Ilyenek voltak a nádor, országbíró, vajda, bán, megyei és városi hatóságok.

A gyakorlati életben legtöbbször előforduló jogügyletek az adásvételi szerződések, melyekkel a titkos kancellária kiadványaiban rendszeresen találkozunk. Ilyen Vitus nyitrai püspök 1343 május 21-én kelt oklevele, melyben az Osl nemzetségbeli Miklós és János csornai jószágukat eladják.² Továbbá Vitus nyitrai püspök 1344 január 19-én kelt oklevele, melyben Apori Miklós, János és Jakab turvéki jószágukat Becsei Tötösnek eladják.³ Vagy Miklós kalocsai érsek 1345 október 16-iki oklevele, melyben Miklós fiai István és

¹ Illés, Magyar szerződési jog 29. l.

² Soproni okltár I. k. 172. l.

³ Zichy okltár II. k. 116. l.

Gergely thóti jóságukat Tötös mesternek eladják.¹ Végül László császári prépost 1352 október 14-iki oklevele, melyben Anith asszony és fiai Wech nevű jóságukat 100 márkáért eladják.²

Ismerünk titkos kancellári okleveleket, melyek csere-szerződést tartalmaznak. Így László császári prépost előtt 1352 július 20-án Vezzeus mester zólyomi főispán jóságokat cserél.³ László császári prépost előtt 1353 május 17-én Vezzeus mester zólyomi főispán visszavonja a birtokcserére vonatkozó megállapodást.⁴

Számos olyan titkos kancellári kiadványt ismerünk, melyben zálogszerződésről van szó. Így László császári prépost előtt 1352 január 11-én Gunya fia István boyai jóságát elzálogosítja.⁵ László császári prépost 1354 január 20-án kelt oklevelében János mester felesége Annus asszony Cseklézi Lököstől visszaváltja az elzálogosított Kis-csütörtök jóságot⁶ s testvéreitől zálogjogon megkapja. László császári prépost 1356 márczius 9-iki oklevelében Nagymartoni Miklós kötelezi magát, hogy Kanizsay Lőrincz fiainak elzálogosított jóságait csupán akkor válthatja ki, ha anyjuk leánynegyedi járandóságát kifizette.⁷ László császári prépost 1357 november 3-án kelt oklevelében Biró Tamás fiai Ozlár nevű jóságukat zálogosítják el Nagysemjéni Istvánnak.⁸ Vilmos pécsi püspök 1371 január 20-iki oklevelében végül Cherbai Péter zálogosítja el Zamar-Zigethe nevű jóságát.⁹ Vilmos pécsi püspök 1373 február 15-én kelt oklevelében István pápóczi prépost zálogosítja el Paly jóságot.¹⁰

Számos olyan titkos kancellári kiadványt ismerünk, melyek jóságajándékozásról tesznek tanúságot. Így László császári prépost 1351 június 8-án kelt oklevelében Apór és felesége Telekszölő nevű szőlőjüket a paticsi pálosoknak ajándékozzák.¹¹ László császári prépost 1353 május 24-iki oklevelében Prebuch jóság elajándékozásáról van szó.¹²

¹ Zichy oktár II. k. 198. l.

² Anjoukori oktár V. k. 616. l.

³ Zichy okmt. II. k. 487. l.

⁴ Zichy okmt. II. k. 519. l.

⁵ Zichy okmt. II. k. 476. l.

⁶ Anj. okmt. VI. k. 156. l.

⁷ Anj. okmt. VI. k. 438. l.

⁸ Anj. okmt. VI. k. 616. l.

⁹ Fejér IX. 4. 349. l.

¹⁰ Soproni okltár I. k. 404 l.

¹¹ Anj. okmt. V. k. 499. l.

¹² Fejér IX. 2. 301. l.

László császmái prépost 1355 szeptember 22-iki oklevelében két péczeli nemes magvaszakadt fiútestvérük péczeli jószágát Jakus mesternek ajándékozzák.¹ Vilmos pécsi püspök 1361 márczius 21-iki oklevelében Magyar Pál felesége devecseri halastavát a devecseri egyháznak ajándékozza.² Végül Vilmos pécsi püspök 1372 évi oklevelében Vörös Péter szadlyani jószágát Baracska Istvánnak ajándékozza.³

Mindazon szerződéseknél, melyek tárgya ingatlan elidegenítése volt, szükség volt a rokonok és szomszédok beleegyezésére is.⁴ Ezen feltétel az ősi tulajdonközösség maradványa volt, mely az egyéni birtoktulajdon korszakába is átment. A szomszédság és rokonság eredetileg azonos jelentésűek voltak, mert a letelepedés nemzetségek szerint történt, később azonban a két fogalom már nem fedi egymást. Mindamellet a szomszédság régi jogigénye fennmaradt s e jogigény fontos szerepet vitt a középkori magyar birtokjogban. Minden ügyletkötésnél a rokonok és szomszédok hozzájárulása olyan lényeges volt, hogy a jogügylet érvényessége ettől függött. Ha a rokonok vagy szomszédok az ingatlan elidegenítéséhez nem akartak hozzájárulni, hiteles hely előtt óvást emeltek, a mi megakadályozta a szerződés érvényre emelkedését. Ilyen óvást számos titkos kancellári kiadványban találunk. Így 1337 július 13-án Péter szerémi püspök és titkos kancellár előtt Keled, Miklós és István tiltakoznak testvéreik ellen, kik nyéki jószáguk ügyében egyezsége léptek.⁵ János veszprémi püspök 1347 január 7-én kelt oklevelében Thuteus mester óvást emel Peturmonustra és Palmonustra elidegenítése ellen.⁶ János veszprémi püspök 1347 augusztus 21-iki oklevelében Szügyi Mihály kijelenti, hogy a szurki határmegállapítás ellen nem fog óvást emelni.⁷ László császmái prépost 1353 április 18-iki oklevelében Csetneki Miklós fiai óvást emelnek Rohfalva és Zlausháza elidegenítése ellen.⁸ László császmái prépost 1355 február 18-iki oklevelében Csornai Lőrincz fiai óvást emelnek Baynoth, Uyfalu, Kezen és Peel jószágok elidegenítése

¹ Anj. okmt. VI. k. 370. l.

² Zichy okmt. III. k. 192. l.

³ Fejér IX. 6. 169. l.

⁴ Illés, Magyar szerződési jog 65. s. kk. II.

⁵ Ez oklevél hátirata: *Protestationalis pro Keled, Nicolao et Stephano, filiis Johannis, filii Lothardi contra Omodeo et Lodhardo (?) fratribus ipsorum.* (Hazai oktár III. 129. l.)

⁶ Zichy okmt. II. k. 227. l.

⁷ Bánffy okmtár I. k. 154. l.

⁸ Anj. okmt. VI. k. 59. l.

ellen.¹ László császmái prépost 1358 január 21-iki oklevelében Tuteus mester fiai emelnek óvást visegrádi telkük elidegenítése ellen.² Vilmos pécsi püspök 1363. évi oklevelében Chirke László emel óvást jószágelidegenítés ellen.³ Vilmos pécsi püspök 1365 decz. 9-iki oklevelében leánynegyedi illetőség kiadása ellen tiltakoznak a felek.⁴ Vilmos győri püspök 1367 évi oklevelében Chetneki Péter jószágainak felosztása ellen tiltakoznak a felek.⁵ Vilmos pécsi püspök 1369 aug. 20-iki oklevelében Vitézi Lőrinczné emel óvást bujági jószágának elidegenítése ellen.⁶ Végül Vilmos pécsi püspök 1372 február 1-én kelt oklevele is óvást tartalmaz jószágelfoglalás ellen.⁷

A legtökéletesebb hiteles helyi működést azonban kevés titkos kancelláriai kiadványban találjuk meg. Ezek egyike László császmái prépost 1352 november 13-án kelt oklevele, melyben László kalocsai érsek és Tamás erdélyi vajda 1333. évi oklevelét átírja.⁸ A másik Vilmos pécsi püspök 1363 október 6-án kelt oklevele, melyben a pécsi káptalan 1326. évi oklevelét átírja és »sigillo regali, quo pretextu comitatus capelle regie utimur« kiadja.⁹ S végül ugyanazon Vilmos pécsi püspök 1366 november 2-iki oklevele, melyben János borsodi esperes oklevelét átírja és »pendenti sigillo regio, quo pretextu honoris comitatus capelle regie utimur, consignatas« kiadja.¹⁰ A felek ugyanis, ha másolatokat kívántak okleveleikről, a hiteles helyeket vették igénybe. Ilyen másolatokra pedig számtalan esetben volt szükség, mert az eredeti okleveleket féltve őrizték s adott esetben inkább másolatokat mutattak fel, a mennyiben a törvénykezési eljárás ezt megengedte.

Találunk ezeken kívül is titkos kancelláriai kiadványokat, melyek okleveleket írnak át, ezek azonban egészen más térre vezetnek. Ilyen László császmái prépost 1356 május 24-iki oklevele, melyben Benedek pápa 1335 augusztus 13-án kelt rendeletét hiteles másolatban kiadja.¹¹ S egészen azonos

¹ Anj. okmt. VI. k. 268. l.

² Zichy oktár III. k. 89. l.

³ Fejér IX. 6. 221. l.

⁴ Múz. levtár.

⁵ Fejér IX. 4. 75. l.

⁶ Múz. levtár.

⁷ Múz. levtár.

⁸ Fejér IX. 3. 180. l.

⁹ Hazai oktár I. 245. l.

¹⁰ Fejér IX. 7. 243. l.

¹¹ Earum copiam de verbo ad verbum cuilibet petenti sub sigillo regio, quo pretextu predicti honoris nostri, scilicet comitatus capelle regie utimur, dari facere etc. MODL 4584.

tartalmúak Vilmos egri prépost, majd pécsi püspök 1358 november 8-iki,¹ 1359 április 14-iki,² 1361 február 21-iki³ és 1364 augusztus 26-iki⁴ oklevelei. Ez oklevelek azonban nem egyszerűen hiteles átírásra bemutatott, hanem a királyi levéltárban (regali in conservatorio) felkutatott oklevelek. A comes capelle és a királyi levéltár közötti kapcsolat emlékezetünkbe idézi a capella regia legrégibb, frank korszaki jellegét, mikor t. i. a királyi család értékes kincseit és okmányait a capella regia őrizte. Ugyanazt találjuk Magyarországon az Anjou-korban: a capella regia a királyi levéltár helyisége s a comes capelle az őre. A királyi levéltár megalapítása különben III. Béla uralkodására vezethető vissza,⁵ tehát épen arra a korszakra, a mikor a comes capelle kiszorúl a királyi kancelláriából. Igazán kézen fekvő itt azon feltevés, hogy a comes capelle már akkor a királyi levéltár élére jutott s tisztét állandóan megtartotta az Anjou-korig. A tatárjárás alatt ugyan elpusztult a királyi levéltár, IV. Béla azonban új életre keltette s az Anjouk alatt a királyi levéltár őre országos szerephez jutott.

Ez oklevelek alapján megállapíthatjuk, hogy az anjoukori titkos kancelláriából nem csupán bírói eljárással kapcsolatos oklevelek kerültek ki, hanem olyan jogügyletekről is tanuskodnak a titkos kancellária oklevelei, melyekkel rendszeren a hiteles helyekhez mentek a felek. Ez utóbbi oklevélkategorია egyrészt igazolja a titkos kancellária hiteles helyi jellegét, másrészt pedig megdönti azon feltevést, mintha a titkos kancelláriát tisztán az udvari törvénykezés hívta volna életbe. A titkos kancellária valóságos hiteles hely a XIV. században, a melynek azonban sajátos jellegét kölcsönözött az, hogy a királyi udvar székhelyén működött.

A titkos kancellária személyi viszonyait a fejlődés első szakaszában a következő adatokkal világíthatjuk meg. Az első titkos kancellár, kinek emléke fennmaradt, Thelegdi Csanád váradi prépost. I. Károly király 1319 július 13-án kelt oklevelével ugyanis Csanád mester váradi prépostnak és comes capellenek, valamint testvéreinek visszaadta aradmegyei jószágait. Ez oklevélben Csanád mester még csupán titkos jegyzőképen szerepel (magister Chanadinus,

¹ MODL 4712.

² Fejér IX. 3. 64. l.

³ MODL 5022.

⁴ Fejér IX. 3. 440. l.

⁵ Fejérpataky, III. Béla király oklevelei 11. l.

prepositus ecclesie Waradiensis, secretarius notarius et comes capelle) s comes capelle tisztsége csupán másodsorban van felemlítve.¹ 1319-ben tehát már fennállott a titkos kanczellária, de nem lehetett még szervezve, mert az élén álló Csanád mester csupán jegyzői címet visel. Illetve az egész titkos kanczellária egyetlen emberből állott, a ki a kanczellária hatáskörébe tartozó ügyeket intézte. I. Károly király 1320 január 19-én kelt oklevelében is találkozunk a Chanád mester nagyváradai prépost és comes capelle nevével s ez oklevélben is secretarius notarius a hivatala.² Thelegdi Csanád mester előkelő magyar nemzetség sarja volt, a mely nemzetség bőséges vagyonnal rendelkezett. Nagy vagyonával arányban állott bőkezűsége, melynek fényes bizonyítéka azon egyházi alapítvány, melyet 1320 július 2-ikán kelt oklevelével búcsúval látott el XXII. János pápa.³

Ez alapítvány értelmében Csanád váradai prépost, titkos kanczellár és comes capelle (Chanadinus prepositus ecclesie Waradiensis, secretarius cancellarius et comes capelle) a váradai székesegyházban öt oltárt alapított és látott el megfélelő javadalommal, a váradai székesegyház filialisában pedig hat kanonoki stallumot és egy prépostságot alapított. Ez alapítvány fejedelmi bőkezűsége és mély buzgalomra vall. XXII. János pápa idézett oklevelében fordul elő először a secretarius cancellarius elnevezés,⁴ a mely innen kezdve állandó maradt.

Chanadinus nem maradt sokáig a királyi udvarban, egyházi és világi érdemei más térre szelítették s 1322-ben egri püspökké lett.⁵ Püspökké választatásának és felszentelésének körülményeit részletesen elmondja Teofil esztergomi prépost 1323 január 23-ikán kelt oklevelében.⁶ Miután az egri püspöki szék Márton püspök halálával megüresedett, a káptalan egyhangú választása »in venerabilem et discretum virum dominum Chanadinum, tunc prepositum Vardiensem, secretarium notarium, comitem capelle domini nostri Caroli ... doctorem decretorum« esett. Miután a választás ellen óvás nem merült fel, Teofil prépost 1323 január 21-én megerősí-

¹ Temesvármegyei oklevéltár 16. l.

² Knauz, Monumenta ecclesiae Strigoniensis II. 770. l.

³ Knauz, Monumenta ecclesiae Strigoniensis II. k. 778. l. Ez oklevélben már secretarius cancellarius és nem notarius.

⁴ Erzsébet királyné 1321. évi oklevelében secretarius cancellarius-ként szerepel, de ez oklevélnek csupán regestáját ismerjük. Fejér VIII. 2. 298. l. s *Kerchelich* Hist. eccl. Zagr. 125. l.

⁵ Bunyitay V., A váradai püspökség története II. k. 36. l.

⁶ Fejér VIII. 2. 177. l. Schmitth, Episcopi Agrienses. I. k. 228. l.

tette a választást és január 23-án a csanádi püspök Temesvárott püspökké szentelte.

Chanadinus gyors pályafutását tudományos képzettségének köszönhette, a mi képessé tette nagy feladatok megoldására. Teofil prépost idézett oklevele szerint ugyanis doctor decretorum volt, a mi ez időben magas tudományos képesítést jelentett. Kiváló egyéni tulajdonságai eredményezték, hogy az egri püspöki székből sem maradt sokáig, hanem Boleszló érsek halála után 1330 szeptember 17-én esztergomi érsekké lett és mint esztergomi érsek halt meg 1349-ben.

Csanád mester örökét a királyi udvarban Dörögdi Miklós pozsonyi prépost vette át. Dörögdi Miklós mint veszprémi kanonok tanult a bolognai egyetemen s itt 1316 május 1-én az egyetem rektorává választották. 1317-ben lett esztergomi kanonokká, de egyelőre Bolognában maradt s csupán 1319-ben költözött Esztergomba. 1320-ban lett pozsonyi préposttá s kevéssel utóbb I. Károly király a titkos kancellária élére állította. Titkos kancelláriai kiadványai-
val csupán 1327-ben találkozunk s egyéb adat nem támogatja titkos kancellárságát, valószínű azonban, hogy Chanadinus egri püspöksége alatt már nem viselte titkos kancellári méltóságát s helyét azonnal Miklós mester foglalta el. 1327 november 20-án¹ és 25-én² kelt oklevelében csupán mint comes capelle szerepel s titkos kancellári méltósága nincs megemlítve, nem hihetjük azonban, hogy a titkos kancellári méltóság ez idő alatt szünetelt volna, mikor Miklós mester nagyon is rátermett ember volt. Valószínűbb, hogy a titkos kancellárság a comes capelle tisztsége mellett alárendelt szerepet vitt s ezért nem említik az oklevelek.

Dörögdi Miklós mester titkos kancellári működése 1328 végén megszűnt, mert akkor az esztergomi káptalan érsekké választotta, avignoni útja alkalmával azonban német rablólovagok kezébe került, a kik éveken át fogva tartották s csupán 1330-ban jutott el Avignonba.³ A király kívánságára a titkos kancellárságban elődje Telegdi Csanád egri püspök lett 1330 szeptember 17-én esztergomi érsekké, Dörögdi Miklóst pedig 1330 október 1-én egri püspökké nevezte ki a pápa⁴ s mint egri püspök halt meg 1362-ben. Mint egri püspök 1335-ben János cseh király udvarában

¹ Hazai okmt. III. k. 88. l.

² Hazai okmt. I. k. 100. l.

³ Kollányi, Esztergomi kanonokok 84. l.

⁴ Theiner, Monumenta I. k. 529. l.

járt I. Károly király megbízásából, hogy a cseh és lengyel királyok közötti ellentétek megszüntetésén közreműködjék.¹

Dörögdi Miklós udvari méltóságát Jakab udvari orvos és háji prépost örökölte, a ki a kalocsai, pécsi és győri püspökök 1330 július 28-án² kelt oklevelében már mint comes capelle szerepel. Tehát mielőtt Miklós mester egri püspökké lett volna, Placenciai Jakab már örökében ült. Az egri káptalan 1332 május 14—21 között kelt³ oklevele szerint Placenciai Jakab nem csupán a titkos kancellárságot, hanem a pozsonyi prépostságot is örökölte elődjétől, a mire Pray hívta fel először a figyelmet, mert rövid ideig tartó prépostságának az emléke elmosódott.⁴ 1333-ban csanádi püspökké lett, a honnét a pápa 1343 márczius 25-én a zágrábi püspöki székre helyezte át s mint zágrábi püspök halt meg Budán 1349 október 16-án.⁵ XXII. János pápa nagyon becsülte befolyását s Magyarországra küldött követeit pártfogásába ajánlotta.⁶

1335 márczius 18-án tűnik fel a comes capellek és titkos kancellárok sorában Péter bácsi prépost,⁷ kinek működése idejéből számos oklevél maradt fenn, a mi a hivatal rendszeres működését bizonyítja. I. Károly király 1336 márczius 12-én kelt oklevelében már mint megválasztott szerémi püspök szerepel (*electus ecclesiarum sancti Irenei et de Keő*).⁸ 1337-től pedig csak mint szerémi püspököt⁹ említik az oklevelek. Titkos kancellári állását megtartotta I. Károly király haláláig, sőt I. Lajos király alatt is viselte e tisztelet. Befolyásos állását igazolja I. Károly király 1339 november 17-én kelt oklevele, melyben azon országnagyok sorában szerepel, kikkel a király vámhelyeket állapít meg.¹⁰ 1339-ben pedig a kiskorú Chytari Miklós feletti gyámságot a király Péter szerémi püspökre ruházta át,¹¹ a mi megtisztelő megbízatás volt. A nevezett egyénnel függ össze I. Károly király idejében a titkos kancellária. A titkos kancellária fejlődését illetőleg jelentőségének emelkedését igazolja, hogy

¹ Schmitth, *Episcopi Agrienses* I. k. 259. 1.

² MODL 2629.

³ Anj. oktár II. k. 594. 1.

⁴ Rimely, *Capitulum eccl. Posoniensis* 225. 1.

⁵ Kerchelich, *Historia ecclesie Zagrabienensis* I. k. 128. 1.

⁶ Fejér VIII. 3. 886.

⁷ Anj. okmtár III. 102. 1.

⁸ Fejér VIII. 4. 163. 1.

⁹ 1337 július 13-iki oklevele (Múz. lev. tár.).

¹⁰ Anj. oktár III. 608. 1.

¹¹ Zichy oktár I. 562. 1.

előbb prépostok viselik e tisztséget, később azonban, mikor rendszeres működést kezd kifejteni, püspök jut az élére s innen kezdve hosszú ideig püspökök gondozzák.

I. Károly király utolsó titkos kancellárja Péter szerémi püspök, Lajos király uralkodásának kezdetén is megtartotta méltóságát, a mint ezt 1342 augusztus 14-én kelt okleveléből láthatjuk.¹ Röviddel utóbb 1343 október 31-én² azonban már Vitus nyitrai püspök ül a titkos kancellári székben, a ki öreg diplomata volt, mert már 1332-ben³ a nápolyi királyi udvarban járt. Vitus püspök nagyon rövid ideig viselte a titkos kancellári méltóságot, mert 1344. évi avignoni követsége alkalmával kegyvesztetté vált.⁴ 1344 október 15-én⁵ már I. Lajos király egykori nevelőjét, a sziléziai származású Neszmélyi Miklóst (Nicolaus condam informator domini Lodovici regis) találjuk a titkos kancellária élén. Neszmélyi Miklós 1345 május 3-án⁶ mint választott kalocsai érsek is viseli még a titkos kancellári méltóságot s csupán 1346 május 4-én⁷ találjuk helyén Garai János pécsi prépostot. (Johannes prepositus sancti Johannis de castro Quinqueecclesiensi, licenciatus in iure canonico.) Neszmélyi Miklós soha nem lett valóságos kalocsai érsekké, le kellett mondania róla s Harkácsi István veszprémi püspök jutott helyére. E mellőzés nem Neszmélyi Miklós személyének szólt, hanem előzetes pápai intézkedés következménye volt. Annnyira nagytekintélyű férfiú volt ugyanis, hogy VI. Kelemen pápa Magyarországra küldött követeit pártfogásába ajánlotta.⁸ Neszmélyi Miklós kárpótlásul már 1346 február 13-án pécsi püspökké lett s pécsi püspöki székében is halt meg⁹ 1360-ban.

Az új titkos kancellár, Garai János, nem volt sokáig pécsi prépost, mert VI. Kelemen pápa már 1346 július 14-én kinevezte veszprémi püspökké.¹⁰ Mint veszprémi püspök a királynéi kancellária élére jutott, de emellett a titkos kancellári méltóságot is viselte, a mint ezt számos oklevele

¹ Múzeumi levéltár. Véghely-gyűjt.

² Múz. lev. t.

³ Anj. dipl. eml. I. k. 327. l.

⁴ Pór, Neszmélyi Miklós 9. l.

⁵ Anj. oktár IV. k. 454. l.

⁶ Múz. lev. tár.

⁷ Anj. oktár IV. k. 589. l.

⁸ Anj. dipl. eml. II. k. 130. és 134. ll.

⁹ Pór id. m. 14. l.

¹⁰ Pór id. m. 13. l.

igazolja.¹ Garai János püspök nagy befolyással bírt az udvarnál, mert a rendesen jól értesült velencei tanács az ő biztatására küld követeket, »in quo consistere videtur tota intencio et consilium domini regis«.² VI. Kelemen pápa pedig 1348 február 17-én hozzá fordul, hogy az elfogott szicíliai herczegek szabadonbocsátása ügyében járjon közben.³

1349-ben Frankói Miklós esztergomi nagyprépost a titkos kancellár,⁴ a ki rövidesen nyitrai püspökké lett, de mielőtt püspöki székét elfoglalhatta volna, Zágrábba helyezték át.⁵ 1350-ben elkísérte Lajos királyt nápolyi útjára s Aversában szenteltetett püspökké. 1356-ban kalocsai érsek, 1358-ban pedig esztergomi érsek lett s esztergomi érseki székében halt meg 1366-ban.⁶

Frankói Miklós titkos kancellársága alatt tűnik fel a titkos kancelláriában az első alkancellár Jegerdorfi Pál esztergomi kanonok személyében, a ki azonban már 1351 október 24-én görcki püspök lett.⁷

1351 június 8-tól kezdve ismét új ember áll a titkos kancellária élén és pedig előkelő úr, Geletfia Miklós nádor fia László.⁸ Geletfia László 1345 márczius 2-án kapta VI. Kelemen pápától a császári prépostságot⁹ s 1358 végén veszprémi püspökké lett,¹⁰ mikor a titkos kancellári méltóságtól is megvált, László titkos kancellár a királyné megbízásából udvari bírótársakkal bíraskodik s erről 1353 április 9-én oklevelet ad ki.¹¹

Az alkancellári tisztség, úgy látszik, ez időben már állandósult, mert 1354-ben János pécsi kanonokot találjuk e tisztségben.¹²

1358 november 22-től kezdve Vilmos egri prépost a titkos kancellár,¹³ a ki 1361 folyamán pécsi püspökké lett¹⁴ s 1374-ben, a mikor agg kora miatt koadjutort kénytelen

¹ Zichy okt. II. k. 227. l., Bánffy okt. I. k. 154. l., Fejér IX. 1.

• 515. l., Zichy okt. II. k. 354. l.

² Anjouk. dipl. emlékek II. k. 250. l.

³ Anjouk. dipl. emlékek II. k. 265. l.

⁴ Zichy oktár II. k. 364. l., Anj. okt. V. k. 350. l.

⁵ Kerchelich, Historia I. k. 130. l.

⁶ Kollányi, Eszterg. kanonokok 53. l.

⁷ Kollányi, Eszterg. kanonokok 54. l.

⁸ Anj. oktár V. k. 490. l.

⁹ Fejér IX. 1. 291. l.

¹⁰ Zichy oktár III. k. 89. l.

¹¹ Anj. oktár VI. k. 55. l.

¹² Anjoukori oktár VI. k. 183. l.

¹³ Múz. levéltár.

¹⁴ Zichy oktár III. k. 192. l.

maga mellé venni,¹ még mindig a titkos kancellária élén találjuk. Vilmos püspök² idegenből szakadt hozzánk, a rajna-melléki Pfalzból s Bergzaberni, más néven Coppenbachi Henrik fia volt, a mint ezt Lajos király 1357. évi oklevélében olvashatjuk.³ Tudománykedvelő és áldozatkész férfi volt, mert a pécsi egyetem megalapítása püspöksége alatt történt⁴ és az egyetemi tanárok ellátásáról sok jóindulattal gondoskodott.⁵

A titkos kancellária alatta érte el virágkorát, mert egész sereg oklevél fűződik nevéhez. A titkos kancellárság súlyát igazolja továbbá, hogy e méltóság az ünnepélyes királyi kiváltságlevelek záradékába is bekerül⁶ s oklevél-formulái megállapodottak, sok hasonlóságot tüntetnek fel a királyi oklevelekkel.⁷

Diplomatiai működéséről már megemlékeztünk. Hozzávehetjük azonban, hogy Orbán pápa követségének ügyét a császárnál előmozdította s ezért a pápa 1364 május 23-án külön levélben mondott neki köszönetet.⁸

Az alkancellári tisztség titkos kancellársága alatt is fennáll s e tisztséget János óbudai prépost tölti be.⁹

1374 május 22-től kezdve János óbudai prépost a titkos kancellár,¹⁰ a ki azonos azzal a János óbudai préposttal, a ki előzetesen az alkancellári tisztséget töltötte be a titkos kancelláriában, tehát Vilmos pécsi püspök halála után kancellárrá léptették elő. Kancellári működése szomorú emlékü a titkos kancellária történetében, mert ez időben szűnik meg a titkos kancellária oklevélkibocsátó szerepe s néhány oklevélről eltekintve¹¹ 1374 után nem találkozunk többé titkos kancelláriai kiadványokkal. E változás okát alighanem abban kell keresnünk, hogy a királyi udvar állandó székhelye Visegrád helyett a budai vár lett s itt mindenkor rendelkezésre állott az óbudai káptalan, nem volt szükség külön udvari hiteles helyi hatóságra. Ez átmenetet talán épen János óbudai pré-

¹ Fejér IX. 7. 356. l.

² Fejér IX. 4. 507. l.

³ Secretarius et consiliarius noster predilectus Wilhelmus natus quondam Henrici de Bergzabern alias de Coppenbach. Pór, Nagy Lajos 428. l.

⁴ Békefi, Pécsi egyetem 26. l.

⁵ Theiner, Monumenta II. k. 108. l.

⁶ Fejér, IX. 3. 552. l., IX. 4. 54. l., IX. 4. 45. l.

⁷ Presentes, dum nobis reportate fuerint, in formam nostri privilegii redigi faciemus. 1368 május 27-iki oklevélben. (Múz. lev. társ.)

⁸ Fejér IX. 3. 435. l.

⁹ Temesmegyei oktár 129. l.

¹⁰ Fejér IX. 4. 611. l.

¹¹ Fejér IX. 4. 621. l., IX. 6. 176. l.

post teremtetten meg, a ki a saját káptalanjával végeztette a titkos kancellária hiteles helyi teendőit.

Bogáthi János óbudai prépost előbb győri prépost volt s István szerémi püspöktől örökölte az óbudai prépostságot 1368-ban.¹ János óbudai prépost még 1383 június 16-án is szerepel mint Mária királynő megbízottja,² de csupán comes capelle címe maradt meg, a titkos kancellárságot ugyanakkor más viselte.

1376-tól kezdve figyelemreméltó új kancelláriai gyakorlattal találkozunk a királyi udvarban, a mely a titkos kancellária szempontjából nagy jelentőségű. Az a királyi pecsét, melyet a titkos kancellárok »pretextu predicti honoris, scilicet comitatus capelle regie« használtak, királyi oklevelekre kerül, melyeket természetesen a királyi kancelláriában állítottak ki. 1376 és 1380 között egész sereg olyan oklevéllel találkozunk, melyek a comitatus capelle pecsétjével voltak megerősítve s csaknem kizárólag törvénykezési ügyekben adtak ki.³ Alig csalódunk, ha azt állítjuk, hogy ez oklevelekben foglalt ügyek a specialis presenciam regia előtt tárgyalattak s ezzel a király bírói hatósága és a comitatus capelle pecsétje között közvetlen kapcsolat támadt. Ez a kapcsolat azonban múlt jellegű volt, a mint múlt jellegű volt az a kapcsolat is, a mely 1380 után a király bírói kiadványai és a kancellár pecsétje között támadt. Az uralkodó törvénykezési kiadványait ugyanis Demeter bíboros és esztergomi érsek pecsételi meg s indokolásul a törvénykezési ügyek gyorsabb elintézését említik az oklevelek.⁴ Valószínű, hogy a záradékban említett gyors elintézés nem csupán az oklevél kiállítására, hanem az ügy elintézésére is vonatkozik, illetőleg a specialis presenciam regia elé tartozó ügyeket a kancellár intézi. Ezért nem ítélezhetett a kancellár 1380-ban a specialis presenciam elé vitt saját ügyében, a mint e tény indokolását az oklevélben is megtaláljuk, t. i. *ratione sui officii cancellariatus iudex universarum causarum in speciali regie maiestatis presenciam vertencium* volt.⁵

¹ Monumenta. Vespri. II. k. 232. és 252. ll.

² Soproni oktár I. k. 472. l.

³ 1376 június 22. (MODL 2978.), 1377 március 31. (Múzeumi levél), 1378 augusztus 27. (Múzeumi levél), 1380 február 13. (Múzeumi levél), 1380 október 13. (Múzeumi levél).

⁴ *Presentes autem propter celerem expeditionem aliarum causarum regnicolarum nostrorum sigillo domini Demetrii cardinalis de Strigonio, aule nostre cancellarii fecimus consignari.* 1380 december 7-iki oklevélben (Múzeumi levél).

⁵ Fejér IX. 5. 435. l.

A comes capelle és a secretarius cancellarius emléke nem vész el egyidejűleg oklevélkiadó tevékenységükkel. Már Lajos király 1382 július 1-én kelt oklevelében találkozunk Miklós titkos kancellár nevével,¹ kiről Mária királynő 1386 június 24-iki oklevele alapján megállapíthatjuk, hogy szepesi prépost volt.² Ez azonban már csupán mint titkos kancellár szerepel s azonos címet viselnek utódai is: Knöll Péter erdélyi püspök,³ János zágrábi püspök,⁴ István titeli prépost,⁵ János pécsi prépost,⁶ Perényi Imre, Pálóczy Mátyás és Imre, a kik nem tartoztak az egyházi rendhez.⁷

Ezzel szemben a comes capelle tisztét Szepesi Jakab országbíró fia tölti be. A szepesi káptalan 1388 márczius 15-iki és 1391 szeptember 16-iki okleveleiben⁸ ugyanis Ioannes archidiaconus de Doboka, filius quondam comitis Jacobi de Scepus emlékével találkozunk, a ki mint magister illetőleg comes capelle regie maiestatis szerepel. Szepesi János lehetett az utolsó comes capelle, mert nyoma maradt annak, hogy Zsigmond király a comitatus capelle jószágait elajándékozta,⁹ a mi a méltóság megszüntetésével járhatott. Ugyancsak Szepesi János szerepel Zsigmond király 1392 november 11-iki oklevelén,¹⁰ itt azonban a capelle magistri tisztiségéhez ismét csatlakozik a secretarii cancellarii méltóság, de, a mikor zágrábi püspökké lesz, már csak a secretarius cancellarius címét használja.

Az eredményeket összefoglalva megállapíthatjuk, hogy a titkos kancellária az Anjouk alatt tűnik fel, mint oklevélkiadó hatóság, s a fennmaradt oklevelek tartalma arra vall, hogy ugyanaz volt a hivatása a királyi udvar székhelyén, mint a vidéken működő hiteles helyeké. Végezte a törvénykezési eljárással kapcsolatos hiteles helyi feladatokat, s végezte mindazon hiteles helyi munkákat, melyek a szer-

¹ Múzeumi levtár.

² Fejér X. 1. 289. l.

³ Fejér X. 1. 597. l.

⁴ Fejér X. 2. 366., 371., 402. és 404. ll.

⁵ Zsigmond király 1398 április 23-iki és 1399 október 8-iki oklevelében. Fejér X. 2. 548. l. Múzeumi levtár.

⁶ Lindner, Urkundenwesen Karls IV. 34. l.

⁷ Hajnik, Bírósági szervezet 59. l.

⁸ Fejér X. 1. 708. és 750. ll.

⁹ 1395 április 26-iki oklevelében: quondam possessionem comitatus capelle nostre Bagoth vocatam in comitatu Pilisiensi a dicto comitatu ipsius capelle nostre separantes et sequestrantes Kanizsay János esztergomi érseknek ajándékozta. Fejér X. 2. 264. l.

¹⁰ Relacio domini Johannis capelle magistri et secretarii cancellarii regie maiestatis. Fejér X. 2. 54. l.

zódó felek közötti jogügyletek törvényesítésére voltak hivatva. Egyetlen hiteles helyi működést állapíthatunk meg, melyben a titkos kancellária nem vett részt, t. i. sem birtokbeiktatásnál, sem határjárásnál nem tanuskodott. Az egyetlen kivétel Erzsébet királynénak Üröm birtokba való beiktatása s e birtok határainak megállapítása, ez esetben azonban a titkos kancellária eljárását az indokolja, hogy a nevezett birtokra az illetékes hiteles hely, t. i. az óbudai káptalan tartott igényt.¹ E csonka hiteles helyi működés okát abban találjuk, hogy nem volt a vidéki hiteles helyi hatóságokhoz hasonló kerülete, melynek területén belül a beiktatást és határjárást végezhetne volna. Nem volt továbbá a vidéki hiteles helyi hatóságokhoz hasonló szervezete, nem voltak felesküdt emberei, kiket az eljárás végrehajtásával rendszeresen megbízhatott volna. Ez okból történt, hogy a titkos kancellár megbízottait² rendszeren udvari emberei sorából vette, a kik természetesen világi egyének voltak s csupán egyetlen esetben küld ki egyházi férfit, a ki nem mint megbízottja, hanem mint helyettese szerepel.³

A titkos kancellária hiteles helyi működésének okát mindenesetre a központi bíróságok kialakulásában kell keresnünk, a mely bíróságokkal kapcsolatosan szükségessé vált a központban egyes hiteles helyi munkák végzése. De a központi bíraskodással kapcsolatosan számos jogügyletet is kötöttek a felek, melyek törvényesítéséhez ismét hiteles helyi hatóságra volt szükség. A központi bíraskodással kapcsolatos hiteles helyi működés azonban mindig távol állott a központi bíraskodástól, ahhoz közelebbi viszonyba nem lépett, s a titkos kancellár későbbi bírói működését egészen más indok magyarázza.

Gárdonyi Albert.

¹ Anjoukori oktár VI. k. 186. l.

² Michaelem nostrum hominem (Anjoukori okt. III. 386. l.), Petrum filium Johannis de Thoty (Anj. okt. IV. 454. l.), Paulum filium Oliverii (Anj. okt. VI. 185. l.), Eliam filium Nicolai domus sue familiarem (Anj. okt. VI. 186. l.), Nicolaus procurator curie eiusdem. (Fejér VIII. 5. 180. l.)

³ Johannem canonicum ecclesie Quinqueecclesiensis, vices eiusdem comitis capelle gerentem, pro execucione premissorum in testimonium transmisisset. Anjoukori oktár VI. k. 183. l.

A főbányagrófi hivatal szervezése.

Az alsó-magyarországi hét bányaváros (Körmöcz-, Selmecz-, Besztercze- Új-, Béla-, Baka- és Libetbánya) viszontagságos sorsában fordulópontot jelent az 1548. esztendő.¹ Azon egyezés, melyet V. Károly császár II. Lajos özvegye, Mária királyné és fivére, Ferdinánd között közvetített, utóbbi birtokába juttatta egyéb jövedelmek mellett a bányavárosokat, melyeket még II. Lajos kötött le Máriának hitbére fejében és a melyek férje halála után is soha meg nem támadott birtokában maradtak. Minthogy 1546-ban a Fuggerek Beszterczebányát is átadták Ferdinándnak, az egész alsó-magyarországi bányászat királyi kezelésbe került.

Mária birtokában a bányászat szépen fellendült, a mit főképen az igazgatás szervezettségének és a bányajog reformjának köszönhetett.² A bányászat történetének ezt a korszakát, mely pedig következményeiben nagyjelentőségű volt, nem ismerjük annyira, mint az a meglevő számadások alapján lehetséges volna.³ De hogy a kortársak is észrevették, hogy Mária igazgatásának nagyon sok köszönhető, kitűnik abból, hogy az igazgatást tudatosan azon alapon akarták tovább fejleszteni, melyet Mária vetett meg.

Ferdinánd, ki korának legkiválóbb közigazgatási szervezőtehetsége volt, alig jutott a bányavárosok birtokába,

¹ A magyar bányászat kritikai történetének megírása hazai történetírásunk egyik nem kicsinylendő feladata, gazdaságtörténetünk egyik legfontosabb fejezete volna. Az eddig megjelent legfontosabb munkák közül: *Kachelmann János* dolgozatai: *Geschichten der ungarischen Bergstädte und ihre Umgebung Schemnitz 1853—1867. Das Alter und die Schicksale des ungrischen und Schemnitzer Bergbaues. Pressburg 1870.* levéltári kutatások nélkül készültek. — *Wenzel Gusztáv*: Magyarország bányászatának kritikai története. Budapest, 1880. nagy vonásokban a legjobb feldolgozás, az anyag levéltári része azonban szintén nagyon hiányos. — *Péchy Antal*: Alsó-Magyarország bányaművelésének története felhasználja ugyan a körmöczi és selmeczi levéltárakat, de az udvari kamara bécsi levéltárát nem, miért is különben sem oknyomozó, krónikás előadása localis jelentőségű részletekben vész el.

² *Wenzel* i. m. 185. s. köv.

³ A bányakezelés számadásai a Házi, Udv. és Áll. Lvtban vannak.

mindent elkövetett, hogy azok igazgatását állandó, biztos alapokra fektesse. Ez érthető is: magyarországi jövedelmeinek ezen legfontosabbikára csak akkor számíthatott igazán, ha azok igazgatását is beleilleszti abba a szervezetbe, melyet országai kormányzására oly körületekintéssel alkotott meg.¹ Első célja oly hivatal szervezése volt, mely egyrészt a kisebb hivatalok vezetését ellenőrizzé, másrészt a bányászat igazgatását a központi hatóságok szervezetébe kapcsolja: a főbányagróf (Oberstkammergraf) hivatala, mely egy, a kor-
nak megfelelő bányarendtartás (Bergwerksordnung) pontos végrehajtására is felügyeljen.

1548 július 1-én mentek át a bányák az említett szerződés értelmében Ferdinánd birtokába.² Már azon bizottságok között is, melyeket Mária és Ferdinánd az átadásra kiküldtek, folytak tárgyalások a jövődő igazgatásra vonatkozólag. A király biztosai azon kéréssel fordultak a királyné kiküldöttjeihez, hogy a mennyiben az albányagrófoknak (Unterkammergraf) Selmeczen és Körmöczön, az aranyötvösség vezetőinek, a kamarai könyvvezetőnek, avagy az alsóbb hivatalnokoknak (pisetarii, Prenner, Probierer, Zimenter) instructióik, kinevezési okmányaik vagy hivatalukra vonatkozó szabályzataik vannak, adjanak róluk másolatokat és nyilvántásuk véleményüket, vajjon beváltak-e azok. Ha nem, minő változtatások volnának teendők. Különösen kívánták az 1546-iki bányarend másolatát és a főbányagróf instructióját, végül legalább egyévi számadást az aranybányászat és ötvösség (Goldkunst) jövedelméről és a kamara költségeiről.³

Mária kiküldöttei a bányarend másolatát átadják, feleletükben felemlítik, hogy a pisetariusokat az esztergomi érsek szokta kinevezni, a többi említett alkalmazottnak tudomásuk szerint nincs instructiója. A mi a főbányagrófi hivatalt illeti, azt az egy Beheim Bernáton kívül — ki 1524—1538-ig állott a királyné bányai igazgatása élén — senki sem viselte, neki sem volt soha külön instructiója, hanem a királyné csak akkor tette meg főbányagróffá, mikor Németalföldre ment és csak általános megbízást adott neki, hogy magyarországi jövedelmeit legjobb belátása szerint a királyné legnagyobb hasznára kezelje.⁴ A cél: a Mária-féle szervezet megtartása ezekből világosan kitűnik.

¹ *Rosenthal*: Die Behördenorganisation Kaiser Ferdinands I. Archiv f. öst. Gesch. 69. kötet.

² Közös pénzügyi levéltár. Hung. Gedenkb. 386. fol. 185.

³ 1548 júl. 22. Házi, udv. és áll. ltár. Hung. Fasc. 344.

⁴ U. o. 1548 júl. 24.

Az újjászervezést Ferdinánd a magyar rendek és hatóságok közreműködésével akarta végezni. Már az 1548. országgyűlésen szerepelnek a királyi előterjesztésben a bányai ügyek. Hegy megszüntesse a sok rendetlenséget és vizsályt, melyet a bányászokban a bányaművelők hanyagsága és elnyomása okoz, egyéb országai mintájára bányamestert akar kinevezni — »miként az régen Magyarországon is megvolt«, ki az egész ország bányaművelését vezesse, a bányaművelők nyugalmáról gondoskodjék, a bányai ügyekben az igazságszolgáltatás élén álljon, mint felebbviteli hatóság. Ő kezelje a bányailletékeket, melyből ő és a bányabírák fizetésüket kapják, a maradványt szolgáltatassa be a király kamarájába, vagyis az udvari kamarába.¹ Ez előterjesztésben megtaláljuk már a főbányagrófi hivatal hatáskörének körvonalait: a legfőbb igazgatás, igazságszolgáltatás és a jövedelmek kezelése bányai ügyekben.

A rendek feliratukban elfogadják az új hivatal felállítását és csak azt kívánják, hogy azt mindig magyar emberrel töltsék be, miként a többi bányahivatalokat is. Az igazságszolgáltatásban jónak látják hangsúlyozni a régi rend megtartását, mely szerint az egyes bányavárosok bíráitól az első felebbviteli hatóság a hét város összessége, a második meg a királyi személynök.² Ezen eltérő nézetek okozhatták, hogy törvényhozásra nem került a dolog, a király javaslatait visszavonta — mivel oly sok tárgy volt az országgyűlésen, hogy alapos megvitatásra nem lett volna idő.³ De a megfelelő előkészületek sem tétettek meg a törvényhozásra, ha tekintetbe vesszük, hogy a rendek a bányai ügyekhez vajmi keveset értettek.

Csak azután kezdtek tárgyalásokat, melyek hivatva voltak az új hivatal feladatait körvonalozni. Az előkészítés szerepe, a tárgyalások vezetése az alsóausztriai kamarának jutott osztályrészül, melynek Ferdinánd a magyarországi bányai ügyeket kezdettől fogva alárendelte, egyrészt bizonyára azért, mert ott kipróbált szakértői voltak ezen a téren, másrészt meg az igazgatás gyorsasága kedvéért: az alsó-ausztriai kamara a király székhelyén lévén, könnyebben és gyorsabban érintkezhetett a királlyal, illetőleg a legfőbb pénzügyi hatósággal, az udvari kamarával, mint a Pozsonyban székelő magyar kamara. A bányavárosok lakossága, tisztviselői,

¹ *Fraknói*: Magyar Országgyűlési Emlékek. III. 197.

² U. o. 208.

³ A magyar kamara 1552 márcz. 18-iki felterjesztése. Közös p. ü. levéltár. Hung.

joga, szokásai németek voltak, az igazgatás gyorsasága e tekintetből is megkövetelte az alsó-ausztriai kamara hatáskörébe való utalást. Bár az alsóausztriai kamara instrukcióiban erre vonatkozó intézkedést nem találunk, tény az, hogy bányáügyekben minden intézkedést ennek útján fogantatosított a király.

A magyar kamarának ez ügyekben csak a tanácsadás — magyar alkotmányos és jogi szempontból — jutott osztályrészül. A magyar kamarának 1548 decz. 12-én kiadott általános instructio csak arra szólítja fel a kamara tanácsosait, hogy mivel a király bányamesteri hivatalt akar szervezni — melynek teendőit az 1548-iki királyi előterjesztéssel megegyezően írja le — nyilvánítsák véleményüket, hogy vajjon volt-e ily hivatal Magyarországon és mostan felállítható-e.¹ Ferdinánd uralkodása alatt sohasem tiltakoztak a rendek az ellen, hogy oly fontos ügyben, mint a bányák igazgatása, a magyar kamarának egyéb szerep nem jutott, mint a jogi tanácsadás.

1550-ben Ferdinánd bányaszakértőkkel kiegészített öttagú bizottságot küldött a bányavárosokba, melynek feladata volt az összes tárnák és huták megvizsgálásán kívül Mária királyné tanácsosainak javaslatai alapján bányarendtartást kidolgozni, főleg pedig a főbányagrófi hivatal felállításáról előterjesztést tenni, hogy legyen oly forum, melynek hatósága az összes magyarországi bányákra kiterjed s a melyhez oly dolgokban, melyek halasztást nem tűrnek, fordulni lehet, hogy ne kelljen mindig az alsóausztriai kamara döntését megvárni.²

Ezen bizottság javaslata szolgált a további hosszadalmas tárgyalások alapjául. Igen szükségesnek tartják az új hivatal szervezését, melynek főteendője legyen a bányarendtartás megtartása feletti őrökösés és az igazgatszolgáltatás vezetése bányáügyekben. Szerintük nemcsak az alsómagyarországi, hanem a szepesi és az összes többi bányák is alája rendelendők. A főbányagróf egyszersmind zólyomi főispán és Zólyom vára kapitánya legyen, melynek jövedelmeit a dobronai jószágokkal kapja ellátása fejében. Zólyom ügy sem végvár és erődítései nem olyanok, hogy egy ostromnak ellen tudna állni s így semmi sem állja útját az új hivatallal való egyesítésnek. Többeket ajánlanak is a hivatallra, főképen Werner Györgyöt, szepesi kamarai

¹ U. o. Hung. Gedb. fol. 158.

² A bizottság instructiója 1550 május 28. Hung. Gedb. fol. 73.

főintézőt (Verwalter). Valamennyinél elsősorban megkövetelendőnek tartják, hogy latinúl tudjon az igazságszolgáltatás és a magyar hatóságokkal való érintkezés érdekében. Minthogy egy személy ily sok irányú tevékenységet nem fejthetne ki, adjanak mellé egy tisztviselőt (obrister Steyger), ki a hutákra felügyel, a bányákba leszáll, szóval bányaszakértő, ki maga is dolgozott már bányában.¹ A bizottság a rábízott feladatot, úgy látszik, teljesen megoldotta, a bányarendtartást is elkészítette. A bányarendtartás tervezetét a biztosok a bányavárosok kiküldöttei előtt fel akarták olvasni, hogy azok észrevételeiket megtehessék és óhajtásaikat figyelembe vegyék. A városok minden remény ellenére a tervezetet visszautasították, holott az — a magyar kamara véleménye szerint is — határozottan javukra vált volna.² A király kifogásaik ügyében újból a magyar kamara véleményét kérte ki. Ez fel is terjesztette véleményét azon óhajtásával, hogy a további tárgyalásokra a magyar kamara képviselői is meghívassanak.

A bányavárosok — több képtelen kifogás mellőzésével³ — főleg két kérdésben emelték fel szavukat. Az első általában tiltakozott az új rendtartás behozatala ellen, mivel a bányászok nehezen tudnának hozzászokni. Másik kifogásukban az igazságszolgáltatás új rendje ellen foglaltak állást, mely szerint szakértő iudex montanorum ítélnének, ki csak a főbányagróftól, illetőleg annak helyettesétől függne. A városok szerint ez a városi hatóságok tekintélye teljes elvesztését jelentené. A kamara épen a bányabíróság újjászervezését helyesli legjobban. A bányabíró és a melléje rendelt esküdteket a király fizesse, felelbbviteli hatósága a főbányagróf legyen, kitől legfeljebb supplicatio formájában lehessen a királyhoz fordulni. Az új rend az igazságszolgáltatásban feltétlenül szükséges, mert a régi tarthatatlan. A régi felelbbvezési forum az egyes városok bíróságától a többi hat város összességének bírósága volt. A felelbbvezőnek saját költségén kellett a városok bíráit és esküdteit összehozni s mivel azok gyakran nem jelentek meg vagy nem elegendő számban, hiába dobta ki a felelbbvező a költségeket. A további

¹ Abschrift aines Articls aus der Comissarii Relation so im 1550 Jar in die hungrischen Pergstett verordennt gewesen, ainen obristen Camergrafen betreffend. — Közös p. ü. ltár. 15371. fasc.

² A magyar kamara felterjesztése. 1552 márcz. 15. Közös p. ü. ltár. Hung.

³ Ut autem pleraque absurda, frivola et inter se quandoque pugnantia ... omittantur, írja a magyar kamara.

felelősségi fórum a királyi személynők, illetőleg a tárnokmester volt. Itt meg az okozta a nehézséget, hogy míg az előző fórumok nyelve a német volt s az ügyiratokat németül állították ki, addig a legfelsőbb fórum nyelve latin lévén, az iratokat le kellett latinra fordítani, mely alkalommal rendszeren sok lényeges tévedés történt a bányászati szak kifejezések félreértése miatt.¹

Az új bányarendtartás tehát, mely csak negyedszázad múlva került kihirdetésre, tervezetben legalább már ekkor készen volt, úgyszintén a főbányagrófi hivatal tervezete is. A tárgyalások ezután két irányban folytak: kerestek a főbányagrófságra alkalmas személyt, a bányarendtartást úgy akarták megállapítani, hogy a bányavárosok beleegyezése után azt a rendek is elfogadják. A főbányagrófi hivatal betöltéséig megmaradt a régi szervezet: a beszterczebányai rézvállalat élén intező (Verwalter), rendszeren a király bányaszakértői egyik legkiválóbbja állott, a selmeczi és körmöczi kamaránál meg egy-egy albányagróf.

A főbányagrófságnál először 1553-ban Konritz Kristóf beszterczebányai intezőre gondoltak,² majd Werner György kamarai tanácsossal bocsátkoztak hosszabb tárgyalásba, ki a bányavárosokba küldött több bizottságban résztvevő és Ferdinánd nem egy ily irányú megbízását oldotta meg sikerrel. Különösen a király volt az, ki benne e hivatalra teljesen megfelelő személyt látott. Vonakodása daczára 1555 ápr. 4-én kinevezte őt főbányagróffá. Werner nem nagyon örvendett a királyi kegynek. Hivatkozva öreg korára és arra, hogy ő sohasem tanulta a bányászatot, május 2-án kelt levelében visszautasította a kinevezést. Ha a király még sem mentené őt fel, úgy állíttassa össze pontos instructióját, hogy lássa, mi is lenne a teendője, kéri azonban, hogy őt számadásokkal ne terheljék.³ Ferdinánd utasította is az alsóausztiai kamarát az instructio kidolgozására. Werner hivatalából mindazonáltal nem lett semmi, mert hajlott kora miatt az alsóausztiai kamara nem javasolta a zólyomi ispánság rábízását, de meg ő sem akarta eddigi lakóhelyét, Eperjest, elhagyni, a honnan pedig a bányavárosokat nem vezethette.⁴

A bányarendtartás országgyűlési elfogadtatásáról ezalatt

¹ U. o.

² Az alsóausztiai kamara felterjesztése a királyhoz. Okt. 2. U. o. 15257. fasc.

³ U. o. 15371. fasc.

⁴ Az alsóausztiai kamara felterjesztése. U. o. 15369. fasc. 1555 júl. 8.

folytak a tárgyalások. Daczára annak, hogy Ferdinánd ez ügyben csak német tanácsosokat hallgatott meg, sem ő, sem ezek nem is gondoltak arra, hogy az új rendtartást a rendek hozzájárulása nélkül léptessék életbe. Az alsóausztiai kamara már 1550-ben azt javasolta a királynak, hogy tárgyaljon a rendekkel a bányászati igazságszolgáltatás kérdésében, mint a mely a legsürgősebben szorult reformra.¹ Az 1552-iki dietán Kőrmöczbánya követje értesítése szerint várták is az új bányarend beterjesztését.² 1555 ápr. 5-én az alsóausztiai kamarához intézett leiratában maga a király fejezi ki óhaját, hogy a bányarendtartást, követve különösen a főbányagrófságra kiszemelt Werner javaslatát, a legközelebbi országgyűléssel tárgyalatni akarja és felszólítja a kamarát, hogy erre vonatkozólag tegye meg idejekorán az előkészületeket. Addig is, míg a rendek elfogadják a bányarendtartást, a bányavárosokban ki akarja ezt hirdettetni és a bányabíróságot szervezni. A mennyiben Werner elfogadja a főbányagrófságot, úgy erről az országgyűlésnek nem is kell előterjesztést tenni.³

A kamara az időt ily fontos kérdés előkészítésére nagyon rövidnek tartotta. Nem hiszszük, hogy az 1555-ik évi országgyűlésre gondolt volna a király, mert ennek meghívói már május elején szétküldettek,⁴ hanem valószínűleg az 1556-ik évi országgyűlést értette a következő rákos⁵ alatt, mely az év január 1-re volt hirdetve. Ha azonban tekintetbe vesszük, hogy a bányarendtartás még csak az előkészítés stadiumában volt és azt előbb a bányavárosokkal kellett megtárgyalatni, a mit az eljárás hosszadalmassága miatt nem lehetett elharmkodni, igazat kell adnunk az alsóausztiai kamarának, mikor a király parancsával szemben azt a kifogást emeli, hogy ily rövid idő alatt nem lehet megalkotni a bányarendtartást. Az új bányarend kihirdetésének alkotmányos szempontból is ellene volt az alsóausztiai kamara. Eltekintve attól, hogy a közeli török veszély sem engedi meg a gyökeres változásokat okozó új rend gyors behozatalát, főleg azért nem tanácsolják az új rendtartás ideiglenes kihirdetését sem, mert azt előbb az országgyűléssel kell megtárgyalatni és elfogadtatni.⁶

¹ Magyar országgyűlési emlékek. III. 267.

² U. o. III. 352.

³ 1555 ápr. *Schmidt*: Sammlung der Berggesetze der österr. Monarchie. Wien, 1834. II. Abteilung I. B. 234. 1.

⁴ Magy. Orsz. Eml. III. 512.

⁵ Auf künftigen Rakusch . . . U. o. III. 480.

⁶ A kamara felterjesztése 1555 júl. 8. Közös p. ü. ltár. 15369. fasc.

A bányarendtartást nem hirdették ki. Az igazságszolgáltatás terén azonban tett Ferdinánd olyan intézkedést, mely teljesen az új rendtartás szellemének felelt meg. A bányavárosokhoz intézett leiratában megtiltotta, hogy bányáügyekben hozott ítéletekben a tárnokmesterhez vagy személy-nökhöz felebbezzenek, »mert ez nemcsak a régi szokásnak, a bányavárosok szabadságának és a magyar törvénynek mond ellen, hanem ezzel a mi felségünkön és kamarai javunkon is csorba esik és maguknak a feleknek is kárát okozza. Addig is, míg az új rendtartást kihirdetik, supplicatio alakjában terjeszszék fel a királyhoz az ügyeket«¹ — a mi annyit jelent, hogy az alsóausztriai kamarával akarja azokat elintéztetni.

Minthogy a főbányagrófság betöltésére alkalmas személyt nem találtak és a bányavárosokba gyakran küldtek ki bizottságokat a hivatalkezelés ellenőrzésére, felmerült az a gondolat, nem volna-e helyesebb állandóan ily biztosokat alkalmazni, kik évente néhányszor bejárnák a bányavárosokat, a számadásokat felülvizsgálják, a hivatalnokok működését ellenőriznék és lehetőleg gyorsan intézkednének, ha valami kifogásolni való merült fel.² Az alsóausztriai kamara javaslatára a király mégis a főbányagrófság mellett döntött, mert 1558 óta újból keresnek ez állásra alkalmas személyt, — de mint eddig, eredménytelenül. Nem is lehet csodálni a sikertelenséget, ha tekintetbe vesszük, minő követelményeket támasztottak a kinevezendővel szemben. Elsősorban bányaszakértőnek kell lennie, minthogy azonban a zólyomi várat is átadják neki, hadi dolgokhoz is értenie; a magyar hatóságokkal való érintkezés megkívánta, hogy latinul tudjon, viszont udvari érdekek és helyi körülmények, hogy német ember legyen.³ Már latinul tudó bányászembert is lehetetlen volt találni.

Hiába sürgette Ferdinánd jó egy esztendő mulva az alsóausztriai kamarát ez ügyben,⁴ hiába fordult hasonló kéréssel *Lamberg* Jakabhoz, a krajnai országh kapitány helyetteséhez.⁵ Az alsóausztriai kamara 1560 február 17-én számol be a királynak, illetőleg az udvari kamarának a személyi kérdésben tett lépései eredményéről. Mint elsőrangú szakértőkhöz

¹ *Schmidt* i. m. I. 226. 1553. decz. 9.

² Ferdinánd leirata az alsóausztriai kamarához. 1557 júl. 2. Közös p. ü. ltár. Hung. Gedb. fol. 98.

³ Ferdinánd levele 1558 május 2. Közös p. ü. ltár. 15371. fasc.

⁴ 1559 júl. 10. U. o.

⁵ U. o.

a karintiai országos kapitányhoz, Christof Freiherr von *Thannhausen*-hez és alsóausztriai főbányamesterhez, *Singer* Györgyhoz folyamodtak véleménynyilvánítás végett. Előbbi azt véli, hogy Turzó Ferencz, az udvari kamara elnöke ¹ volna a legalkalmasabb erre a hivatalra, mint a ki a nyelveket — a tótot is mindig figyelembe veszik — jól érti és az ottani szokásokat legjobban ismeri, csak az szól ellene, hogy birtokai nagyobb része Magyarországon van és így feltehető, hogy honfitársainak iparkodnék kedvében járni, és félt, hogy nem védelmezné meg eléggé a korona érdekeit. Úgy ő, mint Singer és a kamara másokat is ajánlanak.

A kamara véleménye szerint az ajánlottak közül aligha fogja valaki a megbízást elvállalni. Minthogy az eddigi kérdézködések is bizonyítják, hogy nehéz lesz oly valakit találni, ki a bányászathoz és hadviseléshez is ért s latinul, magyarul és tótul tud, azt tanácsolják, nevezzen ki a király egy tekintélyes személyt a főbányagrófi állásra és adjon mellé egy hadnagyot, ki a hadi hivatást töltse be. Minthogy pedig mindig az volt a vélemény, hogy magyart ne nevezzenek ki, mert az esetleg inkább honfitársai javát nézné, mint a koronáét, nem ajánlják Turzót.² Az udvari kamara nem osztotta ez aggodalmakat és Turzót terjesztette fel a királynak.

A bányarendtartás dolgát sem hagyták azonban nyugodni. A már kész tervezetet az udvari kamara újabb átdolgozás végett az alsóausztriai kamarának küldte meg, mely e munkával Singer György főbányamestert és Niderist György schladmingi bányabíró-t bízta meg. Jóllehet a magyar törvénykönyvet, melyet munkájuk elvégzéséhez kértek, az alsóausztriai kamara sürgetése daczára sem küldte meg nekik a király, munkájukat elvégezték és 1560 végén be is nyújtották.

Az alsóausztriai kamara csak 1562 januárban terjeszti fel a tervezetet a királynak, azzal mentegetvén magát, hogy a bányarendtartást országgyűlés tartása nélkül úgy sem lehet kihirdetni, mivel ennek a törvény és a magyar szabadság ellentmond,³ a tervezet benyújtása óta pedig ország-

¹ Turzó Ferencz nyitrai püspök (1558 óta világi ember) előbb a magyar kamara, majd 1556-tól az udvari kamara elnöke volt, mely állásától 1563 novemberben mentették fel, de továbbra is kamarai tanácsos maradt rendes évi fizetéssel. (Hung. Gedb.)

² 1560 febr. 17. U. o.

³ Und wir damaln bedacht, das die Publicierung solcher Perkwerschordnung vor Haltung aines Rakusch in Hungern, da beruerts Decret und die hungrischen Freyhaiten dagegen ersehen und darauf diser Perkwerschordnung halben beschlossen müg werden, nicht wol füeglich beschehen khünn.

gyűlés nem volt. Most is az a véleményük, hogy a királynak a kihirdetés előtt a rendekkel kell megegyeznie. A rendek beleegyezésére azonban úgy sincs kilátás, míg a bányavárosokat meg nem nyugtatták kifogásaik felől. Minthogy így *egy* országgyűléstől úgy sem lehetne a dolog elintézését várni, azt javasolják, hogy ne is terjessze ő felsége a tervezetet az országgyűlés elé, mielőtt a bányavárosokkal meg nem vitatták. Ezért azt javasolják, küldjenek a tervezetből egy-egy példányt a beszercebányai intézőnek, a körmöczi és selmeczi albányagrófoknak és ezek egy kiküldendő bizottsággal karöltve tárgyaljanak a bányavárosok teljhatalmú megbízottaival és az óhajtott változtatásokat terjesszék fel a kamarának, hogy a király a bányavárosoktól már elfogadott rendtartással léphessen a rendek elé. A király el is fogadta a javaslatot¹ és utasította a kamarát a bizottság kiküldésére, mi meg is történt.²

Mindez ellentmond Wenzel azon állításának, hogy Ferdinánd a már elkészült bányarendtartást, újból átdolgoztatván, 1562-ben kihirdettette.³ A tárgyalások Ferdinánd életében nem vezettek eredményre. Miksa nem akarta e fontos kérdés elintézését tovább halasztani és 1565 február 10-én kihirdettette az új bányarendtartást. Életbe azonban nem lépett, mert a városok tiltakoztak privilegiumaik ily határozott megsértése ellen. A király július 7-én felszólítja őket, hogy válasszanak bizottságot, mely határozott formába öntse kifogásaikat.⁴ A városok annyira merev álláspontot foglaltak el, hogy a tárgyalásokat 1567-ben be kellett szüntetni.⁵

Miksa végre is megunt a sok huzavonát és miután a bányavárosok régi statutumait a már 1565-ben kihirdetett rendtartáshoz magyarázatképen felvétette, 1573-ban a rendek megkérdezése nélkül ezt véglegesen életbeléptette.⁶ Hasztalan figyelmeztette az alsóausztriai kamara, hogy terjessze

¹ 1562 jan. 17. A felterjesztésen: placet regi et caesari. 3. febr. 1562. Közös p. ü. ltár, 15369. fasc.

² 1563 júl. 1. U. o. 15259. fasc.

³ I. m. 197. l. Átvette Péch i. m. 232. l. Határozottan megczáfolja Wenzel állítását Miksa 1564 szept. 10-én az alsóausztriai kamarához intézett leirata, melyben többek között a bányarendtartás publikálásáról is szól: *Lestlich als uns auch durch sy dy Newsoleischen Comissarien ain Copei der neuen Perkhgerichtsordnung mit F. zaichnet, die wir Euch hierneben zuesennden, übergeben und dabei angezaigt, das dieselb Ordnung noch niemellen zu Stennden gefertigt, noch ordentlich publiciert worden...* Schmidt i. m. I. 424.

⁴ Schmidt i. m. II. 135.

⁵ 1567 ápr. 10. Közös p. ü. ltár 15260. fasc.

⁶ Schmidt i. m. II. 224. közli a rendtartást.

azt a rendek elé,¹ miután a bányavárosok megnyugodtak, Miksa nem tartotta ezt szükségesnek és így a fontos reform az alkotmányos formák megőrzése nélkül lépett életbe.

Az új rendtartás végrehajtója a már régen tervbe vett főbányagróf lett volna. A reform az ő kinevezésével lett volna befejezetté. Az alsóausztriai kamara 1565-ben újból megsürgette az állás betöltését és többeket, köztük Turzó Ferenczet is ajánlotta.² Miksa el volt határozva, hogy e kipróbált embert nyeri meg az új állásra. A kamara hasztalan folytatott vele tárgyalásokat. Turzó nem akarta elfogadni az állást.³ A király azonban nem tekintette az elutasítást véglegesnek és személyesen iparkodott Turzót elhatározásától eltéríteni.⁴ Hogy a tárgyalásokat pozitívabb formában folytathassák, utasította a kamarát, hogy tegyen javaslatot a főbányagrófság instructiójáról és jövedelméről, hogy tudhassa Turzó, tulajdonképen mire vállalkozik.

A kamara az instructio szerkesztésénél régi mintát akart felhasználni és minden áron Beheim Bernát, Mária királyné bányagrófjának instructióját megszerezni, melyet mint fent láttuk, már a bányák átvételénél is hiába kerestek Ferdinánd biztosai. Hiába fordultak ez ügyben Beheim fiához és unokaöccséhez, Kamerle Ulrikhoz. Utóbbi arról értesíti a kamarát, hogy Beheimet Mária királyné 1537-ben összes számadásaival, könyveivel és hivatalos írásaival Brüsszelbe rendelte, melyek néhány ládát töltöttek meg.⁵ Ezek közt lehetett instructiója is. Brüsszelben elvették tőle összes írásait, pecsét alatt a királyné kancelláriájában helyezték el és semmit sem adtak vissza neki.⁶

Ily körülmények között az alsóausztriai kamara Gienger Jakabot bízta meg az instructio elkészítésével, mint a ki a bányavárosokat, mint több odaküldött bizottság tagja, alaposan ismerte. Ez a körmöczi albányagróffal és öregebb bányaművelőkkel érintkezésbe lépven, ezek tanácsára és az 1550. évi biztosok már említett jelentése alapján következő javaslatot terjesztette be a főbányagróf hatásköréről: Vegye át a zólyomi és dobronai várakat és az azokhoz tartozó jöszágok jövedelméből tartsa fenn magát. Alája

¹ 1572 szept. 6.

² 1565 jan. 24. Közös p. ü. ltár 15260. fasc.

³ 1565 febr. 14. írja a kamara a császárnak. U. o. 15371. fasc.

⁴ Febr. 20. U. o.

⁵ Beheim ellen Mária elszámolási hiányok miatt pert indított. Iratai a Házi, udv. és áll. ltárban.

⁶ 1566 május 17. Közös p. ü. ltár. 15371. fasc.

vetvék a 7 bányaváros, melyek hűségesküt tegyenek neki. A királynak sok zálogba vetett birtoka (Pfandschaft) van a bányavidéken, melyek tulajdonosai a népet folytonosan sanyargatják, miért is állandóan panaszokkal zaklatják a királyt. Ezek a zálogbirtokok is a főbányagróf hatáskörébe tartozzanak. A bányavidéken lakó nemességet is czélszerű volna hatósága alá rendelni, mert különben állandó veszekedések lennének. Nem tudja ugyan, nem ütköznék-e ez a a magyar törvényekbe. Kezelésébe tartozzanak az összes bányaművek jövedelmei. Alárendeltjei a két albányagróf, az összes bányamesterek, bírák és tisztek. Ő veszi át számadásaikat, közvetíti ügyeiket a császárhoz. Kötelessége a hivatalok és az egész igazgatás minél gyakoribb felülvizsgálata. Segítségére rendeljenek valakit, ki bányászati és kohászati dolgokban szakértő és e mellé oszszanak be két fiatalembert, kik elsajátítsák a kezelést.¹

Az instructio nagy vonásokban készen lévén, még a főbányagróf javadalmazásáról tétetett magának előterjesztést a király² és elhatározta, hogy a hivatal betöltését mindaddig elhalasztja, míg a bányavárosokban bizonyos reformokat nem hoz be, illetőleg visszaéléseket nem orvosol. E czélra bizottság kiküldését rendelte el, mely a körmöczi és selmeczi kamarát felülvizsgálja, a hivatalnokok rossz gazdálkodását megszüntesse és mindent rendbe hozván, előkészítse az alapot a főbányagrófnak hivatala megkezdésére. A kamara tanácsosnak tartja, hogy a mennyiben van a királynak már kiszemelt embere erre az állásra, az is vegyen részt a bizottságban, hogy jövendő hivatalához sokat tanulhasson.³ A bizottságot ki is küldték, de főbányagróf nélkül, mely állásra még mindig nem találtak senkit. Feladatává tették a hivatalnokok újból való felesketését, hogy a király javát fogják tekinteni mindenben, a felesleges és alkalmatlan tisztviselők elbocsátását és különösen a beszercezbányai rézvállalat rendezését.⁴ Feladatát végre is hajtotta és jelentésére a király több reformot léptetett életbe.⁵

Még egy kérdésben merültek fel alkotmányos kétségek az új hivatal hatáskörét illetőleg. A király a magyar kamarához fordult véleménynyilvánítás végett, hogy lehet-e a ki-

¹ 1566. Gienger az alsóausztriai kamarához. Közös p. ü. Itár. 15371. fasc.

² 1567 decz. 24. U. o.

³ 1568 jan. 10. U. o.

⁴ 1568 febr. 13. U. o.

⁵ Schmidt i. m. II. 163. 1569 jan. 14.

nevezendő főbányagróf egyszersmind főispán is és vajjon lehet-e német ember főbányagróf és főispán. Ha ez nem volna lehetséges, nem vehetne-e esetleg magyar alispánt maga mellé, ki az ország szokásait ismeri. A kamarai tanácsosok egyhangú véleménye ez: minthogy a törvény határozottan tiltja, hogy idegen születésű viseljen tisztséget Magyarországon, a mennyiben a kinevezendő főbányagróf (*praefectus montanarum civitatum*) idegen lesz és nem ismeri a hazai jogot, és nem érti a magyar nyelvet, ne lehessen főispán, mert főispán csak az lehet, ki a magyar törvényekkel tisztában van és a megyében tekintélyes birtokai vannak. De különben sem tölthetné be senki mindkét hivatalt. A bányavárosok három különböző megyében vannak: Zólyom, Hont és Bars. Eltekintve attól, hogy mindhárom főispáni széke be van töltve, el sem képzelhető, hogy valaki a három megyében fekvő bányavárosok főispánja legyen. Ha a király a zólyomi várat mégis át akarná neki adni a megye főispánságával, úgy alkalmas jogértő magyar embert kell mellé adni alispánul, ki őt a közigazgatásban helyettesítse, mint az például Moson és Sáros megyékben is van, hol idegenek töltik be a főispánságot.¹

A magyar kamara ezen felterjesztése bizonyára csak megerősítette a királyt abban az elhatározásában, hogy Turzó Ferenczet kell e fontos hivatalra megnyernie. Úgy látszik, mindent elkövetett e cél elérésére. Levélben fordult Turzóhoz, majd kihallgatáson akarta rábeszélni — de sikertelenül. Turzó Ferencz unokatestvérét, Eleket küldte jóakarójához, Trautsohn János főudvarmesterhez, hogy ez eszközölje ki ő felségénél, hogy mentse fel e kitüntető kegy alól. Turzó Elek előadta, hogy bátyja bejárta a bányavárosokat, érdeklődött teendői iránt, de látta, hogy erre a hivatalra nem való, mert nem ért a bányászat-, kohászat- és pénzveréshez és mert állandóan betegeskedik. Meg van győződve arról, hogy csak kárt okozna a királynak. Eddigi küldetéseire is mindig ráfizetett saját vagyonából,² miből semmit sem térítettek meg neki. Ha azonban vonakodása a király iránta tanúsított kegyessége elvesztésével járna, úgy inkább elvállalja egy évre a hivatalt. Mindenesetre küldessen a király előbb instructiót neki,

¹ 1568 jan. 29. Közös p. ü. ltár. 15371. fasc.

² Turzó több megbízatásban részesült. Így pl. 1566-ban a hadjárat idejére élelmezési főbiztosnak (Obrist-Profant-Comissair) nevezték ki. (Hung. Gedb. 292. fol.) 1567-ben a szepesi kamara felállítását előkészítő bizottságnak volt tagja. (Hung. Gedb. 42. fol.)

hogy tudja, mire vállalkozik.¹ Hasonló tartalmú levéllel fordult maga Turzó Ferencz az udvari kamarához: Ép úgy nem állíthatják őt a bányagazgatás élére, mint valakit, ki a hajózáshoz nem ért, nem ültethetnek a hajó kormányához. Legyenek hajlott korára is tekintettel.²

Miksa újból levéllel fordult Turzóhoz, hogy eltérítse elhatározásától. Hú szolgálatainak, melyekben fáradságot, költséget nem kímélt, legelső alkalommal méltó jutalmát fogja venni. Nem baj, hogy a bányászathoz nem ért, csak tekintélye, hűsége és szorgalma jönnek számításba. Ha ő, oly kipróbált hűségű és tekintélyes ember, lesz a bányavidék feje, a tisztviselők örömetst fognak szolgálni és más vidékről is szívesen fognak jönni szakértő tisztviselők, kiknek tanácsával élhet. Határozott instructiót is ad neki. Azonkívül adnak egy nemes ifjút mellé, ki a bányaügyeket megtanulja, úgy hogy Turzót ezek alól idővel teljesen felmentsék és csak a kormányzás maradjon feladata. Ha egyébként nem hajlandó, legalább egy évig töltsen be az állást ismert buzgalomával. »Biztosítunk róla, hogy összes úgy elmúlt, mint jövőendő szolgálataidat oly kegyesen fogjuk számításba venni, hogy unokáid is érezni fogják, hogy nem hiába fáradoztál a mi ügyeinkben. Csak töltsd be a mi kegyes és határozott akaratunkat.«³

Turzó elolvashván az instructiót, még kevésbé tartotta magát alkalmasnak az állás elvállalására. Még egyszer levélben kérte a királyt, ne kívánja tőle ez áldozatot. Mindazonáltal inkább eltűri a tudatlanság vádját, mint az engedetlenségét és ha már mindenképen rászorulnak, hajlandó egy évre elvállalni a hivatalt, de a következő személyeket adják mellé támogatásul: 1. minthogy a bányászathoz nem ért és hajlott korára való tekintettel nem szállhat le a bányákba, mint azt az instructio megköveteli, bányamestert, nem az ottani tisztek közül, kik saját dolgaikkal úgysis eléggé el vannak foglalva, hanem olyat, ki teljesen csak annak a hivatalnak éljen, bejárja az erdőket, bányákat, kohókat és szénégetőket s így a főbányagróf képviselője volna bánya-ügyekben.

2. Főszámvevőt, ki a tisztviselők számadásait felülvizsgálja és azokat jóváhagyás végett az alsóausztriai kamarának felterjeszse. E számadások úgysis oly nehezek és

¹ 1568 aug. 29. Közös p. ü. ltár. 15371. fasc.

² 1568 aug. 30. U. o.

³ Sept. 15. U. o.

változatosak, hogy bármily gyakorlott szakembernek is elég munkát adnak.

3. Minthogy ő ugyan ismeri az ország törvényeit és szokásait, de a bonyolult bányajoghoz semmit sem ért, kér a bányajogban jártas bírót, ki a bányatisztek és polgárok közül segítőtársakat vevén maga mellé, a bíráskodást vezesse.

4. Végül szüksége van, mint már a király is jelezte, egy nemes ifjúra, ki majd helyettesítse. A felajánlott jövedelemmel, tekintettel a háborús viszonyokra, nem elégedhetik meg.¹

Turzó kívánságait — így is csak egy évre vállalta volna a hivatalt — az udvar, úgy látszik, elfogadhatatlanoknak tartotta.² A főbányagrófi hivatal továbbra is üres maradt, pedig betöltése ugyancsak kívánatos lett volna. A tisztviselők visszaélései újból és újból lábrakaptak, nem lévén közöttük tekintélyes főhivatalnok, ki erős kézzel kormányzott volna. 1570-ben már megint járt vizsgáló bizottság a bányavidéken, melynek jelentésére különböző intézkedések történtek, bár a király maga is azon nézetének adott kifejezést, hogy minden hiábavaló, míg egy főbányagróf át nem veszi a kormányzást.³

Hiába tárgyaltak Ulrich v. *Zelckhinggel* is. Neki különösen a rossz javadalmazás ellen volt kifogása, mely a zólyomi és dobronai jószágok jövedelméből, egy bizottság becslése szerint 4574 frt-ból és 1000 frt készpénzből állott volna. E tárgyalásnak köszönhetjük az első ránk maradt instructiót, mely bizonyára teljesen megegyezik azzal, melyet 1568-ban Turzónak küldtek⁴ és azután hosszú ideig állandó maradt. A Gienger-féle már ismertetett javaslaton épül fel. Pontjai a következők:

1. a főbányagróf a király helytartója az összes bányavárosokban (alle unsere hungarische Pergkhstet), melyek neki engedelmisségi esküt tartoznak tenni. Ő e városokban a legfőbb igazságszolgáltató, az összes büntető, rendőri, bánya- és polgári perekben, melyek intézésére maga szervezze bíróságát.

2. Tartson várparancsnokot, ki érti a magyar nyelvet és jogot. A török támadása ellen mindig el legyen készülve, de maga ne intézzon támadást a király tudomása nélkül.

¹ Okt. 31. U. o.

² Turzó halála nem akadályozhatta meg a kinevezést. Még 1573 nov. 12-én kapja Hricsót. 1574 febr. 12-én még beadványt intéz a királyhoz. (Hung. Gedb. fol. 32.)

³ Schmidt i. m. II. 202.

⁴ Közös p. ü. ltár 15371. fasc.

3. Alárendeltjei az összes tisztviselők, kikkel szigorúan ügyeljen az új bányarend megtartására.

4. Különösen legyen gondja a besztterczebányai részvállalatra. Gyakran járja be az ahhoz tartozó műveket és erdőket és a munkásokat tartsa szigorú felügyelet alatt.

5. A selmeczi és körmöczi albányagrófságokat is állandóan vizsgálja felül és ügyeljen arra, hogy felesleges tisztviselők és munkások ne alkalmaztassanak és a béreket különös ok nélkül ne emeljék.

6. Az albányagrófok a bányaművelő polgároknak (Waldburger) sok meggondolatlan kölcsönt adtak, mely legtöbb esetben be sem hajtható többé. Ezt a visszaélést szüntesse meg, a mi be nem hajtható, fizettesse meg az albányagrófokkal, ha azok utasításaik ellenére jártak el.

7. Hatalma alá tartoznak a nemesek is, kik a bányavidéken birtokosok. Pereikben, a mennyiben azok bányáügyeket illetnek, ő ítélkezik.

8. Az összes hivataloktól kérjen jövedelmi kimutatásokat, azokat negyedévenként terjeszse fel a királynak, illetőleg az alsóausztiai kamarának. A pénztárakat rendszeren vizsgálja felül és ne tűrje, hogy a tisztviselők előlegeket vegyenek fel.

9. Ha a két albányagróf és a besztterczebányai intéző számadásait nem találja rendben, intézkedjék azonnal saját hatáskörében és terjeszse fel az ügyet az alsóausztiai kamarának.

10. Ne tűrje, hogy a tisztviselők pénztári maradványokkal számoljanak el. Ha valamely tisztviselő ilyet hoz fel, vizsgálja meg, jogos-e az. Ha kiderülne, hogy az illető saját szükségletére fordította a pénzt, úgy fizettesse azt meg vele, ha nem fizeti vissza, függeszse fel az illetőt állásától és tegyen a kamarának elbocsátására javaslatot.

11. Az elhalt tisztviselők vagyonát leltározatassa, vegye zár alá, ha valami hiány merülne fel, térítse meg vagyonából bírói becslés alapján.

12. A zólyomi és dobronai uradalmak igazgatására vonatkozik.

13. Tartson szakértő helyettest a bányák és erdők felülvizsgálására.

14. A bányavárosok szabadságait tartsa meg.

15. A szabálytalanságokat jogában van pénzbüntetéssel sújtani. A büntetéspénzekkel azonban számoljon el pontosan.

16. Ha valamiben tanácsra szorúl, forduljon az alsó-
ausztiai kamarához és annak utasításaihoz tartsa magát.¹

Az új bányarendtartással egyidejűleg tehát a főbányagrófi hivatal hatásköre és teendői is megállapítottak. Ha hatásköre nem is terjedt ki az összes magyarországi bányákra, mint azt Ferdinánd uralkodása alatt tervezték volt, az alsó-magyarországi bányavárosokban a király helytartója, ki kezében egyesíti a legfőbb kormányzó, igazságszolgáltató és pénzügyi hatalmat. Az új hivatallal, minthogy az közvetlenül az alsóausztiai kamarának volt felelős, a kamarai igazgatás e fontos ága végleg idegen befolyás alá került. Ha közjogilag nem is felelt meg az új hivatal az alkotmányos követelményeknek, a bányavárosok anyagi fellendülésére az új bányarendtartással együtt, igen nagy jelentőségűvé vált: állandóságot, rendet eredményezett, mi első feltétele volt a bányászok békés munkálkodásának. A hivatalt ugyan még egy negyedszázadig nem sikerült betölteni és csak 1596-ban nevezte ki Rudolf az első főbányagrófot *Hag David*, az udvari kamara tanácsosa személyében, ki ekkor már 32 éve állott a kamara szolgálatában.²

Eckhart Ferencz.

¹ Közös p. ü. ltár. 15371. fasc.

² U. o.

Történeti irodalom.

Gróf Andrássy Gyula: A magyar állam fennmaradásának és alkotmányos szabadságának okai. Harmadik kötet. Budapest, Franklin-Társulat. 459. l.

E kötet a magyar történelem egyik legérdekesebb, legmozgalmasabb, legdrámaibb korszakát öleli fel a harminczéves háborútól a szatmári békéig. Ha történelmünk valamelyik korszaka feljogosít, alapot ad azon kérdés felvetésére, hogy miért maradt fenn a magyar állam és alkotmányos szabadságunk, úgy bizonyára ez a korszak az. Folytonos fegyverzaj, csatákban és bitófán kiontott hazafivér, az ország elnéptelenedése, elszegényedése, tekintélyének aláhanyatlása, a török kiűzése nyomán felmerült kedvezőtlen elmélet a bukás szélére juttatják a nemzetet, végső veszélybe sodorják önállóságának, szabadságának külső, csekély értékű formáját is.

Érthető tehát, hogy várakozással tekintettünk gróf Andrássy-nak ezen köteté elé. Nem új történeti adatokat vártunk tőle, hanem az ismert, sőt régebben ismert adatok újszerű beállítását, az elméletileg is képzett, a gyakorlat által pedig megedzett elme széles látókörű szempontjainak következetes érvényesítését.

Munkáját kezdettől úgy tekintettük, mintha azt illusztris írója elsősorban saját részére írta volna, mintha a nemzet újabb küzdelmei előtt a történelemtől kérne tanácsot, útmutatást saját számára.

Ebből magyarázzuk, hogy tulajdonképen nem is történelmet, hanem a megtörtént események bírálatát adja és bírálatának első szempontja mindig a siker, a politikai hasznosság vagy célszerűség; ebből magyarázzuk igazságra törekvését, objectivitását, a mit annyira érvényre tud emelni, hogy az egész kötetben alig találtunk egy megjegyzést, melyből az író politikai pártállására avagy vallására ráismernénk. Ámde azért épen az említett szempontok érvényesítése miatt mindig csak a politikust, mindig csak az éles elméjű jogászt látjuk, a historikust a legtöbbször hasztalan keressük.

A munka első fejezete a harminczéves háborúban Bethlen Gábor szerepét ismerteti. Igen gyöngé, következetlenségekkel

teljes az a kép, melyet Bethlen Gáborról ad, mert bár ismeri, mégsem veszi kiindulási pontul Bethlen Gábor jellemének alapvonásait. Nem sikerült szerepének bírálata sem. Hibáztatja Bethlent azért, mert oly célt tűzött ki, a mely nem felelt meg az erőviszonyoknak, »a melyet még az sem tartott mindenáron megvalósítandónak, a ki helyeselte«. Az erőviszonyoknál csak azt »a szalagszerű vékony területet« veszi tekintetbe, a mely a török birodalom szélét szegélyezte — s ezt hasonlítja össze a Habsburgok erejével, pedig közismert dolog, hogy Bethlent a külpolitikai helyzet indítja támadásra, melyből jogosan remélhetett nagy változásokat. Ő készen áll e változások kiaknázására, de nem kockáztat semmit. Semmi jogunk nincs tehát őt Andrássy szempontjai szerint elítélni. Céljának megítélésében is labilis, a hányszor érinti azt, annyi féleképen tünteti fel; az eredmény megítélésében sem szilárd. Egyszer nagyon lebecsüli: »Két utolsó hadjáratának — írja — semmi hasznát nem látta és az elsőnek az eredményeit valószínűleg vérontás nélkül is elérhette volna«; másutt meg igen szépen ismerteti Bethlen sikereit, tisztán látja, hogy ő, illetve vezetése alatt a magyarság az egyetlen hatalom, a melyet Ferdinánd legyőzni nem tudott, hogy »ő az egyetlen protestáns uralkodó, ki a harminczéves háború első korszakában képes volt uralmát terjeszteni«.

Megállapítja azt a rossz hatást, »hogy a dynastiát, a melyet a tróntól megfosztani nem birt, a nemzettől elidegenítette«. Őt okolja azzal, hogy az osztrák politikai körökben gyűlölttette a magyar nevet. Ugyanazon író állítja ezt, a ki jól tudja, meg is állapítja ezt a gyűlöletet már jóval korábbi időben, — a ki pár sorral alább is mint régi felfogásról beszél arról, hogy a magyart meg kell törni, ha a dynastia biztosságra akar számítani, — a ki tisztán látja azt is, hogy Bethlen támadása folytán a katolikus pártban »a királyhoz oly hű, erélyes szellem fejlődik ki, a milyenre eddig a Habsburgok nálunk nem igen támaszkodtak«.

Szinte jól esik egyet fordítani. *A harminczéves háború folytatása* című fejezet már sokkal jobb: Eszterházy Miklós, I. Rákóczi György, Pázmány Péter jellemzése kielégítő, kísérve több mély gondolkozásra valló, igen találó megjegyzéstől.

A harminczéves háború utáni korszakot igen ügyesen vezeti be a hatalmi egyensúly megváltozásával. az osztrák örökös tartományok és Csehország belső consolidálásával, a rendi hatalom megtörésével, az absolutismus kifejlődésével, azon ellentétek érintésével, melyek a tartományokat és Magyarországot elválasztották — és végül a magyar szabadság várának, Erdélynek, elgyöngülésével. A politikai és vallási ellentétek, a jól ismert

sérelmek felelevenednek; ezek megőrölnek még olyan nagy embert is, mint a milyen Zrínyi Miklós, a költő volt. Igen helyes érzékre vall, hogy Zrínyi pályájával jellemzi e korszakot s mutat rá a Habsburgok szűkkeblű, bizalmatlanságtól, sőt gyűlölettel vezetett politikájára, mely nemcsak nekünk káros, hanem őket is megakadályozza abban, hogy a magyarságban rejlő erőt kihasználják, sőt azt egyenesen maguk ellen lázítják.

A lelkiismeretlen politikának következménye a felkelések korszaka (1664—1711), melyben a nemzet végkimerülésig küzd szabadságáért és létéért. E korszak alatt jutottunk oda, hogy fennmaradásunk és alkotmányos szabadságunk okait alaposabb vizsgálat tárgyává kell tenni. E félszázad történetének szentelte gróf Andrássy e kötetének több mint kétharmadát. Súlyos, de igazságos kritikában részesíti a Wesselényi-féle összeesküvést. »Azok a nagy urak, a kik a vasmári béke után a nemzetet vezették, a bírálatot nem állják ki. Mozgalmuk meggondolatlan volt, mert nem voltak meg a siker feltételei (külpolitikai helyzet!) s mert azt a nehéz és fontos ügyet, melyre vállalkoztak, silányúl és könnyelműen kezelték«. Itt ragadja meg az alkalmat, — és igen helyesen — hogy annyi corrupáló körülmény között a magyar nemzet politikai jellemének fejlődését nyomozza. Nagy műveltsége, elmélyedésre, elmélkedésre való készsége, ép erkölcsi érzéke és államférfiui tapasztalatai ebben és ehhez hasonló általános jellemzésekben annyi becses szempont felvetésével, annyi kitűnő megfigyeléssel és gondolattal gazdagítják történelmünket, hogy azokat röviden ismertetni nem is tartom megengedhetőnek. Csak hangsúlyozom, hogy senki sem fogja csalódottan letenni könyvét, a kit nemzetének multja és jelene érdekel. Még eddig minden felkelés mutatott fel némi eredményt: a Wesselényi-féle összeesküvés kudarcza után az uralkodóház boszuja nem ismer határt. Az engedékenységnak vége: a magyarok megtörése a következetes jelszó. A nemzet jelleméből lehet megérteni, hogy a csapás nem töri meg. Az urak elbuktak vagy félreállottak: a nép mozdul meg. És itt megint egy igen helyes szempont. A nép lázadása ép olyan kevés sikerrel kecsegtet, mint a Wesselényi-féle összeesküvés; de ezt már nem ítéli el. Magas állásban lévő államférfiaktól meg lehet követelni, hogy a sikerrel előre számoljanak: néplázadást csak nagy szervezeti baj, csak a nép elkeseredése, pessimismusa okozhat. E pessimismus hívja ki a török támadását, Bécs ostromát, lesz alapja a török kiűzésének, de annak is, hogy a magyarság a török elleni harcban alig vesz részt.

Az ország területi épségének visszaállítása régen óhajtott dolog. Nem egyszer vált hasznára az országnak, hogy két ellen-

ség két felől szorította, de azért minden államférfiúnak az a törekvése, hogy a kettő közül valamelyiktől szabaduljunk, — a törököt kiűzzük. A pillanatnyi örömet drágán kellett megvásárolnia a nemzetnek: utólag ontott vért vesztőhelyen és csatatéren érette. A török kiűzésének következményeit, az általános európai helyzetet szintén jól, sok helyes, új észrevétel kíséretében ismerteti és mesteri párhuzamokkal teszi még érthetőbbé. Bár ezáltal mintegy szemünk előtt fejleszti ki II. Rákóczi Ferencz szabadságharczát, mégis később abba a hibába esik, hogy azt kizárólag jobbagylázadásra vezeti vissza, a mi még mint közvetlenül ható okcska sem áll meg, mert a szegénylegény nem egy a jobbaggygal.

Szépen, bár terjengősen, ismétlésekbe és következetlenségekbe esve, jellemzi II. Rákóczi Ferenczet s a munka arányait meghaladó mértékben felkelésének történetét. Ezt azonban távolról sem megrovásképen jegyzem meg: érthetővé teszi a nagyobb figyelmet egyfelől az, hogy ez az első mérkőzés a területi épségét visszanyert Magyarország malcontentusai és a Habsburgok között; másfelől pedig a nemzet imponáló kitartása és szabadságszeretete, a mely vereségében is diadalt arat.

Nekem úgy tetszik, hogy a Rákóczi-cultustól eltekintve van valamelyes finom tendentia is a bőséges tárgyalásban. Látszik, hogy e korszakot különös szeretettel tárgyalja; együtt él hősével, de szeretete nem teszi elfogulttá, rámutat Rákóczi hibáira még a történelmi módszer ellenére is (274. l.) s a kuruczok végén az elernyedést, a reménytelenséget s Károlynak a békekötésben kifejtett szerepét a Rákóczi-cultus megszokott túlzásaival és az uralkodó közvéleménnyel szemben komoly oldalról mutatja be és kellően méltányolja.

Mint minden fordulópontnál, itt is vázolja a közszellem változását, megalapozza a jövő korszakot, úgy hogy az olvasó előtt kidomborodik, szükségyszerű, magától értetődő színezetet nyer a fejlődés képe.

A szatmári békével záródik a kötet szigorúan vett történelmi része. Itt azt várnánk, hogy összefoglalja az eredményeket, levonja az eseményekből a tanúságokat, megoldja azon problémát, melyet a czímben vetett fel. Sajnos, hogy e reményünkben csalatkozunk. Érzi ugyan, hogy összefoglalást kell adnia, meg is állapítja nagy sietséggel, rövidesen, a tárgyalás közben korábban hangoztatott (95., 122., 124., 126., 129., 131., 142., 286. ll.) helyes észrevételeiről is megfélekedezve, hogy »a jelen kötetben tárgyalt korszakban a nemzet azért maradt fenn, mert szabadságáért, kész volt minden áldozatra«, de hát ezt a conclusiót akármily ösztövről tankönyvből le lehet vonni. Ennyivel nem elégedhetünk

meg még a legidealisabb philosophiai szempontból sem oly munkában, melynek kétségtelen tendenciája az, hogy az élet mesterétől tanácsot kérjen.

Véleményem szerint az író akkor fejtette volna meg komolyan feladatát, ha összefoglalta volna először is, hogy mily veszélyek fenyegették *tényleg és komolyan* a magyar állam létét és alkotmányos szabadságát? Ezek közül melyik jött mintegy végzet-szerűleg elemi csapásként és melyiket provokáltuk mi hibáinkkal? Melyiket védtük ki erényeinkkel és megmaradásunkban mennyire támogattak külső körülmények és ellenségeink hibái. Ha a kérdést az események letárgyalása után, azok fölé emelkedve, kellő ridegséggel tekintjük, bizony sok újat mondhatunk.

A kötethez mintegy függelékül szolgál két fejezet: Magyarország jogi önállóságáról és tényleges függéséről.

Mindkettőről történelmi irodalmunk mai állásához képest csak a legnagyobb elismeréssel nyilatkozhatunk. Minden sorából ki-érezzük, hogy itt van igazán otthon Andrássy: itt arat igazi babé-rokat nem közönséges történelmi jártassággal párosult éles jogi ítélete. A hol hibát vélünk felfedezni, az sem az ő, hanem a magyar történetírás megrögzött hibája.

Az első fejezetben vizsgálat tárgyává teszi, hogy a szatmári béke idején volt-e még valóban souverain magyar állam.

Azon osztrák írók ellen fordul, a kik egy jövőndő politika alapjait akarják lerakni, midőn a római császárságtól eltekintve feltételeznek egy Habsburg-császárságot, egy császári öszszemélyt, a melybe a magyar király önálló jogi személyisége is beolvadt, a mi által Magyarország kormányzati autonómiájának és rendi alkotmányának megőrzése mellett is elveszítette souverainitását. Elsősorban is az örökösödés kérdését vizsgálja a Habsburgok összes országaiban, azután pedig összeállítja Tezner újabban megjelent munkáiból azon érveket, melyeket jogi önállóságunk ellen felhozott. Igen jó az uralkodói cím- és címerkérdés tárgyalása, de már kevésbbé sikerültek az administratióból levonható következtetések. Nagy hibának tartom, hogy már 1525—1711 között közös ügyeket tételez fel, illetve acceptál, még pedig Magyarország hozzájárulásával. Azokat a bizonyos »közös ügyeket« a kor nem tartja államügyeknek. A pénzügy teljesen a király magánügye, a hadügy nemkülönben. Bár meg lehet állapítani nálunk másfajta felfogást már korábbi időkben, de nem szabad felednünk, hogy Ferdinánd kötelezte magát, hogy az országot megvédelmezi. Vállalataiban az ország legfennebb csak segélyezi — ezért nem is szólhat bele a pénz- és hadügyekbe, csak a hadak excessusai, szorosabb értelemben vett védelmi ügy és békekötések révén. Ezzel szemben van az országnak külön had- és pénzügye.

Egész határozottan ki lehet mutatni, hogy Nádasdy, mint nádor, a királyi csapatok fölött is fővezér és összetűzés idején Ferdinánd határozottan megparancsolja hadai parancsnokának, hogy engedelmeskedjék a nádornak. Pedig hát a nádor supremus capitaneus regni — és nem regis! Se törvény, se gyakorlat meg nem változtatta a nemzet hadszervezetét és — bár korszakunkban sok támadás és mellőzés érte, — a nádorság jogkörét sem. Formailag a pénzügyi administratio is önálló és a tényleges kapcsolatot is meg lehet érteni, ha figyelembe vesszük, hogy Magyarország jövedelmei alig fedezték az administratio költségeit; a védelemre eső hiányokat az I. Ferdinánddal kötött formális szerződés alapján a királyok pótolták. Tehát a hadügyi és pénzügyi administratióból nem azért nem lehet a magyar állam souverainitása ellen következtetni, mert ezeket az állam souverainitása sérelme nélkül közös ügyeknek jelentette ki, hanem azért, mert az a had- és pénzügy, a melybe Tezner szerint a nemzetnek nem volt beleszólása, nem is volt a nemzet pénz- és hadügye, még közös ügy értelmében sem. Jogosabban lehetne következtetni a titkos tanács és cancellaria szervezetéből, melyekre e fejezetekben gróf Andrássy nem terjeszkedik ki, ámde tisztán jogi szempontból e következtetések is kevés értékűek. Egyfelől a nemzet annyiszor követeli s iktatja a királyok által megerősített törvény-cikkelybe a magyar királyi tanács és cancellaria régi jogait, hogy lehetetlen azt állítani, hogy lemondott önállósága, souverainitása ezen tényezőiről, másfelől ha fejlődött is ki a jogállapottal ellenkező gyakorlat, az jogi értelemben érvénytelen, illetve abból további consequentiát nem vonhatunk le, mert általános alapelv, hogy az uralkodók egyoldalú eljárása nem fejleszthet törvényrontó szokásjogot.

Széles alapokon kel síkra Tezner azon állítása ellen, hogy a régi magyar rendi alkotmány nem volt a mai értelemben vett alkotmány, mert a király mindenható. Sokat concedál a rendi alkotmány lényegére vonatkozó fejtegetéseinek, de conclusiója megdöntésére — igen helyesen — utal a magyar királyi hatalom közhatalmi jellegére, a törvényhozás kétoldalúságára és magára a szabad királyválasztói jogra s az azzal járó *conditiosabásra* is. Fejtegetéseihez általában szívesen hozzájárulunk, csak épen egy érvére kell megjegyzést tennünk. Teszszük ezt is azért, mert tévedése ismét az egész magyar történetírás tévedése.

Tezner a saját álláspontját azzal is igazolja, hogy reámutat arra, mily kevés és ösztövért törvényeink vannak e korban. Ezt azzal magyarázza, mert a hézagokat a király országgyűlésen kívül, egyoldalúlag kibocsátott törvényekkel szabályozta. Erre szerzőnk három kifogást hoz fel: 1. Valószínűleg több törvényünk

volt, mint a mennyi a Corpus Juisban van. Ez több mint valószínű, holt bizonyos. 2. Közöséges szabályokra nem volt szükség, mert a decentralisatio miatt a legtöbb közügyet törvényhatósági jogszabályok szabályozták. 3. A mennyiben mégis befolyt a király a törvények hézagainak országos pótlására, azt rendelet és nem egyoldalú törvény alakjában tette.

Kimaradt itt a leghatalmasabb érv: a magyar alkotmány történelmi alapon fejlődött, tehát közjogunk inkább jogszokásokon, mint törvényeken alapul. Ezt hagyják figyelmen kívül jogtörténészeink és közjogászaink. Tény ugyan az, hogy a törvények általában inkább köz-, mint magánjogi articulusokat tartalmaznak, míg kimutathatólag jogszokásaink túlnyomóan magánjogi tartalmúak, — de csak magánjogi természetű okleveleinkből kimutathatólag. Ebből még nem jogosult, véleményem szerint, azon conclusio levonása, hogy a mi törvényeink ki is merítik a magyar alkotmányt. A közjogi természetű jogszokásoknak (ha aránylag nem is sok) van némi emléke, de van nyoma ezek írásba foglalásának, következetes, csaknem szószserinti idézésének, van nyoma országos jogszabályoknak, statutumoknak, sőt egy középkori magyar közjognak is. Természetesen mindezeknek bővebb bizonyítása ismertetésünk határain kívül esik; de fel kell hoznunk, ha törvényeink hézagairól és azon feltételről van szó, hogy e hézagokat királyaink egyoldalú törvénnyel pótolták.

Foglalkozik még Tezner néhány kevésbé fontos, komikumig erőltetett érvével, melyeket a magyar királyok önálló, egyoldalú törvényhozói képessége mellett felhoz és azután Turba ellen fordul, a ki a *pragmatica sanctió*-ról írott nagyhatású munkájában az 1687-ben megváltoztatott királyi eskü és hitlevél alapján azt állítja, hogy királyaink nem kötelesek törvényeinket megtartani. Turba érveit is ízekre szedi és alaposan czáfolja. *Conclusiója* az, hogy jogilag »az államakarat függetlensége és a magyar állam *souverainitása* érintetlenül fönnáll«.

Ezen állításával szemben azonban a következő fejezetben rámutat arra, hogy e jogi önállóság a valóságban nem maradt meg. A jogilag nem létező *összbirodalom*, illetve a császárok *Gesammpersönlichkeitja* tényleg megvolt — s többé-kevésbé az ennek megfelelő szervezet is az udvari hatóságokban. Ismerteti az udvari titkos tanácsot, hadügyi tanácsot, kamarát, cancellariát, a hadsereget és külügyeket — sajnos azonban, hogy nem terjeszkedik ki ezekkel szemben a magyar közigazgatási testületek specialis ismertetésére. Fejtegetései során sokszor megfélekedezik, hogy már végzett a jogi önállóság kérdésével, ez irányban is többször elme-futtatásokba bocsátkozik, s bár a magyar irodalom-

ban nem ismerek oly munkát, mely a központi administratio kérdését szerzőnkhöz fogható rendszerességgel és bőséggel tárgyalná, feladatát korántsem oldja meg. A tényleges függést is törvénycikkelyekből (!) akarja megállapítani; semmi nyoma, hogy ismerné az erre vonatkozó újabb német és osztrák irodalmat, néminemű publikált anyagunkat, nem is szólva a nehezen hozzáférhető levéltári adatokról. Hogy az ily módszer nem vezethet eredményre, hogy conclusióját nem fogadhatjuk megnyugvással, nem is kell mondanom.

Jól tudjuk, hogy az ő nagy hiányai miatt a magyar történetírás is felelős. A mi, komolyabb munkától irtózó, azt megbecsülni sem tudó irodalmunk talán évtizedek múlva sem lesz ott, hogy oly összefoglaló ismertetésre alapot nyújtson, a milyennek összeállítását gróf Andrassy megkísérlette. Némi optimismussal csak abban tudunk reménykedni, hogy íme, a tendentiosus osztrák írók politikai ügygyé teszik régi administratióink kérdését is; — Isten mentsen ugyan a politikától! — de így mégis csak észreveszik, hogy e kérdéssel is illő már foglalkozni, mert különben nyakunkra nő s tudatlanságunkkal visszaél a szomszéd.

Összefoglalva az elmondottakat, szerzőnk legnagyobb gyengéje a szereplők jellemzése, sokkal jobb, bár nem egyszer hézagos az események elbeszélése; igen kitűnő, irodalmunkban párját ritkító az állapotok rajza. Nagyon kíváncsok, hogy a munka minél szélesebb körben terjedjen és hasson.

Nyelvezete nemesen egyszerű és világos; előadása érdekesítő. Úgy gondolom, hogy még járatlanabb ember is megérti, sőt élvezettel olvashatja elvontabb természetű részeit is.

R. Kiss István.

Journal du comte Rodolphe Apponyi. Publié par *Ernest Daudet*. Tome I-II. Paris, Plon-Nourit et Cie. 1913. 435., 527. l.

Egy magyar diplomata párisi naplója számunkra még akkor is figyelemreméltó irodalmi jelenség volna, ha érdektelenebb korszakra vonatkoznék, mint Apponyi Rudolf gróf feljegyzései. E napló jelentőségét lényegesen fokozza, hogy X. Károly bukása, a júliusi forradalom, Lajos Fülöp uralkodása és a februári forradalom alatti párisi megfigyelésekről számol be, mert a felsorolt események mindegyike nagyjelentőségű úgy Franciaország, mint Európa politikai történelme szempontjából is.

Apponyi Rudolf gróf huszonnégy esztendőskorában lett a párisi osztrák-magyar nagykövetség titkára s ekkor kezdette meg feljegyzéseit, a melyeket 1850-ig folytatott, a mikor Párist és a diplomatiiai szolgálatot elhagyva, nyugalomba vonúlt.

A fiatal diplomata első feljegyzései nem nagy értékűek, mert társas életének köztörténeti szempontból értéktelenebb eseményeire vonatkoznak s megfigyelései nem mélyrehatóak, inkább a felszínen mozognak. A mint azonban tapasztalatai gyarapodnak, éleslátása is megnövekszik, feljegyzései tartalmasabbak és értékesebbek lesznek. Már az előttünk fekvő két kötetben, melyek a 1826—1834. évek feljegyzéseit tartalmazzák, határozottan szembetűnő a fejlődés; valószínű azonban, hogy az 1835—1850. évek feljegyzései, melyek újabb két kötetben fognak napvilágot látni, jelentőségre túlszárnyalják a fiatal diplomata első kísérleteit.

A napló nem volt a nyilvánosságra szánva, Apponyi Rudolf gróf tehát kertelés nélkül írt le benne mindent, a mit látott és gondolt. Ilyen napló nem alkalmas a közlésre, különösen akkor, ha a közelmultra vonatkozik, a mikor a szereplő személyek emléke még nem ment feledésbe s mikor könnyen a kegyeletsértés hibájába eshetik az író és a kiadó. Ezzel számolt Ernest Daudet is, mikor a naplót sajtó alá rendezte s elvégezte rajta a köteles simítást. Az eredeti feljegyzések túlzott őszinteségét enyhíteni törekedett s ugyancsak enyhíteni törekedett azt a túlszigorú kritikát is, melyet a naplóíró az előtte nem rokonszenves személyek felett gyakorolt.

A mennyire alkalmatlan a napló formai szempontból a kiadásra, annyira érdemes tartalmánál fogva, mert igazán változatos és sokoldalú. A diplomata ritkábban szólal meg benne, annál sűrűbben szerepel azonban a szalonok hőse, ki állandóan a legelőkelőbb társasággal érintkezik s az előkelő társas élet összes eseményeiről a legnagyobb őszinteséggel nyilatkozik.

Igaz, hogy a tudomány számára ez utóbbi feljegyzések nem elsőrangú jelentőségűek, mert a legtöbbször nagyon is egyéni vonatkozásuak, összességükben azonban mégis értékesek. Annál értékesebbek azonban azok a feljegyzések, melyek az egykorú politikai, irodalmi és művészeti élet kiválóságait jellemzik, vagy a politikai és társadalmi élet eseményeit állítják elénk. E szempontokból igazán elsőrangú irodalmi jelenség ez a napló. Talleyrand, Canning, Chateaubriand, Berry hercegnő, X. Károly, Lajos Fülöp stb. jellemzései kitűnőek, nem is szólva Mme Genlis, Victor Hugo stb. jellemzéséről. A francia belpolitikai eseményeket, a parlamenti küzdelmeket, a karlista és köztársasági mozgalmakat, a Saint-Simonismust stb. mint érdektelen szemlélő érdekes vonásokkal örökíti meg. Különösen pedig az kölcsönöz nagy jelentőséget az Apponyi Rudolf gróf feljegyzéseinek, hogy mindig a saját tapasztalatait helyezi előtérbe s a legközvetlenebb alakban számol be ezekről.

Lajos Fülöp uralkodását, az udvari, főnemesi, parlamenti és politikai életet, a nagy társadalmi mozgalmakat főbb vonásaikban e naplóból kitűnően meg lehet ismerni s e szempontokból a történettudomány mindig meg fogja becsülni a naplóíró feljegyzéseit.

Sajnos, Apponyi Rudolf gróf sokkal korábban elszakadt tőlünk, semmint az egykorú magyarországi események érdeklődést kelthettek volna benne s alig vannak helyek a naplóban, a melyekből arra következtethetnénk, hogy a naplóíró magyar ember volt. Metternichet isteníttette és politikájának feltétlen híve volt. Kár, hogy annyira idegen volt számunkra, mert Magyarországra vonatkozó feljegyzéseit igazán megbecsültük volna.

Gányi Bertalan.

A statisztika története. Bevezetésül Magyarország statisztikájához.

Irta : báró *Láng Lajos*. Budapest, Grill K. könyvkiadóhivatala. 1913. 8°, 435 l.

A modern haladás minden irányban beláthatatlan arányokat ölt. A jelen és jövő történelmére nézve ezt a haladást elsősorban a statisztikai tudomány fejlődése jelöli. *Achenwall*, majd *Schlözer* már a XVIII-ik sz. második felében hangoztatták, hogy a statisztika »ist eine stillstehende Geschichte.« Pedig az ő leíró statisztikájuk még igen általános vonásokban voltakép az összes államtudományi ismeretek foglalatja, s a mai értelemben vett kutatóstatisztika azóta fejlődött ki a tömegjelenségek tudományává.

Ennek csak egy részét teszi az ú. n. népességi statisztika, a mely azonban »anyagának gazdagságánál és tudományos feldolgozásának rendszerességénél fogva« egymagában is »az önálló tudomány magaslatára emelkedett«. És a történelemre nézve, a mely lényegileg szintén a népességgel, bár főleg kulturális fejlődésének szempontjából foglalkozik, ép a népességi statisztika tudományos eredményei döntő jelentőségűek.

Tágul általuk a történelemforrás anyagkészlete is ; hiszen a történelmi korok kezdetén elég, ha egész nemzetekről, népeiségekről egy-két egykorú irott följegyzés szól, és bár a későbbi korokra nézve a fáradhatatlan inductio egyre több társadalmi rétegekre, sőt egyedekre is kiterjedő adatot tár fel, mi ez mind a népességi statisztika és vele a jövő történelem azon adatteljességéhez képest, mely a népesség minden egyedéről részletes, főbb kulturális vonatkozásainak megfelelő följegyzést örökít meg ?

De a népességi statisztika kifejlődése óvatosabbá tesz a történelmi igazság, bizonyosság hangoztatásában is. A mult nagyon is részleges, hiányos adatait, ha csak valamikép kiállják a kései kritikát, szívesen általánosítjuk az egész nemzetre, népességre,

sőt e megállapításaink történelmi igazságát, bizonyosságát is meggyőződéssel hangoztatjuk. A népességi statisztika ellenben a tömegjelenségeket kutatva, bár adatait minden egyedre kiterjedően hivatalos ellenőrzéssel gyűjti, feldolgozásukban pedig matematikai módszert alkalmaz, tudományos megállapításait s általánosításait a tömegjelenségek okainak, törvényszerűségének felismerésében óvatosan csak valószínűségnek tartja.

Ám kérlelhetetlenül bevilágít a statisztika az u. n. művelt nemzetek legfelsőbb ügyeibe is. Nagyon tévedne az a történetíró, a ki pl. Franciaország mai fejlődési, művelődési állapotát tisztán a külső látszat ragyogásával, a pénzgazdaság, s az anyagi és értelmi kultúra mérlegelésével, avagy a jólét hivalkodó pompájával akarná jellemezni. Mert feltétlenül téves utakon halad az a művelődés, betegnek kell lennie annak a társadalomnak, lényegében sorvad az a nemzet, a mely évtizedek statisztikai tanúsága szerint ép legfőbb értékében, a népességben gyarapodást nem mutat. Ez egyszersmind zsibbasztólag hat az államhatalom külső politikájára is. Elég pl. végigtekintenünk Németország és Franciaország népszaporodási statisztikáján, és ha azt látjuk, hogy a nagy katasztrófa óta Németország népe közel megkétszereződött, míg Franciaországé majdnem stagnál, be kell látnunk, hogy ez egyszersmind fő akadály a revanchepolitika erőrekapásának.

A statisztika tehát, míg egyrészt megvannak a maga sajátos feladatai, másrészt hatalmas támaszául szolgál a történettudománynak a modern haladásában, és valóban a fix időpontokban megejtett statisztikai felméréseket matematikai módszeres feldolgozásukkal úgy tekinthetjük, mint a nemzetek, az emberiség történelmileg rajzolt fejlődésének évtizedes, évszázados mérőköveit az idők útjain.

Ép ebből a szempontból is a magyar történeti irodalom kiváló értékeléssel tekinthet *Láng* Lajos báró jelen munkájára, a ki egyrészt a szaktudós mélységével ismertet meg bennünket a statisztikai tudomány fejlődésének főbb mozzanataival és ezekben is főleg *Malthus* és *Quetelet* elvitázhatatlan érdemeivel, másrészt azonban e főczéljai mellett a magyar tudós hazafias fölmelegedésével már az »Előszó«-ban felhívja »a mai magyar művelt közönség figyelmét a mult század nagy statisztikusára, *Schwartner* Mártonra, hogy ezzel megismerjük — úgymond — a száz év előtti Magyarországot és megértsük azt a fejlődést is, melyet nemzetünk egy század alatt megvalósított. Nem azért, hogy önelégülten tekintsen vissza a lefolyt száz esztendőre, hanem azért, hogy újabb ösztönzést nyerjen és fokozott erőt merítsen további még szebb és merészebb haladásra.«

Ez utóbbira annál inkább kötelezve vagyunk, mert *Schwartner*, a német nevű és német nyelven író, de hazafiasan érző magyar tudós statisztikai számításai alapján még merészebb álmot látott, mint a mi azóta megvalósult. *Schwartner* ugyanis hevesen kielve »azon külföldiek ellen, kik Magyarországot egészségtelennek festik« a születési és halálozási arányszámokból 50 év alatt jósolja Magyarország lakosságának megduplázódását, a mi tényleg az 1910. évi népszámlálás eredményével több mint 100 év alatt következett be, nem számítva persze az azóta végigszenvedett háborúkat, járványokat és a mindezeknél tömegesebben pusztító kivándorlást. De *Schwartnernek* egy másik, az akkori viszonyokhoz mérten nem kevésbé merész jóslata ma közelebb esik a megvalósuláshoz: Pestet ugyanis mint a jövőendő Londont (»das zukünftige London«) látta, oly időben, midőn Pest nagyságban még Debreczen (30.000 l.) után következik és midőn az összes szabad királyi városaink lakossága 425 ezer ember, körülbelül csak »fele az egyetlen nagy Londonnak«. Azóta a Buda nélküli Pest tényleg több mint hússzorta nagyobb lakosságot számlál és Budával egyesítve valóban londoni arányt ért el a többi magyar város fölött, bár azóta ezek is többszörösen gyarapodtak. Ez a városi fejlődés egyúttal kedvezőbbé tette az ország lakosságának foglalkozási arányszámát is. *Schwartner* óta ugyanis kereskedő népünk legalább hétszer, iparos lakosságunk tízszerre jobban fejlődött, mint összes lakosságunk. De jellemző *Schwartnerre* és az ország mai állapotára nézve az is, hogy a zsidók akkori gyors szaporodásától, a mely szerint számuk 1785-től 1805-ig 95.089-ről 127.816-ra nőtt, *Schwartner* nemcsak Magyarországot, hanem egész Európát félti.

Általános történelmi vonatkozásuknál fogva is értékesek továbbá *Láng* művének azon részei, melyek a népességi kérdés fejlődéséről szólnak: kezdve az antik Görögországtól, melynek legnevesebb bölcsei, mint *Solon*, *Plato* és *Aristoteles*, szükségesnek tartották a népszaporodás akadályozását; folytatva a pogány Rómával, melynek első császára, *Augustus* meg ép ellenkezőleg törvényes kedvezésekkel is (de csak a 3 gyermekes családoktól kezdve!) igyekezett fokozni a népszaporodást; ám minden világi törvénytől kedvezőbb hatású volt a népszaporodásra a kereszténység erkölcstana, melynek jelentőségét *Láng* tudóshoz méltó elfogulatlansággal fejtegeti. Csak a tridenti zsinat határozatának magyarázata kelthet oly félreértést, mintha az egyház egyáltalán többre becsülte volna a hajadon, illetve nőtlen állapotot, mint a házasságot, holott a világiakra nézve ép a katolikus egyház továbbra is ragaszkodik a házaselet szentségi méltóságához, és csak az egyházi rendre, szerzetekre nézve tar-

totta szükségesnek a virginitas, illetve a coelibatus felmagasztalását, a mint viszont maga *Luther* csak a papi nötlenség miatt támadhatta az egyházat és hangoztatta a házaselet felsőbb, isteni rendelését.

A kereszténység egyházi szervezői tehát valláserkölcsi szempontból hirdetik a népszaporodási ügy fontosságát. XIV-ik *Lajos* ellenben már ismét az államhatalom emelése végett ad törvényes kedvezményeket a korai házasságnak, illetve a 10—12 gyermekes családnak. De *Malthus* az első, a ki az angol tudós alaposágával és mélységével, tehát tudományos rendszerezéssel szól a kérdéshez és ennek eredményeképp beszél elegendő táplálék híján a túlszaporodás lehetőségéről, melynek előrelátó akadályai az erkölcsi megtartóztatás, a moral restraint, tényleges akadályai pedig a bűn és nyomor. A *neomalthusianizmus* és az *eugenika* azonban csak elfajulásai *Malthus* komoly erkölcsi elméletének. A későbbi statisztikusok nagy része mégis *Malthus* ellen fordult. *Láng* tehát méltán szenteli műve jelentékeny részét *Malthus* igaz érdemének, élesen elítélve különösen azokat, a kik csak úgy felületesen bánnak el »a pap« *Malthusszal*.

Kivüle a statisztika tudományos fejlődésében legtöbb érdeme van a belga *Quetelet*nek, a ki a mennyiségtani módszert vitte be a stasztisztikába és ezzel megtette az első lépést, a mely hivatva van megalapozni a statisztikusok és matematikusok összeműködését. Mert »a modern statisztika dualisztikus természetű, hogy t. i. anyaga: a népesség a politikai tudományok köréből való, míg módszere a mennyiségtani tudományok köréből származik«, még ma is meglehetősen akadályozza a szükséges összeműködést és vele a modern statisztika nagyobb arányú fejlődését. Ezt kívánja előmozdítani *Láng* is, midőn *Quetelet* érdemeivel behatóbban foglalkozva, oly világosan és szabatosan ismerteti a nagy számok törvényeit, hogy rajtuk keresztül még a laikus olvasó is nagy érdeklődéssel tekint a modern statisztika jelen és jövő eredményei felé.

A magyar szaktudósok közül kiemelkedik *Körösy* József neve, a ki a külföldön elkeseredett küzdelemmé fajult himlőkérdés ügyébe döntő tekintélyvel szólott bele. Ügyszintén kiváló nagyrabecsüléssel foglalkozik *Láng* *Kovács Gábor* művével, »A népesedés elméletével«, a nélkül azonban, hogy ennek hosszasan (200 l.) fejtegetett antimalthusista irányzatával szemben valamit is engedne malthusi meggyőződéséből.

Egyáltalán *Láng* Lajos báró egész művében, — a mely kiválik úgy az irodalomtörténeti rész tárgyilagosságánál, mint a szintetikus tehetségnek itt-ott megnyilvánuló, főleg magyar adatokra támaszkodó, elméleteinél fogva, — valóban a legtisztéletreméltóbb

az a kritikai élelítés, a mely annyi félreértéssel, annyi felületes ráfogással szemben tudós meggyőződéssel tart ki Malthus elfogúlatlanul megvilágított érdemei mellett.

Mert hogyan lett volna *Malthus* »a szegény családok őszinte és meleg barátja«, hogyan viselte volna szíven a munkásnép sorsát, holott már a XVIII-ik század végén megvádolja a történetírást, hogy csak »a felsőbb osztályok sorsával« foglalkozik, »csak a fejedelmek és vezérek terveit és nagyravágását, sokszor nagy részletességgel ecseteli, de nem méltatja figyelemre az indokokat, melyek a tömegeket zászlaik alá csoportosítják«. »Ép ezért alapos társadalmi statisztikát sürget, mely az elhanyagolt szegény nép viszonyait behatóan feltüntesse, úgy hogy annak bajait aztán orvosolni lehessen.«

Dr. Erdélyi Alajos.

Duray Kálmán: A vácsi czéhek. Vác, 1912. Váczi múzeum-egyesület. 8°. 174 l.

Vác czéheinek életéről legelső adatunk a XVI-ik századból való, t. i. a magyar vargák 1503-iki pecsétje; legelső czéhlevele, a vargáké, 1607 június 1-én kelt. A város többi czéhei jobbra a XVII-ik század végén és a következőnek elején alakulnak meg, mint a kádárok (1696 jún. 21.), a magyar szabók, (1699 márcz. 29.), a csizmadiák (1714 decz. 3.), a szíjgyártók, nyereggyártók és csiszárok egyesülete (1714 január 9.), a gombkötők (1718 július 21.), a kovácsok és kerékgyártók egyesült czéhe (1725.), a német vargák (1728 febr. 29.), a takácsok (1730 aug. 26.), a kőművesek és kőfaragók (1713 ápr. 13.), szűrszabók (1755 aug. 23.) stb. Mindez azt mutatja, hogy a török hódoltság megszűnése és a Rákóczi szabadságharc lezajlása után élénkebb ipari élet fejlődött ki a városban. A dolgozat a czéhlevelek alapján részletesen ismerteti a czéhek külső és belső életét, az inaskodás és legénykedés éveit, a remekelést, a czéhmasterség védelmét és végül a czéhek vallási és erkölcsi életét.

Rajka Géza: A kolozsvári szabóczéh története a XV—XVII. században. Kolozsvár. Stief J. 1913. 8°. 219 l.

Kolozsvár ipari multjának legelső emléke a szöcsöknek 1369-ből származó czéhlevele. A szabóczéh 1475 nov. 11-én alakult meg s rövid idő múlva oly tekintélyre tett szert a város életében, hogy 1489-re egy czéhbelit, Szabó Ambrust választottak meg városbírónak, kinek főtéri házat 1510-ben maga a czéh vásárolta meg. Ehhez a házhoz fűződik a czéh többszázados története, melyet szerző érdekesen ismertet azon jelentős szereppel együtt, melyet

ez a czéh Kolozsvár belső életében játszott. Figyelemreméltó eszeleletei szerző dolgozatának azon fejezetek, melyek a XVI—XVII-ik századi szabóiparról szólnak, mert ezek a helyi vonatkozások mellett általános ipartörténeti érdekekkel is bírnak, s mert a limitációk felhasználásával ezen iparág nyersanyagának árhullámzását tanulságosan állítják elénk. Így pl. a gyapjú árfolyama 1560-tól 1642-ig mázsánként 1 frt 50 dénárrol 8 frtra emelkedett, ennek megfelelően a szűrposztó ára ugyanazon idő alatt 2 frtről 7-re; táblázatos kimutatásokban foglalja össze a külföldi posztófajok, az erdélyben szőtt posztók, selyem- és bársonyszövetek, szövetek, bélések, vásznak, fonalak, zsinórok, prémek, gombok árhullámzásait, már a mennyiben a limitációkban előfordulnak, s végül a kész ruhafélék áringadozásait 1556-tól 1624-ig. Befejezésképen részletesen tárgyalja a czéh belső szervezetét és életét. A dolgozat egyike a legsikerültebb czéhtörténeti monographiáknak.

Thúry Zsigmond : A szombatos kódexek bibliographiája, különös tekintettel azok énektartalmára. Mezőtúr. Borbély Gyula, 1912. 8° 161 l.

Szerző célja — saját szavait idézve — az, hogy útbaigazítással legyen azoknak, a kik akár dogmatikai, akár liturgiai, akár műfordítási, egyháztörténeti, néprajzi, vagy művelődéstörténeti szempontból kívánnának a szombatosok irodalmi emlékeivel foglalkozni. Thúrynak nagy szorgalomra valló könyve 61 szombatos kódexnek külső leírása mellett azok részletes tartalmi ismertetését is tartalmazza s így a szombatos énekköltészetnek eddig legteljesebb, lajstromszerű felsorolása.

Folyóiratszemle.

A Cél. Január. *Nyáry Albert b.: Magyarország szerepe a Turánságban.* Azon nézetnek ad kifejezést, hogy Magyarországnak jelentékeny cselekvési színtere volna Törökországban. — *Vay Sándor : Régi bécsi szalonok.* Röviden végigfut a XVIII—XIX. század bécsi társaséletén, III. Károly, II. József, II. Leopold és I. Ferencz udvarán, főlemlíti a szalonokat, a hová a testőrírók jártak, majd a Metternich híres szalonjait, végül a forradalom s az abszolutismus korának társaséletét s az alkotmányos világban a bécsi magyarok estélyeit, köztük a gr. Andrássy Gyulánál tartottakat. — *Lovas Elemér : Mit jelent nekünk Árpádházi Szent Margit?* Árpádházi Margit már életében szent hírében állott, de avatattása nagyon késett. Halála után mindjárt mozgalom indult ez irányban, de az eredmény elmaradt. 1276-ban IV. László király szorgalmazta, de a jegyzőkönyvek nem vezettek eredményre. Se Mátyás király sürgötése, se az 1640-ben megindult mozgalom nem ért célzt, keveselték

az adatokat. Csak 1805-ben avatta boldoggá VII. Pius pápa. A nép ajkán azonban mindig mint szent élt s ebben áll jelentősége.

Február. *Akcsura Ólu Juszuť: Magyarok és törökök szerepe a Turánságban.* E cikket a konstantinápolyi »Turán« című lap főszerkesztője írta és sajnálkozását fejezi ki benne, hogy a multban a két turáni testvérenemzet, a magyar s a török annyit hadakozott egymással. Rámutat egyúttal az újabbkori barátságos kapcsolatokra. — *Nyáry Albert b.: A Deák Ferencz gyűrűje.* A történet Deák Ferencz ifjúkori szerelméről szól, egy osztrák szolgálatban álló szerb eredetű katonatiszt leányáról, a ki Deákkal titkon gyűrűt is cserélt, de a körülmények elszakítván őket egymástól, a horvát Philipovich tábornok felesége lett. A történet hitelűl az író Somsich Pálra hivatkozik, a ki előszóval beszélte el. — *Divéký Adorján: A magyarországi lengyel kérdés nemzeti szempontból.* Árva és Szepes vármegyék felső részén lengyelajkú nép lakik, melyet tévesen tartanak tótnak. Thurzó-telepítés ez a XVII. századból s zárt tömeget alkot, ezek az úgynevezett gorálok. Az író jellemzésüket adván, áttér a kérdés politikai jellegére s bőven fejtegeti a pánszláv üzemeket s a lengyelek magyar sympathiáját. — *A szabadkőművesek és Kossuth Lajos.* E cikk arra válaszol, hogy egyes lapok tüntetően hangoztatták Kossuth szabadkőműves voltát. Kossuth 1852-ben Cincinnatiiban csakugyan belépett közéjük s Randall lelkész fogadta üdvözlő beszéddel. Azonban úgy az üdvözlét, mint a Kossuth felelete erősen hangsúlyozzák a vallásos és a nemzeti eszméket, melyek az utóbbi években éppen szabadkőműves részről olyan erős támadásokban részesülnek. — *Csányi Károly: Erdélyi török szönyegek.* Az Iparművészeti Múzeum legutóbbi kiállítását ismerteti s egyúttal a keleti szönyegek történetét, mely egészen az őskorig nyúlik vissza; a legrégibb meglévő szönyegek a XIII. századból valók. — *Mezey Gyula* ismerteti Guglielmo Ferrero *Róma nagysága és hanyatlása* című nagy munkáját, kiemeli kiválóságait és új szempontjait s megjegyzi, hogy a magyar fordítást a napi sajtó egy része tendenciosus dicsérettel fogadta, a mi a közönséget félrevezethetné, pedig Ferreronak nincs semmi agrárellenes és semmi materialistikus irányzata.

Akadémiai Értesítő. 1914 febr. *Váczy János: Az 1790 utáni visszahatás és Kazinczy.* Az 1790-iki országgyűlés nagy céljainak meghiúsulása után az általános csüggedésben Kazinczy testtel-lélekkel a fölvilágosodás szolgálatába állt, főkép vallási és tanügyi téren. Ez az irányzat azonban összeütközésbe hozta a nemzeti és a felekezeti reakcióval. — *Ortvay Tivadar: Hampel József.* A már egész terjedelmében megjelent emlékbeszédet külön fogjuk ismertetni. — *Viszota Gyula: Vörösmarty nagyjutalmi és drámai jelentései.* Vörösmarty 1833-tól 1844-ig majdnem állandó tagja volt az Akadémia bíráló-bizottságainak. Itt készült jelentéseit és szereplését ismerteti e közlemény. A kisebb közlemények közt találjuk a *római magyar történeti intézet bizottságának ügyrendjét* és azt a jegyzőkönyvet, mely *Széchenyi Naplóinak* teljes kiadása ügyéről szól. Teljes kiadásra kerül 24 kötet napló, a melybe a kiadással megbízott Viszota Gyula a 19 kötet kisebb följegyzéseket is — részben jegyzetben — beledolgozza. A mű kb. öt 40 íves kötet lesz.

Alkotmány. 1914. 39. szám. *Stóhr Géza Ker. János. Nagy Károly császár. 814—1914.* 1110 évvel ezelőtt temették el a középkor leghatalmasabb uralkodóját. A cikk jellemzi Nagy Károlyt, mint korának egyik legjelesebb hősét, elsőrangú hódítót és országszervezőt.

Aranyosvidék. 1914. 6. szám. *Harmath Domokos. A tordai országgyűlések.* Báró Orbán Balázs után a Tordán 1288-tól 1797-ig Tordán tartott 127 országgyűlést sorolja fel.

Archeologiai Értesítő. XXXIII. k. 5. sz. *Supka Géza dr.* a Nemzeti Múzeum tulajdonába került *tépei népvándorláskori leletet* ismerteti. A VII—VIII. századi leletnek minden egyes tárgya kiült az eddig ismert népvándorlási leleteknek ismert mellékleteiből. Kivált érdekes benne egy hellenisztikus (alexandriai ?) izlésű ezüst tál töredéke (az egykori tulajdonosa — valószínűleg mint rablósákmányt — négyfelé vágta) bizánczi ezüst-finomsági bélyegekkal. A lelet egyik jellegzetes darabja egy arany csattformájú díszítmény, a melyhez legközelebbi analógiául a Pósta Béla által ismertetett szolikamszki (permvidéki) csattfejek szolgálnak. Volt még a leletben ezüst pohár töredéke, arany kardpánt és markolatgyűrű. — *Darnay Kálmán Somlyón* lett hallstattkori bronzszobrocskát mutat be. »A bronzszobormű ruhátlan vízholdó leányt ábrázol a szobrászművészet legkezdetlegesebb kivitelében, a magyar földön az emberi alak ábrázolásának egyik legrégebb emléke«. — *Omer Feridun (Budai török emlékek)* ismerteti a 89. budai pasának, az 1667 okt. 28-tól 1670 okt. 30-ig e tisztét viselt Mahmud vezirnek rendeletére 1668-ban készült budai kible-táblát, a melyet a Nemzeti Múzeum kótára őriz. — *Kremmer Dezső dr.* néhány érdekes, *Budát ábrázoló XVII. századi kéziratot* mutat be a Fővárosi Múzeum gyűjteményéből. Az egyik Wierx Hieronymus hollandus művész tusrája 1600 k. A lapon az 1603-ik évi csepelszigeti csatából látunk jelenetet, továbbá Pest és Buda, valamint Óbuda madártávlati képét látjuk rajta. A rajz középső részét utóbb mintegy 40—50 pest-budai rézkarc ismétli. A következő egy 1686. évi francia felírású tollrajz: ismeretlen mestere a korabeli munkák útmutatásai és földrajzi leírásai segítségével készítette el lapját, a nélkül, hogy látta volna Budát. A harmadikat 1684-ben rajzolta Hannenstien császári mérnök Badeni Lajos öröf rendeletére; a hadászati szempontból rajzolt kép Budavárt ábrázolja a Vérmező felől. — *Kenczler Hugó dr.* hat *oltárszárnyat* ismertet, a melyek Fischer-Colbrie kassai püspök adományából kerültek a kassai múzeumba. A Mária életére vonatkozó festmények 1430—35 között készültek a cseh hatás alatt dolgozó boroszlói festőiskola befolyása alatt Kassán, a mely városban fennállott festőiskoláról históriai bizonyosságunk van. — Kisebb irodalmi ismeretések után *Hekler Antal dr.* ismerteti az egykori *Féjerváry-Pulszky gyűjtemény* néhány külföldre került darabjának sorsát. — *A székely rovásírás emlékei* című ismertetésben a folyóirat szerkesztője bejelenti, hogy legközelebbi számában a Gyergyó-Ditró melletti Tászkotető nevű hegyen talált rovásírásos köveket fogja ismertetni.

Az Ujság. 1914. 22. sz. *Bányai Károly: Kossuth és a lengyelek 1848—49-ben.* (Falkovszky Gyula visszaemlékezéseiből.) 1848-ban úgy látszott, hogy a háromfelé tagolt Lengyelország felszabadul. Az oroszországi lengyel ifjak tömegesen szöktek át Galicziába, hogy Lengyelország felszabadításából kivegyék részüket. A reactio felülkerekedésével a lengyelek kellemetlen helyzetbe jutottak. Falkovszky, az Ilyvóban tartózkodó orosz lengyel, azt tanácsolta nekik, lépjenek érintkezésbe a magyarokkal lengyel légiók alakítása ügyében. Ő kész vezérökkel Pestre utazni Kossuthhoz. Falkovszky és társa ép akkor érkeztek Pestre, midőn Kossuth a táborba készülődött, s meghívására Esztergomig utaztak s a hajón beszéltek meg az ügyet. Erről a tárgyalásról érdekes visszaemlékezések vannak Falkovszky

művében, melyet Bányai ismertet s belőle részletet közöl. — 37. szám. *Szeheres Jenő: Dánia katasztrófája 1864-ben.* Dánia háborújáról az egyesült porosz-osztrák hadsereggel emlékezik. — 46. szám. *Dr. Fabó Bertalan: Mária Terézia-legendák.* Három legendának, mely a közhitben elterjedt, nem igaz voltáról ír. T. i., hogy Mária Terézia királyné sohasem járt Erdélyben; hogy az Erdődyek budai palotájában tánczolt, s hogy Gravalkovics herceg, midőn Pestről Gödöllőre ment meglátogatására, az országútat sóval hintette be, hogy a királyné nyáron is szánkózhassék.

Budapest. 1914. 28. sz. *Emlékezés Rudolf trónörökösről* címmel egy névtelen író érdekes epizódokat közöl életéből. Továbbá Rudolf levelét közli, melyet 8 éves korában Albrecht főherceghez írt. — *Markó Miklós: A kassai 34-es gyalogezred jubileumáról* ír az 1864. évi dániai háború felszázados évfordulója alkalmából. Az ezred két zászlóalja, a lembergi 30-as Martini ezred három zászlóaljával és a komáromi 18. sz. vadász zászlóaljjal együtt 1864 febr. 3-án a dán seregtől védett Königsbergi várat és Jagel falut bevette. Megemlékezik a ciklikiró az ezrednek részvételéről egyéb hadjáratokban is. — 34. szám. *F. E.: Egy szabadsághős özvegye.* Gaál László negyvennyolczas honvédtábornokról emlékezik, a ki a paulisi és világosi oláh zendülést elfojtotta, azután a szerbek ellen indult. Részt vett Szenttamás ostromában. Nemrég elhunyt özvegyével a szabadságharcz hevében ismerkedett meg. Meghalt 1850-ben. — 40. szám. *Jákó János: Kemény Zsigmond mint újságíró.* Intimitásokat közöl a nagy publicista életéből.

Budapesti Hirlap. 1914 január 27. *Somogyi Ede: Etruszk-magyar rokonság.* Jules Martha: La langue étrusque. Paris. 1913. cz. könyvét ismerteti, mely Somogyi szerint »teljesen meggyőz bennünket arról, hogy egyedül bennünket és mellettünk még a finneket illet meg az a dicsőség, hogy a legrégibb kultúrnépnek egyikének, az etruszkoknak, nagyon közeli rokonai vagyunk«. — 1914 febr. 1. *Vándor Iván: Egy királynő levelei.* Ciklikiró Mária Lujzának, Napoleon második feleségének Montebello hercegnőhöz 1814 jan. 22.—márcz. 27. közt írt leveleit közli magyar fordításban. A levelek kicsinyesek, panaszosak, de azért Napoleon ügyét tekinti magáénak s olykor gyöngéden ír férjéről. — 1914 febr. 26. *Nyáry Albert br.: Haynau.* A magyar szabadságharczban szomorú hírre szert tett császári tábornok jellemének lélektani rajza, mely főleg azt igyekszik igazolni, hogy Haynau a Bach-korszakban határozottan rokonszenvezett a magyarsággal, sőt mint szatmármegyei birtokos, a megyei ellenzékhez tartozott.

Budapesti Szemle. 1914 február. *Váczy János: Az 1790 utáni visszahatás és Kazinczy.* A reformországgyűlés utáni idők lelkesedése hamar lelohadt s vallási torzskodások veszik kezdetüket. Kazinczy irodalmi vállalkozásai balul ütnek ki, nincs olvasó közönség, de még nagyobb baj, hogy nem-katholikussága miatt elveszti iskola-felügyelői állását. Alsőregemezen teljes visszavonultságban él az irodalomnak s a magyar művelődésnek. — *Angyal Dávid: Szalay László* című tanulmányát folytatja s befejezi. — *Hekler Antal: Új adatok a görög szobrászat történetéhez.* A harcosok pánczélainak domborműveit s díszítményeit beszéli meg. A vértezett alakok ábrázolásában a védelmi eszközök díszítése mindig kifejező s így tartalmilag felette érdekes.

Irodalomtörténet. 1914 február. *Zoltvány Irén: Czuczor Gergely leveleiből.* Röviden vázolja Czuczor fogságának körülményeit

s néhány levelével megvilágítja a költő s Rimely Mihály pannonhalmi főapát viszonyát. — *Karl Lajos : Ilosvai Toldijáról.* A Toldi-mondát összeveti a különböző Renoart, (Rainouart, Rainoart, Rainewart) mondákkal, de jellemző egyezésre nem talál. A magyar népmese sem nyújt biztos alapot, így : »... a Toldi-mondát csak mint Ilosvai szellemének termékét bírálhatjuk... Toldi Miklós mondjáját és históriáját Ilosvai szerezte«. — *Lengyel Miklós : Váczy János : Tompa életrajzát, Benedek Marczell : Vértesy Jenő : A magyar romantikus dráma* című könyvét ismerteti.

Katholikus Szemle. XXVIII. (1914.) II. füzet. A Magyar Folyóiratok Szemléjében *gd.* folyóiratunkról is szól. A könyvismeretéseket során *Tordai Anyos* elismerően szól *Dézszi Lajos* Tinódi Sebestyén-éről (Budapest, 1912.) és *Császár Elemér* : *Anyos Pál-járól.* (Budapest, 1912.)

Keresztény Magvető. XLIX. évf. 1. f. (Kolozsvár.) *Borbély István : A magyar unitárius egyház hitelvei a XVI. században.* — Célja megállapítani a magyar unitárius vallásnak XVI. századi hitelveit, továbbá azt, hogy »a magyar állam a XVI. században minő szabadon terjeszthető hitelvek alapján ismerte el« az unitárius vallásközönseget önálló és egyenjogú egyháznak. — *Kelemen Lajos : Adatok kolozsvári unitárius egyházközségünk régebbi klenodiumairól.* — Folytatása ugyanezen folyóirat mult évfolyamában (1913 : 160—170. l.) hasonló címen megjelent dolgozatának, melyben szerző ez alkalommal több hagyatékot és összeírást mutat be gondos közlésben az 1699—1709 évekből.

Komáromi Ujság. 1914. 6—8. sz. *Baranyay József dr. A komáromi sajtó története* című cikk közlését kezdi meg. E közleményében különösen a Siegler-nyomda működésével foglalkozik. Majd attér a komáromi hírlapírás ismertetésére.

Летописи Матице Српске LXXXVIII. évf. 296. k. : *Jovanović Slobodan* : Граф Јулије Андриши (46—62. l.) című értekezésében befejezi Andrássy Gyula gróf külpolitikai működésének méltatását, ismertetve Balkán-politikájának sikereit és rámutatva a veszélyre, melyet ezekkel a monarchia dualistikus alapjának okozott. Az orosz diplomácia eljárására vonatkozó ítéleteiben lépten-nyomon vitába bocsátkozik Wertheimer felfogásával : szerinte az orosz diplomácia minden lépése nyílt és correct volt, nem kényszerítette Andrássyt, hogy Bosznia és Hercegovina megszállásáért Európa megbízatását kérje, hogy Andrássy a monarchia gazdasági érdekeinek Keletre való terjesztése és az occupationnak Salonikiig való folytatása ügyében Európa segítségével akadályozta meg az orosz protectoratus alatt álló Nagy-Bolgárország keletkezését, hogy Oroszország a berlini congressuson csupán azért tanúsított engedékenységet, nehogy ellenségesévé tegye Angliát is. Túlzottnak találja Wertheimer azon állítását, hogy a berlini congressus tisztán Andrássy műve, s rámutat arra, hogy Bismark ott nagy szolgálatot tett a német birodalom jövődöbéli érdekeinek.

Luceafărul. (Nagyszeben). 1914. I. száma *Lupaşnak* Barcsai Ákosról és Brankovics Száva metropolitáról írt dolgozatát ismerteti. (Lásd Transilvania!) — A II. számban *S. Dragomir az 1848. évi Wesselenyi—Bálcescu-féle magyar-oláh békekísérletekről* ír. A cikk Zsilinszky Mihály dolgozatának (»Wesselenyi Miklós és a nemzeti-ségi kérdés«, Budapesti Szemle) szegényes kivonata.

Magyar Figyelő. 3. sz. *Feleky László : Kossuth Lajos nemzeti-ségi politikája.* Kossuth Lajos 1851. évi alkotmánytervezete,

Couzához írott 1860. évi levele és a függetlenségi politikusok 1870. évi nemzetiségi törvényjavaslata alapján kimutatja, hogy Kossuth politikája milyen széleskörű autonómiát szánt a magyarországi nemzetiségeknek. — *Tonelli Sándor: A dán háború.* Az ötven év előtti porosz-osztrák-dán háború diplomáciai hátterét ismerteti, mely Schleswig és Holstein hercegségeknak Dániába történt bekebelezése kapcsán indult meg s Poroszország számára jelentékeny megcrösödést teremtett. — *Gesztesi Gyula: Montalembert és Apponyi Zsófia grófnő.* Montalembert huszonnégy levelét ismerteti, melyeket 1861 és 1868 között intézett Apponyi Gyula gróf özvegyéhez. A demokratia és szabadságszeretet nyilvánul meg e levelekben, szemben az aristokráciával és absolutizmussal, melyeket a grófnő képviselt Montalembert szemében. — *Feleky László Agoston Péternek »A magyar világi nagybirtok története«* című munkáját ismerteti.

4. sz. *Weber Arthur: Arczképek a bécsi congressusról.* A congressus szemtanuinak kiadott feljegyzései alapján ismerteti a congressuson résztvevő kiválóságok társaságbeli szereplését, illetőleg bécsi életük apróbb eseményeit.

Magyar Katonai Közlöny. 1914 febr. *Szandai Sréter István: A salinpi és tafansóni ütközetek jelentősége a mukdeni csatában.* Mindkét ütközet csak találkozóharcz volt, az oroszok túlerővel küzdöttek a japánok ellen, de az alvezérek védelmi harczra szorítottak, a mi a mukdeni küzdelmekre válságot jelentett. — *Granasztói Rihmer István: Az orosz lovasság a mandzsuri háborúban 1904—1905. évben.* Madridow orosz különítményének koreai szerepléséről ír. Madridow elérte a kitűzött vonalat, de a japánoknak kárt nem okozott, sőt vállalkozásával fokozta erkölcsi erejüket.

Magyar Nyelv. 10. évf. 1. füz. 1914 januárius. *Tolnai Vilmos: Szent János áldása.* A barátságos poharazás végét jelentő szólás német eredetű s valószínűleg az erdélyi szászok nyelvéből került hozzánk. Erdélyben az áldomás jogszokásával azonosították, mint az 1545-iki tordai országgyűlés egy végzése tanúsítja. — *Ritter Arnold von Hauff* a XV. század végén hazánkban járva, tapasztalatait egy útikönyvbe írta, többi közt egy kis magyar szójegyzéket is leírt. — *Gombocz Zoltán* (32. l.) és *Madzsar Imre* Ajtony, besenyő vezér nevéhez fűz megjegyzéseket. — *Trócsányi Zoltán: Felcsigázás* címen a kinvallatás e módjának egykorú leírását közli a XVI. sz. végéről.

Magyar Nyelvőr. 43. évf. 1. füz. 1914 januárius. *Simonyi Zsigmond: A nyelv és a társadalom.* Szembetűnő példákkal mutatja be a társadalom és a műveltség hatását a nyelvre, a mint idegen nyelvű népek szavainak átvételében s régi társadalmi viszonyokat feltűntető szavakban tükröződik. A szókutatásnak ez a módja gyakran ott is eredményynyel jár, hol a történeti kutatás eszközei már nem vezetnek eredményre. — *Sikabonyi Antal: A régi Csallóköz cz.* ismertetésében kiemeli Baranyai Zoltán kutatásaiból azokat az adatokat, melyek történeti értékűek; Vajka helynév; Vajka, Belvatta; Vatha, Alistál, Felistál; királyi istálló. — *Jósa János: Gyergyó.* E név birtokosának nevét óvta meg s a. m. György jószága, György birtoka. — *Lőw J. és Mandl B.* az oklevelekben előforduló »oroszlan judaeus« eredetijét a zsidó »arje« és »juda« szavakban keresik. — *Hamvai Erzsébet* a rutén Koceg helynévben a magyar Kőszeg szót látja, a Zalatárjova névben pedig Ötvösfalvát. — *Wertner Mór: Orrós* (38.). Gyakori név okleveleinkben; köztük »Nicolaus dictus Urrus« az Apponyi-család egyik őse.

Magyarország. 1914. 32. szám. *Kossuth Lajos ismeretlen levele.* Pásztor Árpád, Az Est munkatársa Kossuthnak 1851. aug. 16-án kelt és Makk tüzérezredeshez intézett levelét közli. Kossuth e levelében az új szabadság szervezésére, mely »évszaki rendszer« néven volt ismeretes, ad utasítást. A mozgalom nagy méreteket öltött, de egy Biró Mihály nevű székely ember árulása következtében meghiúsult. — 41. szám. *Kacziány Géza dr.: Öngyilkos volt-e Teleki László gróf?* Mielőtt Teleki halálának körülményeire áttérne, röviden előadja az előzményeket. Nem lát elfogadható okot az öngyilkosság igazolására, azon véleményének ad kifejezést, hogy Teleki Lászlót 1861. május 7-ről 8-ára virradó éjjelen öngyilkos módon ölték meg.

Mitteilungen aus dem Stadtarchiv von Köln. 1914. Heft 35. *Franz Kováts: Handelsverbindungen zwischen Köln und Pressburg (Pozsony) im Spätmittelalter.* A különlenyomatban is megjelent értekezést a könyvismertetések közt fogjuk méltatni.

Múzeumi és Könyvtári Értesítő. VII. évf. 4. f. Első helyen közli *Wlassits Gyula elnöki megnyitó-beszédét* a Múzeumok és Könyvtárak Orsz. Szövetségének Sopronban tartott közgyűlésén. — *Divald Kornél* a négy év előtt megnyitott *Besztercebányai Múzeum érdekesebb gyarapodásáról* számol be. Minden bizonynyal a legértékesebb szaporulatot Libay Sámuel ötvösműhelyének maradványai, formatövei jelentik, a melyeket Ernyey József mentett meg az elkallódástól. (Divald ezt a körülményt nem említi.) — D. K. e cikkéhez kapcsolódva *Mihalik József* adalékokat közöl a *Besztercebányai ötvösökhöz.* — »*Adatok az Alföld régészeti térképéhez*« címen *Tömörkény István* községenként rendezett értékes repertoriumot ad, a melyet a historikus is sok esetben haszonnal forgathat. — *A Székesfevárosi Múzeum* olasz metszeteiről értekezik *Kremmer Dezső dr.* »Ha e metszeteket történeti documentumoknak nem tekinthetjük is, azoknak egyetemes kultur-historiai becsé s várostörténeti jelentősége minden kétségen felül áll.« Közülök a három legrégebb: Enea Vico rézkarcza 1542-ből. (A mecsetté és fegyvertárrá alakított Szent György-templomról hibásan tudja K. D., hogy semmiféle írott munkában szó nem esik róla: Evlia Cselebi részletesen megemlékszik róla; még a kapuja feletti domborművet is ismerteti.) Érdekes, hogy ez a metszet és a nyomában készültek, a Gellérthegyet »M. S. Sidero« néven említik. Egy másik XVI. századi metszet, Giacomo Franco 1598. évi rézkarcza. (A Gellért-hegy nyugati lejtőjénél jelzett »S. Paolo« nevezetű kolostort nem kell épenséggel költöztetnek elfogadnunk: a Gellért-hegyi mezőőri lak mellett lévő romok között határozottan fel lehet valamely egyházi épület maradványait ismerni.) A harmadik legrégebb karcz az előbbivel egy évből, 1598-ból származik; mestere Joannes Maius; a lap kíséző szövege Buda sorsát tárgyalja »Giovanni Sepulio« (Szapolyai János) haláláig. Az értékes tanulmány aztán Budának egy nagy sor XVII. századi ostromképét és látóképét, valamint alap- és térrajzait ismerteti. »Történeti szempontból ki kell emelnünk azt a megdöbbentő jelenséget, hogy valamennyi olasz metsző jóformán német vagy holland forrásból merített; mivel pedig a német metszetek is csodálatos leleménységgel merítettek egymásból, végeredményül kijelenthetjük, hogy 3—4 német egykorú forrásmetszetből táplálkozott ez az egész olasz metszetgyűjtemény«. K. D. munkálata értékesen egészíti ki Károlyi Árpád nagy munkáját; sajnálunk csak azt lehet, hogy egyúttal legalább a főbb metszettípusok képét nem kapjuk. — A kisebb közlemények során *Harsányi István* ismerteti Pruzsinszky Pál és Hamar István most megjelent műve alapján

a budapesti ref. theologiai akadémia *Ráday-könyvtárát*, a melynek alapját Ráday Pál, II. Rákóczi Ferencz kancellárja vetette meg. Az unicumok száma 30. — Hírt kapunk továbbá róla, hogy *Harsányi István a sárospataki ref. főiskola könyvtárának kéziratllárát* rendezte és tárgymutatót készített róla. — *Thury Zsigmond 14 zsidózó codexben* 165 énekszöveget regisztrál eddig teljesen ismeretlen adatok alapján.

Nyugat. 3. sz. *Boross László: Háborúi és véderőrendszer.* A túl-nagy hadseregek czélszerűtlen voltát fejtegeti, mert mennél nagyobbak a hadseregek, annál kevésbé érvényesülhet a túlerő, sőt a nem érvényesülő túlerő vereség oka is lehet. A legjobb hadsereg, melyet valamely egyéniség vagy cszme tart kordában. Nagy Sándor, Caesar, Cortez, Hastings is ezzel hatottak s azzal, hogy a harcsmódot az ellenfélhez alkalmazták. A modern stratégia Nagy Frigyes és Napoleon nevéhez fűződik. Moltke tévedése hogy csak a túlerőben bízik. Az író példákkal fejtegeti, hogy a legutolsó német-osztrák és német-francia háború győzelmeinek nem a túlerő volt az oka. A véderő-rendszert illetőleg fontosabbnak tartja a katonai szellem fejlesztését, mint a létszám-emelést. — *Schöppin Aladár: Thaly Kálmán revidiója.* Éles kritika alá veszi Thaly működését Szegfű Gyula »A száműzött Rákóczi« cz. könyve megjelenése alkalmából s ismerteti e könyv tartalmát és felfogását s modern történetírásunk egyik legbecesebb művének tartja. — *Lippay Zoltán: A kishírványok Magyarországa.* Ágoston Péter »A magyar világi nagybirtok története« cz. munkája nyomán végigmegy a magyar nagybirtok különböző alakulásain, az Árpádok s a vegyesházi királyok alatt, míg végre a Habsburg-uralom végzett a magyar ki.királyokkal s a neoacquistica commissio új alakulást hozott létre. Ágoston könyvét értékes munkának tartja, de kifogásolja, hogy analysis helyett mindig synthesis-sel dolgozik és sajnálja, hogy a török hódoltság főlsszabadításánál megáll, holott a dolog leg-érdekesebb része itt következnék. — *Bálint Aladár: Erdélyi török szö-nyegek.* Az iparművészeti múzeum legutóbbi kiállítását ismerteti.

Pesti Hírlap. 1914. 21. sz. *Farkas Emőd. Az emigráció titkos okmányai.* (Gróf Teleki László iratai.) Teleki 1860-ban drezdai elfogatása előtt irományait legjobb barátjának: Puky Miklósnak adta át. Puky 1887-ben meghalván, végrendeletben Irányi Dánielre hagyta. Az iratcsomag, melyre rá van írva, hogy csak 1914-ben szabad felbontani, Irányi halála után, a Történelmi Társulatnak adatott át megőrzés végett. — 28. szám. *H. T. Pituk Béla*, elhunyt román író *A magyarok vagy az oláhok laknak-e régtbb idő óta az országban?* című cikkét közli, a melyben szerző érvekkel támogatja azt az állítását, hogy a rumének nem régtbb lakosai keleti Magyarországnak, mint a magyarok s azon állítást, hogy ők Traján korától kezdve mindig itt laknának, ábrándnak és hazugságnak tartja! — 40. szám. *Vértes József. A pest-budai hajóhid és állóhid.* A lánczhid történetéhez és a többi budapesti hidak építéséhez nyújt adalékokat. — *Vajda György dr. Utazás Rómába 1494-ben.* Arról az utazásról írt, melyet János, bártfai káplán a városi tanács megbízásából tett. — 46. sz. *Somló Ferencz. Dózsa György emléke.* Dózsa György egy nagy politikai tévedésnek lön áldozata, a melytől Telegdy István óva intette a királyt, ellenezvén a pápai bulla kihirdetését. Bakócz Tamás álláspontja győzött.

Pressburger Zeitung. 1914. 25. reg. szám. *Piffel Hugó* őrnagy. *Das Pressburger Hausregiment in Dänemark.* A 72-ik ezred részvételt a dán háborúban mondja el, elindulásuk 50 éves fordulója alkalmából.

Preussische Jahrbücher. 1913. Dez. *Dr. Franz Zweybrück* : *Julius Andrassy und die auswärtige Politik.* Wertheimer munkájának II—III. kötete alapján jellemzi Andrassy külpolitikai működését.

Protestáns Szemle, 1914. január. *Zoványi Jenő* : *Károlyi Péternek egy állítólagos műve.* Bot Péter által a Magyar Athenasban Károlyi Péternek, 1753-tól tiszántúli ref. püspöknek, mint szerzőnek tulajdonított, »Bonus pastor son pastoris optimus vivendi agendique modus. 1570.« című műről — a sárospataki kollégium könyvtárából legközelebb kezébe került egyetlen, címlaptalan példánya alapján — kimutatja, hogy nem Károlyi munkája s megállapítván annak eredeti címét, rámutat arra, hogy szerzője valamelyik dániai születésű, Németországba átszármazott tudós volt.

A februári füzetben *Zoványi Jenő* kezdi meg »*Agensválasztás 1762—1763-ban*« című tanulmányát. Rámutat az ágensi hivatal jelentőségére a magyar protestáns egyház szervezetében a XVIII. és a XIX. században s előadván, hogy külön agensük volt a magyarországi reformátusoknak is, az evangélikusoknak is úgy a helytartótanács, mint a bécsi kancellária mellett s szintűgy az erdélyi protestáns egyházaknak is a saját udvari kancelláriájok mellett ; megismerteti annak a viszálynak okát és kezdetét, mely az egyházkerületek között 1762 közepén, a reformátusok bécsi ágensi tisztének megüresedése után, annak betöltése ügyével kapcsolatban tört ki. — Ugyanő »*Ki volt a Pastor . . . cz. könyv igazi szerzője ?*« fölíratú cikkében előadja, hogy utánajárásának eredménye szerint a kérdéses munka írója Hemmingsen Niels, 1553—1579-ig a kopenhágai egyetem egyik theologiai tanára volt.

Revue historique de la Révolution Française. 1913. (IV. évfolyam.) 16. (befejező) számában a 615—622. lapon »*La Hongrie et la Révolution Française*« címmel közli *dr. Márki Sándornak* azt a beszédét, melylyel a francia forradalomról a kolozsvári egyetemen tartott egyik előadás-sorozatát megnyitotta. Ebben röviden jellemzi a francia forradalomról magyar nyelven megjelent eredeti és fordított munkákat, a két egyetemen tartott főbb előadásokat és előadókat, a parlamenti idevonatkozó főbb nyilatkozatokat s egyáltalán azt a hatást, melyet a forradalom hazánkra bármi tekintetben gyakorolt.

Történelmi Közlemények Abauj-Torna vármegye és Kassa multjából, 1913. (IV. évf.) 1. sz. *Révész Kálmán* : *A Forgács-utcai kapu.* Kassán a mai Deák Ferencz-utca végében állt a XVII. században a Forgács-kapu, melyet a hitbuzgó városi tanács a protestánsok bosszantására 1730—40 táján befalaztatott, hogy a kapun kívül fekvő templomaikba csak nagy kerülővel juthassanak el. Ennek az anomáliának II. József erélyes fellépése vetett véget, a ki 1783-ban Kassán létekor a kapu megnyitását rendelte el. — *Kemény Lajos* : *Abauj-Torna vármegye története 1527—1648. Politikai és hadi történet.* 5. Az előző évfolyamokban már ezen cím alatt közölt, voltaképen megyei monographiának induló cikksorozat egy részletét kapjuk itt, mely az 1634. évi a törökök és a hét északi vármegye u. m. : Abauj-, Torna-, Zemplén-, Szabolcs-, Borsod-, Gömör- és Heves vármegyék részéről megindítandó békétárgyalásokra kiküldött követek utasítását szó szerint tartalmazza. A követi utasításokból kitétni, hogy Abauj vármegye a török hódoltság alatt mennyit pusztult s mennyit szenvedett. — *Dr. Czobor Alfréd* : *Az 1631-iki parasztlázadás történetéhez.* Szerző a Császár Péter-féle parasztmozgalomhoz szolgáltat becses adatokat s a vármegyei

jegyzőkönyvekből idézett feljegyzésekből megtudjuk, hogy a parasztnak igazuk volt s hogy a mozgalom Rákóczy Pál országbíró közbelépésére békésen végződött. — A *Családtörténeti* részben Dr. Czobor Alfréd: *Abauj vármegyében kihirdetett czimeres nemeslevelek (1564—1711.)* folytatását közli Dancs-tól Gyurkó-ig. — A *Vegyesek* rovatában a következő nyers anyag közzétételét találjuk: *Kerekes György: Verancsics Antal Kassa városához.* Verancsics egy 1563 márczius 26-án Egerből Kassa város tanácsához írt levele. — K. L.: *Luczifer Miklós végrendelete 1377.* Egy kassai polgár aránylag korai időből ránk maradt végrendelete. — *Kemény Lajos: Szirály Balázs levele,* 1564 márczius 20. Besztercze várából. — K. L.: *Adalék Bethlen Gábor udvartartásához.* Számadás-töredék 1622 márczius 1-től április 5-ig terjedőleg. — K. L.: *Bortiszi számadás,* 1689-ből. — *Kemény Lajos: Zsigmond király rendelete,* 1424-ből. — *Révész Kálmán: Czipimeres pecsétadomány a kassai református egyház részére.* 1666. 1666 aug. 25-én Wesselényi Ferencz nádor a kassai ref. egyháznak czipimeres pecsétet adományoz, mely fészken ülő s fiait melle vérével tápláló pelikánt ábrázol. E privilegium Abauj vármegye 1666 szept. 13-án Kassán tartott közgyűlésén szabályszerűen kihirdettetett. — Dr. Cz. A.: *Mikor tartotta Abauj vármegye törvényszékeit?* 1628-ig hétfőn és kedden, innenfogva péntektől szombat délig, 1632-ben azonban az ősi hétfő—keddhez térnek vissza. — K. L.: *Kezeslevél.* 1644-ből. — Dr. Cz. A.: *A gönczi régi vármegye-háza,* 1640-ben leégett s ekkor újraépítésére járasonként gyűjtenek. — K. L.: *Kassa város dézsma-rendtartása,* 1694-ből. — K. L.: *Vinczellér esküje,* a XVII. század végéről. — K. L.: *Adventure való gyerityák.* — K. L.: *Vásárbírák uraimék instructiója,* Kassán, 1702-ből. — *Kemény Lajos: Kapudeákok rendtartása,* Kassán, 1715-ből. — K. L.: *Pékáryszabás 1702.* — K. L.: *Szállásosztók utasítása,* Kassán, 1702-ből. — K. L.: *Mészáros Mihály uram testiionálisa.* — K. L.: *A berkii dézsma bérlete.* — K. L.: *A kassai posztógyár történetéhez.* 1846-ból való adatok. — Végül: az *Irodalom* rovat közli Abauj vármegye és Kassa városával vonatkozásban lévő *bibliographiát.*

Történelmi Szemle. 1914. I. füz. Nagy Miklós: *A nemzeti államok kialakulása és a nemzetiségi kérdés.* Jászi Oszkár hasonló cz. könyvének bírálata, melynek alaphibáját egyoldalú materialismusa mellett abban találja, hogy nincs tisztában a nemzet lényegével és történeti fejlődési fokaival. Ez utóbbi hibáját Nagy példákkal illusztrálja. Különösen hibás felfogása a hűbériségről, a renaissanceról és a reformációról. A nemzeti erőkben Jászi egy gazdasági kulturális és egy dynastikus katonai irányzatot állít szembe, hangoztatva az előbbinek elsődleges jelentőségét, a minnek a nemzetiségi kérdés alaptermészetéről írott fejezete ellentmond. Rámutat, hogy mennyire hibás Jászinak az a felfogása, hogy a nemzetiségi különbségek a vallásra vezethetők vissza, — ez csak addig áll, a míg a vallás képviseli a legmagasabb kulturát. Ep ilyen önkényes és tarthatatlan a nemzetiségi politika két típusának (feudalis és industrialis) szembeállításá. A legnagyobb elfogultság azonban Jászinak a magyar történettel és viszonyokkal foglalkozó fejezeteit jellemzi. A mit az általánosságban a nemzetiségi küzdelmekben természetes folyamatnak tart, azt a magyarságnak szemére veti. — *Lukinich Imre: Az avar-görög háborúk történetéhez.* Az avarok Európában való megjelenésükkor I. Iustinianus császártól mindjárt tartáspénzt és letelepedésre való földeket kértek. Az előbbi meg is kapták, de a viszony a császárság és az avarok közt a másik keres megtagadása miatt mégis feszült

volt. II. Iustinus egészen elutasította kéréseiket, a mire érdekeik a longobard-gepida küzdelemben össze is ütköztek. E küzdelemben ékelődtek be az avarok a szlávok közé. — *Fraknói Vilmos: Mátyás király és a Hohenzollernek diplomatai érintkezése*. Mátyás király cseh háborújában nagy szerep jutott a brandenburgi összeköttetéseknek. A Hohenzollernekkel még a házassági szerződés terve is fölmerült. Eleinte az idősebb testvérrel Frigyes örgróffal voltak összeköttetései élénkebbek. 1469-ben találkoztak is Boroszlóban, Mátyás szövetséget és évdíjat ajánlott az örgrófnak, a ki azonban testvére, Albert intésére, a ki utána az örgrófságot örökölte, óvatosan viselkedett. Albert idejében a viszony megváltozott (1470). Albert III. Frigyesnek és a Jagellóknak híve volt és elmergesítette a viszonyt a glogaui ügy is, a melyben Mátyás Henrik herczeg halála után. özvegyével, Albert leányával szemben az elhunynak az ő pártjára hajló teestvérét, János sagani herceget támogatta. — *Fest Sándor: Sydnam Poyntz angol katona kalandjai Magyarországon (1626)*, Poyntz Mansfeld seregében jött Magyarországra, de török fogságba jutott és ismételt szökések miatt különböző helyeken raboskodott. — Az irodalmi rovatban a következő művek vannak ismertetve: *Willamovitz-Möllendorf u. B. Niese: Staat und Gesellschaft der Griechen und Römer* (Láng Margit); *P. Monceaux: Histoire littéraire de l'Afrique chrétienne depuis les origines jusqu'à l'invasion arabe*. IV. (Révay József); *Goláziher Ignác: Előadások az iszlámról* (Osztern S. P.); *R. Crawford: The King's Evil* (Kropf Lajos); *Loesche Gy.: Kálvin hatása és a kálvinizmus Európa keleti országaiban* (Thury Etele). — A különfélekben *Láng Margit* tudósít a legújabb római ásatásokról.

Turul. 1913. 4. sz. *Zichy Nándor: A Járai-család czimere*. Járai György és Miklós 1359. évi pecsétjei kapcsán a Járai-család címerével foglalkozik, a mely felfordított kétágú horgonyhoz hasonlít s a melyről külföldi példák egybevetésével megállapítja, hogy hadicsáklya volt, melyet farkasnak neveztek s farkasalakot volt hivatva jelenteni. — *Eckhart Ferencz: Hiteles helyeink oklevélkritikája*. Azokat az eljárási módokat ismerteti, melyeket hazai hiteles helyeink a középkorban okleveleik hitelességének megállapítása alkalmával követtek, elsősorban a pecsétvizsgálatot, az írás- és szövegkritikát. — *Miskolczy-Simon János: A Sztranyavai Sztranyavszky-család*. A család ősi fészke a trencsénmegyei Sztranyava vagy Sztrányavi község volt s a címeres nemeslevelet Straniawsky János kapta, II. Mátyás királytól 1609 december 5-én. A czikk a család háromszáz éves történetét ismerteti. — *Rexa Dezső: Címeres levelek Fejér vármegye levéltárában*. Folytatása a Turul előző füzetében megkezdett lajstromnak, mely összesen 64 címeres levél tartalmát ismerteti időrendi sorban. — Kisebb czikkeken *Z. N. a Héder-nemzetségről* Závodszy Leventével szemben megállapítja, hogy a Wildonai család való közös eredete nem igazolható. — *Daróczy Zoltán* megállapítja, hogy az 1613. évi hamisított *Mikó-armális* a Gyeöri családot illeti. Ugyancsak Daróczy Zoltán Nedeczky Gáspárnak a »Nedeczky-család« című munkája kiegészítéséül ismerteti a *Nedeczky-Daróczy* összeköttetést. — *Wertner Mór* pedig »Gallo isti« Losonczy István macsói bán 1391. évi parancslevelének címzettjéről megállapítja, hogy az Isti család Gal nevű tagja volt. — Az ismertetések rovatában *Forst-Battaglia* genealogiai kézikönyve *St. John-Hope »Heraldug«* című munkája és *Kretschmar »Anleitung zur Darstellung von Wappen«* című könyveit bírálja *Holub József* és *Ghyczy Pál*.

Uj Élet. 1914. január. *Wildner Odön: A kultura lélektani alapja.* Folytatása »A kultura fizikai és élettani alapjai« czímmel ugyanezen folyóiratban közölt dolgozatnak. A kultura a lelki élet és pedig a lelki élet egyetemének állandó fejlesztésén fordul meg. Az emberi kultura az értelem segélyével fejlődött, de az értelem és egyéb lelki jelenségek között határvonalat vonni a gyakorlatban nehéz. A kultura nem csupán az észszerűt és hasznosat, hanem a szépet és kellemest is felöleli, minek következtében az összes lelki erők közreműködését követeli. — *Commeniusnak* egy újonnan felfedezett művéről is megemlékezik, melyet *Kvatak Iván* talált meg. A mű (*Continuatio admonitioni fraternae*) önvallomásokat tartalmaz világot vet arra a viszonyra, melyben Commenius kortársaihoz állott. Bennünket különösen is érdekel, mert magyarországi tartózkodásáról is szól.

Uj Idők. 7. sz. *Adorján Andor: Görgey Arthurnál.* Megemlékezés a tábornokról kilenczvenhatodik születésnapjakor. Görgey futólagos reminiscenciáit is közli, a többi között az ácsi ütközettről.

8. sz. *Pásztor Árpád: Kossuth Lajos és Teleki László ismeretlen levelei.* A közölt két levél közül az első Garachanin szerb belügyministernek szól s 1851 jun. 27-én kelt, a másik Mack tüzérezredeshez van intézve 1856 máj. 2-ről. Tartalma mindkettőnek jelentéktelen. — *Zuboly: A Lánchíd búcsúztatása.* A Lánchíd javítása alkalmakor elmondja annak rövid történetét.

9. sz. *Adorján Andor: »A császárság« cz. munkájából közli a »Napoleon és a nők« cz. fejezetet, a mely novellistikus formában tárgyalja Napoleon szerelmi viszonyait s a császár érzéki természetével magyarázza. — Tábori Kornél: Öreg budai házak.* Rövid megemlékezés a budai Vár régi házairól, köztük Perényi Imre nádor két házáról, Kont nádor házáról, a Zsigmond-kori csonkatoronynak nevezett börtönről, a bécsi kapuról, a hol az utolsó budai pasa elesett s az orsz. levéltár régi épületéről.

Ungarische Rundschau. 1914. I. Heft. *Felix Schiller: Die österreichischen Hausgesetze und das ungarische Staatsrecht.* A *pragmatica sanctio* szövegének értelmét magyarázza s arra az eredményre jut, hogy az 1723: I. és II. t.-cz. az uralkodóház házi törvényének néhány pontjára utalva, ezeket a magyar közjogba bekebelezte, de csak ezeket és nem — mint Turba állítja — az egész házi törvényt. — *Franz Babinger: Eine neuentdeckte ungarische Kerbinschrift aus Konstantinopel vom Jahre 1515.* A rovásírásos fölírás Keteji Székely Tamástól származik, a ki Bélay Barnabás követségével járt Konstantinápolyban. A kő, melybe vésve volt, elpusztult. A föliratot Dernschwam tartotta fön, a ki Busbecq követségével járt Konstantinápolyban. Babinger Dernschwam kéziratából közli. A rendes szokással eltérően az írás balról jobbra fut. — *Eduard v. Wertheimer: Zur Geschichte der ungarischen Altkonservativen.* Az ókonservatívok 1850-iki actiója nem sikerült. Bach rendszere egy 1851 jul. 12-én kelt körlevélben a konservativeket még antidynastikusoknak is nevezte és utasítást adott megfigyelésükre. Ez köztük nagy megbotránkozást keltett, de megtalálták az utat a ministerek megkerülésével az uralkodóhoz. Nagy reménynyel néztek Albrecht főherceg kinevezése elé és a mikor az országot beutazta, hozzá is fértek. Ezekre a kérdésekre vonatkoznak az itt közölt levelek, a melyeket Bretzenheim herceghez írtak s a melyeket Windisch-Grätz Valéria hercegnő bocsájtott a közlő rendelkezésére. A levelek írói: Andrassy György gr., Barkóczy János gr., Desseffy Emil gr.,

Jósika Sámuel br., Kübeck, Sennyey Pál br., Szentiványi, Waldstein János gr., Zichy Ferencz gr., Zichy Henrik gr., Zichy-Ferraris Felix gr., Zsedényi. — *Albert v. Berzeviczy: Baron Josef Eötvös als kultuspolitiker.* Megjelent a Budapesti Szemle 1913 májusi számában. — *Zoltan v. Beöthy: Baron Josef Eötvös als Redner.* Megjelent a Bp. Szemle 1913 novemberi számában. — *Jakob Bleyer: Friedrich Schlegel am Bundestag in Frankfurt.* Folytatás. — *Ladislauß Eber: Die Chorstühle der Kathedrale zu Vác.* Az ismertett műemlék abból a székesegyházból maradt fenn, a melyet Báthory Miklós váci püspök (1474—1506) építtetett. — *Alexander Márki: Eine russisch-ungarisches Bündnis im Jahre 1707.* Kivonat Márki akadémiai felolvasásából, a melyet önállóan fogunk ismertetni. — *Arthur Weber: Der Tod des Dichters Zrinyi.* Bertha Sándor nézetével, hogy Zrinyi öngyilkos, polemizál és közli Sagredo jelentését, a melyet a Századok 1913. évi folyamában 221. l. is közölt. — *Viktor Halász: Karte Ungarns unter den Römern.* Ismerteti Finály Gábor térképét. — *Joh. Tarnai: Zur Geschichte des ungarischen Pressrechtes.* Tarnai: Sajtójogi dolgozatok. Budapest, 1913. cz. műve alapján ismerteti a censura történetét Magyarországon és az 1848-iki sajtótörvény keletkezését. — *Ludwig Molnár Patek Ferencz* munkájának eredményeit foglalja össze: *Das Ende des Templerordens in Ungarn.* — *Ernst Molden: Vom Wiener Kongress.* Fournier: Die Geheimpolizei auf dem Wiener Kongress cz. művét ismerteti. — *Berthold Fabó: Die älteste Zeitung Ungarns.* A Pressburger Zeitung 150 éves jubileuma alkalmából visszatekint e lap és a magyar újságírás kezdeteire. — A szám tartalmából kiemeljük még: *A. Fest: Ungarn in den mittelenglischen Romanzen; E. Palóczi: Napoleon in Ungarn; B. Fabó: Verdi in Ungarn; A. Weber: Theodor Körner und seine Beziehungen in Ungarn.*

Unirea. (Balázsfalva). 1914. jan., febr. *St. Pop* megtámadja Z. Páclisannak Athanáz püspök második püspöki szenteléséről írt állításait. Z. Páclisan felelete után azonban a kérdés eldöntöttnek tekinthető.

Uránia. Február. *Trócsányi Zoltán: Az ősemlék és az ősnyelv.* Wundt nyomán fejtegeti a praehistoricus ember életmódját s a nyelv keletkezését. A mai primitív népeknél keresi a történelemelőtti ember analogiáját. A nyelvtudósok vizsgálata általában arra a meglepő eredményre jutott, hogy a primitív népek nem eredeti nyelvüket beszélik, hanem a szomszédos magasabb műveltségű népekéit. Az ősnyelv csaknem az utolsó nyomig elveszett, Wundt azonban nem mond le minden reményről és a jelbeszéd s a minden nyelvben közös törvények nyomán kutat tovább. — *Fábián Gyula: A szövésszék története.* Vázlatos leírása a szövésszék fejlődésének, kezdve egy Sopronban talált kőkorszakbeli rajzon látható szövésen, az egyiptomi magas szövésszéken s folytatva a hazai kezdetleges szövésszékeken. — *Balla Antal: A jezsuiták paraguayi állama.* Az író szerint a délamerikai Paraguay volt az első communista társadalom. A spanyolok meghódította Paraguayt a jezsuiták térítették a keresztény hitre s voltaképen ők vették birtokba. 1609-ben alakult meg. A spanyol király uralma csak névleges volt, a jezsuiták kormányozták a teljes vagyonszövetség elvei szerint. Egykorú írók valódi evangéliumi állapotokról beszélnek. Függetlenségüket is sikerrel védelmezték a portugálokkal szemben, de mikor 1767-ben az összes spanyol birtokokból kiűzték a jezsuita rendet, a paraguayi állam is fölbomlott. — *Szalay Béla: Bölények Rómában.* Antik írók nyomán

megállapítja, hogy a római vadaskertekben és czirkuszi játékokban bölények is szerepeltek. Első hiteles megjelenésüket Nero császár idejében lehet megállapítani, bár állítólag Caligula alatt is szerepeltek. Plinius részletesen leírja az állatot, melyet germániai időzéséből szabad állapotban is ismer. — *Marczinkó Ferencz* : *Szegfű Gyula A száműzött Rákóczi* cz. könyvét ismerteti, megállapítja új feldolgozását, sok elismeréssel ír széles látóköréről, újszerű beállításáról s élvezetes stílusáról, de kifogásolja, hogy Rákócziról sokszor gúnyos és kicsinylő hangon ír. — *Sz. Gy. Ferrero A Caesarok hitvesei* cz. munkájáról emlékezik meg, mely mű elfogulatlan szempontja s jellemző ereje által tűnik ki. — *y — r Ibrányi Alice Háborús emlékek* cz. kiadványát ismerteti. A Vöröskereszt-egylet bulgáriai missójának vezetője beszéli el benne a legutóbbi balkáni háború benyomásait.

Vasárnapi Ujság. 4. sz. *A világ legöregebb huszára.* A jelenlegi kecskeméti, valaha Nauendorf-huszároknál vitézkedett Skultéty László, a ki nyolczvanegy esztendeig szolgált a hadseregben. 1735—38 között született s 1832-ben halt meg. Három császárt szolgált a magyar katona hagyományos vitézségével s zászlótartói rangra vitte. Ferencz császár tisztte akarta kineveztetni, de a vén katona nagyon szabódott tőle. Újaradon halt meg, a hol emléktáblát állítottak neki. Egykorú képe ki volt állítva az 1900. évi párisi világkiállítás magyar huszártermében. — *Iván Ede* : *Régi fürdők Pest-Budán.* Ma már csak részben vannak meg azok a pompás fürdők, melyeket a török uralom alatt építettek Budán s magyar följegyzés sem sokat szól róluk. Ellenben annál jobban megbámulták az átutazó külföldiek s a többi között Broun angol orvos s Marsigli a budai török fürdőket a világ legszebb fürdőinek tartják. A czikk felsorolja a nevezetesebb fürdők eredetét, köztük a Ráczfürdőt, melynek alapítása állítólag IV. Béla korába megy vissza.

5. sz. *Radisics Jenő* : *Az iparművészeti múzeum szőnyegkiállítása.* Az iparművészeti múzeum legutóbbi kiállításának történeti érdekét ad az a körülmény, hogy a gyűjtemény Erdélyből került s a szőnyegeken található évszámok szerint a XVII—XVIII. századból valók. Hazánkban a legtöbb keleti szőnyeg Erdélyben található s főpiaczuk Brassó volt. A kiállított darabok mind kisázsiai török eredetre valának s jelentékeny részük egyházi tulajdon volt. — *Huszonöt év előtt.* Rövid megemlékezés az 1889 január 31-én történt katasztrófáról, Rudolf trónörökös haláláról. — *Paál Jób* : *A mikor a Lánchíd megszületett.* A budapesti Lánchíd terve 1828-ban fordúl elő először gr. Széchenyi István leveleiben, a következő évben már kész tervet nyújtott be. A terv kivitelével Clark Ádámot bízták meg; 1824 aug. 24-én tették le az alapkövet s 1849 nov. 21-én nyitották meg hivatalosan. A főv. múzeumban több százra megy a Lánchídról szóló rajzoknak és írásoknak a száma.

6. sz. Ismerteti a műemlékek orsz. bizottsága kiadásában megjelenő *Magyarország műemlékei* cz. munka III. kötetét, sok elismeréssel ír úgy belső tartalmáról, mint külső kiállításáról. Kiemeli benne br. Forster Gyula, Möller István, Eber László és Róth Viktor cikkeit,

7. sz. *Cólosanti Arduino* : *A monda forrásánál.* Az Aegei-szigeteken legújabbán végzett archaeologiai kutatásokról szól, melyek közül a legfontosabbak Rhodos szigetén történtek. Hat város romja emelkedik rajta, köztük a Homeros említette Jalisosé és Kamisosé. — *Zuboly* : *Magyar szalonviselet.* A múlt század negyvenes éveiből való magyar divatról szól, melynek fő jellemző vonása volt a nyugat-európai viselet elterjesztése a magyar motívumok alkalmazásával.

Az egykorú pesti szabók — Tóth Gáspár, Kostyál Ádám stb. — ruhaterveiknél igénybe vették a magyar festők közreműködését is, első sorban Barabás Miklósét. — Ismerteti Takáts Sándor *Régi magyar asszonyok* cz. könyvét s nagy elismeréssel szól úgy a tárgy értékes voltáról, mint új adatairól és művészi stílusáról.

Világ. 1914. 28. sz. *Kossuth Lajos a szabadkőművesek között.* Kossuth 1852-ben bejárta Amerikát. 1852 febr. 20-án Kossuth több magyar menekülttel Cincinnatiban felvettette magát a szabadkőműves-szövetségbe. A massachusettsi nagypáholy 1853 május 3-ára meghívta, hogy látogassa meg templomukat Bostonban. Berndel lelkész beszéddel üdvözölte Kossuthot, melyre Kossuth válaszolt. A cikkben a beszédek vannak közölve. — *II. József császár levelei* címmel egy névtelen író II. József császár leveleiből, melyek Supka Géza fordításában az Olcsó Könyvtárban jelentek meg, részleteket közöl. E levelek élénk rajzát adják a kalapos király gondolkodásának, ritka intellektualitásának. — 32. szám. *József császár ismeretlen levele.* Bojnic Iván a zágrábi orsz. levéltárban őrzött levelet közöl. A német eredeti Glinában 1788 márcz. 13-án kelt. A Világ magyar fordításban közli. — 34. szám. *Régi magyar könyv a szabadkőművessegről.* E névtelen cikk egy Kassán 1792-ben Ellinger János betűjével nyomtatott »A Frey Maurer, avagy Szabad-Kőműves Rendnek oltalmazása« munkának tartalmi ismertetését nyújtja. — 37. szám. *Szekula Jenő: Az Aquincumi nő.* A római kori siremlékek alapján arról ír, hogy milyen volt az aquincumi nő? — 46. sz. *Dr. Lupas János: Dr. Saguna András és br. Eötvös József.* A baráti viszonyról ír, a mely őket egymáshoz fűzte.

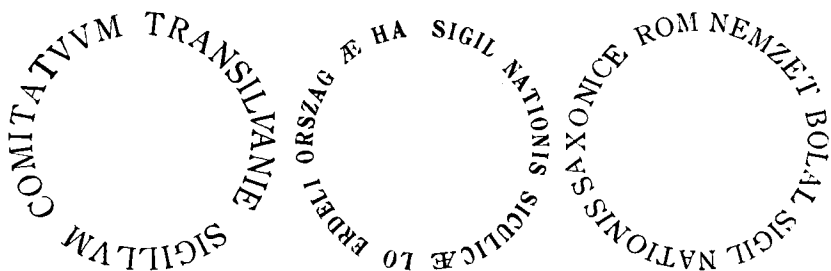
Vjesnik kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinskoga zemaljskoga arkiva. XV-ik évfolyam, 3. füzet. *Laszowszki E.: »Povjest zagrebačkih Isusovaca od. g. 1608—1618«* címen közli a zágrábi országos levéltárban őrzött »Historia collegii Zagradiensis« című kéziratot, mely ezen collegium szervezésének történetét előrebocsátva, annalesben felsorolja a rendház első tíz évének minden nevezetesebb eseményét; a feljegyző ismeretlen, de kétségtelen, hogy csakis a rendház valamely tagja lehetett. (161—187. l.) — *Horvát Károly dr. a »Nekoliko podataka o sultanu Jahija iz vatikanskoga arhiva«* című közleményben röviden ismerteti Jahija szultánnak, III. Mohamed (uralkodott 1595—1603) szultán kalandor fiának — ki bátyja elől menekülve, megkeresztelkedett és keresztény, főleg olasz fejedelmek támogatásával meg akarta szerezni a török trónt és a birodalmat keresztény állammá tenni — hányatott sorsát; ezután közöl a vatikáni levéltárban (Borghese I. 913. 710—723.; Bibl. Vat. Cod. Ottob. lat. 1941. f. 133., u. o. 1341. f. 132., u. o. 1941. f. 134.) őrzött okiratokat, melyek Jahija szultán sorsára vonatkoznak: a firenzei hercegi palotában Jahija ajánlatai tárgyában 1609 ápr. 20-án és 23-án tartott tanácskozás jegyzőkönyvét, Jahija szultánnak az ohridai érsekhez, a spalatói püspökhöz és a velencei köztársasághoz 1648 október havában intézett kérelmére vonatkozó leveleket. Tomić Iván (»Sastanak i dogovor srpskih glavara u Kućima 1614. radi ustanka na Turke«, Beograd, 1901. 19. l.) Jahija szultán első életrajzának, Vittorio Catualdi »Sultan Jahija dell' imperial casa Ottomana ed Alessandro conte di Montenegro ed i suoi discendenti in Italia. Trieste, 1887.« című művének (mely Levaković Ráfaelnek, Jahija barátjának feljegyzésein alapul, 1. Udinei orsz. levéltár »La vita del serenissimo sultan Jahija... I) adatait képzeletből veteknek mondja; a most közölt oklevelek azonban igazolják

helyességüket. (179—197. l.) — *Deželić Velimir dr.*: »*Kako su Francuzi g. 1813 otišli iz Karlovca*« czimen közli Lopašić Mirkónak a zágrábi egyetemi könyvtárban őrzött »Umständliche Beschreibung der in der Nacht von 17. bis 18. August zu Karlstadt vorgefallenen Begebenheiten, der Verteidigung der Kulpabrücke gegen die Franzosen und Misshandlung des französischen Obristleutenants Leczinger und Oberleutenant Mirkovich durch die bewafnete Karlstädter Bürgerschaft« czímű feljegyzéseit. (198—202. l.) — *Horvát Rudolf dr.*: »*Hrvatska oporuka Nikole Makara od god. 1671.*« czímen a Horvátország történetében nevezetes Makar-családra vonatkozó főbb adatok előrebocsátásával közli Makar Miklósnak, a körösvidéki katonai parancsnoknak 1671-ben kelt horvát kaj-szólásban, magyar helyesírással irt és a zágrábi országos levéltárban őrzött végrendeletét, mely megvilágítja ezen férfiú takarékoságát, vagyonságát és vallásosságát. (203—214. l.) — *Urlić Simon*: »*Brat zamjenio brata u turskom suzanjstvu g. 1654—55.*« czímen bevezető magyarázatok után közöl boszniai cyrill írású, a zárai helytartóság levéltárában őrzött hat levelet, melyek Kopešić Péternek és illetve öccsének, Józsefnek török rabságára vonatkoznak és érdekesen megvilágítják a török rabok sorsát. Kapešić Pétert, ki Velencze szolgálatában küzdött, Knin elfoglalása alkalmával rabságra hurczolták; öccse saját személyével kiváltotta azon reményben, hogy bátyja majd összegyűjtheti a váltságdíjat; ez ezt nem tehette, ezért Velenczéhez fordult és török rabot kért, hogy ennek átadásával kiszabadítsa öccsét; a rab, kit Velenczéből kap, útközben meghal; 10 hónapon át eredménytelenül kér új rabot Velenczétől, végre mikor öccsét a gazda már 50 garasért áruba akarja bocsátani, segít rajta a doge egy török rab átengedésével. (215—220. l.) — *Ivić Alexa* folytatólág közli »Живот два у Уракеој« czímű tanulmányát, ismertetve a magyarországi szerbek életét 1629—1638-ig: a harminczéves háborúban küzdő szerbek közül kiemelkedők Rajković Miklós és Marković Miklós obesterek, az iszákos Rác Gábor, a komáromi sajkások fővajdája, az erdélyi fejedelmek szolgálatában álló Toholjavić Rác Iván kapitány, kinek I. Rákóczi György Bihar-megyében birtokot adományoz, temesvári Rác Száva, kit a török ellen viselt háborúban szerzett érdemeiért I. Rákóczi György nemességre emel, galgói Rác Ádám, a fejedelem moldvai csapatainak felügyelője és Branković György gróf, a kiváló diplomata. Békés időben a magyarországi szerbek földműveléssel, állattenyésztéssel foglalkoztak, sokan közülök ügyes és kedvelt kereskedők voltak. (221—235. l.) — *Horvát Rudolf dr.*: »*Koprivnički godišnji sajmovi*« czímen közli Koprivnica levéltárából a város területén tartható vásárokat engedélyező királyi okiratokat, melyek közül egy 1638 május 17-én Pozsonyba, egy 1652 jún. 4-én Bécsben és egy 1793. jan. 21-én Bécsben kelt. (236—240. l.) — *Strohal Iván*: »*Don Fr. Bulić i Dr. J. Bervaldi: Kronotaksa solinskih biskupa uz dodatak kronotaksa spljetskih nadbiskupa*« czímű közleményben könyvismeretetés kapcsán méltatja Bulić Ferencznek a legrégibb horvát vonatkozású feliratok felderítése és magyarázása körül szerzett érdemeit, sajnálva, hogy a kutató a vizsgálódás eredményeit többnyire olasz nyelven közli. (240—243. l.) — *Noršić Vjekoslav*: »*Uzgovor medju zagreb-kaptola i samoborske općine glede desetine, skopljen god. 1541.*« czímen közli a zágrábi káptalan és Szamobor község között a tized dolgában 1541-ben történt megállapodásra vonatkozó és Szamobor község levéltárában őrzött okiratot. (243—244. l.)

Tárcza.

A pragmatica sanctio és Erdélyország pecsétje.

Dr. Turba Gusztáv, bécsi egyetemi tanár a Pragmatica Sanctio tavalyi kétszázadik évfordulója alkalmából az osztrák miniszerelnök megbízásából kiadta az e nevezetes államiratra vonatkozó szövegeket. E munkában található a női örökösödés elfogadásakor az erdélyi országgyűlés által 1722 márczius 30-án kibocsátott oklevél is. Mellékelve van (137. lapon) »Erdélyország három nemzetének egyforma nagyságú papirpecsétje, a következő, nehezen olvasható köriratokkal :

»Ezekhez« — így folytatja a 34. jegyzet a lap alján — dr. Gooss Roderich úr, a bécsi állami levéltár tisztviselője, a következő, magyarázatokat volt szíves fűzni : »lo (?) erdely ország ae ha || rom nemzet bolal« olvasandó a második s harmadik pecsétről.« Ennek jelentése : »Das ... Siebenbürgerland besteht, wie folgt (?) aus drei (három) Nationen.« Hogy »lo« mit jelentsen, ki nem található.«¹

Világos és a »Századok« egy olvasója sem lehet egy pillanatban is kétségben a felől, hogy a szöveg : »A három nemzetből álló Erdélyország.« Ez nem is nehezen olvasható. Az annyira rejtélyes »lo« pedig a mondat utolsó szótagja. Németre fordítva : Das aus drei Nationen bestehende Siebenbürgen.

¹ Was »lo« heissen soll, ist unerfindlich.

Kicsiny dolognak látszik, de azért egy kis tanulságot levonhatunk belőle.

Azt, hogy ha valaki magyar történettel foglalkozik, tán nem felesleges, ha ért magyarul is.

M. H.

Az első magyarországi protestánsellenes királyi rendelet kérdéséhez.

Dr. *Gagyi* Sándor úr *Zsinka* Ferencz ismertetésére írt válaszában egy olyan kérdést érintett, a melyben az ismertető reám hivatkozott, s a melyhez a tárgy érdekében kötelességem hozzászólni. *Gagyi* 1520-ból keltnek nevezi az első királyi rendeletet a protestánsok ellen.

Ezzel szemben meg kell jegyeznem, hogy :

I. Az elsőnek hirdetett adatot olyan forrásból meríti, hogy azt, ha kellő kritikával dolgozik, legfőllebb megemlíti, de föltétlen bizonyosnak semmi esetre nem állítja. Egy 1774-ben működő bizottság jelentésének futólagos bevezetése bizonyára nem az a hely, a honnan kritika nélkül lehetne adatot venni, ha az a jelentés még úgy hivatkozik is oklevélre. Különben ezt az 1520-ra szóló adatot semmi sem támogatja, sem oklevél, sem egykorú följegyzés, pedig a szemfüles olasz követek figyelmét nehezen kerülte volna el az ilyen nagy ujság.

II. Második adatát bizonyynyal le nem írja *Gagyi* úr, ha az Egyháztörténelmi Emlékek I. 123—124. oldalait megnézi. Itt láthatta volna, hogy igenis van egy 1523-as oklevél, *de annak dátuma téves*. Sok helyütt látható itt helyes, ott téves dátummal 1524. III. 9. helyett. *Gagyi* úrnál hibás még azért is, mert 1523 május »8«-inak állítja, holott a »... Sabbatho proximo ante Dominicam Cantate Anno 1523«¹ május 2-nek, nem pedig 8-nak felel meg. Ugyancsak május 2. a dátum a tévesen közlőknél is, a Kaprinay-gyűjtemény másolóját kivéve, (XI. k. 4°. 119. o. 102. sz.) a ki május 5-re fejti.

III. Hogy a szebeni szájhagyomány szerint történt ott könyvégetés 1523-ban Kaplyon László esztergomi érseki biztos érseki odaküldetésekor — azt már *Fabritius* alapvető értekezése² is valószínűtlennek tartja.

IV. Végül igazán nem tudom honnan veszi, hogy az 1524 márczius 9-iki rendelet nem a szebeniekhez szól. Sajna érteke-

¹ Haner.

² Pemfflinger Márk százsz gr. é. (Érték. a tört.-tud. k. IV. k. 6. sz.)

zéséből nem tudtam eligazodni, honnan ismeri ezt az oklevelet, mert 21. lapján, a hol beszél róla, forrást erre vonatkozólag nem említ. Ilyen dátumú oklevél pedig csak egy van, s ez sok helyen található, mint említettem, helyes és téves dátummal, de minden alakjában kifejezetten a szebeniekhez szól.

Ezek után tehát még mindig áll, mit a censura történetéről szóló értekezésemben bővebben kifejtettem, hogy az első királyi rendelet Magyarországon a protestantismus ellen az 1524 márczius 9-iki.

Dr. Molnár Imre.

Hivatalos értesítő.

A Magyar Történelmi Társulat 1914 február hó 12-én d. u. 5 óraker tartott r. vál. ülésének jegyzőkönyve.

Jelen vannak : Dr. Csánki Dezső ügyv. alelnök elnöklete alatt : Dr. Fejérpataky László alelnök, dr. Áldásy Antal, dr. Angyal Dávid, Dedek Crescens Lajos, dr. Domanovszky Sándor, dr. Hodinka Antal, dr. Illés József, dr. Lukcsics József, dr. Lukinich Imre, dr. Madzsar Imre, dr. Reiner János, dr. Szabó Dezső, dr. bártfai Szabó László, dr. Szentpétery Imre vál. tagok, Barabás Samu főtitkár, dr. Iványi Béla titkár és számos rendes tag.

Elnök a jegyzőkönyv hitelesítésére : dr. Szabó Dezső és dr. Lukinich Imre vál. tagokat kéri fel.

8. Főtitkár bejelenti a tagajánlásokat. Alapító tagúl 400 koronával ajánltatik Sturmán Györgyné, Pappszász Ilona, ajánlja a főtitkár. 1914-től fogva évdíjas rendes tagokúl ajánltatnak : Ifj. báró Perényi Zsigmond belügyministeri államtitkár Budapest, Némethy Károly belügyministeri államtitkár Budapest, Tóth István szobrászművész Budapest, dr. Wettstein János cs. és kir. udvari és külügymin. fogalmazó Bécs, Reissig Lajos cs. és kir. sorhajóhadnagy Bécs, Kresz Ferencz gyárigazgató Budapest, Szirmay József cs. kir. kamarás, huszárnagy Bécs, Jobbaházi Döry Etelka Újdombovár, — mindannyit ajánlja az elnök. A kecskeméti ó-kollegiumi közs. népisk. tanítótötestülete, Sziklai Jenő könyvkereskedő Eperjes, Hertelendy László cs. és kir. huszárfőhadnagy Szászsebes, Nagyvárad város nyilv. könyvtára, dr. Oslay Ferencz kir. kath. főgymn. tanár Szakolcza, Thököly Blanka polg. isk. tanítónő Szombathely, mind a hatot ajánlja a főtitkár, Komáromy Andor ny. tanfelügyelő Kolozsvár, aj. : Nagy Géza, Kirchner Hermann cs. és kir. altábornagy Budapest, aj. : Horváth Sándor, György Lajos főgymn. tanuló Kalocsa, aj. : a titkár, dr. Niklai Péter fővárosi levéltári hivatalnok Budapest, aj. : dr. Gárdonyi Albert, Basska János tanárjelölt Budapest, aj. : Bányai Károly. — Megválasztatnak.

9. Elnök felkérésére dr. Szabó Dezső vál. tag *A pozsonyi béke 1491.* című dolgozatát olvassa fel.

10. Főtitkár felolvassa az 1914 jan. 1—31-ig terjedő pénztári kimutatást. Eszerint : összes bevétel a postatak. pénztárban jan. hóban : 10.719 korona 55 fillér ; összes kiadás postatak. pénztárban jan. hóban : 6.441 korona 90 fillér ; pénzmaradvány a postatak. pénztárban jan. 31-én : 4.227 korona 65 fillér ; ehhez adván a P. H. E. T.-nál lévő

folyószámlai tiszta követelést: 6250 korona 71 fillért, összesen rendelkezésünkre állott jan. 31-én a két takarékbán: 10.528 korona 36 fillér.

Ebben az összegben azonban a kimutatott 1500 koronányi alapítványon kívül még további 39 korona 79 fillérnyi 1913-ban befolyt s az érékpapírvásárlásnál fennmaradt alapítvány is foglaltatik, tehát most összesen 1539 korona 79 fillérnyi alapítvány tőkésítendő. A pénztárnok azt javasolja, hogy ezen összegért P. H. E. T.-i 4%-os kamatozó községi kötvény vásároltassék. — Tudomásul vétetvén, a pénztárnok javaslata elfogadtatik.

11. Főtitkár felolvassa és előterjeszti a gazdasági bizottság javaslatait, melynek megfelelően a választmány: *a)* az 1913. évi zárszámadást a zárszámadások megvizsgálására kiküldött bizottság jelentése alapján elfogadja s a pénztárnoknak a felmentvényt a szokásos fenntartással megadja, dr. Reiszig Ede és dr. Illés József számvizsgáló bizottsági tagoknak önzetlen és fáradságos munkájokért jegyzőkönyvi köszönetet szavaz; *b)* az 1914. évi költségvetést elfogadja; *c)* a Terray-féle, a Rég. és Embertani Társulattal közösen birt részvény ügyének elintézését az elnökségre bízva, *d)* és a kisorsolt egy darab 1000 korona névértékű jelzáloghitelbanki zálogjegy helyett P. H. E. E.-i községi kötvény vásárlását határozza el.

12. A márcziusi közgyűlési felolvasás tárgyában elnök felkéri a választmányt, hogy ennek elintézésével az elnökséget bízva meg. — A vál. a közgy. felolvasás ügyének elintézésével az elnökséget bízva meg.

13. Főtitkár bemutatja Trencsén vármegye alispánjának meghívását az idei vándorgyűlésnek Trencsén vármegyében való megtartására. — A vál. a meghívást köszönettel fogadván, a vándorgyűlés előkészítésével az elnökséget bízva meg.

14. Főtitkár jelentést tesz az Irányi—Puky-féle letétnek f. é. jan. 26-án történt felbontásáról, újra való lepecsételéséről és az iratoknak ideiglenes letétként az Orsz. Levéltárban történt elhelyezéséről. — Tudomásul szolgál.

Több tárgy nem lévén, elnök az ülést berekeszti.

Kelt mint fent.

Dr. Csánki Dezső, ügyv. alelnök. *Dr. Iványi Béla*, titkár.

Hitelesítjük: *dr. Lukinich Imre*, *dr. Szabó Dezső*.

Az 1913. évi számadások megvizsgálására kiküldött bizottság jelentése.

Tisztelt Közgyűlés!

Az igazgató-választmány 1913. december hó 4-én tartott ülésében alólirottakat bízta meg, hogy a Magyar Történelmi Társulat 1913. évi számadásait megvizsgáljuk. Van szerencsénk ennek következtében jelenteni, hogy megbízatásunkban, az alóli-írt napon, a következőleg jártunk el: Ez idén is felkértük Strömpl János vallás- és közoktatásügyi ministeri számvevősegi aligazgató urat, hogy mint szakértő, a pénztárnok által vezetett könyveket, a számadáshoz mellékelte utalványokat, nyugtákat és számlákat, a m. kir. postatakarékpénztár, valamint a Pesti Hazai

Első Takarékpénztár értesítéseit és számlakivonatait tételről tételre vizsgálja át és eljárása eredményéről tegyen jelentést.

Strömpl János min. számvevősegi aligazgató úr, kérésünknek eleget tévén, tapasztalatairól az 1. alatt mellékelt jelentésben számolt be.

E jelentés alapján, f. évi jan. hó 26-án, megvizsgáltuk a Társulat pénzkezelését.

Eljárásunkat a pénztári főnapló vizsgálatával kezdtük meg.

A főnapló szerint az 1913. évi bevételt 69.378 K 19 f-ben, az 1913. évi kiadást 68.089 K 58 f-ben állapítottuk meg. A főnapló szerint tehát a készpénzmaradvány 1913. évi decz. 31-én 1288 K 61 f volt, mely összeg a postatakarékpénztárnak 1914. évi január hó 1-én kelt 1 $\frac{1}{2}$ számlakivonata szerint 305 K 43 f pénzmaradvánnyal és az ugyancsak 1914. évi jan. hó 8-án kelt 6 $\frac{1}{2}$ számlakivonathoz csatolt 10. sz. befizetési lap szerint 983 K 18 f bevétellel, összesen 1288 K 61 f-el fedezve van, szóval az 1913. évi 1288 K 61 f pénzmaradvány a postatakarékpénztárban tényleg gyümölcsoztetőleg van elhelyezve.

Ezután áttértünk a Pesti Hazai Első Takarékpénztár Egyesületnél a »Magyar Történelmi Társulat« czímen vezetett folyószámla ellenőrző-könyvének megvizsgálására. E szerint a könyv szerint a Pesti Hazai Első Takarékpénztár Egyesületnél is maradt 1913. évi decz. hó 31-én 271 K készpénzmaradvány, melynek igazolásául csatoljuk 2 $\frac{1}{2}$ alatt az illető folyószámlakivonatot.

A főnapló és a folyószámlakönyv szerint tehát a Magyar Történelmi Társulatnak 1913 decz. 31-én összesen 1559 K 61 f-nyi készpénze maradt.

A főnaplónak és a folyószámlának bevételi és kiadási eredményei rovatonként összesítve vannak a főkönyvben. A főkönyv összesített bevételeiből és kiadásaiból az átutalásokat levonván — nehogy azok a zárószámadást mód felett nagyra növeszték és esetleg helytelen következtetésekre adjanak okot, — a Magyar Történelmi Társulat 1913. évi összes bevételét 52.137 K 87 f-ben és összes kiadását 50.578 K 26 f-ben állapítottuk meg. E szerint a főkönyv szerint is tehát — mint fentebb a főnapló és folyószámla szerint — a Magyar Történelmi Társulat 1913. évi decz. hó 31-én volt készpénzmaradványát 1559 K 61 f-ben állapítottuk meg.

Azután áttértünk az 1913. évi zárószámadás megbírlására. Ezt a zárószámadást 3 $\frac{1}{2}$ alatt csatoljuk. A zárószámadás a főkönyv alapján készült s annak bevételi s kiadási tiszta (t. i. az átutalások nélküli) eredményeit tünteti fel. E szerint a zárószámadás szerint is a Magyar Történelmi Társulat készpénzmaradványa 1913 decz. 31-én 1559 K 61 fillér volt.

Az előző évek pénztárvizsgálatainak szokását követvén, most a zárószámadás alapján az 1913. évi költségvetési előirányzat és az 1913. évi zárószámadás eredményei közötti eltéréseket kellene részleteznünk. Ámde ez alkalommal eltérünk az eddig követett szokástól a következő okokból: A zárószámadás minden tétele most is a leggondosabb ügyvitelről tesz tanuságot. Továbbá az előirányzat 39 K 21 fillérnyi hiánnyal záródott, a zárószámadás pedig 1559 K 61 fillérnyi felesleget tüntet fel, tehát az előirányzatnál 1598 K 82 fillérrel kedvezőbb. Azután azt tapasztaltuk — és ezt erősen hangsúlyozzuk —, *hogy az 1913-ban felmerült mindennemű költség az 1913-ik számadási év keretében ki is lett egyenlítve*, miből az következik, hogy az 1559 K 61 fillérnyi pénzmaradvány nem csupán számadás szerinti, hanem valóságos gazdálkodási felesleg. Azt is tapasztaltuk, hogy a Magyar Történeti Életrajzok 1913. évfolyamának minden költsége már ki van fizetve, bár ez az évfolyam 1943 K 70 fillérnyi veszteséget okozott a Magyar Történelmi Társulatnak.

Ezek azok az okok, a melyek miatt felmentve érezzük magunkat az előirányzat és eredmény közti eltérések részletezésének kötelessége alól. Különben is, a mely rovatokon lényegesebb eltérések vannak, mint pl. az »Előre nem látható bevételek«, az »Alapítványok«, az »Idegen pénzek«, a »Századok nyomdai költségei«, az »Előre nem látott kiadások« rovatain, ott a pénztárnok a zárószámadás keretében az eltérések okait amúgy is részletezte.

A pénztárvizsgálat további menetében megvizsgáltuk a törzsvagyon főkönyvet. E szerint a Magyar Történelmi Társulat vagyona 128.800 koronát tesz ki. Ebből a Pesti Hazai Első Takarékpénztárnál letétben van 128.400 K névleges értékű értékpapír. Igazolja ezt a nevezett pénzügyintézetnek hitelesen kiállított és 4 % alatt csatolt letétszámlakivonata. A többi 400 K törzsvagyon a társulati pénztárnoknál őrizett egy darab kötelezvény nyel van fedezve és igazolva. Az említett letétszámlakivonat szerint a Pesti Hazai Első Takarékpénztár Egyesület egy darab millenniumi emlékérmét is őriz. Őriz még a nevezett takarékpénztár egy Pesti Magyar Kereskedelmi Banki részvényt is. Erről a részvényről az 1911. és 1912. évi pénztárvizsgálati jelentésekben, melyeket szintén alulírtak terjesztettek elő, kimerítően tájékoztattuk a tisztelt közgyűlést. Ez a részvény a Terray Isván adománya s felerészben a Régészeti Társulat tulajdona.

Ha nyomós okai nincsenek arra az igazgató válaszmánynak, hogy ez a részvény még mindig osztatlanul a Magyar Történelmi Társulat birtokában maradjon, akkor javasoljuk, hogy ez az

ügy a Magyar Történelmi Társulat és Régészeti Társulat közt végre rendeztessék.

A fent említett 128.800 koronányi törzsvagyont az 1912 végén volt 135.000 koronányi törzsvagyonnal szembe állítván, 6200 koronányi apadás mutatkoznék. Ennek oka az, hogy egyrészt 11.600 koronával apadt, másrészt 5400 koronával szaporodott 1913 folyamán az értékpapírok állaga. Az apadás okai: A »Thaly-alap«-ra átvitetett 200 K n. é. magyar koronajáradék, a »Nem alapítványi természetű tőke« cz. alapra átvitetett 10.000 K n. é. magyar koronajáradék, a Kolozsvári ref. theol. fakultás 400 koronás kötelezvényét a pénztárnok őrizetéből kiváltotta, egy 1000 koronás magyar jelzáloghitelbanki kötvény kisorsoltatott. A mint méltóztatnak hallani, ezek az apadások csak számadás szerintiék, mert a Társulat ezeket az apadásokat más címeiken mint szaporodásokat könyvelte el.

A törzsvagyonnál 1913 folyamán előállott 5400 koronányi szaporodás oka az, hogy 5400 K n. é. 4%-os magyar koronajáradék kötvényt vásároltunk. Ehhez a vásárláshoz a Társulat a pénzt a következő forrásokból szerezte: 1912-ből maradt 179 K 03 f alapítvány, Budapest székesfővárostól kaptunk 1913-ban 2000 K segélyt, Bay Ilonától, Némethy Lajostól, a Kolozsvári ref. theol. fakultástól, Pintér Jenőtől, Fraknoi Vilmostól, Gróf Kornis Károlytól kaptunk összesen 1382 K alapítványt, egy kisorsolt értékpapírért kaptunk 1000 koronát. Mindez összesen 4561 K 03 fillér. Még maradt is ebből a pénzből 1914-re mint tőkésítendő alapítvány 39 K 79 f.

A pénztárvizsgálat további folyamán megállapítottuk, hogy a Magyar Történelmi Társulat 1913 folyamán már 12 különböző rendeltetésű alapot kezelt. A 12 alap közül 7 alapnak pénzei folyószámlákon, 5 alapnak pénzei pedig betétkönyvecskékben vannak elhelyezve a Pesti Hazai Első Takarékpénztár Egyesületnél. Az egyik alapnak értékpapirjai a Magyar Földhitelintézetnél őriztetnek.

Az alapok a következők:

1. Thaly-alap, mely az 5 $\frac{1}{2}$ % alatt csatolt számlakivonat szerint 1913 decz. hó 31-én 1466 K készpénzmaradvánnyal és a 6 $\frac{1}{2}$ % alatt csatolt letétjegyzék szerint 200 K n. é. értékpapírral rendelkezett.

2. »Néhai dr. Thaly Kálmán alapítványa magyar történelmi czélokra« cz. alap 1913 decz. 31-én a 7 $\frac{1}{2}$ % alatt csatolt számlakivonat szerint 6385 K készpénzmaradvánnyal zárult. Ennek az alapnak a Magyar Földhitelintézetnél a 8 $\frac{1}{2}$ % alatt csatolt értesítés szerint 50.000 koronányi értékpapir-vagyona is van.

3. Teleki-alap, mely 1913 decz. 31-én a 9 $\frac{1}{2}$ /. alatt csatolt számlakivonat szerint 738 K készpénzmaradvánnyal rendelkezett.

4. Teleki Mihály levelezései alap a 10 $\frac{1}{2}$ /. alatt csatolt számlakivonat szerint 12.475 K készpénzmaradvánnyal bírt 1913 decz. 31-én.

5. Zichy Jenő-alap 1913 decz. 31-én a 11 $\frac{1}{2}$ /. alatt csatolt számlakivonat szerint 2066 korona készpénzmaradvánnyal rendelkezett.

6. A »Századok« név- és tárgymutatójának kiadására szánt alap egyenlege a 12 $\frac{1}{2}$ /. alatt csatolt számlakivonat szerint 1913 decz. 31-én 151 K volt csak, de ez az alap a 13 $\frac{1}{2}$ /. alatt csatolt letétjegyzék szerint 6300 K n. é. értékpapír-vagyonnal is rendelkezett.

7. »Nem alapítványi természetű tőke« cz. alapnak 1913. évi decz. hó 31-én csak 234 koronányi készpénzmaradványa volt ugyan a 14 $\frac{1}{2}$ /. alatt csatolt számlakivonat szerint, de a 15 $\frac{1}{2}$ /. alatt csatolt letétjegyzék szerint ez az alap is 10.200 K n. é. értékpapírvagyonnal bírt.

A 16 $\frac{1}{2}$ /. alatt csatolt betétálladékkimutatás szerint 1913. évi decz. hó 31-én :

8. A Zichy-Codex-alap 405 K 83 f,

9. Cserhalmi Samu biztosítéka 1015 K 84 f,

10. Szilágyi Sándor-alap 2243 K 78 f,

11. Gróf Nádasdy-féle Árpád sírja alap 1766 K 49 f,

12. Várnai síremlékalap 227 K 26 fillérnyi készpénzzel rendelkezett.

Végezetül felsoroljuk a »Magyar Történelmi Társulat« cz. folyószámla értékpapirjait a 4 $\frac{1}{2}$ /. alatt csatolt letétszámlakivonat alapján szembeállítván az 1912 decz. 31-én volt eredménnyel :

	1912 decz. 31.	1913 decz. 31.
1. Kisbirtokosok orsz. földhitelint. záloglevél 4 $\frac{1}{2}$ %-os	6000 K	6000 K
2. Magyar Jelzálog Hitelbank záloglevele 4 $\frac{1}{2}$ %-os	50200 K	49200 K
3. Magyar Koronajáradékkötvény 4%-os	36200 K	31400 K
4. Pesti Hazai Első Takarékpénztár Egyesületi kötvény 4%-os	27800 K	27800 K
Átvitel....	120200 K	114400 K

	1912 decz. 31.	1913 decz. 31.
Áthozat ..	120200 K	114400 K
5. Magyar Jelzálog Hitelbanki záloglevél 4%-os	14000 K	14000 K
6. Magánkötelezők a kézi pénztárban	800 K	400 K
7. Pesti Magyar Kereskedelmi Bank részvénye (Közös a Régészeti Társulattal)	—	—
Összesen :..	135000 K	128800 K

Eljárásunk során meggyőződést szereztünk, hogy Cserhalmi Sámuel pénztárnok ur a Társulat pénztárát kifogástalanul kezeli és egyúttal felkérjük a Tisztelt Közgyűlést, hogy Cserhalmi Sámuel pénztárnok úrnak a felmentést a szokásos fenntartással megadni méltóztassék.

Kiváló tisztelettel maradtunk a Tisztelt Közgyűlésnek kész szolgálói

Budapesten, 1914. évi jan. 26-án.

Dr. Reiszig Ede,
a számvizsgáló-bizottság tagja.

Dr. Illés József,
a számvizsgáló-bizottság tagja.

Kimutatás a Magyar Történelmi Társulat törzsvagyonáról 1913. év végével.

A) Alapítványi természetű tőke.

1. Magyar Jelzálog Hitelbanki záloglevél ..	4 1/2 %-os	39.600 K
2. » » » »	»	9.600 »
3. » » » »	4 %-os	1.400 »
4. » » » »	»	12.600 »
5. P. H. E. T. Egyesületi kötvény	»	27.800 »
6. Magyar koronajáradéki kötvény	»	31.400 »
7. Kisbirtokosok orsz. földhitelintézeti zálog- levél	4 1/2 %-os	6.000 »
Összesen		128.400 K

B) Nem alapítványi természetű tőke.

Magyar koronajáradék	4 %-os	10.200 K
----------------------------	--------	----------

C) Századok név- és tárgymutatójának kiadására szánt alap.

Magyar koronajáradék	4 %-os	6.300 K
----------------------------	--------	---------

Az A), B) és C) rovaton lévő összes törzsvagyon 1913 december 31-én..... 144.900 K

A Magyar Történelmi Társulat 1913. évi zárószámadása.

I. Bevételek.

A) Magyar Történelmi Társulat	Előirányzat 1913-ra	Eredmény 1913-ban
1. Pénztári maradvány 1912-ből	8.078.18	8.078.18
2. Tagdíjakból, tagdíjhátralékokból, előfizetésekben	13.500.—	14.255.15
3. Az alaptőke utáni kamatok	5.774.—	5.719.50
4. A forgótőke utáni kamatok	550.—	622.88
5. A Századok és egyéb kiadványok eladásából	750.—	620.62
6. A P. H. E. T. E. és E. M. Á. B. T. adománya	400.—	400.—
7. Előre nem látható bevételek	240.—	199.84.—
ifj. Kristyóry János hagyománya		200.—
Budapest székesfővárostól segély 1913-ra		2.000.—
Hirdetéseikért		200.—
Hadtörténelmi Közleményekért		5.—
Történelmi Tárért utólagos bevétel.....		77.20.—
8. A vallás- és közoktatásügyi ministeriumtól segély.....	2.000.—	2.000.—
9. Remélhető új alapítványokból: Némethy Lajos 100 K, Kolozsvári ref. theol. fakultás 400 K, dr. Pintér Jenő 200 K, Fraknói Vilmos 82 K, gróf Kornis Károly 400 K, összesen.....	700.—	1.182.—
10. Idegen pénzek		425.45
gróf Zichy Nándortól a »Zichy-codex« alapra		1.000.—
»Teleki Mihály levelezései« cz. alapra....	500.—	2.000.—
Egy kisorsolt záloglevélért		1.000.—
A) összesen	32.492.18	39.985.82

B) Magyar Történelmi Életrajzok.	Előirányzat 1913-ra	Eredmény 1913-ban
11. A Magyar Történelmi Életrajzok előfizetéseiből	4.150.—	4.104.80
12. A Magyar Történelmi Életrajzok 1913. évi segélye az Akadémiától.....	1.000.—	1.000.—
13. A Magyar Történelmi Életrajzok 1913. évfolyamáért az Athenaeumtól	1.200.—	1.200.—
14. A Magyar Történelmi Életrajzok clichéiért az Athenaeumtól 1913-ra	300.—	300.—
15. Pénztári maradvány 1912-ből.....	2.126.31	2.126.31
16. Az 1912. évi hiány fedezésére A) főszámla 13. r.	1.623.69	1.477.24
17. Az 1913. évi hiány fedezésére A) főszámla 14. r.	2.650.—	1.943.70
B) összesen	13.050.—	12.152.05
A) és B) összesen	45.542.18	52.137.87

II. Kiadások.

A) Magyar Történelmi Társulat.		Eredmény 1913-ban	Előirányzat 1914-re
1. A tisztviselők tiszteletdíja		4.586.67	4.570.18
Előleg			50.—
2. A Századok 1913. évi nyomdai és expedi- cionális költségei (53 ív)		9.960.—	9.673.99
A Hellebrant-féle könyvészet			565.36
3. A Századok 1913. évi írói tiszteletdíjai ..		3.740.—	3.496.19
4. A szolgák díjazására		552.—	552.—
5. Irodai költségekre		850.—	872.54
6. A takarékpénztáraktól felszámított díjak, jutalékok stb.		440.—	380.32
7. Az Athenaeumnak s más nyomdának kü- lönféle nyomtatványokért.		420.—	650.31
8. A kiadványoknak 1913. évi raktári keze- léseért		260.—	269.87
9. Postai megbízások költségeire		500.—	355.45
10. Remélhető új alapítványok tőkésítése ..		879.03	1.321.24
11. A Századok név- és tárgymutatójának kiadására szánt alap képzésére		5.200.—	5.200.—
12. Előre nem látott kiadások			158.16
Bay Ilona adománya a »Thaly-alapra« ..			200.—
ifj. Kristyó János hagyománya		370.—	200.—
A székesfőváros segélyén értékpapir			1984.21
id. Szinnyi Józsefnek koszorú			30.—
Gróf Teleki Gézának koszorú			50.—
13. A Magyar Történeti Életrajzok 1912. év- folyamának kiadásánál felmerült hiány fedezésére		1.623.69	1.477.24
14. A Magyar Történeti Életrajzok 1913. év- folyamának kiadásánál felmerült hiány fedezésére		2.650.—	1.943.70
15. Idegen pénzek			425.45
Gróf Zichy Nándortól a »Zichy-codex« alapra			1.000.—
»Teleki Mihály levelezései« alapra		500.—	2.000.—
A kisorsolt záloglevél helyett értékpapírt vettünk			1.000.—
A) összesen		32.531.39	38.426.21

B) Magyar Történeti Életrajzok.

16. 1912. évi nyomdai számla (30 ív)	2.550.—	2.444.29
17. 1912. évi írói tiszteletdíjak (30 ív)	700.—	725.—
18. 1912. évi illusztrációk költsége	500.—	434.26
19. 1913. évi nyomdai számla (30 ív)	5.500.—	5.217.88
20. 1913. évi írói tiszteletdíjak (30 ív)	1.500.—	1.500.—
21. 1913. évi illusztrációk költsége	1.500.—	1.030.62
22. 1913. évi szerkesztői tiszteletdíj	800.—	800.—
B) összesen	13.050.—	12.152.05

	Előirányzat 1913-ra	Eredmény 1913-ban
A) és B) összesen bevétel	45.542.18	52.137.87
A) és B) összesen kiadás	45.581.39	50.578.26
Maradvány (hiány) ..	39.21	1.559.61

Kelt Budapesten, 1914. évi január hó 10-én.

A Magyar Történelmi Társulat 1914. évi költségvetése.

I. Bevételek.

A) Magyar Történelmi Társulat.	Eredmény 1913-ban	Előirányzat 1914-re
1. Pénztári maradvány 1913-ból	8.078.18	1.559.61
2. Tagdíjakból, tagdíjhátralékokból, előfizetések-ből	14.255.15	14.200.—
3. Az alaptőke utáni kamatok	5.719.50	5.922.—
4. A forgótőke utáni kamatok	622.88	630.—
5. A Századok és egyéb kiadványok eladásából	620.62	600.—
6. A P. H. E. T. P. és E. M. Á. B. T. adománya	400.—	400.—
7. Előre nem látható bevételek	199.84	220.—
ifj. Kristyó János hagyománya	200.—	—
Budapest székesfővárostól segély 1913-ra Hirdetésekkért	2.000.—	400.—
Hadtörténelmi Közleményekért	200.—	5.—
Történelmi Tárért utólagos bevétel	77.20	—
8. A vallás- és közoktatásügyi miniszteriumtól segély	2.000.—	2.000.—
9. Remélhető új alapítványokból: Némethy Lajos 100 K, Kolozsvári ref. theol. fakultás 400 K, dr. Pintér Jenő 200 K, Fraknói Vilmos 82 K, gróf Kornis Károly 400 K, összesen	1.182.—	3.000.—
10. Idegen pénzek	425.45	1.433.—
Gróf Zichy Nándortól a Zichy-codex alapra	1.000.—	—
»Teleki Mihály levelezései« cz. alapra	2.000.—	—
Egy kisorsolt záloglevélért	1.000.—	—
A) összesen	39.985.82	30.364.61

B) Magyar Történelmi Életrajzok.

11. Előfizetések-ből	4.104.80	4.150.—
12. 1914. évi segély az Akadémiától	1.000.—	1.000.—
13. 1914. évfolyamért az Athenaeumtól	1.200.—	1.200.—
14. Clichékért az Athenaeumtól 1914-re	300.—	300.—
15. Pénztári maradvány 1912-ből	2.126.31	—
16. Az 1912. évi hiány fedezésére A) főszámla 13. r.	1.477.24	—
17. Az 1914. évi hiány fedezésére A) főszámla 14. r.	1.943.70	2.760.—
B) összesen	12.152.05	9.410.—

II. Kiadások.

A) Magyar Történelmi Társulat.		Eredmény 1913-ban	Előirányzat 1914-re
1. A tisztviselők tiszteletdíja.....	Előleg	4.570.18	4.620.—
2. A Századok 1914. évi nyomdai és expeditionális költségei (55 ív a könyvészettel és a hirdetésekkel együtt).....		50.—	—.—
3. A Századok 1914. évi írói tiszteletdíjai ..		10.239.35	11.300.—
4. A szolgák díjazására		3.496.19	3.600.—
5. Irodai költségekre		552.—	624.—
6. A takarékpénztáraktól felszámított díjak, jutalékok stb.		872.54	850.—
7. Az Athenaeumnak s más nyomdának különféle nyomtatványokért (új ügyrend is)		380.32	410.—
8. A kiadványoknak 1914. évi raktári kezeléseért		650.31	700.—
9. Postai megbízások költségeire		269.87	260.—
10. Remélhető új alapítványok tőkésítése ..		355.45	450.—
11. A Századok név- és tárgymutatójának kiadására szánt alap képzésére		1.321.24	3.039.79
12. Előre nem látott kiadások		5.200.—	1.559.61
Bay Ilona adománya a Thaly-alapra....		158.16	300.—
ifj. Kristyórá János hagyománya		200.—	—.—
A székesfőváros segélyén értékpapír		200.—	—.—
id. Szinnyi Józsefnek koszorú		1.984.21	—.—
Gróf Teleki Gézának koszorú		30.—	—.—
13. A Magyar Történelmi Életrajzok 1912. évfolyamának kiadásánál felmerült hiány fedezésére		50.—	—.—
14. A Magyar Történelmi Életrajzok (1913.) 1914. évfolyamának kiadásánál felmerült hiány fedezésére		1.477.24	—.—
15. Idegen pénzek		1.943.70	2.760.—
Gróf Zichy Nándortól a »Zichy-codex« alapra		425.45	1.433.—
»Teleki Mihály levelezései« alapra		1.000.—	—.—
A kisorsolt záloglevél helyett korona-járadékot vettünk		2.000.—	—.—
A) összesen		1.000.—	—.—
B) Magyar Történelmi Életrajzok.		38.426.21	31.906.40
16. 1912. évi nyomdai számla (30 ív)		2.444.29	—.—
17. 1912. évi írói tiszteletdíjak (30 ív).....		725.—	—.—
18. 1912. évi illusztrációk költsége		434.26	—.—
19. (1913.) 1914. évi nyomdai számla		5.217.88	5.610.—
20. (1913.) 1914. évi írói tiszteletdíjak (30 ív)		1.500.—	1.500.—
21. (1913.) 1914. évi illusztrációk költsége....		1.030.62	1.500.—
22. (1913.) 1914. évi szerkesztői tiszteletdíj..		800.—	800.—
B) összesen		12.152.05	9.410.—
A) és B) összesen bevétel....		52.137.87	39.774.61
A) és B) összesen kiadás....		50.578.26	41.316.40
Maradvány, illetőleg hiány....		1.559.61	1.541.79

Cserhalmi Sámuel, pénztárnok.

ÚJ KÖNYVEK!

ÚJ KÖNYVEK!

HALÁSZ IMRE:

BISMARCK ÉS ANDRÁSSY

POLITIKAI TANULMÁNY ÁRA 6 KORONA.

SZALAY LÁSZLÓ LEVELEI

Életrajzi vázlattal és megjegyzésekkel ellátva közrebocsátja:

Dr. báró SZALAY GABOR.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA TÁMOGATÁSÁVAL.

*** ÁRA 8 KORONA. ***

Kiadja a Franklin Társulat. ❀❀ Megrendelhetők: Lampel R. KönyvKereskedése (Wodianer F. és Fiai) R.-T.-nál, Budapest, VI., Andrássy-út 21. szám és minden KönyvKereskedésben.

Érmék és régiségek vétele és eladása

A legmagasabb áron, készfizetés ellenében, vásárolunk egyes ritka darabokat, valamint egész gyűjteményeket és leleteket úgy érmeekben, mint antik arany-, ezüst- és bronzleleteket, középkori műtárgyakat, főképp aranyérméket, trébelt ezüstműtárgyakat és bronzszoborcskákat.

Brüder Egger

Wien, I., Opernring Nr. 7. Mezzanin.

Tagtársaink b. figyelmébe ajánljuk a m. kir.
Országos Levéltár következő kiadványait:

A magyar királyi Országos Levéltár diplomatikai osztályában őrzött pecsétetek mutatója.

Tizenkét fénynyomatú táblával. Összeállította *dr. Csánki Dezső*. Budapest. 1889.
Ára ... 2 korona. — *Tagányi Károly*:

A magyar királyi Országos Levéltár ismertetése.

I. A régi országos levéltár. Bpest. 1887. Ára 40 f. *II. A magyar udvari kancelláriai levéltár ismertetése.* Bpest. 1898. Ára 80 f. *III. Az erdélyi kancelláriai levéltár ismertetése.* Budapest, 1898. Ára 40 f. — *Dr. Illéssy János*:

Községi kiváltságlevelek jegyzéke.

Budapest, 1898. — Ára ... 1 korona.

Vásárszabadalmak jegyzéke.

Budapest, 1900. Ára ... 1 korona.

Kaphatók a m. kir. Országos Levéltárban (Bpest, I. Vár, Országház-u. 28.)

Kérjük tisztelt tagtársainkat, hogy
a mennyiben a

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK-RE

még kedvezményes áron előfizetni
akarnának vagy régibb évfolyamokat
rendelnének, szíveskedjenek az előfizetési díjakat és a rendelést egyenesen a

Magyar Tudományos Akadémia főtitkári hivatalának

Budapest, V., Akadémia-utca 2.

beküldeni, hivatkozással arra, hogy társulatunknak tagjai. Pénztárnokunk erre a célra pénzt már nem fogad el.

A „SZÁZADOK” RÉGIBB ÉVFOLYAMAI

nevezetesen az 1876—1878, 1880, 1886—1888, 1890—1893, 1895—1899 és 1901—1912. évi évfolyamok kötetenként 12 koronáért kaphatók a Társulat főtítkáranál, **Barabás Samu** úrnál (Budapest, I. kerület, Vár, Országos Levéltár). A Társulat □□□□ tagjai évfolyamát 10 koronával rendelhetik meg. □□□□

Ugyanott kapható:

<i>A Századok Név- és Tárgymutatója</i> I. kötet (1867—76)	10.—	K tagoknak	8.—	K
A Történelmi Tár 1880, 1881, 1883—1899. évfolyamai, évfolyamonként	8.—	»	»	5.60 »
A Történelmi Tár 1900—1911. évi folyamai évfolyamonként	8.—	»	»	5.20 »

A Társulat kiadásában megjelent okmánytárak:

<i>A gróf Zichy-család Okmánytára</i> : I. II. III. IV. V. VI. VIII. IX. X. köt. Egy-egy kötet ára	8.—	K tagoknak	4.—	K
VII. köt. 1—2. rész. Az I—VI. köt. mutatója. Ára	10.—	»	»	5.— »
<i>A gróf Teleki-család Oklevéltára</i> : I. II. kötet. Egy-egy kötet ára	9.—	»	»	6.— »
<i>Teleki Mihály levelezése</i> : I—VI. kötet. Egy-egy kötet ára	9.—	»	»	6.— »

A Történelmi Társulat felolvasásai:

Az 1821—1861. években keletkezett magyar történeti énekekről és indulókról. Írta <i>Káldy Gyula</i> . Ára	—60	K tagoknak	—40	K
A régibb és újabb magyar tánczokról 1567—1848. Írta <i>Káldy Gyula</i> . Ára	—60	»	—40	»
XVI. XVII. XVIII. századi magyar történeti énekek. Írta <i>Káldy Gyula</i> . Ára	—60	»	—40	»
Bocskay és a bécsi béke. Írta <i>Károlyi Árpád</i> . Bocskay István fejedelemre és korára vonatkozó egykorú emlékek. Írta <i>Szendrei J.</i> Ára	1.—	»	—80	»

Egyéb kiadványok:

Szent István király Emlékezete. Ára	2 50	K tagoknak	2.—	K
Hazai Oklevéltár. Egy kötet. Ára	4.—	»	3.—	»
Emlékkönyv (1892). Ára	1.—	»	1.—	»
Évkönyv (1895). Ára	1.—	»	—80	»
Magyar Történeti jellemrajzok. Ára	1.—	»	—80	»
Budavár visszafoglalása emlékére 1886 szeptember 1-én mondott beszédek. Ára	—80	»	—60	»
<i>Csánki</i> : Szilágyi Erzsébet nyara'ópalotája. Ára	1.—	»	—80	»
<i>Károlyi Árpád</i> : Szilágyi Sándor emlékezete. Ára	—30	»	—40	»
<i>Bartal</i> : Commentarium etc. libri XV. Ára	8.—	»	4.—	»
<i>Horpáth Sándor</i> : A lipitói és turóczi registrum. Ára	1.40	»	1.—	»
<i>Lázár</i> : Erdély főispánjai. Ára	1.—	»	—80	»
<i>Wekerle László</i> : Alba Mária. Ára	—60	»	—40	»
<i>Wekerle László</i> : Árpád sírja kimutatása. Ára	—60	»	—40	»
<i>Wekerle László</i> : Árpád sírja meghatározásának sommája. Ára	—60	»	—40	»
A magyar történelmi irodalom 1912-ben. Összeállította: <i>Hellebrant Árpád</i> . Ára	1.50	»	1.—	»

A Magyar Történelmi Életrajzok

szakavatott tudósaink tollából nemzeti történetünk nagyjainak életrajzát dolgozzák föl a nagyközönségnek is élvezetes alakban. Kiállításukra Társulatunk a legnagyobb gondot fordítja. Számos szövegkép és műmelléklet díszíti az egyes köteteket.

Évfolyamonként 16.— K, tagoknak 10.— K.

Az 1913-ik évi folyam:

Márki Sándortól: DÓSA GYÖRGY.

Az 1914-ik évi folyam:

Ortvay Tivadartól: MÁRIA KIRÁLYNÉ, II. Lajos nejeének életrajzát fogja tartalmazni.

A régebbi évfolyamok is kaphatók még a XIII-tól kezdve.

Önálló kötetek:

		Tagoknak
Zrinyi, Miklós (Széchy Károlytól) II. kötete.		
Ara	8.— K	5.— K
Zrinyi, Miklós (Széchy Károlytól) V. kötete.		
Ara	4.80 »	3.— »
Gritti Alajos (Kretschmayer Henriktől). Ara	4.80 »	3.— »
Izabella királyné (Veress Endrétől). Ara...	9.60 »	6.— »
Gróf Széchényi Ferencz (Fraknoi Vilmostól).		
Ara	9.60 »	6.— »
Alsáni bibornok (Aldásy Antaltól). Ara...	3.20 »	2.— »
Gróf Fekete János (Morvay Győzötől). Ara	6.40 »	4.— »
Báró Eötvös József (Ferenczi Zoltántól). Ara	6.40 »	4.— »
Ghymeszi Forgách Ferencz (Bártfai Szabó Lászlótól). Ara	6.40 »	4.— »
Bacsányi János (Szinnyi Ferencztől) Ara	6.40 »	4.— »
Keszei Miklós (Pór Antaltól). Ara	3.20 »	2.— »
Zalánkeméni Kakas István (Veress Endrétől)		
Ara	6.40 »	4.— »
Ferenczi István (Meller Simontól). Ara.....	9.60 »	6.— »
Szatmári György primás (Tóth-Szabó Páltól).		
Ara	9.60 »	6.— »
Kölcsey Ferencz (Vértesy Jenőtől). Ara...	6.40 »	4.— »
Beatrix királyné (Berzeviczy Alberttől). Ara	16.— »	10.— »
II. Rákóczi Ferencz I—III. (Márki S.-tól).		
Ara kötetenként.....	16.— »	10.— »
Rimay János (Ferenczi Zoltántól). Ara ...	9.60 »	6.— »
Berzeviczy Márton (Veress Endrétől). Ara	6.40 »	4.— »
Anyos Pál (Császár Elemértől). Ara.....	9.60 »	6.— »
Tinódi Sebestyén (Dézsi Lajostól). Ara.....	6.40 »	4.— »

1914 január havában tagdíjat fizettek: (Folytatás.)

1914-re: Major Tibor, Makfalvay Géza, dr. Mandello Gyula, Marosvásárhelyi róm. kath. főgymnasium (10 kor. 80 fill.), Marosvásárhelyi ref. collegiumi könyvtár, Marosvásárhelyi Kaszinó (10 kor. 80 fill.), Matunák Mihály, Máramarosszigeti áll. felsőbb leányiskola, Máramarosszigeti kir. kath. főgymn. igazgatósága, Máriássy Géza, Márton Mátyás, dr. Meskó László, Mezőberényi polgári iskola, Mezőturi ref. főgymnasium igazgatósága, Mezőturi áll. felsőbb leányiskola, Gr. Mikes János, Miskolczi felső keresk. iskola ifj. könyvtára, Miskolczi ref. főgymnasium, Miskolczi áll. polgári fiúiskola igazgatósága, Miskolczi kir. kath. főgymnasium, Miskolczy Jenő, dr. Molnár Sulpic, Moóry Rikárd, dr. Morvay Győző, Müller György, Nagybányai áll. főgymnasium, Nagybecskerekai Kaszinó (10 kor. 80 fill.), Nagyenyedi Bethlen-főiskola könyvtára, Nagykanizsai kath. főgymnasium (5 kor. 40 fill.), Nagykanizsai polgári egyesület, Nagykálló áll. főgymnasium igazgatósága, Nagy Károly (5 kor.), Nagykárolyi róm. kath. főgymn. igazgatósága, Nagykőrösi főgymn. könyvtára, Nagy Ödön, Nagyszebeni m. kir. ált. főgymn. igazgatósága, Nagyszombat i. érseki főgymnasium, Nagyvárad i. jogakadémia, Nagyvárad i. főreáliskola, Nedeczey János, dr. Nemes Antal, Nemeskey Andor, Nemespálsó: Somogyi ág. hitv. ev. lelkesz-egylet, dr. Neuschlosz Kornél, Németh Illés, Német Lipót, dr. Noszkay Ödön, Nyiregyházi evang. főgymnasium, Nyitrai főgymn. igazgatóság, Nyitrai Nagyobb papnevelő (5 kor.), Herczeg Odessalchy Zsózné, Okolicsányi Géza, Oláh Mihály, dr. Oppel Jenő, Orosházi áll. polgári iskola, (12 kor.), dr. Óvári Ferencz, Pálczner Ernő, Palkovics József, Pallavicini Ede, Palugyay Mór, Pancsova áll. főgymnasium tanári könyvtára (12 kor.), Pannonhalmi könyvtár, dr. Pap József, dr. Pap Károly, Pápai állami tanítóképzőintézet, Pápai reform. főiskola könyvtára, Pápai sz. ben. rendi tanári könyvtár, dr. Pcsener Emil, Peőcz Elek, dr. Perepatits István, Peszeki Ferencz, dr. Petró Kálmán, Pécsi állami főreáliskola igazgatóság, Pécsi püspöki jogakadémia, dr. Péterffy Lajos, Péterfi Zsigmond, Pfeifer Ferdinánd, Pintér Sándor, Br. Podmaniczky Géza, Podolini kath. főgymnasium, Pogány Károly, dr. Pompéry Aurél, Pongrácz Jenő, dr. Pozsgay Rezső, Pozsonyi Kaszinó egyesület, Pozsonyi m. kir. áll. főreáliskola igazgatósága, Pozsonyi ev. theol. akadémia, Pozsonyi kir. jogakadémia, Pozsonyi kir. kath. főgymn. ifj. könyvtár, Pozsonyi evang. lyceum, Privigyei főgymnasium, dr. Pruzsinszky Miklós, Puky József, dr. Rada István, dr. Rásky Béla, dr. Reiner János, dr. Reiszig Ede, dr. Relković Neda, Resiczabányai polgári iskola, Reviczky Bertalan, Rezner Tibor, Ring Géza, Risner Károly, Rosza János, Rozsnyói evang. főgymnasium, Rónay Jenő, Rózsashegyi r. t. város, Rózsashegyi kath. főgymnasium, Rupperecht Olivér, Sándor János, dr. Sántha Kálmán, Sárközy Imre, Sárospatak ref. főreáliskola, Sárospataki állami tanítóképzőintézet, Bárány Schell József, dr. Schilling Lajos, dr. Schreier Lajos, dr. Schuller Rikárd, Selmezbányai evang. főgymn. könyvtára, Seress László, Singer és Wolfner (21 kor. 60 fill.), Soós Elemér, Soproni ev. lyceum, Soproni benczés főgymnasium, Soproni m. kir. állami főreáliskola igazgatósága, Soproni Honvéd főreáliskola (10 kor. 80 fill.), Soproni ev. lyceum Magyar Társaság (10 kor. 80 fill.), Soproni evang. tanítóképzőintézet, Sörös Pongrácz, Stein János, dr. Stiasny József, Strausz István, Strömpl János, Sümegi áll. reáliskola, Szabadkai tanítóképzőintézet, Szabadkai Kaszinó (10 kor. 80 fill.), Szabó Kálmán, Szakolczi főgymnasium, Szalay László, Szamosújvári Örmény Múzeum Egyesület, Szarvasi evang. gymnasium könyvtára, Szarvas község, Szatmárnémeti ref. főgymnasium igazgatósága, Szegedi III. ker. áll. polgári fiúiskola, dr. Szely Lajos, Szekszárdi Kaszinóegylet, dr. Szende Gyula, Szentgotthárdi áll. főgymnasium, Szentimre Pál, Szent-Ivány Zoltán, Szentkirályi Kálmán, dr. Szentpétery Imre, Gróf Széchenyi Bertalan, Székely Dezső, Székelykeresztúri unit. gymnasium, Székelyudvarhelyi reform. főgymnasium, Székelyudvarhelyi róm. kath. főgymn. igazgatóság, Székesfehérvári ciszt. főgymnasium, Székely Péter,

Szilassy Aladár, dr. Szilágyi Oszkár, Szilágysomlyói róm. kath. főgymnasium, Szmrecsányi Lajos, Szmrecsányi László, b. Szokolyi Alajos, Szolnoki állami főgymnasium, Szombatfalvi Albert (5 kor.), Szombathelyi m. kir. állami főreáliskolai tanári könyvtár, Szombathelyi prem. főgymn. tanári könyvtára, Szőgyény M. Géza, Szőlgyény János, Tatai főgymnasium, Telekessy János, Gr. Teleki Elemér, Gróf Teleki Tibor, Temesvári állami főgymnasium, Temesvári városi felső keresk. iskola, Temesvári városi polgári fiúiskola, Temesvári áll. felsőbb leányiskola, Tersztyánszky Andor, dr. Térfi Gyula, dr. Thienemann Tivadar, dr. Thury Etele, Tihanyi Mór, dr. Tidess Béla, Tolnay Lajos, dr. Tomašić Miklós, dr. Tordai Anyos, dr. Tóth Szabó Pál, Törökbecsei áll. polgári iskola, Török Bertalan, dr. Tóry Gusztáv, dr. Udvardy László, Ugron István, Ujpesti m. kir. állami főgymnasium, Ungváry Ede, Urbán Ignác (5 kor. 40 fill.), Varga Antal, dr. Vargha Zoltán, Varsághi Béla, dr. Vass Bertalan, Váczi Muzeum-egylet, Várady L. Árpád (10 kor. 80 fill.), dicsekei Várady Sándor, Verseczi áll. főreáliskola, Veszprémi kath. főgymn. tanári könyvtára, Végh Artur, Végh István, Végh János, Virter Ferencz, dr. bajsai Vojnich József, dr. Vucskics Gyula, dr. Wertner Mór, Wien: Cs. és kir. Házi, Udvari és állami levéltár, Wlassics Gyula, Zalaegerszegi állami főgymnasium, Zeyk Károly, Gr. Zichy Béla, Gr. Zichy Sarolta, Zirci apátság, dr. Ziskay Antal, Zombori állami főgymnasium, Zombory Géza, Zsátkovics Kálmán, Zsolnai áll. főreáliskola, Összesen 4758 korona 45 fillér.

1915-re: Urbán Ignác (5 kor. 40 fill.). Összesen 5 korona 40 fillér. Mindösszesen 4900 korona 85 fillér.

1914 február havában fizettek:

a) alapítványt:

Gróf Tisza István.....	200.— K
Wein Károly	200.— »
Berczik Árpád	200.— »
Gróf Zichy Ágost	200.— »
M. kir. folyam- és tengerhajózási r.-t.	200.— »
Gróf Somssich Géza	200.— »
Győry Árpád	200.— »
Fraknoi Vilmos	15.50 »

b) hagyományt:

Görgey István	200.— K
---------------------	---------

c) alapítványi kamatot:

Fraknoi Vilmos 1913-ra	20.— K
------------------------------	--------

d) tagdíjat:

1905-re: Mayer Gyula (5 kor.). Összesen 5 kor.

1911-re: Bodnár József (5 kor.). Összesen 5 kor.

1912-re: Borbély István (4 kor.), dr. Endes Miklós (5 kor.), Gagy Sándor (5 kor.), Grünwald Ferencz (5 kor.), dr. Veress Endre, dr. Banner János (5 kor.). Összesen 34 kor.

1913-ra: Dr. Balogh Margit (5 kor.), Bányay Károly (5 kor.), Déchy Aladár (5 kor.), Dénes Miklós (5 kor.), dr. Gagy Jenő (4 kor. 90 fill.), Grósz Artur (5 kor.), dr. Hevesy Andor, dr. Jancsó Benedek (5 kor.), dr. Juga Elemér (5 kor.), Károlyi György (5 kor.), dr. Kluzsinszky Károly, Körömy Árpád (5 kor.), dr. Maróthi Rezső (5 kor.), Medveczky Frigyes, dr. Morvay Endre, Müller Frigyes (5 kor.), Nagyváradai nyilvános könyvtár, Pázmány Lajos (5 kor.), dr. Pethő Sándor (5 kor.), Reininger I. László (5 kor.), Tóth Tivadar (5 kor.), dr. Zoványi Jenő (5 kor.). Összesen 134 kor. 90 fillér.

(Folytatása következik.)

Cserhalmi Sámuel

pénztárnok.

I., Lógodi-u. 49. sz. földsz. 1/a.

SZÁZADOK

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT KÖZLÖNYE

**A VÁLASZTMÁNY MEGBIZÁSÁBÓL SZERKESZTI
Dr DOMANOVSKY SÁNDOR VÁLASZTMÁNYI TAG**

XLVIII. ÉVF. 4. SZÁM. 1914. ÁPRILIS 15
BUDAPEST, 1914. AZ ATHENAEUM IRODALMI ÉS
NYOMDAI RÉSZVÉNYTÁRSULAT NYOMÁSA ❀❀❀

Tartalom.

	Lap
Váczy János : A nemzeti felbuzdulás (1790). (I. közlemény.).....	257
Pompéry Aurél : Adalékok az emigratio történetéhez. (II. közl., vége.)	277
R. Kiss István : Az első magyar közjog. (I. közlemény.).....	291
Vonház István : A szatmármegyei német telepítésről. (I. közl.).....	303

Történeti irodalom.

Veress Endre : Basta György hadvezér levelezése és iratai. I—II. köt. Ism. <i>Gárdonyi Albert</i>	321
Kajlós (Keller) Imre : Dr. Böhm Károly élete és művei. I—III. köt. Ism. <i>Márki Sándor</i>	327
Pfeiffer, Nicolaus : Die ungarische Dominikanerprovinz von ihrer Gründung 1221 bis zur Tatarenverwüstung. Ism. <i>Karácsonyi János</i> ..	332
Gardner A. Ernest : A régi Athén. Ism. <i>Darkó Jenő</i>	333
Gelléri Mór : Hetven év a magyar ipar történetéből. Ism. <i>Gárdonyi Albert</i>	335
Assissi szent Ferencz virágoskertje. Ford. <i>Kaposi József</i> . Ism. <i>Miskolczy István</i>	336
Kuné Gyula : Egy szabadságharcos emlékiratai. Fordította Berák Pál. Ism. —y. —e.....	337
Folyóiratszemle	337

Tárca.

Barabás Samu : Jelentés a Magyar Történelmi Társulat 1913. évi működéséről	347
Erdélyi Alajos : Felelet Veress Endre cikkére	350
Vegyes közlések	351
Hivatalos értesítő	351

Sommaire.

J. Váczy : Le mouvement national en 1790. (I.).....	257
A. Pompéry : Des documents de l'histoire de l'Emigration (II., fin.)	277
E. R. Kiss : Le premier droit publique hongrois (I.).....	291
E. Vonház : De la colonisation allemande dans le comitat Szatmár (I.)	303

Bulletin historique.

A. Veress : La correspondance et les papiers du général George Basta. Tomes I—II., par A. *Gárdonyi* 321. — E. Kajlós (Keller) : Charles Böhm, sa vie et ses oeuvres. Tomes I—III., par A. *Márki* 327. — N. Pfeiffer : La province dominicaine hongroise depuis sa fondation 1221 à la dévastation des Tartares, par J. *Karácsonyi* 332. — A. E. Gardner : L'Athènes antique, par E. *Darkó* 333. — M. Gelléri : 70 ans de l'histoire de l'industrie hongroise par A. *Gárdonyi* 335. — Les Fioretti de St. François d'Assise. Traduit par J. *Kaposi*, par E. *Miskolczy* 336. — Les memoires de J. Kuné, par —y —e. 337. — Revue des revues 337.

Feuilleton.

S. Barabás : Rapport sur la fonction de la Société Historique Hongroise en 1913. 347. — A. Erdélyi : Réponse à M. A. Veress. 350. — Mélanges 351. — Communications officielles 351.

Munkatársainkat, a történeti társulatokat és a történeti munkák kiadóit, illetve szerzőit kérjük, hogy a kéziratokat és az ismeretetésre szánt könyveket szíveskedjenek egyenesen a szerkesztő lakására (I., Attila-utca 13. sz. III. 10.) küldeni.

A nemzeti felbuzdulás (1790).

(I. közlemény.)

I.

József császár kormányrendszerének vége közeleg. Az európai demokrácia eszméinek haladása. Az időszaki sajtó szembetűnő hatása. Íróink a nemzetébresztés nagy munkájában. Révai Miklós fáradozásai. Dugonics, Gvadányi, Görög Demeter és Kerekes Sámuel, Nunkovics György. Az első tudományos pályadíjak. Péczeli József s az első magyar drámai jutalom kitűzése. Kazinczy élére tör a küzdelemnek; irodalmi törekvései nagyobb lendületet vesznek. Az irodalom hatása a nemzeti életre.

Mikor a vármegyék leplezetlenül feltárják 1787-ben a nemzet elfojtott keserűségét, rámutatván a veszedelem kútforrására, a császár és nemzet közti bizalmatlanságra, a mely egyre mélyebb gyökeret ver: a törvénytelen kormányrendszer roskadozni kezd. Nemcsak az elkeseredés növekszik, hanem egyszersmind az ellenállás gondolata is erősödik, kiválthogy a török háború egyre nagyobb áldozatokat követel, s a siker sokáig kétséges. A bizonytalanság komor érzése megüli a lelkeket. S a császár még sem akar semmi oly jelenséget észrevenni, a mely legalább gondolkodóba ejtené, noha Kaunitz herczeg és Zichy Károly gr. nem késnek figyelmeztetni a várható következményekre. A kormányférfiak mindinkább veszítik a talajt lábuk alól s tapasztalniuk kell, hogy az elfojtott nemzeti fájdalom hova-tovább tettekben is nyilvánulást keres. »A tűz az ellenség ellen igen kevés«, mint Kazinczy László írja;¹ s a magyar hadi vitézség, a mely Mária Terézia alatt bámulatba ejti Európát, most hideg közönybe látszik fúladni.

De nemcsak a történelmi jogok elvesztésének keserű tudata, hanem az Európaszerte megindult szellemi haladás iránti fokozódó vágy is új erőt önt a magyar nemzetbe. Ezt a vágyat semmi sem táplálja oly eredményesen, mint íróink lelkes munkája, mely a bibliai példákra lassankint terebélyes fává növekszik. A világpolgári eszmék útát engednek a nemzeti eszméknek, s az alkotmányos érzés tompultsága szűnni kezd. A romokon új élet jelei tünedeznek elő. Történelmünk régebbi századaiban tisztán

¹ Kazinczy F. *Levelezése* I. köt. 169. 1.

nemzeti szempontból sohasem jut addig oly fontos szerep irodalmunknak, mint ekkor: a nemzet megmentésének rendkívüli feladatát kell megoldania. Ha valaha igaz volt, bizonyosan ekkor volt legjobban igaz Claudianus ismeretes igéje: »Peragit tranquilla potestas, quae violenta nequit. A császár önmaga ád fegyvert alattvalói kezébe a censura engedékenységevel. Mert csak így indulhat meg az eszmének az a szabad vizsgálata, mely nélkül bizonyos közvélemény kialakulása alig elképzelhető. Igaz, hogy ez eszmék nem eléggé járnak át a nemzetet; de kétségtelen, hogy a szunnyadó nemzeti érzést táplálják, elkobzott alkotmányunkhoz való jogainkat erősítik s kivált a magyar nyelv kiművelésének s a közéletben való használatának elmaradhatatlan szükségét határozottan követelik. Irodalmunknak e zajtalan, de folyvást növekvő hullámgyűrűkben terjedő hatását, melynek utánzása a XIX. század elején és közepén oly izmosult erőben nyilatkozik, talán az a férfiú veszi legjobban észre, a ki az ekkor szerzett fontos tanulást leg-sikeresebben értékesíti majd pár évtized múlva, midőn az elalélt magyarságba újra lelket kell önteni. Kazinczy már alig húszéves korában megsejti a Rát Mátyás *Magyar Hírmondójának* a közszellemre várható hatását, a mely első sorban az érdeklődésnek és fogékonyságnak napról-napra fokozódó terjedésében nyer kifejezést. S igyekszik is már 1782-ben felhasználni a kínálkozó alkalmat, hogy a maga törekvéseit nemzetünkkel megismertesse, tápot adván az iránta ébredező figyelemnek. Ez a tudat ösztönzi a *Magyar Museum* megindítására, a melyről Kovachich nem haboz megvallani, hogy új korszakot nyit irodalmunkban.¹

Voltakép ez a korszak a Bessenyeitől megindított mozgalom továbbfejlődése, a melynek előzményeit nemcsak a testőrírók, deákosok és a régi magyar költészet folytatóinak működésében találjuk, hanem az időszaki sajtó szerkesztőinek öntudatos iparkodásában s áldozókészségében is. A pozsonyi *Magyar Hírmondó*, a bécsi *Magyar Kurír*, a bécsi *Hadi és más nevezetes Történetek* egymás után igyekeznek a német lapok és folyóiratok hatását a magyar közönségben utánozni és elszántan dolgozni a nemzeti eszmék szolgálatában. Bármily kezdetlegesek is a magyar időszaki sajtó első termékei: már természetüknél fogva az olvasóközönség nevelésével, az olvasókedv gyarapításával nagy szolgálatot tesznek a nemzeti életnek. Ez az időszaki sajtó,

¹ U. o. 424., 479. 1.

a melyhez a komáromi *Mindenek Gyűjtemény* s a nagyszombati, majd kolozsvári *Erdélyi Magyar Hírvivő* járúl, s az inkább irodalmi érdekeket szolgáló pozsonyi és bécsi *Magyar Músa*, valamint a kassai *Magyar Museum* és az ugyanottani *Orpheus* is, teszi lehetővé, hogy irodalmunk nemzetmegmentő nagy munkáját nagyobb lendülettel folytathassa. Ez az időszaki sajtó terjeszti lassankint azt a meggyőződést, a mely legmélyebben Kazinczyban él és munkál, hogy a nemzeti életnek, nemzeti haladásnak legfontosabb ága az irodalom; hogy a korszellem leghűségesebb kifejezői, az írók, minden nemzet életének elsőrangú irányító tényezői.

Nemcsak Kazinczy tudja és hirdeti az időszaki sajtó kiváló fontosságát. Révai Miklós már előbb kezébe veszi az első magyar hírlap szerkesztését, később pedig tudományos és szépirodalmi folyóirat kiadásán fáradozik. De körülményei más térre kényszerítik, a hol az irodalom ébresztő hatásán szintén dolgozhatnak. Mert ő benne szintoly mély gyökeret ver az a meggyőződés, hogy az irodalomra a legnagyobb feladat vár a bekövetkezendő átalakulásban, mint Dugonics Andrásban, Gvadányi József grófban vagy magában Kazinczyban. Nem riad vissza a legnagyobb akadályoktól sem. Ügyszólván a semmiből akarja terveit valósítani. Gyűjteményes kiadványa harmadik kötetét Krisztina kir. hercegnasszonynak ajánlván, gondja van arra is, hogy »a magyar szépek« tetszését megnyerje »az öröm énekeivel, a szerelem enyelgéseivel«; hogy a komolyabb olvasók méltánylatát megszerezze »az Istenről, felséges dolgokról, szép erkölcsökről s nagyságos férfiakról« írt munkáival. S ha az anyagi eredmény nem is elégítheti ki, tagadhatatlan, hogy az érdeklődés sokkal tágabb körökben nyilvánul iránta, és a mi különösen a mi szempontunkból fontos, az ébredező magyarság egyik szellemi vezéréül kezdik emlegetni. Révai gyűjteményes kiadása éppen akkor jut a nemzet kezébe, midőn az irodalom hatása átszüremkőzik a közéletbe, s a fölgerjesztett fogékonyság minden téren szembetűnik.

Hogy az anyagi eredmény messze marad várakozásától, annak okát ő maga valószínűleg nem látja; de az ifjú Kazinczy bizonyosan okúl példáján s aligha meg nem sejtí, a mire Csaplár Benedek figyelmeztet, hogy Révainak azért oly nehéz boldogúlnia, mert a főrendeket, világiakat és egyháziakat »nem tudja célzata javára alkalmasan megnyerni«.¹ Kazinczy százszorta jobban érti a módját: mikép

¹ Révai Miklós élete, II. köt. 319. l.

vonja bele főurainkat az irodalmi küzdelembe. S a mi példa előtte van, mindaz bizalmat önthet belé saját törekvéseinek sikerére nézve. Látja Péczeli Józsefet, a kinek írói tehetségét nem sokra becsüli, de fáradozását és lelkes buzgalmát méltányolja, hogy fordításainak milyen híre támad. Olvassa a *Magyar Műsában*, hogy Pápán nem győznek betelni a Young-fordításával; hogy a pozsonyi papnevelő intézet tanárai és tanítványai egyaránt »nagy gyönyörűséggel« olvassák; hogy Pálffy Károly gróf a haza dicsőségének emelkedését látja a magyar *Henriában* s a haza érkező császár figyelmét is ráirányozza; hogy Orczy Lőrincz b. és Gvadányi József gr. mennyire méltányolják, stb.¹

Még feltűnőbbnek kell találnia Dugonics *Etelkájának* addig páratlan népszerűségét. E műnek egy év alatt minden példányát elkapkodják, pedig 2 rhénes frt az ára, jöllehet az írók nem igen osztoznak a közönség dicséretében. Nemcsak Kazinczy rója meg alantjáró nyelvét, hanem még Horváth Ádám is, a ki pedig ízlésére nézve sokkal közelebb áll hozzá. Mind a mellett az írók közt is van akárhány magasztalója, s a kik közmondásokkal sujtásozott nyelvén felakadnak is, mint Aranka György és Ráday Gedeon,² készséggel elismerik általános értékét. Dugonics szerzetestársai mindjárt a biblia után teszik az *Etelkát*, s az üdvözlő levelek egymást érik a népszerű írónál. Almásy Ignác, a Hétszemélyes-Tábla bírāja, Otília leányának nevét e mű megjelenése után *Etelkára* változtatja. S midőn pár év múlva a felbuzdulás napjaiban akkori lapjaink a magyar nők nemzeti öltözetét dicsérik, e dicséretet nem tudják méltóbban kifejezni, mint hogy *mindegyik magyar öltözetű nőben egy-egy Etelka elevenedett meg*. Pest vármegye gyűlésén a nekihevíült rendek egyike azt súgja Dugonics fülébe, hogy a mit nemzeti tűzzel mondanak: »mindazt az *Etelká-ból* puskázzák«. Maga az önérzetes író az *Etelka* hatását úgy tünteti föl, mint a mely »kinyitotta a magyaroknak szemeiket s lassan-lassan megkezdették ünni József császárnak, koronázatlan királyunknak erőszakos uralkodását.«³ Ha némi túlzás van is Dugonics ítéletében: kétségtelen, hogy a titokban erősödő nemzeti visszahatás gazdag táplálékot talál nemcsak rejtett czélzataiban, hanem az író egész felfogásában, a hajdani korból

¹ *Magyar Műsa* 1788. évf. jan. 5. sz. *Orpheus* I. köt. 11—12. l. *Magyar Műsa* 1788. évf. febr. 20. sz.

² *Kazinczy F. Lev.* I. köt. 194., 292., 297. l.

³ Endrődi S. *Figyelő*, VIII. köt. 349. l. Dugonics A. följegyzései *Olcso Könyvtár*, 162. sz. 52—53. l.

merített s a régi dicsőségre emlékeztető tárgyában s darabos, de törül metszett népies nyelvében is.

A titkon forrongó nemzeti érzés sugalja Gvadányinak a *Falusi Nótáriusát* is, a melyről helyesen mondja Széchy Károly, hogy »fokozza a fordulatot, még pedig minden esetre rohamosan, mint a nemzeti eszme egyik legerélyesebb szószólója«. ¹ Hatását sok tekintetben ép annak köszönheti, hogy a legalkalmasb időben jut a közönség kezébe, midőn az író hazafias felfogása mintegy visszhangzik a nemzetben. Tehát ha az előkészítésnek évről-évre fokozódó munkájában nem vehet is részt, annál inkább erősíti a nyíltan kitörő nemzeti visszahatást.

De az időszaki sajtó a nemzeti irodalom ápolásával tudatosan készíti elő a magyarság felbuzdulását. Addig nincs adatunk, hogy nyilvános pályadíjak kitűzésével próbálták volna nyelvünket és irodalmunkat fejleszteni; most egymás után nyilatkozik az erre célzó áldozókészség itt a hazában s Bécsben is. Görög Demeter és Kerekes Sámuel, a *Hadi és más nevezetes Történetek* szerkesztői, először tűznek ki 20 arany pályadíjat magyar grammatikára, megígérvén, hogy a nyertes művet ki is nyomtatják a saját költségükön, maguknak csak 150 példányt tartva meg. Áldozókészségüknek azt az indító okát adják, hogy példájukon hazánk »oszlop emberei« is fel fognak buzdulni s jövedelmüknek legalább egy kis részét a haza oltárára teszik, hogy »nyelvünk elkészíttessék«. ² A példa Nunkovics György pécsi nagyprépostot ragadja meg legelőbb s 30 aranyat áldoz ugyane célra. Az ezen támadt hazafiörömmnek kifejezést adván a szerkesztők, remélik, hogy ha az ily példa béhat a magyar szívekbe: »napja derülhet még nemzetünknek«. Egyszersmind Nunkovicsot is magasztalják, a ki azonban elhárítja magától a dicséretet, mert úgy mond: «Nem adóság-e az, melylyel tartozom hazámnak? nem kötelesség-e, melyre kötelez mind a levegő, melyet szívok, mind a tej, melyet szoptam, mind az az édes szó, melyet magyarul ejtettem?» ³

Ugyancsak Görög és Kerekes tűzik ki ekkor az első pályadíjat a legjobb magyar lélektani munkára is, a melyet Bárány Péternek ítélnek 1791-ben. A pályadíj átadása ünnepélyes gyülekezetben történik olyan szertartással, mely

¹ *Gróf Gvadányi József*, Budapest, 1894. 170. l.

² *Hadi és más nevezetes Történetek* 1789. évf. szept. 25. sz.

³ U. o. nov. 20. sz.

a későbbi Marczibányi-féle jutalmazáskor kifejtett ünneptélyesség előzményeül tekinthető. A Bécsben tartózkodó magyar írók s irodalompártoló férfiak Kerekes Sámuel lakásán gyülekeznek január 22-dikén az esti órákban, s Görög Demeter előadja az egész pályázat rövid történetét, fölkerlvén Báróczy Sándort, hogy ő nyujtsa át a jutalmat a kitüntetett írónak. Báróczy mind a maga, mind a haza nevében köszönetet mondván a szerkesztőknek »hanyatló nyelvünk élesztgetésében mutatott fáradhatatlan szorgalmasságokért«, átadja Bárány Péternek a díjat, — nem mint méltó jutalmat, hanem csak mint az érdemnek oltárához bényujtott áldozatot.¹

A *Mindenes Gyűjtemény* szerkesztője, Péczeli József, szintén még 1789 végén tüzi ki az első drámai jutalmat, 20 aranyat »hazánk történetének valamely cikkelyéből« választott »oly szomorújátékra, melyben a szomorújátéknak minden regulái feltaláltassanak, s a mely oly velős és hathatós ékesen szólással legyen kidolgozva, hogy az idegen nyelvekre leendő fordításában semmi szépségét el ne veszítse«. A sikernek azt a próbakövet állapítja meg a szerkesztő, hogy a »németre fordítandó szomorújáték a bécsi theátrumon tapsolással játszattassék.«² Török Zsigmond ügyvéd s országgyűlési követ pedig Montesquieunek a *L'esprit des lois* című munkája fordítására tűz ki 20 arany jutalmat. Sajnos, — sóhajt fel a szerkesztő, — hogy oly kevesen követik a szép példát, sőt némelyek a legszebb szándékot is elnyomják, úgy hogy a magyar íróknak a fogságból megtért zsidókat kell utánózniok, kik a szamaritánok ellen egyik kezükben fegyvert voltak kénytelenek tartani, másikkal pedig az elpusztult Jeruzsálem falait rakni.³

Bármily szörványosak is e jelenségek, együtt véve a nemzeti léleknek nemcsak ébredését, hanem a haladás felé való indulását is szemléltetik. A magyar nyelv szeretete, kiművelése szükségének élénk tudata s jogaiba való visszaállításának folyvást erősebben nyilatkozó vágya fegyverzi fel elsősorban íróinkat a küzdelemre, a melynek egyre magasabbra csapkodó hullámai már a trón és kormány közelébe érnek. Kazinczy fordításaival, a *Magyar Museum*-mal, még inkább az *Orpheus* előkészületeivel, levelezésével

¹ U. o. 1791. évf. IV. szakasz 89—95. l. és *Kazinczy F. Lev.* XI. köt. 509—510. l.

² *Mindenes Gyűjtemény* 1789. évf. 18. (decz. 2.) sz.

³ U. o.

s egész egyénisége varázsával élére tör e küzdelemnek, megsejtven e közhangulat fordulatát, belevonva a munkába az ország első embereit is, a kiktől a mozgalomnak nemcsak erősítését, hanem egyszersmind irányítását is várja. Még nem mer szakítani a kormányrendszer sugalta felfogásával, de a változó közhangulat hatását lehetetlen nem éreztetnie. Hévvvel szól a magyar nyelv tanításának szükségéről. Az nem lehet a császárnak czélja, hogy a magyar nyelvet eltörölje. A még fennálló, bár roskadozó rendszer végkövetkezménye ellen szinte hangosan tiltakozik, a mi aztán a *Mindenes Gyűjtemény* szerkesztőjét is, a ki pedig a közös iskoláknak oly elkeseredett ellensége, dicséretre ragadja. Két tanítót, Wályi Andrást és Bálintfit épen a magyar nyelv sikeres tanításáért dicsértet meg a Helytartó-Tanáccsal,¹ s tagadja, hogy az iskolaügyi újítások ellenkeznének »kedves nyelvünkkel«.

Másfelől azonban irodalmi törekvései általán ezidett nagyobb lendületet vesznek, mint eddig bármikor. Buzgalmához, izgató tevékenységéhez áldozókészség járúl s felemelt fizetésének tetemesb részét irodalmi céljaira szánja. Erélye oly arányokat ölt, mint előtte egyetlen írónké sem; mert ha nem hirdeti is még, tetteivel már bizonyítja, hogy a ki valamely czélt el akar érni, semmi akadálytól sem szabad visszariadnia. Ezért ragadja meg a legkülönbébb eszközöket, hogy az irodalom által a közélet vérpezsgését gyorsítsa, a felvilágosodás eszméit hintegesse és a magyar művelődés útját feltörni segítse. Verset és prózát ír, bölcselkedő, mulattató és politikai tartalmú vizsgálódásokat tesz vagy ilyeneket fordít. *Orpheus*ával fölkeres mindenkit, a ki csak némi érdeklődést mutat haladásunk iránt. Nem várja be, hogy folyóiratát megrendeljék, elküldi kéretlenül is, mintha vállalatának anyagi oldalát tekintetbe sem venné. A nyilvánosság iránti érzéket iparkodik erősíteni szélesebb körben, mint bárki más. És sikeresebben. Nemcsak a saját fordításait adja a közönség kezébe, hanem íróársaiét is, vagy igyekszik azoknak pártfogókat szerezni a főúri körökben, a hová egyetlen írónk sem oly járatos, mint ő.

Barátai maguk is megsokallják áldozókészségét. Egyazon időben, midőn *Orpheus*át megindítja, mind Gessner minden munkáinak fordítását, mind a *Messias* tíz énekének, Wieland *Diogenes*ének és Shakespeare *Hamletjének* a fordítását is sajtó alá készíti; tervbe veszi az első magyar költői antho-

¹ Kazinczy F. Lev. I. köt. 438. l.

logia szerkesztését, sőt Aranka György és Aszalay János fordításának (*Júlia levelei*, Lessing *meséi*) kiadását is. Sürgeti az ifjú Szilágyi Sámuel, hogy apja fordítását, a magyar *Henriast*, küldje hozzá kéziratban, oly pompásan szándékozik kiadni, mint a *Bácsmegyeit*, és a jövedelemből a nagytekinélyű superintendens sírjára emléket állít.¹

Főuraink közül többeket belevon az irodalomba, hogy példájok a nagyközönséget is magával ragadja. Egész tervet készít Széchenyi Ferencz gr. számára: mikép gondolja ő irodalmunkat emelni; majd meg Prónay László b. áldozókészségét akarja szintén a közszellem érdekében gyümölcsöztetni. Keresve keresi az ország legtávolabbi vidékein lakó írókkal is az érintkezést, számontartja működésük természetét, kész vagy készülő munkáikat, hogy alkalmas időben a közönség elé vezesse őket s érdeklődést keltsen irántuk az olvasók körében. A merre megfordúl, mindenfelé hinti a művelődés magvait szóval és tollal, rábeszéléssel és példájával. S bár nem tartózkodik bírálatot mondani a legnépszerűbb művekről sem, ha a tömeg ítéletével homlokegyenest ellenkezik is, még most könnyen szemet húný a kezdő írók fogyatkozásai előtt, mert az egész irodalmi tevékenység legfőbb célja a fogékonyság ébresztése s fokozása. »A mit — írja Ráday Gedeonnak — a legmunkásabb szorgalom tehet, azt én megteszem; és biztat is a reménység, hogy valaha nevemet nem fogja szégyenleni a haza.«²

Munkakedvét természetszerűleg fokozza olvasóinak dicsérete. Nemcsak Prónay László b. mondja őt »szentelt magyarnak«, a kihez ha két-három hasonló férfiú élt volna a multban: »most virágjában volna nyelvünk s vetekedne a most uralkodókkal«; nemcsak Teleki Sámuel gr. dicséri a nála összegyűlt társaság előtt, hanem Molnár János szepesi kanonok is azt ítéli róla, hogy fordításaival minden magyar író megsejgyenít. Nagy-Várad »közönségesen gyönyörködve olvassa«. Fejérváry Károly is várva-várja kiadott és kiadatlan munkáit s azért örül Kazinczy hivatala emelésének, hogy ez »módot és alkalmatosságot nyujt elméleti fáradságát és tehetségét nagyobb mértékkel az okos világgal közöltetni«. A pozsonyi kispapok lelkesedve ölelik keblükre, s Döme Károly az utána küldött epigrammban fejezi ki távoztán érzett fájdalmát.³ A *Mindenes Gyűjtemény* szerkesz-

¹ U. o. 322. l.

² U. o. 192. l.

³ U. o. 259., 521. II. köt. 25. l.

tője nyilvánosan dicséri éles elméjét, mely »a dolgoknak nemcsak külső hártóját, hanem belső valóságát is« tekintetbe veszi s »nagy hazafinak« mondja.¹ Szacsvay Sándor a *Magyar Músa* mellékletében úgy szól róla, mint a kinek »a magyar literatura gyarapodását s a tudományoknak azon lehető virágzásokat tárgyzó szíves törekedése« már régóta ismeretes a hazában.²

Érthető tehát, ha Kazinczy a javulásban nemcsak örömet leli, hanem egyszersmind önérzete is erősödik s munkakedve is fokozódik. Dugonics és Révai hírneve őt is elszántabbá teszi a dicsőségért küzdeni. Csakugyan eddigi működésével már méltó jogot szerez, hogy az irodalmi törekvések egyik vezéréül tekintsék; egész közéleti tevékenysége beleolvad a nemzet haladásába s egyik főelemévé lesz a magyarság felbuzdulásának, öntudatra ébredésének.

Nem annyira a császár erőszakos rendeletei hevítik nemzetünket a cselekvésre, mint inkább az irodalmi törekvések. Ezek öntenek lelket a nemzetbe, hogy a létünket fenyegető kormányrendszer ádáz csapásait elhárítsa s nemzeti öntudatát visszanyervén, a benne szunnyadó faji sajátságokat kifejthesse. Kétségtelen, hogy az így eszmélni kezdő magyarság érdeklődése annál inkább fokozódik a közügyek iránt, minél jobban érzi a korlátlan uralom szorításait s a külföld részvétét. A mint úgyszólván egész Európát a felvilágosodás és demokratia eszméi rázzák fel nehéz tompultságából: a magyarságot is ezek sarkalják munkára. De ennek aztán a nemzeti eszmék adnak lendületet. Ép az okozza József császár tragikus bukását, hogy akkor sem veszi számításba a nemzet történeti jogait, midőn külföldön már a demokratia diadala sejthető; hogy korlátlan akaratát akkor is makacsul szegezi szembe a nemzeti alkotmányynyal, midőn a magyarság faji öntudata szemlátomást izmosodik s megtetszik, hogy a felvilágosodás és nemzetiség eszméi egymást erősítik.

¹ 1790. évf. II. (febr. 6.) sz.

² 1791. évi melléklet.

II.

Fordulat a közéletben. A császár is gondolkodóba esik, bizalma megrendül. A vármegyék gyűlésein magasra lobban a hazafiság lángja. Szórványos jelenségek. Az 1789 decz. 18-diki császári rendelet. *A Hadi és más nevezetes Történetek* buzdításai. A vármegyék készülődése nyelvünk jogaiért síkra szállani. A császár 1790 jan. 28. kiadott rendelete. Magyar viselet. A sz. korona hazahozatala. Díszbandériumok. Kazinczy Prónay Lászlónak ajánlja *Hamlet*-fordítását. A magyar nyelv jogai mellett küzd. A vármegyei tisztviselők búcsút vesznek hivatalaiktól. A régi kormányrendszer híveinek üldözése.

Az évről-évre fokozódó elégtelenséget a titkos társulatok és titkos levelezések is szítják. Hatalmas drámai összeütközés készül. A császár annál rövidlátóbb erőszakos rendeleteinek kiméretlen végrehajtásában, minél több akadály tornyosul előtte. Viszont a nemzet annál keményebben megragadja az ellenállás eszközeit, minél merevebb a császár akarata. Egyes vármegyei tisztviselők, például Luby Károly bihari alispán, maguk izgatnak a rendszer ellen, kivált midőn 1789 tavaszán a gabonát és takarmányt oly kiméretlenül csikarja ki a kormány. Előbb a vármegyék azt határozzák, hogy gabonát pénzért adnak a háború céljaira; most meg a végrehajtók erőszakkal feltörik a vermeket, magtárakat, nem gondolván vele: marad-e a tulajdonosnak vagy sem. A kinek magának nem termett elég, köteles a követelt részt pénzen megvenni. A császár újabb parancsára gyűléseket tartanak a vármegyék s izgatottan tárgyalják az újabb rendeleteket mint sérelmeket. Késérő kifakadások hallhatók, s tíz vármegyében minden segílyt megtagadnak.¹ A komáromvármegyei Keszegfalván agyonlövik a gabonát összeíró szolgabíró, Marczaliban meg fegyvert fognak a jobbágyok. Egyre hangosabban követelik az országgyűlést, a császár megkoronázását. Híre van a külföldi udvarokkal való összeköttetésnek is, mely a császárnak is fülébe jut, s még sem hajlandó engedni.² Forgách Miklós gr., Nyitra vármegye volt népszerű főispánja, egymásután két erős támadást intéz az önkényuralom ellen, határozottan szembe szállva a császár akaratával, szemére vetvén az uralkodónak, hogy nemzetünket megrabolta szabadságától.³

¹ Keresztesi József *naplója*, II. kiadás, 179—181. l.

² Marczali H. a millenniumi tört. VIII. köt. 452—3. l.

³ Ballagi Géza: *A politikai irod. tört.* 256—258. l.

A *Magyar Músa* még 1788 elején ¹ valóságos jeremiádot közöl nemzetünk elenyészteréről:

Kedves nemzetemet nagy szívszakadással
Keresem s nem lelem, bizonyítom mással,
Úgy hogy (ha nem ártok az igaz mondással),
Igen kevés magyart talál sz ma lámpással.

Szegényli a magyar nemes eredetét, megtagadja hajdani szokásait, nyelvét, öltözetét. Kár, hogy »az igaz magyarok megholtak«, — sóhajt fel az ismeretlen versíró. Még Báróczy Sándor is kételkedve emlegeti a magyar nyelv fenmaradását,² Horváth Ádám szerint pedig nyelvünk már régóta gutaütésben sínylődik s csak most kezd lábbadozni.³ Hanem 1789 őszén már a pozsonyi alispán magyarul hívja meg a vármegyei rendeket a gyűlésre, a miből a *Hadi és más nevezetes Történetek* szerkesztői azt következtetik, hogy »született nyelvünk naponként jobban-jobban fog éledni s még a törvényes dolgok folytatására is alkalmaztatódni.«⁴ A vármegye gyűlésén a kir. biztos a segélyadás iránti rendeletek végrehajtását ajánlja; de a rendek kimondják, hogy ily fontos kérdésben csak az országgyűlés határozhat. A végzést a császárhoz küldik. Így történik Pest, Bihar s több vármegye közgyűlésén is. Más vármegyék ha pénzt nem is, de gabonát ajánlanak; mások ismét nemcsak minden segélyt megtagadnak, hanem a hatóságot egyenesen eltiltják a rendeletek végrehajtásától. Azonban valamennyien kimondják, hogy alkotmányos úton készek a fejedelmet életükkel is védelmezni. Szatmár és Ung vármegyékben az elégtelenség kitörésétől tartanak. Prónay László b. kir. biztos azt jelenti, hogy katonai segély nélkül nem tudja végrehajtani a rendeleteket s nagy felindulással hagyja oda kerületét, a hol »sok háborodással és az igaz hazafiságot emésztő tüzzel« tanácskoztak. Nógrád és Hont vármegyékben eltörlik az új rendszert s visszaállítják a régit.⁵

Ezek az események végre a császárt is gondolkodóba ejtik. Bizalma megrendül. Bevallja, hogy csak valami csoda szabadíthatja ki a bonyodalomból. Most már hajlandó a vármegyék felirataira válaszolni s félbeszakíttatja a földfelmérését s a házak összeírását célzó rendeleteinek végre-

¹ 5. (jan. 23-d.) számában.

² *Kazinczy F. Lev.* I. köt. 238. l.

³ U. o. 241. l.

⁴ 1789. évf. 8. (okt. 30-d.) sz.

⁵ *Kazinczy F. Lev.* II. köt. 30. l. Marczali H. id. m. 459. l.

hajtását. Rövid idő múlva, decz. 18-dikán beváltja ígérését : *magyar és német nyelven válaszol a nemzetnek*. E választól Pálffy kanczellár és Zichy országbíró nagy fordulatot várnak, mert a császár a háború megszűntével országgyűlést kíván összehívni s a sérelmeket orvosolni.

A kanczellár és országbíró nem csalódnak. A császári szózat úgyszólván szabad utat nyit a nemzet visszafojtott érzéseinek. Nem annyira a válasz tartalmát nézi, mint inkább megjelenése módját, illetőleg külső alakját, nyelvét. »De sok vigasztalásoknak kincsei vagynak még abban a kegyelmes ígéletben elrejtve, mert magyarul lett az«, — írják a *Hadi és más nevezetes Történetek szerkesztői*.¹ Lám — így okoskodnak — a császár nem utálja nyelvünket s nem igyekszik kiirtásán, sőt elébe teszi a deák nyelvnek is. Világos, hogy őseink a hibások, a kik eltékozták a drága időt idegen nyelv tanulására. Megfoghatatlan, hogy a magyar oly igen szereti hazáját s mégis megvetette anyanyelvét. De most már vége e gyászos időnek.

A vármegyék gyűlésein magasra lobban a hazafiság lángja. Beköszönt a magyar világ. A Rákóczi szabadságharczának emlékei elevenednek meg nemzetünkben. »Bezzeg — olvassuk az idézett lapban — kezd már a magyar szeme is kinyílni ; most látja már : mit ártott magának azzal, hogy a hazai nyelv helyett csak az idegen vagy a holt nyelven, a deákon kapdosott.«² Majd minden vármegye a magyar nyelvet törekszik legelsőbbben nemcsak régi jogaiba visszaállítani, hanem egyszersmind a közélet nyelvévé is tenni. Nem arról van szó most már : vajjon a német helyett a deák nyelv uralmát állítsuk-e vissza, hanem arról : mikép biztosítsuk a magyar nyelv jogait minden téren. Az irodalom nevelte nemzet tudja már, hogy anyanyelvének közhasználatára kútfeje alkotmányos életének, szabadságának, haladásának. Ezért már a titkos levelezésekben is követelik nyelvünk jogait. A mint pedig a nemzet nyiltabban szólhat, az újságokban s politikai iratokban egyaránt ez a kívánság nyer lehangosabb kifejezést. Tévesnek mondható tehát Marczali Henrik véleménye, hogy a nemzeti ellenállás először a magyar viseletben nyilvánul.³ Jóval régebb a magyar

¹ 1790. évf. jan. 1. sz.

² U. o. jan. 15. sz.

³ Id. m. 457. l. Czáfolatúl elég az irodalom fönt érintett hatására, ezenkívül Baróti Szabónak Örczy Lőrinczet sirató elégiájára s Czinke Ferencznek a magyar nyelv dicséretét zengő versére s még inkább akkori lapjainkra hivatkozni.

nyelv jogaiért indított küzdelem ; de most a korlátlan uralom végnapjaiban együtt jelenik meg mind a kettő. Midőn az alispán a pozsonyvármegyei gyűlésre először hívja meg magyar nyelven a rendeket 1789 őszén, ugyanakkor már a magyar köntösnek is nagy becse van itt és Biharban. A magyar nyelv jogainak követelése az ellenállás belső tartalma, a magyar ruha viselete pedig csak külső tüntetés. Csakhogy midőn nemzeti sajátságainkhoz való visszatérésünket kell bizonyítanunk, minden külsőség fontosnak tetszik.

A magyar nyelv tanulását, irodalmi művelését vagy közhasználatba vételét illetőleg minden szórványos jelenség szokatlan figyelmet gerjeszt s emeli a lelkesedést. Dicsérik a pozsonyi kispapokat, a kik a vizsgálaton magyarul felelnek. Példa gyanánt emlegetik a tót lakosságú vármegyéket, a melyek szintén a magyar nyelv mellett kardoskodnak ; sőt még a horvát vármegyék is készséggel ígérk nyelvünk ápolását. A *Mindenes Gyűjtemény* csakhamar a magyar nyelv hivatalossá tételét sürgeti. »Soha ennél — úgy mond — a hazának igazságosabb kívánsága nem lehet, hogy a kik Magyarországon s Erdélyben hivatalt folytatnak, azok magyarul tudjanak, és semmi azt inkább meg nem alázza, mint az, hogy a szegény magyarnak a maga hazájában sok tisztekel tolmács által kell beszélni.«¹

A nemzeti érzést azonban a császárnak 1790 január 28-dikán kelt leirata szabadítja fel minden tartalék alól. E rendkívüli fontosságú sorokban a császár egy tollvonással megsemmisíti majd egész élete művét. A mi a legfőbb sérelmeket okozta, mindazt eltörli és országunkat a trónraléptekor meglevő állapotába helyezi vissza. Még nyilvánosan nem közölhetik a császár elhatározását, de már Bécsben és Pesten sokfelé rebesgetik : mily nagy meglepetés éri a nemzetet. A *Hadi és más nevezetes Történetek* szerkesztői még a február 2-dikán kelt számukban is csak sejtik a nagy elhatározást, a melyet aztán pár nap mulva a Helytartó-Tanács magyar leiratban közöl a vármegyekkel. »Örülj, kedves haza ! — kiált fel jogos önérzettel Péczeli. — Tapsoljatok, anyai nyelvünket szerető nagylelkű hazafiak ! Megvan már egy része annak, a mire törekedtünk, felemeltetett szintén a földre tiportatott nemzetünk és anyai nyelvünk a porból.« S innentől fogva minden számában közli a magyar nyelv érdekében hozott vármegyei határozatokat s keményen

¹ 1790. évf. 7. (jan. 23—d.) sz. *Hadi és más nev. Tört.* 1790. évf. jan. 15. sz.

rápirít azokra, a kik a német nyelv hivatalos használatának főtenyezői voltak, mert csúf megalázása volt az a magyarnak, hogy a saját kormányához csak német nyelvű folyamodvánnyal járulhatott, a miért »holmi kóborló németnek egy forintot kellett fizetni«. Pedig mily gyönyörűen hangzik az édes anyanyelv a 'Sigrayak, Zichyek, Telekiek ajkán, vagy a pestvármegyei főrendű asszonyokén, a kik ha nem elég jártasok nyelvünkben, most a legnagyobb szorgalommal tanulják. Valóban — folytatja — nem abban kell kimutatni a magyar dicsőséget, hogy házunkon számok ne legyenek, földeinket föl ne mérjék, a nemesség szabadon nyúlászhasson; hanem abban, hogy nemzeti nyelvünk legyen az első a hazában; irodalmunkat ne csak ismerjük, de becsüljük is. Ha nemzetünk minden alkotmányos jogait visszanyeri is, de ha a magyar nyelvet a közhivatalokban s iskolákban uralkodóvá nem teszi: »olybá tartsa, mint ha semmit sem nyert volna, mert a mi legfőbb lett volna, azt mulasztotta el.«¹

Pest vármegyében már jó előre készülnek, hogy az összehívandó országgyűlésen a magyar nyelv jogaiért síkra szálljanak. A követeknek ily értelmű utasításokat adnak s megtartásukra esküvel kötelezik őket. Hasonló jelenség tanui vagyunk Sopron, Nyitra, Borsod, Bihar, Szabolcs, Csongrád és Győr vármegyékben is. Temesben magyar nyelvű iskolák felállítását határozzák el. Bécsben egy magyar indigena főúr 25 aranyat áldoz irodalmi célra, s titkánya negyvenre egészíti ki az összeget. A *Hadi és más nevezetes Történetek* szerkesztői megint 20 arany jutalmat tűznek ki a következő kérdések megfejtésére: Micsoda ereje van az anyanyelvnek a nemzeti tulajdonságok megtartására; mennyire segíti a nemzet boldogságát s pallérozódását az anyanyelv gyarapodása s mennyire szükséges a magyarnak a deák nyelv tudása? Kassán a vármegyei rendek és írók tanácskoznak: miként lehet nyelvünket megillető méltóságába visszaállítani. A pesti egyetemen még a »főbb tudományokban is magyarul felelgetnek nemcsak a növendékpapok, hanem a világi tanulóifjúság is«. Cziráky Antal gr. felelete különösen megalatja az egyháztörténelem tanárát, Tóth Farkast, a ki a grófot ez alkalommal üdvözlölvén, a többi közt ezeket mondja: »Nagyságodnak tökéletessége és édes hazájához most is kimutatott szeretete megérdemli, hogy én Nagyságodnak Magyarországon nádorispánságot jövendöljek«.

¹ *Mindenes Gyűjtemény* 1790. évf. 7., 14., 19., 22. stb. sz.

Annál elszomorítóbb Heves és Baranya vármegyéknek az a nemzetellenes elhatározása, hogy a közdolgok vitelét ezután ismét deák nyelven kívánják, a mi általános ingerültséget kelt. Zala vármegye rendei szintén a deák nyelvhez térnek vissza, azonban a császárhoz magyar fölterjesztést intéznek s kívánják, hogy míg az országgyűlés e tekintetben határoz, a magyar nyelvet használják.¹ Még Vukovárról is azt a tudósítást kapja Péczeli egy ismeretlen levélírótól, hogy nagy megütközéssel hallják e vármegyék végzését, a minek csak az lehet az oka, hogy nem ismerik alapjában nyelvünk fejlettségét.²

A magyar nyelv jogainak követelésével karöltve jár a magyar viselet. A múlt év ősze óta egyre többen szedik elő magyar ruháikat, férfiak és nők, főrendek, nemesek és polgárok. Az ekkori vármegyei gyűléseken már több helyen magyar ruhában jelennek meg a rendek, így Biharban, Győrben és Pozsonyban. Nagy-Váradon a Tisza István palotájában tartott bálon csak két férfiú jelenik meg idegen öltözetben, s az egyiknek a kabátját maga a háziúr tépi szét.³ Szabolcsban, Nógrádban és Komáromban a vármegyei bállokra általában magyar ruhába öltöznek. A következő év elején már szégyennek tartják az idegen viseletet. Eddig — panaszolja egy pestvármegyei levél — sok nemest nem lehetett megkülönböztetni a mesterlegénytől, sok magyar dámát a szobaleányoktól, a lányokat az anyjuktól, hisz mind egyforma idegen ruhát viselt; most nem is magyar, a ki nem magyarosan öltözik.⁴ Még a bécsi magyarok is nemzeti ruhát viselnek. Batthyány primás, »Bécsben is magyarosan mutatja magát«, talpig érő prémes magyar ruhában jelenik meg egy mágnás mulatságon. Íróink nem győzik a nemzetet lelkesíteni a magyar ruha viselésére. Révai népies versben magasztalja a nemzeti öltözetet viselő nőt, Rájnis és Fábchich pedig a magyar papi öltözetet is nemzetinek kívánják s hazafias buzgalmukban egész világias öltönyt terveznek s a mintát közlik is »Magyar pap magyar köntösben« címmel a *Hadi és más nevezetes Történetek* június elején kiadott számában. A szerkesztőség is pártját fogja a terve-

¹ *Hadi és más nev. Tört.* 1790. évf. febr. 9., 12., márcz. 2., 9., máj. 11., 21., 25. sz. Marczali H. id. m. 470. l. *Kazinczy F. Lev.* II. köt. 10—14. l.

² *Mindenek Gyűjtemény* 1790. évf. 21., 22. sz.

³ *Hadi és más nev. Tört.* 1789. évf. 8. (okt. 30.) sz. Marczali H. id. m. 457. l.

⁴ *Mindenek Gyűjtemény* 1790. évf. 22. (márcz. 17.) sz.

zetnek, hisz — úgy mond — más nemzet papjai nemzeti öltözetben járnak, mint ahogy a protestáns papok közül is többen »dicséretes példával mennek elől e részben«.

Kazinczy és Keresztesi egyhangúlag állítják : mily nagy a kelete az aranyzsinórnak, sujtásnak, paszomátnak, a melyeket a gombkötők nem győznek verni. Erdélybe, a hol minden aranyfonál elfogy, Kassáról küldik a kalpagrojtót és mentekötőt, még pedig a levélpostán, hogy négy nap alatt odaérjen. »Lobogott a Zrinyi kucsmája — olvassuk a *Pályám Emlékezetében* — minden fejen pipacsszín posztóból, fekete magyar bárány prémjével ; lobogott a kócsagtoll a nyusztos kalpagokon s prémet növeszte szája felett minden«. S a nők versenyeznek a férfiakkal »a nemzetiség külső jelenségei viselésében«. »A párizsi lipántok helyett asszonyosságaink fekete csipkés kontyokat vevének fel, leányaink pártákat s derekaikat vállakba szoríták s kötényt kötöttek... s fekete bársony csákokcskát nyomtak fejükre.« A németnyelvű lakosság is magyar ruhába öltözik féltében, s tisztos magyar köntös nélkül nem tanácsos nyilvános helyen megjelenni, mert kivált a tavaszfélen már az áramlat akárhány helyen túlzásba csap, széttörvén a józan mérséklet korlátait. Keresztesi arról tudósít, hogy sok helyen a kalapot elhányják, megégetik s kucsmát és csáko-süveget tesznek fejükbe. »A kin német ruha találtatott, magyar lévén, róla leszaggatták.« Még a nőkön is hasonló csúfságot követtek el, ha nem magyar ruhában jelentek meg.¹

A lelkesedés lángjai először a szent korona hazahozatala s a fogadására rendezett ünnepélyek alkalmával csapnak magasra. Az eget verő »éljen a magyar szabadság!« harsogása összevegyül a harangok zúgásával, a merre a szent korona hintaja halad, s nemesség és polgárság, férfi és nő ünnepi magyar ruhát öltve siet a drága ereklye látására. A vármegyék díszbandériumokat alakítanak, a melyek egymás után érkeznek Pestre és Budára, hogy a szent korona mellett őrt álljanak. Minden vármegye bandériuma külön díszes öltözetben teljesíti kötelességét. Az abaujvármegyei, a melyben Kazinczy is jelen van, aranyozott s fekete bárányprémmel szegélyezett világoskék mentét, veres nadrágot s mellényt, aranyvitézkötésű s kócsagtollal diszített kalpagot s fekete csizmát visel ; tarsolyuk szintén veres, rajta kivont kard, e fölött pedig a szent korona látszik ; czafrangjuk

¹ Id. m. 183—184. l.

világoskék, veres posztóval beszélve s »aransujtással a mértékletes illendőségig kihányva«.¹

Az abauj- és borsodvármegyei koronaőrző sereg május 19-én érkezik Pestre s 21-én déli 12 órakor váltja fel a pozsonyi és nyitrai őrálló vitézeket a primás és számos főrend jelenlétében Orczy László b. vezetése alatt. Már az úton elhatározza a két csapat, amint Péczelen összetalálkozik, hogy együttesen teszi a szolgálatot. Kazinczy, Bárczay Ferencz, Bónis Zsigmond, Soós János, Boronkay István és Darvas János földieivel együtt áll őrt a szent korona mellett s élénken figyel, hogy a hazafiúi lelkesedés árja mennyire magával sodorja az egész nemzetet; hogy az öregek is egy szívvel-lélekkel osztoznak az ifjak elragadtatásában. Meghatja őt is, amint Biharból a galambösz Beöthy Imre és Domokos Lajos díszmagyarba öltözve, kivont karddal áll őrt vármegyéjük ifjúsága között; vagy a mint Szabolcsból az aggastyán, de öles magasságú, torzonborz őszbajuszú Kállay Ferenczet látja, aki törődöttsége miatt lóra már nem ülhet s gyalog vezeti vármegyéje díszes zászlóalját a budai várba, kezében tartva családjá ősi buzogányát, a vezéri méltóság jelképét.²

Az örömmámor e zajló áradatában elkábítja minden, a mi Buda és Pest utczáin eléje tárul. A nemzetnek önmagáról való megfélekedése szégyenérzetét elnyomja a kigyúlt lelkesedés tüze, s a közeli mult sötét emlékei a biztató jelen s a reménnyel várt jövő képébe olvadnak. »Édes álom-e vagy valóság, a mit látok? Hazámnak kegyelmes istenségei! mi ez ily hirtelen? ily véletlenül?« — kiált fel elragadtatásában. — Nem az a nép tolong most Buda utczáin, a mely még csak az imént »nap-paizsok alatt, levont süveggel, feltornyozott hajjal, tarka strimfliben« járt-kelt; a mely idegen nyelven mormogott; a mely a boldogtalan idők aqua tophanájától megittasodva nemzeti lelkét megtagadta. Újjászületett ez a nép, ősei nyelvét gyönyörködve beszélve, ősei ruhájába büszkén öltözve, ősei szokásait egyszerre visszaállítva. Jól tudja Kazinczy, hogy a külső jelenségek nem csalhatatlanok; de lehetetlen, hogy üres keblet takarjanak, midőn látja, hogy a magyar ismét feltalálja magát hazájában, s eltaposott nemzete kiemelkedik a porból, s az lesz, a mi ősei voltak: »szabad nemzet, tulajdon törvényeivel, nyelvvel, ruhával bíró nemzet«. Előbbi megaláztatásunk javunkra vált, mert

¹ Hadi és más nev. Tört. 1790. évf. 3. sz.

² Pályám Emlékezete (Magyar Remekírók, VII. köt.) 291. l.

megtanultuk, hogy az ősi erkölcsöktől való eltávozás mily közel ragadt az enyészethez, hogy nemzetünk »még neve eltörlésétől is méltán retteghetett«. Ezek az idők tanítottak meg bennünket, hogy a nemzeti nyelv »megtartása és elterjesztése nélkül hazánkban is mindég idegenek leszünk, és a nemzet nem különös nemzet, hanem csak colonia lesz«; ezek tanítottak meg bennünket, hogy irodalmunk a német nyomdokaiba lépve néhány év alatt oly haladást tehessen, mint különben fél századig sem tett volna. Sohasem volt jogosb a remény, mint épen most, hogy Pest, Bihar, Komárom és más vármegyék példájára s minden igaz magyar kívánsága szerint nyelvünket a közélet nyelvéné tegyük.¹

Kazinczynak e szárnyaló prózáját, a melyben több hév van, mint verseiben s az ekkor kelt magyar versek legtöbbszörében, a nemzeti elragadtatás sugálja; de meggyőződése, a melynek valósításáért sorompóba száll, írói pályájából ered. Már a *Hadi és más nevezetes Történetekhez* márczius elején intézett soraiban² épen ily határozottan nyilatkozik meggyőződése, midőn még csak elvétve lehet hallani a vármegyék hasonló értelmű szavát: a közügyek nyelvének a magyarnak kell lennie; ez teszi nemzetünket nemzetté, s így olvad bele a köztünk lakó idegen. Múlhatatlanul megkívánja, hogy az iskolában magyar legyen a tanítás nyelve, a mi semmi akadályba nem ütközik, hisz már Debreczen, Sárospatak, Losonc s az egész Erdély készségesen megteszi az erre való előkészületeket.

Kazinczy először hivatkozik az irodalomra, mint nemzetfentartó tényezőre s először sorakoztatja rendbe a magyar írókat, a kiknek munkája nemcsak megőrizte nyelvünket, hogy most már tagadhatatlanul alkalmas a közdolgok vitelére, hanem egyszersmind biztosítja is a további fejlődést. Egybe kell tehát fornia minden magyarnak abban a kívánságban, hogy nemzeti nyelvünk uralkodó legyen a hazában. »Vétkezik a haza ellen, — kiált fel — a ki ezt a szent szándékot teljes erővel elő nem mozdítja! a ki kész nem lesz ezért minden hasznát, előmenetelét feláldozni!« A maradék átkával fenyeget, ha a kellő alkalmat elszalasztjuk. Mint egész életében, most is vigyáz, hogy a magyart el ne zárja a nyugati népektől. Tudja, mily szükséges azok nyelvének ismerete s e szempontból sem hallgatja el meggyőződését. De »szemeink — úgy mond — mindenek felett oda légyenek függesztve,

¹ A Prónay Lászlóhoz intézett ajánlás. *Kazinczy F. Lev.* II. köt. 82—84. l.

² U. o. 45—47. l.

hogy *a magyar légyen az első és közönséges*, és hogy azt a német, tót, rác és oláh gyermek egyaránt tanulja, valahol csak benne mód legyen. »*Ő is az országgyűléstől várja igazságos kívánságunk teljeseését. Kimondja a nemzet előtt határozottabban, mint bárki más és jóformán Péczeli mellett legelőbb, hogy, »ha a magyar nyelvet hozzuk bé, állani fogunk ; ha a deák nyelv hozatik vissza, később vagy előbb elől az idegenek özöne,* s nemzetünk korcs zúr-zavar lesz.«¹

Érthető tehát, hogy látva a nemzet fölhevülését, a fővárosban összesereglett magyarság örömmámorát, Kazinczy szilárd meggyőződése a lelkesedés szárnyaira kap, s »boldog elragadtatása« a Prónay Lászlóhoz intézett ódái lendületű ajánlásban tör ki. S nemcsak a fővárosban elébe tárult látvány hevíti. A mit az ország különböző vidékeiről hall, szintén erősíti felfogását : hogy most van az ideje megvetni alapját boldogabb jövőnknek. A vármegyék közül többen a francia felvilágosodás, sőt a forradalom elveit emlegetik, mint Nyitra, a mely az ősi szittya erkölcsöket tűzi ki követendő példakúl ; vagy Gömör, a mely Rousseau tanításait tekintí irányadóknál. Biharban és Szabolcsban a nemesség fegyverbe öltözik s úgy jelenik meg Nagy-Váradon az istentiszteleten, a tárogatók pedig a sírva-vigadó kurucz dalokat harsogják. A szabolcsi nemesség a szabad ég alatt gyülekezik, hogy tanácskozzék a trón betöltéséről, azt határozván, hogy az országbíró haladéktalanul hívjon össze országgyűlést. Pest és Borsod vármegyék is tárgyalják e kérdést s úgy vélekednek, hogy a trónöröklés fonala megszakadt. Zemplén is sürgeti az országgyűlést, a melyre rendkívüli feladatok várnak.²

A vármegyei főtisztviselők sietnek búcsút venni hivatalaiktól s töredelmesen megbánni a mit a nemzet ellen vétettek. Fáy Agoston abauji alispán azon a réven kér bocsánatot a vármegyétől, mivel »a sok keményen fenyegető fel-séges parancsolatokat« *kénytelen* volt végrehajtani. E miatt becsülete is veszedelemben forgott, vagyona is tetemes kárt szenvedett. És ha még mindez nem volna elég kiengesztelni a rendeket : ősei emlékezetéért, a kik az alispáni hivatalt érdemesebben vitték, bocsássanak meg neki.³ Teleki József gr. Ugocsa főispánja, is kénytelen bevallani, hogy nem iszonyodott a nemzet romlásának eszközévé válni s az alkotmány védelmétől a veszedelem árnyéka is elriasztotta.⁴ Amade

¹ U. o. 47. l.

² Keresztesi J. *naplója* 212—213. l. Marczali H. id. m. 471—4. l.

³ *Orpheus* 1790. évf. I. köt. 147—153. l.

⁴ U. o. 16. s köv. l.

Antal gr. a nyitra vármegyei közgyűlésen a korlátlan uralmat kegyetlenül éles vonásokkal rajzolja s a keservesen szerzett tapasztalatokra hivatkozva kívánja, hogy a nemzet megtalálja a jövőbiztosítókat a hatalom s annak kezelői ellen.¹ Orczy László b. abauji főispán beiktatásakor Bacsányi és Baróti Szabó fejezik ki a rendek örömét. Amaz figyelmezteti a nemesiséget: úgy siessen hazánk oltalmára, hogy most vagy szabadság lesz jutalma, vagy szolgaság a büntetése. Különösen fontos Pozsony vármegye fölirata, a melyben a törvénytelen uralom tisztviselői, kivált a császári tanácsosok ellen fordulnak s tiltakoznak, hogy továbbra is hivatalban maradjanak. Követeiknek is ily értelmű útastást adnak. Bihar és Arad is pártolják e határozatot, kijelentvén, hogy a királyi biztosok hazaárulók lévén, főispánok nem lehetnek.² Ugyane felfogás fejeződik ki Révai Miklósnak a szent korona örömnepére írott versében, a melyben a közmegvetés átkával sujtja a haza ellen vétkezőket. A »kevély Bécs ura« — mondja — maga is átkozza sírjában »azt a bűdös dögöt rothadó porában, ki nemes érzésre megtompúlt szívével, udvart elcsábító rút szövevényével«. Arra biztatja nemzetét, hogy rúgja félre az elfajúlt fosztogatót, a ki a gonoszság megtestesült eszköze volt. Kétségtelen, hogy Révai első sorban Niczky grófot érti, a Helytartó-Tanács volt elnökét, a kinek tetemeit az akasztófa alatt szándékoznak megégetni Biharban és Aradon.³

Igy zajlik és háborog a nemzeti szenvedély, mint a medréből kitört folyó áradata, magával sodorva a múlt idők oly intézményeit is, a melyek a haladás eszméit szolgálták, de a korlátlan hatalom léptette életbe. Épen a külsőségekben csap túlzásba, midőn a német ruhát nevetséges czerimóniával megégetik, a német írók munkáit tüzes kemenczébe dobják, a földmérőket elkergetik vagy katonáknak adják, a házak számait karddal vagdalgatják le s a királyi biztosokat fenyegetik, hogy törvénybe idézik őket, ha nem követik példájokat. Rebesgetik, hogy egy magyar grófot ki akartak dobni az ablakon, mert nem magyar ruhában jelent meg. Kreil Antalt, a pesti egyetem bölcselettanárát, istentagadással vádolják s mindenféle hazugságokat koholnak róla, mivelhogy német születésű. Bécsben számosan elvesztik hivatalukat német származásuk miatt.⁴

Váczy János.

¹ Ballagi G. id. m. 298—9. l.

² *Kazinczy F. Lev.* II. köt. 117. l. Ballagi G. id. m. 294—5. l.

³ U. o. és *Irodalomtörténeti Közlemények* 1894. évf. IV. köt. 199—200., 352. l.

⁴ *Hadi és más nev. Tört.* 1790. évf. jún. 18. sz.

Adalékok az emigratio történetéhez.

(II. közl., vége.)

Azok között, a kik az emigratiónak hátat fordítottak, *Pulszky* Ferencz esete keltette a legnagyobb feltűnést, mert mint az emigratio hivatalos képviselője fontos, exponált helyeken és állásokban működött. A nagy elpártolásra, melynek bekövetkezése csak idő kérdése lehetett, ő adta meg a jelt. Ehhez képest Szemere Bertalan »elvtagadása« semmi sem volt, mert Szemerét az emigratio tulajdonképen sohasem számította a maga emberei közé.

Pulszky 1861 januáriusában szakított az emigratióval. Jelszava — mint egyik alább közlendő irata bizonyítja — »Garibaldi vagy Deák« lett. Ez annyit jelent, hogy ő az emigratiónak a külhatalmak segítségének megszerzésére irányuló, lassu, megfontolt operatióját megúnta s e helyett mindjárt ütni akart Garibaldival, vagy ha ezt nem lehetett, Deák vezérlete alatt kiegyezni az osztrákkal, — sőt igazában ez a jelszó azt jelentette, hogy mivel a Garibaldival ütés leg-alább is ép oly chimaerikus volt mint a hatalmakkal való, Pulszky erre nem is gondolt komolyan, hanem a Garibaldira hivatkozás csak az ő Deákhoz való átpártolását megkönnyítő fogás volt. »Garibaldi vagy Deák« egyértelmű volt a »csak Deák«-kal, a kiegyezkedni akarással.

Persze, hogy Kossuth, ki 67-ig nem mondott le róla, hogy a 49-et valóra váltsa, s ki még 67 után is elvileg hí maradt a 49-hez, nagyon rossz néven vette egyik leghívebb munkatársának ilyenén Pál-fordulását.

A Magyarország 1861 márczius 8-iki számában már megjelent Pulszky Ferencznek Turinban 1861 február 2-án kelt nyilatkozata, melyben arra a hírre, hogy őt a (nógrád-megyei) szécsényi kerület országgyűlési képviselőjének akarja választani és arra a kérdésre, hogy a képviselőséget elvállalná-e, kijelenti, hogy »legnagyobb szerencsájének tartaná, ha a választók bizodalma személyében pontosulna össze«.

A Magyarország 1861 április 11-iki száma pedig közölte Pulszkynak 1861 április 2-án kelt nyílt levelét a szécsényi

kerület választóíhoz, mely tulajdonkép az ő programmbeszéde, s melyben azt is írja, hogy »Európa nemzetei azt várják a magyaroktól, hogy az osztrák államadósság iránt méltányos egyezkedésre lépjenek, ámbár a törvény betűje reájuk törvényes felelősséget nem róhat« s hogy »a magyarok vegyék magukra ezen terhet, nem az elvre, hanem az arányra szorítván értekezéseiket«.

Pulszky ezen nyílt levelére hamar visszhang támadt Ludvigh János »Pulszky Ferencz osztrák államadóssága« című cikkében, melyet Ludvigh Brüsszelből 1861 április 15-én a következő sorok kíséretében küldött meg Pompéry Jánosnak, a Magyarország szerkesztőjének:

»Tisztelt szerkesztő úr! Bátorkodom Önt az idezárt Válasz felvételére felkérni. Nem értjük Pulszkyt.

Legjobban fogja tudni megítélni, mennyiben engedik a sajtóviszonyok az erősebb kifejezések alkalmazását. Tehet stílybeli módosításokat, ha azokat tenni tanácsosnak tartja; nincs is időm a levélnek a kellő kerekdedségét megadni.«

— — — — —
»Hiszem, hogy Pulszky levele éppen úgy nem tetszett Londonban« (Kossuthnak), »mint nem tetszhetett itten. Tán haragszik, hogy turini megbízatása visszavonattott.¹ Ez egyébiránt csak köztünk maradt szó legyen. Én Pulszkyt nem bánthanám, de lehetlen ily eszeveszett levélre nem válaszolni.«

A cikk azonban, a melyet Ludvigh küldött, nem látott napvilágot.²

Pulszkyt a szécsényi kerület az 1861-iki országgyűlésre képviselőjének valóban megválasztotta, a menlevelet azonban, a melyet kért, nem kapta meg az osztrák kormánytól s így az országgyűlésnek megküldte a megválasztásáról szóló jegyzőkönyvet. Miután az országgyűlés Nógrád vármegye bizottmányától az eredeti jegyzőkönyvet is bekérte, 1861 jul. 19-én igazolt képviselőnek jelentette ki Pulszkyt,³ ki azután az országgyűlésnek a következő hónap 22-ikén történt feloszlatásáig képviselősködhetett — Turinban.

Az emigransoknak Pulszky ellen való haragját különben élénken tünteti fel *Újházy* László egy levele, mely annál

¹ Pulszky mint a M. N. Igazgatóság turini képviselője mondta ki a »Deák vagy Garibaldi«-t. Ha tehát a M. N. Igazgatóság megvonta tőle a képviselői megbízást, ezért nem haragudhatott, mert nem a M. N. Igazgatóság csapta őt el, hanem ő mondott annak önszántából búcsút.

² Eredetije megvan Pompéry hagyatékában.

³ L. az 1861-iki országgyűlés jegyzőkönyvét.

érdekesebb, mert ennek alapján *Deák* Ferencz is beleszólt a Pulszky-ügybe.¹

»Tisztelt honfitárs! Meg lévén győződve a felől, hogy e levelet ön biztos uton fogja megkapni s így compromissióról szó sem lehet, némely dolgokat akarok tudomásul vétetni, minek ha még most nem is, idővel hasznát veheti ön. Az nem titok önök előtt sem, hogy a magyar emigratio feje: Kossuth a küludvarok némelyikével hazánkra vonatkozólag minő egyetértésben van. Tudja az egész világ, hogy Kossuth nagy szelleme soha meg nem szűnt a haza felszabadítására minden eszközöket felhasználni. Kossuthnak Pulszky Angliában, sőt még Olaszországban is legmeghittebb ágense volt. Azonban Pulszkynak a bécsi kormány nyal coquetirozása, programja s hazatérhetéserőti folyamodása még Cavour életében szakadást idézett elő, melynek nem csak bizalmatlanság, hanem személyes gyűlölség is lett következtése. E személyes gyűlölség Pulszkynak — mint látszik — lerántá álarczát s politikai életére elég tanuságot szolgáltat. Ő ugyanis látván, hogy a magyar emigratio fejei között, különösen pedig a hadsereg között Kossuthot népszerűtlenné tenni tán istennek sem áll hatalmában, elég botoran oly eszközökhöz folyamodott, melyek ha sikerülnek, nem Kossuthnak, hanem hazánknak ártanak leginkább. Ilyenek, hogy ő minden megbízás nélkül Caprerába nem egyszer szaladgált a nagy férfit³ arra birandó, hogy Kossuthtal semmi érintkezésbe ne tegye magát, mert most magyar honnak egyetlen szentje *Deák* Ferenc, annak pedig Pulszky úr csak a meghittje, azonkívül sem a nemzet, sem *Deák* tudni sem akar másról; ergo tehát Garibaldi tárja ki neki szívét s kössön vele frigyet, ha azt akarja, hogy Magyarországon kövesék zászlaját. — Ez mind titokban ment, mert Garibaldi bizony,

¹ Újházy 1837 ápr. 18-án nagy beszédet tartott Sáros vármegye közgyűlésén az *ifjak* (a két Lovassy stb.) elítéltetése ügyében. Emiatt — ugyanakkor, mikor Kossuth Lajos ellen — ő ellene is hűtlenségi pert indítottatott a kormány (1837—39), de azután csakúgy, mint a sok más hazafi ellen indítottat, ezt a pert is megszüntették még ítélethozása előtt. 1848 áprilisban Sáros vármegye főispánja lett Újházy. 1848 szeptemberben felhívást bocsátott ki egy szabad vadász-csapat alakítására s ebbe elsőként ő maga és három fia léptek be. 1849 júniusban a hétszemélyes főtörvényszék bírójának nevezték ki. 1849 szeptemberben Komáromban mint polgári kormányzó működött. (L. Szeremley 1848—49-iki krónika I. 71. 215., II. 182. 327. 329.) Komárom átadása után emigrált. A »M. O.« 1862 jan. 16-iki számában azt olvasuk, hogy az amerikai Egyesült-Államok kormánya Újházyt Anconába consulnak nevezte ki s az olasz kormány e kinevezéshez az exequaturt megadta.

² A levél Genovából 1862 márcz. 18-áról kelt.

³ Garibaldit.

ha végighallgatta is Pulszky úr horrendum szavait, annyira hitelre nem méltatta őt, hogy csak egyszer is emlékezetbe hozta volna úgy Kossuth — mint Türr — vagy Klapkánál a dolog mibenlétét. Kevés napok mulva Garibaldi Turinból visszajöven, márc. 12-én, én gróf Teleki¹ ezredessel reggel korán Garibaldi szállítására a Villa Spinolá-ba sietvén, nagy meglepetésünkre s még tán inkább az övére, Pulszkyt egy inasszobában ólálkodva találánk, ki állítása szerint még este későn jött s ott is hált. Én nem tudtam titkolni meglepetésemet, s éppen akkor, midőn Kossuth, Klapka, Türr, mind Turinban vannak s Garibaldi is odakészült, hogy éppen akkor kell Pulszkyt ismét ott látnom, hová csak nagy dolgokban jár az ember. S e végből én szóra sem méltattam, hanem Teleki tréfásan mondja neki: b m a tót sz t, már megint rosszban töröd a fejedet. Bocsánat a kifejezésért! Ő erre azt felelé: Bizony már egyszer illő is volna tenni valamit. Persze, hogy feleletünk készen volt, utalván őt Turinra, hová most sem időtöltésül mentek el főbbjeink. — Ezzel azt adván okul, hogy a városba megyen, mint a leforrázott kertnek vette magát.

»Az esetet Kossuthnak egy pár szóval tudomására adván, kapom e rettenetes választ: Ne csodálkozzék ezen, édes barátom! Más beszélek el én most ő róla önnek. Ő ugyanis a napokban szebb dolgokat vitt végbe. Elment Párisba — írja Kossuth — s egyenesen nevemben Napoleon herczegnél audientiát kéret sürgős közlendők végett. S mindamellet, hogy Kiss ezredes² tudja a szakadást közöttünk, mégis a kibékülés lehetőségét tételezván fel, csakugyan kieszközölte, hogy Napoleon hg. termei megnyitak számára. Halljuk, hogy kezdte a herczegnél?

— Reménylem, ösmeri Fenséged nevemet.

— Igenis, Pulszky.

— Tudja politicalai multamat, mert bebizonyithatom, hogy Cavour legfontosabb ügyekben conferált velem, — itt meg kell jegyeznem, hogy igenis, míg Kossuth ágense volt — tehát én Deák Ferenc nevében jövök Fenségedhez kinyilatkoztatni, hogy a magyar nemzet rajtam és Deákon kívül senkiben sem bizik. Kérem Fenségedet, adjon felvilágosítást a helyzetről, bízhatik-e a nemzet, s hogy állnak az ügyek?

»Erre a herceg a senatusba való menetellel mentegetődzvén, Pulszkyt ötödnapra rendelé magához. Ezalatt a sürgönyök megtették útjokat s Pulszkyt többé nem fogadták, már csak azon hazugságáért sem, hogy Kossuth nevével mert fellépni.

¹ Sándor.

² Nemeskéri Kiss Miklós.

»Nem tudom, Deák Ferencnek van-e szüksége ily ügynökökre, hanem annyit tudok, hogy csak ellensége lehet a hazának, ki ilyesmikre vetemedni képes. Azonban mi Deák Ferencet sokkal jobban tiszteljük, mintsem olyasmit tétéleznénk fel róla, hogy ő Turin és Párisba csak azért küldözgetné ágensét, hogy Austriát mielőbb engedékenységre bírja a *pragmatica sanctio* értelmében az örökös kibékülésre s Pulszky úr programja szerint a statusadósság elvállalása, újonczállítás, egyszóval a nemzetet a *reactio* sorába beiktatás s a szabadság elleni harcz s más ilylly zsarnoki műtét részvételére bírni, és éppen most, midőn minden annyira kerékvágásban van, hogy a nemzet felszabadulása a zsarnok alul megszentesítve van. Jó lesz önöknek is a vigyázat. Isten önnel! Tisztelője: Ujházi.«

Ujházy ezen levelét Pompéry János megküldte Deák Ferencznek, ki erre »Pesten April 22-én 1862.« kelettel ezeket írta Pompérynak :

»Tisztelt barátom !

»Küldöm ezennel a levelet, melyet ön tegnap vélem közlött.

»Ismétlem, mit szóval mondtam, hogy én 1848 óta Pulszkyval legkisebb politikai érintkezésben nem voltam s vele sem közvetve sem közvetlenül sem levélben sem izenet által politikáról csak egy szót sem szóllottam. Nem érintkeztem senkivel a külföldön, sem az emigratio tagjaival s a külföldi státusférfiakkal, egyszóval én politikai működésemet bármi csekély részben a külföldre is terjeszteni soha meg nem kísérltettem, sőt nem is kívántam.

»Ha tehát Pulszky bármi fondorkodást visz véghez, s mit nagyon csodálnék, azt az én nevemmel hozta kapcsolatba, sőt reám vagy megbízásomra hivatkozott, roszul cselekedett s nem mondott igazat.

»Politikai szerény működésem mindig nyilvános volt s annak tere a törvényesség tere. Nincs tehát szükségem titkolózásra vagy ágensekre s mivel én csak saját meggyőződésemet jelentem ki, ahol szólani kell, és még párt nevében sem lépek fel, örülök, ha mások is osztják nézetemet, de pártot szerezni, corteskedni még itthon sem szokásom, — sem Pulszky sem más az én ágensem, mint ön levelezője írja, — soha nem volt és nem is lesz soha, valamint én sem leszek mások ágense.

»Ha ön e sorokat közli levelezőjével, semmi kifogásom, de ha nem közli, sem bánom ; mert kik ismernek, tudják, hogy a fondorkodás nem szokásom, — s akik ismerve is ily szerepet tesznek fel rólam, azok véleménye nem bir fontossággal előttem. Isten áldja ! tisztelő barátja Deák Ferencz.«

A Magyarország 1861. júl. 27-iki számában »Brüsszel és Turin 1861. július 20.« kelettel Jósika és Ludvig nyilatkozatot tettek közzé, melyben azon alkalmából, hogy »Pulszky a Pesti Napló július 3-iki számában az emigratio hivatásának tolmácsául vetette fel magát«, kijelentik, hogy »az emigrációt képviselő s Kossuth elnöklete alatt álló nemzeti igazgatóság 1861. januáriusa óta minden politikai viszonyt megszüntetett Pulszky Ferenczcel«.

Erre Pulszky szintén nyilatkozattal felelt, mely Turinban 1861. júl. 30-án kelt s a Magyarország 1861. aug. 10-iki számában jelent meg. Ebben Pulszky a többi között ezeket írja :

»Én legbelsőbb meggyőződéseimből hiszem most is, hogy hibás volna azon felfogás, ha az emigratio külföldről akarná vezetni az országgyűlést, vagy pártokat alkotni s személyeket gyanúsítani, s nagyon sajnálom, de róla nem tehetek, ha vannak bajtársaim, kiknek véleménye különböző.« »Compromittáló részletekbe nem akarok bocsátkozni, s azért csak röviden mondom el, hogy az én programmom a következő : »*Deák* vagy *Garibaldi*.« Ezen programmnem tetszett Kossuthnak s elváltunk, én azonban nem találtam eddigelé semmi okot arra, hogy januárban kijelentett nézeteimtől eltérjek, s azért most is határozottan kijelentem, hogy mint politikus Deák eszében és szívében bizom, ha pedig a harcz az eszmék teréről a tényekre tételnék át, akkor a haza a másik zászló alatt fog találni, s úgy hiszem, hogy ott Jósika, Ludvig s többi bajtársaimmal is fogok találkozni, hiszen az ő tehetségeik s életök, csakúgy, mint az enyim, a hazának szentelvék.«

A Magyarország szerkesztője — mintegy Kossuth mentiségére — mindezekhez hozzátette, hogy »Pulszky szavai azon véleményt ébreszthetik, hogy Kossuth volt az, ki Pulszky programjának első felét« (mit a *Deák* szó fejezett ki) »nem helyesli, . . . holott Pulszky jól tudja, hogy Kossuth, az eszmék hatalmában bizva, hazánk jelen válságának, ha lehet, a törvény és béke útján kifejlődését semmiképp sem akarja gátolni.«

Nos, a Magyarország szerkesztője tévedésben volt, mert — mint Kossuth Iratai bizonyítják — ha Kossuth helyeselte is az 1861-iki országgyűlést az osztrák követeléssel (az októberi octroyált alkotmány elfogadása) szemben követett magatartását (hogyan helyeselte volna !), azért mégis mindent, mit az országgyűlés tett volna, tehát az is, ha sikerült volna a 48-as, törvényes alapon megegyeznie az osztrákkal, mindég csak eszköznek, első étape-nak óhajtott

volna tekinteni a 49-es álláspont megvalósítására. Kossuth tehát sohasem akarta végső célul a »jelen válságnak a törvény és béke útján kifejlődését«, az ő végső célja mindig a 49 volt.

Az emigratióban azonban a külsegélyt illetőleg sem voltak a gondolatok mindig egyezők. Ide iktatjuk ennek bizonyítására Horn 1861 október 31-iki, a Magyarország szerkesztőjéhez intézett levelének egy részét :

»Nem tudom, hogy a *Revue contemporaine* jár-e Önnek? de elküldöm ezennel mai *Chronique*-omnak Magyarországra vonatkozó sorait, hogy alkalmam legyen ezeket Önnek különös figyelmébe ajánlani. — Az ott mondott nem magánvéleményem, hanem véleménye az emigrációnak — Klapka, Kiss stb. — Életkérdésnek nézzük azt, hogy elszoktassék az ország azon, őt demoralizáló gondolattól, mintha a külsegedelem *biztos és nélkülözhetetlen* volna. Nem hiszem, hogy az Ön bátor nyíltszűségének hosszabb commentár kellene ehhez. — Nagyon szeretnők, ha a *Revue*-beli kivonatot szóról-szóra szíveskednék lefordíttatni. Ha jónak látja, Ön természetesen reservatiót csinálhat.«

A Magyarország 1861 november 5-iki számában valóban közölte a *Revue contemporaine* cikkét. Ha azonban a »külsegély« Horn, Klapka, Kiss véleménye szerint sem volt »biztos és nélkülözhetetlen«, akkor kár volt annyira rossz néven venni az emigransoktól pl. Szemerétől és Pulszkytól, hogy az Ausztriával való békés kiegyezés eszméjét pártolták, — mert ha külsegélyre nem lehetett számítani, valóban nem volt más hátra, mint a békés kiegyezés, mit itthon a conservatívek, Deák, sőt azt lehet és kell mondani, a határozati párt is, tehát az egész nemzet contemplált.

*

A mennyiben pedig a Pulszky-ügy a magyar kérdés megoldásának politikai themájára vitt át, legyen szabad egy másik politikai ügyet is szóvá tennem : az emigransok elveit a nemzetiségekkel szemben.

»A 48-iki törvények és a nemzetiségek. Nyílt levél Deák Ferenczhez. (Jelige) : Üss, de hallgass meg.« címmel Irányi Dánielnek egy »Menton, Alpes Maritimes. Martiusban 1861.« kelettel datált cikke maradt Pompéry hagyatékában. Az emigrációnak a nemzetiségekkel szemben elfoglalt engedékeny álláspontjára nézve ez a cikk is igen jellemző. Benne Irányi — emigranstársaira is hivatkozva — azt követeli, hogy az 1861-iki országgyűlés a 48-iki törvényeknek

a nemzetiségekre vonatkozó részét változtassa meg és hogy a magyar államférfiak a nemzetiségeknek már az országgyűlés előtt — értekezleteken — adjanak garantiát e változtatásra nézve. — Nem találok nyomát, hogy e cikket 1861-ben kinyomatták volna. A magyar lapok nyilván nem értettek egyet tartalmával. Csakúgy mint a magyar államférfiak, ők is azt tartották, hogy jobb Ausztriával kiegyezni, a fejedelmekkel szinte békét, szoros szövetséget kötni és ez alapon a nemzetiségek felett fenntartani a magyar hegemoniát, mint a nemzetiségeknek teendő engedmények árán ezekkel szövetkezni Ausztria ellen, — lévén a nemzetiségekkel kötendő frigy mindig megbízhatatlan, ingatag alap, mert ezek sohasem fogják a magyart őszintén szeretni és sohasem fogják bármily nagy engedményekkel sem beérni, míg a magyar állameszme uralkodása és az ország területi épsége (a mikhez pedig az emigránsok javarésze is ragaszkodott) fennmaradnak.

Irányi cikkét, mint kiadatlant itt közlöm, de nagy terjedelme miatt, csak kivonatosan.

»A tér, melyen állunk, nem ugyanaz,« — írja Irányi, — »mivel a cél, mire törekszünk, különböző. Azonban vannak országos érdekek, melyek nemcsak kettőnkkel, hanem minden magyarral közösek. Ilyen érdek a hazát lakó nemzetek vagy népfajok egyetértése.

Ez egyetértés, mely oly végzetzerűen állott helyre az utóbbi években, fájdalom, múltfélben van. Mi okozza ezt?

A kéz, mely 48-ban szította a tüzet, igaz, most sem nyugszik, de az idegenség, mely csak az imént létezett rokonszenvet felváltotta, nem lehet csupán cselszövénynek eredménye.

Annak oka : a magyarnak a 48-iki törvényekhez ragaszkodása.

Ezen törvények kétségen kívül erős alapot képeznek az osztrák kormány ellenében, a nem-magyar nemzetiségek irányában azonban ildomtalanul vannak választva kiindulási pontnak.

Hiába mondják, uraim, a délszaki népeknek, hogy a legközelebbi országgyűlés ki fogja elégíteni minden méltányos igényeiket, — ők *előleges* biztosítékokat kívánnak.

Ily körülmények között mi feladata van a magyar államférfiúnak? Ragaszkodni, török-szakad, a törvényhez, avagy nem azt tekinteni, quid iuris, hanem quid consilii? A jogász az első utat kell, hogy válassza, a státusférfiú az utóbbit fogja követni. Cicero, midőn consulsága végén felszólított: állítsa hitére, hogy megtartotta a törvényt, azt felelte : »esküszöm, hogy megtartottam a köztársaságot«. Az előrelátott, közönséges viszonyokra alkalmazandó törvény felett van, uram, egy magasabb,

a többinek is végrehajtását egyedül lehetővé tevő : *a közjó törvénye*. Ha tömérdek is azon jogtalanság, mely ennek ürügye alatt elkövettetett : veszélyben forgó népet többnyire csak ennek paizsa menti meg az enyészettől.

Külömben, uram, nem is oly kivételt nem szenvedő az Önök ragaszkodása a törvényekhez. Az országbirói értekezlet, és pedig helyesen, egyben-másban nem átalotta módosítani azokat. Miért hát nem követni ezen utat a minden egyébnél fontosabb nemzetiségi kérdésben ? Avagy azt hiszi Ön, hogy a mint e tekintetben elhagynák a törvényes alapot, az egyéb közjogi tekintetben is kisikamlanék lábaik alól ? Sőt inkább. Ami eddig is engedményekre birta a bécsi kormányt, egyrészt amaz egyetértés vala, mely a magyar s többi fajok között létezett. Minél inkább megerősítik ezen kölcsönös barátságot, annál nagyobb hajlamot fognak tapasztalni odafenn a nemzet igényeinek teljesítésére. S ne felejtsek azt se, hogy a külföld rokonszenve is, mely pedig nem megvetendő támaszul szolgál mai nap, a különféle népfajok összetartásától van némileg föltételezve.

Ezután Irányi több esetet hoz fel, melyben a magyarok nem voltak elég előzékenyek s tapintatosak a nemzetiségekkel szemben. Viszont megrója a horvátokat is több ízben tanusított izgága, türelmetlen eljárásukért a magyarok ellen. Mindezt jegyzetben teszi Irányi s ő maga írta hozzá a jegyzethez, hogy »nem közlendő«.

A továbbiakban kérve kéri Irányi a magyar államférfiakat, hogy már az országgyűlés előtt egyezzenek meg mindenben a nemzetiségekkel, »mi végeredményében az ország területi épsége- s a központi kormány egységével nem ellenkezik«. Kijelenti, hogy »barátainak és sorsfeleinek« (az emigransoknak) is az a nézetük, a mi az övé. — Végül lelkes szavakkal hívja fel a nemzetiségieket is a magyarokkal való egyezkedésre.

Az emigratióra e tekintetben kétségtelenül mély hatással volt Kossuth politikája, különösen a dunai confederatio elve. Maradt különben ennek a felfogásnak Pompéry hagyatékában még egy más emléke is Helfy Ignác egy Milanóban, 1861 május 29-én kelt levelében, a hol többek közt ezeket írja :

»Igen borzasztó hatást tettek reánk Szilágyi Virgilnek a horvátokra vonatkozó könnyelmű szavai, — föltéve, hogy csakis könnyelműségből eredtek. Nincs annál nagyobb ellenségünk, mint aki most a nem-magyar nemzetiségeket bántalmazza. Legyenek meggyőződve azok az urak, hogy egész Európa szeme rajtunk függ és kiváló figyelemmel kíséri az idegen nemzetiségek irányá-

ban való viseletünket. Hazánk függetlensége csak úgy számíthat rokonszenvre és támogatásra — legalább erkölcsire — ha be bírjuk bizonyítani, hogy csakugyan »egy akol, egy pásztor«, hogy 15 milliónyi compact tömeg vagyunk, melynek tagjai különféle nyelveken ugyanazt az egy istenséget imádják: a szabadságot (és nem a szabadalmakat) és hogy a közös zászlóra ez van ráírva: civilisatio, melyet majd mi fogunk továbbplántálni kelet felé. Ezen alapszik politikai jövőnk. Minél többet adunk másoknak, annál többet követelhetünk magunk számára.»

*

Ezek után pedig elhagyva a politika terét, visszatérek az emigratio érzelmi világára. Egy idegen documentumot szolgáltatok meg, az olasz rokonszenv egy ékesen szóló hangját az Itália területén az olasz ügyért küzdő magyar legio katonái iránt.

Ihász Dániel, ezredes, koronás magyar czímeres és »*Magyar segélyhad sereg Olaszországban. Főparancsnokság*« nyomtatott felírású levélpapíron Nocerából 1861 július 25-ikén egy Londonban lakó barátjának írt. A csonka levél tartalmát itt közlöm:

»Kedves Barátom! Ide mellékelve küldöm az Avellinói tartomány kormányzója és Cialdini Generális hozzám intézett köszönőlevelét.« (E melléklet hiányzik Ihász levele mellől.) »Ne légy oly lusta, írj olykor-olykor. Igen biztatnak, hogy rövid idő alatt Toscánába megyünk, de előbb be kell várnunk, hogy erőt küldjenek helyettünk, már pedig minket alább 5000 embernél nem válthatnak fel, ő nekik pedig kevés nélkülözni valójuk van. Majd irok, ha elmegyünk.«

Az avellinói tartomány kormányzójának levelét nem találom Ihász levele mellett, ott találom azonban magyar fordításban a solofrai nemzetőrségnek és városi hatóságnak a magyar legióhoz, illetve annak parancsnokához, Ihász ezredeshez intézett levelét, a mint következik:

»Nemzetőrségi Parancsnokság Solofrában, szept. 16-án 1861. — A magyar segély sereg főparancsnokságának Nocerában. — Ezredes Úr! Solofra város hatósága, a nemzetőrség s e város népe könyvelt szemmel és szívfájdalommal láták távozni kebelükből a hős és lelkes s már több idő óta itt állomásozó magyar csapatot. E fájó érzet annál nagyobb vala, mennél mélyebb volt a rokonszenv, mellyet e nyílt és nemes lelkű fiatalság maga iránt ébresztett. Mert nem áll az, Ezredes úr, hogy a szokások külömsége s a távolság idegenné tehetik a népeket egymás iránt. Nem lehet az ott, hol egy gondolat éleszti a lelket,

hol egy közös érzés heviti a keblet. Ott a lelkek szeretve összeformnak s egyesülve azonosulnak. Ezentúl mintegy varázs-ütésre elenyésznek az akadályok s a legtávolabb népek testvérisülésnek vágyaik-, közös törekvéseik- és óhajaikban. E testvérisülésben rejlik az emberiség előhaladása, ez leendő alapja a szabadság- s nemzetek függetlenségének. — A hős magyar nép magáévá tévé az olasz nép reményeit, örömét és félelmét. Olasz vérrrel vegyítve folyt a nemes magyar vér Italia dicsőséges csataterein. A testvérm nemzetek kézzsoritása szülé a magasztos szövetséget és testvériséget, mely közös honszeretetben és közös gyűlöletben fűz bennünket össze a közös ellenség ellen. — Ki lesz oly merész felbontani a frigyet? A történet átruházandja azt az utódokra; az idők hosszú sora csak erősíteni fogja s a kajának irigy törekvései megtörnek rajta, mint hullám a szirten. — Szívünkben egy úrt érzünk, távozni látván a hős csapatot, melyet annyira szereténk, s amelly után most még inkább vágyunk s forróbban szeretjük. E vágy elmulthatatlan s örökké maradand. — Ezredes Úr! ha a magyar haza nem hívja fiait, engedje meg, hogy közöttünk maradhassanak, engedje, hogy keblünkre ölelve tarthassuk meg őket, miként emléküek örökké szívünkbe vésve maradand. — Teljesítse kérelmünket s mi áldani fogjuk önt, mindég, örökké. — A városi hatóság nevében: Guarinni Domenico, sindaco. A nemzetőrség nevében: Giannatasio Valerio, százados, Grassi Francesco, főhadnagy, Guarinni Cajetán, főhadnagy, Grimaldi Salvatore, főhadnagy.«

Szép monumentuma e levél az olasz-magyar tesvériségnek és a magyarok véreontásának az olasz szabadságért. Ihász a fordítást nyilván a Magyarország szerkesztőjének küldte meg azzal az óhajjal, hogy nyomassa ki. De 1861-ben ez lehetetlen volt. A szerkesztő — mint a levél papírjának tisztasága mutatja — még csak nyomdába sem adta, s eszébe sem jutott azt a cs. kir. rendőrség censorának bírálata alá bocsátani. Eltette az íróasztala fiókjába — emlékül az utókor számára.

*

Befejezésül leírjuk még egy emigrans sorsát Rónay Jácint meghatározásaival.

A történet hőse Lukács Sándor, a ki 1848-ban Győr városának volt a képviselője. A szabadságharcz után Amerikába emigrált, ott farmer lett s ottani életéről be is számolt Rónay Jácintnak egy St.-Louisból 1850 nov. 29-én kelt levelében, a melyet a Pesti Napló 1851 jan. 7-iki számában közölt. A viszontagságok azonban a tetterős férfit gyorsan

megemésztették. Szomorú végét Rónay így mondja el egy 1861 január 19-én kelt levelében :

»London, 19. 1. 61. — Élő halott vagyok, azért engedelmet, feledhetlen győri barátaim, ha az első találkozásnál is egy sír-
emlékje mutatok a pyrenaei hegyek alján. Felirata ez : Ici repose
Alexandre Lukács, âgé 32 ans, né à Nagyvárad, Hongrie, mort
à Bisanos le 8. Juin 1854.

»Látod amott a világosi romokat pirosolni ? Mintha csak most
pusztulnának az ős várnak falai ! — Így szólt hozzám Lukács
Sándor augusztus 13. 1849.

»Az egész vidék homályba borult, csak a hegyormon rezgének
a búcsúzó napnak sugarai. A romokon tűzfelleg ömlött el. — Így
van ez napalkonyatkor mindég, mondják a környék lakói ; így
lehet hajdanta, midőn Árpád, a honszerző e bérceken fejedelmi
várat épített : tornyai akkor is levilágítának az új hazára, s tán
e körülmény miatt neveztetett Világos-nak.

»E sajtószzerű tüneménynek leírását ne vegyék önök pusztá
bevezetésnek, tényről szólék, melyet feledni nem fogok, nem
tudok, tényről, mely azon pillanatban merült fel viszontagságos
éltem pályáján, melyben mindent, mindent elveszték, mi egykor
kedves volt !

»A nap letűnt s a gyász-romok mint rémek setétlének ezer-
éves hazánk romjai felett. Világosnál leáldozott világunk ! El, el
a Hortobágyra, keressünk menedéket.

»Egy évig bujdosunk tanyáról-tanyára, hontalanok saját
hazánkban. — Végre Lukács Sándor Bécsen, én a Kárpátokon
keresztül idegen földre menekültünk, hogy először Hamburgban
s utóbb túl a tengeren, Londonban ismét találkozzunk.

»A találkozás rövid örömeit hosszú, hosszú szenvedések
követték. Lukács Sándor nejével és ennek anyjával az új világba
vándorolt, hogy az Ohio pusztáin új hazát keressen, én a Themse
partjain kerestem munkát, kenyeret.»

Itt közbeszövi Rónay Lukácsnak egy, hozzá intézett
levelét, a mint következik :

»New-York, augusztus 2. 1853. — Megtörtént, mitől már
a hazában félttem, testi erőm a nehéz munka alatt megtörött.
Gazdaságom szépen indult, de hónapok óta fekszem s a betegség
felemészté nőm kis vagyonát. Eladom ékszereit, eladok mindent,
mit nélkülözhetünk s megyek Európába. Az orvosok szelidebb
éghajlatot ajánlanak, jövők meghalni. Hű barátod Lukács
Sándor.»

Azután így folytatja Rónay :

»Bujdosó barátaim megérkeztek. A hölgyek zokogva nyujták
kezeiket, a 32 éves férfiú mint haldokló agg dőlt karjaim közé. —

Nincsenek szavaim, hogy a szomorú viszontlátásnak s az új és utolsó búcsúnak keserveit leírjam.

»Helyzetemet csak azok értik, kik voltak oly körülményekben, midőn nem szabad sem sajnálkozni, sem vigasztalni; az első megtörte volna a betegnek szívét, a második lerontotta volna szívében az őszinte barátságnak hitét; haláláról nem kételkedett senki. A szenvedők szemeiben könnyük ragyogtak, a szó elhalt ajkaikon.

»Néhány hét múlva azon hirt vevém, hogy a pyrenaei hegyek alján, Pau-hoz közel, Bisanos helységben megtelepedtek. Nagyszerű temető ez, hova orvosi tanácsra Europa minden részeiből sereglenek az oivosolhatlan betegek. Az ég szelid, a pyrenaei hegyek örködnek a természet felett, melynek virányait nem fonyasztja hideg szélnek fuvalma, itt csak a halál lehellete sorvasztja el az élet virágait, reményeit.

»Többé nem látám azon férfiút, kivel a győri Egység-téren egy zajos husvéti népgyűlés alkalmakor a véletlen összehozott. A gyűlés előtt e férfiúval nem szóltam soha, a gyűlés után jó- és balsorsban, tengeren innen és túl mindig, mindenütt összehozott vele nem a véletlen, hanem a végzet.

»Politikai életéről tán szolandok maskor, e helyt hazafiságáról azt jegyzem meg, mit egy new-yorki lapban olvasok s mit nálamnál jobban nem bizonyíthat senki: Több magyar menekült érkezett városunkba, köztük Lukács Sándor, a magyar hadseregnél felszerelési biztos, ki mint ilyen milliokról rendelkezett hazájában s midőn idegen földre menekült, nem volt kenyere.»

Ezután megint Lukács egy levelét közli Rónay:

»Bisanos, januárius 9. 1854. Kedves barátom! Mióta itt vagyunk, mindennap gyöngébben érzem magamat, most már negyedik hete, hogy folytonosan ágyban fekszem; mindennap lázam van nagy forrósággal és izzadással. Már egészen elszáradok s minden erőmet elvesztém, szóval úgy látom, sirom szélén állok. A halált nem hívom, jöttét nem rettegem, de mégis meg kell vallanom, hogy e gondolat miatt, ha e két szegény nőre tekintek, kimondhatlan lelki kínokat szenvedek. Legyen úgy, mint lenni fog. A sors úgy akarja, meg kell nyugodni. A te szived fájni fog, ha soraimat olvasod, megbocsáss, ha bűt okozok. A tudat, hogy te igaz részvételt vagy sorsom iránt, szívemnek egyik legdrágább kincse. Ne feledj minket, kik téged oly igazán szeretünk. Lukács Sándor.»

»Ez volt Lukács Sándornak» — folytatja Rónay — »utolsó levele, melyet az életben írt. E pillanat óta 5 holnapon keresztül minden nap haldoklott. Képzeljék önök szenvedéseit, képzeljék a nyomorral és halállal küzdő hölgyek életét. De ők, kik önkényt követtek a számkivetésbe, hivei voltak a sirig.»

Következik még Lukács Sándornénak Rónayhoz intézett levele :

»Kedves barátunk ! Sándorom nincs többé, karjaim között halt meg, — oh, hogy mi még élünk ! Arra kért bennünket, térjünk vissza Magyarországba s hogy szívét temettessük el a hazában. Tehetem-e ezt ? S ha nem teszem, lesz-e nyugalmam az életben ? Istenem, Istenem, de sokat szenvedünk ! Köszönjük önnek barátságát, — ha lehet, fogunk irni. Isten áldja meg ! Lukács Róza.«

Rónay e szavakkal végzi be levelét :

»A hölgyek visszatértek a hazába. Élnek-e még ? Nem irtak soha. — Nem lehetett !«

Dr. Pompéry Aurél.

Az első magyar közjog.

(I. közlemény.)

Közismert dolog, hogy régi jogtörténetünk művelésében igen nagy nehézséget okoz a középkori jogi műnyelv fejletlensége. Jogi terminológiánk ingadozása, homályos, könnyen félreérthető, vagy több módon magyarázható kifejezések, végeredményben tehát nyelvészeti kérdések születtek jogtörténetünkben a legtöbb tévedést és okozták a legnagyobb vitákat.

E tünemény szoros összefüggésben van specialis viszonyainkkal.

Európai értelemben vett jogfejlődésünk Szent István uralkodásával kezdődik. Sok új intézmény, sok új fogalom előtt egyszerre nyilott meg a magyar közélet, melyekre a magyar nyelvben hasztalan kerestek nevet. Míg a magyar nyelv kölcsönzéssel, jövevényszavakkal segített magán, a hivatalos használatban a latin nyelv jutott uralomra s lett kizárólagossá olyannyira, hogy ahhoz fogható példát még a román népeknél sem látunk.¹

Es ennek is megvan az oka. A magyar nemzet sok fajta eredetű és nyelvű népből áll. Attól kezdve, hogy forrásaink megszólalnak, újabb és újabb rajok bevándorlása szüntelenül tart; a régebbi hospeseket sem kényszerítik a magyar nyelv megtanulására,² az újabbakat még kevésbbé; a nagy tarka tömegben a megértést a közismert latin nyelv közvetíti.

A latin nyelv azonban általános használata s némi fejlődése ellenére is túl volt már azon a koron, hogy egy gyermekkorában élő, hosszú változatos fejlődés előtt álló állammal és intézményeivel dissonantia nélkül kapcsolatba léphessen. A dissonantia jelei különösen a jogi kifejezések ingadozásában és ugyanazon szónak egymástól messzi eső fogalmakra való alkalmazásában, már Szent István korában feltűnnek; pedig e téren a kezdet volt a legkönnyebb. Szent

¹ *Galeotto* : De dictis et factis Matthiae regis. XXVII.

² Sőt van példa arra, hogy egyenesen azt kívánják, hogy tartsák meg nyelvüket. Borchgrave : *Essai historique sur les colonies belges, qui s'établirent en Hongrie*. Bruxelles 1871. 4°. 20—21. l.

István ugyanis idegen minta után indult s e mintával együtt mint egy járulékot vette át a latin nyelvet.

A latin nyelv az előbb említett okból nem veszíti el polgári jogát, általános használatát akkor sem, a midőn a Szent István-féle rendszer ellen megindul a visszahatás, midőn a magyar közélet megnyílt a szláv, görög hatás előtt is és a mikor felülőbb mértékben megindult az önálló fejlődés.

Míg rendes körülmények között élő nyelv úgy hozzá-simul az élethez, hogy annak változásaival alakja, szókincse szellemének sérelme nélkül változik, a latin nyelv sok tekintetben nem képes követni a változásokat s a mennyiben lépést tart a fejlődéssel, azt saját szellemének megtagadásával teszi. Még a sok idegen szó nem árt a szellemnek, mert hiszen minden nyelv bővül jövevényszavakkal, de a barbár szóképzés, classicus kifejezéseknek oly értelmű változásai, melyeket a latin nyelv szelleméből, logikájával nyomonozni, megérteni lehetetlen, mind mutatják azt a nehézséget, a mely egy élettelen nyelv és fejlődésben levő idegen társadalom egyesülése mellett előáll.

A magyarországi latin nyelv már az egykorú idegenek előtt is csaknem érthetetlen volt és sok problémát vet fel a historikusok előtt még Bartal Antal nagyszabású szótárának megjelenése után, a mai napon is. Mert nem elég az egyes kifejezések alapjelentését bármi nagy nyelvészeti készséggel, ókori és középkori idegen szótárak segítségével megállapítani, s egy-két hazai használatot ráidézni; sokkal mélyebb, sokkal rendszeresebb munkára: az adatok minél nagyobb számának állandó nyilvántartására, összehasonlítására, biztos történelmi és jogi ismeretekkel való megvilágítására van szükség, hogy az alapjelentések változásait nyomon kísérhessük, régi jogi terminológiánkat megért-hessük s a mennyire a nagy ingadozás közepette lehet, meghatározhassuk.

Minél mélyebbé, minél szakszerűbbé válik munkánk, annál több kérdés merül fel: revisio alá kerülnek, nehézséget okoznak, vitát keltenek oly kifejezések is, a melyeket eddig észre sem vettünk, avagy ismerni, érteni véltünk.

Hogy mennyit nyerne az oly munkával jogtörténetünk, mely a nyelvkincset is forrás gyanánt méltányolná, felesleges bővebben fejtegetni.

Ezen alkalommal középkori latin nyelvünknek egy saját-ságos, eddig, tudomásom szerint, fel sem tűnt kifejezését kívánom megmagyarázni.

Azoknak a kik okleveleket és más régi írásokat szoktak olvasni, régi ismerősük a *privilegium regni*, vagy *privilegium commune regni* kifejezés. Külsőleg, felszínesen megérteni, lefordítani vajmi könnyű; mi sem természetesebb tehát, hogy közelebbről megérteni és megmagyarázni senki sem törekedett.

Kezdetben magam is könnyedén siklottam át rajta, mint valami elvont, realis alappal nem bíró szóvirágon, mint a középkori latinság annyi más tökéletlenségén; később azonban több adat kapcsolódása folytán, csaknem öntudatlanul támadt és lassanként meggyőződéssé erősödött azon gyanum, hogy itt komolyabb, nagyobb figyelmet érdemlő kérdéstről van szó. Ettől már csak egy lépés kellett ahhoz, hogy az egész kérdést vizsgálat tárgyává tegyem akkor, a mikor egy másik tanulmányom egyenesen ide is vezetett.

*

Hogy a *privilegium commune regni* kifejezést megértessük s a vele kapcsolódó kérdéseket helyesen magyarázhassuk: első sorban is a *privilegium* fogalmával kell tisztába jönnünk.

E feladat igen könnyűnek látszik, mert ó- és középkori használatáról magyar nyelven is egész irodalom van.

Ha felütjük a legjobb római jogi kézikönyveket, a legjelesebb latin szótárakat és auctorokat, a *privilegium* szónak az ókorban kétféle jelentési árnyalatát találjuk: a mint *egyese*k kivételesen a köztörvény alól *kedvezésképen* felmentetnek, avagy annak kedvezményeiből mintegy *büntetésképen* kizáratnak.¹ Tehát, mint már a szó származása is mutatja (*privus*—*lex*), eredetileg akár kedvező, akár kedvezőtlen értelemben egyeseknek a törvény alóli kivételét jelenti. A kedvezőtlen értelem azonban még az ókorban elkopott, a középkor már kizárólag kedvező mentesség, kiváltság értelmében használja. A *privilegium* tulajdonképen a középkor szaggatott, egyenlőtlenségen alapuló társadalmában jutott virágzásra: társadalmi rendek, osztályok, helységek, testületek és egyesek specialis törvénye lett. Ebből kifolyólag minden jogszabályt, a mely nem szokás útján jött létre, *privilegium*nak képzelték a germán népek — minden okmányt, mely jogot adott, biztosított, vagy pedig arról bizonyosságot tett, sőt még a törvényeket is *privilegium*nak nevezték.²

¹ Erről már bővebben, több példa bemutatásával értekezett Jerney János a M. Tört. Tár II. kötetében.

² *Hajnik*: Egyetemes európai jogtörténet. Bpest, 1891. 249. l., valamint Magyar alkotmány és jogtörténelem 276. l.

Nagyjában e bővült jelentése van a privilegiumnak nálunk is: jelent bizonyos jogállapotot és jelez jogállapotot biztosító, függő pecséttel ellátott, ú. n. jeles alakú, örök-érvényű okleveleket.

Az előbbinek legelőbb Verbőczy adta definitióját. *Privilegium dicitur quasi lex privata et singularis, quae ad unum vel ad paucos pertinet.*¹

E meghatározásnak megfelelően a privilegiumnak két fajtáját különbözteti meg és ismerteti: a *különöst* (privilegium speciale), mely csak személyeknek és *általánosat* (privilegium generale), mely közönségnek vagy testületnek szól.

Minthogy munkájának tekintélyes része privilegiumokon alapszik, természetesen elméleti szempontból is bővebben foglalkozik a privilegialis joggal. Bár fejtegetéseit és meghatározását lényegesen bővítették és javították későbbi commentatorai,² újabb jogtörténészeink és közjogászaink, eltekintve némi átfogóbb, egyetemes szempontok érvényesítésétől, Verbőczy meghatározása, osztályozása és fejtegetései alapján állanak.³ Hogy a Verbőczy, valamint commentatorai által adott meghatározás nem teljes, illetve hogy csak magánjogi szempontból teljes, hogy a privilegium speciale és generale mellett van még *privilegium commune regni* is és épen ez vált közjogunk forrásává, arra, tudomásom szerint, senki rá nem mutatott.

Ez teszi feladatunkká, hogy a kérdést minden oldalról megvilágítva megfejtésére kísérletet tegyünk. Első sorban szigorúan el kell választanunk a privilegiumot, mint jogi és mint kizárólag formai, diplomatikai fogalmat. Az utóbbit teljesen kizárjuk fejtegetéseink köréből.

¹ Mintegy magán, különnemű törvény, a mely csak egy vagy kevés személyre terjed ki.

² Különösen *Szegedi*: Tripartitum Juris Ungarici Tyrocinium. II. kiadás 61—146. *Huszt*i: Jurisprudentia practica. Nagyszombat 1766. 33—42. II. és *Kubinyi*: Enchiridion Lexici Juris Hungariae. Pozsony 1798. 579. l. Ők egyfelől eldobják Verbőczynek meghatározását s német jogi íróktól átveszik és általánossá teszik a következő meghatározást:

Lex privata (Szegedi 62. l., Huszt 33. l.) } speciale aliquod beneficium aut favore contra vel praeter ius concedens.

³ Nem lehet itt czélom teljes felsorolását adni a tankönyv fogalmán felül nem emelkedő munkáknak; csak a legkiválóbbakra utalok. A már idézett Hajnikon kívül figyelemre legmértöbb *Ferdinándy Gejza* (Magyar közjog 62. l.), *Timon Akos* (Magyar alkotmány és jogtörténet III. kiadás 293. l.) és *Illés József* (Bevezetés a magyar jog történetébe (57. l.) fejtegetése.

A privilegium, mint jogi fogalom, a Verböczy és commentarii meghatározása szerint *lex privata et singularis* vagy *exemptio specialis*, mely csak egyeseket illet; még pedig vagy a köztörvény keretében, vagy épen annak ellenére. Egyenes ellentétben áll a *decretum*, vagy *ius commune* fogalmával, melyeket Verböczy a privilegiummal szemben azonosnak tekint.¹

Hogyan jut ezen *singularis*, magánjogi fogalom ahhoz, hogy békességesen egyesüljön a vele ellentétes *commune*, sőt regni jelzővel s egyesülésük micsoda új fogalmat fejez ki?

Tegyük vizsgálat tárgyává először is az egyesülés tanulságos folyamatát!

Ma már alig szenved kétséget, hogy a Szent István-féle királyság magánjogi jellegű, a királyi hatalom korlátlan volt. E korlátlanság, a mera *absoluta potestas*, a királyság első, sőt egyetlen törvénye. Egyesek tetszésszerű, jóakarató meghallgatásával, sőt teljhatalmából szab törvényt országának;² ő a földi igraság egyedüli forrása, belátása szerint kormányozza az országot, minden alattvalójának feltétlen ura, korlátlan hatalma alól csak némileg is szabadulni, jogokat nyerni csakis *kivételesen*, privilegium alapján lehetséges. Mint apostoli király, pápai követi joghatóságából kifolyólag is szervezi, *kiváltságolja* az egyházi rendet, világi téren tetszése szerint, *privilegialiter* emel ki egyeseket s teszi hatalma némi körének részeseivé, gyakorlójává tisztviselőit, részesíti előjogokban érdemes híveit s engedélyezi, hogy a hospesek és hospes-rajok itt is régi szokásaik szerint éljenek.

Mindez privilegialiter történik, ezért van az, hogy a Szent István-féle államszervezetnek és társadalomnak törvényeiből halvány vázlatát sem vagyunk képesek összeállítani, hacsak a mintául vett frank birodalmi viszonyokból és a későbbi fejleményekből vissza nem következtetünk. Tehát a privilegium mindjárt a királyság megalapítása alkalmával nagy szerepre jut, akár a germán népeknél, de mégis van egy nagy különbség. Míg külföldön a privilegialis jogok a társadalmi egyenlőtlenségből erednek és a privilegium a közhatalom és törvény rovására jut uralomra, nálunk kétségtelenül épen a királyi hatalom elvi korlátlanságából indul ki és sohasem juthatott uralomra a királyi hatalom fölött. Azonban tagadhatatlan, hogy nálunk is a privilegialis jogok

¹ Partis II. Tit. 8. Sed quaeri potest, utrum Decretum seu ius commune tollatur per privilegium?

² Crevimus nostra regali potentia — olvassuk I. t. 6. cikkelyében.

kisebb-nagyobb terjedelme lesz a társadalmi tagozódás alapja s a szerfőlött tagozott társadalmi osztályok tovább fejlődése, rendekbe tömörülése összeesik a királyi hatalom hanyatlásával; szervezkedésük sorrendje pedig anyagi erejükkel és addigi befolyásuk mértékével.

Ezzel kapcsolatban a privilegium megszerzésének egész új iránya és módja jelentkezik. Míg eddig az egyházi rend, a tisztviselők, egy-egy beköltöző hospes-raj, egy-egy hatalmas vagy érdemes alattvaló nyert kiváltságot, a XIII. század első felében társadalmi rendek, vagy a rendi szervezkedéstől ugyan még távol álló, de közös érdekeik tudatára ébredt osztályok, közönségek és testületek is kezdenek szervezkedni s érdekeiket, a királyhoz és másokhoz való viszonyukat igyekeznek privilegiumok által szabályozni. A szó komolyabb értelmében, általánosabban a XIII. századdal kezdődik a privilegium generale kora.

A szép számmal korunkra maradt privilegiumok között¹ a legnevezetesebb az aranybulla, különösen annak második kiadása, a mennyiben azt az akkor elképzelhető leghatalmasabb szervezet, a papság és nemesség egyeteme vívta ki. A főpapok, papok, urak és nemesek a *nemesség* gyűjtő neve alatt eddig is az ország jogokkal felruházott, az ország kormányzásában részt vevő eleme, mostantól kezdve a királylyal szemben képviseli, kifejezi és képére alkotja az országot.

E szervezet multjánál fogva nemcsak a saját érdekében lép sorompóba, innen van az, hogy a mi jogot kívív, az formailag és a királyi hatalom elvi korlátlanágával, mint lex-szel szemben privilegium ugyan; de az *ország privilegiuma* és így *commune* jellegű. Bár momentán nem alkalmazzák rá a *commune* jelzöt, később pedig törvénynek tekintik;² mégis ki lehet mutatni, hogy privilegium regni, vagy privilegiata libertas regni kifejezés alatt hosszú időn keresztül mindig az arany-bullát értik.³

A privilegium regni kifejezésben már benne van, hogy az országot is, mint jogi személyt fogják fel, a mitől már csak egy lépés kell ahhoz, hogy a jogok egyik forrásának is tekintsék.

¹ Nagy részét *Endlicher* közölte. Igen figyelemre méltó *Knauz Nándor* értekezése II. Endre szabadságleveléről (Ak. értekezések) és *Ferdinándytól*: Az aranybulla.

² Tulajdonképen törvényerőre emelkedett, ú. n. beczikkezett kiváltságlevél (privilegium articulare).

³ Rendszerint e név alatt is erősítik meg.

Míg e lépés megtörténik, az alsóbb néposztályok is fejlődnek, jogokat nyernek, az ország fogalmával szorosabb kapcsolatba jutnak, de a nemesség kizárólagos uralmát nem tudják megdönteni, úgy hogy a később kifejlődő polgári rend is csak testületi nemesség címén jut közjogi szerepre, vehet részt az államélet legfontosabb funkciójában.

Ily értelemben az ország azután is egyet jelent a nemességgel, de általánossabb értelemben az ország jogai, illetve privilegiumai közé sorolják az összes néposztályok és nagyobb testületek, sőt az országban megforduló idegenek privilegiumait is, a melyeknek önmagukban generale, egymáshoz és az országhoz való viszonyukban azonban commune jellege van. Ezeken kívül — mint már az aranybulla tartalma is elárulja, — a privilegium regni fogalma alá tartoznak a király és az ország egymáshoz való viszonyára, a királyi hatalom gyakorlására, az ország kormányzatára, a tisztviselők jogkörére vonatkozó megállapodások, jogszabályok, sőt az igazságszolgáltatás is.

Mindez már Verböczy meghatározása,¹ de a mai fogalmak szerint is megfelel a közjognak — bár azt teljes mértékben nem is meríti ki, — a minthogy a privilegium commune regni-t nem is tudjuk másként fordítani, mint az ország közönséges kiváltsága, vagy joga kifejezéssel. Kérdéses maradt azonban még, hogy a privilegium commune regni kifejezést a közjoggal mennyiben azonosíthatjuk?

Felmerülhet még az a kérdés is, hogy miért nem fordul elő Verböczynél a privilegium commune kifejezés, holott a ius commune-ről többször emlékezik?

E nagyjelentőségű kérdéseket nem dönthetjük el addig, míg a privilegium commune regni sorsát, pontosabb tartalmát s azzal kapcsolatban több elhanyagolt kérdést meg nem ismerünk.

A mi az előbbit illeti, még ma ismert igen tekintélyes oklevéltanyagunk sem nyújt annyi adatot, hogy a leghalványabb képet is összeállíthassuk. Közvetett adatokhoz kell tehát fordulnunk.

Kiindulunk abból a feltételből, hogy mindaz, a mi a privilegium commune regni körébe tartozott, írásba is foglaltatott és fontosságánál fogva levéltárba helyezettett. Ezt annál jogosabban feltételezhetjük, mert tudjuk, hogy az

¹ A közjog az, a mely főként az uralkodásra és országok igazgatására meg a közhaszonra czéloz és a mely szent dolgokra, papokra, tisztségekre tartozókat ölel magába. Előbeszéd. II. cím.

aranybullát bizonyosabb megőrzés kedvéért több példányban is kiállították.

E szerint a magyar levéltárügy fejlődése kérdésünkkel szoros kapcsolatban van; csak hogy ezt is hézagosan ismerjük.

Tudjuk, hogy a királyi levéltárt és kincseket kezdetben Székesfehérváron, később a kifejezettebb székhelyi kormányzás és kancellária fejlődésével kapcsolatban Budán, a tárnokházban őrizték, sőt a legfontosabb közjogi okmányokat a korona mellett is elhelyezték.

A tárnokházban őrzött levéltár lassanként országos jellegűvé vált. Adatunk van arra, hogy anyagának megőrzését országos érdeknek tekintik, a mi nem is csoda, mert oklevelek hivatkozásai szerint ide helyezték el a törvényeket, államszerződéseket és más közokiratokat, államügyekre, jogi actusokra vonatkozó rendelkezéseket, szokásjogi feljegyzéseket, az ország határaitra vonatkozó okleveleket, a nemes-ség és más néposztályok privilegiumainak páros másolatait, a magánjellegű privilegialis oklevelek fogalmazványainak illetve excerptumának gyűjteményét, az ú. n. királyi könyveket, sőt történelmi feljegyzéseket is.¹

Természetesen e levéltár anyagának kezelését nem ismerjük. Valószínű, hogy kezdetben nem uralkodott nagy rend, de később az állami élet fejlődése folytán gyakrabban lévén szükség időemésztő kutatásokra, bizonyos rendszert megállapítottak. Legalább is a közjogi természetű anyag rendezését, vagy annak eszméjét Albert király uralkodásának idejére helyezhetjük. Ő ugyanis megigérte a régi törvények és szokások, valamint egyháziak és világiak szabadságainak korábbi állapotuk szerint való visszaállítását és reformálását.²

E munkálatot meg kellett előznie — ha egyáltalában hozzákezdettek! — a régi törvények, jogszokások és közön-séges privilegiumok összegyűjtésének, — a csaknem folyto-nos határpörök s Albertnek valamint utódainak az ország határainak kiigazítására tett specialis ígérete³ pedig a hatá-rokra vonatkozó — szintén a privilegium commune körébe tartozó⁴ írárok rendezését, vagy legalább is nyilvántartását.

Mátyás alatt már több jelét látjuk a rendszeres levél-tári munkának.

¹ Olv. Hajnik: A királyi könyvek a vegyesházbeli királyok korszakában. Budapest, 1879.

² 1439: I. t.-cz.

³ 1439: XIV. és XVII. t.-cz.

⁴ Olv. 298. l.

A törvények és jogszokások összegyűjtése, ismerete nélkül el sem képzelhető a magyar jog reformálása illetve kodifikálása. A régi törvények és jogszokások megtartására ő is, mint Albert, ígéretet tett ¹ s azon tény, hogy a magyar jog kodifikálásának nagy munkája három hétig tartó országgyűlés alatt készült el ² pontos előmunkálatokra enged következtetni. Ugyancsak erre vall az, hogy egy nádorválasztás alkalmával Mátyás hevenyében összeállította és felolvastatta a nádor jogkörére vonatkozó régi rendelkezéseket, ³ hogy a választók biztos tájékozódást szerezvén a fennforgó körülményeknek megfelelő emberre adják szavazatukat.

A jogszokások és privilegiumok rendszeres kezelése mellett bizonyít az is, hogy Thuz János tárnokmester Mátyás korában összeállíthatta a tárnokjogot, ⁴ és Mátyás kortársát, Báthory Miklós váci püspököt, kiről oly elragadtatással szól Galeotto ⁵ többek között azzal dicséri sírfelirata :

Quidquid habent *legum speciosa volumina* norat ⁶

Mindezekből kétségtelenül következtethetünk arra, hogy a tárnokházi levéltárra nagyobb gondot fordítanak, annak anyagát nemcsak rendben tartják, hanem tanulmányozzák is.

Mátyás korában, midőn a római jog hatásáról már annyi adatunk van, a levéltár rendszerét másképen el sem képzelhetjük, hogy elválasztották a magánosokra vonatkozó, a koronát csak bizonyos körülmények között érdeklő okleveleket a közokiratoktól és országot illető feljegyzésektől. Az előbbi több adatból következtethetőleg a *privilegia privata*, vagy *regnicolarum*, az utóbbi kétségtelenül a *privilegia communia*, vagy *privilegia regni* nevét viselte és az ügyek természete szerint több alosztályból állott.

Hogy e gyűjteményben mily kincset bír a nemzet, a beavatottak előtt nem volt titok. Az országnagyok rátermettségét és lelkiismeretességét egyaránt dicséri, hogy Mátyás halála után híres könyvtára védelméről, mint nemzeti kincsről, a levéltár anyagának megőrzéséről és használhatóságá-

¹ 1458. évi választás utáni törvény II. c. (*Kovachich* Sylloge I. t. 136. l.)

² Bonfini szerint (IV d. 7. l.) összehívta 1486 január 1-re és már január 25-én kelt a törvenyzikkelyek megerősítése.

³ *Articuli de palatinatu* ... quae ad eius officium et antiqua ordinatione pertineant.

⁴ *Vetusta iura civitatum, sive iura civilia. Kovachich* Codex authenticus iuris tavernicalis 1803. 87. l.

⁵ I. m. XXXI. fej.

⁶ Lehetséges, hogy ez nemcsak a magyar törvényekre, hanem a nagytudományú püspök római jogi ismereteire is céloz.

nak biztosításáról, mint nemzeti érdekről, minden eshetőségre szerződésileg gondoskodtak.

Mátyás halála után ugyanis Budával együtt a királyi kincstár és tárnokház, tehát az ország levéltára is, törvénytelen fiának, Corvin János hercegnek kezébe került. Vele a királyválasztás előtt szerződést kötöttek az országnagyok, melynek egyik ponja így szól: Item conclusum est, quod Illustrissimus Dominus Dux *privilegia* et inscriptiones *Regni* et *Regnicolarum* in domibus Tavernicalibus repositas non impediatur, nec extrahatur, neque impediri patiatur et salva in eisdom domibus relinquat et relinqui faciat.¹

E megállapodás már határozottan feltünteti a tárnokházi levéltár két főosztályát; ebben már a privilegia regni határozott formát nyer, itt már nem elvont szóvirág, hanem élő valóságként tűnik fel.

A tárnokház és azzal az ország levéltára épségben jutott Corvin János szerencsés ellenfelének, II. Ulászló királynak kezére.

Ulászló és fia alatt még gyakrabban emlegetik a privilegia regni-t, a mi az elevenebb, pártszenvedélytől is fűtött közéletnek és a határok kiigazítására irányuló csaknem állandó munkának természetszerű következménye.

Épen az utóbbival kapcsolatban van Ulászlónak egy igen jellemző, fejtegetéseinket megvilágító és bizonyító nyilatkozata, a mely szerint a határok kiigazításához szükséges okleveleket a tárnokházi levéltár iura et privilegia regni osztályában kerestette ki.²

E levéltár, bárha rendezése által használhatóvá lett, mégsem vált az ország közkincsévé. Anyagát csak az ország főbb tisztviselői és a levéltári conservatorok ismerhették: a nagy tömeg csak a jogi oktatás révén, avagy atyai hagyományból és országgyűlési vitákból ismerhette az ország jogát. A zavart csak növelték a közkézen forgó törvények ellenmondásai és a szokásjog uralma. E téren rendet teremteni az országlakók általános óhajta volt.

A mindennapi életben leggyakrabban felmerülő szükséglet csakhamar kielégítette, pörösködésekben, birtokügyekben jó útmutatóul szolgált Verböczy Tripartituma, de a Jagelló-kor pártküzdelseiben határozott közjogi ismeretekre

¹ *Pray*: Epistolae procerum I. k. 393. 1. *Kovachich*: Supplementum ad vestigia comitiorum II. k. 280. 1.

² Inter alia iura et privilegia regni in domo nostra tavernicali reposita et factum metarum praedictarum concernentia literas infrascriptas... requiri et inveniri fecimus. *Kovachich* i. m. 336. 1.

is vágytak. E vágy kifejezését látom a törvények és jogszabályok összefoglalásának és kiigazításának sürgetésében.

Nagy tévedés ugyanis e sürgetésben Verböczy Tripartitumának kedvezőtlen elbírálását látni. Verböczyt az igazságszolgáltatásra vonatkozó jogszabályok összeállításával bízták meg. Ez volt a legégetőbb szükség, e téren volt Verböczy állásánál fogva is szaktekintély. Verböczy feladatát közmegelegedésre, fényesen oldotta meg. Munkáját, mint a magyar igazságszolgáltatás kézikönyvét jónak találta az ország tíz kiváló jogtudósa, megerősítésével tüntette ki a király, szokatlan szép honorariummal magasztalta fel az országgyűlés s csakhamar törvénykönyv erejével ruházta fel a gyakorlat. Ebből is következik, hogy az egykorúak azt nem tarthatták ugyanakkor átdolgozásra és lényegesebb kiegészítésre szoruló tökéletlen munkának.

Igen sok tévedést okozott már az, hogy Verböczy megbízását, munkája jellegét félreismerve, a Tripartitumban az egész magyar jog rendszeres összefoglalását látták. Azon határozatok ugyanis, a melyek alapján a nagyjelentőségű mű létre jött, kifejezetten és kizárólag csak az igazságszolgáltatási jog összeállítását mondták ki oly világosan, hogy félreértésről szó sem lehet.¹

Ezen határozatok szellemében, csakis e munkára adott megbízást Verböczynek Ulászló² és hogy Verböczy a megbízást megértette s annak keretét szükség nélkül általában túl ne lépte, azt saját szavaival és egész munkájával igazolhatjuk.³

Hogy a törvények és jogszabályok sürgetett összefoglalásának semmi köze Verböczy munkájának hiányaihoz, hogy ezzel egy más irányú, önálló jog-, illetve törvénykönyv létrejövetelét célozták, még jobban bizonyítja az, hogy ez

¹ 1498: VI. *Conseutudines antiquae conscribantur et si quae videbuntur R. M. ac dominis iudicibus rationabiles et legitimae, non abusivae, nec irrationabiles, secundum easdem indicetur.* — 1500. X. 5. ... *consuetudines et iura regni, quae in iudiciis allegari consueverunt* (!) *explanare et conscribi facere, ad futuras conventiones regnicolarum generales exhibere et praesentare teneantur.* — u. a. 7. §. *Quibus tandem per omnia explanatis conscriptisque et approbatis, secundum easdem et eadem indicetur.*

² A megbízás szövege az Approbatióban maradt meg. E szerint ... *earum videlicet, quae in ipso regno nostro et praesertim in aula nostra regia iudicandis et decidendis causis ac sententiis ferendis sequi ac observari consuevissent.*

³ Egész határozottan nyilatkozik erre vonatkozólag a Lectori salutem-, Conclusio operis-ben és Praefatióban.

az eszme nem is a Tripartitum elkészülte után, hanem az előtt, Verböczy megbízásával egy időben merült fel.¹

Kezdetben csak azt kívánták a rendek, hogy az anyagi magán- és perjogon kívül (Tripartitum) II. Ulászló király a saját uralkodása alatt kiadott törvényeket és jogszabályokat is — decreta sua et statuta — gyűjtse össze és foglaltassa egyetlen decretumba.² Kívánták azért, mert az Ulászló alatt hozott terjedelmes törvényeket és jogszabályokat úgy tekintették, mint a melyek a törvénybe foglalható magyar jogot kimerítik.³ Kívánták azt ugyanazon országgyűlésen, melyen kimutathatólag tökéletessé akarták tenni törvényhozásilag megállapított jogunkat és a melyen vitát okozott egy igen fontos közjogi kérdésben a különböző törvények ellenmondása.⁴

E határozatot már nem csupán az Ulászló-féle törvényekre és jogszabályokra szorítkozva megerősítette az 1507. évi XX. t.-cz. és miután Verböczy elkészítette s a király elé terjesztette Tripartitumát, az 1514. országgyűlést a két jogkönyv, illetve törvény ügye *egyszerre foglalkoztatta*. Az előbbiről — (iura scripta) — mint már kész, csak átvizsgálásra, megerősítésre és szétküldésre váró, az utóbbiról pedig még mindig mint ezután elvégzendő munkáról emlékeznek meg.⁵

Ebből önként következik, hogy a törvények és jogszabályok összefoglalásának kérdését még jó ideig ki kell kapcsolnunk a Verböczy-kérdésből, *hogy a Jagello-korban egy olyan munkáról van szó, a mely a Tripartitumtól független, a mely éppen azzal együtt öleli fel a magyar jogot.*

R. Kiss István.

¹ Verböczy megbízásának időpontját *Fraknoi* állapította meg kiváló életrajzában 60. l. Elfogadja ezt Timon i. m. III. kiadás 612. l. és *Illés* i. m. 129. l.

² 1504: XXX. t.-cz.

³ Az 1504. évi országgyűlés cikkelyeinek bevezetése világosít fel erről, e szerint Ulászló alatt különböző alkalmakkor különböző törvényeket és határozatokat hoztak, de az idő rövidsége és az ügyek sokasága miatt minden határozatot nem önthettek törvény alakjába. Az 1504. évi országgyűlés legfőbb célja éppen az előbbi határozatok kiegészítése és tökéletessé tétele (ad completionem et perfectionem praemissarum aliarum constitutionum).

⁴ Item quia in donationibus et collationibus bonorum et iurium possessionariorum ad Regiam Maiestatem devolvendorum omnes ferme constitutiones regni hactenus factae inter se discrepare videntur. 1504: X. t.-cz.

⁵ 1514: LXIII. t.-cz. Ez már egész határozottan nemcsak az Ulászló-féle, hanem expressis verbis az összes decretumokról (universa decreta) és nemcsak összegyűjtésükről, hanem kiigazításukról (rectificatio) is beszél.

A szatmármegyei német telepítésről.

(I. közlemény.)

A Rákóczi-féle szabadságharcz alatt Magyarország északi és északkeleti részeinek lakossága nagyon megfogyatkozott. A szerencsétlen népet nemcsak a háború borzalmai, hanem a háború nyomában járó dögvész és ragályos betegségek is pusztították. Mindezekhez nagyban hozzájárultak még az elemi csapások: árvizek, tűzvészek. Szatmár vármegye is kivette részét ez emberpusztító nyomorúságokból, s talán jobban is, mint az említett országrészek vármegyéi. Rombadólt falvak közepette írták alá a hadviselő felek 1711 ápr. 30-án a szatmári békét.

Alig hogy elszéledtek a kurucz seregek a majtényi síkról, Károlyi Sándor gróf, a hőslelkű kurucz vezér, már azt forgatta elméjében, hogy miképen népesíthetné be a lakatlan községeket, hogyan építtethetné fel a romokban heverő falvakat. A magyar lakosság nem bizonyult elegendőnek a parlagon heverő földek megművelésére. Ezért elhatározta, hogy Németországból svábokat telepít be, a kik földjeik terméketlensége miatt úgylis kénytelenek voltak kivándorolni.

Szándékát bejelentette úgy az udvari kancelláriának, mint az udvari hadi tanácsnak egy-egy majdnem azonos tartalmú latin nyelvű kérvényben.¹ A kérvények keltezése hiányzik, de tartalmukból kitűnik, hogy ezek az első ilyenmű beadványok. Minthogy pedig az első sváb telepítés, a mint arra később rámutatok, 1712 június havában történt, a kérdéses iratoknak 1712 ápr. 5. és június eleje közt kellett íródniuk. Utal bennük a gróf a telepítés szükségességére nemzetgazdasági szempontból és hangoztatja azt az előnyt, a mit a *katholikus vallás* általa nyerhet. Kéri úgy a kancelláriát, mint a hadi tanácsot, hogy a letelepítendő svábokat mentsék fel útjukban a harminczadok és vámok fizetésétől, itthon pedig Magyarországon egy pár éven át a közterhek viselésétől, az ujonczozástól és szállásadástól. Mindezen kiváltságok biztosítására pedig néhány mentességi levelet kér.

¹ Az összes okmányok, összeírások és névjegyzékek eredetijei, a melyekre e tanulmány folyamán hivatkozás történik, a gróf Károlyi nemzetség levéltárában található (Budapestben) az »Acta Svevorum« című csomagban (Ladula Scs).

A kérvények kedvező elintézése után megérkezett a sváb telepesek első csoportja. A Pozsonyban tartózkodó Károlyi Sándornak és feleségének, Barkóczy Krisztinának, egymással való magyar nyelvű levelezése hű tükrét adja az első telepítés lefolyásának.¹ 1712 jún. 16-án indult el Kereskényi Jónás uradalmi tiszt a svábokkal Pozsonyból Nagykároly felé. Az első telepesekkel jött papjuk is, a kinek investitúrája (jurisdictiója) Kaplonyra szólt. A grófné türelmetlenül várta a jövevényeket, azt hitte, hogy legfeljebb százan lesznek. Annál nagyobb lett ijedelmé, a mikor ura leveléből értesült, hogy több százan fognak érkezni. Hogyan fog ő a szűk időben ennyi népet eltarthatni! Szorgalmasan öröklötte a lisztet Olcsván és Szatmáron, a mint ezt neki ura meghagyta. Itálról sem volt szabad megfélemlenie. »A svábok, a hol lesznek, Szivem, bort, sert, pálinkát árultassatok, mert a víztől mind elhal, nem szokván hozzá.« Eötvös urammal bejárta a telepeseknek szánt falvakat, megnézegette a számukra kijelölt utcákat és házakat.

1712 júl. 14-én érkezett Károlyba a svábok egyik részével a gróf pozsonyi gazdájának a fia. A másik részük szekér hiányában Kereskényi uradalmi tiszt felügyelete alatt Debreczenben maradt; körülbelül százat pedig még Debreczenből elvittek Olcsvára.² Júl. 21-én Kereskényi is Károlyban volt már, de svábjainak egy részét kénytelen volt, Andrási uradalmi tiszt gondjaira bízva, Debreczenben hagyni, ugyancsak szállító eszközök hiányában. Végre júl. 27-én jelenthette Barkóczi Krisztina urának, hogy Andrási uram is megérkezett embereivel, s így már együtt volt a három csoportban bejött első telepítés. A júl. 14-én jött első csoport Erdődön szeretett volna letelepedni, de a grófné nem akarta őket magától oly »távol szakítani«. *Csanálos, Kaplony, Nagykároly*³ és *Csomaköz* lettek az eddig említett sváb telepesek lakóhelyei. Csomaközön telepedett meg az Andrásival érkezettek egy része, Olcsvára mentek a mesteremberek, Majtényba a molnárok.

A sváb jövevények helyzete érkezésük első hónapjaiban nem igen volt irigylésre méltó. Barkóczi Krisztina kétségbeesett színekkel ecseteli nyomorúságukat urához intézett leveleiben.

¹ Az első ily tartalmú levél 1712 június 16-án kelt, az utolsó 1712 szept. 21-én.

² Szatmármegyei kisközség Mátészalkától északra.

³ Nagykároly már 1333 előtt róm. kath. parochia volt, 1545-ben megszűnt a plébánia, 1723-ban a katolikusok visszafoglalták. Anyakönyvei vannak 1734 óta. 1910-ben lakosai így oszlottak meg: róm. kath. 5932, gör. kath. 3893, gör. kel. 25, ág. ev. 230, ref. 3500, izr. 3491.

A nemesszívű nő igyekezett ugyan segíteni rajtuk. Búzáját velük arattatta le részibe; lisztet és kenyeret osztatott szét köztük, de nagy számuk miatt sem elegendő munkát, sem elég élelmiszert nem adhatott nekik. Kénytelenek voltak magukkal hozott csekély készpénzükhöz nyúlni, hogy családjukat az éhhaláltól megmentsék. Hiába intette őket a grófné takarékosagra, hiába búzdította őket, hogy pénzükön jószágot vegyenek. A pillanat szüksége nagyobb volt, mint jövő boldogulásuk átértése! Ők is panaszkodtak, hogyha most nem lesz ökrük és ősszel nem vethetnek, jövőre ismét ily szegények lesznek, de azt akarták, az uraság vegyen nekik jószágot. Házaik az 1712-ik évben csak ideiglenesek voltak, éppen csak hogy a tél hidege ellen megvédjék őket. Szép, nagy házakat jövő tavasszal szándékoztak építeni. Nem csoda, hogy oly nagy volt köztük a szokóttek száma! Különösen a német katonák szöktettek meg közülük sokakat.

Ennyi nyomorúság közepette adta tudtára 1712 júl. 21-én Károlyi Sándor nejeinek, hogy aznap *Ajtai* Pozsonyból új csoporttal indul. Júl. 23-iki levelében pedig értesíti, hogy *Grabarics* uradalmi tiszt már elindult a svábokkal Károly felé. A gróf ugyan sajnálta, hogy ezt a csapatot is elküldte, de már későn kapta kézhez felesége panaszos levelét. Azt ajánlotta tehát, hogy küldjék a főlöszleges népet Váradra, Diószegre, Micskére vagy Székelyhídra. Azért hozatott egyszerre ily nagy tömeget Németországból, mert véleménye szerint két-vagy három századon át nem alakul erre a helyzet többé ilyen kedvezőn. Neki 100 vagy 200 család is elég lett volna, de nemcsak magáért, hanem az egész vármegye benépesítéséért küldött ennyit.

Az 1712-ik év nyarán érkezett sváb telepesek számát pontosan meghatározni alig lehet. Csak hozzávetőleg mondhatunk véleményt. Egy *datum nélküli* jegyzék ugyanis felsorolja Nagy-károly, Kaplony, Csomaköz és Csanáros községek meglevő, meghalt és elszökött sváb férfilakosságának nevét és számát.

Jóllehet a jegyzéken hiányzik a keltezés, mindenesetre 1714 előttről való, mivel ezen korból vannak más jegyzékeink, a melyek kétségtelenül későbbiek a kérdéses összeírásnál. Bátran állíthatjuk, hogy 1712-ből való s a sváb jövevények végleges elhelyezése után íródott. 1712-re enged következtetni az a pontosság is, a melylyel az élők, halottak és szököttek számba vétetnek. Ezek szerint volt 1712-ben:

Nagykárolyban	75	sváb férfi,	meghalt 16,	elszökött 33	=	124
Kaplonyban	30	»	»	5	»	28 = 63
Csomaközön	27	»	»	7	»	30 = 64
Csanároson	42	»	»	(hiányzanak)		= 42

Összesen 174 sváb férfi, meghalt 28 elszökött 91 = 293

Ha Csanáloson a hiányzó halott és elszökött férfiak számát a többi községhez arányítva 37-re teszszük, úgy összesen 330 férfilakost kapunk. Így hát 330 családot telepített volna 1712-ben Károlyi Sándor Szatmár vármegyében. Egy-egy családot átlag 4 személyből állónak számítva, nyernénk 1320 lelket. Ennyi lett volna a négy községnek sváb lakossága 1712-ben. Ha pedig ehhez a számhoz hozzáadjuk azt a 100 személyt, a kiket Barkóczi Krisztina 1712 júl. 14. levele szerint Debreczenből Olcsvára vittek dologra, végeredményképen kimondhatjuk, hogy az 1712. év folyamán Károlyi körülbelül 1400 személyt hozatott a sváb földről.

Egy német nyelvű egyezség, a melyet Károlyi Sándor 1712 június 25-én Pozsonyban egynéhány sváb családdal kötött, a feltételekről is tudósít, a melyek mellett a telepesek régi hazájukat elhagyták. Ezen egyezség értelmében az urasági terhektől 3 évig, a vármegyei vagy országos terhektől pedig 6 évig lesznek mentesek. A három év leteltével ép úgy fognak az uraságnak adózni és dolgozni, mint bármely más jobbágy. Német uradalmi tisztek fogják őket igazgatni, magyar lakosoktól ment községet kapnak önálló, magukválasztotta előljárással. Lesz saját papjuk is. Hogy pedig a kezdet nehézségein annál könnyebben átessenek, az uraság minden gazdának két ökröt, egy tehenet, 12 kassai véka vetni való gabonát ad kölcsön. A fogyasztásra való gabonának vékájáért egy rajnai forintot fizetnek. Ők kapják meg az uraság gabonáját aratásra és nyomtatásra. Kötelesek állandóan megmaradni, a gróf pedig pártfogásában és védelmében fogja őket részesíteni.

Ámbár ez az 1712 jún. 25-iki egyezség a bevezető sorok szerint csak egynéhány sváb családdal jött létre, valószínű, hogy az egész svábság hasonló feltételek mellett telepedett le a Károlyi birtokokra. A jövevények állandó tartózkodásra kötelezték magukat, annál meglepőbb a szököttek nagy száma. A fent említett 1712 (?)-iki jegyzék szerint ugyanis Nagykároly, Kaplony és Csomaköz 251 férfilakosa közül megszökött 91, tehát több mint harmadrészüik. Ennek a nagyarányú szökésnek magyarázatát adja egy német nyelvű kérvény, melyet a nagykárolyi svábok összesége 1712 decz. 12-én a grófhhoz intézett. Panaszkodnak benne az új lakosok, hogy az uradalmi tisztek hanyagsága következtében nem kapják kézhez azokat a segéd-eszközöket (jóságot és élelmiszereket), a melyek nélkül lehetetlen itt megmaradniok. Mellékelik az Iványi úr (talán Szentiványi uradalmi tisztt) által összeállított úrbéri köteleességeket, s kéri, enyhítésüket, mivel így lehetetlenség őket betartani. Azok számára pedig, a kik régi hazájukba visszatérni szándékoznak,

elbocsátást és útlevelet kérnek. Két nagy oka volt tehát a szökésnek: a megígért segítség elmaradása és az úrbéri terhek elviselhetetlensége.

A szökés és visszavándorlás az 1713. és 1714 években még nagyobb arányokat öltethetett. Nagykároly 75 férfilakosából az 1714 ápr. 21-iki összeírás szerint már csak 29 maradt. Sem Kaplony, sem Csomaköz nem szerepelnek többé az összeírásokban, mint sváb községek. Kaplonyból 10 férfi átment Csanálosra és ezekkel együtt volt Csanálosnak az 1714 márcz. 30-iki összeírás szerint 35 férfilakosa az 1712-iki 42-vel szemben, 1716-ban már csak Csanálos¹ az egyetlen sváb község a megyében. Időközben a nagykárolyiak is odaköltöztek (szám szerint 26 férfi) és az 1716 jún. 17-iki összeírásban Csanálosnak 62 férfilakosa van. Váradon voltak 17-en, Nagykárolyban ketten, Csomaközön hárman. Egy 1717-iki csanálosi összeírás 65 férfit mutat ki, mint az egész svábság képviselőit az 1712-iki 174-gyel szemben. Ez bizony elég szomorú eredmény a nagyszerű kezdet után!

Károlyi Sándornak azonban jobbágyokra volt szüksége és így tovább folyt a sváb telepítés munkája. Az 1712-iki nagy telepítéshez hasonlóan azonban egy évtizeden belül nem találunk. Kisebb csoportokban szállíthatták ügynökei a jövevényeket. Így egy 1726 szept. 29-iki összeges kimutatás szerint, a melyre tárgyalásunk folyamán még sokszor fogunk hivatkozni, 1719-ben 9 gazda jött családotul Csanálosra. Nagyobb figyelmet érdemel az 1720-iki telepítés. Nem annyira a behozott személyek száma teszi fontossá ránk nézve ezt a telepítést, — hiszen a legjobb esetben 28—30 családról lehet szó — mint inkább egy szerencsés véletlen. Ennek a telepítésnek az iratai között van ugyanis a kiküldött ügynököktől származó két költségjegyzék, a melyek fényt derítenek a sváb jövevények származási helyére.

Az egyik költségjegyzék, a melynek kiállítója ismeretlen, 1720 ápr. 15-étől 1720 június 28-ig napról-napra részletezett kiadásokat tartalmaz. A kiadások végösszege 140 rajnai forint és 33 krajczár, a melyből a kiállítónak 100 rajnai forintot Károlyi Sándor parancsára Palocsay úrfi már 1720 ápr. 15-én, tehát az utazás megkezdésének napján kifizetett. A költségjegyzék hű képét adja annak az útnak, a melyet a svábok behozatalával megbízott ügynök megtett. 1720 ápr. 15-én indult el Pozsonyból, 18-án Bécsben volt, a hol három napig várt a szükséges útlevelekre. Ápr. 20-án hagyta el Bécset hajón és Passau, Straubing,

¹ Szatmármegyei kisközség, Nagykárolytól északnyugatra, közvetlen szomszédságában. Plébániája van 1725-től. Anyakönyvei tűzvész következtében csak 1832-től. Lakosai róm. kath. svábok: 1594; gör. kath. 125, ref. 29, izr. —.

Neustadt, Engelstadt, Neuburg városok mellett elhaladva, illetőleg ezekben és más helyeken több-kevesebb időt töltve, ápr. 30-án Ulmba érkezett. Május elsejétől jún. 12-ig bejárta a mai Württemberg keleti részét Biberachtól le Ravensburgig. Május 1-én Ochsenhausenben volt, 3-án Biberachban, utána Stein, Laupertshausen, Schweinhausen nevű községek következtek, 10-én Waldseeben látjuk, 12-én Weingartenben, 14-én Ravensburgban. Innen újra északnak vette útját s május 18-tól 29-ig Heggbachban tartózkodott a Szent Bernát rendi apácák klostromában. Jún. 2. és 3-án ismét Biberachban volt, a honnan Ulm felé indult vissza. Ide jún. 12-én érkezett. Az említett sváb városok és községek mindegyikében kihirdettette Károlyi Sándor patenseit s igyekezett minél több embert meggyőzni a Magyarországra való költözés előnyeiről. Jún. 15-én hajóra ült a svábokkal és a Dunán lefelé jövén, 22-én Bécsbe, 24-én Pozsonyba, 26-án Komáromba és végre jún. 28-án Pestre érkezett.

A másik költségjegyzéknek kiállítója Elmajer Antal csanálói sváb lakos. A jegyzék bevezető soraiban kéri a grófot, hogy a mult évben kapott 100 rajnai forint előleg levonása után legyen kegyes neki minél előbb megfizetni sváb útja alatt felmerült költségeit. Összes kiadásai 190 rajnai forintot és 20 krajczárt tesznek ki. A jegyzék keltezése hiányzik, a bevezető sorokból mindössze annyit tudunk meg, hogy Elmajer a 100 forint előleget a költségjegyzék összeállítása előtt egy évvel kapta. A svábországi utat azonban 1720-ban tette meg, ámbár évszámot a költségjegyzék sehol sem említ. Az egyik tétel szerint ugyanis Elmajer kölcsön adott Heiler Józsefnek útközben 2 forintot, egy másik tétel szerint pedig Schneider Jánosnak 3 forintot. Heiler József és Schneider János azonban mindketten új svábok voltak és az 1729 jan. 16-iki fényi összeírás szerint 1720-ban érkeztek Fényre. Van továbbá egy keltezés nélküli magyar levelünk is, a melyben Kenczli Mihály fényi lakos több társával együtt arra kéri a grófot, hogy kényszerítse a Csanálósan lakó Antoni nevű svábot azon 150 forint megadására, a melyet tőlük akkor kért kölcsön, a mikor őket országukból behozta. Kenczli Mihály fényi lakos az 1729 jan. 16-iki összeírás szerint ugyancsak 1720-ban jött be, az Antoni nevű csanálói sváb pedig nyilvánvalóan Elmajer Antal. Így hát föl kell tennünk, hogy az Elmajer Antal költségjegyzéke is az 1720-iki svábországi útra vonatkozik.

Elmajer a jegyzék szerint 40 napot töltött a mészáros kíséretében a sváb földön, a hol együtt telepéseket kerestek és naponta 20 krajczárt számítva egy-egy személy ellátására, elköltöttek együtt a 40 nap alatt 26 rajnai forintot és 40 krajczárt. Június

5-én indultak visszafelé Magyarországba, tehát 1720 ápr. 26-án kellett sváb földre érkezniök. Ulmban hajóra szállva, jöttek a svábokkal lefelé a Dunán, június 13. és 14-én Bécsben voltak, 15-én Pozsonyban, 21-én Pesten.

Összefoglalva a két latin nyelvű költségjegyzék eredményeit, megállapíthatjuk, hogy úgy az ismeretlen ügynök, mint Elmajer Pozsonyból hajón Ulmba ment, onnan pedig a sváb földre. Az ismeretlen nevű ügynök megemlíti azokat a sváb városokat és községeket is, a melyekből sváb telepeseket hozott. *Biberach, Ochsenhausen, Heggbach, Waldsee, Weingarten* és *Ravensburg* azok a nagy központok, a honnan embereit toborozta. Elmajer nem nevez meg helységeket, de biztosra vehető, hogy ő is csak ott járhatott, a hol névtelen társa járt. Mindketten sváb telepeseket hoztak magukkal a Dunán Ulmtól Pestig, innen pedig tovább szállították őket Károlyba. Tény tehát, hogy az 1720-ban behozott svábok a mai Württemberg keleti részéből valók a *Biberach* és *Ravensburg* közt fekvő területről. Hogy az 1720 előtt és után érkezett svábok szintén erről a vidékről jöttek, azt később fogjuk kimutatni.

Az 1720 nyarán behozott új svábok mindnyájan *Fény*¹ községet szállották meg és ők voltak ennek a helységnek első sváb telepesei. A mi számukat illeti, az 1726 szept. 29-iki kimutatás 17 családot említ, az 1729 jan. 16-iki fényi összeírás pedig 28-at. A nagyobb szám a valószínűbb.

Az új telepesek helyzetét jellemzően világítja meg az a magyar nyelvű levél, melyet megérkezésük után egy pár hónappal írtak a grófnak. Nem bizonyosak még a felől, hogy Fényen maradhatnak-e végleg, vagy máshová kell-e szállaniok. Pedig közeledik már a tél s nehéz nekik a pusztán rendes házak nélkül maradni. Sokan közülök nyáron a csanálói határon arattak, s ezektől Andrási uram két-két garas sarlópenzt követel; pedig még nem tartoznának vele, mivel még csak most akarnának megtelepedni. Folyamodnak ennek elengedéseért. A régi svábok példájára ők is kérnek egy-egy tehenet az uraságtól. Nagyon kifogytak a pénzükből, mivel az útban mindent ők fizettek. Vezetőjük egyedül csak a szekerekre költött Budától 30 forintot, a többi költséget ők fedezték. A levél dátuma hiányzik, de egész tartalma és a vezető neve: Lőrincz is bizonyítja, hogy 1720 őszén íródott. Zarnóczi Lőrinczről van itt szó, aki Elmajer Antalnak

¹ Mezőfény kisközség, Nagykárolytól nyugatra (7—8 km.). A Károlyi-család öröklött birtoka kezdettől fogva. Már 1332-ben plébánia volt, de a XVII-ik sz.-ban elpusztult. 1720-ban Károlyi Sándor visszaállította. Anyakönyvei 1724 óta. Lakosai róm. kath. svábok: 1724; gör. kath. 33, ref. 13.

1720-iki sváb útjában Pozsonytól Károlyig segítségére volt, s a kinek neve a költségjegyzékben többször elő is fordul.

Az 1712-iki telepítés után számra nézve a legnagyobb az 1722-iki volt, ámbár ez is messze elmarad mögötte. Az 1726 szept. 29. kimutatás szerint 1722-ben Csanálosra telepedett 7. Fényre 20 és Nagymajtényba¹ (ezúttal először) 37 család. A Fényre vonatkozó adat helyes lehet, mert az 1729 jan. 16. fényi összeírás 1722-ben 18 új telepesről beszél, a különbség tehát jelentéktelen. A nagymajtényi 37 családot azonban keveselnünk kell, mivel az 1723 jún. 15-iki nagymajtényi összeírásban 55 régi sváb gazdáról van szó, a kik csak 1722-ben jöhettek Nagymajtényba. Ennek a községnek ugyanis csak 1722-től vannak sváb lakosai. Az pedig valószínűtlen, hogy Csanálosról vagy Fényről majdnem 20 gazda átment volna Nagymajtényba, miután azokban a községekben sem volt még befejezve a telepítés. Nagymajtényra vonatkozólag tehát a nagyobb számot (55) fogadva el, 1722-ben nyolczvannál több család érkezhettek a három községbe. Nagymajtényról azt olvassuk egy 1723. majtényi összeírásban, hogy a földek és kaszálók még nem osztattak fel, mivel a lakosok csak *tavalý*, azaz *1722-ben jöttek be és jobbára most telepednek*.

A szökés a sváb jövevények között még mindig napirenden lehetett. Erre enged következtetni Károlyi Sándornak sajátkezüleg írt latin nyelvű utasítása a hadnagy részére 1723 febr. 26-ról. A gróf kenyérnek való gabonát, tavaszi magot a vetéshez, ökröket és teheneket akar ígérete szerint kiosztani a svábok között. Szigorú vizsgálatot rendel el azok ellen, a kik elszökni akarnának, követeli elzáratusukat a bujtoatókkal együtt, hogy a segítség szétosztása után ne szökjenek el a kapott javakkal együtt. Azok, a kik már esküt tettek az állandó megmaradásra, menjenek Csanálosra, építsenek ott maguknak házakat, s mind-egyikük szőlőrészt is kapjon. A kik pedig nem tettek esküt és el akarnak menni, sőt már menlevelet is kaptak, azok csak akkor mehetnek el, ha a rájuk fordított költséget napszámos munkával, naponként 12 krajczárt számítva, ledolgozták. Hasonló módon térítik meg a megmaradtak is a rájuk fordított költséget és az okozott károkat.

A következő telepítés 1723 jún. havában történt, a mint ezt a már említett 1723 jún. 15. összeírás bizonyítja. Erre a telepítésre vonatkozik Károlyi Sándornak egy sajátkezüleg írt magyar nyelvű utasítása, mely több szempontból érdekes. Keltezése

¹ Nagymajtény kisközség, ősrégi hely, 1711 óta a Károlyiaké. Plébániája 1333-ban már virágzott, 1724-ben visszaállított. Anyakönyvei is 1724 óta vannak. Lakosai róm. kath. svábok : 1759 ; gör. kath. 269, ref. 45, izr. —.

hiányzik, de tartalmából kitűnik, hogy az 1723-ban bejött sváboknak falvakba való szétosztása előtt kellett íródnia. Első része kérdéseket tartalmaz, a melyeket az összeírást végző uradalmi tisztt az újabban érkezett svábokhoz intézzon. Ilyen kérdések: ki földéről és minemű földesúrtól való? van-e elbocsátó- és ajánlólevele, keresztelési, házassági bizonyítványa? házas-e vagy nőtelen? van-e bátyja, öccse, fia? azok mennyi idők? van-e atyafia Fényen vagy Csanáloson? ezekbe a községekbe kíván-e szállani vagy Majtényba? Az irat második része utasítás az új sváboknak községekbe való osztása iránt. Pozsonyba érkezett 220 személy, illetőleg 58 pár. Ebből az 58 párból Fényre menjen 21 és az előbbi 59 gazdával lesz 80. Majtényba szálljon 34 pár és az előbbi 55 gazdával lesz 89. Károlyban maradjon három pár. Csanálosra nem szállhat több gazda, ott már van elég.

Ezen utasítás nyomán készült, véleményem szerint, az 1723 jún. 15-iki összeírás. S a hogyan ezen összeírásból látjuk, elég híven teljesítették a tisztek grófjuk utasítását a szétosztást illetőleg. Az 58 új párból Fényre ment 20, Majtényba 38. Az említett összeírás az összes csanálosi, fényi és majtényi sváb gazdáknak névjegyzékét adja. E szerint 1723 jún. 15-én volt: Csanáloson 76 régi, Fényen 58 régi és 20 új, Nagymajtényban 55 régi és 38 új sváb gazda, s így a három községben összesen 247 adófizető gazda. Az adómentesekkel együtt ez a szám még nagyobb volna. Így Csanáloson egy 1723 májusi összeírás 90 gazdát mutat ki, a kik közül 14 adómentes és ép úgy mint fent, csak 76 adóköteles.

Az 1723 június 15-iki összeírás azonban nemcsak pontos névjegyzéke és számadatai miatt oly fontos. Megbecsülhetlenné teszi azon két rovata, a mely minden egyes sváb gazdának, réginek ép úgy mint újnak, *származási helyét és volt urát* közli. Az 1720-ban érkezett svábokról csak általánosságban tudtunk annyit, hogy a *Biberach* és *Ravensburg* közt elterülő vidékről kellett jönniök, mivel ezeken a helyeken fordult meg az értük ment ügynök, az 1723-iki telepítés névszerinti összeírása azonban a három sváb község minden egyes gazdájáról személyenként megmondja, hogy mely helységből való és ki volt az ura.

Ezen soraimnak nem céljuk a részletekbe bocsátkozni, csak annyit jegyzünk meg, hogy a származási helyek gondos átkutatása után a következő eredményre jutottunk: Az 1712-től 1723-ig Nagykarolyban és vidékén letelepedett svábok a mai Württemberg keleti részéből és pedig *Biberach*, *Riedlingen*, *Saulgau*, *Waldsee*, *Ravensburg*, *Leutkirch* esperesi kerületekből jöttek. Ha a kivándorlási területet mint négyszöget képzeljük el, úgy északi szára Riedlingentől az Iller folyóig tart, déli szára

Ravensburgtól Leutkirchenen át szintén az Illerig, keleti szára maga az Iller folyó, nyugati szára pedig Riedlingentől Königseggwaldon át Ravensburg magasságáig halad. A leírt terület lakói ma ép oly jó katolikusok, mint elődeik két századdal ez előtt s egészen természetesnek kell találnunk, hogy a hitbuzgó Károlyi Sándor katolikus vidékre küldte ügynökeit telepesek keresésére, még ha ezt nem is olvasnók patenseiben. Megemlíthetjük még, hogy a szatmármegyei sváb családnevek az említett hat württembergi esperesi kerületben a leggyakoribb nevek közé tartoznak.

Károlyi Sándornak az 1724-ik évből fennmaradt iratai között van két egyezség, a mely megismerteti velünk a sváb telepesek úrbéri terheit. Az első egyezséget a csanálosiakkal kötötte a gróf, a másodikat a három sváb község összes lakóival. A csanálosiakkal kötött szerződés két példányban van meg: egy rövidebb magyar szöveggel 1724 április 28-ikáról, ez Károlyi Sándor sajátkezű írása, és egy hosszabb latin szöveggel 1724 április 30-ikáról. A két példány tartalma lényegileg azonos. Érdekes a szerződés előzménye. A csanálosi gazdák *kezdetől fogva* egy egész telek után 4, egy fél telek után pedig 2 rajnai forint földadót fizettek az uraságnak. A robotnapok száma évenként 25 volt. Minden terményükből kilenczedet adtak. Ezt az *eredeti* egyezséget Károlyi Sándor 1723 június 20-án megváltoztatta és a földadót évi 9 forintra emelte fel. A csanálosiak ezt sokalták és egy éven át sem földadót nem fizettek, sem robotmunkát nem végeztek. A gróf erre lefoglaltatta jószágaik egy részét és csak a szóbanforgó 1724 április 28, illetőleg 30-iki szerződés ellenében adta vissza azokat. A fényi és majtényi lakosoknak kellett azonban kezességet vállalni, hogy a csanálosiak ezt a szerződést híven meg fogják tartani. A földadót ismét 4, illetőleg egy fél telek után 2 forintra szállították le, a robotnapok száma is kevesbedett, 25 helyett 20 lett. A kilenczed maradt, a hogy volt. Mellesleg megjegyezve, ennek a szerződésnek az érvényességét Károlyi Sándor a piaristák nagykárolyi kollégiumának építési idejére felfüggesztette, mivel úgy a csanálosiak, mint a fényiek és majtényiak ezen építkezésnél való segítségükkel tettek eleget úrbéri kötelezettségeiknek. Közben pedig megkötötte a három sváb község egész gazdaközönsegével a fentemlített második egyezséget.

Ezen latin nyelvű egyezség eredetije 1724 augusztus 28-ikán kelt, a kezeink közt lévő másolat 1731 szeptember 11-ikéről való. Ismét kevesbedtek a sváb telepesek úrbéri terhei: a földadó egy egész gazdatelek után 3 rajnai forint lett, robotmunkát egy gazda csak 15 napon át végez, a kilenczedet természetesen igazságosan tartozik megadni. Ezek a kötelezettségek úgyszólván

változatlanul megmaradtak mindazon időn át, a mely tárgyalásunk körébe esik !

Fontos helyet foglal el a telepítések sorrendjében az 1726-iki. A gróf kiküldött emberei Setele Ferencz Pelagius és társa fényi, Fischer József és Felber Gáspár majtényi lakosok voltak. Setele Ferencz 1723 június 15-ikén telepedett le Fényen, mint új sváb s a hogyan Károlyi Sándorhoz intézett latin nyelvű kérvényéből látható, egy félévet töltött el a svábok lehozatalával. A maga pénzéből is sokat költött svábországi útja alatt, s ezért két évi tehermentességért esedezik. A latin nyelvű kérvénynek keltezése hiányzik, de meg van a hátlapján Károlyi Sándornak magyar nyelvű válasza 1726 július 7-ikéről, s innen tudjuk, hogy az 1726-iki májusi telepítésről van szó. A válaszból az is kitűnik, hogy Setele nem egyedül járt fenn svábokért, volt társa azonban az új svábok lehozatala után elszökött. A gróf megadja neki a két évi mentességet, ha a szököttnek nyomába igazítja a gróf embereit.

Fischer József és Felber Gáspár mindketten 1725 máj. 19-én érkeztek Svábhonból, s így még csak egy pár hónapja lakhattak Nagymajtényban, a mikor a gróf őket új sváb telepesekért küldte. A mint Károlyi Ferenczhez írt két magyar nyelvű kérvényükben olvasható, visszajövetelük alkalmával kifogytak pénzükből és 31 német forintot voltak kénytelenek kölcsön kérni. Ennek a pénznek a megadásáért könyörögnek folyamodványaikban, melyeknek dátuma ugyan hiányzik, de Károlyi Ferencznek 1727 jan. 7. és 29-iki válaszaiból hozzávetőleg megállapítható. Ámbár a kérvények 1727 jan.-ból valók, mégis az 1726 máj. 16-iki telepítésre vonatkoznak. Horváth György jószágpraefektus ugyanis Károlyi Ferencz kedvező válasza daczára sem volt hajlandó a két svábnak megtéríteni a 31 forintot. Hozzá is intéztek hát egy dátum nélküli magyar kérvényt, s ebben 500 népnek a lehozatáláról beszélnek, a melynek ők maguk voltak a commissariusai Pozsonyig. Ily nagy telepítés azonban a huszas években csak 1726-ban volt.

Károlyi Sándor tehát nagy körültekintéssel a telepített svábokból válogatta meg új jövevények szerzésével és behozásával megbízott embereit, mivel jól tudta, hogy nagyobb vonzerőt fog gyakorolni a svábokra az ő vérükből való kiküldött, mint az idegen.

A Pozsonyban készült 1726 máj. 16-iki összeírás szerint e napon Pozsonyból Károly felé indult 107 sváb gazda, összesen 414 személy 85 ládával. Utólagosan betoldatott a jegyzékbe 3 gazda, összesen 8 személy, úgy hogy tulajdonképen 110 gazda, illetőleg 422 személy hagyta el Pozsonyt. Előzetesen megszökött volt 6 gazda. A jegyzékben minden egyes gazda neve után ott

áll a kezdőbetűje annak a községnek, a melyikben le fog telepedni. A községekbe való osztás tervét tehát már Pozsonyban elkészítették. Csak az eddigi három sváb község kezdőbetűje szerepel (Csanálos, Fény, Majtény). A jegyzék végén a mesteremberek, illetőleg a mesterséghez értők nevei külön is fel vannak sorolva a mesterség megnevezésével; számuk 38.

Az 1726 máj. 16-án összeírt sváb jövevényeket egy 1726 jul. 7-iki névjegyzéken már községekbe osztva találjuk.

Majtényba telepedett ..	64	gazda,	illetőleg	233	személy	53	ládával
Fényre ..	30	»	»	98	»	20	»
Csanálosra ..	10	»	»	49	»	6	»
Osszesen	104	gazda,	illetőleg	380	személy	79	ládával.

A többiek időközben megszöktek vagy elhaltak.

Az 1726-iki telepítés határkövet alkot a három sváb község történetében, vele fejeződik be ezeknek sváb lakosokkal való »megültetése«. Az ezután következő telepítések eddig nem említett községeket érintenek. A nyugalom helyreálltával természetesen tűnik fel előttünk sváb telepeseinknek az a törekvése, hogy végleg rendezzék azt a viszonyt, a melyben földesurukkal állottak. A fentebb említett 1724 aug. 28-iki úrbéri szerződés jobbágyi helyzetüknek tetemes javulását eredményezte. A kilencczed, a három forint földadó, a 15 napi robotmunka nem voltak elviselhetetlen terhek. Ha itt-ott fordult is elő hanyagság a kilencczed beszolgáltatásában, s ha az e miatt történt túlszigorú végrehajtások adtak is okot egy pár panaszra, általában azt mondhatjuk, hogy svábjaink becsülettel tettek eleget jobbágyi kötelességüknek. Nagyobb félreértés csak a 15 napi robotmunka értelmezése körül támadt úgyannyira, hogy Károlyi Sándornak magának kellett a két viszálykodó fél: az uradalmi tisztek és a három sváb község lakossága között igazságot tennie. 1726 decz. 20-iki latin nyelvű rendeletében a tiszteknek adott igazat. Szerinte is minden egyes, jószággal bíró telkesgazda egy ekét köteles kiállítani és azzal évi 15 napot szántani. Semmiképen sem engedi meg, hogy két-három telkesgazda összefogva állítson ki egy ekét s így ketten vagy hárman együttesen szántsanak csak 15 napig.

A három sváb község gazdaközönsége a grófi rendeletre egy latin nyelvű folyamodványban válaszolt. A kérvény datuma hiányzik, de egész tartalma, különösen pedig záradéka bizonyítja, hogy 1726 decz. utolsó napjaiban íródott. A végsorokban ugyanis a közeledő újév alkalmából boldogságot és megelégedést kívánnak a folyamodók a grófnak. A vitás 15 napi robotmunkára vonatkozólag úgy érvelnek, hogy ők az úrbéri

szerződés értelmében csak annyi jószággal tartoznak 15 napig dolgozni, a mennyijük van. Nem kötelesek úrbéri szolgálatra jószágot kölcsön kérni vagy pénzért bérelni, ha a saját földjük művelésére ezt meg is teszik. Ha tehát egy gazda egymagában a saját jószágával ki tud állítani egy ekét, úgy egyedül dolgozza le a 15 napot; ha azonban nincs az egy ekéhez elegendő jószága, akkor a szükséghez képest ketten vagy hárman összefogva szántanak együtt szintén csak 15 napig.

Az idézett grófi rendelet a sváb telepesek egyéb úrbéri kötelesegeiről is megemlékezik, a melyekről eddig még nem volt szó. Értjük ezen köteleességek alatt a karácsonykor, husvétkor és pünkösdkor szokásos ajándékozást. Minden község egy-egy mázsa faggyut, ugyanannyi viaszt és vajat köteles az ünnepekre beszolgáltatni. Minden telkesgazda pedig évenként három szekér tüzfát, három tyúkot és kilencz tojást tartozik adni. Teher-, illetve adómentességet csak az ujabban letelepedett sváb gazda élvez, ha pusztá, háznélküli telekre szállott. De nem veheti igénybe a három évi mentességet az az új sváb gazda, a ki pénzen vett magának kész házat.

Az 1726-ik évre esik *Erdőd*¹ városának sváb lakosokkal való benépesítése is. Első telepesei nagyobbreszt épen az 1726 máj. 16-án Pozsonyból elindult svábokból kerültek ki. Az 1726 nov. 28-iki erdödi jegyzék szerint ugyanis ez év aug. 1-én Majtényből 18, Fényről 8, Csanálosról 4 olyan sváb gazda ment át Erdődre, a kik még csak 1726 máj. havában telepedtek volt le az említett három községben. Ezeken kívül régi svábok is költöztek a három községből Erdődre, a melynek az 1726 nov. 28-iki összeírás szerint már 53 sváb gazdája volt. Minden gazda kapott szőlőrészt, a szántóföldek szétosztása pedig tavaszra maradt. Jószágot Majtényből, Fényről és Csanálosról hajtottak számukra, s a jegyzék azt is említi, hogy egy-egy pár ökörért vagy tehénért két-két napot tartoznak dolgozni. A két nap azonban nem eshetik ugyanabba a hétbe.

Az erdödi telepítés a következő évben tovább folyt. Egy keltezetlen részleges összeírás, a mely azonban kétségtelenül 1727-ből való, 33 új sváb gazdának az érkezéséről számol be. A magyar nyelvű jegyzék érdekessége, hogy felsorolja Nagyerdőd pusztá telkeit, mintegy jelezve, hogy mennyi sváb gazdát lehetne még oda telepíteni. E szerint Nagyerdődön van 26 egész, 3 fél

¹ Erdőd nagyközség, igen régi parochia, már 1216-ban virágzott. Templomát 1482-ben Drágffy Bertalan erdélyi vajda építtette, 1736-ban Károlyi Sándor helyreállította. Anyakönyvei vannak 1737 óta. Lakosai (1910-ben) róm. kath. svábok: 2388; gör. kath. 1488, ág. ev. 3, ref. 541, izr. 182.

puszta telek, s ha azt a 16 telket is hozzászámítjuk, melyet a magyarok »fogtak fel«, 45 telek. A jegyzék közli az erdődi magyar nemességnek, szabadosoknak és »parashti« rendnek neveit és számát. Nagyerdődön vannak összesen 35-en, Kiserdődön 29-en.

Az erdődi svábok nagyon sokat szenvedhettek ezektől a magyaroktól. Egyszerűségével és keresetlenségével megindító az a latin nyelvű panaszoslevél, a melyet 1728 aug. 25-én Károlyi Sándornak irtak. Nyomoruságnak nevezik egyes panaszait, s első, második, harmadik nyomoruságról beszélnek. Sem szénát, sem fát nem szerezhetnek elegendőt, kiirtott, megmívelt szántó-földjeiket elveszik, a közös ménesre hajtott lovaikat befogják a magyar urak. A malomban három-négy napot is kénytelenek eltölteni, mert mihelyt egy magyar jön, rögtön ennek a gabonáját őrlik. Alázatosan esedeznek, hogy vagy más területet adjon nekik a gróf, a hol maguknak új falut építhessenek, pagy különítse el őket Erdődön a magyaroktól. Már is elment közülök 11—12 pár s nem csoda, hogy a folyó évben oly kevesen érkeztek. Az elsőkötték hírüln vitték régi hazájukba a megmaradottak nyomoruságát.

Az erdődi svábok kívánsága teljesült, a gróf maga is belátotta, hogy helyzetük a magyarok között tarthatatlan, s új községet jelölt ki számukra. Az 1731 febr. 13-iki béli leltárban és urbariumban olvassuk, hogy az itt megnevezett svábokat 1730 május havában telepítették át Erdődről *Béltekre*. Hogy pedig házakat építhessenek és gyarapodhassanak, három évig sem nem szolgálnak, sem nem adóznak az uraságnak. Az 1730 jún. 12-iki latin nyelvű összeírás szerint Bélteken volt 47 sváb gazda, a kik közül 40 Erdődről jött.

Erdődön alig maradtak sváb lakosok. Az 1731 febr. 13-iki urbarium 15 sváb gazdáról emlékezik meg Erdődön, s 10 frankról Rézteleken. Az 1732 decz. 30-iki részleges összeírás már csak 6 erdődi svábról és 5 rézteleki frankról tud. A többiek átköltöztek Béltekre vagy más sváb községbe. Az 1726-iki erdődi telepítés tehát nem járt sikerrel. E helyett azonban egy virágzó új sváb község létesült: *Béltek*.¹

Az 1729-től 1731-ig tartó telepítések Lang Reiner volt hadnagy nevéhez fűződnek, a ki Károlyi Sándor telepítési ügynöke lett. Ezek a telepítések nem az elért eredmény miatt fontosak; eredmény nem sok volt, alig lehet szó többről, mint 40—50 család behozataláról. Azonban a telepítéssel összefüggő számos kér-

¹ Krasznabéltek nagyközség, Erdődtől délre. Hajdan a Drágffyak birtoka volt, 1700 óta a Károlyiaké. 1724 óta újra van plébániája. Anyakönyvei tűzvész folytán csak 1795 óta. Lakosai román, kath. svábok: 1704; gör. kath. 541, ref. 62, izr. 40.

désre, a telepítés egész menetére a legapróbb részletekig világosságot vetnek. A császári patenstől kezdve egészen az új telepesek elhelyezéséig a részükre kijelölt községbe mindent figyelemmel kísérhetünk.

Lang nevét először egy 1729 ápr. havában kelt német nyelvű császári patens említi, a melyben VI. Károly császár és király engedélyt ad Károlyi Sándornak német telepesek behozatalára a birodalomból. A nyílt levél szabad menetelt biztosít Langnak, mint a gróf kiküldött ügynökének. A császári patens elnyerése után Károlyi Sándor 1729 szept.-ben maga is ad ügynökének egy német nyelvű útlevelet mesteremberek behozatalára Ausztriából és a sváb földről. Részletesen felsorolja ezen útlevélben a különböző mesterségeket, a melyekhez az új telepeseknek érteniök kell. Három csoportban kívánja beszállításukat: májusban, pünkösöd körül és aratáskor. A jövevények Nagykárolyban, Majtényban vagy Erdődön fognak letelepedni. A vármegye terheitől 15 éven át lesznek mentesek, az uraság terheitől egy évig. A mesteremberek minden gazdatelek után 15 rajnai forinttal, a mesterséghez nem értők 3 forinttal és ezenfelül évi 16 napi robottal, s mindkét fajta telepesek tizeddel fognak tartozni. Az új lakos csak úgy mehet el végleg, ha megfelelő helyettest állít, a mesterember mesterembert, a gazda gazdát.

Ezt az útlevelet kiegészíti Károlyi Sándornak 1729 decz. 1-én Surányban kelt utasítása Lang hadnagy részére. Az utasítás megvan német, latin és magyar nyelven, az utóbbi szöveg a gróf sajátkezű írása. Az első pontokban a császári udvarnál megszerzendő patensekről szól, azután áttér a behozandó telepesekre. Bécs körül csak mesterembereket szerezzen Lang, gazdákat a sváb földről hozzon. Ez utóbbiak mindegyikének legyen elbocsátó, keresztelési, házassági bizonyítványa s legalább 100 forint készpénze. Jelentkezzék az ügynök a földesuraknál, hirdettesse ki a patenst a plébánosokkal a szószékről, gondoskodják a patensek kinyomtatásáról és közhírré tételéről. Tavasszal szállítson le 50 gazdát, pünkösöd előtt és aratáskor ugyanannyit. Mind a mesteremberek, mind a gazdák katolikusok legyenek. Pestig a maguk költségén fognak jönni, Pozsonyban pedig jelentkezzenek a gróf házában s mutassák be a családok részletes jegyzékét Lang névalírásával ellátva.

Igy felszerelve indult útnak a gróf ügynöke Ausztriába és a sváb földre mesteremberek és gazdák szerzése czéljából. Fennmaradt két latin nyelvű költségjegyzéke híven beszámol megtett útjairól. Az első, dátum nélküli jegyzék 1729 július 13-tól 1729 szeptember 24-ig szóló költségeket tartalmaz, melyeknek végösszege 70 rajnai forint és 8 krajczár. Ezen jegyzék szerint

Lang 1729 július 23-án idült el Bécsből s kocsin ment Augsburgba, Donauwörthbe, Ulmba és a körülfekvő falvakba a kívánt családokért. A 63 napi út alatt, naponta 30 krajczárt számítva, 31 rajnai forintot és 30 kr.-t költött kosztra. A második jegyzék 1731 június 20-án kelt Bécsben és 1730 június 23-tól 1731 június 17-ig részletezett kiadásokat foglal magában. A végösszeg 333 rajnai forint és 53 kr. Minket az ügynök németországi útja érdekelt, melyet ez alkalommal 1730 október 27-én kezdett meg. E napon hagyta el Bécset és kocsin utazott Augsburgba, Ulmba, Memmingenbe, Biberachba és a körülfekvő helységekre, a hol a nyílt leveleket kihirdette. Így hát mindkét jegyzék tanúsága szerint Ulm környékén járt, a második jegyzék még Biberachot és a körülfekvő falvakat is említi. Szükséges hangsúlyoznunk ezekben a helységekre tett útját régi bebizonyított tételünk megerősítése végett. Megelégedéssel állapíthatjuk meg, hogy Károlyi Sándor ez alkalommal is csak ugyanazon vidékről hozatta sváb telepeseit, a honnan 1712 óta folyton.

Lang hadnagy megbízatása nem járt eredménnyel. Lang svábjai sohasem érkeztek Nagykarolyba. Mindent megmagyaráz Prilecky Gombkötő Józsefnek magyar nyelvű jelentése, melyet 1730 június 9-én írt Pestről. Őt küldte ugyanis a gróf a Surányból elindult svábok után. Ezen jelentés szerint Gombkötő már nem találta a jövevényeket Farkasdon,¹ de utolérte őket Guttán.² Innen Komáromon át Pestre érkezett velük. Már útközben is folyton a szökésen járt az eszük, s míg ő szekerekért járt a városban, hirtelen egy hajót béreltek és lementek a Dunán. Csak hárman kerültek meg: egy ács, egy fazekas és egy varga. Ezeknek a vallomásából tudta meg a többiek szökését. Schillinger Ferenc praefectus 1730 június 22-iki magyar nyelvű levelében értesíti a grófot, hogy csak két család érkezett: egy fazekas és egy varga, ezeket Béltekre szállította. Jelenti, hogy elszámolt Langgal, a kinek állítása szerint Pesten és másutt lesik a sváb jövevényeket és elcsalják őket. Lang tudja, hogy hol vannak a szökevények és meg is fogja mondani a grófnak; de akkor igen beteg volt, nem járhatott utánuk. Lang maga is említést tesz ezeknek a telepéseknek a szökéséről 1731 június 27. és augusztus 27-iki latin nyelvű leveleiben. Azt írja ezekben Károlyi Sándornak Bécsből, hogy ő Surányig rendben levitte az embereket, a kiknél 2730 rajnai forint készpénz is volt. Nem tehet róla, hogy ott oly sokáig hagyták őket időzni és költekezni. Ha azonnal Károlyba mentek volna, nem szökhettek volna meg.

¹ Farkasd a Vág mentén fekszik, Érsekújvártól északnyugatra.

² A Duna és a Vág torkolatánál, Érsekújvártól délnyugatra.

Hogy a Gombkötővel lement svábok mennyien lehettek, nem tudjuk. A bélteki összeírásból egyáltalában nem tűnik ki nagyobb csoport új telepesnek a megérkezése. Az 1730 június 12-iki jegyzék szerint mindössze 5—6 új családról van szó, a mely külföldről jöhetett, a többiek Erdődről származnak.

1730 október 27 és 1731 január eleje közt Lang Ausztriában és a sváb földön működik. Utazása eredményeképen 1731 márczius 23-án jelenti Bécsből, hogy 309 személyből álló 60 család a következő májusban kész lejönni. Mindegyiküknel 200 forint készpénz van. Pestig a gróf költségén szeretnének jönni, mivel ezt más magyar urak is, pl. gróf Schönborn. meg szokták adni. De kotelezzik magukat ezen költség visszafizetésére, Pesttől pedig a maguk pénzen mennének tovább. A hajós 1 forint 30 kr.-t kér fejenként s így 463 frt és 30 kr. járna a 309 személyért. Ennek az összegnek a felét az utazás megkezdése előtt kellene lefizetni, a másik felét pedig a szállítás befejeztével Bécsben. Lang a nyár folyamán Németországban szeretne tartózkodni, hogy ezek a családok annál jobban bízhasanak benne. Bécsi mesteremberekről is ismételten tesz leveleiben említést.

A Károlyi Sándor és ügynöke közti jó viszony azonban 1731 június havában egyszerre rosszra fordult. Június 21-ikén azt írja a gróf Langnak, hogy ő nem adott parancsot neki arra, hogy Németországból hozzon telepeseket és hogy annyi költségbe verje. A gróf semmi hasznát, de annál több kárát látta Lang eddigi működésének. A hadnagy erre azt válaszolta (1731 június 27.), hogy nézze csak át Károlyi Sándor azokat a nyílt leveleket, a melyeket neki küldött. Ha nem akarja kifizetni a gróf a költségeket, akkor miért küldött újabban is patenseket bécsi mesteremberek leszállítására? Lang utolsó levele 1731 augusztus 27-én kelt Bécsben, s ebben a gróf állításával szemben felsorolja az általa leküldött családok számát. Így 1730-ban küldött 25 szolgát Surányba, 5-öt Pestre, 1731 április 22-én pedig 12-öt Munkácsihoz Pozsonyba (tehát 42 családot). Többet azért nem szállíthatott, mert a gróf ezt neki megtiltotta. Így maradtak künn azok a birodalomból való emberek, a kiket 1731 márczius 23-iki levelében említett (309 személy).

Lang kegyvesztése egybeesik második költségjegyzékének keltezésével (1731 június 20). Az összefüggés világos. Károlyi Sándor sokalta a költségeket az elért eredmény silányságához viszonyítva. Nem is volt hajlandó ezeket mind kifizetni. Lang elkeseredését viszont fokozta az a bánásmód, a melyben Károlyiból Bécsbe visszatérő feleségét a gróf emberei állítólag részestették. Lang panasza szerint ugyanis Debreczen környékén ledobták az asszonyt a kocsiról, s otthagyták az úton, úgy hogy

nyoma veszett. A hadnagy elkeseredése annyira ment, hogy a vele történt igazságtalanság jóvátételére magához, a császárhoz folyamodott. A latin nyelvű panaszlevélnek úgy aláírása, mint keltezése hiányzik, a mi azt mutatja, hogy csak fogalmazvány lehetett. Az sem bizonyos, hogy a kérvényt tényleg benyújtotta a császárhoz.

A gróf azonban az 1726-iki sikertelen telepítés után sem adta fel Erdőd benépesítésének a gondolatát.

Béltek sem igen gyarapodott 1730 óta olyan új telepesekben, a kik külföldről jöttek volna. Az 1733 december 28-iki latin nyelvű összeírásban 18 új sváb gazda nevével találkozunk ugyan, de ezeknek legtöbbje Erdődről, Fényről vagy Majtényból költözött át. Legfeljebb 4—5 új gazda érkezhetett a sváb földről. Ezek egy éve laknak az összeírás szerint Bélteken. E helyt említjük meg, hogy Károlyi Sándor 1733 február 14-én Erdődön kelt magyar nyelvű szerződésében a *bélteki* sváboknak letelt adómentességük után még egy szabad évet engedélyezett azzal a feltétellel, ha a kaszánya építéséhez, úgy mint eddig, naponta 4 munkást adnak. Azok is segítsenek, a kiknek szabad (adómentes) idejük még nem telt le, s az ő adómentességüket is egy évvel meghosszabbítja.

Az 1726 utáni betelepítések egészen 1732-ig mind Erdőd és Béltek községekkel függnek össze. Mielőtt áttérnénk a következő 1733-iki telepítésre, vessünk egy pillantást a három régi sváb község helyzetére is.

A fennmaradt összeírások világos áttekintést nyújtanak a lakosság számarányáról ezekben a helységekből. *Csanáloson* az 1731-iki évre, tehát 1730-ban készült jegyzék szerint volt 84 sváb gazda és 8 özvegyasszony. Egy-egy gazda 3 forint 60 denár, egy-egy özvegy pedig 1 frt 80 denár földadót fizet s így az egész község adója 325 frt. 80 denár. *Fénynek* az 1729-iki késői részletes összeírás szerint volt 77 sváb gazdája, az 1731-iki jegyzék szerint pedig 78. *Majtényban* az 1731 márczius 27-iki részletes összeírás 118 sváb gazdát tüntet fel.

Dr. Vonház István.

Történeti irodalom.

Basta György hadvezér levelezése és iratai. Közli: *Veress Endre*. I. kötet: 1597—1602. (XLIV., 758.) II. kötet: 1602—1607. (XXXII., 966.) Budapest, 1909—1913.

A magyar tudományos akadémia kiadásában megjelenő Magyar Történelmi Emlékek (*Monumenta Hungariae Historica*) két hatalmas kötete tartalmazza a Veress Endre Basta Györgyre vonatkozó gyűjtésének eredményeit. Veress Endre kétségtelenül egyike Magyarország legszorgalmasabb oklevélgyűjtőinek, ki már eddig is értékes gyűjteményekkel gyarapította a magyar forrástani irodalmat (*Carillo Alfonz jezsuita atya levelezése és iratai, Erdélyországi pápai követek jelentései VIII. Kelemen idejéből*), tervezett Erdélyi Történelmi Források című gyűjteménye pedig igazán tiszteletreméltó vállalat, mely mindenkor számottevő tényező marad irodalmunkban. Szinte elkápráztatja a szemlélőt ez a merész vállalkozási szellem, mely mindig újabbat és újabbat tervez, és tervei megvalósításával nem is késik, hanem elvégzi emberül, a mit célul tűzött ki maga elé.

Ez az első impressio, melyet Veress Endre forráskiadványai keltenek a szemlélőben. A kiadványok kolosszusaival összhangban áll tartalmuk is. Becses anyagot közöl, a XVI—XVII. század fordulójának elsőrangú forrásait: előbb vallásügyi, most politikai iratokat, melyekből Erdély, de Magyarország közviszonyait is alaposan meg lehet ismerni. A kiadott forrásanyag e kornak történelmi irodalmára jótékony hatást fog gyakorolni s utat fog nyitni a mélyebben járó történeti kritikának.

Basta György szereplése szomorú emlékü a magyar történelemben s e szomorú kornak emlékei elevenednek meg előttünk, mikor Basta György levelezését és iratait olvassuk. A szigorúságáról emlékezetes katona atyja révén albán származású volt, maga azonban olasz földön, olasz anyától született és spanyol katonai szolgálatban nőtt fel. Gyermekkorától kezdve katona volt s a katonai hierarchia legalsóbb fokától kezdve emelkedett a legmagasabb katonai méltóságokig. Németalföldi spanyol szolgálatból 1597-ben került a Habsburgok udvarába s Miksa főherczeg pártfogására Magyarországra küldötték. Itt nagy feladatok vártak rá. Biztosítani kellett a császár számára Erdélyt, melyet

Báthory Zsigmond ingatag politikája, a havasalföldi vajdák hódító törekvései, s az erdélyi urak függetlenségi vágyai állandóan nyugtalanítottak. A megbízatás elsőrangú volt, de hiányzott hozzá a megfelelő eszközök. Basta ezek hiányában is megoldotta feladatát s Erdély császári birtok lett. Erdély megszerzésének fáradsalmas munkája után az agg hadvezér nyugalomra vágyott, de a császári politika nem engedte ki kezéből s akarva, nem akarva maradnia kellett. Idegen hadakkal tartotta féken az állandóan nyugtalan országot s minthogy katonatartásra pénzt nem kapott az udvartól, a saját vagyonát pazarolta el és az ország jövedelmi forrásait annyira kimerítette, hogy nyomort árasztott mindenfelé. Ez volt Basta erdélyi uralma !

A török és Bocskay István ellen kevesebb szerencsével harczolt s elvesztette az udvar kegyét. Erkölcsileg megtörve s anyagilag tönkrement, végezte életét a császári politika hűséges szolgája 1607 november 20-án s családját a legnagyobb nyomorban hagyta.

A két testes kötetben foglalt Basta-iratok legrégibb darabja 1597 május 15-ikéről való, a legújabb pedig 1607 november 24-én, tehát négy nappal Basta halála után kelt. Tartalmukat tekintve találunk a gyűjteményben elsőrangú darabokat, de bizony vannak ott szép számmal teljesen értéktelen iratkák, a melyeknek hasznát soha nem fogja látni senki s csupán a szám emelésére szolgálnak. Ilyen p. o. Basta 1605 márczius 18-án kelt rendelete Lőcse városához, melyet a következő szöveggel kapunk : »Nachdem wir . . . verständig worden, hogy egyik polgártársatok (Michael Gramer Kürschner) visszatartotta a kassai Michael Liebhardts Sachen, rendeljük, hogy azokat adassátok ki neki«. Így jegyzeteket szokás csinálni, de nem okleveleket kiadni ! Az oklevelek szövegét vagy eredeti nyelven közöljük, ha rövidítve is, mert így is ki lehet hozni az értelmet, vagy egyszerűen magyar kivonatot adunk, ha nem fontos az oklevél tartalma. De felét idegen nyelven, felét magyarul közölni nem szabad, mert százsz vagy tót honfitársainkat juttatja eszünkbe, a kik nyelvi nehézségek miatt beszélnek és írnak ily módon. E téren Veress Endre új iskolát kezdett, melynek kövételétől óva intünk mindenkit, a ki hasonló munkára vállalkozik. Hogy néz ki p. o. az ilyen oklevélközlés is, a mely Basta 1602 július 17-ikén Segesvár városához intézett rendeletét tartalmazza : »Expositum est nobis in persona prudentium et circumsectorum Sacrae Caesariae Regiaeque Mis civitatis Segesvár senatorum et reliquorum totius loci ordinum, hogy a háborús zavarokban sok marhájuk elveszett ; azért rendeljük, ut ubicunque et apud quemcunque aliquid ex rebus eorum legitimis repperitis, adassátok vissza.«

Különösen pedig akkor nem volna szabad idegen szöveget vegyíteni a közlésbe, a mikor az eredeti szöveg ismeretlen a közlő előtt s csupán utalásból következett az irat tartalmára. Veress Endre ezt is megteszi! Basta p. o. 1604 december 4-én a következőket írja Mátyás főherczegnek: Con una mia de 29 del passati diedi avviso a V. A. Ser^{ma} della rotta data al Bochkai, insieme col Behtes bassà e Tartari, doppo la quale avendo trovato ch'il nimico haveva abbandonato il presidio di Sendreo, vi pose dentro 300 fanti et una compagnia di cavalli etc. Vagyis értesítést küldtem a Bocskainak adott török segélycsapatról, s *ez értesítés után* megtudtam, hogy a szendrői várat elhagyta az ellenség, tehát rendeletet adtam megszállására. Ezek alapján Veress Endre 1604 november 29-iki kelettel a következőket közli: Sietve értesítem (honnan tudja, hogy sietve!), hogy avendo dato (ezt nem lett volna szabad olaszúl közölni, mert ez nincs is az eredetiben s megtéveszti az olvasót!) una rotta al Bochkai, insieme col Rechtes bassà e Tartari, látván, ch'il nimico haveva abbandonato il presidio di Sendreo stb. (ez már nem volt benn a levélben!). Egy szóval olyanokat írat, a miket Basta nem írt meg s olyan alakban, hogy lehetetlen a forrással bizonyítani. Ezt nem szabad csinálni. Pedig hasonlókkal Veress Endre egyáltalán nem fukarkodik s az eredmény természetesen az iratok számának rendkívüli emelkedése. Nem esett volna a kiadvány rovására, ha 2089 irat helyett csak 1089 darabot tartalmaz, mert nem a szám a fontos, hanem a közölt darabok belső értéke. Az értékes darabokat Veress Endre úgyis egész terjedelmükben közölte s ez értékes darabok is megtöltöttek volna két kötetet. Az ilyen kiutalt s költött szövegű darabokat el kellett volna egyszerűen hagyni.

A gyűjtemény szövegközlése ellen sok és súlyos kifogást kell emelnünk, a melyeket különösen azért ajánlunk Veress Endre figyelmébe, mert a régi közlést mindenkor gondosan ellenőrzi és megbírálja (l. a II. k. 381. lapját gr. Kemény József másolatáról), hasonló kritikát kell tehát kiállaniok saját közléseinek. A szövegközlésre látszólag nagy gondot fordított, mert tudományos álláspontját mindkét kötet bevezetésében nagy körültekintéssel körvonalozza. Nem tartjuk helyénvalónak, hogy Veress Endre nagy ellenszenvét a betűhív közlés ellen külön kritika tárgyává tegyük; el nem mulaszthatjuk azonban figyelmeztetni, hogy a betűhív közlés túlságos elhanyagolása nem teszi feleslegessé az oklevelet, a mi pedig az oklevélkiadások egyik célja. Nagyon helyes azon elv, hogy elsősorban hibátlan szöveget kell nyújtani, a látszólagos hibák azonban a legtöbbször olyan egyéni vagy helyi sajátosságok, a melyek sok szempontból értékesíthetők

s az olvasást, illetőleg megértést egyáltalán nem nehezítik. Ha valamiben nem voltak az oklevélírók következetesek, akkor a kezdőbetűk használatában s az írásjelek alkalmazásában nem voltak. E téren feltétlenül az értelmet és a mai gyakorlatot kell követni, mert a régi gyakorlat egészen önkényes, független a szöveg értelmétől, megtartása nehezíti az olvasást és minden jelentőséget nélkülöz. Sajnos, Veress Endre az írásjelek alkalmazásában nagyon önkényesen járt el s nem honosított meg semmilyen rendszert sem.

Nagyobb baj azonban az, hogy nem ad hibátlan szövegeket, a mint ezt bevezetésében megígéri. Nem az a baj, hogy az eredeti szövegek hibáit nem javítja, hanem az, hogy másolatai hibásak. E másolási hibákat gondos olvasásra észre kellett volna vennie s a hibák megtartása gyors és felületes munkára mutat. Csak a második kötet latin szövegeit vizsgálgattuk s egész sereg olyan olvasási illetőleg másolási hibára találtunk, melyek nem válnak a munka díszére. Csak néhányat említünk! A 91. lap 29. sorában *per sinistram ex positione* — *expositionem* helyett — *titulo inscriptionis impetrasse*; a 94-ik lap 22—23-ik soraiban: *quod publico commodo ac emolumento multorum peregrinationandorum* — *peregrinantium* helyett — s ugyanott a 26-ik sorban *pro recipientibus* — *recipiendis* helyett — *hospitibus*; a 324-ik lap 21-ik sorában *visto* — *iusto* helyett — *suo proventu* s ugyanott a 34-ik sorban *nullus omnino verbum* — *vestrum* helyett — *cogere et compellere praesumat*; a 368-ik lap 14-ik sorában *quibus mediante* — *mediantibus* helyett; a 371-ik lap 24-ik sorában *alteris* — *alterius* helyett — *religionis*; a 382-ik lap 11-ik sorában *anti-quorum* — *antiquarum* helyett — *eorum libertatum et praerogativorum* — *praerogativarum* helyett; a 346-ik lap 11—12-ik soraiban *tricesimarum quoque Transsilvaniensem* — *Transsilvaniensium* helyett — *praefecto*; a 436-ik lap 26—37-ik soraiban *ut in regalium commodorum Suae M^{tie} emolumento* — *emolumentum* helyett — *summo debeamus laborarum* — *laborare* helyett — *studio*; az 594-ik lap 16-ik sorában *in personis ac bonis et iuris* — *iuribus* helyett — *possessionariis*. Az ilyen s hasonló nagy számmal előforduló elírások semmiképen sem minősíthetők sajtóhibáknak s komoly tudományos munkában nagyon kínosan hatnak. Különösen kínosan hat azonban, a mikor Veress Endre Basta 1602 július 18-iki rendeletében e szavakat, »hogy kegyelmetek efféle iniuriáknak supersedeáljon« így oldja fel: »hogy stb. super sede álljon!«

A közölt iratok tartalmának leírásánál is egészen egyéni rendszert követ Veress Endre. Példával illusztráljuk! Veress Endre így ír: »Déva, 1603 szeptember 14. Basta Rudolf csá-

szárnak. Hadi hírek a vezérbasa jöveteléről és támadó szándékáról. »Az általánosan elfogadott gyakorlat szerint ez így hangzanék: »1603. szeptember 14. Déva. Basta jelentése vagy levele Rudolf császárhoz a vezérbasa jöveteléről és támadó szándékáról.« Ez utóbbi, azt hiszem, sokkal áttekinthetőbb és logikusabb. Áttekinthetőbb, mert egy mondatba foglalja az elmondandókat, s logikusabb, mert először a kiadás időpontja érdekli az olvasót s csak azután a helye. A kiadás időpontját már azért is előre kellett volna helyezni, mert a kiadvány időrendben közli az iratokat. Azt hiszszük, hogy ez újítások nem a legszerencsésebb ötletek s egyáltalán nincsenek indokolva. Valószínű, hogy e téren is egyedül fog maradni Veress Endre, és pedig joggal, mert a régi rendszer jobb.

Újítás az oklevélgyűjteményben az is, hogy a levelek kezdő megszólítási és befejező üdvözlő formáit, valamint az aláírásokat és Basta rendeleteinél az élükön álló címeket és címzéseket, végül a levelek külső címzéseit is egyszerűen elhagyta. Erre nézve legyen szabad ismételtén Veress Endre figyelmébe ajánlani, hogy okleveleket közöl s nem jegyzeteket csinál. Jegyzetcsinálás közben mind el lehet hagyni, a miket Veress Endre elhagyott, de okleveleket csonkítás nélkül kell közölni. Nem is oklevelek azok, a miket Veress Endre közöl, hanem oklevélroncsok, a melyek alul-felül meg vannak nyirbálva. Nem itt kellett volna a takarékosági elvet érvényre juttatni, hanem az anyag megválogatásában. Sok olyan darab van e gyűjteményben, a mely bátran elmaradhatott volna, mert sem Basta egyéniségének, sem a közviszonyoknak megvilágítására nem szolgál. Viszont az érdemleges darabokat egész terjedelmükben közölni kellett volna.

Végül a mutatókról kell még szólnunk, mert e téren is kedveli Veress Endre a fényűzést. A gyűjteményben a következő mutatókat kapjuk: 1. levélírók és címzettek jegyzéke (betűrendben); 2. iratok keltezési helyei (betűrendben); 3. iratok jegyzéke források szerint (hazai, külföldi könyv- és levéltárak, nyomtatott munkák betűrendben); 4. levelek jegyzéke időrendben; 5. hely, név és tárgymutató. Ez valóságos Linneismus registratoricus! Az iratok keltezési helyeinek mutatózása teljesen haszontalan munka, mert Kassa város tanácsa természetesen Kassán keltez, utmutató nélkül is tudjuk. Aztán meg erre való a helymutató. Ha tisztán Basta kiadványairól volna szó, akkor indokolt volna e mutató, mert megkapnók Basta itinerariumát, így azonban semmit sem mond az egész. Ugyanígy vagyunk a források, illetőleg a lelőhelyek mutatójával. Ez nem érdekel senkit. Elég, ha az előszóban felsorolja a kiadó főbb vonásokban, hogy honnét merítette anyagát. Itt igazán takarékoskodni lehetett volna a helylyel.

Nagy súlyt helyez Veress Endre a jegyzeteire, melyeket nem átalított pontosan számba venni, mert II-ik kötetének előszavában majdnem 2300-ra becsüli azok számát. Sajnos, a jegyzetek értéke nincs arányban számukkal, mert olyanokat is megmagyaráz, a mikre igazán csak teljesen laikusnak van szüksége. P. o. a II-ik kötet 680. és 681-ik lapjain, hogy Eisenstadt Kismarton, Forchtenstein Fraknó, Güns Kőszeg és Odenburg Sopron magyarul. Viszont sokat beszél a »hajdúzavarokról«, pedig bátran nevezhette volna nevén a gyermeket, t. i. Bocskay-felkelést írhatott volna. Ezt már meg kellett volna magyarázni! A jegyzetcsinálás és hibajavítás szelleme nem egyszer annyira elragadja, hogy bizony olyan helyeken is hibát talál és javít, a hol nincs. P. o. a II-ik kötet 82.-ik lapján Basta pro dictis pastoribus capituli Sabenensis elengedi az adót, a mit Veress Endre praedictisra javít s a jegyzetben hibás írással gyanúsítja az oklevélíró. A II-ik kötet 407-ik lapján a »devastati penitus et desolati« kifejezésből az et szócskát jegyzetben elvitatja, pedig teljesen a helyén van.

Kevés hasonmás díszíti a két kötetet s e hasonmások csak dicséretet érdemelnének, ha egyikükön olyan felírást nem találnánk, a mit nem lehet szó nélkül hagyni. Basta 1604 február 8-iki lőfőlevele ez Vajda István és Balázs számára, Veress Endre szerint pedig »Alsócsernátoni Vajda István és Balázs lőfőlevele Bastától.« Ez nem magyaros!

Egyszóval nincs fogvatkozás nélkül ez a nagy munkával s készütséggel előállított kiadvány. Nem azért gyűjtöttük mi össze ezeket a fogvatkozásokat, mintha a Veress Endre érdemeit kisebbiteni vagy munkakedvét csökkenteni akarnók. A világért sem! Csak a »festina lente« elvét ajánlanók a figyelmébe, mert annyi munkára egy ember nem elég, munkatársakkal pedig nem mindig tanácsos dolgozni. Megbízható s megfelelő készütségű munkatársakat ritkán lehet találni, az e tulajdonokat nélkülözők pedig több bajt okoznak, mint hasznot.

Egyben azonban határozottan szembe kell helyezkednünk Veress Endrével. Nem szabad az oklevélkiadásokba túleredeti, illetőleg túlegyényi kezdeményezéseket bevinni, mert tudományos készütségű és gondolkozó emberek műve a mai oklevélközlési rendszer, a melynek előnyeit és hiányait megvitatta a kritika s a kritika megállapításait lelkiismeretesen felhasználta minden nemzedék. Hígyje el nekünk Veress Endre, hogy nem lesz tudományos hírének a rovására, ha eddigi rendszerével szakít, s nagy készütségével és bámulatos munkaerejével az irodalom járt útjára fog lépni. Az elmondottakat pedig vegye sine ira et studio, mert nem a személynek, kinek tudományát és munkásságát megbecsüljük, hanem az ügynek szólnak. Szeretnők, ha a magyar

oklevélkiadásokat nem exotikus furcsaságaik, hanem a legmagasabb fokú tudományosság jellemezné. **Gárdonyi Albert.**

Dr. Böhm Károly élete és művei. *Kajlós (Keller) Imre* szerkesztése mellett írták többen. Három kötet. Besztercebánya, 1913 8 r. V, 410, 350, 271. lap. A három kötet ára 36 korona.

Böhm Károlynak, egy önálló filozófiai rendszer megalapítójának tanítványai szebb emléket nem állíthattak, mint ezzel a háromkötetes könyvvel, a melyben életét és munkásságát szerepeltet, de egyúttal igazságszeretettel tették vizsgálódás és tanulmány tárgyává. Magának Böhmnek szavaival élve, »nem csillogó díszművet adtak pillanatnyi meghallgatás számára«, hanem olyan forrásmunkát, melyre ezentúl mindenkinek hivatkoznia kell, ki Böhmmel igazán meg akar ismerkedni. Az a körülmény, hogy a nagy filozófus halála (1911 május 18) után már harmadfél év óta ilyen nagy terjedelemben jelenhetett meg, nem a kegyelet hirtelen felbuzdulásának, s nem az elszigeteltségnek, hanem annak a jele, hogy a mester szavai és iratai már a kathedráról megtalálták útjokat a tanítványok eszéhez és szívéhez; sőt idejük maradván, hogy Böhm filozófiáját a kathedrán és az irodalomban még mesterök életében maguk is ösmertessék és terjesszék, a tudásuk legszebb virágaiból font koszorút az alig begyöpösödött sírra azonnal letehettek.

Kajlós (Keller) Imre az I. kötetben 342 oldalon írta meg, hogyan élt Böhm Károly, ki új »hazát szerzett a filozófiának s új filozófiát adott hazájának«. Böhm naplóján s néhány kéziratán kívül fölhasználta a tudósnak minden munkáját s így nemcsak egy élet külső körülményeit ösmertette meg olvasóival, hanem azt a lelki küzdelmet is, mely közt Böhm filozófiája teljesen kialakult. Irodalmunkban kevés életrajz van, mely ilyen mélyen engedne bepillantani egy ember lelki világába; de alig is van író, a ki ezt a bepillantást könnyebbé tette volna, mint Böhm, ki rendszerét 1867-től 1911-ig valósággal az olvasóközönség szemeláttára fejtette ki s ahhoz tépelődések és ellenmondások között is eljutott. Már húszesztendőskorában új filozófiáról álmodozott. Életrajzírója abban találja munkásságának legnagyobb sikerét, hogy valóban »nemcsak megvilágította a modern bölcsélet egyik legégetőbb problémáját, az *értékelméletet*, hanem úttörő, vezető szellem lett a világirodalomban az által, hogy ezt az értékelméletet összekapcsolta, egybefűzte a *világmagyarázat* végső principiumaival«.

Mindezt nagyon beható *történelmi tanulmányok alapján* tette. Reinhold, Chalabyaeus és mások bölcsészettörténeteinek olvasga-

tása alapján mindenekelőtt azzal akart tisztába jönni, mi történt idáig a filozófia terén? »Olyat tettem — mondotta még teológus korában, — a mi örökké lelkem tulajdona marad: tanultam: A mennyire módomban volt, arra törekedtem, hogy a *tudományosság első felét: a történelmi részt* elsajátítsam.« Göttingenben Rittertől hallgatta az újabbkori bölcsészettörténelmet; Duncker-től az egyháztörténelmet; Tübingenben Roth egyetemes vallástörténelmi, Landerer vallásfilozófiai és Liebmann vallásfilozófiai történelmét hallgatta. Az ókeresztény egyház történetét Göttingenben Ritschl kedveltette meg vele. De már akkor arra a következtetésre jutott, hogy »hiában fárad a történelem: a régi alakokból az újakat nem tudja levezetni sohasem. Minden nagyobb-szerű tünemény egy férfiú által jön létre, ki Isten terveinek nem vak, hanem cselekvő eszköze. Így volt ez Krisztussal is«. A német egyetemekről hazakerülve, a pozsonyi ág. hitv. ev. teológián 1869-ben maga is a *bölcsészettörténelem* s általán a bölcsészet tanára lett; s 1871-ben már készen állott egy 109 íves kéziratos munkája, mely a bölcsészet történetét Kantig tárgyalta. Megírta az idealizmus történetét is Kant óta, de egyik műve sem jelent meg. A »Hon« sem adta ki a filozófia történelméből írt egyik cikksorozatát, a mely ízelítőül szolgált volna.

Később, mikor a Magyar Filozófiai Szemlét megindította, legelső feladata gyanánt nemzetünk filozófiai multjának vizsgálását ösmerte el. Adott is hét dolgozatot a bölcsészet történelméből, de a magyar filozófusokkal külön nem foglalkozott. Mindenesetre érdeme, hogy *Comte* Ágost pozitív rendszerét első-sorban az ő munkatársai ösmertették meg a magyar közönséggel; de *Comte* történetfilozófiáját, ettől a folyóirattól függetlenül, *Pauler* Gyulának akadémiai székfoglalója mutatta be. Egyéb-iránt Böhm úgy gondolkozott, hogy »a kinek a filozófia csak történelmi objektum, nézetek halmaza, melyek — tekintet nélkül igaz voltukra — egymást kergetik az emberek agyában, az sohasem értheti meg mesterét. Az a filozófia alapkérdéseit nem fogja sem megérteni, sem megfejteni«.

Másnemű vizsgálódásain kívül történelmi tanulmányai is arra vezették, hogy a filozófia célját a valóság, a tények magyarázatában keresse. De ösmeretünk tárgya szerinte nem az önálló tárgy, hanem csak annak a képe. S valóban, a tényeknek a történelemben is csak jól-rosszúl megmaradt képeit ösmerjük; nem azt, a mi történt, hanem csak a mi emlékezetben maradt róla. Ez pedig annyira hézagos és feldolgozásának módja sokszor oly tudománytalan, hogy Böhm, a ki pedig a filozófiában annak történelme ismeretével adott új rendszert, kora történetírását előadásáiban némi kicsinyléssel emlegette. Szerinte

az *egyéni ideák* sorrendjét és szükséges voltát a lélektannak kell föltárnia és kikutatnia ; a *társadalmi eszmékre nézve* ugyanezt a történetírástól várta. Abban, hogy az ideában az egyénnek és a köznek fejlettségi fokát föl lehet ismerni, rejlik az *idea és az ideál* fontossága az értékelméletre, az axiológiára nézve. Ezzel pedig az értékelmélet, Böhm szerint, nemcsak a történetírásnak, hanem a történetfilozófiának, sőt — ha vele csakugyan egynek lehet venni — a sociológiának is alapúl látszik szolgálni. A történelem bölcelete ily módon az axiológiának magának is támasza és bizonyossága. A történelmet nem a tudás terjedelme, hanem annak minősége mozgatja ; nem a kép, hanem a belső érzés, mely a képnek értéket tulajdonított. Ő maga tiltakozott az ellen, hogy az idea és az ideál értékelméleti fontosságáról írt tanulmányában az ideál psychológiáját, vagy azoknak történelmi fellépését akarta volna adni ; csak azt a kört jelölte meg, a melyben a gondolat határozott alakot nyer s azt a vonatkozást, mely ezen körök és az értékelés formái közt fennáll. Tiltakozott az ellen is, hogy ezen a téren ő egyáltalán meg akarta volna kísértetni a constructiót ; hiszen — a hogy szerényen hozzátette — »a történelmi eseményeket filozófiai jelentőségükben csak az övénel avatottabb tudás bírná elrendezni.«

Azonban, mikor a Magyar Társadalomtudományi Társaság szabad iskolájában a különböző történelmi felfogásokról szólva, az övéről is megemlékeztem, ezt szokatlan melegséggel köszönte meg és kijelentette, hogy a történelmi eseményeknek filozófiai jelentőségekben való elrendezését mégis szeretné megkísérteni és ismeretelméleti alapon óhajtáná, mert csak ez alapon lehet fölépíteni a történelem filozófiáját. A realismus vagy az idealismus segítségével ez lehetetlen volna, mert az ismeret forrásait egyik sem érteti meg velünk. Sajnos, történetbölceletének rendszerét nem építhette ki ; ezen utolsó beszélgetésünk után a halál 2—3 hét múlva már elragadta. Azonban közös tanítványaink : *Kajlós Imre* és különösen *Makkai Ernő* (ki ezen emlékmű III. kötetében szép tanulmányt közölt a történelem megértéséről) Böhm alapvető művének (*Az Ember és Világának*) négy kötetéből s egyéb értekezéseiből megvilágították azt az alapvet, mely szerint Böhm bölcelete alapján föl lehetne építeni a történelembölceletet.

Makkai különösen arra figyelmeztet (III. 114—142. ll.), hogy a történelem, Böhm szerint, az értékelések jelenségtana (fenomenológiája). A történelem minden ténye mint a multban történt értékelés eredménye jelenik meg előttünk. »A mi a multban történt, azért történt úgy, a hogy tudjuk, mert azok, a kik a cselekedeteket végrehajtották, így találták értékesnek.« Csak

ténykérdések ,hog y mi a történettudomány tárgya, mik annak általános tényei és törvényei, milyen a történelem módszere stb. ; mindezeket filozófiai kérdésekké csupán az ismeret problémája teszi. Mivel minden ismeret csak pozitív alapon nyugodhatik, *történetbölcseletet is csak pozitív alapra lehet építeni.* A közvetlenül megérthető végső ismeretek az ismeretet előhozó és az alanyban adva levő tényezők, vagyis az ismerést teljesítő functiók. Elsősorban ezeket kell tanulmányozni, hogy ismereteinket megmagyarázhassuk és megérthessük. A magyarázat az értékek megállapításából következik ; s a történelem megértésének magyarázó elve a végső functiókban van. Így a történelem minden *általános* kérdését egységes tanba : az általános történelembe (a sociológiába) lehet összefoglalni s ez a tan adja a társadalom életének általános törvényeit. Az *elbeszélő* történelem pedig az értékelés jelenségtana, mely tényekkel bizonyítja, az alkotásokat időnkint milyen értékelések sugallották. Így, mint minden filozófia, a történelem bölcselete is elémné czélját, a végleges megértést, a magyarázatot. Ehhez azonban Böhm csak az utat mutathatta meg ; a történelem tényeinek rendre való megmagyarázását hozzá hasonló nagy szellemtől, jobban mondva nagy szellemektől kell várunk. Makkai mindenestre jól megismertette velünk Böhm Károly történelemfilozófiájának alapjait.

Sokkal szigorúbban ítélte *Apáthy* István Böhmnek a természettudományokhoz való viszonyáról. Mindenekelőtt azt állapította meg róla, hogy természettudományias gondolkodás egyetlenegy pillanatig sem vezette, élettudományi ösmeretei pedig egyáltalán nem voltak. Így tehát, természettudományi ösmeretek hiányában semmiképen sem értékelhette a laboratóriumok munkáját. Böhm, mint láttuk, valóban a történelmi rész elsajátítását tekintette már fiatal korában is a tudományosság első felének. Mindamellet t tiltakozott az ellen, hogy tanítását valami fellengző alkotásnak : spiritualismusnak, idealismusnak, vagy akár materialismusnak nevezzék, mert ezt is csak elavúlt, ócska metaphysicának tartotta. Tanítása olyan szellemű, mint a criticismus és a positivismus. Olyan kísérlet, mely a föld adataihoz ragaszkodik s azokat rendezni és megérteni törekszik ; de hitt az ideálokban s álláspontja fölötte állt a positivismus merev ténylegességének. Mindenben a valóság, az öntét megértésére és magyarázatára törekedvén, inkább gnostikusnak, mint positivistának nevezhető. A Böhm sírjánál tartott megható gyászbeszédben *Schneller* István egyetemi tanár helyesen utalt reá, hogy rosszúl ismerik Böhmöt, a kik rendszerének csak ontológiai része alapján ösmerik s rideg posi-

tivistának tartják, ki csupán a valósággal foglalkozik; holott foglalkozott az axiológiával is, azzal, a minek lennie kell, mint a szeretetnek és a szabadságnak. A történelmet nem is ontológiai, hanem axiológiai tudománynak tekintette.

A *Madách-Társaság* valóban kegyeletes dolgot művelt, mikor ennek az emlékműnek kiadásával a historikusokat is figyelmeztette arra a nyereségre, a melylyel számukra Böhm filozófiai munkáinak, különösen Az Ember és Világának olvasása, helyesebben szólva tanulmányozása és maga ez a három kötet kínálkozik. Abban a szép cikkben, a mely Böhm elszórt eszméit a rendszer fölépítése előtt ismerteti és csoportosítja, *Kónya Sándor* helyesen jegyzi meg, hogy »nagy embereket ismerni és gondolataikkal folytonos közösségben lenni: egyike a földi élet legfelségesebb gyönyörűségeinek«. Az ő cikkéből is látjuk, mily kíméletlenül harczolt Böhm a filozófiai történeteknek »utálatos alexandrinismusa ellen«, melynél fogva mondatok és szavak miatt vetekedve, elfelejtkeztek az egésznek áttekintéséről. *Tankó Béla* már csak az általános történelembőlselet módszertani szempontjából is érdekesen veti össze Kant és Böhm filozófiáját. Én magam még halani vélem azt a szép előadást, a melyen több tanártársammal együtt részt vettem, mikor Böhm a kolozsvári egyetemen 1904 február 12-én Kant halálának századik évfordulóján megkezdte Kant Immánuelről hirdetett jubiláris előadását. Ennek az előadásnak emlékezete is felkölti bennem azt a vágyat, hogy Böhmnek az egyetemen tartott bölcsészettörténelmi előadásai (melyekben nagy szeretettel foglalkozott a filozófiai erkölcsstan történelmével is) Az Ember és Világa kiegészítéseképen könyv alakjában jelenjenek meg. Böhmről különben, mint egyetemi tanárról, *Kónya* írt egy tanulmányt ebben az emlékműben.

Ennek további értekezései közé tartoznak: A logikai érték tana (bevezetésül Böhm filozófiájába) *Bartók Györgytől*; Böhm dialektikájának eszmemenete *Endreffy Jánostól* és *Gáncs Aladártól*; Böhm lélektana dr. *Varga Bélától*; Böhm értékelmélete (különös tekintettel aesthetikai alapelveire) dr. *Ravasz Lászlótól*; Böhm filozófiájának indításai egy vallásfilozófiai rendszer kiépítésére dr. *Makkai Sándortól*; a matematika ismeretelméleti alapjai, Böhm filozófiai rendszerére vonatkoztatva, *Ágai Lászlótól*; Böhm filozófiájának pedagógiai jelentősége *Tankó Bélától*; a nyelvtudomány ismeretelméleti vizsgálata *Csüri Bálinttól*; Böhm és Madách dr. *Kristóf Györgytől* s a már említett értekezéseken dr. *Králik Lajosnak* és *Bokor Józsefnek* szép megemlékezései régi barátjukról, Böhmről. A nagy művet a szerkesztő és dr. *Thury Zsigmond* Böhm egyetemi előadásainak és irodalmi munkáinak felsorolásával fejezik be.

Szívesen és talán hosszasan is időztem az elhunyt nagy filozófusnak, egyúttal barátomnak emlékezeténél, a melyet jeles szakemberek, köztük közös jóbarátaink és tanítványaink elevenítettek föl. Mesterök példájára tanulmányaikban mindannyian jellegűl választották Madáchnak azt a mondását, hogy

» — — — Az egyén szabad:
Ervényre hozni mind, mi benne van,
Csak egy parancs kötvén le: szeretet.«

Ez a könyv azért olyan értékes és szép.

Márki Sándor.

Dr. Nikolaus Pfeiffer: Die ungarische Dominikanerprovinz von ihrer Gründung 1221 bis zur Tatarenverwüstung. 1241—1242. Zürich. 1913. 8°. 240 l.

A Magyar Tudományos Akadémia néhány ízben már kitűzte pályázatra az Oltványi-jutalmat a magyarországi domonkosrendűek történetének megírására, de nem akadt reá vállalkozó. Talán mindenki megriadt ettől a nagy feladattól, s dr. Pfeiffer Miklósnak itt ismertetett e műve mutatja, hogy a domonkosrendűek történetének megírása valóban nagy feladat. Csak 20 év történetét öleli fel e mű, s már ebben is olyan nagy dolgokról kell beszámolnia, mint a magyarországi kolostorok megalapítása, a bosnyák eretnekek felvilágosítása, a pogány kúnok megtérítése. Pfeiffer lelkiismeretesen összeszedett minden adatot, a mi csak eddig a hazai vagy külföldi levéltárakból napvilágot látott és azt hat fejezetben földolgozta. Az első a domonkosrendűek magyarországi ágának keletkezését és fejlődését ismerteti, a második a legrégibb kolostorok számát és hollétét állapítja meg, a harmadik a bosnyák eretnekek felvilágosítására irányzott küzdelmeket, a negyedik a kúnok megtérítését, az ötödik az Ázsiában maradt magyarok felkeresését, a hatodik pedig a magyar egyházban támadt bajok orvoslása végett kapott megbízatásokat adja elő. Függelékképen a magyarországi perjelek névsora és a fontosabb okiratok sorozata olvasható.

Mindenesetre nagy lelkesedéssel fogadták hazánkban Szent Domonkos fiait és mindenfelé különösen a tanuló ifjuság örömmel csatlakozott hozzájuk, mert csak így érthető, hogy csupán öt domonkosrendű jött be 1221-ben és mégis öt év múlva már olyan nagy dolgokba foghattak bele, mint minők voltak a bosnyákok és a kúnok térítése. Hogy a szerzetbe lépők között számosan voltak magyar ajkúak, azt az Ázsiában visszamaradt magyarok felkeresésére indított, bizonyos tekintetben ábrándos és mégis nagyra becsülendő vállalat mutatja.

Helyesen állapítja meg a szerző, hogy az első domonkosrendű csapat a korontál (karintiai) Freisachon s innen Győrön és Veszprémen keresztül utazván, először Székesfejervárott épített kolostort és az volt mintegy az anyaméhkaptár, a honnan a többi rajok származtak. Székesfejervári és esztergomi kolostoraik adtak alkalmat arra, hogy királyaink őket közelebből megismerjék, tudományos készségüket becsüljék, bámulatos, áldozatra kész lelkületüket megszeressék és így őket nagy vállalatokban annyira támogassák.

Észreveszi a szerző, hogy azon »Capitulum Cumanum« részére kelt 1218-iki pápai levél, a mely már annyi magyar történetíró félrevezetett, nem a kún püspökség káptalanáról, hanem a comói (olaszországi) káptalanról szól, de azt már nem veszi észre, hogy az 1096-ra tett és a milkovi püspök nevében koholt levél, hamisítvány. Azt sem tudja, hogy hamis a Detre kún püspök nevében szóló s 1220-ra tett levél is. Nem értjük, miért jegyzi meg a szerző e hamisítványról, hogy azt a Székely Oklevéltár szerkesztője és Fejér 1288-ra teszik, holott szántsándékkal 1228 év számmal közlik.

A régi kolostorok nevei a külföldi íróknál vannak följegyezve és meglehetősen elferdítve. Ezek legnagyobb részét sikerült a szerzőnek meghatároznia, de háromnak meghatározása még most is bizonytalan, vagy esetleg egész helytelen.

A freiburgi egyetemhez doktori értekezésül benyújtott mű szerzője e művével a magyar egyháztörténet derék munkásának igérkezik.

Dr. Karácsonyi János.

Gardner A. Ernest: A régi Athén. Fordította *dr. Schmidt Márton*. 2 kötet, számos képpel és tervrajzzal. Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia. Budapest, 1911. X. 264., 363. l.

A ki Athénben megfordult, azt a romjaikban is bámulatra méltó műemlékek nagyszerű hatásán kívül bizonyára leginkább meglepte az a serény és jól szervezett munka, melyet a különböző nemzeteknek a városban felállított archaeológiai intézetei végeznek a régi emlékek felkutatása és megmagyarázása körül. Ennek a nagy erélyvel végzett, vállvetett munkának köszönhetjük, hogy Athén helyrajzára és művészetére vonatkozó ismereteink az utolsó 20—30 év alatt tetemes mértékben gyarapodtak s a régi nézetek nagy részben jelentékenyen módosultak, úgy hogy ez idő alatt az athéni topographia és archaeologia hatalmas lépésekkel haladt előre. Sajátságos azonban, hogy a részletkutatásoknak eme széleskörű kiterjedésével és gyors felhalmozódásával nem haladt párhuzamosan e tudományos eredményeknek a népszerűsítése,

a nagyközönség számára is élvezhető alakban való hozzáférhetővé tétele. Nem haladt párhuzamosan, sőt mondhatni, teljesen visszaszorult. Pedig éppen az antik műemlékek azok, melyek az ókori kultúrának szélesebb körökben átlag közömbösen szemlélte, néha élénk ellenszenvvel ostromolt épületéből a nagyközönséget a legjobban vonzzák s ezeknek a műemlékeknek a kedvéért keresik fel Athént a szakembereken kívül a gyönyörködni kívánó látogatók ezrei. Hogy mi az oka ennek a különös jelenségnek, azt most nem kutatjuk, csak örömminket fejezzük ki a felett, hogy akadt egy angol tudós, a ki vállalkozott ennek a tátongó hézagnak a kitöltésére. *Gardner* Ernest, mint az athéni British School volt igazgatója, éveket töltött Athénben s maga is jelentékeny részt vett a görög földön végzett archaeologiai kutatásokban. Maga is átélte, részben elősegítette az athéni műemlékekre vonatkozó tudásunknak nagy átalakulását s így minden kétségen felül rendelkezik a tudomány népszerűsítésének egyik legfontosabb előfeltételével, a tudományos anyagnak autopsián alapuló ismeretével s a kutatás módszereiben való önálló gyakorlattal.

Műve, melyet *Ancient Athens* címmel Londonban, 1902-ben adott ki, arról is tanuskodik, hogy ő egyéb tekintetben is teljesen rátermett a kitűzött feladatra. Erős elemzőképességénél fogva világosan és könnyen érthetően tárgyalja a nehéz problémákat s van érzéke a művészi alkotások aesthetikai oldala iránt, mely tulajdonságot a szakszerű archaeologiai és topographiai munkákban nem mindig találjuk fel a kellő mértékben. Némely író, mint pl. *Judeich* (Topographie von Athen, München, 1905.), a művészettörténeti szempontot teljesen és tudatosan mellőzi. *Gardner* amellet nagyon higgadt ítéletű, óvatos archaeologus, a ki a problematikus dolgok tárgyalása közben híven ismerteti az ellenvéleményeket s bár jelzi a maga véleményét, ezt sohasem igyekszik az olvasóra erőszakolni, hanem lehetővé teszi, hogy a vita anyagának objectiv ismerete alapján kiki maga alkosson magának véleményt a felmerült problémákról.

Mindezek olyan tulajdonságok, melyek teljes mértékben képessé teszik őt arra, hogy az ókori Athén építészeti emlékeiről szigoruan tudományos alapon és érdekes formában tájékoztassa a művelt közönséget. Helyes és szükséges dolog volt, hogy a Magyar Tudományos Akadémia az ő művét magyarra fordíttatta. Nálunk, hol a görög archaeologiai és topographiai kutatás még nagyon is küzd a kezdet nehézségeivel, egy ilyen munka nem csupán a távolabb állókat érdekelheti, hanem még a philologusoknak és historicusoknak is hasznos szolgáltatokat tehet.

A fordítás munkáját dr. *Schmidt* Márton, a revisiót dr. *Láng* Nándor végezte látható gondossággal. Sajtóhiba azonban maradt

munkájukban (l. pl. II. k. 175. l. a bekezdést). Bővült a magyar fordítás annyiban, hogy a szöveg közé illesztett képek számát tetemesen megszorították s imitt-amott a jegyzetekbe az újabb, különösen magyar nyelvű szakirodalmat beleszőtték. A függelékben adják Pausaniasnak Athénre vonatkozó adatait dr. *Geréb* József fordításában. A mellékelt térképek azonban nem kielégítőek. Nagyon vázlatosak s helyenként zavarosak. Részletesebb és gondosabban kidolgozott térképek bizonyára emelnék a munka használhatóságát!

Darkó Jenő.

Gelléri Mór: Hetven év a magyar ipar történetéből. Budapest : Országos Iparegyesület kiad. 1912. 4°. 958 l.

Az Országos Iparegyesület nagyérdemű igazgatója nem csupán a gyakorlati munkából veszi ki bőségesen a részét, hanem irodalmi téren is számottevő tevékenységet fejt ki. Egyik jelentős irodalmi alkotása az a testes kötet, melyben az Országos Iparegyesület félszázados történetét ismertette »Ötven év a magyar ipar történetéből 1842—1892« cím alatt. Azóta két munkás évtized folyt le, a magyar ipar megerősödött s a fellendülés korszakának öröndetesebb eseményeiről számol be Gelléri Mór legújabb könyve.

A magyar ipar úttörői Kossuth Lajos és Batthyány Lajos voltak, kik után Eötvös József, Zichy Jenő és Mudrony Soma végezték a megalapozás nehéz munkáját. E férfiak működéséhez fűződik az Országos Iparegyesület félszázados története. Az újabb húsz esztendő a hasznos részletmunka korszaka, s e részletmunkát nagy körültekintéssel gyűjtötte össze és mutatta be Gelléri Mór, mi által újlag is igazolta azon közismert tényt, hogy Magyarország ipari fejlődésének legalaposabb ismerője.

Az események tömege, mely Gelléri Mór művében szemünk elé tárul, hű képet nyújt az Országos Iparegyesület hasznos tevékenységéről s a magyar ipar fokozatos fejlődéséről az utolsó húsz esztendő alatt. Lehetetlen kiterjeszkedni, vagy csak futólag is rámutatni mindazon mozzanatokra, melyek az utolsó húsz esztendő folyamán a magyar iparral kapcsolatosan felmerültek, mert az a magyar ipar legújabbkori történetének feldolgozását jelentené s messze elhagyná az ismertetés kereteit. Legyen elég megemlítenünk, hogy Gelléri Mór mindenre kiterjesztette a figyelmét, a mi akár az iparososztály kulturális színvonalának emelése, akár társadalmi érvényesülése, akár pedig a hazai ipar gazdasági megerősödése körül az utolsó két évtized alatt történt. Ismerteti keletkezésük részleteiben az ipari vonatkozású törvényeket és törvénytervezeteket, az iparpártolás méreteit és hatá-

sát s az ipari élet nagyszámú napi kérdéseit, melyek mindegyike egy-egy fontos részlete a magyar ipartörténelemnek.

Elvégezte a gyűjtő fárasztó munkáját s avatott szemmel csak olyan anyagot hordott össze, a mely a fejlődés számottevő része. Az összegyűjtött anyagot megtisztította a salaktól, a lényegtelen elhagyta belőle s csupán az értékest őrizte meg.

E becses adatok összehordásáért és formába öntéséért nemcsak az iparral foglalkozók vagy az ipar iránt érdeklődők fogják megbecsülni Gelléri Mór munkáját, hanem nélkülözhetetlen lesz az mindenki számára, kik Magyarország történetének legutolsó évtizedei iránt érdeklődnek, mert újabbskori történelmünk sok fontos mozzanatát találjuk meg benne a legtárgyilagosabb megvilágításban.

Gárdonyi Albert.

Assisi szent Ferencz virágskertje. — Fioretti. — Olaszból fordította és jegyzetekkel ellátta *Kaposi József*. Budapest, Franklin-társulat. 1913.

Anyagias korunkban csodás hatást gyakorol a lélekre az a bájos, naiv legendák gyűjteménye, melyet Fioretti néven ismerünk, s melynek központjában assisi szent Ferencz szeretetreméltó alakja áll. Örömmel kell üdvözlünk azokat, kik rövid időn belül e kedves gyűjteménynek két fordításával lepték meg a magyar közönséget. A Fioretti lefordítása nagy feladat. A fordítónak bele kell magát élnie a középkor eszmevilágába, jártasnak kell lennie az egyházi dolgokban és még költőnek is kell lennie. Kaposinál ez utóbbi kellék hiányzik. A miket a bevezetésében szent Ferenczről, a Fiorettiről, a ferenczes irodalomról és a Fioretti fordításairól mond, az komoly tudós elmélyedő tanulmányainak az eredménye. Legfeljebb a teljesség kedvéért adhatott volna egy kis korrajzot, hogy a laikus figyelmét felhívja arra, hogy mennyire kiemelkedett szent Ferencz a saját korából, hogy ő — *Sabatier* kifejezésével élve — a »*père de l'Italie de demain . . . père de l'Italie de l'avenir*« volt. Kifogásoljuk a vernai kirándulás leírását. A mily kedves lenne a közvetlenség egy tárcza keretében, ép oly kevésbé illik bele a tudományos keretekbe.

Az alapos bevezetés után élvezetes és lelkiismeretes fordítást várunk és várakozásunkban nem is csalódunk, bár az eredeti költői báját a fordítás nem tudja teljesen visszaadni. A ki ismeri a nehézségeket, melyekkel hasonló munka fordítása jár, nem fog csodálkozni, ha itt-ott hibák csúsztak be. Ezek közül csak egyet, a legfeltűnőbbet említem fel: »*il quale profondissimamente isponeva la sacra Scrittura*« a fordításban így hangzik: »*ki a Szentírás mélységes értelmét feszegette*« (2. l.), holott itt éppen Bernát

érdemét akarja kiemelni a legenda, hogy *mélységesen* értelmezte a Szentírást.

Örömmel fogadjuk régi magyar szavaknak felújítását, a meny-nyiben azokat a nagyközönség megérti. Atyafi alatt azonban ma nem frátert ért a magyar, veternye a közönség előtt ismeretlen szó és nem értenők meg a »megkerimbózsáztatja« szót, ha az eredeti (fece aggirare) nyomra nem vezetne. Végül fölöslegesenek találjuk a XXIV. fejezet megcsonkítását.

Megjegyzéseinkkel nem volt szándékunk Kaposi munkájának érdemét kisebbiteni, sőt teljes elismeréssel szólhatunk vállalkozásáról és kívánjuk, hogy könyve minél szélesebb rétegekben ismert legyen.

Dr. Miskolczy István.

Kuné Gyula: Egy szabadságharczos emlékiratai. Angolból fordította: *Berák Pál*. Chicago. 1913.

A belényesi születésű Kunét, mint a szarvasi kollégium 17 éves tanulója érték az 1848-iki nagy események. Belépett az 55-ik zászlóaljba s mint tizedes harczolt a piski-i csatában, mely után vitézségéért a III. osztályú vitézségi érdemrenddel tüntették ki és őrmesterré léptették elő. Résztvett a vöröstoronyi győzelmes ütközetben, majd július 20-ika után zászlóalját Romániába szorították az oroszok. Onnan törökföldre került, majd Bemmél Aleppóba, kinek halála után először török hadi szolgálatba készült lépni, mint hadnagy, de tervét megváltoztatva, Angliába, majd az Egyesült-Államokba emigrált. Résztvett az 1860-iki elnökválasztás küzdelmeiben, és 1861-ben egy önkéntes ezred alakításában jelentékeny szerepe volt, őrnagyi rangot kapott. Az 1870-iki porosz-francia háborúban a Chicago Tribune haditudósítója volt.

»Egy becsületesen végig küzdött hosszú élet« után üzletétől elvonulva írta meg emlékezéseit a dicső multra. A nemzeti nagy küzdelemben kis szerepe volt s a nagy időbeli távolság emlékezetét többször megcsalja. Magyar szempontból művének csak a piski-i csatáról és Bem aleppói tartózkodásáról szóló része érdemel figyelmet. Ha a munka kvalitása gyenge is, — mit a fordítás hibái súlyosítanak — de tiszteletet érdemel hazafias célja, melylyel az amerikai magyarság hazaszeretetére akar hatni.

—y —e.

Folyóíratszemle.

Adalékok Zemplén vármegye történetéhez. 1913. 4. szám. *Péter Mihály: Gálszécsi István és működésének első nyomai.* Gálszécsi Bécsben és Krakóban járt egyetemre, Wittenbergában

Luthert is hallgatta, majd hazajöven Gálszécsen tanított. — *Zemplén a Sztáray-kódexben*. Sztankócz, Vagyakócz, Volya, Rákócz, Bércz, Mikecz, Márkusfalva és Gyapoly helységek határjárásait közli a kódexből. — *Kemény Lajos, zempléni vonatkozású iratok Kassa város levéltárában*. (1311—1711.) Kassa város levéltárában őrzött hét oklevél kivonata. — *Dongó Gy. Géza: Ki volt Csapy Ákos vitéz 1441-ben?* Szerző a vármegye levéltárából I. Ulászló királynak 1441 évi oklevelét közli, mely szerint a király Csapy Ákosnak — a ki 1441-ben, meg valószínűleg 1442-ben is a király udvari katonája volt — és általa többeknek adja a leleszi prépostság kegyúri jogát. Nagyon különös, hogy a szerző ezért a Csapy nevet mindjárt »aranyragyogású«-nak nevezi és hőséről azt mondja: »fényes csillag a magyar hősi dicsőség egén«. Különös az ilyen megjegyzés: »Ákos vitéznek neve nem átkos. Sőt megdicsőült név«. — *Thuránszky László: Adatok az Uporyaknak XV. századbeli birtoktörténetéhez*. A kellemesi Melczér család 1890-ben nyomtatásban kiadta régi okleveleit, ebből írja ki a szerző az Uporyakra vonatkozó okleveleket. — *Thuránszky László: A német hadak beszállásolása Zemplénbe 1662-ben*. Folytatólagos közlemény. — *Dongó Gy. Gyula: A nagymihályi vargáknak Mátyás királytól való szabadsomlevele*. Szerző a vármegye levéltárából a fenti tárgyban felvett inquisitionális jegyzőkönyvet közöl. A közleményt a maga részéről ezzel fejezi be: »Tisztelem a nagymihályi varga-czéhet!... — én az apám mesteriségét folytatni kezdő szellemi iparos». A vargák bizonyára nagyon örvendenek a tiszteletnek, ha azt ilyen ifju Tinódy küldi! — *Dongó Gy. Géza: Zemplén az egri »Memoria Dignitatum« lapjain*. VI. folytatás édes-keves zempléni vonatkozással. — *Dongó Gy. Géza Rákóczi-adománylevelek*. 58-ik közlemény. — *Molnár Géza: Zempléni vonatkozású regeszták Alsófehér vármegye levéltárából*. A báró Kemény-féle Nagyenyeden őrzött oklevélgyűjteményből tíz lelkiismeretesen készített zempléni vonatkozású regesztát közöl. — *Dongó Gy. Géza: Adatok Zemplén vármegye topológiájához*. A topologia tudomásunk szerint: a theológiában a fontosabb bibliai bizonyító erejű helyek tudománya. Hogy a szerző egy csomó XVIII-ik századvégi szülő-dülő, meg rét nevét minek közli és avval mit akar bizonyítani, nem tudjuk. — *Dy. Goldberger Izidor: A zempléni zsidóság türelmi adóhátraléka 1808-ban*. A nevezett adóhátralékra vonatkozó vármegyei határozatot közli. — Azután a levéltári közlemények következnek. A sok jelentéktelenség között a »Zemplén vármegye nemeseinek mutatókönyvéből« és »Az ujhelyi piaristáknak szegényes sorsa 1790-ben« érdemelnek említést. — A *Tárczában Matolay Ida: Visszaemlékezés 1848/49-re* címen érdekesen írja le a szabadságharc Zemplénben lejátódott epizódjait. — A *Csarnok*-ban egy 1764. évi verselmény végét közli Dongó Gy. Géza. — Nagyon különösnek tartjuk ilyen komoly színezetű folyóiratban a *Tréfas történetek* (sic!) rovatot, melyben *Kaki Kakuk* címen ifj. Dongó Gy. Géza szellemeskedik. — Az *Irodalom* rovatban Dongó Gy. Géza ír bírálatot Magyarország Czimeres Könyvéről, melynek egyik szerkesztője: Dongó Gy. Géza. Ebből minden kommentár nélkül közlünk néhány mondatot. A bíráló elmondja, hogy micsoda fenséges szép czimerek vannak e könyvben. »És — folytatja — látásuktól úgy érzí magát a halandó ember, mintha nem is ezen a földön járna, hanem egy magasabb régióban, a halhatatlanság birodalmában, a magyar pantheonnak zempléni szentelt oszlopcsarnokában!« A ki ebbe a könyvbe »bele néz, ha nemes, meglátja őst: lelke képmását«. »Díszes tükör az. In speculo

decus. Bűvös tükör is; benne él a multnak amulettja. Jelenkor ámulatja? (!) Mindenesetre igen különös az Adalékoknak ez a szó-játékos, tréfás, szellemeskedő hangja, a mely a folyóirat komolyságába vetett hitünket teljesen megingatja.

Akadémiai Értesítő. Márczius. *Haraszti Gyula: Molière és elődjai.* Arról értekezik, hogy milyen szabadon vette át Molière, a mit elődjainél talált. — *Trócsányi Zoltán: Egy XVI. századbeli nyomtatványtörvedék.* Az unicum Todoreszku Gyula tulajdona és valószínűleg Melius »Halál könyvé«-nek töredéke. — *Kárfy Ödön: Levéltári kutatások K. Csoma Sándor életéhez.* Főkép a támogatására megindult gyűjtésekről számol be. — *Rácz Lajos: Montesquieu utazása Magyarországon.* Közli Montesquieu 1728-iki magyarországi utazásának följegyzéseit, a melyek főkép a bányaművelésre vonatkoznak. Érdekesekek az újbányai gőzgépről való följegyzései is.

Az Újság. 1914. 47. sz. *Váradai Antal Martinovics* életét mondja el. — 56. sz. *Váradai Antal: Az első vashid.* A lánczhid építésének története.

Alkotmány. 1914. 58. sz. *Sz. I. dr.: Egy érdemes könyv.* Ismerteti Velics László »Vázlatok a magyar jezsuiták multjából« című művét.

Budapest. 1914. 46. sz. — *F. E. Kossuth Lajos Philadelphiában.* Leírja Kossuth L. fogadtatását és diadalútját Philadelphian azon hír kapcsán, hogy a philadelphiai magyarság szobrot akar állítani Kossuthnak. — *Markó Miklós: Mátyás király kincsei.* Az Erdődy grófi család négyszáz éves jubileuma alkalmából leírja a galgóczi vár műkincseit.

Budapesti Szemle. 1914. márczius. *Berzeviczy Albert: Megemlékezés báró Kemény Zsigmondról.* Kemény essayit s politikai műveit bonczolja. — *Beóthy Zsolt: Kemény, a regényíró.* Különösen Kemény jellemző modorával foglalkozik s megállapítja, hogy: »— alig van költő, ki a lélek gyökérszárait, szövedékét, benső és titkos életét tisztábban látná«. — *Rákosi Jenő: Kemény Zsigmondról.* Szeretetremlő, subjetív megemlékezés Keményről, a hírlapíróról. — *Wlassics Gyula: Nemzet és állam.* Tanulmányszerű bírálat: Krisztics Sándor: Nemzet és állam a keletkezés, fejlődés, viszony szempontjából című munkájáról. — *Divald Kornél: Stósz-tanulmányok.* Kutatja a fafaragó Stósz Vid származását s arra az eredményre jut, hogy valószínűleg mind ő, mind művészete magyar eredetű. Krakói működését ősmertetve, különösen a Mária-templom főoltáráról beszél. Nürnbergben készíti a karmeliták templomának főoltárát s több kisebb-nagyobb műremekét. Itt is hal meg 1533-ban, okirathamistásáért tüzes vassal megbélyegzetten. Stílusa a burgund-németalföldi iránytól befolyásolt kései gothikus művészetben gyökerezik.

Bulletin de l'Institut pour l'étude de l'Europe sudorientale cz. új havi folyóirat (Bucurest) I. száma több magyarországi dolgozatot is ismertet: *Veress E. »Fontes rerum Transilvanicarum«* II. és III. k., *S. Dragomir: »Curtea din Viena și miscarea Romanilor din Ardeal în 1791—2«, C. Moisil: »Din trecutul culturii române în finutul Năsăudului«, V. Șotropa-N. Drăgan: »Istoria școalelor năsăudene«, Lukinich I.: »Az avar-görög háborúk történetéhez«. Az ugyanott *N. Jorgától* ismertetett Nagy István moldvai vajda oklevéltára (kiadta Bogdán J. 1913. I—II. k.) sok magyar vonatkozású anyagot is tartalmaz.*

Cultura Crestină (Balázsfalva) 1914. III. számában *Z. Păclișanu: »Rezidat au vlădici români în Alba-Julia înainte de Mihail Viteazul?«* cz. dolgozatában ismerteti azt a négy érvet, melylyel a

gyulafehérvári görög metropolianak Mihály vajdától 1599-ben való alapítását vitatják, és kimutatva megbízhatatlanságukat, a *Fontes rerum Transilvanicarum* most megjelent III. kötetében közölt jelentésből megállapítja, hogy Possevino Antal jezsuita, a kit Báthory István az erdélyi kath. egyházak látogatásával bízott meg, már 1583-ban g.-kel metropolitát talál Gyulafehérvárt. Mihály vajda tehát nem alapította a püspökséget, csak a templomot és kolostort emelte és sírboltot készíttetett magának.

Deutsche Rundschau für Geographie. XXXV. évf. 12. füzet. *Franz Babinger: Hans Dernschwam, ein Kleinasienforscher des 16. Jahrhunderts.* A Dernschwam származására és életére vonatkozó adatokat állítja össze. Dernschwam a Fuggerek faktora volt Budán, később bányákat igazgatta és Besztercebányán és Körmöcbányán élt. Törökországi és kisázsiai útját Busbecq követ kíséretében tette meg.

Egyetemes Philologiai Közlöny. 1914. február. *Thiennemann Tiwadar: Herder és Batsányi.* Elmondja, hogyan közvetítette Johannes v. Müller a Batsányi Herder ösmeretséget. — *Marmorstein Artur: Új adatok a kazárok történetéhez.* Schlechter Salamon a cambridgei egyetem könyvtárában egy 92 soros kazár töredékre bukkant, melyet »An unknown khazar document« cím alatt közöl, fenti cikk magyarra fordítja a töredéket s néhány magyarzó szót fűz hozzá. — *Sas Andor: Görres József és a magyar hünmonda.* Megállapítja, hogy Görres az első német, ki Thuróczit s Priskost figyelemmel olvasva, a magyar hünmondával foglalkozik.

Építő Ipar. Építő Művészet. 1914. 4. szám. *Petrik Albert* ismerteti *Dr. Szabó Lászlónak: »Az Árpád-kori magyar építőművészet«* című kötetét. Kritikája igen szigorú, de mindvégig bizonyító. Végeredményként megállapítja, hogy bár a könyv nagy jóakarattal készült, mégis hiányzott a kellő szakismeret és készség. — 7-ik szám. *Petrik Albert »A ferencziek belvárosi templomának«* sorsa címen írt cikkében védelmére kell a ferencziek belvárosi templomának, melyet hasznossági okokból le akarnak bontani. Együttal szemére veti a Műemlékek orsz. bizottságának, hogy nem fejt a templom megóvása érdekében kellő erélyt, pedig a bizottság a templomot a műemlékek közé sorolta (hivatalos kiadványa 609. lapján).

Felsőmagyarország 1914. 1. szám. *Id. Földényi Mihály. A felvidéki kovácsok karácsonya 1706-ban.* Klobusitzky, a Rákóczi-kor közgazdasági elnökének jegyzeteiből jellemző följegyzéseket közöl a szepességi németek hazahasságáról, különösen a mántaföldiekéről (Stoós, Metzenzéf s környékbeliek). A Mánta-városok a tavaszi hadjáratra ötezer fokost készítettek Battyán seregének, mely félelmetes fegyver volt a labanczok előtt. Bottyánnak ezüst fokost készítettek, melyet karikával nyergére akasztva viselt.

Historisches Jahrbuch. 1913. 4. Heft. *Joseph de Ghellinck: Die älteste Erwähnung der Abtei Pászto in Ungarn.* Az apátságunk eddig elismert legrégibb említése 1190-ből való. Az itt közölt adat egy Cerbanus nevű hospes levelében fordul elő Dávid szentmártoni apáthoz, a ki 1130—1150 közt volt apát s egy admonti (Mr. 767. fol. o.) és egy reuni (Ms. XXXV. fol. 1.) kéziratban maradt fenn.

Historische Zeitschrift. Bd. III. Heft. 2. *Loserth* ismerteti *Berzeviczy Albert Beatrix királynőjének francia kiadását*; az imeretés végén a könyvet e szavakkal méltatja: »Es kann als ein Wertvoller Beitrag zur Geschichte Ungarns im Zeitalter der Renaissance und zu dieser selbst bezeichnet werden«. — Ugyanő közöl rövid tudósítást *R. W. Seton-Watson: The Southern Slav Question and the*

Habsburg Monarchy. London. 1911. cz. művéről, a mely erősen magyar ellenes irányzatú.

Bd. 111. Heft 3. *Erich Missalek : Die ältesten Formen der slawischen Siedelung* némi adalékokat tartalmaz a házközösség kérdéséhez.

Hrvatska Prosvjeta. I. évf. 1914. jan. 1. *Horvát R. dr. : Vázlatok a horvát történelemből.* A bécsi közös p. ü. levéltárban levő »Ungarische Gedenkbücher« cz. protocollumokból írja négy vázlatát : 1. Laski Jeromos horvát bánságáról, a melyről szóló királyi oklevélre (1540) ott akadt rá az író ; 2. az 1689-diki sabor határozatát, mely tiltja a zsidóknak a letelepedést Varasdban ; 3. Frangepán Miklós gróf csapatainak zágrábi táborozása elleni tiltakozások az 1621. évi saboron ; 4. Horvátország 1757. évre szóló költségvetését terjeszti a sabor elé Škrlec Péter protonotarius. — *Laszowski E. : Belec vára.* A bpesti orsz. levéltár, a zágrábi orsz. és a káptalani levéltár aktái után, leírja az Ivančicában levő Belec vár történetét, föl sorolva azon családokat, kiknek a századok folyamán ezen még a XIII. sz.-ban emelt vár birtokát képezte.

Huszadik Század. 1914 febr. *Boross László : A Habsburg-monarchia.* A középkorig erő történeti visszapillantással tárgyalja a Habsburgok birodalmának kialakulását és ismerteti azon nemzeti-ségi alakulatokat és ezzel kapcsolatos közgazdasági bajokat, melyekkel a monarchia az utolsó két században küzdeni kénytelen. — Márczius. *U. a.* befejezi tanulmányát. A legutóbbi balkánháború alatti világpolitikai eseményekkel foglalkozik, melynek eredményeképen megszűnt a monarchia és Oroszország közötti vetélkedés a Balkán-hegemonyáért. A monarchia fennállása ellen irányuló törekvésekben annyi ellentétet állapít meg, hogy együttműködésüket kizárt-nak tartja ; a benső felbomlást pedig, mely nemzetiségi aspirációk-ban nyilvánul meg, gazdasági és kulturális eszközökkel véli meg-állíthatónak.

Irodalomtörténet. 1914. márczius. *Váczy János : Kazinczy a szabadelvű és demokrata eszmék szolgálatában.* A felvilágosodásért, felekezeti jogegyenlőségért, demokratiaért harczoló Kazinczy lelkes küzdelmeit ecseteli. Kazinczy erélylyel ostromozza a vármegye gyűlése-in a censurát, védi a szabadkőművességet, de belépve Martinovics körébe, csakhamar vége mindennek — a börtön elnémtja egy időre.

Kassai Hirlap. 1914. 66. szám. *Kemény Lajos : Királyi audienciák.* A kassaiak követségének két kihallgatásáról ír. Az egyik 1561. febr. havában történt Bécsben I. Ferdinánd előtt. Huszár Pál kassai ref. predikátor, a kit Zay Ferencz kassai főkapitány az egri püspök ösztönzésére börtönre vetett, hogy a városból elhurcolják, éjnek idején a nép kiszabadította s elmenekült a városból. A király biztosokat küldött az ügy megvizsgálására. A város ártatlansága érdekében követeket küldött, s e kihallgatást mondja el a szerző. A másik kihallgatás 1677-ben Laxenburgban történt, s itt Pelsőczy György a kassaiak nevében a census, taxa és natura végett való zaklatás meg-szüntetését kérte.

Kolozsvári Szemle. 1914. 1. sz. *Dr. Szádeczky Lajos : A székelyek eredete.* E kérdéshez nyújt adalékokat. A székelyek nem lehetnek mások, mint a Konstantin császár kabarjai. A székely, véleménye szerint, nevét a Meotisz-tó melletti őshazából : Zichiából hozta, a hol a lótenyésztő, sebesen száguldozó, »gyarsalkodó« szikeli ősök székelték, szomszédságában a kabar testvéreknek.

Könyvtári Szemle. 1914. február. *Hómann Bálint és Szabó Ervin : A magyar történelmi bibliografia tervéhez.* Hómann azt java-

solja, hogy a bibliográfiába összefoglaló külföldi szakmunkák is felvétesse. Szabó Ervin pedig a bibliografia korhatárául 1867 helyett az 1900. évet állapítaná meg. — *Kacziány Géza*: *A magyar memoire-irodalom* címen pótlásokat közöl azonos című s ugyanazon folyóiratban megjelent művéhez.

1914. márczius. *Király György*: *Magyar irodalomtörténeti bibliografia*. A Lukinich—Hellebrant-féle történelmi bibliografia-tervezet alkalmából ismerteti a Magyar Irodalomtörténeti Kalauz tervét, melyet az Irodalomtörténeti Társaság megbízásából szerkeszt és a melyben az irodalmi termékek is az irodalomtörténeti feldolgozások bibliográfiáját külön dolgozza fel. — *Kremmer Dezső*: *Encyclopaedia- és lexikon-irodalmunkról*. A XVIII. századi hazai encyclopaedikus munkákat ismerteti, a melyekből azt a szomorú jelenséget állapítja meg, hogy e század irodalmi élete nem mutat encyclopaedikus törekvéseket s csak a következő század terem e téren haladást. — *Haraszi Károly*: *A magyar könyvkiadás és könyvkereskedelem a múlt század első felében*. A pesti könyvtárús és könyvkereskedőcégek (Eggenberger, Emich, Geibel, Hartleben és Heckenast) múlt századi történetéből közöl figyelemreméltó adatokat.

Közgazdasági Szemle. 1914. január. *Kovács Gábor*: *A statisztika története*. Láng Lajos br. ilyen című művének bő ismertetése.

Közművelődés. (Gyulafehérvár.) 1914. 10, 12. sz. *Petres Kálmán*: *A pástói apátság legrégibb emléke*. Az apátság keletkezésének kérdésével foglalkozik a Historisches Jahrbuch cikke alapján.

Magyar Figyelő. 5. sz. *Fabinyi Lily*: *Adatok a lengyel-magyar kérdéshez*. Steier Lajosnak ugyanazon folyóirat hasábjain megjelent tanulmányával kapcsolatosan, mely a magyarországi lengyel telepek eltótosításával foglalkozik, az árvamegyei gorál-kérdéssel foglalkozik. Felhívja a közfigyelmet a gorálok helyzetére, kiknek emancipálását a lengyelség már is programba vette. — *Domanovszky Sándor*: *A száműzött Rákóczi*. Szekfü Gyula hasonló cz. könyvét ismerteti.

6. sz. *Pásztor Árpád*: *Kossuth Lajos ismeretlen leveleiből*. Ez Est február 6-i számában közölte a szerző Kossuth Lajosnak Mack tűzérezredeshez intézett levelét, melyben az új szabadságharcz előkészítésére utasításokat ad. A fenti cím alatt egy másik levelét ismerteti, melyben előbbi levelének intencióit magyarázza.

Magyar Középiskola. 1914. évf. 3. sz. *Csóka Lajos* kedvezően ismerteti az ungvári kir. kath. főgymnasium történetét, melyet *Blanár Ödön* írt meg az intézet 1912—13. évi értesítőjében. — *Prónai Lajos* a *Bibliotheca Vitae* kiadványait ismertette, nagy elismeréssel szól Takáts Sándor: *Régi magyar asszonyok* cz. könyvéről.

Magyar Kultúra. 1914. évf. 5. sz. *Szittyay Dénes* egyháztörténeti szempontból ismerteti *Veress Endre* Fontes rerum Transilvanicarum cz. vállalatának II—III. kötetét. — 6. sz. *d. f. Takáts Sándor*: *Régi magyar asszonyok* cz. könyvét ismerteti. — *Velics László* elismerően emlékezik meg *Mohl Antal*: *Győr eleste és visszavétele* cz. munkájáról.

Magyar Nyelv. 10. évf. 2. füz. 1914. februárius. *Pais Dezső*: *Egy füzfanév*. Nyelvtörténeti adatok alapján kiténik, hogy Czegléd városnak, Eger Czegléd nevű részének, a somogyi Czegléd pusztának s a szabolcsi Czikléd pusztának nevében a »cigle, cegle« alapszó fűzfát jelent; ép úgy mint Ivád az »iva«-tisza, Cserő, Cserőkőz, Cserőhát a »cserő«-tüske, Nyársapát a nyárfa, Nagykőrös a kőrísa származéka. — *Putnoky Imre* szerint a *Tátra* név M. Bonbardi:

Topographia Hungariae 1718. művében fordul elő először. A magyar czimer hármas halmának Tátra, Fáttra, Mátra magyarázata pedig Timon Sámuel: Imago Hungariae 1734. könyvében található.

Magyar Nyelvőr. 43. évf. 3. sz. 1914 márczius. *Wertner Mór*: *Csallóköz*, *Schütt* nevére azt írja, hogy csak a Csalló alak a helyes, a szórványosan előforduló Csarló és Sarló íráshiba; a név magyarázatát nem tudja. A sziget latin neve: insula cituorum valószínűleg összetartozik a német Schutte, Schütt szóval, mely szerinte talán a Schute, Schüte vontatóhajó nevével azonos.

Magyarország. 1914. 58. szám. *Móricz Pál*: *Régi magyar élet* címmel egy debreczeni kalmár család, a Svájczból származott Rickl-családra vonatkozó megemlékezését közli. — 67., 68. szám. Az »elzúllott» *Rákóczi* címmel Szegfü Gyula »A száműzött Rákóczi« munkájáról ír támadó ismertetést.

Magyar Társadalomtudományi Szemle. 1914. márczius. *Gaal Jenő*: *Széchenyi és Kölcsey a nemzeti érzésről*. Az aradi Kölcsey-egyesület 1914 február 14-iki közgyűlésén tartott előadás, melyben a szerző szembeállítja Széchenyi és Kölcsey származását, körülményeit és egyéniségét, s megállapítja, hogy az életviszonyaikban rejlő különbségek ellenére is mennyire megegyezett a nemzet hivatásáról alkotott felfogásuk, nem csupán az alapeszmében, hanem az árnyalatokban is. — *Horváth Jenő*: *Történettanítás és állampolgári nevelés Angliában*. Az angol iskolákban divó történettanítási módszert ismerteti, a mely bizony a végletek között mozog, t. i. néhol túlságosan felületes, máshol a túlságig aprólékos vagy mélyenjáró. Az elemi- és középiskolákban az a történettanítás hivatása, hogy állampolgári ismereteket nyújtson és az egyéniség kifejlesztésére szolgáljon; az egyetemek ellenben a történettanítással politikai ismereteket nyújtanak s államférfiakat töreksenek nevelni.

Népszava. 1914. 63. szám. *Ágoston Péter*: *Egy koronás forradalmár*. II. József radicalis uralkodói intézkedéseit jellemzi.

Neue Freie Presse. 1914. 17751. sz. *Wertheimer Ede*. *Franz Rákóczi II.* Ismerteti Hengelmüller washingtoni nagykövetség II. Rákóczi Ferencről írt német munkáját. — 17797. szám. *Wertheimer Ede*: *Zur Geschichte des 13. März 1848*. (Nach ungedruckten Aufzeichnungen.) Egy azon időben Bécsben élt magas állású idegen megfigyelőnek följegyzései alapján az utolsó eseményeket mondja el, melyek a márcziusi forradalomhoz vezettek.

Neues Archiv der Gesellschaft für ältere deutsche Geschichtskunde. 1913. *Hermann Bloch*: *Die Sachsengeschichte Widukinds von Korvei*. Belső argumentumok alapján kimutatja, hogy Widukind a mű tervét 957/8 telén kidolgozta. Ez évek eseményeinek élénk leírása azt is elárulja, hogy a munka még azon télen el is készült, de csak egy évtized múltán 967/8 nyerte mai alakját, a mely Matild hercegnő számára készült. Ottó halála után még egy rövid rész járult hozzá. Matild részére az átdolgozás ugyanakkor történt, a mikor Hrotsvit is költeményét II. Ottó számára átdolgozta. Akkor toldotta be munkájába Widukind az első könyv 15—16 fejezeit is a magyarokról. Szól még a kéziratok viszonyáról és Widukind munkájának művelődéstörténeti értékéről, különösen fölfogásáról a császárságról.

Neues Pester Journal. 1914. 24. sz. *Váradi Antal*: *Wie das alte Pest gelebt hat*. Művelődéstörténeti adatokat közöl Pest száz év előtti élelmézéséről, Schams és Jung »Adressenbuch«-ja alapján. Az élelmiszerek, tüzelő-anyag stb. akkori áráiról, a vásárokról. — 36. sz. *Palóczy L.*: *Die Fürsten von Wied*. A Wied hercegek rövid tör-

ténetét adja. — 62. sz. *Napoleon*. Seress Lászlónak nemrég megjelent *Napoleon* című munkáját ismerteti.

Pester Lloyd. 1914. 57. sz. *Wertheimer Ede: Graf Montalembert und Gräfin Sophie Apponyi*. A kettőjük közti tiszteletreméltó barátságról ír jellemzést azon levelek alapján, melyeket gr. Apponyi Lajos volt udvarnagy özvegye a *Revue des deux mondes*-ben nemrég közzétett. — *Der entgötterte Rákóczi* névtelen cikkben Szekfü Gyula: A száműzött Rákóczi cz. munkáját ismerteti. — 64. szám. *Hundert türkische Teilungsprojekte* címmel Djuvara történész *Cents projets de portage de la Turquie* munkája van ismertetve. A mű könnyű modorban kimutatja, hogy a török birodalom felosztásának gondolata tulajdonképp oly régi, mint maga Törökország. A szerző 648 lapon mintegy száz felosztási tervet közöl. Az irodalmi rovatban *Thallóczy Lajos: »Studien zur Geschichte Bosniens und Serbiens im Mittelalter«* című munkája van ismertetve.

Pesti Hirlap. 1914. 60. sz. *Az oláhok* című névtelen cikk a »*Vaterländische Blätter*» 1811. október 12-iki számában megjelent cikk fordítását tartalmazza, mely az oláhok származásával, eredetével foglalkozik. — *F. E.: Kossuth Lajos a bécsi márcziusi eseményekről*. Hogy lett miniszter herczeg Esterházy? Kossuth Lajos egy levelét közli, melyet 1884 évi augusztus 24-én Paskay Béla ügyvédhez írt. Paskay ugyanis Kossuth bécsi szereplésére vonatkozólag kért felvilágosítást. Kossuth márczius 14-én az alsóház és a főrendiház tagjaiból álló küldöttséggel ment a király elé. Erre nyújt felvilágosítást Kossuth levele. — *Vértess József: Amikor a most kivégzett sajtószabadság megszületett*. Szemelvényként közli a Karok és Rendek néhány kiválóbb tagjának véleményét a sajtószabadságról. — *Dr. Mauks Ernő. Az Árpádok kihalásáról*. Az Árpádház katasztrófájának oka V. István két fiának magtalansága volt. Kutatja továbbá azt, hogy mi idézte elő ezt a jelenséget? Úgy találja, hogy a királyi család kihalását V. István házassága egy kún leánnyal idézte elő.

Pesti Napló. 1914. 49. szám. *K. A.: Hogyan tárgyalták 1848-ban a főrendek a sajtótörvényt?* Röviden leírja az akkori sajtóvitát, s a vita fő szónokainak br. Eötvös J., gr. Teleki László és br. Perényi Zsigmond nézeteit ismerteti. — 68. sz. *K. A.: Visszaemlékezés Kossuth Lajos halálára*. Kossuth Lajos utolsó óráit, továbbá hazaszállítását és a szertartást írja le.

Pressburger Zeitung. 1914. 65. sz. *Brand-Vrabély S. (gr. Wurmbrandt-Sterppach Stefánia.) Aus Alt-Pressburg* címmel az öreg Vrabély Károly pozsonyi postaigazgató 1848-iki elfogatásáról és szabadulásáról ír.

Protestáns Szemle. Márcziusi füzet. *Zoványi Jenő* folytatja »*Ágensválasztás 1762—1763-ban*» című tanulmányát. Leírja azt a vizályt, mely a tiszáninneni és a tiszántúli ref. egyházkerület között az ágensválasztás személyi kérdésében kitört s ismerteti azokat az előzetes kiegyenlítési törekvéseket, melyek e vizály megszűntetésére nézve felmerültek.

Revue des deux mondes. 1913. nov. 1. és nov. 15. *Montalembert: Lettres à la comtesse Sophie Apponyi*. A levelek 1861—62-ből valók. Apponyi Lajosné grófnő teszi őket közzé. Bennök Montalembert Magyarországról is ír és kikel az osztrák uralom rendszere ellen.

Sárospataki Református Lapok. 10. és 11. sz. *Román Ernő: »Kurucz Vay Ádámné sz. Zay Anna imakönyve.«* Ismerteti azt a kéziratot imakönyvet, mely utóbb a zsolczi Vayak könyvtárába került s a melyet Vay Ádámnak, II. Rákóczi F. udvari főmarsalljá-

nak hitvese s száműzetésében is részese 1719—21-ig terjedt időközben állított egybe magyszerzette imádságokból és énekkölteményekből.

Siebenbürgisch-Deutsches Tagblatt. 1914. 12185—90. sz. *Graeser Daniel* : *Daniel Graeser, Bürgermeister der Stadt und des Stuhles Mediäsch.* Az egykori polgármester életét és működését rajzolja. Ő volt egyik megalkotója az erdélyi népművelő egyletnek.

Szabadgondolat. 1914 január. *Czöbel Ernő* : *A magyarországi nagybirtok története.* Ismertetés Ágoston Péter hasonló című könyvéről. — *R. v. Pöhlmann* : *Hellenség és szellemi szabadság.* Folytatja korábban megkezdett közleményét, a mely lehetőleg elvontan általános szempontból méltatja a tárgyat.

Szocializmus. 8. évf. 1. szám. *Pogány József* : *Martinovics és a magyar intellektuelforrádalom* című cikkében Martinovics korának szociális tendenciáit és osztályharczainak képét adja, majd azt vizsgálja, hogyan illeszkedett bele maga Martinovics ezekbe a források közé.

Transilvania 1914. I. számában *Silviu Dragomir* : »*Curtea din Viena și miscarea Românilor din Ardeal în anii 1791—2*« címen a bécsi állami levéltárból ujabban kiadott okmányok alapján kimutatja, hogy téves az a közhit, hogy az udvar pártolta volna az erdélyi oláhok »*Supplex libellus Valahorum*« cz. kérvényét. Népszerűségét az oláhok között meg akarván tartani, az erdélyi országgyűléssel utasíttatta vissza a negyedik nemzetté emelés iránti kérvényt, hogy a gyűlölséget az erdélyi három nemzetre hárítsa, de az erd. udv. kancellária már előzőleg elutasítólag intézte el a kérvény ügyét. — Ugyancsak *S. Dragomir* ismertet *Lupás János*nak a bukaresti akadémia kiadásában : »*Principele ardelean Acațiu Barcsai și mitropolitul Sava Brancovici 1658—61*« címen megjelent dolgozatát.

Világ. 1914. 59. sz. *A Nagyasszony* névtelen cikk *Mária Teréziának* a *Fred M.* által két kötetben kiadott leveleit ismerteti. — 61. sz. *Mirabeau* címmel *Barthou* munkája alapján *Mirabeau* jellemzését találjuk. — 64. sz. *Napoleon.* *Seress László* hasonló című munkája van ismertetve. — 70. sz. *Szatmári Mór* : *A nagy technikai obstrukció.* Az 1899. évi obstrukcióról ír, melynek következtében br. Bánffy Dezső 1899 február 17-én beadta lemondását.

Új élet. 1914. február. *Marczali Henrik* : *Hogyan dolgozik a kulturhistorikus?* Az anyaggyűjtés, anyagkritika és anyagfeldolgozás módszerét ismerteti nagy alaposággal és sok helyütt eredeti megvilágításban. — *Kremmer Dezső* : *A fővárosi színművészet múltja.* A következő események köré csoportosítja a fővárosi színeszet vázlatos történetét : 1773-ban lép fel Pesten az első rendszeres színész-társulat, *Schmallöger Johanna* társulata. Budán 1787-ben alakul a karmeliták templomából a *Várszínház*, s ugyanakkor a vár alján kezd játszani *Kelemen magyar* társulata. 1808-ban kezdik építeni a pesti német színházat a *Gizella-téren* s a magyar színészet a *Nemzeti Színház* 1837. évi megnyitásakor talál állandó hajlékra.

Új Idők. 10. sz. *Zuboly* : *Pesti farsang.* Az ötvenéves művészből. Megemlékezés az 1864-ben a magyar képzőművészeti társulat rendezte jelmezestélyről. — *Tizenhat vadgesztenyefa.* *Gárdonyi Albert* kutatásai alapján *Martinovics* és kivégzett társainak állítólagos sírjáról.

Vjesnik kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinskoga zemaljskoga arkiva. XV. évf. 4. f. *Strohal R.* : »*Prinosi za*

datiranje vremena u našim hrvatskim glagolskim spomenicima cz. értekezésében Kostrenčić Márkkal szemben (Mjesečnik pravničkoga društva VI. 990—992.) kimutatja, hogy a glagolit horvát emlékek keltezésében rendszeres eljárás nem állapítható meg. — *Horvát Rezső dr.*: »*Gradja za proviest slavonskoh tridesetnica god. 1535—1539.*» czímen közöl a közös pénzügyministerium levéltárában őrzött »Ungarische Gedenkbücher«-ből 24 — részben latin, részben németnyelvű — oklevelet, melyek az 1535—1539. években az akkori Slavonia területén: Nedelyistyén, Rakoviczán, Szamoborban, Klaineczen, Krapinán, Szvetlin, Varasdon, Muraszombaton és Radalfalván szedendő harminczadok ügyében intézkednek és élénk világítást vetnek a bánok és tisztviselők javadalmazására. — *Ivić Alexa*: »*Угарски Срби од друге опсаде. Беча до сеобе под Чарнојевићем 1683—1690*» czímen folytatja a magyarországi szerbek történetére vonatkozó adalékok közlését, ismertette a szerb katonák szerepét Esztergom ostromában, Petrovics Nováknak működését, ki 3000 szerb vitézzel állott a császár szolgálatába, 5000 embert az egykori Szerbiából a török uralom alól felszabadított területre letelepített, továbbá a bunyevácok (katholikus vallású tért szerbek) letelepedését s a szerbek magatartását Thököli törekvéseivel szemben. — *Šilović Slade*: »*Franjevačka lječarna u Dubrovniku*» czímen a raguzai minoriták klostromának levéltárában őrzött emlékiratok alapján ismerteti a rendnek 1235 óta fennálló gyógyszerzetárának történetét, közölve nevezetesebb gyógyszerészeinek főbb életrajzi adatait, a gyógyszerzár régi receptjeit, kéziratos fűvédkönyveit, rajzban is bemutatva fennmaradt régi mőzsarait, tégelyeit, eszközeit és reproducálva a gyógyszerzár ügyeire vonatkozó legfontosabb hatósági rendeleteket. — *Kempf Gyula*: »*Vojničke kasarne u požeškoj županiji prije reinkorporacije 1745.*» czímen a pozsegai vármegyei levéltárban őrzött okmányok alapján ismerteti a Pozsega megyében 1745 előtt elhelyezett 5 (Pozsega, Kutyevo, Pleternica, Pakrácz és Sziracs községekben) kaszárnýára vonatkozó reánk maradt adatokat. — *Noršić Vjekoslav*: »*Plaće služinčadi i nadničara u županiji varaždinskoj 1774.*» czímen közli a Szamobor község levéltárában talált cselédség és napszámosok járandóságát. — *Horvát Rezső dr.*: »*Imenovanje Jerolima Laskoga za bana hrvatskoga*» czímen közli a közös pénzügyministerium levéltárának »Ungarische Gedenkbücher«-jében őrzött okmányt, melylyel I. Ferdinánd király az egykor János-párti lengyel főurat, Laszky Jeromost 1540 július 13-án horvát-szlavon-dalmát bánná nevezi ki. Ezen hivatalát Laszky nem foglalhatta el, mert akkor követül ment Konstantinápolyba, ott a szultán fogságba vetette, az 1541-iki hadjárat alkalmával magával hozta, beteg bocsátotta el és a bán visszatért hazájába, hol ezen év december 22-én meghalt. — *Ű. az.*: »*Dva priloga za poviest Susjedgrada i Stubice*» czímen a közös pénzügyministerium levéltárának »Ungarische Gedenkbücher«-jéből közöl két jegyzőkönyvet, melyek közül az első Susjedgrad és Stubica községeknek 1541-ben Laszky Jeromos — a másik pedig 1542-ben Székely Lukács által történt megvételére vonatkozik. — *Ű. az.*: »*Kako je Koprivnica god. 1651. dobila svoju maltu*?» czímen Koprivnica község levéltárából közli III. Ferdinánd királynak 1651. január 20-án Bécsben kelt oklevelét, melylyel a község számára a török elleni védekezés költségeinek fedezésére a vámszedés jogát engedélyezi.

Tárcza.

Jelentés a Magyar Történelmi Társulat 1913. évi működéséről.

Tisztelt Közgyűlés!

Társulatunknak mult évi munkásságáról szóló rövid jelentésemben legyen szabad mindenek előtt halottainkról megemlékeznem.

A Gondviselés kifürkészhetetlen rendelkezésből az elmúlt év folyamán társulatunknak közel húsz éven át hódoló tisztelettel és odaadó szeretettel övezett elnöke, gróf Teleki Géza hagyott itt örökre bennünket. Jóságos kék szemeiből kiáradó melegség, előkelőségében is mindenkit lebilincselő nemes egyszerűsége és mindenkivel szemben leereszkedő barátsága, a kötelességtudásban odaadó buzgósága s szelíd lelkének kiapadhatatlan derűs humora tették vonzóvá szeretve tisztelt egyéniségét.

Igazgató-választmányunktól is megkövetelte a halál a magáét. Id. Szinnyei József, egyik legrégibb s a társulat ügyei iránt mindenkor kötelességtudó érdeklődéssel viseltető tagja volt a választmánynak. Velezületett szerénység, fáradhatatlan buzgalom s páratlan lelkiismeretes pontosság voltak szeretetreméltó egyéniségének legfőbb ékességei.

Hűséges és hálás emlékezésünk virraszt felettük!

Alapító és rendes tagtársaink sorában is bő aratása volt az elmúlt esztendőben a halálnak. Gróf Teleki Gézán és id. Szinnyei Józsefen kívül az alapítók közül ludányi Bay Ilona úrnőt, a Magyar Történelmi Társulatnak jótekonyságban és áldozatkészségben évtizedeken keresztül kifogyhatatlan nemeslelkű pártfogó nagyasszonyát, továbbá Farkas Ödönt, Gyömörey Gáspárt, Kléh Istvánt, Luczenbacher Jenőt és Tisza Kálmánné, szül. Degenfeld-Schomburg Ilona grófnőt veszítettük el. A rendes tagok közül Andrásovits Béla, id. Bethlen Bálint gróf, Daray Vilmos, Eősz Ferencz, Ferenczy Elek (Debreczen), Gödri Ferencz, Gräntzenstein Béla, Hampel József, Harmath Károly, Horváth Balázs, Klein József-Alfréd, Lukáchy Endre, Porubszky Pál, zombori Rónay Ernő, Soerensen Asmus, Széchenyi Sándor gróf, Tersztyánszky Dezső, Wouvermans Ferencz és csepei Zoltán Elek haltak el.

Áldott legyen emlékezetük !

Hálásan kell megemlékezni a nagyméltóságú vallás- és közoktatásügyi miniszter úrról és Budapest székesőváros nemes tanácsáról, kik az elmúlt esztendőben is tetemes összeggel járultak hozzá a társulat anyagi szükségleteinek a fedezéséhez, a mint ez a társulat múlt évi gazdasági eredményeit és ez évi kilátásait feltüntető s a t. Közgyűlés tagjai előtt nyomtatásban levő zárszámadás és költségvetés adataiból is megállapítható.

Kegyeletteljes hálánk illeti néhai kisvárdai Farkas Ödön és kriscsóri Kristyóry János elhunyt tagtársaink emlékét, a kik a mai materialis világban vajmi ritka kivételképen a multak hagyományaival foglalkozó történettudomány iránti szeretetből külön-külön jelentékeny véghagyománynyal emlékeztek meg társulatunkról.

Alapszabályainknak megfelelően az elmúlt évben hat rendes vál. ülést és egy évi rendes közgyűlést tartottunk. Az ezeken kívül tartott két-két rendkívüli közgyűlést és rk. vál. ülést a módosított társ. alapszabályok sanctionálása mellett az elnökségben, továbbá a *Századok* szerkesztőségében és a társ. titkárságban történt személyi változások tették szükségessé.

Hogy az utóbbiakkal kezdjem, az alapszabályok módosítása ügyében kiküldött bizottság javaslatára elfogadott s a jan. 9-iki rk. közgyűlés által felterjesztett alapszabálytervezetet kormányhatóságilag is helybehagyatott.

A jan. 16-iki rk. vál. ülés a módosított alapszabályok értelmében újon szervezett szerkesztői, főtítkári és titkári állások ügyét intézte el, megválasztván a *Századok* szerkesztőjévé a folyóirat ideiglenes szerkesztőségétől a társulat hálás elismerése mellett visszavonult Gombos Albin helyett dr. Domanovszky Sándort, főtítkárrá csekélységemet, titkárrá Iványi Bélát.

A szept. 28-án tartott rk. vál. ülés a néhai gróf Teleki Géza elnök halála és temetése alkalmából szükséges teendőkről intézkedett.

A gróf Teleki Géza elhunytával megürült elnöki szék betöltése céljából alapszabályszerűleg decz. hó 4-re hirdetett rk. közgyűlés a társulat elnökévé egyhangú lelkesedéssel dr. Thallóczy Lajos ő nagyméltóságát választotta meg.

Áttérve a rendes vál. ülésekre, jelentem a t. Közgyűlésnek, hogy azoknak idejét a társ. gazdasági és másnemű folyóúgyeinek elintézése mellett tudományos felolvasások töltötték ki.

A jan. 9-iki ülésen dr. Pompéry Aurél r. tag részleteket olvasott fel *Az emigráció történetéből* cz. értékes dolgozatából. — A febr. 13-iki ülésen Gyalokay Jenő r. tagtársunknak *Zólyomi Dávid* cz. magvas tanulmánya került felolvasásra. Ezen az

ülésen döntött a vál. a *Szilágyi-pályadíj* ügyében is, Gombos Albin *Történetünk első századaiból* cz. nagybecsű értekezésének ítélvén oda, a mint ezt már a mult évi közgyűlésünk alkalmával szerencsém volt jelenteni a t. Közgyűlésnek. — Az ápr. 17-iki ülésen a távollevő Takáts Sándor vál. tagnak *Kémek a török világban* cz. széleskörű levéltári kutatásokon alapuló rendkívül érdekes tanulmányát Domanovszky Sándor szerkesztő olvasta fel. — A máj. 13-iki ülésnek tudományos felolvasásra szánt idejét Tarczay Erzsébet r. tagtársunknak *Boszorkányüldözés Horvátországban* cz. alatt szépen megírt művelődéstörténeti értekezése foglalta le.

Ez az ülés egyébiránt a társulatra nézve a családi ünnep jegyében folyt le. Néhai gróf Teleki Géza elnök a vál. osztatlan tetszése mellett meleg hangú beszéddel ünnepelte először dr. Csánki Dezsőt, a történetíró t. a társulatnak bokros érdemekben gazdag ügyvezető alelnökét abból az alkalomból, hogy Ő cs. és apostoli királyi Felsege őt országos főlevéltárnokká kinevezni méltóztatott.

Ezután a távollevő herczeg Odescalchi Arthur alapító és vál. tagtársunk ünneplése következett. Elnök ékes szavakkal ecsetelte nevezett főúr 40 éves érdemdús történetírói és kutatói pályafutását s javaslatára a vál. üdvözlő iratát Csánki Dezső első alelnök vezetése alatt Fejérpataky László másodelnökből, Domanovszky Sándor szerkesztőből és Iványi Béla titkárból alakított küldöttség adta át később Körmöczbányán az ünnepeltnek.

Az okt. 16-iki ülés a szokásos folyóügyek mellett a hálás emlékezésnek volt szentelve. Pethő Sándor r. tag magas szárnyalású életrajzi tanulmányban dicsőítette néhai Szalay Lászlónak, a kiváló történettudós államférfinak soha el nem évülő érdemeit születésének századik évfordulója alkalmából. — Végül a decz. 4-iki ülésen Divéky Adorján r. tag *Zsigmond lengyel herczeg II. Ulászló udvarában* cz. magvas értekezésben ismertette a herczeg magyarországi tartózkodását.

A márcz. 13-iki r. közgyűlés a lelépő elnökség mandátumát újabb három évre meghosszabbította. Ez alkalommal fáradhatatlan tudós tagtársunknak Fraknoi Vilmosnak *Az első Habsburgkirály trónra jutása Magyarországon* cz. nagyértékű tanulmánya került felolvasásra, melyet a távollevő szerző helyett Iványi Béla társ. titkár mutatott be a tagok mellett szép számban egybegyűlt közönségnek.

Kötelességszerűleg jelentem a t. Közgyűlésnek, hogy a társulat és az Athenaeum közt a mult év végével lejárt szerződést, a nyomdai árak nagymértékű emelkedése mellett is, elég méltányos feltételek alatt sikerült a következő három évre megújítani.

A mult év elején látott napvilágot Teleki Mihálynak Gergely Sámuel tagtársunk által nagy gonddal és lelkiismeretességgel szerkesztett nagybecsű levelezéséből a VI. kötet, az év vége felé pedig a Tört. Életrajzok sorozatában a mult évre tervbe vett Dósa György Márki Sándortól került ki a sajtó alól és küldetett szét az előfizetőknek.

Végül habár csak röviden is megemlítem, hogy az elmúlt év folyamán is több kegyeletes és culturalis ünnepen vett részt megbízottai által a társulat.

Kérem a t. Közgyűlést, méltóztassék kegyesen tudomásul venni a jelentésemet.

Budapest, 1914. évi márcz. 12.

Barabás Samu, főtítkár.

Felelet Veress Endre cikkére.

Veress Endre dr. bírált munkájában hiányos megokoltsággal fejtette ki Berzeviczy Márton vallására vonatkozó megállapításait. E hiányokra rámutattam és kifejtettem, hogy mi következnie inkább az ő adataiból. Hogy ezeket Veress újra leközli a Századok 1914 februári számában, ez ellen nekem csak az a kifogásom lehet, hogy még a pár lapnyi bírálatom megszólaltatásában sem pontos. (A »valószínűleg« szóra vonatkozólag l. Száz. 1913. 767. l. 17. sor. — Berzeviczy és a naptárreform: l. Száz. 1913. 768. l.) Az ellenérveket is mind visszafordíthatja, a ki figyelemmel olvassa el bírálatomat és Veress bíralt művének megfelelő helyeit. A Bertalan-éjre vonatkozólag pedig elég felhívnom Veress figyelmét Marczali N. K. Vt. VIII. k. 204—5. l-ra, ott mindjárt három »egykorú katolikus írónál« »fogja megtalálni« a nagyon is »elítélő hangot«, ha még eddig meg nem találta!

De Veress újabb adatokat is közöl. Ám ezekből sem az következik, a mit Veress megállapítani akar. Az ú. n. templomépítésben nem a *templombővítés* a fontos, hanem a *síremlék* felállítása, a mi megint nem annyira a vallásbuzgalom, mint inkább a *renaissance*-kori igényszükséglet kielégítése. Berzeviczy wittenbergai *tanulása* (bécsi nagy elfoglaltságával egy időben!) sem lehet erősebb érv lutheranussága mellett, mint paduai *sindicusszá választása* katolikus-sága mellett. Az »igazoló iratok« közül Veress egyet most csak az én »kíváncsi«-ságomra közöl olasz eredetiben, holott ebből állapíthattam meg egyrészt, hogy Berzeviczy »lutheranus« volta ebben sincs kifejezve, másrészt, hogy annak hű fordítása csak a töprengő lelkület megállapítására

jogosít fel. Egészen új a másik két írott adat. De ezek közül is nem állok jól az egyiknek helyes, kritikus közléseért, a mely a »tanult jezsuita« »nagybecsű műve« szerint Berzeviczyt »akkorában kancellárt« (jegyz. olasz szöv. sz.) az 1571-iki erdélyi vallásmozgalmakba állítja, holott Berzeviczy 1571-ben még paduai egyetemi hallgató és csak 1578-ban lett kancellárrá. Egyedül a harmadik igazoló irat közlése kifogástalan, de ebben meg a »tanult jezsuita« Berzeviczyt, »biztostársát« kálvinistának mondja.

Mindent összevéve Berzeviczyt egyetlen igazoló irat sem nevezi »lutheranus«-nak, de azért Veress, bár ő »igazoló iratok nélkül sem nem ír, sem el nem hisz semmit« (Száz. 1914. 153. l.), annyira bebizonyítva látja ép a leghatározottabb (»kálvinista«!) igazoló irat ellenére is Berzeviczy lutheránus voltát, hogy »így már« tölem is szinte elvárja annak elhívését, »hogy Berzeviczy nem 1578 után lett lutheranussá!«

A magam részéről ezzel befejezem a hozzászólást, annál is inkább, mert Veress a személyeskedés útjára követni nem vagyok hajlandó.

Dr. Erdélyi Alajos.

Vegyes közlések.

A Magyar Heraldikai és Genealogiai Társaságnak márczius 5-én tartott igazgató-választmányi ülésén Kállay Ubul ig. vál. tag tanulmánya Kopán krónikájáról került felolvasásra.

A folyó ügyek foalymán a mult évi zárszámadás és a folyó évi költségvetés megállapítása után a választások következtek sorra. Megválasztották titkárrá dr. Bártfai Szabó Lászlót, jegyzővé dr. Holub Józsefet és szerkesztővé dr. Áldásy Antalt. Végül a választmány a Nemzeti Zsebkönyv ügyével foglalkozott, meghallgatva a szerkesztők előterjesztéseit a Zsebkönyv munkálatai folyásáról.

Hivatalos értesítő.

A Magyar Történelmi Társulat 1914 márczius hó 12-én d. u. 5 órakor tartott r. közgyűlésének jegyzőkönyve.

Elnök: Dr. Csánki Dezső ügyv. alelnök, az ülést megnyitja s üdvözlőlvén a nagy számban egybegyűlt közönséget, a hiv. elfoglatltsága miatt távollevő elnökről meleg szavakkal emlékszik meg s annak levélbeli óhajára bejelenti az általa újabban szerzett 30. alapító tag díszes névsorát.

A bejelentés tudomásul vétetvén, megfelelő intézkedés végett az áprilisi vál. ülés elé utaltatik.

Elnök a jegyzőkönyv hitelesítésére dr. Gárdonyi Albert és dr. Herzog József r. tagokat kéri fel.

15. Soron van az ig. választmányból az 1911—13. évkör lejártával szabály szerint kilépő hűsz, illetőleg az 1912—14. évkörben a múlt év folyamán elhalt id. Szinneyi József és az elnökké választott Thallóczy Lajos, összesen tehát 22 vál. tag helyének feltöltése, mire nézve elnök a szavazást elrendeli és dr. Lukinich Imre vál. tag elnöklése alatt a szavazatszedő bizottság tagjaivá dr. Dénes Miklós és dr. Holub József r. tagokat kéri fel, a tagokat pedig felszólítja, hogy szavazataikat a 22 vál. tagra beadni sziveskedjenek, egyuttal a szavazás idejére a közgyűlést felfüggeszti.

A beadott szavazatoknak a mellékteremben való összeszámlálása alatt.

16. Dr. Váczy János: *Az 1790-iki nemzeti felbuzdulás* cz. tanulmányát olvassa fel.

17. Főtitkár felolvassa a Társulat múlt 1913. évi munkálkodásáról szóló jelentést. A jelentés tudomásul szolgál s a Századokban fog kiadatni.

18. Főtitkár felolvassa a febr. 12-iki r. vál. ülés 11. jk. p. a. kelt határozatait, illetve az 1914. évi költségelőirányzat tárgyában a gazdasági bizottság által előterjesztett javaslatokat. Jelenti, hogy az 1913. évi zárszámadások megvizsgálására kiküldött bizottság jelentése alapján az ig. választmány Cserhalmi Samu pénztárnoknak az 1913. évi számadásokra nézve a felmentvényt, a közgyűlés utólagos jóváhagyásának fenntartásával, megadta. — A közgyűlés e határozatokat és javaslatokat helybenhagyva, dr. Reiszig Ede és dr. Illés József számvizsg. biz. tagoknak önzetlen és fáradságos munkálkodásukért jegyzőkönyvi köszönetet szavaz.

Időközben a szavazatszedőbizottság munkálatával elkészülvén

19. Dr. Lukinich Imre biz. elnök jelenti, hogy a 22 vál. tagra 92 érvényes szavazat adatott be, melyből általános többséget Angyal Dávid, Ballagi Aladár, Berzeviczy Albert, Bunyitay Vincze, Dedek Crescens Lajos, Dézsi Lajos, Döry Ferencz, Fráknói Vilmos, Géresi Kálmán, Illés József, Lehoczky Tivadar, Lukcsics József, Madzsar Imre, Márki Sándor, Révész Kálmán, Szabó Dezső, Szabó László (bártfai), Tagányi Károly, Varju Elemér, Závodszy Levente, Szekfű Gyula és Gergely Samu, összesen 22-en nyertek. — Elnök kihirdeti a választás eredményét, mely szerint ig. vál. tagokká az 1914—16-iki évkörre dr. Angyal Dávid, dr. Ballagi Aladár, dr. Berzeviczy Albert, Bunyitay Vincze, Dedek Crescens Lajos, dr. Dézsi Lajos, dr. Döry Ferencz, Fráknói Vilmos, Géresi Kálmán, dr. Illés József, Lehoczky Tivadar, dr. Lukcsics József, dr. Madzsar Imre, dr. Márki Sándor, Révész Kálmán, dr. Szabó Dezső, Tagányi Károly, Varju Elemér, dr. Závodszy Levente, az 1912—14-iki évkörre pedig dr. Szekfű Gyula és dr. Gergely Samu választottak meg. — A közgyűlés a szavazatszedő bizottságnak fáradságos munkájáért jegyzőkönyvi köszönetét nyilvánítja.

Több tárgy nem lévén, elnök a közgyűlést berekeszti.

Dr. Csánki Dezső
ügyv. alelnök.

Dr. Iványi Béla
titkár.

Hitelesítjük: dr. Gárdonyi Albert, dr. Herzog József.

1914 február havában tagdíjat fizettek: (Folytatás.)

1914-re: Dr. Alszeghy Zsolt, Balanyi György, Barczán Endre, Benedicty Gyula, Beniczky Elemér, dr. Berger Albert, Bély József, Bleyer Jakab, Bogár Lajos, dr. Boncz Odön, Brádi áll. polgári fiúiskola (10 kor. 80 fill.), Budai tanítóegylet, Budapesti III. ker. Zsigmond-utcai főgymnasium, Budapest: József-műegyetem középkori építési szertára (80 fill.), Budapest: Növendékpapok egyházirodalmi iskolája, Budapest: VII. ker. István-úti főgymnasium (10 kor. 80 fill.), Budapesti Barcsay-utcai főgymnasium, Budapesti VIII. kerületi áll. főgymnasium fiókja (10 kor. 80 fill.), Budapest: Magyar Nemzeti Múzeum (12 kor.), Budapesti Ludovika Akadémia, Budapesti református theologia, Budapesti X. ker. kőbányai főgymnasium (10 kor. 80 fill.), Buzna Alajos, Czeglédi állami főgymnasium (10 kor. 80 fill.), Debreczeni főreáliskola (20 kor.), dr. Demkó György (10 kor. 80 fill.), Dévai főreáliskola ifjúsági könyvtára, Dévai főreáliskola tanári könyvtára, Dévai tanítóképzőintézet, dr. Divéky Adorján (2 kor. 20 fill.), jobaházi Döry Etelka, Duldner János, dr. Ellend József (2 kor. 20 fill.), Esztergom város, Fazekas Sándor, Fábry Pál, Fehértemplomi Kaszinó Társaság, dr. Ferenczi Zoltán, dr. Friedreich Endre, Gansel Lipót, Gazdik János, dr. Gárdonyi Albert (5 kor. 60 fill.), dr. Gedeon Gyula, dr. Gigante Silvino (2 kor.), dr. Glatz Ernő (5 kor. 25 fill.), dr. Gombos F. Albin, György Lajos, Győri Sz. Orsolya-r. polg. leányiskola, Gyulafehérvári főgymnasium, Hajdusoboszlói Kaszinó, Házi Jenő (6 kor.), Hertelendy László, dr. Hevesy Andor, Hlatky József, Hodinka Antal, Hódmezővásárhelyi ref. főgymnasium, Ipolysági áll. polg. leányiskola, Jászberényi áll. főgymnasium, Jeszenszky Sándor, Justh György, Kaposvári áll. főgymnasium, beodrai Karátsonyi Andor, Karczagi ref. főgymnasium, kölcsei Kende Béláné, dr. Kepes Ernő, Késmárki evang. lyceum, Késmárki áll. polgári fiúiskola, Király Ernő, Kirchner Hermann, Kiss István, dr. Kluzsinszky Károly, Koczás József, dr. Kolosváry Sándor, Kolozsvári Erdélyi Múzeum könyvtára, Kolozsvári Magyar Művelődéstörténeti Seminarium, Komáromy Andor, Kovács Sándor, Köberl János, Köszegi főgymn. tanári könyvtár, Kujáni Gábor (5 kor.), László Pál, Lehoczky Tivadar, Losonc városi közkönyvtár, Lugosi főgymnasium, dr. Lukinich Imre (6 kor. 50 fill.) Makói állami főgymnasium, Máramarosszigeti áll. tanítóképzőintézet (9 kor.), Melichár Kálmán, dr. Mihályfi Ákos, Milleker Bódog, dr. Miskolczy István, Mohácsi polgári iskola, Mohl Adolf, Molnár Géza, Munkácsi állami főgymnasium, Nagyikindai áll. főgymnasium, Nagyrőcsei áll. polgári fiúiskola, Nagyszalontai áll. főgymnasium, Nagyvárad: Biharmegyei és nagyváradi régészeti és történelmi társulat, Nagyvárad város nyilvános könyvtára, Nemespátró: Somogyi ev. lelkészegylet (2 kor.), Nyitrai főgymn. önképzőkör, Pancsova város, Pécsi r. kath. főgymnasium, Pilch Jenő, Reissenberger Frigyes, Relković Davorka, Riszner Kazimir, Ruzsa József, dr. Schustler Emilia, dr. Sišić Nándor, Somorjai áll. s. községi polg. fiú- és leányiskola, Sopronyi Ignác, dr. Steiner Zoltán (5 kor.), dr. bártfai Szabó László, Szánthó István, Szászvárosi ref. Kuun-kollegium, Szegedi állami felsőbb leányiskola (10 kor. 80 fill.), dr. Szegedy Rezső (3 kor. 25 fill.), Szekszárdi áll. főgymnasium (20 kor. 80 fill.), Szentgyörgyi r. kath. főgymnasium, Szécsényi Kaszinó, Székesfehérvári főreáliskola (10 kor. 80 fill.), Szigetvári áll. polgári fiúiskola, dr. Szinnyei Ferencz, Szombathelyi polgári leányiskola, dr. Tarczay Erzsébet, Tatai főgymnasium (2 kor.), dr. Tárczy Károly, Temesvári kegyesrendi főgymnasium, Temesvári áll. tanítóképzőintézet (12 kor.), Temesvári áll. főgymnasium (80 fill.), Thék Endréné, pacséri Tocsek Helén, Thököly Blanka, noszici Thurzó Kálmán, dr. Timon Ákos, Tiszafüredi Múzeum- és Könyvtáregylet, dr. Tolnai Vilmos (5 kor. 60 fill.), Tóth István, dr. Török Pál (10 kor. 06 fill.), Újvidék: Matica Szrpszka, Váczi főgymnasium, dr. Vértessy Jenő, Vitéz A., Zilahy ref. Wesselényi-collegium, Zenta város, Zombor városi könyvtár-egyesület. Összesen 1414 kor. 46 fill.

1915-re: Dr. Friedreich Endre (3 kor. 25 fill.) Tarczay Erzsébet (1 kor. 80 fill.), dr. Vértessy Jenő (30 fill.). Összesen 5 kor. 35 fill.

Mindösszesen 1598 kor. 71 fill.

Cserhalmi Sámuel

pénztárnok.

I., Logodi-u. 49. sz., földsz. 1/a.

ÚJ KÖNYVEK!

ÚJ KÖNYVEK!

HALÁSZ IMRE:

BISMARCK ÉS ANDRÁSSY

POLITIKAI TANULMÁNY ÁRA 6 KORONA.

SZALAY LÁSZLÓ LEVELEI

Életrajzi vázlattal és megjegyzésekkel ellátva közrebocsátja:

Dr. báró SZALAY GÁBOR.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADEMIA TÁMOGATÁSÁVAL.

ÁRA 8 KORONA.

Kiadja a Franklin Társulat. Megrendelhetők: Lampel R. Könyvkereskedése (Wodianer F. és Fiai) R.-T.-nál, Budapest, VI., Andrassy-út 21. szám és minden Könyvkereskedésben.

Érmék és régiségek vétele és eladása

A legmagasabb áron, készfizetés ellenében, vásárolunk egyes ritka darabokat, valamint egész gyűjteményeket és leleteket úgy érmekben, mint antik arany-, ezüst- és bronzleleteket, középkori műtárgyakat, főképp aranyérméket, trébelt ezüstműtárgyakat és bronzszobrocskákat.

Brüder Egger

Wien, I., Opernring Nr. 7. Mezzanin.

SZÁZADOK

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT KÖZLÖNYE

A VÁLASZTMÁNY MEGBIZÁSÁBÓL SZERKESZTI
Dr DOMANOVSKY SÁNDOR VÁLASZTMÁNYI TAG

XLVIII. ÉVF. 5. SZÁM. 1914. MÁJUS 15
BUDAPEST, 1914. AZ ATHENAEUM IRODALMI ÉS
NYOMDAI RÉSZVÉNYTÁRSULAT NYOMÁSA ❧❧❧

Tartalom.

	Lap
R. Kiss István : Az első magyar közjog (II. közl., vége.)	353
Váczy János : A nemzeti felbuzdulás (II. közl., vége.)	370
Szabó Dezső : A pozsonyi béke. 1491. nov. 7.	381
Vonház István : A szatmármegyei német telepítésről (II. közlemény) ..	405

Történeti irodalom.

A pannonhalmi apátság története. XII. A. és B. kötet. <i>Ism. Kará-</i> <i>csonyi János</i>	416
Jósa János : A csikszentgyörgyi, csikmindszenti és csikszentkirályi Jósa-család története. <i>Ism. K.</i>	423
Franz Kováts : Handelsverbindungen zwischen Köln und Preszburg (Pozsony) im Spätmittelalter. <i>Ism. —y —r.</i>	426
Divéky Adorján : Zsigmond lengyel herceg budai számadásai. <i>Ism.</i> <i>Dr. I. B.</i>	428
Éble Gábor : A nagykárolyi gr. Károlyi család leszármazása. <i>Ism.</i> <i>Hóman Bálint.</i>	429
Lukinich Imre : Bethlen István és Bethlen Péter külföldi iskoláztatása Folyóiratszemle	431

Tárca.

Szentpétery Imre : A kir. titkos kancellária történetéhez	440
Szerémi : Nyilatkozat	445
Vegyes közlések	446
Hivatalos értesítő	447

Sommaire.

E. R. Kiss : Le premier droit public hongrois (II., fin.)	353
J. Váczy : Le mouvement national en 1790. (II., fin.)	370
D. Szabó : La paix de Pozsony. 1491.	381
E. Vonház : De la colonisation allemande dans le comitat Szatmár (II.)	405

Bulletin historique.

L'histoire de l'abbaye de Pannonhalma. Tome XII. A. et B, par *J. Kará-*
csonyi 416. — *J. Jósa* : L'histoire de la famille Jósa de Csikszentgyörgy,
Csikmindszent et Csikszentkirály, par *K.* 423. — *F. Kováts* : Les relations
commerciales de Köln avec Preszburg (Pozsonyi) à la fin du moyen âge,
par —y —r. 426. — *A. Divéky* : Les comptes du prince polonais Sigis-
monde à Bude, par *B. I.* 428. — *G. Éble* : La descendance de la famille
des comtes Károlyi de Nagykároly, par *V. Hóman.* 429. — *E. Lukinich* :
Les études d'Etienne Bethlen et Pierre Bethlen faites à l'étranger. 431. —
Revue des revues 431.

Feuilleton.

E. Szentpétery : De l'histoire de la chancellerie secrète royale. 440. — *Sze-*
rémi : Déclaration. 445. — *Mélanges* 446. — *Communications officielles.* 447.

Munkatársainkat, a történeti társulatokat és a történeti mun-
kák kiadóit, illetve szerzőit kérjük, hogy a kéziratokat és az ismer-
tetésre szánt könyveket szíveskedjenek egyenesen **a szerkesztő**
lakására (I., Attila-utca 13. sz. III. 10.) küldeni.

Az első magyar közjog.

(II. közl., vége.)

Ma előttünk úgy tűnik fel, hogy a törvények és jogszabályok összegyűjtése és kiigazítása kevesebb utánjárást és fáradságot igényelt, mint a túlnyomóan jogszokásokon alapuló Tripartitum; a munka mégis lassan haladt előre. Tudomásunk szerint el is aludt az ügy, csak a Verböczy befolyása alatt álló 1525. évi hatvani országgyűlés elevenítette fel.

Ez, mint az 1514. évi országgyűlés is — egy cikkelyben foglalkozik a Tripartitum újabb revisiójával és királyi megerősítésével, valamint a törvények összefoglalásával;¹ de azért itt sem vált egygyé az eredetileg is egymástól függetlennek tervezett két munka.

Tudjuk ugyanis, hogy Verböczy munkájának megpecsételése és szétküldése s így törvényerőre emelkedése nem történt meg; e hiányt akarja pótoltatni, kétségtelenül Verböczy befolyására a hatvani országgyűlés: csupán a revisio kérdése, illetve annak mérve lehet vitás. Én valószínűnek tartom, hogy a mennyiben a törvények rectificatiója a törvényekből is merítő Tripartitum némely részét érinthette, a revisiót csak erre érthetjük.²

A mi a bennünket közelebbről érdeklő kodifikációt illeti, az országgyűlés elejét akarta venni a halogatásnak, midőn a régóta sürgetett munka elvégzését a királyi tanácsra bízta, másfelől pedig arra oly rövid terminust szabott (a legközelebbi országgyűlés), hogy abból az előmunkálatok befejezésére következtethetünk.

E határozat által ezen munkálat sorsa is tulajdonképen Verböczy kezébe került, mert az országgyűlés őt választotta nádorrá, a nádor pedig a tanács elnöke, — senatus princeps, — a mint az egykorú írók nevezik. A Tripartitum körül kifejtett páratlan buzgalmából biztosan következtethetünk arra, hogy ő nem is engedte volna a régóta vajudó munka

¹ Kovachich: Vestigia Comitiorum 608. és Supplementum III. k. 42. l.

² Más a véleménye Illés Józsefnek i. m. 180. l., végeredményben azonban a két vélemény nem zárja ki egymást.

halogatását; ámde közbejött bukása, azt pedig nemsokára követte a mohácsi vész.

A mohácsi vész nem okozott egyszerre oly gyökeres átalakulást, mint ma általában gondolják. Ma e naphoz kötjük mindazon változást, melyet a közel jövőben megállapíthatunk, de a kik átérték, nem is képzelték, hogy azon egyetlen nap új kort nyit Magyarország történetében.

Megdöbbsentette őket ugyan a vereség, meg az, hogy a török az ország közepéig merészkedett, gondot okozott a történelmünkben amúgy sem szokatlan kettős királyság; de az államélet folytonosságában nem állott be hézag: az országgyűlések szoros folytatásai az előzőeknek.

Ez az oka, hogy nem szakadt meg azonnal törvénykönyvünk sorsa sem.

Az előmunkálatok a szerencsésebb körülmények között megválasztott János király kezébe kerültek a tárnokházzal együtt, a melyben, a mint már láttuk, összegyűlt az egész magyar jog nyers anyaga. Pártjának mintegy magvát képezi az a párt, a mely Verbőczyt az 1525. évi hatvani országgyűlésen nádorrá választotta: egyik oszlopos tagja, főtámasza az érdemes Verbőczy. Nem lehet tehát meglepő, hogy János király 1527. évi budai országgyűlése felvette az 1525. évi hatvani országgyűlés által elejtett fonalat és határozatot hozott a törvénygyűjtemény ügyében.

Ez a határozat kikerülte eddig jogtörténészeink figyelmét.¹ Pedig ez az egyedüli az összes hasonló határozatok között, a mely indokolást is tartalmaz s ez által megjelöli az új gyűjtemény jellegét is. Az indokolást fontosságánál fogva legyen szabad bemutatnom:

Cum pleraque sunt et in decretis et in articulis, quae superflua sunt vel quae saltem pro conducenda re et causa alicuius privatae personae sunt appositae,

Minthogy nagyon sok van úgy a decretumok, mint articulusok között, a melyek feleslegesek, vagy a melyeket csak magánszemélyek érdekeinek előmozdítására vettek fel;

ki kell tehát hagyni az új decretumból mindazt, a mi felesleges, azaz érvényét veszttette, — ki mindent, a mi magánvonatkozású, hogy lehessen az új decretum az, a minek Verbőczy is képzelte a decretumot: *a közönséges jog gyűjteménye*.²

¹ Még *Illés József*: Bevezetés a magyar jog története cz. 1910-ben megjelent munkájában sem említi, pedig ő épen a jogforrások történetével foglalkozik.

² Nála decretum, seu ius commune egyjelentésű. Olv. P. II.

A munkálatok elvégzésére a király tetszése szerinti számban nevez ki fizetés ellenében hazai jogtudósokat, a kiknek feladatuk, hogy revideálják, azaz tanulmányozzák és megtisztítsák az összes decretumokat és articulusokat: az új decretumot pedig még oly időben nyújták be a királyhoz, hogy a legközelebbi országgyűlés elé terjeszthesse, hogy arról az egész ország határozhasson.¹

Feltűnő ezen határozatban a decretumok és articulusok következetes megkülönböztetése is.

Az articulus szónak e korban négy jelentését találom. Jelöli a törvények cikkelyeit, jelöli az országgyűlésnek megerősítés végett a király elé terjesztett határozatait, jelöli általánosságban a törvényt — és jelöl jogszabályokat, így pl. *Articuli tavernicales*, *Articuli de palatinatu*.

Nem szorúl bővebb bizonyításra, hogy itt az utóbbi értelemben fordul elő, mert hiszen a három első jelentésnek ezen törvénycikkelyben semmi értelme sem volna, de meg más-különb is már az első e nemű határozat is nemcsak a törvények, hanem a statutumok összegyűjtését is rendelte.²

E szerint articulus és statutum egyjelentésű lenne. Hogy itt csak a közönséges jellegű s nem a helyhatósági jogszabályokról lehet szó, azt sem kell bővebben fejtegetni.

Nem tudom ugyan kétségtelenül igazolni, de előttem mégis úgy tűnik fel, hogy articulusok alatt értenünk kell a szokásokokat is. Verböczy szerint is a szokásjog érdemileg ugyanaz, mint a jogszabály.³ Nem szabad itt figyelmen kívül hagynunk, hogy közjogi természetű gyűjteményről van szó, a közjogi természetű szokásjog pedig nem valami labilis dolog. Ennek megítélésénél nem szabad felednünk, hogy a szokásjog egyenlő erejű a törvénnyel: a közjogi természetű szokásjog tehát köti a királyt és az országot. Ebből kifolyólag a királynak befolyása van arra, hogy mit acceptál, illetve mit enged szokásjoggá fejlődni. A közjogi szokásjog tehát csaknem olyan kölcsönös megegyezés alapján jön létre, mint a törvény, sőt írásba is foglalják — csak éppen alakja más.

T. 8. és 11. V. ö. 295. l. 1. j. Az érvénytelenné vált és magánvonatkozású cikkelyek kihagyására czéloz az 1514. évi i. tcz. *rectificatio* kifejezése is. Olv. 302. l. 5. j.

¹ XV—XVII. t.-cz. *Fraknoi*: Magyar országgyűlési emlékek I. k. 119. l.

² 1504: XXXI. t.-cz. *decreta sua et statuta*.

³ És ha a fejedelem meghagyja, hogy a jogszabályok szerint kell ítélni, akkor a bíró meghozhatja ítéletét a szokás és az illető hely statutumai szerint is. Előbeszéd 10. czím. 1. §. Kolozsvári—Ovári-féle fordítás 27. l.

Ennek igazolása végett első sorban is az 1439. évi törvényekre utalok. Könnyen kimutatható, hogy az 1439. évi törvénypontok nagy része Albert választása alkalmával keletkezett s azokat 1439-ben megújítva kétoldalú szerződésbe foglalták. Az országgyűlés által kiállított példány záradéka¹ a szerződésnek az országot kötelező pontjait tartalmazza. Ebben kijelentik az országalakók, hogy mivel őket a király mostani engedményei kielégítik, ezen törvényeken valamint a régi törvényeken és *jó szokásokon* kívül újabb találmányú törvényekkel és engedményekkel nem alkalmatlankodnak s a király nem is tartozik újabb engedményeket adni *seu in consuetudinem et legem adscribi*. Ily értelemben beszél Ulászló conditiója és több törvényünk consuetudines receptae et approbate-ról.

Már most ha visszaemlékezünk arra, hogy épen az 1439 országgyűlés határozata alapján állapítottuk meg régi törvényeink és jogszokásaink első írásba foglalását, vagy legalább is annak kísérletét, — akkor előrebocsátott feltételünknek még kétségtelenebb igazolását láthatjuk az országgyűlés idézett nyilatkozatában. Az országgyűlés eszerint elismeri, hogy szokásjog csak a király elismerésével törvényes erejű, hogy új szokásjogot meg kellene erősítenie és a többi szokásjog közé iktatnia.

Kétségtelen, hogy a szokásjogi feljegyzéseket is a tárnokházi levéltárban őrizték — még pedig valószínűleg articulusokba foglalva. Innen van az, hogy a mint egy másik értekezésemben egy specialis kérdésre nézve kimutatom, szokásjogunkat akár a törvényt különböző időben is csaknem ugyanazon szavakkal és sorrendben idézik.

Tehát midőn a János király budai országgyűlése a decretumok és articulusok összegyűjtéséről, illetőleg revideálásáról intézkedik, akkor más szavakkal azt kívánja, hogy foglalják egyetlen decretumba minden magánvonatkozású intézkedés mellőzésével Magyarországnak akkor érvényes közönséges jogát, tekintet nélkül arra, hogy decretumba, vagy articulusokba vannak-e foglalva.

E rendszeres összeállítás nyert volna decretum alakot a király és nemzet kölcsönös megegyezése alapján.

Ezen végzemény helyes magyarázata segít annak kétségtelen megállapításához, hogy őseink a magyar jogot két könyvbe akarták összefoglaltatni. Az egyiket ismerjük:

¹ Kovachich József Sylloge I. k. 58. l. Jobb kiadás, mint a Vestigiabeli.

magába foglalja az anyagi magánjogot és perjogot — csak kikerülhetetlen esetben mentegetőzve érintvén némi közjogi szabályokat. Hogy a másik munka a *közjogot* tartalmazta volna, nem nehéz kitalálni.

E munka főképen a törvényeken és jogszabályokon alapúlt volna; a magánvonatkozású és hatályát veszített intézkedések kihagyásával egy szerves egészbe, egyetlen decretumba foglalta volna össze azokat. Ebben egyetértenek az összes vonatkozó intézkedések; ily értelemben mondja az 1504. és 1507. törvény idézett cikkelye *in unam formam decreti redigi*, az 1514. évi LXIII. t.-cz. *in unum comportare*, valamint az 1525. évi hatvani országgyűlés XXXII. cikkelye: *in unum corpus decreti redigere*. Alapos a gyanunk, hogy még János király 1527. évi országgyűlésének idézett cikkelyében is *decretumque in veram formam redigant* helyett *in unam formam* lett volna olvasandó.

Hangsúlyoznunk kell ezeket, mert irodalmunkban a későbbi Habsburg-kori terminologia, illetve értelmezés lett közkéltűvé, e korban pedig a reformatio decretorum alatt Verböczy munkájának javítást, a decretumok összegyűjtése alatt pedig a törvényeknek ma Corpus Juris név alatt ismert szövegkiadását és nem rendszeres feldolgozását, egy testbe foglalását értették.

Tehát közjogunk kodifikálásának ügyét végigkísértük 1527-ig, János király budai országgyűléseig. Oly teremő erejű korban született ennek eszméje, a mely Verböczy Tripartitumát szűlte és nagyszerű jogelvek becikkelyezésében is történelmünk legtermékenyebb korának tekinthető. A munkálat elvégzésére a productiv, munkás Verböczynek nemcsak tekintélyénél, hanem nádori s a János király mellett elfoglalt főkanczellári állásánál fogva is befolyása lehetett. Nemcsak a kor irányzata, hanem személyi tekintetek is feljogosítanak tehát azon feltételre, hogy ez az eszme nem maradt papíron, hogy legalább is az előmunkálatok megtörténtek. E feltételt támogatja az említett végzések változó stylizálása is, melyből a munkálat némi előhaladását már korábban megállapíthatni véltük.

Közönséges jogunk egy testbe foglalására az első lépés a feldolgozandó anyag összegyűjtése, a második áttanulmányozása, a harmadik bizonyos rendszer, az articulusok czímének megállapítása lehetett. Ezt követte volna a tulajdonképeni feldolgozás. Más sorrendet el sem lehet képzelni. A két előbbi nem adhatott sok gondot: hiszen ismeretesek az érvényesnek tartott törvények s a bizottságnak rendelkezésére állott

a tárnokházi levéltár anyaga. Ezeknek ismerete nélkül Verbőczy Tripartituma sem jöhetett létre. A harmadik feladatot is megoldották, — csupán azt nem tudjuk, hogy a feldolgozásban mennyire haladtak előre. Hogy be nem fejezhatték, az bizonyos. János király ugyanis az országgyűlés bezárása után nem sokáig maradhat Buda birtokában; győzelmes ellenfele elől északra húzódik, sőt az országot is kénytelen elhagyni. Ennek következtében még ugyanazon évben, 1527-ben, Ferdinánd is Budán tarthatott országgyűlést.

Ez az országgyűlés — talán kortesfogásként — szintén kimondja, hogy a király tizenhat választott és ezek mellé tetszése szerint kinevezhető jogtudósokkal javíttassa ki és foglaltassa egy testbe elődeinek összes törvényeit és a jövő országgyűlésen terjeszsze elő és erősítse meg.¹

Minthogy ez az országgyűlés is oly rövid terminust ad a magyar viszonyokkal amúgy is ismeretlen Ferdinándnak, fel kell tételeznünk, hogy valamelyik szerkesztőbizottsági tag átpártolása folytán az általános terv és az anyag egy része a Ferdinánd-pártnak is rendelkezésére állott.²

A két, csaknem egy időben kelt határozattal fonalunk jó időre megszakad. A viszonyok nem kedveztek a békés munkának: a két király és pártja küzdelme köt le minden figyelmet.

A kedvezőtlen viszonyok között az újkor nem őrizhette meg, nem fejleszthette tovább szép örökségét. A kevés példányban rámaradt előmunkálat csaknem nyom nélkül elveszett, az alapúl szolgáló levéltár a viharos időben szétszóródott, megmaradt romjait pedig — hogy a magyar közjog emlékeit is kiírta, — elrejtette, avagy megsemmisítette az, a kitől legkevésbé várnánk: I. Ferdinánd magyar király. Ma már meg kell elégednünk és szerencséseknek tartanunk magunkat, ha némi vestigiumokra találhatunk.

Mielőtt egy ily vestigiumot bemutatok, megkísértem válaszolni az előmunkálatok, illetve közjogi természetű okleveleink és feljegyzéseink regényes sorsát.

Kétségtelen, hogy a bizottságok munkájának a közismert törvények mellett a tárnokházi levéltár szolgált alapúl, kétségtelen az is, hogy az előmunkálatokat is ott helyezték el. Legyen szabad tehát első sorban is a tárnokházi levéltár sorsát nyomonznunk.

Erről eddig a tárnokszek 1569. évi protocollumának

¹ I. m. 155. l.

² A tárnokház anyagához nem juthatott hozzá, mert mint látni fogjuk, azt János már előbb elszállíttatta.

bevezetéséből csak annyit tudánk, hogy a tárnokház akkor pusztult el, midőn Buda török kézre került. Ez alapon a kiváló Hajnik Imre nem tudja eldönteni, hogy »vajjon e nyilatkozat az 1541. évi foglalásra vonatkozik-e, vagy pedig Budának 1526-iki bevétele és részben elpusztulása idejére értendő-e?»¹ Az utóbbit tartja valószínűbbnek.

Kutatásaim szerint azonban meg kell különböztetnünk a tárnokház elpusztulását és a levéltár anyagának jóval előbb történt széthordását. Erre nézve a következő adatok állanak rendelkezésünkre.

Tudjuk azt, hogy a legbecsesebb közjogi természetű okmányokat a szent korona mellett őrizték.² Ezeket bizonyára a Szapolyaitól elpártolt Perényi Péter a koronával együtt átadta Ferdinándnak.

A tárnokházi levéltár anyagát pedig — még mielőtt a török feldúlhatta volna Budát — a Ferdinánd fegyverei elől menekülő Szapolyai János összecsomagoltatta és Szepes várába szállíttatta. Ezeket aztán Ferdinánd szerencsés előnyomulása alkalmával, 1528 március 23-án Szapolyai várnagya, Trencsényi (Derencsényi) Miklós a szepesi várral együtt átadta Ferdinánd győzelmes vezérének, a hirhedt Katzianer Jánosnak — ő pedig formaliter *eladta* a királyi hadak fővezérének, gróf Salm Miklósnak. Salm e leveleket részben a pozsonyi, részben pedig a sárosi várban helyezte el, az országos jellegűeket pedig átadta I. Ferdinánd királynak. Tehát közjogi okmányok két úton, a Perényi és Salm közvetítésével jutottak Ferdinánd kezébe. Majd találkozunk egy harmadik nem épen kifogástalan átadási móddal is.

Lássuk azonban előbb a Salm gróf birtokába került levelek sorsát.

Minthogy a tárnokházi levéltár magában foglalt a rengeteg magánoklevelet tartalmazó királyi könyveken kívül eredetiben, vagy páros másolatban kizárólagos magánokleveleket is, az elnémult magyar hatóságok helyett magánosok nyomozták ki hollétüket és kezdték sürgetni okleveleik

¹ I. m. 21. l.

² Az 1526: XXII. t.-cz.-ben olvassuk: *Et superinde Regia Majestas literas dare dignetur, quas paenes sacram Coronam Conservandas locari faciat, ne quis in futurum tumultuose contra palatinum invehi audeat.* — Ez az oklevél ismeretes is. Közölte: *Kovachich*: Supplementum III. k. 66. l. Hogy a korona mellett pénzt is őriztek, arról Ulászló conditiójának 5. és 7. §-a győz meg.

³ Spervogel és Hain Gáspár (A szepesvármegyei történelmi társulat kiadványa I. k. 36. l.) Trencséninek, az 1548: LXX. t.-cz. Derencséninek írja.

restitutióját. És ez természetes is: a zűrzavaros időben sokan voltak kénytelenek birtokjogaikat a tárnokházban őrzött oklevelekre való hivatkozással védelmezni. Érdekeik sarkalták őket, hogy kinyomozzák és országgyűlés elé terjeszszék az oklevelek kalandos sorsát. Ennek következtében az 1548. évi országgyűlés a legilletékesebb tényezőhöz, I. Ferdinánd királyhoz fordult, arra kérve, hogy »méltóztassék némely nemesek okleveleit, melyek Pozsony és Sáros várában őriztetnek, a legközelebbi törvényszékig visszaadni«. Ugyanakkor a Salm parancsnoksága alatt álló pozsonyi várban őrzött közjogi természetű oklevelek (privilegia super libertatibus regni) felülvizsgáltatására és visszaadására is felkérték a rendek a királyt.¹

Ferdinánd talán éppen a revisio leple alatt *Bécsbe vitette* a megbecsülhetetlen értékű írásokat; de hogy mennyire nem törődött a revisióval, a következő eset mutatja.

Egy év mulva, 1549-ben a lengyel királylyal szövetséget akart kötni, — mint magyar király. *Érdeklődni kezdett tehát* az iránt is, hogy régebben milyen viszony volt és esetleg mily szerződések jöttek létre a magyar és lengyel királyok között. A birtokába jutott közokiratok átvizsgálata helyett leírt a pozsonyi helytartótanácsnak, hogy nézzenek ennek utána és tegyenek jelentést. És erre a helytartótanács *Pozsonyból* azt feleli, hogy a tanácstagok csak arra a szerződésre emlékeznek, a melyet II. Ulászló Zsigmond lengyel királylyal kötött. »Ha volna régebbi szerződés« — írják — »azokat be kellett hogy írják a cancellaria könyveibe és a budai tárnokházba helyezték. *Úgy tudjuk*, hogy azon dokból, melyek a tárnokházban voltak elhelyezve, egy részt néhai János király a felséges Lajos király halála után (?) Szepes várába vitetett és így végre Katzianer útján (?) a *Felsőged kezébe jutottak*. Talán azok között ezen ügyre vonatkozólag is lehetne valamit találni.«²

Hogy Ferdinánd Bécsbe vitette a közjogi természetű iratokat, következtethető az 1550. évi pozsonyi országgyűlés LXX. cikkelyéből is. Ez már *kizárólag* magánügyi oklevelekről beszél. Elmondja ugyanis, hogy Salm Miklós

¹ Privilegia etiam super libertatibus regni Hungariae Joanni Katzianer in arce Scepusiensi per manus Derencheni tradita, quae nunc sunt in arce Posoniensi, Majestas sua dignetur revideri facere et postea de illis restituendis gracie deliberare. *Magyar Országgyűlési Emlékek* III. k. 235. l.

² A magyar helytartótanács I. Ferdinánd korában cz. munkám 82. l.

kezébe Katzianertől vétel útján »diversae et quamplures litterae, privilegia ac litteralia instrumenta factum bonorum et alia diversa negotia complurium dominorum ac nobilium huius regni concernentia . . . sint reposita.« Ezeknek visszaváltására, de Salm gróf más érdemei megjutalmazására is az országgyűlés minden jobbágytelek után tíz denár adót szavazott meg — és az oklevelekre úgy intézkedett, hogy azokat a győri püspök és a személynök vegye át és az illetőknek minden váltásdíj nélkül adja ki. A nagy jóindulattal és áldozatkészséggel felajánlott adó valószínűleg befolyt, de a levelek visszaadása késett. Még az 1557. évi országgyűlésnek is fel kellett szólalnia ezen kizárólag magánügyi levelek kiadása ügyében.¹

De hát mi lett a Bécsbe szállított *privilegia regni*-vel? Nem tudjuk. Vagy céltudatosan elpusztították, vagy pedig még ma is megvannak és felfedezésre várnak valahol.

Az udvari könyv- és levéltárban, némely középkori közokiratoktól eltekintve, nyomát nem találtam, pedig azoknak olynemű pusztulásáról nem tudok, hogy ezen mindenesetre tekintélyes tömegű írás *véletlen* elpusztulását feltételezhetném; ha elpusztultak, akkor Ferdinánd *céltudatosan*, a magyar közjog iránti ellenszenvéből semmisíttette meg.² Ennek feltételezésére alapos okaink vannak. És itt következik a közjogi természetű okmányok harmadik, nem épen kifogástalan megszerzési módja.

Említettem, hogy a privilegia regni egyik terjedelmes alosztályát a *határügyek* képezték. Ez az osztály más közokiratokkal — hogy s hogy nem? Szalaházy Tamás kancellár birtokába került. Mikor Szalaházy meghalt, örökösét, Kechety Márton veszprémi püspököt, Ferdinánd magához hívatta s bevezetvén legtitkosabb szobájába, tőle súlyos esküt vett arra, hogy a mit neki mond, örökre titokban tartja.³

Kechety a titkot meg is tartotta, de mégis nyomára

¹ XXIV. t.-cz.

² Ferdinándnak a magyar közjogra vonatkozó véleményét és célját a Quadripartitum szerkesztő bizottsága a következő jellemző szavakba foglalja össze épen Ferdinándhoz intézett ajánló levelében: . . . publicis moribus corrigendis ac instaurandis et ad honestam politiam regno revocando, ut sic optimarum regum beneficio *recisis supervacaneis et inutilibus autonomiis et denique ab omni vitio iure publico purgato* Divinoque placato numine populis quies et tranquillitas concilietur. Quadripartitum X. 1.

³ Kechetynek Ferdinándhoz intézett 1536 febr. 26. kelt érdekes levele a bécsi udv. levéltárban: »Cum S. M. v. in conclave suum me accersivisset iuramentoque obstrinxisset, ne cui mortalium id, quod mihi S. M. v. dictura est, efferrem« írja.

tudunk jutni: arról volt szó, hogy a királynak bizonyos articulusokba foglalt kegyeiért¹ segédkezet nyújtson arra, hogy Szalaházy hagyatékából az országot érdeklő és tulajdonképen az ország tulajdonát képező írásokat feltűnés nélkül eltüntessék.

Kechety, hogy e felelősséget magáról elhárítsa, hagyatéka átvételét a hantai prépostra bízta; Ferdinánd pedig a magyar kancellária tisztviselőit távolíttatta el. A hantai prépost aztán szépen átszolgáltatta a lezárt ládák kulcsait, Ferdinánd pedig azokat — állítólag átnézés végett Innsbruckba szállíttatta és hat bizalmas emberének átadta.

Még ha az »átnézés« nem volna oly ürügyszerű, az egész titkos manőver és az a tény, hogy Ferdinánd akkor, a midőn a magyar törvények és jog revisiójára, illetve reformálására kiküldött bizottság ha nem is működött, de létezett — idegen területen, idegen emberekre bízta azt, már a legkomolyabb elbírálás alá esik.

Ujlaky Ferencz győri püspök és királyi titkár, a kit a szomorú actus ideje alatt eltávolítottak és a ki Kechetyvel előzetesen már meg is egyezett az országot érdeklő írások átadására nézve,² felháborodva értesült a hagyaték megcsonkításáról. Neki, a ki Ferdinánd törekvéseit és a helyzetet közelebbről ismerte, az volt a véleménye, hogy *Magyarország azokat a fontos írásokat örökre elveszítette*. Minthogy azoknak átvétele és megőrzése, mint a magyar kancellária első tisztviselőjének, az ő feladata lett volna, magából kikelve, haragosan támadt rá az eljáró hantai prépostra és megfenyegette, hogy a tanácsurak, sőt az országgyűlés elé viszi a dolgot. »Okleveleinket« — így szólt haragosan, ránczolt szemöldökkel — »sőt egy az egész Magyarország és Csehország s a többi tartományok határaitra vonatkozó privilegiumokkal telt ládát *elveszítettük*. Most Innsbruckban ő Felsége által kiválasztott hat ember tanulmányozza és válogatja azokat a leveleket és privilegiumokat. Bizony ti vagytok az ország szerencsétlenségének okai!« Fenyegetésétől annyira megijedt a hantai prépost, hogy Kechety Mártonhoz,³ Kechety pedig Ferdinándhoz fordult segítségért.⁴

¹ Ezen articulusokat ismétli is idézett levelében. Igen valószínű, hogy ez az oka Ferdinánd különös kegyelmének, melyet több alkalommal, de különösen házassága alkalmával és után tanúsított Kechety püspök iránt.

² Így értem következő kifakadását: Itane egistis Viennae mecum una cum d. Martino. (Kechety) ?

³ 1536 nov. 17-én kelt levele a bécsi udvari levéltárban.

⁴ 1536 nov. 19-én kelt levele, melyhez a hantai prépost levelét

Ferdinánd aztán elbánt szépszerivel Ujlakyval. Kinevezte alkanzellárrá, a győri püspökség tényleges birtokához segítette, — később pedig magyar helytartóvá tette.¹ Nincs is semmi nyoma, hogy fenyegetését beváltotta volna.²

Ily háttérrel érthetjük meg igazán, hogy a középkor szép öröksége, törvényeink és jogszabályaink rendszeres feldolgozása, avagy a mi azzal egyet jelent: az első magyar közjog az újkor elején elpusztult. A jóakarató Verbóczytól és több jeles jogtudóstól támogatott Szapolyait balszerencséje akkor üzte ki az országból és fosztotta meg az előmunkálatoktól, a mikor a megvalósulás biztos reménye előtt állottunk; Ferdinánd a kezébe került anyagot, habár őt is kötelezte volna az országgyűlés határozata és saját ígérete, a magyar közjog iránti előítéletből zár alá helyezte, avagy a gyűjtemény alapjául szolgáló s kezébe került oklevelekkel és feljegyzésekkel együtt elpusztíttatta.

Hogy mégis e munkálatba bepillantást nyerhetünk, azt néhány szorgalmas törvénygyűjtőnek köszönhetjük.

Láttuk, hogy közjogunk összeállítását országgyűléseink a törvények összegyűjtésével és revisiójával is kapcsolatba hozták. Egyik jogtudósunk, a ki valószínűleg részt vett e munkában és talán épen azt a feladatot nyerte, hogy a törvényeket feldolgozza,³ az előre megállapított rendszeres fejezetczimeket a törvényekkel együtt lemásoltatta!

E gyűjtemény után másoltatta saját törvénygyűjteményét Nádasdy Tamás az Egyetemi könyvtárban őrzött nagyobb codexébe. Valószínűleg a Nádasdy-codexből átvették a fejezetczimeket más gyűjtők is, a nélkül, hogy tudták volna azok rendeltetését. A ma ismert kéziratos törvénygyűjtemények közül a Festetich-codexben és a bécsi udvari levéltár *Decreta regni Hungariae* cz. kéziratában⁴ van benne.

mellékelte u. ott. (»ex quibus animum domini Ujlaky tum erga S. M. V. tum etiam erga me intelligere abunde poterit.«)

¹ Pályájáról bővebben írok *Királyi és kancelláriai titkárok I. Ferdinánd korában* cz. sajtókész értekezésemben.

² Hirtelen felindulásában ugyan elmondta az esetet Batthyány Ferencznek, a ki már a legkegyetlenebb megtorlás terére akart lépni: a bűnösök genealógiájának kiirtását emlegette, de ő is elhallgatott.

³ Valószínűnek kell tartanunk, hogy a törvények átnézése volt a legkisebb munka. Egyfelől az akkor ismert törvényeknek nincs nagy száma és terjedelme, másfelől pedig több törvényt újabb törvények egész terjedelmükben hatályon kívül helyeztek vagy szó szerint ismételték. Az akkor közönségesen ismert törvényeknél jóval nagyobb munkát adhatott a tárnokházi levéltárban őrzött jogszabályok, szokásjogi feljegyzések és a határügyek feldolgozása.

⁴ Jur. civ. N. 65. jelzés alatt. A cím hibásan *De communi beneficio* regni.

Hogy a Festetich-codex a nagy Nádasdy-codex után készült, az kétségtelen; az utóbbinak származásáról azonban ma — bár néhány évvel előbb átnéztem e gyűjteményt s az engem érdeklő adatokat kijegyeztem — nem tudok nyilatkozni.

Mivel a Nádasdy-codex a másik kettőnél régibb, természetesen ezt vettem alapúl, midőn a fejezetczímek bemutatását és közlését elhatároztam.

Mivel fejtegetésünkkel szoros összefüggésben van, álljon itt teljes szövegében régi dicsőségünk ezen tépett emléke!

De communi privilegio regni.

1. De speciali ¹ privilegio nobilium. 2. De speciali privilegio regnorum Sclavoniae et Transilvaniae. 3. De speciali privilegio liberarum civitatum. 4. De privilegio orphanorum. 5. De tutela. 6. De priore Auranae. 7. De privilegio peregrinorum. 8. De diaeta regni et eiusdem libertate. 9. De aresto. 10. De mercatoribus exoticis. 11. De communi mensura rerum venalium. 12. De foro nundinarum. 13. De thelonio. 14. De moneta. 15. De migratione colonorum. 16. De servo fugitivo. 17. De malefactoribus. 18. De hospitio malefactorum. 19. De publica potestate et auctoritate Regiae Maiestatis. 20. De regia corona et regni. 21. De conditione regiae Maiestatis noxiis gratiam conferendi. 22. De multifaria successione sacrae coronae regni et regiae Maiestatis in bonis dominorum et nobilium. 23. De casibus notae infidelitatis. 24. De casu defectus seminis. 25. De auctoritate regiae Maiestatis super donationibus. 26. De bonis et proveniuntibus ad fiscum regiae Maiestatis pertinentibus. 27. De salibus regalibus. 28. De iudicibus ordinariis. 29. De publica auctoritate palatini. 30. De publica auctoritate iudicis curiae regiae Maiestatis. 31. De magistris protonotariis. 32. De auctoritate comitum parochianorum. 33. De iudicibus nobilium comitatus. 34. De birsagiis in comitatu emergentibus. 35. De excessu iudicum adversus subditos. 36. De communi privilegio virorum ecclesiasticorum. 37. De auctoritate praelatorum. 38. De archidiaconis. 39. De capitulis et conventibus. 40. De privilegio bonorum ecclesiasticorum. 41. De decimis. 42. De impensione iudicii. 43. De violatione sedis iudiciariae regiae Maiestatis. 44. De octavis. 45. De privilegiis in genere. 46. De sigillis. 47. De vigoribus litterarum.

¹ Itt és a következő fejezetekben a specialis jelzöt természetesen nem szabad a Verbóczy értelmezése szerint venni.

48. De litteris expeditoriis. 49. De precii litterarum. 50. De fidedignitatibus et earum sallariis. 51. De prorogationibus causarum. 52. De concordia litigantium. 53. De procuratoribus. 54. De revocatione procuratorum. 55. De iis, qui sunt sui iuris. 56. De aetatibus revidendis. 57. De paterna potestate. 58. De bonorum occupationibus. 59. De quinque casibus violentiarum. 60. De vadiatione. 61. De satisfactione contra officiales. 62. De prohibitione mutilationis membrorum. 63. De proditiione fraterni sanguinis. 64. De legali processu. 65. De citatione. 66. De ingessione in litem. 67. De statutionibus possessionum. 68. De divisione bonorum. 69. De dote uxorum dominorum et nobilium. 70. De quarta puellari. 71. De mutua successione fratrum in bonis et possessionibus communibus. 72. De fassionibus super bonis et possessionibus fratrum. 73. De amonitione et venditione bonorum necessarium. 74. De evictione. 75. De concambio. 76. De contractibus. 77. De bonorum alienationibus. 78. De metis earumque controversiis. 79. Obligationum diversae formae. 80. De bonis pignoratitiis. 81. De praescriptione. 82. De attestatione et communi inquisitione. 83. De iuramento per iudices litigatoribus imponendo. 84. Juramentorum variae formae. 85. De repulsione. 86. De novo iudicio. 87. De sententiis. 88. De appellatione et transmissionibus. 89. De legibus colonorum.

A bemutatott fejezetcímek az előzmények ismerete mellett meglepőleg, újszerűleg hatnak. Az igazság kedvéért meg kell azonban jegyezni, hogy a felfedezés érdeme nem engem illet. Ismerte e fejezetcímeket már Mossóczi Zakariás, a ki ezek nyomán kísérletet is tett a magyar jog összeállítására.¹ Több okunk van annak feltételezésére, hogy még neki adatai voltak a Privilegia regni sorsáról, vagy legalább is e fejezetcímek rendeltetéséről. Ezek azonban elsodródtak azon sötét korszakban, mely Mossóczi működését követte.

¹ Munkája a bécsi udvari könyvtárban őriztetik. Körülbelül 5 éve, hogy átlapoztam, oly időben, a mikor fogalmam sem volt arról, hogy e kérdéssel foglalkozom. Ma rövid jegyzeteim alapján csak annyit tudok határozottan állítani, hogy nála a fejezetcímek nem egyeznek mind az itt bemutatottakkal. Valószínű, hogy a törvényeket ő is egyetlen decretum alakjába akarta foglalni; de munkáját nem fejezhette be. Erre mutat az első lapon olvasható bejegyzés is: *Zachariae Mossocii labor imperfectus*. Kérdésünkkel — úgy gondolom — szorosabb viszonyban nincsen. Ezért nem is terjeszkedem rá ki bővebben, de majd alkalom adtán újabb tanulmány tárgyává teszem. A kit a kérdés érdekel, utalom addig is Kovachich József ismertetésére (Notitiae praeliminares 561. l.).

A szorgalmas, nagyhatású működésével új korszakot nyitó Kovachich Márton György már nem talált oly adatokat, melyek a privilegium commune regni mivoltára és jelentőségére felhívták volna figyelmét ; innen van az, hogy úgy ő, mint fia József, a Nádasdy-codex fejezetczímeit egyszerűen a törvénycikkelyek címfeliratának (series rubricarum) tekintette.¹

Ez a, mondhatni praeconcepta idea, a Kovachichok tekintélye folytán közkeletűvé lett és megakadályozta a világosabb látást a legújabb időkig,² pedig nem állja ki a leggyöngébb kritikai kérdést sem.

Arról, hogy több törvénycikkelynek megfelelő címfeliratát a fejezetczímek között és viszont a *fejezetczímeknek* megfelelő törvénycikkelyeket több esetben hasztalan keressük, — már az első címek átnézésénél meggyőződünk.

Ebből önként következik az, hogy egyfelől e fejezetczímek nem merítik ki törvényeinket, másfelől pedig nemcsak kizárólag törvényeken alapszanak ; tehát nem is lehetnek a törvények címfeliratai.

De különben is kár volt elhamarkodott, subjectiv meghatározást keresni és adni akkor, a mikor a töredék főcímével önmagát meghatározta.³

E meghatározás annál értékesebb, mert a Nádasdy Tamás nádor törvénygyűjteményében fordul elő, a ki már II. Lajos alatt királyi titkár volt s ez időtől kezdve közvetlenül ismerte az eseményeket, a törekvéseket, állapotokat és így bizonyára öntudatosan másoltatta le a fejezetczímeket. Hivatkozhatunk még Mossóczi Zakariás idézett munkájára is.

Mindezek alapján a történelmi kritika nevében el kell fogadnunk azon meghatározást, a melyet a főcímben codexeink adnak, ki kell jelentenünk, hogy a *bemutatott fejezetczímek Magyarországnak a középkor végén érvényes közönséges kiváltságainak, illetve jogának foglalátát képezik.*

Kérdéses csak az lehet, hogy vajjon kimerítik-e azt, hogy vajjon teljességben maradtak-e reánk ?

E kérdésekre csak későbbi kutatások adhatnak feleletet.

¹ Munkája a törvénygyűjteményekről kéziratban maradt (M. N. Múzeum), illetve kiadta azt némi toldalékokkal fia, József Notitiae praeliminaries cz. közismert munkája 337—390. l. A Nádasdy-codexről 348. l. írja, hogy benne foglaltatnak Tabulae (series Rubricarum) decretorum.

² Még a Corpus Juris milleniumi emlékkiadása is I. k. XLI. l.

³ Van olyan codex, mely törvényt mutatót is ad akár hármat is, de sohasem Commune privilegium, hanem Tabulae címen.

Addig is azonban a reánk maradt fejezetczímek alapján megállapíthatunk némi rendszert. E szerint a *commune privilegium regni* fogalma alá tartozik:

I. A király jogai.

II. Az ország és országgyűlés jogai általában; az ország határai és részei, illetve beosztása.

III. Az ország lakóinak (papság, nemesség, polgárság, jobbágyság) valamint az idegen utasoknak és kereskedőknek jogai.

IV. Tisztviselők, —

V. Özvegyek és kiskorúak privilegiumai.

VI. Pénzügy.

VII. Birtokjog.

VIII. Közbiztonság és igazságszolgáltatás.

Ezeknek ismerete után még csak egy, már korábban felvetett¹ kérdésre kell feleletet adnunk: mily viszonyban van a *privilegium commune* a *ius commune*-hoz?

Felelet előtt még egyszer idézzük magunk elé Verböczy nyilatkozatait. Ő, a mint már azt megállapítottuk, a közjognak egy általános és egy különös meghatározását adja.

Kétségtelen, hogy az Előbeszédben adott általános meghatározás nem magyar talajon nőtt, hogy ezt az alapúl használt jogkönyvekből merítette. E szerint a közjog az uralkodásra, kormányzatra, közjóra, szent dolgokra, papokra, tisztségekre vonatkozik. Ha e meghatározásból indulunk ki, akkor is a fejezetczímek nyomán a *privilegium* és *ius commune* tartalmát nagyjában azonosnak vehetjük.

A munkájában szétszórt specialis hivatkozások szerint azonban a *ius commune* egyjelentésű a *decretummal*, *lexszel*, *constitutióval* és *közönséges statutummal*. Ugyanezen értelemben fordul elő a *ius commune* a *Quadripartitumban* is.² E meghatározás vonatkozással van a *privilegiumra*, mint magánosok jogára, illetőleg törvényére. Mindaz tehát, a mi köztörvényben van, a mennyiben mindenkit kötelez, a *ius commune*-hoz tartozik.

A *ius commune* fogalma azonban új dolog. Tulajdonképpen a jogtudomány mesterei, a rómaiak is csak fogalmáig juthattak el. — Ez a fogalom a római jogi ismeretek terjedésével a középkor végén ismeretessé lett ugyan Európa államaiban, de kiépítése még a messzi jövőre várakozott.

¹ Olv. 297. l.

² Nam *ius commune seu lex et constitutio ad omnes aequaliter extenditur*; *privilegia autem sunt leges illorum privatae, qui in aliquo a iure communi excipiuntur.* 46. l.

Nálunk a közjogi irányú fejlődés még a római jog hatása előtt kezdődött és a magyar specialis viszonyoknak megfelelően a *privilegium commune*, vagy *libertas regni* nevet nyerte.

Ezt a kifejezést nem acceptálta Verböczy, mert a jog felosztásánál idegen forrás után indult; de műve gyakorlati részében nem maradt következetes meghatározásához, hanem az általánosan elterjedt magyar jogi felfogást juttatta kifejezésre. Ennek következtében az idegenből vett meghatározás és elnevezés nem lett közkeletűvé. Meg lehet állapítani az oklevelek és törvények emlegetéséből is, hogy a *ius commune* kifejezés még Verböczy munkája után is csak lassanként honosodott meg, — úgy hogy a *privilegium regni* még I. Ferdinánd alatt is közkeletű, sőt kizárólagos. Ezt az ősi, specialis kifejezést választották tehát akkor, a midőn törvényekből, jogszabályokból és jogszokásokból is kodifikálni, egyetlen decretumba foglalni akarták Magyarország közönséges jogát. A *privilegium commune regni* nevet annál inkább alkalmazhatták, mert hiszen maga a törvény is formailag *privilegium*.

A *ius commune specialis* fogalma szabott tehát irányt e munkálatnak, a mint azt a János király budai országgyűlésének határozatával kapcsolatban megállapítottuk — és ezen specialis értelemben már egész határozottan állíthatjuk, hogy a *privilegium commune regni* a közjoggal egyjelentésű.

Ezt a conclusiót támogatja azon kétségtelennek tekinthető megállapításunk is, hogy e munkálat terve egy időben merült fel Verböczy megbízásával, hogy őseink szeme előtt, ha fogalmaiban nem is teljesen tisztán, két egymástól független jogkönyv, illetve törvénykönyv lebegett, a melyek közül egyik a magán, másik a közjogot foglalta volna magában.

Ezeknek alapján a bemutatott fejezetcímekre úgy mutathatunk rá, mint az első magyar közjog maradványára.

Tévedések elkerülése végett hangsúlyoznom kell, hogy e conclusióra nem a közjognak napjainkban is változott fogalmából, nem is a fejezetcímeknek e fogalom alá sorozható részeinek arányából, hanem kizárólag a kor felfogásából kiindulva, történelmi alapon jutottunk.

Azokat, a kik nem lennének hajlandók kiindulási pontunkat acceptálni, — a kik a történelmi kritika ellenére a fejezetcímek megítélésénél a közjog későbbi fogalmát helyeznék előtérbe, még figyelmeztetnem kell arra, hogy a köz- vagy magánjoghoz sorozható fejezetek arányának megállapításánál ne feledkezzenek meg arról, hogy a magyar közjog

történelmi alapon fejlődött és abban a szigorúan vett köz- és magánjog egymást annyira áthatotta, hogy történelmi, s nem csupán eméleti alapon álló közjogász még ma sem képes a magánjogi részeket közjogunkból teljesen kiszorítani. Ha ez még ma is így van, mennyit kell concedálnunk a legelső kísérletnek!

Ha a jövő kutatások conclusiókat nem döntenek meg, méltó büszkeséggel tekinthetünk e töredékre, mert annak egyetemes irodalomtörténeti jelentősége van. Eddig csak azt tudtuk, hogy a középkorban a közjogi fejlődés terén megelőztük az összes népeket, vagy legalább is együtt haladtunk a legelső nemzettel; közjogunk írásba foglalásának eszméje azonban kétségtelenül teljesen önálló, úgy hogy az első magyar közjog a világ első közjoga is lett volna.

Ezt az érdemet nem lehet elvitatni őseinktől azért, hogy a munka befejezését — épen úgy, mint további önálló jogi fejlődésünket, — megakadályozták a mostoha viszonyok.

A nagy munkából csak egy alig felismerhető kis töredék maradt korunkra; elpusztult, csaknem nyomtalanul szétszóródott a tárnokházi levéltár is, melynek egyik osztályát közjogunk anyaggyűjteménye képezte. A reliquiákból csak nemzedékek fáradságos munkája alkothatá meg régi jogviszonyaink képét.

Midőn e képhez újabb vonásokkal járultam, nagyon örülnék, ha igénytelen soraim figyelmet ébresztenének s további kutatásokra ösztönöznék azokat, a kik nálam szerencsésebb helyzetben hozzájuthatnak egy alaposabb bécsi és innsbrucki kutatáshoz.

R. Kiss István.

A nemzeti felbuzdulás (1790).

(II. közl., vége.)

II.

Az olvasás iránti fogékonyság terjesztése. A szabad sajtó eszméje. A magyar játékszín ügye. Péczeli József buzgólkodása. *A Hadi és más nevezetes Történetek* írói. Kazinczy fontos szerepe a játékszín megalapításában. Milyen eredményt vár Prónay László b. áldozókészségétől? Az első szintársulat. A Magyar Tudós Társaság eszméje. Bessenyei ez eszme első hirdetője. A Hazafiui Magyar Társaság. Tanácskozási Széchenyi Ferencz gr. házánál. Révai Miklós törhetetlen buzgólkodása. Az eszme még nem eléggé érett meg. Az Erdélyi Nyelvmívelő Társaság. Kazinczy különböző véleménye. Az országgyűlés nyelvünk jogai mellett. A jobbágság felszabadításának eszméje.

A nemzeti felbuzdulás komoly tartalma nem merül ki a magyar nyelv jogainak visszakövetelésében s néhol visszaállításában. Jöendő haladásunk biztosítása érdekében több oly fontos eszme megvalósítását sürgetik, a melyek szellemi és anyagi művelődésünk alapjaivá lehetnek. Hogy csak a főbbeket említsük : íróink az olvasás iránti fogékonyság ápolását s ezzel együtt a sajtószabadság kivívását, a magyar játékszín, a Magyar Tudós Társaság megalapítását, a jobbágyok sorsának javítását, sőt felszabadítását is a nemzeti buzgalomtól várják s az országgyűlés teendői közé sorozzák.

Péczeli már 1789 őszén nyilvános könyvtárak alapítására buzdít. Különösen a nagyobb városokban kellene könyvtárakat, olvasótermeket létesíteni, hogy a nép is művelődhessék. Ezt annál könnyebben tehetnék, mivel a császár nyilvánosan kimondotta, hogy könyvet mindenkinek szabad árulni, ha a censura meg nem tiltotta. Győrben már egy derék polgár fel is állít ily »olvasó kabinétet«, a melyben másfélszáz új magyar könyvet forgathat a közönség ; még a közeli falvakba is örömmel viszik a könyveket. Komáromban hasonlót szándékozik állítani egy érdemes hazafi. Péczeli a *Mindenes Gyűjteményt* is azért indítja meg, hogy »az asszonyokat s még eddig az olvasásban nem gyönyörködő nemesünket kapassa az olvasásra, s a magyar könyvek szeretetére«. Számít a papok és tanítók buzgóságára, a kiknek bele kell nevelniök a népbe, különösen az ifjúságba az olvasókedvet. Számít a könyvkiadók áldozókészségére is ; olcsón kell adni a könyvet, hogy a legszegényebb is hozzáférhessen. Lám az angolok is így

jártak el, s most már az olvasás szeretete annyira emelkedett, hogy »nincs is oly drága könyv, a melyet meg ne vennének«. Szegedről is oly értelmű tudósítást közölnek a *Hadi és más nevezetes Történetek* szerkesztői, hogy ott nyilvános könyvtárat akarnak felállítani.¹

A szabad vizsgálódás természetesen továbbra is fenn akarja tartani uralmát. Feltűnő azonban, hogy a sajtószabadság eszméje oly kevésé tisztázódott az irodalomban és közéletben egyaránt. A szabad gondolatnyilvánítás jogával minden megszorítás nélkül élni kívánnak, másfelül pedig a censura intézményét is fenn akarják tartani. Különösen a protestánsok tanítására nézve. Megtörténik, hogy maga a vármegye rendeli el a könyvvizsgálatot, a mire jellemző példa, hogy Bihar vármegye megégetteti azon emlékiratot, a melyben két káptalani követ (Kende és Sauer) a nagyváradi káptalan néhány községének a Hajdúsághoz való csatolása ellen tiltakozott. Decsy Sámuel és Révai Miklós a censurát a felállítandó tudós társaságra óhajtják bízni. Az országgyűlés rendi hasonlóképp össze kívánják egyeztetni a gondolat szabad nyilvánítását a könyvvizsgálat bizonyos enyhébb alakjával, a mi a dolog természete szerint merőben hiába való igyekezet.² Talán csak Kazinczy és Péczeli gondolkoznak e tárgyról behatódobban és teljesen szabadelvűen. Ők nemcsak sejtik, hanem világosan látják is, hogy a valódi haladás mindaddig nem tehet bátrabb lépéseket, míg censura korlátozza az írókat. S így az olvasókedv sem erősödhetik, a mire pedig oly égetően szükség van.

Ha nem mondja is Kazinczy *Orpheusa* bevezetésében, hogy az olvasás iránti fogékonyságot akarja gerjeszteni, minden sora bizonyítja, hogy senki sem érzi inkább ennek hiányát, mint ő, és senki sem törekszik nagyobb buzgósággal és elszántsággal az irodalom és közélet fejlődésének e legszükségesebb alapját biztosítani. Jól tudja, hogy a magyar író nemcsak arra nem számíthat, hogy »írásaiból meggazdagodjék«, hanem még arra sem, hogy »a nyomtatás költségét néha-néha tetemesen meg ne érezze«. A magyar írókat csak a hazafiság ösztönözheti. Azért kiált fel az *Orpheus* egyik jegyzetében: »Hazafiak, csak segedelmet! csak segedelmet! csak könyveinket vegyétek, megmutatjuk majd, mire mehetünk.«³ Sajnos, íróink igyekezete még sokáig a pusztába kiáltó

¹ *Mindenes Gyűjtemény* 1789. évf. 8., 9. sz. 1790. évf. 23. sz. *Hadi és más nev. Tört.* 1790. évf. jún. 15. és aug. 31. sz.

² Ballagi G. id. m. 267—283. l.

³ I. köt. 88—89. l.

szó marad. S ha itt-ott néminemű biztató jelenség tünetedik elő, mint Aranka Györgynek a *Magyar Múzeum*ra vonatkozó értesítése mutatja, a magyar könyvek szeretete sokáig nem tud derekasabb lendületre jutni. Gyöngyössy János nem győzi panaszsza, hogy Erdélyben még a tehetős urak sem olvasnak, vagy ha igen, a szegény papoktól kéregetik el a könyveket és ujságokat, de maguk nem veszik.¹ Földi János még 1791-ben is sajnálkozik, hogy Kazinczy *Bács megyei*jéből két év alatt két példányt sem tudott eladni.

Kazinczy is, mint a magyar írók általában, a fölgerjedt érdeklődésben bízik. A magyar nyelv kiművelése és jogainak biztosítása a nemzet legfőbb törekvése; ez mindennél előbb való. De nem elég, hogy vármegyéink csak utasításokat adjanak követeiknek. Hogy az országgyűlés e kérdést valósággal meg is oldja: a közéletnek, a mozdulni kezdő társadalomnak is meg kell tennie a magáét, hogy nemzeti fennállásunk alapja szilárd legyen. Meg kell ragadni azon eszközöket, a melyek nyelvünk kiművelését hathatósan előmozdítják. Ezek közt a legelső az iskola, de e tekintetben a kormány intézkedései után kell indulni. Aztán gondoskodni kell oly eszközökről is, a melyekre nézve a nemzet önállóan határozhat s áldozókészségével szintén gyümölcsözőkké tehet. A leg-sikeresebb ily eszközök — íróinknak úgyszólván teljesen egyező felfogása szerint — a *játékszín* és *tudós társaság*.

Hírlapban és folyóiratban számosan sürgetik a magyar játékszín felállítását. Mióta 1779-ben egy német nyelvű nyomtatvány először pendíti meg a magyar játékszín eszméjét,² az irodalom nem hagyja kiveszni, bár voltaképp csak a felbuzdulás korában karolják fel. Az iskolai dráma nagy sikerei, a melyek a jezsuita s még inkább a kegyesrendi gymnasiumokban a társadalom előkelő rétegeit, sőt az egyszerű népet is annyira megnyerik,³ fölötte alkalmasok lehettek volna a világi színészet iránti fogékonyság istápolására is, de a kezdő szerepére jó ideig senki sem mer vállalkozni.

1789 őszén Péczeli József hozza szóba először, midőn a szepesi és más vármegyei nemes ifjak, valamint a pozsonyi kispapok műkedvelő színi előadásáról emlékezik s először buzdít az eszme érdekében.⁴ Másfél hónap múlva már pályadíjat is tűz ki a magyar történelemből vett szomorújátékra,

¹ Kazinczy F. *Lev.* I. köt. 485. l.

² Bayer József: *A magyar játékszín története*, I. köt. 64. l.

³ Prónai Antal tanulmánya a *Békefi-emlékkönyv* (Budapest, 1912.) 340—353. l.

⁴ *Mindenek Gyűjtemény* 1789. évf. 5. (okt. 17.) sz.

mint láttuk. Aztán bátrabban és határozottabban szól ez ügyben, kívánva, hogy az országgyűlés tartama alatt Pesten és Budán hetenként kétszer-háromszor magyar színészek játszszanak. Szégyen volna — úgymond — ha most sem tudna megalakulni a magyar játékszín. Büszkén hivatkozik íróinkra, a kik a műsorról gondoskodnának.¹

A fölhevült nemzeti érzés a játékszín ügyét is magáévá teszi. A kik a magyar nyelv jogai mellett felszólalnak, ezt sem mellőzik. Báróczy Sándor és különösen Decsy Sámuel a magyar műveltség fontos tényezőjének hirdeti. A *Hadi és más nevezetes Történetek* szerkesztői igen helyesen a magyarosítás egyik főszközének tartják. A főurak adományából kívánják az állandó játékszínt felállítani Pesten. »Édes feleim! — így esengenek — vagy most, vagy sohasem! Ha a mostani jó alkalmatosságot elbocsátjuk kezeink közül, nem leszünk többé méltók reá, hogy valaki megilletődjön sorsunkon.« A magyar írók pedig »bízvást feldughatják a gerendába író tollukat«, kár volna azokért fáradni, a kik anyanyelvöket sem tudják érdeme szerint megbecsülni.²

Kazinczy, mint az irodalom és közélet föllendülését, a játékszín megalapítását is a főurak ösztönző példájától várja, osztozván az előbb említett felfogásban. Mintegy a hiúságukat akarja legyezgetni, midőn a Csákyak, Esterházyak, Grassalkovichok és Koháryaknak az osztrák színészet iránti fejedelmi áldozókészségét a magyar játékszín hiányából magyarázza, holott bizonyára igen jól tudja, hogy annyi áldozattal, mint a mennyit a német Múza oltárára tettek, a magyar játékszínt is meg lehetett volna alapítani. De a főrendeknek nemcsak hiúságára óhajt hatni, egyszersmind a magyarabb érzésűeket követendő példakül állítja nemzetünk elé s ezért hivatkozik az Orczyakra és Podmaniczkyakra s két özvegy mágánánéra (Zichy és Beleznay grófné), a kik »késznek lesznek mindent tenni«. Nem kételkedik, hogy lesznek játszó személyek, csak az erkölcsi és anyagi segítség el ne maradjon és a színészek iránti oktalan előítélet megszűnjék. Ő is a magyar nyelv művelésének, terjesztésének és megkedveltetésének egyik leghathatósbb eszközéül tekinti a játékszínt, s a magyarság nemzeti érdekeinek szolgálatát várja tőle, úgy levén meggyőződve, hogy abban az irodalom ügye is a legjótékonyabb segítséget nyeri. Ezért irányozza a közfigyelmet, mint Péczeli már a mult évben, a drámai fordí-

¹ U. o. 1790. évf. 3. (ápr. 10.) sz. és Bayer J. *Schiller drámái a régi magyar színpadon és irodalmunkban*, Budapest, 1912, 10. l.

² 1790. évf. aug. 20. sz.

tókra, a kikre a műsor megválasztásában bízvást számítani lehet.

Szerinte nincs is a magyar játékszín életre keltésének semmi egyéb akadálya, mint csak az áldozókészség hiánya. De a politikai lázas mozgalom napjaiban, midőn »Titusunk koronázására s boldogságunk felállítására az ország nagyjai Budán öszvegyülekezve lesznek«, nem szállja-e meg a nemzetet a hazafi áldozókészség oly mértékben, hogy a régen érzett hiányt kipótolhatják? Vajjon ki merne arra hivatkozni, hogy »a magyar nyelv nem játszószínre való?« Alig hihetné, hisz az ily hivatkozás nem megczáfolást, hanem csak »egy szomorú néma sóhajtaást érdemelne«. S hogy a főrendeket ne csak emlegesse, hanem valóban is példaadásra bírja a játékszín megalapításában: Prónay László bárót, a bukott rendszernek egyik hírhedt képviselőjét, mint volt királyi biztost szólítja fel, hogy ajánljon egynéhány aranyat annak a magyar színésztársaságnak, a mely »német játszóink által illendően elkészítettven«, az ő kész *Hamlet*-fordítását játssza el. »Ennek — írja Prónayhoz — híre lesz az egész országban. Minden újság fogja hirdetni Excellenciádnak hazafuságát«.

Két irányban várja Kazinczy Prónay példájától irodalmunk újabb lendületét. Egyik, ha a magyar írókat barátságára méltatja, fölkeresvén őket leveleivel; másik, ha az összeállandó színésztársaságot némi jutalomban részesítvén, a nemzet figyelmét is ráirányozza ez úttörő igyekezetre. A körülményeket, a közhangulat hullámzását ébren ügyelő Kazinczy nem ok nélkül fordul Prónay báróhoz, a kinek hazafiúi jellemére árnyat vetett a mult; noha Kazinczy meg van győződve, hogy szíve »egyes és bátor« s »az is maradt, a minek maradni kellett«, s hogy »nem volt hűségtelen hazafi«. Ezt nemcsak barátaitól, különösen Révai Miklóstól hallotta, hanem a hozzá intézett sorok is ékesen szóló bizonyosságai. De a lázas napokban ezt nem vizsgálják s hamar kimondják valakire az igazolatlan vádat. S ha már Prónay meg nem előzhette a balítéletet, legalább utólag tisztázhatja magát alóla »az írókkal közlött jótétemények« s a kívánt áldozókészség által, mivel ilyképen »hazafiúi érzéseinek csallhatatlan jeleit« adhatja.

Kazinczynek a lépéséhez mindenesetre nagy erkölcsi bátorság kellett, de részben a saját pályája is igazolja eljárását. A saját hivatalos szolgálatát is párvonalba állíthatja Prónayéval, a kinek *Hamlet*-fordítását ajánlja, és pedig, hogy »mely szent érzések között«, semmi sem bizonyítja inkább, mint az, hogy ajánlását a szent korona őrszobájában írta. Vajjon ha Prónay a róla suttogott balítéletet hazafias áldozókészségével

ily fényesen megczáfolja : nem esik-e abból egy sugár ő reá is, a ki erre ösztönözte, s a ki erre alkalmat adott ? S ha épen azok egyikéről, a ki a gyűlölt rendszernek mint kir. biztos mondhatni a kormányrúdjánál állott, sikerül a közönség szemében a foltot lemosni a kijelölt eszközökkel : nem gondolhatja-e Kazinczy, hogy ugyanazon rendszernek kevésbé nevezetes támogatói is könnyebben kivonhatják magukat a nemzet sujtó ítélete alól ? Nem élesztheti-e az a remény, hogy a saját szolgálatát is tisztább felfogással tekinti a közönség, a melynek ajkáról erre vonatkozólag is elég sok kárhoztató ítéletet hallott ?

E szempont minden bizonynyal egyik rúgója bátor lépésének. De másfelől abban, hogy épen a *Hamlet*-fordítást ajánlja Prónaynak s ennek eljátszására óhajt vele jutalmat kitűzetni, tehát hogy Bayer Józseffel szóljunk, »a szervezendő magyar színészetet Shakespeare aegise alá akarja helyezni«, mind a magyar műveltség iránti nagyérzékének, mind kiválóan fejlett aesthetikai ízlésének is oly ritka bizonyosságát nyújtja, a mely vezéri szerepre való törekvését szinte egymagában is igazolhatja. »Nem esmerek — mondja a Prónayhoz írt levelében — semmi darabot, a mely inkább érdemelné meg az eljátszást, mint a *Hamlet*«. S legott meg is érinti az okokat, a melyeknél fogva a kezdő magyar játékszín elé e nagy feladatot tűzi. Az egyiket magában a műben találja : »az a szerencse van benne, hogy két asszonyi rollnál több asszonyi rolla nem fordul elő ; pedig nehezebben lehet asszonyi magyar játszókat találni, mint férfiakat«. De a másik ok, a melyet ő maga is fontosabbnak tekint, s a mely mind Kazinczynak a rendkívüli politikai változások iránti felfogására, mind általán kortörténeti szempontból a legnagyobb figyelmet érdemli, az, hogy Kazinczy a kor hangulatának mintegy jellemző kifejezését sejtí a *Hamlet* tartalmában. »Tudjuk, — mondja az említett levélben — hogy az a rémítő borzadás, a melyet a Hamlet személye és a kísértet támaszt a nézőkben, *nagyon analogizál nemzetünknek mostani nem-rózsaszínű érzéseivel*«. Kazinczy tehát a leglázasabb napokban is észreveszi a visszahatás oly jelenségeit, a melyek a mámoros reményt a bizonytalanságban rejlő kétséggel mérséklík, az elszánt küzdelmet a hamleti tépelődéssel intik óvakodásra. »Mintha — jegyzi meg Bayer József, a ki Kazinczy czélzatát először emeli ki a dolog fontosságához mért alapossággal — tétovázó hazájának e végül cselekvő Hamlettel akarna példát mutatni arra, hogy a megoldásra megért események kényszere elől nem lehet, nem szabad kitérnie«. De egyszersmind a »nem-rózsaszínű érzésben« a jövő iránti

aggodalom is kifejezést talál, akár a lelkesedés túlzásait, akár a régi állapotokat visszakívánó egyre hangosabb szózatokat tekintse. Kazinczy a *Hamlet*-fordításával nemcsak a játékszín napi szükségletének akar eleget tenni, hanem egyszersmind a nemzet közéletére is hatni akar e tragédia tartalmával.¹

Nem tudjuk: elérte-e Prónay b. Kazinczy célzatát, midőn a fővárosból épen azért távozott, mert »a dühösségtől szült rágalmazást érzékenyen szenvedte«, s midőn szinte kényszerült az »esztelen üldözés elől« menekülni s kerülni azokat, a kik »a vak haza-buzgóságtól elragadtatván, minden mérték nélkül a mult birodalomnak (t. i. kormányzatnak) munkáit s azoknak véghez vitelöit gyűlölik«; de azt a módot, a melyet Kazinczy ajánl a hírneven ejtett folt lemosására, nagyon célravezetőnek találja. Megvallja, hogy »soha egy levél sem ébresztette fel benne az elszánt s homályban merült lelket« úgy, mint ez; mert ez nemcsak »csekély s veszett nevét újonnan szűli«, hanem annak egyszersmind »orvosos gyarapítása módját is mutatja«.

Kazinczy jól számított. Prónay örömmel fogadja tanácsát, felhatalmazván a szükséges rendelések megtételére, hogy »a nevezetes magyar *Hamlet* magyarúl« előadathassék. A nyújtandó ajándék meghatározását is Kazinczyra bizza, a ki siet azt mennél előbb közhírré tenni az újságokban.² S míg Pestre rándulhatna, Ráday Pál grófot kéri fel, hogy a játszásra jelentkezőket fogadja s ossza ki köztük a szerepeket. Ha Pesten volna, — úgymond — ő maga is közreműködne a színészekkel együtt, csakhogy a kívánt sikert elérhesse. Tehát ő vonja Ráday grófot a játékszín ügyébe, a melyhez inkább is ért, mint ő, a kinek e téren, mint mondja, semmi tapasztalatai nem voltak.

Kazinczy szeptember közepén Pestre jöven, hozzálát kedvencz tervéhez. A lelkesítő szózatok, a melyek a magyar játékszín megalapítását czélozták, nemcsak a Pesten összegyűlt követek szívében, hanem a felbuzdult társadalomban is visszhangra kelvén, néhány tetre vágyó ifjú, férfi és nő összeszövetkezik, hogy »a nemes magyar nemzetnek valahára egyszer már azt az elmegyönyörködtető mulatságot« szerezze, a melyet »a játékmesék szoktak adni«. E társasággal lép érintkezésbe Kazinczy, hogy a magyar *Hamletet* eljátszassa és a merész kezdőket a Prónaytól ígért jutalommal is izgassa. A mámoros hevülésnek e szédületes pillanatában azt hiszi,

¹ Bayer J. *Shakespeare drámái hazánkban*, Budapest, 1909; I. köt. 16—17., 130—141. l. és *Kazinczy F. Lev.* II. köt. 80—85. l.

² *Hadi és más nev. Tört.* 1790. évf. szept. 3. sz.

hogy főuraink áldozatkészsége s a balítéletek megszűnése alapot rak »Melpomene és Thalia templomának«, s a kezdet nehézségeit annál inkább sikerül legyőzni, mivel az igyekezetet gr. Zichy Károly országbíró is támogatja. De meg kell győződnie, hogy terve rendkívüli akadályokba ütközik.

Pedig annyira érdeklődik a játékszín feladatai iránt, hogy Ráday Pállal együtt őt kéri fel a most alakult társaság szervezetének megállapítására s a német színházak bérlője engedélyének kieszközlésére. De csak ez utóbbi tekintetben tesz lépéseket, mert az előbbihez magának is tanulnia kellett volna. Maga írja, hogy itt minden érdem Ráday Pálé.¹ Személyesen jár el megbízatásában ; de sem a budai, sem a pesti német színházak bérlőjével nem tud boldogulni, s e miatt az első társaság nagyon kényes helyzetbe jut, a melyből csak Pest vármegye pártfogásával szabadul ki, hogy aztán az előre kitűzött műsorból legalább az *Igazházit* október 25-én előadhassa Budán s két nap múlva ugyanazt megismételhesse Pesten.

Kazinczy elkedvetlenedik az eredménytelenségen. De a nagy eszmétől tette hevült első szintársaság vérmes reménye s elszántsága nem engedi csüggedni. Hisz az országgyűlési követek még a fővárosban időznek s várva várják a híresztelt előadásokat. Mind hiába. A folytatás csak két év múlva következhetik.

A tudós társaság eszméje nem ragadja meg ily erősen Kazinczyt. Pedig ez az eszme az utóbbi tíz év alatt egyre jobban hódít. Hisz a mint Beöthy oly találóan mondja, a »Bessenyei György társasága nemcsak egy verses könyv címe volt, hanem egy nagy eszme képviselője és megvalósulásának alapja.« A kassai, győri és komáromi irodalmi szövetségek is Bessenyei hatalmas eszméjéből sarjadzanak, s maga Kazinczy mintegy öntudatlanul is ettől a hatástól érintve keres küzdő társakat az irodalomban, midőn a *Magyar Museumot*, később pedig az *Orpheust* megalapítja.

Volt-e hatással Bessenyeire Tersztyánszky Dánielnek 1770-diki hatalmas terve, az *Academia Augusta*, a melyben a tudós társaság eszméje legelőbb öltött határozott alakot : még senki sem vizsgálta ; de annyi bizonyos, hogy a *Holmi* már 1778-ban izgat mellette. A következő évben pedig Bessenyei György, Horányi Elek, Ányos Pál, Kreskai Imre, Glo-sius Sámuel, Rátz Sámuel és Fejér Antal Beleznay gr. pesti házában alakuló gyűlést tartanak s 33 pontba foglalják a *Hazafiai Magyar Társaság* alapszabályait, hogy a nemzeti

¹ *Magyar Pantheon* (kiadja Abafi L. a *Nemzeti Könyvtár* XXXVI. köt.), 34. l. Bayer J. id. m. 74. l.

művelődést az irodalom segélyével ápolják és terjeszték. Egyszersmind Horányi és Bessenyei a felsőbb hatóság elismerése érdekében fárad. Amaz a királynéhoz folyamodványt fogalmaz, emez pedig bécsi összeköttetései révén óhajtja a tudós társaságot az uralkodó pártfogása alá adni. Sajnos, e fáradozások sikerteleneknek bizonyulnak. Sem az uralkodó jó akaratát nem nyerhetik meg, sem az anyagi eszközöket nem biztosíthatják. Bessenyei azonban nem tud beletörődni, hogy terve ¹ végleg megsemmisüljön; 1781-ben megírja az ország főrendeihez intézett buzgó szövegét, a melyet Révai Miklós a nemzeti felbuzdulás napjaiban *Jámbor szándék* címmel kinyomat és az országgyűlés tagjainak elosztogatott. Sikerül is Révainak az Akadémia megvalósítása iránt felkeltetnie az országgyűlés figyelmét. A Helytartó-Tanács is »igen nagy hajlandósággal viseltetik hozzája«. Lapjaink folyvást úgy tüntetik fel, mint nyelvünk kiművelésének leghathatósbb eszközét s ezért a tehetősebb hazafiakat nem szűnnek meg áldozókészségre buzdítani. Maguk is jó példával járnak elől. Péczeli tíz aranyat ajánl fel a társaság céljaira, Botth Ádám »urasági igazgató« 100, Naláczy József b. pedig 1000 rhénes forintot. Bárcsak — sóhajt fel Péczeli — annak a sok százezernek, a melyet drága posztókért és paszomántókért idegenbe viszünk, csak egy tizedrészét is arra fordítanánk, a mivel »hazánknak nem egy-két hónapig tartó fényes pompát, hanem örökös dicsőséget szerezni«, a Magyar Tudós Társaság megalapítására. Szívökre köti a követeknek, hogy ez eszme ügyében semmi fáradságot ne sajnáljanak s igyekezzenek annak II. Lipót királyt is megnyerni. Esterházy József gr. pedig, a ki Révai sürgölődéseit nagy pártfogásában részesíti, talán arra is ráveheti az ifjú királyi herczegek valamelyikét, hogy a társaságnak elnöke legyen, kinek »meleg szárnyai alatt e társaság napról-napra virágozni fog.²

A főurak közül kivált Széchényi Ferencz gr., a ki Horváth Adámmal és Péczelivel már a múlt évben szintén valami irodalmi társaság alapítását tervezi, karolja fel a tudós társaság eszméjét. E célból saját palotájába gyűjt október 3-dikán néhány előkelő embert a mágnsok, köznemesek és

¹ Csaplár Benedekkel szemben Császár Elemér meggyőzőleg bizonyítja, hogy az első magyar akadémiai terv határozottan Bessenyeitől származik és nem Horányi Elektől. *Révai Miklós élete*, III. köt. 14., 15., 162. Császár: *Bessenyei akadémiai törekvései* (Értekezések a nyelv és a széptudományok köréből, XXI. köt. 7. sz.), Budapest, 1910; 58. l.

² *Mindenek Gyűjtemény* 1790. évf. 7. (ápr. 24.) 15., 26. sz.

írók közül, hogy a társaság felállításának tervét megvitassák. A vendéglátó Széchenyin kívül ott van Esterházy Károly gr., az egri püspök, Berényi Gábor gr., a későbbi ugocsai főispán, Orczy József b., a kit Révai a tudós társaság igazgatójának szemel ki, Podmaniczky József b. helytartósági tanácsos, aztán a követek közül Vay István szabolcsi, Vay József borsodi, Balogh Péter nógrádi, Máriássy István gömöri és Spissich János zalai követ, a kik az országgyűlésen is sorompóba szállnak nyelvünk jogaiért. Az írók közül Horváth Ádám, Nagyváthy János, Bárány Péter, mint Széchenyi gr. titkára, s végre Kazinczy hivatalosak.¹ De nincs ott sem Révai Miklós, sem Bacsányi János, a kik az eszmét legbuzgóbban felkarolták. Legkülönösebb Révai kihagyása, a ki az egész tervet készíti, a Helytartó-Tanáccsal közvetlenül érintkezik, a leendő tagokat összeírja, szóval az egész mozgalomnak valódi lelke.² Mi okozta ezt, nem kutatjuk. A kik az akadémiai eszme ekkori valóságáról írtak, az itt érintett adatot nem vették figyelembe, sem Bánóczi József, sem Csaplár Benedek. Kazinczy pedig, a ki az általános művelődésnek sokszor legparányibb adatát is bőbeszédűleg kiszínezi, sem a jelenvoltakról részletesebben, sem az esetleg meghívottak elmaradásáról, sem a tanácskozásról egy szóval sem emlékezik. Csak Bacsányit nem tudja elhallgatni s azt az okát adja meg nem hívásának, mivel »esmerik garabonczáskodó lelkét«. Mentegeti ugyan magát, hogy ő senkinek sem szólt a miatt, hogy meg ne hívják; de ez a mentegetődzés nagyon gyanúsnak tetszik, ismervén a kettejük közti feszültséget.

Vajjon ez előtt történt-e vagy később, hogy Kazinczy Batthyány Lajos herceget akarta egy szépirodalmi társaság elnökéül megnyerni: nem tudjuk; csak annyit jegyez föl, hogy 1790-ben tervet küld a hercegnek az »Arkádiai Társaság alakítása eránt«, mely azonban »nem ért teljesedésre«.³ Lehet, hogy a tehetségek szétforgácsolását a herceg is megsejtven, nem támogathatta Kazinczy tervét, s maga a tervező is abbahagyta izgatásait, meglátva a nemzetellenes visszahatás előhírnökeit.

Tehát sem az ily magán eszmecseréknek, sem Révai törhetetlen fáradozásainak, a melyek a Helytartó-Tanács óhajtatására a felállítandó társaság külső állapotát is rendezték nagyjából, nincs meg a kellő sikere. Bizonyára nem a kijelölt tagok névsorára méltán tehető észrevételek miatt;

¹ *Kazinczy F. Lev. II. köt. 120. l.*

² *Csaplár B. id. m. III. köt. 165—221. l.*

³ *Kazinczy F. Lev. II. köt. 296. l.*

hanem mivel az eszme még nem volt eléggé megérett, s még inkább, mivel a kor szelleme nem tudta kellőleg belevinni a nemzet gondolatvilágába. Érti a pesti magyar ifjúság, hogy a nyelvmívelő társaságra valóban szükség van, s azért a maga kebelében egy magyar nevendék társaságot állít fel, a mely a Révaitól sürgetett akadémiának mintegy előkészítője lett volna. Ez egyesület elnöke Cziráky Antal gr., a főtebb említett magyar érzelmű ifjú mágnás, titkára pedig Szluha György. Wályi András 1791-ben az iránt folyamodik az országgyűléshez, hogy eszközölje ki a királytól a társaság megerősítését. Azonban derekasb eredménye ennek sem lett, legalább ily alakban; bár az önképzőkörök, kivált a legnevezetesebb, a soproni, megalapítása az ilyenmű törekvésnek köszönhetik életüket.

Fölötte érdekes, hogy míg e tekintetben az anyaországban minden buzgó igyekezet hajótörést szenved: Erdélyben Aranka Györgynek sikerül megalapítania a Magyar Nyelvmívelő társaságot s mellette a történeti adatokat kiadó társaságot is, noha a kormány ezeket sem ismeri el és a bizottságok munkájába iparkodik eltemetni, mint az anyaországban, Amannak célja »a magyar nyelvnek mint nemzeti nyelvnek fennmaradása, tisztán megtartása s világnak terjesztése«, emezé a kéziratban levő történeti művek közlése. Az erdélyi országgyűlés törvénycikkbe foglalja a nyelvmívelő társaság megalapítását, de II. Lipót e cikket nem szentesíti. Így aztán addig is, a míg a királyi megerősítést a jövőben megnyerhetnék, mintegy az eszme népszerűsítésére s megvalósítása útjának biztosítására, megalakul Maros-Vásárhelyt 1793 decz. 13. a Próba-nyelvmívelő Társaság a kormányzónak, Bánffy György grófnak elnöklete alatt; a titkári teendőket Bethlen Gergely gr. végezte. A kéziratokat kiadó társaság 1791 május 12. tartotta alakuló gyűlését, szintén a kormányzó elnöklete alatt, s 78 tagja volt.¹ Ha az anyaországbeli törekvések is oly nagytekintélyű férfiak pártfogásában részesülhetek volna, mint az erdélyiek, talán valami eredményt szintén gyümölcsöztek volna. De az anyaországban az udvarnak e fontos ügy iránt kezdettől fogva mutatott kedvetlensége, a melyet esetleg meg lehetett volna változtatni, minden további ügyekezetnek gátat vetett. Hiába Révai olthatatlan tüze, nem tudja a nemzet vezérembereit átmelegíteni. A tudós társaság eszméjének s tervének bukása — úgy szólván — a nemzetellenes visszahatásnak első gyászos sikere.

¹ *Figyelő* (szerk. Abafi L.) 1884. évf. XVI. köt. 258—277., 341—368. l. *Irodalomtörténeti Közlemények* 1907. évf. XVII. köt. 493—499. l. *Hadi és más nev. Tört.* 1791. évf. jún. 21. sz.

Révai Kazinczyt a »becsületbeli« tagok közé sorozza, mint a nemesség íróinak egyik első képviselőjét Barcsay Ábrahámmal és Báróczy Sándorral együtt. Bacsányit »a rend szerint való« tagok közé osztja, a kik fizetést is kaptak volna. Kazinczy megmondja, hogy mint »fizetést vonó tag nemcsak nem kívánczozott bele, hanem magát félre is vonta«. Döme Károly épenséggel azt hallotta róla, hogy ellensége a társaságnak. Kazinczy tagadja ezt ; sőt semmit sem óhajt szívesebben. »Csak annyiban nem akarok tagja lenni, — mondja — hogy Pesten lakjam és a fizetésből részt vonjak : de egyébiránt kész vagyok azt feldőjtetni a ki felállhatásának útjába áll.«¹

De Kazinczynál az erős akarat *nem* így nyilatkozik. Talán fel sem fogja a tudós társaság eszméjét a maga mivoltában. Legalább a mit a *Stella* előszavában ír, a melyben büszkén nevezi magát a soproni Magyar Társaság tagjának, azt mutatja, hogy az érettebb s buzgóbb tanulók igyekezetét egyenlő fontosságúnak tartja az Akadémiával. »Remélem, — mondja az említett előszóban — hogy a minek alkotását Budán a hazát szerető Révai, Kassán én, egész törekedéssel ugyan, de a sok gátlást meg nem győzhető erővel vettünk vala munkába, azt négy-öt egymáshoz szoros kötelékkel csatolt barát és egy megdicsőített polgár igyekezeti által a csöndes Sopron fogja felépülve látni.« Világos, hogy a soproni önképző-kör meg az ő kassai csekély próbája semmikép sem hasonlítható a Bessenyei és Révai szemei előtt lebegő tudós társasághoz. Ez az egyetlen adat is mutatja, mennyire nem ért meg az eszme még arra, hogy testet öltön.

Tán sohasem volt nemzetünk az újabb korban nagyobb várakozással jövője iránt, mint ekkor. A kik távolról figyelik a felbuzdulás hatalmas hullámveréseit, ép oly türelmetlenül várják az eredményeket, mint a kik a fővárosban mindennek szemtanúi. »Az egész világ — írja Kazinczy László a bátyjának — feltátott szájjal várja dolgoknak menetelét ; minden reményli, hogy mostani összejöveletek emlékezetessé lesz, vagy még emlékezetesebbé a következő maradékoknál ; én pedig bizonyos vagyok benne, hogy az a nép, a melynek a nagyság és szabadság a legfőbb megkülönböztető jelei, magát ebben az alkalmatosságban nagy nemzethez érdemesen fogja mutatni.«²

S valóban az országgyűlés mindjárt a tárgyalások kezdetén jogaiba iktatja nyelvünket a tanácskozásban, a naplók

¹ *Kazinczy F. Lev.* II. köt. 126., 141. l.

² U. o. 68—69. l.

és jegyzőkönyvek szerkesztésében egyaránt. Így már remélhetjük, hogy »hanyatlásra fordult hazánkat újonnan felemelhetjük, s nemzetünket boldogabb karba állíthatjuk«. A királyi elhatározás is kedvezőleg hangzik. Biztosítja az országgyűlést, hogy »idegen nyelvet semminemű dolgok folytatására« nem kényszerít ránk, s bár még most a kormányhatóságokkal deák nyelven óhajt levelezni, a nemzeti nyelv idővel minden téren elfoglalhatja helyét, mert az elemi, közép- és felső iskolákban mindenütt tanítják. Költőink (Péczei, Verseghy) magasztaló verseket zengenek a nyelvünk jogaiért síkra szálló követek hazafiságáról s előre látják a biztató jövőt, a mely a magyart ismét nagygyá teszi.

A miben tehát a legfőbb izgató írók, Révai, Kazinczy, Bacsányi és Péczeli nemcsak egyet értenek, hanem egyforma buzgósággal küzdenek is érte, a nemzet pedig megosztatlanul nyomukban halad, annak meg is van a kívánt sikere. De a miben ők sem tudnak egységes meggyőződésre jutni s tevékenységüket nem tudják egy célra összpontosítani, abban az eredmény is kétes.

Az újjáalakulás mozgalmába belehangzik a jobbágyság felszabadításának nagy eszméje is. A felvilágosodás irodalma külföldön már régóta érleli, s József császár kormányrendszere valamennyire nálunk is kedvez neki. Azonban az irodalomban csak elvétve hallható róla egy-egy félénk szó. S a kik a terhek könnyítését szóvá teszik is, a végkövetkeztetést nem merik levonni. Az az ismeretlen író is, a kinek műve politikai irodalmunk kutatóinak figyelmét kikerülte, mély fájdalommal szemléli a szegény jobbágy terheit, a nemzet egyik szerencsétlenségének s az emberiség szégyenének tartja; de javítás a módjáról nincsenek tisztultabb gondolatai.¹

Mig Martinovics és Laczkovics a küzdőterre nem lép, a legradikálisabb hangot Péczeli adja ez ügyben. Nyíltan a felszabadítás mellett izgat s mintegy az örök emberi jogok nevében követel. Különösen a főurakat ösztökéli. »Adjátok vissza nekik — írja — emberi jussaikat; szaggassátok, tépjétek széjjel lánczaikat; oldozzátok fel bilincseiket!«² Így törekszenek a magyar írók a művelődés, a haladás töretlen útjaira irányozni a nemzeti fellángolás sodró áráját.

Váczy János.

¹ *Realis securitatis indicatio. Solis veris patriotis dedicata*; 1791. Széll Farkas gyűjteményében volt. *Századok*, 1888. évf. XXII. köt. 947. 1.

² *Mindenes Gyűjtemény* 1790. évf. I. (ápr. 3.) sz.

A pozsonyi béke. 1491 nov. 7.

Vannak a magyar történelemnek olyan problémái, a melyek az ország határain túl is nagyobb figyelmet keltenek és a melyeknek megoldásával nemcsak a magyar történet-írók, hanem az osztrákok is foglalkoznak. Természetüknél fogva elsősorban ilyenek azok a kérdések, a melyek a Habsburg-család magyarországi trónörökösödésének okmányaira vonatkoznak és e tekintetben akadunk is olyan nehézségekre, a melyeket az egymástól igen eltérő állítások miatt csak nehezen lehet eloszlatni. Ilyen egymással szinte teljesen eltérő nézeteket találunk a magyar és az osztrák történetírásban egyaránt az 1491 nov. 7-én Pozsonyban megkötött és a Habsburgoknak a magyar trónon való örökösödésére nézve az 1463-iki soproni szerződéssel azonos megállapodást létrehozó békeszerződésre vonatkozólag.

Tudjuk, hogy ez a béke befejezte azt a háborút, a melyet Miksa indított szerencsésebb trónkövetelőtársa, II. Ulászló ellen. A meglehetősen hosszú békeszerződésnek nem minden pontja keltett egyforma érdeklődést, azonban igen sokat foglalkozott az irodalom a béke 11. pontjával, a mely a Jagelló-család kihalásának esetére szabályozza a magyar trón betöltésének módját. Ezen megállapodás szerint, ha Ulászló fiutód hátrahagyása nélkül halna meg, vagy ha maradna ugyan fiutóda, de ennek, vagy valamelyik utódának nem lenne fiugyermeke, Magyarország koronája Miksára, illetőleg az ő leszármazóira fog szállani. Hogy pedig a római királyt erről az örökösödésről annál inkább biztosítsák,¹ Ulászlónak a legrövidebb idő alatt országgyűlést kell összehívnia, a melynek idejéről értesíti Miksának Bécsben levő megbizottait, s erre az országgyűlésre, a melyen a római király követei is megjelennek, meghívja a »főpapokat, főnemeseket, városokat

¹ Quo regia romanorum maiestas de huiusmodi successione magis assecuratur.

s az ország többi tehetősebb rendeit. És az ott megjelenő főpapok, főurak, városok és az országnak egyéb rendei jelen megállapodást ünnepélyesen el fogják fogadni és mindnyájan s egyenként kötelezik magukat s utódaikat nyílt leveleikkel, hogy fenti esetre Miksát vagy utódait ismerik el királyukul és erre »nyilvánosan és ünnepélyesen ugyanazon országgyűlésen a római király követének jelenlétében meg fognak esküdni«. Ha pedig egyesek itt meg nem jelenének, a király pünkösdre új országgyűlést hív össze és az első diétán meg nem jelenők ezen végzik majd el ugyanazt, a mit a többiek már az előzőn elvégeztek.¹ Ulászló 1491 nov. 30-án kelt meghívójával 1492 febr. 2-ra tényleg össze is hívta az országgyűlést.² Erről az országgyűlésről az egykorú Bonfini és Tuberó azt írják, hogy ott a magyarok csak a németek által történt bizonyos módosítások után járultak a békekövetek által megkötött megállapodásokhoz; de a milyen határozottan állítja mindkét író, hogy a módosítás a németek által történt,³ ép oly kevésbé értesítenek bennünket arról, miben állott az a módosítás. E tudósításon kívül még néhány oklevél maradt ránk e nevezetes országgyűlésről, a mely oklevelekben részint többen együtt, részint egyesek külön-külön esküvel kötelezik magukat mindarra, a mit a béke 11. pontja foglal magában.

Ezeket az okleveleket 1844-ig egyáltalában nem ismerte az irodalom; akkor közölte először egy részük tartalmát Lichnovsky,⁴ szövegüket azonban csak 1849-ben tette közzé Firnhaber.⁵ Ennek következtében a XIX-ik század második fele előtt élő magyar történetírók első sorban az országgyűlés történetét elbeszélő két egykorú kútfőnek, Bonfininek és Tuberónak adataira voltak utalva és az ő elbeszélésük alapján azt a tényt állapították meg, hogy az 1492 febr. 2-ára összehívott országgyűlés a pozsonyi békét, úgy a mint azt eredetileg megkötötték, nem fogadta el. Ezt a nézetet vallja Katona is, a ki azonban azt is hozzáteszi, hogy az országgyűlésnek a békéhez való hozzá nem járulása az uralkodó-

¹ A béke szövege megjelent Firnhaber, »Beiträge zur Geschichte Ungarns unter der Regierung der Könige Wladislaus II. und Ludwig II.« c. könyvében 93—111. l.

² Kovachich, Vestigia 414. l.

³ Bonfini (1744-iki kiadás) 550. l. Tuberó, Schwandtner II. k. IV. könyv.

⁴ Lichnovszky, Geschichte des Hauses Habsburg VIII. k. registái közt.

⁵ Id. művében.

ház jogait nem csökkenti.¹ Ugyanezt állítja Commentariusai-ban Bartal is.²

Egészen megváltoztatta a helyzetet Firnhaber műve, a mely több olyan oklevelet foglal magában, melyeknek kiállítói ugyanarra kötelezik magukat, a mit a békeszerződés II. pontja kíván. Ez oklevelek szövege előtti értekezésében az újonnan felfedezett anyag felhasználásával veszi Firnhaber kritika alá Bonfini, Tubero és az őket hiteles kútfőként tekintő magyar történetírók állításait. Elfogadja azt, hogy az országgyűlés elégtelen volt a békével s nem is akart ahhoz járulni, de egyebekben elveti Bonfini és Tubero előadását, noha épséggel nem okolja meg, miért nem lehet hinni egyebekben is e két egykorú írónak. Mivel Tubero határozottan azt mondja, hogy némely feltételek elhagyásával fogadták el a magyarok a békét, Firnhaber ezt még se hagyhatja szó nélkül, azért erre vonatkozólag a jegyzetben ezt veti oda: »hogy ez csak a magyaromán írónak üres formulája, mutatják az ellenkezőt bizonyító okiratok.«³ Világos, hogy ez az állítás viszont nem igazolja azt, hogy Tuberónak nincs igaza.

Firnhaber állításainak mégis volt sikere Magyarországon. Szalay László magyar történelmében talán egy kissé határozatlanul, de mégis Firnhaber felfogásához látszik csatlakozni.⁴ Később azonban egyenesen ellene foglal állást.⁵ Horváth Mihály elfogadta Firnhaber állításait, sőt egy a valóságnak meg nem felelő mondattal fejezi be a pozsonyi békéről való elbeszélését, mondván, hogy az országgyűlésen tapasztalható elégtelenség után »a békéről többé szó sem tétetett nyilvánosan, de alattomban«⁶ mindent ráfordított Ulászló hogy az urak közül mentől többektől nyerjen ki okmányokat, melyekben a békét elfogadják, megerősítik, a mi azután sikerült is néhányaknál a 15-ön felül, a kik még mult év novemberjében adták ki okmányaikat.«⁷ Míg Szalay és Horváth óvakodnak attól, hogy teljesen azonosítsák magukat

¹ Historia Critica XVII. 257.

² III. köt. 245. l.

³ I. m. 15. l.

⁴ Magyarország története. III. 386.

⁵ Adalékok a magyar nemzet történetéhez a XVI-ik században, 56—72. l.

⁶ Az oklevelek t. i. az országgyűlésen keltek, tehát az »alattomban« kifejezés meg nem állhat s a béke is azt követelte, hogy »publice« adassanak ki.

⁷ Horváth Mihály, Magyarország történelme. III. 255.

Firnhaberrel, addig Fraknói¹ magáévá teszi Firnhaber állításait, és nem is veszi tekintetbe a Firnhaber véleményével ellenkező azon tényeket, a melyek az egykorú írók adatain alapulnak, s a melyeknek megczáfolását Firnhaber komolyan még csak meg se kísérti.

Az osztrák írókat Firnhaber felfedezése után is behatóan érdekelte a dolog. Ulmann ugyan még minden kritika nélkül, de némi diadalérzettel emlékezik meg az osztrák történetírás ezen nagy felfedezéséről s bizonyos fölénynyel nézi le azokat a magyar történetírókat, a kik mesterkedéseikkel el akarják venni ezen »kellemetlen tény« élet.² Sajnos, adós marad a felelettel, miért kellemetlen e tény a magyaroknak. De Huber már észreveszi, hogy Firnhaber nem igazolta eléggé az egykorú írók hitelességének hiányát s megjegyzi, hogy Bonfini állítása szerint a németek az országgyűlésen nem fogadták ugyan el a békét, de a megerősítő iratok az ellenkezőt mutatják, »ezek kiállítóit pedig csak nem nevezhetjük mind hazugoknak«; ³ a mi mindenesetre még mindig nem elég bizonyíték, mert valamely oklevélbe foglalt állítások valódiságát kétségtelenül nem az dönti el, vajjon egy ember mondja-e, vagy pedig sokan állítják ugyanazt.

A velünk teljesen egykorú osztrák történetírás valóban be is látta, hogy valamely kútfő hitelességét nem lehet olyanformán eldönteni, mint a hogy azt Firnhaber és Huber teszik, a kik szerint Tubero nem hiteles magyaromaniája miatt, Bonfini pedig azért nem, mert az ő hitelességének elismerése esetén az 1492 márczius 7-iki oklevelek kiállítóit mind hazugoknak kellene neveznünk. Turba tehát visszatér a régi magyar történetírók álláspontjára, s elismerve Bonfini és Tubero hitelességét más magyarozatát keresi az 1492 márczius 7-iki oklevelek létrejöttének. Tubero azon állítását, hogy a föltételek némely pontjának megváltoztatásával az országgyűlés elfogadta a békét, az 1492 márczius 7-iki oklevelek ellenére is elfogadja és keresi, mit változtathattak meg az országgyűlésen a béke feltételei közül. Arra az eredményre jut, hogy a változtatás a 11. pontban történt, mint a melyiknek az országgyűlés által elfogadott s így az 1492 márczius 7-iki oklevelekbe foglalt szövegében szigorúbban hangsúlyozták a választás jogát, mint a béke eredeti szövegében.⁴

¹ Magyarország története, szerk. Szilágyi Sándor. IV. 353., 354.

² Kaiser Maximilian I. cz. művében. I. 114.

³ Geschichte Österreichs. III. 307.

⁴ Geschichte des Thronfolgerechts in allen Habsburgischen Ländern 1156—1732. cz. művének 332., 333. l.

Még azt is hozzáteszi Turba, hogy ez a változtatás a békeszerződésnek mindkét uralkodó által már megtörtént jóváhagyása ellenére is lehetséges volt. Sajnos, Turba nem mondja meg elég részletesen, miben látja ő a változtatás lényegét, mert a mi a választás jogának nagyobb hangsúlyozását illeti, az mindössze abban áll, hogy a béke szavai szerint a magyarok Miksa utódai közül azt, »quem eligendum duxerint, pro suo legitimo et indubitato rege acceptabunt«, míg az 1492 márczius 7-iki oklevelek szerint tartoznak Miksa fiágon való leszármazóit »pro domino et rege eligere et acceptare«. Az eligere és acceptare szó mindkettőben egyaránt meglévén, csak a mondat szerkesztés által követelt stíláriis módosításról lehet ez esetben szó, nem pedig jelentős a szöveg értelmét megváltoztató átalakításról, a mit különben a békeszerződés, a mely szóról-szóra közli a leteendő eskü szövegét, nem is engedett volna meg.

A kérdés történetének ezen igen rövid ismertetéséből is kitűnik tehát, hogy a pozsonyi szerződésnek a magyar országgyűlés által történt tárgyalására nézve háromféle nézet áll fenn: 1. a pozsonyi békét az 1492 febr. 2-ára összehívott országgyűlés elvetette, s ez az állítás az egykorú Bonfini és Tubero előadásán alapul; 2. elfogadta változtatás nélkül, mint az 1492 márczius 7-iki oklevelek igazolják, tehát a nevezett írók tudósítása nem hiteles, 3. elfogadta, de megváltoztatva, mert a fenti okleveleken kívül az egykorú írók állításai is hitelt érdemelnek. Próbáljunk meg eligazodni, mit lehet ezen egymással annyira ellenkező állításokból kétségbevonhatatlan tényekként leszögezni.

Mindenekelőtt meg lehet állapítani bizonyos az egy mástól eltérő nézetek mindegyike mellett megálló tényeket s ezek a következők: az 1491 nov. 7-én kelt pozsonyi békeszerződés 10. pontja értelmében Ulászló kötelezi magát arra, hogy egyrészt ő maga, másrészt pedig az egész ország az örökösödésre nézve a Habsburgokkal kötött régi megállapodásokat helybenhagyják, megerősítik és megújítják. Milyen módon történjék ez a megújítás a király részéről, arról a békének ezen pontjában nincsen szó, ellenben a béke 46. pontjából ez egészen világos. E szerint Ulászló egy külön oklevél által teszi ezt meg, a mely oklevélbe az egész szerződést belefoglalja s ennek az oklevélnek legkésőbb 1492 január 20-áig Miksa kezében kell lennie. Tényleg e szerint is járt el Ulászló. Az 1491 decz. 6-án kelt oklevelébe szóról-szóra belefoglalta az egész szerződést és azt minden pontjában

megerősítette és helybenhagyta.¹ Viszont a béke 11. pontja pontosan körvonalozta, mint kell az egész országnak (universum regnum) az örökösödésre vonatkozó régi megállapodásokat megerősítenie és megújítania. E szerint »hogy a római királyi felség erről a trónon való következésről annál inkább biztosíttassék«, Ulászlónak a lehető legrövidebb idő alatt országgyűlést kell összehívnia, hol a jelenlevők egyenként és összesen Miksa követeinek jelenlétében megesküsznek és oklevelet adnak ki arról, hogy a Jagellók kihalta esetén Miksát és utódait elfogadják magyar királyokul. Ulászló a béke ezen pontjának értelmében 1491 nov. 30-án 1492 febr. 2-ára össze is hívta ezt az országgyűlést.²

Fontosnak tartjuk mindjárt ez alkalommal kiemelni azt, hogy a pozsonyi békének az országgyűlés által való elfogadása kifejezés nem teljes pontossággal fejezi ki azt, a miről a békében tényleg szó van. A békeszerződés 11. pontja t. i. nem úgy szól, hogy az országgyűlésen az egész békeszerződést vagy annak csak egy pontját is el kell fogadni, hanem pusztán arról beszél, mint kell az országgyűlésen eljárni, hogy a római király a magyar trónra való következésről minél inkább biztosíttassék.³ Hogy a béke elfogadása vagy el nem fogadása tényleg nem tartozott az országgyűlés elé, abban a magyar történetírókkal szemben kétségtelenül igaza van Firnhabernak,⁴ de téved abban, hogy ezt az állítását a 11. pont által előírt eljárási módra is vonatkoztatja, a melyről pedig a béke expressis verbis azt mondja meg, hogy az országgyűlésen kell megtörténnie. Abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy nemcsak a béke szavaival, hanem pozitív adattal tudjuk kimutatni, hogy a béke megerősítéséhez a király hozzájárulása után nem volt szükség az országgyűlés hozzájárulására. A béke 29. pontja a zagoriai grófok várairól úgy intézkedik, hogy Székely Jakab (kinek e várakat Mátyás azon föltétellel adta át, hogy az ő halála után azokat Corvin kezébe bocsássa) adja e várakat Ulászló kezébe, a ki az e várak miatt a zagoriai grófok és Corvin közt folyó perben az ország törvényei szerint tesz majd igazságot s a kinek az ő ítélete értelmében joga lesz a várakhoz, annak haladék nélkül átadja őket. Ha a békéhez az országgyűlés hozzájárulására lett volna szükség,

¹ Megvan Firnhaber i. m. 124—126.

² Kovachich, Vestigia 414/15.

³ A béke 11. §-a egyenesen így kezdődik: Item quo regia romanorum maiestas de huiusmodi successionem magis assecuretur etc.

⁴ I. m. 4. l.

1492 márczius 7-ike előtt e tekintetben se lehetett volna semmiféle intézkedést tenni. Mégis csaknem két hónappal márczius 7-ike előtt, 1492 jan. 10-én ír Corvin Székely Jakabnak, hogy a szóban forgó várakat a két uralkodó közt kötött béke értelmében haladéktalanul adja át Ulászlónak,¹ kétségtelenül biztosítván bennünket e levelével arról, hogy az egykorúak a békét a két uralkodó által történt aláírásával végérvényesnek tekintették és Corvin még csak czélzást se tesz arra, hogy a béke érvényességéhez az országgyűlés hozzájárulására van szükség. Pedig ezt bizonyára nem mulasztotta volna el bevárni, ha a békében úgy lett volna, mert saját anyagi érdekét kellett háttérbe szorítania. Pedig ő olyan pontosan ismeri a békét, hogy annak ezt a pontját szinte szóról-szóra idézi.²

A béke érvényességéhez tehát kétségtelenül nem volt szükséges az országgyűlés hozzájárulása, ellenben a békének II. pontja arról intézkedett, hogy bizonyos megállapodás megtörténésének nagyobb biztossága czéljából mint kell majd Ulászlónak eljárnia. Tudjuk, hogy ez a pont a régi örökösödési egyezségek megújításának módjáról szól és ennek megtörténte kellett az 1492. febr. 2-iki országgyűlés. Az országgyűlési meghívó egyenesen kijelenti, hogy az országgyűlést a most megkötött béke következtében hívják össze,³ de szó sincs benne arról, hogy a megerősítéséhez való hozzájárulás megnyerése czéljából adják ki a regalisokat.

Az 1492. évi februári országgyűlésről alig tudunk többet a semminél.⁴ A béke II. pontja által az örökösödésre nézve kívánt eskü letételéről igen sokan hallani sem akartak és szó

¹ 1491 jan. 10-én, Budán kelt oklevele az Országos levéltárban D. L. 19784.

² Ennek igazolására ide iktatjuk a béke s az oklevél szavait. A béke 29. §-a így szól: Item de castris comitum de Zagoria ita conventum est, quod Jacobus Zekel ea castra *ad fideles manus domini Bladislai regis tanquam tertiam personam* resignet et... ipse d. rex Bladislavus *iuxta regni consuetudinem... iustitiam administret*.... Corvin levele: Castra... quae alias... comitum de Zagoria fuerunt, *ad manus fideles... domini Wladislai regis* tradantur et tandem S. M. inter nos et eosdem comites in facto eorundem castrorum, quod iustum fuerit, *iuxta huius regni legem et consuetudinem decernat*;... decrevimus *illa castra ad manus S. M. tanquam tertii iuxta huiusmodi tractatum* condescendere.

³ A béke s meghívó szavai egyeznek. Béke szerint kell a dieta »huius rei ac aliorum negotiorum regni gratia«, a meghívó szerint »ob quam quidem rem et alia item plurima negotia.«

⁴ Hogy mindjárt febr. elején megnyílt, azt bizonyítja egy Budáról febr. 20. kelt levél, mely szerint tárgyaltak a béke felől, de még nem határoztak semmit. Országos levéltár. D. L. 19795.

se lehetett arról, hogy azt mindenki letegye, a ki az országgyűlésen megjelent. Mivel a béke nem szólott arról, mi lesz akkor, ha az országgyűlésen jelenlevők nem mindnyájan akarják letenni az előírt esküt, valami újabb megegyezésnek kellett létrejönnie a szerződő felek közt. Turba egy olyan compromissumot tétel fel, a mely a 11. pontba foglalt eskü szövegének megváltoztatásából állott volna. De ez nem igen valószínű, mert 1. a régi t. i. az 1463-iki egyezségnek megújításáról volt szó, ezt pedig nem lehetett másképp megújítani, mint a hogy az szólott, 2. ha Miksa fenntartja az örökösödési jogát Magyarországra, nem is lehet szó compromissumról, mert vagy elismerik itt azt a jogot, vagy nem, de középút nincsen.

Marad azonban egy lehetősége még a megegyezésnek. Ha az országgyűlésen jelenlevők közül nem mindenki teszi le az előírt esküt s csatlakozásáról se ad ki oklevelet, még mindig közelebb áll egyrészt a 11. pont kívánalmához, másrészt Miksa elérendő céljához az, ha Miksa örökösödési jogának elismerésére az olyanok tesznek esküt, s adnak ki róla oklevelet, a kik a béke ezen pontjával egyetértenek. Erre nézve kellett tehát valami egyezséget létrehozni, a mely abban állott volna, hogy a béke szövegének azon pontjától, mely szerint az országgyűlésen jelenlevők mindnyájan adjanak oklevelet s tegyenek esküt, ettől a követeléstől Miksa álljon el és elégedjék meg azzal, hogy csak azok teljesítsék a 11. pontban előírtakat, a kik akarják, de az ellenkezőket nem kell erre kényszeríteni. Ez talán annyiival is könnyebben mehetett, mert a béke ezen pontja már eleve se mondotta ki, hogy ennek nem teljesítése érvénytelenné teszi a békét. Erre az engedékenységre kellett tehát rábírní Miksát és a főszerep Miksa magyarországi megbízottjaira hárult, a kik látván az országgyűlés hangulatát, meggyőzhették Miksát arról, hogy a 11. pontot tökéletesen végrehajtani úgy se lehet. Az a körülmény, hogy a márczius 7-én kelt oklevelek kiadása után nem Miksa, a kinek az érdekében ez oklevelek keltek, hanem Ulászló adja adományul Miksa egyik követének, Prüschenk Henriknek Kőszeg várát,¹ világosan azt mutatja, hogy Miksának a magyar országgyűlésen megjelenő oratora Ulászlónak nagyobb szolgálatot tett, mint a saját urának. És ezt az adományt Ulászló egyenesen Prüschenk Henriknek a béke körül szerzett érdemeivel okolja meg;² az a jó szol-

¹ 1492 márcz. 18. Országos levéltár. D. L. 19810.

² Mivel az oklevél több mint négy hónappal kelt a béke megkötése után, nem is lehet magának a békekötésnek actusára gondolnunk.

gálat pedig alighanem abban állott, hogy mint Miksa egyik bizalmasa ő közvetített olyan értelemben, hogy Miksa elégedjék meg azok esküjével, a kik az országgyűlésen önként hajlandók az esküt letenni. Hogy ez a feltevésünk nagyon is alapos, azt Tubero és Bonfini adata bizonyítja, a kik egyhangúlag azt írják, hogy a németek módosítottak a feltételeken és az azokba foglalt követelések egy részét elengedték.¹ Ez az elengedés pedig nem lehetett a választás jogának az eskü szövegében való hangsúlyozása, mert az egyformán benne van a békében s a márczius 7-én kelt oklevelekben, hanem csakis annak a kívánságnak elejtése, hogy az országgyűlésen mindenki tegye le az előírt esküt. Ugyanezt bizonyítja még közvetlenebbül egy 1492 márczius 22-én Esztergomban kelt követjelentés,² a mely hűségesen elmondja, hogy Miksa megbizottjai a köznemesektől is követelték az esküt, de azok nem voltak hajlandók azt letenni; sőt még a főnemesek között is merültek föl e tekintetben bizonyos eltérések; végül is abban egyeztek meg, hogy csupán a főpapok és főnemesek teszik le az esküt, azok is csak most ez egy alkalommal, nem pedig minden trónváltozásnál a Habsburgok uralomra jutásáig, mint a hogy azt a béke szövege kívánta. Az az egy hónap tehát, a mi az országgyűlés kezdete és a sokszor említett oklevelek kiállítása közt eltelt, nemcsak arra volt szükséges, hogy az országgyűlésen mentől több jelenlevőt nyerjenek meg az eskü letételére, hanem arra is, hogy Miksát vegyék rá kívánalmainak mérséklésére. A siker teljes volt: a 12. pontban kívánt diétát a további eskületétel céljából már nem is hívták össze. Sajnos, nem tudjuk igazolni, mekkorára rugott azok száma, a kik jelen voltak ugyan az országgyűlésen, de a kiknek neve még sem szerepel a márczius 7-iki okmányokon, de azt hiszszük, elég kimutatnunk csak annyit is, hogy egy ilyen ember volt, mert már az is úgy dönti el a kérdést, hogy nem minden az országgyűlésen jelenlevő tette le a béke 11. pontja értelmében kívánt esküt. Ilyen esetre pedig tudunk hivatkozni. Ha olyan nevezetes családba tartozó férfiú, mint a milyen az egyik Nagylучei, noha febr. 20-tól kezdve márczius 26-ig kimutathatólag állandóan Budán van,³ és még sem szerepel a márczius 7-iki oklevelek kiállítói közt, kétségtelenné teszi

¹ Bonfini szerint: *temperatis cum legatis conditionibus*, Tubero szerint: *quibusdem ex conditionibus Alemanni demptis*.

² A M. T. Akadémia történelmi bizottságának oklevél-másolatai között.

³ Nagylучei János Budáról keltezi leveleit 1492 febr. 20-án

azt, hogy az egykorú írók s követjelentés adatai teljesen megbízhatók és tényleg nem tette le mindenki, a ki az országgyűlésen megjelent, a II. pont által kívánt esküt.

Mi most már ezek után a Firnhaber által közölt okleveleknek jelentősége és miért elégedett meg Miksa kevesebbel, mint a mennyit a béke kívánt. ?

Fraknoi azt mondja, hogy Ulászlónak végül is sikerült a Miksa-ellenes mozgalmat lecsillapítani, de hogy milyen módon és milyen eszközökkel érte el ezt, arról a történelmi emlékek nem szólnak ; »valószínűleg az ország belső békeségének helyreállítása érdekében hozták meg a rendek az önmegtagadás áldozatát ; annyi bizonyos, hogy 1492 márcz. 7-én két oklevél állítatott ki, a melyeknek egyikében Magyarország rendei, másikban Horvátország rendei a békességet megerősítik.«¹ Tényleg önzetlenség volt-e indító oka annak, hogy az oklevélben névleg felsoroltak ez okmányt kiadták, azt mindjárt látandjuk. De arra már most is választ adhatunk, vajjon csakugyan Magyarország rendei erősítették-e meg. Láttuk, hogy nem, sőt még egy igen fontos dolgot tehetünk hozzá : az 1492 márczius 7-iki oklevelekben a nevek felsorolása után álló *ceterique barones, proceres et nobiles regni Hungariae et partium Trassilvanarum* kifejezés egyszerűen nagyzolás és üres phrasis, a mely csak a nagyobb hatás kedvéért van ott. Mások, mint a kiknek nevei az oklevél kezdetén fel vannak sorolva, ugyanazon oklevél kiállítására alkalmával nem tették le a kívánt esküt, mert a II. pont világosan megmondja, hogy a jelenlevőknek személyesen külön-külön kell letenni a kívánt esküt ; ha tehát a felsoroltakon kívül lett volna még más valaki is, a ki az esküt le akarta volna tenni, annak nevét nem lehetett volna kihagyni és nem is hagyták volna ki a diplomából, mint a hogy az esküt márczius 7-ike után letévőktől is vettek oklevelet és nem értették be őket a *ceterique barones, proceres et nobiles* sorába.

Firnhabernek a márczius 7-iki oklevelekre vonatkozó nézete csodálatos vegyülékét mutatja a világos látásnak és a szándékos észre nem vevésnek. Abban tökéletesen igaza van, hogy abban a korban nemzetközi szerződéseket nem terjesztettek az országgyűlés jóváhagyása alá, s ez áll a pozsonyi békére nézve is, mint a melyet az országgyűlés bevárása nélkül, 1491 decz. 6-ikán szentesített is Ulászló ; de ennek

(Országos levéltár D. L. 19795), márcz. 5-én (u. o. 19804), márcz. 26-án fassiót tesz a budai káptalan előtt (u. o. 19820.)

¹ I. m. 353/4.

megjegyzése ellenére azután meg azt az álláspontot fogadja el ugyanő, hogy az országgyűlés mégis elfogadta a pozsonyi békét, mert a márczius 7-iki oklevelek »in dieta super hac re indicta« keltek. Ez az általa nagyon fontosnak tartott kifejezés t. i. »in dieta super hac re indicta« kétségtelenül nem jelent annyit, hogy egy ilyenfajta hely- és időmeghatározásnak egy okmányban való előfordulása azt az okmányt országgyűlési határozat erejével ruházza fel. Hiszen ugyanezen országgyűlés lefolyása alatt ad ki Báthory István országbíró Corvin Jánosnak egy ítéletlevelet, a melyben a helyet és időt a Firnhaber által idézett kifejezésnél sokkal pontosabban így határozza meg: in praesenti dieta . . . pro concludendis tractatibus de pace inter S. M. ac ser. principes dominos Fridericum imperatorem necnon Maximilianum . . . firmanda . . . hic Budae . . . celebrata,¹ de az ítélet ezen keltezés ellenére mégis csak az országbíró személyes ténye marad, nem pedig országgyűlési határozat. Az in dieta super hac re indicta kifejezés nem egyéb, mint a 11. pont »illic comparentes«-ének jelzése az eskülevélben. Sőt erre nézve is azt mondhatjuk, a mit fennebb a ceterique barones et proceres regni kifejezésre: ezek a szavak se fedik mindenik oklevélben a valóságot és csak azért vannak benne az összes oklevelekben, hogy azoknak tekintélye mennél nagyobb legyen. Mert ez a hely és időmeghatározás ép úgy benne van azon oklevelekben, a melyeket tényleg az országgyűlés tartama alatt adtak ki, mint azokban, a melyek nem Budán, és nem is az országgyűlés ideje alatt keltek. Kolozsvár, Brassó, a szász székek, Pozsony és Medgyes által kiállított eskülevelekben épen úgy »in praesenti dieta seu conventu regnicolarum super ea re indicto« történik az eskü letétele mint a márczius 7-iki oklevelekben, pedig az első Kolozsvárott kelt 1492 április 27-én (mikor már az országgyűlés is véget ért), a második Brassóban április 29-én, a harmadik Nagy-Szebenben május 6-án, a negyedik Pozsonyban június 5-én, az ötödik pedig Medgyesen.² Szóval a 11. pont egyik lényeges rendelkezéséből, a mely arról szól, hogy az esküt az országgyűlésen minden megjelenőnek le kell tenni, miután ez a kívánság a maga egészében nem valósult meg, épen úgy phrasis lett, mint a hogy az történt a ceterique barones et proceres kifejezésnek az oklevél szövegében való használatánál. Vagyis

¹ 1492 ápr. 10-én kelt oklevelében. Országos levéltár D. L. 37673.

² L. ez okmányokat Firnhaber i. m. 157—163., 164—165., 166—167. l.

valamilyen az író által beigazolni kívánt álláspontnak kedvező kifejezés egyedül még nem bizonyíték az író állításának helyessége mellett, a mint pedig Firnhaber azt természetesnek találja.

Azt hiszszük, hogy sikerült az eddig ismert és elfogadott, de egymással ellentétes nézetekkel szemben bizonyos dolgokat, mint kétségtelen tényeket megállapítanunk s ezek a következők: 1. a pozsonyi béke a maga egészében nemcsak nem került elfogadása céljából a magyar országgyűlés elé, hanem nem is tartozott oda; 2. viszont a béke 11. pontja pontosan előírta, mint kell eljárni az örökösödésre vonatkozó régi megállapodásoknak a 10. pontba foglalt megújítására nézve s végül 3. mivel ennek a 11. pontba foglalt módzatnak az országgyűlés ellenállása miatt egész terjedelmében eleget tenni nem lehetett, azért Miksa megelégedett azzal, hogy csak azok adjanak ki eskülevelet a kik akarnak, sőt a 11. ponttól még azt az eltérést is megengedte, hogy ezek az okmányok ne az országgyűlésen adassanak ki, a mint hogy a városok esküjéről szóló oklevél már nem is kelt Budán. Ezek a megállapítások minden eddigi állítással szemben adatokkal pontosan igazolható tények; felelni kell azonban még két kérdésre: 1. miért tették le a 11. pontban megkívánt esküt azok, kiknek okmányai ránk maradtak; 2. mi haszna vagy mi előnye volt Miksának ez oklevelekből, vagyis miért járult hozzá a 11. pontba foglalt kategorikus kívánságának fent ismertetett mérsékléséhez?

Fraknóinak az az okoskodása, hogy »az ország belső békéjének helyreállításáért hozták meg a rendek az önmegtagadás áldozatát«, épenséggel nem állhat meg, mert a Miksa ellen való háború a dolog lényegét tekintve nem polgárháború, mivel Miksát nem választották meg Ulászlóval együtt Magyarország királyává, tehát ő valójában külső ellenség; sőt a háború épen a béke megkötése előtt kezdett a magyarok javára fordulni, úgy hogy annak továbbfolytatása épenséggel nem mutatott kilátást a mostani békénél súlyosabbnak bekövetkezésére. Azonkívül a Jagellók korának története általában azt bizonyítja, hogy az érdekek döntenek s szinte ismeretlen fogalom az önmegtagadás. A háború megszüntetése ez alkalommal is nem a rendekre, hanem Ulászlóra nézve volt fontos, mert minél tovább tart a háború, annál többen pártolhatnak el tőle és így trónja is veszedelmbe kerülhet. Hiszen arról is van tudósításunk, hogy épen a márczius 7-iki eskü letevői, Corvin, Újlaky, Szapolyai, a kalocsai érsek és a pécsi püspök küldöttek még

1490 okt. 20-a előtt titkos követséget Miksához s kilátásba helyezték, hogy őt királyuknak ismerik el,¹ pedig ekkor név szerint is ugyanezeknek még 33 szövetségestársukat ismerjük, a kik között az ország leghatalmasabbjai szerepelnek és fel kell tennünk, hogy ezek 33-an nem azért léptek Corvinékkal szövetségre, mivel nem értettek velük egyet, hanem azért, mert ők is Miksa-pártiak voltak.² Heten e szövetségesek közül névleg is fel vannak említve a béke 24. pontjában, mint nyilvános Miksa-pártiak.³ Ezek mutatják nekünk világosan, hogy Ulászlónak volt első sorban érdeke a békének a békekötő felek által történt megerősítése után annak minden pontban való pontos végrehajtása és megtartása, nehogy a háború újra kezdődjék. Ha másképp nem ment neki, még adományok útján is azon kellett lennie, hogy a jelenlevők esküt tegyenek, a mint a 11. pont kívánja, a Habsburg-örökösödségre. A király által adományokkal lekötöztetettek természetesen eleget is tettek Ulászló felszólítására a 11. pont követelésének s hogy ez a királyi felszólítás nem hiányzott, azt bizonyítja Ráskai Balázs esete, a ki 1492 márczius 16-án kelt oklevelében nyíltan kijelenti, hogy ő Ulászló megbízásából és akarata folytán tette le az esküt a Habsburg-trónörökösödségre.⁴ Az Ulászló által erre megnyerteken kívül természetesen nem volt semmi kifogásuk a 11. pontba foglalt eskü letétele ellen azoknak, a kik Miksa személyes hívei voltak, a kik tehát a Habsburg-királyt — nyíltan vagy titokban — már eddig is elfogadták, a kik tehát az eskü nyilvános letevésével csakis a maguk posztóját erősítették Miksával szemben, de egyuttal lekötöztették maguknak Ulászlót is, a ki megígérte az eskünek az országgyűlésen megjelenendők által való letételét, mielőtt tájékozva lett volna arról, vajjon hajlandók-e le is tenni az illetők.

Nem vagyunk ugyan abban a szerencsés helyzetben, hogy az 1491. és 1492. évben kiadott összes királyi okleveleket ismernénk, se Miksa párthíveinek a béke 24. pontjában

¹ Kraus, Maximilans I. Beziehungen zu Sigmund von Tirol. 34. l.

² A cseh főurak által számukra kiállított, 12 pecséttel ellátott s 1490 aug. 28-tól 1490 nov. 11-ig érvényes *salvus conductus* megvan az Országos levéltárban. D. L. 37671.

³ Ezek: Nicolaus et Jacobus Bánfi, Ladislaus Kanizsa, Nicolaus del Zeech, Johannes Ellerbach de Monyorókerék, Jacobus Zekel. Franciscus Beryzlo.

⁴ De commissione et voluntate... regis Wladislai eidem ser, domino Maximiliano in praesentia oratorum suorum iuravi et promisi.

közölt listáját nem tarthatjuk teljesnek,¹ de mégis azt látjuk, hogy a márczius 7-iki oklevelek kiadói első sorban azok köréből kerülnek ki, 1. a kik az 1490 augusztus végén már meglevő és Corvint is magában foglaló fentemlített szövetkezésnek tagjai voltak, 2. a kik a békét kötötték, vagy azt még az országgyűlés összehívása (1491 nov. 30.) előtt elismerték, a nélkül, hogy az egész békére, vagy annak 11. pontjára esküt tettek volna, 3. a kik az 1491. év második felében vagy az 1492. év elején Ulászlótól adományt kaptak, 4. a kik Miksa által a békében megnevezett, vagy általa bizonyára fontos okból meg nem nevezett, de okmányokkal igazolható Miksa-pártiak voltak. Ezt az állításunkat adatokkal is tudjuk igazolni.

Szerepelnek tehát mint az 1492 márczius 7-iki oklevelek kiadói a Corvint is magában foglaló, kétségtelenül Miksát támogató, de nem nyilvános Miksa-párti 1490. aug. 28.-a előtt alakult szövetkezésnek tagjai közül a következők:² Corvin, Péter kalocsai érsek, Zsigmond pécsi püspök, Újlaky, György rácz despota, Bertalan vránai perjel, Héderváry Miklós, Bánfi Miklós és Jakab, Kanizsai László, Rozgonyi István, Ráskai Balázs, Tárnok Péter, Both András, Batthyányi Boldizsár, Bethlen Miklós, Czobor Márton, Bánfi András, tehát 18-an a szövetségre lépő 38 közül; 2. a pozsonyi béke megkötői: Bakócz, Báthory István, s a békét helyette aláíró testvére Báthory György és Ország László; rajtuk kívül a békének előzetes elfogadói ú. m. Oszwald zágrábi, Valentinus váradi, János csanádi, Miklós váci, István szerémi, Lukács boszniai püspökök Domokos székesfehérvári prépost, Szentgyörgyi János és Péter, Losonczi László, Drágfi Bertalan, Thuróczy György, Dóczy Péter és Pethő Miklós; 3. azok, a kik Ulászlótól a békekötés körül eső időben adományt nyertek: Frangepán János, Kanizsai Miklós, Rozgonyi István, Drágfi Bertalan, Oszwald zágrábi püspök, Thuróczy György, Kiniszy Pál, Geréb László és Geréb Péter, Szentgyörgyi Péter, Egerváry László, Barlabácssy Lénárd s Báthory István³ és végül 4. a Miksa-pártiak: Vitéz János

¹ Ismerünk ugyanis olyan Miksa-pártiakat, kik itt nem szerepelnek. Hogy e pont nem is akarta az összeseket felsorolni, azt a névleg felsoroltakat magában foglaló mondatra következő mondat első szavai mutatják: *prae-fati et alii quicunque adhaerentes et confoederati ro. regi hic suis nominibus non designati.*

² Nevüket l. az Országos levéltár D. L. 37671. sz. oklevelében.

³ Frangepán Jánosnak szóló adomány 1491 jun. 2-ről Orsz. levéltár D. L. 38554, Kanizsainak 1491 okt. 21., u. o. 19757., Rozgonyinak 1492 máj. 30., u. o. 19848., Drágfinak 1491. decz. 13.,

veszprémi püspök¹ Kanizsai László,² Frangepán János és Miklós,³ Bánfi János,⁴ Corvin János,⁵ Szapolyai István,⁶ Újlaky Lőrincz,⁷ Bánfi Miklós,⁸ Batthyányi Boldizsár⁹ és Bocskay Péter.¹⁰ Az az a 11. pont által előírt esküt letevők legnagyobb része — mert a teljesen jelentéktelen, de igen nagyszámú horvát követeket nem vehetjük komolyan — beletartozik a fenti négy kategóriába ; vagyis még a rendelkezésünkre álló csekély okleveles anyag mellett is ki tudunk annyit mutatni, hogy az 1492 márczius 7-iki okmányokat kiadó körülbelül 100 egyén közül¹¹ 18-an beletartoztak a Corvint és magában foglaló, de nem nyilvános Miksa-párti szövetségbe, 18-an már 1492 márczius 7. előtt hozzájárultak a pozsonyi béke minden pontjához, 13-án az oklevél kiadása körül eső időben Ulászlótól adományt kaptak, 11-en pedig beigazolhatóan Miksa-pártiak. Azokat a kik a fenti négy kategóriákban kétszer is előfordulnak, csak egyszer számítva az esküt tevő száz egyén közül 46-ról pontosan ki tudjuk mutatni azt az érdeket, a mi őket az eskü letételére bírta. Talán valamikor sikerült az esküt letevők közül még többre nézve is kimutatni ugyanezt, de ez a most kinyomozható kétségtelenül igen jelentékeny szám is nagyon világosan mutatja nekünk, hogy itt önzetlenségről, vagy áldozatról nem lehet szó.

Miért tartotta Miksa olyan fontosnak a Habsburg-örökösödésre vonatkozó eskü letételét és az azt magában

u. o. 27972., Oszwaldnak 1491 júl. 31., M. N. Múzeum Törzsanyag, Thuróczynek 1492 márcz. 7. Orsz. levéltár 29327 ; Kinizsy, Geréb László és Péter kapták Bánfi Lőrincz, Kishorváthi János és a Beriszlík javait 1492 márcz. 17., u. o. 19805, Szentgyörgyi 1491 decz. 4., u. o. 19773, Egerváry 1492 márcz. 24., u. o. 19817, Barlabássy 1492 márcz. 25., u. o. 26448, Báthory 1492. ápr. 28., u. o. 26812.

¹ Megnevezve a béke 24. pontjában.

² U. o.

³ Monumenta Hungariae hist. Diplomataria XXXVIII. k. 217., 228. l., van megnevezve Fr. János ; Fr. Miklós pedig a béke 24. pontjában és az 1490 okt. 31-iki oklevélben. Orsz. levéltár D. L. 19686.

⁴ A béke 24. pontjában.

⁵ Kraus, Die Beziehungen etc. 34. l.

⁶ U. o.

⁷ U. o.

⁸ 1490 okt. 19., okl. Országos levéltár D. L. 25367.

⁹ 1491 máj. 15-iki oklevél. U. o. D. L. 19718.

¹⁰ U. o.

¹¹ A horvátok Ulászló alatt már nem személyesen, hanem követek által voltak képviselve az országgyűlésen. Több mint 60 horvátnak megjelenése az országgyűlésen már azt mutatja, hogy e számmal ellensúlyozni kell a magyarokat.

foglaló oklevelek kiadását? Kétségkívül nem akarta ezzel azt bizonyítani, hogy Magyarországon az országgyűlés elfogadta a Habsburgok örökösödését és hogy a békének erről szóló pontja most már nemcsak békeszerződés, hanem egyuttal törvény erejével is bír, mert a törvénynek nem az volt a formája, hogy abban névleg felsorolják azokat, a kik azt elfogadják. E korból már több decretum eredeti példánya maradt ránk, s azoknál mindig a király aláírása és pecsétje az, a mely a decretum törvény voltát jelzi.¹ Egy állítólagos országgyűlési végzés maradt csak ránk ezen időből, a mely hasonlóképen felsorolja mindazok neveit, a kik ezt a megállapodást elfogadják s ez az 1518. évi április 24-iki országgyűlés végzéseit magában foglaló okmány, a melynek legfőbb megállapodása az egyforintos adó. Mivel pedig az elfogadók neveit felsoroló megegyezés az országgyűlés egy részének, a köznemességnek eltávozása után jött létre, tehát nem foglalta magában az országgyűlésen ott levő összes megjelenők megegyezését, a király, illetőleg az ő nevében kormányzó tanács nem is egy forint, hanem csak 50 denár adót kért, mint a mihez az egész országgyűlés hozzájárult, nemcsak annak egy névleg is felsorolt része; tehát a nem a közmegegyezést tartalmazó, hanem a hozzájárulókat névleg felsoroló okmányt nem tartották törvény erejével bírónak, noha országgyűlésen jött létre.² Ez az 1518-iki megállapodás formáját tekintve hasonló az 1492-iki oklevelekhez és ez a hasonlóság is azt mutatja, hogy a márczius 7-iki oklevelek tehát nem foglalnak magukban országgyűlési határozatot, hanem csak annyit jelentenek, a mennyi tényleg beléjük van foglalva, hogy t. i. az oklevélben névleg felsoroltak esküvel kötelezik magukat arra, hogy a Jagellók kihalása esetén a Habsburgoknak adják át a magyar trónt. Hogy ezt nem kell okvetlenül a dietán kijelenteni s ez a kötelezettség mégis kötelezettség marad, azt jól tudta Miksa is s ez az oka annak, hogy az országgyűlésen kiadott okmányokon kívül maradtak ránk olyan oklevelek is, a melyekbe foglalt eskü már nem kelt az országgyűlésen és a melyeket Miksa mégis elfogadott, ez által kötelező erejűeknek ismervén el őket. Az eskü letételének színhelyéül csak azért kötötték ki a békében az országgyűlést, mert ott nagyobb tömeg van együtt és sok emberre nagy hatást lehetett várni abból a tényből, ha igazolják előttük, hogy hatvanan-hetvenen már

¹ Csánki, Tizenegypecsétes oklevél. Turul 1887. évf. 5. l.

² L. A magyar országgyűlések története II. Lajos korában cz. munkámnak 20. l.

elfogadták azt, a mit tőlük kérnek vagy kívánnak. Ez esetben tehát az volt fontos, hogy Miksa birtokában lehessen olyan okleveleknek, melyekben mindenekelőtt tömegesen, majd később egyenként is kötelezik magukat a magyarok a Habsburg-örökösödés elfogadására ; de ez a kötelezettség nem közjogi, hanem magánjogi érvényességű. Legjobban egy igen modern okmányhoz lehetne a márczius 7-iki okleveleket hasonlítani, ahhoz a nyilatkozathoz, melyben a szabadelvűpárt megalakulásakor a főrendiház egyes tagjai aláírásukkal kötelezték magukat arra, hogy a főrendiház ülésain a kormányval fognak szavazni.¹ Ez persze egy nagyon is modern állapot eredménye az 1492-iki állapotokhoz képest ; de vajjon a viszonyok által teremtett változásoktól eltekintve, nem találunk-e az 1492. év körüli időben olyan jelenségeket, hogy azok, a kik valamely közös cél elérésére akarnak érni, valamilyen módon kötelezik is magukat arra, hogy ennek a cél eléréséért együttes erővel harcolnak?

Ez aligha fordult volna elő ez időben, ha még mindig olyan erős király van az országnak, a minő Mátyás volt. Az ő uralkodása alatt 1461-től kezdve nem is találunk olyan oklevelet, a mely az alattvalók közt a király mellett vagy az ellen irányuló szövetkezést hozna létre. Nem is volt szükség arra, hogy az alattvalóknak egymás kölcsönös támogatásával kelljen magukat megvédeni, mert megvédte őket a király. De az ő halála után, a mikor Ulászlót választják meg királynak, viszont Miksa és János Albert a maguk jogait követelve támadást indítanak Ulászló ellen, bizonytalanná válik minden. Épen azok érzik legjobban az erők egyesítésének szükségét, a kiknek vagy active vagy félreállásukkal részük volt Ulászló megválasztásában. Már 1490 aug. 15-én kötnek egymással szövetséget Corvin János, Nagylucsei Dóczy Orbán, Bakócz Tamás győri, Filipecz János váradi, Ernuszt Zsigmond pécsi püspökök, Bertalan vránai perjel, Báthory István és Ráskai Balázs, hogy megvédhessék magukat ellenségeik ellen, ezt a szövetséget pedig esküvel és az esküttevők pecsétjével ellátott oklevéllel erősítik meg.² A szövetkezésüket

¹ Eredetije a zseléyi Zichy-Ferraris levéltárban.

² Országos levéltár D. L. 24770. Megerősítés: nos supranominati *singuli singulariter* et seorsum *promisimus et promittimus stipulata manu* . . . fideque nostra christiane mediante . . . in cuius rei fidem et testimonium praesentes literas fieri et sigillorum nostrorum impressione fecimus communiri. Az 1492 márcz. 7-iki oklevelekben: *singuli singulariter* . . . *stipulata manu* iuravimus et *promisimus*, iuramusque et *promittimus*. Harum nostrarum, quibus sigilla nostra sunt appensa vigore et testimonio literarum mediante.

azzal okolják meg, hogy Mátyás halála után árván maradtak és sok baj fenyegeti őket. A háború folyama alatt még inkább kellett mindenkinek a maga erősítésére gondolnia és annál inkább keresték az emberek, hogy kire támaszkodjanak. Láttuk, hogy az aug. 15-én létrejött 18 főurat egyesítő szövetség ugyanazon hónap végén már 38 tagot foglal magában.¹ És e példát kisebb mértékben követik mások is. 1491 okt. 25-én Ernuszt Zsigmond pécsi püspök és Egerváry László horvát bán a zavaros idők miatt és saját maguk védelmére szövetkeznek egymással és azt a szövetkezésüket ép úgy erősítik meg, mint Corvinék: esküvel és az eskünek letételéről szóló oklevéllel.² 1492 jan. 22-én Egerváry László és Frangepán Bernard kötnek egymással felbonthatatlan szövetséget, a melynek megtartására esküjükkal és erről kiadott oklevelükkel kötelezik magukat.³ Tehát az 1490 s 1492 közt eső bármilyen célra történő szövetkezések formája mindig ugyanaz: a szövetkezésben résztvevők nevei az oklevél élén egyenként felsoroltatnak, aztán következik a szövetkezés céljának megjelölése és a cél keresztülvitelére való igyekezetnek megerősítése eskü és a szövetkezők pecsétjének az okmányra való alkalmazása által. A szövetkezés tényének elnevezése igen változatos; nevezik azt *indissolubile foedus-nak*⁴ *perpetua colligantianak*,⁵ *unio-nak* és *confoederatio-nak*.⁶ A szövetkezésben résztvevők nevei pedig: *confoederati*;⁷ *fratres et amici*;⁸ *colligati et confoederati adherentesque*.⁹

Ezek a szövetkezések és a róluk kiállított oklevelek nyújtják nekünk a kulcsot az 1492 márczius 7-iki oklevelekbe foglalt *actus* megmagyarázásához. Miksa és Ulászló békére léptek egymással, és ezt a békét következetesen e szavakkal jelzik: *pax et concordia*. Ezzel szemben az 1492 márczius 7-iki oklevelekben ez a kifejezés fordul elő: *perpetua pax et unio*. Az itt előforduló kifejezések: *perpetua pax et unio* kétségtelenné teszik, hogy a 11. pontban kívánt eskü letételével és az erről szóló oklevél kiadásával olyan alakulást akartak létrehozni, mint a minő nálunk a most

¹ 1490 aug. 28-iki oklevél. Országos levéltár D. L. 37671.

² 1491 okt. 25. U. o. D. L. 19758.

³ 1492 jan. 22. U. o. D. L. 19787.

⁴ 1492 jan. 22. U. o. D. L. 19787.

⁵ 1491 okt. 25-iki okl. U. o. D. L. 19758.

⁶ 1490 aug. 15-iki okl. U. o. 24770.

⁷ U. o.

⁸ 1491 okt. 25-iki okl. D. L. 19758.

⁹ 1490 aug. 28-iki okl. U. o. D. L. 37671.

ismertetett és szintén perpetua colligantia és unio szavakkal jelzett alakulás volt és ennek létrejöttét nemcsak az actusnak azonos elnevezése igazolja, hanem az is, hogy a formák, melyek az unióban résztvevőket bizonyos ígélet megtevésére s annak teljesítésére kötik; ugyanazok mint az 1490—1492 közt előforduló már ismertetett uniokban: t. i. az oklevél élén névleg felsoroltak az oklevélben megjelölt cél keresztülvitelére esküvel kötelezik magukat és erről pecsétjükkel ellátott oklevelet adnak ki. Lényegében tehát egy Magyarországon akkor igen jól ismert jelenséggel állunk szemben: egy confoederatio jött itt létre, melynek célja a béke 11. pontjának megvalósítása. Ez az oka annak, hogy a talán személyesen is jelenlevő Bonfini nem a béke megerősítésének, hanem következetesen foedus-nak nevezi azt az alakulást, a mi ez alkalommal az országgyűlésen létrejött;¹ a foedus szó pedig, a mint fentebb láttuk, egyik elnevezése a confoederationak. Mivel a confoederatióban vállalt lekötöttség a dolog természeténél fogva csak személyre szól, azért kívánta Miksa azt, hogy az eskü letétele és az oklevelek kiadása minden trónváltozás alkalmával történjék meg mindaddig, míg csak Magyarország trónjára nem kerülnek a Habsburgok. Csak így volt remélhető az, hogy bármely király halála esetén mindig legyenek olyanok, a kik esküvel vannak lekötve a Habsburgok elfogadására és így megvalósulhat az ő királyságuk Magyarországon.

A magyarországi viszonyokat tekintve tehát az 1492 márczius 7-iki oklevelek nem hoztak létre valami itt ismeretlen alakulást. Kérdés azonban, vajjon ismerte-e Miksa a confoederatiókat és tudta-e azt, hogy Magyarországon most egy confoederatio jött léire, a melyben résztvevők a Habsburg uralom megvalósítására kötelezik magukat? Szerencsére abban a helyzetben vagyunk, hogy erre a kérdésre pontos feleletet tudunk adni. A pozsonyi béke 24. pontja névszerint felsorolja azokat, a kik Miksa pártján állanak s most a béke értelmében amnestiát fognak kapni és ezeket így nevezi: praefati et alii quicunque adhaerentes et confoederati romanorum regi hic suis nominibus non designati. A 41. pontban újra előfordul jelzésükre az omnes confoederati kifejezés. Mindez igen valószínűvé teszi, hogy Miksa támadása idején, vagy talán még azelőtt létrejött Magyarországon egy Miksa-párti confoederatio és Miksa ennek tagjait nevezi

¹ Bonfini i. h. Eos ad foedus iureiurando sancendum, ne tanta cncordia solveretur, adduxit. És: foedere cum Germanis confirmato.

a confoederati névvel. Hozzá kell tennünk, hogy ez csak valószínű, mert ennek a confoederationnak okmányát még nem sikerült megtalálni, hogy létezését ezzel közvetlenül beigazolhatnánk. Azonban a confoederati névnek következetes előfordulása Miksa párthíveinek megnevezésére annyit föltétlenül igazol, hogy egy confoederatio létrejövetele Miksa magyar királyságának megteremtésére már Miksa támadásakor sincsen kizárva, de nem teszi kétségtelenné annak létezését és így csupán ennek analogiájára nem lehetne confoederatiós okmánynak nevezni az 1492 márczius 7-iki okleveleket.

De ha nem is tudjuk adatokkal beigazolni egy a pozsonyi béke előtt megkötött Miksa-párti confoederatio létezését Magyarországon, az 1492 márczius 7-iki és az azokat követő oklevelekkel létrejött confoederatiót bizonyossá teszi Miksának egy 1492-ből való oklevele. Ebben Miksa a következőket mondja: tudjuk, hogy híveink, Szapolyai István és Bakócz Tamás¹ esküvel és oklevelekkel kötelezték magukat a pozsonyi béke II. pontjában foglaltak megtartására. Hallottuk azonban, hogy ezt a köteletségüket és ígéretüket némely szomszédos főurak és mások rossz néven veszik és a többieknek ugyanazekhez való csatlakozását nekik tulajdonítják s ezért őket személyükben és javaikban fenyegetik.² Ezért tehát Miksa Szapolyai Istvánt és fiát Jánost s Bakóczot minden javaikkal, azonkívül összes szövetséges társaikkal együtt³ bárki ellen védelmébe veszi és erre fiát, Fülöpöt is kötelzi.⁴ Ez a levél nemcsak azért érdekes, mert benne Miksa leendő ellenfelét, Szapolyai Jánost veszi pártfogásába, hanem azért is, mert végleg eldönti az 1492 márczius 7-iki oklevelek természetét. Amici et fratres ac confoederati azok nevei, a kik valamely confoederatióban részt vesznek és mivel Miksa az 1492 márczius 7-iki oklevelek kiállítóit az azokban névleg szintén felemlített Szapolyai és Bakócz amici et fratres ac confoederati-jének nevezi, egészen világos, hogy az 1492. márczius 7-iki oklevelekkel egy confoederatio jött létre, a melynek megalakulását éppen az ismeri el, a kinek érdekében a confoederatio alakult.

¹ Fideles et devoti nostri-nak nevezi mindkettőjüket Miksa levele.

² Cum vero hanc obligationem sicuti intelligimus, nonnulli principes vicini et alii moleste indigneque ferunt et eisdem (sc. Szapolyai et Bakócz) tanquam rei auctoribus imputent et ascribant.

³ Amicis et fratribus ac confoederatis eorundem universis.

⁴ Házi, udvari s állami levéltár Maximiliana s. d. fasc.

Igy érthetők meg a béke 11. pontja alapján az 1492 márczius 7-iki oklevelek. Miksa ez által akarta mindenekelőtt elismertetni a maga pártját Magyarországon, a melyhez csatlakozni eddig hűtlenség volt Magyarországon¹ s miután ez elismertetés megtörtént, conserválni akarta ugyanezt a pártot, de nem a nyilvánosság elvonásával, a mint az eddig történt, hanem nyíltan az országgyűlés színe előtt, tehát azokkal szemben is, a kik a Habsburgok leendő uralmához hozzá nem járultak. Ezt a nyilvánosságot pedig azért kívánta Miksa, mert remélte, hogy a nyíltan szint vallók példája ragadni fog és mindinkább szaporodik majd a Miksa-párti confoederatusok száma. Ha az 1492-iki oklevelekben Miksa leendő uralmára esküttevőket, az az a Habsburg-párti confoederatio tagjait összeszámítjuk, azt találjuk, hogy Miksának, a teljesen jelentéktelen horvát confoederatusokat nem számítva, az 1492 évi oklevelekkel a főbbek közül mintegy százán nyilvánosan pártjára állottak és ezeknek a confoederatusoknak kellett volna a Habsburg uralmat megvalósítani Magyarországon.

Szabó Dezső.

¹ A Miksa-pártiak vagyonának elkobzása mindig e szavakkal történik: *per notam infidelitatis, quam ex eo incurrisse dinoscitur, quod ipse nostris et regni nostri rebellibus et infidelibus, qui ad serenissimum principem dominum Maximilianum... adhaesisset et cum eis conspirasset.* Országos levéltár. D. L. 33451.

A szatmármegyei német telepítésről.

(II. közlemény.)

1733 május 2-án érkezett egy újabb csoport telepes Pozsonyba. Károlyi Sándornak sajátkezűleg írt magyarnyelvű utasítása ugyanezen a napon kelt szintén Pozsonyban. Ezen utasítás első pontjaiban az ujabban érkezendők összeírásának a módját magyarázza a gróf s hangsúlyozza a házassági, keresztelési és elbocsátó bizonyítványok számonkérését, valamint jegyzékbe vételét. Ha két vagy három hajóval lesznek a telepesek, úgy mindegyik hajón levők válasszanak maguknak egy bírót, s ennél is legyen egy összeírás, hogy előmutathassa a kijelölt községben. Az összeírást a bírák írják alá és pecsételjék le. A jövevények továbbszállítása a Dunán fog történni Karváig¹ s innen Dunakeszi-ig.² Ezen helységtől szekerekkel mennek Poroszlóig a Tiszához, a hol Ferencz gróf már várni fogja őket s rendelkezni fog velük. Meg kell kérdezni tőlük, hogy 40-en vagy 50-en nem volnának-e hajlandók *Ivánkára* (Pozsony m.) menni. Ezek mindegyikének két ökröt és egy tehenet adna a gróf becsáron, egy-egy telek után évente 15 vagy legalább 12 forintot fizetnének s hetenként legalább egy napot szolgálnának. A tótokat ez esetben Megyerre szállítaná.

A latin nyelvű összeírás másnap, 1733 május 3-án készült Pozsonyban szigorúan a fenti utasítás nyomán. Az első hajón volt : 28 férfi, 28 asszony, 18 fiú és 32 leánygyermek, összesen 106 személy ; a másodikon 24 férfi, 21 asszony, 10 özvegyasszony vagy felnőtt hajadon, 23 fiú- és 15 leánygyermek, összesen 93 személy. A két hajón tehát 199 személy érkezett Pozsonyba. Mesterember volt köztük 18. Az első hajó bírása Eilinger György, a másodiké Geng József volt. Ez utóbbi mint *bélteki* bíró szerepel az összeírásban, bizonyára azért, mivel a második hajó 24 férfikutasa közül 15 telepedett le Bélteken, a mint ezt az 1736 december 31-iki bélteki jegyzék mutatja. Úgy látszik, már előre kijelölték minden egyesnek jövőendő lakóhelyét.

¹ Pusztá-Karva a Duna mentén fekszik a Komárom és Esztergom közti félúton.

² Dunakeszi Szentendrétől közvetlenül délre van.

Károlyi Sándor legközelebbi gondját *Kaplony*¹ községnek benépesítése képezte. A mint láttuk, Kaplonynak 1712-ből való első sváb telepesei átmentek Csanálosra s azóta Kaplony nem szerepelt többé a sváb községek sorában. Károlyi Sándor leveleiben találkozunk újra a község nevével. Azt írja 1734 márczius 16-án Ferencz grófnak Balkányról, hogy fényi ifjú sváb emberek, köztük zsellérek is arra kérték, hogy jelöljön ki számukra valamely alkalmas községet, a hol letelepedhessenek. Ő *Kaplonyt* ajánlotta nekik, mivel ott sem templomra, sem paplaképítésre, de még plébánosra sem kell költeniök. A ferenczrendi szerzetesek látták el ugyanis a plébánosi teendőket. Arra kéri fiát, hogy osszon ki ezeknek a fényi sváboknak, valamint egynehány csanálosinak is telkeket Kaplonyban ; ha pedig sokan volnának a jelentkezők, úgy Erdődre is szállhatnak az ott levő 12 pusztá házba.

1734 november 24-én pedig értesíti Ferencz grófot Erdődről, hogy az új telepeseikért felmenendő svábok útleveleit elküldte a Thalheim bécsi ügynöknek írt levélben. A felküldendő emberek mindegyikének 12 forint útiköltséget kell adni azon utasítással, hogy egy-egy 50 gazdát igyekezzék szerezni s egymásután jöjjenek a csoportjukkal, nem egyszerre. Azt is írja fiának, hogy Kövesdy hadnagy (a Károlyi huszárok közül) két házas és két nőtlen svábot küldött Pestig, a kik meg fogják nézni a telepítésre kijelölt községeket és azután vissza mennek a sváb földre. Ezeknek *Károlyban* a Fürdő-utczát, továbbá *Bélteket* és *Kaplonyt* lehetne megmutatni. Kövesdy szerint az *Ulmban* levő ügynök azt mondta, hogy most elegendő jó gazda jönne be Magyarországra, de a háboru miatt nem tudják eladni jószágukat.

A november 24-iki levélben említett latin nyelvű útlevél 1734 november 16-án kelt Erdődön. Frick Wolfgang, Pappelau Christian, Geng Michael majtényi és Fetscher Ignaz, Heinrich Ferdinand kaplonyi sváb lakosok az elküldött ügynökök. Az útlevél szerint ezek az emberek mindnyájan sváb származásuak és saját kérelmükre küldte ki őket a gróf hazájukba, hogy onnan jómódú, *katholikus* lakosokat hozzanak magukkal. A feltételek körülbelül ugyanazok, mint az eddigi telepítéseknél: Pozsonyig a saját költségükön fognak jönni az új telepések, hat éven át mentesek lesznek a vármegye terheitől, egy évig az úrbéri terhektől ; az egy év leteltével egy-egy gazdatelek után évi 3 rajnai forinttal, 15 napi munkával, kilenczeddel, a nemesi vagy urasági

¹ Kaplony kisközség, Nagykárolytól északkeletre. A Károlyiak őseinek, a Kaplon nemzetségnek fészke. Templomát Károlyi Sándor építtette 1719-ben a család temetkezési helyéül szolgáló sírbolttal együtt. Parochiája nagyon régi, anyakönyvei 1726-ból valók. Lakosai róm. kath. svábok: 1388 ; gör. kath. 236, ref. 312, izr. 1.

földek után pedig kilenczeddel és tizeddel fognak tartozni. A ki új szőlőt ültet be, az 10 évig, a ki tőkékkel beültetett szőlőt művel, az 7 évig nem ad semmit sem az uraságnak; ezen idő leteltével azonban tizeddel tartozik. Újévkor, husvétkor és pünkösdkor megadják a szokásos ajándékokat, vagyis a konyha szükségletéhez arányosan hozzájárulnak. A lakóhely megváltoztatására nézve marad a régi szabály: a tartozás kifizetése és megfelelő helyettes szerzése után bárki elmehet.

Egy latin nyelvű feljegyzés szerint az útlevelben felsorolt sváb kiküldöttek 1735 január havában indultak Svábföldre. Az új telepésekkel 1735 május elején érkeztek vissza. Ugyanis Csizsár István uradalmi tiszttel azt jelenti 1735 május 2-án Károlyi Sándornak Kókáról,¹ hogy Gyötrik uram szombaton Komárom alatt találta a svábokat, ő maga pedig Varró Mihály ispánnal együtt szekerek után nézett. Ugyancsak május 2-án Varró Mihály uradalmi ispán is ír a grófnak Kókáról s tudósítja, milyen nehézségbe került szekereket szerezni. Dunakeszibe aznap 35 szekeret indított kenyérrel, s ezek Kókára fognak jönni. Május 4-én jelenti Varró, hogy a svábokat aznap minden kár nélkül szerencsésen Kókára szállították s minél hamarabb Poroszló felé fogják indítani. Azt is írja, hogy Csizsár, Gyötrik és ő a kókai plébánostól kapott dézsma bort a jövevényeknek adták, hogy annnyival is inkább jobb kedvük legyen az utazáshoz. Kókán történhetett az új telepések összeírása is, mivel a fennmaradt latin nyelvű névjegyzék 1735 május 4-én készült. Az összeírás szerint házas volt köztük 18 pár, azaz 36 személy, fiúgyermek 22, leánygyermek 20, özvegyasszony 4, férjhez menendő leány 10, legény 10, úgy hogy összesen 99 személy érkezett Svábföldre. Május 12-én örömmel értesíti Csizsár István a gróftól Nagyárolyból, hogy a svábokat a sok rossz hír dacára is minden fogadtatás nélkül elhozta. A rossz hírek a Békésben történt Perő-lázadásra vonatkoznak. Van egy másik összeírásunk is most tárgyalt sváb-jainkról, egy magyar nyelvű 1735 május 15-ről, a mely 23 férfinak a névjegyzékét tartalmazza a helység megnevezésével együtt, a honnan jöttek. E szerint az új telepések egy része *Biberrach*, a másik része *Ravensburg* környékéről származik.

A jövevények közül *Kaplonyba* ment 8 gazda, a hogyan ezt a kaplonyi 1735 decz. 8. és 1737 jan. 1-i összeírások mutatják, *Majtényba* 5, *Fényre* 3, *Csanálosra* 2, *Béltkre* 1 gazda. *Kaplonyban* telepedett le tehát az újabban érkezettek jelentékeny része. Ennek a községnek az említett 1735 decz. 8-iki összeírás szerint

¹ Pest megyében Péczeltől keletre, Jászberény nyel egy magasságban.

23 sváb gazdája volt, a kik közül 9-en második éve laktak a helységben, a többiek pedig első éve. A mi előbbi lakóhelyüket illeti, heten 1735 május 4-én jöttek a sváb földről, a többiek más sváb községekből költöztek át, így Fényről 7, Csanálosról szintén 7, Erdődről 1, Béltekről 1 gazda. A kaplonyi anyakönyvekben előfordúl ugyan 1728-ban és 1732-ben is egy pár sváb név, de alapjában véve ezek az anyakönyvek is megerősítik azon állításunkat, hogy Kaplony község 1734-ben kezdett újra mint sváb község szerepelni.

Az 1736-tól fogva behozott telepések zöme Erdődöt szál-lotta meg, a mely 1730 óta alig érdemelte meg a sváb község nevet. Károlyi Sándor fiának, Ferencz grófnak, a rajnai táborba írt levelében (1736) szintén Erdőd benépesítését említi mint legközelebbi célját. Panaszkodik, hogy szatmármegyei birtokai-ról 170 gazdaember szökött el Szolnok-Doboka vármegyébe. Ő ugyan már ismételten követelte kiadatásukat, de az erdélyi földesurak ezt megtagadták. Kéri hát fiát, hogy szerezzen táboro-zása alatt »pápista jó népet mint Frankoniában, mint pedig svábokat«. Szeretné Károlyt és Erdődöt jól benépesíteni, mert »az aranyos magyarok« újra elszöktek, alig maradtak tízen.

Tervét megvalósítandó, kieszközölte az 1736 február 22-én kelt német nyelvű császári patenst, a melynek értelmében enge-délyt kapott körülbelül 100 *katholikus* német családnak a biro-dalomból, különösen pedig a *sváb kerületből* való lehozatalára. A patens szerint Károlyi Sándor már meg is tette a szükséges intézkedéseket, vezetőknek pedig *Götz Christiant* és *Feser Johann*t küldte el. A telepítésnek a patens keltétől számított hat hónapon belül kell megtörténnie. A gróf a vezetőket ellátta a szükséges útlevéllal, a melynek tartalma teljesen azonos az 1734 nov. 16-ikival. Az útlevéliben egy harmadik vezető is szerepel: Egly Jakob, szintén majtényi lakos, ép úgy mint két társa.

A kiküldött emberek tevékenységének eredményét Varró Mihály ispán leveléből tudjuk meg, melyet 1736 május 9-én intézett urához Kókáról. Varró jelenti, hogy Gombkötő József 16 gazdát szállított Poroszlóig és hogy május 9-én érkezett meg Csiszár István is (telepeseikkel-e, vagy egyedül, ez nem tűnik ki a levélből). Arról is ír, hogy a gróf legújabb parancsa értelmében 15 szekeret küldött a Dunakeszibe érkezett svábokért.

A Gombkötő József által Poroszlóig szállított 16 sváb gazda egy híjával meg is érkezett Erdődre, a mint ez az 1736 május 22-iki erdődi összeírásból látható. A 15 gazdának volt 12 leány-és 7 fiugyermeke, úgy hogy az asszonyokkal együtt 47 személyt tett ki az új sváb telepések száma. A magyar nyelvű összeírás a jövevények volt földesurait is felsorolja.

De a Dunakeszibe érkezett svábokról, a kikért Varró Mihály 15 szekeret küldött, nincs további adatunk. Az összeírások nem tudnak róluk. Frankok azonban érkeztek Erdődre és pedig 1736 június 19-én, a mint az ugyane napon végbement magyar nyelvű összeírás mutatja.¹ Gazda volt köztük 21, leány 22, fiu 17 s így az asszonyokkal együtt 77 személy jöhetett. A névjegyzék az új frankok volt földesurát is megnevezi: valamennyien a *bambergi* püspök jobbágysai voltak. Ezzel származási helyük felől is van valami tájékozásunk.

Az újabban érkezett svábok és frankok nem maradtak mindnyájan Erdődön, némelyek vagy más helységbe mentek át (így két esetben Majtényba), vagy elszöktek. Az 1736 decz. 31-iki összeírás szerint Erdődön volt: 8 régi, 11 új sváb gazda (15 helyett) és 4 régi, 13 új frank gazda (21 helyett), összesen tehát 36 gazda.

Az erdői svábok és frankok helyzetét egy pár éven át a legjobban Redel Kristóf nagykárolyi jószágpraeffectus magyar nyelvű leveleiből ítéltethetjük meg. Azt írja 1736 július 7-én Károlyi Sándornak Erdődről, hogy a *frankok* és *új svábok* erősen várják az aratást, hogy valamit dolgozhassanak. Redel az odavaló búzáat nekik ígérte részben. 1736 szept. 4-én azt jelenti ugyancsak Erdődről, hogy a frankok és svábok »az mostani közönséges és erőssen grassaló nyavalyában (S. V. a vérben) betegeskednek, de még eddig Istennek hála egy sem holt közöllök.« 1736 decz. 5-én értesíti urát, hogy a frankok és az új svábok meglehetősen gyarapodtak vagyonban, jó tartós házakat építettek, csak jószágot (»marhákat«) nem szereztek eleget. Kéri a gróf parancsát arra a frank molnárra vonatkozólag, a ki folyton csak az *útlevelét* sürgeti és annyira utálja »az ide való földet«, hogy semmiképen sem akar megmaradni.

Ugyanebben az 1736 decz. 5-iki levélben Redel *egy frankról* és *egy svábról* beszél, a kiket Gombkötő Józseffel felküldött. Reméli, hogy eddig már oda érkeztek. A franknál szerinte jobb ember nincs a frankok között, megelégedett az itteni lakással; feleségének pedig, míg az ura visszajön, Redel *minden hónapra két véka búzáat* ígért.

Ez a frank nem lehet más, mint *Kreifenstein Konrád*, a ki 1736 június 19-én érkezett Frankhonból Erdődre s a kinek a részére Károlyi Sándor 1736 decz. 22-én frankok lehozatala végett egy latin nyelvű útlevelet állított ki. Ez az útlevél teljesen azonos tartalmú az 1734 nov. 16-ikival. Kreifenstein Konrádot tehát sváb társával együtt azért küldte Redel a grófhhoz Pozsonyba,

¹ Lehet, hogy ezeket a frankokat érti Varró a Dunakeszibe érkezett svábok alatt. Másutt is előfordul ilyen névcseré.

hogy vezetői legyenek a lehozandó frank és sváb telepeseknek. Így válik érthetővé Redel levelének a *frankra* vonatkozó része. A *svábnak* a neve nem fordul elő az említett útlevelemben, de az Erdődről Mátészalkára szökött svábok 1742 június 24-én kelt latin nyelvű levelükben azt állítják, hogy őket *Grafferer András* és *Kreifenstein Konrád* hozták le a sváb tartományból Erdődre. A svábot e szerint Grafferer Andrásnak hívták volna; egyebet azonban nem tudunk róla, neve másutt sehol sem szerepel.

Kreifenstein Konrád társa az új telepesekkel 1737 április második felében érkezett Magyarországra. Prilecky Gombkötő József ugyanis 1737 május 1-én azt írja Károlyi Sándornak Kókáról, hogy a jövevények nem akartak kiszállani Karvánál s ezért ő kénytelen volt Esztergomig utánuk menni, a hol is utolérte őket. Szerencsésen teljes számban Dunakeszibe szállította őket s itt elkészítvén névjegyzéküket, ezt a grófnak el is küldte. A szentendreiek ugyan el akarták csalni az új telepeseket, de ő mégis Kókára érkezett velük, a hol Varró Mihály ispán *50 kis kenyert* süttetett számukra. Jelenti még, hogy a jövevények állítása szerint igen sokan lejönnének hazájukból, ha a gróf »a nagy vám« elengedését a császártól kieszközölné.

Az a névjegyzék, a melyet Gombkötő Dunakesziben készített, 1737 április 27-én kelt. Ekkor voltak tehát az új telepesek Dunakesziben. A jegyzék szerint érkezett: 37 férfi, 127 asszony és gyermek, 5 legény és 5 hajadon, összesen 174 személy. Jóllehet ez a névjegyzék *frankoknak* nevezi a jövevényeket, mindazonáltal bizonyos, hogy *svábok* voltak. Kitéjük ez Redel praefectusnak 1737 május 15-én kelt rendelkezéséből, a melyben az újabban érkezetteket következetesen sváboknak nevezi. Döntő bizonyítékot szolgáltat azonban az erdődi katolikusok összeírása 1737 június 14-ről, a mely a fenti 1737 április 27-iki jegyzékben szereplő férfiak közül 22-t névszerint felsorolva, sváboknak mondja őket.

Az új svábok nem telepedtek le valamennyien Erdődön Redel rendelkezése 1737 május 15-ről 24 új sváb családot említ Erdődön, az 1737 június 14-iki erdődi összeírás pedig 22-t (37 helyett). A többiek valamivel később érkeztek meg és Majtényba mentek, a hol egy részük meg is maradt, más részük különböző községekbe költözött, így Kaplonyba is két család.

Redel Kristóf jószágpraefectus ismételten említett 1737 május 15-iki rendelkezésében, a melyet az erdődi uradalmi tisztekhez intézett, azt ajánlja ezeknek, hogy szépen bánjanak az újabban érkezett svábokkal. Az elkövetett hibákat tulajdonítsák a jövevények tudatlanságának. Mind ezeknek az új sváboknak, mind pedig a mult évben lejöött frankoknak és sváboknak a

részére vessenek egy-egy véka kukoriczát. Ő maga Majtényből még egy pár családot át fog küldeni Erdődre *a most beérkezett svábok közül*. A tisztek ne hányják szemükre ezeknek *elmaradásukat*, hanem engedjenek nekik válogatva telkeket, a hol még eddig sváb nem lakott. Végre figyelmezteti őket, hogy vegyék rá az új svábokat arra, hogy megmaradt pénzükön jószágot (marhát) vásároljanak. Az első kínálkozó vásárt fel kell használni s legjobb, ha a tisztek közül egy szintén velük megy.

Ugyancsak 1737 május 15-én azt írja Redel Károlyi Sándornak Erdődről, hogy az erdői svábság nagy száma miatt a békai plébános már nem viselhet gondot mind a két helysége. Ezért Redel a kaplonyi gvardiántól kért egy német lelkészt, a ki ideiglenesen az uradalmi tisztekkel fog étkezni. A békai plébános csak a házasságkötés jogát tartotta fenn magának. Redel várja a gróf végleges döntését. Ez a döntés az erdői parochia felállítása mellett szólt.

1737 május 15-én érkezett Pozsonyba (Kreifenstein Konráddal?) egy csoport *frank* telepes s ugyanezen a napon történt összeírásuk is. A magyar nyelvű összeírás 28 gazdának a nevét tartalmazza, a kik családotul 126 személyt tesznek ki. A hát-lapon olvasható még 5 nőtelen legénynek és 3 hajadon leánynak a neve, úgy hogy összesen 134 volt az újabban érkezett frankok száma. Ezeket a jövevényeket Otrókocy Ferencz szállította tovább Kóka felé.

A most említett összeírás utólagos betoldása az 1737 május 23-án lejött frank családokat sorolja fel. Érkezett 7 család, illetőleg 21 személy.

Az 1737 június 14-iki erdői összeírás szerint a május 15-én Pozsonyba érkezett frankok túlnyomó része Erdődön telepedett le: 28 gazdából 22 és 5 nőtelen legényből 3; de a május 23-án lejött frank családok közül csak egyet találunk az említett erdői összeírásban. A többinek a sorsáról nincs adatunk.

Az új frankok megérkezése után Redel 1737 június havára egy újabb rendelkezést intézett az uradalmi tisztekhez Erdődön. Utasítja őket, hogy az 50 véka kukoriczavetést egyformán osszák ki mind a tavaly, mind a mostan két ízben lejött sváboknak és frankoknak. Jószágvevés céljából a királydaróczi vásárt ajánlja, a hova ő a Nyírségből elég lovat fog küldeni. Ígérjenek több és jobb földet azoknak a telepéseknek, a kiknek legalább két lovuk lesz. A gróf parancsa szerint össze kell írni az erdői katolikusok számát, ezért kéri meg a békai plébánost ezen összeírás elkészítésére. A sváboknak és frankoknak pedig világosan mondják meg, hogy ezen összeírás az egri püspök részére lesz, a kitől a gróf Erdődre plébánost akar kérni az ő számukra.

Fennmaradt Redel praefectusnak részletes jelentése, melyet 1737 június 10-én terjesztett Károlyi Sándor elé az erdődi új svábok és frankok elhelyezéséről. Nagykárolyból írja, hogy mind a svábok, a kiket ifju Csiszár István, mind pedig a frankok, a kiket Otrókocy Ferencz kísért le, a névjegyzék szerint valamennyien megérkeztek. Az erdődi vártól a malomig terjedő telkeket, az úgynevezett alsó sort osztotta ki nekik; a kiknek pedig ott nem jutott hely, azoknak pusztá telkeket adott Nagy-Erdődön a svábok között. A mint látja, házaikat kerttel kerítették be, telkeiket bevetették, sőt a rozoga házak kijavításához és új házak építéséhez is hozzáfogtak. A daróczi vásárra ő maga is el fog menni s ott személyesen is buzdítja majd őket jószágvevésre. A tavalyi és ezen évben leérkezett 83 család részére 60 véka kukoriczavetést osztott fel egyformán. Az erdődi katolikusok összeírását azért nem készítette még el, mivel nem akar köztük zavart csinálni. De majd a bélteki plébános fogja ezt elvégezni azon ürügy alatt, hogy az egri püspöktől plébánost fognak kapni. A gróf német vadászával előtte való nap Csanálosra érkezett 6 család új svábot, ha lehet, Erdődre fogja szállítani. Az erdődi búzát az új sváboknak és frankoknak szeretné adni részben való learatásra, sőt még a károlyi termésnek egy részét is, mert különben vagy a grófi pénztárból kell majd őket eltartani vagy pedig koldusokká lesznek.

A sokat emlegetett összeírás az erdődi katolikusok számát illetőleg 1737 jún. 14-én készült el. A 42 magyar katolikust (11 családot) nem számítva, volt ekkor Erdődön 189 frank, 163 sváb és 24 német katolikus, összesen tehát 376 betelepült katolikus személy. A családok száma így oszlott meg: 44 frank, 44 sváb és 5 német, összesen 93 család. Ebből a 93 családból az összeírás szerint 1736 előtt érkezett 9, úgy hogy 84 család telepedett le Erdődön az 1736. és 1737. évek folyamán. Igaza lehet tehát Redel jószágpraefectusnak, a mikor fent vázolt 1737-iki jelentésében 83-ra teszi az utolsó két évben Erdődre érkezett családok számát.

Az erdődi svábok és frankok nem élhettek egymással a legnagyobb békességben. Erről tanuskodik Redel praefectusnak 1738 febr. 22-én Nagykárolyban kelt levele, a melyben értesíti a grófot, hogy Erdődön lévén, a svábok és frankok közt levő veszekedéseket teljesen lecsillapította. A svábok sokkal élelmesebbek és szorgalmasabbak lehettek a frankoknál, a hogyan ez Redel leveleiből kitűnik. Azt írja 1738 márcz. 26-án Erdődről, hogy az új svábok, a kik tavaly jöttek, meglehetősen viselik magukat és már 13 ekét képesek kiállítani. Négynek a kivételével házaikat is felépítették. A frankok azonban semmirevalók és valamennyien koldulnak, nem is egyeznek a svábokkal.

1738 május 2-án azt jelenti Redel Nagykárolyból, hogy az új svábokat még aznap Károlyba várja. Nagyon sajnálja, hogy azonnal nem mehet velük Erdődre a telkeket kiosztani, de megfelelő intézkedéseket fog tenni. Ezek az új svábok tényleg megérkeztek, van is egy magyar nyelvű névjegyzékünk róluk, a melynek a keletzése hiányzik. De egyrészt Károlyi Klára grófnő leveléből, másrészt az 1738 szept. 5-iki erdői összeírásból tudjuk, hogy ezek a svábok 1738 május havában érkeztek Erdődre. A datum nélküli jegyzék 21 gazdának, 5 legénynek és 8 hajadonnak a nevét foglalja magában; az asszonyokkal és gyermekekkel együtt a lejöttök összes száma 88.

Ezen új sváboknak Nyirbaktára¹ kellett volna szállaniok Károlyi Klárának, Haller Gábor gróf özvegyének a birtokaira. Károlyi Klára grófnő 1738 máj. 14-én ugyanis azt írja édes atyjának, Károlyi Sándornak, Baktáról, hogy a svábok már Erdődre szállottak volt, a mikor a gróf újabb rendelete megérkezett Baktára való telepítésükről. A grófnő nem akarta őket újból háborgatni, mivel Gombkötő is visszament volt már. De nagy hálával venné, ha Baktára vagy Szakolyba lehetne őket áthozni.

Tehát 1738 május 14-én már Erdődön voltak a jövevények, a kiket Gombkötő József hozott le. Hogy később mentek-e át ezen svábokból Nyirbaktára, nem tudjuk. 1738 szept. 5-ig nem igen költözhetek át sokan Erdődről, mivel ekkor legnagyobb részük még szerepel az erdői összeírásban. Annyt azonban tudunk Károlyi Klára leveleiből, hogy 1739 jún. havában már voltak svábok Nyirbaktán. Utolsó adatunk 1741 okt. 31-én van róluk.

Az 1738 május havában érkezett svábok legnagyobb része Erdődön telepedett le: 21 gazda közül 13 (a mint ez az 1738 szept. 5-iki összeírásból látható), Majtényba ment 2 gazda, Fényre 1; a legények közül Fényre szállott 2, Béltekre 1. Erdődnek sváb és frank lakossága az új telepítés daczára is kevesebb volt 1738-ban, mint 1737-ben. Az 1738 szept. 5-iki latin nyelvű összeírás szerint volt Erdődön 81 család (az 1737-iki 93-mal szemben).

Az erdői sváb és frank lakosság számbeli csökkenésének magyarázatát megtaláljuk egyes feljegyzésekben, főleg pedig azon levelekben és kérvényekben, a melyeket az erdődiak a grófhoz intéztek. Az 1738 szept. 5-iki összeírás feljegyzései között olvaszuk az erdődi svábok panaszait a nekik tett ígéretek meg nem tartása miatt. A háromévi tehermentességet úgyszólván egyikük sem élvezheti, mivel egy, vagy két év leteltével az úrbéri szolgál-

¹ Szabolcs megyében Nyiregyházától északkeletre Apagy irányában.

latok teljesítésére kényszerítik őket. A frankok helyzete ugyan-ezen feljegyzések szerint még kétségbeejtőbb. Ezért oly sok köztük a szökevény. 1736-ban elszökött 3, 1737-ben 4, 1738 nyarán 8, mindnyájan azért, mivel nem tudták kenyerüket megkeresni, az uraság pedig nem segítette őket. Négyen családotul visszamentek Frankoniába, miután feleségük itt meghalt. A többiek arra kéri a grófot, hogy telepítse őket *Madarászra* vagy máshová, a hol magyarok nélkül lakhatnának, vagy pedig engedje át nekik Erdődöt egészen. De a magyarokkal nem maradnak tovább egy községben.

A grófhhoz intézett összes leveleknek és kérvényeknek a gondolatmenete nagyjában ugyanaz. Panaszkodnak a kérvényezők a háromévi tehermentesség megsértése miatt, jószágot kérnek későbbi visszatérítés ellenében, folyamodnak korcsmaengedélyért, vádolják a magyarokat, a kik a jövevények szántóföldjeit, rétjeit, lovait elveszik s őket a malomban örlöni sem hagyják. Hivatkoznak más, boldoguló sváb községek példájára, a hol nincsenek magyarok, s kérnek egy magyaroktól mentes községet vagy Erdőd teljes átengedését. A mi ezeknek a kérvényeknek a keltét illeti: az első (magyar nyelvű) datum nélküli, de tartalmából ítélve 1737- vagy 1738-ból való; a második (latin nyelvű) 1738 aug. 9-én kelt; a harmadik (magyar nyelvű) 1743 ápr. 26-án adatott be. Ebben azt mondják a folyamodók, hogy ők *most nem igen sokan* vannak, de ha a gróf nekik adná Erdődöt egészen, *az elszököttek* is visszajönnének, sőt más helységekből is szállanának ide. Az utolsó, német nyelvű kérvényt 1748 jún. 12-én nyújtották be az erdői svábok Ferencz grófhhoz. Azt írják többek között, a gróf szavaira válaszolva, hogy ők már megtanultak túrni *12 év* alatt, de most végre erőt vesz rajtuk a türelmetlenség. Azért is nem akarnak tovább a *kálvinista* magyarok között lakni, nehogy a sváb fiatalság esetleg felvegye az eretnek vallást.

Az erdői sváboknak ezekben a kérvényekben vázolt helyzete mellett tehát nem lephet meg bennünket sem a szökések nagy száma, sem a lakosság hihetetlen megfogyatkozása. Fennmaradt ilyen erdői szökött sváboknak latin nyelvű reversalisa 1742 jún. 24-ről, a melyben kijelentik, hogy nem fognak visszatérni Erdődre. Ezek a svábok, számszerint heten, Mátészalkára szöktek Csáky Miklós gróf nagyváradai püspök birtokára, miután Grafferer András és Kreifenstein Konrád által sváb hazájukból lehivatva, Erdődön három-négy, tehermentesnek ígért éven át munkával és adóval majdnem agyon sanyargattattak. Nem engedték magukat jobbágyi járom alá vetni, hanem mint szabad költözködésű emberek akarnak élni. Az 1745-iki magyar nyelvű

összeírás szerint Erdődön már csak 37 adófizető sváb gazda volt (38 telekkel), ezek közül is 9 újabban telepedett le. Mily nagymérvű csökkenés az 1738-iki 81 gazdával szemben!

Egészen másképp haladt és gyarapodott a tiszta sváb lakossággal bíró szomszédos Béltek. Az 1738 márcz. 28-iki magyar nyelvű összeírás 71 sváb gazdát és 5 özvegyasszonyt mutat ki Bélteken (76 telekkel). A 71 sváb gazda közül 1730-ban érkezett: 27, 1730 és 1733 között: 9, 1733 május 3-án: 20, 1735 május 4-én: 1, újabban: 14. Az 5 özvegyasszony közül: 2 1730-ban érkezett, 3 pedig újabban. A haladás szembetűnő. Emelkedést mutat az 1745 ápr. 4-iki magyar nyelvű összeírás is. E szerint volt Bélteken 77 adófizető sváb gazda és 10 özvegyasszony, összesen 87 telekkel. Feltűnő nagy az özvegyasszonyok száma, a mi valószínűleg az 1737—43. pestisnek tulajdonítandó. Az özvegyek nagy számáról panaszkodik egy 1748 okt. 27-iki bélteki költségjegyzék is, a mely német és magyar nyelven is megvan. A német szöveg hosszabb és több adatot is foglal magában, mint a magyar. A jegyzék szerint a béltekiek 50 rajnai forintot és 51 kr.-t költöttek egy uradalmi tiszt részére épült házra. Ezenkívül a beszállásolt tisztek mindegyikének három év óta télen-nyáron három-három embert kellett adniok. A hadnagynak októberre 12 forintot fizettek, 4 hónapig és 20 napig 2 közembert tartottak s mindegyiküknek havonta 3 frt.-ot, 1 véka buzát és 1 véka rozsot adtak. Rossz határuk van, nagyobb része erdő és mocsár. Most, hogy volna egy kis makk, el van zárva a határuk, úgy hogy jószágukat a vetés közé és a szántóföldekre kénytelenek hajtani. A község folyton csak gyengül, sok az özvegyasszony (a kik t. i. nem adóztak), ezért könnyebítést kérnek a nemes vármegyénél.

Az utolsó község, melyet még Károlyi Sándor népesített be sváb lakosokkal, *Mezőpetri*.¹ Ez nem volt a külföldről való eredeti telepítés, hanem csak a többi sváb községből való átköltözés. Egy magyar nyelvű kimutatás szerint 1720-ban 30 telek volt Mezőpetriben a közbirtokosok kezén, s ezek közül 16 Csomaközi Zsigmond tulajdonát képezte. Püspöky István pedig »Gróf Károlyi-birtokok és jószágok leírása 1755-ben« cz. művében azt mondja, hogy Mezőpetri fele a gróf Károlyi-család »örökje«, s hogy azonkívül is szereztek valamit a Károlyiak örökös jogon a Vetéssy-családtól, a mi már királyi beleegyezéssel is meg van erősítve. Bátran állíthatjuk tehát, hogy

¹ Mezőpetri kisközség, Nagykárolytól délnyugatra (12 km.), ősrégi helység, már 1332-ben volt parochiája, melyet Károlyi Sándor 1743-ban helyreállított. Anyakönyvei is 1743-ból. Lakosai (1710-ben) román. kath. svábok: 1373; gör. kath. 49. ref. 33.

az áttelepítés megkezdésekor a község kétharmad része a Károlyi-családé volt. Egy 1740 ápr. 25-iki magyar nyelvű névszerinti telekkimutatás szerint volt Mezőpetriben 26 lakott és 27 pusztá telek. Az itt előforduló nevek is bizonyítják, hogy a község akkori és régibb lakosai magyarok voltak. A telekkimutatást bizonyára Károlyi Sándor készítette a csakhamar megkezdett áttelepítés célzatával.

Az 1742 jún. 16-iki magyar nyelvű összeírás, a mely a nagykárolyi uradalom sváb lakosainak községek szerinti névjegyzékét és jószágállományát foglalja magában, kimerítő és pontos adatokkal szolgál a mezőpetri-i áttelepítés lefolyására vonatkozólag. Ezen összeírás szerint Mezőpetrinek 1742 június havában 44 sváb gazdája volt, a kik közül 1740-ben 7 (valamennyi Fényről), 1741-ben 23, 1742-ben pedig 14 költözött a községbe. Az első sváb lakos 1740 július havában jött Fényről. A mi az átköltözöttek régi lakóhelyét illeti, Fényről ment át 13, Csanálosról 9, Majtényból szintén 9, Erdődről 7, Kaplonyból 5, Béltekről 1 sváb gazda. Így hát valamennyi sváb község részt vett Mezőpetri benépesítésében! A sváb gazdák száma később fokozatosan szaporodott, az 1744. és 1747-iki összeírások szerint már 47-en voltak.

Nem lesz érdektelen a nagykárolyi uradalom többi sváb községeinek gazda- és zsellérszámát is felemlíteni. Az idézett 1742 jún. 16-iki összeírás világos áttekintést nyújt e szempontból. E szerint volt:

	gazda	zsellér	adófizető	
Fényen.....	75	5	59	a kiknek adója à 3 r. frt.: 177 frt
Csanáloson ...	89	16	79	a kiknek adója à 3 r. frt.: 237 frt
Majtényban...	10	7	96	a kiknek adója à 3 r. frt.: 288 frt
Kaplonyban ..	34	1	27	a kiknek adója à 3 r. frt.: 81 frt
Mezőpetriben.	44	—	—	—
Összesen :	252	29	261	a kiknek adója à 3 r. frt.: 783 frt

A mint láthatjuk, a mezőpetrii gazdák, mint új beköltözőtek, 1742 június havában még adómentesek voltak.

Jellemző Károlyi Sándor előrelátó gondosságára, hogy a szóban forgó 1742 jun. 16-iki összeírás végén külön számításba vettette a sváb községekben lakó zselléreket (24), az apjukkal egy kenyéren élő házassokat (10) és a házassulandó ifjakat (37). Ennek a 71 sváb lakosnak bizonyára szerep jutott volna a legközelebbre tervezett telepítésben, számbeli kimutatásuk mellett ez a megjegyzés áll: »kik gazdák lehetnek«. A halál azonban meggátolta a nagy tervezőt ezen utolsó telepítési tervének keresztülvitelében.

Dr. Vónház István.

Történeti irodalom.

A pannonthalmi Szent-Benedek-rend története. Kiadja a pannonthalmi Szent-Benedek-rend. Szerkeszti *Sörös Pongrácz*. XII. k. — *A) Pacher Donát: A dömölki apátság története.* 1912. 4° 646 l. XII. k. — *B) Sörös Pongrácz: Az elenyészett benczés apátságok.* 1912. 4° 535 l.

Méltán örvendhet a pannonthalmi Szent Benedek-rend és méltán örvendhet a magyar haza is, hogy e XII. kötettel az 1890 óta tervezett, 1902-ben végre megindult nagy mű: a pannonthalmi Szent Benedek-rend oknyomozó, hiteles s az összes adatok fölhasználásával készült története befejezést és tegyük mindjárt hozzá, méltó befejezést nyert. Mert bár a benczés monastorok levéltárainak kincsei régtől fogva többé-kevésbbé rendelkezésére állottak azoknak, a kik a régmúlt idők sűrű homályát eloszlatni igyekeztek, de ily terjedelemben, ily pontos kiadásban, ilyen részletes feldolgozásban még sohasem jelentek meg, és így csak most váltak teljesen közkinccsé, a magyar nemzet dicsó múltjának világitó fáklájává.

A XII. kötet első részét Pacher Donát írta. A mű tervezésekor úgy találták, hogy a dömölki apátságról nincs sok írni való és az szépen elfér majd az elenyészett apátságokkal egy kötetben. De Pacher Donát oly érdekes adatokat talált e monastor történetére, oly ügyesen és lelkiismeretesen dolgozta föl azokat, hogy a kicsinynek tervezett értekezésből csaknem 60 íves derék könyv lett. Szemmelláthatólag annak tulajdonítható ez, hogy Pacher már állásánál fogva is roppant érdeklődéssel olvasgatta a XVIII. század egyik jeles nevelőjének (paedagogusának), Koptik Ottónak leveleit és annak egy magyar nemesi akadémia fölállítására irányuló sokféle fáradozásait csaknem 200 lapon ismerteti. Lehet, hogy ez talán elcsüggesztő, de mindenesetre hű korkép, és ha talán nem tartozik szorosan a dömölki apátság történetéhez, de annál inkább hozzátartozik a hazai nevelésügy multjához, s így a hazai történetírás csak hálás lehet a szerzőnek és a benczés-rendnek e bő ismertetésért.

A XVIII. század ezen páratlan buzgóságú és a Szent-Benedek-rend számára mindig új működési kört kereső férfiú: Koptik Ottó volt a Gondviselés kiválasztott eszköze arra is, hogy a

dömölki kis apátság kiemelkedjék a csekélységből, úgyszólván a semmiségből és az egész vidéknek, sőt mondhatjuk az egész Magyarországnak áldása legyen. Mert hisz az apátság eredetileg kis családi monostor volt. 1553-ban, a török pusztítás előtt csak öt jobbágytelke van, a török uralom és a Rákóczi-fölkelés idején a csekély régi jövedelem is annyira megfogyatkozott, hogy egyetlen egy szerzetesen kívül többet eltartani nem bírt. A külföldi származású Koptik Ottó nem jövedelmet, hanem csak a magyar benedekrendűek főiskolai neveltetését óhajtván és e végből velök összeköttetést keresvén, kapta meg a pannonthalmi főapáttól a dömölki apátságot, nem annyira jövedelmül, mint inkább czímül 1739-ben. Először csakugyan mint czímet viselte, mert 6 évig küzdött a Szent-István-lovagrend és a magyar nemesi akadémia föllállításáért s távol volt Rómában, Bécsben és Pozsonyban. Csak, a mikor minden igyekezete hajótörést szenvedett, tért vissza 1745 elején Dömölkre. Mivel pedig ő az 1719—32. években Máriaczellen működött, s az ottani híres búcsújáró templom kincstartója volt, nagyon természetes, hogy a máriaczelli híres Máriaszobor másolatát elkészíttette, magával hozta a végből, hogy, a kik nem mehetnek Máriaczellre, itthon ájtatoskodhassanak. A régi dömölki apátságtól egy kissé keletre, egy emelkedésen kápolnáat építtetett s abba a máriaczelli szobor mását elhelyezte. Ebből a kis kápolnából fejlődött azután a híres kisczelli búcsújáróhely. Már ez nyújtott a dömölki benedekrendűeknek új működési teret, majd ide épült az új monostor (1760—70) és végül ebből fejlődött e vidék legnagyobb, legéletrevalóbb kis városa, Czelldömök.

A dömölki apátság alapítója első birtokai és első ismert kegyurai után ítélve, a Marczal mentén birtokos Pápa nemzetség volt, de lehet, hogy maga a Pápa nemzetség csak egyik ága volt a nagy és hatalmas Pécz nemzetségnek, mert egyik, Pachertől nem értékesített adat szerint, Dömölk egyik javadalmazója Dénes nádor volt. Már pedig Dénes nevű nádoraink közül e vidéken csak az 1273—74-ben nádori hivatalt viselő Pécz Dénes volt birtokos.

Ettől eltekintve Pacher lelkiismeretesen fölkeresett és földolgozott minden a dömölki apátságra vonatkozó adatot, és így annak lehetőleg hű történetét adja elénk. A dömölki apátság volt különben az, melyben II. József eltörölő rendelete után sem szűnt meg teljesen a benedekrendű szerzetesek élete, mert a volt tagok nagyobb része ott maradt a lelkipásztorkodás végzésére és egyet közülök ott talált még az 1802-iki helyreállító királyi rendelet is.

A kötet második része csak függelék volna, de valóságban sokkal nagyobb területet és időt ölel föl, mint az előző összes kötetek, és így azokra nézve, a kik az összes benedekrendű monostorok iránt érdeklődnek, sokkal nagyobb jelentőségű.

Az elenyészett apátságok történetét adja elő ebben Sörös Pongrácz. A tőle már megszokott pontossággal szedte össze a magyar történeti irodalomban már megjelent adatokat a legelrejtettebb monostorokról is és rakosgatta azokat össze egységes képpé. Sőt ezzel meg nem elégedve, nekiállott a budapesti nagy levéltáraknak és azokat átkutatva, új, ismeretlen adatokkal is igyekezett a rég elpusztult monostorokra fényt vetni még olyan monostoroknál is, a melyek történetét, mint pl. a garamszent-benedekiét, mások már részletesen ismertették.

Ismertetésében Sörös először a királyi kegyuraság alá tartozó apátságokat veszi sorra. Ezek régiebbek is, nevezetesebbek is. Azután a magánkegyuraktól alapított apátságok történetét írja az érseki tartományok, illetőleg azon egyházmegyék szerint, a melyekben azok feküdtek és végül a telki és bélai apátságokról szól, a melyek 1513 óta Pannonhalma kegyurasága alá tartoztak.

Ilyen nagy területre terjedő és oly sok írói véleményt fellelő műben természetesen foldulnak elő hiányok és tévedések is, s nem elismerésünket kisebbíteni, hanem a tévedéseket eloszlatni és a jövő kutatásokat irányítani óhajtjuk, midőn azokat itt felsoroljuk.

Első kifogásunk, hogy a szerző nem ismeri, vagy nem mindig tartja szem előtt a püspökségek régi határait. Így a köszöni (köszini) és okormindszenti monostorok nem estek a veszprémi egyházmegye területére, hanem az egyik a győri, a második a pécsi egyházmegyében feküdt. Viszont a babócsai és a bodrogszent-péteri nem feküdtek a pécsi egyházmegye területén, hanem az egyik a veszprémi, a másik a kalocsai püspöki, illetőleg érseki megyében. A meszesi apátság nem feküdt hajdanában a váradi egyházmegyében (habár most elpusztult helye oda esik), hanem az erdélyi egyházmegyében. A zobori is hajdan az esztergomi s nem a nyitrai egyházmegyéhez tartozott. (176. l.)

Két monostor meghatározása nem szerencsés. A péteri apátságot Abauj megyébe, a mai Hernád-Petri mellé helyezi, de nagyon hibásan. Az az állítása, a mely döntő volna, hogy a pápai tizedjegyzék »petrii« benczés apátságáról szólna, a forrás megtekintése után valótlannak bizonyul, mert az idézett hely (Monumenta Vaticana I/1. 251.) nem péteri apátságot, hanem »monasterium sancti Petri«-t említ az alsózempléni főesperesség plébániái között s mivel ott volt a Szent-Péter és Pál tiszteletére avatott szerencsi apátság, ez alatt mást, mint a szerencsit, nem érthetünk. Az, hogy rövidség okáért a tizedjegyzék írója nem teszi a védőszentek között külön Szent-Pál nevét is, bennünket tévedésbe nem ejthet. Hernád-Petri különben sem volt Alsó-Zemplénben, hanem attól messzire. Sokkal természetesebb tehát, ha meg-

maradunk amellett, hogy a péteri apátság ott volt a mai Pétermonostorán, most Pest, hajdan Csongrád megyében, mert erről okleveles adatunk van, hogy már 1347-ben is Pétermonostorának hívták,¹ és a váradi tüzes vaspróba lajstrom »de provincia Shung« szavait sokkal természetesebben magyarázzuk Csongrád megyére (Shungrad), mint Ung megyére, nem is számítva azt, hogy Ung megyében se Péteri, se Petri falu nincs és nem is volt.

Helytelenül keresi továbbá a szerző a pápai tizedjegyzékben »de Dobalch«, másutt »de Clbach«-nak² írt egri egyházmegyei apátságot az ugocsamegyei Dabolczon, mert hiszen Dabolcz egész a XVII. századig sohasem tartozott az egri egyházmegyéhez, hanem az erdélyihez! Ha tekintetbe vesszük, hogy a *con, com* szót a középkorban rövidítéssel szokták jelezni, ez pedig könnyen olvasható a betűnek és hogy a dob-alch-inak, olbach-inak írt apátság védőszentje éppen úgy a Boldogságos Szűz volt, mint a kompolt-ié, világos, hogy e hibás olvasás alatt a kompolti apátság rejlik és annak történetébe éppen beleillik az az egy adat, a melyet a pápai tizedjegyzék 1334-ről a kompolti apátságról följegyez, de persze hibásan Dobalch-nak írva a de Compolth nevet.

A bodrogszentpéteri apátságot egészen hibásan teszi a szerző a pécsi egyházmegye területére, mert az a kalocsai érsekség területén feküdt. Idéz ugyan a szerző egy 1493 július 13-iki pápai levelet, s ez azt állítja, hogy a Szent-Péter tiszteletére avatott szentbenedekrendű apátság a pécsi egyházmegyéhez tartozik, csak hogy itt nem a bodrogszentpéteri apátságról van szó, hanem az ugyancsak Szent-Péter tiszteletére épült dunaföldvári apátságról. Magának e műnek 171-ik lapjáról is kitűnik ez, mert itt a trebinyei püspökké kinevezett György apátot maga Sörös is dunaföldvári apátnak írja.

Ezen tévedések természetesen előfordulnak azután a csatolt térképen is, sőt ott még azzal van tetézve, hogy a murakeresztúri apátság a Muraközbe van helyezve, holott tudjuk, hogy a Muraköz ma is a zágrábi egyházmegyéhez tartozik, a murakeresztúri apátság pedig a veszprémi egyházmegyéhez tartozott és tartozik. A garábi apátságot Sörös a szerémmegyei, Bánmonostorától délre eső Grabovo falu helyén keresi s ez az állítása figyelemre méltó, bár döntő adat még nincs reá.

Egészen elhomályosítja a szerző a szkalai vagy szkalkai apátság történetét azzal, hogy összezavarja az egyszer saxardi-nak, vagy máskor scalczad-inak, egyszer tévedésből Scalasancta-nak

¹ Zichy okm. II. 228. l.

² Mon. Vat. I. 1. 356. Theiner : Mon. S. Hung s. ill. I. 602. l.

írt¹ apátságot, pedig ez nem más, mint a szekszárdi apátság. Mutatja ezt az, hogy még a XIV. század elején is mindig szakszárdi-nak írja magát a konvent; mutatja a címnek teljes egyezése (s. Salvatoris), mutatja az, hogy az esztergomi érsek joghatósága alá tartozott, holott a szkalai, vagy szkalkai sohasem.

Érdekes félreértés és ennek következtében hibás magyarázat fordul elő a mű 47-ik lapján. A veszprémi püspökségnek régen volt szentendrei (később budai) főesperestsege s ennek főesperestjét 1240-ben Abbas-nak hívták. Már most a szerző az Abbas személynevet hivatalnévnek veszi és az Abbas főesperes előtt említett Péter veszprémi főesperest megteszi egyúttal visegrád-szentendrei apátnak, s kisüti, hogy ez első ismert esete hazánkban a szerencsétlen gubernator-rendszernek. Pedig a tévedést már abból is észrevehette volna, hogy a szentendrei főesperesség neve után nincsen odatéve »de iuxta«, vagy »prope Visegrad«, holott ez, ha az apátságról van szó, sohasem hiányzik.

Magáévá teszi a szerző Borovszkynak azon tévedését, hogy az itebei (hibásan Vithuhu, Vituhu) apátságot Ochton=Ajton monostorával egynek veszi. Bár tudjuk, hogy nagyon sok elferdített névvel kell a magyar történetírásnak küzdenie, de a ferdítésekben is van valami logika, itt pedig azt nem látjuk. Sőt határozottan ellenkező adatunk is van rá, mert a második ez ügyben kelt pápai levél világosan mondja, hogy a vithuhu-i benedekrendű apátságból társas káptalant (élén préposttal) alkottak.² S íme, már 1233-ban rátalálunk Mihály itebői prépostra s ugyancsak ő rá 1239-ben Ytubuy prépost néven.³ Ezek magyar embertől írt eredeti oklevelek, s helyes olvasásukhoz sem fér kétség. Már pedig Itubuhhoz annyira hasonlít a Vituhu, hogy szemlátomást csak az utolsó szótagnyi hibás hu helyett bu-t kell olvasni. Az, hogy a Vitubu helynévből utóbb a szókezdő v hang elmaradt, egész természetes, mert hisz pl. Wigman is ma Igmánd és vimadiuc helyett ma imádjuk-ot mondunk.

Helytelenül nevezi a szerző több helyütt minoritáknak a XIII—XVI. században Magyarországon működő ferenczrendűeket. A magyarok csak a XVII. században Lengyelországból beköltöző conventuális (nem teljesen szegény) ferenczrendűeket nevezik minoritáknak, ellenben a Szent-Ferencz régen itt élő fiait franciscanusoknak, vagy ferenczrendűeknek. A bazilita-szerzetesek sem voltak Vazul-rendűek, mert a Vazul szó csak a magyar nyelvújítás korcsszülötte.

¹ V. ö. Theiner i. m. I. 602. Fejér. Cod. Dip. II. 282. Monum. Vatic. I. 1. 407. 1.

² Fejér Cod. Dip. III. 1. 314.

³ Knauz monum. Srig. I. 296, 330. 1.

Nem értjük, miért erőszakolja a szerző az Ipoly keresztnévet, mintha ilyen hajdanában is lett volna (62, 401.). A Hipolit névből, mint az Ipoltfalva, Ipoltlaka helynevek és az Ipoltfy családnév mutatja, csakis Ipol't, Ipót fejlődhetett, mert a szóvégi t betű, mint a Lipót, Arnót, Bertót stb. nevek mutatják, nem vész el, még kevésbbé változik ly-re. Annyira szerelmes az Ipoly névbe, hogy még a jánosi apátságot is az Ipoly mellé teszi (198), pedig attól jó messze, a Rima mellett feküdt.

A család- és helyneveket többször nem fejti meg vagy nem helyesen írja. Így a valkómezei főúri család neve nem Korogi (21., 23. l.), hanem Kórógyi, a biharmegyei Csire család előneve nem Almásdi (57), hanem Álmosdi, a Cibakkal rokon család neve nem Sztáray (452), hanem Sztáry, vagy magyarosabban Esztáry. A kolozsmonostori apátság birtoka nem Bát (77, 83), hanem Bács, a garamszentbenedekié nem Csány (102), hanem Csany, a csanádi apátságé nem Németi (438), hanem Némedi (Pestmegyében ma is megvan).

A szeréms megyei Nagyolasziról, másként Frankavilláról nagyon hibásan írja, hogy azt a II. András alatt hazánkba húzódtott milánói menekültek alapították, mert hiszen már 1096-ban megvolt,¹ és nem is talián-olaszok, hanem francia-olaszok telepítették, azért írják latinul Francavillának és nem Italica-villa-nak.

A püspökök neveit is többször hibásan írja. Így 1541-ben nem Ujlaky Lőrincz volt a győri püspök (180), hanem Ujlaky Ferencz, 1237-ben nem Bereczk volt a veszprémi püspök (269), hanem Bertalan, 1551-ben nem Turzó György volt a nyitrai püspökség birtokosa (419), hanem Thurzó Ferencz. Az 1332-ben említett és a bélai apátságot elnyerő Pál püspök nem erdélyi (461), hanem nándorfejérvári (Albensis) püspök volt, s a középkorban az erdélyi püspök hivatalos neve nem Albensis, hanem Transsilvanus volt, sőt még ma is az!

Nagyon csodálkozom, hogy a szávaszentdemeteri apátság történeténél a szerző a Radó nádor-féle hamis oklevélből indul ki és teljesen hibás eredményre jut, holott ennek az oklevélnek hamis voltára már annyian figyelmeztették. Csak egy kissé át kell olvasni ez 1057-re tett iratot, s mindjárt látható, hogy második része épen azért készült, hogy a pécsi püspökségnek jogát a kalocsai érsek-séghez csatolt Szávaszentdemeter városára bebizonyítsa, s csak 1247 után készült. Én az adatokat egybevetve így látom e szávaszentdemeteri görög monostor eredetét. E monostor csak az 1019—1082 között — míg a régi Szirmium város görög kézen

¹ Rácski: Docum. Hist. Chroaticae 469.

volt — épült, és midőn Szent-László a Szerémséget állandóan a magyar királysághoz csatolta (1083 táján), nem bántotta az ott levő görög szerzeteseket, mert nem akarta a görög birodalommal kötendő békét azok elűzésével megnehezíteni. Kálmán király 1104-ben szövetségre lépve a görög császárral, még kevésbé bántotta őket.

III. Béla azután e monostort még jobban javadalmazta, s egyúttal, hogy azt a konstantinápolyi görög főpaptól függetlenítse, a pápa főnnhatósága alatt álló laberiai Szent-Theodoz monostor főapátja alá rendelte. 1237-ben a félhitű bolgárok és az eretnek bosnyákok ellen indított keresztes hadjárat idején azonban elvették e monostort a görögöktől (ép úgy mint 1221-ben a visegrádit) és a szentgergelyivel együtt a kalocsai érseknek adták, s ő ott benedekrendűeket telepített meg. 1247-ben tehát az a benedekrendűek monostora volt. Midőn azonban Dragutin István, V. István veje, 1276-ban szerb király lett és különben is 1274-ben a konstantinápolyi patriarcha a római kath. egyházzal egyesült, visszaadták a görögöknek a szávaszentdemeteri monostort, de oly feltétellel, hogy magyar és szerb szerzetesek is lakhatnak benne. De 1334-ben a szerbek ellen indított nagy háború alkalmával újra elűzték onnan a görög apátot és 1344-ben, 10 év múlva, a magyar főpapság megtette a lépéseket az apostoli széknél, hogy a monostor vezetése a magyar benedekrendűek kezébe kerüljön. Mivel a magyar főpapságnak 1344 elején kelt fölterjesztése világosan mondja, hogy mintegy 10 év óta nincs ott görög apát és mintegy 10 év óta a görög szertartású istentisztelet ott nagyon megfogyatkozott, ezt másnak, mint az 1334-iki háborúnak nem tulajdoníthatjuk, annál kevésbé, mert az előterjesztés kiemeli, hogy a szávaszentdemeteri apátság Magyarország szélén Rácország félhitű (schismatici) lakosainak közelében fekszik.¹

Ismételjük, hogy ezen és esetleg itt-ott előforduló másoktól is könnyen észrevehető időrendi botlásokat nem elismerésünk hiánya miatt, vagy annak kevesebbítése végett soroltuk fel, hanem csupán azért, mert úgy láttuk, hogy e mű lesz ezentul az elenyészett, de egyébként hazánk történetében annyira fontos monostorok multjának további kutatásában a kiindulópont, s úgy óhajtánók, hogy a megjelölt tévedések tovább ne terjedjenek.

Dr. Karácsonyi János.

¹ Theiner : Mon. Hung s. ill. I. 668. l.

Jósa János: A csíkszentgyörgyi, csíkmindszenti és csíkszentkirályi Jósa család története. Szamosújvár. 8°. 339 l.

A családtörténeti munkák hasznos kiegészítői az ország történelmét tárgyaló műveknek, ha azok komoly történelmi adatok alapján készülnek és történelmi kritikával iratnak.

A Jósa család története a címlap szerint »az eredeti anyakönyvek, levéltári és családi oklevelek és más *hiteles iratok* alapján» készült. Nagyobb igényekkel lép fel már csak az által is, hogy bevezetésül a székelyekről értekezik s külön fejezetben hosszasan ír »a csíki székely krónikáról«, annak hitelességét próbálván bizonyítani, több buzgalommal, mint kritikával és eredménnyel.

Ezt a részt Jósa 1910-ben különnyomatban is kiadta. A hamisított csíki székely krónika erőltetett védelmezésének hiábavalóságát már kimutatta Szádeczky Lajos »Még egyszer a csíki székely krónikáról« szóló akadémiai értekezésében, melyben Jósa érveinek értéktelenségét jellemezvén, annak a véleményének is kifejezést adott, hogy ez a védelem »családi hiúság beteges ambíciójából« keletkezett, mert a krónikában szó van egy András nevű székely vezérről, »ki(nek) Ambor Vida *Jósa* fia vala«. Ehhez nekünk hozzáadni valónk nincs.

Jósa azonban Szádeczky értekezésére »*felelet*«-et írt, a melyben rágalomnak jelenti ki azt, hogy ő családi érdekből védelmezte volna a csíki krónikát s azt írja, hogy abban »semmi olyan nincsen, a mit családtörténeti munkájában használhatott volna; épen azért családjá története szempontjából *teljesen figyelmen kívül hagyta* s azzal egyáltalán nem törődött«.

Lássuk tehát, mennyiben felel meg ennek az állításnak (a teljes figyelmen kívül hagyásnak) a családtörténet és milyen »hiteles iratok« alapján készült a munka tulajdonképi családtörténeti bevezetése?

»A Jósa nemzetség eredete« cz. fejezet (92. l.) így kezdődik :

»A csíkszéki Jósa nemzetség története messze századokba nyúlik vissza s eredete visszavisz egy Szt. István m. király korában élt vitéz lovagra. *Családunkban nemzedékről nemzedékre örökölt ősi hagyománya szerint* (?!) e család Andorás nevű vitéz lovagnak Jósa nevű fiától származott.

Szent István király koronázásakor, 1001 aug. 15-én, ugyanis a Scythiából kijött vezérektől származó Andorás, a ki Szent István mellett a Gyula erdélyi herceg elleni hadjáratban (1002) úgy az ösvalláshoz ragaszkodó székelyek ellen is, a többi keresztény székely előkelőkkel részt vett és harczolt, egy külföldi bajnokot (!), a ki a torna homokjára kilépett s minden magyar leventét legyőzött (!), ezekkel gúnyolódott, megrohanván *annak sisakos fejét, pánczélos vállát egyetlen kardcsapással leszelte*, miért is Szent Istvántól *Erős* melléknevet, *czímerül* (!) pedig két oroszlán által tartott korona alá

helyezett hőst nyert, e mellett két év múlva II. Gyula helyébe Erdélyben a *király helytartójává* és az egész székelységnek főbirájává tette» (!)¹

Lám mire jók az ilyen irigylésreméltó családi hagyományok, hogyan egészítik ki az országos történetet. Látjuk belőle — szent István harczával kapcsolatosan Gyula »erdélyi herczeg« ellen — a szent király tornajátékát, melléknév- és *czímer*-adományozását, megismerjük Erdély első királyi helytartóját. A mikről a valódi történelem mindeddig semmit sem tudott. De megtudunk még egyebeket is :

»Ennek az *erős* melléknévvel ellátott Andorásnak három, atyjukhoz méltó (!) fia volt : *Jósa*, Vida, László.

Az 1533-iki csíki székely krónika is megemlékezik Andorásról és fiairól.

(Tehát még sem hagyja figyelmen kívül a csíki székely krónikát !)

Igy folytatja :

»Szt. István halála után jó darab időre — úgy 1049 körül — a besenyők a Gimes földjén túli keresztény székelyeknek hadat izen-vén, be akarának törni. De a székely nemzet fegyverre kelvén, kihajtá őket emberül, messze a maga földétől, *Andorás vezérlete alatt* (!)² kinek fiai valának : Ambor, Vida, *Jósa*. Andorás atyja vala a derék katona Zambon, Zambonnak atyja pedig Szerány.«

A jegyzetben idézve »L. dr. Szádeczky L. »A csíki székely krónika« cz. tanulmánya 117. l. (latin szöveg) és 155. l. (magyar szöveg)«.

Ime a »teljesen figyelmen kívül hagyott« csíki székely krónika mire jó !

Következik az Andrási és Jósa család közös eredetének megvilágítása :

»Az Andrási családnak, mely Andorásnak László nevű fiától származik, ősi fészke, *kastélya* (!) Csíkszentkirály, illetőleg a pogány néven nevezett *Poklondfalva* (ma Tizes) északi részén, felszegen emelkedő és az egész községet uraló »*Háromtetej*« nevű domb fennlapján vala. Az ódon falak maradványai maig láthatók.

¹ Ezekre nézve főforrásait így jelzi jegyzetben : »Gyöngyösi »Charicleajában« 1700. Lőcsén ; utána Katona : Hist. Crit. VIII. k. elősz.-ban : Fejér Codex dipl. és másoknál.«

Gyöngyösi István a költő »Chariclia« cz. költeménye előszavában Andrási Péterhez intézett ajánló levelében az Andrásiak mesés őseről Andorásról beszéli el ezt a regét. Azzal a különbséggel azonban, hogy »ennek két fia. Jósa és Vida . . . , az harmadik László. »*Es ezektől jó le egyenesen a tek. Andrási familia.*« Tehát nem a Jósa ! A forrás tehát mást mond, mint a Jósa családtörténete.

Az idézett Katona Hist. Crit. VIII. k. előszavában szó sincs hasonló dolgokról. »Fejér Cod. dip. (így !) és másoknál« nem nézhetünk utána !

² Bámulatosan hosszú életű lehetett ez az »erős« Andorás, hogy félszázad multán is még mindig vezérkedik.

A szent István iránti hála ösztönzé Andorást, hogy *Poklondfalvát* és *Elveit*, melyek két külön községet képeztek, a kereszténység elterjedésével és megszilárdulásával egyházilag egy községgé egyesítse, és szent István iránt való kegyeletből, az Andorásiak befolyása folytán (!), választották Szt. István királyt védőszentül s pártfogójokul s így vették föl a közös »Szentkirály« nevet, valószínűleg még szent László király alatt...

Andorás fia *Jósa*, ki amaz időben Szentkirályon, vagyis Poklondfalvának említett »Háromtetej« nevű helyén lakott Vida és László testvéreivel, 1051-ben a III. Henrik német császár elleni harcban, Esztergom mellett esett el (!); de családfolytató fia maradt.

Andorás fiának, Jósának utódai a ma is fennlévő csíkszentkirályi, csíkszentgyörgyi és csíkmindszent, egy közös törzsből származó Jósacsaládokban fennállanak. (94. l.)

Mindezen regényes, fantasztikus családtörténeteknek állítólagos főforrása »csíkszentkirályi Vitos Mózes ny. r. kath. lelkész »Csíkmegye története« cz. kéziratban lévő műve. Hogy ő honnan vette? az titok marad.

A Jósa nemzetség Csíkszentkirályról elszármazott Csíkmindszentre is. Óskorbéli vallásuk a székelőknek — az írő szerint — a *héber* volt, mert »az a körülmény, hogy Mindszentnek templomán felüli részét »Egyptom völgyé«-nek, a mai Jósa-tízest »*Názáreth*«-nek nevezték egykoron: ez a körülmény némileg az óskorbéli *héber vallásukra* (!) s ebből a kereszténységre való áttérésükre emlékeztet«. (97. l.)

Megvilágítja a keresztény vallásra áttérést is eképen:

»Ifjabb Gyula leveretése után aztán egész Erdély s vele a székelők is felvették a keresztény vallást. S midőn a még pogány valláshoz szító fölkelt székelők leveretnek (!): Béla herczeg, I. Endre király testvére, 1049 és 1061 közt, a pogányságnak utolsó emlékeit is eltörli; az *iratokat* (!), *családi leveleket* (!!) *eléggetti* s elrendeli, hogy a méltóságok (!), családok, *városok* (!), falvak nem az ősök szokása szerint, hanem *szentek neveiről* neveztesse el. Ezért van a székelyföldön feltűnően sok szentekről nevezett helynév. Ekkor lett a főrabonban Comes Siculorum«, stb.

Jósa ezeket a badarságokat megint csak a csíki székelő krónikából meríti, mert bár Szabó Károly kisebb tört. munkáira hivatkozik (II. k. 95., 96. l.), de ott »Az 1533 székely krónika« tartalmáról van szó.

A történettudásnak igazán szokatlan mértéke kell ahhoz, hogy 1049—1061 közt iratokat, *családi leveleket* (!) égettesse el valaki a Székelyföldön, midőn iratok (s plane családi levelek !) a királyi kancelláriában is nagyon gyér számmal voltak, s hogy szentek neveiről nevezzenek el falvakat s *városokat* (a mi a Székelyföldön még századok mulva sem volt !) akkor, midőn magyar szent még egy sem volt.

Ez a kegyetlen pusztítás az oka annak is, hogy Jósa »a család legrégibb történetére vonatkozólag bővebb adatot nem

talált. *Valószínűleg a család ősi iratai is ama — Béla herczeg alatti — mozgalmas időkben semmisültek meg.* (105. l.)

Minő kár! Mekkora veszteség!!

»Évekkel ez előtt voltak még XV—XVI. századbeli családi leveleik is« (105. l.). Sajnos, ezek is elvesztek. Így a Jósa család »hiteles iratai« csak a XVII. századdal kezdődnek. De ezekkel aztán meg is szűnik a család országos érdekű története.

Első állítólagos őse a családnak az 1569. lustrumban Szentkirályon említett lófő »*Barla Jossa*«, a kinek nevét azonban meg kell fordítani a *magyar* lajstromban, hogy Jósa lehessen. Tehát ez sem bizonyos.¹ Akár csak az anekdotában a csíki székely esete, a ki Brassóból jöve haza, kérdik az atyafiak, hogy látott-e kee telefont?

— Láttam egyet, — feleli a góbé — de a' sem a' vót!

Az első hitelesnek látszó ős: Jósa Gergely ar(malista?) az 1614. összeírásban. »Ez a kérdéses armalis azonban elveszett.« (107. l.)

Ezzel aztán meg is szűnik a Jósa család köztörténeti érdekessége... Hogy a fennebbiek, az őstörténelemből, mennyit érnek, ahhoz nem kell bővebb kommentár.

Hogy ennyit is foglalkoztunk vele, azért tettük, hogy rámutassunk, hogy miért kellett Jósa Jánosnak a csíki székely krónikát olyan hevesen védelmeznie.

A fennebbi szemelvényekből egy tanulság mégis levonható: az, hogy miként, milyen forrásokból és kritikával írónak némely családtörténetek és hogy miként nem szabad történetet írni! K.

Dr. Franz Kováts: Handelsverbindungen zwischen Köln und Preszburg (Pozsony) im Spätmittelalter. Sonderabdruck aus dem 35. Hefte der »Mitteilungen aus dem Stadtarchiv von Köln«. 1914. 8°. 32 l.

Kováts Ferencz, a ki hazai gazdaságtörténetünket már sok nagybecsű tanulmányával gazdagította és főként Pozsony város viszonyaira és középkori kereskedelmünk történetére vonatkozólag állapított meg sok új és fontos tény, ez alkalommal terjedelmre nézve szerényebb, de kutatásainak eredményét illetőleg ismét igen jelentős értekezéssel és megállapítással lép a tudományos világ felé. Adatait ismét Pozsony város gazdag levéltárából merítette, a melynek kölni vonatkozásait vette bírálat

¹ *Barla*-k különben is szerepelnek Csikban a XVI. században, ú. m.: Barla János és Márton Szenttamáson 1577 és 1594-ben (Székely oklevéltár V. M. 105. és 154. l.).

alá. Pozsony kereskedelmünkben azért volt nagyon nevezetes, mert a nyugati áruknak legfőbb emporiuma, a honnan azok az ország egyéb részeibe is eloszlottak. A pozsonyi polgár azonban Bécsen túl nem ment nyugatra, nyugati áruít egyrészt a bécsi kereskedőktől vásárolta, másrészt azoktól a németországi kereskedőktől, a kik magát Pozsonyt fölkeresték. A Kölnnel való összeköttetésben az az érdekes, hogy Bécs árumegállító joga ellenére is, különösen 1400 és 1420 közt a kölni kereskedők közül vagy húsz állandóan ellátogat Pozsonyba. 1430 után ez a közvetlen összeköttetés, a mely a kereskedőre áldozattal járt, mert Morvaországnak kellett kerülnie, ismét megszakadt. Hogy egy negyedszázadon át mégis sokan ezt a hosszabb és drágább utat választották csak azzal magyarázható, hogy ebből valami előnyük volt.

Mi lehetett ez az előny? Erre a kérdésre keresi a választ Kováts. 1430 után Kölnnel az összeköttetés teljesen megszakad, pedig a kölni árú fogyasztása nem csappan meg. Az összeköttetés tehát nem magyarázható sem Pozsony, sem Köln kereskedelmi politikájának változásából. Ilyen körülmények közt Kováts a pénzviszonyokban keresi a magyarázatot. Magyarország külkereskedelme passiv volt s így az egész középkoron át nagy mennyiségben özönlött ki innen az arany. Nyugateurópa aranykészletének nagy részét itt szerezte be. Kováts szerint azonban a magyar aranyvaluta a külföldre csak a XIV. század nyolcvanas éveiben kezdte hatását éreztetni. Királyaink és a cseh uralkodók ugyan már korábban (1336 óta) nagy kiváltságokkal a Morvaországból Ujvár—Jablonicz—Nagyszombat—Sempte—Farkashida—Udvard—Esztergom-i vonalra akarták terelni a kereskedelmet, a melyből Ujvárnál ágazott el a Súron—Malaczkán—Stomfán át Pozsonynak vezető út, de a kereskedelem — Kováts megállapítása szerint — tényleg csak a XV. század elején terelődött erre. Kováts ezek alapján azzal magyarázza ezt a változást, hogy a mikor a magyar arany hatását éreztette s a magyar kereskedő már aranyban fizetett, a bécsiek a pénzbeváltással akadékoskodtak s így a kölni kereskedő, hogy a magyar aranyat első kézből kapja, inkább a drágább kerülő úton Pozsonyba jött érte. Csakhogy ezt az összeköttetést nem lehetett hosszú ideig fenntartani, a husszita mozgalmak következtében az utakon a közbiztonság megszűnt és a kereskedelem visszaterelődött a Regensburg—Bécs-i vízi útra.

A pozsonyi városi levéltár az 1402 óta vezetett Protocollum Actionumban és néhány oklevélben a kölni összeköttetéseknek értékes bizonyítékait őrizte meg. A forgalom ezek szerint igen élénk volt, Kováts számításai szerint a legjobb években mai

értékben kifejezve 130.000 korona lehetett évenként, de 1420 óta a kölni kereskedők arra törekedtek, hogy összeköttetéseiket beszűntessék, 1427 után nincs is több adatunk.

A rendelkezésre álló kevés és száraz adatból különben Kováts érdekes képet fest erről a kereskedelemről. Tárgya főképp a kölni posztó. Egész sor nagykereskedő üzött vele kereskedelmet, a kik sokszor igen nagy összegekkel maradtak adósak. Egyesek több kölni kereskedővel is állandó összeköttetést tartottak fenn. E mellett azonban mesteremberek és szőlőművesek is megpróbálták, hogy a jövedelmező posztókereskedésből ők is hasznot húzzanak. Kötéseik néha szintén igen jelentékenyek, de sporadikusak. Még a város is foglalkozott ezzel az üzletággal, a mely gyakran valamely hitelműveletet burkolt.

Az értékes füzetet a tárgyra vonatkozó adatok regestái zárják be. —y. —r.

Dr. Divéky Adorján: Zsigmond lengyel herczeg budai számadásai (1500.—1502., 1505). *Magyar Történelmi Tár XXVI. kötet.* Budapest, 1914. — A M. Tud. Akadémia kiadása. VI + 260 lap.

1911-ben szűnt meg a Magyar Történelmi Társulat kiadásában megjelenő Történelmi Tár, ekkor vette át annak szerkesztését a Magyar Tudományos Akadémia történelmi bizottsága, s két évi várakozás után, a mi 80 ívnyi anyagközlés veszteséget jelent, — végre megjelent a régi »Magyar Történelmi Tár« XXVI. kötet. A veszteségért nem okozhatjuk sem a Magyar Történelmi Társulatot, sem a Magyar Tudományos Akadémiát, mert ők meghoztak minden áldozatot arra, hogy a Történelmi Tárt, mint évnegyedes folyóiratot fenntartsák. Azonban a túrhetlen nyomdai árviszonyok meghiusítottak minden ide irányuló törekvést és — az áldozatoknak is meg van a határa.

Az előttünk fekvő kötet előszavát a M. Tud. Akadémia történelmi bizottságának előadója: Fejérfpataky László írta, a ki itt előadja a Magyar Történelmi Tár és a Történelmi Tár eddigi történetét.

Azután Dr. Divéky Adorján Bevezetése következik, melyből megtudjuk, hogy Mátyás királyunk nagy ellenfele és kortársa Kázmér lengyel király 1492. jún. 6-án halt meg Grodnóban, öt fiút hagyva maga után, úgymint: Ulászló magyar és cseh királyt, János Albert, Sándor és Zsigmond herczegeket és Frigyes herczeg krakói püspököt. — Zsigmond herczegnek nem volt trónja, meg kellett tehát elégednie azzal a 8000 frtnyi évjáradékkal, a melyet bátyja János Albert juttatott neki. Azonban a Jagellók

Krakkóban is szűkös viszonyok közt éltek, ennél fogva a herceg ellátása teher volt, igyekeztek tehát részére Moldvát megszerezni. A Moldva megszerzéseért indított hadjárat vége kudarcz lón s utána Zsigmond herceg elhatározta magát arra, hogy bátyja Ulászló magyar király udvarába utazik s 1499 december 12-én már Budán volt. — Divéky röviden leírja a herceg budai tartózkodásait, melyeknek költségeiről, — minthogy Zsigmond pontos, rendes ember volt, — Szydłowiecki Kristóf, a később nagy szerepet játszott lengyel diplomata ellenőrzése mellett, aprólékos lelkiismeretességgel számadásokat vezetett. Ezen számadások egy része fennmaradt a varsói főlevéltár kincstári osztályában s ezeknek pontos leírását, majd a számadások kimerítő méltatását adja a következőkben a szerző.

Azután a végtelen becses, művelődéstörténeti szempontból ritka értékű számadáskönyvek szövegének közlése következik. Először a herceg magyarországi tartózkodásának számadásai, majd a számadások külföldi vonatkozású részének magyar vonatkozású adatai közöltetnek.

A szöveg közlésénél Divéky a dátumokat — nagyon helyesen — mindenütt megfejtí és zárójelben közli, ezenfelül topographiai és egyéb jegyzetekkel világítja meg a nehezebben érthető részeket. Szydłowiecki ellenőrző bejegyzései mindig bekerítve közöltetnek.

A szöveg után a lengyel és ritkábban előforduló latin szavak szótárát kapjuk, majd külön-külön pontos név- és tárgymutató következik. — A mindenképen érdekes és becses történelmi forrás felfedezéseért és fárasztó lemásolásáért hála illeti meg Divéknyt, az Akadémiát pedig köszönet és elismerés a számadáskönyv közzétételéért, hiszen oly kevés ilyen természetű adat maradt reánk, hogy egy-egy királyi vagy ehhez hasonló számadáskönyv felfedezése és közzététele, — pláne ha az *középkori*, — a magyar történettudománynak valóban kellemes és nagyértékű meglepetésül szolgál.

Egy középkori számadáskönyv, nézetünk szerint, néha sokszor becsesebb, tartalmasabb, elevenebb és színesebb képet nyújt egyes történelmi mozzanatokról, intézményekről, berendezkedésekről, mint egy diplomatarium, melynek darabjaiban a lényeg, a tartalom a formulába vesz.

Dr. I. B.

Éble Gábor: A nagy-károlyi gróf Károlyi-család leszármazása a leányági ivadékok feltűntetésével. Budapest, 1913. Franklin Társ. 103, XL l. 49 képmelléklet. 6 leszármazási tábla.

Alig néhány évtizede, hogy magyar családaink egynémelyike megnyitotta levéltárát a történeti kutatás előtt s ma már

a családtörténeti műveknek és oklevéltáraknak egész kis könyvtára dícséri főnemes családaink bőkezűségét. A gróf Károlyi-család a legelső közt volt, a kik nem csekély anyagi áldozatokkal tették a tudomány közkincsévé családi levéltáruk gazdag anyagát a Károlyi Oklevéltár hatalmas kötetének és nagyszámú családtörténeti részlettanulmányának kiadása által.

Az előttünk fekvő kötetben a család érdemes, öreg historiographusa, Éble Gábor mintegy összefoglalását, sűrített kivonatát adja harmincz éves lelkiismeretes, levéltári kutatáson alapuló — nagyrészt nyomtatásban már megjelent — tanulmányai eredményének. Az a lelkes tárgyszeretet és a vele párosult történeti igazságkeresés, a mik Éble hosszú történetírói munkásságát annyira jellemzik, fokozottan érvényesülnek e díszműben.

Szerző a honfoglaló Kund vezér krónikás alakjától származó Kaplyon-nemzetség eredetének rövid vázlata után a Kaplyon, illetve Károlyi címerekkel foglalkozik. Meggyőzően mutatja ki, — Csoma Józseffel szemben, a ki a sólymot véli a nemzetség ősi címeralakjának — hogy a karuly (karvaly) madár volt a nemzetség ősi — a Károlyi névvel, illetve a nagykárolyi ősi bírtok nevével összefüggő — címere. Érvelését XV—XVIII. századi címerképek díszes reproductiojával kíséri. Ugyanitt foglalkozik a család rangemeléseivel kapcsolatban a bárói és grófi címerek ismertetésével.

Az ősi nagykárolyi várkastélyról szóló fejezetben Éble tört úton jár, de ezt az utat is ő maga törte tizenhét évvel ezelőtt a várkastélyról kútfőkutatások alapján írt tanulmányában. Tetemesen bővítik abból merített ismereteinket egyes újabb részletek, így pl. a gróf Károlyi József főispáni beiktatásának (1794) érdekes czeremoniális leírása. A kaplonyi és fóthi sírboltok ismertetése s az ott nyugvó családtagok felsorolása után oklevelés függelék, 47 elhunyt családtag díszes kiállítású arcképe és 40 lapnyi — a leszármazási táblákhoz készült — névmutató zárják be a kötetet.

A függelékül adott hat leszármazási tábla, a melyek közül kettő az ezeréves Károlyi-család tudományos pontossággal megszerkesztett és a XII. század közepétől, Kaplyon Józstól (1150—1180 k.) megszakítás nélkül levezetett családfáját adja, míg a másik négy a Károlyi-lányok leszármazóinak lelkiismeretes munkálkodással összeállított sorozatát, a Károlyiak leányági ivadékainak genealogiáját s ezzel a magyar főnemesi családok legnagyobb részének családfájáról egy ágacsának ismertetését nyújtja. E táblák mutatják be legpregnansabban a szerző kiváló genealogusi qualitasait, munkásságának objectív pontosságát.

Az előkelő egyszerűséggel, de azért tökéletes technikával

kiállított kötet nyomdaiparunk legdíszesebb termékei közül való s tanúskodik úgy a kiadó grófi család lelkes bőkezűségéről, mint a szerző kitűnő ízléséről.

Dr. Hóman Bálint.

Lukinich Imre: Bethlen István és Bethlen Péter külföldi iskolázatása. A bpesti VIII. ker. áll. főgymn. 1912/13. értesítőjében. Budapest. 1913. 8°.

Bethlen, a ki az iskolaügynek igen buzgó fölkarolója volt s az iskolaügyi politika eszközeit nagyon jól ismerte, unokaöccseinek iskoláztatására is nagy gondot fordított. Ifj. Bethlen István a heidelbergi egyetemen, öccse Péter pedig Heidelberg pusztulása után az Odera melletti Frankfurtban és a leydeni egyetemen tanultak. A fejedelem maga irányította neveltetésüket, a melléjük adott instructoroknak adott részletes utasításokkal tanmenetüket is meghatározta. Ezeket az oktatástörténeti szempontból értékes adalékokat dolgozta föl Lukinich a nála megszokott nagy lelkiismeretességgel. Figyelmet érdemelnek az értekezés azon részei is, a melyek a külföldi iskoláztatásra vonatkoznak és a szerzőnek a külföldi történetben és intézményekben való jártasságáról tesznek tanuságot.

Folyóiratszemle.

A Cél. Márczius. *Trio: Ukrainizmus.* Első sorban politikai szempontból foglalkozik Ukrainával és közben röviden elmondja Ukrajna történetét is. — *br. Nyáry Albert* ismerteti *Szerémi és Ernyei József A Majthényiak és a Felvidék* cz. munkáját, melyről teljes elismeréssel emlékezik meg, különösen a könyvben összegyűjtött nagy anyagot emelvén ki.

Április. *b. ny.* (*br. Nyáry Albert*): *A bujdosó Rákóczi.* Szekfű Gyula könyvével s az ellene indított mozgalommal foglalkozik és védelmébe veszi Thaly Kálmánt. — *Horváth Ákos* ismerteti *Pethő Sándor Sorok* cz. történelmi essay-ét s kivált a Zrinyiről szóló tanulmányokat dicséri benne.

Akadémiai Értesítő. Április. *Voinovich Géza: Görgei Arthur mint író.* Jellemzi írói kvalitásait és munkái létrejöttének körülményeivel foglalkozik. — *Kárffy Ödön: Levéltári kutatások K. Csoma Sándor életéhez.* Folytatja az előző számban megkezdett közléseket a K. Csoma részére történt gyűjtésről és Csoma kereséséről. — *Szekfű Gyula: Felelet a száműzött Rákóczi dolgában.* A szerző pontonkénti válasza támadóinak vádjaira.

Alkotmány. 1914. 88. szám. *Túri Béla: Szekfű pszichológiája* czímmel bírálja Rákócziról írt munkáját. — *B. né: Zichy-Metternich grófné emlékiratait,* melyek az Oesterreichische Frauenwelt 1913—14. évi havi füzetekben jelennek meg, ismerteti. — *Anka János: A zsidók Magyarországon.* Néhány históriai és statisztikai adatot közöl vázlatosan a magyarországi zsidók multjáról. — *B. :*

Az 1864-iki dán hadjárat félézázados évfordulója. E háború okait foglalja össze.

Archaeologiai Értesítő. 1914. 1. füzet. — *Supka Géza dr.* »Motívumvándorlás a korábbi középkorban« címmel három folytatásra terjedő cikksorozatát kezd meg. Közép-Ázsiára a krisztusi időket megelőző hosszabb inaridimento-korszakot tételez fel. Az ezáltal bekövetkezett népeltolódások következtében az itt virágzott kultúra emlékei eltűntek a föld színéről. Mégis egyes művészi motívumok, a melyek az eurázsiai kontinensen analógiákul tűnnek fel, valójában mint azonos motívumok vándorlása igazolható. Ez az aprólékos figyelmet igénylő, fáradságos munka, az egyelőre még inkább csak tapogatódzó kísérletek arányában, rendszeresen még nem folytatható. De ha egyszer a látás az ilyen távolságok felmérésére is megerősödött, s ha egyszer megtaláltuk a bátorságot olyan motívumazonosságok kimondására, a melyeket eddig — pusztán csak a távolság miatt — hihetetleneknek véltünk, remélhető, hogy az összehasonlító művészettudomány methodikáját e terület számára is megállapíthatjuk. Erre kísérletül szolgálnak a cikksorozat adatai. 1. Motívumösszevetés egy saintes-i (Franciaország) dombormű és a szahri-bahloli szoborcsoportozat között, a gazdagság istenének, Kuwerának, és a bőség nőistenének, Haritinak ábrázolásával. 2. A saintes-i szoborcsoport hátsó oldala: buddhista pózú isten kísérelével; ehhez v. ö. az egyik indus Buddhadomborművet és az asz-khetei (Mongolország) emlékkövet. 3. Kuvera isten, erszénnyel a kezében (India) és a gundestrupi (Dánia) ezüstpénz ábrázolása. 4. A bouray-i »gallus« istenség: a késői antik bronzfejet egy importált bronzkorsóra erősítették, a mely tipikusan buddhista jellegű, kivált a felfelé fordított lábfejjel való ülés módjában. 5. Pannoniai bronz szekrényveret; rajta többek között egy kisázsiai istenség (Dea Syria vagy a mithrikus Sygé), a melynek feltűnően közeli analógiája Terrakottában Sir Aurel Stein khotani ásatásaiból került ki. — *Lehóczky Tivadár* a mezőkászonyi ref. templom három ezüst kelyhét ismerteti; az egyik Bocskay István fejedelem ajándéka, egy másikat Bornemissa Józsné, Dulepszki Horváth Katalin ajándékozta 1603-ban a nev. egyháznak. — Lippáról a temesvári múzeumba származott két török sírkövet ismertett *Omer Feridoun*; az egyik Hasszán, a másik Izmail agáé. — *Eber László dr.* a ruszti, keresztfalvi, zsigrai és podolini templomok barokoltárain felhasznált középkori szárnyasoltárérszokról értekezik. — *Ernyey József Lubor Niederle* »Slovanski starožitnosti« cz. művét ismerteti a régi cseh viselet s főként a szláv kosztüm szempontjából. — *Mnnkácsy Mihály*, az orosz irodalomból ismerteti a »Materialij po arkheologij Kaokaza« VIII. kötetét, különös tekintettel a Kaukázus vidékének népvándorláskori leleteire. — *Istvánfi G.* ismerteti *Karácsonyi János* »Kik voltak s mikor jöttek hazánkba a böszörmények vagy izmaeliták?« cz. akad. értekezését. Az ismertető elfogadja egészében Karácsonyi véleményét, de már korábbi, X. századi bevándorlásokat is feltételez; a minek bizonyosságául a sammanida dirhemeket véli felismerni, továbbá a kaliz és böszörmény elnevezés között fennállott különbséget, valamint azt a különbséget, a mely a szőlőművelő, kereskedő és katona izmaeliták élete, végül az egyrészükben mohammedán, másrészükben zsidó kalizok vallása között jelentkezik. — *Bibó-Btge György* szabadkavidéki XV. századi sírleletet mutat be. — *Marosi Arnold* a székesfejevári múzeum honfoglalás- és árpádkori sírleleteit tekinti át. — *Janicsek József dr.*

Eperjesről ismertet néhány újabbkori márványemlékkövet. — *Kemény Lajos* folytatja a kassai levéltár anyagából merített műtörténeti adalékokat.

Az Ujság. 1914. 76. szám. *Miskolczy-Simon János*: *A Mikszáth-család harmadfél-százéves története*. Kútfők alapján megírta a Mikszáth-család történetét a XVII. század óta. Kutatásai eredményét rövid kivonatban közli. — 77. szám. *Várad Antal*: *Pest visszavétele*. (A város krónikájából.) Leírja Pestnek 1602-iki visszafoglalását Russwurm generális által, Csernovitznak »De bello Pannonico« munkája alapján. — 85. szám. *Takáts Sándor*: *Bathydyné Svetkovics Kata*. Batthyány bán felesége életét írja meg, a ki korának legnagyobb jóttevője volt. — 88. szám. *Bányai Károly*: *Magyarok a krakói egyetemen*. Dombrowszky János dr. »Krakow a Wengry w wiekach srednich« című munkájának a krakói egyetem magyar diákjairól szóló fejezetét adja bő kivonatban. — 93. sz. *Pest legöregebb házai*.

Bibliothèque de l'école des chartes. 1913 május—augusztusi füzet. *Raymond Chasles* ismerteti *Kont Ignác*: *Bibliographie française de la Hongrie 1521—1910*. cz. művét, a melyet mintaszerűnek tart.

Budapest. 1914. 76. sz. *F. E.*: *A száműzött Rákóczi*. Szekfű művéről írt ismertetést.

Budapesti Hirlap. *Deli »Tudákos levelei«* (XIV-ik 1914. márcz. 29., XV-ik 1914. ápr. 12.) nem csupán szellemes útivázlatok Albániáról, hanem a magyar vonatkozások következetes kiemelésénél fogva történetirodalmunk értékes termékei közé sorolandók. — *Mátyás király emléklámpája*. (ápr. 7.) Helyreigazítások a Pesti Hirlap hasonló tárgyú közleményére. — *Takáts Sándor*: *Thúry György Lantosa* (ápr. 9.). A XVI. századbeli költőktől többször megénekelt kanizsai főkapitány (megh. 1571 ápr.) érdekes életrajza, mely azt kutatja, hogy a főkapitány vitézi halála alkalmával keletkezett magyar költeménynek ki a szerzője? Takáts szerint a szerző magának Thúrynak deákja, a csallóközi származású Alistáli Márton deák. — *Sikabonyi Antal*: *Mailáth János gróf* (ápr. 14.). Részvétellel teljes megemlékezés a tragikus sorsú íróról, főleg összefoglaló irodalomtörténeti művének méltatásával. Történetírói működéséről és jelentőségéről nem történik említés.

Deutsche Literaturzeitung. 1914. 10. sz. (márcz. 7.) *Rácz Lajos* elismerő bírálatát közli *Pintér Jenő*: *A magyar irodalom története* cz. műve 1913-ban megjelent III. és IV. kötetéről (1772—1831).

Élet. 1914. 3. sz. *Vajda Ernő*: *Minos palotája*. — 6. sz. *Napoleon Szent-Ilona szigetén*. — 8. sz. *Dr. Haiczl Kálmán*: *A garamszentbenedeki apátság története* cz. művét ismerteti. — 13. sz. A szerkesztő őt kérdésre *dr. Márki Sándor* levélben nyilatkozik *dr. Szekfű Gyula*: *A száműzött Rákóczi* cz. művéről. — 14. sz. *Mikes Kelemen*: *Levél Rodostóból*. Kevesebb sikerült levélutánszat *Szekfű Gyulához*. — 16. sz. *Dömötör István*: *Emléktábla Aquincumban*. Rómer Flóris jelentőségét emeli ki aquincumi emléktáblája kapcsán.

Erdély. 1914. 2. sz. *Hangay Oktáv*: *Bismarck herczeg első utazása magyar földön*. 1852-iki utazását ismerteti regényes színezetű levelei alapján.

Földrajzi Közlemények. 1914. 1. sz. *Evans*: *Scott kapitány utolsó útja*. Az 1910—13. évi angol délsarki expedíció viszontagságainak vázlatos ismertetése. — 2. sz. *Köpe Viktor*: *Anuradhapurru és újabb ásatásai*. A Ceylon északi síkságán fekvő híres romváros

feltárását ismerteti, a melyet legújabban R. E. Ayrton intéz. A leletek legértékesebb darabjai az aczéleszközök, a melyekből kiderül, hogy a ceyloni aczél már ezer év előtt ugyanazon módszerrel készült, mint a melyet Angliában 1760-ban felfedeztek.

Glasnik zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini XXV. 1913. 3—4. f. *Truhelka Ciro dr.*: »*Jedan odličan nalaz bronzane dobe iz Velikog Mošunja*« czímen ismerteti a Travnik környékén Nagy-Mosunyban két évvel ezelőtt talált és a szarajevói múzeumban elhelyezett bronzkori leletet. — *Gyorovics Vladimir dr.* »*Из народне књижевности*« czímen közöl négy rövidebb cikket: a) a »*Народна Традиција о Немањи*« czíműben kimutatja, hogy a szerb népköltészeti alkotások, melyek Nemanja Simonról, az első szerb állam alapítójáról szólnak és neki sok monostor alapítását tulajdonítják, tulajdonképen nem népi eredetűek; első feldolgozójuk egyházi férfiú lehetett, ki jól ismerte a Szent Simonról és fiáról, Szent Száváról szóló legendákat; b) »*Хороз Кардаш у нашим народним приповјеткама*« czímű cikkében kimutatja, hogy a délszláv népmesék, melyek egy szegény ifjúnak eszességével és ügyességével való boldogulását rajzolják és elbeszéli, hogyan vett — Fazekas J. Ludas Matyija módjára — a rajta elkövetett sérelemért ügyes átöltözéssel több ízben bosszút, nagyrészt török eredetűek, vagy — ha ind eredetűek is — a délszlávokhoz török közvetítéssel jutottak; c) »*Једна занимљива варијанта о паду Сталаћа*« czímen közöl egy történeti vitézi éneket, melyet Sunjić Marian a 40-es években feljegyzett és mely Stalac vára eleste (1413) történetének motívumait Stolic várához fűzi, Mehmet szultán szerezpét Muratra ruhazza és az egykori történeti hősöknek tetteit XVI., XVII. és XVIII. századi emlékezetes vitézeknek tulajdonítja; d) »*О земљи Индији народних пјесама*« czímű cikkében megoldja a kérdést, hogy miért tekinti a délszláv néphagyomány Indiát elátkozott országnak; kimutatja, hogy a néphagyomány ezen felfogása, a Nagy Sándorról szóló széphistóriában rajzolt India hatásának tulajdonítandó. — *Truhelka Ciro dr.* »*Još o testamentu' gosta Radina i o patarenima*« czímen folytatja az ezen folyóirat 1911. évfolyamában megkezdett értekezést: a raguzai levéltár kancelláriai okirataiból kiegészíti azt, a mit Radin rokonságáról és háza népéről eddig kimutatott és a boszniai patarenusokról eddig közölt; kimutatja, hogy a raguzai hírhedt rabszolga-piaczra nagyrészt boszniai patarenusokat hurczoltak; ezek a rabszolgakereskedés útján a Földközi-tenger környékének összes országaiba elkerültek, ott is ragaszkodtak hitükhöz és ezt még ott is igyekeztek terjeszteni. — *Gyorović Vladimir dr.* »*Иајеста о ископавањима у Брезу 1913. године*« czímen ismerteti a Brezában eszközölt ásátás eredményét: egy nagy templom alapzatára akadtak, több római vonatkozású feliratos követ találtak, továbbá több román stílu VIII—X. századi ornamentumot, melyeknek jellege teljesen megegyezik a közeli Dabravínában kiasottakkal, sőt itt és ott talált töredékek egymást kiegészítik; ezért valószínűnek mondja, hogy a brezai nagy templom összedőlt és köveit a jóval kisebb méretű dabravínai templom építéséhez felhasználták. — *Vilke* »*Култ мјесеца у п р и њ и и у умјетности индогерманских народа*« igyekszik megfejteti a kérdést, hogy miért található az indogermán népek lakta vidékeken lelt maradványokon a hold képe mellett oly sűrűn a fejsze, bika, kecske, elefánt, szarvas, béka, hal, kígyó és gyümölcsfa képét; szerinte ezen állatok, a gyümölcsfa és a fejsze — a földmiveléshez igényelt legrégibb eszköz — a termékenység jelképei, melyek erede-

tileg a föld kultuszának attributumai; az indogermán népek legősibb istenei az ég istene és a föld istennője; amannak helyébe idővel a nap istene, emennek helyébe pedig a hold istennője lépett és ehhez fűződtek a föld istennőjének régi attributumai.

Gazeta Transilvaniei (Brassó) húsvéti számában *Lupas János*: »Un ordinal guvernului ardelean contra lui Gregoriu Maior« cz. alatt közli az erdélyi gubernium 1768 febr. 12-én kiadott rendeletét, melyben a gör. kath. papságnak megtiltják, hogy a munkácsi kolostorba száműzött Major Gergelyvel, a későbbi püspökkel, bárminő összeköttetést fenntartsón.

Hadtörténelmi közlemények. XV. évf. 1. füzet. *Takács Sándor*: *Thengöldi Bornemissza János.* (I. közl.) A XVI. század folyamán egy időben hét Bornemissza János szerepelt; szerző csupán a kétségtelenül thengöldi Bornemissza Jánosra vonatkozó adatok alapján, végig kíséri B. vitézi pályájának minden mozzanatát, attól az időtől fogva, hogy Szaniszló pécsi püspök, majd Pécs elfoglalása után Nádasdy Tamás szolgálatába lépett. 1570 előtt török fogságba is esett, de onnan kiváltották. 1570-ben a dunántúli főkapitány helyettese lett Török Ferencz mellett, később pápai, 1574-ben kanizsai kapitány. Az életrajz legtöbbször korrajzzá bővül és főleg a végbeliek életére nézve tartalmaz új és becses adatokat. — *Gyalokay Jenő*: *A szászjenesi ütközet.* (1660 május 22.) A II. Rákóczi György sorsát eldöntő ütközetnek hadtörténelmi ismertetése, melynek végeredménye, hogy az ütközet másfélóra mulva már véget ért, az erdélyi hadak vereségét a törökök túlnyomó erején és sikerült cselén kívül az erdélyiek ügyetlen felállítása, hibás ellentámadása s a bizonytalan hadvezetés okozta. — *Marczali Henrik*: *Gr. Zichy Károly levelezése 1809-ben O'Donell József pénzügyminiszterrel.* Szerző gr. Zichy-család zselői senioratusi levéltárában megtalálta a gr. Zichy Károly akkori »hadsereg-minister«-nek levelezését gr. O'Donell József pénzügyminiszterrel, az 1809-iki hadjárat alatt. Bár a levelek közül az Áspérnre, Győrre és Wagramra vonatkozók hiányoznak, a fennmaradt levelek igen értékes részletekkel gazdagítják ismereteinket. — *Dormándy Géza*: *Magyar csapatok az 1813. évi drezdai csatában.* (I. közl.) A szövetséges történelmi előzmények tömör áttekintése után ismerteti az egyetemes fővezérlet kérdését a szövetségeseknél, a szövetséges csapatok hadrendjét és erőviszonyait, majd pedig az 1813 aug. 11-én lejárt fegyverszünet után a szövetséges főserég és Napoleon fölvonulását. A tanulmányos dolgozathoz több sikerült vázlat is készült. — *A Tárcza* rovatban *Pilch Jenő* a sinai kolostornak a 2. székely határhozrezred által 1788 márcz. 24-én történt megvédelmeztetéséről, ugyanó az évforduló ünnepelő magyar ezredekéről is ír. — *A Hadtörténelmi apróságokban* *Kropf Lajos* az 1523-iki török portyázás történetéhez, *Kemény Lajos* Kassa 1706-iki ostromához közölnek adatokat. *Relkovič Nêda* Bakabánya hadiköltségeit mutatja be 1683—1696-ig. — *A Hadtörténelmi okmánytár* közlései: *Kárfy Ödön*: Megbízottak jelentése Árva vára állapotáról 1557. *Szendrei János*: Az érsekújvári kapitányságban 1620-ban összeírt hadak. *Dongó Gy. Géza*: Wesselényi Ferencz nádor futólevele 1663-ból a török-tatár hadak mozdulatairól. Végül *Tóth Zoltán* 1722-ből való magyar lovassági regulamentumot, *Szendrei János* pedig egy Khevenhüller-féle hadi utasítást adnak közzé. A folyóirat szerkesztője 1914-től *Pilch Jenő*, legképzettebb hadtörténetíróink egyike.

Katholikus Szemle. XXVIII. 4. (1914 ápr. füzet.) A pannoni Szent-Benedek-rend történetének XII. A. kötetét, a *Pacher*

Donáttól írt dömölki apátság történetét (Budapest, 1912. 4° 644. 1.) *Lukcsics József* ismerteti. — *rác Márki Sándor* Dózsa Györgyről szól elismerő szavakkal, de hangsúlyozza, hogy a mozgalmat nem találja annyira rokonérzésünkre méltónak, mint a milyennek szerző elénk tárja, vezetőjében sem tudja megtalálni a jellemes, eszes, vitéz, a nép javát kereső hazafit.

Magyar Figyelő. 7. sz. *Barabási Kun József: A porosz-lengyel nemzetiségi politika mérlege.* Delbrück művének nyomán megállapítja, hogy a germanizálás eszközei hatástalanok maradtak s a béke politikáját ajánlja.

8. sz. *Gesztesi Gyula: Forradalmak között.* Apponyi Rudolf gr. követségi titkár párisi naplójának második kötetét ismerteti. — *Haraszti Károly: A pesti titkos szerb sajtó leleplezése 1842-ben.* Pavlovics Tódornak a Tököly-féle házban felállított szerb sajtójával foglalkozik, melyet Károlyi István és Beimel József nyomdászok lepleztek le.

Magyar Nyelv. 10. évf. 3. füz. 1914 márczius. *Melich János: A keresztnevekről.* Történelmi irodalmunkban, okleveleinkben és a mai nyelvben előforduló keresztnevekről megcáfolja az eddigi felfogást, hogy olasz, germán és szláv jövevények volnának. s kimutatja, hogy az -as, -es végűek az egyházi latin műnyelvből kerültek hozzánk. A becározó nevek gyakran családi és helynevekké lettek; keletkezésüknek két módját tárgyalja, a rövidülést és ikerítést. — *Ugyanő A tihanyi alapító oklevél egy helyéről* címen bizonyítja, hogy oklevélkiadásaink nyelvészeti célokra csakis az eredeti megtekintésével használhatók. — *Pais Dezső: Uraj és Halmai helynevek megfigyeltését adja.* — *Odöngő Ábel: Néhány török-magyar katonai szóról:* aga, bezlia, iszpahia, timár, topcsi, izarilia, harambasa, juzbasa, ireisaga, bulyukbasa, azap, és dezdár szavakról közöl felvilágosító adatokat.

Magyarország. 1914. 77. sz. *Márki Sándor Rákóczi-ról és Thalyról.* A Magyarország szerkesztősége fölkérte Márki Sándort, mondjon objektív tudományos véleményt Szekfű munkájáról. Márki S. a szerkesztőséghez írt levelében eleget tesz a fölszólításnak. — 84—98. sz. *Figyelmessy ezredes emlékiratai.* Az eredeti angol kéziratból fordította és jegyzetekkel ellátta dr. Kacziány Géza. — 88. szám. *Dr. Márki Sándor. A Rákóczi-kultusz kifejlődése.* Röviden elmondja, hogyan támadt legendás és történelmi alapon a Rákóczi-kultusz. — *Dr. Kalmár Antal: Öngyilkos volt-e Teleki László?* A szerző megkísérli Teleki halálának sokat vitatott lélektani okait Teleki hátrahagyott irataiból kifejteni.

Magyar Paedagogia. 1914 márczius. *Végh János: A német nyelv a sárospataki főiskolában II. József alatt.* Ismerteti azokat a rendeleteket, a melyekkel II. József a német nyelvet a középiskolában kötelezővé teszi s szól azokról a nehézségekről, a melyekkel az iskoláknak meg kellett küzdeniök. Több eredeti levélből s iratból idéz, hosszan közli Szilágyi Márton professzor tervezetét. — *Lukcsics Pál: Adalék a budapesti egyetem történetéhez.* Schedius Lajos Mednyánszky Alajoshoz intézett német nyelvű levelét közli.

Neues Pester Journal. 1914. 65. szám. *Seress László: Der Herzog von Reichstadt in der Poesie.* Négy költőről ír, a kik Napoleon fiát költeményükben dicsőítették. Hugo Victor, Goethe, Barthélemy, Béranger. Megemlít regényeket, melyekben a reichstadti herceg vagy dicsőítették, vagy gúny tárgya. A jelenkorban Rostand az egyedüli, a ki a l'Aiglon-ban legszebb költői emlékézt emelte. —

92. sz. *Szemere Leo: Wie Frankreich zu Russland kam.* Ismerteti Albin Pierre: »L'Allemagne et la France en Europe« (1885—1894) című munkáját, mely a francia-orosz szövetség létesülését tárgyalja.

Nyugat. 6. sz. *Boross László: Római nemesség, tőkésék, drágaság, adósságok és corruptio.* Ferrero Róma nagyságáról és hanyatlásáról írott nagy művének az ismertetése.

Pesti Hírlap. 1914. 71. sz. *A hivatalnok Kossuth.* Két levelét közli, melyet mint az Orsz. Iperegyesület aligazgatója írt az Egyesület igazgatóhelyetteséhez és gr. Batthyány Lajos elnökhöz. — 84. sz. *Fábián Ferencz: Föderatív Ausztria — föderatív Magyarország.* Arról ír, miként buktatta meg gróf Andrassy Gyula előbb a román Golesku-Bratianu-kormányt, mely nyíltan bujtogatta hazai románjainkat, majd Ausztriában a Hohenwart-kabinetet s ezzel meghiusította Hohenwart rögeszméjét, hogy a dualistikus Ausztria-Magyarországból egy osztrák-magyar-cseh föderatív államot csináljon. — 88. sz. *V. J.: Elba.* Napoleon bukásáról és elbai tartózkodásáról ír, onnani szökéséig. — 93. sz. *r-ó. Katona Bánkbánjának történeti háttéré.* Az újabb kutatások szerint még az is valószínű, hogy a véres tettnek értelmi szerzője sem volt. — *Mária Antónia apródja* című névtelen cikkben Tilly emlékiratai vannak ismertetve, melyeket Arjuzon grófnő újra kiadott, illetőleg megrövidített formában átdolt gozott — az ifjuság számára.

Pesti Napló. 1914. 88. szám. *Londesz Elek: Salamon Ferencz és a »Husvétii cikkk.«* A Pesti Naplónál való működésének egyik érdekes epizódját, a »Husvétii cikkk« létrejöttében való szereplését írja meg. — *Dr. Abrányi Kornél: Budapest kerületei és képviselői 1848-tól máig.* A régi fővárosi választókerületek hatvanhatéves múltjára vet rövid visszapillantást. A cikk végén a fővárosi kerületek képviselőinek névsorát közli 1848-tól máig.

Pressburger Zeitung. 1914. 101. reggeli szám. *Dr. Kumlik Emil: »Der verbannte Rákóczi.«* (Julius Szeftü's Werk.) A cikk szerzője a mű tartalmát fejezetenként vázolja s a műről és szerzőjéről mond el egyet-mást. Végül több tudós méltányos nézetét ismerteti. — 105. sz. *Ein Brief der Kaiserin-Königin Maria Theresia.* Kelte nélküli levél. Tanulságos arra, mint neveltette a királyné leányait.

Protestáns Szemle. Április. *Zoványi Jenő* bevégzi »*Agensválasztás 1762—63-ban*« cz. tanulmányát. Részletesen ismerteti azokat a próbálkozásokat, melyekkel a tiszáninneni ref. egyházkerület vezető emberei meghiusítani akarták a kerületek többségének többször is megnyilatkozott akaratát, a melynek sikertelensége után azonban végre is kénytelenek voltak abba belenyugodni.

Revue des questions historiques. 1914. januári füzet. *Kont Ignác »Bibliographie française de la Hongrie«* cz. művét ismerteti meleg hangon. — *P. Pisani* ismerteti *L. Léger: Serbes, Croates et Bulgares* cz. művét, melyben szerző politikai, történelmi és irodalmi tanulmányokat ad a délszláv népekről, így a monarchia déli részeiben lakó szlávokról is, nevezetesen a horvátokról.

Revue des sciences politiques. 1914. 1. (február) számában »*La France et la Triplice dans la Méditerranée*« czímmel *Jaques Barth* az 1913. évi balkáni események következtében beállott politikai változásokról, a függőben lévő kérdésekről s a hármasszövetségnek, különösen Ausztria-Magyarországnak és Olaszországnak Franciaországra nézve kedvezőtlen állásfoglalásáról ír elfogult cikket.

Sárospataki Református Lapok. 14. és 15. sz. *Végh János: Rummy Károly György pataki tanársága.* Azokat a sikerre

nem vezetett kísérleteket írja le, melyek a mult század elején, Kazinczy meleg pártfogása mellett, arra irányultak, hogy Romy Károly György karlovicai professzor, a Monumenta Hungarica kiadója megnyerhető legyen a sárospataki főiskola egyik megüresedett tanszékére.

The Iowa Journal of History and Politics, 1913. IX. kötet. 4. füzet. *Lillian May Wilson* »Valami az iowai magyar hazafiakról« czzimvel (479—516. l.) részben Márki Sándor levélbeli adatai alapján ösmerteti különösen Ujházy Lászlót és iowai alapítását, New-Buda községet. Nagyon becsesek Z. Taylornak, az Unio elnökének nek, Kossuthnak, Fish newyorki kormányzóinak, Cass tábornoknak, Millard Fillmore elnöknek 1850-ben Ujházyhoz intézett levelei. A második rész különösen Madarász Lászlóval, Hainer Ignácczal, Radnich Istvánnal foglalkozik.

Történelmi Szemle. 1914. 2. füz. *Lukinich Imre: Az avar-görög háborúk történetéhez*. Folytatás. Pannonia meghódítása után Baján igényt emelt Sirmiumra. A rómaiak tárgyalásai és küzdelmei nem vezettek sikerre. Baján belátta, hogy ha a birodalom a perzsa küzdelmekről szabadul, ellene fordul, s fölhasználva készülleteit a szlavinok ellen, Sirmiumot elfoglalta (582). Ebből származtak Mauricius korának küzdelmei, a melyekben 600-ig az avarok a szlávokkal ismételtlen pusztítgatták a Balkánfélsziget éjszaki részét, de a rómaiak is arattak diadalokat Priscus és Comentiolus vezetésével. A küzdelem Baján eloregedésével szünt meg. — *Erdélyi László: Anonymus korának társadalmi viszonyai*. A társadalmi viszonyokra vonatkozó adatokból bizonyítja, hogy a Gesta a XIII. század elejéről való. E mellett szól különösen az előkelők jobagio neve a princeps és primates mellett, a nobilis és serviens valamint a civilis kifejezések használata is értemle. — *Fraknói Vilmos: Mátyás király és a Hohenzollernek diplomatiái érintkezése*. Folytatás. A sagani ügy miatt Mátyás kapitánya, Zeleni János 1478 okt. megtámadta Brandenburgot. Közben Stein békét közvetített, a mely szerint Mátyás Borbálát erősítette volna meg a herczegség birtokában. A végrehajtást azonban a sagani herczeg megfiusította. Mátyás csak akkor lett engedékeny, a mikor a császár ellen készült. Az olmtüzi tanácskozason a Hohenzollernekhez közeledett. Itéletét, mint döntő bíró, Borbála javára mondta ki, mikor a közvetítő zargondnokság ellen a sagani herczeg állást foglalt. Akkor szövetség is létesült közte és Albert választófejedelem közt. De Mátyás a sagani herczeget sem akarta elidegeníteni és így a végleges megoldás késett. Mátyás mégis jó hasznát látta Frigyes ellen indított háborújában az Alberttel való jó viszonynak. Albertet ugyan a császár ellen föl nem használhatta, de a választófejedelem semleges állásfoglalása Mátyás helyzetét mégis jelentékenyen megkönnyítette. E közben 1482-ben Albert és a sagani herczeg is megegyeztek. Végeredményben azonban Mátyásnak nem sikerült a Hohenzollerneket, sem a saját császársága, sem Corvin János trónutódlása ügyének megnyerni. — *Wertheimer Ede közli Kállay Béni kiadallan emlékiratát Bosznia annexiójáról*, a mely 1877 ápr. 10-éről kelt, az annexiót befejezett ténynek tekinti s a kormányzás minden kérdéséről kifejti véleményét. — A kisebb közlemények közt *Wertner Mór: Megjegyzések a Habsburgok nemzedékrendjéhez* czimen megállapítja, hogy Albert király esküvője 1422 máj. 3-án volt, öregebb lánya, Anna 1432 decz. született, IV. Frigyes császár neje Eleonora 1467 szept. 3-án halt meg, Károly stájer herczeg meg 1592 jan. 22-én. — Egy névtelen czikk *Károlyi Árpád Huber Alfonzról* mondott emlékbészédét méltatja. — Az irodalmi rovat a következő műveket ismerteti: *Kas-*

sowitz T. B. : *Szellemi drámatok a XVI. sz. derekán különös tekintettel az ellenreformációra* (Hóman Bálint) ; D. A. Hauck : *Deutschland und die päpstliche Weltherrschaft* (Balanyi György) ; K. Jireček : *Geschichte der Serben* (Ivanić József) ; A. Fournier : *Die Geheimpolizei auf dem Wiener Kongress* (Molden Ernő). — A különfélek közt *Bel-laagh Aladár* : *Voltak-e a magyarok a görög-keleti egyház hívei a X. században*, annak a véleményének ad kifejezést, hogy a görög térítési kísérletek Magyarországon nem jártak sikerrel.

Transilvania. (Nagyszeben) 4. sz. I. *Clopoşel* ismerteti Jorga bukaresti tanár »*Istoria statelor balcanice în epoca modernă*» czímen megjelent egyetemi előadásait a Balkán-államok legújabbkori történetéről. (Vălenii de Munte, 1913. 400 lap.)

Unirea (Balázsfalva) húsvéti számában *Ratin János* ismerteti »*O carte de valoare*» czímen J. Radu kanonoknak a hátszegi gör. kath. püspöki helynökségéről írt könyvét. (»*Istoria vicariatului gr. cat. al Haşegului*«, 1913.)

Uránia. Márczius. *Tass Antal* : *A csillagászati világnézetek alakulása az idők folyamán*. A csillagászati világnézetek fejlődését vázolja a görög cultura előtt, részletesen tárgyalva a chaldeus és az egyiptomi csillagászatot. — *Egy redemptiós levél*. *Minay Lajos* közlése. A Jász-Kún kerületet 1702-ben I. Lipót a német lovagrendnek zálogba adta, kiktől 1754-ben a jász-kúnok egy része, az ú. n. redemptusok visszaváltották. Egy erre vonatkozó redemptiós levelet közöl 1751-ből, mely Túrkevéen lett kiállítva.

Április. *Tass Antal* : *A csillagászati világnézetek alakulása az idők folyamán*. Az előző számban megkezdett tanulmány folytatása, mely a régi zsidók és perzsák csillagászatát ismerteti, majd a görögökét s részletesebben szól Pythagoras, Platon és Aristoteles ellentétes nézeteiről.

Vasárnapi Ujság. 9. sz. *Régi malmok*. 1839-ben kezdte működését az első nagyobb pesti gőzmalom s azóta a régimódi malmok egyre pusztulnak. E pusztuló malmokból mutat be a czikk néhányat írásban és képen. — *Palásthy Géza* : *Német előadások a Nemzeti Színházban*. A szabadságharcz leverése után a Nemzeti Színházat is birtokba vették a németek s 1849 augusztus 9-től november 13-áig német társulat játszott benne. Augusztus 28-án Haynau tiszteletére volt díszelőadás. A színlapok nyomán közli a német színészek műsorát. — *Jerikó falai*. A régi Jerikó romjait 1907-től 1910-ig ásatta ki egy német expeditio Sellin Ernő vezetése alatt. A romok több település nyomait mutatják ; a legrégibb jóval régibb a Biblia koránál, a legújabb bizánczi eredetű, kereszténykori. — *Divéky Adorján* : *Kossuth és a hatvanharmadiki lengyel fölkelés*. Kossuth mindig rokonszenvezett a lengyelekkel s az 1863-iki forradalmat támogatni akarta, mert a magyarokra nézve is jót remélt az ügyből. Február 27-én kiáltványt intézett hozzájuk s arra akarta buzdítani őket, hogy Galiciára is terjeszszék ki a mozgalmat s III. Napoleon császárt rá akarta bírní támogatásukra. De Kossuth tervei éppen úgy nem teljesültek, mint a lengyel fölkelők reményei.

10. sz. *Bolgár Ferdinánd*. Röviden végigfut a bolgár király egész pályáján. — *Takáts Sándor* : *Nádasdy Tamás házassága*. Nádasdy Tamásnak, Kristóf fiának házasságát beszéli el Pethő Zsuzsánnával.

Tárcza.

A királyi titkos kancellária történetéhez.

Azok között a kérdések között, melyeknek felvetésével s jórészt megoldásával is *Hajnik* Imre a tudománynak oly kiváló szolgálatot tett, egyike a fontosabbaknak a királyi titkos vagy kisebb kancellária kialakulása. Szerinte — tudvalevőleg — ez az intézmény I. Károly király uralkodásának első felében alakult, s élére a comes capellae jutott, »ki mint ilyen, már 1320-ban a titkos királyi kancellár címét viseli.«¹

Gárdonyi Albert a titkos kancellária eredetét és Anjoukori működését vizsgálva, a *Századok* f. é. februári és márcziusi füzetében közölt tanulmányában arra az eredményre jutott, hogy »a titkos kancellária, a mely I. Károly király uralkodása alatt tűnik fel az Árpádkori udvari kancellária mellett, az 1364 körül megalapított cancellaria minortól különböző hatóság volt.«² »A cancellaria minor az országbíró kancelláriája.«³ »... a titkos kancellária az Anjouk alatt tűnik fel, mint oklevélkiadó hatóság, s a fennmaradt oklevelek tartalma arra vall, hogy ugyanaz volt a hivatása a királyi udvar székhelyén, mint a vidéken működő hiteles helyeké.«⁴

Hajnikkal szemben tehát, ki a titkos és a kisebb kancelláriát egynek vette, *Gárdonyi* a kettőt megkülönbözteti egymástól és bő adatok alapján állapítja meg a titkos kancellárnak, ki egy személyben comes capellae is, a királyi udvar székhelyén kifejtett hiteleshelyi jellegű működését. A comes capellaének illetén működését, még senki sem tette specialis vizsgálat tárgyává, s ezért *Gárdonyi* Albert tanulmányának erre vonatkozó része igen érdekes és tanulságos. Csupán a comes capellae ilyen szereplésének kezdetére nézve kell megjegyeznünk azt, hogy működésének nyomait nem 1327-ben találjuk először, mely időpontra *Gárdonyi* utal,⁵ hanem már jóval előbb. Lampert

¹ *Hajnik*, Bíróági szervezet és perjog 59. l.

² *Századok*, 1914, 104. l.

³ *U. o.* 102. l.

⁴ *U. o.* 195. l.

⁵ 176. l. az idéző levelek legkorábbi előfordulására nézve. De más természetű kiadványt sem hoz fel 1327-nél korábbi kelettel.

országbíró ugyanis már 1320 jan. 15-i oklevelében¹ említi a comes capellaenek — úgy látszik — 1317 nov. 9-én kiadott idéző levelét, s így a comes capellae kiadványainak előfordultát 1317—1374 közt állapíthatjuk meg.

A mit azonban Gárdonyi a *comes capellae* (s egyszersmind titkos kancellár) hiteleshelyi jellegű kiadványainak vizsgálatából a *titkos kancelláriára* nézve következtet, arra nézve nem csatlakozhatunk az ő fentebb idézett véleményéhez, s úgy látjuk, hogy vizsgálódása alapján véve nem dönti meg Hajnik megállapításait.

A Hajnik által felhozott, valamint a Gárdonyi által felsorolt adatokból a következő tények állapíthatók meg.

a) A secretarius cancellariusi tisztség a comes capellae személye révén, ki mindkettőt viselte, összefüggésben van az Árpád-kori notarius secretarius (= not. specialis, apocrisarius) tisztséggel,² de azzal nem azonos, mert az Anjouk alatt a gyűrűs pecsét kezelésével megbízott külön notarius secretarium találunk.

b) A comes capellae (s egyszersmind secretarius cancellarius) 1317 és 1374 közt hiteleshelyi jellegű működést fejt ki, mely idő alatt az ezen minőségben kiadott okleveleit *cum sigillo, quo praetextu comitatus capellae fungitur*, erősíti meg. (A pecsét következetesen mint a comitatus capellae pecsétje szerepel.)

c) A comes capellae által használt sigillum mediocre 1376 óta³ királyi okleveleken, még pedig nemcsak bírósági kiadványokon fordul elő.

d) A comes capellae állása a XIV. század végén megszűnik, ellenben a secretarius cancellarius tisztsége (olykor világiakra ruházva) ezután is megmarad.

¹ Fejér, Cod. Dipl. VIII. 2. 280. »... quod cum Petrus, filius Iwanka et Matthaues filius eiusdem, Michaellem, Egidium et Leukus filios Pous, prout in litteris comitis capellae Domini nostri regis citatoris comperimus, super facto possessionum Vezveres et Varhyg vocatarum citatos feria IV. prox. post octavas Omnium Sanctorum a. D. 1317. (Fejérnél sajtóhibával 1217) in causam attraxissent coram nobis« etc.

² Ezek sorában László az első, nem Tamás, (*Fejérpataky*, Kir. kancz. 111. 1.) s a secretariusok nem tűnnek el III. Endre alatt sem, mert 1295. Benedek bolgárfehérvári püspök miatt »secretarius et comes capellae« szerepel. (Wenzel. V. 120 és 121.)

³ Gárdonyi 1376 és 1380 közt állapítja meg a sigillum r. mediocre ilyen módon való előfordultát. Azonban a tûróczy registrum 32. §-a említi »quasdam litteras domini Lodovici pridem piissimi regis Hungarie sub suo sigillo mediocri apud comitem capelle sue regie habito, in festo b. Emerici d. et conf. sub anno Domini 1381. privilegialiter emanatas«, mely privilegialis oklevél IV. Béla 1255-iki oklevelét írja át.

e) Semmi nyoma annak, hogy directe a comes capellae okleveleinek kiállítására rendelt kancelláriát nevezték volna valaha titkos kancelláriának. A comes capellae által 1317—1374 közt kibocsátott oklevelek (— mint Gárdonyi Hajnik ellen más kapcsolatban mondja —)¹ »soha sem viselték a titkosság jellegét«. Ellenben titkos kancelláriáról még 1429-ben is positive tudunk,² s így a titkos kancellária (s nemcsak a kancellári *czím*) fennáll még akkor is, a mikor a comitatus capellae már megszűnt.

Kérdés már most, hogy lehet-e ezekből a kétségtelenül megállapítható tényekből azt következtetni, a mit Gárdonyi mond,³ hogy »a *titkos kancellária* az Anjouk alatt tűnik fel, mint oklevélkiadó hatóság, s ugyanaz volt a hivatása a királyi udvar székhelyén, mint a vidéken működő hiteles helyeké»? Ezt nem a titkos kancelláriáról, hanem a comitatus capellaének 1317—74 közti működéséről állapíthatni meg; a kettő pedig nem azonos, habár a comes capellae és a titkos kancellár hosszú időn át egy és ugyanazon személy volt.

Az a körülmény, hogy a két állás közül a comitatus capellae volt az előkelőbb, semmikép sem jogosít fel arra, hogy a kettőt felcseréljük egymással.⁴ Mert hogy a tisztség előkelőbb volta nem szolgál elegendő magyarázatul annak, hogy a középpecsét használata kezdettől fogva *mindig és következetesen* a comes capellae állásának folyományaként van föltüntetve, arra nézve bizonyosságul szolgál a notarius secretarius szereplése. Az utolsó Árpádok alatt a comes capellae volt a notarius secretarius, s a két tisztség közül kétségtelenül akkor is a comitatus volt az előkelőbbik. Mégis az oklevelek az akkoriban reábizott gyűrűs pecsétről szólván, ennek kezelését mindig a notarius specialis (secretarius) tisztségbe tartozónak mondják⁵ s nem cserélik ezt fel a comes capellae tisztségével. És valóban, a gyűrűs pecsét kezelője az Anjou-korban is a notarius secretarius maradt, akkor is, a mikor ez az állás már nem volt a comitatus capellaével egyesítve.⁶ Ép így tehát a comes capellae kiadványain alkalmá-

¹ 101. l.

² Hajnik, Bírós. szervezet 59. l.

³ 195. l.

⁴ Gárdonyi a comes capellae 1317—1374 közötti kiadványait a titkos kancellária kiadványainak tekintve, ennek magyarázatul ezt mondja: »Minthogy pedig a comes capellae-tisztség áll előtérben a megpecsételési záradékokban,« (illetőleg csakis arra történik utalás) »világos, hogy ez volt az előkelőbb hivatal, a secretarius cancellariusi tisztség egyelőre alárendelt minőségű volt«. I. h. 105—106. l.

⁵ Fejérfataky, Kir. kancz. 58—59. l.

⁶ Lásd Gárdonyinál i. h. a 196. l. 3. jegyz. idézett adatot.

zott pecsét használata a comesi tisztség folyamánként lévén következetesen feltüntetve, nem szabad azt a titkos kancellársággal összecserelnünk.

Hogy a comes capellae hiteleshelyi jellegű működése nem azonos az ő titkos kancellári állásával, és még inkább, hogy a titkos kancellária Anjoukori működése nem azonos, vagy legalább is nem merülhetett ki a comitatus capellae kiadványainak szerkesztésével, azt kétségtelenné teszi a titkos kancelláriának a comitatus capellae megszűnte után is működése.¹ Mi magyarázná a titkos kancellária fennállását a hiteleshelyi működés megszűnte után, ha hivatása ez a működés lett volna?

Kétségtelenül ennek meggondolása vezette Hajnikot arra, hogy a titkos kancelláriát a kisebb kancelláriával (bővebb indokolás nélkül) egynek vegye. Ez a XIV. századra nézve okleveles adattal nem bizonyítható, de teljesen valószínű. Cancellaria minorról a XIV. században s a XV. sz. első tizedeiben expressis verbis nincs szó, mert Hajnik 1364-i adata² a cancellaria maiorról szólván, csak annyit bizonyít, hogy a rendes királyi (működési körére nézve is nagyobb) kancellária mellett működött a királyi udvarban egy másik kancellária is. Ennek »minor« elnevezése először 1433-ban fordul elő,³ tudunkkal akkor is teljesen egyedülállóan, ellenben a secreta cancellaria kifejezés már előbb is előfordul, még pedig, mint láttuk, olyan időben, a mikor a comitatus capellaének már nemcsak hiteles helyi működése, hanem valószínűleg maga a tisztség is megszűnt.

Feltehető-e tehát, hogy a comes capellae 1317—1374 közt kibocsájtott okleveleinek szerkesztésére *külön* titkos kancellária állott fenn, melynek rendeltetését a comitatus capellae megszűntével nem is tudnók megjelölni? Nem sokkal valószínűbb-e Hajnik feltevése, hogy a kettő azonos, és hogy — tegyük hozzá a magunk részéről — a cancellaria maiorral szemben a másik, az udvari bírósági, de *nem királyi* oklevelek szerkesztésére rendelt kancellária épen onnan kapta »secreta« nevét, mert élén az egykori notarius secretarius, I. Károly óta azonban »cancellarius« secretarius állott?

Mi t. i. a rendelkezésre álló adatokat következőkép tartjuk összegezethetőeknek:

¹ 1429-ben. *Hajnik*, i. h. 59. l. 4. jegyz.

² U. o. 14. l. 1. jegyz. Ez időben válik használatossá a terminus cancellarius cím is. (Hazai Okmt. V. 148.)

³ U. o. 59. l. 7. jegyz. A kisebb kancellária alkalmazottaira nézve Hajnik csak 1499-ből (Károlyi-okt. III. 34.) és 1501-ből (Kovachich, Vestigia, 439.) hoz fel adatot.

Az utolsó Árpádok, IV. Béla és utódai külön notarius specialis v. secretariusra bízta a gyűrűs pecsét kezelését, s ezt az állást a comes capellaera ruházták. I. Károly uralkodása elején szükségessé vált az udvari bíróságok székhelyén egy hiteleshelyi jellegű hatóság felállítása, mely célra az udvari kápolna feje, a comes capellae mutatkozott legalkalmasabbnak. E végből az uralkodó külön pecsét kezelését bízta a comes capellaera, míg az egészen más célra szolgáló gyűrűs pecsét kezelőjének, a notarius secretariusnak állását amattól különválasztotta. Ugyanakkor a comitatus capellae kiadványainak, valamint az udvari bíróságok kiadványainak szerkesztésére a királyi rendes kancellária mellett külön kancellária szerveztetett, melynek élén az eddigi notarius secretarius, vagyis a comes capellae állott cancellarius secretarius címmel. Ezt az állását meg is tartotta a comitatus capellae megszűntéig, a XIV. sz. végéig. A titkos vagy kisebb kancellária a kápolnaispánság megszűnte után is működött, de az élén álló titkos kancellár magától érthetően nem viselte a comes capellae címet, sőt olykor nem is egyházi egyén volt.

Igaz, hogy positiv bizonyítottunk nincs arra nézve, hogy a titkos kancellár a kisebb kancellária feje volt. De ha a rendes, »nagyobb« kancellária mellett *két* külön udvari kancellária fennállását feltenni nincs okunk, s ha a titkos kancellária fennáll még akkor is, mikor ennek a kancelláriának a kisebbik kancellária mellett külön fennállását még talán valamikép indokoló comitatus capellae-i működés már megszűnt: akkor alig marad más hátra, mint annak elfogadása, hogy a titkos és a csak később előforduló kisebb kancellária egyazon hivatal, melynek élén a titkos kancellár áll. S ez annál valószínűbb, mert az 1435. évi decretum ismeretes rendelkezése sem tesz különbséget a titkos és a kisebb kancellária közt, hanem csupán a királyi oklevelek (tehát a nagyobbik kancellária kiadványai) és az udvari bírósági oklevelek (tehát a másik kancellária kiadványai) között.

A mi pedig a comes capellae hiteleshelyi jellegű működését illeti, az udvar székhelyén szükségessé vált hiteles helyi működésnek egy, állandóan az udvarnál tartózkodó egyházi méltóságra ruházása már azért is természetes volt, mert a vidéki hiteles helyek is egyházi testületek voltak.

A titkos kancelláriai állásnak azonban e hiteleshelyi működéshez semmi köze. Attól a titkos kancellár bátran lehetett a titkos, illetőleg kisebb kancellária feje, s minden valószínűség szerint az is volt és állása fennmaradt a comes capellae hiteleshelyi működésének, sőt egyáltalán állásának megszűnése után is.

Hajnik állítása tehát lényegében nincs megdöntve, bár a kérdés, elismerjük, nincs teljesen tisztázva. Különösen a kisebb kancellária működésének kezdeteit nem látjuk még tisztán. Mert míg egyfelől a comes capellae kiadványainak 1317 óta előfordulása, mint kifejtettük, nem azonosítható a titkos kancellária megalakulásával, úgy másrészt a secretarius cancellarius címének 1320 óta előfordulásából sem következik ipso facto, hogy a kisebb kancellária ekkor alakult meg. Hiszen a kisebb kancelláriára vonatkozó első adat csak 1364-ből ismeretes, az is indirect adat. Feltehető, hogy I. Károly uralkodása elején a secretarius cancellarius csak olyan cím volt, mint az Árpádkori notarius secretarius, és a második, kisebb vagy titkos kancellária csak később keletkezett.¹ Ezt ugyan nem tartjuk valószínűnek, sőt meggyőződésünk az, hogy a kisebb kancellária I. Károly uralkodása eleje óta működik. Ez azonban — ismételjük — bizonyítva nincs.

A kérdés megoldását elősegíthetné a comes capellae 1317—1374 közt kiadott okleveleinek az írásösszehasonlítás alapján való vizsgálata, mert ez esetleg rávezethetne arra, hogy ezek az oklevelek is ugyanabból a hivatalból kerültek-e ki, a honnan a rendes udvari bíróságok oklevelei, vagyis a kisebb királyi kancelláriából. Mert ezt az a körülmény, hogy a comes capellae oklevelei saját neve és pecsétje alatt keltek, természetesen a legkevésbé sem zárja ki. Viszont a korszak elején a comes capellae okleveleit a királyi oklevelekkel is össze kellene ugyaníly módon hasonlítani, hogy megtudjuk, vajjon nem állította-e ki ezeket az okleveleket, legalább kezdetben, a rendes királyi kancellária.

Szentpétery Imre.

Nyilatkozat.

Tudományos közlönybe, mint a »Századok«-ba, B. Szabó L. úr válaszára a viszonzulás nem való. Azért nem, mivel B. Sz. úr eltér a tárgytól; elismeri ugyan, hogy munkájában akkor tévedett, de alig foglalkozik a kritikámmal, hanem hivatottnak tartja magát arra, hogy az én tavaly megjelent munkámat »A Majthényiak és a felvidék« bonczkés alá vegye, a mi neki nem sikerül, mivel azon téren tájékozatlan és tréfás tévedésekbe

¹ A titkos kancellária szervezetéről az Anjouk alatt jóformán semmit sem tudunk. *Gárdonyi* alkancellárokat hoz fel e korból (i. h. 192. és 193.); ezek azonban nem titkos alkancellárok, hanem *a comes capellae helyettesei* (pl. Anj. VI. 55. . . . vices eiusdem comitis capellae regiae gerentem . . .), illetőleg vicecomesei (Temesm. okmt. 129.: . . . Johannem . . . vicecomitem capellae nostrae . . .).

merül. Személyeskedéseire és gúnyolódásaira megfelelni más téren tartom ajánlatosnak, nem pedig a magyar történelmi társulat közlönyében.

Szerémi.

Vegyes közlések.

Barabás Samu, a Magyar Történelmi Társulat főtítkára a f. é. ápr. 16-án tartott ig. választmányi ülésen, egészségi állapotára hivatkozva, bejelentette a főtítkári állásról való lemondását. Régi, hűséges tisztviselőjét vesztí el benne a Társulat. Barabás Samu 1883-ban, a nagyérdemű Szilágyi Sándor oldalán mint titkárság kezdte meg működését a Társulat szolgálatában; 1899-ben jegyző lett; 1913-ban pedig — főtítkári címmel és némileg megváltozott ügykörrel — néhai Borovszky Samunak, mint társulati titkárnak örökébe lépett. Hosszú szolgálatát mindenkor szigorú kötelességérzet, mintaszerű pontosság és szorgalom, meleg ügyszeretet, s főképen szerénység jellemezték. Miként hivatali pályáján s a tudományos életben, akként a Történelmi Társulat szolgálatában is a feltűnést és ünnepeltetést kerülő, zajtalan, de serény munka emberét szemléltük és becsültük benne. Tudományos munkásságának főeredménye több nagybecsű oklevéltár, melyeket részint önállóan, részint másodmagával szerkesztett, (*A Teleki-, Blagay-, Frangepán-család oklevéltára, Zrinyi Miklós, a szigetvári hős életére vonatkozó levelek és okiratok, I. Rákóczi György és a porta, A gróf Zichy-család okmánytára I—VI. kötetének időrendi mutatója*) s melyeket a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjává való választással jutalmazott. A Magyar Történelmi Társulat kebelében kifejtett munkássága pedig három évtizedre visszanyúló jegyzőkönyveinkben és ügyiratainkban marad megörökítve. Ennek a munkásságnak jutalmául szolgáljon tagtársainak a lemondás bejelentésekor hivatalosan is kifejezett elismerése és köszönete, melyhez részünkről azt a reményt fűzzük, hogy érdemes tagtársunk a főtítkári állástól, az aktamunkától való visszavonulásáért tudományos téren fog a hazai történetírásnak kárpótlást nyújtani.

A Magyar Földrajzi Társaság f. é. márczius 19-én megtartott ülésén társulatunk ügyvezető alelnökét, Csánki Dezsőt alelnökévé választotta meg. Elnök Cholnoky Jenő lett; a többi alelnöki helyekre Thirring Gusztávot és Papp Károlyt választották meg

Hivatalos értesítő.

A Magyar Történelmi Társulat 1914 április hó 16-án d. u.
5 órakor tartott r. vál. ülésének jegyzőkönyve.

Jelen vannak : Dr. Csánki Dezső ügyv. alelnök, dr. Fejérpataky László másodelnök, dr. Áldásy Antal, dr. Császár Elemér, dr. Domanovszky Sándor, dr. Döry Ferencz, dr. Gombos F. Albin, dr. Hóman Bálint, dr. Karácsonyi János, dr. Kollányi Ferencz, dr. Lukinich Imre, dr. Madzsar Imre, dr. Reiszig Ede, dr. Sebestyén Gyula, dr. Szabó Dezső, dr. Bártfai Szabó László, dr. Szentpétery Imre, dr. Závodszy Levente, vál. tagok, továbbá Barabás Samu főtitkár, dr. Iványi Béla titkár és dr. Bathó Béla társ. ügyész.

Az elnöklő dr. Csánki Dezső az ülést megnyitva, a jegyzőkönyv hitelesítésére: dr. Döry Ferencz és dr. Madzsar Imre vál. tagokat kéri fel.

20. Főtitkár bejelenti a tagajánlásokat: Thallóczy Lajos elnök úr alapító tagokul a következőket ajánlja: Adria m. kir. tengerhajózási r.-t. Budapest, 200 korona; Balogh Jenő v. b. t. t., m. kir. igazságügyminiszter 200 kor.; gróf Cziráky József, Dénesfa, 200 kor.; báró Bohus László, Világos, 200 kor.; gróf Esterházy Pál v. b. t. t., nagykövet, Szigliget, 200 kor.; Ferenczy Ida cs. és kir. palotahölgy, Bécs, 200 kor.; báró Gerliczy Félix cs. és kir. követségi titkár, München, 200 kor.; Glück Frigyes, Budapest, 400 kor.; Hoffmann Hugó, v. b. t. t., tábornok, Bécs, 200 kor.; Hosszu Vazul gör. kath. püspök, Szamosújvár, 200 kor.; Kállay Frigyes, Rákosszabó, 200 kor.; Kollányi Ferencz apátkanonok Nagyvárad, 200 kor.; dr. Lénárt Zoltán egyetemi m. tanár, Budapest, 200 kor.; dr. Letics György gör. kel. püspök, Temesvár, 200 kor.; dr. Magyarevics Mladen tisztii főorvos, Budapest, 200 kor.; báró Szentgyörgyi Müller László v. b. t. t., nagykövet, Tokio, 200 kor.; Ossoinack Endre hajótulajdonos, Fiume, 200 kor.; gróf Pallavicini János v. b. t. t., nagykövet, Konstantinápoly, 200 kor.; örgróf Pallavicini Sándor v. b. t. t., Bécs, 200 kor.; Piffel Frigyes Gusztáv v. b. t. t., hercegérsek, Bécs, 200 kor.; Pranger József udv. tanácsos stb., Bécs, 200 kor.; báró Skerlecz Iván v. b. t. t., horvát bán, Zágráb, 200 kor.; gróf Szápáry Frigyes v. b. t. t., nagykövet, Pétervár, 200 kor.; gróf Széchenyi Miklós v. b. t. t., püspök, Nagyvárad, 200 kor.; Szemere Miklós cs. kir. kamarás, Budapest, 200 kor.; Szilassy Gyula követ, Athén, 200 kor.; báró Tallián Dénes udv. tanácsos Szabás, Somogy m., 200 kor.; dr. Várady Árpád püspök Győr, 200 kor.; Zsolnay Miklós udv. tanácsos Pécs, 200 kor.; dr. Zubkovicz György gör. kel. püspök Budapest, 200 kor.; — dr. Domanovszky Sándor ajánlatára: gróf Tisza Lajos Kocsord, Szatmár m., 400 kor. — Rendes tagokul 1914-től fogva ajánlatnak: Simonfi János egyet. könyvtári tisztviselő, Budapest; dr. Bechnitz Sándor megyei allevéltárnok, Temesvár, mindkettőt aj. Iványi Béla; ifj. Szabó Aladár ref. vallástanár Budapest, aj. dr. Zsinka Ferencz; Ghyczy Elemér földbirtokos, Szentmihálypuszta, Ackermann László s. lelkész, Drégelypalánk, mindkettőt aj. Barabás Samu; ákosfalvi Szilágyi Lajos törvénytudó bíró, földbirtokos Nagybecskerek, aj. Stefanusz Gyula; M. kir. áll. tanítóképzőintézet, Máramarossziget, aj. Cserhalmi Samu; Bárdi György stephanumi növények, Kalocsa, aj. György Lajos; dr. Györfy István m. z. segédor, Budapest, aj. Erney József; Baár-Madas ref. felsőbb

leányiskola, Budapest, aj. dr. Ványi Ferencz ; dr. Träger Ernő sajtó-főnökhelyettes, Bécs, Farkas Gyula az osztrák-magyar bank fő-ellenőre, Bécs, Riszner Kázmér cs. és kir. oszt. tanácsos, Bécs, dr. Grósz Emil egyet. tanár. Budapest, báró Rubido Zichy Iván követs. tanácsos, Konstantinápoly, Szógyény György min. titkár, Konstantinápoly, Baumgarten Izidor kir. tanácsos Konstantinápoly, Konstantinápolyi Magyar Egyesület, Illés Zsigmond konzuli attasé, Konstantinápoly, Barabás Ábel lapszerkesztő, Konstantinápoly. Mindannyit aj. Thallóczy Lajos. — Megválasztatnak.

21. Dr. Karácsonyi János vál. tag felolvassa : *A moldvai csángók eredete* című tanulmányát.

22. Főtitkár bemutatja az 1914 febr. 1.—márcz. 31-ig terjedő időről szóló pénztári kimutatást. E szerint : összes bevétel febr. és márcziusban a postatakarékpénztárban 14.171 korona 75 fillér. Ebből levonván a postatakarékpénztári összes kiadásokat 10.207 korona 19 fillér. Pénzmaradvány a postatakarékpénztárban márcz. 31-én 3964 korona 56 fillér. Ehhez adván a P. H. E. T. E.-i folyószámlai tiszta követelést 10.713 korona 76 fillér. Összesen rendelkezésünkre állott márcz. 31-én készpénz 14.678 korona 32 fillér. A Görgey I. nem alapítványi természetű 200 korona hagyománya s az alapítványokból febr. hóban befolyt 2215 korona 50 fillér már tőkésítettett. Tőkésítettett ezenkívül a márcziusban befolyt 3025 korona és a korábbi vásárlásokból fenmaradt 135 korona 42 fillér alapítvány is, összesen 3160 korona 42 fillér, mely összesen 3600 korona névértékű P. H. E. T. E. kötvény vásároltatván, maradt még tőkésítendő 151 korona 22 fillér. — Tudomásul szolgál.

23. Főtitkár bemutatja az Első Magyar Általános Biztosító Társaság levelét, melyben értesít, hogy idei közgyűlésén társulatunk céljaira 200 koronát szavazott meg. — Köszönettel tudomásul vétetik.

24. Főtitkár jelenti, hogy Angyal Dávid, Gergely Sámuel, Lehoczky Tivadar, Lukcsics József, Márki Sándor, Madzsar Imre. Szabó Dezső és Závodszy Levente vál. taggá való megválasztatásukat írásban megköszönték. — Tudomásul szolgál.

25. Titkár felolvassa Barabás Samu beadványát, melyben bejelenti a főtitkárságról való lemondását. Elnök, illetve a vál. részéről Sebestyén Gyula vál. tag, az őszinte szeretet, elismerés és hála szavaival búcsúztatják a lemondó főtitkárt, a kinek távozási szándéka immár megmásíthatatlan.

Elnök indítványozza, hogy a lemondást tudomásul véve, a távozó főtitkár érdemeit s a választmány, illetve a Társulat őszinte ragaszkodását és köszönetét a jelen ülésről szóló jegyzőkönyvben örökítse meg ; az új főtitkár választás idejét pedig a f. évi május 14-én tartandó vál. ülésre tűzze ki. — A választmány az indítványt elfogadja.

Több tárgy nem lévén, elnök az ülést berekeszti.

Kelt mint fent.

Dr. Csánki Dezső, elnök.

Dr. Iványi Béla, titkár.

Hitelesítjük : dr. Dóry Ferencz, dr. Madzsar Imre.

A vonatok indulása Budapest keleti p.-u.-ról.

Érvényes 1914 május hó i-től.

Dél előtt					Délután				
vonat- szám	óra	perc	vonat néme	hová	vonat- szám	óra	perc	vonat néme	hová
912	12	05	sz. v.	Belgrád, Sofia, Saloniki	914	12	20	sz. v.	Újvidék, Sarajevo
310	5	40	»	Hatvan	314	12	30	»	Hatvan
8	6	10	»	Wien, Graz, Sopron	10	12	30	»	Szombathely, Wien
302	6	25	gy. v.	Ruttka, Berlin	1008	12	45	»	Fiume, Róma, Osijek
1110	6	30	sz. v.	Balatonfüred, Tapolcaza	24a*)	1	00	»	Bicske
1502	6	45	gy. v.	Kassa, Csorba, Bártfa	1504	1	20	gy. v.	Kassa, Poprád-Felka
906	6	50	»	Újvidék, Sarajevo	316	1	25	sz. v.	Gödöllő
1512	6	55	sz. v.	Kassa, Csorba	612	1	35	»	Arad, Bukarest
2	7	00	gy. v.	Wien	1304	1	40	gy. v.	Fehring, Graz, Sopron
602	7	05	»	Arad, Brassó	404	2	00	»	(Sátorajauhely,
1002	7	10	»	(Fiume, Torino, Róma,	4	2	05	»	Lemberg, Kassa
1302	7	20	»	(Pécs, Vinkoveze	Wien, Paris				
402	7	25	»	Fehring, Graz, Triest	604	2	10	»	Arad, Bukarest
312	7	30	sz. v.	(Stryj, Przemysl,	916	2	15	sz. v.	Kiskőrös
908	7	45	»	Lemberg	304	2	20	gy. v.	Ruttka, Berlin
608	7	50	»	Gödöllő	318	2	25	sz. v.	Hatvan
1102)	8	05	gy. v.	Belgrád, Sofia,	320	2	30	»	Pécel
406	8	10	sz. v.	Arad, Brassó, Bukarest	26	2	30	»	Bicske
512	8	20	»	Balatonfüred, Tapolcaza	518	2	40	»	Szolnok
1906	8	25	»	Kolozsvár, Brassó	1202	2	45	gy. v.	Szabadka, Sarajevo
306	8	35	»	Osijek, Bród	1902	2	55	»	Tapolcaza, Pécs, Osijek
2a	8	50	gy. v.	Ruttka, Berlin	904	3	20	»	Belgrád, Konstantinápoly
1706	8	55	sz. v.	(Győr, Wien, Fehring,	520*)	3	25	sz. v.	Nagykátá
22	9	30	»	Graz	1016	3	30	»	Paks
1508)	9	35	gy. v.	Maziget, Stanislaw	410a	4	25	»	Hatvan
918	10	00	sz. v.	Bicske	18	4	30	»	Komárom
1112	10	45	»	Kassa, Poprád-Felka	806	5	00	gy. v.	Arad, Bukarest, Msziget
516	11	40	»	Kunszentmiklós-Tass	6	5	10	»	(Győr, Sopron,
24	11	55	»	Balatonfüred, Tapolcaza	410	5	10	sz. v.	Szombathely, Wien
314*)	12	00	»	Nagykátá	324	5	20	»	Lawoczne Lemberg
				Bicske	320)	5	40	»	Gödöllő
				Gödöllő	308	5	55	»	Nagykátá, Szolnok
					514	6	15	»	Ruttka, Berlin
					326	6	25	»	Kolozsvár, Brassó
					28	6	30	»	Pécel
					328	6	40	»	Bicske
					1004	6	45	gy. v.	Hatvan
					920	7	05	sz. v.	Fiume, Róma, Nápoly
					524*)	7	10	»	Kunszentmiklós-Tass
					16	7	20	»	Nagykátá, Szolnok
					332	7	30	»	Győr
					1708	7	45	»	Gödöllő
					1008	7	50	gy. v.	M.-Sziget, Stanislaw
					1514	8	00	sz. v.	Fiume, Nizza, Cannes
					910	8	05	»	Kassa, Csorba, Bártfa
					526*)	8	30	»	Belgrád, Sarajevo
					1908	8	40	»	Nagykátá, Szolnok
					334	8	40	»	Pécs, Bród
					1308	9	15	»	Gödöllő
					610	9	20	»	Győr, Graz
					1506	10	00	gy. v.	Arad, Brassó
					408	10	05	sz. v.	Kassa, Csorba, Bártfa
					1010	10	25	»	Kassa, Csorba, Lemberg
					12	10	55	»	Fiume, Tapolcaza
					338	11	05	v. v.	Szombathely, Wien
					614	11	25	sz. v.	Ruttka, Poprád-Felka
					422	11	35	v. v.	Arad, Debreczen
					14a	11	55	sz. v.	Miskolcz, Kassa
									Bicske
A vonatok indulása									
Budapest-Józsefvárosról.									
Délután.									
330*)	7	00	sz. v.	Gödöllő					

*) Júnus 15-től bezárólag szeptember 15-ig közlekedik.

*) Vasár- és ünnepnapokon közlekedik.

*) Vasár- és ünnepnapokon május 15-től bezárólag szeptember 15-ig közlekedik.

*) Nagykátától Szolnokig csak szombaton és ünnep előtti köznapokon közlekedik.

*) Csak hétköznapokon közlekedik.

A vonatok érkezése Budapest keleti p.-u.-ra.

Érvényes 1914 május hó 1-től.

Délelőtt					Délután				
vonat-szám	óra	perc	vonat neve	honnan	vonat-szám	óra	perc	vonat neve	honnan
330	5	00	v. v.	Berlin, Ruttká	323	12	10	sz. v.	Gödöllő
645	5	20	tv.sz.	Debreczen, Szolnok	611	12	30	"	Bukarest, Arad
917	5	20	sz. v.	Kunszentmiklós-Tass	301	12	50	gy. v.	Berlin, Ruttká
309	5	30	"	Hatvan	903	1	00	"	(Konstantinápoly, Delgrád)
1905	5	30	"	Osijek, Tapoleza	401	1	05	"	Lemberg, Kassa
609	5	45	"	Brassó, Arad	7	1	20	sz. v.	Wien, Sopron
909	5	45	"	Saloniki, Sofía, Belgrád	601	1	25	gy. v.	Bukarest, Arad
19	5	55	"	Toribágy	1201	1	30	"	Saraj., Bród, Szabadka
313	6	00	"	Pécel	1	1	40	"	London, Páris, Wien
17	6	05	"	Komárom	1901	1	55	"	Osijek, Pécs
1707	6	15	"	Stanislaw, M.-Sziget	325	2	10	sz. v.	Hatvan
11	6	25	"	Wien	1501	2	20	gy. v.	Poprad-Felka, Kassa
1505	6	30	gy. v.	(Lemberg, Poprad-Felka, Kassa	1801	2	25	"	Graz, Fehring
513a)	6	40	sz. v.	Nagyvárad	919	2	40	sz. v.	Kunszentmiklós-Tass
1007	6	45	"	Fiume, Zagreb	23a	3	00	"	Bicske
407	6	50	"	Lemberg, Stryj, Kassa	521	3	40	"	Nagykátá
1003	7	00	gy. v.	Róma, Fiume	1111	4	15	"	Tapoleza, Balatonfüred
315	7	05	sz. v.	Gödöllő	327	4	35	"	Pécel
513	7	20	"	Brassó, Kolozsvár	329	5	25	"	Gödöllő
917a)	7	25	"	Kunszentmiklós-Tass	511	6	00	"	Bukarest, Debreczen
317	7	30	"	Gödöllő	15	6	20	"	Bruck-Királyhida
319	7	40	"	Hatvan	1507a)	6	25	gy. v.	Poprad-Felka, Kassa
21	7	45	"	Paks, Bicske	3a	6	35	"	(Wien, Győr, Graz Fehring)
1309	8	00	"	Graz, Fehring	1705	7	00	sz. v.	Stanislaw, Msziget
1513	8	15	"	Csorba, Bártfa, Kassa	907	7	20	"	Sofia, Belgrád
911	8	20	"	Sarajevo, Belgrád	607	7	25	"	Bukarest, Arad
519	8	35	"	Bukarest, Kolozsvár	421	7	35	v. v.	Szerencs
321	8	45	"	Hatvan	1109	7	40	sz. v.	Tapoleza, Balatonfüred
1005	9	00	gy. v.	Fiume, Tapoleza	305	7	45	"	Berlin, Ruttká
13	9	15	sz. v.	Győr	25	7	50	"	Bicske
913	9	25	"	Szabadka	523a)	8	10	"	Nagykátá
307	9	35	"	Berlin, Ruttká	1009	8	20	"	Fiume, Bród
5	10	05	gy. v.	(Bruck-Királyhida	405	8	20	"	Lawoczne, Msziget
409	10	20	sz. v.	(Szombathely, Sopron	329a)	8	35	"	Gödöllő
23	10	35	"	Miskolc	9	8	45	"	Wien, Graz
605	11	20	gy. v.	(Nagyvárad, Debreczen, Arad	1511	8	50	"	Csorba, Kassa
<p>a) Csak vasárnapról hétfőre hajló éjjelen közlekedik.</p> <p>b) Junius 15-től bezárólag szeptember 15-ig közlekedik.</p> <p>c) Csak vasár- és ünnepnapokon közlekedik.</p> <p>d) Vasár- és ünnepnapokon május 15-től bezárólag szeptember 15-ig közlekedik.</p> <p>e) Csak hétfőn és kettős ünnep utáni köznapokon közlekedik.</p> <p>f) Csak hétköznapokon közlekedik.</p>					1001	9	05	gy. v.	Róma, Fiume, Pécs
					331	9	10	sz. v.	Pécel
					1907	9	20	"	Vinkovce, Osijek, Pécs
					603	9	20	gy. v.	Brassó, Arad
					27	9	30	sz. v.	Bicske
					303	9	35	gy. v.	Berlin, Ruttká
					915	9	45	sz. v.	Kiskőrös
					403	9	55	gy. v.	Lemberg, Przemysl
					905	10	00	"	Sarajevo, Újvidék
					1303	10	10	"	Graz, Triest
<p>A vonatok érkezése Budapest-Józsefvárosra.</p> <p>Délelőtt.</p>					333	10	25	sz. v.	Gödöllő
					525	10	35	"	Segesvár, Kolozsvár
					1503	10	45	gy. v.	Bártfa, Csorba, Kassa
					25a)	11	00	sz. v.	Bicske
					1101a)	11	10	gy. v.	Tapoleza, Balatonfüred
<p>515a)</p>					355a)	11	15	sz. v.	Hatvan
					3	11	45	gy. v.	Wien
517	4	40	sz. v.	Szolnok					
311a)	5	10	"	Nagykátá					
	5	50	"	Gödöllő					

ÚJ KÖNYVEK!**ÚJ KÖNYVEK!**

HALÁSZ IMRE:

BISMARCK ÉS ANDRÁSSY

POLITIKAI TANULMÁNY ÁRA 6 KORONA.

SZALAY LÁSZLÓ LEVELEI

Életrajzi vázlattal és megjegyzésekkel ellátva közrebocsátja:

Dr. báró SZALAY GÁBOR.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADEMIA TÁMOGATÁSÁVAL.

✻✻✻ ÁRA 8 KORONA. ✻✻✻

Kiadja a Franklin Társulat. ✻✻ Megrendelhetők: Lampel R.
KönyvKeresKedése (Wodianer F. és Fiai) R.-T.-nél, Budapest,
VI., Andrásy-út 21. szám és minden KönyvKeresKedésben.

Érmék és régiségek vétele és eladása

A legmagasabb áron, készfizetés ellenében, vásárolunk egyes ritka darabokat, valamint egész gyűjteményeket és leleteket úgy érmekben, mint antik arany-, ezüst- és bronzleleteket, középkori műtárgyakat, főkép aranyérméket, trébelt ezüstműtárgyakat és bronzszobrocskákat.

Brüder Egger

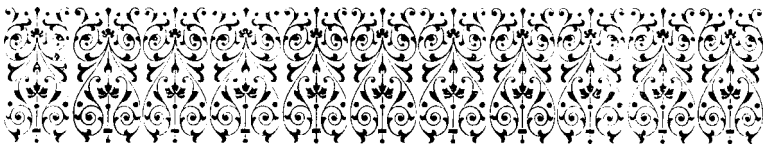
Wien, I., Opernring Nr. 7. Mezzanin.

1914 január havában fizetett:**alapítványt:**

Gróf Szapáry Frigyes 200.— K

1914 február havában fizettek:**alapítványt:**Dr. Balogh Jenő 200.— »
Sturmán Györgyné sz. Pappszász Ilona 400.— »**1914 márczius havában fizettek:****a) alapítványt:**Báró Bohus László 200.— »
Dr. Chrenóczi Nagy József 25.— »
Gróf Eszterházy Pál 200.— »
Ferenczy Ida 200.— »
Hoffmann Hugó 200.— »
Kollányi Ferencz 200.— »
Báró Müller László 200.— »
Dr. Popovics Sándor 200.— »
Báró Solymossy Ödön 200.— »
Szemere Miklós 200.— »
Gróf Széchenyi Miklós 200.— »
Szilassy Gyula 200.— »
Báró Tallián Dénes 200.— »
Dr. Várady L. Árpád 200.— »
Gróf Wickenburg Márk 200.— »**b) tagdíjat:****1912-re:** Dr. Endes Miklós (5 kor.), dr. Kárfy Ödön (5 kor.), Nagy Gyula (3 kor.), Palóczy Edgár (5 kor.). Összesen 18 kor.**1913-ra:** Bedőházy János (10 kor. 50 fill.), Brezovits Ferencz (5 kor.), dr. Déchy Aladár (5 kor.), dr. Gagyí Jenő (1 kor.), dr. Jancsó Benedek (5 kor.), dr. Juga Elemér (5 kor.), Keszey Albert könyvkereskedő Kolozsvárt (10 kor. 80 fill.), Kolozsvár: Magyar Történelmi Seminárium, dr. Miskolczy Gyula (5 kor.), Pitying József (5 kor.), Sárossy Gergely (5 kor.), dr. Sulica Szilárd (5 kor.), dr. Ványi Ferencz (5 kor.), dr. Zoványi Jenő (5 kor.). Összesen 82 kor. 30 fill.**1914-re:** Aradi főgymnasium, Aradi főreáliskola, dr. Ányos Lajos, Balásfalvi gör. kath. főgymnasium, Barabás Samu, Baranyai Béla, dr. Bánszky János, Belóczy Sándor, Benczur Jenő (5 kor.), Besztercebányai kir. kath. főgymnasium, Budapesti V. ker. áll. főgymn. ifj. könyvtára, Budapesti VI. ker. állami főreáliskola tanári könyvtára, Budapest: Vallásminis-terium (80 fill.), Budapesti Erzsébet nőiskola, Debreczeni ref. főgymn. önképzőkör (2 kor.), Debreczeni ref. főgymn. önképző olvasó (7 kor.), Debreczeni ref. főiskolai könyvtár, Földy-Doby István, dr. Eckhart Ferencz, dr. Ellend József (2 kor. 75 fill.), Eperjesi kollégium, dr. Erdélyi Alajos, Erdélyi Béla, dr. Erdélyi László, Fehértemplom város. Franzen Alajos, dr. Gárdonyi Albert (4 kor. 40 fill.), dr. Glatz Ernő (2 kor. 75 fill.), Hajdunánási ref. főgymnasium, Hársing István, Henze László, dr. Herzog József, Iglói ev. főgymnasium, Ivánka István, dr. Jankulov Borislov, dr. Jeszenszky István, Karánsebesi áll. főgymnasium, dr. Karl Lajos, Kerekes Kálmán, Keszey Albert könyvkereskedő Kolozsvárt (10 kor. 80 fill.), Király János Homonna, Kisvárdai állami főgymnasium, Kolozsvári állami polgári leányiskola, Kolozsvári áll. tanítóképző igazgatóság. (12 kor.), Kondor Béla, Krajnyák Eduárd, Laczay Endre, Lengyel Lajos, dr. Lukinich Imre (3 kor. 50 fill.), dr. Marczali Henrik (4 kor.), Melich János, Mezey Béla, Nagy Zoltán, Nádcsy Ida, Pajdussák Máté, Radisics Jenő, Rácz Miklós, Reissig Lajos, Révay Mátyás (5 kor.), dr. S. herer Ferencz, Schleicher Ferencz, Selmeczbányai kir. kath. főgymnasium, Sepsiszentgyörgy: Székely Nemzeti Múzeum, Simon Béla, Simonyi Béla, Somsich Andor, dr. edelényi Szabó Dénes, Szamosújvári áll. főgymnasium, dr. Szegedy Rezső (6 kor. 75 fill.).

(Folytatása a boríték 3. oldalán.)

Corvinus

magyar szerencsegyűrű története.

A Hunyadi család Magyarország történetében rendkívül nagy-jelentőségű szerepet játszott a középkorban. HUNYADI JÁNOS, az ország kormányzója, a világhírű törökverő hős, egy hosszú emberöltőn át verte vissza az ozmánok ostromát a nyugoti civilizáció védbástyáját képező Magyarország határáról.

Két fia közül LÁSZLÓ, mint a nemzeti eszme vértanúja, az idegen udvaroncok cselszövénye folytán vérpadon vesztí el ifjú életét. Öccse MÁTYÁS azonban diadalra viszi nemzetségét. Nemzete királyllyá választja s az »Igazságos« melléknévvel megtisztelve Magyarország egyik legnagyobb nemzeti királya lesz, aki

nemcsak egy kifelé katonailag erős birodalmat teremtet, de a művészetek és tudományok egyik európai központjává tette fővárosát, Budát s azáltal, hogy aragoniai Beatrixot vette nőül, az olaszok révén, a renaissance kultúrájával közvetlen érintkezésbe hozta birodalmát.

Ennek a hírneves családnak életében a gyűrű több esetben nevezetes szerepet játszott. És pedig úgy, hogy igazán szerencsét hozott a családra. Czímerében is ott látható kék mezőben a faágon ülő fekete holló, csőrében a köves nagy arany gyűrűvel.

Erről nagyon érdekes czímerlegenda maradt reánk: A havasalföldi hadjárat alkalmával Zsigmond király Erdélyben egy bojár leányát kedve-

sévé tette. Mikor elutazott, egy gyűrűt adott neki oly czélból, hogy azt fölmutatván, őt elébe bocsássák, ha udvarába jön. Midőn a leánynak a királytól fia született, — ki nem volt más, mint HUNYADI JÁNOS, — bátyja kíséretében útnak indult, hogy a gyermekket királyi atyjához Budára vigye. Útközben erdőbe értek, hol pihenni ülven le, a gyűrűt a gyermeknek adták játszani. A csillogó tárgy felköltvén egy a fán ülő holló figyelmét, hirtelen elragadta a gyűrűt s azzal elröpült. A leány bátyja azonban egy jól irányzott nyíllövessel megölte a hollót s így a gyűrű meg volt mentve, melynek felmutatásával azután a király elé bocsátották őket, aki elismerve fiát, udvarába vette s vitéz lovaggá neveltette. Ez esemény emlékére került a holló, szájában a gyűrűvel, a Hunyadiak czimerébe.

Mikor V-ik László király Pozsonyban 1453 február 1-én kelt okmányában Hunyadi Jánosnak új, bővített czímet ad, abban, mint mondja, ősi czímerüket a fenti gyűrűs hollót is újból fölvetetni rendeli.

Később még egy másik gyűrű is szerepet játszott a Hunyadiak történeté-

ben. Cillei ugyanis folyton fondorkodván HUNYADI LÁSZLÓ ellen, midőn ez azt neki egy alkalommal szemére vetette, Cillei karddott rántott s Hunyadi fejére sujtott s ez csak úgy kerülte ki a biztos halált, hogy a hirtelen védőleg felemelt kezének ujján levő nagy köves gyűrű, melybe a hollós czímer volt vésvé, fölfogta a vágást.

A czimerében levő gyűrűs hollóról nevezték MÁTYÁS KIRÁLYT HOLLÓS vagy CORVIN MÁTYÁSNAK is. A nagy király minden emléken ott látjuk a csőrében gyűrűt tartó hollót. Ott van építményein, szobrain, pénzein, pecsétjein, pajzsán és trónkárpitján. Ott van a híres Corvin-codexeken s a megrestaurált budavári Mátyás templom egyik toronycsucsán is. A hollóról van még egy legenda a Hunyadi családban:

Mikor ugyanis az ifju Mátyás, Podjebrád cseh királyi helytartó s későbbi cseh király prágai udvarában fogságban volt, édesanyja SZILÁGYI ERZSÉBET levelet írt neki s azt sürgősen el akarta küldetni. Kezében a levéllel az erkélyről leszállt a várudvaron álló apródokhoz,

hogy ki viszi el leghamarább a levelet s mikor kétségbe esve hallotta, hogy a leggyorsabb lovasnak is több napra van szüksége, mire oda ér: egyszerre egy holló repült kezére s kikapva onnan a levelet, elrepült vele s egyenesen Mátyáshoz vitte azt a prágai palotába.

Ezt a regét Arany János költőnk gyönyörű balladába dolgozta fel.

A gyűrű és a holló te-

hát szerencsét hoztak mindig a Hunyadiaknak és dicsőséget a magyar nemzetnek.

A fejlett magyar iparművészet e költőileg szép történelmi reminiscenciák alapján és emlékére stilszerű Hunyadi szerencsegyűrűket készített a gyűrűt szájában tartó hollóval s talán nem pusztá bábóna, ha azt hisszük, hogy ez is szerencsét hoz mindenkinek, aki viseli.

FELHÍVÁS.

A magyar történelmi emlékek kedvelői és barátai figyelmét azzal van szerencsém erre felhívni, hogy a művészi kivitelű s valódi ékkövel ellátott gyűrű aranyozott ezüsből 5 koronáért s aranyból 20 koronáért kapható alólirotnál.

A Magyar Történelmi Társulat tagjai az aranyozott ezüstpéldányt 4 kor., s az aranyat 18 kor.-ért rendelhetik meg.

Budapest, 1914. április havában.

WISINGER MÓR

műötvs

cs. és kir. főhercegi udvari szállító

BUDAPEST, IV. KRISTÓF-TÉR 2.

CORDINUS

**MAGYAR
SZERENCSEGYŰRŰ**

Sziklay Jenő, Szirmay József, Szombathely: Vas megyei Kaszinó-Egyesület, Szóts Gyula, Szüts Sándor, Tagányi Károly, dr. Tichy Margit, dr. Tolnai Vilmos (3 kor.), Török Ferencz, Ujpesti állami főgymnasium (2 kor.), Ungvári állami főreáliskola, Valkovszky Miklós, dr. Vass Antal, dr. Vizsota Gyula, Vodiczka Imre, dr. Weichhart Gabriella, Zechmeister A. utóda Tóth János Györött (21 kor. 60 fill.). Összesen 793 kor. 35 fill.
Mindössze 893 kor. 65 fill.

1914 április havában fizetett:

a) alapítványt:

Gróf Cziráky József..... 200.— K

b) tagdíjat:

1911-re: Zelles Lajos (5 kor.). Összesen 5 kor.

1912-re: Bodnár József (5 kor.), Kossányi Géza (5 kor.), Nagy Gyula (3 kor.), Wodrácska Venczel (5 kor.). Összesen 18 kor.

1913-ra: Dr. Andaházy Pál (5 kor.), Balogh Margit (5 kor.), Enders M. (5 kor.), Flórián Károly (5 kor.), dr. Gagyi Jenő (3 kor. 50 fill.), Jancsó Dániel (5 kor.), Kárfy Ödön (5 kor.), Loránd Lajos (5 kor.), Mattyasovszky Lajos (5 kor.), Mocsáry István (5 kor.), Váczy János (2 kor. 50 fill.). Összesen 51 kor.

1914-re: Dr. Alexics György, Almásy Imre, Gr. Andrassy Sándor, Br. Apor Irma, Aradi Kölcsey-Egylet, Aradi főgymnasiumi »Petőfi« önképzőkör, dr. Áldásy Antal, Badics Ferencz, dr. Bajza József, dr. Balics Lajos, dr. Balkai Béla, dr. Ballagi Aladár, Balló Rudolf, Balogh Albin, Balonyi Imre, dr. Baltazár Dezső, dr. Baranyai Jusztin, Bartók Egyed, Bartók Géza, dr. Basch Loránd, dr. Bathó Béla, dr. Bánóczi József, Bártfa: Sáros megyei Museum, Belényesi főgymnasium, Beniczky Adám, Berecz Ábel, dr. Berecz Sándor, Békési ref. főgymnasium, dr. Bohdaneckzy Imre, Borcsiczky Béla, Borovszky Ferencz, Borovszky Károly, Botár Imre, dr. Botzenhardt Ferencz, Brassói román főgymnasium, Brassói evang. főgymnasium, dr. Breyer István, dr. Bruckner Győző, dr. Brüll Ignác, Budapesti székesfővárosi museum, Budapest: Országos levéltár, Budapest: Baár—Madás ref. felsőbb leányiskola, Budapesti V. kerületi főreáliskola, Budapesti V. kerületi kir. kath. főgymnasium, Budapesti keresk. akadémia, Budapest: Szent István-Társulat, Budapesti VI. kerületi áll. főgymnasium, Budapesti II. kerületi áll. főreáliskola, Budapesti VII. főgymn. ifj. könyvtár, Budapesti tisztviselőtelepi áll. főgymnasium, Budapesti Knezits-utczai polgári fiúiskola, Budapesti Horánszky-utczai főreáliskola, Budapesti Üllői-úti polgári fiúiskola, Budapesti Homok-utczai polgári fiúiskola, Budapesti Kertész-utczai polgári fiúiskola, Budapesti Felsőerdősori polg. leányiskola, Budapesti Nagymező-utczai polgári fiúiskola, Budapesti belvárosi főreáliskola, Budapesti Batthyány-utczai polg. leányiskola, Budapesti Medve-utczai polgári fiúiskola, Budapesti várbeli felsőbb leányiskola, Burián János, Csillag Mariska, Czegléd város, Br. id. Daniel Gábor, dr. Darkó Jenő, Deák István, Deák Lajos, Debreczeni keresk. akadémia, Debreczeni kegy.-r. főgymnasium, Dedek Crescens, Demkó Kálmán, dr. Déchy Aladár, Gr. Dégenfeld József, dr. Dékányi Kálmán, Dési Kaszinó, dr. Dézsi Lajos, Dókus Gyula, Drohobeczky Gyula, Egri kath. főgymnasium, Erneyi József, Esztergomi Kaszinó, Esztergomi főreáliskola, Evetovics János, Farkas Károly, Fazekas Ágost, inarcsi Farkas László, Fáy József, dr. Fejérpataky László, Ferdinándy Géza, dr. Ferenczy Elek, Gróf Festetich Bennó, dr. Fináczy Ernő, dr. Finály Gábor, Fírbás Oszkár, dr. Földes György, Förster István, dr. Frater Imre, dr. Gábor Gyula, dr. Gálos Rezső (5 kor. 40 fill.), dr. Gellért Árpád (5 kor.), Gecser Béla, Győri kath. főgymnasium, Győri olvasóegylet, Haan Béla, Hajduszoboszlói polgári iskola, dr. Halmos Flóra, Haypál Benő, Havrán Dániel, Helcz János, Hensch Artur, Hirhager Imre, Holló Barnabás, dr. Holub József.

(Folytatása következik.)

Cserhalmi Sámuel

pénztárnok.

I., Logódi-u. 49. sz., földsz. 1/a.

Felhívás t. Tagtársainkhoz!

A Magyar Történelmi Társulat ezidei

vándorgyűlését

**f. é. augusztus hó 23-tól kezdődőleg
Trencsén vármegyében tartja meg.**

A megnyitó ülés augusztus 24-én Trencséntepliczen, a záróülés pedig néhány nappal később Pöstyénben fog megtartatni. A vándorgyűlésre, melyről lehetőleg még e hónap folyamán kimerítő programmot és jelentkezési felhívást küldünk ez úton is felhívjuk t. tagtársaink figyelmét.

Az elnökség.

MAGYAR KIR. ÁLLAMVASUTAK.

51.880/914. sz.

HIRDETMÉNY.

A m. kir. államvasutak igazgatósága nyilvános versenytárgyalást hirdet az istvántelki lakótelepén létesítendő fakerítések és bejáróajtók előállítására. Az ajánlati minta, pályázati feltételek, a szerződés tervezete, az ajánlati költségszámítás és a terv Budapesten, a m. kir. államvasutak igazgatóságának központi tervtárában (VI., Teréz-körút 56. földszint) a hivatalos órák alatt megszerezhetők, a budapesti pályaudvarok építőfelügyelőségénél (VI., Podmaniczky-utca 24.) pedig a hivatalos órák alatt megtekinthetők. A kiírási művelet iratai és a terv 4 kor.-ért vehetők meg. A mintakerítés az istvántelki lakótelepen megtekinthető.

Az ajánlatok legkésőbb 1914. évi május hó 26-án déli 12 óráig nyújtandók be alulírott igazgatóság építési és pályafenntartási főosztálya titkáránál (Budapest, VI., Teréz-körút 56. II. 10.), mely időpontban és helyen az ajánlatok fel fognak bontatni, megjegyezvén, hogy a versenytárgyaláson az ajánlattevők, vagy azok igazolt képviselői jelen lehetnek.

Az ajánlat 1 korona, az ajánlat mellékletei ívenként 30 filléres okmánybéllyel ellátva és lepecsételve a következő felirattal nyújtandók be: »Ajánlat a m. kir. államvasutak istvántelki lakótelepén létesítendő fakerítések és bejáróajtók előállítására«. Az ajánlat benyújtását megelőző napig, vagyis 1914. évi május hó 25-ikén déli 12 óráig az ajánlati költségösszegnek 5%-a, azaz öt százaléka mint bánatpénz teendő le a m. kir. államvasutak központi főpénztáránál (Andrássy-út 75. földszint) készpénzben, vagy állami letétekre alkalmas értékpapírokbán. A bánatpénzről szóló letétjegy az ajánlathoz nem csatolandó. Az értékpapírok a legutóbb jegyzett árfolyam szerint számíthatnak, de névértéken felül számításba nem vétetnek. Csak idejekorán beérkezett, szabályszerűen kiállított és pecséttel lezárt, sértetlen borítékba elhelyezett és közvetlenül, vagy posta útján szakmabeliek részéről beadott ajánlatok szolgálhatnak a tárgyalás alapjául. Posta útján beküldött ajánlatok és bánatpénzek téríti bevénynyel adandók fel. — Kelt Budapesten, 1914 április hóban.

Az igazgatóság.

(Utánnymás nem díjaztatik.)

SZÁZADOK

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT KÖZLÖNYE

A VÁLASZTMÁNY MEGBIZÁSÁBÓL SZERKESZTI
Dr DOMANOVSKY SÁNDOR VÁLASZTMÁNYI TAG

XLVIII. ÉVF. 6. SZÁM. 1914. JÚNIUS 15
 BUDAPEST, 1914. AZ ATHENAEUM IRODALMI ÉS
 NYOMDAI RÉSZVÉNYTÁRSULAT NYOMÁSA

Tartalom.

Lap

Divéky Adorján : Zsigmond lengyel herczeg II. Ulászló udvarában. (I. közlemény.)	449
Lukinich Imre: Egy erdélyi kereskedelmi társaság terve 1703-ból.	464
Pelz Béla : A haimburgi béketárgyalások. 1621 jan. 25.—ápr. 22. (I. közlemény.)	477
Vonház István : A szatmármegyei német telepítésről. (III. közl., vége.)	499

Történeti irodalom.

Angyal Dávid : Szalay László emlékezete. <i>Ism. —y. —r.</i>	509
Szalay László levelei. Kiadta dr. br. Szalay Gábor. <i>Ism. Závodszy Levente</i>	512
Szalay László: Magyarország története. Függelék a VI. kötethez.	517
Pongrácz. Alexander : Urgeschichte der Magyaren und die Landnahme. <i>Ism. D. S.</i>	518
Téglás Gábor : Dácia megdülésének története. <i>Ism. Finály Gábor.</i>	520
Révész Imre : A tudományos egyháztörténetírás. <i>Ism. Kristóff György</i>	523
Lakos Béla : Heltai Gáspár reformátor és kora	524
Folyóiratszemle	525

Tárca.

A M. Tud. Akadémia történeti jutalomtételei	541
Vegyes közlések	543

Melléklet:

Hellebrant Árpád : A magyar történeti irodalom 1913-ban. <i>Figyelmeztetés</i> : Ha ez a melléklet a Századokkal együtt köttetik, az évfolyam végéhez füzendő.	
--	--

Sommaire.

A. Divéky : Le prince polonais Sigismond à la cour du roi Wladislas II. (I.)	449
E. Lukinich : Le projet d'une compagnie commerciale de Transylvanie en 1703	464
B. Pelz : Les négociations à Haimbourg. 25 Janv.—22 Avril 1621 (I.)	477
E. Vonház : De la colonisation allemande dans le comital Szatmár. (III., fin.)	499

Bulletin historique.

D. Angyal : Éloge sur L. Szalay, par —y. —r.	509.
— Lettres de L. Szalay, par L. Závodszy.	512.
— L. Szalay : Histoire de la Hongrie. Supplément au tome VI.	517.
— A. Pongrácz : Histoire de l'origine des Magyars et leur occupation du pays, par S. D.	518.
— G. Téglás : Histoire de la chute de Dacie, par G. Finály.	520.
— E. Révész : L'historiographie scientifique de l'Eglise, par G. Kristóff.	523.
— B. Lakos : Le réformateur C. Heltai et son temps.	524.
— Revue des revues.	525.

Feuilleton.

Les concours historiques de l'Académie Hongroise Scientifique.	541.
— Mélanges.	543.
Supplément : La bibliographie historique hongroise de l'année 1913, par A. Hellebrant.	

Zsigmond lengyel herczeg II. Ulászló udvarában.

ELŐZMÉNYEK.

(I. közlemény.)

1498 október 3-ikán nagy sürgés-forgás volt a krakói királyi várban, a Wawelen, mert Zsigmond lengyel herczeg, János Albert király öcscse útra készen állott. Útjának célja a budai királyi palota volt, hova több heti utazás után érkezve, három évet töltött bátyjának, II. Ulászló magyar királynak udvarában, mely idő életének talán legboldogabb szaka volt. Mint Wapowski lengyel krónikás mondja: »fraternis opibus adiutus in rerum omnium affluentia splendide vixit«.¹

Lássuk most, mi vezette Zsigmond herczeget arra, hogy elhagyja Krakót, a lengyel királyok székvárosát, hol anyja s testvérei éltek, hol oly otthonosan érezte magát s miért választotta a budai tartózkodást.

Hogy ezt megértsük, vissza kell tekintenünk egy kissé a múltba.

Kázmér lengyel királynak — Mátyás király kortársának — nejével Habsburgi Erzsébettel való házasságát tizenhárom gyermekkel áldotta meg a sors, kik közül hat fiú volt.

Az egyik azonban korán kimúlván, Kázmérnak 1492-ben bekövetkezett halálakor öt fiú maradt életben: Ulászló cseh és magyar király, János Albert, kit lengyel királynak választottak meg, Sándor litván nagyfejedelem, Frigyes krakói püspök és Zsigmond herczeg, kinek azonban már nem jutott se trón, se föld. Míg testvérei mind el voltak látva, öneki nem volt biztosítva a jövője. A család ugyan tett kísérletet arra nézve, hogy valami hatalmat, valami herczegséget biztosítson neki, de sikertelenül. Főleg Erzsébet özvegy királyné, »a királyok anyja«, mint őt nevezték, hordta szíven kedvencz fiának sorsát és fájlalta nagyon, hogy nincs neki rangjához illő állása és jövedelme.

¹ Chronicon Bernardi, Vapovii: Scriptores Rerum Polonicarum, tomus II. Cracoviae, 1874. 34. l.

Úgy szerette volna, hogy Ulászló csak a cseh királyságot tartsa meg s a magyar trónra János Albert kerüljön, kinek trónkövetelését csakugyan igen erősen támogatta Mátyás király halála után. Sándort a lengyel trónon szeretete volna látni és így Zsigmondnak a litván nagyfejedelemség jutott volna. Azonban nem így történt, mert Ulászló anyja rábeszélése és akarata ellenére két trónt foglalt el s így a kedvencz negyedik fiúnak már nem jutott korona.

A Jagellók anyagi viszonyai nem voltak valami rózsásak s azért a Zsigmond hercegről való gondoskodás meglehetősen gondot okozott a testvéreknek.¹ János Albert 8000 forint évi járadékot ígért neki,² de azt sem fizette valami pontosan s azért Zsigmond igen szűkös anyagi viszonyok közt élt.

Édes anyja mindent megmozgatott fia érdekében s a midőn meglátogatta Sándor fiát Litvániában, reá akarta őt beszélni, hogy hasítson ki a nagyfejedelemség területéből egy részt, mint herczegséget Zsigmond részére. Ezt azonban Sándor nem merte megtenni s inkább pénzbeli segély adására volt hajlandó. János Albert reá akarta bírni öcscsét, hogy 5000 forintot fizessen Zsigmondnak, a mit azonban Sándor megtagadott és kijelentette, hogy nem ad többet 3000 forintnál. Végre János Albert már hajlandónak mutatkozott arra, hogy 10.000 forintot fizet évenként öcscsének, ha Ulászló és Sándor is hasonló összeget biztosítanak Zsigmondnak.³ De ez sem vezetett sikerre.

Végre elhatározták, hogy ez ügy megoldása és több függő kérdés, így főleg a moldvai és török ügyek megbeszélése céljából családi összejövetelt tartanak, mely találkozó egyúttal alkalmas lesz arra is, hogy Ulászló és János Albert teljesen kibéküljenek, mert a magyar trónért való versengés miatt elhidegültek egymástól.

A családi tanácskozás helyéül Lőcsét állapították meg, mely földrajzi fekvésénél fogva legmegfelelőbbnek ígérkezett arra, hogy a magyar és lengyel uralkodó itt találkozzanak.

Ez az összejövetel csakugyan meg is történt 1494-ben. A lőcsei Szent Jakab templom előcsarnokának egykorú

¹ A Jagellók Krakóban is csak oly rosszúl gazdálkodtak, mint Budán; a krakói udvar pendantja volt a budainak, mert ott is megtörtént Sándor király udvarában, hogy az éléskamrában se liszt, se kenyér, sem vaj nem volt. Pawinski, 198. l.

² Dr J. Caro: Geschichte Polens. Gotha, 1886. V. 685. l.

³ Caro: Id. m. V. 687 l.

felirata szerint fehérvasárnap — tehát április 6-ika — körül érkeztek a vendégek a városba és áldozócsütörtök táján oszoltak széjjel.¹

A Jagellók majdnem teljes számmal jelentek meg e családi összejövetelen. II. Ulászlón kívül ott volt János Albert a lengyel király, Zsigmond herceg, Frigyes bíbornok és krakói püspök, továbbá Frigyes brandenburgi örgróf, a Jagelló-testvérek unokaöccse. Csak Sándor, a litván nagyfejedelem hiányzott, kit valószínűleg a nagy távolság tartott vissza a Lőcsén való megjelenéstől.

Ulászló rajta volt, hogy a vendégek jól érezzék magukat s azért mulattatásukról bőségesen volt gondoskodva. A találkozás előkészületeiről és külsőségeiről bőséges adatokat találunk Bonfininál² és a II. Ulászló-féle számadásokban,³ de hogy miről folytak a tanácskozások, mit végeztek, arról a magyar kútfők mélységesen hallgattak. Hát igaz is, hogy a lőcsei tanácskozások tárgyát és eredményét sűrű homály fedi. Oka pedig ennek az, hogy a tárgyalásokat a legnagyobb titokban tartották, sőt hogy az érdeklődést eltereljék, azt híresztelték, hogy eredménytelenek voltak. Míg a magyar kútfők semmit sem említenek az összejövetel tárgyáról, addig a lengyel források főleg azzal foglalkoznak, miről tárgyaltak Lőcsén s mit határoztak.⁴ A magyar történetírás nem foglalkozott idáig a lőcsei összejövetellel, pedig ennek KeletEurópa történetében nevezetes szerepe volt, mert érdekelve volt benne Lengyelországon

¹ Wagner: *Analecta Scephusii*. II. 347 l.

² Bonfini: *Rerum Ungaricarum decades* IV. cum dimidia. Posonii, 1744. 560—561 l.

³ Johann Christian Engel: *Geschichte des Ungrischen Reichs*. Halle, 1797; számtalan oldalon.

⁴ A lőcsei találkozásról írtak: A. *Bonfinius*: *Rerum Ungaricarum decades* IV. cum dimidia. Posonii, 1744. 560—561 l.; *Mathias de Mechovia*: *Chronica Polonorum*. Cracoviae, 1519, 348 l. Ugyanaz 1521-ik évi kiadás; Martinus *Cromerus*: *Historia Poloniae Libri XXX.* (Wagnernél II., 119 l.); Stan. *Sarnicius*: *Annales Pol. Liber VII.* (Wagner, II. 120 l.); *Chronicon Bernardi Vapovii* (*Scriptores Rerum Polonicarum*) Cracoviae, 1874, tom. II. 19—20 l.; *Kronika Marcina Bielskiego*, Sanok, 1856, tom. II. 892 l.; *I. Albertrandi*: *Panowanie Kazimierza, Jana Alberta i Aleksandra Jagiellończyków*. Warszawa, 1807, tom. II. 213 l.; *Szujski*: *Dzieje Polski*. Lwów, 1862, tom. II. 118. l.; Dr. Fr. *Czerwy*: *Panowanie Jana Olbrachta i Aleksandra Jagiellończyków*. Kraków, 1871, 39. l.; A. *Pawiński*: *Młode lata Zygmunta Starego*. Warszawa, 1871, 39. l.; részletesebben lásd: *Divéky Adorján dr.*: Az 1494. évi lőcsei fejedelmi kongresszus. (Közlemények Szepesvármegye múltjából. 1913. I. szám.)

kivül hazánk, Törökország, Moldva, sőt részben a német lovagrend is.

Egyes lengyel kútfők azt mondják, hogy a török ellen való háborút határozta el, mert bosszút akartak állani Ulászlónak a várnai csatában való megöletéseért. Ez azonban kevésbé valószínű.

A lengyel kútfők adatainak kritikai bonczolása után valószínűbbnek látszik a többi forrásnak amaz állítása, hogy a lőcsei összejövetelen István moldvai vajda megtámadásáról tanácskoztak, kinek magatartása gyanús és ingatag volt s helyébe Zsigmond herceget akarták ültetni a moldvai fejedelmi székbe. Ha ez sikerül, Zsigmond sorsa biztosítva van s nem kell róla gondoskodniok. Előnye még az is, hogy Moldva a Jagellók érdekeit fogja támogatni a törökkel szemben. Hogy Ulászló felfogása e tervet illetően milyen volt, ellenezte-e vagy nem, nem tudjuk,¹ elég az hozzá, hogy 1497-ben a lengyelek csakugyan hadjáratot viseltek Moldva ellen, de az csúfos kudarczczal végződött és János Albert lengyel királynak le kellett mondania Moldva elfoglalásának szándékáról és a szép terv, hogy Zsigmond hercegnek trónt szereznek, füstbe ment.

A hercegről való gondoskodás újra napirendre került s mivel sem János Albert, sem Sándor nem voltak hajlandók nagyobb összeggel segíyezni öcscsüket, a jószívű Ulászlót rábeszéltek, hogy fogadja Zsigmondot udvarába. Így került ő Budára, hol 1501 december haváig tartózkodott. Ezzel megszűnt, legalább néhány évre, bizonytalan, hányatott élete s gondtalanul kedvteléseinek élve tölthetett néhány évet, de a mellett komoly munkát is végzett, mert résztvett a politikai életben és a diplomatiái tárgyalásokban s folyton Ulászló kíséretében volt,² sőt ha a király beteg volt, helyettesítette is őt, mint ezt Marino Sanuto mondja: «et rispose per nome il re»³ és «essi oratori tolseno licentia dal ducha fratello dil re, qual e andato con Soa Maesta».⁴

¹ E tanácskozásokhoz hasonló a parczowi összejövetel 1496-ban, hol János Albert és Sándor találkoztak a legnagyobb titokban s valószínűleg a moldovai hadjáratról és Zsigmond elhelyezéséről tárgyaltak. — Caro: Id. m. V. 711. l.

² Marino Sanuto Világkrónikájának Magyarországot illető tudósításai. Közli Wenzel Gusztáv. Pest, 1869., I. 105. l. «et il re ando alla chiesa a questo modo:; poi il re; poi el ducha Sigismondo . . .»

³ Ugyanott, 102. l.

⁴ Ugyanott, 181. l.

Zsigmond Krakóba való utazása után még két ízben fordul meg Budán, hol oly kellemesen és gondtalanul töltötte egykor idejét. 1502 ben újra Budán találjuk a herceget, ki részt vett Ulászlónak Candalei Annával való esküvőjén; néhány hetet töltött ez alkalommal a magyar fővárosban s ott volt a királyné koronázásán Székesfehérvárt. Azután még egyszer fölkeresi a kedves emlékü Budát s néhány hetet tölt ott 1505-ben.

Zsigmond hercegnek magyarországi tartózkodásáról fölötte becses és rendkívül érdekes számadási napló maradt fenn, mely jelenleg a varsói főlevéltárban van. E számadások, melyek a herceg kiadásait az utolsó dénárig pontosan feltüntetik, páratlanul éles képét adják udvartartásának s egész budai életének. Közvetlenség és kortörténeti hűség tekintetében szinte páratlanok. A jelen tanulmány forrását e számadások képezik.¹

A HERCZEG ANYAGI HELYZETE.

Zsigmond hercegnek külön kis udvartartása volt a budai várban s ellátásáról a királyi udvar sáfárai gondoskodtak. Emellett Ulászló pénzbőlileg is segíyezi a herceget, a mennyiben Thurzó János révén több ezer forintot fizettet ki neki. Ezenkívül Ulászló még a kis glogaui herczegséggel is megajándékozta Zsigmondot, a mi bizony nem valami sok jövedelmet biztosított a hercegnek. Ezt a herczegséget Ulászló 1491-ben János Albertnek adta, hogy kiengesztelje őt némileg azért, hogy a magyar trónt nem szerezhetette meg. Az egyezség értelmében János Albert csak addig tarthatta kezén Glogaut, míg lengyel királylyá nem lesz, de midőn ez bekövetkezett, nem akarta kezéből kibocsátani, míg végre Ulászlónak sikerült őt rábírní, hogy mondjon le róla Zsigmond javára. 1499 november 29-ikén² kelt az adományozó levél, tehát egy évvel Budára való érkezése után. Úgy látszik azonban, hogy e kis herczegség csekély jövedelme nem volt elegendő a hercegnek, mert Ulászló tárgyalásokba bocsátkozott Korvin Jánossal Troppau áténgedése iránt, a mi sikerült is, mert Korvin János Magyarországon kapott helyette birtokot, Troppaut pedig a király Zsigmond hercegnek adományozta 1501 deczem-

¹ Divéky Adorján dr.: Zsigmond lengyel herceg budai számadásai. Magyar Történelmi Tár. XXVI. kötet. Budapest, 1914.

² Pawiński: Młode lata Zygmunta Starego. Warszawa, 1893, 80. l.

ber 8-ikán, néhány nappal öcscsének Budáról való távo-
zása után.¹

Mindeme jövedelmi források bizony csak nagyon gyen-
gén csörgedeztek és a herczegnek ugyancsak meg kellett
számolnia a garast. Számadásai bizonyítják, hogy taka-
rékos, pontos ember volt, ki a legcsekélyebb kiadás bejegy-
zését is megkövetelte s azt ellenőriztette. Szűk anyagi visz-
onyait jellemzi az is, hogy minden legapróbb csekélységet
is, mint pl. szögeket, esetről-esetre vesznek, nem tartá-
nak semmit raktáron, tartalékban.

A HERCZEG UDVARTARTÁSA.

Zsigmond herczeg a budai várban lakott, de külön kis
udvartartása volt ott. Egy kis lengyel világ volt ez, hol a
személyzetnek majd minden tagját Lengyelországból hozta
magával a herczeg. Csak a legsőbb szolgálatokat végzik
kisoroszkok és horvátok.

E kisdudvar élén *Szydłowiecki Kristóf* udvarmester
áll. Bizalmas, kedves embere a herczegnek, kit titkaiba
beavat s kinek tanácsát kéri, ha fontos ügyekről van szó.
Nagymultú, fényes nevű családnak a sarja, mely az ősi
Odrowąż-nemzetség egy ágát alkotja. Midőn Zsigmond
elfoglalja a lengyel trónt, kancellárrá teszi s egyik oklevelé-
ben azt mondja róla: »nobis perpetue serviens crevit et
enutritus«.² Azután is meghitt embere, kire fontos és bizal-
mas diplomatiái feladatokat bíz s ki nagy szerepet ját-
szik hazánk történetében is. Itt a kis budai udvarnak ő a
vezetője s ő az, a ki ellenőrzi a számadásokat is.

Mellette van *Leszczyński* Ráfael, a herczeg titkára;
Chroberski, az asztalnok, a ki az ezüstneműre és egyéb érté-
kes tárgyakra ügyel, *Chlewicki* a konyha felett rendelke-
zik; ott látjuk *Ócieskit* és *Potockit* az udvarnokok között.
Van udvari pap, kinek miséjét naponta hallgatja a her-
czeg, van íródeák (*baccalanrius*), ki az írásbeli teendőket
végzi. Azután hosszú sora jön a kamarásoknak, majd az
»artifices« következnak, kik közé tartozik az udvari bor-
bély, a szűcsmester, a kovács és a fegyverkovács; a lová-
szok száma mintegy hét, a kocsisoké is kitesz annyit, van
azonkívül több fullajtár, van néhány »laicellus«, kiknek
fiatalabbját »gyermek«-nek nevezik, a mi lengyelül apró-

¹ Ugyanott 83. l. és Dogiel, *Codex Diplomaticus Poloniae*. V. 546. l.

² *Acta Tomiciana*. IX., 103. l.

dot jelent ; vannak azonkívül egyéb szolgálattevők, kiknek neve »bykowie«. Ott találjuk a szakácsokat, kiknek kukták segédkeznek és a kenyérosztók ; nem hiányzanak a trombitások sem, van dobos, van lövész, a ki gyakorta vadászik madarakra, van kocsiőr, abrakosztogató, fürdőszolga. Az alsóbbrendű szolgálatokat az »orosz«-ok (oroschi) végzik, kik söpörnek, fát vágnak, fűtenek, vizet hordanak s az udvarban különböző munkákat végeznek. Végül nem kell megfélemlenünk az udvari bolondról sem, ki a herceget megnevetteti, neki víg órákat szerez. Az állandó udvari személyzet mintegy ötven főből áll. De az istállók sem üresek ám, mert mintegy 35 ló fölött rendelkezik a herceg.

Ennek az egész udvarnak ellátása Ulászló király költségvetését terhelte, mert a herceg számadásai között nem találunk oly tételeket, melyek az állandó ellátásra vonatkoznának, viszont egyes adatok arra engednek következtetni, hogy a királyi sáfároknak kellett gondoskodni erről, de bizony többször megtörtént, hogy a herceg maga volt kénytelen pénzt adni kenyérre, borra, mert a királyi udvartartásból nem tellett, hisz tudjuk, hogy II. Ulászlónak gyakran még vacsorát sem tudtak adni. Ezért találunk a herceg számadásai között ily adatokat : »dedi pro administranda coquina, quum pauca dabantur a dispensatoribus domini regis«¹ vagy »cum non erat datus panis pro mensa domini principis«² stb. Ilyen esetekben a herceg ad a szükségességekre.

A HERCZEG EGYÉNISÉGE.

Zsigmond szerencsés természetű ember, nyugodt, békés, legkevésbé sem harcias, inkább tudományokkal, művészetekkel szeret foglalkozni s korának humanista és renaissance milieu-jébe igen jól illik be. Decius lengyel történetíró igen *mértékletesnek* és tartózkodónak mondja.³ A her-

¹ Zsigmond lengyel herceg budai számadásai. 171. l. A számadások adatainak idézésekor csak a lapszám lesz adva ; mivel egyes adatok igen gyakran fordulnak elő a számadásokban, csak azok vannak idézve, melyek igen jellemzők vagy ritkák. A számadásokhoz csatolt részletes tárgymutató alapján könnyen lehet az egyes adatokat kikeresni.

² 173. l.

³ Dr. W. Czermak : I. Ludovicus Decii De Sigismundi regis temporibus liber. Kraków, 1901. 17. l. (»tota vita summa abstinencia usus, comessationes potationesque supra quam naturae necessitas postulat, in se ipsum nunquam admisit, in aliis ad indignationem execratus est.«)

czeg *pontos, takarékos* ember, a ki bevételeiről, kiadásairól igen pontos, aprólékos számadásokat vezetett, megokolva, ellenőrizve minden adatot. Hogy mennyire takarékos, mutatja egy jellemző adat. Egy pénznem átszámításakor kevesebbet akartak adni, mint rendesen, nehogy tehát károsodjék, eltéteti oly időre, »dum sine dampno permutari poterint«.¹ *Jószívű, finomérzésű* ember, ki a koldusokat, szegényeket nem bocsátja el üres kézzel; akár otthonában keresik fel őt, akár az utcán találkozik szegénynyel vagy beteggel, mindig ad. Minden legkisebb szolgálatot jutalmaz s nem fukarkodik a borra valóval s bizony akárhányszor ad »ad vinum« egy forintot (12 kor.), a mi abban az időben tekintélyes összeg. A herczeg *vallásos*, istenfélő ember, ki betartja egyházának parancsait, el nem mulasztja az istentiszteletet s a ki az egyháziakkal, főleg a főpapsággal igen jó viszonyban van. Támogatja az egyházakat, főleg a kolostorokat, minek biznysága a többi közt, hogy a lövöldi kartausiak confraternek választják meg, azért a támogatásért, melyben őket részesítette.² A herczeg igen *rendszerető*, tiszta ember, ki nem tűri a rendetlenséget. Lakásában mindennek megvan a maga helye, mindent gondosan eltétet és kímél minden értékesebb tárgyat.

Szereti a művészeteket, kedveli az irodalmat és tudományokat s finom érzéke van a művészeti alkotások iránt. Érdemes, tanulékony ember, a ki a látottakat, tapasztaltakat, a szépet és hasznosat értékesíti és fölhasználja. Igazi »Schönggeist«. Ennek a tulajdonságának köszönhető nagyrészt az a magas művészeti és kulturális föllendülés Lengyelországban, mely uralkodását jellemzi. Hazánkban való tartózkodása előnyös hatással volt reája s a nálunk látottakat hasznosítja a lengyel trónon.

LAKÁS, SZOBABERENDEZÉS, FELSZERELÉS.

Keressük fel a herczeget lakosztályában s tekintsük meg annak berendezését. A lakás meglehetősen egyszerű és kicsi; néhány lakószoba a herczeg részére, továbbá az úgynevezett »kincstár« (thezaurum), melyben az értékesebb ruhák és az ezüstművek vannak, azután egy-két kamra és a személyzet lakosztályai. A szobák egyszerű deszkapadló-

¹ 30. l.

² Codex Diplomaticus Poloniae, tom. IV., Varsoviae, 1887, 200. l.

val vannak borítva; melyeknek tisztántartása közben sok söprött koptatnak el a szolgák, mert a számadások gyakran emlegetik »*roschon ad scopas ad purgandam aulam*«. Az ajtózárok és lakatok sem működnek jól, bizonyára rozsdások voltak, mert minduntalan javítani kell őket. A falak olaszművű szőnyegekkel vannak borítva (*Italici laboris*),¹ hogy a fehérre meszelt falak unalmasságát megtörjék. Egy alkalommal tizenkét olasz szőnyeget vesz a herczeg a falak díszítésére.² A szobák elég sötétek, mert az ablakok hárttyából vannak készítve s úgy látszik, nem voltak elég erősek, mert a szél gyakran tönkretette őket (*a reformatione membrane... que per ventum erat destructa*).³ Sok baj volt a kandallóval is, különösen úgy tél kezdetén, midőn hosszú szünet után először gyujtanak be; a nyílt tűz füstöt, kellemetlen szagot árasztott. Nosza, küldenek egy szolgát, a ki »*in appoteka*« füstölő és illatosító szert (*suffumigia, glowyenki*) vesz.⁴ De máskor is igénybe veszik a füstölést, így például, mikor hosszabb útról visszatérve⁵ nagyon dohosnak találják a szobát, vagy a midőn a herczeg betegségéből fölépül (*ad thurificandum in stuba domini principis dum salveatus est*).⁶ A tűzifa beszerzéséről a királyi udvar sáfárának kellett gondoskodnia, de bizony megtörtént, hogy a herczegnek Tolnárról való visszajöveletekor a királyi sáfár »*nolebat dare*«, azért Zsigmond herczeg maga kénytelen fát venni és hálósobájába befűttetni,⁷ mert a hideg októberi éjszakán ugyancsak fázott volna. A vastagfalú kőépület ott fönt a szellős budai várban bizony hűvös volt és megtörtént, hogy a herczeg szeptember huszadikán tüzet rakat a kandallóban.⁸ A herczeg hálósobájának ágya atlasztakaróval van borítva,⁹ a vánkos szintén atlaszból készült¹⁰ s a nyári hónapokban élővirágokkal van borítva. Az ágy fölött a herczeg kedvencz fegyvereit látjuk, többi közt kardját és alabárdját¹¹ melyek azonban inkább csak díszül szolgálnak, mint használati tárgyak, mert a herczeg nem vadászik, nem vesz részt vitézi tornákban. A szoba felszereléseinek közt találunk fémtükröt,¹² melyet időnként ki kell fényesíteni, mert elhomályosodik, ott látunk valami fogtisztító eszközt tiszta aranyból (*»instrumentum ad dentes purgandos... de auro puro...«*),¹³ melynek javítása 2 forintba és 60 dénárba került. A mosakodáshoz szükséges víz hozatalára vörösréz-amfora szolgál.¹⁴

¹ 42., 98., 133. — ² 133. — ³ 57. — ⁴ 132., 173., 177. — ⁵ 77. — ⁶ 27. — ⁷ 132. — ⁸ 166. — ⁹ 118. — ¹⁰ 145. — ¹¹ 66. — ¹² 46. — ¹³ 41. — ¹⁴ 27.

Az asztalon könyveket és íróeszközöket látunk, továbbá naptárt (indicium anni)¹, mely csillagjósolásokat is tartalmaz és bölcs tanácsokat ad az év hónapjaira és napjaira, mikor kell »oleum purgativum«-ot bevenni, vért eresztetni s egyéb egészségügyi intézkedéseket tenni. Bizonyára ott van az a könyv, melyet egy szerzetes apát készített² s az a »libellum orationale«,³ mely valami budai íródeáknak munkája. Tinta, papiros, pergamen és pecsételéshez szükséges viasz található ott; mindeme eszközök az »appoteká«-ból kerültek ide, a hova elég gyakran térnek be a herczeg udvarából »pro pulveribus et gallis et gumi ad inchaustum«,⁴ »pro pergamenó«, »pro papiro necessario«, »pro cinobrio«,⁵ »pro cera rubra«. Ha nagyobb mennyiségű papirost vesznek, azt a thesaurumba teszik. Sok papiros és tinta kell a számadások bejegyzésére (ad scribendum in registra),⁷ melyeket a herczeg oly pontosan megkövetel. Mint rendszerető ember, mindent a maga helyén tart; külön dobozban tartja az egyszerű leveleket s külön dobozt csináltat a nagy levelek és nagypecsétű privilegialis levelek részére.⁸ A glogaui herczegségre vonatkozó iratokat külön szekrényben tartja.⁹ A szoba felszerelése közt sakktáblát is találunk, mert a herczeg, különösen a hosszú téli estéken gyakran üti el az időt sakkjátékkal s hogy igen sokat használták, bizonyítja annak gyakori javítása, melyet az aranyműves végez el.¹⁰ A sakk értékes voltát bizonyítja az, hogy a figurák gyönggyel vannak diszítve.¹¹

A herczeg szereti az állatokat; van egy kedvencz szarkája, melyet szobájában kalitkába zárva tart és keményre főtt tojással etet,¹² néha azonban valami állati szívvel kedveskedik neki, melyet a budai zsidóknál vett (pice ad cor circa Judeos).¹³

Tekintsünk be az ebédlőbe, melynek elég gazdag felszerelését a herczeg úgy látszik Krakóból hozta magával. Az asztal többnyire szürke vagy barna posztótakaróval van borítva,¹⁴ melyre még valami selyem asztalfutó-féle kerül.¹⁵ Az asztalneműt szekrényben tartják, az ezüstkészlet őrzésére pedig nagy ezüsttartók szolgálnak, melyek közül az egyik az asztal előtt áll.¹⁶ Utazás alkalmával mindezeket gondosan becsomagolják tokokba és szövetekbe. Az ezüstedények ládában vannak elhelyezve. Az étkezéshez részint ezüst, részint aranyozott edényeket használnak,

¹ 23. — ² 45. — ³ 54. — ⁴ 44. — ⁵ 54. — ⁶ 136. — ⁷ 23., 49. — ⁸ 56. — ⁹ 84. — ¹⁰ 23., 43. — ¹¹ 94. — ¹² 90., 92., 93., 95—98., III. — ¹³ 92. — ¹⁴ 56. — ¹⁵ 145. — ¹⁶ 56., 57.

de látunk már kristályserlegeket¹ és üveg poharakat is, még pedig a herczeg részére kisebbet, a vendégek számára pedig nagyobbakat tesznek az asztalra.² A vizet és a bort a herczeg asztalára aranyozott ezüst kancsóban hozzák;³ a személyzet részére már csak fém-⁴ és fakancsók szolgálnak.⁵ Ilyeneket használnak a konyhában a mosáshoz és a súroláshoz. A vizet a Szent János kolostor cisternájából hozzák s onnan viszik a jeget dézsákban a bor hűtésére.⁶ Úgy látszik, sokat használják a kötelet, mert többször kell kicserélni. Közönséges használatra fakancsókat alkalmaznak, ebben hozzák a vizet akkor is, midőn a helyiségeket felsúrolják.⁷

Az egyes ládák, szekrények, melyekben az ezüstneműek, ruha- s fehérneműek⁸ vannak elhelyezve, gondosan be vannak csukva s a kulcsokat külön dobozban őrzik.⁹ A felsőruhák tartására állványokat és rudakat használnak.¹⁰

Az udvari személyzet fekvőhelye a szalmazsák, ha ugyan általánosíthatjuk azt az adatot, mely a bolondra vonatkozik (pro tela ad saccum blasnowi, in quo dormit),¹¹ mert ő kegyelme nem valami nagy tiszteletnek örvendett. A vánkosa is csak valami durva zsákvaszonból állott (pro grossa tela ad pulvinar blasnowi).¹²

Tekintsünk be a konyhába, hol azt fogjuk látni, hogy Thomek szakács nyolcz üst körül¹³ szorgoskodik kuktáival együtt.

A sötétség beálltával gyertyát gyújtanak, de sokszor fennakadnak vele, mert a királyi sáfár nem adott nekik s a herczeg a magáéból ad néhány dénárt e célra.¹⁴

Ha az udvarra kinézünk, ott látjuk a megkötözött, zömök, erős termetű vadászkutyákat (bachmati),¹⁵ melyeket Péter vadász szokott magával vinni, míg a fehérszőrű »canis Byeliczek«, a herczeg kedvencz kutyája, valószínűleg az ő közelében van.

A HERCZEG NAPI ÉLETE, SZOKÁSAI, SZÓRAKOZÁSAI.

A számadások igen érdekes és hű képét nyújtják a herczeg budai életének, szokásainak, szórakozásainak.

Zsigmond herczeg, mint hitbuzgó ájtatos ember, minden nap misét hallgat s a mise után a templom kapujában kéregető szegényeknek dénárokat osztogat »propter

¹ 56. — ² 89. — ³ 139. — ⁴ 142. — ⁵ 132. — ⁶ 33., 34., 109., 110. — ⁷ 177. — ⁸ 66. — ⁹ 58. — ¹⁰ 52. — ¹¹ 115. — ¹² 166. — ¹³ 85., 103. — ¹⁴ 98., 99., 103. — ¹⁵ 47.

Deum», mint a számadások azt gyakran megokolják. Ha udvari papja gyengélkedik, más helyettesíti őt a közeli templomokból vagy kolostorokból.

A herczegnek bőségesen volt ideje, mert hisz semmiről sem kellett gondoskodnia, ellátása biztosítva volt, csak a kis glogaui herczegség vezetése adott néha-néha egy kis írásbeli munkát. Az élet abban az időben még nagyon egyszerű, nem nyújt sokat, a szórakozások, multságok nagyon naivak, a szellemi élvezetek szűkkörűek, az emberek sokszor nem tudják, hogy unalmukban mit csináljanak.

A herczeg délelőttje valószínűleg parancsadással, levélírással, a számadások ellenőrzésével, rendelkezésekkel telik el. De jönnek lassan kéregetők, kolduló barátok a budai kolostorokból, sőt távolabbi vidékekről is, mint Horvátországból¹ és Morvaországból,² megjelenik a herczeg udvarában valami lengyel zárándokasszony, a ki Rómából való visszatértében megfordul Budán és alamizsnáért esedezik.³ Máskor meg valami horvát jön, ki török fogságban szenvedő testvérének kiszabadítására gyűjt pénzt.⁴ Ilyen célra kéregetők gyakran fordulnak meg a herczegnél, a mi mutatja, hogy a törökök fogságában sínylődők száma nagy volt s hogy a törökök ezt pénzszerzési forrásnak tekintették. Ott találkozunk két jajczai ferenczrendivel, kik »pro redimendo fratre eorum de Turcia« kéregetnek.⁵ Majd egy pozsegai »literatus« jelenik meg, a ki »pro exemptione captivitatis sue de Turcia« két forintot kap,⁶ hogy összegyűjtve a pénzt, megválthassa önmagát. De megfordulnak olyanok is, kiknek sikerült a török fogságból megszökniök s most alamizsnagyűjtésből tartják fenn magukat⁷ s érdekes, hogy főkép kisoroszok ezek, kik valószínűleg a moldvai hadjáratban estek török fogságba. Látunk ott többek közt egy beteg »rusticus literatus«-t⁸ és vak papot,⁹ kik alamizsnát kapnak, a mit különben nem vet meg György zagoniai gróf¹⁰ sem, de ő már 6 forintot (kb. 72 kor.) kap; midőn azonban másodszor is igénybe akarja venni a herczeg jószívűségét, csak a felét kapja.¹¹

A herczeg jószívű, senki sem megy el üres kézzel.

Ebéd idején azután ugyancsak megeléknkül a kis herczegi udvar, főkép ünnepek, évfordulók alkalmával; de farsang idején valóságos tolongás van ott. Jönnek éneklő deákok (recordantes) az összes budai iskolákból, látunk ott

¹ 118. — ² 121. — ³ 46. — ⁴ 109. ; 172., 175. — ⁵ 30. — ⁶ 172. — ⁷ 123., 143., 173. — ⁸ 171. — ⁹ 143. — ¹⁰ 81. — ¹¹ 134.

énekeseket, kik különfélekép öltözve jelennek meg, az egyik császárt ábrázol,¹ más fiúk meg mint Landsknechtek, lándzsákkal és bárdokkal vannak fölfegyverezve² s küzdelmükkel mulattatják a herczeget. Majd meg egy orgonamester jelentkezik, ki »ludēbat in organo«,³ majd meg valami hegedűs kopogtat be s ugráló kutyával — cum cane saltanti — mulattatja a herczeget.⁴ De ott van Czurilo is, az öreg orosz hegedűs (antiquus citharedus Ruthenus), ki bizonyára Litvániából került a Jagellók udvarába s orosz dalokat játszik most Budán.⁵ Mindezekben gyönyörködik a herczeg, mert szereti a dalt, a zenét, mint a Jagellók általában. Ezért keresi fel őt annyi sípos, trombitás, dobos és sok más zenész, részint a király udvarából, részint meszszebb vidékekről s ezért fizet szívesen hangszerek javításáért.⁶ De a változatosság kedvéért gondoskodva van más szórakozásról is, a mi élénkebbé teszi a kis udvart. Ime, megjelenik egy magyar s egy lengyel vitéz, kik lovagi tornával mulattatják az udvart.⁷ Mások meg kardtánczot mutatnak be,⁸ majd meg álarczos bolondok élő vagy talán imitált lóval (blasnom larvatis cum equo)⁹ mutatják be ügyességüket a herczeg előtt a felső teremben. Megfordulnak ott lándzsával küzdők is¹⁰ és a szelídebb szórakoztatók közül az énekesek »cum simplici cantu«.¹¹

A tréfának, a jókedvnek kifogyhatatlan forrása az udvari bolond, kit a számadások lengyelül csak »blasen«-nek vagy »blasno«-nak neveznek, de néha — talán tréfából — »doctor«-nak czímezik. Nagy kópé, kitünően ért hozzá, hogyan lehet urától pénzt csalni ki; ha valami ügyes tréfával megnevettette, mindjárt kér hol sarura, hol ingre vagy annak mosatására. Legalább erre lehet következtetni a gyanúsán gyakori adatokból, mert az ilyen adatok: »Item eodem die dedi blasnowi ad camisias« vagy »ad calceos« lépten-nyomon olvashatók. Néhanapján leiszsza magát. Egy alkalommal nem mehetett a herczeggel a fürdőbe, mint szokott volt »propter ebrietatem« (részségtség miatt).¹² Máskor meg oly mennyiségű szeszt vett be, hogy bezúzta a kemenczét a rajta levő fazekakkal együtt. A számadások lelkiismeretes vezetője imígyen örökítette meg ezt: »Item eodem die pro reformatione fornacis, quam blasno destruxerat et pro ollis dedi X. den. ung.«¹³ Egyszer meg valahol a városban mulatott s oly mélyen talált a pohár fenekére

¹ 21. — ² 22. — ³ 22. — ⁴ 22. — ⁵ 20. — ⁶ 167. — ⁷ 58. —
⁸ 91. — ⁹ 91. — ¹⁰ 175. — ¹¹ 177., 31a. — ¹² 25. — ¹³ 54.

nézni, hogy nem tudott hazatalálni s egy paraszt vezette őt oda, a kinek a herczeg ezért pár dénár borraivalót adott.¹ S ki tudja, vajjon a szalmazsák és a vánkos javítása nincs-e összefüggésben a bolond valamelyik zivataros éjszakájával? Miért van épen csak az ő fekvőhelyével baj? Egy másik gyanús adat szinte ellene szól ökelme józanságának. Midőn a herczeg elkíséri Ulászlót Székesfehérvárra, a királynénak koronázására, a »doctor blasno« széles jó kedvében elveszti övét, melyet egy paraszt hoz vissza.²

De hol is maradtunk? Jön a nagyböjt s minden elnémúl. A herczeg ájtatos, betartja egyháza parancsát s a tiltott időben tartózkodik minden zenétől, hangos mulatságtól. Most már csak a háziakkal szórakozik; előveszik a *sakkot* s ha azt megúnták, a *kártyát*. A herczeg forintot kér sáfárjától s a vacsora után való időt kártya mellett tölti. A kártya kedvencz szórakozása a herczegnek, még az útra is magával viszi. Midőn egy alkalommal Visegrádról Budára utazik hajón, forintot kér kölcsön egyik udvarnokától és kártyához ül.³

Szokásban van a *golyócskákkal* való játék is,⁴ de ennél még divatosabb a *koczkajáték*, mely tiszafából készült különböző színre festett harminczhárom koczkából áll.⁵

Ha Ulászló királylyal találkozik, *pörgettyűvel* játszanak, de csak szerényen, negyed forint összegig.⁶

A nagyhét beálltával ismét jelentkeznek az énekes deákok, hogy egyházi dalokat adjanak elő; virágvasárnap, nagycsütörtökön és nagypénteken Boldogasszony templomának scolaresei ostyát hoznak.⁷ Nagypénteken a herczeg végigjárja a budai templomokat s pénzt osztogat a szegényeknek és szerzeteseknek s nem kevesebb, mint 12 forintot (kb. 150 kor.) fizet ki ez alkalommal.⁸

De íme, itt van a husvét, letelt az ének, a zene tiltott ideje s megjelennek az énekesek az összes iskolákból s karban dalolnak a herczeg asztalánál.⁹ Előáll az öreg Czurilo is, kinek hegedűje negyven napig néma volt és most »citharisavit penes mensam«.¹⁰

A tavasz, a hosszabb napok beálltával már ritkábban jönnek ily szórakoztatók, de azért Szent Szaniszló napjának vigiliáján cigányok zenéjében gyönyörködik a herczeg.¹¹

Az enyhe tavaszi idő lehozza a máramarosi havasokról a medvetánczoltató kisoroszekat, kiknek trombita- és

¹ 91. — ² 169. — ³ 50. — ⁴ 167. — ⁵ 89—91. — ⁶ 71—76. —
⁷ 28., 29. — ⁸ 29. — ⁹ 30. — ¹⁰ 30. — ¹¹ 34.

énekkísérete mellett ugrál a szerencsétlen állat (»Rutheni cum urso, qui tubicinabant et cum urso choresabant«).¹

A békés természetű s minden szépért lelkesedő királyfi rajong a virágokért s rózsanyíláskor vörös rózsából font koszorút vesz gyakorta.² Máskor meg a nyéki királyi kertből (de zagrada Nyék) hoznak neki vörös rózsákat. Vajjon mit csinált a rózsakoszorúval? Talán renaissance módra viselte a homlokán vagy finom női hajfürtök díszítésére szolgáltak? Ki tudja? Ez nincs kizárva, mert egyes burkolt tételekről arra lehet következtetni, hogy a herceget gyöngéd érzelmek fűzték egy »Kaska« (Katalin) nevű hölgyhöz, a ki azonban Budán diszkréten a háttérben marad és csak a számadások krakói részében vannak egyes titkos jelű kiadások, melyeknél a különben bőbeszédű íródeák beburkolódzik és csak ennyit jegyez meg »sicut bene dominus princeps scit«.³ De térjünk csak vissza a rózsákhoz, melyeket a herczeg még vánkoshoz is tüzet, hogy rózsák illata közt sanderedjék el.⁴ Nem hiányzik ott az ibolyakoszorú sem.⁵

Bár a herczeg idejének nagyobb részét a tavaszi idő beálltával a szabadban tölti, mégis néhanapján jön valami éneklő paraszt nejével együtt,⁶ majd meg egy másik csengővel, azután valami hegedűs nővel és kutyával,⁷ meg valami olasz, ki »qui venerat cum ancilla corisare«.⁸

Kedvencz kirándulóhelye volt Mátyás királynak és II. Ulászlónak a nyéki királyi kert, a honnan az említett rózsákat hozták a herczegnek, ki gyakran töltött ott kellemes órákat s kedvencz szórakozását, a kártyajátékot itt is folytatja.⁹ Ha nincs egyéb szórakozása a herczegnek, lóra pattan és sétalovaglást tesz a városban, meg környékén. Megnézi a vásárt a pálos kolostor közelében,¹⁰ be-betér az egyes kolostorokba, mert az egyháziakkal jó viszonyban van. Közben alamizsnát osztogat a templomok és kórházak kapuiból kéregető szegényeknek és nyomorékoknak.

Dr. Divéky Adorján.

¹ 36. — ² 33—37., 108—112. — ³ Eredeti kézirat, folio 145., 150., 162., 195. — ⁴ 35., 37., 112. — ⁵ 101. — ⁶ 35. — ⁷ 107. — ⁸ 104. — ⁹ 52. ¹⁰ 34.

Egy erdélyi kereskedelmi társaság terve 1703-ból.

A Diploma Leopoldianum az erdélyi fejedelemség évi adóját béke idején ötvenezer tallérban, a Magyarország és Erdély ellen irányuló háború esetén négyszázezer forintban állapította meg.¹ Mindaddig tehát, míg a felszabadító hadiműveletek folyamatban voltak, az erdélyi rendek a diploma értelmében a nyomasztó katonai terhek és a súlyos évi adó ellen érdemleges kifogásokat nem emelhettek. Érthető azonban, hogy Erdélyben a karloviczi béketárgyalások kimenetele elé feszült várakozással tekintettek, mert köztudomás szerint »a békesség reménységétől függesztettek fel tam publica, quam privata omnia.«² A febr. 26-án szentesített békekötés természetes következményeként várt teherkönnyebbedés jelei azonban nem mutatkoztak. Ezért a gubernium 1699 szept. 28-án külön sürgette Szentkereszti András erdélyi udvari kancelláriai tanácsost, hogy »az haza jóvába, kivált ratione educationis regiminum aliquot equestrium munkálódjék... minél jobban in suis locis,«³ mert »ha ezekben az regimentekben ki nem visznek, vagy pénzzel öfelsége nem succurrál ennek az militiának, bizony actum erit de Transylvania, mert innen az nép úgy megyen, mint az juh az sóra, az más pártra.«⁴

Az erdélyi udvari kancellária arra hivatkozhatott ugyan, hogy »az regimentek kihozatásában« a nádor közbenjárását is igénybe vette, de kénytelen volt azt is elismerni, hogy december elejéig még érdemleges választ sem tudott az udvartól kieszközölni.⁵ I. Lipótnak december 11-iki leirata azonban, mely némi részvétellel vett tudomást tartományai,

¹ Art. XII. *Szász Károly* : Sylloge tractatum etc. 75. l.

² Gr. Bethlen Miklós 1699 január 28-iki levele Alvinczi Péterhez. Alvinczi-család irataiban. (Erdélyi Múzeum levéltára.)

³ Eredetije a br. Szentkereszty-család iratai közt az Erd. Múzeum ltárában.

⁴ Bánffy György gubérnator levele Szentkeresztyhez 1699 nov. 26. Eredetije a br. Szentkereszty-család iratai közt az Erd. Múzeum ltárában.

⁵ 1699 december 2-i i levelök a guberniumhoz. Orsz. ltár. gub. oszt. 1699: 463.

köztük Erdély súlyos gazdasági helyzetéről, általánosságoknál egyebet nem tartalmazott, sőt azzal, hogy a gazdasági és pénzügyi bajok megvizsgálására és esetleg orvoslására külön bizottság szervezését és kiküldését határozta el,¹ a türelmetlenül várt segítőeszközök foganatosítását bizonytalan időre elodázta.

Az erdélyi közvélemény, s nyomása alatt maga a gubernium is, elsősorban a katonai terhek könnyebbítését kívánta az udvartól, míg az évi adó leszállításának kérdését alig hozták szóba, annyira természetesnek tartották azt most, a béke megkötése után, a diploma 12-ik pontja értelmében. Alig nyílt meg azonban az 1700 januárius 9-iki gyulafehérvári országgyűlés, az erdélyi udv. kancellária már jelezte, hogy mivel »oda alá Ngtok között való dissensionak és mintegy rebellio formának hire« érkezett Bécsbe, »azon hírre nézve nem illet az ministeriumnak kihozatni a militiában.«² Az országgyűlés is csalódást hozott a rendeknek, kiktől br. Tavonath császári biztos³ »expresse« a régi adót követelte, hangsúlyozván, hogy ezen »summának repartíálásában maga is jelen akar lenni.«⁴ Az országgyűlés az adó megszavazása elől nem térhetett ki, mert a királyi propositiók szerint ő felsége azért volt kénytelen »még ez egy úttal« a régi adóval terhelni a fejedelemséget, »mivel még az békeségnek minden munkája egészen nem consummáltatott,⁵ de magának az indokolásnak becikkelyezésével is mutatta, hogy a jövőben a diplomában megállapított adómenynységtől eltérni nem hajlandó.

Ettől függetlenül azonban maga a bizottság is belátta, hogy Erdély akkori gazdasági viszonyai korántsem elégségesek fokozott adóterhek állandó elviselésére s volt alkalma arról is meggyőződni, hogy az adózás és a katonai terhek ellen a társadalom minden rétegéből felhangzó panaszok a fejedelemség pangó gazdasági életéből természetszerűen következnek. Innen van az, hogy a br. Tavonath, majd a két gr. Seeau vezetése alatt (1700—1703-ig) működő császári bizottság Erdély összes elképzelhető jövedelemforrását számí-

¹ 1699 december 11-ről. Orsz. ltár. gub. oszt. 1699: 358.

² 1700 január 9-ről. Orsz. ltár. gub. oszt. 1700: 748.

³ Megbízó levele 1699 december 12-ről. Orsz. ltár. gub. oszt. 1699: 371., 372.

⁴ A kolozsvári követek 1700 januárius 26-iki jelentése. Kolozsvár város levéltárában fasc. II. nr. 366.

⁵ 1700. orszgy. I. artic. Gr. Kemény József: Cod. artic. diaetal. 1668—1703. D. XVII. K. 409. a. l. (Erd. Múzeum kéziratára.)

tásba vette s az eddigi, sok tekintetben patriarchalis s legfeljebb egyeseknek kedvező gazdálkodási mód helyébe a kor igényeinek megfelelő rendszert kívánt léptetni. A bizottság főtörekvése Erdély adózó képességének emelésére s a kirótt adómenynységek méltányosabb elosztására irányulván, a fiscalítások tulajdonjogának elbírálása mellett a fősúlyt a bányák okszerű művelésére s az adózás alá eső telkek és társadalmi osztályok pontos megállapítására, monopoliumok létesítésére akarta helyezni, abban a feltevésben, hogy a szükségletet az így befolyó államjövedelmek az adózó alanyok túlságos megterhelhetése nélkül is fedezhetik.

Az 1701. és 1702-iki országgyűlések viharos lefolyása s a rendek ellenállása éppen az adó kérdésében azonban arra mutatott, hogy a bizottságnak reformtörekvései az államérdekeknek túlságos előtérbe tolásával s ezzel kapcsolatosan a magánérdekeknek minden vonalon való megsértésével, csak a közfelfogásban teremtettek ellenséges hangulatot, a nélkül, hogy Erdély adózóképességét tulajdonképen jelentékenyebben fokozták volna. Minthogy pedig a külpolitikai helyzet újabb kialakulása a bécsi kormány felfogása szerint egyelőre lehetetlenné tette Erdély adójának bármilyen mértékű leszállítását, az eddigi adópolitika fenntartása mellett feltétlenül új jövedelemforrások nyitása vált szükségessé. Így merült fel 1702. folyamán az *erdélyi kereskedelem* új alapokra helyezésének eszméje.

A terv I. Lipót keleti kereskedelempolitikájával függött össze. A bécsi kormány a karloviczi békekötés után új kereskedelmi szerződésekkel közvetlen hatáskörébe igyekezett vonni a levantei kereskedelmet s a portával békekötésileg biztosított barátságos viszonyát új kereskedelmi utak nyitására akarta felhasználni.¹ A Becker J. Joachimtól létesített *Orientalische Compagnie* árúforgalma annyit mindenesetre igazolt, hogy Magyarországnak is, Erdélynek is vannak kivitelre alkalmas, versenyképes termékei, mint pl. a réz és a kénese,² a kivitel fokozása és kiterjesztése egyéb nyers-termékekre tehát nem ígérkezett céltalan és meddő vállalkozásnak. Az *Orientalische Compagnie* kereskedése átmeneti jellegű lévén, sem Magyarországot, sem Erdélyt nem vonta kereskedelmi érdekeltségébe, a mi viszont a bécsi kormány szempontjából nem volt közömbös, mely a joghatósága

¹ V. ö. *Takáts Sándor*: Külkereskedelmi mozgalmak hazánkban I. Lipót alatt. Magyar Gazdaságtört. Szemle. 1899. 358 — 59 l.

² *Takáts Sándor*: Ugyanezen dolgozat. Ugyanott. 1899. 352. l.

alá tartozó országrészek gazdasági kiaknázására törekedett. Erdély a középkor¹ s fejedelemséggé alakulása óta külön kereskedelmi terület volt, önálló kereskedelmi politikával, s a XVII. század második feléig aktív áruforgalommal. 1660 óta gazdaságilag teljesen lehanyaglott ugyan, sőt csekély külkereskedelme is jobbára a görög kompánia kezébe jutott,² de azért nem látszott lehetetlennek Erdély kereskedelmi életének korszerű reformokkal új életre ébresztése.

A bécsi kormány nem sokkal a karloviczi béke után már kísérleteket tett Erdély kereskedelmi viszonyainak javítására. I. Lipót 1700 januarius 19-iki leiratában, első sorban a sókereskedelem könnyítése érdekében, felvetette a *Szamos folyó* hajózhatóvá tételének eszméjét,³ mely azonban a gubernium körében nem talált rokonszenves fogadtatásra. A gubernium nem vonta ugyan kétségbe, hogy a Szamos hajózhatóvá tétele hasznos és szükséges, mint volt a multban, de felhívta a kormány figyelmét arra is, hogy a vízi kereskedelem aránytalan kifejllesztése egy egész társadalmi osztályt, a sószállító fuvarosokét tönkre fogja tenni.⁴ Egyfelől tehát a gubernium idegenkedése, másfelől a miatt, hogy a közügyeket tulajdonképpen vezető császári bizottság közvetlen tapasztalatokat kívánt szerezni Erdély kereskedelmi életéről, a mire legalább egy esztendő áruforgalmának részletes ismerete volt szükséges, a kormány reformterveit egyelőre függőben hagyta. 1702 májusára elkészült Erdély 1701. évi áruforgalmi kimutatása Biró Sámuelnek, az erdélyi harminczadok főfelügyelőjének gondos összeállításában.

A mérleg szerint :

»Az Erdélybe behozott árúk összes harminczada 39.954 frtot tesz, ezt 5%-os kamatnak tekintvén, a tőke, vagyis az összes behozott árúk belső értéke 799.080 frt.

¹ J. Nistor : Die auswärtigen Handelsbeziehungen der Moldau im XIV., XV. und XVI. Jahrhundert. Gotha, 1911. 89. s köv. ll.

² Thallóczy Lajos : Utazás a Levantében. Budapest, 1882. 112—15. l.

³ Eredetije Orsz. ltár gub. oszt. 1700: 608. Egykorú másolata K. p. ü. m. ltára. Siebenbürgen. 1700. — Szentkereszti András 1700 febr. 3-iki leveléből (K. p. ü. m. ltár. Siebenbürgen. 1700.) kitűnik, hogy az eszme Bethlen Miklós kancellártól ered. A Szamos-szabályozás történetét l. Takáts Sándortól : Magy. Gazdaságtört. Szemle. 1898. 515. s köv. ll.

⁴ Conferentia gubernii 1700 május 6. Orsz. ltár gub. oszt. 1700: 479.

Az Erdélyből kivitt árúk összes harminczada 21.118 frtot tesz, ezt 5%-os kamatnak tekintvén, a tőke, vagyis az összes kivitt árúk belső értéke 422.360 frt.

Az Erdélyen átvitt árúk összes harminczada 2988 frtot tesz, ezt 5%-os kamatnak tekintvén, a tőke, vagyis az összes átvitt árúk belső értéke 59.760 *

Összes forgalom: 1,281.200 frt.¹

A kimutatás tehát Erdély áruforgalmának passivitását mutatta, de a behozott, kivitt és átvitt árúk mennyiségének és minőségének pontos feltüntetésével egyúttal a kivitel és behozatal szabályozására megbízható adatokkal szolgált. Ennek tulajdonítható, hogy I. Lipót a bécsi udvari kamara előterjesztésére² 1702 július 30-án kiadott rendeletével 1703 januarius elsejétől kezdődőleg a külföldi vászon s a kordovánt kivéve az összes bőrfélék, továbbá a borok és bizonyos fenntartással a lovak behozatalát eltiltotta, a posztó-behozatalt pedig annyiban korlátozta, hogy külföldi posztó viselését ezentúl csupán az előkelőknek és udvari tisztviselőknek engedélyezte. Ezzel kapcsolatban a nyers fonál, gypjú kivitelét a harminczad kétszeresével, a nyers ökörbőrt pedig a harminczadon és a vámon kívül darabonként 45 kr. vámtétellel terhelte, hogy a czikkek mesterséges megdrágításával a kivitel csökkentse.³

A királyi rendelet október 21-én érkezett Gyulafehérvárra. Minthogy a gubernium gr. Bethlen Lászlónak adott követi utasításában (okt. 6.), mely az 1702 febr. 22-én kelt királyi propositiókra⁴ feleletnek készült, a túltengő kivitel s az ennek következményeként észlelt pénzzűke miatt panaszszal fordult az udvarhoz, sőt attól a fényűzési czikkek, a bor és szarvasmarha behozatalának eltiltását

¹ Specificatio universarum rerum et mercium in anno 1701. Gyulafehérvár. 1702 május 14. (Orsz. ltár. Erd. fisc. ltár. XVIII. nr. 253. misc.) Magyarul kiadta *Tagányi Károly*: Magy. Gazdaságtört. Szemle. 1879. 384—97. l. A fent közölt mérleg is innen való.

² V. ö. az udvari kamara 1702 július 30-iki átiratával, melyet az erd. udv. kancelláriához intézett. Erd. kancz. ltár. 1702: 158. (Orsz. ltár.)

³ 1702 július 30-án. Eredetije Orsz. ltár gub. oszt. 1702: 332. Másolatban: Erd. kancz. ltár. 1702: 158. Azonfelül Magy. Gazdaságtört. Szemle. 1897. 419—20. l.

⁴ *Benkő Jos.*: *Diaetae, sive, rectius comitia Transsilvanica. Cibirii et Claudiopoli.* 1791. 85. l.

kérelmezni látszott,¹ az azonos felfogású királyi leirat itt meglepetést nem keltett. Életbeléptetése azonban körültekintést igényelt, főként a czéhek érdekeinek szempontjából, miért is a gubernium minden czéhéktől ez hazában értelmesebb emberek-et rendelt október 25-re Gyulaféhérvárra, hogy azok egy bizottság előtt adják elő észrevételeiket, különösen a behozatali tilalom alá eső czikkekre nézve. A tímár, szíjgyártó, csizmadia és vargaczéhek a »csizma, bocskor, szíjszerszámmal és egyéb mesterségek szerint való instrumentumokkal az regnicolákat elgyőzni ez hazából várható bőrökből« lehetetlennek vélték, sőt szerintök a nyers bőr kidolgozásához szükséges timsó, szkompia és karaboi is csak külföldről szerezhetők be. A mészáros czéh valószínűtlennek tartotta, hogy »ezeknek elégséges bőrt supeditálhasson«; a posztócsinálók szintén azt vitatták, hogy behozatalra vannak utalva nemcsak a nyers gyapjában, hanem a festőszerekben is. »A takácsok sem lehetnek fejr gyapot és veres, vagy más színű festő nélkül, kiket is más országról hoznak.« Egyedül a szűcsök reméltek kedvezőbb fordulatot a nyers báránybőr behozatalának tilalmától.² Maga a gubernium is azon a véleményen volt, hogy a királyi leirat »cruda fila«, »cruda lana« és »omnis generis tela« kifejezései bővebb értelmezésre szorulnak, mert — úgymond — »ha patyolatot, fátyolt, mindent az tela comprehendál, az főrendek feleségei affélék nélkül nem lehetnek.«³

A királyi rendelet végrehajthatósága ellen felhozott aggodalmak rendeleti úton is eloszthatók lévén, az erdélyi udvari kancellária a szükséghez képest bármikor gondoskodhatott a kívánt módosítások foganatosításáról. Erre azonban egyelőre nem került a sor, mert az udvar ugyanabban az időben az erdélyi kereskedelem teljesen új alapokra helyezésének tervével foglalkozott, s ettől várta az összes függő kérdések kielégítő megoldását is. Az eszme gr. *Bethlen Miklós* erdélyi kancellártól származott, ki 1702 augusztusa óta Bécsben tartózkodott.⁴ A császári város a felszabadító török hadjáratok kapcsán újabb időben a legkülönbözőbb külkereskedelmi tervezgetések és vállalkozások középpontja

¹ Az 1702 okt. 6-i utasítás 7., 8., 11., 13., 14. és 18-ik pontjai. Orsz. ltár gub. oszt. 1702: 495.

² Az egyes czéhek véleménye Orsz. ltár gub. oszt. 1702: 482. és Magy. Gazdaságtört. Szemle. 1897. 419—23. l.

³ A substitutum gubernium levele az erd. kancelláriához, 1702 okt. 28-ról. Erd. kancz. ltár. 1702: 205. (Orsz. levéltár.)

⁴ Onéletírása. (Szalay László kiadása.) II. k. 260—61. l.

volt Kelet-Európában.¹ Bethlen Miklósnak Erdély állam-élete minden vonatkozására lévén projectuma, természetesen az erdélyi külkereskedelem újjászervezésére nézve is voltak javaslatai; ezen a réven jutott összeköttetésbe Bécsben *Sedgewicz Zakariással* és *Giuseppe Vecellivel*. Az előbbi 1699-ben Perzsia és Anglia közt egy nagyméretű transito-kereskedést űző társaságot létesített, melynek útirányába Erdély is beleesett. Mint gyakorlati üzletember, ki a levantei kereskedelem színterét közvetlen tapasztalataiból ismerte, Magyarországnak és Erdélynek az ő kereskedelmi vállalatába való szervezesebb bekapcsolásán fáradozott² s azért kereste a tevékeny s efféle tervek iránt fogékony Bethlen Miklóssal való összeköttetést Giuseppe Vecellivel együtt. Ez a velenzei olasz nagyszabású és életrevaló terveiben az egész keleti kereskedelemnek a Duna vonalára való terelésének szükségességét fejtegette, jól tudván, hogy a kitörőfélben levő spanyol örökösödési háború az azonos politikai érdekeltségű Angliát és Hollandiát az I. Lipóttal való együttes kereskedelempolitikai működésre fogja kényszeríteni,³ s ennek következtében a Földközi-tengerről kiszorított levantei transito-kereskedelemnek Magyarország és Erdély is részesévé fog válni.

Sedgewicz és Vecelli terveit Bethlen Miklós is magáévá tévén,⁴ az ügy érdekében külön memorandumban fordult az udvarhoz. A kérdés fontosságát, tekintettel Erdély adózó képességének várható emelkedésére, itt valóban felismerték, a projectummal bizonyára érdemlegesen foglalkoztak is, de a tervezet végrehajtását az 1703 márczius 10-re Gyulafehérvárra hívott országgyűlés hozzájárulásától tették függővé. Innen van az, hogy a gr. Seeautól 1703 márczius 19-én beterjesztett királyi propositiók nyomatékosan hangsúlyozták az erdélyi kereskedelem újjászervezésének szükségességét s a Bethlen-féle tervezetre nézve a gubernium, illetőleg az országgyűlés véleményének haladéktalan beterjesztését kívánták.⁵

¹ V. ö. *Takáts Sándor*: id. dolg. Magyar Gazdaságtört. Szemle. 1899. 358—59. l.

² Munkásságának részletes ismertetését l. *Takáts Sándortól*: Magyar Gazdaságtört. Szemle. 1899. 360—67. l.

³ *Takáts S.*: id. dolg. Magyar Gazdaságtört. Szemle. 1899. 440. s köv. ll.

⁴ Önéletírása. II. k. 275—77. l.

⁵ *Acta Albensia*. Nagyszeben v. levéltára. 1703. 39. V. ö. *Bethlen M.*: Önéletírása. II. 292. l.

A 32 pontból álló *tervezet tartalma* a következő :

Közismert igazság, hogy »pecunia nervus belli, vel nervus rerum agendarum« ; a pénzhiány egy országban nagy szerencsétlenség, ez Erdély összes bajainak is a kútforrása. »Sokan azt itilik, hogy az hol *tenger* nincsen, ott bő pénz nem lehet. Úgy vagyon, igaz dolog, hogy ott a kereskedés annyira és a pénz is olyan nagy mértékben nem foroghat. De nincsen csak egy ország is ezen a világon, az melyben az Isten valami oly fundust, vagy capitalis kéncsét, avagy alkalmatosságot legalább ne tött volna le, hogy a jó elme, serénység által pénzt ne szerezhessen.« Példa erre Belgium, »a hol sem arany, sem semminémű metallum, sem bor, sem kenyér, sőt csak fa sem terem, mégis minden országokat kincscsel felülhaladott«. »Gyalázat... és pökség« tehát, ha természeti kincsekben bővelkedő országok szegények, holott ilyenekben szűkölködő országok számára is nyílik alkalom és lehetőség a meggazdagodásra.

Ennek módjai a következők : 1. Ha »mint az csatorna az vizet, úgy az más országok marháját, kéncsét magokon általbocsátják *kereskedés* által«. 2. Ha idegen országok nyers termékeit megveszik, azokat otthon feldolgozzák és »nagy nyereséggel visszaadják azoknak, az kiktől vötték«. 3. Az országban bőven termő czikkekből nagy kivitelre kell törekedni. 4. Ügyelni kell arra, hogy csak jó pénz legyen forgalomban, sok pénzt az országból ki ne vigyenek, s végül »sok henye ingyenélő ember ne légyen, minden ember egy kereseten ne légyen«. Anglia és Franciaország erősen fejlődnek, mert ott a meggazdagodás említett feltételei megvannak ; ellenben nem haladnak azok, melyek »kiváltképpen étellel-itallal bővelkednek«, mert »rest néppel bírnak, sem kereskedésen, sem kézimesterségen nem kapnak, csak esznek, isznak.« Ilyen Lengyel-, Magyarország, Erdély, Moldva és Havasalfölde, mely utóbbi két tartomány azonban »pénzesebb« Erdélynél, mert termékeit a bevitelre szoruló balkáni népek drágán megvásárolják.

Ezek előrebocsátása után az a kérdés, hogy Erdély, melynek sem tengere, sem hajózható vízi útjai nincsenek, egyáltalában meggazdagodhatik-e ? Erre csak azt felelhetni, hogy Erdélynél »boldogabb és gazdagabb« ország messze földön nem volna, ha Bethlen Gáborhoz hasonló fejedelmei lettek volna. Hivatkozik a fejedelemség arany, ezüst, vas, ón, réz és kénese termelésére, melyből bőven telnek kivitelre, gazdag sóbányáira, a marha- és lótenyésztésre, hiszen az erdélyi ló most is híres kitartó voltánál fogva ; ott vannak

a Tisza, Maros, Szamos és Olt folyók, melyekből alkalmas víziutak válhatnának ; a városok, melyek ipari központokká fejlődhetnének, ha iparosaink kellő kiképeztetésben részesülnének. Nem szabad szem elől téveszteni Erdély kedvező földrajzi fekvését sem, melynél fogva »ez lehetne az Persiából és napkeletről, Lengyelországból is északra menő és viszont északról napkeletre menő marháknak locus depositionis et permutationis«, főleg, ha vendégfogadók, pósták állíttatnának fel.

Erdély anyagi felvirágoztatása természetesen felülmulja egy ember erejét ; ezért *egy kereskedő kompániát* kell indítani a belgiumi Keletindiai-társaság (Societas Indica orientalis) mintájára, mely tudvalevőleg »kicsiden« kezdődött, s ma »basisa annak a királyokkal feltévő hatalmas respublicának« ; hasonló társaság van Genuában és Velenczében is. Ezt a kereskedelmi társaságot 6—7, esetleg több emberből álló, fizetéssel ellátott és elnökkel bíró *tanács* vezetné, megfelelő segédszemélyzettel. A tanács »erős hittel« legyen köteles az uralkodóhoz, az országhoz és a társasághoz, s törekvése állandóan arra irányuljon, »mint csinálhasson olcsóságot és hasznót az hazának«. Hogy azonban rendeltetését betölthesse, szükséges, hogy »semmit ebből az országból, kereskedésre valót, annak az compániának híre s akaratja nélkül senki se ki, se be, se által az országon ne vihessen, se hozhasson«, minek előfeltétele a harminczadok kibérzése. A társaság forgó tőkéjét a tagoktól befizetett összeg képezné ; a társaság érdekében tehát »senkinek ez egyszer beadott pénzét onnét kivenni szabad ne legyen, se magának, se maradékjának, hanem ha ki akar állani, adja el az compániába való pénzét és jussát«, elsősorban tagnak, s ha ilyen nem akad, idegennek is, ki ezzel a társaság tagjává lesz. »Ez olyan requisitum, mely nélkül soha az compania meg nem állhat, mert ha ki mikor akarná, pénzét kivihetné és más pénz helyében nem lenne, a compania soha fundamentumoson nem cselekedhetnék semmit is.«

A társaságnak csak nagykereskedést szabad folytatnia, hogy »az apró kalmárok kenyeze is legyen meg« ; de viszont a kiskereskedők a kompániától szerezzék be áruikat, ők járjanak el a vásárookra is, a miből »ez az nagy jó jű ki, hogy az compania tanácsa tudjon mindent, a mi más országból bójú, hogy miben áll, mindenkor illendő limitatiót tehet, hogy mit-mit adjanak az boltokban, sokadal-mokban, mind a compania, mind apróbb kereskedő rendek nyereségét elintéztvén istenesen«. »Egyszóval az hazára

bizonyosan ez az compania több pénzet, jobb rendet és nagyobb olcsúságot hoz az mostaninál; ha pedig felette nagy olcsúságot nem csinálhatna, kivált egy elsőben, legalább a mintmost az idegenek nyerne mind közönségesen az hazán, mind külön-külön az haza fiain, azt az haza és fiai nyernék.« Mindamellet a görög kereskedőket nem kell kirekeszteni a társaságból, hanem megynéhánynak az pénzét be kell venni nagy okokra nézve, sőt két-három zsidóknak is, ha úgy fog tetszeni.»

A társaságnak elsősorban a sóbányászatot és a harminczadok bérletét kell megszereznie, idővel azután egyéb bányák, s a higany kibérlésére is lehet gondolni. Kiváltóságait és szabályzatát *articulusban* kell írni s erre *»a rendeknek hiteseknek kell lenni«*. Feltétlen szükséges a császárral való megegyezés is, főként a sókereskedelem monopoliumának elnyerése végett. A társaság *kiviteli* czikkei ezek volnának: só *»nagy mértékben«*; ökrök, tehenek, borbélyek, csápok; lovak; viasz; higany és ökröbőr. A nyugati és északi piacokról a következő áruk *hozandók be* Erdélybe: mindenféle posztók, szőr- és selyemmatériák; csipkék, selymek, arany-, ezüsthonalak; fűszerszámok; nád-méz; nyuszt, nyest, hiúz, petymet és hasonló bélések; fegyverek; gyolcsok; réz, ón, vas. A keleti piacokról pedig: patyolatok, drágakövek, gyöngyök; posztók és egyéb selyemmatériák; scofumok; karmasin és kordován; szőnyeg; abált csápák, szíjszerszámok, csizmák, gyapot, muszul; citrom, rizskása, faolaj, kaperna. *»Az országon által is ezeneket viszik még nagyobb mértékben.«*

Minthogy a kereskedelemnek vázolt újjászervezése a *bécsi kereskedők* érdekeit igen közelről érinti, azokkal teljes megegyezésre kell jutni úgy a behozatali, mint a kiviteli árúk mennyiségére és minőségére nézve. E tekintetben a következő érvelés ajánlható: *»Ihol az posztómateriák, fűszerszám és minden, valamit a görög most Lengyelországból hord, Belgiumból, Angliából, Olasz-, Német- és Muszkaországból telik ki. Csak mi sincsen abba, a mit lengyel csinálna, hanem Belgiumból, Olasz- és Németországból a lipsiai, braszlai, danczkai kereskedő rendelésiben Jaroslóra és onnét hozza ki a görög ide be Erdélyben és az rosszát nekünk adja, az javát Törökországra viszi, Erdélybe meg se mutatja. Hasonlóképpen az napkeleti marhát itt általviszik Jaroslóra és azon danczkai, braszlai, lipsiai kereskedő embereknek eladja, a kik osztán distrahálják Németországban is szélyel oda fel. Soha nem mondhatna az ember*

nagyobb örömet Bécsnek, mintha azt vinné végben, hogy az a nagy vena forduljon Bécsre és Jaroszló helyén légyen ő a locus permutationis.»

Kétségtelen, hogy Bécs földrajzi fekvése a kereskedelem sikeres lebonyolítását nagyon megkönnyíti. Az *olaszországi* árúk Tirolon át a Dunáig hozhatók, onnan azután vízi-úton Orsováig, sőt tovább is szállíthatók; Velenczével Spalatón és Bosznián át lehetne egyenes kereskedelmi összeköttetést keresni. A rövidebb és olcsóbb út természetes következménye volna az árucikkek olcsóbbodása. »Az *angliai, belgiumi* marha, melyből áll mind a főszerszám és posztó, noha most a tengeren megyen Danczkaig, de onnét szárazon, vagy a víz ellenében kell jönni egész Lengyelországon által 200 mélyföldet legalább Erdélyig. Ez is Belgiumbul keresztül Németországon, a frankofurtumi híres vásárra és onnat Ulmára, vagy Ratisbonára száz mélyföldet ha teszen, sőt adverso Rheno az vizen is fel szokták hozni. Onnét osztán Bécsre és onnét Erdélyre mind vizen jöhetni. De ennek commoditássát Bécsbe tanálhatni jobban meg, úgy azt is, hogy mi osztán a napkeleti marhát mint transportáltassuk Erdélyen által Szegedre, Budára, Bécsbe.«

»Summa summarum, — így fejezi be Bethlen a projectumot, — kedvesebb materia és ennek az hazának mind mostani, mind jövőendő javára czélozóbb ennél Bécsbe nem agitálódhatik. Híjjuk segítségül az Istent, valaha térjünk eszünkre, hiszem látnánk, így csak elkopunk, veszünk. Kezdjünk valamit, ki tudja mi jót hoz Isten ki belőle. Ennél rosszabbul... nem leszünk, sem Istent, sem embert evvel nem offendálunk, sőt mind Istennek, hazánknak szolgálni igyekezzünk. Ha penig elmulatjuk, rettenetes peccatum omissionis negligentia officii.«¹

A tervezet, mely a bevezető sorok tanúsága szerint főbb vonásaiban már 1670-ben készen állott, s 1689 augusztusában új alakot nyert, 1703 márczius 25-én készült el véglegesen. Így került az országgyűlés elé is, mely márcz. 29-én a javaslat érdemleges elbírálására Keresztessy Sámuel elnökölete alatt külön bizottságot küldött ki, melynek tagjai: gr. Bethlen Sámuel, gr. Bethlen László, gr. Pekry Lőrincz, id. Wass György, Inczédi Pál, Vallus Sámuel, Weber János és Körösi Nagy Dániel voltak.² A bizottság még az ország-

¹ Eredetije a gr. Teleki-család gyömrői levéltárából az Erd. Múzeum ltárában.

² Wass György naplója. 360. l. Bethlen Miklós: Önéletírása. II. 292. l.

gyűlés folyamán beterjesztette *véleményes jelentését*, melynek tartalma a következő:

A bizottság kötelességének tartja mindenekelőtt hangsúlyozni a tervezet hasznos és tanulságos voltát, s bár a tagok »szemérem nélkül« beismerik, hogy »ezeket az más idegen országokat illető állapotokat, kikerül ebben az munkás munkában sok helt emlékezet van«, nem ismerik úgy, mint a szerző, de azért megkísérlik a tervezet megvalósítható és keresztül nem vihető részleteinek megvilágítását.

Hasznosnak és kivihetőnek tartják a *marhakereskedelem* fellendítését, »mivel Isten ökröt az hazában eleget adott«. A megoldást úgy képzelik, hogy I. Lipót olyan egyezsége lépne a két oláh vajdával, hogy azok »sohon ne engednék meg az marhával való kimenetelt, hanem ezen az mi országonkon való passuson, s mi ott megvívén az ökröket, hajtatnók föl Bécsben, ott pedig legelőszer volnának kötelesek arra a bécsi mészárosok, hogy az mi ökreinket vénék meg: akarmennyi ökör volna máshova való. Innen pediglen csak azok hajtsák, a kik a companiában lesznek«. Helyeslik, hogy »valami a mi hazánkban terem, más országbul ne volna szabad béhozni«, mert így a bor, búza fejében Moldvába és Havasalföldébe kivitt pénz az országban maradna. Javasolják a dohány és a törökbúza termelését is, de utóbbira nézve az a megjegyzésük, hogy bő búzatermés idején ne öröljék, »szűk búza idején pedig sit in arbitrio magistratus az öröltetése«. Egyező a véleményük a harminczadok bérbevétele és a mesteremberek foglalkozása tekintetében. Hangsúlyozzák azonban, hogy a szabad kereskedés mindenkinek természetes joga, »az liber quaestus ne impediáltatnék« az egy marhakereskedésen kívül, mely kizárólag a kompániát illetné.

Vannak azonban a tervezetnek olyan részletei is, melyeket a bizottság keresztülvihetetleneknek tart. Ilyen a forgótőke kérdése. Ugyanis egy ilyen nagyszabású vállalat-hoz »nem tíz, húsz, vagy harminczezer forint köllene, hanem száz, vagy kétszázezer legalább; erre az haza insufficiens, mert ez nem hogy száz-, vagy kétszázezer forintot adhatna«, hanem harminczezeret sem. Az is távol tartana sok embert a részvételtől, hogy a befektetett tőkét soha vissza nem kaphatja, s hogy kamatokhoz is csak későn jut. »Az embernek pedig bajos az bizonyos vagyont az reménsigért csak kiadni.« A külföldi sikerek sem szolgálhatnak ösztönzésül. »Anglus, hollandus, német etc. . . . természetek szerint mind felette hajlandók a kereskedésre, mind pedig tudósok. De

mi, kivált azok, a kik pénzt adhatnának ezen commerciumban, nem hogy kereskedni tudnának (mivel nemzetségekből sem volt soha kereskedő), de azt sem tudják, miben álljon az kereskedés és ebből a következők, hogy azok az tanult hatalmas nemzetek minket, magunkkal is jó tehetetlen tudatlanokat, rettenetesen megcsalának s bajos volna nekünk vélek Angliában pörlenünk.« Eddig is történtek kísérletek ilyen kereskedelmi társaságok létesítésére, de egyedül a Bethlentől említett és uralkodóktól pártfogolt Keletindiai Társaságnak bukása is elegendő arra, hogy minden vállalkozási kedvnek elejét vegye.

Végeredményül tehát »azt a nagy ligájú idegen nemzettel való commerciumot« nem helyeselhetik. Örömmel vennék azonban, hogy »azok az anglus kereskedők hozzák ide bé az portékát és ha akarjuk venni, azon az áron adják nekünk, a kin Bécsben vennők; ha pedig nem akarjuk venni, vigyék ki, az hova akarják, hanem azon legyünk, hogy ezen az erdélyi harminczadon harminczadoljanak és nem másutt.«¹

A bizottság jelentésével a tervezet sorsa korántsem lehetett eldöntve, mert hiszen a harczias természetű kancellár nem szokta mások bíráló megjegyzéseit egykedvűen meghallgatni. A tervezetnek az volt balvégzete, hogy 1703 tavaszán került a nagy nyilvánosság elé, a mikor már a kuruczok csatazajától visszhangzott Kelet-Magyarország.

Dr. Lukinich Imre.

¹ Eredetije Orsz. ltár gub. oszt. 1702: 435.

A haimburgi béketárgyalások.

1621 jan. 25—ápr. 22.

(I. közlemény.)

A beszttercebányai országgyűlésen megjelentek a császár békebiztosai, de eredmény nélkül kellett visszatérniök. Bethlen belátta, hogy a helyzet még nem elég érett a békére s így az országgyűlés széteszlása után újból megindult a küzdelem.

Augusztus végén Bethlen megindult hadaival a nyugati részek felé s Nyitra elfoglalása után szept. 9-én már Érsekújvárt táborozott. Nehány nappal később átkeltek az első csapatok a Dunán s a hó végén Zala, Vas, Sopron megyék már Bethlen pártján állottak, a veszprémiek pedig követték példájukat s az ellenkező kapitányt, Zichy Pált egyszerűen kitették a várból. Bethlen főhadiszállását Érsekújvárról Nagyszombatba tette át s szept. 30-án ostrom alá fogta Haimburgot, de sikeretlenül. Seregei ez alatt a Dunántúl mindinkább tért foglaltak, úgy hogy októberben csekély kivétellel az övé volt a Dunántúl a Drávaig.

Azonban e sikerek közepette kezdtek tornyosulni már a vészfelhők is. A török mind hevesebben követelte Váczt, a szövetségesek pedig nem tudták megakadályozni a császár és a liga seregeinek egyesülését. Bethlen látta a közeledő veszélyt s mikor október végén XIII. Lajos francia király Bécsben tartózkodó követei,¹ kik már a beszttercei tárgyalások alkalmával s azóta is többször felajánlották közbenjárásukat, újból igyekeztek őt rábírní a békére, már több hajlandóságot mutatott s kijelentette, ha a császár megadja a fegyverszünetet s azt a szövetségesekre is kiterjeszti, hajlandó az ő közvetítésük mellett tárgyalásokba bocsátkozni.²

¹ XIII. Lajos francia király 1620 elején követséget küldött Ferdinándhoz és a német fejedelmekhez, hogy a hadakozó felek közt a békét közvetítsék. Tagjai Vilmos angoulémi herceg, gróf Bethune és monsieur de Preaux-Chateauneuf voltak. E követség iratai nyomtatásban is megjelentek Párisban 1667-ben a következő címmel: *Ambassade extraordinaire des Messieurs les Duc d'Angoulême, Comte de Bethune et de Preaux-Chateauneuf, envoyés par el roi Louis XIII. vers l'Empereur Ferdinand II. et les princes et potentats d'Allemagne l'année 1620.*

² Bécsi házi-, udvari és állami levéltár. Hungarica 1620 okt. 29.

Mielőtt a francziák további lépéseket tehetek volna, kettős katastropha következett be: november 2-án a budai pasa elfoglalta Vácot, 8-án pedig Miksa megsemmisítette a cseheket. E két esemény siettette a tárgyalásokat, mert Vác elfoglalása meggyőzte Bethlent arról, mily kevésbé számíthat a törökre, a csehek veresége pedig megfosztotta legjobb szövetségesétől s felszabadította az addig lekötött császári hadakat. S habár nem voltak is komoly békekötési szándékai, mégis, hogy kellő ideje jusson, hogy a porta segítségét megnyerje, seregeit összegyűjtse és új szövetségeseket kereshessen, hogy a leverteket vigasztalhassa és segíthesse: maga sürgette a tárgyalásokat, melyekhez Ferdinánd már megadta beleegyezését.

Ferdinánd már nov. 4-én helyeselte a francziák lépését, hajlandónak is mutatkozott tárgyalásokba bocsátkozni, csak 40 napi haladékat kért, hogy ily fontos ügyben kikérhesse előbb családjá tagjainak és a választófejedelmeknek tanácsát.¹ Ismételte ezt 6-án az előtte megjelent követek előtt is, kik még aznap előterjesztették javaslatukat, miképen gondolják a dolgot rendezhetni. Ferdinánd ezt kegyesen meghallgatta s kérte őket, igyekezzenek rábírni Bethlent arra, hogy szövetségeseit ne akarja belefoglaltatni a fegyverszünetbe és várják türelemmel családjá tagjai s a választók feleletét, mikor majd végleges határozatot mondhat.² Közbeesik a fehérhegyi csata, úgy hogy egyidőben küldhette meg családtagjainak és a választóknak a hírt a francziák békefáradozásairól és a csehek leveretéséről. Hogy Ferdinánd a csehek felett aratott diadal után is még hajlandó volt Bethlenrel tárgyalásokba bocsátkozni, annak az volt a főoka, hogy nem akarta megsérteni a francziákat és már csak pusztá udvariasságból és előzékenységből nem vonhatta vissza néhány nap előtt tett ígéretét. Különb is serege még Csehország szívében hadakozott s előbb be kellett fejeznie Csehország pacificatióját tűzzel, vassal, rablásokkal, tömeggyilkolással, birtokelkobzásokkal. A császári seregek e garázdálkodása, melynek semmi sem vethetett gátat, egész Európában borzalmat keltett.

Hogy mily szerencse volt Ferdinánd részéről az udvariassági és óvatossági actus, megmutatták a következmények. A fékevesztett sereget t. i. már senki és semmi sem tudta összetartani, se fővezéri, de még császári parancsra sem hederítettek; igaz, hogy az utóbbira maguk a vezérek sem igen hallgattak s a katonaság csak az ő szép példájukat követte.³ Míg Cseh-

¹ Udv. ltár. Hung. 1620 nov. 4.

² Udv. ltár. Hung. 1620 nov. 6., 8., 9.

³ Bővebb részleteket l. Gindely: Geschichte des 30-jährigen Krieges. IV. k.

országot teljesen el nem pusztították, gondolni sem lehetett arra, hogy Magyarországra vezényeljék a császári sereget, a mint ez 1621 márcziusáig nem is sikerült.

Másik főindoka Ferdinánd engedékenységeinek a pénztelenség volt. A sok millió s millió tallér zsákmányból az udvar alig látott valamit, az elkobzott birtokokkal pedig a híveket kellett jutalmazni. Az eddig is üres udvari pénztárt úgyszólván egy garassal sem gyarapította Csehország pacificatioja. Magyarországból sem folytak be a jövedelmek, hiszen az ország legnagyobb része Bethlen kezén volt. Oly nagy volt a pénzhány, hogy a sereg már 1620 januárja óta nem kapott zsoldot. A komáromi s győri őrség már át akart pártolni Bethlenhez, mert az év eleje óta nem kaptak zsoldot s két év óta nem utalták ki nekik a sőt.¹ S nagy volt a panasz a zsoldhátralék miatt a Dunántúl többi császári csapatai körében is.

November 10. és 18. közt küldte el leveleit Ferdinánd a főhercegeknek és a választóknak, melyekben tudatta velük a csehek leveretését s tanácsukat kérte a Bethlennel a francziák közvetítésével megindítandó béketárgyalások felől. Ezzel egyidőre a francziák munkája szünetelt, mert a válaszok igen későn és lassan érkeztek. November 28-án érkezett vissza legelsőnek a szász választó felelete s deczember 21-ig lassanként a többi.

Ha Ferdinándot a fehérhegyi csata új reményre élesztette, Bethlent sem ejtette kétségbe. A magyarországi harctéren mindössze abban nyilvánult e csata hatása, hogy Bethlen hadainak legnagyobb részét visszavonta a Dunántúlról s a morva határnál összpontosította. Nov. 16-án a cseh királyhoz írt résztvevő levelében nemcsak sajnálkozásának ad kifejezést, hanem buzdítja a további ellentállásra s kéri, törjön be Morvaországba, ő is arra fog vonulni s így egyesülve majd csak visszaszerzik az elvesztetteket. Egyben tudatja vele, hogy a részletek megbeszélése céljából a rendek nála levő oratorát, Starczert hozzá küldi. Ugyanaznap intéz buzdító levelet a sziléziai s morva rendekhez is, egybekapcsolva azon fenyegetéssel, hogy ha nem küzdenek tovább, betör Morvába és elpusztítja az országot.² De Frigyst levele, még kevésbbé a másnap útnak indított Starczer már nem találta Csehországban. Starczer így már csak a rendekkel tárgyalhatott, kik persze mindent megígértek Bethlennek.

A francia követek közben tudatták Bethlennel, hogy Ferdinánd hajlandó tárgyalásokba bocsátkozni és a részletek

¹ Hofkammer archiv Hungarica. 1620.

² Udvar. ltár. Hung. 1620 nov. 16.

megbeszélésére elküldték hozzá Croisellest, azon czélzattal, bírja rá Bethlent, hogy szövetségeseitől különválva tárgyaljon. Croisellesnek Péchyvel s Thurzóval folytatott tárgyalásai rövid idő múlva eredményre is vezettek. Bethlen belátta, hogy a cseh királyt a vereség után már nem foglalhatja be a fegyverszünetbe, de hogy szövetségésének bármikor is szolgálatot tehesen s belevonhassa a tárgyalásokba, lemondott a teljes fegyverszünetről azon ajánlkozással, hogy szívesen közvetíti a békét Frigyes és Ferdinánd közt.¹

A francziák azonnal tudatták Ferdinánddal Bethlen választát. Feleletet azonban néhány napig nem kaptak s már azt gondolták, hogy az udvar nem akar többé tudni a békéről, annyiival is inkább, mert megtudták, hogy milyen tanácsokkal szolgáltak Ferdinándnak a főherczegek s a választók. Valamennyien azt ajánlották neki, hogy utasítsa vissza a békeajánlatot, mert az eddigi tapasztalatok megmutatták, hogy mennyire állhatatlan s megbízhatatlan Bethlen s így felesleges időpazarlás volna újabb tárgyalásokba bocsátkozni vele. A nagy diadal után Ferdinándnak különben nincs is szüksége békekötésre, egyszerűen vezényelje a sereget Magyarországba s foglalja vissza az országot fegyverrel.²

Ferdinánd nem járt el az ő tanácsuk szerint, hanem továbbra is a béke mellett foglalt állást. Okait fennebb láttuk. Deczember 6-án a francia követek előtt újból kijelentette, hogy hajlandó Bethlennel s a rendekkel tárgyalásokba bocsátkozni és a részleges fegyverszünetet is engedélyezi.³ Ezzel meg volt adva a tárgyalások létrejöttének lehetősége s mindkét oldalon megkezdtek az előkészületeket, az előzetes tanácskozásokat.

Bécsben deczember 20-án a magyar tanács ülésén tárgyalták a béke ügyét. Az első felszólaló Pázmány volt, ki hevesen kikelt Bethlen ellen, hangoztatta megbízhatatlanságát, hűtlenségét s mindenképen a tárgyalások elejtését javasolta. Tette pedig ezt nemcsak a maga, hanem az összes magyar főpapok nevében s a főurak jó része is egyet értett vele. Minthogy azonban Ferdinánd s a jobb belátásúak békét óhajtottak, olyképen fogalmazták határozatukat, hogy ismerve Bethlent, nem sok reményt fűznek ugyan a tárgyalásokhoz s több ok szól elejtésük, mint megkezdésük mellett, de látva, hogy ő felsége meg akarja tartani a francziáknak tett ígéretét s veszélyezett kegyességénél fogva inkább óhajtja a békés megegyezést, mint a további vérontást, ők sem ellenkeznek tovább, hanem hozzájárulnak

¹ Ud. Itár. Hung. 1620 decz. 5.

² Ud. Itár. Hung. 1620 nov. 28.—decz. 21-ig.

³ Ud. Itár. Hung. 1620 decz. 6.

a Harrach által készített tervezethez, melyet a császár is magáévá tett s melynek alapján a tanácskozás folyt. »A tárgyalások színhelye Bécs, Bécsújhely vagy Bruck an der Leitha legyen. Biztosok lehetnének Meggau, gr. Preiner, Salm, Eszterházy s a magyar titkár. Ha pedig egy magyar püspököt is küldenének, nem kell neki átengedni a vezetést. Ezeknek határozott utasításokat kell adni, de teljhatalmat nem. Az instructiókat szerkesztsek a magyar tanácsosok, de a következő alapon: Bethlen mondjon le a királyságról, a királyi címről s vonuljon vissza Erdélybe; a rendek pedig semmisítsék meg Bethlen királylyá választatását, vessék alá magukat Ferdinándnak, mint koronás királyuknak, s fogadjanak örök hűséget ő felségének. Ezzel szemben jelentse ki ő felsége, mire hajlandó Bethlennel szemben és a rendeknek, hogy régi törvényeik szerint fog kormányozni. Itt azonban figyelembe kell venni a következőket: a mit újabban ő felsége és a papság ellen országgyűlésen, vagy más úton határoztak, semmis. A papságot helyezzék vissza javadalmaikba s biztosítsák a katolikus vallásnak a szabad s zavartalan gyakorlatot. Ő felsége büntethessen meg egyeseket. A nádor hatáskörét csökkenteni kell. A török határt németekkel kell megszállani. A híveket nemcsak vissza kell helyezni birtokaikba, hanem kárukat is meg kell téríteni. Az összes foglyokat bocsássák szabadon. A bécsi pontokat s az utolsó országgyűlés (1619) végzéseit át kell vizsgálni, nem szükséges-e rajtuk valami változtatás. Adót kell kérni ő felsége hadainak kifizetésére. És mert a tárgyalások a francia követek közvetítése mellett fognak folyni, jó volna, ha a császári biztosok előbb velük tanácskoznának és megegyeznének, hogy a dolog majd könnyebben menjen. Bethlennel külön kell tárgyalni, mert aligha fog illő kárpótlás nélkül az országból kivonulni és el kellene őt szakítani a rendektől, így majd könnyebben jutnak célhoz.«¹ E tervezet azt mutatja, hogy az udvar vagy túl nagy optimismussal fogott e tárgyalásokhoz, vagy szintén csak az volt a célja, a mi Bethlennek: időt nyerni.

A míg megkezdődhettek a béketárgyalások, a francia követeknek még sok akadályt kellett elhárítaniok. Az első nehézséget a tárgyalások színhelyének megállapítása okozta. Bethlen szeretne volna, ha, mint eddig is, magyar földön tartanák. De Ferdinánd, ki már a pozsonyi és beszterczei tárgyalásokat is megaláztatásnak vette, semmikép sem volt hajlandó biztosait ismét Magyarországba küldeni s Bruck és Bécs között engedett

¹ Udvar. ltár. Hung. 1620 decz. 20. — Gindely: Okmánytár Bethlen Gábor fejedelem történetéhez. 247. l.

Bethlennek választást (decz. 28).¹ Bethlen másnap kelt levelében beleegyezett, hogy Bruckban tárgyaljanak a biztosok, de megismételte már 27-én tett nyilatkozatát, hogy Ferdinánd magyart ne válaszsson, ne küldjön. Különösen Pázmány Péter és Eszterházy Miklós legyenek e bizottságból kirekesztve, mint hiteles közhatározatok által száműzött, elmarasztalt személyek.² Ezen tiltakozást azonban Bécsben semmibe sem vették, mert a hó végén kinevezett császári biztosok közt két magyar is volt: Dallos Miklós pécsi püspök és Eszterházy Miklós. A bizottság többi tagjai Salm Frigyes, Meggau Lénárd és Preiner Siegfried voltak.

Ez alatt Bethlen is, hogy híveivel megbeszélje a béke ügyét, január elsejére összehívta az országgyűlést Nagyszombatba. Az országgyűlésnek kettős rendeltetése lett volna. Egyrészt a magyar biztosok követeléseinek nagyobb súlyt kölcsönözni, másrészt megbeszélni a további küzdelem módozatait, illetve megadni az ehhez szükséges eszközöket. Az országgyűlés tagjai lassan gyülekeztek, végre jan. 12-én megnyílt az országgyűlés, de a tanácskozások igen lanyhán folytak, a rendek tudni sem akartak további terhekről s többszöri megszakítások után lassanként megszöktek.

Miután Casanova Theofil, a francia követség egy embere, kieszközölte Bethlen beleegyezését, hogy a békétárgyalásokat Bruckban folytassák le,³ Bethlen kinevezte biztosait. Ezek: Forgách Zsigmond nádor, Batthyányi Ferencz soproni főispán és dunántúli főbiztos, Jakusith András kincstartó, Sándor János és Péchy Simon kancellár és Apponyi Pál mint póttag. Egyben a tárgyalások megkezdésének napját január 4-re tűzte ki.⁴ Ugyanekkor a nádor levelet intézett Ferdinándhoz, melyben kéri, ne halassza sokáig a békét, mert avval Magyarországot teljesen a török karjaiba hajtja. Békekötés esetén pedig a török ellen a legjobb szövetséges Bethlen, mint a ki legjobban ismeri s bánni is tud vele.⁵ Forgách levelét Bécsben igen nagy nehezteléssel fogadták s Ferdinánd válaszában felszólította, hogy a jövőben kímélje meg figyelmeztetéseitől s inkább vigyázzon arra, hogy a király jogain Magyarországon csorba ne essék.⁶

¹ Péchy Simon levelei Thurzó Imréhez. Történelmi Tár, 1878. 120. 1.

² Eszterházy Miklós, Magyarország nádora. I. 169. 1.

³ Gindely: Oklt. 249. 1.

⁴ U. ott.

⁵ Országos levéltár, Történelmi emlékek B. 9. Tract. Publ. fasc. 2. No. 1. 1621 jan. 6.

⁶ U. o. 1621 jan. 9.

Január 4. elmúlt s a tárgyalásokat még mindig nem kezdték meg. A francziák ugyanis arról értesültek, hogy Bruckban járvány dühög, s azért azt javasolták, hogy tegyék át a tárgyalásokat Bécsűjhelyre. Ferdinánd szívesen beleegyezett, de nem úgy Bethlen, ki nem tudva, hogy ennek a francziák az okai, ezt a császár részéről időfecsérlésnek vette. Végre nagynehezen belenyugodott. De jan. 16-án itt is kiütött a pestis s így végül a Bethlennek is kedvesebb Haimburgban állapodtak meg.

Most azonban a fegyverszünet kérdése okozott újabb nehézséget. Ferdinánd a korábbi megállapodás szerint már jan. 7-én aláírta a 12 napra szóló fegyverszünetet, mely a Duna és a Lajta közé eső területre terjedt, Haimburgtól Nagyszombatig s azon a napon kezdődik, melyen a biztosok Haimburgba érkeznek.¹ Bethlen ezzel szemben általános fegyverszünetet óhajtott, de Ferdinánd csak arra volt hajlandó, hogy Pozsonyt és Nagyszombatot is belefoglalja a fegyverszünetbe,² a mibe azután Bethlen is belenyugodott.

A tárgyalások megkezdését még mindig késleltette Bethlen s a rendek biztosainak jan. 17-én a közbenjárókhoz intézett levele, melyben újból tiltakoztak magyar biztosok kinevezése ellen. Ők ugyan nem bánják, ha Eszterházy megbízatás nélkül jó Haimburgba, de ha ott mint biztos jelenik meg, semmiféle tárgyalásokba nem fognak vele bocsátkozni, sem bárki mással azon magyarok közül, kik országgyűlésileg elmarasztaltattak.³ Erre a francziák jan. 19-ki válaszukban kifejtették, hogy Ferdinánd már nem vonhatja vissza Eszterházy kineveztetését. Ő sem zárt ki senkit Bethlen és a rendek biztosai közül, noha a nádort s Batthyányt kizárhatta volna, mert hűségesküjüket megszegték. Eszterházy száműzetését nem ismerheti el, mert törvénytelenül összeült országgyűlés mondotta ki s akkor a pécsi püspököt is ki kellene zárni. Ferdinánd kész inkább visszalépni az értekezlettől, mint Eszterházyt visszahívni.⁴ Ez hatott, Bethlen erre kijelentette, küldjön a császár biztosul a kit akar, ne tulajdonítsák neki, hogy e személyi kérdésen szenvedett hajótörést a békeügy. De annyi bizonyos, hogy az ő biztosai nem fognak Eszterházyval értekezni.⁵

Miután így minden akadályt sikerült szerencsésen elhárítani, a közbenjárók s a császári biztosok január 24-én Haimburgba

¹ O. L. Cancellariai Itár. Transylvanica, jan. 7.

² Ambassade, jan. 10.

³ Ambassade 461. l.

⁴ Ambassade 462. l.

⁵ Ambassade 467. l.

utaztak. Elutazásuk előtt többször is ülésezett a magyar tanács s tárgyalta a biztosoknak adandó utasításokat, miben a Harrach-féle tervezet szolgált zsinórmértékül. E szerint elérkezettnek látták az időt, hogy a császári hatalmat végleg megszilárdítsák Magyarországon! Ezt czélozta már Ferdinándnak decz. 10-én kelt rendelete, melyben megsemmisítette Bethlen királylyá választatását s lesújtó kritikát mondott Bethlen egész eddigi pályájáról, sőt még a fejedelem czímét sem adja meg neki.¹ Hogy tervét senki se akadályozhassa, birtokelkobzásokkal meg akarta semmisíteni az ellenzéket. Végül pedig a magyar alkotmányra szándékozott halálos csapást mérni, mikor a nádor hatáskörének megszorítását és a bécsi pontok s a pozsonyi országgyűlés végzéseinek revisióját követelte. Hogy pedig az ekként szerzett hatalmat biztosítsa, követelte a német őrségek befogadását, vagy legalább is azt, hogy a parancsnokok kinevezésével biztosíthassa magának a várakat. Egyszóval a korábbi ajánlatokra már nem is gondolt, Bethlennek kárpótlásul mindössze néhány jószágot szánt.² Ilyen utasításokkal jöttek a császári biztosok Haimburgba.

1621 január 24-én este érkeztek a francia közbenjárók és a császári biztosok Haimburgba. Megérkezésük után a biztosok azonnal felkeresték a közbenjárókat. Dallos püspök üdvözölte őket s köszönetet mondott a francia királynak közbenjárásáért. Du Preaux igen udvariasan válaszolt, majd azon reményének adott kifejezést, hogy a császár továbbra is hajlandó marad a békére s kérte a biztosokat, terjeszszék elő feltételeiket, hogy a magyar biztosok megérkezése után azonnal megkezdhessék a tárgyalásokat. Dallos erre meglehetősen ingerült hangon felelt, hogy az ő ura visszaköveteli az országot minden feltétel nélkül vagy legalább is csak azon egy feltétel alatt, hogy kegyelmébe fogadja a lázadókat, a zavarok szerzőinek kivételével. A mi Bethlent illeti, nem alkudozhat vele a császár, mert semmi joga Magyarországhoz, sőt Erdély fejedelmi székét is, melyre elődje megölésével jutott, csak bitorolja. A közbenjárók erre kerekén kijelentették, hogy ők nem azért vállalták a közvetítést, hogy most ilyen haszontalanul töltsék az időt. Tessék komoly ajánlatot

¹ Katona: *Historia critica* XXX. 549. l.

² O. L. Tört. Emlékek B. 9. Tract. Publ. f. 21. No. 11. Ez utasításban szól a Bethlennek adandó címzésről: »Observandum etiám erit praefatis Commissariis nostris, quod si Bethlenii, eidemque adhaerentium Hungarorum Commissarii Regium titulum Bethlenio verbis, vel quovis scripto deferrent, ne id approbare reputentur admittere non debent... Dandum autem illi titulus antiquus consuetus, nempe Princeps Transylvaniae, Siculorum comes et quarundam partium Regni Hungariae dominus.

tenni, nem pedig ilyet, melyet akkor tehetnének, ha három nagy ütközetet nyertek s Bethlent elfogták volna. Különben is jó lesz okosabbnak lenni, mert ilyen rideg viselkedéssel igen könnyen teljesen a török karjai közé kergethetik Bethlent. Most a császári biztosok nevében Meggau s Preiner vették át a szót, kik higgadtan azt válaszolták, hogy ő felségének nincs mit indítványoznia, de hajlandó meghallgatni Bethlen kívánságait, azokat majd fontolóra veszi, s a mi igazságos és méltányos, azt meg is fogja adni.¹

Bethlen és a rendek biztosai ez alatt megállapodtak Pozsonyban. 25-én a közbenjárók értük küldték Casanovát. A Duna partján két lovas zászlóalj fogadta őket, kik tisztelettel s biztonságban kísérték a követeket Haimburgba, hol nagy fényvel s pompával tartották bevonulásukat. Még aznap megkezdődtek a tárgyalások, de a két küldöttség egész tartamuk alatt nem érkezett személyesen egymással, hanem csak a közbenjárók által. Délelőtt a császári biztosok újból felkeresték a francziákat, előadták, hogy bár Ferdinándnak volnának más eszközei is a magyar lázadók megfékezésére, mégis a közbenjárók kérésére beleegyezett a békés tárgyalásokba. Most már csak arra kérik őket, legyen rá gondjuk, hogy Bethlen ne használja a királyi címet. Különben pedig hajlandók meghallgatni Bethlen s a magyarok kívánságait és előterjesztéseit, mert ezért küldték őket ide. A közbenjárók megígérték, hogy tárgyalni fognak a magyar biztosokkal, de azt gondolják, hogy a császári biztosoknak kellene először proposíciókat előterjeszteniök. Hogy Bethlentől meg kell tagadni a királyi címet, azt ők is helyeslik, bár nem hiszik, hogy a magyar biztosok mindjárt a tárgyalások elején lemondanának róla. A császáriak azt válaszolták, hogy nem tőlük függ s nem is illő, hogy ők adják elő először feltételeiket, ezt tiltja utasításuk. Különben is a tárgyalást az uralkodó és alattvalói közt az utóbbiak javára kezdeményezték. Ebben a közbenjárók megnyugodtak, megígérték, hogy tárgyalni fognak a magyar biztosokkal, mondjanak le a királyi címről s használjanak helyette más megtelelőt, Ferdinándnak azonban adják meg a császári és királyi címet. E tanácskozást félbeszakította a magyarok bevonulása s a nap többi része a kölcsönös üdvözlésekkel telt el.²

Másnap a magyar biztosok felkeresték a közbenjárókat, átadták Bethlen és a rendek levelét, melyben köszönetet mondanak a francia királynak békefáradozásaiért. Majd Péchy

¹ Ambassade, 479. és kk. ll. — Frankl és Ráth: Dallos Miklós győri püspök politikai és diplomatiái iratai. Esztergom, 1867. 66. l.

² O. L. Tract. Publ. fasc. 2. No. 5. és fasc. 14. No. 2.

panaszt emelt Ferdinánd decz. 10-ki kiáltványa miatt, mely nem igen alkalmas arra, hogy kedvező reményeket fűzzenek a tárgyalásokhoz. Ezt a francziák is rosszallották, bár a császári biztosok azzal mentegették uruk eljárását, hogy ő felsége nem tudta, mikor fog Bethlen beleegyezni a béketárgyalásokba, másrészt pedig ezzel figyelmeztetni akarta az ország lakosait, hogy térjenek vissza hűségére, mielőtt fegyverrel kényszeríténé őket, hogy így megkímélje a keresztény vér ontását. Du Preaux megnyugtatta Péchy-t s kérte, terjeszsze elő megbízóinak feltételeit. Délután a közbenjárók viszonzva a látogatást, megismételték e felhívást. De a magyar biztosok előbb tudni akarták, mikép akarják Ferdinánd biztosai urukat czímezni, s mikép Bethlent. Azt is követelték, hogy a császári biztosok velük, mint Bethlen és a rendek biztosaival tárgyaljanak. A francziák ezt tudomásul vették, de részletes feltételeket is kértek. Erre Péchy szintoly hangon, mint előző nap Dallos, kijelentette, ha Ferdinánd kibékül velük, úgy ők hajlandók őt a kereszténység fejének elismerni, a török ellen támogatni. De hogy újból alá vessék magukat neki, arról szó sem lehet. Ő megszegte koronázási esküjét, ezzel megszünt magyar király lenni s a rendek már választottak is maguknak más királyt Bethlen személyében, ki az egész országot kezében tartja. Ebben a közbenjárók nem értettek vele egyet, s mint előző nap a császári biztosokat, most a magyarokat is józanságra s mérséklésre intették, továbbá azt felelték, hogy Mátyás halála óta nem Ferdinánd, hanem a nádor kormányzott, tehát semmi felelősség nem terheli, különben pedig az ország tényleges birtoklása nem semmisíti meg a koronázás által ahhoz nyert jogot. A magyar biztosok nem is folytatták e tárgyat, nehogy magukra vonják a francziák neheztelesét. Valószínűleg csak taktika volt, hogy ily követeléssel kezdve a tárgyalást, annál nagyobb engedményeket biztosíthassanak maguknak a tárgyalások folyamán. Ezért kijelentették, hogy Bethlen visszamegy Erdélybe s a rendek meghódolnak Ferdinándnak, ha igazságos, tisztességes és előnyös ígéretekkel kínálja meg Bethlent s a rendeknek is megadja azt, a mit tőle szabadságaikhoz és régi kiváltságaikhoz képest kívánni fognak. A közbenjárók siettek ezt a császári biztosok tudomására hozni, de ezek nem voltak hajlandók ez alapon tárgyalásokba bocsátkozni; meghallgatják Bethlen kívánságait, de ajánlatot ők nem tesznek. A francziák szerettek volna találkozást s közös tárgyalást létrehozni, de ez hajótörést szenvedett a címkérdésen, mert a császári biztosok Bethlent csak erdélyi fejedelemnek akarták czímezni. Továbbá nem voltak hajlandók a magyar biztosokkal, mint a rendek biztosaival is tárgyalni, mert szerintük ezek csak Bethlen nevében

tárgyalhatnak, a rendek nevében nem, mert nem az országgyűlés küldte őket, az első, vagyis az egyházi rend nincs képviselve köztük, azonkívül pedig nem mindenki pártolt el Ferdinándtól, s így nem is tárgyalhatnak az összesek nevében.¹

A következő napokon is még mindég csak a címkérdés felett tárgyaltak. Bethlen biztosai semmiképp sem akartak lemondani a királyi címről. Szerintük uruk nem mondhat le róla, mert a rendek, élve szabad királyi választási jogukkal, önként ruházták rá, s így a császár épen úgy elismerheti őt magyar királynak, mint I. Ferdinánd Szapolyai Jánost. De a császári biztosok azt állították, hogy Bethlen megválasztatása törvénytelen volt. Szapolyai példájára pedig ő nem hivatkozhatik, mert azt előbb választották volt meg mint I. Ferdinándot. Tagadták, hogy Bethlen részéről szégyenletes volna, ha lemondana, mert hiszen Miksa főherczeg, kinek atyja, nagyatyja s testvére császárok voltak, szintén lemondott volt annak idején a közjó érdekében a lengyel koronáról.

Péchy, hogy ennek az áldatlan állapotnak véget vessen, új lépésre határozta el magát. Január 29-én felkereste Meggaut s Preinert s igyekezett őket rábírní, közöljék vele Ferdinánd feltételeit. De ezek utasításukra hivatkozva, most is csak azt követelték, terjessze be ő előbb Bethlen kívánságait. Péchyt e ridegség nagyon elkésértette, belátta, hogy így a tárgyalásokat nem lehet folytatni, másnap megjelent Du Preauxnál s kifejezést adott a feletti csodálkozásának, hogy a császári biztosok mindezeideig nem voltak hajlandók Ferdinánd feltételeit előterjeszteni. Ez nem bíztat semmi jóval. Épen ezért szándéka másnap egy társával Bethlenhez és a rendekhez Nagyszombatba menni, s aligha fog visszatérni. A tárgyalások meghiúsulásáért a felelősség a császáriakat terheli. Azonban mégis annyit jelezhet még, hogy Bethlen hajlandó lemondani a királyi címről, a rendek pedig visszatérni Ferdinánd hűségére.

A közbenjárók siettek ezt a császári biztosokkal tudatni s kérték őket, változtassák meg magatartásukat, nehogy Péchy beváltsa fenyegetését. A biztosok hosszú tanácskozás után végre abban állapodtak meg, hogy míg Péchy Nagyszombatba megy, ők is új utasításokért Bécsbe küldik Eszterházyt és Meggaut. A nádorral pedig bizalmas beszélgetés közben sejtették Ferdinánd feltételeit. Ezek; Bethlen hagyja el a magyar királyság területét, a koronát szállítsa vissza, a várakba német katonaság kerüljön s a katolikus papságot helyezték vissza javadalmaikba.

¹ Ambassade 509. l. Dallos naplója 67 .l. — O. L. Tract. Publ. fasc. 2. No. 6.

Január 31-én Péchy elutazott Nagyszombatba, Eszterházy és Meggau pedig Bécsbe.¹

A békeértekezlet közben csak a biztosok számára volt fegyverszünet, azaz tizenkét napról tizenkét napra meg-megújított szabad jövet-menet Haimburg és Nagyszombat között, különben folyt a háború. Buquoy, a császári hadak fővezére, január végén néhány csapattal átkelt a Morván, Ostraut, Szakolczát elfoglalta, február elején pedig megvette Dévényt.² Bethlen épen mostan igen kevés haderővel rendelkezett,³ csapatai széjjelszóródtak a felvidéken⁴. Az országgyűlés, melyről a legtöbben már szökdöstek, az urak pedig nem is jelentek meg, nem tett egyebet, mint sürgette a békét. Készületlensége s a rendek viselkedése arra bírta Bethlent, hogy külsőleg mindent megtegyen a béke érdekében s engedékenységet hangoztatva, megnyugtassa híveit. Így február 1-én azt írja Forgáchnak, hogy az rigiditásnál egyebet nem colligálhat a császár comissariusainak maguk viseléséből, mely ha így lészen és egyebet nem proponálnak, kár vesztegetni az időt. A titulus megadáson nem kellene veszekedni, hanem lépjenek közelebb az dologhoz és de summo jure és annak complanálása felől tárgyaljanak.⁵ — Thurzó Imrének pedig: »de habár 30.000 emberünk volna is, az békességet kell uram amplectálnunk, melynek véghezvitelében higgye kegyelmed, bizony igaz sinceritással munkálkodom, reménységem is vagyon felőle, hogy az úristen a jövő héten jó végét adja elkezdett tractatusunknak.«⁶

Valójában azonban már csak azért folytatta a tárgyalásokat, hogy időt nyerjen a hadi készülődésekre. Thurn, a cseh felkelők hozzámenekeült vezére, eddig is mindig harcra tüzelte, a külhelyzet pedig még inkább arra készítette, hogy Péchyt oly utasításokkal küldje vissza Haimburgba, hogy a tárgyalásokat húzza addig, míg ő fel nem készült a harcz folytatására. Ugyanis január végén megjelentek nála az angol követek, ígérték, hogy uruk felkarolja majd Frigyes ügyét s felszólították a szövetkezésre. A dán király, a sziléziai rendek követei szintén buzdították a küzdelem folytatására s hathatós támogatást ígértek. Azonkívül portai oratorai arról értesítették, hogy a török kész megadni a kért segítséget.

¹ Dallos naplója 67—68. l. — O. L. Tract. Publ. fasc. 2. No. 8., fasc. 13. No. 33., fasc. 14. No. 3. — Gindely: Okt. 266. l. — Tört. Tár 1879. 203., 1908. 241. l.

² O. L. Tract. Publ. fasc. 23. No. 7.

³ U. ott.

⁴ Nemzeti Múzeum. Törzsanyag. 1621 jan. 30.

⁵ Bethlen Gábor levelezése. 157. l.

⁶ Bethlen kiadatlan politikai levelei. 231. l.

Eszterházy és Meggau ez alatt Bécsben igyekeztek határozott feleletet kapni Ferdinándtól, mivel hajlandó kárpótolni Bethlent s mit ígérhetnek a rendeknek. Ferdinánd komolyan törekedett a békére, de a cseh sikerek s az a remény, hogy Buquoy nem-sokára az egész császári sereggel bevonulhat Magyarországba, kissé elbizakodottá tették; oly feltételeket szabott, melyekről előre lehetett volna tudni, hogy azokat Bethlen semmiesetre sem fogja elfogadni. A magyar tanács február 2. ülésén állapította meg a biztosoknak adandó utasításokat. A Bethlen által elkövetett sérelmek miatt — úgymond — nemcsak Magyarország területéről űzhetné ki joggal fegyveres erővel, hanem még Erdélyben is meg-támadhatná. De a következő feltételek mellett mégis hajlandó vele békét kötni. Bethlen mondjon le a királyságról s a királyi címről, vagy legalább is ne használja többé és titkos oklevélben nyújtson erre biztosítékot. A koronát szállítsa vissza Pozsonyba. A mire azelőtt már egyszer önként ajánlkozott, azt most tegye meg, szolgáltatassa ki Thurnt, Hofkirchent, Landát, a két Thurzót s még kettőt-hármat a felkelés szervezői közül. A várakat teljes felszerelésükkel s minden készletükkel adja vissza, proscriptióit semmisítse meg, a katolikusoknak adja vissza elkobzott birtok-kaikat. A pozsonyi, nagyszombati s más templomokat, melyeket elvettek, adják vissza a katolikusoknak s a szövetséglevelet is szolgáltatassa vissza.

Ezért kárpótlásul ígérjenek a biztosok Bethlennek teljes bűnfeledést a multa s jó szomszédságot a jövődre. Vagy pénzben, vagy magyarországi jószágokban 200—300.000 tallért, Oppeln és Ratibor herczegségeket s a német birodalmi herczegi címre is reményt nyújthatnak neki, ha kívánná. A Pozsonyban ígért 13 megyéről többé szó sem lehet, csak a legvégső esetben ígérjenek neki néhány tiszántúli megyét élethossziglani birtok-lásra.

A rendeknek ígérjék meg, hogy régi szabadságaikat s kivált-ságaikat tiszteletben fogja tartani. Egyéb követeléseikkel utasítsák őket a legközelebb tartandó diaetára.

Tudták Bécsben igen jól, hogy sem Bethlen, sem a rendek nem fogják ezzel beérni, hogy ilyen csekély engedménnyel nem lehet békés megállapodásra jutni. Épen ezért régi, kipróbált eszközükhöz fordultak: a vesztegetéshez. Egyelőre csak Bethlen két főbiztosát akarták árulásra bírni, a mennyiben utasították a biztosokat, igyekezzenek Péchy meggyerni, ígérjenek neki nagy jószágadományokat, sőt az erdélyi fejedelemséget is a beteges Bethlen halála esetére. A nádort pedig mindenképen el kell szakítani Bethlentől, hogy a tárgyalások megszakítása esetén

általa elvonhassák tőle a rendeket, kik úgyis mindenáron békét óhajtanak.¹

Ezen utasításokkal és a fegyverszünetet febr. 17-ig meghosszabbító oklevéllel tértek vissza febr. 3-án Eszterházy és Meggau Haimburgba.²

Másnap a császári biztosok felkeresték a közbenjárókat és jelentették, hogy Eszterházy és Meggau meghozták Ferdinánd határozatát. E szerint Ferdinánd hajlandó Bethlennel kibékülni, meghagyja neki Erdélyt és nem követel kártérítést. Bethlen ezzel remélhetőleg megelégszik s nincs már más hátra, mint hogy Bethlen biztosai terjeszszék elő esetleges kívánságaikat, ha ilyenek még volnának. Egyszóval túlkomolyan vették Ferdinánd utasítását, hogy engedményeikkel lassan haladjanak előre.

E csökönység igen bosszantotta a francziákat s ezt nem is titkolták. Erre a császári biztosok 200.000 frtot vagy megfelelő értékű jószágot kínáltak fel Bethlennek kárpótlásul. A közbenjárók azon kérdésére, hogy tiszántúli megyéket nem ad-e Ferdinánd, kijelentették, hogy a császár esküje tiltja, hogy az ország területét kisebbitse s így megyéket nem adhat. A rendeknek pedig uruk igéri, hogy meg fogja őket tartani régi szabadságaikban.

Most a magyar biztosokat keresték fel a közbenjárók. Hogy Bethlennek nincs szüksége pénzre, mondta Péchy; ő az ország kormányzását követeli, de Ferdinándnak meghagyja a királyi címet. Továbbá követeli, hogy először őt elégítsék ki s csak aztán kerüljön sor a rendek követeléseire. A rendek követelései különben a következők: Ferdinánd ismerje el a beszercezi országgyűlés határozatait, fejtse ki bővebben, mit ért a régi szabadságok alatt és fizesse továbbra azt az összeget, melylyel a csehek, morvák, sziléziaiak az ország végvárainak fenntartásához évenként hozzájárultak. Szóval, Bethlen és a rendek csak az üres királyi címet s nagy terhet voltak hajlandók Ferdinándnak meghagyni. Ez után Péchy tudatta a közbenjárókkal, hogy másnap ismét le akar menni Bethlenhez s ezért szeretne előbb még Meggauval beszélni.

Meggau és Preiner szívesen fogadták Péchy, de most is csak azt ismételték, a mit a francziáknak mondtak. De miután Péchy kijelentette, hogy ez olyan kevés, hogy ezzel nem mehet ura elé, felemelték az összeget 300.000 forintra s kilátást nyújtottak Bethlennek a birodalmi hercegi címre. Péchy azzal hagyta el

¹ O. L. Cancell. Itár. Trannica, ad Nm. 53.

² Bethlen kiadatlan politikai levelezése, 285. l. — O. L. Cancell. Itár, Trannica, ad Nm. 53.

Haimburgot, hogy semmi eredményt nem remél a tárgyalásoktól.¹

A császári biztosoknak csak most jutott eszükbe, hogy felhatalmazásuk néhány megye felajánlására is kiterjed. De nem azért, hogy most felajánlják s így a tárgyalások menetét gyorsítsák. Nem. Ők ebben nem osztottak Ferdinánd véleményében, azért előbb még tudakozódtak Ferdinándnál, hogy megmaradt-e ezen véleménye mellett. Egyben tudatták vele, hogy ők nem helyeslik a megyék átengedését, még a legvégsőbb esetben sem. Inkább azzal kellene szerintük Bethlent engedékenységre bírni, hogy Ferdinánd Buquoyt egész seregével Magyarországba küldi. Hogy Ferdinándot könnyebben meggyőzhessék, febr. 6-án felküldték Bécsbe Preinert. Preiner teljes sikerrel járt el feladatában, miről a magával hozott utasítás tesz tanuságot. Ebben Ferdinánd kijelenti, hogy megelégszik azzal, ha Bethlen ünnepélyes oklevélben lemond a királyi címéről és az ország kormányzásáról. De nehogy úgy tűnjék fel, mintha Bethlen törvényes jogáról mondana le, oklevelében benn kell lennie, hogy a választás ipso facto jogtalan és törvényellenes volt. De ismerve Bethlen állhatatlanságát, még ez sem elég. Hanem minden további eshetőségre számítva, a legközelebbi diaetán még egyszer meg kell semmisíteni az electiót.

Ha ez megtörtént és a választóknak nincs ellene kifogásuk, Bethlen kárpótlásul megkapja a birodalmi hercegi címet. A princeps Regni Hungariae címet s a »serenissime« megszólítást azonban semmiképen sem adhatja meg.

Tiszántúli megyék átengedéséről szó sem lehet; ez ellenkezne koronázási esküjével. Ellenértékképpen azonban felemeli a kárpótlást 400.000 forintra. Továbbá élethossziglani birtokul átadja Bethlennek Oppeln és Ratibor hercegségeket s néhány magyarországi uradalmat.

A rendeknek pedig továbbra is csak régi szabadságaik megtartását ígérheti.²

Preiner febr. 9-én tért vissza Bécsből, Péchy pedig 10-én Nagyszombatból. Péchy még aznap tudatta a francziákkal Bethlen elhatározását, a közbenjárók pedig erre a császári biztosokkal tárgyaltak. Elmondották, hogy Bethlen két dologban engedett. A cím és a terület kérdésében. Bár a királyi címéről továbbra sem akar lemondani, mégis megegyezhetnek, mert Bethlen hajlandó kijelenteni, hogy sohasem fogja használni. A császári biztosok hivatkoztak Bethlen ismert megbízhatatlanságára és

¹ O. L. Tract. Publ. fasc. 2. No. 7. és 9. — Dallos naplója 69. l.

² O. L. Tract. Publ. fasc. 2. No. 2. — Dallos naplója 71. l.

ezért biztosítékot követeltek arra nézve, hogy Bethlen meg fogja tartani ígéretét. Bethlen írást nem adhat, válaszolták a közbenjárók, és így ők a következő megoldást ajánlják: Péchy jelentse ki előttük a császári és a magyar biztosok jelenlétében, vagy pedig a császári biztosok s ő előttük, vagy végül csak ő előttük, hogy Bethlen *neque scriptis, neque verbis titulo regio velle uti, neque optare, ut ab aliis hoc titulo appelletur, nec a subditis Regi titulo se affici patiatur*. Erről az után ők, a közbenjárók oklevelet állítanak ki.

A mi a területi kárpótlást illeti, e téren Bethlen szintén engedett s kívánja, ha már nem egészben, legalább részben engedjék át neki az ország területét, vagyis a Tátraig terjedő 13 megyét. De kifejezték a közbenjárók azon véleményüket is, hogy Bethlen úgy látszik csak azért kíván annyit, hogy kevesebbet annál könnyebben nyerhessen, azt hiszik, hogy Bethlen megelégednék vele, ha három tiszántúli és egy tiszáninneni megye, Bereg Munkácsal, engedményeztetnek neki. A császári biztosok erről természetesen hallani sem akartak s így a tárgyalás holt pontra jutott. Mikor pedig Péchy másnap felkereste Meggaut s Preinert és tudatta velük, hogy ura írt neki s visszavonta eddigi engedményeit, még inkább elmérgesedett a helyzet. A császári biztosok kereken kijelentették, hogy ha Bethlen nem mond le a királyi címről és nem hagyja el az országot s nem megy vissza Erdélybe, nem lehet a békéből semmi. Péchy erre megígérte, hogy még aznap ír Bethlennek, hogy másnap itt lehessen a felelet, de nem remél ettől semmi eredményt.¹

Mi bírhatta rá Bethlent, hogy álláspontját ily hirtelen megváltoztassa? Péchy azzal indokolta Meggau s Preiner előtt ura eljárását, hogy Bethlennek tudomására jutott, hogy a magyar biztosokat ígéretekkel és vesztegetésekkel el akarják vonni pártjától. Továbbá hogy Bécsben az a hír járja, hogy a birodalom legyőzése után a császár seregével Magyarországot akarja igába hajtani.

Vajjon csakugyan tudomására jutott-e Bethlennek, hogy a császári biztosok Péchy-t és a nádort vesztegetéssel meg akarják nyerni, vagy csak gondolta, hogy a bécsiek ezen régi eszközökhöz folyamodnak, nem tudjuk. Az utóbbira volt oka, mert Péchy már nem működött oly erőlyesen ura érdekében, a nádor pedig a rendekhez írt levelében egyenesen Bethlent okolta, hogy a béke eddig létre nem jött s kérte a rendeket: »Kegyelmetek könyörögjenek alázatosan Urunknak ő felségének, hogy ő fellege is kegyesen gondolkodjék és resolválja úgy magát, kiből

¹ O. L. Tract. Publ. fasc. 2. Nr. 9. — Dallos naplója 71. és 72. l.

az ő felsége méltóságos állapota is megmaradjon és hazánkhoz és nemzetünkhöz való szeretetét megmutathassa és magunk is édes hazánkban meg maradhassunk.¹

A rendek különben is sürgették a békét, különösen mióta Valois herczeg hozzájuk intézett levelében azt írta, hogy a rendek ügyét különösen szíven viseli s mindent el fog követni érdekében.² A békepárt egymásután megnyerte a maga számára Bethlen legmeghittebb embereit, így Thurzó Imre, Bethlen legerősebb támasza is a béke mellett foglalt állást. Ez Bethlent nagyon lesújtotta, s Thurzóhoz intézett levelében keserűen szemére hányta, hogy eddig dicsekedett ő vele és sokszor példáulú hozta elő s most ő is megingott. A statusok is hazakéredzkednek, folytatja Bethlen, ne maraszsa őket az tractatus eventusára, hanem minden megye majd hagy itt egy agenst, hazulról pedig majd küldenek 10.000 forintot hadviselésre. Ő neki nincs ellene kifogása, tesék, de akkor ő is itt hagy mindent.³

Ha Bethlen azt gondolta, hogy vesztegetéssel akarják embereit tőle elszakítani, úgy jól ismerte a bécsi politikát. De most nem volt igaza, azaz még nem volt igaza. Mert a nádor s Péchy megnyerésén kívül a császári biztosok még nem törekedtek többre. Thurzó Imre csak a nemesség érdekében kívánta és sürgette a békét. Hogy a császári biztosok ekkor még nem tárgyaltak Thurzóval, kitűnik abból, hogy február 11-iki jelentésükben a következőket írták Ferdinándnak: Thurzó 3000 nemesi felkelővel rendelkezik, de nincs rendes tábora. Ajánlatos, hogy a császári sereg támadja meg hirtelen s Thurzó leveretése nagy félelmet és szakadást fog előidézni Bethlen pártján.⁴

Ha meg igaza is lett volna Bethlennek, a tárgyalások megszakításával csak megnehezítette volna helyzetét. Nem is akarta ő a szakítást, csak a végső megállapodást akarat egyelőre lehetlenné tenni. Erre pedig a portáról érkezett hírei bírták. Ott, legalább külsőleg úgy látszott, végre sikerült Rimaynak Caesare Gallo, Ferdinánd oratorának befolyását megtörni s a portát Bethlennek megnyerni. Bethlen ezt nem is titkolta, nyíltan megírta a nádornak: »a portáról és Skender pasától Neszterfejérvártól az estve felé érkezének leveleim... Kegyelmednek azért bizonyosan írhatom, hogy 15 ezer tatárt mikor az murzák Skender pasa előtt megmustráltak s elindultanak az én személyem mellé való jövetelre... a budai új vezért rendelték szerdárnak maga személyében mellénk jönni az egész bosnai,

¹ O. L. Tract. Publ. fasc. 30. No. 12.

² O. L. Tract. Publ. fasc. 30. No. 11.

³ Bethlen Gábor fejedelem kiadatlan politikai levelei. 238. l.

⁴ O. L. Tract. Publ. fasc. 2. No. 9.

budai, temesvári, egri, kanisai pasaságok alatt való törökökkel... mártiusba császár megindul bizonyosan».¹ Arról is értesült, hogy az angol, svéd és dán királyok újból segítséget ígértek Frigyesnek s portai oratoraik útján Bethlent is biztatták a további küzdelemre.

Bethlen abba is hamar belenyugodott, hogy a rendek eltávolozzanak s csak képviselőik maradjanak mellette, ezekkel könnyebben vélt célhoz érni, bár azt már nem hitte el a rendeknek, hogy hazulról majd többet fognak áldozni. Csapatai az utolsó héten szerencsésen operáltak mindenfelé a határszélen, tudta, hogy Buquoy nem jöhet be máról holnapra az országba, addig pedig míg ez megtörténhetik, ő már összegyűjtötte seregét, a török-tatár segédcsapatok is megérkeztek. Így tehát nem tartotta szükségesnek lemondani arról, a mit bír, mikor remélheti, hogy még többet szerezhet a meglevőhöz.

Február 14-én újból megindultak a tárgyalások, de egészen más irányban, mint eddig. Ezen a napon ugyanis Péchy, Jakusith és Sándor a francziáknál jártak s átadták nékik a rendek írásba foglalt kívánságait. A császári biztosok vonakodtak ezt az iratot a közbenjáróktól átvenni azon kijelentéssel, hogy ők alkalmazkodnak Bethlen előző követeléséhez, t. i. hogy először az ő személyét kell kielégíteni és így a rendek kívánságairól most nem tárgyalhatnak. Hanem folytassák a tárgyalásokat ott, a hol elhagyták és mondjon le már Bethlen végleg és visszavonhatatlanul a királyi címről, az ország teljes vagy részbeni kormányzásáról és hagyja el Magyarország területét. Csak az után tárgyalhatnak a rendekkel. Ha azonban a rendek még előbb elszakadnak Bethlentől, úgy ő felsége hajlandó kívánságaikat kegyesen meghallgatni.²

Másnap Bethune felkereste a császári biztosokat s tudatta velük, hogy Péchy panaszkodott, mert nem fogadták el a rendek írásba foglalt kívánságait, pedig remény van rá, hogy Bethlen, ha a kormányról nem is, de a királyi címről hajlandó lesz lemondani, de csak úgy, ha az ő és a rendek kívánságait párhuzamosan tárgyalják. Azonban a császári biztosok utasításukra hivatkozva, továbbra is elzárkóztak attól, hogy a rendek kívánságait meghallgassák. Hasonló visszautasításban volt része Forgách Zsigmond nádornak is, ki külön akart a császári biztosokkal a rendek kívánságai felett tárgyalni.³ Forgách erre a lépésre azért határozta el magát, mert sejtette, hogy Bécsben

¹ O. L. Tract. Publ. fasc. 14. No. 5.

² O. L. Tract. Publ. fasc. 2. No. 7. és 9. — Dallos naplója 73. l.

³ U. ott.

mit értenek a »régi szabadságok tiszteletben tartása« alatt. Attól félt, hogy Magyarországgal épen úgy akarnak eljárni, mint Csehországgal. Hogy tehát az ország nyugalalmát, sorsát biztosítsa, kijelentette, hogy a rendek sorsa elválaszthatatlan Bethlenétől, tehát az ő kívánságait Bethlenével egyidőben kell kielégíteni s egyben elő is terjesztette ezeket: Ferdinánd kötelezze magát a 17 conditio s a bécsi béke megtartására, adjon általános amnestiát, mint adtak Bocskay idejében, vonja ki a német katonaságot az országból s kötelezze magát arra, hogy német őrség beküldésére többé nem tesz kísérletet.¹

Végül nagynehezen mégis létrejött ez ügyben a megegyezés, mert a nádor s a többi magyar biztos eltávozással fenyegetődtek. E szerint a mily mértékben előrehaladnak Bethlen személyes kielégítésében, ugyanoly mértékben bocsátkoznak a rendek kívánságainak részletes tárgyalásába. A császári biztosok most sürgették, hogy folytassák a tárgyalást Bethlen személyét illetőleg. Erre a közbenjárók felszólították őket, hogy miután Bethlen nem elégszik meg a 300.000 forinttal, mondják meg pontosan, mely s mily javakat akarnak Bethlennek adni és hajlandó-e Ferdinánd megvéket adni vagy sem. Azonban a császári biztosok kitérő választ adtak: erről nem szól az utasításuk, hanem majd kérnek újabbakat. Péchy is újabb utasításért fordult Bethlenhez. Mindkét helyről már másnap megérkezett a válasz.

Ferdinánd úgy határozott, hogy hajlandó diplomát adni, miszerint a rendeket régi szabadságaikban meg fogja tartani, de többet nem ígérhet. Általános amnestiát sem engedélyezhet, mert a királyi tekintély helyreállítása azt követeli, hogy a felkelés szervezőit megbüntesse. A mi pedig Bethlen személyét illeti, előbb fogadja el a következő feltételeket, akkor majd határoz a Bethlennek adandó kárpótlás felől is. Ezek a feltételek: 1. Bethlen ne használja a választott királyi címet s az ország jelvényeit és az egész országot adja át neki. 2. A várakat s végeket adja vissza minden hadi felszerelésükkel és hivatalnokait s katonáit mentse fel esküjük alól. 3. Bontsa fel a Ferdinánd ellen kötött szövetségeket. 4. Kötelezze magát, hogy a jövőben semmit sem fog ellene tenni. 5. A koronát vigye vissza régi helyére, Pozsonyba. 6. A pozsonyi és szepesi kamarákat adja vissza sértetlenül. 7. A lefoglalt egyházi és világi javakat adja vissza azonnal. 8. Homonnai javait adja vissza örököseinek, kiknek tutora maga Ferdinánd lesz. 9. A birodalom lakosait vegye rá, hogy a gravamenek elintézését halasztssák a jövő diétára s orvoslásukat bízzák ő reá. 10. A béke megkötése után

¹ Dallos naplója. 73. 1. — Eszterházy Miklos nádor. I. k. 178. 1.

vonuljon vissza azonnal Erdélybe. 11. Az összes foglyokat váltságdíj nélkül bocsássa szabadon.

Bethlen resolútiójában sokkal engedékenyebb hanggal találkozunk, de ez már végső határozata is volt, melyhez aztán a továbbiakban szigorúan ragaszkodott. Most az országot bizonyos okok miatt nem hagyhatja el, a rendektől sem különítheti el magát, de igéri, hogy az ügyeket a rendek a diaetán símán fogják elintézni. Személyes követelései a következők: 1. Oppeln és Ratibor hercezségek és Munkács legyenek családja örökös birtokai. 2. Adják meg neki a princeps Imperii, serenissimus és princeps Hungariae címeket és az ország czímerének néhány részét czímerébe. 3. Négy vármegyét a Tiszán túl élethossziglani birtokúl, további kilenczet pedig a Fátaráig titulo feudi, sine administratione. 4. A törökkel újítsa meg Ferdinánd a békét. 5. Az országot a törökök lengyelországi hadjárata miatt egy ideig még nem hagyhatja el. 6. Ha a török őt megtámadja, Ferdinánd köteles őt segíteni és védeni.

Bethlen határozatát febr. 21-én gyorsfutár vitte Bécsbe s másnapra már meg is hozta a választ. Ferdinánd Oppelnt és Ratibort csak élethossziglanra, Munkácsot pedig egyáltalában nem volt hajlandó átengedni. Szintúgy megtagadta Bethlentől a Serenissimus s princeps Hungariae címet, a princeps Imperii címet pedig a választók határozatától tette függővé. Megtagadta a megyék átengedését, mert Magyarországon hűbéradományok nem szokásosak s ellenkeznek az ország törvényeivel, de különben is koronázási esküje tiltja, hogy bármily czímen is csak egy talpalatnyi földet is engedjen át az ország területéből. A lengyel háború pedig ne tartóztassa vissza Bethlent, azért csak vonuljon vissza nyugodtan Erdélybe. Ha pedig Bethlen hű lesz hozzá, mindenkor kegyes védelmébe fogja fogadni.¹

Ferdinánd merev magatartása annyira felingerelte Bethlent, ki, miként Péchy is, ebben Eszterházy és Pázmány messterkedéseit látta, hogy 23-án levélileg visszahívta biztosait Haimburgból, a tárgyalások megszakításáért pedig Ferdinándot tette felelőssé.²

Bethlen már korábban észrevette, hogy a szakítás minden pillanatban beállhat s készült a további küzdelemre. Sürgette

¹ O. L. Tract. Publ. fasc. 2. No 9., 10., 13., 14. — Cancellariai ltár, Trannica. No. 56., 57. ad Nm. 85. — Dallos naplója 73—75. ll. — Eszterházy Miklós nádor. I. 178. l. — Péchy Simon levelei Thurzó Imréhez. Közli Szilágyi: Tört. Tár. 1878. 121—122. ll. — A köpcsényi levéltárból. Közli Szilágyi, Tört. Tár. 1888. 614. l.

² Tört. Tár. 1888. 614. l., Jakusith levele Thurzó Imréhez. — Tört. Tár. 1878. 122. l. Péchy levele Thurzóhoz.

a megyéket s mikor biztosait visszahívta, már gyülekezett is serege. A tiszántúli megyék 20 lovas és hat gyalogos zászlóalja, a felsőmagyarországi megyék 8 zászlóalja s Galgóczy Erdélyből 1800 lovassal és 1000 gyalogossal febr. 23-án érkeztek Nagyszombatba.¹ Ő maga írja portai követeinek, hogy serege jelenleg 21.000 emberből áll.² Ezt azonban nem tartotta elégségesnek s ezért sürgette a portát, küldje már a budai vezért a segédhadakkal s körülbelül 11.000 tatárral. De addig is, míg a szerdár melléje jöhet, utasítsa a nagyvezér az egri pasát, hogy csatlakozzék hozzá 2000 kopjással és 1200 gyalogossal.³ Nem is várt addig, míg ezek megérkeznek.

A haimburgi császári biztosok már hetek óta sürgették Ferdinándot, küldje be seregét Magyarországra, miután a magyarok folyton átcsapnak a Morván s mindent felégetnek. Ferdinánd meg is ígérte, hogy mihelyt a tél szigora enged, eleget tesz kérésüknek.⁴ Azonban Buquoy a kedvezőbb időjárás beálltával is csak néhány csapattal tudott átkelni a Morván febr. 22-én. De sikerült neki Erdődy Zsigmond embereinek segítségével elfoglalni Dévényt.⁵ Dévény elfoglalása gyors tevékenységre serkentette Bethlent. Megerősítette Pozsonyt, majd 24-én 1800 gyalogost s 1400 lovaszt Strasznicza ellen küldött. A kísérlet sikerült. »Zászlót 17 hoztanak — írja Bethlen márcz. 20-án Rimaynak s Dóczynak —, lovat többet 2000, pénzt, arany-ezüst művet többet százezer forint érónél.«⁶

Midőn Bethlen a tárgyalások meghiusulásáért Ferdinándot tette felelőssé s kifejezést adott azon gyanújának, hogy ez Eszterházy és Pázmány műve volt, nem tette ezt minden alap nélkül. Nyomára jött egy összeesküvésnek, melynek fonalai Bécsbe vezettek. Itt ugyanis hamar észrevették, hogy a főurak s nemesek jó része már beleúnt az örökös háborúba s a vele járó költségek viselésébe, másrészüik pedig a csehek leveretése s a török semleges magatartása miatt elvesztette minden reményét Bethlen vállalkozásának sikerében. Hamarosan meg is indulnak Buquoy révén a titkos tárgyalások. A végcél Bethlen elszigetelése, sőt ha kell, megöletése volt. Azonban Bethlen emberei elfogták a levélvivő közvetítőt s a merénylet meghiusult. »A mint immár ezek közül — írja Bethlen Rimaynak és Dóczynak — is 112 vagynak urak és nemesek, kik Buquoyhoz internun-

¹ O. L. Trannica. No. 52.

² Mikó: Erdélyi Történelmi adatok. II. 389. l.

³ U. ott.

⁴ O. L. Tract. Publ. fasc. 2. No. 9., 10. és 13.

⁵ O. L. Trannica. No. 52.

⁶ Mikó: I. m. II. 389. l.

tiust küldtek volt, Morvában hivatták. Buquoy levelet írt nekik : megköszönte császárhoz való hűséget, ajánlja magát és császár gratiáját, inti őket, hogy perseveráljanak. Az internuntium mind levelestől megfogták és nálam vagyon. Eszterházy Dániel arestálva is vagyon.¹

Azonban sokkal veszedelmesebb volt egy másik pártütés, melyről Bethlen csak sokkal később szerzett tudomást és a mely könnyen végzetessé válhatott volna rá nézve. Ezt Ferdinánd haimburgi biztosai kezdeményezték s Eszterházy volt benne a közvetítő Forgách Zsigmonddal egyetemben.

Pelz Béla.

¹ Mikó : I. m. I. 359. l.

A szatmármegyei német telepítésről.

(II. közl., vége.)

Károlyi Sándor halálával (1743 szept. 8.) megszűnnek a pontos feljegyzések az egyes telepítések idejére, valamint a telepesek számára vonatkozólag. Részint az anyakönyvi adatokra, részint pedig az időnkénti összeírásokra támaszkodva kell hozzávetőleg megállapítanunk a telepítések időpontját s a telepesek számát.

Károlyi Ferencz, Sándor fia (1705—1758), mindenekelőtt Nagykároly városának sváb lakosokkal való benépesítését viselte szívéen. A mint fentebb láttuk, Nagykároly egyike volt a legrégibb sváb telepítéseknek (1712). De 1714 óta nem találunk itt sváb összeírást, az utolsó nagykárolyi sváb gazdák 1716-ban már Csanáloson vannak. A városban magában már csak mesteremberek maradhattak. Ezt bizonyítja egy 1726 júl. 12-én kelt feljegyzés is, a mely szerint az 1726 május 16-án érkezett sváb mesteremberek közül 19 Nagykárolyban helyezettett volna el. De további adatunk ezen mesteremberek sorsáról nincs. Különben is csak legfeljebb kilenczen telepedhettek le a városban, a többiek közvetlenül 1726-tól fogva más sváb községekben szerepelnek.

Összeírás hiányában anyakönyvi adatokra kell támaszkodnunk.¹ Nagykárolynak 1734 szept. 12-én kelt az első keresztelési anyakönyve. Az első év ezen négy hónapjában mindössze 4 sváb családnevet, illetőleg 4 sváb katolikus egyént találunk a keresztelési bejegyzések között. Mind a négy új sváb telepes lehetett. A következő 1735. év folyamán 12 sváb katolikus szerepel a keresztelési anyakönyvben, és pedig férfiak és nők vegyesen. A 12 személy közül, családnevükből következően, Mezőfényről költözhetett 2, Erdődről 1, valamelyik sváb községből 2, régi nagykárolyi lakos lehet

¹ E helyt kell kifejeznem hálás köszönetemet Károlyi László gróf urnak, a ki a gróf Károlyi nemzetség levéltárában való kutatást kegyesen megengedte; Eble Gábor urnak, a ki az adatgyűjtésben megbecsülhetlen segítségemre volt és dr. Jambrikovits László levéltáros urnak, a ki a grófi engedélyt számomra kieszközlte, valamint a szatmári egyházmegye azon plébános urainak, a kik a következő részhez az adatokat rendelkezésemre bocsájtották és megadták.

1 és külföldről való új sváb telepes lehet köztük 6, mivel ezeknek a családnéve eddig még egy sváb községben sem fordult elő. A sváb lakosok száma tehát, a mint a keresztelesek gyér volta mutatja, nagyon kevés volt.

Hosszú idő után 1736-ban akadunk ismét nagykárolyi sváb összeírásra. E szerint adófizető sváb mesterember volt ezen időben a városban 8, a kik közül régi 3, Mezőfényről és Nagymajtényből költözött be 1—1, új telepes pedig 3.

Az 1736—1743-ig terjedő kereszteleési anyakönyvekben 43 olyan sváb katolikus szerepel, a kiknek a családnéve eddig még nem fordult elő Nagykarolyban. Ezek közül 15 a szomszédos sváb községekből jött, 28 pedig külföldről telepedett.

Az 1744-iki összeírás 7 sváb mesterembert említ Nagykarolyban: régi 2, Erdődről költözött 1, új telepes 3.

Az 1744., 1745., 1746. és 1747-iki kereszteleési anyakönyvek szerint az új családnevek tulajdonosai közül (= 93) más sváb községekből érkezett 52, külföldről telepedett 41 (1744: 10, 1745: 11, 1746: 5, 1747: 15).

Egy magyarnyelvű feljegyzés szerint 1747. jan. 8-án 14 új sváb lakos érkezett Nagykarolyba: a különböző sváb községekből 11, új telepes 3. Egy 1747-iki csonka összeírás (148 összlakossal szemben) 19 sváb férfit sorol fel, a kik közül régi 10, költözött 7, külföldről telepedett 2. A szintén csonka, de az előbbinél bővebb 1748-iki összeírás 71 nagykaroly sváb gazdáról emlékezik meg; van köztük 51 régi, 14 költözött és 6 új telepes. Az összes gazdák száma 210.

Az 1748. és 1749-iki kereszteleési anyakönyvekben szereplő svábok közül más községekből érkezett 12, külföldről telepedett 18 (1748: 7; 1749: 11).

Az 1734—1749-ig felsorolt anyakönyvi és összeírási adatok arról tanuskodnak, hogy ezen 15 év leforgása alatt úgy a szomszédos sváb községekből való beköltözések, valamint a külföldről történt telepítések megszakítás nélkül folytak. Úgy szólván egy perczig sem szünetelt a sváb költözők és telepedettek tódulása Nagykarolyba, mint központba. Fenti adataink szerint ezen 15 év alatt 114 felnőtt sváb lakos telepedett a külföldről Nagykarolyba. Sokkal nagyobb természetesen azoknak a száma, a kik a környékbeli sváb falvakból költöztek a városba.

Nagyobb arányokat öltött Nagykarolynak sváb telepeseikkel való benépesítése 1750-től kezdve. Ezen év április 27-én állította ki ugyanis Károlyi Ferencz Therfelin (Dörflin) Antal számára azt a latinnyelvű útlevelet, a melylyel nevezett sváb a sváb Schwarzwaldba utazzék, hogy onnan svábokat hozzon Magyarországra Károlyi Ferencz birtokaira. Dörflin Antal maga is újonnan, vagyis nem régen telepedett sváb lehetett, mivel családnéve addig egy sváb községben sem fordult elő. A »Schwarzwald« nevet bizonyára nem kell a szorosan vett Schwarzwald vidékére értelmezni, minden valószínűség szerint Württemberg azon része értendő alatta, a honnan az eddigi

összes telepések kikerültek, vagyis az Iller folyótól nyugatra elterülő vidék.

Van egy másik latinnyelvű útlevelünk is Károlyi Ferencztől 1750 december 28-áról Hoch Mihály nagykárolyi sváb lakos részére. Hoch Mihály szintén új sváb telepés volt, legalább erre enged következtetni családneve, a melylyel 1750-ig sehol nem találkoztunk. Az útlevél szövege szerint Hoch maga kérte a gróftól ezen okmány kiállítását, minthogy a sváb földön van még néhány követelése, a mely itteni gazdaságának felállítására szükséges. Károlyi Ferencz azon utasítással adja át a kérelmezőnek a jelen útlevelet, hogy többeket is, különösen pedig mesterembereket, hozzon magával a grófi birtokra, a melyek többrendbeli telepítés befogadására is képesek.

Rácz Demeter jószágkormányzó 1751 márczius 14-én kelt magyarnyelvű rendeletében tudtára adja mindazoknak, a kik Nagykarolynak »Hajdúváros« nevű részében megtelepedtek és megtelepednek, hogy az uraságnak évi két német (rajnai) forint földadót kötelesek fizetni, a mely összegben a vármegyei adó is bennfoglaltatik. Évente háromnapi munkával és minden termésük után kilenczeddel tartoznak. A kik pedig idegen vármegyéből jönnek, azok két évig szabadok lesznek minden adótól és tehertől, ha állandó jó házakat építenek. A ki a városból el akar költözni, az tartozásának és a füstpénznek megfizetése után eladhatja házát és elmehet. Ha korcsmaházat építenek maguknak, úgy az övék lehet a kocsmajövedelem. Az új lakosoknak külön bírájuk lesz.

Rácz Demeter rendeletét mintegy kiegészíti és megerősíti Károlyi Ferencznek a nagykárolyi svábokkal 1752 július 2-án kötött ugyancsak magyarnyelvű egyezsége. A bevezető sorokban világosan megmondja a gróf az egyezés indító okát és célját: a város pusztaságát megtekintvén, azért egyezett meg az itt lakó svábjaival, hogy annyiival is inkább megszaporodhassanak s megmaradhassanak benne a lakosok. Az egyezés szerint minden egyes jószággal bíró ember évi tizenkét rajnai forintot, a jószággal nem rendelkező gazda pedig évi tíz rajnai forintot fog fizetni vármegyei adóra és urasági földadóra együttevée. Mindenféle őszi és tavaszi terményből kilenczedet kötelesek adni s évente egy-napi munkával tartoznak az uraságnak. Az egész város közönsége köteles a beszállásolt katonák számára alkalmas házat építeni s kenyérnek és abraknak bizonyos számú köből búzát és zabot vetni. A ki pusztá telekre új házat épít, az háromévi adómentességet élvez az uraság részéről. Hidak, gátak, árkok csinálásával, valamint egyéb, a közjóra vonatkozó munkákkal ezentúl is tartoznak.

A fent említett két útlevel, Rácz Demeter jószágkormányzó rendelete és a grófi egyezség Károlyi Ferencz egy és ugyanazon eszméjének megvalósítására szolgáltak. Ez az eszme Nagykároly városnak sváb telepésekkel való megültetése volt.

Az első útlevel 1750 ápr. 27-én, a második 1750 decz. 28-án kelt. Az első útlevel birtokosa tehát legjobb esetben csak 1750 nyarán vagy őszén, a második útlevel tulajdonosa pedig csak 1751 tavaszán érkezhettek meg az új sváb telepésekkel Nagykárolyba. Ezen nézetünket egy fennmaradt aratási jegyzék és az anyakönyvi adatok is teljesen igazolják.

Az aratási jegyzék 1750 nyaráról szól s szerinte az aratók közt csak 4 új telepes volt. Ez azt bizonyítja, hogy az első útlevel birtokosa aratásig még nem érkezhettek vissza Nagykárolyba az új jövevényekkel. A nyár derekán vagy ősszel azonban bizonyára megjöttek az új lakosok, mivel az 1750-iki keresztelési anyakönyvben a szomszédos sváb községekből költözöttek száma 6, a külföldről telepedetteké pedig 24. A második útlevel tulajdonosa is megérkezhettek 1751 tavaszán a behozott svábokkal, minthogy ezen év keresztelési anyakönyvében a 14 beköltözettel szemben 42 új telepes fordul elő. A következő években mindinkább kevesebb a külföldről telepedettek száma, a keresztelési anyakönyvek szerint: 1752: 21; 1753: 10; 1754: 4; 1755: 1; 1757: 3; 1758: 3; 1759: 5. Valószínű, hogy az 1752-től kimutatott új telepesek nagyobb része szintén 1750 és 1751-ben jött, csak nem szerepel előbb az anyakönyvekben. Az 1750—1759-ig terjedő keresztelési anyakönyvek tanúsága szerint tehát 113 felnőtt sváb lakos érkezett a régi sváb herczegség területéről Nagykárolyba.

A szomszédos sváb községekből való átköltözés és a külföldről való telepítés 1760-tól fogva sem szűnt meg, de nem volt oly nagymérvű, mint az 1750-es évek elején. Így egy 1760-iki összeírás szerint, a mely épület- és tűzifát kérő sváb gazdának a neveit tartalmazza, az 56 kérelmező közül beköltözött van 8 és új telepes 5, a többi 43 régi nagykárolyi lakos. Az 1760-iki keresztelési anyakönyvben 4, az 1761-ikiben pedig 5 külföldről telepedett fordul elő. Semmivel sem erősebb a költözöttek és telepedettek aránya egy 1762-iki magyar nyelvű jegyzékben, a mely a nagykárolyi határban a Mezőpetri felé eső ugarföldek felosztását adja. A 120 sváb gazda közül más sváb községből költözött 14, új telepes 12. Az 1762—1772-ig terjedő keresztelési anyakönyvekben is csak mindössze 28 olyan sváb lakos szerepel, a ki külföldről érkezett. Feltűnően kevés az új telepesek száma az 1773-iki összeírás sváb gazdái között: 231-ből 184 régi, 31 költözött és csak 16 külföldről telepedett. Sokkal

erősebb az új telepesek aránya ugyanezen összeírás sváb zsellérei között: 120-ból 70 régi, 18 költözött és 32 új telepes. A dolog magyarázata igen egyszerű: az új telepesek nagyobb része anyagi eszközök hiányában nem lehetett azonnal gazda.

Az utolsó nagykárolyi összeírás, a mely még tárgyalásunk körébe esik, 1774 okt. 13-ról való. Ránk nézve annyiban bír fontossággal, a mennyiben világos képet nyújt a nagykárolyi svábság számarányáról a magyarsággal szemben. Volt ezen időben Nagykárolyban: 18 örökös és 372 szabad költözésű jobbágy (gazdák), 347 házzal bíró zsellér és 148 lakó (=885). Sváb volt ezek közül: 231 gazda és 121 zsellér, vagyis 885 férfi lakosból 352. Anyagilag azonban már ekkor is sokkal jobb helyzetben voltak a svábok, mint a magyarok. A gazdáknak abszolút többségét alkották (372-ből 231), lakó pedig nem volt köztük. Az 1774-iki összeírás telepítés szempontjából nem mutat fel különbséget az 1773-ikival szemben: az egészben 1 gazda telepedett külföldről.

Az utolsó 15 év eredményeit összegezve, megállapíthatjuk, hogy 1760—1774-ig 103 felnőtt sváb telepes érkezett külföldről Nagykárolyba.

Az eddig említett községeken kívül az 1740-es évektől fogva 1815-ig folyton újabb és újabb falvakat látunk részint átköltözés, részint külföldről való telepítés folytán sváb községekké átalakulni. Nemcsak Károlyi Ferencz gróf életében, hanem fia, Antal és unokája, József, alatt is tart ez a telepítési folyamat, a mely nem szorítkozik kizárólag Szatmár megyére, hanem a szomszédos Ugocsa és Szilágy megye egy-két községére is kiterjed.

Károlyi Ferencz uralma alatt (1743—1758) még a következő községekbe telepedtek sváb lakosok:

*Túrterebes*¹ anyakönyvei szerint már 1745-ben voltak itt svábok. Számuk azonban a keresztelesekből következtetve 1763-ig nem igen lehetett nagy. Az 1763-iki kereszteleési anyakönyvben szereplők közül más sváb községből költözött 15, új telepes ugyancsak 15. Az 1745—1774-ig terjedő időben az anyakönyvek alapján külföldről telepedett 35 felnőtt egyén. A sváb községek közül különösen Nagymajtény, Erdőd és Krasznabéltek adott Túrterebesnek sváb lakosokat.

*Vállaj*² 1742-ben még nem volt sváb község, de 1749 jan.-ban, a mint ez egy Károlyi Ferenczhez intézett magyarnyelvű folya-

¹ Régi ugocsamegyei nagyközség, plébániája és anyakönyvei 1745 óta. Lakosai 1910-ben: róm. kath. 2333, gör. kath. 999, ref. 771, izr. 274.

² Szatmármegyei kisközség Nagykárolytól északnyugatra, anyakönyvei 1751-től. Lakosai 1910-ben: róm. kath. sváb 1718, gör. kath. 684, ref. 260, izr. 20.

modványból kitűnik, már körülbelül 40 sváb gazdája volt és csak 9—10 magyar. Az 1751—1765-ig szóló anyakönyvek szerint az új sváb telepesek száma 26, a szomszédos községekből, különösen pedig Csanálosról, költözötték sokkal nagyobb. Az 1766-iki összeírás 68 sváb gazdát és zsellért említ, a kik közül régi vállaji lakos 22, más községekből költözött 42 (Csanálosról 21), és új telepes csak 4. Az 1766-tól 1775-ig terjedő időben is csak mindössze 6 külföldről telepedett van.

*Szakaszra*¹ 1749-ben telepedtek az első sváb lakosok, a mint ezt egy 1767 okt. 14-iki összeírás világosan mondja. De tűzvész folytán a régebbi anyakönyvi adatok elpusztultak, úgy hogy csak az 1770-iki összeírásban akadunk először a szakaszi sváb lakosok nevére. Ezen összeírás szerint a családnevekből következtetve más sváb községből költözött 35 gazda (Krasznabéltekről 12), új telepes 6. A szakaszi 42 adóköteles gazda közt 41 volt sváb és 1 oláh. Külföldről a következő 20 év alatt csak egy férfi telepedett le: 1780-ban. Az 1786 jún. 23-iki verekedési per szerint a községnek 44 sváb férfilakosa volt, a kik közül régi 30 és más sváb községből költözött 14.

*Tasnádra*² 1750-ben báró Bánffy Farkas, 1757-ben pedig id. Vay László telepített sváb lakosokat. Az 1754—1774-ig terjedő anyakönyvek szerint külföldről telepedett 38 felnőtt sváb férfi a községbe, a szatmármegyei sváb helységekből, különösen pedig Nagykárolyból és Mezőpetriből sokkal többen költöztek be.

*Gilvácson*³ a nagymajtényi anyakönyvek szerint 1751-ben már voltak sváb lakosok. Az 1760-iki fajegyzék 32 sváb férfilakosról emlékezik meg. Ezek közül más sváb községekből költözött 23 (Nagymajtényből 14), külföldről való új telepes 9. Az 1766-iki összeírás 35 sváb gazdája közül régi 21, beköltözött 11 (Nagymajtényből magából 8), új telepes 3. Az egyetlen zsellér is Nagymajtényből való. Gilvác, tehát majdnem teljesen a tőszomszédos Nagymajtényből nyerte sváb lakosait. Csak még az 1774-iki nagymajtényi anyakönyv tud egy gilvácsi új telepesről.

*Kálmándon*⁴ a kaplonyi anyakönyvek szerint 1752-től vannak svábok. Ezen anyakönyvek alapján 1752—1756-ig a külföldről Kálmáandra települtek száma 22, a szomszédos sváb községekből (különösen Csanálosról és Nagykárolyból) költözötték jóval nagyobb. Az 1760 jan. 24-iki fajegyzék szerint régi kálmándi sváb férfi van 13, beköltözött 27, külföldről telepedett 8 (= 48). Az 1766-iki összeírás 68 férfilakosa közül régi 41, beköltözött 19, új telepes 8. Az 1744 aug. 17-iki jegyzék 66 sváb gazdája közül külföldről csak 4 telepedett be, a 4 zsellér közül pedig 2.

*Királydarácznak*⁵ a nagymajtényi anyakönyvek szerint 1753-ban

¹ Kisközség, Erdődtől délre, 1749—1771 Krasznabéltek fiókegyháza, 1771—1779 önálló plébánia, azután 1817-ig Krasznasándorfalu filiája. Lakosai 1910-ben: róm. kath. sváb 580, gör. kath. 254, izr. 19.

² Szilágymegyei nagyközség, lakosai: róm. kath. 1720, gör. kath. 1080, ref. 1595, izr. 670.

³ Kisközség Nagymajtény mellett, lakosai: róm. kath. sváb 498, gör. kath. 127, ref. 32.

⁴ Kisközség, Nagykárolytól északra, Kaplony filiája 1804-ig. Lakosai: róm. kath. sváb 1059.

⁵ Nagyközség, Nagykárolytól délkeletre. Lakosai: róm. kath. sváb 1026, gör. kath. 1158, ref. 535, izr. 157.

már voltak sváb lakosai. A királydaróczi anyakönyvek alapján pedig 1757-től fogva egy pár éven át más sváb községekből, különösen Nagymajtényből, beköltözött 29 és külföldről betelepedett 22 sváb férfi. Az 1760-iki fajegyzék szerint 53 sváb férfilakosa van a községnek, a kik közül régi 32, beköltözött 12, új telepes 9.

Károlyi Antal gróf idejében (1758—1791) nyolcz sváb község alakult.

*Krasznasándorfalunak*¹ az 1767 okt. 14-iki összeírás szerint 62 gazdája volt. Ezek vagy mindnyájan, vagy legalább is kevés kivétellel svábok voltak, mivel róm. kath. papot kérnek maguknak s ideiglenesen az oláh templommal is beérik. Az első névszerinti összeírás 1770-ből való. E szerint a különböző sváb községekből beköltözött 33, a külföldről telepedett 22 sváb gazda (= 55). Az 1774 szept. 12-iki összeírás 54 gazdája közül külföldről települt csak 4 van, a szőlőtulajdonosok közül pedig 4. Fordul elő még egy új telepes az 1779-iki anyakönyvben.

*Mérkre*² 1772-ben költözött az első sváb lakos, a kit azonban a magyarok családostúl s mindenestül a község határára vittek ki. Károlyi Antal embereinek beavatkozására sikerült csak visszamennie. A vállaji 1773-iki anyakönyv már 9 mérki sváb lakosról emlékezik meg, a kik valamennyien a szomszédos sváb községekből költöztek be (Vállajról, Csanálosról, Nagykárolyból és Kálmándról). Az 1774 okt. 4-iki összeírás szerint volt Mérken: 55 gazda, 7 zsellér és 4 lakó. Sváb volt köztük 16 gazda, a kikből csak 1 települt külföldről, a többi 15 a vidékről költözött be.

*Krasznaterebesen*³ a nagymajtényi anyakönyvek tanúsága szerint 1772-től vannak sváb lakosok. Az 1773-iki kereszteselési anyakönyvben 11 más sváb községből beköltözött és 1 külföldi telepes fordul elő, mint krasznaterebesi lakosok. Az 1774-iki kereszteselési anyakönyv 12 beköltözött és 5 új telepes krasznaterebesi sváb lakost említ. A beköltözöttek túlnyomó része Nagymajtényből való. Az 1775. jan. 19-iki összeírás 84 gazdája, 2 zsellére és 13 lakója közül van 9 sváb gazda, a kikből 4 régi lakos, 4 beköltözött és csak 1 új telepes.

*Nagyszokondnak*⁴ 1779-ben már voltak sváb lakosai, a mint ez gróf Károlyi Antal birtokainak 1779. évi kimutatásából, továbbá a krasznasándorfalusi anyakönyvekből kitűnik. Az 1779—1794-ig szóló anyakönyvekben 52 olyan nagyszokondi sváb szerepel, a kik a szomszédos sváb községekből költöztek be és csak 6 külföldről települt. A beköltözöttek legnagyobb része Krasznabéltokról és Krasznasándorfaluból származik. Az 1779. évi birtokkimutatás szerint a községnek 45 házzal bíró gazdája volt.

*Szinjaluban*⁵ 1780. jan.-ban már voltak sváb telepések, a hogyan

¹ Kisközség, Erdődtől délre, anyakönyvei 1779-ből. Lakosai: róm. kath. sváb 530, gör. kath. 31, izr. 30.

² Kisközség, Nagykárolytól északnyugatra, Vállaj filiája 1834-ig. Lakosai: róm. kath. sváb 1261, ref. 840, gör. kath. 365, izr. 79.

³ Kisközség, Nagymajténytől keletre, 1789 óta plébánia. Lakosai: róm. kath. sváb 810, gör. kath. 939, ref. 70, izr. 41.

⁴ Kisközség, Erdődtől délre, Krasznasándorfalu filiája. Lakosai: róm. kath. sváb 54,8 gör. kath. 88, izr. 26.

⁵ Kisközség, Erdődtől keletre, Alsóhomoród filiája 1861-ig. Lakosai: róm. kath. sváb 855, gör. kath. 360.

ezt Mlinaricz Antal jószágkormányzónak gróf Károlyi Antalhoz intézett levele bizonyítja. Van egy magyarnyelvű telepítési szerződésünk is, a melyet Mlinaricz jószágkormányzó 1780 ápr. 24-én kötött 4 jövevény némettel (svábbal?), a kik Szinfaluban telepedtek le. Az 1780 decz. 25. összeírás szerint a különböző sváb községekből beköltözött 28, külföldről telepedett 7 gazda (= 35), s még tervbe volt véve 13 gazdának a jövetele. Az 1781—1799-ig terjedő alsó-homoródi anyakönyvek szerint 17 sváb telepes érkezett külföldről Szinfaluba 67 beköltözöttel szemben. Találkozunk még egy új telepessel egy 1785 febr. 8. periratban.

*Alsóhomoród*¹ (régbben Rentehomoród) az 1779. évi birtokkimutatás szerint még tiszta oláh község (28 gazdával), svábok csak 1781 óta laknak benne. Az 1781—1800-ig szóló anyakönyvekben 32 külföldről érkezett telepest találunk. A szomszédos sváb községekből beköltözöttek száma nem sokkal nagyobb: 48, a mi mindenesetre a külföldről való telepítés nagy arányáról tanuskodik. A beköltözöttek nagy része Szinfaluból jött.

*Barlafaluba*² a plébánia történeti feljegyzései szerint (historia domus) 1784-ben költöztek az első sváb lakosok és pedig Krasznasándorfaluból 15, Krasznabéltekről 12, Erdődről 11, Szinfaluból 3 és Szakasról 2, összesen 43 férfi. Az 1785—1799-ig terjedő anyakönyvekben a rendelkezésemre bocsátott adatok alapján 17 külföldről jött telepes szerepel 53 beköltözöttel szemben. Krasznasándorfalu és Krasznabéltek adta a legtöbb beköltözöttet.

*Szaniszló*³ a mezőpetrii anyakönyvek szerint 1786-ban kapta első sváb lakosait. A nagykarolyi jószágkormányzó 1788 júl. 11-én már azt jelenti Károlyi Antal grófnak, hogy Szaniszlón majdnem 40 sváb telepes szolgál az oláh és magyar jobbágyok mintaképeül munkában és szorgalomban. Az 1786—1797-ig terjedő mezőpetrii keresztelési anyakönyvekben 15, az 1800—1802-ig szóló szaniszlói keresztelési anyakönyvben pedig 8 olyan szaniszlói lakost találunk, a ki külföldről érkezett. Igen nagy a száma a szomszédos sváb községekből, különösen Mezőpetriből és Nagykarolyból, költözőknek.

Károlyi József gróf idejében (1791—1803) hat sváb község keletkezett.

*Zajlára*⁴ az 1790-es évek elején mehettek az első svábok, 1793-ban már ott voltak. Az 1793-iki anyakönyvben 8 beköltözött és 1 külföldről települt, az 1794-ikiben pedig 16 beköltözött és 3 új telepes fordul elő.

*Józsefházára*⁵ az 1798 nov. 23-iki összeírás szerint: 1794-ben költözött az első 3 sváb gazda a régebbi sváb községekből, 1795-ben

¹ Kisközség, Erdődtől keletre. Lakosai: róm. kath. sváb 768, gör. kath. 56, ref. 22, izr. 87.

² Kisközség, Erdődtől keletre. Lakosai: róm. kath. sváb 324, gör. kath. 1149, izr. 70.

³ Nagyközség, Nagykarolytól délnyugatra, Mezőpetri fiúja 1800-ig. Lakosai: róm. kath. sváb 1826, gör. kath. 2099, ref. 703, izr. 158.

⁴ Kisközség, Szatmárnémetitől északra. Lakosai: róm. kath. sváb 460, gör. kath. 95, ref. 40, izr. 12.

⁵ Kisközség, Szatmárnémetitől keletre. Lakosai: róm. kath. sváb 401, gör. kath. 647, ref. 353, izr. 19.

a külföldről telepedett 1, 1796-ban beköltözött 5, 1798-ban pedig szintén beköltözött 4 sváb gazda (= 13). Az 1808-iki anyakönyvben 3, az 1809-ikiben pedig 4 külföldről települt szerepel. A beköltözés persze ezen időben is tovább folyik.

*Nántú*¹ a krasznabélteki anyakönyvek szerint 1795-ben már voltak sváb lakosok. Ezen anyakönyvekben 1795—1817-ig a rendelkezésemre bocsátott adatok alapján mindössze csak 3 külföldről települt nántúi lakos fordul elő. A beköltözöttek száma ugyanezen időben 63 volt. A legtöbben Krasznabéltekről jöttek.

*Csomaközre*² a mezőfényi anyakönyvek szerint 1795-ben költöztek az első svábok. Ezen anyakönyvekben 1795—1799-ig mindössze csak 3 külföldről települt csomaközi lakos szerepel. A szomszédos sváb községekből 65-en költöztek be, legtöbben Mezőfényről. Az 1800., 1801. és 1802-iki szaniszlói anyakönyvekben a beköltözötteken kívül csak 2 külföldről telepedett csomaközit találunk.

*Kisdengeleg*³ sváb lakosai Mezőpetriből költöztek be 1800-tól fogva. Számuk igen csekély lehetett. A mezőpetrii anyakönyvek 1800—1820-ig csak 9-ről emlékeznek meg (1800: 2, 1813: 3, 1816: 1, 1819: 1, 1820: 2).

*Nagymadarász*⁴ már 1749-től fogva egy pár éven voltak svábok, de csekély számuk és rövid tartózkodásuk miatt nem érdemelnek különösebb figyelmet. Tulajdonképpen 1801-ben költöztek sváb lakosok nagyobb tömegben a községbe. Az erdődi anyakönyvek szerint 1801—1810-ig a szomszédos sváb községekből 81 sváb lakos költözött Nagymadarászra, külföldről csak 11 telepedett be. A beköltözöttek legnagyobb része Erdődről jött.

Károlyi József utódai alatt (1803-tól) két sváb község alakult.

*Mezőteremre*⁵ 1810-ben költöztek az első svábok. Az 1810—1816-ig terjedő nagykárolyi anyakönyvekben 37 beköltözött és csak 5 külföldről települt mezőteremi sváb lakos fordul elő. A beköltözöttek leginkább Nagykárolyból származnak.

*Tasnádszántó*⁶ volt a legutolsó sváb telepítés. A plébánia története szerint 1815-ben jöttek ide az első sváb lakosok a Becskycsalád felhívására. Anyakönyvi adataink csak 1829-ből vannak. Ezek szerint 1829—1834-ig a szomszédos sváb községekből beköltözött 33, külföldről csak 2 sváb lakos telepedett. Nagyonbbrészt Nagykárolyból és Mezőpetriből jöttek a beköltözöttek.

¹ Kisközség, Krasznabéltektől délre, a melynek filiája 1850-ig. Lakosai: róm. kath. sváb 374, gör. kath. 481, ref. 39, izr. 35.

² Kisközség, Nagykárolytól délnyugatra, Szaniszló filiája 1840-ig. Lakosai: róm. kath. sváb 1367, gör. kath. 619, ref. 155, izr. 33.

³ Kisközség Mezőpetri mellett, melynek filiája. Lakosai: róm. kath. sváb 241, izr. 6.

⁴ Nagyközség, Erdődtől északra, a melynek filiája 1886-ig. Lakosai: róm. kath. sváb 333, gör. kath. 1601, ref. 18, izr. 36.

⁵ Kisközség, Nagykárolytól délre, a melynek filiája 1860-ig. Anyakönyvei 1834 óta. Lakosai: róm. kath. sváb 1546, gör. kath. 712, ref. 74.

⁶ Szilágymegyei nagyközség, Tasnádtól északnyugatra, a melynek filiája 1829-ig. Lakosainak összes száma 2532. Ezek közül róm. kath. sváb 700 körül, gör. kath. 1400 körül, a többi ref. és izr.

Tárgyalásunk végéhez jutottunk. Az 1712-ben megkezdett telepítési munkálat egy teljes század leforgása alatt (1815) lett csak befejezett egész. Egy évszázad munkájának eredménye az a 31 sváb község, a mely Szatmár (28), Szilágy (2) és Ugocsa (1) vármegyék területén fekszik. A 31 község sváb lakossága az 1910-iki népszámlálás alapján 38.960 lélek. Anyanyelvüket ma sem felejtették el a telepesek utódai, szívesen beszélik ezt különösen családi körben. Anyanyelvük mellett azonban mindnyájan tudnak magyarul. Szívben és meggyőződésben magyarokká lettek, a mint az első nagy telepítőnek és hazafias utódainak nagy lelkéhez a gyanúnak még árnyéka sem férhet, mintha ezen telepítésekkel a bécsi kormány németesítő politikáját támogatták volna. Szorgalmas, becsületes jobbágyokat kerestek a kipusztult vagy elköltözött magyarság helyébe. Telepítési munkálatukkal nem politikát akartak csinálni, hanem mint jó gazdák jártak el. Céljukat el is érték, a sváb telepesben megtalálták azt, a mit kerestek. A sváb jövevény nemcsak földesurának adózott hűségesen, hanem maga is gyarapodott vagyonban. A sváb jólét közmondásos Szatmár megyében, a sváb falvak tisztaságukkal és szép, nagy házaikkal díszére válnak a vármegyének.

A nagy munka pedig Károlyi Sándort dicséri. Utána a betelepítés a külföldről mindinkább gyöngült s a sváb telepítés már az itteni sváb községekből táplálkozott.

Dr. Vonház István.

Történeti irodalom.

Angyal Dávid: Szalay László emlékezete. Születése 100. évfordulója alkalmából. A M. Tud. Akad. elhunyt tagjai fölött tartott emlékbeszédek. XVI. 11. Budapest. 1914. 8° 73 l.

Az elmúlt esztendőben legutóbbi »nagy körünk« két nagy férfjának századik születési évfordulóját ünnepeltük: báró Eötvös Józsefét és Szalay Lászlóét. A két jó barát közül a szélesebb körű érdeklődés Eötvös felé fordult, a kit mint szépirót, philosophust, publicistát, mint hazai tanügyünk alapvető munkását és politikust a legkülönbözőbb körök ünnepeltek. Szalay László nem volt ennyire sokoldalú és nem volt annyira szerencsés. Szépirodalmi munkásságát korai virágzásában megakasztotta a fagyasztó rideg kritika. A politikus csak két országgyűlésen jelent meg: az 1843—44. országgyűlésen és az 1861-ikén. A publicista csak egy évig vezette a »Pesti Hírlap«-ot. A diplomata működése sem tartott tovább. Élete hányatott 51 évének többi ideje a tudós, a történetíró munkásságának volt szánva. Ez magyarázza meg, hogy az ő emlékét elsősorban tudós körök: az Akadémia, a Kisfaludy-Társaság és társulatunk elevenítették meg. Mi is áldoztunk a kegyelet oltárán, a mikor mult évi október 26-iki ülésünket a nagy férfiú emlékezetének szenteltük.¹ A jelen sorokkal — halála ötvenedik évfordulójának előestéjén — még egy szerény babérlevelet akarunk az emlékezés koszorújába fűzni.

»Nem a tömegek vállán, — írta róla Csengery Antal — s még csak nem is pártok viszonyában szólalt fel; hanem zajtalanul, majdnem egybeköttetés nélkül, a gondviselésbe vetett hittel s mély meggyőződéssel elvei felől, a tudomány observatoriumából lépett ki a haladás ügyének nem annyira vezérletére, mint inkább útbaigazítására.« A reformkorszaknak ő volt a tudósa. A küzdelem viharában csúfolták is érte, különösen a mikor a »Pesti Hírlap« hasábjain Kossuth gyújtó cikkei után mélyen szántó higgadt elmélkedéseket írt, de Szalay megfelelt az élczelődésre e kérdéssel: »hány gyűszű tudományt nyelhet el az ember journalistai képességének, ezen alkalmasint bennszületett eszmé-

¹ Az emlékbeszédet dr. Pethő Sándor tartotta: Szalay László emlékezete. Megjelent *Sorsok* cz. könyvében.

nek veszélyeztetése nélkül? s melyik pontján válik akadálylá a tudomány, ballast-tá, melyet a szerkesztési sajkából ki kell vetni, hogy az el ne merüljön a könnyút talán irgalmasabban ringató hullámok között». Az ilyes élczelődések és támadások nem zavarták el a különben érzékeny lelkű Szalayt arról az útról, a mely meggyőződése szerint a helyes volt.

Tudós volt és tudós maradt. S ha bepillantunk korának mozgató rugói közé, bámulva látjuk, hogy a hol tudományos alapra szükség volt, azt Szalay László adta meg. Nem olyan tüneményes e tekintetben sem a feltünése, sem a szereplése, mint Széchenyié, de munkássága rendszeresebb. Széchenyin mindvégig meglátszik, hogy autodidacta, Szalay már neveltetésénél fogva rendszeres. Felszólalása a városi reform kérdésében általános feltünést keltett. Czikkei a »Pesti Hírlap«-ban a centralisták programjának minden egyes pontját megvilágították. Elvei a felelős kormányrendszerről Kossuthra is hatással voltak. Tanulmányai a büntető eljárásról és az esküdtszékről alapul szolgáltak a büntető törvénykönyv tervezetének. Saját párthívei, a centralisták, Kossuth és Deák egyformán a legkomolyabban méltatták érveléseit és sokat adtak véleményére. Ez a magyarázata, hogy ámbár csak rövid ideig volt követ, a kor törvényein mégis erősen látszik az ő hatása. Képzettsége szinte praedestinálta a codificálásra; Deák is ott szánt neki szerepet, a mikor a szláv mozgalmak és a frankfurti parlament más szerepkörbe szóltatták. A németiség szövetségében kellett védekezni a szláv törekvések ellen és Szalayt küldték ki, hogy a frankfurti parlamentben Magyarországot képviselje. És a hol a külföldön megjelent, jellemével és tudásával mindenütt tiszteletet ébresztett maga és nemzete iránt. Államférfiak és tudósok egyaránt méltányolták és nagyrabecsülték. Száműzetésében az a megtiszteltetés érte, hogy Valais kanton megbizta polgári törvénykönyvének átdolgozásával. Akkor azonban Szalay erejének javarészét már a történetírás kötötte le.

Életének nemzetünk szempontjából három nevezetes korszaka volt: a reformországgyűléseké, a frankfurti követsége és a történetíróé.

Angyal Dávid előttünk fekvő szép emlékbeszéde, a melynek egy része a Szalay alapította »Budapesti Szemle« ez évi januári és februári füzetében is megjelent, tulajdonkép két részből áll. Az egyiket szerzője a Kisfaludy-Társaság 1913 november 5-iki ülésén olvasta fel s az ifjú Szalayval, a szépíróval foglalkozik, a másikat az Akadémiában mutatta be az 1913 december 1-én tartott ünnepélyes ülésen. Ez utóbbi foglalkozik Szalayval a centralisták közt, a diplomáciai küldetessel és a történetíróval

Szalay Angyalban kitűnő méltatóra talált, a ki sok tekintetben lelki rokonságban áll vele. Különös szeretete a szépirodalom iránt fogékonyrá tette őt arra, hogy Szalay ifjúkori, később abbamaradt szépirodalmi kísérleteit, életének és működésének ezt a kevéssé ismert szakát kellően megvilágítsa és Szalay későbbi fejlődésével kapcsolatba hozza. Mint történetíró főképp azokkal a korokkal foglalkozott, a hol Szalay is már önállóbb és eredetibb. Higgadt komolysága, egyszerű, nemes stylusa is szóvirágok és heves költői hevület nélkül, de mégis válogatott szép fordulatokkal, méltó Szalayhoz, a ki soha sem a szónoki pathoszsza vagy virágos nyelvezetével, hanem beszédeinek és írásainak tartalmával és logikai szépségeivel akarta magának megnyerni hallgatóit és olvasóközönségét.

Az értekezés harmadrésze a történetíróval foglalkozik. Szalay 1849 őszén lett történetíróvá. Hazájának szomorú sorsa és a magáé terelték erre az útra. De a történetírói hajlam és képességek meg voltak benne már előbb is. Már 1838/39-ben a külföldön magyar történelmi vonatkozású anyagot gyűjtött, ha nem is magának. Első munkája Kollárról becses történeti milieut adott, a másodikban, melynek címe Codificatio volt, a codificatio egész történetét áttekintette, a mi akkor még radikális politikai irányzatával bizonyos ellentétben állott. A nagy összeomlás után arra a meggyőződésre jutott, hogy nem foglalkozunk eléggé a multtal s elszakadva tőle, a mélységbe ugrottunk. Örömmel fogadta tehát a megbízást, hogy megírja Magyarország történetét.

Angyal végigkíséri nagy művének, a Magyarország történetének írásában. A mű elején persze, távol idegenben Szalay kiadatlan forrásokat nem használhatott, meg kellett elégednie a kiadottakkal. A nagy munkát azonban nyomon követték, illetőleg későbbi részeivel párhuzamosan jelentek meg apróbb értekezések és forrásközlések is.

Nem akarunk azonban a részletekbe bocsájtkozni, nem akarjuk az olvasót fölmenteni attól a kötelezettségtől, helyesebben megfosztani attól az élvezettől, hogy Angyal emlékbeszédét elolvassa. Nem lehet véletlen, hogy az Akadémia, a Kisfaludy-Társaság és a Budapesti Szemle ugyanannak a férfiúnak szavaival róttá le a kegyelet adóját. Mi is első sorban tehát az ő magasröptű fejtegetéseihez fordultunk, a mikor társulatunk tagjaiban Szalay László halálának ötvenedik évfordulója alkalmából még egyszer föl akarjuk kelteni a visszaemlékezésnek mindig fájó, de egyszersmind büszke érzéseit. Száz év előtt született nagyjaink közül ő közelebbről is a miénk volt, főképen a mienk.

—y —r.

Szalay László levelei. Életrajzi vázlattal és megjegyzésekkel ellátva közrebocsájtja dr. báró Szalay Gábor a M. Tud. Akadémia támogatásával. Budapest, Franklin-Társulat. 1913. 8°. IX, 224 l.

Ha nagyjaink levelezését — történelmünk eléggé nem méltányolható forrásait — forgatom, bizonyos megihletődés kísért. Nem a profán kíváncsiság izgat, hogy a bizalmas levelek segítségével a családi szentély arcanumaiba pillanthassak be, — hanem a kegyelet vezérlette tudnivágyás, milyen is volt írójuk a maga valóságában. Igaz, hogy sok nagy politikus nagy színész is és ezeknek pályatársaikhoz írott leveleire illik Eötvös József mély gondolata, »... midőn ír, nem saját, hanem annak a képét adja, a mi lenni akar«; a jelen esetben azonban ez nem fenyeget, mert a levelek őszinte hangja, közvetlen tárgya bizalommal tölt el.

Szalay születésének százéves fordulója, ünnepi alkalom a kötet szülője. Bevezetéssel, rövid, de gondos életrajzzal, munkáinak, valamint a reá vonatkozó főbb irodalmi művek jegyzékével, névmutatóval dr. báró Szalay Gábor, családtag látta el, a kinek a levelek közlését és bő jegyzetekkel való ellátását is köszönhetjük. Ha van, a mit a kötet átolvasása után sajnálunk, — az a teljesség hiánya.

Szalay László Budán 1813. ápr. 18-ikán született. Atyja Szalay Péter, a helytartótanács elnöki titkára, hazafias, gondos nevelésben részesítette, mit a szerető anya, Rudolph Terézia gyöngédsége egészített ki.

1826 végén felkerült Pestre, a hol két éven át a philosophiai tanfolyamot, majd 1828—1831-ben jogot hallgatott. Itt ismerkedett meg a lelkes Horváth István hazafias tanításaival és báró Eötvös Józseffel, elválaszthatatlan hú barátjával, meg az irodalommal is. Ezzel a korról kezdődnek levelei is. Philosophiai tanulmányai nem zárták ki, hogy a szépirodalom terén működjék. Ismeretségbe került Horváth Istvánon kívül ponori Thewrewk Józseffel, Szemere Pállal, Vitkovicscsal, Kazinczyval, majd Kölcseyvel. Verseit később, 1831-ben Bimbók czímen összegyűjtve adta ki.

E korban legerősebb hatása volt reá Szemerének, kihez legtöbb levelét is intézte. Tanulmányai, gazdag ismeretei, őszintesége ajánlották kritikusnak. Szemere biztatására írta tanulmányát a Muzarion III. és IV. részéről. Lelki állapotának — mely akkor inkább komor volt — nem felelt meg ez a munkakör. »Rettentő szárazság kritikára új kritikát írni.« Teljes tudatában van hálátlan szerepének, de nyugodt lelkiismerettel írja 1829-ben Szemerének: »Szívemből szólottam, mindig meggyőződéselem sze-

rint, soha pártok szelleméből; — — lelkem ellenmondást tűrni, erős. Czivakodni soha nem fogok. Gyermekek s pondrók dolga a czivakodás — s Berzsenyivel mondja — a bölcs nyugszik, mint a sárkány a sziklaüregben.«¹

Lelke ifjúsága daczára zsibbadt, vígsághoz nincsen kedve. »Kisfaludy Károly vagy mint önérzettel írja — a mi Kisfaludynk — közelgő vége még szomorúbban hangolta. Szórákozása, öröme az irodalmi olvasmányok, a melyek felejtették lelki bánatát s mint Kazinczynak meg is vallja — elbájolva stilusától — az Erdélyi Levelek »velem egy szép éjtszakát átvirrasztatának.«²

Sötét lelki hangulatát már maga is sokalja. Szemerének küldött kritikáját élénkebb hangon írja, mert »az érettséget affectáló ifjú nevetséges caricatura s így ez a kis Burschismus nem fog ártani.«³ Barátságukat azonban 1830-ban félreértés zavarta meg. Szalayt érzékenysége, ifjú heve, önérzetessége e miatt tartózkodásra készítette, de Kazinczy közbenjárására ő kezdte meg újra az érintkezést Szemerével, mert »Becsületesen gondolt, úgy hiszem, akkor is, mikor szavai nem becsületesek voltak.«⁴ Viszonyuk ez időtől fogva mind bensőbb lett és Szalay büszke is volt Szemere barátságára.

Azonban már nem sokáig működtek együtt. A szépirodalom s a kritika nem kecsegtette sikerrel, — elpártolt tehát tőlük. 1831-ben Szemerének elárulta tervét. »Kedvem és studiumom engem jelenleg más pályára vonz. Kétség kívül, mert vocatióm nem literarius, habár ennek kora megismerésére az is segélhete, hogy az Észrevételek és Bimbók nem úgy fogadtattak, mint reméllém és reménylhetém.«⁵ Még helyes kritikai érzéssel ajánlja Szemerének báró Eötvös Józsefet, »ki literaturánk díszé s nemzetünk kevélysége leendő«, de már keresi ugyanott az összeköttetést Kölcsy Ferenczcel, hogy nála patvaristáskodjék.

Szemere ajánló »tízSORA« megtette a hatást s ezek segítségével Szalay jogi tanulmányai után 1831 végén Kölcsyhez indul. Hálás szívvel, érzékenyen vesz búcsút Szemerétől. »Szalay, az író itt marad. Literaturai praxisom nekem kevés örömekeket ada, de adta Tekintetes Úr barátságát s így meleg részvétellel tekintek vissza.« — Lelke bízik, mert »az ki kevélyen látja magát Szemerétől szerettetve, talán kedves lesz majdan Kölcsynek is«. Nem is csalódott, mert Kölcsy örömmel várta, mert neki szüksége volt íróra, »ki a nyelvet tudományosan érti.«⁶

Csak rövid, de annál tanulságosabb egy-két hónapot töltött Kölcsy oldalánál, mert 1832 februárban már Pesten

¹ U. o. 51. l. — ² U. o. 54. 56. l. — ³ U. o. 55. l. — ⁴ U. o. 58. l. — ⁵ U. o. 60. l. — ⁶ U. o. 65. l.

van s Beöthy Sándor személynöki ítélőmester mellett királyi táblai felesküdt jegyző és Máty József ügyvéd mellett dolgozott. 1833-ban ügyvédi oklevelet szerez és praxist kezd. Mélyíti jogi tanulmányait s hogy mely irányban, azt csak későbbi leveleiből állapíthatjuk meg, mert hosszú hét évi megszakítás van a gyűjteményben. Munkássága már termi gyümölcsét ; 1836-ban a Magyar Tudós Társaság levelező tagja »irodalmi munkássága és nyelvismeretei alapján«.

Gyakorlati pályája azonban nem kötötte le. Lelke ismét erős próbát állott, de 1838-ban már megnyugvással írta Kölcseynek : »elvégre még én vagyok a nyertes, mert egy jó dosis megvetésről rendelkezhetem emberek és viszonyok számára, mely jobb pillanataimban sajnálkozásra megy által, de soha nem gyűlöletre. Ezzel s az úgy nevezett szeretettel felhagytam s ne mondja senki, hogy káromra.«¹ A kellemetlenség azonban nem szegte szárnyát. A hazai jogot a nyugati tudományos eredményekkel akarta felfrissíteni. E célra jogi folyóiratot indít meg és Kölcseyt is kéri, hogy dolgozzék bele. Maga is szorgalmasan tanul és joggal lenézi a compendiumokból élősködő nagyképűeket, »kinek ma egy Handbuch des Staatsrechts tévedett kezébe, holnap az általános politikai reform paripáján találni.«²

Már mint politikai reformer tűnik fel.

Haladására büszkéek Szemere és Kölcsey is : a mi Laczink néven emlegetik leveleikben. Látják gazdag ismereteit, de — Kölcsey szerint — még »felhős érzelem szóll belőle. Küszdésén még nem esett keresztül.« E korbéli tanulmányaiban Kölcsey a maga hatását veszi észre s Szemerének meg is írja : »a levél (t. i. Szalayé, mit Szemere küldött el Kölcseynek) tudományos része saját studiumaim tárgyáról emlékezik«, majd dicsérőleg hozzáteszi : »én Laczinak minden irományaiban mélységet és melegséget találok ; két tulajdon, mik közül az első nálunk igen ritka, a másikkal egyesülve pedig még ritkább.«³ Lelki állapota is javul. 1838-ban jó barátjánál, báró Eötvösnél mulat Borsodban, majd Parádon »egy igen poshadt forrás nymphájának-udvarol. Még ugyanaz évben a Magyar Tudós Társaság a törvénytudományi osztály rendes tagjává választja. 1838/39, majd a következő évben külföldön jár, Németország, Belgium, Franciaország, Németalföld és Anglia nevezetesebb városait kereste fel hogy tanulmányait kibővítse és az Akadémiának magyar történelmi vonatkozású adatokat gyűjtsön.

Ismeretei és dolgozatai felhívták rá a figyelmet s 1840-ben

¹ U. o. 67. l. — ² U. o. 70. l. — ³ U. o. 71. l.

a büntetőtörvénykönyv készítésére kiküldött országos bizottság jegyzője lett. E révén ismerkedik meg nemcsak hazánk politikusaival, köztük Deákkal, hanem a heidelbergi egyetem híres jogtudósával, Mittermayer Károlylyal is. 1843-ban Korpona követeeként küldi az országgyűlésre, de lemond, a mikor 1844 július 1-én a »Pesti Hirlap« szerkesztését vette át, mely ez idő óta mint a centralisták organuma a reformok és haladásunk szükségességét hangoztatja.

Elveik diadalát hozta meg az 1848-iki országgyűlés. Szalay is visszakerül a politikai életbe, mint osztályfőnök Deák igazságügyministeriumában. A kormány csakhamar új teret jelölt ki, Frankfurtba küldte ifj. Pázmándy Dénessel az alkotmányozó nemzetgyűléshez megbízottként. Becsülettel tölti be helyét, de a sikert meggátolja a bécsi ministerium ellenhatása. Közben kitör a szabadságharcz, Szalay tovább hálal diplomatiái útján Párisba, Londonba, Brüsszelbe, s a függetlenségi nyilatkozat kihirdetése után Zürichbe vonul, bevárva az események fordulátát.

A nemzeti katasztrófa erősen lesújtotta, egy-két hét alatt megöszült. Családjától távol, idegenben, bizonytalanságban élt. A magány, aggodalma hazájának sorsa felett történetíróvá tette. »Tanulmányozni fogom nemzetünk történetét, hogy lássam, lehet-e reménylenünk?« — írja Eötvösnek.¹ Így fog hozzá Magyarország története cz. főművéhez, melyről első említés feleségéhez 1850 aug. 8-ikán kelt levelében található.² Még az év őszén családja is hozzáköltözik, »s a gyermekek gonddal tartogatják a szüléket«. Helyzete nem rózsás. »A mit ma szerzek, azt a holnap huszonnégy óra elviszi magával« írja régi barátjának, Szemerének.³ 1851-ben Rorschachba költözik, művén azonban fáradhatatlanul tovább dolgozik s a II., III., IV. köteteket már itt írta. Megismerkedik Flegler Sándorral, a kivel élte végéig levelezést tart fenn, melynek leginkább a magyar történetirodalom a tárgya. Fleglernek írt levelei helyenkint egész forráskritikává szélesednek ki.⁴ Állást is keres, hogy családja sorsát biztosítsa. Nem szándékozik hazamenni, porosz hivatalt akar vállalni, de nem hiszi, hogy ilyen kínálkozzék.⁵ Öcscse révén útlevelet is akar szerezni Németországba, de terveit az 1853-iki milánói és pesti mozgalmak elseperték.⁶ A politikától húzódik, active nem vesz részt az emigratio mozgalmaiban s már inkább a historikus szemével nézi a vezetők viszálykodását. Blackwell-hez intézett levelei igen becsesek, a nagy események szereplőinek jellemzésén azonban visszatükröződik lelki állapotának pessimismusa. Leghőbb

¹ U. o. 21. l. Kár, hogy e levél a gyűjteményből hiányzik. —

² U. o. 141. l. — ³ U. o. 145. l. — ⁴ Levelezésük 1851—1863-ig tartott. — ⁵ U. o. 148., 194 l. — ⁶ U. o. 196. és 198 l.

vágya ezen áldatlan harcczal szemben, hogy igazság szerint értékeljék a szereplőket, tanulságul az utókorra.¹ Az utókor, az ifjúság lebeg szeme előtt, midőn Magyarország történetét írja és biztatja az a tudat, hogy az ifjabb nemzedékre jótékony lesz a hatása s már maga ez a körülmény értéket ad művének.²

Történeti kutatás végett Németországba akar menni, s 1853-ban útlevelet is kér. Bach-hoz küldött beadványában szerepét önérzettel rajzolja. Az útlevelet meg is kapta, de terve nem vált valóra, mivel — mint nejének örömmel írja 1853 decz. 1-én Sionból — a canton a polgári törvénykönyv tervezésével bízta meg. Már remélni kezd, Svájcban készül megtelepedni. A fészek-rakás kedves tervei foglalkoztatják; a politikával már rég nem bajlódik, mert hite szerint — mint még ugyanazon évben Szemere Bertalanak írja — »a forradalomnak nem fogja hasznát látni a magyar, — a magyar-tót-oláh egyesült demokratia pedig éppen nevetséges phantasmagoria.« A hazában levő családjának sorsa aggasztja: »Lelkem elborul a gondolatnál, hogy árváimat vagyon nélkül hagyom hátra, ha Isten idő előtt szólít ki a világból.«²

Sürgeti nejét, hogy 22 havi távollét után Svájcba kiutazzanak. Már álmában velük foglalkozik, az utcán a gyermekek arczát az övéihez hasonlónak találja.⁴ Neje sürgetésére a külügy-ministerhez fordul engedélyért, hogy hazatérhessen. 1854 július végén viszontlátja övét s már ő vigasztalja régi barátját, Eötvöst, fia halálakor. Már remélni kezd, hogy rövid idő múlva vele lehet. Kedve is megjön, még a humor is felcsillámlik levelében, a mikor Eötvösnek indokolja, hogy a jogtudomány iránt való előszeretettől nem a Bärenplatz-on, hanem a Gerichtigkeitsgasse-ban vett lakást. Dolgozni akar, még nem szándéka »falhoz vágni az írói tollat«. Életét, írói pályája változását érdekesen jellemzi Eötvös előtt: »a sors, mely engem utazóvá tett az életben, utazóvá tett a tudományban is; de valamint aesthetikai studiumaim, mint hiszem, nem ártottak a későbbi publicistai és jogtudományi dolgozatoknak, úgy ezek talán nem rontották el bennem a képességet olyan a millyen haszonnal működnöm, a történetírás mezéjén, melyre minapában léptem, magamnak és másoknak okulására, mert semmi kétség, hogy a történeti tanulmányok elhanyagolása nem a legeslegalkalmasabb eszköz helyes világításban láttatni az ifjabb nemzedékkel tárgyakat és viszonyokat.«⁵

Műve befejező kötetéhez készül 1855-ben, de a hazába való visszatérés útja áll előtte és Toldy Ferencznél otthoni várható

¹ U. o. 172., 174., 175., 176., 178., 180—2. l. — ² U. o. 230. és 231. l. — ³ U. o. 232., 244. l. — ⁴ Fleglerhez intézett levele. U. o. 163. l. — ⁵ U. o. 252., 253. l.

jövője iránt érdeklődik.¹ Még az évben haza is érkezik s már június 12-én Fleglernek ír. Hozzá intézett leveleiből ismerhetjük meg irodalmi terveit. A magyarság lelkes barátjának nyeri meg, könyveket küldöz neki, sőt a maga és családja fényképét is. Történelmi kérdések hozzák Kazinczy Gáborral is levelezésbe. Családja fenntartása nagy gondot okoz neki s ezért szorgalmasan ír és ad ki történeti forrásműveket.² 1861-ben képviselővé választja a pest-lipótvárosi kerület s az országgyűlés rövid életében is nagy munkát fejt ki. A feloszlás után Flegler előtt erősen elítéli Schmerling politikáját. A politikától ismét megválik s folytatja történetírói működését. Dolgozik tovább serényen, szinte túlzottan s a betegség erőt vesz rajta. Üdülni megy Wildbadba, de állapota rövid idő alatt rosszabbra fordult s haza felé való útjában Salzburgban 1864 július 17-ikén meghalt.

Talán kissé hosszasan foglalkoztam Szalay László leveleivel, de tartalmi becslük megérdemli. Természetesen az egyei levelek különböző értékűek. Míg nejehez írott, bizalmas leveles az író egyéniségéhez, terveihez, családi életéhez nyújtanak adatokat s érdeklődési körük szűkebb, bővül ez Szalay szerepe, a címzett és a tárgy szerint. Irodalmi szempontból becsesek a Szemere Pálhoz, Kazinczyhoz, báró Eötvös Józsefhez és Fleglerhez írottak, míg történeti becslük, a melyeket Blackwellhez és Szemere Bertalanhoz intézett. Sajnálhatjuk, hogy az Eötvöshöz intézett s már jelzett levélen kívül hiányzik sok becses levele, mint a Sainte-Beuve-hoz³ és a diplomáciai szerepléséből írottak, hogy csak a jelentősebbeket említsük. A kötet becsében csak nyert volna, ha az értékesebb hozzáintézett leveleket is olvashattuk volna, mi azonban a kötetet lényegesen megváltoztatta volna. Így is jelentős nyereség irodalmunkra.⁴

Dr. Závodszy Levente.

Szalay László: Magyarország története. Függelék a VI. kötethez.

Budapest, Stephaneum. 1914. 8° 12 l.

A mikor Szalay László 1864 július 17-én elhunyt, nagy műve csonkán maradt. A hatodik kötet ötödik fejezetéből csak néhány sor került kinyomtatásra. Irodalmi hagyatékában azonban maradt még négy oldalnyi kefelevonat fia, Szalay Pál birtokában. Ezt a kefelevonatot nyomatta ki most báró Szalay Imre, a Nemzeti Múzeum igazgatója, a ki az érdeklődőknek szívesen küld belőle. A mű így is mondat közepén szakad meg, minthogy ez azonban

¹ U. o. 259. l. — ² U. o. 273., 282. l. — ³ Lásd 229. l. —

⁴ Súlyos hiba van a 282. lap jegyzetében; Romulus Augustulus az utolsó nyugati gót császár, ha ugyan nem elírás.

citatum, ki lehetett egészíteni. Nem sok az új szöveg, de Szalay tollából ez is becses és Szalay Imre báró szép kegyeletről tett tanúságot kiadásukkal.

Dr. Alexander Pongrácz: Urgeschichte der Magyaren und die Landnahme. Gyergyószentmiklós. 1912. 8. VIII. 480 l.

A mikor az itt jelzett munkát olvasóinknak bemutatjuk, arra kell őket kérnünk, hogy képzeljék magukat a középkor első századaiba, mert ez az igazi tudományos módszer, a melyet szerző követ, akkorában volt divat. Nem is érdemes, hogy ezzel a tarkábbnál tarkább badarságokat tartalmazó könyvvel bővebben foglalkozzunk, de rá kell mutatnunk, hogy a nagyképekű-ködéssel párosult tudománytalan tudákosság milyen veszedelmes örvényekbe rántja a hozzá nem értő dilettáns kutatókat és azokat a jámbor olvasókat, a kiket az író nagyképekűsködése és tudákos-sága tévútra vezet.

Pongrácz nagy felfedezéssel gazdagította irodalmunkat. Kisütötte, hogy a magyar nemzet nem Árpáddal jött a hazába s az igazi magyarságnak semmi köze a görög írók turkjaihoz, hogy ezek a törökök csak az ország déli részét, az alsó Duna mellékét foglalták el, míg az igazi magyarok csak 906 táján (68. l.) jöttek be a vereczkei szoroson át és igázták le az itt talált népeket, köztük Árpádnak a déli vidékeken lakó török kúnjait is.

Az igazi magyaroknak — szerinte — semmi közük ezekhez a rakoncátlan, műveletlen, garázdálkodó nomád kúnokhoz. Az ő eredetükkel foglalkozik művének javarésze az »Urgeschichte der Magyaren« című fejezet. Több mint száz oldal ebből a fejezetből kiírás W. Kingsmill: The Migrations and Early History of the White Huns, principally from Chinese Sources (1880) cz. dolgozatából, A. Bastian: Die Gesch. der Indochinesen, 1866; F. Spiegel: Erán, 1863., Christian Lassen: Gesch. der griechischen und indoskythischen Könige, 1838. és Indische Alterthumskunde, 1867. és Th. Kruse: Indiens alte Geschichte, 1856., című munkáiból.

Az eredménye ennek a kiírásnak a következő. A magyarság tungúz eredetű. A legrégebb kínai évkönyvek jueti néven ismerik őket s a Kr. e. II. századik Kanssu tartományban laktak. Akkor leverték őket a hiungnuk. A juetik két részre szakadtak. Az a részük, a mely Magyarországra jött, Baktriában az Oxus mellett alapított új államot. Innen Indiára támadak és az Indus mellékén az indoskytha birodalom alapjait vetették meg. Fehér hunnoknak és ephtalitáknak is nevezték őket. Mindezt a szerző a fent felsorolt művekből ollózta ki. Azután 300 évig nem tud róluk semmit és

merész fordulattal a 898-ban Kiev alatt elvonuló fehér ugorokkal azonosítja őket. Ez a 300 év szerinte a khalifák pusztító hiterjesztésének kora.

Adós maradt azonban a szerző ezen azonosítás bizonyításával. A kapocs mindössze az, hogy a kazár történet kapcsán a Judsi és Madzsar helynevekre akad (303. l.) — mindenestre igen gyöngye szál 300 esztendő áthidalására és két teljesen különböző név összekapcsolására!

Ebből az azonosításból származik azután a többi badarság. A fehér ugorok 898-ban vonultak el Kiev mellett, tehát nem lehetnek azonosak Árpád turkjaival, a kiket szerző Erdélyen és a Duna mellett vonultat föl. Szerző szerint azért sem lehetnek azonosak, mert Árpád népe nomád volt, az igazi magyarok pedig városiak, a kik elejétől fogva szilárdan megtelepedtek (!) és még őshazájukból hozták magukkal a megyerendszert fő- és alispánjaival (! 40 l.). A kalandozások pusztításai is csak a kúnok műve, az igazi magyarság nem kalandozott (23. l.). Csodálkozunk azonban, hogy szerző, a ki Árpád turkjait igen kis számuaknak tartja, hogy Magyarországot meg sem hódíthatták (107. l.), mégis képeseknek tartotta őket arra, hogy 70 éven át egész Európát megremegettessék.

A két elem összeolvadása különben Pongrácz szerint ma sem teljes: Bis nun aus den wilden Magyaren türkischer Herkunft und Gesittung echte Magyaren ugrischer Art und iranischer Bildung sich entpuppen werden, dürften noch manche Jahrhunderte über das Land hinwegziehen (27. l.). A török elemben új életre keltette a török vért IV. Béla kún telepítése, majd a török hódítás (120. l.). Sőt ezzel az állítással kapcsolatosan szerző egész csomó súlyos vádat vág a nemzet ezen részének (szerinte a déli, tiszai és eredélyi részek) szemébe: hogy ők játszották török kézre az országot »verliessen den ihnen lästigen katholischen Glauben, um sich dem kalvinischen Glauben in die Arme zu werfen, machten gegen die von den Magyaren gekrönten Könige aus dem Hause Habsburg Aufruhr und Rebellion« (121. l.). Nem csodálkozunk ezek után azon, ha szerző azt mondja, hogy Anonymus krónikája XVI. századi hamisítás, és hogy krónikáinknak a magyarok eredetére vonatkozó részei kálvinista írók hamisításai (34. l.).

Mit szóljunk azonban a szerző felháborodásához, hogy modern tudósok Zaltából Zoltánt, Taksiból Taksonyt, Jutatzából Jutast, Bultzuból Bulcsút csináltak? Szerinte ezek »Männer, die zumeist kumanischer Abstammung und Anhänger des kalvinischen Glaubens sind, und sodann als Anerkennung ihrer wissenschaftlichen Verdienste zu Mitgliedern der Ungarischen

Akademie der Wissenschaften gewählt werden«. Ők csempészték be a magyar történelembe az Árpádok dynastiáját, ők a Habsburgok ellenségei, a kiket a törökök segítségével szeretnének megsemmisíteni és a katolikus egyház ellenfelei (144. l.). Bizony a papiros nagyon türelmes és vad agyrémeknek is helyet ad.

Azt hisszük az olvasó ezek után tisztában van a szerzővel és »tudományos« módszerével. A munkának fele kiírás, vannak 10—15 oldalas citatumai. A középkori módszert jellemzik etymológiái is. Csak két példát említék. A debreczeniek civiseknek — polgároknak nevezik magukat, mert bolgár eredetűek (77. l.). A parasztságunk meg Buddha-imádó volt, mert a paraszt szó imádót jelent, de rendesen a »buta paraszt« kapcsolatban használatos, pedig a magyar paraszt nem buta, úgy hogy ez a mondas Buddha imádásának emléke (267. l.).

Nagyon jól tette szerző, hogy munkáját német nyelven adta ki, a művelt német közönség méltóan fog elbánni vele. Őszintén sajnáljuk azonban az időt, a mit a szerző sok ollózása mellett is munkájára fordított s a jelen sorokat is azért írtuk, hogy megkíméljük az olvasókat a munka átolvasásának haszontalan fáradságától.

D. S.

Téglás Gábor: Dácia megdülésének története. Budapest, 1913. 8-rét. 117 lap.

Az ókori történetnek egyik minket legközelebből érdeklő kérdését fejtegeti ez a füzet, a mely az érdeklődő olvasót szószaporító, élvezhetetlen fecsegésével már első lapjaival is elriasztja magától. Ha nem győződünk volna meg arról, hogy a Budapesti Szemlének a címlapon idézett füzeteiben *tényleg* megjelentek ezek a nagyhangú fejezetcímek kelékes értéktelenségek, jó tréfának kellene tartanunk ezt a hivatkozást.

Mindenekelőtt lássuk a tudományos eredményt: Aurelianus 275 nyár elején üríti ki Daciát (109. lap) s a légiók a Vulkán szoroson át távoznak Daciából (115. lap).

Eddigélé az volt a közhit, hogy Dacia kiürítése 256/8-ban, legkésőbb 271/2-ben történt, s most 117 lapnyi bizonyítással és czáfolással megtudja a világ, hogy az eset 275 nyarán esett, ezt hiszed úgy-e, nyájas olvasóm? Hiszen, ha így állana a dolog, akkor Téglás értékes munkát végzett volna, mert egy történeti tévedést igazított volna helyre monographiájával.

Más világlátásban tűnik fel azonban ez az érdem, ha Téglás fejtegetéseiben tudományos érveket próbálunk keresni. A tudományos érveknek első kelléke a hitelesség. Már pedig, hogy tartassunk hitelesnek olyan bizonyításokat, a hol a sajtóhibák

tengerében az íráshibák áradata viszi hajónkat a hamis idézetek szirtjei felé? Hogy pedig ez így van, olvasóim talán megelégszenek egy bizonyító példával.

Annak a bizonyítására, hogy a XIII. légio egy parancsnoka Herkulesfürdőn üdült Gallienus idejében, a komoly történetíró ezt az idézetet írta: »CIL III 1560«, s ezzel hitelesen megerősítene állítását. Téglás a 10 betű helyett 15 sor szöveget és egy 15 soros jegyzetet ír a következő szöveggel (a dült betűket és írásjeleket is az ő könyve 64. lapjáról másoljuk, változtatás nélkül):

»Amde a Marc. Aur. Veteranus nevű praefectustól épen Gallienus császár idejéből egy olyan oltárkő maradt ránk, a mely a felületesen ítélkezők előtt legalább a Leg. XIII geminának Mehadiára feltételezett visszavonulási állomását ismét hihetővé teheti. Csakhogy a bécsi csász. udvari könyvtár lépcsőházában szemlélhető oltár tartalmának megismerése a magát *leg. XIII g(emina) galleninianianan* címző legio apulumi állomását igazolja a vizsgálódó előtt. Marc. Aur. Veteranus praefectus) t. i. nem szolgálati ügyekben szerencsértette Herculesfürdőt, hanem a thermák gyógyító erejét vette itt ő is igénybe. Fürdőzésének kedvező befejeztével fogadalmának megfelelőleg *Diis magnis et bonis Aesculapio et Hygiae* ** áldozást mutatván be ő is, újból Apulumba, mint praefectusi állomására kellett M. Aur. Veteranusnak visszatérnie.«

Eddig a szöveg. Csillag alatt hozzá a következőket jegyzi meg Téglás:

** CIL. III. 1560. Caryophilus, *De Thermis. Herc.* 38. 1. Inan Muratoris: *Novus thesaurus veterum inscriptionum* 776, 2. Donat 1514., Grisellini, Versuch. einer Gesch. des temes. Banats I. 270. Orells, *Inscription latinar. selectar. amplissima collecte* 1581., Fröhlich másolatában Eckel gyűjteményében 5, 23. Ackner Müller, *Die römisch. Inschriften Daciens* in 20. Jelenleg a bécsi csász. könyvtár lépcsőházában:

DIIS MAGNIS
E BONIS AESCV
LAPIO. ET HYGIAE
MARC. AVR. VETE
RANVS PRAEF. LEG
XIII G. GALLENIAN
V. L. M P

Caryophilus a 6-ik sor jegyzetet G. ANTONIAN írta.«

Ez óriási tudományos apparátus közelebről megtekintve a fent említett hibák mindegyikére szolgáltat bő példát. A *Corpus Inscriptionum Latinarum* III. kötet 1560. száma ugyanis betűszerint így szól:

»1560 litteris non bonis. Mehadiae rep. CARYOPH.; adlata Vindobonam FRÖLICH, ubi extat in bibliotheca.

DIIS·MAGNIS
 E·BONIS·AESCv
 LAPIO·E·HGIÆ
 MARC·AVR·VETE
 5 RANVS·RÆF·LEG
sic XIII G·GALLENIAN p. C. 260/268
 V·L·M·P

Descripti (t. i. Mommsen). Exhibent Caryophilus p. 38 (inde Mur. 796, 2; Donat. 15, 4; Grisellini *Banat* 1, 270; Orelli 1581); Frölichii schedae inter Eckheliana 5, 23; Ackner q. v. in syll. n. 20.

6 G. ANTONINIAN Car. ex interpolatione. »

A mint a példa mutatja, Téglás itt idegen tollakkal is ékeskedik, hogy *ignotos fallat*.

Ez a módszer jó lehet arra, hogy az író sok lapra terjedő dolgozatot írjon, de nem arra, hogy munkája hitelét emelje. Tegyük fel azonban, hogy Téglás jóhiszeműen cselekedett s hogy hibái pusztán sajtóhibák. Vegyük a 275. évre vonatkozó érveit komolyan.

3 Aurelianus érem a tordai római castrumból (104—105. lap, egyik COS III, tehát 275-ből), a Hirsovónál (104. l.) vagy Hirsovánál (105. l.) a carpokon aratott diadal 273-ban, és a perszák (olv. perzsák, 109. l.) ellen való készülődés 275-ben. Ez a 3 adat vajjon elég-e arra, hogy 275 nyarára tegyük Dacia kiürítését? Vajjon nem vette-e észre Téglás, hogy Aurelianus életrajzában benne van, a mit ő maga éppen háromszor idéz (103., 106. és 116. lap), hogy »Daciam . . . sublato exercitu et provincialibus reliquit« és »abductos ex ea populos in Moesia collocavit appellavitque suam Daciam, quae nunc duas Moesias dividit« éppen csak azt *nem* jelentheti, hogy Dacia kiürítését halála előtt 2—3 hónappal rendelte el?

A másik tudományos eredmény a vulkánszorosi római út megállapítása a légiók kivonulási útja gyanánt. Különválasztva a két dolgot, érdemül szívesen elismerjük a római út megállapítását, ha arról ad Téglás hihető és bizonyos hírt, de a légiók kivonulásának kérdését csak mint kétes értékű új feltevést fogadjuk el. Mégis, egy római út hollétének hiteles megállapításául nem elég a 113. lap 10—12 soros híre, viszont egy római útvonal megállapításához egy 117 lapos füzetet hozzávarrni legalább is sok.

Dr. Finály Gábor.

Révész Imre: A tudományos egyháztörténetírás. I. főrészt : elvi prolegomena és történelmi áttekintés. Kolozsvár, Stief J. és társa 1913.

A történettudomány valamennyi ágában, de az egyháztörténetírásban első sorban fontos az elvi álláspont tisztázása : mi a történetírás célja, mi a történetíró feladata ? Első sorban az egyháztörténelem terén. Hiszen első sorban ezen a téren látunk oly kritikátlan műveket, melyek tárgyai alapján véve teljesen jelentéktelen epizódok, de szerzőjük, felkutatójuk roppant nagy fontosságot tulajdonít nekik. Itt esik meg a leggyakrabban, hogy a fától nem látszik az erdő. Másrészt ezen a téren fordul elő a legtöbb hamisítás, színezés, a szerzők felekezeti álláspontjával összefüggő, néha öntudatlan, de gyakran szándékos és mester-séges elfogultsága miatt.

A Révész kísérlete az elvi álláspont tisztázására annál érdekesebb, mert egyrészt hivatása szerint, másrészt öröklött családi tulajdonainál fogva maga is az egyháztörténetírás művelőjéül igérkezik.

Művének első, fontosabb részében felveti a kérdést : mi a történelem lényege s milyen természetű a róla való ismeretünk ? A történetnek külön tárgya nincs, mert ezt a többi tudományok már felölelik s maga a történésnek üres formai fogalma nem elég, hogy egy önálló tudományt teremtsen : önálló történettudomány nincs. A történelmi megismerés helye abban a tudományegységben van, mely a természeti világgal szemben az Én világát öleli fel. És ez a tudományegység : kulturális tudományok rendszere. A kulturális tudományok gyökere pedig az általános értékelmélet. A tudományos történetírás nem egyéb, mint egy kulturális alkotásnak történeti vizsgálata : a fejlődés szempontjából vizsgálódó kulturális tudomány. Épen ezért a história teljesen tudományos jelleget csak akkor ölt, ha a fejlődésnek nemcsak külső képét mutatja föl, hanem belsőleg is megérteti, magyarázza azt. Minden egyes kulturális alkotás a gyökerét adó értékelés fejlődésével halad tovább. E haladást csak akkor tudjuk megállapítani, ha végérvényesen és ellenmondás nélkül meg is tudjuk magyarázni egy belső fejlődés szakadatlan láncolatából. Minden történet kulturtörténet s bármely specialis eredmény az általános értékelmélet történelmi szemléltetése, illusztrációja. Röviden : a história az értékelés phaenomenológiája. Itt csatlakozik a Révész álláspontja a halhatatlan emlékü Böhm Károlynak philosophiai felfogásához. Böhm szerint sincs önálló történettudomány. Mert az egyedül érthető realitás, az értékelés fejlődése. De egyúttal tovább is fejleszti Révész a Böhm tételét s kifejti a Böhm felfogásában

implicite benne rejlő gondolatokat. Történettudomány nincs, a mennyiben ratio cognoscendiül az érték, az idea, az eszme fogalmát el nem ismeri. Az emberi kultúra életét az eszmék vezérik. Ebből következik, hogy külön történeti törvények nincsenek, ilyenek megállapítására törekedni képtelenség. A történet nem ad törvényt, csak szemlélteti az axológiai törvényeket. Hasonlóképp nem feladata a történettudománynak az értékelés; ez is értékelméleti feladat. Ha meg is engedjük, hogy a történetírásnak vannak mellékcéljai (testis temporum, magistra vitae), az másodrendű és mint pusztá toldalék jöhet számba. A vallásnak fundamentalis helye van a kultúra összességében; önmaga is teremt sajátos kulturális alkotásokat, a vallásosan meghatározott emberi szellem alkotásait. Ezeknek phaenomenologiai felfogása és magyarázata az egyháztörténelem. Tehát a keresztyén egyháztörténelem nem egyéb, mint a keresztyén vallásos szellem fejlődésének története.

A következő részben a szerző áttekintő összefoglalásban ismerteti a ker. egyháztörténetírás fejlődését Baurig. Az ismertetés rendjén kritikai elemzés tárgyává teszi az egyháztörténetírók »magyarázatait« s úgy találja, hogy igazi objectiv-immanens magyarázat csak Baurnál található. Ezen történeti kitekintéssel indirecte erősíti a maga álláspontját.

E derék dolgozat tartalmas bizonyíték egyfelől Böhm Károly philosophiai rendszerének egyetemes és gazdag termékenysége mellett, de bizonyosság a szerző történetírói hivatottsága mellett is: megvan benne a részletek gazdag ismerete s a részleteket egybefűző magyarázat szükségének eleven érzete, valamint a képesség is, hogy a kultúra tényeit a maguk jelentőségében meg is magyarázza.

Dr. Kristóf György.

Lakos Béla: Heltai Gáspár reformátor és kora. Budapest.

Kókai L. 1913. 8° 55 l.

Szerző, ki a reformatio magyarországi vonatkozásainak buzgó kutatója, jelen tanulmányában Heltainak, a reformatornak szerepét és jelentőségét ismerteti. Felfogása szerint »Heltainak reformatori működése feltűnteti az evolutio nagy harcában azokat a különböző epochákat, melyeken keresztülment a Báthoriak trónralépteig az erdélyi reformatio«. Szerző az ő munkásságának tulajdonítja, hogy Dávid Ferencz vallási felfogása kész talajra talált Erdélyben. Valóban Heltai vallási élete Catechismusától, mely azt mutatja, hogy az új vallásnak alapját képező dogmai kérdések még nem voltak elintézve, egészen addig, míg Dávid Ferencz theologiai irányához csatlakozott, ugyanazt

a fejlődést tünteti fel, mint a minő korának társadalmában végbe ment. Ezen fejlődésnek vizsgálata tehát egy typusban tulajdonképpen azon indítóokoknak keresése, melyek Erdély társadalmának egyetemére voltak irányító hatással. Szerzőnek törekvése ezen bonyolult és nagyszabású tétel feldolgozására eléggé sikerült. Kifogásoljuk azonban nehézkes és mesterkélt nyelvezetét.

Folyóiratszemle.

A Cél. Május. — *Studnicki Wladyslaw : A mai Lengyelország* A politikai tárgyú cikkben történelmi visszapiillantás is van. — *F. Á. : Dumas père rólunk.* A párisi »Le Mois« cz. folyóirat 1849-i évfolyamában Dumas père cikket írt »Allemagne-Hongrie-Italie« czímmel, melyben főként a magyar szabadságharczról ír nem csak nagy rokonszenvvel, hanem alapos történelmi ismerettel is s hibáztatja Franciaország akkori tétlen magatartását. — *z. l. : A Slovinsky Tyždenník Szekfű könyvéről.* Hibáztatja Szekfű Rákóczirol írott könyvét, mert alkalmat adott, hogy Hodzsa Milán az említett újságban nagy kárörömmel írjon Rákóczi kicsinyléséről. — *Radnai Oszkár : Rákóczi fejedelem.* Szintén Szekfű könyvéről ír s kiszakított idézetekkel próbálja jellemezni a Szekfű Rákócziját.

Adalékok Zemplén vármegye történetéhez. 1914. 1. szám. Immár XX. évfolyamába léptek az »Adalékok« s mint czímlapján látjuk, változás állott be szerkesztéségükben is. Dongó mellé Zemplén vármegye közönsége szerkesztőbizottságot rendelt, melynek elnöke Dókus Gyula alispán, tagjai Thuránszky László és dr. Szirmay István. Midőn a bizottságot a magunk részéről szívélyesen üdvözljük, egyúttal felkérjük, hogy a folyóirat színvonalának emelése érdekében írt jóakarató bírálatainkat szívélyljk meg. — Az eddig 55 tagú munkatársnévsor, úgy látszik, technikai okokból, leolvadt ez alkalommal 15-re. — Hangulatos és komolytalan *Előszó* nyitja meg a XX-ik évfolyamot. Mosolyt fakasztók az ilyen kijelentések, hogy a szerkesztő nem félti már folyóiratát, »hogy megörli a szű, hogy kidönti a bosszú« (!). Komoly az előszóban a vármegye teljes szövegében közölt ama határozata, hogy a folyóirat 315 példányára 2200 koronát szavaz meg. Ezért már színvonalos és komolyan tudományos folyóiratot is lehetne szerkeszteni. — Az első s a jelen szám legértelmesebb és legtartalmasabb cikke *Nagy Gyulától : Zemplén vármegye új községnevei.* Ebben a szerző jogos bírálatot mond az orsz. községi törzskönyvbizottság eljárása felett, mely a vármegye egy csomó helységnevét elrontotta. — *Zemplén a Sztáray codexben és Zemplén az egri »Memoria Dignitatum« lapjain* Dognó Gy. Gézának közleményei. — *Zempléni regeszták a »Formulae Solennes Styli« könyvében.* Dongó Gy. ezt a cikket így kezdi : »Fölföldözött (!) kútfőmnek, melyből . . . stb.« — Kissé elmaradt felfedezés Kovachichot és műveit most fedezni fel. Nem helyes, hogy a szerkesztő csupa kiadott, és könnyen hozzáférhető könyvrészlet újra lenyomatásával tölti meg a folyóiratot s ezzel fölösleges kiadásokat okoz. — *Zemplén vármegye követi utasítása 1606-ból,* közli Dongó Gyárfás Géza. — *A német hadak beszállásolása Zemplénben 1662-ben,* folytatja és befejezi Thuránszky László. — *Szirmay Antal élete,* a Felsőmagyarországi Minerva 1825. évfolyamából teljesen felesle-

gesen újra közli a szerkesztő. — *Adatok Zemplén vármegye topológiájához*, erről már a Századok ez évi ápr. füzetében véleményt mondtunk. — *Az utolsó nemesi felkelés és a zempléni zsidók*. Goldberger Izidor dr. ügyes dolgozata. — *A Legényei Pintér-család a királyi könyvben 1721-ből*, írta Dongó Gy. Géza, melyből kitűnik, hogy a szerző a régi magyar magánjogban járatlan. — *A tokaei vár története, hadi és műleírása*. Soós Elemérnek a Hadtörténelmi Közleményekben megjelent, pályadíjjal koszorúzott becses dolgozata. Különösnek tartjuk azonban, hogy a bírálók által kívánt vátoztatásokat szerző itt visszaváltoztatta, nem épen a munka javára. — *A Levéltári Közleményekben* különféle apró adatok közöltek, minden rendszer nélkül. — *Családtörténet*. Egy 1790-ben tartott beszédnek a Zichyekről szóló részlete közöltek. — *Tárcza*. Voltaképpen ez is levéltári közlemények sorozata. Köztük van pl. *Kazinczy Ferencz »Punyí« lova 1809-ben*.

Alkotmány. 1914. III. szám. *Landauer Béla: Miért ragaszkodott Rákóczi a fejedelemséghez?* Részlet a Szekfü könyvről tartott felolvasásából.

Archaeologiai Értesítő, 1914. 2. füzet. — *M. A. M. Tallgren* finn archaeologus a *keletoroszországi bronzkorszakról* értekezik, a mely korszakot eddig általában az altáji vidéki bronzkultura leszármazottjának tekintettek. Castrén elmélete szerint a finn-ugor népek eredetileg ezen a vidéken éltek, s azután nyugat felé haladva, az Ural és a Volga között megismerkedtek a vas használatával s ez időtájt terjeszkedtek ki csupán a mai Oroszország északi részei felé. I. R. Aspelin is még ezt a nézetet vallotta. Ma a nyelvészeti kutatások bebizonyították, hogy az Altáji nem lehetett a finn népek őshazája, hanem hogy azt inkább az Ural hegység nyugati lejtőin, a Volga felé kell keresnünk. Az archaeologiai leletek is e feltevés mellett szólnak. Az uralvidéki kőkorszak leleteinek gazdagsága ma már ismert tény, s ugyancsak ismert dolog, hogy az e vidéki bronzkorszak tárgyai tipologialilag szorosan csatlakoznak a kőkorszak formáihoz, a nélkül, hogy akár az Altáji vidékének, akár Szibériának kulturális vagy művészeti befolyását megállapíthatnók rajtuk. — *Mahler Ede dr.* a Merenza király pirámisa sírjában talált egyik felirat utolsó sorait fejtí meg chronologiai értelemben, s megállapítja, hogy az ott említett constellatiók alapján a felirat kora a Kr. e. 2708—2705. évre teendő. — *Supka Géza dr.* folytatja a korábbi *kőzépkor motívumvándorlásaira* vonatkozó adatgyűjtését. 6. A nagyszentmiklósi egyik aranykorsó sasos apotheosisa számára — az eddig forrásul vélt görög Hebe-Ganymedes-mythos helyett — a középszerű hellenistikus Garuda-Nagini-monda ábrázolását mutatja ki eredetül. 7. Ugyane korszak nyakán előforduló »harapófogó«-mustra a ravennai Theodorikmolesen is ismétlődik. 8. U. a. kincs egy másik korszóján előforduló gázló idyllt eddig egyrészt az antik, másrészt a keletázsiai műgyakorlatból származtatták; szerző összeveti ezt a motívumot az adsantái (északindiai, 640 k. Kr. u.) falfestmények hasonló ábrázolásával, s levezeti aztán a motívum történetét magában Elő-Ázsiában. 9. Külön részletes kutatás számára kell majd azt a motívumtalálkozást fenntartani, a mely az ó-asszír szakállas emberfejű, de állati testű geniusok, a nagyszentmiklósi kincs hasonló ábrázolása és a középkori muhammedán-perzsa művészet al-Burag typusa között fennáll. 10. Egy wán-i (Örményország) későbronzkori balta felfelé kúszó párdúcza találkozik a petreosai kincs rokon motívumával. 11. A bikafej motívuma, a mely a mediterrán körzetből

(Mykenai) valószínűleg Skythián át (Karagodenaszék) a kobáni terület felé hatolt be s innen a gót vándorlás révén (brassói gyűrű és Childerik frank sírja) Nyugat-Európa felé került, Nagy G. véleménye szerint a mesopotámiai-sumér állatköri jegy maradványa, s mint ilyen, egy korai kaldéikus csillagászati korszak emléke. Műtörténeti tekintetben ez a motivumvándorlás, a plastikai érzéktől a coloristikus törekvések felé való értékváltozást, a művészi formalitás »elázsiadosását« jelent. 12. A frank-meroving, valamint magyarországi koraközépkori sírletelekben gyakran előforduló griffes quadrupes-motivum a skytha műgyakorlatra vezetendő vissza. 13. Ha a feltételezett középzásiai művészetet északi Európával az állat-szalag-diszítés, Szibériával az ábrázolt testrészek külön-külön tagolása, a fekete-tenger-melléki görögséggel a filigránmű, Indiával a coloristikus elv felé való törekvés, s a skythasággal — bizonyos általános dispositionon kívül — a tartalmi kapcsolatok kötik össze, akkor joggal feltehető, hogy Perzsia, a zománczművészet ősi hazája a rekeszes zománczat adta móríngul az új művészetnek. Igazolásul szolgáltnak a Wolfsheimban lelt szasszanida csat és a Cabinet des Médailles II. Közrev-tálja. — *Kémenes Antal* a ditrói *Tászoktető* nevű hegyen előkerült sziklafeliratokat ismerteti előzetesen, a melyeket Kovács István dr. az Erdélyi Nemzeti Múzeum archaeologusa fedezett fel és fog részletesen feldolgozni. A bekarcsolt jeleket eddig nem sikerült megfejteni; Kémenes a XIII. században a hegyek közé menekült székelyekkel kívánja kapcsolatba hozni. — *Alapi Gyula dr.* a *kómáromi görög templom stallumait* ismerteti, a melyek egy korábbi majki kamaldúli templomból kerültek oda II. József idejében. — *Omer Feridoun Ali* Damad pasa nagyvezér († 1716. aug. 3.-án, Belgrádban) sírkövét, valamint Elhadzs Besir belgrádi kizlár aga 1741. évi feliratát (a temesvári múzeumban) ismerteti. — *Ernyey József* folytatja a szláv régészeti irodalom ismertetését s kivált Niederlénnek az állítólagos szláv »halántékgyűrűről« való véleményével foglalkozik. — *Munkácsy Mihály* a kazáni városi múzeum Lihacsev-gyűjteményéről közöl cikket. — A »Különfélék« rovatban a zsámbéki római kori keltaköcsi maradványairól olvasunk előzetes jelentést; *László Ferencz* pedig az Erősdön általa végezett ásatásokról számol be, a mely őstelep a Trójából kiinduló praemykenéi festett edény-kultúra egyik legfontosabb s most már Európaszerte híres gőcpontja volt; az ásatásokat a Magyar Nemzeti Múzeum megbízásából végezte.

A Tengerpart 1914. 90. sz. *Somogyi Gyula*. *A nagysallói csata emléke* czímmel Schultz Bódog tábornok vitézségéről és a csata emlékére 1861-ben felállított szobor-ünnepélyről ír.

Az Ujság. 1914. 102. szám. *Váradi Antal*. *A várkastély kápolnája*. (A régi Buda történeteiből.) A kápolna történetét írja meg. — 110. szám. »*Tabán és Obuda legrégibb házai*«-ról közöl adatokat a névtelen czikk. — 116. szám. *dr. Huttkay Lipót*. *Napoleon régi magyar irodalma*. Napoleonról megjelent néhány régibb magyar történeti munkát ismerteti.

Budapest. 1914. 116. sz. *Váradi Antal*. *Ágyúzzák Pestet*. Pestnek 1542-ki ostromáról ír.

Budapesti Szemle. Április. *Marczali Henrik*: *Társadalmunk történeti fejlődése gazdasági alapon*. E dolgozat célja a magyar társadalom erőinek, fejlődésének, történetének áttekintése. A társadalom lassan él s fokozatosan fejlődik, erői állandóbbak, mint az állam múlt formái. A magyar társadalom aristokratikus, a társadalmi egyenlőtlenség alapja: a zsákmány, a dicsőség. Szt. István

társadalma kezdetleges, a törzsi szerkezet megszűnése, a letelepülés s a magántulajdon a földbirtokban kezdetét veszi. Szt. István ősmér szabad, gazdag s szegény embert, ispánokat s püspököket, valamint rabszolgákat, emellett kialakul egy munkát képviselő középső réteg. egy földművelőféle osztály, a várjobbágyság s az udvarnokok. A társadalom lassan változik — körülbelül 200 év múlva olyan, a minőknek Szt. István törvénye leírja. A királyi hatalom az első Árpádok alatt felette nagy, a föld legnagyobb része az uralkodóé. Az egyház is csak lassan emancipálódik. A XIII. század elején veszi kezdetét az örökös arisztokratia, a mely a tatárjárás után még erősödik, a mennyiben ekkor alakul ki az igazi nagybirtok. A bárói cím is innen datálódik. Az igények növekedése hozta létre a polgári rendet. De a jobbágyság helyzete is lényegesen javul. Az 1848-ig fennálló társadalom nagyrészt az Anjouk műve, az ő századuk hozza meg a vezetéknévet is, eddig családi név nem volt. A jobbágyságot, mint rendet, Nagy Lajos 1351-i törvénye szabályozza. A XV. század elején állottunk legközelebb a nyugathoz, társadalmunk valóban fejlett. A nemesség tehermentessége azonban arra kényszeríti a királyt, hogy a katonai terheket a polgárra s parasztra rója. A földesúr s a jobbágy viszonya megingott, a paraszt gyűlöli urát s elkeseredésében fellázad. E kitörés nemest, parasztot egyaránt gyöngít s bénító sülyedést hoz magával, a jobbágy ismét földhöz kötött. A polgárság sem fejlődhet s még mielőtt a török jó, elpusztul minden. — *Husztiné Révhegyi Rózsi: Eötvös esztétikai álláspontja.* »Eötvös esztétikai hitvallásának centrumát az oktató s gyönyörködtető ható költészetnek humanus rendeltetéséről való gondolata képezi.«

Május. *Márki Sándor: A száműzött Rákóczi.* Szenvedélyes, szeretettől tüzes szavakkal fut végig Rákóczi életén, száműzetésén. Senki nála hazájáért többet nem áldozott s a hálás utókor emléket meg is fogja őrizni. — *Marczali Henrik: Társadalmunk történeti fejlődése gazdasági alapon.* Hazánk első korszakában a királyság uralkodik gazdaságilag, utóbb azonban meg kell osztania hatalmát az oligarchiával, majd még a köznemességgel is. Az idegen származású uralkodókkal szemben a nemzet konservatív, nem mer semmin sem változtatni, hogy jogain valamiképpen csorba ne essék. Ebben rejlik a Hármaskönyv százados uralma. A köznemesség lassanként kötelességének tudatára ébredt, harczban és a megye igazgatásában ugyancsak kivette részét. De nagyot változott a magyar társadalom műveltség szempontjából is. Az írni-olvasni tudók szaporodtak. Haladás szempontjából a XVI. század hazánk legérdekesebb korszaka. A felvilágosodott elem mindenáron javítani akar a jobbágyság helyzetén. De a szabad költözés joga egyre késik, mert a török támadta részeket csak úgy lehetett védelmezni, ha volt megfelelő számú jobbágy. A jobbágy urával — nehezen, de — megbékül, gyűlöletét a német ellen fordítja s így a kurucz háborúban fontos szerepet tölt be. Ennek későbbben meg is iszsza levét: teljesen megfosztják a szabad költözés jogától. Politikai üldözés mellett gazdasági oka is van ennek. Az urak attól féltek, hogy a paraszt az elnéptelenedett alföldi vidékekre fog özönlenni, munkás nélkül hagyva a Felföldet. Ez időben a polgárság nem fejlődik, a városok pusztulása megcsorbitja hatalmát. A köznemesség lassanként elszokik a katonáskodástól s táblabíráskodásnak adja magát. A főnemesség egy része udvari arisztokratia lesz. A maioratus behozatala biztosítja a főnemesség fennmaradását. Mária Terézia s József uralkodása mutatja leginkább, hogy még a jó, törekvő uralkodó szempontjai is mennyire távol esnek a nemzet

érdekétől. A jobbágyság helyzetén segíteni mégis minden jobb érzésű előtte első rendű kötelesség. 1790-ben s 1832-ben történik is intézkedés, hogy a jobbágyság személyes szabadsága megvédessék. Valóban a társadalom az állam törvényének munkáját haladó irányban veszi kezébe. A magyar társadalom fejlettebb volt, mint az állam s ez magában rejtette a haladás csíráját — *Voinovich Géza: Görgei és az irodalom*. A népköltészetnek a szabadságharc korából kevés terméke maradt fenn, a harczról emlékező versek ritkák. Különben is a küzdelem rövid egy évig tartott, kevés idő, mert a versek ritkán hajtának ki a perc melegén. A nép győzelmet szeret énekelni, bukás közepette nincs nótás kedve. De ha már dalol: Kossuth, a híres komendás, lebeg előtte. Görgei személye nagy ritkán fordul elő, utóbb gyakrabban, szégyen, gyász s átok keretében. Minden bajnak Görgei árulása az oka: hirdeti a nép. A műköltészet egész lélekkel szolgálta a szabadságharc ügyét. A költők általában a nemzet fölébresztésén buzgólkodtak; eseményekről, személyekről ritkán szólnak. Még a függetlenség kimondása s Buda visszafoglalása is csak egy-egy verset inspirál. Általában jókedv, bizalom uralkodik, csak később vesz erőt a kedélyeken a lemondó bánat. A vezérekről kevés szó esik. Görgeit futólag említi Tompa, Sárosy Gyula. Az idegen származású Hartmann Móricz jól jellemzi. Buda ostromával kapcsolatban megénekli Szász Károly, Hiador, Gyulai Pál. Bérczy Károly, Tóth Endre, Görgei István Világosról énekelnek. S ezzel megindul a mártír évek költészete. Átkok zúdulnak Görgei felé, gyanúsítás, rágalom, vád: árulónak bélyegzik. Akadnak igazságos védelmezők is: Szász Károly, Tisza Kálmán s öccse, Görgey István. Megszólal Arany is, a Nagyidai cigányokban, nevetni kezd a sírás helyett, majd Arany László, ki a Délibábok hőse Réfalvy-jában Görgeire czéloz. Gyulai is elősmeréssel, megértéssel szól a vezérről, ugyanezt teszi Lévy József. A nagyok becsülése eredményezte, hogy lassanként hódolat s tisztelet övezi az irodalomban s a költészet babért font a tövisek közé. Az eszmék tisztultak, a tudományos irodalomra támaszkodó költészet megtalálta az igazság útját. — *Király György: Mistrál*. Szép, rövid megemlékezés. — —s. —n.: *Magyarország műemlékeiről*. Magyarország műemlékei III. kötetének dicsérő ismertetése.

Családtörténeti jegyzetek. Mióta a Nagy Iván című folyóirat megszűnt, a genealogiában jelentős változás állott be. Mintha a történettudomány e segéd tárgya új életre kelne. Mind sürűbben jelennek meg családtörténeti kisebb-nagyobb monographiák. Folyóirat azonban az *ifjabb genealogiai adatok* feldolgozására nem volt, míg a kezdő lépést tavaly a Levéltárosok Lapja nem tette meg, ifj. Hellebronth Kálmán vállalkozása, a ki egy folyóiratot szerkeszt, ki is ad, részben ír is, dicsérendő.

1. füzetben Bacsák Gyula a Nyitra megyéből Pozsonyba költözött benefai *Bacsák* cs. történetét adja. — Utána *Magasházy Béla* ismerteti a Munkácsról Borsod megyébe szakadt *Barkassy* alias *Munkácsy* cs. multját. — *Csoma József* a turóczi megyei ősrégi *Draskóczy* családnak Czeper melléknevet viselő abaúji ágát mutatja be. — *Benkő Imre* a Hont és Nógrád megyében birtokos, már kihalt *Kóptsány* családot ismerteti. — *Maga a szerkesztő, ifj. Hellebronth Kálmán* az Örösúr nemzetségből származó *tibold-daróczi Tibold* család történetét tárgyalja bő regestákban, függelékül pedig a Sályi Tibold-ok családfáját adja. — *Turchányi Ödön* nyitrai megyei régi *családja* történetét adja levéltári adatok felhasználásával. Czikke a következő füzetbe is átnyúlik. — A *tárczarovatban* a szer-

kesztő az *egri káptalan* levéltárában található armalisok és nemesi bizonyítványok jegyzékét adja, *Mocsáry István* pedig *Vay Adám 1707-iki végrendeletét* közli.

A 2. füzetben *Mocsáry István* a vas megyei eredetű *Gosztony* család leszármazását a XIII. sz.-tól kezdve és töredékes családfájukat mutatja be. — *Halász Bálint* a katonai érdemekben gazdag dabasi és gyóni *Halász* cs. rövid története után 14 táblán a leszármazást szemlélteti. — *Csoma József* a kihalt *árokszállási Kelle*é, a *szerkesztő* a máramaros megyei *tyuskai Papp*, *Benkő Imre* a nyitrai megyei *Mohos* cs. multját ismerteti. — *Turchányi Ödön* befejezi az 1. füzetben kezdett cikket. — A *Tárcza* rovatban a *szerkesztő* folytatja megkezdett közlését, dr. *Kárfy Ödön* pedig I. Rudolf 1580. decz. 3-iki ismeretlen armalisát ismerteti.

A 3. füzetben *Bereczky László* a Zaránd megyéből Biharba telepedett *Bereczky*, *Kovácsy Sándor* a *hadadi Kovács*, dr. *Rédeky István* a Nyitra és Trencsén megyében birtokos *Kromholtz* alias *Galgóczy*, *Mátéffy Sándor* a fejérmegyei eredetű *Mátéffy*, *Csatay Gyula* a praedalis nemességből származó *vajkai Molnár*, a *szerkesztő* a *küllői Rohrer*, *Benkő Imre* a zemplénmegyei *Várady* cs. történetét adja. A cikkek között legrégebb időre, a XVI. sz.-ra a *Mátéffy* cs. története megy vissza. — A *Tárcza* rovatban *Miskolczy-Simon János* a nagypalugyai és turócdivéki *Platthy* cs. nőgrádi ágához közöl adatokat. A *szerkesztő* III. közleményben folytatja közlését. *Mocsáry István Berthóthy Dorottya* 1601-iki magyar végrendeletét közli. —

A 4-ik füzetben *Daróczy Zoltán* az 1625-ben nemesített *Balassa*, *Csoma József* a *Gyárffás*, *Mocsáry István* a *brezoviczai Horváth-Bugarin* alias *Milojkovics*, *Benkő Imre* pedig a Dunán túl virágzó *sárbogárdi Mészöly* cs. multját ismerteti. — A *Tárcza* rovatban dr. *Wetner Mór* a *neczpáli Justh-családnév eredete* cz. cikkben a *Jodok-Jobst-Jost* név magyarázatát adja. Szerinte *Jost* volna a helyes. — A *szerkesztő* *Arady Katalin*, özv. *Szent-Kiriák Györgyné* 1785-iki végrendeletét közli.

Cultura Crestina. 1914. 7. sz. *Petru Suciu*: »*Cătiva legi împotriva injurăturilor, aduse de dietele ardeleni în veacul XVII.*« cz. közleményében az erdélyi országgyűléseknek a káromkodás és káromkodók büntetésére hozott határozataival foglalkozik. — Ugyanezen füzetben végződik be *A. Nicolescu* hosszú felelete *Szabó Jenő*: »*Ein neues griechisch-katholisches Bistum in Ungarn und die ungarländischen Rumänen*« cz. cikkére.

Egyetemes Philologiai Közlöny. Márczius. *Bleyer Jakab* Császár Elemér: *A német költészet hatása a magyarra a XVII. sz.-ban* című értekezését ösmerteti. — *Darkó Jenő*: *Byzantinische Papyri*, A müncheni állami könyvtár egy gyűjtemény Kr. u. VI. századi jogi tartalmú papyrusnak van birtokában, ezeket mest Aug. Heisenberg kiadta. — *Kropf Lajos*: *Frontinus, Sextus Julius: The two Books on the Water Supply of the City of Rome*. *Frontinus*: *De Aquis* című munkájának újabb kiadását ismerteti. — *Schmidt Márton*: *Theodor Birt: Römische Charakterköpfe*. Az idősebb Scipiotól Marcus Aureliusig vezet. Szép jellemzések, jól sikerült illusztrációk kíséretében. — *Csermelyi Sándor*: *H. Dragendorff: Westdeutschland zur Römerzeit*. Ismertetés.

Április. *Moravcsik Gyula*: *A csodaszarvas mondája a bizánczi tróknál*. A hunokra vonatkozó első tudósításokat bizánczi forrásoknak köszönhetjük. A történeti feljegyzéseken keresztül megfigyelhető a mondák kialakulása, fejlődése, élete. A történeti mondák

közt nagyon elterjedt, messze szétágazó mondatipusok az Isten kardja s a csodaszarvas mondája. Az utóbbi a hún nép Attila kora előtti életéne egyike nevezetes eseményére, az európai betörésre vonatkozik. Az első említő az V. századi Sozomenos, ki a monda két változatát adja. Egyik szerint bögöly-üldözte tehén, másik szerint menekülő szarvasűnő mutatta meg hún vadászoknak a vízborította utat. Sozomenos forrása Eunapios, ki minden valószínűség szerint első feljegyzője a maeotisi átkelésre vonatkozó mondanak. Száz évvel Sozomenos után Prokopios s Jordanes is tudnak a csodaszarvasról, az ő közös forrásuk Priskos rhetor. — *Váczy János*: Szalay László leveleit ismerteti. — *Finály Gábor*: Buday Árpád: *Római felirattan-át*, *Kerekes Gábor*: *Zivuska Jenő*: *A filozófia története Thalestől Platonig* című művét ismerteti. — *Gombócz Zoltán*: *Jules Marthá*: *La langue etrusque*. Marthá finn-ugor-etrusk rokonsági elméletét s annak teljes tarthatatlanságát taglalja. — *Benigny Gyula*: *Sigmund Feist*: *Kultur, Ausarbeitung u. Herkunft der Indogermanen*, ismertetés.

Május. *Moravcsik Gyula*: *A csodaszarvas mondája a bizánczi iroknál*. A bizánczi művek a XI. századig őrizték meg a monda emlékét. A húnok történetének forrása a bizáncziaknál Priskos, a középkori latinoknál Jordanes. A két szájhagyományból merítő főforrás tehát Eunapios s Priskos. A húnok megjelenése az egész görög-római világot felrázta s belekapcsolódott a már görög földön élő üldözött szarvas mondájába. »A húnokra vonatkozó csodaszarvas mondanak két antik talajon már meglevő monda hajtásai fonódnak össze.« Az Io-monda s a vezető szarvas mondanak összebogozódnak. — *Láng Margit és Nándor H. Bulle*: *Handbuch der Archaeologie*, *Marót Károly*: *A. Roemer*: *Homerische Aufsätze* s *Vértesi Dezső*: *Hausrath-Marx*: *Griechische Märchen* című munkákat ismertetik.

Egyházi Közlöny. 1914. évf. 13. és 14. sz. *Huber Lipót*: *A vérvád történetének vázlata* (22—23. közlemény). Ismerteti az orkuttai (1764) és péri (1791) vérgyilkossági eseteket. — 17. sz. *Divald Kornél* *Haiczl Kálmán*: »*A garamszentbenedeki apátság története*« cz. művét ismerteti. Haiczl összefoglalja Knauz Nándornak az apátság történetére vonatkozó kutatásait és folytatja ez utóbbinak félbemaradt művét. Haiczl könyve a híres műemlék mintaszerű kalauza.

Erdélyi Múzeum. 1914. 1. füzet. *Makkai Ernő*: *Bethlen Gábor országalkotó politikája*. (I. közl.) A közlemény még csak bevezetés s a címbebeli kérdéshez, melyben szerző Erdély földrajzi helyzetéből kiindulva, történetbölcseleti szempontokból vizsgálja Erdély történetét a dák korszaktól kezdve Bethlen Gábor fejedelemségéig. — *Biró Venczel*: *II. Apafi Mihály naplójának eredetije* cz. dolgozatában megállapítja, hogy az elveszettnek hitt napló eredetije a kegyesrendiek budapesti könyvtárának tulajdona, hová Vass József hagyatékából került. Az a másolat, melyről Tóth Ernő a naplót közölte (Erd. Múz. 1900. 325—335.), elég hű. — Az *Irodalom* cz. rovatban *R. J.*: *Lakos Béla*: *Heltai Gáspár reformator és kora*. Budapest. Kókai. 1913. 8° 55 l.), *Veress Endre* pedig *Amlacher*: *Rumes. Aus Vergangenheit und Gegenwart einer siebenbürgisch-sächsischen Dorfgemeinde*. (Nagyszeben. 1912. 8° 52 l.) cz. művét ismertetik.

Hét. 18. sz. *Szabolcsi Lajos*: *A hesszeni csapatok*. Elmeftuttatás a bécsi udv. levéltár magyar vonatkozású okleveleiről s a rákosi országgyűlés határozatai, a budai pasa levele Zrinyi Miklós haláláról stb. — végül I. József császár jegyzőkönyve, melynek egy pontjában a hesszeni csapatok mozgósítását visszarendeli.

Historische Vierteljahrschrift. XVII. (1914.) 1. Heft. — *M. Laubert: Metternich und die Kritik der deutschen Presse an der Revolution in Krakau und Galizien 1846.* A német sajtó egy része — ellentétben az Augsburger Allgemeine Zeitunggal — 1846 tavaszán kedvezőtlenül bírálja Ausztria és Metternich galicziai és krakói politikáját. Ez kellemetlen hatást gyakorolt Metternichre, úgy, hogy a hamburgi osztrák követséget visszahívja, s részint Trauttmansdorff berlini követéhez, részint egyenesen Canitz báró porosz külügyminiszterhez fordulva eléri, hogy a porosz kormány a lapokkal szemben a szövetséges jó viszony fenntartása érdekében a censurát szigorúbban alkalmazza.

Historische Zeitschrift. 1914. 1. füzet. *Chronisten des Mittelalters* címmel Posch Árpád ismerteti dicsérőleg a Gombos F. Albin szerkesztésében megjelenő *Középkori krónikások* vállalatot, különösen kiemelve annak VI—VII. (Luidprand) és XII—XIV. (Freisingi Otto) köteteit.

Huszadik Század. 1914. április. *Farkas Géza: A csoportok élete.* Az osztályalakulás történetét mutatja be társadalombölcseleti megvilágításban. — *Rédei József: A rutének vallásos tömegmozgalmai.* A hazai rutén nép történetének egyházi vonatkozásait teszi vizsgálat tárgyává. — *Laczkó Géza: A Rákóczi-irodalom revíziója felé.* Szekfü Gyula könyvét ismerteti. Ismerteti a következő történelmi munkákat: *Hauteceur »Rome et la renaissance de l'antiquité à la fin du siècle«, Albaré »Les esclaves chrétiens depuis les premiers temps de l'église jusqu' à la fin de la domination romaine en occident«, Gerlich »Geschichte und Theorie des Kapitalismus«, Pöhlmann »Geschichte der Sozialen Frage und des Sozialismus der antiken Welt«.*

1914. május. *Pékler J. Gyula: Budapest népessége 1873-tól 1913-ig.* Kivonat az egyesítés 40 éves jubileuma alkalmára írt tanulmányból, mely a városi népesség fejlődésének tanulságait ismerteti.

Katholikus Szemle. Május. *Rényi József: A törvényhatósági intézmény történeti fejlődése.* A vármegyei szervezetre nézve küszöbön álló nagy változás, az államosítás kapcsán visszapillantás közigazgatási szervezetünk ősrégi intézményének, a törvényhatósági intézménynek kifejlődésére és történetére. A dolgozat most közölt része a vármegyével foglalkozik. A *Könyvismertetések* során *Srs: Haiczl Kálmán: A garamszentbenedeki apátság története.* Budapest. 1913. 8° 187. 1. cz. művéről szól elismeréssel.

Keresztény Magvető. 2. f. *Kelemen Lajos: A kolozsvári unitárius főgimnázium régi keleti szőnyege.* A szőnyeg az Iparművészeti Múzeumtól rendezett szőnyegkiállításon is szerepelt; szerző a rá vonatkozó adatokat összegyűjtve, megállapítja, hogy a szőnyeg már 1720-ban szerepelt a nyárádszentlászlói unitárius egyházközség jegyzőkönyvében. Ajándékozója Szentpáli Istvánné Horváth Krisztina (született 1688 ápr. 20.) volt.

Kolozsvári Hírlap. 1914. 92. sz. *H. V. A Rákóczi-emlék* című vezércikkben Kolozsvár város egy 1906-ban hozott határozatát eleveníti fel. Ez évben ugyanis a város törvényhatósági bizottsága elhatározta, hogy újból megépíti azt a diadalkaput, melylyel a város egykor magát a fejedelmet várta. Ezzel kapcsolatban a diadalkapu történetét megírja.

Korrespondenzblatt. XXXVII. nr. 3. *Karl Reissenberger: Zur Geschichte der Transmigration.* Két adat 1736 nov. 13-ról és 1775 febr. 17-ről.

Könyvtári Szemle. 1914. április. *Kremmer Dezső*: *Enciklopédia és lexikon irodalmunkról*. Folytatólagosan a XIX. századi irodalmat ismerteti a legújabb vállalatokkal egyetemben. *Haraszti Károly*: *A magyar könyvkiadás és könyvkereskedelem a múlt század első felében*. Folytatólagos tanulmány, mely megállapítja, hogy a magyar könyvkereskedelem megalapítói németek voltak s bemutatta a könyvárusi jog megszerzésének nehézségeit. — *Lukinich Imre*: *Könyvárak száz év előtt*. Kiss István pesti könyvkereskedő árjegyzékéből közöl adatokat.

1914. május. *Haraszti Károly*: *A magyar könyvkiadás és könyvkereskedelem a múlt század első felében*. A könyvkiadás gazdasági körülményeit s a könyvek kelendőségének akadályait ismerteti. — *Gárdonyi Albert*: *Az első budai nyomda terve az 1686. évi visszafoglalás után*. Heyll Quirinus 1689-évi vállalkozását ismerteti, a mely az udvari kamara szűkkeblősége miatt nem sikerült. — *Sylvester*: *Némi adalék magyar könyvek árához*. Gvadányi műveinek árait ismerteti a XVIII. század végétől. szedve.

Közművelődés. 1914. 12. sz. *Petres Kálmán* folytatja a *pásztói apátság legvégből emléke* című cikkét. Valószínűnek tartja, hogy a II. Béla adománylevelében előforduló Pásztó alatt a mai hevesvármegyei Pásztó értendő.

Летопис Матице Српске. LXXXIX. évf., 297. f.: *Radonić János* „Политички и културни развој модерне Хрватске“ című cikkében Šišić Nándor »Hrvatska povjest« (3 k.) című műve alapján ismerteti a horvát-szlavon-dalmát királyság viszonyát Magyarországhoz 1526-tól a legújabb időkig oly czéllal, hogy a folyóiratot olvasó nagyközönség genetikailag megértse a horvátság mostani politikai és kulturális törekvéseit. A bevezetésben nyújtott nyilatkozat alapján azt várnók, hogy az író kiterjeszkedik arra, a mit Šišić mellőzött, t. i. a horvátság gazdasági életének történetére, de sajnos, ebből Radonić sem nyújtott semmit. — *Dedićer I. dr.* „Нова Србија“ című közleményében ismerteti a töröktől legújabbban elfoglalt és Szerbiához csatolt terület földrajzi viszonyait és népének életét, rámutatva arra, mily hatással volt ez utóbbira az évszázados török hódoltság. — *Radonić János* a *Књижевник* (= könyvészet, irodalom) rovatában ismerteti a Mon. Hung. hist. dipl. XXXVI. kötetét (Thallóczy L. és Horváth S. »Magyarország melléktartományainak oklevéltára« III. k.: Alsószlavóniai okmánytár); sajnálja, hogy a bevezetés rendkívül rövid, hogy a szerkesztők a közölt okleveleket nem csoportosították tárgykörök szerint, hogy nem kísérték ezeket a bennük érintett viszonyokra és személyekre vonatkozó kíváncsi jegyzetekkel és magyarázatokkal és a név- és tárgymutatót nem latin nyelven nyújtották.

Levéltárosok Lapja. 1914. I. sz. *Alapi Gyula*: *Az aranyosi Aranyossy-család*. A család leszármazását és czímerét ismerteti. — *Romhányi János*: *Nemességigazolás Nyitra vármegyében 1754–55-ben*. Betűrendes sorozatban ismerteti a nemességüket igazoló családokat és az igazolás részleteit. — *Miskolczy-Simon János*: *A Mikszáth-család története*. A család leszármazási adatait ismerteti.

Magyar Figyelő. 7. sz. *Dékány István*: *A történelmi oktatás reformja*. Szükségesnek tartja, hogy a népies mondák és a tudományos történelem elhatároltassanak, a fejlődés feltételei megismertessenek, a történeti beállítás széleskörű alapon történjék s a történelmi érzék kifejlesztésére nagyobb gond fordíttassék. — *Lábán Antal*: *Szigligeti és a bécsi Polizei-Hofstelle 1838-ban*. A Po-

lizei-Hofstelle levéltárában őrzött feljelentéseket ismerteti, melyek Szigligetinek Dienes, Vazul és Pókaiak című színműveiről, mint veszedelmes irányú irodalmi termékekről emlékeznek meg.

Magyar Hírlap. 1914. 110. szám. *Andrássy Gyula gróf. Szekfü*: »A számszótt Rákóczi.« Nagyterjedelmű, tárgyilagos czikében Szekfü munkájának tudományos értékét mérlegeli. Nézete szerint az a kép, melyet Rákócziról festett, el van hibázva. Fő kifogása, hogy Rákóczi egyéniségének alaprajzát, elhatározásainak legfőbb motívumát rosszul adja vissza.

Magyar Katonai Közlöny. Márczius. *Windisch-Graetz Lajos herczeg*: *Benyomásaim a tráciai harczzsintérről.* A lüleburgaszi csata után a herczeg Tanev ezredes lovasdandáránál élte át a Drinápoly körül lefolyt küzdelmeket. Itt szerzett tapasztalatairól számol be igen közvetlen modorban. — *A görög-bolgár háború 1913-ban.* Görög források alapján tárgyalja a júliusban lefolyt hadjáratot, a görög hadmozdulatokat, a bolgárok ellentámadását és vereségüket.

Magyar Könyvszemle. 2. füz. *Rexa Dezső*: *Az első (?) kassai nyomtatvány.* Az Árva-megyei Csaplovits-könyvtárban van Illés-házy István nádor halotti búcsuztatója 1609-ből. Külső jelek után a czikkíró a nyomtatványt kassainak tartja s a szerint ez lenne a kassai nyomdászat legelső ismert emléke. — *Gulyás Pál*: *Az Illés-házy nádor felett mondott búcsuztató nyomtatási helye és szerzője.* Polemisál az előbbi dolgozattal s a nyomtatványt inkább pozsonyi vagy esetleg bécsi terméknek tartja. — *Varsányi István*: *A Rákóczi-könyvtár és katalógusa.* Folytatólagosan közli a Rákóczi-könyvtár katalógusát. — *Az Adattárban Kemény Lajos közli Batsányi János levelét 1793-ból,* mely Kassa város tanácsához van intézve a Magyar Múzsza elkobzása ügyében. — *Holub József*: *A budai könyvtár állapota a XVI. század végén.* Reinhold Lubenau gyógyszerész útleírásából idézi a Mátyás könyvtárára vonatkozó részt. Az útleírás e pontja 1587-ből való.

Magyar Középiskola. 1914. évf. 4. sz. *Csóka Lajos* azon módosításokkal foglalkozik, melyeket a tervezett középiskolai reform az egyetemes történelem tantervében szükségessé tesz.

Magyar Kultura. 1914. évf. 8. sz. *Divald*: *Szárnyas-oltárok.* A szárnyas-oltárok készítése a gótika terjedésével válik Európaszerte általánossá. A XIV. században már hazánkban is feltűnnek. Régebben a felsőmagyarországi XV—XVI. századbeli szárnyas-oltárok számát 80-ra becsülték, de most már az ország ezen részéből 420-ról van tudomásunk, ezenkívül Erdélyből is vagy 40 ismeretes. A XVI. század végén a felvidéki városokban kiváló mesterek telepedtek le, a kiktől monumentális emlékek maradtak hátra. — *Komárik István Pastor* »Geschichte der Päpste seit dem Ausgang des Mittelalters« cz. nagy munkájához fűz néhány reflexiót. — *Velics László* a br. *Forster Gyula* szerkesztésében megjelent »Magyarország műemlékei« cz. kiadvány harmadik kötetét ismerteti.

9. sz. *Sörös Pongrácz Haiczl Kálmán*: *A garamszentbenedeki apátság története* cz. könyvét ismerteti. — 10. sz. *Velics László Braun Károlynak* (1831—1907.), a kalocsai csillagvizsgáló intézet első igazgatójának emlékezetét eleveníti fel. — *Luttor Ferencz*: »II. József válogatott levelei« ... hamisítványok. Luttor — Brunner, Arneht és Fournier tekintélyére hivatkozva — azt állítja, hogy II. József levelei, melyek az Olcsó Könyvtár 1723—17235. számában Supka Géza fordításában megjelentek, tendentiosus hamisítványok.

Magyar Nyelv. 1914. április. Szily Kálmán: *A Magyar Etymologiai Szótár* 1. füzetét ismertetvén a többi közt kiemeli, hogy a szótár fölveszi azoknak a tulajdonneveknek fejtegetését is, melyekhez fontos történeti vagy művelődéstörténeti kérdések fűződnek (pl. Buda, Erdély, Bécs, Pécs), s ezért az EtSzót. a történet-tudósok számára is nélkülözhetetlen segédeszközzé válik. — *Melich János: Keresztneveinkről* cz. cikkében folytatja sok régi személy- és tulajdonnév magyarázatát és megfejtését: pl. Adánd, Laczk, Györök, Páld, Fedemes, Petőháza stb. — *Putnoky Imre: Hunnia.* A külföldi történeti munkákban a régi hún birodalom neve. Kinamos Epitome-jében Magyarországot nevezi Unniké-nek. Magyar nyelvű munkákban hazánkat Virág Benedek óta szeretik Hunniának nevezni, leginkább a költők. — *Ernyey József: a Bárdus-Bárdos* nevet az olasz *Bardo*-tól származtatja. Az éremtanban előforduló *bardus* pénz pedig a *lombardus* rövidítése. *Czinkota* a húros rigó tót neve. — *Horger Antal* a beszercczenaszódmegyei *Bongárd* község nevében a német baumgarten: gyümölcsöskert szót ismeri fel.

Május. *Melich János: Keresztneveinkről* cz. cikkének folytatásában ismét számos személy- és helynév magyarázatát adja, pl. Tarcsa, Martonvásár, Gyöngy, Petesháza, Angyalos stb. — *Sági István: Aglent* nevét az *Agnes* származékának bizonyítja. — *Fest Sándor: Magyar szavak az angol nyelvben* cz. cikkében kimutatja, hogyan kerültek a *huszár*, *csákó*, *dolmány*, *kocsi*, *Tokaj*, *magyar* szavak az angolba. — *Tolnai Vilmos* a *Hunnia* nevet Benczédi Székely István Világkrónikájából (1559) idézi a Meotis-melléki magyar őshaza értelmében.

Magyar Nyelvőr. 43. évf. 4. sz. 1914 április. *Kräuter Ferencz* Martha, párizsi egyetemi tanárnak, laikus körökben nagy zajjal fogadott *Etruszkok és magyarok* cz. könyvét ismertetvén, ugyanarra az eredményre jut, mint eddigi bírálói, hogy tudománytalan alapon épülő délibábos munka, tudományos munka paródiája, melynek semmi köze sincs a nyelvtudományhoz. — *Antibabarus: Bécs—Wien* czímen újabb adatokat közöl, mennyire hibás, ha nyelvünknek történeti emlékekkel kapcsolatos külföldi helyneveit elvetjük.

1914. május. *Szádeczky Lajos: Gyergyó* nevének György-jó = György folyója kifejezésből való származását újabb bizonyítékokkal támogatja. — *Beke Ödön: Ajtony* fejedelem nevét magyarázza. — *Simonyi Zsigmond: Szkófia, szkófum* szónak két jelentését mutatja ki, a mint történeti emlékeinkben jelentkeznek: 1. süveg, különösen püspöksüveg; 2. aranyfonál. — *Philofennus: a turáni nyelvcsalád* elnevezést, melyet Müller Miksa talált ki, tudománytalannak mondja, melyről már Withney, amerikai nyelvtudós azt jelentette ki, hogy »a Turán név a tudománynak egyik jelszava.«

Magyarország. 1914. 99—118. sz. *Kacziány Géza: Figyel-messy ezredes emlékirata*-inak közlését folytatja. — 110. sz. *Herczegh Mihály: A magyar és orosz nemzet rokonsága* című cikkében a két nemzet rokonságát iparkodik kimutatni. — 115., 116. sz. *Kacziány Géza: Riedl hadjárata Thaly ellen.* Riedlnek azon vádjait bonczolja, melyeket Riedl egy nagyobb tanulmányában 10 kuruczkori ballada hitelességéről felhozott. — 118. szám. *Fáy Elek dr.: A magyar-orosz rokonság.* Herczeghnek fent említett cikkével kapcsolatban adja elő képtelen föltevéseit a magyar nemzet eredetéről. — 118—120. sz. *Ballagi Aladár: A száműzött Rákóczi-ról* címmel a M. T. Akadémiában tartott felolvasását közli s Szekfű művét bírálja.

Magyar Paedagogia, Április. i. s. néhány elismerő szóval mutatja be *Friml Aladár*: *Ratio educationis* kiadását.

Magyar Paizs. 1914. 14. sz. *Keszthelyi levél 1848-ról*. Puly István orvos 1914 márcz. 29-én kelt s Novák Mihály igazgatóhoz intézett levelét közli, melyben mint szemtanu Csányról, a nemzetőrök lázadásáról, Meszlényinek, Kossuth Lajos sógorának veszedelméről írt visszaemlékezéseket. — 15. sz. *Novák Mihály*: *Válasz a »Keszthelyi levél«-re*. — *Mikes legutolsó levele*. Felfedezte és közli Kulcsár Gyula.

Nagyág. 1914. 14. sz. *Hannibal Kristóf*: *II. Rákóczi Ferencz és a huszti országgyűlés*. Rövid tárczacikk, az 1709 okt. 12-én tartott gyűlésről, melyen a háború folytatását határozták el.

Neues Pester Journal. 1914. 112. szám. *P—r J.*: *Revolutionär und Prinzenenerzieher*. Rónay Jácintról emlékezik. — 119. szám. *Váradi Antal dr.*: *Der Graf Gorani*. (Aus dem Leben Martinovits, des Verschwörers). Martinovits életét és társainak működését jellemzi. Gorani álnévvel 1792-ben »Litterae ad Imperatorem« című munka jelent meg kéziratban, mely álnév alatt Martinovits lappangott. Szól a »reformatorok« titkos társulatáról és céljairól.

Numizmatikai Közlöny. 1914. 2. füz. *Harsányi Pál*: *Adatok a C. N. H. III. kötetéhez*. Előkészít a Corp. Numorum III. kötetéhez a Habsburg és Habsburg-Lotharingeni királyok érmeihez. Szerző az eddigi munkákban nem ismertetett típusokat mutatja be. Tanulmányát folytatni fogja. — *Jeszzenszky Géza*: *Az alsóheibényi éremlelet töredékéről*. A leletet a gőzeke hozta napfényre. 1742 drbja a csendőrség útján a Nemz. Múzeumba került. 140 drbot magángyűjtők szedtek össze. Ebből dolgozott fel szerző 95 drbot. A lelet még I. Géza uralkodása idején került a földbe és főképp az ő hercegi és királyi pénzeit tartalmazza. Jeszenszky tanulmánya főként metrologiai szempontból érdemel figyelmet. Megállapítja benne, hogy ennek a kornak a pénzeinél az átlagsúly nagyobb az irodalmi átlagnál. Géza hercegsége idején a pénzláb igen jó, 9 pensás (360 dénár), minthogy azonban tényleg 400 dénárt vertek egy budai márkából, a kamara haszna márkánként egy pensa velt. Figyelemreméltó az is, a mit a dénár értékátszámításáról mond, különösen pedig az a föltevése, hogy a hercegség területén súlyosabb pénzláb volt forgalomban. Ezekre a kérdésekre a lelet zömének földolgozásától várja a biztosabb választ, a melyet mi is felcsigázott érdeklődéssel várunk. — *Gohl Odón*: *Egy gróf Sztáray-féle utalvány*. Az utalvány a Sztárayak felsőremetei (Üng m.) hámoránál az 1830—1840. években volt használatban. — *U. ó.*: *Kassai közmunkajegyeket* ismertet a XIX. sz. 50-es és 60-as éveiből.

Nyelvtudományi Közlemények. 1914. 1. füz. *Schmidt József*: *Jules Marthia*: *La langue étrusque* cz. sok port fölvert művét apróra boncololván, arra az eredményre jut, hogy az etruszk nyelv kérdésének megoldása most sem sikerült; a szerző munkáját különben alapos és biztos nyelvtudományi előképzettség és philológiai pontosság teljes hiánya jellemzi.

Nyugat. 9. sz. *Halász Imre*: *Rákóczi Ferencz*. Szekfü Gyula könyve s a róla folyó polémiák adták az alkalmat, hogy Rákócziról írjon. Szekfü Rákóczit csak bujdosó korában rajzolja s ezáltal egyoldalú a nézőpont, mintha valaki Kossuthot csak az emigrációban ismerné. A tanulmány végigfut Rákóczi egész pályáján, Szekfü könyvét értékes munkának tartja, de ítélete kissé egyoldalú. Rákóczi

emberileg nem tehetett másképen, mint a hogy tett s fölkelése, ha fegyverletétellel végződött is, szüntette meg végképen Kollonics elnyomó rendszerét.

10. sz. A *Figyelő* rovatban *Bálint Aladár* ismerteti a fővárosnak *A negyvenéves Budapest* cz. kiadványát.

Pester Lloyd. 1914. 106. szám. *Berzeviczy Albert*: *Baron Josef Eötvös und die Nationalitätenfrage* címmel az Akadémia ez idei nagy gyűlésen felolvasott elnöki megnyitó beszédét közli. — 117. szám. *Dr. Bloch Henrik*: *Robespierre*. Freimarknak a múlt évben Robespierre-ről megjelent tanulmányát ismerteti.

Pesti Hírlap. 1914. 110. sz. *Dr. Hollósy István*: *Kik voltak Erdélyország őslakói?* Az agathirsekről szól.

Religio. 1914. évf. 4. sz. *Stöhr Géza*: *Giordano Bruno haláláról*. Poul Vulliandnak a *Journal des Debats*-ban megjelent cikkéből kiindulva azt fejtegeti, hogy Giordano Bruno életéről csak 1598-ig vannak hiteles adataink és nincs bebizonyítva, hogy 1600-ban Rómában csakugyan máglyán végezték volna ki. — *Jehlicska Ferencz br. Láng Lajos* »*A statisztika története*« cz. munkájáról nagy elismeréssel szól. — *Némethy Ernő*: *Rampolla bíboros mint tudós*. Rampolla, XIII. Leo államtitkára, nagyszabású egyházpolitikai tevékenysége mellett mélyreható archaeologiai és történelmi tanulmányokkal is foglalkozott. Legértékesebb munkája a Szent Melania (383—439) életére vonatkozó kéziratok felkutatása, kritikai méltatása és minta-szerű publicatioja.

5. sz. *Tauber Sándor* elismerőleg szól *Erdélyi László*: *Az egyház vagyon eredete és jellege Magyarországon* cz. értekezéséről.

Revue des deux Mondes. 1914. május. »*La ville et la cour sous le règne de Louis-Philippe*« címmel folytatja gróf Apponi Rudolf naplójának kiadását. Ezúttal a naplónak 1836. januárjától novemberig terjedő részét olvassuk, melynek utolsó bejegyzéseit Apponyi már Chatsworthban, Devonshire herczeg pompás kastélyában írta.

Revue des questions historiques. 1913. április 361—388. és július 5—37. II. A ragúzai köztársaság hajói 1383 december végén Anjou Lajosnak, a ki ez időben mint Johanna nápolyi királynő örököse a VI. Orbántól nápolyi királylyá tett durazzói Károlylyal harczolt, két hajóját elfogták. Mindeddig nem lehetett biztosan megállapítani ez elfogás körülményeit, illetve összefüggését a nápolyi viszonyokkal. Most *Voinovitch L.* gróf, a ki a legutóbbi londoni konferentián Montenegrót képviselte, kiadatlan ragúzai okmányok alapján iparkodik az összefüggést megállapítani *Les »Angevins« à Raguse* cz. cikkében. Ezek a hajók ragúzai vizeken kalózkodtak, ez az elfogás oka. A foglyok közt nevezetes emberek vannak, Pierre de Craon, Jean de Bueil, VI. Károly francia király kamarása, Louis de Montjoye, VII. Kelemen pápa rokona, Tristan de Roye, stb. Ragúzában tiszteséges fogságban tartották őket, de kiszabadulásuk sokat késett, mert politikai, majd pénzügyi okok késleltették az alkudozásokat, pedig követtséget küldtek, illetve közbenjártak érdekükben Anjou Lajos, a pápa, Velence, Milano és VI. Károly s Mária magyar királynő is beleszól az ügybe. Végre 1385. februárjában létrejött a pozsegai egyezmény, a mely a foglyoknak visszaadta szabadságukat, 5500 dukát kártérítés és 2900 dukát kölcsön visszafizetésére kötelezve őket. Úgy látszik azonban, hogy ezeket az összegeket sohasem fizették ki. A kalózkodás okait nem tudjuk tisztán; úgy látszik, Anjou Lajos azért küldötte őket, hogy kincseire kölcsönt vegyenek fel Velenczé-

ben és számára zsoldosokat toborozzanak, ők azután pénzkészleteket ily módon iparkodtak növelni. A czikk gazdag érdekes részletekben.

Sárospataki Református Lapok. 1914. 5., 8., 15., 16., 18. 19. számaiban *Harsányi István, Gulyás József és Simonfi János* folytatják a kurucz balladák hitelességéről e lapok előző számaiban közölt vitájukat »Néhány szó a kurucz balladák kérdéséhez« czímen. Megállapítják, hogy a »hátat ad, arczul fordul, aranyos zászló, torpad, perzsia-szőnyeg«, miként az előző cikkeikben felhozottak is, használatos kifejezések voltak a kuruczkorban. Vizsgálóra veszik az Ocskay-egyeztetéseket, továbbá az Arany- és Kisfaludy-egyeztetéseket is, bírálják a Riedl szövegkiadását és igen sok olyan dologra mutatnak rá, mit Riedl meg sem említett. Így pl. Petróczi Kata Szidonia elveszettnek hitt verseiről kimutatják, hogy már négy hiteles másolata ismeretes. Végül összefoglalják eddigi kutatásuk eredményeit s megállapítják, hogy Thaly nem hamisíthatta a tíz kurucz balladát.

Siebenbürgisch-Deutsches Tageblatt 1914. 12247. szám. *Müller-Guttenbrunn Adam: Maria Theresia als Erzieherin* czímmel Mária Teréziának Fred V. által német nyelven kiadott levelei alapján a királyné nevelési instrukcióit ismerteti, melyek gyermekei nevelésénél szem előtt tartandók.

Turul. 1914. 1. füz. *Hajnal István: IV. Béla király kancelláriájáról.* Értekezésének első felében a kancellária szervezetét a familiaritásból magyarázza, majd a második részben írásösszehasonlítások alapján megállapítja, hogy mely oklevelek származnak egyazon kéztől és az kinek az írása lehet. — *Nagy Géza: Trónöröklés az Árpádok alatt.* A keleti népek szokásai alapján a testvérörökösdést tartja az örökösödés ősi alakjának, a melyet utóbb a nyugati fiörökösdés szokása zavart, úgy hogy az Árpádok idején általánosan elfogadott örökösödési rend nem fejlődhetett. — *Wertner Mór: Kihaltak-e az Árpádok 1301-ben.* Az Árpádokkal rokonságot tartó családok leszármazásának okleveles bizonyítékait teszi kritika tárgyává, a Crouy-Chanel családdal kezdi vizsgálatait. — *Jakubovich Emil: Az Agmándnemzettség teljesebb neve és egy ismeretlen ága.* A Nemzeti Múzeum 1344. évi oklevele alapján megállapítja, hogy e nemzetiség teljesebb neve Farkasogmand s egyik ága a mai Szilágy megye területén volt birtokos. — *Závodszy Levente: Válasz »A Héder nemzetiség eredete« című cikkre.* Kritika tárgyává teszi a nemzetiség eredetére vonatkozó dolgozatát bíráló czikk állításait. — Ismerteti Csoma József »A magyar heraldika korszakai« című munkáját s végül folyóiratszemlét közöl.

Uj Idők. 12. sz. *Révész Andor: Marie Antoinette lovagja.* Axel de Fersen grófnak, a tragikus végű királyné iránti vonzalmát, önfeláldozó szolgálatait és kegyeletes emlékezését ismerteti. — 14. sz. *Lábán Antal: A pesti nagy árvíz 1838-ban.* Az árvízre vonatkozó bécsi titkos jelentésekből mutat be néhányat. — 15. sz. *Brandes Georg: Karthago.* Róma vetélytársának emlékein és szomorú végétén mereng.

17. sz. *Zuboly: Az irodalom — »magyarban«.* 1859-ben mozgalom indult a magyar divat érdekében s pár évig el is terjedt. Akkori íróink arcképét közli magyar ruhában. — *Kilényi Gyula: A legyező a művészetben.* Röviden átfut a legyező történelmi fejlődésén. Mai alakjában japán eredetű a XVI. századból. Főleg a francia típusokat ismerteti. — *Várkonyi Titusz: A régi Lloyd Club alkonya.* F. évi április 15-én kihurcolkodott belőle a munkapárt; ez alkalommal mondja el az épület történetét. A Clubot 1875-ben avatták föl,

mikor a balközép s a Deák-párt fusionált. — 18. sz. *Csillay Kálmán* : *Pompadour*. Halála kétszázötvenedik évfordulója alkalmából emlékszik meg róla, jobban kiemelve rokonszenves vonásait, mint a köz tudatban él.

Ungarische Rundschau. 1914. II. füzet. *Ludwig v. Thälöczy* : *Die geschichtliche Bedeutung der Familie Frangepan*. A Frangepán család oklevéltárában megjelent bevezetés. — *Emerich Madzsar* : *Die Legende des heiligen Gerhard*. Megjelent a Századok 1913. évi szept. számában. — *Jakob Bleyer* : *Friedrich Schlegel am Bundestage in Frankfurt*. Befejező közlemény. — *Ladislaus Eber* : *Werke von Paul Troger in Ungarn*. Troger (1698—1762) korának egyik legkiválóbb festője volt, a ki Magyarországon is dolgozott. Eber a pozsonyi Erzsébet-templomban és a győri benczés-templomban fennmaradt munkáit méltatja. — *Constantin Jireček* : *Die Lage und Vergangenheit der Stadt Durazzo in Albanien*. Tárgyalja a környék változásait és történetét, majd magára a városra tér át, a melyet Kr. e. 625 körül korkyrai görögök alapítottak. A várost Epidamnusnak, kikötővárosát Dyrrhacionnak nevezték. Nevezetessége Caesar és Pompeus polgárháborúja idejétől datálódik. Itália felé akkor jelentékeny kikötő. A birodalom bomlása után sokat szenvedett a népvándorlástól, majd ismételt földrengésektől, úgy hogy mind kisebb területre szorult össze. A VII—XII. századokban a bizánczi császárok nevezetes erőssége. Itt ütköztek össze a görög érdekek az arabokkal, bolgárokkal, normannokkal. A negyedik keresztes hadjáratral Velence kezébe került, de csak rövid időre, majd a Hohenstaufok kihalta után az Anjouk hajtották hatalmukba. A XIV. század közepén szerbek és albánok küzdöttek érte, 1392—1501 pedig Velence uralma alatt állott. A mikor 1502-ben a törökök elfoglalták, ismét kisebbre zsugorodott össze. — *Ignaz Peisner Rákóczi im Exil*. Szekfü könyvének eredményeit foglalja össze, igen méltányló elismeréssel. — *Eduard v. Wertheimer* : *Ein ungedrucktes Memorandum Benjamin von Kállays über die Annexion Bosniens*. Magyarul megjelent a Történeti Szemle 1914. II. füzetében. — *Alice Wengraf* : *Aus den Denkwürdigkeiten der Helene Kottauerin*. Mint a német memoire-irodalom első termékét méltatja. — *A Fest* : *Die Erzählung Turkish Spy (1687—93) über Ungarn*. Az egykor híres angol regény magyar vonatkozásait állítja össze. Ezek felületes, de elég jó értesültségre vallanak ; az elbeszélésbe csak lazán vannak beleszöve. — *L. Molnár* : *Aus den Memoiren eines österr. Generalstäblers*. Zebegényi Gründorf lovag emlékiratait méltatja. Szerző az 1859. és 1864. háborúkbán tűnt ki. A Bach-korszak magyar viszonyaira is tartalmaz érdekes adatokat. — *Andreas Sass* : *Münchener Holzfiguren ungarischer Tänzer aus dem XV. Jahrhundert*. A magyar tánczosok a XV. században Münchenben híresek voltak, így történt, hogy a régi városház nagy termét, a melyet Grasser épített e század végén, a magyar tánczosok nagyon eleven szobraival díszítették. — *Robert Gragger* : *Lilla von Bulyovszky und der Münchener Dichterkreis*. Bulyovszky Lilla németországi sikereit és összeköttetéseit tárgyalja, főképp Emanuel Geibellel, a kinek a tragikához irt szép költeményeit és mély vonalmú leveleit is közli. — *Ludwig Rácz* : *Die Beziehungen eines ungarischen und eines deutschen Antikantianers*. Rozgonyi József sárospataki tanár 1792-ben adta ki első Kant rendszerét támadó művét, ugyanakkor G. E. Schulze göttingai tanár is hasonló irányban működött, a mi a két tudós közt összeköttetést teremtett. Rozgonyi 1823-ban bekövetkezett haláláig Kant ellensége maradt. —

Zu dem Artikel über die österreichischen Hausgesetze. Turba felelete Schiller Bódognak az előző számban közölt értekezésére. — A füzet tartalmából még kiemeljük: *A. von Berzeviczy: Die Sonette Michel-angelos und Shakespeares; I. Trostler: Briefe von Julius Leopold Klein an Varnhagen von Ense; D. v. Rexa: Johannes Duchon; E. Rombauer: Lenau in Winnenthal; A. Kohut: Ein altes Urteil über die ungarische Lyrik.*

Uránia. Május. — *Vasadi Balogh György: Az 1514-iki parasztlázadás.* A Dózsa-féle lázadást ismerteti részletesen. — *Tass Antal: A csillagászati világnézetek alakulása az idők folyamán.* Folytatólagosan tárgyalja az ókor csillagászatát, az alexandriai iskolát, melynek jelentős eredményei után hanyatlás állt be. — *Marczinkó Ferencz* ismerteti Márki Sándornak a *Magyar Tört. Életrajzokban* megjelent Dózsa-életrajzát.

Városi Szemle. 1914. 1—2. sz. *Feleký Géza: A művelődéstörténeti múzeum problémája és a Fővárosi Múzeum.* Szerinte a XIX. század elején indul meg a mai főváros kulturhistoriája s innen kezdve lehet a múzeumnak a város kulturtörténeti emlékeit gyűjteni, továbbá magyar festők műveiből lehetne e múzeumban egy városi magyar képtárt szervezni.

3—4. sz. *Barczen Gyula: Budapest felméréseiről.* A régi Pest, Buda és Obuda térképeit ismerteti a XVIII. század végétől kezdve. — *Krammer Dezső: Városi fiókmúzeumok.* A felállítandó városi fiókönyvtárakban szervezendő múzeumokkal és az ide helyezhető múzeumi anyagokkal foglalkozik.

Vasárnapi Ujság. 11. sz. *Gül baba legendái.* A budai Rózsadomb sírkápolnájában nyugvó mohamedán szent élettörténetét ismerteti. — *Zuboly: Magyar lánczhidak és hídervek.* A Pest és Buda között Széchenyi kezdeményezésére létesítendő Dunahidak magyar tervezőivel, különösen Vásárhelyi Pál 1838. évi hídtervezetével foglalkozik. — *Polgár Géza: A hegedű.* A hegedűkészítés történetét adja elő és kimutatja, hogy a Cremonába vándorolt német Tiefenbrücker Gáspár készítette az első mesterhegedűt 1510-ben. — *Holub József: Reinhold Lubenau utazásai Magyarországon a XVI. század végén.* V. ö. a Magy. Könyvszemle cikkét.

12. sz. *Oláh Gyula: Az aradi polgári tűzérek.* Az aradi polgári tűzérserég eredetét s a szabadságharc alatti szereplését ismerteti.

13. sz. *Gabnay Ferencz: A római hajviselet fejlődéstörténete.* A hajápoló eszközök használatának fejlődését s egykorú emlékek alapján a női hajviselet alakulsait ismerteti.

14. sz. *Oláh Gyula: A husvét megünneplése Aradon 1849-ben.* Az aradi várban parancsnokló Berger osztrák tábornok az aradi polgárság ünnepeit a város ágyúztatásával nyugtalanította s ezért 1849-ben a szabad ég alatt ünnepelte a polgárság a husvétot a honvédsereggel együtt.

15. sz. *Iván Ede: Ybl Miklós.* Születésének száz éves jubileuma alkalmából visszatekint a nagy művész életére és alkotásaira. — *Takáts Sándor: Csonkabég és Czunkenberg.* A Buda visszafoglalásakor magyar fogságba jutott s kikeresztelkedett török vitéznek és fiának élettörténetét ismerteti. — *Myskovszky Ernő: II. Rákóczi Ferencz nagysározi várkastélya.* A várkastély történeti multjával foglalkozik.

16. sz. *Markó Miklós: Néhai gróf Pálffy János bécsi palotája.* A palota 1804-ben épült s első tulajdonosa Dolin francia nagykövet volt. Pinczéiből titkos út vezetett a Burgba. Bútorai között sok történelmi emlékü is van.

Tárca.

A Magyar Tudom. Akadémia történeti jutalomtételei.

1. A M. Tud. Akadémia 1896. október 5-én tartott összes ülésén elhatározta, hogy bármikor fog is *gr. Széchenyi Istvánnak* az ő nevéhez és működéséhez méltó életrajza, akár kéziratban, akár kinyomatva, benyújtani, ennek szerzője 8000 korona jutalomban fog részesülni. A kéziratban benyújtott munka kiadását az Akadémia készséggel elvállalja.

2. Kivántatik a *magyar ötvösművészet története a XIX. század elejéig*, megfelelő számú képanyaggal. Jutalma Ipolyi Arnold alapítványából 2000 korona. Határnap: 1914 szept. 30. A jutalmat csak abszolút becsű munka nyerheti el. A megjutalmazott mű egy évig a szerző tulajdona; ha egy év alatt ki nem adja, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

3. (Nyílt pályázat.) A *középkori művészet története Erdélyben*, a formák kialakulásának összehasonlító méltatásával. A munka tervrajza, egy-két kidolgozott fejezet kíséretében 1915 szept. 30-ig küldendő be. Névtelenül, jelíges levéllel pályázó munkák ki vannak zárva a pályázatból. A legjobbnak ítélt tervrajz és mutatvány szerzője megbizatik a munka megírásával. A jutalom, mely csak az egész munka elkészülése és elfogadása után adatik ki, a Bézsán-alapítványból 2400 korona.

4. (Nyílt pályázat.) A *fontosabb művelődéstörténeti érdekű magyar szólásoknak* és közmondásoknak művelődéstörténeti szempontok szerint való magyarázata. A munka tervrajza egy-két kidolgozott fejezet kíséretében 1916 szept. 30-ig küldendő be. Névtelenül, jelíges levéllel pályázó munkák ki vannak zárva a pályázatból. A legjobbnak ítélt tervrajz és mutatvány szerzője megbizatik a munka megírásával. A jutalom, a mely csak az egész munka elkészülése és elfogadása után adatik ki, a Marczibányi alapítványból 40 arany.

5. (Másodszor.) *Magyarország diplomatai összeköttetése Velenczével 1458 től 1540-ig*. Jutalma a Péczely alapítványból 2000 korona aranyban. Határnap: 1914 december 31. A jutalom csak abszolút tudományos becsű munkának adatik ki. A munka a szerző tulajdona marad, a ki köteles egy év alatt művét kiadni; ha ezt nem teszi, az Akadémia fel van jogosítva a munkát külön tiszteletdíj nélkül kiadni.

6. *Az erdélyi fejedelmi hatalom fejlődése 1542-től 1690-ig*. Jutalma az ifj. bojári Vigyázó Sándor emlékére tett alapítványból 2000 korona. Határnap: 1915 szept. 30. A jutalom csak önálló becsű műnek ítéltetik oda. A jutalmazott munka a szerző tulajdona marad, a ki köteles egy év alatt kiadni művét; ha ezt nem teszi, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

7. *Irassék meg a vránai perjelség története*. Jutalma az Oltványi-alapítványból 2000 korona. Határnap: 1917 szept. 30. A jutalom

csak önálló, tudományos becsű munkának ítéltetik oda. A jutalmazott mű a szerző tulajdona; köteles azonban a műből, ha kinyomatja, három példányt, ha pedig két esztendő alatt ki nem nyomtatja, egy másolatot a csanádi püspökség levéltárába beküldeni.

8. Adassék elő a *magyarországi kisorosz (rutén) nép története* betelepülésétől a legújabb időig. Jutalma a Péczely-alapítványból 2000 korona aranyban. Határnap: 1916 decz. 31. A jutalom csak abszolút tudományos becsű munkának adható ki. A munka a szerző tulajdona marad, a ki köteles egy év alatt művét kiadni; ha ezt nem teszi, az Akadémia fel van jogosítva a munkát külön tiszteletdíj nélkül kiadni.

9. (Nyílt pályázat.) Kívántatik a *szerémi püspökség és káptalan története 1526-ig*. Jutalma Ipolyi Arnold alapítványából 2000 korona. A munka tervrajza, esetleg valamely kidolgozott fejezet kíséretében, 1916 szept. 30-ig küldendő be. A legjobb tervrajz beküldője a mű megírására megbízást kap. A jutalom kedvező bírálat esetén, csak a kész munkának adatik ki.

10. A Forster-Scitovszky-alapítvány. Az alapítványnak az 1915. évben felszabaduló 1350 kor. kamatja a Római Magyar Történeti Intézetben egyháztörténeti kutatásokat végző szakértnő részére ösztöndíjjal szolgál. E szakértnő személyére nézve az intézet állandó akadémiai bizottsága van hivatva annak idején intézkedést tenni.

11. Adassék elő az *államvasuti rendszernek történeti fejlődése Magyarországon*, különös tekintettel arra, mily okok és körülmények hozták létre az államvasutak mai rendszerét. Jutalma a Dóra-alapítványból 50 drb arany. Határnap: 1915 szept. 30.

12. Fejtsék ki az *agrár vármok történeti fejlődése a XIX. század eleje óta*, azoknak hatása általában és különösen hazánkban. Jutalma a Pesti Hazai Első Takarékpénztár-Egyesület Fáy András nevére tett alapítványból 6000 korona. Határnap: 1915 szept. 30. A jutalom csak oly kész munkának adatik ki, mely a tudomány európai színvonalát emeli, vagy legalább föléri és a hazai tudományosságnak szolgálatot tesz. A jutalmazott munka a szerző tulajdona marad, köteles azonban azt egy év alatt legalább 300 példányban kinyomatni s három nyomtatott példányát a Pesti Hazai Első Takarékpénztár-Egyesületnek díjtalanul átadni. A jutalom csak ezen föltételek teljesítése után fizetetik ki.

13. A M. Tud. Akadémia elhatározta, hogy a kiadásában megjelent *»Monumenta Hungariae Historica«*-nak minden évben egy osztályát kitűzi jutalmul a budapesti, kolozsvári és zágrábi egyetemek egy-egy (a történelemmel foglalkozó) hallgatója számára, a kit az illető kar szaktanárai e kitüntetésre mint legméltóbbat ajánlani fognak. A jutalom odaítélése minden évben a nagygyűlésen fog kihirdettetni.

14. Adassék elő *II. Lajos király udvartartása*. Jutalma a Gorove-alapítványból 100 arany. Határnap: 1916 szept. 30. A jutalom csak önálló becsű műnek adatik ki. A jutalmazott munka a szerző tulajdona marad; de ha azt egy év alatt ki nem adja, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

15. *Társadalmi és családi élet Magyarországon a XVI. század második felében*. Jutalma az ifj. Bojári Vigyázó Sándor emlékére tett alapítványból 2000 korona. Határnap: 1915 szept. 30. A jutalom csak önálló becsű műnek ítéltetik oda. A jutalmazott munka

a szerző tulajdona marad, a ki köteles egy év alatt kiadni művét ; ha ezt nem teszi, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

16. (Nyílt pályázat.) Irandó egy, a magyar történelemből vett *korrajz*, melynek időszakát a szerző a *Nagy Lajos és Mátyás király közti korból* szabadon választhatja. Jutalma Kanizsay Károly alapítványából 800 korona. A munka tervrajza, esetleg valamely kidolgozott fejezet kíséretében, 1914 szept. 30-ig küldendő be. A legjobb tervrajz beküldője a mű megírására megbízást kap. A jutalom, kedvező bírálat esetén, csak a kész munkának adatik ki.

Pályázási szabályok. Minden rendű pályairat, a fönnt kitett határnapokig »a M. Tud. Akadémia *főtitkári hivatalához*« címezve (tehát nem a főtitkár neve alatt) küldendő ; azokon túl semminemű ily pályamunka el nem fogadtatik.

A pályaműnek külső borítékára, feltűnő helyen, úgyszintén a jeligés levélre is ráírandó, hogy mely pályázatra küldetik be.

A pályamű idegen kézzel, lehetőleg géppel, tisztán és olvashatóan írva, lapszámozva, kötve legyen. Terjedelmesebb pályamunkák, melyek e feltételeknek nem felelnek meg, nem fogadtatnak el, ill. mellőztetnek.

A szerző nevét, polgári állását és lakhelyét tartalmazó pecsétetes levélen ugyanazon jelige álljon, mely a pályamű homlokán. A pecsétetes levélben netalán följegyzett kikötések, föltételek vagy a versenyügy körül régtől fogva bevett szokásos eljárástól kívánt eltérések tekintetbe nem vétetnek.

Álnév alatt pályázóknak a jutalom ki nem adatik.

Ha a jeligés levél felbontása után kitetszenék, hogy a munka saját kézírása a szerzőnek, műve a jutalomtól esik.

Nyílt pályakérdésekre zárt jeligés levéllel beküldött pályaművek nem fogadtatnak el.

A jutalmat nem nyert pályamunkák kézíratai az Akadémia levéltárában maradnak és nem adatnak ki ; azonban engedély mellett lemásolhatók az Akadémia helyiségében.

A gróf Teleki- és Kóczán-féle drámai pályázatoknál a társai közt legjobb műnek a jutalom mindenkor kijár ; a többi pályázatoknál csak abszolút becsű munka nyerheti a jutalmat.

Mindezen föladatokra minden rendű akadémiai tagok is pályázhatnak.

Egyébiránt bármely, ha csak formai kelléknek is elhanyagolása elejti a szerzőt a jutalomtól.

Vegyes közlések.

A trencsénmegyei vándorgyűlés előkészítési munkálatai a helyszínén serényen folynak. A tudományos eredmény oly nagyszabásúnak ígérkezik, a milyenre eddig példa alig volt. Értékesebbnél értékesebb családi levéltárak ajtai nyílnak meg s eddig már ismeretlen középkori armális is került elő. A középkori soltészságok történetére vonatkozólag páratlan anyag ígérkezik. A gyűlés erkölcsi és társadalmi sikerén a vármegye vezetősége fáradozik, s minden igyekezete oda irányul, hogy tagtársaink a gyűlésen jól érezzék magukat.

Ezuton is ismételve *felkérjük Tagtársainkat, hogy a gyűlésen minél tömegesebben résztvenni sziveskedjenek.*

A M. Tud. Akadémia kitüntetettjei. Az Akadémia folyó évi nagygyűlése a Szilágyi István-féle jutalmat az 1904—1913. évkörre eső munka jutalmazására dr. Wertheimer Edének ítélte oda. Az Ipolyi díjat, a mely Bajza József életrajzára volt kitűzve, Bajza József kapta. A középkori Slavonia történetének megírását Oslay Ferenczre bízta a nagygyűlés. A Schreiber—Kautz jutalom, az 1848-iki átalakulás vezéreszméire kitűzve, Kerekes Györgynek íteltetett oda. Magyarország XVII. századi történetének megírásával Lukinich Imre bízott meg, a Flór-alap kamatai pedig Komáromy Andrásnak íteltettek oda a vármegyei levéltárakban végzendő kutatásokra.

Az esztergomi székesfőkáptalan magánlevéltárának rendezése. Nagy jelentőségű elhatározásról értesíthetjük olvasóinkat. Esztergomból kapjuk a hirt, hogy a székesfőkáptalan átérezvén a saját jogait és nagyfontosságú kiváltságait, továbbá roppant becses és szinte kiaknázatlan köz- és művelődéstörténeti anyagot tartalmazó gazdag magánlevéltárának kiváló jelentőségét, tagtársunk Dedek Crescens Lajos praelátus kanonok úr indítványára 1914 ápr. 24-én tartott tanácsülésén elhatározta, hogy a levéltárat szakszerűen rendezteti, lajstromoztatja és mutatóval láttatja el. Ennek a történettudományi szempontból nagy horderejű munkának előkészítésével, valamint megfelelő szakvélemény és előterjesztés elkészítésével a tanácsülés egy bizottságot bízott meg, melynek tagjai: az egyházmegyei könyvtár prefektusa a gazdasági előadó és a Monumenták szerkesztője.

Tisztelet, elismerés és mély hála illeti meg a székesfőkáptalant ezen nemes lelkesedésből fakadt elhatározásért.

A vonatok indulása Budapest nyugoti p.-u.-ról. Érvényes 1914 május hó 1-től.

Dél előtt				Délután					
vonat- szám	óra	perc	vonat neme	hová	vonat- szám	óra	perc	vonat neme	hová
154	5	00	sz. v.	Vác	164	12	05	sz. v.	Rákospalota-Ujpest
152	5	15	»	Rákospalota-Ujpest	714	12	15	»	Szeged
122	5	25	»	Érsekújvár, Ipolyság	1404	12	29	gy. v.	Zsolna, Berlin
718	5	30	»	Szeged, Szolnok	138	12	25	sz. v.	Nagymaros
4102	6	00	»	Esztergom	4106	12	30	»	Esztergom
6502	6	30	»	Lajosmizse, Kecskemét	166	1	00	»	Rákospalota-Ujpest
156	6	35	»	Rákospalota-Ujpest	4128*)	1	05	tv.sz.	Piliscsaba
102	6	50	k. o.	Wien, Páris, Ostende	730	1	20	sz. v.	Monor
510	7	00	ex. v.	Segesvár, Stanisla	108	1	39	gy. v.	Wien
1402	7	05	»	Zsolna, Berlin	168	1	35	sz. v.	Göd
156a	7	35	sz. v.	Rákospalota-Ujpest	4108	1	50	»	Esztergom
104	7	55	gy. v.	Nagyszombat, Wien	108	2	00	gy. v.	Wien, Páris
158	8	00	sz. v.	Dunakeszi-Alag	126	2	10	sz. v.	Párkány-Nána
708	8	25	gy. v.	Orsova, Bázias	120	2	15	»	Galánta, Ipolyság
712	8	39	sz. v.	Bázias, Karánsebes	170	2	20	»	Rákospalota-Ujpest
134	8	45	»	Nagymaros, Ipolyság	506	2	25	gy. v.	Szatmár-Németi, Brassó
4104	9	05	»	Esztergom	4110	2	30	sz. v.	Esztergom
114	9	15	»	Wien, Berlin	704	2	40	gy. v.	Bukarest, Bázias
160	9	45	»	Rákospalota-Ujpest	6710	2	45	sz. v.	Czegléd, Szolnok
112	11	00	»	Rákospalota-Ujpest	6506	2	50	»	Lajosmizse, Kecskemét
6504	11	10	»	Lajosmizse, Kecskemét	172	3	10	»	Rákospalota-Ujpest
138*)	11	35	»	Nagymaros, Ipolyság	140	3	55	»	Szob
116	12	00	»	Wien	174	4	10	»	Rákospalota-Ujpest
					716	4	20	»	Szeged
					110	5	15	gy. v.	Wien
					142	5	20	sz. v.	Szob
					176	5	50	»	Rákospalota-Ujpest
					128	6	00	»	Párkány-Nána
					722	6	10	»	Göd
					724	6	20	»	Monor
					144	6	25	»	Nagymaros, Ipolyság
					4114	6	40	»	Esztergom
					726	6	45	»	Czegléd, Szolnok
					1406	6	50	gy. v.	Pozsony, Zsolna, Berlin
					130	6	55	sz. v.	Párkány-Nána, Ipolyság
					726a*)	7	00	»	Czegléd
					178	7	15	»	Rákospalota-Ujpest
					180*)	7	25	»	Vác
					728	7	35	»	Czegléd
					6508	7	40	»	Lajosmizse
					710	8	05	»	Bukarest, Bázias
					132	8	10	»	Nagymaros
					182	8	20	»	Dunakeszi-Alag
					1408	8	40	»	Zsolna, Berlin
					118	9	30	»	Wien, Páris
					502	9	35	gy. v.	Bukarest, Stanisla
					184	10	05	sz. v.	Vác
					706	10	15	gy. v.	Szeged, Bázias, Bukarest
					504	10	50	»	Maros-Vásárhely
					720	10	55	sz. v.	Bukarest, Bázias
					4116	11	10	»	Esztergom
					902*)	11	30	k. o. exp. v.	Belgrád, Konstantináp.
					702*)	11	45	k. o. exp. v.	Bukarest, Konstantináp.
					146	12	00	sz. v.	Nagymaros poly

A vonatok indulása Buda-Császárfürdőről.									
vonat- szám	óra	perc	sz. v.	hová	vonat- szám	óra	perc	sz. v.	hová
4002	5	55	sz. v.	Esztergom	4006	12	15	sz. v.	Esztergom
4004	8	54	»	Esztergom	4028*)	12	57	»	Piliscsaba
					4010	2	18	»	Esztergom
					4012	6	20	»	Dorog
					4016	11	03	»	Esztergom

A vonatok indulása Buda-Császárfürdőről.

4002	5	55	sz. v.	Esztergom	4006	12	15	sz. v.	Esztergom
4004	8	54	»	Esztergom	4028*)	12	57	»	Piliscsaba
					4010	2	18	»	Esztergom
					4012	6	20	»	Dorog
					4016	11	03	»	Esztergom

A vonatok érkezése Budapest nyugati p.-u.-ra. Érvényes 1914 május hó 1-től.

Dél előtt					Dél után				
vonat- szám	óra	perc	vonat néme	honnan	vonat- szám	óra	perc	vonat néme	honnan
185	12	15	sz. v.	Vác	185	12	50	sz. v.	Rákospalota-Ujpest
149	3	51	"	Rákospalota-Ujpest	137	1	20	"	Nagygyaros, Ipolyság
151	5	05	"	Dunakeszi-Alag	703	1	25	gy. v.	Bukarest, Bázias
721	5	15	"	Orsova, Bázias	167	1	45	sz. v.	Rákospalota-Ujpest
6701	5	40	"	Szolnok, Czegléd	505	1	50	gy. v.	Kolozsvár, (Szatmár-Németi
4103	5	45	"	Esztergom	103	2	00	"	Paris, Wien
723	5	50	"	Üllő, Ócsa	4111	2	08	sz. v.	Esztergom
133	5	55	"	Nagygyaros	171	3	00	"	Rákospalota-Ujpest
725	6	00	"	Monor	169	3	25	"	Göd
901 ¹⁾	6	10	k. o.	(Konstantinápoly,	6503	3	40	"	Kecskemét, Lajosmizse
			ex. v.	(Belgrád	173	3	50	"	Rákospalota-Ujpest
701 ¹⁾	6	10	"	(Konstantinápoly	713	4	05	"	Temesvár-Józsefváros
			"	(Bukarest	139	4	10	"	Nagygyaros
153	6	15	sz. v.	Rákospalota-Ujpest	175	5	15	"	Rákospalota-Ujpest
6507	6	20	"	Lajosmizse	4113	5	40	"	Esztergom
508	6	25	gy. v.	Maros-Vásárhely	121	5	55	"	Ersekújvár
135	6	35	sz. v.	Nagygyaros	115	6	10	"	Wien, Berlin
1407	6	40	"	Berlin, Zsolna	1403	6	20	gy. v.	Berlin, Zsolna
113	7	10	"	Paris, Wien	707	6	30	"	Orsova, Bázias
727	7	15	"	Szolnok, Czegléd	177	6	35	sz. v.	Rákospalota-Ujpest
155	7	20	"	Rákospalota-Ujpest	105	6	40	gy. v.	Wien
4105	7	25	"	Esztergom	731	7	25	sz. v.	Monor
709	7	30	"	Bukarest, Bázias	711	7	50	"	Bázias, Temesvár
501	7	35	gy. v.	(Bukarest,	179	8	00	"	Rákospalota-Ujpest
			"	(Máramarossziget	107	8	05	gy. v.	Wien
157	7	40	sz. v.	Vác, Ipolyság	4117 ¹⁾	8	15	sz. v.	Piliscsaba
125	7	45	"	Parkány-Nána	141 ¹⁾	8	25	"	Nagygyaros
6501	7	50	"	Kecskemét, Lajosmizse	143	8	40	"	Nagygyaros
127	7	55	"	Parkány-Nána	131	8	55	"	Parkány-Nána
155a	8	15	"	Rákospalota-Ujpest	109	9	05	gy. v.	Wien
4107	8	25	"	Esztergom	729 ¹⁾	9	20	sz. v.	Monor
719	8	40	"	Kiskunfélegyháza	4119a	9	25	"	Piliscsaba
129	8	45	"	Nagygyaros	6505	9	30	"	Kecskemét, Lajosmizse
159	9	10	"	Dunakeszi-Alag	181	9	35	"	Dunakeszi-Alag
705	9	15	gy. v.	Szeged	509	9	40	gy. v.	Segesvár, Stanisla
1401	9	40	"	Berlin, Zsolna, Pozsony	1405	9	45	"	Berlin, Zsolna
4109	9	55	sz. v.	Esztergom	4115	10	00	sz. v.	Esztergom
161	10	30	"	Rákospalota-Ujpest	183 ¹⁾	10	15	"	Ipolyság, Vác
715	10	45	"	Szeged	145	10	25	"	Nagygyaros
119	11	25	"	Galánta, Ipolyság	6513	10	30	"	Ócsa
163	12	00	"	Rákospalota-Ujpest					
¹⁾ Érkezik minden kedden, szerdán, pénteken és vasárnapon. ²⁾ Érkezik minden hétfőn, csütörtökön és szombaton. ³⁾ Vasár- és ünnepnapokon közlekedik. ⁴⁾ Vasár- és ünnepnapokon május 15-től közlekedik. ⁵⁾ Vasár- és ünnepnapokon május 15-től bezárólag szept. 15-ig közlekedik.					101	11	05	k. o.	(London, Ostende,
								ex. v.	(Paris, Wien
					717	11	10	sz. v.	Temesvár, Bázias
					117	11	25	"	Wien
					123 ¹⁾	11	50	"	Parkány-Nána
A vonatok érkezése Buda-Császárfürdőbe.									
4001	5	30	sz. v.	Dorog	4011	2	10	sz. v.	Esztergom
4005	7	33	"	Esztergom	4013	5	40	"	Esztergom
4007	8	40	"	Esztergom	4017 ¹⁾	8	21	"	Piliscsaba
4009	10	04	"	Esztergom	4019 ¹⁾	9	31	"	Piliscsaba
					4015	10	07	"	Esztergom

1914 április havában fizetett:

(Folytatás.)

Tagdíjat: 1914-re: Horthy Gyula, Horváth Emil, dr. Horváth Jenő, Horváth Sándor, Horváth Tibor, Incze István, D'Isoz Kálmán, Jakabffy Imre, Jankovich József Mihály, Janovszky László, Janó Albert, Jankó László, Jászberényi Kaszinó, Jedlicska Pál, Jeszenszky Lajos, Jákey Zsigmond, Kaizer Ferdinánd, ifj. Kammerer Ferenczné, dr. Kanyó Géza, Karakas Károly, Kardos Margit, Kassai főgymn. önképzőkör, Kállay Ubul, Kecskeméti állami főreáliskola, Kecskeméti ref. főgymnasium, Keller Imre, Kéry Kamill. Kétszery Lajos, Gróf Khuen-Héderváry Károly, Kiskunfélegyházai főgymnasium, Kismarton: Herczegi könyvtár, dr. Gr. Klebelsberg Kunó, Kohn Sámuel, Komáromi Kaszinó (9 kor. 90 f.), Kornis Gyula, Kossa Sámuel, dr. Kosztolányi László, dr. Kovács Gyula, dr. Kovács Pál, dr. Krajánszky Mór, Krausz Károly, Krenner Miklós, Kunszentmiklósi Kaszinó, Láng Antal, Lányi Lajos, Lázár József, Lévai főgymnasium, Lőcsei kath. főgymnasium, Lugosi Kaszinó, dr. Lupas János, dr. Magassy Dénes, Magossy József, dr. Magos György, Magos Sándor, dr. Magyar Győző, Majerszky Vilmos, ifj. Majláth István, dr. Majthényi Miklós, dr. Makay Dezső, dr. Marton József, dr. Matuska Péter, Matuska Péterné, Máramarosszigeti ref. lyceum, Mednyánszky László, Meisels Jakab, dr. Merényi Lajos, dr. Messinger Lipót, Meszlényi Pál, Mihalik Dezső, Modori tanítóképezde, Molnár Elemér, Möricz Károly, Müller Frigyes, Nagy Béni, Nagy László, Nagyvárad prem. főgymnasium, Nyíregyháza Kaszinó, Obál Béla, dr. Ósváth Albert, dr. Óvári Kelemen, Ózdi vas- és acélgézári Kaszinó, dr. Paál Árpád, dr. Papp László, Pálffy László, dr. Pekár Gyula, dr. Pesthy Pál, Péchy Elemér, Pécsi honvéd hadapródiszkola, Péter Lajos, Piukovics Ödön, Piukovits József, özv. Pompéry Jánosné, Popovics István, dr. Porst Kálmán, Pozsonyi tanítóképző, dr. Prónai Antal, Br. Prónay Dezső, Puky Andor, dr. Radda Ignác, Ranschburg Gusztáv, Rausch Géza, dr. Rexa Viktor, dr. Riedl Frigyes, Romhányi János, Rozsnyói kath. főgymnasium, Rudnai Béla, Ruisz Gyula, dr. Sárkány Erzsébet, Sárospataki akad. ifj. könyvtár, Sárosy Etele, Sátoraljaújhegyi kath. főgymnasium, dr. Schleiminger Leó, dr. Schmidt Gusztáv, Scholz Irén, dr. Schwarz Ignác, dr. Sebestyén Béla, Sebestyén József, Sepsiszentgyörgyi Mikótanoda, Somorjai Kaszinó, Soproni felső kereskedelmi iskola, Stokka Tankréd, Surányi Gyula, Sülő József, Szabadkai főgymnasium (20 kor.), Szabadkai felső ker. iskola, Szabó Károly, Szatmárnémeti kath. főgymnasium, Szegedi városi főgymnasium, dr. Szegő Pál, Szentesi áll. főgymnasium, Szentiványi Gyula, Szever Pál, Székely Gyula, Székesfehérvári Vörösmarty-Kör, Szikszay György, Szilády Áron, Szilágyi Kornélia, Szirmai Erika, Szirmai István, Szmracsányi György, Szontagh Hugó (5 kor.), Szőke Gyula, dr. Szőke József, Szőnyi László, dr. Szüts Andor, dr. Takács György, Temesvári Kath. Kör, Thurzó Ferencz, Tompa Árpád, Torma Miklós, Tóth József, dr. Tóth Lajos, Tóth Zoltán, dr. Török Andor, dr. Tőkés István, Tőkés József, Trsztenai kir. kath. gymnasium, dr. Turján József, Turócszentmártoni Museumi Tót Társaság, Ujhelyi Imre, Ungvári kath. főgymnasium, Ungvár: uni ref. egyházmegye, Ungvári Társaskör, dr. Varju Elemér, Váczi Kaszinó, dr. Váczi János (7 kor. 50 fill.), Vámfalu: Nagybányai ref. egyházmegye, dr. Várnay Ernő, Vásárhelyi Géza, Vásárhely, János, dr. Veres Samu, Villám Arnold, Viniss Fülöp, Vojnits Istváni Wagner Ede, dr. Wagner Lajos, id. Weinwurm Antal, Werner Gyula, Wertán Pál, Zalaegerszegi Kaszinó, dr. Zalán Gyula, Zayzon Sándor, Zentai főgymnasium, Gr. Zichy István, Zsebráczy Géza. Összesen 2982 korona 80 fillér.

Mindösszesen 3056 korona 80 fillér.

1914 május havában fizetett:

a) alapítványt:

Luczenbacher Pál	200.— K
Rudnai Farkas	200.— »

Jankó Miklós	200.— K
Dr. Létics Endre	200.— »
Dr. Lénárt Zoltán	200.— »

b) tagdíjat :

1905-re: Mayer Gyula (5 kor.). Összesen 5 kor.

1911-re: Patek Ferencz (5 kor.), Br. Perényi Zsigmond. Összesen 15 korona.

1913-ra: Andaházy Pál (5 kor.), Enders Miklós (5 kor.), Gagyí Jenő 60 fillér, Gróf Károlyi Lászlóné (6 kor.), Miskolczy Gyula (5 kor.), Palóczy Edgár (5 kor.), Pázmány Lajos (5 kor.), Sulica Szilárd (5 kor.). Összesen 36 korona 60 fillér.

1914-re: Aczél Géza, Alapi Gyula (7 kor.), Gróf Apponyi Géza, Auner Mihály, Bakó Károly, Banczik Samu, Barta Ödön, Bartók János, Baumgatrén Izidor, Bán János, Bíró Zsigmond, Boschan Sándor, dr. Börcsök Andor, Budaházy Béla, Budapesti I. ker. áll. elemi isk. tanítóképezde, Budapesti joghallgatók tudom. egyesülete, Csala Sándor, Gróf Csáky Géza, Csengey Gyula, Cserny Károly, Dóczi Lajos (5 kor.), Duray Kálmán, Ellend József (5 kor. 05 fill.), dr. Erdélyi Aladár, dr. Erdélyi Lajos, Ernst Sándor, dr. Erődi Kálmán, Farkas Gyula (10 kor. 80 fill.), Franck Dömötör, Gagyí Jenő (90 fill.), Giesswein Sándor, Gombos Kálmán, Gombocz Miklós, Gyalui Farkas, dr. Halmos Brunó, Hanuy Ferencz, Heinlein István, Herein Mária előfizető (10 kor. 80 fill.), Jalsoviczky Sándor, Jungerth Mihály, Kállay Zoltán, Gróf Károlyi Lászlóné (12 kor.), Keller Lajos, Kenessey Gyula, Kérészy Zoltán, Kmoskó Mihály, Konstantinápoly: Magyar Egyesület, Kovács Lajos János, (5 kor.), Kunfalvy István, Losonczy állami főgymnasium, Loysch Ödön, Lukács Ferencz, Marczali Henrik (6 kor.), dr. Marczinkó Ferencz, Miklósy Gábor, Borsod-Miskolczi Museum, Molnár Géza, Nagy Ferencz Budapest, Nagy Miklós, Németh József, Oprisa Pál, Orbán Elek, Palatinus József, Pap József, Pécsi Kaszinó, Plaveczy Aurél, Posta Béla, Pozsonyi Toldy-Kör, Rimaszombati polgári leányiskola, Rimaszombati egyes. prot. főgymnasium, dr. Schausek Bódog, dr. Sebestyén Gyula, Soó Gáspár, Stubnyafürdői áll. tanítóképezde, Sufflay Milán, dr. Szabó Dezső, Szádeczky Béla, Szeged városi főgymnasium (80 fill.), Szontagh Hugó (5 kor.), Szűts Miklós, Temesvári áll. főreáliskola (10 kor. 80 fill.), Tolnai Vilmos (1 kor. 50 fill.), Topán Sándor, Tordai főgymnasium, Tóth Kálmán Kolozsvár, rimaházi Tóth Kálmán, Trencsén sz. kir. város, dr. Vajda György (5 kor.), dr. Vass Miklós Kaposvár (5 kor.), Váczy János (2° kor. 50 fill.), dr. Várady László, Városp Tivadar, Vikár Béla, dr. Vojnits Simon, dr. Zombory Ida, dr. Zsinka Ferencz. Összesen 893 kor. 15 fill.

1915-re: Budapesti polgári iskolai tanítóképző intézet (20 kor.). Összesen 20 kor.

Mindösszesen 969 korona 75 fillér.

Cserhalmi Sámuel

pénztárnok.

I., Logodi-u. 49. sz., földsz. 1/a.

Tisztelettel kérjük tagtársainkat, hogy **folyóiratunk és kiadványaink szétküldésére** vonatkozó és minden egyéb társulati ügyben Társulatunk főtítkárához, **dr. Iványi Béla** úrhoz (I., Vár, Országos Levéltár) szíveskedjenek fordulni. Nála jelentendők be a **lakásváltoztatások** s hozzá intézendők a reklamációk, a melyek azonban csak három hónapon belül vétetnek figyelembe.

Munkatársainkat, a történeti társulatokat és a történeti munkák kiadóit, illetve szerzőit kérjük, hogy a kéziratokat és az ismeretetésre szánt könyveket szíveskedjenek egyenesen **a szerkesztő lakására (I., Attila-utca 13. sz. III. 10.)** küldeni.

MEGHÍVÓ

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT F. ÉVI
AUGUSZTUS HÓ 22-TŐL 29-IG BEZÁRÓLAG
TRENCSÉN VÁRMEGYÉBEN

VÁNDORGYŰLÉST

TART, MELYRE A TÁRSULAT TAGJAIT
- TISZTELETTEL MEGHÍVJA AZ ELNÖKSÉG

A VÁNDORGYŰLÉS PROGRAMMJA A KÖVETKEZŐ:

Indulás 1914. **aug 22-én** Budapest nyugati pályaudvarról a déli 12 óra 20 perczkor induló zsolnai gyorsvonattal. Megérkezés 4 óra 38 perczkor Hólak-Trencséntepliczre.

Ünnepélyes fogadtatás a vármegye közönsége részéről és elszállásolás Trencséntepliczen.

Este 7 órakor a gyógyteremben a *bizottságok megalakulása*.

Este 8 órakor *ismerkedési est* a gyógyterem rondellájában.

Aug. 23-án (vasárnap) d. e. 11 órakor a vándorgyűlés *ünnepélyes megnyitása* a gyógyteremben.

1. Elnöki megnyitó.

2. Bethlen Gábor és Trencsén vármegye. A fejedelem trónralépésének 300 százados évfordulója emlékére. Felolvassa: *Dr Szádeczky Lajos* vál. tag.

3. Szobieszky lithvánjai a k. ruzs Trencsén megyében. 1683. Felolvassa: *Dr Zivodszky Levente* vál. tag.

Déli 1 órakor Trencsén vármegye közönsége a Társulat tiszteletére a gyógyterem rondellájában *díszebédet ad.*

Aug. 24-én a bizottságok munkálkodásra való szétoszlása.

Aug. 29-én délelőtt gyülekezés Trencsénben és a 2 órakor induló gyorsvonattal elutazás **Pöstyénbe.**

Itt *ünnepélyes fogadtatás* a fürdőigazgatóság részéről és elszállásolás.

Este 6 órakor a gyógyteremben *záróülés.*

1. A bizottságok előadóinak rövid jelentése.

2. Pöstyén multjából. A helység 800 éves fennállásának emlékére felolvassa: *Dr Iványi Béla* főtitkár.

3. Elnöki zárszó.

Este 8 órakor a fürdőtulajdonos *gr. Erdődy-család* a Társulat tiszteletére *vacsorát ad.*

— • —

Felkérjük Tagtársainkat, hogy részvételüket *(úgy a megnyitó, mint a zárógyűlésen való részvétel megjelölésével)* **Dr Iványi Béla** főtitkárnál (Budapest, I. Vár. Orsz. Levéltár) legkésőbb **f. évi július hó 1-ig** okvetlenül bejelenteni szíveskedjenek.

SZÁZADOK

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT KÖZLÖNYE

A VÁLASZTMÁNY MEGBIZÁSÁBÓL SZERKESZTI
Dr DOMANOVSKY SÁNDOR VÁLASZTMÁNYI TAG

XLVIII. ÉVF. 7–8. SZÁM. 1914. SZEPT.–OKT.
BUDAPEST, 1914. AZ ATHENAEUM IRODALMI ÉS
NYOMDAI RÉSZVÉNYTÁRSULAT NYOMÁSA

Tartalom.

	Lap
Karácsonyi János : A moldvai csángók eredete	545
Divéky Adorján : Zsigmond lengyel herceg II. Ulászló udvarában. (II. közl., vége.)	562
Pelz Béla : A haimburgi béketárgyalások. 1621 jan. 25.—ápr. 22. (II. közl., vége.)	577
Ellend József : A sárospataki főiskola egy évszázaddal ezelőtt. (I. köz- lemény.)	597

Történeti irodalom.

Gárdonyi Albert : A főváros egyesítésére vonatkozó okmányok gyűj- teménye. <i>Ism. Niklay Péter.</i>	613
Chalandon, Ferdinand : Les Comnène. <i>Ism. Miskolczy Gyula</i>	616
Erdélyi László : Az egyházi vagyion eredete és jellege Magyarországon. <i>Ism. Pfeiffer Miklós</i>	620
Lechner Jenő : Tanulmányok a lengyelországi és felsőmagyarországi renaissance építésről. <i>Ism. Divéky Adorján</i>	622
Szinnyei József : Magyar írók 130. <i>Ism. —ts.</i>	625
Jansen, Max : Jakob Fugger der Reiche. <i>Ism. Relković Neda</i>	626
Miskolczy István : Anjou Károly. <i>Ism. Patek Ferencz</i>	628
Gombocz Zoltán és Melich János : Magyar Etymologiai Szótár. <i>Ism.</i> <i>Tolnai Vilmos</i>	631
Beretzky György emlékiratából. <i>Ism. Z.</i>	632
Árvamegyei Almanach. <i>Ism. W. L.</i>	633
Kurucz József : A győri ipartestület és a régi győri ipartársulatok tör- ténete. <i>Ism. G. A.</i>	635
Folyóírat szemle	635

Tárca.

Veress Endre : Válasz Gárdonyi Albert bírálatára	650
Báró Nyáry Jenő †	651
Smičiklas Tádé †	653
Vegyes közlések	654
Hivatalos értesítő.	655

Inhalt.

Johann v. Karácsonyi : Die Herkunft der moldauer Csángós.	545
Hadrian Divéky : Sigismund Herzog von Polen am Hofe Wladislaus II. (II. Teil, Schluss)	562
Béla Pelz : Die Friedensverhandlungen zu Haimburg. 1621. 25 Jänner— 22 April (II. Teil, Schluss)	577
Josef Ellend : Die Hochschule zu Sárospatak vor einem Jahrhundert. (I. Teil.)	597

Historische Literatur.

Adalbert Gárdonyi : Sammlung der Dokumente über die Vereinigung der
Hauptstadt. (*Peter Niklay.*) 613. — Ferdinand Chalandon : Die Komnenen.
(*Julius Miskolczy.*) 616. — Ladislaus Erdélyi : Die Herkunft und der Cha-
rakter des Kirchengutes in Ungarn. (*Nikolaus Pfeiffer.*) 620. — Eugen
Lechner : Studien über die Renaissance-Baukunst in Polen und Ober-
ungarn. (*Hadrian Divéky.*) 622. — Josef Szinnyei : Die Ungarischen

(Fortsetzung auf der 3. Seite des Umschlages.)

A moldvai csángók eredete.

Sok magyarnak fájt már a szíve, hogy a magyar nemzetnek egy kis ága letörött a fájáról és már századok óta más országban, tőlünk idegen nemzet közt legalább is a magyar nemzetre nézve haldoklik. Miért mentek ki? Miért különböznek annyira a többi magyaroktól, hogy csak egyedül ők mondanak *s*, *cs*, *zs* hangok helyett *sz*, *cz*, *z* hangokat, s bármennyire szidták és csúfolták is őket, bármennyire ki is volt téve nyelvük századokon át a székely tájszólás hatásának, arról még ma sem tudnak egészen leszokni?

Ez két olyan kérdés, hogy kielégítő feleletet maig még senki sem adott reá. »Nem tudjuk biztosan, — írja Rubinyi Mózes a moldvai csángókról szóló legújabb értekezésében¹ — akkor maradtak-e a Szeret és Moldva mentén, mikor még nem jutott el a magyar nemzet a Tisza-Duna partjára és Etelköz volt ideiglenes hazája, avagy ifjabb magyarországi, közelebből székely telepítések-e?«

Megjegyezzük itt, hogy nem az egész mai moldvai magyarságról, hanem csak a XV—XVII. századokban már ott lakó csángó magyarokról beszélünk, mert nagyon jól tudjuk, hogy 1600 után megindult a székely kivándorlás is és a székelek lassan-lassan átalakítják, elszékelyesítik a csángó magyarokat, úgy hogy a déli csángó falvakban, — mint Rubinyi megjegyzi — Forrófalván, Klézsén már alig van csángó sajátság.² De miért van nagyobb részénél még ma is, miért volt 50 év előtt még jóformán mindnyájoknál az a sziszegés?

E különös jelenség megmagyarázását nálunk először Munkácsi Bernát kísérelte meg. Ő kimutatja, hogy a régi kún nyelv ilyen sziszegő török nyelv volt s már most Weigand nyomán a csángók ezen sziszegő (*zs*, *s*, *cs* helyett *cz*, *sz*, *z* hangokat ejtő) nyelvjárását annak tulajdonítja, hogy a csángók eredetileg kúnok voltak és midőn magyarokká váltak, régi nyelvük ezen sziszegő sajátságát áthozták a magyar nyelvbe is. Az elmagyarosodást pedig akként magyarázza, hogy a XIII. században Moldvában magyar hittedesítők nyerték meg a kúnokat a kath. vallásnak, s a tatárjárás alkalmával

¹ Ethnographia, 1901. 115. l.

² U. o. 166. l.

egy kis csoportjuk a Szeret mentén visszamaradt. A magyar politikai hatalom terjesztésével az előbbre nyomuló székelység és a magyar papok hatása alatt e szeretmenti kúnok elmagyarosodtak éppen úgy, mint a magyar alföldre szakadt vérrokonaik. Egy szóval a csángók tulajdonképen elszékelyesedett kúnok.¹

Én úgy látom, Munkácsi abbeli állítása, hogy a sziszegés a moldvai csángók tájszólásában a régibb török nyelvből áthozott sajátság, nyelvészeti szempontból megáll. Legalább 12 év óta senki ez ellen föl nem szólalt és a mindennapi tapasztalat is igazolja, hogy ha valamelyik falu elmagyarosodik, a régebbi pl. tót vagy német nyelv sajátsága ezen megmagyarosodott falu tájszólásán megérzik.

De történeti szempontból annál több és nagyobb kifogásom van azon állítás ellen, hogy a csángók a Szeret vidékén visszamaradt kúnok elmagyarosodott maradványai lennének.

Először is a XIII. század elején, midőn a kúnok megtérítése kezdődött, Moldvában már nem is laktak kúnok, mert az már valamelyik Brodniknak nevezett szláv népnek birtokában volt. Világosan kitűnik ez a Kún- és Borodnokországok részére alapított milkai (milkovi) püspökség történetéből és a barczasági német lovagok számára adott kiváltságlevélből. Nevezetesen ez utóbbiból kitűnik, hogy a későbbi Moldvának az ugyancsak későbbi Háromszékkal érintkező része már a borodnokoké volt.²

1238-ban e borodnokok meghódoltak a tatároknak és így akkor kikerülték a megsemmisülést, de 1254-ben hiába újították meg a meghódolást és az évi adófizetést, mert 1263-ban csak megsemmisítették őket a tatárok.³

1263-tól 1346-ig Moldva területe a kipcsaki tatár kán-sághoz tartozott. Igazoljuk ezt a következő adatokkal.

1278-ban írja a pápai kancellária, — pedig neki jó értesülései voltak — hogy a régi kún püspökség székhelye Milkó (civitas de Milco, hibás olvasás következtében »de Multo«) a tatárok birodalmában, illetőleg azok országának határán áll (in confiniis Tartarorum posita).⁴

1316-ban írja a ferenczrendű kolostorok összeállítója, hogy a marosvásárhelyi kolostor Tatárország széléig (in metis Tartariae) fekszik.⁵ 1324-ben I. Károly Erdélyben időzvéen,

¹ Ethnographia, 1902. 433—440. l.

² Századok, 1908. 610—614.

³ U. o.

⁴ Theiner: Monumenta Hung. s. ill. I. 337. l.

⁵ Analecta Franciscana IV. 554. l.

hogy őt az ország fő ellenségei (capitales inimici) a tatárok lesből meg ne támadják, a tatárok közé, illetőleg az erdélyi határra küldte Mendei Fintát és ez ott őrizte a határt, míg a király Erdélyben tartózkodott.¹ Pedig ha közbe lett volna valami más ország Magyarország és a kipcsaki tatár kánság közt, nem kellett volna a lesvetéstől félni. Sőt még 1344-ben is az erdélyi püspök előterjesztéséből úgy tudta a pápai kancellária, hogy »az erdélyi egyház a kereszténység szélén a tatárok és más hitetlenek mellett van elhelyezve.«²

A világhírő velencei kereskedők is úgy adták elő 1334-ben egy régebbi Marino Sanuto velencei írónak, hogy Kisoroszország határos nyugatról Lengyelországgal, délről Magyarországgal, keletről Üzbégnek, a tatárok legfőbb urának földjével, lejjebb pedig a tatárok határosak Magyarországgal.³ Tehát Moldva 1345-ig kétségtelenül tatárirtok volt! Természetesen, hogy a tatárok birodalmába telepedni a keresztényeknek, kivált a kath. keresztényeknek, nem volt semmi kedvük és nincs is annak semmi nyoma. Sőt az 1344-iki pápai irat épen azért mondja az erdélyi püspökséget a kereszténység szélén helyezettnek, mert ezentúl nem laktak keresztények.

Végre 1345-ben Laczkfy Endre a székelyekkel legyőzte és elfogta Atlamost, a kán helytartóját. Aztán 1346-ban a székelyek újra nagy győzelmet arattak a tatárokon, 1348-ban pedig a döghalál rettenetes pusztítást vitt végbe köztük,⁴ és így a tatárok Moldvaországot üresen, lakatlanul hagyták.

Mindjárt az 1345—46-iki győzelmek után azt remélték a magyarok, hogy a székelyek megszállhatják Moldva déli részét. Kitűnik ez abból, hogy a magyar királyi udvar azonnal lépéseket tett az apostoli széknél a milkai püspökség helyreállítására nézve és ajánlották a királyi udvar egyik káplánját, Németi Tamást, az ágostonrendű remeték előadóját az új püspökségre. Az apostoli szék tehát 1347 márcz. 29-én megbízta a kalocsai érseket, — hogy ha a dolog úgy áll — szentelje föl Németi Tamást, vezesse be a püspökség birtokába s híveivel ismertesse el.⁵

De e reménység nem vált be, mert a magyar király inkább elment Olaszországba öcsce halálát megbosszulandó; 1348 szeptember 12-én az új milkói püspököt Tamást is

¹ Anjoukori Okm. II. 155. l.

² Theiner: i. m. I. 679. l.

³ Századok, 1899. 51—52.

⁴ H. H. Fontes. Dom. 152—53. l.

⁵ Theiner: i. m. 738—39. l.

odaküldé követségbe.¹ Ezt fölhasználván, a pogány litvánk elfoglalták és 1349, sőt 1352-ig elfoglalva tartották Veres-oroszországot. Mivel pedig akkoriban jog szerint a mai Bukovina és Moldva északi része is Veres-oroszországhoz tartozott, ezzel együtt Moldva is megint pogány kézre került, vagy legalább is a litvánk rablásai miatt lakatlan maradt. Az 1349—52-ig tartott háborúban visszafoglalták ugyan a lengyel és magyar királyok Veres-oroszországot és így Moldva is megnyílt a települők előtt, de ekkor meg I. Lajos királyunk Kázmér lengyel király javára lemondott Veres-oroszországról és így Moldva is — bár azt I. Lajos határozottan magának követelte, — inkább a lengyelek és a Lengyelországból odavándorló német kereskedők hatása alá került.

A lengyelek azután annyira berendezkedtek Veres-oroszországban, hogy a moldvai vajda is egészen befolyásuk alá került. Legvilágosabb bizonyítéka ennek az, hogy a lengyel főpapok 1370 elején, még Kázmér király életében a lengyel ferenczrendűek buzgólkodása segítségével Moldva északi részén és Moldvaország részére kath. püspökséget alapítottak a mai Szeret városában. Krakкаи András lengyel papot neveztek ki oda püspökké és a moldvai második vajda, Laczkó az ő rábeszélésükre lett katolikussá.²

1370 november havában Lengyelország és így Veres-oroszország meg Moldva is I. Lajos hatalmába került s ő Veres-oroszországot Magyarországhoz visszacsatolta.

1377-ben Veres-oroszországnak és vele Moldvának Magyarországhoz való csatolása azt a reményt ébresztette az ágostonrendű remeteszerzet magyarországi ágánál, hogy most visszaszerezhetik egyik szerzetesük számára a milkovi püspökséget. Azért jöttek pedig erre a gondolatra, mert hiszen az 1347-ben kinevezett milkovi püspök Németi Tamás is az ő szerzetükből való volt. Most pedig épen volt arra alkalmas emberük: Budai Miklós nevű, a ki állítólag Moldvában vagy legalább is Erdélyben született. Kedvező körülmény volt az is, hogy az 1348 után kinevezett lengyel eredetű milkovi püspök, Uski Albert épen meghalt. Kérték tehát az apostoli széket, hogy Budai Miklóst nevezze ki milkovi püspöknek. XI. Gergely pápa pedig 1371 szeptember 3-án kinevezte Budai Miklóst milkovi püspökké és föl is szentelte.³ Már mint

¹ Fejér: Cod. Dip. IX/6. 36.

² Fejér: Cod. IX/4. 246. Pór Antal: A halicsi érsekség. Kath. Szemle, 1900. 109. Auner Károly értekezése a Revista catolica. Bukurest, 1913. 227—28. l.

³ Urkundenbuch zur Gesch. des Deutsch. in Sieb. II. 366—67. l

fölszentelt püspök járult azután Budai Miklós a pápához azon kérelemmel, hogy a milkovi püspökséghez tartozó jogokat és javakat adassa vissza az esztergomi érsekkel és az erdélyi püspökkel, mert az ő tudomása szerint azok a püspök hosszas távolléte alatt azokhoz kerültek. A pápa nem csupán ezt tette meg, hanem azonkívül nagyon ajánlotta Budai Miklós és a milkovi püspök ügyét I. Lajos királynak is.¹

De ez megint korai, elsietett dolog volt. I. Lajos király nem szívesen látta, hogy a pápa az ő megkérdezése nélkül nevezte ki a milkovi püspököt és azonkívül Veresoroszsország megtartása nagy nehézségekbe ütközött, mert a litvák újra maguknak követelték. I. Lajos a sok nehézség elhárítása végett 1372-ben átadta Veresoroszsországot rokonának, Opolyi (Oppelni) László hercegnek, de Veresoroszsország déli részét, Moldvát így sem bírta megtartani, mert Laczkó vajda meghalván, 1373-ban azt veje, Korjatovich György litva herceg és a magyarok nagy ellensége foglalta el. Sőt 1376-ban Veresoroszsország északi részét is megtámadták a litvák és 1377-ben nagy harcok árán tudta csak azt I. Lajos a litváktól visszaszerezni.

1377-ben Opolyi Lászlóra I. Lajos király Lengyelország kormányzását bízta és tőle Veresoroszsországot visszavevén, magyar főurakat állított ez ország élére mint vajdákat. 1386-ban I. Jagyelló Ulászló lengyel király azt állítván, hogy Veresoroszsország is az ő feleségének, Hedvig királylányának hozományához tartozik, elfoglalta azt és még ez évben Moldva vajdája neki esküdött hűséget. 1394-ben Zsigmond király megkísérelte ugyan, hogy legalább Moldvát visszahódítsa Magyarországhoz, de 1396-ban Nikápolynál nagy vereséget szenvedvén, a moldvai vajdák megint csak a lengyel király alattvalói lettek. Végre 1412-ben a magyar és lengyel király a lublai szerződésben úgy egyeztek meg, hogy a moldvai vajda egyelőre lengyel főnnhatóság alatt marad, de köteles Zsigmond királyt is segíteni a török ellen folytatott háborúiban. Ha e kötelességét elmulasztja, akkor országát Magyar- és Lengyelország közt fölosztják. Úgy volt meghatározva, hogy engedetlenség esetén a mai Czernovitz, Husi és Akjerman irányában — tehát délkeleti irányban húznak egy vonalat és az ettől keletre eső rész Jassy, Akjerman városokkal Lengyelországé, a nyugatra eső rész pedig Berlad és Kilia városokkal Magyarországé lesz.²

¹ U. o. 367—68. l.

² Fejér: Cod. Dip. X/5. 276—77. l.

E rövid, de kétségbevonhatatlan adatokon épült előadásból látható, hogy a magyarok tulajdonképen csak az 1377—86. években voltak urak a Kárpátok keleti oldalán. Ezen idő pedig rövid volt arra, hogy a magyarok nagy számban vándoroljanak ki és ott számos várost, falut építsenek. Csak 1412 után mehettek ki oda nyugodtan kereskedés, bányászat, vagy földművelés végett, noha egyesek, mint katonák vagy kereskedők, vagy tolmácsok kétségkívül előbb is kiköltöztek. Innen van, hogy tulajdonképen teljes biztossággal csak 1433-ban bukkanunk rá Moldvában magyar eredetű városra, s ez volt Egyedhalma, a mai Ajud (Azsud) a Szeret mellett.¹

Annyi tehát bizonyos, hogy a csángók bevándorlása Moldvába csak 1412 után történt.

Az is bizonyos, hogy e bevándorlás egyszerre, csoportosan ment végbe. Tudjuk ezt onnan, hogy a Szeretnek délnyugati völgyében és a Tatros folyó völgyében a hegyeknek, patakoknak elnevezései túlnyomó részben magyar eredetűek, pedig a lakosoknak jórésze most már román.² Ez csak úgy történhetett, hogy a magyarok e helyen teljesen üres, lakatlan vidéken telepedtek meg, s ők adták az első neveket a hegynek, völgynek, pataknak, falunak. Ha egyenkint szállingóznak át a magyarok a már megült helységekbe, akkor nekik kell alkalmazkodniok a már meglevő lakossághoz, nekik kell átvenniök a már meglevő helyneveket és nem kell újakat alkotniok.

A csoportos, hirtelen átöltözködés pedig mindig nagy indító okokat tételez föl. A kúnok a tatárok miatt költöztek be hazánkba. A bukovinai székelyek — mint tudjuk — a madéfalvi veszedelem, illetőleg a félreértett katonáskodás miatt szöktek ki hazánkból.

A csoportos, rögtönös költözködés indító oka gyakran a vallási éles ellentét.

Emlékezzünk csak vissza a hugenották, quekerek kivándorlására, vagy kisebb példában emlékezzünk vissza az anabaptisták (habanuszok) hazánkba való beköltözésére.

1412 és 1459 közt, mikor az első magyar földmívelő falu (a Bákó környékén levő Lukácsfalva, másként Lucacst) oklevélben is említetik,³ csak egy nagy vallási mozgalom volt Magyarország, a huszitismus.

¹ Hunfalvi Pál: Az oláhok története II. 50—51. l.

² Auner: A romániai magyar telepek történeti vázlata. Temesvár 1908. 10.

³ Auner: i. m. 18. l.

De e huszitismus sehol másutt oly erősen meg nem gyökeresedett Magyarországon, sehol másutt oly éles, véres, kiegyezhetetlen ellentétbe nem került a magyar katolicizmussal, mint Szerém vármegyében.

Régtől fogva tudjuk azt is, hogy ennél fogva a szerémségi husziták egy része Moldvába futott; de két dolog nem volt eddig pontosan meghatározva, melyik évben történt e futás? és miért mentek a kibujdosottak éppen Moldvába?

A Dunának a mai Szerémújlastól Szalánkamenig terjedő része nem csupán napjainkban virágzó gazdag vidék, hanem a XV. században is az volt. Jó földje, kedvező éghajlata miatt bőven adta a gabonát, de különösen a finom gyümölcsöket és borokat. Azért már ekkor jelentékeny városok élénkítették a Duna jobb- és balpartját. Nevezetesen ilyenek voltak Szerémújlak, a híres, gazdag Ujlaky család székhelye, Bánmonostora, a szerémi püspök lakhelye, Cserögy, Kamoncz vagy Kamancz, Károm (most Karlócza) és Szalánkamen, a balparton pedig Futak, Vásáros-Várad (a mai Ujvidék helyén) Kabol, Kisdi és Titel.

Futakkal szemben, de kissé beljebb a hegyek közt ott volt egy Belcsény vagy Bölcsény nevű város is, szintén jeles bortermeléssel. Neve ma is fennmaradt, csak hogy az utóbb odaköltözött szerbek a / hang helyett o-t mondanak és így a cementgyáráról híres Beocsint csinálták belőle.

E vidék gazdag polgárai messze vidékek lakosaival összeköttetésben állottak, mert mint bor- és gabonakereskedők a Dunán messzire elszállították portékáikat. Azonkívül gazdagok is voltak, tehát módjukban volt gyermekeiket messze földre küldeni egyetemek, főiskolák látogatása végett és így a nagyvilágban előforduló nevezetes politikai vagy vallási eseményekről könnyen tudomást szerezhettek. Gazdagságuk bizonyos fokú függetlenséghez is juttatta őket, úgy, hogy földesuraik nem oly könnyen tudták náluk akaratukat kivinni, mint másutt.

E lakosság és annak papjai természetesen szívesen fogadták Husz hittételeit, mert azok a papoknak az ő püspökeikkel szemben, a polgároknak az ő feljebbvalóikkal szemben önállóságot biztosítottak. Husz tétele szerint a püspök nem vonhatta meg a paptól az igehirdetés jogát, nem függeszthette föl az isteni tisztelet tartását, nem is követelhetette a fizetést magának, a polgárok pedig csak akkor tartoztak engedelmeskedni, ha előljáróik büntelenek voltak. Ehhez járult még az újság ingere, hogy a Szentírást egész terjedel-

mében (nem csupán részben, mint eddig) olvashatták és a szent-áldozást két szín alatt végezhatték.

Kapvakaptak tehát annak a pár heves természetű fiatal papnak tanításán, a kik 1410—16 táján Prágában megfordultak és a hitújítók buzgalmával, szertelenségével hirdették Husz János tételeit szülőföldjükön. 1416-ban megkezdték az egész Szentírás fordítását is magyarra és körülbelül 20 évig minden nagyobb bántódás nélkül, — bár sokszor csak bujdosva erdőkben, pusztákban tartották istentiszteleteiket és áldoztak két szín alatt.

De midőn 1436-ban Zsigmond király megkötötte a csehekkel az egyezséget, azonnal követelte, hogy ezt Magyarország is fogadják el és a magyar husziták térjenek vissza a kath. egyházba.

E czélból a római pápa, a baseli zsinat és maga Zsigmond király is a pápai állam anconai márka (Marchia) nevű kerületében Monte Brondone-n született és legtöbbször Márkai Jakabnak hívott Jakab ferenczrendű szerzetest, a szigorú ferenczrendűek vicariusát bízta meg, hogy ez társaival együtt végig menjen Magyarországon és a huszitákat szólítsa föl a kath. egyház tekintélyének elismerésére. Míg Zsigmond király élt, minden nagyobb baj nélkül ment ez. Az esztergomi, váradi, erdélyi, csanádi egyházmegyékben mindenütt nagy lelkesedéssel fogadták Márkai Jakabot és kíséreit. Egy pár tüzes szentbeszéd megtette a hatást és az eltántorodott nép visszatért.

1437 elején ért Jakab térítői útjában a bácsi (kalocsai) egyházmegyébe. Kezdetben itt is meghódoltak előtte nem csupán a világiak, hanem az eltántorodott papok közül is többen, de csakhamar 1437 június havában nagy ellenállás támadt épen Szerém és Valkó megyékben a Duna és a Száva közén. Oka ennek főleg az volt, hogy Márkai Jakab kiterjesztette működését az ágyasttartó papokra is. Már pedig a jó szerémi bor hatása alatt, de meg látva a szomszédságukban lakó rácz papokat is, a szerémségi kath. papok nagyobb részt ágyasságban éltek. Kezdték mindenféle kifogást tenni, különösen pedig azt állítani, hogy nem is terjed ki hatalma a Szerémségre, mert hisz ő az eretnekek megtérítése végett küldetett, ámde a Szerémségben eretnekek nincsenek; menjen Bosnyák- és Szerbországokba, ott vannak az eretnekek, térítse azokat.¹ Különösen a pécsi egyházmegyéhez tartozó

¹ Fejér: Cod. Dip. X/7. 857. Ferrendzsin: Acta Bosnae 159., 163. l.

valkómezei papok voltak annyira földühösödve, hogy határozottan megtiltották Jakabnak az igehirdetést és föllázították a népet, kikergették őt a pécsi egyházmegyéből.

Jakab kénytelen volt e heves ellenállás miatt, először is a püspökhöz, azután a királyhoz és a pápához fordulni. A püspöktől, főuraktól bizonyítványokat kért annak igazolására, hogy a Szerémségben sok eretnek lakik, még pedig mind huszita, mind patarén. A királytól rendeletet kért, hogy őt a pécsi egyházmegyei papok minden ellenállás, vonakodás nélkül fogadják, majd ezzel sem elégedve meg, elment az akkor Ferrara felé közeledő s így Bolognában időző IV. Ödön (Eugen) pápához, hogy kellő felhatalmazásokat kérjen.¹

Márkai Jakab távollétében Zsigmond király meghalt s így egyik főpártfogóját elvesztette. Időközben azt is hallotta, hogy most már nem csupán a plébánosok állottak neki ellen, hanem a pécsi püspökség végvidéki (marchiai) főesperese, Simon is szembeszállott vele és Szerémújlakon kiközösítettnek mondták ki.² Ez ellen orvoslást keresendő, először Budára ment oltalmat és igazságot keresni. Erzsébet királyné a kalocsai érseket, illetőleg a bácsi egyház két kanonokját bízta meg a vizsgálattal és Simon főesperestet az esztergomi érsek elé idéztette s őt, mint a király helytartóját bízta meg az ítélettel.³ Pálóczy György esztergomi érsek erre Budára idézte Simon főesperest és ott kibékítette Márkai Jakabbal. A főesperes beismerte, hogy jogtalanul és helytelenül viselkedett a pápai és királyi megbízottal szemben, bocsánatot kért. Az érsek pedig úgy is mint pápai követ 1438 május 11-én megparancsolta a plébánosoknak, különösen a pécsi egyházmegyében, hogy a szószékről hirdessék ki Márkai Jakab igazságát, eljárásának helyességét.⁴

Már most Márkai Jakab folytathatta volna hivatalát a pécsi egyházmegyében, de épen akkor végre egybegyűlt a ferrarai egyetemes zsinat. Neki tehát oda kellett sietnie és csak 1438 november végén határozta el a pápa, hogy fölmenti őt a ferenczrendűeknél viselt vicariusi hivatalától és mint pápai követet visszaküldi Magyarországra. S hogy olyan kelemetlenség ne érje, mint 1438 elején a pécsi egyházmegyében, december 1-én rendeletet adott ki, hogy Márkai Jakabot semmiféle egyházi hatóság ki ne közösítse.⁵

¹ A ferenczrendűek gyöngyösi levéltára. Ferrendzsin: Acta Bosnae 161. l.

² Ferrendzsin: Acta Bosnae 165. l.

³ Ferrendzsin: Acta Bosnae 165. l.

⁴ Fejér: Cod. Dip. XI. 165. l.

⁵ Theiner: Mon. Hung. S. ill. II. 218. Hevenesi kézírata XXXIX.

Az a másfél esztendő, a mit Márkai Jakab az egyházi hatóságokkal való vesződésben volt kénytelen eltölteni, majdnem tönkre tette minden igyekezetét. Az első fellépés varázsa elmúlt, ellenfelei az első meglepetésből fölocsudtak és megkeményítették magukat az ellenállásra. Midőn Márkai Jakab visszajött és 1439 április havában megérkezett a Szerémségbe, oly hatalmas ellenállással találkozott, szerzetestársait annyira üldözték és bántalmazták különösen Kamonczi városában, hogy karhatalmat kellett a támadók ellen kérnie. Albert 1439 május 28-án adta ki a rendeletet a kalocsai érseknek és az országbírónak, hogy Márkai Jakabot és társait különösen Kamonczi ellenséges polgárai ellen segítsék.¹

A karhatalom 1439 július végén megérkezett, mert a király az ország összes hadierejét a szalánkameni táborba rendelte és augusztus 10-re maga is csaknem Kamonczi-csal szemben Kabol (most Kovil) városához érkezett.

Márkai Jakab az ország főpapjaitól és főuraitól támogatva, most már keményen lépett föl a kath. egyházba visszatérni nem akaró papok ellen, s nevezetesen a belcsényi papot, Ujlaki Bálintot törvényszéke elé idézte. Mivel pedig ez megtérni nem akart, átadta őt a világi hatóságnak, nevezetesen a kamonczi bírónak és ez tömlöczbe vetette. Ámde Ujlaki Bálint párthívei közül egy Bálint nevű kamonczi szabó föllázította a népet, odarohantak a városházához és Ujlaki Bálintot a tömlöczből kiszabadították.²

Ez oly vakmerő tett volt, hogy végleg szakításra vezetett a szerémségi magyar husziták és a magyar királyi hatalom közt. Vagy menekülni, vagy keményen bűnhődni kellett. Ujlaki Bálint pap és követői, kivált természetesen a bölcsényiek a menekülést választották, s hihetőleg hajóra ülve, éjjelelhajóztak a szalánkameni réven és attól kezdve nagyobb akadály nélkül eljutottak az Aldunán, majd a Szeret folyón Moldvába.

De miért épen Moldvába, miért nem a közelebb eső Boszniába vagy Törökországba mentek?

A politikai állapotok adják meg ennek a magyarázatát.

1431-ben ugyanis az egyik litva nagyfejedelem, Szvidrigál arról álmodozott, hogy Csehország királya leszen és e végből szövetségbe lépett a csehországi husziták táborítáknak hívott részével. Vele szövetségben állott Sándor moldvai vajda is és így a Csehországból menekülő huszitáknak, e

¹ Fejér: Cod. Dip. XI. 264—66. 1.

² Fermendzin: Acta Bosnae 173—74. 1.

Sándor vajdának védelmet kellett adnia. A vajda befogadta országába a huszitákat, sőt az ellen sem volt kifogása, hogy az országban már addig lakó németeket, lengyeleket és magyarokat a huszita hittérítők a maguk tudományára oktassák.¹ Hiába tiltakoztak ez ellen a kath. főpapok. A lengyel király örökösén féltékeny volt Zsigmond császárra és magyar királyra, nem akart tehát olyat tenni, a mi Zsigmondnak tetszésére lett volna és így nem üzette el Moldvából a huszitákat, a moldvai vajda pedig örült, hogy országába földműveléshez, iparhoz értő emberek telepedtek.

1432-től 1439-ig elég idő volt ahhoz, hogy a magyarországi huszitáknak is tudomásukra jöjjön a fogadtatás, a melyben az ő hitsorsosaik Moldvában részesültek és azért irányították menekülésüket ezen országba. Moldva azonkívül ez időben a lengyel király fennhatósága alatt állott az akkori lengyel király, Ulászló és Albert magyar király meg éppen haragban voltak egymással, — nem kellett tehát félniök, hogy a magyar király hatalma ott bántja őket. A magyar husziták annál kedvezőbben fogadott emberek voltak ott, mert értettek a szőlőműveléshez.

A magyar husziták 1439-iki menekülése Kamonczi-ról és Bölcsényből egészen alkalmas volt arra, hogy ott Moldvában új magyar népesség alakuljon, mert nem csupán férfiak mentek ki, mint eddigelé, hanem nők is,² nem csupán egyes családok, hanem a hitvallásban, szenvedésben, üldöztetésben egybeforrt csoportok. Ez nem veszhetett oly könnyen el, mint az egyes kivándorló, vagy egyes család. Kedvezőtlen körülmények között is századokig fennmaradhatott és így a mai nyelvjárásra, szokásra nézve a székely magyaroktól teljesen különböző csángók nem származhattak mástól, mint az 1439-ben Kamonczi-ról és vidékéről Moldvába futott szerémségi magyaroktól.

Annál világosabb ez, minél bizonyosabb, hogy a szigorú ferenczrendűek mindjárt a kamonczi-vidéki husziták menekülése után lépéseket tettek, hogy őket fölkeressék és visszatérítsék.

Már 1440 június 30-án megkapja a felhatalmazást egy másik Ujlaki, Dénes nevű szigorú ferenczrendű szerzetes, hogy társakat válaszszon maga mellé és Szittyiába menjen.³ Ekkor tehát még nem tudták biztosan, hova menekültek az

¹ Auner: i. m. 13—14. l.

² Toldy: *Analecta*: 240. l.

³ Fermentzsin: *Acta Bosnae* 178. l.

eltévedt magyarok. De már 1442-ben tudták, hogy Moldvában vannak és ezért Ujlaki Dénes és társai egyenesen oly felhatalmazást kértek, hogy Moldvába mehessenek, ott kolostort építhessenek és Isten ígését hirdethessék.¹ Moldvában azonban nem sikerült nekik mindjárt kolostort építeni, tehát arra törekedtek, hogy legalább annak közelében vethessék meg lábukat s azért kapták a pápai követől 1444-ben a marosvásárhelyi ferenczrendű kolostort s azonkívül Hunyadi János 1445-ben építtetni kezdi számukra a csiksomlyait. Ezzel már egész a moldvai határszélen és pedig nem messzire az elbujdosott magyarok új lakóhelyétől, a Tatros és Szeret völgyéből telepedtek le és onnan megkezdhatték munkájukat.²

Mi vezette főleg a ferenczrendűeket Csiksomlyóra, legfőképen kitűnik azon fölhatalmazásból, a melyet 1445 január 23-án nyertek.

E fölhatalmazást IV. Eugen (Ödön) pápa adja nekik a maga jószántából és nem mások kérésére, vagy ösztönzésére. Értesült ugyanis arról, hogy Moldvaországban a gonosz eretnekek, nevezetesen az utálatos huszita felekezet nagyon elterjedt és nem csupán az ott levő lakosok lelkét fertőzte meg, hanem másik országnak, nevezetesen Magyarország lakosainak lelkét is, s ha az eretnekek veszedelmes törekvésének ellen nem állanak, másokat is megmételveznek. Ennélfogva a szigorú ferenczrendűek akkori helytartóját, Bácsai Fabiánt, helytartósága egész területén, nevezetesen Magyarországon, Bosnyák-, Moldva-, Oláh- és Rácországokban hitvizsgálóvá nevezi ki és megadja neki a szükséges meghatalmazásokat. Kiköti azonban, hogy a hitvizsgáló (inquisitor) a püspökökkel egyetértőleg járjon el és csak ott, a hol a püspökök nem akarnak a dologba beleavatkozni, vagy nagyon hanyagok lennének, szabad egyedül is föllépnie. Moldvaországban azonban a bővülő boszorkányokat (incantatores seu incantatrices) a püspökök megkérdezése nélkül is kérdőre vonhatja.³

Látjuk ebből, hogy a szigorú ferenczrendűek különösen a Moldvaországban lakó husziták ellen készültek.

Egy hét mulva a pápa a Moldvába készülő ferenczrendűeket nagyobbat jogokkal ruházta fel. Értesült ugyanis a pápa arról, hogy a szigorú ferenczrendűek le akarnak telepedni Szittyaországban, a hol sok pogány nép lakik, továbbá

¹ Fermentzsin : Acta Bosnae 170.

² Theiner : Mon. Hung. s. ill. II. 226

³ Theiner : Mon. Hung. s. ill. II. 223.

Moldvaországban, a hol félhitűek (schismatici) régtől fogva, egy kis idő óta pedig (a paucis temporibus) a gonosz eretnekek és végül a hét székely székben, a hol nincs ugyan eretnecség, de a plébániák (megyés egyházak) nagy terjedelme és az igehirdető papok csekély száma miatt a lakosok mind inkább tudatlanokká válnak a kath. hitben. E merész, nagy áldozatokkal járó vállalkozáson a pápa örvendezve, a szigorú ferenczrendűek helytartóját, Bácsai Fábiánt és annak utódait Szittya-Moldvaországokban és a hét székely székben az ő biztosává nevezi ki és megadja nekik e területen mindazon fölhatalmazásokat, jogokat és kiváltságokat, a melyeket az előtt Ujlaki Dénesnek adott, nevezetesen, hogy e területeken kolostorokat építhetnek, a megtérő pogányokat és eretnekeket a kath. egyház kötelékébe fölvehetik, a szentségeket kiszolgáltathatják, a gyóntatásra, igehirdetésre alkalmas embereket kiválaszthassák és az Isten ígését mindenütt hirdethessék.¹

Irt ezenkívül a pápa a moldvai és oláhországi vajdáknak, továbbá a rác és bolgár uraknak, hogy Bácsai Fábiánt és társait támogassák. Ez időtájt a vajdák és urak legalább névleg egyesültek a kath. egyházzal és így a pápa remélhette, hogy nem fogják üldözni a kath. egyházzal való egyesülést hirdető, a tévelygők megtérítésén fáradozó ferenczrendű atyákat.²

Ugyanekkor vagy Bácsai Fábián, vagy az ő küldöttjei benyújtották a moldvai husziták tévedéseinek jegyzékét s kértek utasítást. A pápa e jegyzéket kiadta Turrecremata János kardinálisnak s ő megtette rá megjegyzéseit. Ez harmincznyolcz tételbe foglalta e tévedéseket.³ Látjuk belőle, hogy a Moldvaországba szökött magyar husziták sokkal megtoldották Husz János tételeit és pedig olyanokkal is, a melyek a mohamedán vallás felfogásához közeledtek, mint pl. az, hogy a keresztet, szentképeket nem szabad tartani, az egyházi éneket el kell hagyni, a szentek tiszteletét el kell törölni s egyedül az Istent kell imádni stb. Nagyon jellemző még az a tételük, hogy az istentiszteletet mindenütt lehet végezni és az asszonyok is lehetnek papok, s fölvehetik a papi

¹ Székely oklevéltár I. 147—53. Acta Bosnae 191—94. A ferenczrendűek gyöngyösi levéltára. Bullarium 77, 78, 84—87.

² Theiner: i. m. II. 228—29.

³ Kiadta e jegyzéket Fermendzsin: Acta Bosnae 245—48. az 1461. évszámmal. Azonban e jegyzéket Turrecremata még mint »cardinalis Sixti« készítette, már pedig ő csak 1439—46 közt volt Szent-Sükösd egyházának kardinálisa. Ennélfogva e jegyzéket 1445 elejére kell tenni, mert mint látjuk, ekkor készülnek a moldvai husziták megtérítéséhez.

ruhát. Ez tehát a magyarázata annak, hogy 1439-ben az asszonyok is csatlakoztak a menekülő magyar huszitákhoz, belevonták ugyanis őket is a vallási viták és dolgok intézésébe. Természetesen Husznak főtételeit, hogy mindenki hirdetheti a vallást és hogy a bűnben levő előljáró elveszti minden hatalmát és így senki sem köteles neki engedelmeskedni, szintén vallották és így minden egyházi és világi rendnek ellenségei voltak.

Ezen készülletekből, kivált abból, hogy a Moldvával határos hét székely szék (kézdi, orbai, szepsi, alcsiki, felcsiki, kászoni és gyergyai) területén akarták lábukat megvetni, nyilván elárulják, hogy 1445 elején megint komolyan készültek a Moldvába szökött magyar husziták megtérítéséhez.

Moldvában akkor, midőn a szerémségi magyarok oda menekültek, tulajdonképen két testvér uralkodott: Illés és István. 1440 májusában I. Ulászló magyar királylyá koronáztatván, a moldvai vajdák is bizonyos tekintetben összeköttetésbe jutottak Magyarországgal és talán ez volt az oka, hogy 1442-ben Ujlaki Dénes az apostoli szék biztosaként Moldvába akart menni abban a reményben, hogy mint magyar alattvalót a vajdák nem bántják. De 1443-ban véres testvérháború tört ki Moldvában. István megvakította, bátyját Illést és egyedül kezdett uralkodni. Adott-e ezen István biztatást a ferenczrendűeknek a Moldvába való bemenetelre? nem tudjuk, de a nélkül bajosan kértek volna a pápától oly nagyfokú támogatást és fölhatalmazást. De 1447-ben ez Istvánt Illés fia Román megverte és megölte. Erre Hunyadi János Magyarország kormányzója 1447 végén Románt elűzte és helyébe Péter nevű moldvai főurat tette meg vajdává. Ez sem vált be és 1450-ben II. Bogdánt segítette a vajdai székbe, de a következő évben egy Áron Péter nevű testvére ezt is megölette. Ezen Áron Péter békében akart élni Magyarországgal, de egyik unokaöccse folyton háborgatta, s végre 1457-ben II. Bogdán fia István úgy beleült a vajdai székbe, hogy semmiféle vetélytárs vagy háború nem tudta kivetni onnan 53 évig.

E folytonos vajdaváltozások s az azzal járó belviszályok, vérengzések lehetetlenné tették, hogy a magyarországi ferenczrendű szerzetesek Moldvában állandóan letelepedjenek és ott hathatós működést fejtsenek ki. Csak 1474-ben, midőn István vajda Mátyás királylyal teljesen kibékült és a törökök ellen a magyarok segítségét kérte és nyerte, lehetett 1475 táján megalapítaniok a bákai kolostort és a törököktől is rémített első tévedésükből már kiábrándult

magyarokat a kath. egyházba visszavezetni s így a végromlás-tól őket megóvni.

Előadtuk, hogy honnan és mikor mentek a moldvai csángók Moldvába, de még mindig nem magyaráztuk meg, honnan van nyelvükben, tájszólásukban a sziszegés?

Említettük, hogy egyik írónk ezt abból magyarázza, hogy eredetileg olyan török népek maradványai, a melynek nyelvében a zöngétlen spiransok (s, zs, cs) teljesen hiányoznak és azok helyett csupán a zöngés foghangok (dentalis spiransok) fordulnak elő.

Mivel a moldvai csángók csak 1439-ben kerültek a Szeret mentére, addig pedig a régi Szerém megyében, részben pedig Bács megye déli részén laktak, keresem azt a török eredetű népet, a mely itt a magyarba beleolvadt.

Munkácsi a kúnra gondolt. Azonban a kúnok szálláshelyeit nagyon jól ismerjük már 1279-ből és ők a mai Bács megye déli részén vagy Szerém megyékben nem laktak. A bessenyőkre gondolhatnánk talán, de teljességgel nincs nyoma, hogy épen Pétervárad táján a bessenyők laktak volna; egyetlen egy helynév nem mutat rájuk. A Szerém hegység déli részén levő Besenyő falu pedig épen az ellenkezőre utal, mert ha e vidéken nagy számmal laktak volna bessenyők, nem lehetett volna egy falut Besenyőnek nevezni; hiányozván épen az ezen falut a szomszédostól megkülönböztető jel.

Nincs tehát más hátra, mint az, hogy 1439 előtt a Pétervárad környékén, most pedig Moldvában lakó sziszegő nyelvjárási magyarokat azon kabarok utódainak tartsuk, a kik 850 táján a kázir, kázar (= károly) nemzettől elválva a magyarokhoz csatlakoztak, annak nyolczadik törzsökét alkották és velük együtt 896-ban hazánkba költöztek. Mivel pedig a háborúban ők voltak az elsők és az összes törzsökök közt legjobban kiváltak, ők választották a legjobb, de a bolgárok támadásainak legjobban kitett földet a Duna-Tisza köze déli részén a későbbi Bács megyében.¹

1071-ben a magyarok elfoglalták Belgrádot, sőt 1080 táján 1091-ig a régi Moesia egy részét is kezükben tartották² és bár legalább is 1095-ben Nándorfejérvárt elveszítették, de Zimonyt és a Szerémséget egész Zimonyig megtartották.

A szép és termékeny Szerémségbe ekkor számosan átköltöztek a magyarok közül, különösen pedig azok, a kik vele

¹ A magyar honfoglalás kútfői 124. 1.

² H. Hung. Fontes Dom. II. 176. és Fraknoi: Szent László levele a montecassinói apáthoz.

szemben a Duna balpartján laktak. Mivel azok a kalocsai érsek hívei voltak, természetesen az új szerémségi területet a kalocsai egyházmegyéhez csatolták. Ámde ennek következtében a kalocsai egyházmegye székhelye nagyon távol esett épen azoktól a hívektől, a kikre legjobban kellett vigyázni.

Segített ezen is Szent-László, mert Bácsan épített új székesegyházat és így az érsek áttette székhelyét Bácsra s az ő egyházmegye új főesperességet nyert: a szerémit. Ebben a főplébániák épen Pétervárad környékén terültek el: Cserőgy, Dombó, Várallya, Kamoncz, Monyoród, Károm, Szalánkamen és velük szemben Pétervárad, Kabol, Kisdí mind népes kath. vallású lakosok vagy falvak voltak már 1330-ban.¹

Ismeretes, hogy a kázir (kázár-károly) kabarok közül legalább is az előkelők és a hadakozó férfiak már 950-ben tudták a magyarok nyelvét. Bár a nők és gyermekek sokáig megtartották kázir (kázár) nyelvüket, mégis az, hogy 1006-tól kezdve a magyarokkal vallásilag is egyesültek s a kath. egyházba léptek és, mint láttuk, 1330-ban is teljesen a magyar kath. egyház papjainak vezetése alatt állottak, lassan tovább fejlesztette s a XV. századig teljessé tette az ő elmagyarosodásukat.

Egyet azonban a közējük települő, más törzsökből származó magyaroknak és a közējök érkező magyar papoknak sem sikerült megváltoztatni: a spirans dentalisok elhagyását és azoknak a mollis dentalisok-kal való fölcserélését. A sziszegő hangok kiejtéséhez kívánt és már kis gyermekkorban megszokott nyelvállást, kivált abban az időben, mikor iskolába nagyon kevesen jártak, mikor idegen nyelveket nem tanultak, nem bírták már megváltoztatni s így az egykori török nyelvből megmaradt e sziszegő tájszólás. Így érte őket 1416 táján a huszita hitújítás, így menekültek 1439-ben Moldvába. Itt azután századokon át elszigetelve a többi magyaroktól és csupán az oláh nyelv hatásának kitéve napjainkig megtartották e sajátságos kiejtést, emlékéit annak, hogy ezer év előtt más nemzet fájáról letörve találtak a magyarokban előbb hű szövetségeseiket, azután testvéreiket.

Megírtam egészen ez értekezést és egészen más dolgok után kutatva olvastam át Vámbéry-nek »A török faj ethnologiai és ethnographiai tekintetben« (Budapest, 1885.) című művét. Ott látom, hogy a Volga folyamnál most is él egy karagocs, vagy másként kunduz nevű török fajta nép. Ez, bár

¹ Monumenta Vaticana Hung. I. 175—76., 412. 1.

előbb az úgynevezett nogaj-tatárok hatalma alatt állott, mégis attól nyelvileg erősen különbözik s inkább a kirgizhez hasonlít. Nevezetesen, mint Vámbéry írja, »hangtani tekintetben s, illetőleg sz-et használja a cs, illetőleg s helyett«.¹ Ime tehát épen azon a helyen, a hol az egykori kázir-kázarak laktak, a többi népek tengerében egy kis töredék szintén fönmaradt, a mely épen azon phonetikai sajátságokat tartotta fenn, mint a moldvai csángó magyarok (mert pl. a csángók is csorda helyett sorda-t mondanak) s így nem csupán a történeti, hanem a nyelvi bizonyíték is megvan arra, hogy a moldvai csángók az egykori kázir-kabarok megmagyarosodott ivadékai.

Dr. Karácsonyi János.

¹ Vámbéry: i. m. 663—64. l.

Zsigmond lengyel herczeg II. Ulászló udvarában.

RUHÁZAT, VISELET.

(II. közl., vége.)

Ugy a magyar mint a lengyel szereti a díszes, fényes, színes öltözetet, szeret e tekintetben fényűző lenni s jellemző ruházatukra, hogy igen erős bennök a keleti, főleg török hatás, mely főkép a XVI—XVII-ik században mutatkozik. Ez a hatás teszi azt, hogy a magyar és lengyel nemesség öltözete eltért a nyugatitól. (A magyar és lengyel nemzeti viselet ma is igen hasonló.)

Zsigmond herczeg számadásai bőven szolgálnak adatokkal, úgy a herczeg, mint környezetének ruházatára vonatkozólag. Azt látjuk, hogy nagy szerepet játszanak a különböző prémek és a keleti szövetek.

A herczeg ruhái »altambasz«-ból, vagyis arannyal sűrűn átszőtt török selyemszövetből, brokátból, damaszt-selyemből, csemeletből, bársonyból, »kithanká«-ból vagyis vékony kínai selyemből, atlaszból és posztóból készültek. Színük különböző, többnyire igen élénk; a zöld, sárga, vörös, égszínké a divatos színek. Van csemeletből (teveszőrből) való zöld és kék *subája*,¹ mely czobolyprémmel² van bélelve és szegélyezve. Ezt a meleg ruhát a hidegebb idő beálltával hordja. Ehhez az öltözethez prémmel ellátott szürke főveget (mitra) visel.³ Van azonkívül brokátból varrott s hasonlóképp czobolyprémmel bélelt *subája*⁴ is, egy harmadik meg síma barna bársonyból⁵ készült, mely selyemmel van kivarrva. Látunk még a ruhatárában arannyal kivarrt szürke damaszt *subát*.⁶ *Tunikája* gyöngyökkel van díszítve (cum margaritis);⁷ a lovagláshoz selyemmel kivarrt bíborszínű tunikát⁸ vesz fel néha; leginkább azonban *haczukát* ölt magára, ha lovagolni megy. E ruhájában is elég nagy a változatosság, az egyik gyöngyökkel van kivarrva,⁹ a másik fekete bársonyból¹⁰ készült és szintén kivarrásokkal van díszítve, de találunk ott a többi közt

¹ 68. — ² 68. — ³ 68. — ⁴ 88., 96. — ⁵ 104. — ⁶ 107. — ⁷ 115., 116., 134. — ⁸ 179. — ⁹ 92. — ¹⁰ 108, 113., 149.

bíborvöröset¹ is. A herczeg gyakran hord »joppulá«t, vagyis rövid kabátfélét, melyet övvel erősítettek meg a derékon; fekete s vörös atlaszból, tafotából és selyemből² készületeket látunk ott. Az öv többnyire selyemből készült³ és ezüstcsattal volt összekapcsolható,⁴ de egészen ezüstműből készült övvel is találkozunk.⁶ A herczeg elég sok dolgot ad a budai ötvösöknek, mert nemcsak ezüstművel van jól ellátva, de ruháján is sok az arany- és ezürtláncz, gomb, csat, boglár, a mi külsejét csillogóvá, ragyogóvá teszi. Oldalán ott látjuk a török kardot (framea thurecka).⁶

Az udvarbeliek természetesen egyszerűbben járnak, az ő ruhájuk is prémmel van ugyan bélelve s fizetésükön kívül kapnak prémet is, de ez nem czobolyprem, hanem egyszerűbb róka- vagy farkasprem. Ilyet kap az udvari bolond, kinek fején »mitra vulpina« van.⁷ A számadások gyakran említenek »femorale«-t, mely fekete vászonból való,⁸ »caliga«-t, melyet meg kellett kötözni,⁹ de a legtöbbször mégis csak a »calcei« fordul elő, melyet hol javítanak, hol meg újat vesznek. Ünös-üntalan találkozunk a számadások során e szavakkal »dedi ad calceos«. Vagy hitvány anyagból készítették vagy pedig rengeteg sokat jártak az emberek.

Jellemző, hogy az ing mosása és javítása nagyon gyakran fordul elő. Abban az időben igen kevés ingük volt az embereknek; ismeretes, hogy még igen előkelő embereknek, sőt uralkodóknak is a XVI—XVII. században, nem volt több ingük kettőnél, háromnál. Ezt tudva, nem kell csodálkoznunk, hogy oly gyakran kellett mosatni sokszor az egyetlen inget. Hogy milyen inghiányban szenvedtek akkor az emberek, mi sem bizonyítja jobban, mint a számadások érdekes adatai, melyek szerint Wierzbiatanak és Mazurek maior-nak nem volt inge és azért meztelenül járt, míg nem a herczeg újat nem adat nekik (»... ad camisias, quum nude ambulavit, cum eas non habuit, dedi 1 ort«).¹⁰ Lám, milyen nagy a távolság a czobolypremes aranynyal átszőtt drága brokát és damasztszövetű ruháktól a nyomorult ingtelen Mazurekig!

EGÉSZSÉGI ÁLLAPOTOK.

A letűnt századok nemzedékei sokkal edzettebbek, erősebbek, kitartóbbak voltak, sokkal jobban tudott szervezetők ellentállni az idő viszontagságainak, mint a mai

¹ 186. — ² 53., 56., 102. — ³ 171. — ⁴ 104. — ⁵ 56. — ⁶ 96. — ⁷ 67. — ⁸ 109. — ⁹ 100. — ¹⁰ 54., 113.

kor gyermekéé, mert életök nagy részét a szabad természetben, sok mozgás közepette töltötték. Az egészségügy és az orvostudomány nagyon kezdetleges fokon állottak, az emberek nem sokat törődtek az egészség rendszeres ápolásával, a test tisztaságának gondozásával. Még a legelőkelőbb körökben sem voltak tisztában a hygienia oly elemi követelményeivel, melyet ma minden iskolásgyermek tud. Ismerve e kornak a tisztaság iránt érzett ellenszenvét, feltűnik, hogy Zsigmond herczeg ama kor viszonyaihoz képest nagy gondot fordít rá. Minden tekintetben szereti a rendet, a tisztaságot. Szombatonként fürdőbe megy és pedig a Szent János vitézek budafelhévi Szent Háromságról nevezett kórházának meleg forrásához, mely a mai Császárfürdő helyén állott. Ez volt Buda legelőkelőbb fürdője, ide járt maga a király, II. Ulászló is.

Kísérjük őt el ide. A herczeggel megy az udvari borbély, továbbá a hű Schidor, a ki fürdőszolgái teendőket végez s néhány szolga, kik segédkeznek a fürdőben. Ezek útközben betérnek a közeli boltba és szögeket vesznek néhány dénárért, melyek a lepedők kifestésére szolgálnak, mert a herczeg nem akarja, hogy kíváncsi szemek zavarják fürdését. Olykor-olykor illatosító és füstölőszereket használnak, hogy a primitív fürdőnek nehéz szagát ellensúlyozzák. A borbély is elvégzi feladatát. A virágot kedvelő természete itt is megnyilatkozik, mert egy alkalommal rózsacsokrot vesz a fürdőben,¹ bizonyára szintén a kellemetlen szag ellen. A herczeg minden fürdőért egy forintot (kb. 12 koronát) fizet, a mi bizony elég drága. A fürdőből való távozáskor dénárokat osztogat a kapuban ácsorgó szegényeknek. Utazásai közben szintén vesz fürdőt, így pl. Tolnán, Szegeden, Trencsénben.

Rendszerint az udvari bolond is résztvesz a tisztálkodásban, hacsak le nem issza magát. Ilyenkor egyedül megy, de csak 5 dénárt (kb. 65 fillért) kap a herczeg pénztárából.² Nem sokra becsülhették őt, mert megtörtént az is, hogy a herczeg kedvencz kutyájával, a »canis Byelyczek«-kel együtt fűrésztöttek meg. A tisztaságszerető herczeg ugyanis nem tűri, hogy szép fehérszőrű kutyája piszkos legyen és 2—3 hetenkint elviteti a fürdőbe Schidor szolgával, ki útközben szappant vesz a kutya mosásához. Elég mulatságos, mikor a számadások egy adata egy tétel alatt sorolja föl a kedvencz kutyát és a bolondot (s hozzá még

a kutyát előbbre is helyezi) : »Item ibidem in balneo dedi Schidor pro smigmate ad lavandum canem Byelyczek et blasno...«.¹

Teste tisztántartására különben mindig gondol a herczeg ; megemlíthetjük itt az aranyból való fogtisztítószert és gyógyszerárból hozatott más tisztítószert.² Haja tisztántartására tojásfehérjét használ (pro vois ad crimes.)³

Ama kornak egyik legrettenetesebb betegsége volt a *vérhaj* (morbus gallicus), mely roppant gyorsasággal terjedt el Európában és 1500 körül, mint e számadások bizonyítják, már Budán szedte áldozatait. Midőn a herczeg sétát tesz a városon kívül, ott találja a vérbajosokat az út mellett, mert kiűzték őket a városból. A jószívű herczeg megszánja őket s egy forintot adat nekik.⁴

De e betegség magában a herczeg udvarában is előfordul. Benne szenved Miedrzyrzecki, az egyik laicellus, kinek kezelési költségeire a herczeg több alkalommal 1—1 forintot ad.⁵ Valami szegény lengyelen is megkönyörül a herczeg és »propter deum« ad neki 15 dénárt, hogy gyógyíttassa magát.⁶

Orvos abban az időben nem sokat szerepel ; Zsigmond környezetében van egy »doctor medicus«,⁷ de alig szerepel, ellenben annál többször látjuk a borbélyt sürgölődni-forgolódni, ha valakinek baja van. Ott van akkor, midőn a herczeg gyengélkedik és ama kornak szokása szerint »incidebat venam«⁸ és a kifolyó vért üvegedénybe fogja fel,⁹ hogy megfigyelhesse azt. Leginkább sebesüléseknél és lefagyásoknál segédkezik s állandóan tart magánál tálát s tépést és kötőszert.¹⁰ Gyógyszerekkel is állandóan el van látva. Midőn Wyerzbiata lefagyasztja lábát, vánkost rak rája és összekötozi.¹¹ Igen gyakran fordul elő a lórúgás okozta seb a kocsisoknál,¹² sőt a bácsi út alkalmával a személyzet nagy része szenved ebben.

A patikaszámla elég sokat tesz ki, azonban tekintetbe kell venni, hogy akkor papirost, tintát, viaszkot s mi efféléket is ott vásárolnak.

AJÁNDÉKOK.

A középkor jellemző szokásai közé tartozik az ajándékok osztogatása. Ha egy úr látogatásával megtiszteli a

¹ 24. — ² 41., 100. — ³ 27., 58., 88. — ⁴ 23. — ⁵ 32., 39., 41. — ⁶ 84. — ⁷ 186. — ⁸ 104. — ⁹ 104. — ¹⁰ 137. — ¹¹ 27. — ¹² 122., 123.

másikat, akkor a háziúr kötelességének tartja vendégét valami kedves ajándékkal lepni meg. Ha a barátság tartós, akkor kölcsönösen folytatják az ilyen kedveskedéseket. Az ajándék tárgyát vagy a gyomornak valami kedves nyálkság, mint finom bor, ízletes hal, zamatos gyümölcs teszi vagy pompás paripa, drága vadászkutyák, esetleg ötvösművészeti tárgyak.

Herczegünk kedvelt, népszerű voltát bizonyítja az, hogy számtalan ajándékkal keresik fel, de jellemző, hogy főleg egyháziak, főpapok és szerzetesek. A legbökezűbb e tekintetben a székesfehérvári prépost, a nagyműveltségű Thurzó Zsigmond, kivel a herceg benső baráti viszonyban áll. Sok mindenféle jóval látja el a herceget, hol malváziai bort,¹ hol csukát² és egyéb halakat,³ hol olajat,⁴ hol fácskát és foglyot⁵ küld, hol pedig »tria vasa vini«, »duo vasa vini«⁶ fordul elő. A zágrábi püspöktől kristályserlegeket kap,⁷ hasonlóképp a veszprémi püspöktől is,⁸ a midőn pedig a herceg a királylyal egyetemben Bakócz Tamás bíbornok vendége volt, több értékes billikomot kapott ajándéku.⁹ A nyitrai püspök kupát¹⁰ és más alkalommal három angol vadászkutyát¹¹ küld ajándékba. Báthory Miklós váci püspök fehér paripával és értékes pohárral¹² lepi meg magasrangú vendégét. Más alkalommal meg finom bort¹³ küld a hercegnek. A bácsi püspöktől szerémi új bor érkezik,¹⁴ a szerémi püspök pedig musttal kedveskedik¹⁵ Zsigmond hercegnek. Ugyanily ajándékot kap a királytól is,¹⁶ a ki szintén különböző ajándékkal keresi fel öcscsét; hol paripát,¹⁷ kecses járású hátsólovat,¹⁸ hol brokát szövetet¹⁹ küld öcscsének.

A világi urak közül is többen keresik föl ajándékaikkal Zsigmond herceget, így pl. Haraszti Ferencz két vadászsólymot²⁰ küld neki, Bonar, a krakói királyi kincstartótól pisztrángok²¹ érkeznek, az erdélyi vajdától pedig hátsó,²² egy más magyar úr meg tarkaszínű lovat ajándékoz²³ neki. Sőt még a távoli Litvániából is érkezik, bölényczomb alakjában.²⁴

De az ajándékozók sorában találkozunk jámbor szerzetesekkel is, kik hol szőlőt, hol körtét, hol almát, majd meg nagy baranczokat és avellai mogyorót hoznak a her-

¹ 23., 94. — ² 23., 92., 97. — ³ 94., 101. — ⁴ 46. — ⁵ 82. — ⁶ 78., 102. — ⁷ 31. — ⁸ 142. — ⁹ 105. — ¹⁰ 102. — ¹¹ 171. — ¹² 50. — ¹³ 89. — ¹⁴ 55. — ¹⁵ 170. — ¹⁶ 172. — ¹⁷ 138. — ¹⁸ 92. — ¹⁹ 61. — ²⁰ 44. — ²¹ 49. — ²² 89., 90. — ²³ 109. — ²⁴ 88.

czeg udvarába.¹ Utazása közben is kedveskednek neki, így többi közt, midőn Szegeden járt, az ottani polgárok borral² kedveskedtek neki.

VADÁSZAT.

Tulajdonképen nem is beszélhetünk e helyen vadászatról, hisz maga a herczeg alig vadászik. Vannak fegyverei s azokat rendben is tartja, gyakran tisztittatja, de ritkán veszi hasznukat. Természete nem vonzza őt az erdőbe, nem találja kedvét az állatok pusztításában; nem, ő benne nincsen meg a Jagellók e szenvedélye, nem követi e tekintetben atyját Kázmért és nagyatyját Ulászlót, kik nagy Nimródok voltak. Nagyatyja halálát a vadászat okozta: meghült a niepolomiczei őserdőben, hova ellenállhatatlan erővel vonzotta őt vadászszenvedélye. Ő e tekintetben elűt elődeitől, ő már leveti a Jagellók nyugtalan, kissé nyers természetét, melyet ezek az ősréngetegekkel borított Litvániából hoztak. Ő már európaiasabb, a miben nagy része van annak, hogy anyja, Habsburgi Erzsébet művelt nő. Zsigmond a vadászat helyett inkább irodalommal, művészettel, tudománynyal szeret foglalkozni, ez jobban felel meg az ő higgadt, komoly, szelíd gondolkodásának.

Azokkal a vadászebekkel, agarakkal, vizslákkal, melyeket megkötözve tartanak s azokkal az angol vadász-ebekkel, melyeket ajándékba kapott a herczeg, nem anyyira ő, mint inkább csak Péter »sagittarius« jár, kit akkor küldenek ki, ha valami szárnyas vadra³ van szükség a herczeg konyhájában. Ilyenkor mindig kap némi összeget »pro pulveribus ad machinam et pro culki«⁴ (golyókért) vagy egyszerűen csak »pro expensis«, hogy foglyokat hozzon »pro coquina domini ducis«⁵ vagy »pro sagittandis oloribus«.⁶

Mint ebben az időben mindenütt, a herczeg udvarában is tartanak betanított vadászsólymokat, melyek valóságos vagyont képviseltek, mert betaníttatásuk sok fáradsággal járt; azért nem csoda, hogy midőn a herczeg sólymai valami módon megszöknek, mindjárt menesztenek szolgákat, hogy evezzenek gyorsan a Duna szíjteré (valószínűleg a Margitszigetre), mert a sólymok bizonyára ott lesznek.⁷

¹ 28., 38., 53., 87., 94., 123., 171. ² 85. — ³ 71., — ⁴ 99., 101., 173. — ⁵ 19. — ⁶ 90., 101., 103. — ⁷ 49.

Utazások alkalmával is vadásznak a kíséret tagjai, ha a herczeg konyháját finom vaddal akarják ellátni. A bácsi út alkalmával egy »sagittarius« több napon keresztül vadászott madarakra.¹

Hogy nálunk mennyire ki lehetett fejlődve a vadászati élet és a vadászkutyák tenyésztése, bizonyítja az, hogy a herczeg Budáról küld vadászkutyákat Lengyelországba Mrowinski szolgájával (qui debuit equitare Poloniam cum canibus venaticis).²

LÓ, KOCSI, FELSZERELÉS.

Sok rokonvonása van a magyarnak és a lengyelnek, jobban-rosszban egyaránt. A multban még határozottabban állott ez, mint jelenleg, midőn a kultura rohamos haladása sokat eltörölt az eredeti sajátságokból. A magyar és lengyel nemes típusa a multban egy. Mindkettő elsősorban politikával szeret foglalkozni, gondolkozása is e tekintetben majdnem egy. Még szokásaik, élvezeteik is hasonlóak. Abban is megegyezett mind a kettő, hogy rajongásig szerette a lovat. A lengyel nagy szeretettel foglalkozott mindig a lovakkal s a lengyel irodalomban már igen korán jelennek meg a különböző »Hippika« című művek, melyek a lovak tenyésztésével és nevelésével foglalkoznak.

Zsigmond herczeg is szereti a nemes állatot és istállójára nagy gondot fordít. Nagyon kedvelték és nagy becsben tartották az arab lovakat, melyeket törökösen »*bada-wiá*«-nak neveztek. Ilyet többet kap ajándékba a herczeg, többi közt magától a királytól is.³ Ilyen ajándék vételekor szokásban volt az illető szolgának vagy lovászfőnöknek kantárváltászképen »*pro freno*« egy forintot adni. Nagyon keresettek voltak a poroszka lovak, melyeket nagy fáradsággal tanítottak be különböző járásra. Egyik fajtája ezeknek az »*ambulator*« (lengy. innochnik), mely úgy van betanítva, hogy jobb és bal lábával egyszerre ugrik.

A hátsólovakon kívül számos hámosló (*equi redarii*) állott az istállóban, melyeket azután a bölcsőalakú hintókba (kolebka) fogtak. Egy ilyen lóért 9½ forintot fizetett a herczeg megbízottja Pesten.⁴

A lovak szerszámára szintén sokat ad a herczeg s bár maga is szerény viszonyok közt él, nem állja meg, hogy lovai szerszámaikat ne futtassa be ezüsttel,⁵ sőt az egyik ma-

¹ 71. — ² 19. — ³ 204. — ⁴ 57. — ⁵ 67.

gyar ötvös több zablát, köztök egy török eredetűt, kenyelt és sarkantyút aranyoz meg rövid időközökben,¹ sőt van adat arra is, hogy zománczozott török szerszámokat használnak.² Ha a lónak baja van, kenőcsöt használnak,³ vagy ló részére való orvosságot rendelnek.⁴

A lovak gyors pusztulása elég gyakran fordul elő, különösen a futárok alatt dőlnek ki a lovak. Mrozowski Bács felé nyargaltában két lovat pusztít el s ezért subsidiumot kér, »quia sibi duo equi mortui sunt in necessitate domini principis.«⁵ Kap két forintot. Egy másik, Glogauba siető futárnak szintén elpusztul a lova, a melyért kárpótlásul 4 forintot kap.⁶

A lovak patkolásával sok baj van, minduntalan kell a kovácsot hivatni és fizetni neki »pro ferro et calibe« vagy »pro babatizatione equorum«. Az utak ugyanis nagyon rosszak voltak országszerte, nem csoda tehát, hogy folyton meg kellett újítani a vasalást.

A hercegi istálló fenntartásáról szintén a király gondoskodott, de bizony itt is megtörtént, hogy a herceg a sajátjából ad, mert »non dabatur a domino rege per aliquot dies«. ⁷ Szegény király! Hogy adjon, mikor neki magának sincs néha betevő falatja.

JÁNOS ALBERT HALÁLA, UDVARI GYÁSZ.

1501 június 17-ikén halt meg Thornban János Albert lengyel király, Zsigmond herceg bátyja, de csak nagyon későn szereznek erről tudomást Budán, mert Szent Péter és Pál napjának vigiliáján gyors futárt meneszt a herceg Krakóba, mivel hallotta, hogy a király beteg. Tíz forintot ad Boreknek, a futárnak, hogy a lehető leggyorsabban hozzon onnan biztos hírt. De Borek csakhamar visszatért, mert útközben találkozott a Buda felé siető futárral, ki hozta János Albert halálának híré.⁸ Midőn július 3-ikán (tehát két héttel a király halála után) »certa novitas portata est« a szomorú eseményről, Zsigmond herceg 40 forintot oszt ki az egyes kolostorok közt, hogy boldogult bátyjának lelki üdvéért misét mondjanak.

A bánattal együtt azonban remény is vonul be a herceghez, mert derengeni kezd a lengyel trón elérhetőségének lehetősége. Még az nap egy font papirost, tintát és

¹ 138. — ² 96. — ³ 84. — ⁴ 22., 42., 91. — ⁵ 67. — ⁶ 81. — ⁷ 17 — ⁸ 115.

viaszkat vesz,¹ hogy sürgősen írhasson leveleket ez ügyben. Julius 6-ikán még egy futár érkezik Budára, »qui veram novitatem portaverat«² a király haláláról, tehát most már semmi kétség benne.

Megkezdődik az udvari gyász, mely sokkalta szigorúbb mint ma, mert nemcsak a személyzet ölt fekete ruhát, hanem mindent feketével vonnak be. Rögtön e futárnak jelentése után Zsigmond herczeg levéteti az összes szőnyegeket a falakról és fekete posztóval vonatja be a szobák falait.³ Ágytakaróját kicserélteti fekete atlaszszal,⁴ nem elégszik meg azzal, hogy fekete ruhát ölt, hanem még (hozzá) fekete inget is vesz,⁵ fekete övet használ s fövegeit feketével vonatja be⁶ és *kardjának* fényes hüvelyét feketével futtatja be.⁷ Van dolga az udvari szabónak, mert az egész udvari személyzet részére kell fekete ruhát készítenie. De feketével vonják be a lovak szerszámaait is; a kenygyelt,⁸ a gyeplőt, a zablát,⁹ továbbá a hintókat¹⁰ és a kocsik üléssein levő többnyire vörös színű párnákat.¹¹ Így tehát az egész udvar a herczegtől kezdve az utolsó szolgálgaig a környezettel egyetemben gyászt ölt.

A herczeg erősen reménykedett; hogy most sikerülni fog a lengyel trónra jutni, mert úgy számított, hogy Sándor megelégszik a litván nagyfejedelemséggel s neki a földönfutónak átengedi a lengyel trónt. Ulászló is támogatta Zsigmondot és érdekében levelet is írt Krakóba Frigyes bíboroshoz.¹² Ugyancsak ő mellette nyilatkozott a hazánkban tartózkodó pápai követ Pietro di Reggio és majdnem az egész magyar főpapság is.¹³ Midőn azonban Zsigmond ügye nem jól állott és a lengyel rendek Sándor felé hajlottak, akkor Ulászló maga is fellépett trónkövetelőnek. Frigyes bíboros, a ki mint prímás a választást vezette, hiába írta Ulászló bátyjának, hogy ő a maga részéről szívesen volna mellette, de arra való tekintettel, nehogy az orosz és litván területek elszakadjanak a koronától, szükséges, hogy Sándor jogára alatt egyesüljön minden.¹⁴ Ennek daczára Ulászló mégis mozgolódott s Kis-Lengyelországban volt is némi pártja.¹⁵ De erről Zsigmond csak akkor értesült, midőn Myszkowski Péter lengyel vajda Budára érkezett s elmondta neki, hogy egy párt Ulászlót akarja.¹⁶ Ulászló ebben az időben Tolnán

¹ 117. — ² 117. — ³ 117. — ⁴ 118. — ⁵ 117. — ⁶ 121. — ⁷ 118. — ⁸ 119. — ⁹ 124. — ¹⁰ 123. — ¹¹ 145., 149. — ¹² Pawiński id. m. 95. l. — ¹³ Ugyanott. — ¹⁴ Dr. Ludwik Finkel: Elekcyja Zygmunta I. Kraków, 1910. 12. l. — ¹⁵ Ugyanott. — ¹⁶ Pawiński id. műve 93. l.

volt egy kis sereggel, hogy a Velenczétől és a pápától a törökök ellen ígért segítséget megkaphassa, de nem jutott tovább és visszafordult.

Zsigmondnak sürgős az ügye, beszélni akar bátyjával a választás ügyében s azért készül Tolnára, hogy bátyjával megbeszélje a dolgokat. Hogy mi történt közöttük, mikép simították el maguk között a kényes ügyet, nem tudjuk, mert nem maradt róla semmi adatunk. Sándor megválasztása után Ulászló »keserű szívvel« (amarificato corde)¹ ugyan, de elismeri testvére lengyel királyságát. Midőn a magyar küldöttség megjelent a koronázás után Krakóban, panaszosan említette a lengyel senatus előtt, hogy királyuk dicsősége csorbát szenvedett.²

HOGYAN UTÁZIK A HERCZEG ?

Zsigmond herczeg nem sokat utazik magyarországi tartózkodása alatt. Talán az ő nyugodt természete nem szerette a sok mozgalommal, bajjal, hercze-hurczával járó utazást. Csak Vácra és Visegrádra rendez kirándulást, azután Pozsonyban, Tolnán és Bács megyében fordul meg, de ez utóbbi utai a politikai viszonyokkal vannak összefüggésben.

Egy-egy utazás abban a korban valóságos expeditio, nagy vállalat, az udvar személyzetének általános mozgósítása. Lássuk, hogy utazik a herczeg Budáról Krakóba ; ez az útja a legérdekesebb, legváltozatosabb, legszínesebb s azért érdemes nyomon követni a herczeg táborát és ellesni, mily nehézségeken kell keresztülesniök, míg az ősi Budáról a még ősibb Krakóba jutnak.

Már egy hónappal az utazás előtt megkezdődik a készülődés a krakói útra. Nagymérvű beszerzések történnek. A herczeg 82 forintért (kb. 1000 kor.) tizenkét szőnyeget vesz,³ a mi az útra szükséges, mert közben oly nyomorúságos kis helyeken is kell meghálalniok, hol nincs megfelelő szállás, azért a kor szokása szerint szőnyegekkel rakják ki köröskörül valamely pajta belsejét s így rövid idő alatt tűrhető hajlékot rögtönöznek. Ezért volt szükség oly sok szőnyegre, úgy hogy külön szekéren vitték azokat.

Chlewicki udvarnok Székesfehérvárra megy s 14 lovat hoz onnan a krakói útra.⁴ November ötödikén már menesztik Kristóf laicellust Krakóba »pro assignandis hospitiiis«.⁵

¹ Finkel id. m. 13. l. — ² Ugyanott. — ³ 153. — ⁴ 133. — ⁵ 135.

A kerékgyártók új szekereket készítenek,¹ a kovácsok megvasalják azokat.² Beszereznek durva vásznat zsákoknak,³ szekérfasokat az új szekerek részére,⁴ egy új ládát az öntött gyertyák részére.⁵ Vesznek erős kenderből való vásznat a poharak begöngyölésére,⁶ durva vásznat a kupákra és kancsókra,⁷ posztószeleket (krayki) kötözéshez,⁸ majd ismét ládákat különböző tárgyak becsomagolására,⁹ papírost,¹⁰ fekete posztót takarókul.¹¹ Beszereznek azonkívül lószerszámokat, lánczokat, köteleket és tartalék kerekeket.¹²

Az egész személyzet megkapja a maga bérét s az udvarnokok új ruhát csináltatnak maguknak a hosszú útra. Gondoskodnak nagymennyiségű takarmány- és élelmiszer beszerzéséről.

Bőségesen ellátják magukat fűszerekkel, mert útközben nem kapnak majd. Azért vesznek most 45 forintért (kb. 540 kor.) 10 font sáfrányt, tehát fontját ötödfél forintjával¹³ (kb. 66 koronájával), 20 font fahéjt másfél forintjával¹⁴ (kb. 18 kor.), 10 font szegfűszeget forintjával és 29 dénárjával¹⁵ (kb. 14 kor.), $\frac{1}{4}$ mázsa borsot 11 forintért¹⁶ (kb. 132 kor.), $\frac{1}{2}$ mázsa rizst harmadfél forintért és 33 dénárért¹⁷ (kb. 34 kor.), 5 font muskátvirágot (muscatowi kwyath) $6\frac{1}{4}$ forintért¹⁸ (kb. 75 kor.), 30 font mazzolaszölöt (roszynki parvi) 3 forintért¹⁹ (kb. 36 kor.), harmadfél font finom cukrot (pro czukaro electo alias phayn)²⁰ 13 forintért (kb. 156 kor.) és 10 font gyömbért 3 forintért²¹ (kb. 36 kor.). Ezekért s más egyéb fűszerekért összesen 162 forintot, tehát közel 2000 koronát adott ki a herczeg. Vesznek ezenkívül kisebb és nagyobb gyertyákat,²² füstölőszereket,²³ mert ki tudja, hogy milyen helyeken kell a herczegnek hálania, no meg fürdőre is gondolni. Nem feledkeznek meg poharokról sem a herczeg részére²⁴ s végül hat bőrzsákot vesznek a fűszereknek.²⁵

Végre elkészül a nehézkes gépezet, valóságos tábor, mely mintegy 60 emberből, 30–35 lóból és vagy 15 szekérből áll.

Egy nappal a herczeg indulása előtt futár megy előre,²⁶ ki éjjeli szállásról, élelemről és takarmányról gondoskodik.

1501 november 29-ikén végre megindul a hosszú menet Buda várából, de még az utolsó percekben 100 forintot

¹ 135. — ² 135. — ³ 135. — ⁴ 135. — ⁵ 142. — ⁶ 142. — ⁷ 142. — ⁸ 144. — ⁹ 143. — ¹⁰ 144. — ¹¹ 144. — ¹² 150, 151. — ¹³ 151. — ¹⁴ 151. — ¹⁵ 151. — ¹⁶ 152. — ¹⁷ 152. — ¹⁸ 152. — ¹⁹ 152. — ²⁰ 152. — ²¹ 152. — ²² 125. — ²³ 153. — ²⁴ 153. — ²⁵ 153. — ²⁶ 147.

hoznak Thurzótól a herczeg részére, mert az út sokba kerül.¹ A herczeg búcsút mond Budának, hol oly gondtalanul, kellemsen töltötte idejét s Krakónak veszi útját. Elhagyva Ó-Budát, a fehéregyházi pálos-kolostorhoz érnek, hol a herczeg megállást parancsol s a templomba menve, fél forintot ajánl fel offertoriumra,² hogy a hosszú út baj nélkül folyják le s mindnyájan szerencsésen érkezenek Krakóba. Az éjszakát *Pilis-Szántón*³ töltik, honnan másnap *Esztergomba* mennek. Ide érkezve, a herczeg kifizeti az embert, a ki őket Budáról Esztergomba vezetve megmutatta az utat. Damaszt-szövetet és egy forintot kap fáradságáért.⁴ A primási városban a herczeg természetesen Bakócz bíboros érsek vendége, ki őt szívesen látja s végül pompás szürke ménnel ajándékozza meg.⁵ A kor szokása szerint itt is fölkeresik őt énekesek, trombitások, orgonamesterek és papok az érseki udvarból,⁶ kik karban énekelnek; majd meg egy segítséget kérő pap jelenik meg nála.⁷ Senki sem megy el üres kézzel.

Mielőtt Esztergomot elhagynák, gondoskodnak élelmiszerekről, mert ki tudja, hol szerezhetnek be ilyeneket. Vesznek tehát ökörhúst, fél borjút, hat libát, hagymát, négy darab kőstöt, fazék vaját, három nyulat, csukrot és a világításhoz szükséges gyertyákat.⁸ A kocsisok sajtot kapnak,⁹ a bolond meg ingre és sarura kér pénzt, mint rendesen.¹⁰

Elhagyják Esztergomot s a Dunán hajókon kelnek át. Az átkelésért bizonyosan szintén egy forintot fizet, mint egy más alkalommal.¹¹ *Párkányon, Czúzon, Nagy-Mányán* át Nyitrának tartanak. Útközben mindenütt takarmányt, élelmiszereket vesznek, így bort, húst, kenyeret, sajtot a személyzetnek s finom fehér kenyeret, kakasokat, kappanokat, szárított pontyokat, csukát, gyümölcsöt és 90 pint bort a herczegnek.¹²

Itt sem ismerik az utat, majd minden faluban fogadnak vezetőt, a ki a következő községig elkíséri őket; úgy a csúzi, mint a mányai vezető 10—10 dénárt (kb. 1 kor. 10 fillért) kapnak.¹³ Milyen rosszak és bizonytalanok lehetnek az utak!

Megérkeznek *Nyitrára*, hol egy napi pihenőt tartanak. De az út nem ment oly símán; eltört útközben az egyik szekér kereke s a személyzet egy része csak később jött

¹ 153. — ² 153. — ³ 155. — ⁴ 156. — ⁵ 156. — ⁶ 155. — ⁷ 156. —
⁸ 156. — ⁹ 156. — ¹⁰ 156., 157. — ¹¹ 19. — ¹² 157., 158. — ¹³ 157., 158.

meg.¹ More patrio itt is fölkeresik a herczeget scholarisok, szerzetesek, várőrök;² adventi böjt ideje lévén, oratét énekelnek a papok, a miért fél forintot kapnak.³

Elhagyják Nyitrát s a következő állomásuk *Slomnice* falu. Itt ismét nagymérvű bevásárlások történnek. Egy forintért kb. (12 kor.) vesznek fél ökröt, ehhez még sertés-húst, tizenhat kappant, négy tyúkot, hat csirkét, eczetet, húst, kenyeret, hagymát, káposztát.⁴ A szállásadónak borért, zabért, szénáért és szalmáért 8 forintot és 20 dénárt⁵ (kb. 97 kor.) adnak.

Innen a Trencsén-megyei *Bánnak* tartanak, de nem minden baj nélkül érnek oda. Ugyanis a herczeget kísérő papok szekérének tengelye és kereke eltört,⁶ mert az utak a hegyesköves felvidéken retteneteseek voltak s a szekereknek csak fatengelyük volt. Sokáig tart ennek megjavítása s csak késő éjszaka jönnek meg a megjavított kocsival egy paraszt kalauzolásával mellett.⁷

Itt ismét nagymennyiségű szárnyas és vad esik áldozatul, mert a marhacsapáshoz hasonló utak úgy a szekéren ülőknek, mint a lovasoknak megsokszorozzák az étvágyát. Ismét marhahúst, libákat, kappanokat, kakasokat, nyulakat, foglyokat, apróbb madarakat, hagymát, eczetet, sört, kenyeret, gyümölcsöt, sertéshúst, meg mi mást raknak föl a szekerekre.⁸ A herczeg kifizeti szállását, hol az éjszakát töltötte, két forintot ad érte ajándékképen (pro dono),⁹ — mert máskor csak fél forint jár érte — a kovács megvasalja a kerekeket¹⁰ s reggel megindul a hosszú menet Trencsén felé, hova délután érkeznek. De ez a nap se pergett le minden zavar nélkül. Alighogy elhagyták Bánt, újra eltört a papi szekér kereke.¹¹ Valósággal rendszerré vált e kalamitás. Trencsénbe érkezve, még aznap este megy egy lovas futár Krakó felé szálláscsinálás céljából,¹² a herczeg pedig kíséretével Trencsénben marad. Ez már nagyobb városka, hol némi kis kényelmet találhat a herczeg, de ott van a roppant kiterjedésű trencsényi vár, mely abban az időben a hatalmas Szapolyai nemzetségé. Ki tudja, nincs-e ott a büszke Hedvig tescheni herczegnő a még igen fiatal, viruló kis leányával, Borbálával? Ki tudja, nem ekkor gondol-e a herczeg arra, hogy elveszi a leányt? De szálljunk le a várból. Az énekesek, szegények, kolduló barátok itt sem maradnak el.¹³ A herczeg felhasznál-

¹ 159. — ² 159. ³ 159. — ⁴ 159., 160. — ⁵ 159. — ⁶ 160. — ⁷ 160. — ⁸ 160., 161. — ⁹ 161. — ¹⁰ 161. — ¹¹ 161. — ¹² 162. — ¹³ 162.

nálja az alkalmat és fürdőt vesz,¹ hisz már több, mint egy hete, hogy Budát elhagyta s hozzá lévén szokva a rendes heti fürdőhöz, hiányzott neki. Bizonyos azonban, hogy nem volt meg az a kényelme, mint a felhévizi fürdőben, pedig kétszerte többet fizetett érte, a mennyiben két arany forintot² (kb. 24 kor.) adott ezért az élvezetért.

A hosszú és rossz úton nagyon megrongálódtak a szekerek, alapos javításra szorulnak. Az ezüstedényeket vivő szekér kereke tönkrement, újat kell reá tenni.³ Bevásárolnak istrángokat, zsírt és hájat a szekerek megkenéséhez.⁴ Ugyancsak van dolga a kovácsnak, újra négy kereket kell megvasalnia, de meg kell vasalni az összes lovakat is, mert »propter malam viam« leoptak patkóik.⁵ A papok kocsiját már megint javítani kell.⁶ Az egyik szekérnek eltört a rúdja, pedig ezen vannak amaz értékes szőnyegek, melyeket a herczeg utazása előtt vett. Ezt a becses rakományt gyertyavilág mellett őrzik egész éjszaka az emberek (ad candelas custodibus, qui sedebant custodiendo lodices).⁷

Végre ember, állat, szekér készen áll az útra Morvaország felé, a mikor a bolond meg nem állhatja, hogy ki ne kunyoráljon még néhány dénárt sajtra és kenyérre.⁸

Estére a morvaországi Bronovba kellett volna érkezniök, de ott valahol a magyar-morva határon megrekedt az egész társaság, megint »propter malam viam«,⁹ mivel a vizek megáradtak s az egyik szekeret ki kellett húzni a vízből s talán mondanom se kell, hogy ez megint a »currus sacerdotum«.¹⁰ Mindnyájan a szabad ég alatt virrasztanak a hideg deczemberi éjszakán a szekerekre és lovakra ügyelő örökkel egyetemben,¹¹ kik az erdőben húzódnak meg.

Végre három heti fárasztó utazás után deczember 18-ikán Krakóba érnek. János Albert koronázása már megtörtént, a herczeg lekésett róla, úgy látszik szándékosan.

A HERCZEG SZEREPE MŰTÖRTÉNELMI SZEMPONTBÓL.¹²

Zsigmond magyarországi tartózkodása nevezetes művészettörténeti szempontból is, mert ő az, a ki a renaissance stylust hazánkából átülteti Lengyelországba. Ő ugyanis a szép és hasznos iránt fogékony ember, kinek van érzéke a szép iránt, ki érdeklődik a művészeti mozgalmak iránt

¹ 162. — ² 162. — ³ 162. — ⁴ 162. — ⁵ 162. — ⁶ 162. — ⁷ 162., 163. — ⁸ 163. — ⁹ 163. — ¹⁰ 163. — ¹¹ 163. — ¹² Részletesebben lásd Archeologiai Értesítő 1910. I. füzet. Divéky Adorján dr. Magyarország szerepe a lengyel renesszánszban.

s Budán és utazásai közben szerzett tapasztalatait a látottakat később eredményesen gyümölcsöztette Lengyelországban.

Hazánkban vert leghamarabb gyökeret az Itáliából hozott renaissance. Budán, Visegrádon, Esztergomban már renaissance-alkotásokkal találkozunk, mikor tőlünk északra a lengyelek és németek még csúcsívben dolgoznak.

Az első lengyel renaissance-emlék János Albert királynak síremléke a krakói székesegyházban, mely a legszorosabb összefüggésben van Zsigmond herceg budai tartózkodásával. Ez a síremlék 1501—1503 között készült, akkor, midőn a herceg Budáról Krakóba költözött s az ő befolyása és irányítása mellett lesz az eredetileg csúcsívesnek induló alkotás renaissance-szá. A krakói királyi vár és székesegyház restaurálásának számadásaiban számos tételt találunk, mely »marmorariusoknak« és »lapidáknak« hazánkból való hozatalt bizonyítja. Márványt is hazánkból hoztatnak, sőt terveket is vesznek nálunk. A herceg budai számadásai közt találunk egy érdekes adatot: »Item eodem die Italo, qui picturas edificiorum domino principi dedit, $\frac{1}{2}$ flor«.¹ Tehát épületterveket vett egy budai olasztól akkor, mikor a krakói várkastélyt ujjaépítették. De találunk a krakói számadások közt oly adatot is, mely szerint az esztergomi székesegyház oltára előtt levő korlát lerajzolásáért 10 forintot fizet Zsigmond. Tehát terveket, művészeket, anyagot visznek tőlünk. A herceg Budán sok munkát ad az ottani ötvösöknek s Krakóba költözve, magával viszi Budáról Márton ötvöst és ott nagyban foglalkoztatja őt.²

Mindezek bizonyítják, hogy Zsigmond budai tartózkodása nagy befolyással volt a lengyel kultúrára, de politikailag is fontos következményei voltak, mert hisz hazánkból visz feleséget és később nagy mérvben folyik be Magyarország politikájába.

Dr. Divéky Adorján.

¹ 149. — ² 214.

A haimburgi béketárgyalások.

1621 jan. 25—ápr. 22.

(II. közl. vége.)

A császári biztosok már régen észrevették, hogy Forgách, ki csak kénytelen kelletlen állt Bethlen mellé, már szívesen ott hagyná Bethlent, ha csak némiképen is elfogadható megegyezést hozhat létre Ferdinánd és a rendek között. Ezért Eszterházy titokban tárgyalni is kezdett vele s nemsokára létre is jött a megállapodás. Eszterházy megígérte, hogy ezen nagy szolgálataiért Ferdinánd kiutalja neki hátralékos sallariumát (mintegy 30.000 forintot), kap néhány jószágot és még 5000 forintot.¹

Bár Forgách még nem mert nyíltan elszakadni Bethlentől, mégis hathatósan támogatta Eszterházyt további működésében, melyet Ferdinánd is helyeselt. »Kedves Eszterházy — írja febr. 19-én Bécsből Ferdinánd — mit nekem Questenberg Gellért hadi titkárom által a jelen mozgalmak lecsillapítására irányzott különféle alkudozásokról és kísérletekről üzentetek . . . helyeslem, ha az indítványozott eszközök és utak csakugyan célhoz vezetők ; és nem fogom elmulasztani mindazt megadni, mit nevemben ez ügyben azoknak, kiknek segítségét és közreműködését szándéktok végrehajtásánál legkivált felhasználjátok, igérni fogtok, sőt azt császári királyi kegyelmességemből bőségesen még öregbítendem.«²

Meg is indultak a tárgyalások Széchy Györggyel, Rákóczi Györggyel, Balassa Péterrel és a két Thurzóval, Imrével és Szaniszlóval.

A Széchyvel folytatott alkudozások vezettek legelőbb eredményre. Széchy eleinte személyesen kereste fel a nádort s tárgyalta vele, de azután, hogy már rebesgették, hogy elszakadt Bethlentől, óvatosabb lett s közvetítőt alkalmazott.³ Követe-

¹ Ferdinánd rendelete a kamarához. Közös pénzügyi levéltár. Hungarica. 1621 május 8.

² Eszterházy Miklós Magyarország nádora. I. 183. l.

³ Zeidler János levele a szász választóhoz, 1621 febr. 20. körül : Thurzó, Széchy, Rákóczi állítólag elszakadtak Bethlentől. Gindely : Otár. 270. l.

léseit érdemes egész terjedelmükben közölni, mert kiderül belőlük, hogy Bethlen »esküdt örök szövetségesei« nem adták el magukat olcsón s Bécsnek sokat kellett megengednie, hogy megnyerhesse magának a felkelés fő szervezőit.¹

Széchy közvetítője, Horvát Ferencz, február 21-én adta át a király titkáranak, Ferenczffy Lőrincznek Széchy követeléseit. Ezek a következők :

»ő felsége küldjön azonnal biztosító levelet, melyben Rákóczi György neve is bennfoglaltassék ;

a Lipcséről és Rozsnyóról s a négy faluról szóló beirati levelet is küldje meg ő felsége ;

a nádor írjon az egri pasának, értesítvén őt, honnan eredt a visszavonás király és rendek között ; s e levél párja közöltessék vele, Széchyvel, mert ő Rimaszombatba, vagy más behódolt helyre fogja hívni a pasát, hogy vele tisztázza az egész ügyet ;

a nádor adjon Horvát Ferencznek megbízó levelet Allaghi úrhoz, ki szintén Regécz várába zárkózott, valamint Pethe Györgyhöz Szádvárba ;

jelenti továbbá, hogy ő Révai úrral s a füleki, szécsényi és gyarmati kapitányokkal már végzett ; a mely órában Széchy kívánni fogja, általadják a várakat ; — egyszersmind kérdi : hogy kell-e neki, mielőtt a német sereg megindul, hozzáfogni a dologhoz ; vagy pedig mit kell tennie ?

Összes holmiját a murányi várba szállíttatta ; van már ötszáz zsoldosa ; a bányavárosok vele tartanak ; kétezer ember hozzá fog csatlakozni, s ha kell, azonnal hatezer embere is lesz.

Azt is kérdi : hogy kellene-e neki, még a német hadak mozdulása előtt, elvinnie a koronát, mert van benne módja, csak juttassák előbb kezéhez a biztosító levelet.

Vége azt kívánja, hogy a nádornak (Haimburgból) ide, ez országrészbe jöveteléig tetszése szerint adományozhassa azoknak jószágait, kik vonakodnak ő felségéhez átállani, — ez iránt is küldjön neki felhatalmazást a nádor.«²

Eszterházy, Dallos és a nádor Széchy ügyét úgy véleményezték, hogy a biztosító levélből nem kell kihagyni a vallás felemlítését, úgy, hogy személyére nézve nem kell őt akadályozni a hitvallás ürügye alatt. Kellő megszorítással azt is enge-

¹ Ez igen fontos, ha tekintetbe vesszük, hogy Bethlen 1620 júliusában Széchy, Rákóczi, Bosnyák, Thurzó Imre és Illésházyval örökös szövetséget kötött, hogy egymást soha el nem hagyják s közösen életre, halálra megküzdének Ferdinánddal.

² Eszterházy Miklós nádor. I. 184. l.

délezhetőnek tartották, hogy a lázadók jószágait adományozhassa. Az adományok ügyét is kedvezően lehet elintézni.

Egyben Forgách is felterjesztette követeléseit és javaslatait: jószágadományozási hatalmát illetőleg kétszáz, vagy legalább száz jobbágyot kíván felemlíttetni, mivel nádori tiszténél fogva különben is joga van harminczkét jobbágyig adományozni. Az amnestiális levélben külön ki kell emelni, hogy Ferdinánd megtartja a rendeket szabadságaikban, különben nem érhet el semmit. Továbbá feltétlenül szükséges, hogy Ferdinánd beküldje seregét az országba s zárja körül először is Pozsonyt, mert Bethlen hadai különben szüntelenül háborgatnák és az egész terv megghiúsulna.¹

A Bethlen többi hívével folytatott tárgyalások is eredményesek voltak. Balassa Péter Detrekő várába zárkózott s visszatúsította Bethlen parancsait.² Pálffy, Bosnyák, Czobor különféle ürügyek alatt elhagyták Nagyszombatot, Bosnyák pedig Széchyvel nemsokára nyíltan átpártolt Ferdinándhoz. Illésházy továbbra is állandóan távolmaradt, bárhog is kérte, követelte Bethlen, hogy jöjjön el hozzá egy kis megbeszélésre Nagyszombatba.³ A Thurzókkal folytatott tárgyalásokról pedig majd később lesz szó.

Mikor a magyar biztosok megkapták Bethlen visszahívó levelét, azon megjegyzéssel közölték azt a közbenjárókkal, hogy még aznap elhagyják Haimburgot. Erre a francziák sietve felkeresték a császári biztosokat, őket okolták a tárgyalások megghiúsulásáért, kérték, engedjenek merev magatartásukból s tartóztassák vissza Bethlen biztosait, míg nem késő. A császári biztosok eleget tettek ennek a kérésnek s azon ígérettel, hogy Preinert és Eszterházyt Bécsbe küldik, hogy engedelkenységre bírják Ferdinándot, sikerült maradásra bírniok a már szekéren ülő magyar biztosokat. Péchy azonnal tudósította Bethlent Preiner s Eszterházy küldetéséről, ki erre megengedte, hogy várják be Ferdinánd határozatát Haimburgban s lelkükre kötötte, hogy követeléseiből ne engedjenek.

Preiner és Eszterházy 24-én el is utaztak és magukkal vitték a császári biztosok és a nádor levelét Ferdinándhoz. A biztosok azt javasolták Ferdinándnak, hogy legyen engedelkenyebb és újítsa meg régebbi ígétét, engedélyezze Bethlennek a meggyékét. A nádor a békét javasolta. Adja oda Ferdinánd Bethlennek a három tiszántúli megyét, melyek kevesebbet érnek,

¹ Eszterházy Miklós, Magyarország nádora. I. k. 185. l.

² Udv. ltár. Hungarica. 1621 febr. 17.

³ M. Nemzeti Múzeum. Törzsanyag. 1621. febr. 17.

mint az ígért 300 vagy 400 ezer forint, vagy annak megfelelő jószágok. E megyéket ugyanazon feltételek alatt kell Bethlennek átadni, mint annak idején Bocskaynak. Továbbá úgy hiszi, hogy Bethlen csak akkor lesz megelégedve, ha Tokajt, Sárospatakat vagy Munkácsot is odaadják. A rendek pedig szívesen térnének vissza Ferdinánd hűségére, ha megerősíti a bécsi békét, a 17 conditiót és egyéb szabadságaikat. Ha ezt Ferdinánd megteszi, vérontás nélkül jut újból Magyarország birtokába. De ha nem teszi meg, sohasem lesz nyugalom az országban, mert a magyarok előbb meghalnak, semhogy régi jogaikból engedjenek.

Preinernek és Eszterháznak sikerült Ferdinándot engedékenységre bírni. Hajlandó volt átengedni Bethlennek élete tartamára három tiszántúli megyét, Szatmárt, Szabolcsot és Ugo csát, ha a rendek hozzájárulnak, ha Bethlen a katolikusoknak szabad vallásgyakorlatot biztosít, az egri püspökséget megillető tizedet nem tartja vissza, a papokat és Ferdinánd híveit birtokaikban nem háborgatja, és ha e megyék továbbra is az ő felsőbbsege alatt maradnak s követeiket a magyar országgyűlésre küldik. Birtokokat azonban e megyékben Bethlen csak Ferdinánd beleegyezésével adományozhat. A végbeliek Ferdinándnak leteszik a hűségeskü, szintúgy a hajduk is. Ha pedig a rendek majd megengedik, hogy a végvárakban német őrséget helyezzenek el, akkor Bethlen is köteles őket ezen megyék végváraiba befogadni. Végül pedig Bethlen ígérje meg, hogy nem fog a török előtt azzal kérkedni, hogy ezeket a megyéket fegyverrel foglalta el, mert akkor a török esetleg hajlandó volna fennhatóságát, melyet Erdély felett gyakorol, ezekre is kiterjeszteni. Hogy pedig a közbenjárók és Bethlen lássák, hogy ő mennyire óhajtja a békés megegyezést, még nagyobb áldozatok árán is, továbbra is fenntartja a 300.000 forintba vagy megfelelő értékű jószágra vonatkozólag tett ígérését.

A mi pedig a rendeket illeti, Bethlenétől külön választva kell ügyüket tárgyalni, ennek elintézését pedig a diaetára halasztani, mint azt az utasításához mellékelt és a rendeknek szóló diplomájában kifejti. Egyebekben vigyázzanak a biztosok arra, hogy, ha szakításra kerül a sor, a tárgyalások Bethlen személyes követelésein hiusuljanak meg és semmi máson.¹

Az utasításban említett diplomát hosszú tanácskozások után s többszöri változtatással végre megfogalmazták a császári biztosok és ezt is most vitték volt fel Preiner és Eszterházy

¹ O. L. Tract. Publ. fasc. 2. No. 7., 15. és fasc. 14. No., 35. 36., 39. — Dallos naplója. 76. l.

Bécsbe s Ferdinánd csekély módosítás után aláírásával megerősítve febr. 28-án visszaküldte Haimburgba. A diplomában kijelenti Ferdinánd, hogy bár a magyarok minden ok nélkül támadtak ellene, veleszületett kegyessége és a Magyarország iránti különös jóakarát folytán hajlandó a rendeket ismét kegyelmébe fogadni, ha visszatérnek hűségére. Tiltakozik azon rágalom ellen, melyet az országban szélteben terjesztenek, hogy ő Magyarországot szabadságaitól, kiváltságaitól és előjogaitól meg akarja fosztani és igába akarja hajtani. Ezt a rágalmat jelen patenseivel meg akarja czáfolni. Elhatározta, hogy úgy fog bánni a rendekkel, mint atya a gyermekeivel, ha tudniillik sietnek visszatérni a köteles hűségre. Továbbá biztosítja a nádort és Magyarország rendeit, összesen és egyenként, s királyi szavára igéri, hogy ha visszatérnek hozzá, készenlétben álló seregét nem küldi be az országba, hogy egy éven belül összehívja az országgyűlést és ha lehet, személyesen fog azon megjelenni és a rendek nehézségeit, sérelmeit s kívánságait, melyeket most az idő rövidsége s biztosai elfoglaltsága miatt nem lehet rendezni, akkor a közóhajnak megfelelően el fogja intézni.¹

Márczius elsején folytatták a tárgyalásokat. A császári biztosok ismét kevesebbet ígértek, mint a mennyire felhatalmazásuk szolt. Megajánlották a három megyét, de kijelentették, hogy akkor a 300.000 forintnak el kell esnie. A biztosok ezen eljárásukat azzal indokolták, hogy észrevették, hogy Bethlen négy megyét remélt. Ha tehát az ígért három megyéhez még Bereget csatolják, akkor, mint a nádor is véli, Bethlen meg lesz elégedve. Ferdinánd, nehogy az alkudozások hajótörést szenvedjenek, engedélyezte a negyedik megyét, de visszavonta a 300.000 forintról tett ajánlatot s kereken kijelentette, hogy ezzel eljutott az engedékenység legvégső határáig, ennél többet már nem ad Bethlennek.

Azonban a császári biztosok csatlakoztak, mikor azt hitték, hogy Bethlen megalégszik a négy megyével. Ő továbbra is szigorúan ragaszkodott a 13 megyéhez azon indokolással, hogy a török nagy sereget szándékozik a segítségére küldeni, ha tehát most a török tudta nélkül békét köt, még pedig legkevésbé sem előnyös békét, félő, hogy megtámadja Erdélyt. Ha tehát Ferdinánd nem enged, hagyják el Haimburgot, szolt a Péchynek küldött utasítás.²

¹ Dallos iratai. 81. és 83. ll. — O. L.: Tract. Publ. fasc. 1. No. 102.

² O. L. Tract. Publ. fasc. 2. No. 7. és fasc. 21. No. 16. — Dallos naplója 76. l.

Most már bátran megszakíthatták volna a tárgyalásokat. Egyik fél sem volt hajlandó többet engedni, sőt mindegyik úgy vélte, hogy már is sokat engedett, pedig még most is áthidalhatatlan úr tátongott közöttük, úgy hogy a további alkudozás tiszta időfecsérlés lett volna. Mégis folytatták a tárgyalásokat, mert Ferdinándnak s Bethlennek épen erre az időhaladékra volt szüksége. Azt már régen tudták, hogy a béke nem jöhet létre.

Március 3-án Péchy leutazott Pozsonyba, Meggau és Preiner pedig Bécsbe mentek. Ez utóbbi kettő útja hiábavaló volt, Ferdinánd hallani sem akart további engedményekről. Azt azonban meghagyta biztosainak, hogy húzzák csak tovább a tárgyalásokat s ezért meghosszabbította a fegyverszünetet, míg Buquoy a császári sereggel bevonulhat az országba és míg eltántoríthatják Bethlen főembereit. A nádor úgysis késznek nyilatkozott arra, hogy nyíltan elpártol Bethlentől s nagy pártot szervez magának, ha most nem jó létre a béke. E pártot szervező bizottság tagjaivá Forgáchot, Eszterházyt, Dallost, Zrinyi Györgyöt, Pálffy Pált és Pakay Benedeket nevezte ki Ferdinánd.

A bizottság hamar munkához is látott. Megkötötték az alkut Széchyvel, de Rákóczi Györggyel már nehezebben tudtak boldogulni. Ferdinánd utasítása szerint egy Balogh István nevű jó magyar ember útján Révay Péterrel is érintkezésbe léptek, kire az ország a szent korona őrizetét bízta volt. Arra akarták rábírní, hogy hagyja el Bethlent s bocsássa be Ferdinánd katonáit Zólyom várába, a hol a koronát őrizték.¹

Péchy sem kísérte útján több szerencse, mint a császári biztosokat. Bethlen kijelentette, hogy ő a maga részéről ugyan szívesen kötne békét, de váratlanul nagy nehézségek támadtak s így nem bizonyíthatja be békés hajlamát. Dóczy és Rímay, az ő portai oratorai ugyanis annak idején csak úgy eszközölhették ki a porta ígétét, hogy segítséget küld majd Bethlennek, hogy előbb esküt tettek az ő nevében, mely szerint a porta tudta és beleegyezése nélkül nem fog békét kötni. Ha tehát ő most, a mikor Mehmet pasát már kinevezték melléje szerdárnak s a tatár khán követe is útban van, a török tudta és beleegyezése nélkül megbékül, valószínű, hogy az majd ellene fordul, s ő és Erdély végveszélybe kerülnek. Azonkívül pedig azon uradalmak, melyeket neki Ferdinánd felajánlott, alig jövedelmeznek 50—60.000 forintot. Ha tehát a császár nem nyújt többet — írja

¹ O. L. Tract. Publ. fasc. 1. No. 103. és fasc. 2. No. 7. — Cancellariai ltár. Trannica 58. — Bethlen kiadatlan politikai levelei. 261. l.

Péchy márcz. 5-én a közbenjáróknak — aligha fog visszamenni Haimburgba. Úgy is meghalt most a felesége s Erdélybe kell mennie a temetésre és különben is az a hír járja, hogy őket (Bethlen biztosait) el akarják fogni.¹

Márczius 8-án a nádor, Apponyi és Jakusith felkeresték a francziákat s elmondták, hogy levelet kaptak Péchytől, melyben azt írja, hogy Bethlen ragaszkodik a pozsonyi ígérethez, vagyis a 13 megyéhez, hogy most még nem vonulhat vissza Erdélybe, mert akkor kénytelen volna segíteni a törököt a lengyelek ellen; s hogy abban az esetben, ha Ferdinánd nem adja meg a 13 megyét, térjenek haza a biztosok, ő nem fél a további harctól. Jakusith azonban titokban jelezte a közbenjárók előtt, hogy Bethlen hét megyével is megelégszik.

A közbenjárók erre megkérdezték a császári biztosokat, hajlandók-e a fenti alapon tovább tárgyalni. A biztosok gondolkozási időt kértek s másnap a közben Haimburgba érkezett Buquoy és Harrach belevonásával tanácskozást tartottak. Erre a tanácskozásra a nádort is meghívták. Buquoy kifejtette előttük, hogy a császári sereg a jelen rossz viszonyok között nem vonulhat be Magyarországra s erre úgy határoztak, hogy folytatják az alkudozást.

Ugyanaznap kaptak levelet a közbenjárók Péchytől, hogy Bethlen továbbra is ragaszkodik előbbi követeléseéhez. De lemond a királyi címről, electióról, csak azt kéri, hogy biztossítsák róla híveit, hogy semmi bántódásuk sem lesz. Az említett oknál fogva nem vonulhat vissza Erdélybe, de ezt addig úgy sem teszi, míg a 13 megye ügye tisztázva nincsen. Jakusith véleményében ő is osztozik, Bethlen meg lesz elégedve, ha Kassa székhellyel megkapja Szatmár, Ugocsa, Szabolcs, Bereg, Ung, Zemplén és Abaúj vármegyéket. Egyben jelzi, hogy Kassát úgy sem tarthatná meg Ferdinánd, mert úgy értesült, hogy a kassaiak azt üzenték az egri pasának, hogy inkább hódolnak meg a töröknek, mint Ferdinándnak.

Péchy távolléte kellemetlenül érintette a császári biztosokat s épen ezért követelték, hogy vagy térjen vissza, vagy ők is elhagyják Haimburgot.

Azonban Péchy nem volt hajlandó visszatérni. Azzal védekezett, hogy Bethlen kijelentette, hogy kanczellárját nem küldi még egyszer Haimburgba azért, hogy ott semmit se csináljon s mások vele kötekedjenek. Másrészt pedig — írja a közbenjáróknak — arról értesült, hogy Preiner, a mikor Bécsben járt, azt az uta-

¹ O. L. Tract. Publ. fasc. 14. No. 11. — Tört. Tár. 1879. 260. l. — Ambassade extraordinaire. 509. l.

sítást kapta, hogy fogassa el Bethlen biztosait. Ha tehát a császári biztosok azt akarják, hogy ő visszatérjen Haimburgba, küldjenek neki előbb egy biztosító levelet. A nádorhoz írt levelében pláne kezeseket követel. Azonkívül azért is ott kell maradnia Pozsonyban, mert az országgyűlés most itt fog ülésezni, hogy elintézzé a török ügyet s erre a nádornak is le kell jönnie. Bethlen maga is írt Forgáchnak, hogy jőjjön le ha csak két órára is, hogy megbeszélhesse vele a további teendőket.¹

Ez ellen a császári biztosok élénken tiltakoztak. Ha a nádor is elutazik, — úgy mondták, — azt a tárgyalások megszakításának tekintik. Ők semmi esetre sem egyezhetnek bele a nádor elutazásába, sőt azt követelik, hogy Péchy ígéretéhez képest térjen vissza minél előbb. Forgách maga sem érzett valami nagy kedvet a Bethlennel való találkozásra. Tudta, hogy Bethlen kezdi sejteni, hogy mi készül ellene s csapdát látott abban, hogy le hívják Pozsonyba. Kapóra jött neki a császári biztosok tiltakozása. Kijelentette, hogy nem megy le Pozsonyba, nehogy a tárgyalások megszakadjanak.

Bethlen igyekezett ezen való haragját palástolni. Figyelmeztető levelet írt Forgáchnak, hogy a magyarországi rendek megígérték, hogy a török tudta nélkül nem fognak békét kötni, ehhez tartsa tehát magát ő is. A mi pedig Forgáchnak azon ígéretét illeti, hogy ő, Bethlen, a Tiszáig fog visszavonulni, abból nem lesz semmi. Ezek és más egyebek megbeszélése céljából okvetlen szükséges, hogy Forgách lejöjjön Pozsonyba. Hogy pedig a közbenjárók s a császári biztosok meg ne nehezteljenek, helyette felmegy Péchy Haimburgba.

Péchy márcz. 12-én vissza is érkezett Haimburgba s igyekezett rábeszélni Forgáchot, hogy menjen le Bethlenhez. De hiába. Forgách, betegségére hivatkozva, megtagadta Bethlen kérését. Péchy azonnal a tárgyalások folytatásához fogott és tudatta a császári biztosokkal Bethlen ultimatumát. E szerint Bethlen lemond Liptóról s még egy megyéről. Többet le nem enged s ha a császáriak továbbra is csak négy megyét ígérnek, biztosai még aznap elhagyják Haimburgot.

Bethlen ultimatumra kellemetlenül érintette a császári biztosokat. Tudták, hogy ha most tör ki újból a küzdelem, az Ferdinándra igen könnyen veszélyessé válhat. Épen azért, hogy a szakítást megakadályozzák, megígérték, hogy minden tőlük telhetőt elkövetnek s újabb utasításért Preinert elküldik Bécsbe.

¹ O. L. Tract. Publ. fasc. 2. No. 7., fasc. 14. No. 30., 31. — Dallos naplója. 77. l. — Eszterházy Miklós Magyarország nádora. I. 189. l. — Bethlen Gábor levelei. 160. l.

Preiner el is utazott. Azonban a császári biztosok csak arra nézve kértek utasítást, hogy a négy megyén kívül megadják-e a 300.000 forintot vagy sem. Forgách pedig erélyesebb fellépésre kérte Ferdinándot s mindenek előtt szükségesnek tartotta Pozsony elfoglalását, mert ime Bethlen már készül a harcra s 4000 emberrel Pozsony felé vonul. Itt a tavasz, a nehézségek megszűntek, a császári sereg egy hét alatt felkészülhet, cselekedjék tehát Ferdinánd legjobb belátása szerint, akár a békét akarja, akár a háborút.

Preiner nem a legbékésebb hangulatban találta Ferdinándot. Ferdinánd igen felháborodott azon, hogy Bethlen most a törököt is belevegyíti a tárgyalásokba s Dóczi és Rimay esküjét csak üres kifogásnak mondotta. Immár világosan látja, hogy Bethlen csak még mindig a régi megbízhatatlan, most sincsenek komoly békülési szándékai, azért elhatározta, hogy seregét a legrövidebb időn belül beküldi Magyarországba. Míg a sereg felkészül, folytassák biztosai a tárgyalásokat s ígérjék meg »gradatim« a 300.000 forintot.

Mikor pedig Péchy továbbra is ragaszkodott a 11 megyéhez és a nagyobb pénzbeli vagy jószágbeli kárpótláshoz, Ferdinánd márcz. 15-én elhatározta, hogy megszakítja a tárgyalásokat, s azért ily értelmű utasítást küldött biztosainak.

Még ugyanaznap felszólították a császári biztosok Péchy, határozza el magát, elfogadja-e ura nevében a feltételeket, vagy sem. T. i. megkapja a 4 megyét Munkács nélkül és 300.000 forintot kárpótlásul azért, hogy lemond a királyi címről és az ország kormányzásáról s teljesíti a többi már ismert feltételt. Azonkívül kapcsolják ki a török kérdést.

Hogy a tárgyalásokat most sem szakították meg, bár Péchy elutasító választ adott a császári ultimatumra, annak az volt az oka, hogy Bethlene engedékenységre intette Péchy-t s avval fenyegetődött, hogy Bethlen csökönyösségével magára vonja XIII. Lajos haragját és őt fogják felelőssé tenni az egész keresztény világ előtt az újból meginduló vérontásért. Péchy erre új utasításokért újból leutazott Bethlenhez.¹

A közbenjárók fenyegetése megtette a hatását. Bethlen hajlandó lett engedni a megyékből s elállott Kassától. Kész lemondani a királyi címről s megelégedni az ezért felkínált pénzzel s jószágokkal. De míg egyrészt ezen engedékenységgel meg akarta nyerni a közbenjárókat a maga számára, másrészt

¹ O. L.: Cancellariai ltár. Trannica. No. 63. — U. ott. Tract. Publ. fasc. 2. No. 7., 9., 17., 18., fasc. 14. No. 22., 24., 25., 27., 28., fasc. 21. No. 11., 17. — Dallos naplója. 77—78. ll. — Bethlen kiadatlan politikai levelei. 268. l.

gondoskodott újabb kifogásokról, melyekkel a tárgyalásokat tovább lehetett húzni.

Mindenekelőtt igyekezett e lépésre híveit előkészíteni. Azonban itt egyszerre szembetalálta magával még legkipróbáltabb híveit is. Thurzó Imre még mindig sürgette a békét s ez irányban érvényesítette befolyását a Nagyszombatban maradt képviselőknél is. Hiába hajtogatta Bethlen, hogy a béke most végveszélybe döntené Magyarországot, mert a török, mint ezt neki oratora jelentette, bosszuló hadjáratot indítana. De, mert hívei s ő is — úgymond — óhajtják a békét, azért szép csendben be kellene fejezni a tárgyalásokat, de az effectuálással 3 hónapig várni kellene. Addig, mintha még meg nem volna kötve a béke, ügyes követek megszerezhetnék a hozzájárulást a portától. Bár ő már nem remél sokat, »az sok árulók biztatják császárt, hitetlenül elállottak mellőlünk s annál keménben viselik az tractát«. E rövid szavakkal tudatta Bethlen Thurzó Imrével a nádor nyílt elpártolását. Márczius 20. körül aztán Forgách, Jakusith és Apponyi kíséretében megjelent a közbenjárók előtt s kijelentette, hogy bár a császár immár Szatmár, Szabolcs, Ugocsa és Bereg megyéket, Oppeln és Ratibor sziléziai herczegségeket, az ezekkel járó herczegi és a római szent birodalmi fejedelmi címet, 300.000 forintot érő javakat ígért, mégis Bethlen vonakodik ezeket efogadni. Mivel ezzel a béke létrejöttét veszélyezteti, ő elszakad tőle s személyesen fogja a császárt a rendekkel kibékíteni.

Péchy márcz. 19-én tért vissza Haimburgba, de még nem hozta magával Bethlen véghatározatát. Egyelőre csak azt tudatta a császári biztosokkal, hogy Bethlen addig, míg a rendeket ki nem elégítik, nem hagyhatja cserben őket. A rendek pedig mindenekelőtt tudni akarják, kaptak-e már felhatalmazást a császári biztosok arra, hogy velük tárgyaljanak. Követeléseik, melyeket írásba foglalva a napokban szándékoznak átadni a közbenjáróknak: Ferdinánd ígérje meg diplomában, hogy a legközelebbi diaetán elintézi a rendek sérelmeit, tüzzön ki biztos határidőt az országgyűlés megtartására s adjon általános amnestiát. A császári biztosok ezzel szemben kifejtették, hogy lehetetlen Bethlen kielégítése előtt a rendekkel tárgyalni, ha csak nem úgy általánosságban. A diplomát majd ők fogják fogalmazni, az országgyűlést illetőleg nem mondhatnak biztos határidőt, az amnestia alól pedig ő felsége bizonyos rebelleseket ki fog venni.¹

¹ O. L. Tract. Publ. fasc. 2. No. 7. — Dallos naplója. 78. l. — Dallos iratai. 81. és 84. l. — Bethlen kiadatlan politikai levelei. 270., 273. és 277. l.

Péchy gyorsfutár útján új utasításokat kért most Bethlentől. A válasz két nap mulva megérkezett. Azért, hogy a megyékből engedett, kéri Munkács, Sárospatak és Tokaj várakat a hozzájuk tartozó jószágokkal együtt, továbbá Tarczal és Keresztúr városokat. Míg a rendek kívánságait nem teljesítették, addig ő sem békélhet meg. A császári biztosok, mikor ezt tudatták velük, azt felelték, hogy tárgyalni csak a császár engedményei felett lehet s épen ezért adja meg már Bethlen a végleges választ: elfogadja-e Ferdinánd feltételeit vagy sem. Egyben panaszkodtak, hogy Bethlen kimeríti a bányákat, a lakosságot adókkal nyomorba dönti és a tárgyalásokat szántszándékkal húzza, halasztja.

Míg Bethlennel szemben ily merev álláspontra helyezkedtek, másrésről megváltoztatták magatartásukat a rendekkel szemben. Azt tanácsolták Ferdinándnak, hogy miután a nádor hozzájuk állt, biztosítsa őt és biztos társait, hogy ha Bethlennel meg is szakadnak az alkudozások, a rendekkel folytatni fogja a tárgyalásokat. A magyar biztosoknak pedig megüzenték, hogy hajlandók meghallgatni a rendek kívánságait addig is, míg a magyar biztosok a rendektől a tárgyalásra teljes felhatalmazást nem kapnak. Majd megbeszélték a nádorral s megfogalmazták Ferdinánd diplomáját s megerősítés céljából felküldték Bécsbe.

Péchy, miután már megkapta Bethlen válaszát, egyre késett azt a császári biztosok tudomására hozni. Mikor ezek türelmetlenkedtek, azzal védekezett, hogy bevárja a rendek követeit, kiknek 1—2 napon belül meg kell érkezniök. A császári biztosok ezt nem fogadták el, semmi szükség ezeket bevárni, mert Bethlen ügyének semmi köze a rendek ügyéhez. Péchy erre azzal válaszolt, hogy ha meghallgatják a rendeket és ígérik, hogy két hónapon belül összehívják az országgyűlést, akkor azonnal tudatja velük Bethlen elhatározását. A császári biztosok tiltakoztak a rendek s Bethlen ügyének még ily módon való összekapcsolása ellen is és kifejezést adtak bizalmatlanságuknak, hogy gyanús nekik az, hogy Péchy immár kétszer küldött Bethlenhez s még semmi eredmény. Úgy látszik Bethlen szándékosan nyújtja ily hosszúra a tárgyalást, hogy ezalatt összeszedhesse erejét. Kár tehát várni a rendek új követekre, kikkel nekik úgy sincs semmi dolguk.

Az e kérdés feletti civódás azonban ezzel be is fejeződött, mert a rendek követei, Illésházy Gáspár és Liptay Imre még aznap megérkeztek (márcz. 25). A közbenjárók a magukévá tették Bethlen és a rendek ügyét s ennek tulajdonítható, hogy a császári biztosok engedékenységre igyekeztek hangolni Ferdi-

nándot. Azt tanácsolták neki, adja oda Munkácsot és esetleg Tokajt is. Azonkívül hajlandóknak mutatkoztak a rendek írásba foglalt kívánságait elfogadni. De határozottan kijelentették, hogy elintézésüket az országgyűlésre kell bízni, hogy pedig ezt mikor fogják összehívni, azt most még nem tudják. Szigorúan ragaszkodtak még továbbra is ahhoz, hogy egyeseket ki kell hagyni az amnestiából.

A rendek általános amnestiát követeltek a maguk számára, azonban kérték Pázmány és Balásfi excipiálását. A francziák azonban azt hangoztatták, ha általános az amnestia, hát legyen valóban általános és ne excipiáljanak senkit, úgy is nehéz lesz még az általánost is kieszközölni. »S ha a rendek exiliomukat s proscriptióikat kívánják, (t. i. Pázmányét és Balásfiét), a császár is könnyen követelhetné azok excipiálását, a kikét meg ő akarja.«

Miután sem Bethlen, sem a rendek követeléseit illetőleg nem tudtak megegyezni, Du Preaux tanácsára elhatározták, hogy ő és Meggau felmennek Bécsbe. El is utaztak márczius 28-án s visszatérésükig, április 8-ig a tárgyalások szüneteltek.¹

Visszatérésük után, ápr. 8-án a közbenjárók felolvasták a magyar biztosok előtt azt a három okmányt, melyet magukkal hoztak. Ezek a Bethlen és Ferdinánd által kiadandó békeoklevelek és Ferdinánd diplomája a rendek számára. Ezen ultimatumként küldött fogalmazvány szerint a következő alapon kötötték volna meg a békét.

Bethlen örök időkre lemond a királyi címről s Magyarország kormányzásáról s igéri, hogy soha abból részt nem kér. A végvárat s egyéb várakat minden felszerelésükkel átadja a Ferdinánd által e célra kinevezendő biztosoknak, az őrségeket pedig feloldja a neki tett hűségeskü alól. Lemond mindazon szövetségekről, melyeket a Habsburgok ellen kötött s az eredeti szövetségeleveleket átszolgáltatja a császárnak, és igéri, hogy a jövőben ily szövetségeket nem fog kötni. Igéri, hogy elhagyja a rendeket, soha a császár s alattvalói ellen nem fog fegyvert, sem nem izgat ellene. A szent koronát s koronázási jelvényeket visszaviteti Pozsonyba. Átadja a szepesi és pozsonyi kamarákat és kamarajószágokat, minden irattal s minden kártétel nélkül, szintúgy a bányákat és aknákat is. A lefoglalt s elkobzott egyházi és világi birtokokat minden nehézség, váltságdíj nélkül visszaadja régi, törvényes birtokosaiknak. Néhai Homonnai Drugeth György jószágait a császár kezeihez szolgáltatja, a ki az örökösök gyámja. Igéri, hogy a béke megkötése után azonnal visszavonul

¹ O. L. Tract. Publ. fasc. 2. No. 7., 20., 21., 22. — Dallos naplója. 78—80. l. — Tört. Tár. 1878. 127—129. l., 1888. 624. l.

Erdélybe, és az összes foglyokat váltságdíj nélkül szabadon bocsátja.

Mindezek teljesítése fejében és után a császár ismét kegyelmébe fogadja Bethlent, megújítja a vele és Erdélylyel kötött eddigi szerződéseket és a következő címet adja neki: Illustrissimus Dominus Sacri Imperii ac Transylvaniae princeps, Siculorum Comes, partium Regni Hungariae Dominus ac Dux Opoliae et Ratiboriae. Czímerül pedig Erdély, Ratibor és családi címerét használhatja. Oppelnt és Ratibort ugyanazon feltételek mellett kapja Bethlen, melyek alatt Báthory Zsigmond bírta. T. i. az egyházi javakat nem foglalja le, az egyháziak jogait és szabadságait tiszteletben tartja s biztosítja a katolikus vallás szabad gyakorlatát. Továbbá négy megyét kap Bethlen élethossziglanra a következő feltételek mellett. E megyék, Szatmár, Szabolcs, Ugocsa és Bereg, csak úgy mennek át Bethlen birtokába, ha a rendek az adományozáshoz hozzájárulnak, és ha Bethlen megígéri, hogy a katolikusoknak szabad vallásgyakorlatot biztosít, nem akadályozza meg az egyházi bíraskodást és tizedszedést; nem zavarja birtokaikban az egyházi és világi urakat. Különösen pedig Munkács kivéttik e megyékből és megmarad teljesen a császár birtokában. A megyék és maga Bethlen e megyékre nézve a császár felsőbbsege alatt maradnak, igazságszolgáltatást illetőleg pedig megmaradnak a nádor s az ország többi rendes bírájának hatáskörében s régi szokás szerint az országgyűlésre továbbra is elküldik követeiket s résztvesznek a közteherviselésben. Birtokokat Bethlen csak magszakadás esetén adományozhat, akkor is csak a császár jóváhagyásával. Hütlenség miatt elkobzott birtokokat csak a császár adományozhat. A főispánok, alispánok, katonaság és kapitányok a császárnak teszik le a hűségesküt. Végül Bethlen megígéri, hogy nem fog a török előtt ezen szerzeményeivel kérkedni, hogy ezeket fegyverrel hódította meg, nehogy a török Erdély feletti fennhatóságát ezekre is ki akarja terjeszteni.

Ezekon kívül még néhány szóbeli alkupont is volt. Így Bethlennek meg kell ígérnie, hogy nem fog beleavatkozni Ferdinánd és a rendek alkudozáiba. A fenti adományokon kívül megkapja még Bethlen Nagybányát, mert a 2000 forint érő ezüstöt, a mit Bethlen a magyar bányák évi termeléséből kért, Ferdinánd már csak azért sem adhatja meg, mert az évi termelés nem egyforma, hol több, hol kevesebb. A kért vámmmentességet is megkapja Bethlen, de csak a saját szükségletére beszerzett áruk után. A szabad fegyvervásárlási jogot Magyarország és a német birodalom területén azonban megtagadta Ferdinánd, nem akarván saját érdeke ellen cselekedni.

Mikor ezen okiratot s a rendeknek adandó diplomát, mely szintén csak az eddigi ígéreteket ismételte s általános keretben mozgott, a magyar biztosok előtt felolvasták, ezek sok kifogást emeltek. Péchy keveselte a Bethlennek tett engedményeket s a rendek részéről kifogásolták, hogy a diploma nem szól a 17 conditióról és hogy Ferdinánd még az országgyűlés előtt akar német katonaságot behozni. Továbbá ellenkezik a jogszokással Ferdinánd azon követelése, hogy minden egyes tegye le a hűség- esküt. Elég ha az alispánok és a szolgabírák teszik le a megye nevében. Leginkább azonban az bántotta őket, hogy Ferdinánd róluk mindig csak mint lázadókról (rebelles, seditios) szól és követelték, használja e helyett az adhaerentes szót.

Hosszú vitatkozás után abban állapodtak meg, hogy Péchy másnap elmegy Bethlenhez s a rendekhez, megtudni, elfogadják-e ezen feltételeket. Forgách javaslatát, hogy Péchyvel az egyik francia is menjen le Nagyszombatba, hogy a dolgot gyorsabban intézhessék el, a császári biztosok elvetették. Elegendőnek tartották, ha Péchy megy Nagyszombatba.¹

A császári biztosok felterjesztették Bécsbe Péchy s a rendek fent említett kifogásait, Ferdinánd azonban nem volt hajlandó őket tekintetbe venni. Csak az amnestiát illetőleg volt némi engedményekre hajlandó abban az esetben, ha a rendek megengedik, hogy a végvárakat német őrségekkel lássa el. Erre az engedékenységre szükség is volt. Mert hogy büntethetett volna meg Ferdinánd valakit azért, mert részt vett a felkelésben, mikor éppen a felkelés főszerzőjének kegyelmezett meg legelső sorban, Thurzó Imrének, ki eddig Bethlen legerősebb támasza s leg-hívebb embere volt. Ő tartotta meg legtovább a Bethlennel kötött szerződést. De nem tartott ki híven mindvégig Bethlen mellett, mert mint a béke híve most már ő is ingadozni kezdett s hajlandónak mutatkozott Bethlentől elszakadni. Úgy hiszem Péchynek Thurzóhoz intézett leveleiből bátran arra következtet- hetünk, hogy Péchy közvetített Thurzó és Eszterházy között és pedig oly sikerrel, hogy már márcz. 26-án a következőket írhatta Thurzónak: »most az micsoda módját szent békességünk- nek Isten feladta találnunk, ha abban kegyelmeitek valami superflua scrupulositással akadékoskodnak nem szerez, hanem acquiescál, hiszem, hogy rövid nap kegyelmed őfelségével koronás király- jával szembe is reconciliálódhatik, melyben, mint legjobban tudhatok, kívánsága szerint szolgálók kegyelmednek«. Péchy e sorai semmikép sem vonatkozhatnak a Bethlen és Ferdinánd,

¹ O. L. Tract. Publ. fasc. 2. No. 23. — Cancellariai Itár. Tran- nica. No. 63. és ad Nm. 63. — Eszterházy Miklós nádor. I. k. 190. l.

hanem csak a Ferdinánd és a rendek közt létrejövendő békére, mert hiszen jól tudhatta, s ki tudta volna jobban mint ő, hogy Bethlen és Ferdinánd közt most béke nem jöhet létre s a felek csak időnyerés czéljából tárgyalnak tovább már jó néhány hete.

A mit Péchy levelében kilátásba helyezett, hamarosan a megvalósulás stadiumába lépett. Eszterházy a Thurzóval folytatott tárgyalások eredményeképen április 10-én Bécsbe küldte Thurzó Imrének Dallos által fogalmazott térítvényét, melyben fogadja, hogy Ferdinándnak hú alattvalója lesz, Bethlent elhagyja, kötelezi magát, hogy igyekszik rábirni a rendeket, fogadják el a diplomát s engedjék meg a német katonaság behozatalát. Azonkívül felküldte még Eszterházy a Ferdinánd által Thurzónak adandó kegyelemlevelet, melyben Ferdinánd bűnfeledést ígér Thurzónak, tekintetbe véve, hogy még igen fiatal volt, a mikor Bethlenhez csatlakozott. Ferdinánd mindkét okmányt jóváhagyta. Hátra volt még az aláírás.

Bethlen nemsokára értesült mindazon mozgalmakról, melyek híveinek tőle való eltántorítását czélozták. A rendek s különösen Thurzó ragaszkodása a békés megegyezéshez nem csekély mértékben ingerelték fel. Egy ízben u. i. megkérdezte tőlük, hogy mit óhajtanak, békét-e vagy háborút? Mire azt a választ nyerte, hogy a békét. Tovább kérdezte őket. Emlékeznek-e arra a levélre, melyben a szultánnak azt ígérték, hogy inkább az ő hatalma alá adják magokat, semhogy tovább hordozzák a császári igát. Mikor erre még Thurzó Imre is azt felelte, hogy erről ők mit sem tudnak, Bethlen haragra gyúlt s kijelentette: tudja, hogy honnan fúj a szél s majd lesz gondja rá, hogy a maga személyes érdekeit más eszközökkel is megvédje.

Bár e szerint a rendek cserben hagyták, Bethlen még sem engedett. S miután most már a rendek követelései miatt nem szakíthatta meg a tárgyalásokat, a maga követeléseit növelte. Péchy a következő pontokkal tért vissza április 15-én Haimburgba: Ferdinánd engedje meg Bethlennek, hogy a birodalmon kívül használhassa a magyar királyi címet, a hűtlenség miatt in flagranti elfogottakat megbüntethesse, és hogy a lefoglalt egyházi és világi javak azok kezében maradjanak, kik azokat most bírják. Oppelnt és Ratibort halála után örökölje testvére s ennek flai vagy örökösei. Adják meg Munkácsot és Tokajt s legyen szabad nékie 6000 ember számára a birodalomban fegyvert vásárolnia. Megtagadja a foglyok szabadonbocsátását váltságdíj

¹ O. L. Tract. Publ. fasc. 2. No. 15., 16., 17., 18., 20. — Bethlen kiadatlan politikai levelei. 277. l. — Tört. Tár. 1878. 124. és 130. l. — Dallos iratai. 87. l.

nélkül s követeli a rendek kielégítését. A német katonaság befogadásának ügyét pedig a legközelebbi diaetára kell halasztani.

E pontokat a császári biztosok felküldték Bécsbe, azzal az üzenettel, hogy a míg a császári sereg nem vonul be Magyarországra, addig Bethlennel nem lehet békét kötni. Április 17-én összeült a magyar tanács, hogy e pontok felett döntsön. Valamennyien egy véleményen voltak: Bethlen újabb követelései teljesíthetetlenek. Véleményük szerint Bethlen nem is szándékozik békét kötni s minden igyekezete arra irányul, hogy a tárgyalások halogatásával időt nyerjen a török-tatár segítség kieszközlésére. Tanácsolják tehát Ferdinándnak, szakítsa meg a tárgyalásokat s adja ki a parancsot seregének, hogy vonuljon be Magyarországra.

Ugyanakkor, mikor a magyar tanács Ferdinánd elé terjesztette véleményét, érkezett Bécsbe a haimburgi biztosoknak egy újabb jelentése, mely szerint a rendek arra hatalmazták fel a nádort, hogy a Bethlennel való tárgyalások megszakadása esetén tárgyaljon tovább az ő nevükben. Maga Forgách is írt Ferdinándnak. Jelentette az előbbieket, továbbá azt, hogy tudomására jutott, hogy Bethlen levélben tudatta Péchyvel, hogy június vége előtt nem vonúl ki az országból s nem ad át semmit, sem a foglyokat nem adja ki váltságdíj nélkül. Ezért ő is kéri Ferdinándot, hogy adja ki minél előbb a diplomát, akkor a rendek ottahagyják Bethlent. Miután pedig ez török segítséget igyekszik szerezni, legfőbb ideje, hogy a császári sereg bevonuljon Magyarországra.

A magyar tanács véleménye s a nádor üzenetének hatása alatt kelt Ferdinánd április 19-i elhatározása. Elküldte a rendeknek szóló diplomát, felhatalmazta biztosait, hogy a nádort hozzák magukkal Bécsbe. Tudatta velük, hogy Buquoynek kiadta a parancsot, vonuljon be az országra. Addig is tárgyaljanak még néhány napig.

Ezen tárgyalások eredményeként Bethlen hajlandó volt június végéig, míg az országból kivonul, átadni Sopront és Nagyszombatot. A császári biztosok azonban Ujvárt s Pozsonyt is követelték, s hogy Bethlen a koronát is ide szállítsa. Pozsonyt is odaigérte már Bethlen, mikor a francia követek türelmüket veszítve s felsőbb parancsnak engedve, április 22-én hirtelen elhagyták Haimburgot. XIII. Lajos, miután Ferdinánd sikerei által veszélyeztetve látta Franciaország érdekeit, szakított eddigi politikájával, felhagyott eddigi semleges magatartásával, Ferdinánd ellen foglalt állást s ennek következtében visszahívta követségét. Miután a közbenjárók elutaztak, megszakadtak a tárgyalások s a császári s magyar biztosok is csakhamar ott-

hagyták Haimburgot. Az előbbieket azonban nem magukban utaztak el. A nádor, Jakusith s Apponyi velük mentek, hogy a rendek nevében Bécsben tovább tárgyaljanak Ferdinánddal.¹

Bethlen a tárgyalások megszakadásáért a nádort okolta s ezt levélben keserűen szemére hányta.² Az országban pedig igyekezett úgy feltüntetni a dolgot, mintha a béke azért nem jött volna létre, mert Ferdinánd nem akarta teljesíteni a rendeknek az ország szabadságainak s jogainak megőrzésére irányuló kívánságait.³ Forgách viszont igyekezett a vádat visszahárítani Bethlenre. Május 10. körül, Jakusith s Apponyi körlevelet adtak ki, melyben eljárásukat indokolják. Azt írják ebben, hogy mivel Bethlen nem akarta az országot Szent Jakab napjáig resignálni, mert előbb a török beleegyezését várta és a végek átadását is halogatta, azért megszakadtak a tárgyalások. Erre azután ők az ország nevében felmentek Bécsbe, kieszközölték ő felségétől a kegyelmet s felhívják az országot, térjen vissza a koronás király hűségére.⁴ E sorok az ország nem egy részében mély hatást keltettek s különösen a határszéli megyék csatlakoztak a nádorhoz, hogy a császári sereg garázdálkodásaitól megmeneküljenek.⁵

Befejezésül szükségesnek tartom még egy-két dologról bővebben szólni. Így a porta magatartásáról a haimburgi tárgyalások alatt, Bethlen és a rendek viszonyáról, Erdély állapotáról s az általános európai helyzetről, melyek mind döntő befolyással voltak a tárgyalások menetére s különösen a tárgyalások megszakadásánál játszanak fontos szerepet.

Mint láttuk, Bethlen a tárgyalások folyamán többször hivatkozott a porta támogatására. Ez azonban csak diplomatiái fogás volt. Igaz, hogy febr. 3-án a diván elhatározta, hogy megsegíti Bethlent s néhány nap múlva ki is neveztek melléje szerdárnak Deák Mehmet pasát, a hó végén pedig követséget is küldtek Bethlenhez s a cseh királyhoz, hogy őket a további küzdelemre buzdítsák, ígérve a porta hathatós támogatását; de ezzel a török be is fejezte tevékenységét. Szüksége volt arra, hogy Bethlen tovább harcoljon s így a császári sereget Magyarországon lekösse, hogy Ferdinánd a kitörőfélben levő török-

¹ O. L. Tract. Publ. fasc. 1. No. 105., fasc. 2. No. 7., fasc. 13. No. 29., fasc. 23., No. 6. — Cancell. ltár. Trannica. No. 62. — Dallos naplója. 80. 1. — Bethlen kiadatlan politikai levelei. 283. és 288. 1. — Tört. Tár. 1878. 131. 1., 1879. 205. 1.

² O. L. Tract. Publ. fasc. 14. No. 12.

³ Bethlen levelezése. 165. 1.

⁴ Bethlen levelezése. 162. 1.

⁵ M. N. M. Törzsanyag. 1621 máj. 4.

lengyel háborúban a lengyel királynak segédcsapatokat ne küldhessen. Hadi erejére néki magának volt szüksége. Hiába is sürgette Bethlen a segédcsapatok elindítását, Deák Mehmet pasa ki nem mozdult Belgrádból. Sőt, nemcsak hogy az ígért támogatás elmaradt, hanem még a miatt is volt oka Bethlennek panaszkodni, hogy a törökök ellene működnek, mert a budai pasa tudtával ellátták élelssel a komáromi német őrséget, futárjait s leveleit pedig hetekig tartóztatta a budai pasa.

Bethlen végre érezte, hogy ennek oka csak az lehet, hogy igen ügyesen dolgoznak ellene a portánál. Így is volt. Ferdinánd ügyes oratorának, Cesare Gallonak sikerült a legbefolyásosabb főembereket Ferdinánd számára megnyerni, horribilis pénzösszegek ígérgetésével. Körülbelül 300.000 frt erejéig tett ígéretet s bár szavának nem nagy volt a hitele, mégis kitarító munkával sikerült az ügyes olasznak Bethlen oratorainak munkáját aláaknázni. Pedig Bethlen elkövetett mindent, hogy kedvében járjon a portának. Nemcsak szép szóval, jó reménynyel biztatta, nemcsak élénk színekkel festette előtte Európa állapotát, hogy itt az alkalom, hogy a szultán hatalmát nyugatra is kiterjessze, hanem, hogy mindezt hathatós érveléssel is támogassa, felhatalmazta oratorait, hogy 70.000, majd arra, hogy 100.000 frtig tegyenek ígéretet a fővezérnek s a többi főembernek. S tényleg Husszein pasa, a fővezér 80.000 frtéért Bethlen szószólójának csapott fel s biztosította a fejedelmet arról, hogy a legmesszebbmenő támogatásban fogja részesíteni. Bethlen erre a következőket kérte: mindenekelőtt küldjenek 15.000 törököt s ugyanannyi tatárt, hogy gyökeresen járhasson el Ferdinánd ellen, mert »az üstökvonáshoz körmös kéz kívántatik«. Azonkívül irasson a fővezér a szultán nevében az ország rendének egy levelet, melyben kifejezést ad afeletti csodálkozásának, hogy a magyarok az ő, mint szövetséges társ tudta nélkül békétárgyalásokba bocsátkoztak Ferdinánddal. Inti a magyarokat, ne tractáljanak tovább, különben ellenségükké teszik. Továbbá magának Bethlennek is irasson egy hasonló tartalmú kemény levelet »egy-egy cikkely annyit használ, hogy valóban sokat...« Egyidőben megfelelő ajándékokkal a tatár kánhoz is küldött követséget, hogy ő is támogassa 10—15.000 emberrel.

Bethlen kívánságai csak részben teljesültek, mert sereget nem kapott, de a kért leveleket megkapta. Ez volt Bethlen egyik nagy csalódása. A porta, melynek támogatására feltétlenül számított, nemcsak hogy nem támogatta, hanem még a semlegességét sem őrizte meg mindig; mutatja ezt Vác elfoglalása, mi Bethlent kellemetlen helyzetbe hozta. S annak, hogy a rendek oly igen békés hajlamúakká lettek, éppen a porta volt az

oka. Elmaradván a török segítség, ők is elvesztették bátorságukat, az áldozatokat meg már előbb is megelégtették.¹

A csehek veresége már kedvét szegte a rendeknek, nem bíztak többé Bethlen vállalatának sikeres kimenetelében. Láttuk az országgyűlésen megjelentek viselkedését egészen addig, míg lassanként elszökdöstek Nagyszombatból. A következő időben a rendeknek Bethlen mellett maradt képviselői állhatatosan a béke mellett foglaltak állást, a mi, nem egyszer heves jelenetekre vezetett közöttük és Bethlen közt. S mikor a tárgyalások megszakadtak, a rendek legnagyobb része a nádort követte. Szóval nemcsak azok hagyták el Bethlent, kiket eskü alatt kötött szerződés arra kötelezett volna, hogy mindvégig híven kitartsanak mellette, hanem a rendek is cserben hagyták, mikor Bethlen tőlük nemcsak lelkesedést, hanem áldozatokat is kívánt.

Miután a viszony a portával s a rendekkel ekkép alakult, mégis mi bírhatta rá Bethlent, hogy megszakítva a tárgyalásokat, tovább folytassa a harczot? Itt két körülmény jön tekintetbe: egyfelől Erdély állapota és az európai helyzet, másrészt Erdély specialis viszonyai, melyek a békét lehetetlenné tették, legalább is ily körülmények között.

Erdély eddig a rendes katonasággal s a rendesnél alig valamivel magasabb adóval támogatta fejedelmét. Így Bethlen vállalata folytatásában a még érintetlen, eddigi uralkodása alatt felvirult s meggazdagodott Erdélyre támaszkodhatott, nemkülönben a felföld keleti részére, mely továbbra is híven kitartott mellette. Erdély különben is teljesen fel volt készülve a háborúra még az 1620-i lengyel támadás óta, újabban pedig a vajdák fészkelődései miatt s mert arra számítottak, hogy a török-lengyel háborúban mint a szultán hűbéresének esetleg részt kell vennie.

A másik fontos tényező a francia politika változása. A veltni események miatt már a haimburgi tárgyalások előtt kissé elhidegült a viszony XIII. Lajos és Ferdinánd között s a tárgyalások utolsó szakában a francia közvetítők már csak udvariasságból maradtak Haimburgban. Mikor pedig Fülöp spanyol király Veltlinből nem akart kivonulni s ebben Ferdinánd is támogatta, Franciaország felhagyott eddigi semleges magatartásával s visszahívta követségét azon utasítással, hogy visszavertében buzdítsa kitartásra az uniót s igérje meg neki a francia segítséget.

¹ Toldalagi Mihály emlékirata. Közli Mikó. Erdélyi történelmi adatok. I. k. 219. s kk. II. — Bethlen levelei portai követeihez. U. ott I. k. 336. l., — 368. l. II. 383., — 400. l. — Török-magyarkori államokmánytár. I. k. 252. l., 296. l. — Cesare Gallo 1621-iki portai követségének iratai. Bécsi udv. ltár. Turcica. 1621.

Egyrészt ez, másrészt az angol s dán királyok ígérete Frigyesnek, hogy ügyét magukévá teendik, továbbá a hollandok biztatásai s egy velencei szövetség reménye arra bírták Bethlent, hogy a háború mellett határozzon. »Őszinte kibékülésről közte s Ferdinánd közt szó sem lehetett. Ez pedig nem az emberek jellemében, hanem a dolog természetében feküdt. Nem ravasz politika, nem árulás, nem kétszínűség, hanem az adott helyzet következménye volt. Erdély sokkal kisebb volt, hogysen önmagában meg tudjon élni — de csak egyfelé terjeszkedhetett: Felső-Magyarország felé. Bocskay óta ez utóbbi különben is az önállóságnak némi árnyékával bírt — mit partialis országgyűléseinek köszönhetett. Sympathiái, a vallás közössége is ez ország felé vonták s a hajduság meg volt a két ország közt osztva: nem csoda, ha Erdély felé gravitált. A magyar király köteletségének tartotta a magyar korona egységét fenntartani s megszerezni azt, mi még abból hiányzott: Erdélyt és a részeket. De a török miatt nyílt küzdés részéről lehetetlen volt, s ha czélt akart érni, nem lehetett válogatós az eszközökben. Az önfenntartási ösztön egyik s egy nagy elv keresztülvitele másik felől provocálták a küzdést...«¹ A következmények igazolták Bethlen eljárásának helyességét s ha nem is valósult meg minden reménye, Ferdinándot törekvéseiben mégis csak sikerült megakasztania.

Pelz Béla.

¹ Szilágyi: Erdélyi országgyűlési emlékek. VII. k. 106. l.

A sárospataki főiskola egy évszázaddal ezelőtt.

(I. közlemény.)

A mint általánosan ismeretes, a sárospataki főiskola alapítása szoros kapcsolatban áll hazánkban a reformatio terjedésével és megerősödésével s közelebbről *Perényi Péternek*, az ország főkapitányának és Sárospatak urának nevéhez fűződik. Arra a hírre ugyanis, hogy *Perényi* az új hitre áttért, a ferenczrendi szerzetesek sárospataki rendháza feloszlott s *Kopácsi István*, a rendház főnöke szerzetestársával *Sztárai Mihálylyal* az új hitre szintén áttérvén, megkezdették Sárospatakon a reformatio terjesztését, megalapították a sárospataki egyházat és megvetették alapjait a sárospataki főiskolának is.

Az az esztendő, a mely mint a főiskola alapításának éve egész határozottsággal megjelölhető lenne, még ma is vita alatt áll. Mint *Szombathi János*, a főiskola történetének alapos ismerője és megírója mondja: »kezdetben csak közönséges iskolácska, vagyis alsóbb tudományok iskolája volt«, de *Perényi Gábor*, a Péter fia már 1550-ben collegiumi méltóságra emelte, a melyben már a theologia, philosophia, görög és zsidó nyelv is taníttatott s ő volt az is, ki »mind a tanítók, mind a tanulók részére szép fundatiót tett«.¹

Ennek a nagy multtal dicsekvő tanintézetnek a letűnt századok folyamán nemcsak azért volt nagy művelődéstörténeti jelentősége, mert fennállása óta hazánkban a haladásnak és a felvilágosodásnak egyik zászlóvivője volt, hanem főleg azért is, mert az ő szárnyai alól kerültek ki annak idején nemcsak a sárospataki collegiumhoz tartozott particularis iskolák igazgatói és tanítói, hanem a közeli és távolabbi egyházak lelkészei és tanítói is. Így aztán (mint azt *Szombathi* is hangsúlyozza) a sárospataki collegiumot méltán megillette az »*anyaiskola*« elnevezése.

A sárospataki főiskolának, mint hazai közművelődésünk egyik typicus kútfejének száz esztendővel ezelőtti multjából óhajtok, a fenti cím alatt, néhány művelődéstörténeti jelentőséggel bíró adatot megörökíteni, bizonyságaul annak, hogy még csak egy évszázaddal ezelőtt is milyen nehéz küzdelmet kellett

¹ Szombathi János: A sárospataki ref. collegiumnak rövid históriája 3—4. l.

folytatnia a fennmaradás és, a szó szoros értelmében, a megélhetés eszközeiért még olyan tanintézetünknek is, mint a sárospataki főiskola. Pedig multjánál s culturalis érdemeinél fogva addigé is méltóvá tette nevét a közbecsülésre s tényleg az ország protestáns közvéleménye, miként azelőtt, úgy e nehéz időkben is érzelmeivel mellette s áldozatkészségével, az anyagiak terén is, segítségére volt.

1. A főiskola anyagi állapota.

Azokból a történeti feljegyzésekből és okmányokból s főleg a tiszáninneni egyházkerület közgyűléseinek a tárgyalás alatt álló időszakból fennmaradt olyan jegyzőkönyveiből, a melyeknek határozatai a sárospataki főiskola multjának egyik-másik küzdelmes vagy éppen szomorú időszakát állítják elénk, több helyen is olvashatjuk azt az ósdi nyelven fogalmazott, most biztatni, majd megnyugtatón akaró kijelentést, hogy *a sárospataki főiskola a jöltévők szabad ajándéka által fundáltatott s miként eredetét a hitsorsosok jótéteményeiből vette, úgy mindezideig azokból tartatott fenn s még estében is azok által emeltetik fel.* E gondolatnak történeti igazsága szembeötlő módon világosodik meg a főiskolának egy évszázaddal ezelőtti anyagi körülményeiből s közelebbről a főiskolának azokból a számadási könyveiből és naplóiból, melyek életének ebből az időszakából maradtak reánk.

Ezeknek a számadásoknak tanúsága szerint ugyanis a sárospataki főiskolának egy évszázaddal ezelőtt is — miként a megelőző időkben és az utána következőkben is egészen az újabb korig — egyik fő jövedelmi forrását képezte az ú. n. aratási és szüreti jótéteményekből részint készpénzben, részint terményekben befolyt ajándék, melyet a főiskola erre a célra kiküldött diákjaival *supplicálás*¹ útján gyűjtött össze. Az aratási supplicálás tervszerű keresztülvitele érdekében a főiskola az ország területét a következő 12 supplicálási kerületre, az akkori elnevezés szerint *spártára* osztotta be: hegyaljai, máramarosi,

¹ A supplicatio néhány magyarországi fő- és középiskolának egészen az újabb időkig fennállott az a gyakorlata volt, hogy tanítványaitak évenként két ízben: aratáskor és szüret alkalmával kiküldötték az egyes egyházakba, hogy ott azt a pénz- és természetbeli adományt, a melyet a protestáns áldozatkészség az iskolák javára felajánlani szokott, összegyűjtsék. Noha ez a gyakorlat a tanulóknak sokféle gyakorlati és anyagi hasznával járt, mégis a ref. zsinat a supplicatiót, mely magát már túlélte s e mellett sok kellemetlenséggel is állott kapcsolatban, az újabb időkben a ref. tanintézetekre nézve megszüntette; az ev. tanintézetekben azonban még most is gyakorlatban van.

ungvári, nagykúnsági, kiskúnsági, gömöri, balatoni, nyíri, debreczeni, győri, baranyai és pozsonyi. Ezeket a kerületeket a nyári szüneti folyamán rendszerint két-két pataki deák járta be s az egyes egyházközségeket s azokban a tehetősebb híveket felkeresvén, általok a pataki főiskola javára felajánlott jótéteményt, az idevonatkozólag megállapított eljárási szabályzat szerint, egybegyűjtötte. Szünet alkalmával a pataki deákok már csak a közelebb fekvő vidékeket keresték fel supplicálás céljából. A supplicáló deákok e munkájukért a begyűlt adomány értékének 10%-át kapták jutalmul. A protestáns tanintézeteknek ez a jövedelmi forrása tehát nem pusztán a tanintézet érdekét szolgálta, hanem segítette pályájuk megfutásában a deákokat is. Az egybegyűlt jótétemény, az akkori viszonyokhoz képest, elég nagy értéket képviselt. 1810-ben az aratási supplicatióból 3757, a szünetiből 1500 rfrt,¹ 1811-ben 5747, illetőleg 2766, 1812-ben 2389, illetőleg 309 és 1813-ban 2128, illetőleg 535 rfrt² gyűlt egybe.³ Az országos pénzügyi bukás hatása, a mint látjuk, itt is s a főiskola minden egyéb pénzügyi és vagyoni viszonylatában megérezhető.

A főiskolának jelentős jövedelmi forrását képezték továbbá még ebben az időben is azok a szőlőbirtokok, a melyeknek tekintélyes részéhez adomány vagy hagyomány czímen jutott. Erdőbényén, ezen a híres bortermő helyen nyolcz darab szőlője volt a főiskolának, a melyek közül négyről (Ómlós, Lapos, Fejérföldű és Nagyherczeg nevűről) kétségtelenül megállapítható, hogy azokat *Perényi Gábor* adományozta a főiskolának egy nemesi udvarházzal⁴ és kocsmáltatási joggal együtt, egyet (Mogyorós) magok a tanulók vásároltak, háromnak azonban (Messzelátó, Bencsik, Kisherczeg) adomány- vagy alapítványtermészete ez idő szerint még nem állapítható meg. Sárospatakon három darab szőlője volt a főiskolának. A Nagykirály nevűt *I. Rákóczi György* és felesége *Lorántfi Zsuzsánna*, a Kiskirályt egy kispataki polgár adományozta a főiskolának, míg a Hosszúhegyhez, a reá adott, vissza azonban nem fizetett kölcsön fejében, bírói eljárás útján jutott.⁵ A sátoraljaújhelyi határban a Feketehegy nevű szőlő-

¹ A rhenes frt = váltó frt. A rfrt $\frac{2}{5}$ -del szoroztatván, pengő frtot ad. 1 pfrt = 1.05 o. é. frt = 2 korona 10 fillér.

² Seniori diariumok és tisztikönyvek 1811., 1812., 1813. évekről.

³ Az 1811. évi supplicatióknak aránytalanul gazdagabb jövedelmét a később elbeszélendők magyarázzák meg.

⁴ Szinyei Gerzson: A sárospataki főiskola XVI. és XVII. századbeli fekvősegei. Sárospataki Ref. Lapok 1912. évf. 45. sz.

⁵ Főiskolai és egyházkerületi levéltár A. szekrény XXXIV. fiók, 13354. sz. okmány.

birtokát, a mint az aszalói szőlőjét is ajándékozás útján kapta, a legyesbényei szőlőjéhez pedig szintén bírói eljárás útján jutott.

A főiskola különben három forrásból jutott ahhoz a mindig nagy értéket képviselt borkészletéhez, melyet a maga céljaira értékesíthetett: saját szőlőinek terméséből, ajándékozás (vinum oblatum) és gyűjtés útján (vinum congestum). E három után 1813-ban pl., eltekintve a megelőző évekről raktáron maradt bormennyiségtől, 476 gönczi hordónyi, új termésű bort vett be a főiskola. Borának aránylag kisebb részét, többnyire a vidéken gyűlt vagy ajándékozott borát, Patakon kívül, sokszor éppen a helyszínén adta el, a nagyobbik részt azonban jövedelmezőbben hasznosította. *Ruszkai Dobó Ferencz* u. i. a főiskolát bor- és húsárulási joggal ruházta fel s a főiskola e jog alapján közvetlenül a főiskola épületében kocsmát tartott fenn, hol a maga deákjaival (vini praebitores) mérette ki a borait. A vini praebitorok 1810-ben 7899, 1811-ben 15.352, 1812-ben 4367 és 1813-ban 3062 rfrt értékű bort mértek ki a főiskola kocsmájában.¹ A húsmérési jogot a főiskola közvetlenül sohasem gyakorolta, hanem bérbe adta. 1846-ban végre is mindkét jogát eladta Sárospatak városának.²

Tekintélyes jövedelme volt a főiskolának ez időszakban továbbá ama tőkepénzeinek kamatjából is, a melyeket idők folytán szintén »a jóltévők szabad ajándékából« gyűjtögetett össze s a melyeknek gyümölcsöztetés céljából biztos helyre való kihelyezése az előljáróságnak és a tanári karnak is nagy gondját képezte. A főiskola tőkepénzeinek értéke, a melyeket többnyire 5 és 6% mellett kamatoztatott, 1809-ben 102.693 rfrt volt.³ Ez az összeg aztán, újabb alapítványok és állandó jellegű adományok útján, a devalvatióig 150.729 rfrtra nőtt; a devalvatio után azonban (1813 június havában) 110.079 rfrtra esett vissza.⁴ Tőkepénzeinek kamatjából 1811-ben 3960, 1812-ben 3385 és 1813-ban 5163 rfrt jövedelme volt.⁵ Külön alapot gyűjtött, már ebben az időben is, a főiskola még »a professorok fizetésének szaporítására« is,⁶ mely szintén csak önkéntes ajándékokból és adományokból folyt be s melynek értéke 1809-ben 9500⁷ és 1813-ban

¹ Számadási naplók és tisztkönyvek ezekről az évekről.

² Szinyei Gerzson fentebb említett tanulmánya.

³ Főiskolai és egyházkerületi levéltár A. sz. XXXIV. f. 13353. sz. okmány.

⁴ Szombathi János: Historia scholae seu collegii ref. Sárospatakiensis (Monumenta protestantium ecclesiastica. Pars prima.) 260. l.

⁵ Seniori naplók és tisztkönyvek ezekről az esztendőkről.

⁶ Főiskolai és egyházkerületi levéltár A. XXXIV. 13353. sz. o.

⁷ Főiskolai alapok és jövedelmek kimutatása 1813-ról.

30.000 rfrt volt. Ez összeg kamataiból, továbbá egyeseknek, az egyes egyházmegyéknek és egyházaknak adományából a tanárok fizetésére 1811-ben 1060, 1812-ben 529 és 1813-ban 336 rfrt folyt be a főiskola pénztárába.¹

Állandó jövedelmét képezte a főiskolának a felsoroltakon kívül a főiskolai nyomdából, az énekeskönyv nyomtatásából és a tandíjból befolyó összeg. Tandíj címén az 1813-ik évben a felső classisokból 1688 és az alsóbbakból 109 rfrt folyt be. Iskolai tandíjon vagy e címén szedett összegeken kívül a főiskola még a következő díjakat szedte ebben az időben a tanulóktól: helypénz címén az ú. n. togás tanulóktól 5 és a nem togásoktól ² 10 rfrtot esztendőnként; a főiskolai könyvtár részére mindegyik deák, ki az iskolai törvényeknek subscribált, 1 rfrtot tartozott fizetni,³ a nontogatus pedig tetszésszerinti összeget, mely azonban 2 rfrtnál kevesebb nem lehetett; az írott bizonyítványok megpecsételéért mindenik tanulónak 1 garast, a nyomtatottak megpecsételéért pedig 7 krt kellett fizetnie, melyből 2 a collegiumé, 2 a rectoré, 2 a concernens tanáré és egy a senioré ⁴ volt; minden végbizonyítvány megpecsételésének és a nyomtatott végső bizonyítvány formulájának a díja egy-egy garas volt; az inasok curatorának — ki egyéb teendői mellett a szegénysorsú tanulókat a jobbmódúakhoz szolgának, inasnak rendelte, — mindenik olyan inas, a ki keze alatt szolgálni nem akart, 2 rfrtot tartozott fizetni; a főiskolai szolgák részére a három sátoros ünnep alkalmával a harmadik esztendőn alól lévő deákok 17 krt, a subscribáltak pedig 1 rfrtot fizettek.⁵

Ezekkel a főbb bevételi tételekkel szemben aztán a főiskola kiadását az ő élethivatása betöltésében feltétlenül szükséges olyan tételek képezték, a minők: a tanároknak és az iskola más alkalmazottainak és szolgálinak a fizetése, továbbá a tanulók

¹ Seniori számadások ezekről az évekről.

² Az ú. n. togatusok egyházi és a non togatusok világi pályákra készülő diákok (akadémiai tanulók) voltak. A gymnasisták egyszerűen classistáknak neveztettek.

³ A főiskolai könyvtár állandó jövedelméül szolgált ezenkívül még az ujonnan felavatott papoknak készpénzben vagy könyvekben felajánlott ajándéka is, hálából a főiskola ama jószágáért, melylyel őket felnevelte.

⁴ A collegiumi seniort a főiskolai ifjúság ebben az időben is egy-egy évi időtartamra választotta a — később közelebbről is megismerendő — esküdt deákok sorából. Nemcsak feje és vezetője volt az ifjúságnak, hanem e mellett az iskola pénztárnoka s összes vagyoni ügyeinek intézője is. Mindennemű személyi, iskolai és vagyoni kiadás és bevétel az ő kezein fordult meg. Ellenőre a contrascriba volt s hivatásának teljesítésében segítő személyzet állott rendelkezésére.

⁵ Főiskolai számadások ebből az időszakból.

segélyezésére, a tantermeknek és a többi iskolai helyiségeknek és épületeknek használható állapotban tartására, a szőlők művelésére s általában a főiskola tanügyi szükségleteire és a gazdálkodás tervszerű vitelére szolgáló összegek.

És az utókor csak elismeréssel adózhat a főiskola akkori vezetőségének előrelátó bölcsességéért és tanári karának a maga iskolájáért gyakran nélkülözni is tudó önfeláldozásáért, mikor az egykorú okmányokból azt olvashatja ki, hogy daczára a főiskola ama nagy szegénységének, mely a későbbiekből közelebből is szemünk elé tárul, és daczára továbbá annak is, hogy a tanári kar az ő csekély fizetése és annak is többnyire késedelmes kiszolgáltatása miatt, a szó igaz értelmében, a legtöbbször nyomorgott: a főiskola tőkepénzének csak a kamatját használta fel szükségleteinek fedezésére, míg magokat a tőkéket érinthetetleneknek tartotta s a koronként befolyó alapítványokat, valamint a visszafizetett tőkepénzeket szigorú következetességgel mindig tőkésítette. Előjáróság és tanári kar féltő gonddal vigyázott arra, hogy a főiskola gazdálkodási ügyei mindig rendben legyenek s pénzügyei között is az egyensúly megmaradhasson. Az évenkénti számadásokból világosan szembeötlik a főiskola vezetőségének az a komoly törekvése, a melylyel a bevételeket fokozni s a szükségleteket, némely téren egészen az önmegtagadásig, mérsékelni óhajtta. Ilyen módon eléri ugyan azt, hogy a főiskola évenkénti zárszámadása tényleges maradékkal zárul, de csak nagy nélkülözések között, egyik-másik iskolai érdek háttérbeszorításával s a tanári kar tagjainak dicséretes önmegtagadásával. A főiskola zárszámadásainak eredményei különben három egymásután jövő esztendőről — a tőkejellegű átfutó tételek kihagyásával — egész rfrtokban a következők: 1811-ben a bevétel 41.322, a kiadás 39.841, pénztári maradék 1481 rfrt; 1812-ben a bevétel 18.033, a kiadás 17.647, maradék 386 rfrt; 1813-ban a bevétel 17.457, a kiadás 16.902, maradék 555 rfrt.¹ Ezekből a számeredményekből is kivilágosodik a főiskolának a fentebbiekben érintett gazdálkodási elve. Az országos pénzügyi bukás után a főiskola bevétele 1812-ben és 1813-ban az 1811-ik évinek még a felénél is kisebb értékre esik le és a főiskola a maga kiadását is, az 1811-ik évihez viszonyítva, a felénél is alacsonyabbra mérsékli le.

A főiskolának, e számadási eredményekből is megállapítható, anyagi helyzete ebben az időben kizárta annak a lehetőségét, hogy tanügyét vagy meglévő intézményeit olyan reformokkal fejleszthette volna, a melyek pénzáldozatokkal állottak kap-

¹ Seniori naplók és tisztkönyvek 1811., 1812. és 1813. évről.

csolatban. Sőt még csak a statusquo fenntartása is nagy nehézségekbe ütközött, mikor a jótékonyásra egyenesen ráutalt főiskola érdekében áldozatkészségüket — az országos pénzügyi bukás és a nyomában járó gazdasági válság következtében — még a jobbmódú híveknek és a tehetősebb egyházaknak is mérsékelniök kellett. Csak természetes, hogy ilyen körülmények között a főiskola iránt való adakozási kedv nagy hanyatlásnak indult minden vonatkozásában s különösen »a borbéli jótétemény«, a főiskolának ez a gazdag jövedelmi forrása apadt el aggasztó mértékben. Feltűnő volt ez a jelenség, a többek között, különösen a miskolci népes és gazdag egyház részéről. És mi sem jellemzi közvetlenebbül a sárospataki főiskolának az egyházkerületbeli egyházakhoz való évszázados viszonyát, mint a kerületnek az a határozata, melyben elrendeli, hogy »irattasson meg tekintetes királyi tanácsos *Szathmáry Király József* úrnak, mint a miskolci ecclesia curatorának, hogy a miskolci ecclesiának adakozása csekélysége közmegütközést okozott s kéretessen a tisztelt consiliarius úr arra, hogy ezen határozatunkat a miskolci ecclesiának adja foganatossan értésére s az említett ecclesiát hathatósabb adakozásra nyomósan felbuzdítani méltóztasson.«¹ Ime az egyházak önkéntes adakozása, az évszázados gyakorlat folyamán, a főiskolára nézve oly jogforrásává vált, melynek bőséges ajándékaiért már követelődni is lehet.

A segítő eszközöknek ilyen megfogatkozása s a jövedelmi forrásoknak elapadása következtében a főiskola lassanként a maga elsőrendű kötelezettségeinek teljesítésére is képtelenné vált. Tanárait, mint azt a későbbiekben részletesebben is megismerjük, sem állásaikhoz méltóan, sem rendszeresen nem fizethette. Annak — a maga idejében újnak nevezett — épületének folytatólagos építésére nézve, melynek alapkövét még 1806-ban letette, ebben az időszakban két ízben is felmerült az a kérdés, hogy tekintettel a pénztár nagy fogyatékoságára az építkezés ne halasztassék-e el boldogabb időkre.² Erre az épületre ezúttal röviden csak annyit jegyzek meg, hogy annak felemelése csak negyven esztendei keserves küzdelem után nyerhetett befejezést s elmondhatni róla, hogy azt is a haza területén lakó hitsorsosok, az egyházak, egyházmegyék és egyházkerületek hozták és rakták össze pénzben és mindennemű épületanyagban összegyűjtött

¹ 1811. július 16-tól kezdődően Sárospatakon tartott egyházkerületi közgyűlés jegyzőkönyvének 99. (47.) sz. jkvi határozata.

² 1811. május hó 1—2-án, Ongán tartott egyházkerületi közgyűlés 49. sz., 1811 július hó 16-ától Sárospatakon tartott közgyűlés 76. (49.), 1812 október 11—12-én Putnokon tartott közgyűlés 121. sz. jkvi határozata.

»magok szabad áldozatával«. A főiskola különben, az erre szükséges költség hiányában, a maga meglevő, régebbi, szűk és elavult épületeit sem tarthatta jókarban, sőt ezek némelyike már-már összeomlással is fenyegetett s a tanári lakások is, melyek legnagyobb részének szintén a főiskola volt a tulajdonosa, felette elhanyagolt állapotban voltak. Daczára aztán az egyházkerület és az előljáróság idevonatkozó többrendbeli határozatának,² a tantermek egy része is a legtöbbször, főleg pedig téli időben, teljesen használhatatlan állapotban volt, mert vagy pad, vagy ablak, vagy kályha nélkül szűkölködött. S bárha 1810-ben arra a panaszra, hogy *»az auditoriumok fűtés és nagy részint ablak nélkül lévén, az ifjúság sokat szenvedne«*, az egyházkerület határozatilag kimondta, hogy a tantermek valamennyien szereltesenek fel ablakokkal és kályhákkal és szükség esetén fűtessenek is,³ mindazonáltal még évek multával is azt kellett hallania az egyházkerületi közgyűlésnek, hogy *»tetemes panaszok vannak az iránt, hogy sok classisokban a gyermekek a fűtés elmulatása miatt igen sok sanyarúságot szenvedtek légyen s egészségük is kockáztatott volna, azonban a classisok is sokképen pusztíthatnának«*.⁴ Az egyházkerület e panaszok következtében végre is intézményesen gondoskodott a tantermek fűtéséről és gondozásáról azzal a határozatával, hogy erre a célra mindegyik tanuló évenként 30 krt tartozik fizetni, mely összeget azonban a főiskolai senior *»felelet terhe alatt más végre fordítani teljességgel ne bátorkodjon«*.⁵

A sárospataki főiskola e nehéz helyzetében, fenntartó hatósága : a tiszáninneri ref. egyházkerület útján, a protestáns áldozatkészséghez, ehhez az eddigelé kiapadhatatlannak bizonyult segélyforráshoz fordult. Az 1811-ik esztendő július havában Sárospatakon tartott egyházkerületi közgyűlés felhívta elsősorban is a kerületbeli egyházmegyéket, hogy kebelükből világi és egyházi tagokból álló bizottságokat alakítsanak, a melyek keressék fel az egyes egyházakat és a tehetősebb egyháztagokat s bírják rá az anyagiakkal küzködő sárospataki főiskola javára valamelyes pénzáldozatra, minthogy a főiskolát, az adott viszonyok között, ismételten is csak a hívek áldozatkészsége mentheti

¹ 1808. április 21—22-én Bööcsön tartott egyházkerületi közgyűlés 11. (149.) sz. jkvi határozata. Főiskolai és egyházkerületi levéltár 13235. sz. o.

² 1810 július 16-tól Sárospatakon tartott egyházkerületi közgyűlés utolsó, szám nélküli határozata.

³ 1815 július 5-től tartott egyházkerületi küldöttségi ülés jegyzőkönyvének 22. sz. határozata.

⁴ 1815 július 10-től kezdődőleg Sárospatakon tartott egyházkerületi közgyűlés 140. sz. jkvi határozata.

meg a végleges tönkrementéstől. Jelentsék ki a bizottságok a jeltévők elött egyébként azt is, hogy a főiskola kedvesen veszi, ha a pénzázdozat mellett egyúttal naturálékát is ajánlanak fel a főiskolának, vagy ha a jótékonyaságot csak naturálék alakjában gyakorolják is. Hogy emellett a supplicatiók is mennél gazdagabb eredménnyel végzödjenek, ennek érdekében maga a kerület kereste meg a másik három magyarországi ref. egyházkerületet s a rector-professor útján is megkerestette a kerületbeli egyházak lelkeszeit.¹

Az egyházkerület e mozgalmának, az országosan nehéz viszonyok között is, már megindítása első évében — de könnyen érthető okból főképen csak ebben — megvolt a maga jótékony hatása, mi elsősorban az aratási és a szüreti supplicatiónak, a megelőző és az utána következő évekéhez viszonyítva, bővebb eredményében nyilatkozott meg. Míg ugyanis 1810-ben a két supplicatio 5257 rírtot jövedelmezett, addig az 1811-iki 8513-at s már az 1812-iki is csak 2698-at. Az egyházkerület e segítő actiójának hatása Sárospatakon különösen a főiskola bormérésének 1811. évi jövedelmén látszott meg szembeötlőn ; ennek eredménye volt u. i. az, hogy a vini praebitorok által ebben az esztendőben a főiskola pénztárába beszolgáltatott összeg (15.352 rírt) a megelőző és az utána következő esztendőbelit (7899 3385) aránytalanul fölülmultha. Érezhető volt aztán a mozgalom sikere a főiskola javára tőkében felajánlott adományokban és alapítványokban is, mert míg 1810-ben a senior 6706 rírtól számol el mint »kegyes alapítványok« és »fundatiók« címén befolyt összegről, addig 1811-ben 7274-ről s 1812-ben 25.933-ról.² Annak a sajátságos jelenségnek magyarázata, hogy a főiskola — daczára a nagy devaluationnak — 1811-től fogva folyton növekedő kamatjövedelemről számol el (3385, 5163, 7207 rírt) nyilván abban van, hogy a főiskola a maga kihelyezett tőkéinek még a devaluation előtti értéke alapján számította és szedte be a kamatokat s a kölcsönvevők, legtöbbnyire hitfelekezetéhez tartozó egyének, zúgolódás nélkül fizették azokat.

Nem lenne a főiskola anyagi állapotának képe erről az időszakról teljes, ha az elmondottak után még nem emlitenők, hogy az egyházkerület e mozgalmának eredménye alig lendített észrevehetően valamit a főiskolának vagyoni alapjában romlásnak indult sorsán. Már az 1815-ik esztendőről szóló hivatalos egyházkerületi tudósítás szerint a főiskola pénztára újból oly nehéz

¹ 1811 július hó 16-tól Sárospatakon tartott egyházkerületi közgyűlés 100. sz. jkvi határozata.

² Seniori naplók és tisztikönyvek ezekről az évekről.

viszonyok közé jutott, hogy csak a köznapi szükségletek (szőlőmunkák, napszámok) kielégítésére is képtelen. És a rector-professor ama jelentése szerint, melyet ez év július havában, a tanév végi vizsgálatok alkalmával, Sárospatakra egybegyűlt *egyházkerületi deputatio* (az egyházkerület kormányzószerve) elé terjesztett, oly szomorúan igaz ez a tudósítás, hogy a főiskola a szőlőmunkákat meg se kezdhette volna s az új épület régóta szünetelő építése se haladhatott volna tovább, ha *Lónyay Gábor* főgondnok az előbbi célra 300 s az utóbbira 1000 rfrnyi kamat nélküli kölcsönt nem bocsátott volna a főiskola rendelkezésére. A deputatio tagjait a főiskola e siralmas állapotának rajza annyira megindította, hogy *Lónyay Gábor* újból 500, *Vay Gábor* szintén 500 és *Szathmáry Király Pál* 100 rfrnyi kamatmentes kölcsönt ajánlott fel a főiskolának s a küldöttség felkérte egyúttal elnökét, hogy »több summákat is a szent végre még az examen alatt megjelenő jóltéví uraktól kiszerezni méltóztasson«.¹

Az egyházkerületi küldöttség különben, melynek hivatásánál fogva javaslatot is kellett adnia az egyházkerületi közgyűlésnek a főiskola megromlott anyagi állapotának orvoslására, gondos elbírálás alá vette ez alkalommal a főiskola minden jövedelmi forrását, a tőkepénzek jövedelmétől kezdve egészen a plagaváltság címén a pénztárba befolyó összegig² (mely utóbbiról a főiskola önként lemondott) s előterjesztésében egész sorát a javaslatoknak juttatta az egyházkerületi közgyűlés elé, a melyeknek megvalósításától a főiskola jövedelmének emelkedését s kiadásainak csökkenését remélte. A főiskola válságos anyagi állapotának fellendítésére nézve végeredményében ez a bizottság sem láthatott más módot, mint újból azt az ősi gyakorlatot, hogy kerestessenek meg a hívek és a jóltévík, hogy »szabados, de a mennyire kinek-kinek körülállásai megengedik, a szükség nagyságához és a tárgy nemes voltaához szabott adakozásaik által oskolánkat mostani nyomorult állapotjából felemelni s ez által is nemzetünk palléroztatását s vallásunk virágzását eszközölni méltóztassanak«. És idevonatkozó javaslatában az egyházkerületi deputatio egy-egy tekintélyes és a közélet terén működő világi férfi elnökeite alatt, számszerint 22, bizottság kiküldését hozta javaslatba, ezúttal is azzal a feladattal, hogy ezek a bizottságok Magyarországot Erdélylyel egyetemben bejárván, segédelmet gyűjtsenek a főiskola felemelésére és megmentésére.³

¹ Ugyanazon jegyzőkönyv 14. sz. határozata.

² Az egyházkerületi deputatióknak 1815 július 5-től tartott ülése jegyzőkönyvének 2. sz. határozata.

³ Ugyanazon jegyzőkönyv 39. sz. határozata.

Az egyházkerületi közgyűlés a deputatio javaslatát minden vonatkozásában jó reménységgel magáévá tette s a bizottságokat azok értelmében állapította meg. Jártak legyen el azonban a bizottságok a magok nagyjelentőségű feladata teljesítésében akármilyen lelkes buzgósággal, a történetek tanúbizonysága szerint, kiküldetésük a főiskola sorsára nézve nem járhatott s tényleg nem is járt azzal az eredménnyel, a melyet az egyházkerület és a főiskola is várt tőle. A két supplicatio eredménye, az 1815-iki-hez képest, elég szépen megnövekedett, de a pénztári kamat-bevételben ezzel szemben határozott visszaesés állapítható meg s így a főiskola ezek után is a maga culturalis hivatása teljesítésében az anyagiak terén csak tengődött. Iskolatörténeti szempontból legfontosabb még az egyházkerületnek — a tanügyi deputatio idevonatkozó javaslatán alapuló — az a határozata, a melyben kimondta, hogy sok szempontból is szükségesnek látja, hogy a deákoknak újból kenyér adassék, minthogy részükre a cipőosztást még 1798-ban beszüntették.¹ Míg azonban a deputatio abból a célból, hogy »a kenyér adása a here-embereknek szaporodására alkalmatosságot ne szolgáltatson«, szükségesnek látta, hogy a secundába esett deákoktól e jótétemény megtagadtassék és hogy a censurák ezentúl »nagyobb solemnitással« menjenek véghez,² addig az egyházkerület véleménye szerint a secundás deákoktól csak abban az esetben vonassék meg az életadás, ha egyúttal erkölcsre nézve is második classisúak.³

Tévedne azonban, a ki azt hinné, hogy a sárospataki főiskolának ilyen megpróbáltatása az ő élete folyamán csak kivétel-számba megy. Ennek a tanintézetnek jogát a maga létehez és fennmaradásához nem egyszer kellett, élet-halálra menő küzdelmével is, megbizonyítania és kivívnia. Az ő eddigi nehéz pályafutásában nemcsak a hittestvérek kiapadhatatlan jóakarátát, hanem a gondviselés védelmező kegyelmét is láthatjuk.

* * *

A sárospataki főiskolának a fentiekben megismertetett anyagi állapota kizárta annak a lehetőségét, hogy tanárait, állásuknak még csak akkori tekintélyéhez s az akkori megélhetési viszonyokhoz képest is méltóképen díjazhatta volna. Az akkori pataki tanár illetménye u. i. alig ért fel egy közepes nagyságú lelkeszség jövedelmével. Az 1804-ik esztendőben egy pataki

¹ Szombathi János : *Historia scholae seu collegii Sárospatakensis* 256. l.

² Ugyanazon jegyzőkönyv 17., 18., 19. sz. határozata.

³ 1815 július 10—14. Sárospatakon tartott egyházkerületi közgyűlés 131., (18, 19) sz. határozata.

collegiumi rendes (a mai értelemben akadémiai) tanár illetménye, az akkori seniori napló és tisztkönyv szerint a következőkből állott: készpénzben 408, fadeputatumban 28, gyertyapénzben 1680, egy rizsma papír értékében 6, egy font spanyolviasz árában 180 magyar forintból,¹ továbbá 2 szekér szénából, 2 mázsa sóból, 5 gönczi hordó (136 literes) borból, 5 köböl búzából, 20 köböl rozsból és szabad lakásból. Belátta azonban az egyházkerület, hogy ez a fizetés korántsem elégséges a tanári állások méltó díjazására s *Vay József* főgondnok javaslatára a rendes tanári fizetéseket még ebben az évben — addig is, míg azokat a debreczeni collegium tanárainak fizetésével egyenlővé tehetné — 100—100 vfrttal feljebb emelte, azzal a világos feltétellel azonban, hogy a tanárok e többlet fejében rendes heti óraszámukon felül még egy-két ismétlő órát tartoznak adni.² Minthogy aztán az a felhívás, melyet az egyházkerület a megelőző esztendőben a tehetősebb hitsorsosokhoz abból a célból intézett, hogy a collegiumi rendes professorok fizetésének emelésére tehetségükhöz képest hozzanak áldozatot, eléggé kedvező eredménnyel végződött, az egyházkerületi közgyűlés 1805-ben a rendes professorok fizetését 600 vonás forintban állapította meg, ezúttal oly móddal, hogy meghagyván az 5 hordó borból, 25 köböl életneműből és 2 szekér szénából álló természetbeni deputatumot, minden más egyéb aprólékos fizetésbeli járulékokat megszüntette.³ Igen valószínű, hogy ennek a gyors egymásutánban következett kétrendbeli fizetésemelésnek erős indító okát képezte az a sajnálatos eset is, melyben a collegiumnak két jőnevű tanára, a gyári okokból, ez év elején igen súlyosan compromittálta magát.⁴

Méltányolván aztán az egyházkerület a pataki tanári kar hűséges szolgálatát, de egyúttal gondoskodni óhajtván a tanárok fizetésének újabbi méltányos rendezéséről is, rövid idő multán azzal a felhívással fordult az egyházmegyékhez, hogy a közvélemény hangulatából állapítsák meg, hogy a közönség körében nem találkozónék-e nagyobb ellenzéssel az a gondolat, hogy a togatus és nem togatus deákok tandíjának felemeléséből származó jövedelemszaporulatból a rendes professorok fizetése újból javíthatnék. Sajnos, a kerületbeli egyházmegyéknek 1809-ben csak-

¹ A magyar forint = 100 denár = 70 fillér; 1 vonás forint = 102 denár = 71'4 fillér.

² 1804. július 16-tól Sárospatakon tartott egyházkerületi közgyűlés 65. sz. jkvi határozata.

³ 1805 július 15-től kezdődőleg Sárospatakon tartott egyházkerületi közgyűlés 102. sz. jkvi határozata.

⁴ L. Ellend József: Barczafalvi Szabó Dávid esete. Protestáns Szemle 1906. évfolyam.

nem teljes egyértelműséggel azt kellett felelniök a felvetett kérdésre, hogy az egyházkerület közönségének, a nagy drágaság és a nehéz megélhetési viszonyok miatt, nem állhat ezúttal módjában a főiskola érdekében való újabbi áldozathozatal.¹

Ebben az állapotban találta a pataki tanárok fizetési viszonyait a devalvációról híres 1811-iki esztendő. A tanári munka iránt méltányosan gondolkozó egyházkerület a pénzválság alkalmából azt a nobilis határozatot hozta, hogy a professorok akként vegyék ezentúl a fizetésüket váltó-czédulákban, mint a devalváció előtt vették bankókban.²

Az elmondottak szerint egy évszázaddal ezelőtt, az 1813-ik esztendőben egy pataki collegiumi rendes tanár fizetése a következőkből állott: 610 rírt készpénzből, 5 gönczi hordónyi borból, 5 köből búzából, 20 köből gabonából, 2 szekér szénából és természetbeni lakásból; a humaniorum professoroké (gymnasiumi tanárok) pedig 450 rírt készpénzből, 2 hordó borból, 2 köből búzából, 10 köből gabonából és szabad lakásból, vagy lakáspénzből.³ A pataki tanároknak ez a járandósága azonban ebben az időben még csak megközelítőleg sem lehetett elegendő az ő tisztességes megélhetésükre. A múlt század első évtizedében u. i. a gazdasági és az életárák a maiakkal méltán versenyeztek s különben is állandó és általános volt a panasz a nyomasztólag ható nagy drágasággal szemben. Ez az amúgy is nehéz állapot aztán csaknem a hihetelenség határáig fokozódott a múlt század második évtizedének elején bekövetkezett pénzcrisis s az annak nyomában járó gazdasági válság által. Az 1811-ik év végén egy köből búza ára 60—70, egy köből zabé 24, egy mázsa sóé 27, egy gönczi hordónyi könnyebb boré 70—80, a nehezebbé 120 rírtra rúgott fel.⁴ Az 1812-ik esztendő után enyhültek ugyan e nehéz árviszonyok, de még akkor is aránytalanul felette állottak a normalis gazdasági élet ártételein.

Igen megnehezítette a pataki tanárok állapotát ezek mellett az a körülmény is, hogy fizetésükhöz, a melyet amúgy is utólagos negyedévi részletekben kaptak, a főiskola pénztárának csaknem állandó üressége miatt igen nagy nehézséggel és állandó késelelemmel juthattak. 1810-ben a főiskola a tanárok illetményében,

¹ Főiskolai és egyházkerületi levéltár A. XXXIV., 13066., 13069., 13084., 13097., 13237. sz. okmányok, az egyházmegyéek jelentései az egyházkerületnek.

² 1812 július 13-tól kezdődően Sárospatakon tartott egyházkerületi közgyűlés jkvének 84. sz. határozata; főiskolai és egyházkerületi levéltár A. XXXVII. 15087. sz. o.

³ A sárospataki ref. collegium professori fizetésekről való recognitionális könyv 1805—1815-ig.

⁴ Seniori napló és tisztii könyv ebből az időszakból.

november haváig, 1170 rírttal, 17 köből búzával, 25 köből gabonával és 17 hordónyi borral maradt hátralékban.¹ Legsajnálattaméltóbb volt azonban a pataki tanárok sorsa a mult század második évtizedének közepén. 1814 október havában csüggedt lélekkel írja le *Vay József* főgondnok az egyházkerületi közgyűlés előtt »a collegium mostani felettébb szűkös állapotját, mely szerint annak sem pénze, sem életje teljességgel nem lévén, a professorok salláriumi és deputátumai teljességgel nem fizetnek. Azért is igen szükséges volna, *nehogy collegiumunk széjjel oszoljon*, mindezek végett tanácskozni«. Az egyházkerületi közgyűlés az adott nehéz helyzetben sem tehetett más egyebet, mint a rector-professor által kéregető deákokat küldetett a főiskolának Bereg, Szabolcs, Szatmár megyében, a Nagykúnságban és a Hajdu-városokban lakó patronusaihoz, hogy a professorok deputátumainak kiszolgáltatására életneműeket gyűjtsenek össze. Készpénzbeli hátralékjuk kifizetésére pedig — azzal az indoklással, hogy a »professor urak fizetésük hátramaradása miatt *már tovább ne szenvedjenek*« — *Lónyay Gábor*, ez évben választott társgondnok 3000 rírtból álló, kamatnélküli kölcsönt adott a főiskolának.² Ez év közepéig a főiskola a tanárok illetményében 3324 rírttal, 30 köből búzával és 41 köből gabonával volt hátralékban.³ Ugyanez a szomorú actus megismétlődött a következő évi nyári közgyűlésen is,⁴ mikor a főiskola főként naturálékban maradt nagy hátralékban a tanároknak.⁵ Mi sem mutatja egyébiránt megkapóbban ebben az időben a collegiumi pénztár súlyos állapotát, mint az, hogy *Kövy Sándor* jogtanár özvegye 1830 rírtos követelését, férjének bentmaradt fizetésében s a főiskolának vele szemben fennállott másféle tartozásában, férje halála után csak öt év múlva kaphatta meg a főiskolától.⁶

A főiskolának e nehéz viszonyai között csak egészen természetes volt az a gyakori, az iskola szempontjából azonban igen sajnálatos jelenség, hogy még a felsőbb tudományok akadémiai professorai is, mihelyt arra alkalom nyílhatott, tanári hivatalaikat a papi állással cserélték fel, mely már akkor is nyugodtabb és kisebb anyagi küzdelemmel járó megélhetést biztosított. *Sípos Pál*, ebben az időszakban a matematikának és a physikának

¹ Főiskolai és egyházkerületi levéltár A. XXXV. 13640. sz. o.

² 1814 október 9—14-én, Vadászon tartott egyházkerületi közgyűlés 170., 191. sz. jkvi határozata.

³ Főiskolai és egyházkerületi levéltár A. XXXVII. 15088. sz. o.

⁴ 1815 július 10-től kezdve, Sárospatakon tartott egyházkerületi közgyűlés 129. (13, 14) sz. jkvi határozata.

⁵ 1815 október 8—10-én, Szinben tartott egyházkerületi közgyűlés 177. sz. jkvi határozata.

⁶ Főiskolai és egyházkerületi levéltár B. LX. 23942. sz. o.

jónevű collegiumi rendes tanára, kit a berlini egyetem egyik matematikai munkájáért arany éremmel tüntetett ki,¹ tanári munkásságának mindjárt ötödik évében, *Patay János*, szintén collegiumi rendes professor, utóbb a bécsi protestáns theologiai intézetnek tanára, egy esztendei pataki tanári szolgálata után hagyta el tanszékét a papi katedráért. A humaniorum professorok egyike-másika még csak meg sem melegegdetett tanszékén s máris egy-egy parochia csendjébe kíváncszott. *Emödy István* 2, *Kavács István* 3, *Katona Mihály* szintén 2 évi tanárkodás után vállaltak humaniorum professori állásuk helyett papi hivatalt.² *Kádas Lajos*, kit az egyházkerület ilyen professorrá választott, egyszerűen nem fogadta el az állást.³ *Kézy Mózes* humaniorum professor, később collegiumi rendes tanár, azzal a kéréssel fordult az egyházkerülethez, hogy deákok módjára maga is legatióba járhasson.⁴ *Kövy Sándor* jogtanár jelentése szerint az alsóbb gymnasiumi osztályok praeceptor állásaira, nyilván ez állások díjazásának csekély volta miatt, még az újonnan végzett togatus deákok sem akartak pályázni.⁵

Az a nehéz iskolai állapot, hogy a sárospataki főiskolában, a tanári fizetési viszonyok kedvezőtlen volta miatt, még az akadémiái tanárok is örömet cserélték fel tanszékeiket a papi hivatallal — a kerületbeli egyházak és egyházmegyék mellett, a melyekre amúgy is hagyományként szállt át a pataki iskola gyámoltatása — a tehetősebb hitsorsosokat is arra ösztönözte, hogy a főiskoláért való áldozathozatal által is vonzóvá és kíváncsossá tegyék a pataki tanári állásokat az anyagiakban való ellátás szempontjából is. Ez a törekvés nemcsak az iskola iránt való tiszteletben s a tanári hivatás megbecsülésében leli meg a magyarázatát, hanem a maga iskolájáért és vallásáért nemesen hevülő egyházas érzületben és vallásos gondolkodásban is. Ez az érzés hatotta át és ez a gondolkodás vezérelte a többek között *Vay József* főgondnokot és feleségét is, kik 1809-ben 5000 frftból álló alapítványi összeget tettek le azzal a rendelkezésükkel, hogy az kamataival együtt, egyelőre 100 esztendeig növeltessék s akkor

¹ 1810 július 16-tól kezdően Sárospatakon tartott egyházkerületi közgyűlés jkvének 124. sz. határozata.

² Szombathy János: A sárospataki ref. collegium rövid törtérideje 50—54. l. 1810 ápril. 29—30-án, Onodon tartott egyházkerületi közgyűlés 70., 71. sz. jkvi határozata.

³ 1907 július 13-tól fogva Sárospatakon tartott egyházkerületi közgyűlés 59. sz. jkvi határozata.

⁴ 1808 szeptember 25—26-án, Görgön tartott egyházkerületi közgyűlés 201. sz. jkvi határozata.

⁵ Főiskolai és egyházkerületi levéltár A. XXXIV. 13248. sz. o. Kövy Sándor jelentése az egyházkerülethez.

a felnövekedett tőke kamatainak egyrésze annak az elsőrendű iskolai célnak elérésére használtassék fel, hogy a sárospataki főiskolában »a professori hivatal díszét megtartsa, hogy professoraink a praedicatori hivatalra, mint könnyebbre ne kíváncsozzanak.«¹ A következő esztendőben *Ragályi Gedeon* egyházkerületi vicecurator tett szintén 5000 rfrtos alapítványt oly célból, hogy ezzel is biztosíttassék annak lehetősége, hogy a pataki theologiai tanárok nagyobb jövedelmű papságokra ne vágyakozzanak.² Ime, hol legnagyobb a veszély, ott van a gondviselés a legközelebb!

Ellend József.

¹ Főiskolai és egyházkerületi levéltár A. XXXIV. 13301. sz. o. Vay József és felesége alapítólevele.

² Főiskolai és egyházkerületi levéltár A. XXXV. 13476. sz. o. Ragályi Gedeon alapítólevele.

Történeti irodalom.

A főváros egyesítésére vonatkozó okmányok gyűjteménye.

Összeállította *dr. Gárdonyi Albert* székesfővárosi levéltáros.
Bp. : Házi nyomda 1913. XXIV., 616. l.

Ezt az ünnepi és mégis tudományos értékű művet kezünkbe véve, kényszerítő erővel kell hogy eszünkbe jusson Széchenyi, a ki meggyőződéssel és a jövőbe látó képességgel hirdette, hogy »kell valami helynek lenni, a hol az eszmék koncentrálódnak, s azt hiszem azon helynek Buda-Pestnek kell lenni, melyen kívül én e hazában sehol ilyen concentrationalis pontot nem lelek sehol».¹ Valóban Magyarország történetének 1848 után egyik legfontosabb ténye Budapest hatalmas méretű fejlődése, melynek alapján a fővárost egészen napjainkig még több joggal identifikálhatjuk magával az országgal, mint Párist Franciaországgal. A politikai, kulturális és gazdasági jelenségek fonalai ide futnak össze és csaknem túlzás nélkül mondhatjuk, hogy minden iniciativa innen származik, hogy a főváros az ország legjobb erőit felszívja magába és magáévá teszi. Ez a jelenség egészen fiatal keletű, történeti multja alig van. És a milyen érdekes történeti multjában a tipikustól annyira eltérő az a tény, hogy a castrum és civitas egymás mellett élt, ép úgy különös vonzóerőt gyakorolhat ma a sociálpolitikusra és gyakorlati sociológusra az a szinte hihetetlen fejlődés és a benne rejlő vitalitás, mely a három külön autonómiában élő város — Buda, Pest és Óbuda — egyesítésével Budapest székesfővárosának jellemző sajátosságává lett.

És épen az egyesítés ténye választja el a történelmi multat a mai fejlődéstől.

Ennek a ténynek 40. évfordulóját ünnepelte Budapest székesfőváros, melynek közönsége ez alkalommal kiadta az egyesítésre vonatkozó okmányok gyűjteményét. A nagy és méltó munkának elvégzését egyik erre leghivatottabb tisztviselőjére, dr. Gárdonyi Albert egy. magántanárra bízta.

Az okmánygyűjtemény lényegében két részre oszlik, az egyik a bevezető rész: A főváros egyesítésének története, mely

¹ 1842. márcz. 15. Széchenyi István beszédei. Bp. 1887. 215 p.

mintegy resuméje az öt követő második résznek: magának a hatalmas okmánygyűjteménynek. A kitünő összefoglalás nagy vonásokban visszanyúl a török idők megszüntéig. A török hódoltság után Buda és Pest a szab. kir. városoktól alig eltérő és egyenlő kiváltságokat élvezett. Bár II. József Budát tette meg az ország kormányzati fővárosává, a XIX. század első tizedeiben az ország gazdasági és kulturális középpontja mégis Pest volt, a mely 1848-ban az országgyűlés és a ministeriumok Pestre helyezése következtében politikai központtá is lett. És a hol 1849-ben elhagyta, ott folytatta 1867-ben.

Részletesebben foglalkozik azonban szerző mindazzal, a mi magára az egyesítésre vonatkozik. A mi ezt illeti, már az 1849 június 24-i belügyministeri rendelet kimondotta a Láncz-híd megnyitásával kapcsolatban Buda és Pest egyesítését és Óbuda bekebelezését, de a szabadságharc bukásával a terv megvalósítása is elmaradt. A császári kormány néhány lépésének csak annyi jelentősége van, hogy fenntartotta a történeti folytonosságot. Az organikus fejlődés szempontjából annál fontosabb bevezető lépések történtek az alkotmányosság visszaállítása után. A közvetlen adók együttes és ugyanazokra az alapokra fektetett kezelése (1868: XXI. t.-cz. 62. §.), a közös tanfelügyelőségek alá helyezett iskolaügy (1868: XXXVIII. t.-cz. 127. §.) és a legjelentősebb a fővárosi közmunkák tanácsának szervezése (1870: X. t.-cz.) egyformán kiterjedtek Budára és Pestre. A szabad királyi városokról szóló 1848: XXIII. t.-cz. keretei közben mindinkább szűkeknek bizonyultak, főként a rohamosan fejlődő Pestnek, intézkedései elégteleneknek és tökéletleneknek és így szükségessé vált a törvény revíziója, illetőleg új törvény hozása. Az országgyűlés tehát a törvényhatóságok rendezéséről szóló törvényjavaslatot tárgyalván, *Wahrmann Mór és Házmán Ferencz* indítványa alapján utasította a ministeriumot, hogy »Buda és Pest városokkal értekezze e két város beligazgatási egyesítése felett, és ha ez lehető, a két városnak ez alapon leendő közigazgatási egyesítéséről még azon évben törvényjavaslatot terjesztszen elő«. *Tóth Vilmos* belügyminister a két város közéletében résztvevő férfiakból szaktanácskozmányt hívott össze, mely különválasztotta az egyesítés kérdését a rendezéstől. Az 1871 márczius 15-től április 29-ig lefolyt ülésekben az egyesítés kérdésében két párt alakult ki: az ellenzőké, élükön *Szentkirályi Mór* volt pestvárosi főpolgármesterrel és a pártolóké, kiknek szellemi vezetője *Csengery Antal* volt. Szentkirályi érveit — Buda fejlődésképeségének hiánya, Pest színmagyar képviselőtestületét fenyegeti a budai németiség, a többszázados külön törvényhatósági élet megszilárdította a különböző érde-

keket és végül, hogy Pestet terhelné az elmaradt Buda szükségleteinek kielégítése — sorban leczáfolták és a tanácskozások eredményeként a belügyminister 1871. november 9-én benyújtotta a főváros beligazgatásáról szóló törvényjavaslatot, a mely kimondotta az egyesítést, főként azzal indokolván, hogy az országnak központra van szüksége, mely úgy »szellemileg mint anyagilag a részekre ellenállhatatlan vonzóerőt gyakoroljon«. Jellemző, hogy az egyesítést az összes érdekelt törvényhatóságok is ellenezték, főként anyagi okok miatt. Az ellentétek kiegyenlítésének céljából tehát a három város képviselői tanácskozásra gyűltek össze és megegyeztek abban, hogy Óbuda bekebelezése lehetséges, ha az ott még fennálló kir. kisebb haszonvételeket cserébe az életbeléptetendő magasabb házberádóért megszüntetik és hogy az egyesítés esetén a külön vagyonkezelés megszűnik. Így az 1872 : XXXVI. t.-cz. 1. és 2. §-a egy várossá egyesítette Buda, Pest és Óbuda városokat és a Margitszigetet 29.892 holdon 270.476 lakossal.

Ugyanez a törvény valósította meg a főváros *közigazgatási reformját* is. Bárha az 1848 : XXIII. t.-cz. megszüntette a városok középkori közigazgatási szervezetét, a főváros igazgatásának nagy hibái voltak, melyek kiküszöbölésére Gerlóczy Károly 1869-ben a modern közigazgatás elveire alapított törvényjavaslatot készített, melyet a közgyűlés elfogadott ugyan, de a melyből a kormány más szándékai miatt törvény nem lett. A törvényhozás a Wahrmann-indítvány alapján vette kezébe ezt az ügyet is olyképen, hogy az 1870 : XLII. t.-cz. 1. §-a a törvényhatóságok sorából kivette a fővárost és ennek kapcsán a képviselőház utasította a kormányt, hogy a főváros szervezetről külön törvényjavaslatot terjeszsen be. A törvényjavaslat a már említett szaktanácskozmány határozata ellenére elvben kimondotta az egyesítést és átmenetileg megállapította a városok azonos szervezetét. Azonban ettől az 1871 április 25—28-án tartott újabb szaktanácskozmányon tárgyalt törvényjavaslattól rendelkezéseiben és beosztásában különbözött az 1871 nov. 9-én a belügyministertől beterjesztett javaslat. Ennek főbb elvei : »A fővárosi rendőrség egységes szervezettel államosíttatik. A képviselőtestület felerészt a legtöbb adót fizetők választják. A főispánt a belügyminister előterjesztésére a király nevezi ki. A tisztviselőket hatévi megbizatással a képviselőtestület, a személyzet többi részét élethossziglan a tanács választja. A végrehajtás gyorsítása érdekében kerületi előljáróságok szervezetnek.« Az érdekelt törvényhatóságok és az országgyűlési ellenzék demokratikusabb szervezetet óhajtottak, ellenezték a rendőrség államosítását és a főispáni intézményt politikai okokból

és a virilismust a polgári jogegyenlőség nevében. Ez utóbbi pontban el is érték a módosítást, egyébként azonban a javaslat törvénynyé lett. A törvény 134. §-a értelmében alakult meg azután a részletes szervezési munkálatok elvégzésére a három város képviselőiből alakított nevezetes *harmincznégyes bizottság*, melynek négy albizottsága és ezek közül különösen a személyzeti ügyekkel foglalkozó albizottság állapította meg a közigazgatás részletes szervezetét, mely alapja a mainak is.

Az okmánygyűjtemény lehetővé teszi, hogy annak a nagy munkának, a mely kiemelte a három várost a középkori particularismusból és egymással cooperáló modern egységes világvárossá való fejlődését lehetővé tette, minden, csak némileg fontos mozzanatát is lépésről-lépésre követhessük, úgy a hogy az organikus és chronológikusan fejlődött. Gárdonyi Albert dr. felhasználta erre első sorban a fővárosi levéltárban őrzött, de ott külön csoportokat alkotó pest- és budavárosi levéltárak, továbbá a közgyűlési jegyzőkönyvek és a harmincznégyes bizottság eddig nagyrészt kiadatlan és így nehezen hozzáférhető anyagát. Az egyes okmányok elején azok rövid kivonatát, végén feltalálásuk helyét közli és az egészet tájékoztató chronológikus tartalommutató előzi meg, végül rövid tárgymutató fejezi be.

Eltéktelve jelentőségétől a fővárosra, a magyar történetirodalomban és tudományban is megvan ennek a gyűjteménynek a jelentősége. Egyrészt megnyugvással gondolhat a tudományos világ arra, hogy első municipiumunk még mindig hiányzó teljes és a modern történettudomány elveinek megfelelő története nem lesz sokáig utopistikus gondolat. A másik, még fontosabb, az, hogy a magyar historikusok érdeklődését kell, hogy ráfordítsa a történelem egyik eddig — ha nem is elhanyagolt, de nem jelentőségéhez mérten művelt ágára, a magyar városok történelmének részletes, első sorban gazdaság- és kulturtörténeti feldolgozására, a törvényhatósági és városi levéltárak nagyértékű, elrejtett és az individualitás veszedelmének kitett oklevéltanyagának tervszerű megmentésére is, a mint erre most alkalmat adott a főváros közönsége és példát Gárdonyi Albert dr.-nak a kiadásban követett eljárása és módszere.

Niklai Péter.

Ferdinand Chalandon : Les Comnène. Études sur l'empire byzantin au XIe et au XIIe siècles. II. Jean II. Comnène (1118—1143) Manuel I. Comnène (1143—1180). Paris. Librairie Alphonse Picard et fils. 1912. 8° LXIII + 709. 1.

Az a hatalmas mű, melyet most két éve adott ki Chalandon, sok tekintetben önálló, önmagában befejezett munka, bár ő maga

nem annak szánta. A byzanci történelem egyik legérdekesebb korszakát, a Komnenosok történetét dolgozza fel a szerző, s az első kötet, Alexios Komnenos története után ¹ 12 évre jelent meg ez a mű második kötet gyanánt. A szerzőnek elég sok idő állott rendelkezésére ahhoz, hogy nagyon mélyreható tanulmányokat végezhesen,² de ez aztán meg is látszik munkáján, mely egyike a legtökéletesebb monographiáknak, melyeket valaha a bizánczi történelemről írtak.

Bevezetésképen a forrásokat ismerteti és bírálja a szerző, a legislatív emlékeket, okleveleket és krónikákat, ismerteti röviden a magyar forrásokat is, nevezetesen a bécsi és budai krónikát, valamint Műgelni Henrikét (melyet szerintem nem érdemesít kellő figyelemre), s a szépirodalmi emlékek adatainak rövid méltatása után áttér magára a tárgyra. Ott kezdi művét, a hol az első kötetet elhagyta: Alexios halálával és Joannes trónra lépésével.

Alexios megállította ellenségeit előrehaladásukban, fia már a birodalom területi épségének helyreállítására gondolt. Nyugaton kevésbbé volt elfoglalva egyelőre, tekintettel a normann államban kitört zavarokra, s így figyelmét teljesen a keleti politikára irányíthatta. Már első hadjáratai is Kis-Ázsia muzulmánjai ellen irányultak s ha a szerb és magyar ügyek egy időre le is kötötték figyelmét, 1130-tól kezdve ismét Kis-Ázsiában találjuk, hol kihasználva a hatalmas danichmendita fejedelem, Gházi halálát, diadalmasan nyomul előre kitűzött célja: a latin fejedelemségek meghódítása felé. Politikája, a mennyiben Bizancz hatalmát és tekintélyét biztosította keleten, most teljes sikert aratott. Imad ed din Zengi mosszuli atabéggel szemben csak az ő egyénisége önthetett még bizalmat a keleti latin államokba, s Rajmond, Antiochia fejedelme kénytelen volt elismerni souserainjének. Joannes a legnemesebb szándékokkal sietett tényleg a latinok segítségére, s csak ezek nemtörődömségének és rosszakaratának láttára változtatta meg tervét: nem a latinok szövetségében kell harcolni a muzulmánok ellen, hanem Antiochia és Edessa elfoglalása után kell fellépni teljes súllyal a török emirek ellen. Hatalmas egyénisége talán biztosította volna is ezen politika sikerét, ha szerencsétlenségre a nyugati ügyek le nem kötik figyelmét. A normann királyság decadentiája jó 15 évig békén hagyta a birodalmat, de II. Rogerius újból fenyegetőleg lép fel, s ezen veszély elhárítására kénytelen Joannes szövevényes nyu-

¹ Essai sur le règne d'Alexis Ier Comnène (1081—1118). 1900.

² Erről tanuskodik 1907-ben megjelent hatalmas két kötetes műve: »Historie de la domination normande en Italie et en Sicile«.

gati politikába bocsátkozni. A normannok nemcsak a tengeri uralomra emeltek igényt, hanem a keleti latin államokra is, ellenük kénytelen a basileus a német császárral lehetőleg jó viszonyba lépni, ezért jegyezteti el fiával Sulzbachi Bertát s ezért kell az itáliai nagy kereskedő városok, Velence, Genova Pisa jóakarátát biztosítani.

Utolsó hadjárata méltó befejezése talán kevésbé ragyogó, de nagyon eredményes pályafutásának. Antiochiát követelte régebbi szerződések (1108, 1137) alapján, ezt a várost akarta a latin államok elleni operációjának basisává tenni; felszólítása eredménytelen maradt, s hadjárata készültében érte utól a halál Ciliciában.

Joannes par excellence katona-császár volt, de a mellett az ő és nejének, a magyar Irénének befolyása alatt az udvar magas erkölcsi nivón állott minden tekintetben. Erről a piedestálról azonban csakhamar leszállította Joannes fia és utóda, Manuel. Ez utóbbi mindenestre érdekesen összetett jellem volt: szenvedélyes katona, eltelve a nyugati lovag-kalandor szellem imádatával, de nem nagy hadvezér, inkább kitűnő politikus és intrikus. Erkölcsi tekintetben maga is szenvedélyes volt, udvara fényűző és erkölcstelen, külső fénytől ragyogó, de összetörve a corruptiótól, képmutató, tartalom nélkül.

Uralkodása elején Manuel folytatta atyja politikáját, mely a latin és muzulmán fejedelmek ellen irányult. Nyugat felé megpróbált a normannokhoz közeledni, mikor nem sikerült, szorosabbra fűzte a viszonyt Németországgal, elvette Sulzbachi Bertát. A második keresztes hadjárat csaknem tönkretette eddigi fázisainak minden eredményét. Pedig Manuel loyálisan viselkedett a keresztesekkel szemben, a mit tett és kívánt, az észszerű és jogos volt, mert nyakán volt a normann veszély, s egyik király sem segítette meg.

Aztán egy-két évre lekötik ugyan a magyar és a szerb ügyek, de Korfu visszafoglalásától kezdve már hatalmas fejlődést vehetünk észre politikájában. Már ekkor felmerült lelkében a birodalom volt provinciáinak visszafoglalására irányuló törekvés. Rogerius tudta ezt s elkövetett mindent Konrád megnyerésére, de sikertelenül. Ez utóbbi halála és Frigyes trónralépte nagy veszélytől szabadította meg a normann birodalmat.

Barbarossával szemben elejétől fogva egy nagy elvi ellentét állotta útját a két császár jó viszonyának: a német császár Byzanc esetleges itáliai foglalásaiban a saját császári méltóságának megsértését látta. Manuel tudta, hogy ilyen constellatio mellett csak egy hatalmas szövetséges szentesítheti terveit: a pápaság. Tényleg 1155-től kezdve mindig a pápa mellett

foglalt állást a császárral szemben, s a két utóbbi hatalom antagónizmusa idején felmerül lelkében, mint a pápaság védőjének, a világcsászárság, a császárságok egységesítésének gondolata, melyekhez az egyházi unio egyengetné az utat. Ez magyarázza meg óriási pénzáldozattal viselt itáliai hadjáratait, ez a magyar politikájának egyes irányait s végül a birodalom keleti tartományainak teljes elhanyagolását, hol Kilids Arslan hatalmas birodalmat centralizált.

Manuel világuralmi tervei meghiusultak a pápa ellenállásán, ki belátta ezeknek a törekvéseknek lehetetlen voltát de azért a basileus csak lenyűgöztetett egy ideig nyugaton, hogy annál nagyobb súllyal léphessen fel a törökök ellen. Itt érte utólag a nagy kiábrándulás: Myriokephalonnál megsemmisült a serege s ennek reorganizálása lehetetlen volt, mert nyugati politikája kimerítette a birodalmát. Már ekkor elbukott a birodalom, hogy halála után még 20 évig fennállott, azt csak Manuel hatalmas egyéniségének hatása magyarázza meg.

Chalandon óriási tanulmányokat végzett művéhez, minden irányban tanulmányozta a két nagy basileus politikáját s ennek köszönhető, hogy főleg Joannes magyar politikáját olyan kitűnően megértette, mint eddig senki sem. Álmos barátságos fogadtatása a bizanci udvarnál ugyanolyan okra vezethető vissza, mint később II. Lászlóé és IV. Istváné: a bizanci birodalom bizonyos igényeket emelt Magyarországgal szemben, másrészt sok tekintetben rá volt utalva ez utóbbi nemzet semlegességére vagy barátságára, s ennek elérésére legbiztosabb politika egy barátságos uralkodónak a magyar trónra ültetése volt. A fő ütközőpont a két birodalom között a Szerémség s talán főleg Dalmácia. Ezekre a területekre igényt emelt Manuel, s magyar politikájának fő célja megszerzésük lett. Eddig Byzanc volt az egyedüli délszláv nagyhatalom. Horvátország meghódítása óta szemben találta magát Magyarországot, s már a szerb felkelésekben meg is látsozott ezen új alakulás hatása. II. Géza alatt ezekhez az okokhoz még újak járultak: Manuel az orosz politikában a magyar király ellenlábasa, Vladimirko érdekeinek védője lett. Végül a magyar trónkövetelők befogadása s a két császár időleges, Magyarországot megsemmisítéssel fenyegető szövetsége méltán aggasztotta Gézát és utódát. Így Chalandon szerint Magyarország görög vazallusállammá tételét aligha tartotta fontosnak Manuel, mint eddig hitték, hiszen valószínűleg tisztában volt a nehézségekkel, hanem területet akart visszavenni, melyre igényt tartott és a melyre szüksége volt.

Ennyiben ismertethetjük Chalandon felfogását fővonásokban, s élesesű és alapos véleményén azok a hibák, melyek a

magyar vonatkozású részletekbe becsúsztak, legkevesebbet sem változtathatnak; így hogy Álmost Horvátország »királyának« teszi meg (54. l.), II. István szerint 1114-től fogva uralkodott, s 1162. jan. 14-én hal meg II. László stb. Ezek a hiányok és hibák mind egy közös okra vezethetők vissza: a szerző nem tud magyarul, nem ismeri az új magyar irodalmat s kénytelen Sayousra, Fesslerre, Rambaudra támaszkodni.

Ha tekintetbe vesszük Chalandon kiváló írói tulajdonságait, egyszerű, könnyed stílusát, nagy jellemző erővel felruházott leírásait (l. mindjárt a mű kezdetén Alexios halálának és Joannes trónrajutásának elbeszélését, a két császár jellemzését stb.), nagyarányú ismereteit és széles látókörét, mellyel az anyagot egészében és részleteiben uralja, igazán türelmetlenül várhatjuk az utolsó kötet megjelenését, mely a Komnenos-dinasztia bukásának előadása mellett a byzanci birodalomnak fejlődése ezen phasisában tökéletes képét fogja megrajzolni. **Miskolczy Gyula.**

Dr. Erdélyi László: Az egyházi vagyon eredete és jellege Magyarországon. Budapest, 1913. (VI. és 55. l.)

Dr. Erdélyi László kolozsvári egyetemi tanár e czímen külön kiadásban nyújtja a »Magyar Kulturában« megjelent cikksorozatát.

Rövid bevezetés után az egyházi vagyon eredetére nézve a keresztény Nyugat-Európában két főforrást különböztet meg. Az egyik a vallásos adományokból és végrendeleti hagyatékokból eredő egyházi vagyon. Ennek forrása rendszerint az adakozó vallásos felfogása. Midőn ugyanis templomok, kolostorok, lelkeszi állomások és egyéb egyházi intézmények alapításáról, fenntartásáról és nagyobbításáról gondoskodott az adományozó, ezzel, mint azt rendszerint maga az alapítólevél szövege is világosan mutatja, Isten dicsőségét, a szentek tiszteletét, saját és embertársai lelki üdvösségét, stb. egyszóval a vallási kegyeletet akarta előmozdítani. Ezen vallási célhoz csak egész mellékesen járult a vele nagyon rokon művelődés, iskolafenntartás, vagy hasonló érdeke, valamint szükség esetén a kegyúr és családja anyagi támogatása. (3—5. lap.) A második forrás, melyből Nyugat-Európában egyházi kézen levő vagyon eredt, a hűbérrendszer: valamely egyházi személy vagy intézmény nem, mint fentebbi esetben, ajándék gyanánt kapja az illető birtokot, hanem csak bizonyos, bár sokszor nagyon messzemenő haszonélvezetre. Azonban ezzel szemben fegyveres támogatásra köteles a hűbérbirtok adományozója érdekében. E két, egészen eltérő eredetű egyházi birtok összekeverése és összetévesztése nagyban elősegítette azt,

hogy nemcsak a hűbértokot, hanem a vallásos adakozásból származott egyházi vagyont is sok helyütt egyformán foglalta le a secularisáló államhatalom (5—8. l.).

Magyarországon a hűbérrendszer csak nagyon megkésve honosodott meg és nem is tudott mélyebb gyökeret verni. A magánjogi hűbériség Kálmán törvényeiben 1100 körül jelentkezik először, ekkor is csak mint egészen muló tünemény. A tatárjárás után, az utolsó Árpádok és az Anjouk alatt ismét felmerülő ily irányú törekvések is csak Nagy Lajos alatt, 1351-ben emelkednek törvényerőre, minek következtében a fiúörökös nélkül maradt birtokos szabad rendelkező joga a királyi kincstár javára megszűnik. Közjogi hűbériség létesítése pedig egyáltalában nem sikerült Magyarországon. Legfeljebb az örökös főispáni cím emlékeztetett rá. A magyar egyházi vagyon zöme már a feudalismus erősebb jelentkezése, azaz a XIII. század vége előtt megvolt. Hogy a magyar egyházi vagyon vallásos adományokon alapszik, nem pedig hűbériségen, az világos egyrészt magukból az egyes fennmaradt alapítólevelekből (8—15. l.), másrészt az egykorú magyar törvények egyházvagyonjogi részeiből, kezdve Szent István törvényeivel. Kálmán muló hűbérjogi kísérletéből és néhány más hasonló későbbi törvényből pedig csak az következik az egyházi vagyonra nézve, hogy a birtokok bizonyos nemét csak királyi jóváhagyással lehetett egyházi czélokra adományozni (15—39. l.).

Mikor a magyar főpapi birtokban feudalis jelleget keresnek, hivatkoznak azon esetekre, midőn főpapjaink örökös főispánok voltak. Az első eset az esztergomi érseké 1270 körül. A második a veszprémi püspöké 1313 óta. A kalocsai érsek, a győri és váradi püspök örökös főispánsága pedig a XV. századból való. Az ily örökös főispánság azonban, a mennyiben több volt megtisztelő czímnél, megrongált királyi várak helyreállításának és fenntartásának kötelezettségével járván, az illető főpapra nézve sokkal inkább anyagi teher volt, mint anyagi gyarapodás (39—45.). A magyar egyházi vagyon eredetére nézve a katonáskodási, a banderialis kötelezettség kapcsán is merültek fel félreértések. Közelebről vizsgálva a magyarországi egyházi banderiumnak kettős az alapja: az egyik az egyházi dézsma, melynek arányában banderialis kötelezettség állott fenn. Ezen egyházi dézsmáról, annak minden előnyéről és terhéről a magyar katolikus klérus 1848-ban minden kárpótlás nélkül ünnepélyesen lemondott, a minek emléke az 1848-iki XIII. törvénycikk. Az egyházi banderialis kötelezettség másik alapja a birtokjövedelem. Ez pedig minden azóta változott közteherviselési módban követte a világi magánbirtok (45—51. l.).

Az, ki történelemmel foglalkozik, e művet, mely minden kijelentését, megállapítását a konkrét történelmi adatok egész halmazával igazolja, nagy tanulsággal és élvezettel fogja olvasni. A művelt nagyközönség pedig az ezen kérdésben való történelmi tájékoztatásra kiváló vezérfonált nyert. **Dr. Pfeiffer Miklós.**

Lechner Jenő: Tanulmányok a lengyelországi és felsőmagyarországi renaissance építésről. 51. l. Budapest, 1913. (Különnyomat a Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Közönyéből.)

Az utolsó évtizedben több munka jelent meg, mely a Felső-Magyarországon található sajátos attikás tetőjű renaissance emlékekkel foglalkozik. Divald Kornél két művében¹ s a mult évben a fent idézett munka igyekezett világot vetni a felsőmagyarországi renaissancera. Örölnünk kellene ily mű megjelenésének, mert hazai műemlékeink ismereteihez hozzájárul, de sajnos a jelen esetben nem tehetjük ezt, mert a fent említett mű nagy hiányai és tévedései lerontják értékét.

A szerző azt akarja bizonyítani, hogy a felsőmagyarországi renaissance stílusú attikás épületek² specialis magyar sajátosságúak, sőt ősmagyar vonások vannak bennük s nem Lengyelországból plántálódtak át hozzánk, hanem ellenkezőleg tőlünk vették át e stílust a lengyelek. A tétel tetszetős s lovagias felfogásunknak hízog és csábító. A mű összeállítása tényleg olyan, hogy a kérdéssel nem foglalkozókat képes megteveszteni, de ha bonczkés alá vesszük a szerző állításait, alig állja meg egy-kettő a helyét.

A mű hibái a következő okokra vezethetők vissza. A szerzőnek nincs művelődéstörténelmi tudása, nem ismeri Lengyelország és Felső-Magyarország kulturális kapcsolatait, melyek nélkül pedig ezt a kérdést helyesen megoldani nem lehet. A szerző csak a vonalak hasonlóságára fekteti állításait, a mi pedig igen ingatag alap, mert a legtávolabb fekvő s egymással semmi kapcsolatban nem álló művészeti irányok közt is előfordulhat.

A szerző csak egy kis részét ismeri a lengyelországi renaissance (attikás) épületeknek. Az a mit a szerző bemutat s a mire hivatkozik, alig tizedrésze annak, a mi lengyel földön még ma is fennáll. Ezért von le oly hamis következtetéseket.

Hibája az is, hogy csak a magyarországi és a magyar határ közelében található lengyel emlékekkel foglalkozik s nem terjeszkedik ki az e nemű olaszországi emlékekre is, már pedig e nélkül a kérdést helyesen megoldani nem lehet. Nem adja e stílus fejlődését,

¹ Divald K. A felsőmagyarországi renaissance építészet. Budapest 1900. és Szepes vármegye művészeti emlékei. Budapest 1905.

csak egy kis részt szakít ki belőle s ebből a töredékből nem képes az egészet kiegészíteni s teljesen helytelen képet alkot magának. Hibája továbbá az is, hogy hiányosan ismeri az e kérdésre vonatkozó lengyel irodalmat.

A hely szűke miatt nem terjeszkedhetünk ki minden hibára csak egynéhányra akarunk itt reámutatni.

Hibás mindjárt az első ábra, mely a kulmi városházát ábrázolja, mert ez nem Csehországban van, mint a szerző állítja, hanem a Visztula alsó folyása mellett Thorn és Danzig közt, az egykori Lengyelország területén s teljesen beleesik a lengyel művésztörténelem keretébe. A reá való hivatkozás tehát minden alapot nélkülöz. A többi osztrák, morva és cseh emlékekre való hivatkozás se mond semmit, mert hisz az impulsus olasz földről indult meg, természetes tehát, hogy egy-két szórványos eset itt is előfordul s egyébként is ezek közül több más művészeti hatásra vezethető vissza s nem rokon a lengyelországiakkal.

Helytelen a szerző állítása, hogy a lengyel és magyar renaissance emlékek caractere »a földrajzi közelség daczára sem egyező« s ezért nem kell lengyel impulsust keresni azok kifejlődésében. Ha jobban összehasonlítjuk az emlékeket igen sok hasonlót találunk a lengyel és magyar attikás motívumok közt. Azt mondja pl. szerző, hogy a bethlenfalvi kastély »építőmotívumai lengyel földön fel sem találhatók«. Hogy a sok közül csak egyet említsek, ott van a międzybożi várkastély, melynek szakasztott olyan oromzata van, mint a bethlenfalvinak.

Szerző szerint e stílus Veronától, Veneziától Alsó- és Felső-Ausztrián és Szilézián keresztül a mai »Galiciáig« s ugyanígy Pozsonyon át a Szepességig és Sáros megyéig sőt Erdélybe is eljutott. Hátha ilyen úton ment, miért van az, hogy Ausztriában. Pozsonyban alig van ilyfajta emlék, hanem annál több van a Szepességen és Sáros megyében? Mivel magyarázza meg szerző e nagy ugrást? Hisz ha ezen az úton ment, akkor Pozsonyban, az alsó bányavárosokban (Körmöczbánya, Beszterczebánya stb.) nagy számmal kellene lenni ily emlékeknek.

Nem állja meg a helyét a szerző amaz állítása, hogy nálunk e stílus hasonlíthatatlanul általánosabb, mint a lengyel földön, s hogy mi oly típusokkal is rendelkezünk, melyek ott merőben ismeretlenek. Ez az állítás csak azt bizonyítja, hogy a szerző a lengyelországi emlékeknek csak igen csekély részét ismeri.

Az is teljesen téves állítása, hogy nálunk nagy számmal voltak ily stíliú váraink, míg Lengyelországban úgyszólván csak a Szepességgel és Sáros megyével határos Galiciára szorítkoznak. Ha a szerző ismerné az orosz- és poroszlengyelországi emlékeket, nem állítana ilyet.

Hamis nyomon jár, mikor azt mondja, hogy »e stílust nem fölülről a lengyelektől vettük át, hanem első kézből, közvetlenül olasz területről importáltuk«. Általánosan ismeretes, hogy a XVI. században fokozatosan hanyatlak kulturális életünk a sok harcz és a török hódítás következtében. A mily magasán állottunk Mátyás király korában, oly hihetetlen gyorsan hanyatlott kulturánk a mohácsi vész után. Valamelyes kulturális élet csak a Felvidéken és Erdélyben volt. Olaszországgal való kulturális kapcsolataink megszakadnak s előtérbe lép a német s lengyel kultúra hatása. Mi aláhanyatlunk, Lengyelország pedig éppen akkor éli kulturájának aranykorát. Ezért van az, hogy Krakó a XVI-ik században valósággal kulturális mágnes hatását teszi Felsőmagyarországra. Kassa, Eperjes, Bártfa, Lőcse kereskedői nap-nap mellett megfordulnak Krakóban s a XVII-ik században már oly nagy volt ott a magyar kereskedők száma, hogy magyar pap alkalmazását kérték a városi tanácstól. Első magyar nyelvű nyomtatványaink Krakóban készültek, a krakói egyetemen számtalan magyar tanuló jár. Felső-Magyarországot Krakó látja el gyarmatárúkkal, fűszerekkel, sőt még Erdélybe is szállít. Ezt a tényt töméntelen levéltári adattal lehet igazolni. Ezzel szemben Olaszországgal való kapcsolataink a minimumra redukálódnak, mert a török hódítás útját vágja ezen összeköttetéseinknek; már a magyar tanulók száma is megcsappan az olasz egyetemeken és csak cseppenként szivárog az olasz kultúra hazánkba.

Lengyelország akkor áll kulturája tetőfokán s oly sűrű kulturális kapcsolatban áll Itáliával, mint mink Mátyás király korában. I. Zsigmond nejének az olasz Sforzo Bonának hatása alatt az olasz művészek valósággal elárasztják Lengyelországot. Köteket írtak már a lengyelországi olasz hatásról s az ott szerepelt olasz művészekről. S nálunk ugyanakkor micsoda olasz művészek szerepelnek? Miért nem sorolja fel azokat a szerző? Lengyelország kulturája a XVI-ik században hasonlíthatatlanul magasabban állott, mint a miénk s ezért volt oly erős hatása Felső-Magyarországra. A mikor mi állottunk magasabban — XV. század második felében, — a mi hatásunk az erősebb. Ép e sorok írója volt az, a ki kimutatta, hogy a renaissance hazánkban keresztül jutott Lengyelországba ¹ s a ki foglalkozott azzal a sok magyar hatással, mely a lengyel kultúrába átment.² Objectiveknek kell lennünk s nem szabad egyoldalúan ítélnünk meg tudományos kérdéseket.

A műnek oly sok téves és felületes állítása van, hogy egész

¹ Magyarország szerepe a lengyel renaissanceban. (Archeológiai Értesítő 1910. I. füzet).

² Magyar hatások a lengyel multban. (Békefi Emlékkönyv.)

külön cikkben kellene foglalkozni vele, ha valamennyit meg akarnánk czáfolni. Itt csak egy-kettőt említünk még meg.

Nem áll az, hogy a poseni provinciában nincsenek ily attikás emlékek, ott van pl. Kościelec, Skwierzynie, Kulm stb.

A szerző többször hangoztatja, hogy e stílus Lengyelországban nem volt elterjedve, de azután egy helyen maga is bevallja, hogy »ez az architektúra meglehetősen el lehetett terjedve«.¹

Helytelen a szerző amaz állítása, hogy lengyel templomtornyokon nem található e stílus; ott van a kościelecin kívül Skwierzynieban, Kulmban, Buchwalowiceben, Środzban, Gostyńban és számos bástyatornyon.

Az indiai motívumokra (Gwalior vára, candyi fog. templom) és bennök magyaros vonásokra való hivatkozás igen naiv; a szerzőt tévútra vezet az, hogy csak a vonalak hasonlóságára tekint, a mi könnyen megtéveszti a felületes szemlélőt.

E sorok írója lengyel tanulmányai folyamán részletesen fog foglalkozni a lengyel- és felsőmagyarországi renaissance kérdésével összekapcsolva azt az olaszországi emlékekkel is.

Dr. Divéky Adorján.

Szinnyei József: Magyar Írók. 130. (Befejező füzet.)

Június közepén jelent meg a *Magyar Írók* utolsó füzeté s vele befejeződött az a hatalmas mű, mely negyedszázaddal ezelőtt megindult s azóta a magyar tudományos irodalomban valóságos fogalommá vált. Nincs az a magyar kutató, a tudomány bármely ágában, a ki ne forgatná nap nap után »Szinnyei«-t; bárkiről legyen szó, első dolgunk, hogy »Szinnyei«-ben keressünk útmutatást. Ha életadatokra van szükségünk; ha egy író munkáit, megjelenésüket keressük; ha a róla szóló irodalomról akarunk értesülni: »Szinnyei«-t vesszük elő, a ki a könyvek, nyomtatványok, értekezések, cikkek rengetegében biztos kalauzunk. — Sinzneyi az író nevet a szó legtágabb értelmében vette; író mind az, a kinek írása nyomtatásban megjelent, minden tekintet nélkül munkáinak irodalmi vagy tudományos értékére. Ezt a felfogást eleinte nem egy megmosolyogta; de a mint a munka nőtt s mind nélkülözhetetlenebbé vált, akkor tűnt ki mérhetetlen becse, akkor látszott meg, hogy csakis ez az elv adja meg »Szinnyei«-nek azt az egyetemes értéket, melyet ilyenféle életrajzi és könyvészeti műtől követelünk. A tudós kutató előtt a morzsányi adalék ép oly mellőzhetetlen, mint a lángész hatalmas alkotásai; mind a magyar szellemi élet roppant épületének

¹ 22. l.

részei. Végtelenül sajnálnunk kell, hogy az a hasonlíthatatlan szorgalmú ember, ki szinte harmincezer író működését gyűjtötte egybe, nem érthette meg nagy műve legvégét; midőn Zichy Antal életének és munkásságának megírását befejezte, a halál csöndesen kivette a soha nem pihenő kézből a tollat. Az utolsó negyedfél ívet följegyzései alapján fia, Szinnyei Ferencz fejezte be atyjához méltó lelkiismeretességgel és pontossággal, úgy hogy még 1914 tavaszának irodalmi jelenségei is fel vannak dolgozva. — Nagyon kíváncsú volna, ha azok az adatok, melyeket Szinnyei műve füzeteinek megjelenése után is fáradhatatlanul gyűjtött, pótkötetek alakjában megjelenhetnének, hogy velük a régebbi kötetek óta fejlett irodalmi és tudományos élet képe is teljes legyen. — A magyar tudomány pedig mindig hálával és kegyelettel gondol Szinnyeire, a ki a más nemzetek Biographie Universelle, Allgemeine Biographie, Wurzbach s hasonló művei mellé megalkotta a Magyar Írók hatalmas lexikonát. —ts.

Dr. Max Jansen: Jakob Fugger der Reiche. Studien und Quellen I. (Studien zur Fugger-Geschichte. Drittes Heft.) Leipzig. 8°. 415. l.

A fent nevezett sorozatban megjelent négy kötet közül a harmadik érdekel bennünket legközelebbiről, mert a dúsgazdag II. Fugger Jakab kereskedelmi összeköttetéseit, bányavállalatait és pénzületeit tárgyalja. A műnek két fejezete vonatkozik hazánkra. Az egyik — Jakob Fugger in Ungarn (132—193. l.) — címen a tekintélyes családnak a Thurzókkal kötött kereskedelmi szerződését, a bányaiüzem felvirágzását, majd pedig a szerződés felbomlásának körülményeit tárgyalja. Író ennek keretében részletesen ismerteti a szerződés módozatait, a beszerzési bányai rézbányászat fellendülését és a két családnak a vámok elengedésére vagy megváltására irányult törekvéseit. Szerző külön táblázatban összeállítja a vállalat kiadásait, bevételeit, a felek tiszta jövedelmét. Ezek után áttér a Thurzóknak kamaragrófi szereplésére. Mint ilyenek döntő befolyást gyakoroltak a bányaiüzemre, de vissza is éltek hatalmukkal. Ezért a bányavárosok többször panaszt emeltek II. Ulászlónál. Minthogy a király adósságai miatt lekötöztette volt a Thurzóknak, a városoknak nem adott elégtételt. II. Lajos alatt az elégtelenség egyre fokozódott. Hozzájárult a rossz pénz veretése is. Beszerzési bányán egész bányászforradalom támadt. Mikor az országgyűlés határozatából az udvari hivatalokat újból betöltötték, forrongás támadt Budán. Részleteit a szerző, a híres Dernschwam feljegyzései után közli, a ki szemtanuja volt az eseményeknek. A tömeg

haragja Szerencsés (Szerenzich) Imre volt zsidó ellen fordult, kit azzal vádoltak, hogy a rossz pénz verésének tanácsát adta. Thurzó Elek kincstartót és Alber Jánost, a Fuggerek budai faktorát Lajos király elfogatta és az ügyvivőség irodájában talált értéktárgyakat, valamint az összes magyarországi rézbányákat lefoglaltatta. A Fuggerek tisztviselőit ez eljárás helybenhagyására és kárpótlás fizetésére kényszerítette. Most azonban Fugger Jakab minden követ megmozdított tulajdonának visszaszerzésére. Külföldi fejedelmek, élükön Miksa császárral, pártját fogták, sőt utóbbi még azzal is fenyegetett, hogy összes haderejét Magyarország ellen vezeti, ha Jakab kívánsága nem talál kielégítést. Közben lecsillapodott az intéző körök felháborodása hazánkban és ismét tárgyalásba bocsátkoztak a rézbányák átadása ügyében. Ezt azonban Fugger Jakab halála, majd a mohácsi katastropha meggyújtották.

Szerző mindezeket érdekesen, a politikai háttér kellő vázolásával írja meg, csupán a magyar közviszonyok rajzánál a kellenél jobban áll a Fuggerek pártjára, a mennyiben az országgyűlés idegenellenes határozatát a köznemesség kapzsiságának tulajdonítja.

A könyvnek Jakob Fugger und die hohe Politik című fejezete Jakabnak a politikai életre gyakorolt befolyásáról szól. Ennek keretében (225—230. l.) foglalkozik az 1515-ben Bécsben Miksa és Lajos király között létesült családi szerződéssel, melynek létrejövése, Fuggernek a Habsburg-ház pártfogoltjának is érdekében állott. A szerződés létesülését már 1504 óta szorgalmazta, mikor Miksa császár nehézséget támasztott a magyar réznek Ausztrián át történő szállítását illetőleg. Jakab ekkor Ulászló közbenjárását eszközölte ki Miksánál, hogy vele visszavonassa a rézkivittelt megnehezítő intézkedését. A császárt pedig úgy iparkodott tervének megnyerni, hogy értésére adta, miszerint a rézszállítás kedvező megoldása esetére Lajosnak is kedvében jár, miáltal hajlandóbbá is teszi a házassági terv megvalósítására. A bécsi kongressus létrejövését meg úgy szorgalmazta, hogy Miksának a kölcsön fejében felvett összeget mindaddig nem fizette ki, míg ez követét a kongressus tárgyában el nem küldte Lajoshoz.

Szerző munkájához lelkiismeretesen gyűjtötte az anyagot a különböző külföldi levéltárakból. Főforrása a Fugger-család augsburgi levéltára, ezenkívül a bécsi házi, udvari és állami, a berlini, dresdnei, müncheni, kölni, kopenhágai és még számos állami illetőleg városi levéltár. Felhasználja Wenzel Gusztávnak a Fugger-Thurzó-családok szerződésére a Tört. Tárban közzétett oklevélkiadványait s hivatkozik Engelnek Geschichte des ung.

Reichs című munkájára is. Kár, hogy a lengyel irodalmat figyelmen kívül hagyta.

A csatolt oklevéltárban hat eredeti oklevelet és egy másolatot közöl a Fugger-család levéltárából a magyar ügyekre vonatkozólag (367—383., 404. lapon).

Dr. Relković Néda.

Dr. Miskolczy István :³ Anjou Károly. Budapest, Stephaneum. 1913. 8°. 120 l.

Ha a történetírás nem köti is ma már pontosan megállapított dátumokhoz azokat a korszakokat, melyekre az emberiség történetét felosztjuk, ha nem daraboljuk is a történetet ilyen fordulópontokkal úgy részekre, mint, mondjuk, egy világtörténelmi kézikönyvet kötetekre, még mindig vannak időszakok, melyekben a történelem széles, egyenletes medrű, nyugodt és méltóságas folyama mintegy vad hegyipatakká válva, erős lejtéssel, rohanva tesz meg rövid idő alatt aránylag igen nagy utat, és ezekről az időszakokról mondjuk, hogy lezárnak egy hosszú fejlődést, és megnyitnak egy újat. Ilyen a XIII. század. Megszületésekor teljesen kifejlődötteknek találja azokat az intézményeket, melyeket a középkorra nézve jellemzőeknek ismerünk. Csak akkor hal meg VI. Henrik, az egyetemes császárság eszméjének utolsó méltó képviselője, akkor emeli III. Incze a pápaság világi tekintélyét is a tetőpontra, s ugyancsak ő mintegy új életre kelti azt a szellemet, a mely megindította a keresztes hadjáratokat. Virágzik a feudalismus. S mire a század véget ért, az egyetemes császárság eszméjének megvalósítását örökre lehetetlenné tette a Hohenstaufok bukása és az interregnum, a pápaság főhatalmát körülbelül már elvesztette és közel van Anagnihoz, szerte Európában egymás után támadnak fejedelmek, kik a feudális állam helyébe erős, egységes, mondhatni modern uralmat akarnak állítani, Accon elestével pedig tulajdonképen lezárulnak a keresztes hadjáratok.

A XIII. század változatos, izgalmas történetének egyik legérdekesebb fejezetét tárgyalja Miskolczy könyve. Anjou Károly alakja és történeti szereplése kétszeresen kell, hogy érdekeljen bennünket magyarokat. Nemcsak világtörténelmi jelentőségénél fogva, mely abban culminál, hogy mintegy kiirtja a Hohenstaufokat és örökre megszakít minden kapcsolatot Délolaszország és a birodalom között, hanem azért is, mert ő az őse a magyar Anjouknak, ő készíti elő azok trónrajutását nálunk, és magának is van szerepe a magyar történelemben. Kétszeresen fontos tehát, hogy egyéniségéről és szerepéről helyes és megbízható képet kapjunk. Lássuk, ad e ilyet Miskolczy könyve?

Mindenekelőtt állapítsuk meg, hogy ez a könyv Anjou Károlyra vonatkozó ismereteinket semmiben nem növeli s ez, úgy látszik, nem is célja. Ez természetes is. Ha szerző röviden — 120 oldalon — össze akarta foglalni egy húsz évre terjedő viharos fejedelmi életpályának csak főbb momentumait, nem igen maradhatott tere, hogy egyes tisztázatlan kérdéseket — pedig ilyen van egynéhány Anjou Károly történetében — behatóbban tárgyaljon. Meg kellett elégednie azzal, hogy az eddigi kutatások főbb eredményeit megbízhatóan, pontosan egybefoglalja. Ha szerzőnek ez volt a célja, örömmel ismerjük el, hogy ezt nagyjából elérte. Sőt ehhez a célhoz képest aránylag sokat is tett. Járasságot mutat korának forrásaiban, a legfontosabbakat ismeri és használja, bár ezek közül is figyelmen kívül, hogy néhányat (Thomas Tuscus, Muntaner, Desclot, Chronicon Mantuanum). Előadása terjedelmének és jellegének megfelelően okleveles anyagot nagyon keveset használ. Pedig az újabb oklevélpublicatiókban, pl. a pápai regestákban igen sok anyagot talált volna. Ennek az anyagnak az elhanyagolása meg is érzik a könyvön. Mindezek azonban még nem olyan hibák, melyeket szívesen el ne néznénk, feltéve, hogy szerző egyébként helyes képet ad Anjou Károly uralmáról, ha másodkézből is, mint mondtuk, az eddigi kutatások eredményeit összefoglalva. Ebben a tekintetben azonban már néhány komoly kifogást emelhetnénk. Szerző egyáltalán nem vett tudomást a tárgyra vonatkozó szakirodalom néhány igen fontos termékéről. Csak Davidsohn classicus művét említjük, a »Geschichte von Florenz«-et, továbbá az ugyancsak tőle írt »Forschungen zur Geschichte von Florenz«-et. Pedig ha ezeket használja, megkímélhette volna magát néhány tévedéstől. (V. ö. pl. Poggibonsi ostromára vonatkozólag Miskolczy 60. l. és Forschungen IV. k. 197 stb.) Cartellieri »Peter von Aragon und die sizilianische Vesper« cz. művét mellékesen, egy jegyzetében (98. l. 2. jegyz.) említi ugyan Miskolczy, de úgy látszik, szintén nem használta. Legalább mindjárt abban a mondatában, melyhez említett jegyzetét csatolta, azt írja, hogy Péter aragon király és Görögország közt volt szövetség (Anjou Károly ellen), de ezt a szövetséget nem Procida János hozta létre. Nos, ez a szövetség igenis Procida műve volt, sőt épen ez a ténye avatja őt igazán világtörténelmi személyiséggé. A legendának ez a része igaz, és ennek az igazságnak igen alapos elbeszélését találhatta volna Miskolczy Cartellieri művének 76—77 és 87—89. lapjain. Ez, és még több más tévedés mutatja, hogy szerző nem használta fel sem Cartellierinek ezt az alapvető munkáját, sem az újabb irodalom más, szintén fontos termékeit.

Ezek és az ezekhez hasonló hiányosságok, hibák kissé elked-

vetlenítenek bennünket az előttünk fekvő könyvvel szemben. De viszont olyan tulajdonai is vannak a szerzőnek, melyek sok mindent elfeledtetnek, és azt a reményt keltik bennünk, hogy a jelenleginél sokkal értékesebb munkákat is fogunk még tőle kapni. Mert igaz, hogy újat nem ad, és a mit ad, az sem mindig megbízható, de viszont előadása nagyon világos, könnyen áttekinthető. Ez látszólag csekélység. De hogy mily fáradságába kerülhetett Miskolcznak pl. Anjou Károly Görögországot illető terveiről oly világos, értelmes és nagyjában hű képet adni, a minőt nyújt a VII. fejezetben (Károly politikája a tagliacozzoi csata után), azt csak az tudja méltányolni, a ki maga is beletekintett abba a kuszált, sok ponton homályos szövevénybe, a melyet azon kor keleti politikájának nevezhetünk. Ez a fejezet különben, a mely egy ízben megjelent már a Történelmi Szemlében,¹ leg-sikerültebb része a könyvnek. Itt is szerettük volna, ha behatóbban tárgyalja Károly jelentőségét hazánk történetében. Ezzel nagyon gyorsan végez. Persze itt megint jó lett volna felhasználni O. Redlich idevágó értekezését (Habsburg, Ungarn und Sicilien und ihre ersten Beziehungen), nem is említve a magyar irodalmat.

Nagyon gyenge viszont a III. fejezet, mely ezt a címet viseli: Itália a XIII. század közepén. Ebből senki sem fogja a XIII. sz. Itáliáját megismerni. Van benne sok anekdotaszerű, oda nem tartozó rész, viszont nagyon sok fontos tényezőről nem történik semmi említés. Így pl. néhány odavetett szón kívül alig hallunk valamit a sicíliai királyság belső viszonyairól II. Frigyes és különösen Manfréd alatt, pedig ezek a viszonyok, különösen a nyomasztó gazdasági helyzet sokban megkönnyítették Károly hódítását. A pápaság ezidőbeli politikai helyzetére is kíváncsiabbak lettünk volna, mint pl. Rubaconte podesta salamoni ítéletére. (41. l.) Aztán meg ez a fejezet nagyon kevésbé foglalkozik az egész Itáliával. Legnagyobb részében Firenze belső viszonyairól ad a szerző nem nagyon sikerült képet.

Egészben véve sajnálnunk kell, hogy szerző nem dolgozta fel tárgyát mélyebben, teljesebben, mert ebből a vázlagszerűnek hagyott munkából következtetve, meglennének szerzőben azok a történetírói tulajdonok, melyek képesíthetnek valakit arra, hogy még egy oly nehezen megítélhető történelmi egyéniségről is, a milyen Anjou Károly, emberileg helyes képet nyújtson. Úgy látszik azonban, szerző erejét közben más munka kötötte le; legalább közvetlenül most tárgyalt könyve után adta ki Bajtay Antal erdélyi püspökről írott dolgozatát.² (Budapest, Szent

¹ 1913 júniusi szám.

² V. ö. Századok 1913. 656—669, 736—752. lapokat.

István, 1914.) De bármilyen irányban dolgozik is majd a jövőben a szerző, reméljük, hogy még néhány értékes munkát fogunk neki köszönhetni. Ez a könyv alapot ad ennek a reménynek.

Patek Ferencz.

Gombocz Zoltán és Melich János: Magyar Etymologiai Szótár.

1. füzet: A!—Aszó; 2. f.: Aszó—Becs. Budapest. Kiadja a M. T. Akadémia. 1914. 4-r. 1—360 hasáb.

A nyelvtudománynak az az ága, melyet etymológiának, szószármaztatásnak nevezünk, végső céljának azt tűzi ki, hogy a kutatás tárgyául vett nyelv minden szavának származását kimutassa és megállapítsa. Ezért az etymologiai szótár mintegy mérlege, végső számadása a nyelv szókincsének: mennyi az ősi tőke? mennyi a szerzemény? honnan való az, a mi nem eredeti? De a szavak számadása mögött ott van egy még fontosabb dolog, mert a szó csak burka a lényegnek, héja a valónak. Az etymologiai szótár lelki mérleggé válik, mert számot ad egy nép szellemi kincsesházának tartalmáról, a nép évszázados és évezredes élete időszakasaiban történt gyarapodásáról és gazdagodásáról. Világot gyújt a multnak olyan rejtett zugaiban, hová még a történelem fénye sem hat el, felfedi a történeti életnek ezernyi rejtett szálát, melyek más népek és nemzetek életéhez fűzik és ekképen nemcsak a művelődés történetének épít biztos alapot, hanem magának a szigorú történetnek is megbízható kalauzává válik.

Az etymologiai szótár egy nemzet nyelvtudományának történetében mindig fontos állomást jelent, honnan nyugodt öntudattal vissza lehet nézni sok fáradsággal és verejtékkal megfutott útra, mert nemcsak a nyelv szóanyagának mérlege, hanem a nyelvtudomány végzett munkájának számadása is.

Nem csoda, ha a Magyar Et Szótár első füzetének megjelenése a magyar nyelvtudományban ünnepet jelent. Sok kiváló elme fáradságos munkájának eredményét foglalják magukban a szürkefedelű füzetek; hiszen száztizenöt esztendő telt el az első, ilyenemű komoly kísérlet, Gyarmathi Affinitas-a óta (1799).

Ha mármost más nyelvek kész etymologiai szótárait nézzük, bennük rendszerint csupán a tudományos kutatás végső eredményét találjuk: a szó származását. A mi Et. Sz.-unk a maga nemében eddig páratlan, nincs mása sehol sem. Nem elégszik meg a végső eredmény közlésével, hanem minden egyes cikkében előadja a czímszóra vonatkozó kutatás teljes történetét, úgy hogy lépésről lépésre követhetjük a megfejtés első kísérletétől a mai eredményig. Evvel az eljárással tehát nemcsak biztos esz-

közt nyújt a szigorúan tudományos bírálatnak, az ellenőrzésnek, hanem kitünő kalauzul is szolgál a mi szókutatásunk egész irodalmában.

A tárgyalt szóanyagba a szerzők továbbá nemcsak azokat a czímszavakat vették fel, a melyeknek megfejtése kétségtelen eredménnyel járt, hanem mindazokat is, a melyeknek megfejtése eddig nem sikerült s a »Megfejtése bizonytalan« és »Eredete ismeretlen« megjegyzések bőséges anyagot szolgáltatnak a szószármaztatás jövőendő művelőinek.

A mi a szóanyag terjedelmét illeti, ebben a szerzők a lehető legnagyobb teljességre törekedtek. Nemcsak az irodalmi és köznyelv közkeletű szavait fejtegetik, hanem a régi nyelv bármely elavult maradványát is, a népnyelv legritkább szavait, a nyelvújítás alkotásait, a teljesen vagy csak részben meghonosodott jövevényszavakat, az indulatos beszéd felkiáltásait, a gyermeknyelv kezdetleges elemeit — s a mi legkívált a történettudóst érdekli: mindazokat a személy- és helyneveket, melyek bármilyen szempontból is érdekesek és értékesek lehetnek. Tudtommal az egész világ szótárirodalmában ez az első eset, hogy a tulajdonneveket nem kivételes jelenségekként, hanem mint a nyelv egészének szerves részét, a többi szó sorában tárgyalják. Például milyen történeti háttérrel kapunk, ha az ó-török műveltségi jövevényszavak mellett ott találjuk személy- és helynevekben ugyanazt az ó-török hatást! Ha hazánk helyneveiben felismerhetjük a népek egymásutánján keresztül is minden rétegnek kétségtelen nyomát: a legrégibb őslakótól kezdve a legújabb telepesig! Hogy csak az első füzetből idézzek egynéhány érdekesebb nevet: Aba, Abrud, Acsa, Ákos, Aladár, Alap, Álmos, Alpár, Amadé, Arad, Árbusz, Ardó, Árpád stb...

Egy-egy cikk nem csupán a czímszót magát tárgyalja, hanem felsorolja minden fellelhető alakváltozatát, származékát, sőt etymologiailag értékes összetételét is, az első — rendszerint szótári — előfordulás pontos idézésével.

A hatalmas mű, mely negyedévi füzetekben körülbelül nyolcz esztendő alatt készül el, mellőzhetetlen segédeszköze lesz a történeti kutatásnak, mely annyi becses anyagot szolgáltatott megvalósításához.

Tolnai Vilmos.

Beretzky György emlékiratából. Közli: Beretzky Endre dr.
Zilah. (Seres S.) 1913. 8°.66 l.

Torboszlói és szentháromsági Beretzky György (1807—1875) élete folyásáról emlékiratot hagyott hátra fiainak. Családi ügyeken és ifjusági deákélményeken kívül tartalmaz már férfikorban tett

feljegyzéseket az 1848—49. eseményekről, sőt keveset a Bach-korszakról is. E közérdekű részeket foglalja magában e füzet.

Az 1848-iki események idején Hadadon ifj. br. Wesselényi Farkas jószágkormányzója volt Beretzky György. Az idők és a viszonyok változását a cselédségnek tudtára adta ápr. 20.-án. A szabadság nagy jogának erős, de visszás hatásai csakhamar jelentkeztek nemcsak az uradalomban, hanem a környék oláh lakosságánál. Az oláhság Nántúnél betört Közép-Szolnokba október derekán. A magyar lakosság egymást értesítgetve védekezett, majd a Szilágyságban megalkotta a 31. honvédszászlóaljat. Beretzkynek jelentős szerepe jutott e vidék oláh mozgalmainak lecsillapításában. A megyei állandó választmány a polgári és hadi számvitel megvizsgálásával bízta meg, majd hadbiztos lett és e minőségben járta be Szilágy, Közép-Szolnok és Kolozs megyéket, Mikle Juon oláh rablógyilkost személyesen el is fogta. Csak 1849 február végén térhetett házához. Mivel működésében inkább a szelidebb eszközök embere volt, a Bach-korszakban kegyelmet nyert és megmenekült a hurczoltatástól.

Csendesen tűrte a Bach-korszak secaturáit a jobb kor reményében, mely 1861-ben integetett a nemzet felé, a mikor Beretzkyt is másodalispánná választotta Szilágy megye, de az alkotmányos kísérletek megghiúsultával ő is leköszönt. A provisorium idején gr. Forgách Antal Közép-Szolnok administratorságával kínálta meg, de elhárította magától s 1867-től a szilágysági református egyházkerület algondnoka volt.

E korszakot felölelő feljegyzései becsesek. Látszik rajtuk, hogy az események szereplője, többször jóindulatú irányítója volt. A localis események megítéléséhez, a középszolnoki oláh lázadás megismeréséhez műve használható adatokkal szolgál s elmondható róla, »hogy érdemes és törhetetlen magyar és nemes lelkű ember volt.«

Z.

Árvamegyei Almanach. Szerkeszti : *Váradi Géza*. Alsókubin, 1912. 80. 208 l. Ára 4 K.

Árva vármegye hazafias közönségének régi óhaja, hogy a megye érdekesebb történeti korszakairól, jeles embereiről, természeti szépségeiről, közművelődési, közgazdasági, közigazgatási és statisztikai viszonyairól időnként tudomást szerezhessen és hazánk mívelt közönségét tájékoztassa. Hogy ezt a dicséretes óhajtást megvalósíthassák, megindították az *Árvamegyei Almanachot* s annak szerkesztésével megbízták *Váradi Gézát*, az alsókubini állami felső kereskedelmi iskolai tanárát. Az Almanach megjelenését nagyban és készséggel előmozdította Zmeskal György,

Árva megye alispánja. A kassa—oderbergi és az árvavölgyi vasút igazgatóságai szintén nagyfokú támogatásban részesítették a kezdeményezést és a szerkesztő csakhamar szerzett derék dolgozó-társakat, a kik érdekes és figyelemreméltó czikkekkel gazdagították az Almanachot.

Az Almanach első dolgozata : Árva megye politikai és ethnographiai helyzete a középkorban. Irta Pajdussák Máté. IV. Béla király ama kiváltságlevele, melyet 1265-ben a lipthói királyi uradalomnak adott, mondja, hogy a lipthói királyi praedium lakói már akkor kereskedelmi összeköttetésben voltak a szomszéd Lengyelországgal és pedig Árván át. Turdossinban a beviteli czikkek után beviteli vámot kellett fizetniök. A kereskedelmi javak közül főleg posztó, ólom és só volt forgalomban. Lókereskedést is folytattak a külfölddel. A Lengyelország felől vezető utak Árvaváralján összpontosultak. Itt volt a főharminczad. Róbert Károly király Danch mesternek, zólyomi főispánnak adta Árvá várát. A régibb nemesi családok keletkezése Árvá megyében igen érdekes genealogiai tanulmánya a szerzőnek, különösen a revisnei, jaszénovai, lestinei, kubini, lehotai stb. nemes családok eredete. Korabinszky háromszáz nemes családot számlál Árvában.

Rexa Dezső leírja a híres Csaplovics-könyvtár történetét. A könyvtár alapítója *Jaszénovai Csaplovics Lőrincz*, a ki mint az árvai közbirtokossági uradalom titkára és levéltárosa 1853-ban halt meg Pozsonyban. A könyvtár 50.000 kötetből áll, s azt a lelkes hazafi szülőmegyéjének, Árvának adományozta.

Az Almanach megismertet minket *Kubinyi Miklóssal*, Árvá megye e nagyérdemű történetírójával, a ki mint az árvai uradalom jogtanácsosa és igazgatója, megírta a híres Árvá várának történetét. Archaeologiai czikkei a felsőkubini régészeti ásatások eredményei. Kubinyi Miklós kitűnő műveiből közli az Almanach a Thurzók levelezéseiből Czobor Erzsébet, Thurzó György, Thurzó Imre, Nyáry Krisztina érdekes leveleit.

Báró Nyáry Albert leírja Árvá várát és elbeszéli annak történeti vázlatát.

Egy fejezet felsorolja időrendben Árvá megye főispánjait a tizenharmadik századtól kezdve 1867-ig és azon főispánok neveit s életrajzi vázlatait, a kik azóta a jelenkorig vezették a megyét.

Érdekesek az árvai fatemplomok ; nevezetesen az oravkai katolikus, a lestinei és isztebnei evangélikus fatemplomok a tizenhetedik század végétől.

W. L.

Kurucz József: A győri ipartestület és a régi győri ipartársulatok története. Győr, 8°, 227 l.

A győri ipartestület huszonötéves történetéből a győri iparos társadalom szervezkedését s a szervezkedést vezető egyének működését ismerjük meg. Közismert tény, hogy az iparostársadalom szervezkedése fontos emeltyűje az ipari tevékenységnek s e szempontból a győri ipartestület nagyérdemű jegyzőjének munkája a győri ipar történetének szerves része.

Az iparostársadalom szervezkedése, mint általában az ipari tevékenység kifejlődése, nem csupán Győrött, hanem más városokban is sok akadály legyőzése után vált csak lehetségessé. E küzdelmes idők tehát nem Győr speciális viszonyainak eredményei, hanem minden magyar város közös tulajdonai. Ugyanazon eszmék mozgatták az 1884. évi ipartörvény érvénybelépése óta a magyar iparostársadalmat s ugyanazon eszmények eléréseért küzdött mindenhol. A kisebb jelentőségű s inkább helyi és személyi vonatkozásoktól eltekintve ez eszmék és eszmények azok, melyek a győri ipartestület jubiláris kiadványában általános érdekűek, mert ezek a magyar ipar történetének szerves alkotórészei, melyek tehát nem csupán Győr monographusát, hanem Magyarorszáig legújabbkori történetének összes munkásait érdeklik.

G. A.

Folyóiratszemle.

A Cél. Julius. *Nyáry Albert br. : A palócz kérdés.* A palóczok eredete még nem tisztázott kérdés. A dolgozat ismerteti Pintér, Jerney, Vámbéry, Pauler, Farkas és Hunfalvy idevonatkozó nézeteit, de adataikból más eredményt hoz ki. Szerinte a palóczok az avar hódítók egyik szövetséges népe lett volna, a kik az avarok pusztulása után is megmaradtak s a magyarral közel rokon nép lehettek. — *K. U. : Kepe.* Az erdélyi kepe-intézmény állami megváltását sürgeti. Röviden elmondja a középkorból maradt intézmény történetét.

Augusztus. *Cholnoky Jenő : Mi köze a magyar tudománynak Mezopotámiához.* Mesopotámiában a turáni műveltség egyik legfontosabb útmutatóját látja. Nem lehetetlen, hogy a bevándorló magyarság is hozott magával innen emlékeket. Fejtegeti, hogy az oázisokon minő kultúra fejlődik természetszerűleg. — *Vay Sándor : A seconde empire dámáiról.* A második francia császárság idején társadalmi szerepet vitt hölgyekről ír tárczaszerűen. — *Nyáry Albert br. : A palócz kérdés.* (Folytatás.) Bizonyos, hogy a palóczok sose tartották külön népnek magukat és sose vettek részt a hún pusztításokban és zavargásokban. Pulszky Ferencz szintén avar maradványoknak tekint a palóczokat. — *A galicziai rutének kiáltványa.* Fordítása a Lembergben 1914. augusztusában kelt kiáltványnak, mint történelmi jellegű okiratnak, melyet az ukrainai fótanács adott ki.

A Hét. 22. sz. *Pásztor Árpád: Begyepesedett magyar sirokon.* Levél New-Orleansból. Látogatás Gaál Sándornénál, a kinek férje részt vett a magyar és a lengyel szabadságharczban, valamint Botsai Sándor családjánál, a ki szintén negyvennyolczas honvéd volt. Leszármazóik már nem tudnak magyarul.

23. sz. *Polonius: A feltámadt Martinovics.* Elmefuttatás az alkalomból, hogy Martinovicsék sírját fölfedezték.

30. sz. *Sz. L.: A Szekfü-ügy halála.* Voltaképen Szekfü *Újabb válasz támadóimnak cz.* füzetét ismerteti és dicséri, de sok fölösleges kitérések között.

33. sz. *K. A.: A történelem margójáról.* E rovatot a kitört háború idejére állandósítani akarják. Adomákat, jellemző apróságokat közöl, melyek korunk hangulatát fejezik ki.

34. sz. *A történelem margójáról.* A fentebbi rovat folytatása. **Akadémiai Értesítő.** Május. A pályázatokról szóló jelentések közt *Tagányi Károly A soltészsgok története Magyarországon cz.* munkát oly behatóan bírálja, hogy 25 oldalas bírálata a kérdés anyagára és földolgozására a legjobb útbaigazításul szolgálhat.

Június—Július. *Ballagi Aladár: A száműzött Rákóczi.* Polemia Szekfü könyve ellen. Szerző Szekfüt a modern skeptikusok, szerinte Bourget és Anatol France utánzóinak jellemzi, az imperialismus hívének mondja, a ki VI. Károlyt csodálja és Rákóczi küzdelmét megérteni nem képes. A »Rákóczi-gyalázás«-nak csak egy pontjára tér ki, a játékbank ügyére, a nélkül, hogy erre vonatkozólag bizonyítékokat hozna föl. Szerző szerint Szekfü rosszul méltatja Rákóczi emigrationalis tevékenységét és párhuzamos életrajzot ír Savoyai Eugén dicséretére. — *Kárfy Ödön* befejezi »*Levéltári kutatások K. Csoma Sándor életéhez*« cz. közlését; e befejező rész a Csoma halála és hagyatékára vonatkozó okmányokat tartalmazza.

Alkotmány. 133. sz. *Dr. Dudék János: Pázmány Péter politikai és kulturális működése* című ünnepi beszédét közli, melyet a pozsonyi Pázmány-ünnepélyen tartott.

Archaeologiai Értesítő. XXXIV. 3. sz. *Jósa András dr. szabolcsmegyei honfoglalási emlékeket* ismertet: a szabolcsi földvár (»quod nunc castrum Zobolsu nuncupatur« Anon.) 1895-iki felásását, a tiszaeszlár—sinkahegyi, a nagyhalász—homoktanyai, a nagyhalász—kiszomborhegyi, a zalkodi, gégényi és kisvárdai leleteket. (»Ez a lelet, a hol XII. sz. gombos sarkantyú került napvilágra, arra vall, hogy a honfoglaláskoriaknak nevezett leletek jól benyúlnak az árpádházi királyok idejébe.«) — *Supha Géza dr.: Motívum-vándorlás a korábbi középkorban.* E befejező részben a bakodpusztai karperecz analógiái (Worms, Köln, Magyar Nemzeti Múzeum, Apahida, Kercs, Novocserkaszk, Gliniscse, Moszkva) nyomán a hunnak nevezett műgyakorlat syncretistikus voltát tárgyalja. Egy másik motívumtalálkozás, a kuporgó karvalyé, a melyet Rómában, Magyarországon, Gotlandon, a Rajna vidékén, Würtembergben és a Svájcban, Ázsiában pedig az oxusi kincsben mutat ki, arra vezeti szerzőt, hogy a népvándorlás művészetében, középpásziai közvetítéssel, egyiptusi behatást is feltételezzon. — *Varga Zsigmond dr.: Sumir régészeti tanulmányok, I* címen a III—IV. Kr. előtti évezred érczkulturájának vivőiként a sumirokat ismeri fel. »A művelődéstörténelem legújabb tanúsága szerint mások, mint a sumirok és egyiptomiak még csak szóba sem jöhetnek az érczművéség feltalálásánál.« (Az a vélemény, hogy a tellohi szobrocskák, a melyeket az épületek alapfalai körül a földben találnak s emiatt apotropaeikus

jellegűek, a 80-as évek symbolumkereső irányzatából fakadt; ma már Halévy sem véli elfogadhatónak.). — *Hoffmann Edith dr.* a Nemzeti Múzeum néprajzi osztályából és régiségtárából *Horus—Harpokrates-szobrocskákát* ismertet. — *Halaváts Gyula* a *nagydisznódi ev. templom* alaprajzát és emlékeit mutatja be. (Érdekes a templomkincs története, a mely alighanem tipikus esete az ilyen elfalazott kincseknek.) — *Forster Gyula báró* az 1914. január 4-iki francia műemléktörvényt ismerteti nagy részletességgel. (»Azok az ingatlanok, melyeknek fenntartása a történet vagy a művészet szempontjából közérdekkel bír, a szépművészeti miniszter által mint történelmi emlékek egészben vagy részben lajstromba iktatandók.« Ugyanez a rendelkezés áll az ingó dolgokra is.) — Ismertetve vannak *Magyarország Műemlékei* III. köt. (—d.), és *Möller István: A vajdahunyadi vár építési korai* (—e. —r.).

Az Ujság. 125. sz. *Bloch Henrik: Jozefina császárné utolsó évei.* Napoleon válásáról ír. — 139. sz. *Váradi Antal: A stockvajdli.* (Képek a régi Pestről.) A városliget multjára vonatkozó adatokat közöl.

Békésmegyei Függetlenség. 58. sz. *Palatinus József: A vértanú Sigray gróf,* a Martinovics-féle összeesküvés egyik vezéralakja életrajzát adja.

Bulletin de l'institut pour l'étude de l'Europe sud-orientale 3. számában levő könyvismertetések közül magyar vonatkozású: *Thallóczy—Horváth: Alsó-szlavoniai okmánytár* (dicsérőleg emlékezik meg róla, csak azt kifogásolja, hogy az előszó magyar és nem latin nyelvű). — *Puşcariu—Lupaş—Dragomir* stb.: »Contributii istorice privitoare la trecutul Rominilor pe pământul craiesc, (czáfoló felelet *G. Müller: Die Rechtslage der Rumänen im siebenbürgischen Sachsenlande* cz. könyvére). — *Nándor Pogány* *The Hungarian Fairy-Book* (a magyar tündérmesék közt mondanak is vannak a Hadak Útjáról, Botondról stb.). — *Scotus Viator: Die südslawische Frage im habsburger Reiche* — *E. v. Szabó: Ein neues griechisch-katholisches Bistum in Ungarn und die ungarländischen Rumänen* (Ungarische Rundschau 1913.). — *Szekfü Gyula: Két historiographus* Castaldo erdélyi seregében (Századok 1914. I.). — *A. Vucetic: Un escurtione di Pietro Zrini in Dalmazia nel 1654.* (Nuovo Archivio Veneto 1913. júl.—szept.) és *C. Moisil: Consideratiuni asupra monetelor lui Mircea-cel-Bătrîn.* (Buletinul societăţii numismatice române X. 20., az oláh ban = fillér szó a szörényi bán hivatali nevéből származik.)

Casopis Musea Kral. Ceskeho. 1912. IV. — 1913. I. füzete: *Čenek Zibrt, Egy jancsár emlékiratai* (1496—1501). A cseh irodalomban 1565, illetőleg javított kiadásban 1581 óta ismeretes bizonyos Ostravický Konstantinovic Mihály »rácz« fiúnak, a későbbi jancsárnak állítólag a fenti években írt története, mint a XVI. sz. népies osmanographia egyik kedvelt forrása. Több változata van lengyel nyelven is, úgy hogy maiglan vitás, vajjon az eredeti napló cseh vagy lengyel nyelven íródott? Az eddigi cseh kutatások hitelesnek veszik a kalandos önéletrajzots megállapítják, hogy a szerző a Szendrő melletti Ostrovica-ban, azóta elpusztult rácz erősségben született 1430 táján. 1453 Brankovics segédcapataival résztvett Konstantinápoly ostrománál a drinápolyi kapu mellett, honnan visszatért hazájába, de két év múlva szülővárosa pusztulásakor foglyul esett s mint jancsár a testőrségbe került. A rácz fiúk összeesküdtek a szultán élete ellen, de Tomasics nevű társuk elárulta őket. 1456 Hunyady és Kapisztrán

ellen küzdött s elmondja, hogyan futottak a dühös magyarok elől. Résztvett a trapezunti hadjáratban, majd Drakul ellen harczolt, itt szabad jancsárrá emelkedett, sőt édestestvére a szultán főkincstartója lett. 1463 Tamás bosnyák király elleni hadban harczolt, de itt már árulkodni kezdett a törökök ellen és nagyon örült, hogy Jajcza váránál Mátyás foglya lett, pedig akkor már ő volt a vár egyik parancsnoka. Elmondja Mátyás diadalmenetét, de önmagáról hallgat. Egynehány esztendőtt töltött Magyarországon, innen Cseh-, majd Lengyelországba került, a hol lovaggá lett. 30 évvel később megírta emlékiratait s egyik utazása alkalmával hazánkban halt meg, 1501—1516 között.

Munkája összesen 13-féle kéziratban van meg cseh, latin- és lengyel szövegben. A latin fordítás. Aránylag sima nyelvezete történelmi és földrajzi botlásai munkájának és kalandos pályafutásának hitelességét nagyon kétségessé teszik, sőt politikai kifakadásai nagyon valószínűvé teszik, hogy csak 1565-ben készült rossz források alapján. De a cseh és lengyelek most is hitelesnek tartják, sőt legutóbb Los gondos szöveg-recenzióval újra kiadta. (Krakó, 1912. 8-r. XI+404.)

Dolgozatok az Erdélyi Nemzeti Múzeum érem- és régiségtárából. 1914. Első füzet. *Dr. Roska Márton: Újabb adatok Magyarország palaeolithikumához.* (1—8 lap, francziául 9—12 lap.) Az abaúj-tornavármegyei Korláth községből (nem rendszeres ásatásokból, hanem szórványos leletből) származó s a kassai Rákóczi-Múzeumban őrzött tucatszámot ismertet, melyek helyén rendszeres kutatásokat tervez, esetleg az Alföldi Bizottság támogatásával. — *Ugyanő: Újabb skytha-leletek Nagyenyedről.* (13—14 lap, francziául: 15—16 lap.) Nagyenyeden a város három különböző részében kerültek eddig elő e periódus emlékei, ezekhez csatlakozik most negyediknek a Hellós, tör-formát utánzó késével és háromlélt bronz nyilaival. Az emlékek fájdalom, szintén csak alkalmi leletek s nem rendszeres ásatásból származnak. — *Dr. Pósta Béla: A benei bronzhydria.* (17—37 lap, francziául: 38—44 lap.) A bereg-vármegyei Bene község határában, a Borsa-patak medrében napfényre került ó-görög hydria nemcsak lelőhelye miatt érdemel különös figyelmet, hanem magában véve is nagyértékű darab, legkésőbb a Kr. e. VI. sz. végéről. A módszer, melylyel ismertetője dolgozik, mintául szolgálhat hasonló ismertetéseknek. — *Dr. Buday Árpád: Római ház maradványai Csákiigorbón.* (45—62 lap, francziául: 63—66 lap.) Csákiigorbón már 1878 óta ismert és fürdőnek tartott épület ásatásáról ad jelentést, megragadván az alkalmat, hogy a római provincialis archaeológiában közkeletű néhány téves nézetet is megczáfoljon. — *Ugyanő: Porolissumból* címen (67—86 és 95—105 lap, franczia kivonat: 87—94 és 106—108 lap) egyfelől a már fennebb is említett római tartományi főváros romjai közt az 1913. év nyarán végzett ásatásokról, másfelől a Meszes-limes vonalának folytatódólagos kutatásáról számol be. Az első részben egy újabb római ház (összesen a negyedik) ásatásának eredményeit ismerjük meg, melylyel egy házcsoporthoz — insula — teljesen ki van tárva. A második részben igen fontos annak megállapítása, hogy a Meszes-limes vonalában is történtek eltolódások az idők folyamán, továbbá egy melléképület, melynek a limestöltéshez való viszonya ugyanaz, mint a bácskai római sánczoknál levő hasonló alkotásoknak.

Dr. Kovács István: A jánosszállási jazyg temető. (109—117 lap, francziául: 118—120 lap.) Szeged határában 1910 kora tavaszán,

vasútépítés alkalmával bukkantak e sirokra, melyek rendszeres kutatását a vasuti üzletvezetőség felkérésére az Erd. Nemz. Múz. érem és régiségtára végezte el. A mindössze 7 sírból rendszeres ásatás útján előkerült emlékeknek analógiái több hazai leletből ismertek s ezek alapján a temető joggal tulajdonítható a római kultúrával szoros vonatkozásban élt jazyg-szarmata népeknek. — *Br. Jósika Aladár: Árpádkori sírok Várjálván* czímen (121—122, francziául 123—124 lap.) ad rövid ismertetést arról a három Árpádkori sírról, mely br. Jósika Gábor várfalvi udvarházának kertjében a kert rendezése alkalmával került napfényre, egyéb leletek közt I. Endre királyunk érmével. — *Dr. Roska Márton: Árpádkori temető Várjálván* czímen (125—168 lap, francziául: 169—187 lap), a fenti leletek alapján végzett rendszeres ásatás eredményeiről számol be. Az előkerült ingó leletek és sírok — különösen Erdélynek a magyarság által történt elfoglalása szempontjából való — fontosságát eléggé jellemezzük, ha rámutatunk, hogy a Szent Istvántól Szent Lászlóig terjedő korból való érmek kerültek elő. — *Ferenczi Sándor: A bonyhai és szászjenesi éremleletek* czímen (188—191 lap, francziául: 192—193 lap) a czímben jelzett lelőhelyeken előkerült, összesen 1081 drb (magyar, erdélyi, stájer, cseh, lengyel stb.) ezüstérmet tartalmazó leleteket ismertet. — *Dr. Pósta Béla: A pókafalui református egyház régi hímzései.* (194—216 lap, franczia: 217—228 lap.) A nevezett egyháztól hét drb kisebb-nagyobb terítő került az Erd. Nemz. Múzeumba. A hímzések azzal érdemlik ki különös érdeklődésünket, hogy a 16. és 17. századokban virágzott keleti és nyugati iparművészeti irányoknak sajátos, egyéniséggel bíró vegyüléséből születnek. Rendkívül érdekes részleteket találunk a czikkben arra vonatkozólag, hogy a fejedelmi korban Erdélyben mily művészi hatások érvényesültek. — *Dr. Kovács István: A tászoktetői sziklakarczolatok* (Csík vármegyében). (229—265 lap, francziául: 266—276 lap.) A szóban forgó sziklakarczolatokról a napilapokban sokat olvashattunk; jelent meg róluk ismertetés az Arch. Értesítőben is. Az utóbbival ellenkező véleményt hangoztat, mikor azt mondja, hogy nem pusztá esetlegességekkel van dolgunk, hanem a karczolatoknak legalább egy része egy eszmekörből fakad és közel egykorú. A nyitott formájú karczolatokban profán vonatkozású jeleket és (tulajdon) jegyeket lát, a zárt formájúakban inkább mistikus, szimbolikus vonatkozásokat keres.

Földrajzi Közlemények. 4. sz. *Kerekes I. Zoltán: Földrajzi tényezők befolyása London keletkezésében és fejlődésében.* Adatokat szolgáltat azon kérdés megoldásához, hogy miért keletkezett London a mai helyén és miért fejlődött olyan nagygyá?

5. sz. *Borcsiczky Béla: Magyarország legnevezetesebb kereskedelmi útvonalai a XIV. és XV. században.* Összefoglalása a szerző külön megjelent művének, mely a főbb kereskedelmi vonalakat igyekszik megállapítani.

6. sz. *Az európai háborúk színterei.* A most folyó világháborúnak északi, nyugati és déli harczzsíntereit ismerteti.

Historische Vierteljahrschrift. XVII. (1914.) 3. Heft. *Kaindl* ismerteti *G. Müller: Die ursprüngliche Rechtslage der Rumänen im Siebenbürger Sachsenlande,* Hermannstadt, Kraft, 1912.

Historische Zeitschrift. 3. F. 17. Bd. 2. Heft. (1914.) *J. Loserth* ismertetése: *Nuntiaturberichte aus Deutschland.* 2. Abteilung 2. Hälfte: *Antonio Puteo in Prag 1587—1589.* Bearbeitet u. hrsg. von *Dr. Joseph Schweizer,* Paderborn, Schöningh, 1912.

(Görres Gesellschaft: Quellen u. Forschungen 14.), a melyben Puteo leveleinek egy része s a terjedelmes bevezetés egy fejezete magyarországi püspökségek betöltéséről szél. — *Harold Steinacker* ismerteti *Timon: Ungarische Verfassungs- und Rechtsgeschichte* 3. kiadását (Berlin, Putthammer & Mühlbrecht, 1909.) Türelmetlen és fennsőbbes hangon támadja Timon elméletét a magyar szentkorona tanáról és a magyar nemzet állam- és jogalkotásáról, a mi ellen különben francia és angol (orosz) bírálók idézgetésén kívül semmi komolyat nem hoz fel. A sokszor csodálatosan naiv bírálatot Steinacker egy, a magyar történettudomány ellen intézett dühös és tapintatlan kirohanással végzi. De magunk is óhajtanók, hogy a általa kívánt munkálatok már el volnának végezve.

Husadik Század. 7/9. sz. *Aradi Viktor: A neoszlavizmus és Európa.* A nyugati és keleti Európa kulturális fejlődésében található különbségeket s a cseh-tót és neoilliristikus törekvések eredményeit ismerteti. — *Sas Andor: Erdélyi János.* Pályáját és munkásságát ismerteti. — *Halasi Béla: Chamberlain.* Az angol politikai életben való szereplését ismerteti. — *Európa és Oroszország* címen *Masaryk* monographiáját ismerteti. — *Egy új történelembőlcsölete* címen *Max Kemmerich* »Das Kausalgesetz der Weltgeschichte« című művét ismerteti. — Ismerteti végre a következő történelmi munkákat: *Delbrück: Warum hat das klassische Altertum keine Repräsentativ-verfassungen gekannt?* *Kozári Gyula: Pascal. Perrot: Grèce archaïque: La céramique d'Athènes.*

Könyvtári Szemle. 1914. 6. sz. *Niklai Péter: Névtelen és álnévű munkák a XIV. század politikai röpiratirodalmában.* A Fővárosi Könyvtárba került Ballagi-könyvtár könyvanyagából a hiányzó vagy álnévű megfajtását közli Ballagi Géza megállapításai alapján, betűrendes egymásutánban sorolva fel a munkákat.

Közgazdasági Szemle. 1914. május. *Hóman Bálint: A középkori magyar pénztörténet bibliographiája.* Pontos könyvészeti összeállítás.

Levéltárosok Lapja. 1914. 2. sz. *Miskolczy-Simon János: A magyar nemesség.* A magyar nemesség eredetének, a földbirtok- és nemeslevélszerzéssel, a nemesség tagozódásával s hajdani és mai jelentőségével foglalkozik. — *Romhányi János: Nemesség-igazolás Nyitra vármegyében 1754/55-ben.* Folytatása a nyitramegyei nemes családok betűrendes ismertetésének az 1754/55. évi igazolási jegyzőkönyv alapján. — *Miskolczy-Simon János: A kisjeszeni Jeszenszky-család nőgrádi ága.* A nőgrádmegyei levéltár adatai alapján leszármazási adatokat közöl. — *Romhányi János: A Haláchy-család címeres nemeslevele 1507-ből.* A középkori címeres nemeslevél szövegét közli.

Magyar Figyelő. 13. sz. *Lábán Antal: Deák Ferencz a panszlavizmusról 1843-ban.* Deáknak e kérdésben kialakult felfogását ismerteti egy titkos politikai jelentés alapján.

14. sz. *Peisner Ignác: Szociális kérdések a régi Budapesten.* A városi tanácsnak a polgárság jólétének biztosítása érdekében kifejtett tevékenységéből közöl adatokat.

15. sz. *Kristóf György: Kemény Zsigmond a keleti kérdésről.* A »Forradalom után« című röpiratában előadott elveit ismerteti Ausztria hivatásáról és a magyarországi nemzetiségi kérdésről. — *Gesztesi Gyula: 1844. A Napoleon-kultusz Magyarországon.* A Napoleon fölől ez időben uralkodott nézeteket igyekszik megvilágítani

16. sz. *Balkanicus*: Az annexió válságtól a világháborúig. A ma folyó világháború politikai előzményeit világítja meg.

Magyar Katonai Közlöny. Május. *Gabányi*: *Fejérváry*. Necrolog élettrajzának és különösen solferinói működésének elég beható ismertetésével.

Június—július. *Gabányi János*: *Ferencz Ferdinánd főherczeg*. Necrolog és életrajz.

Magyar Könyvszemle. Április—június. *Kereszty István*: *A magyar és a magyarországi sajtó 1705—1849*. Időrendi táblázatban közli a hazai lapok címét. A sajtó a forradalom évében óriási lendületet nyer. — *Harsányi István*: *A Rákóczi-könyvtár és katalógusa*. Folytatólagos közlése a könyvtár katalógusának. — *Magyar könyvesház*. Újabb adalékok Szabó Károly Régi Magyar Könyvtárához. — *Adattár*. *Gulyás Károly*: *Művelődéstörténeti emlékek a XV. századból*. A gr. Teleki-könyvtár ősnymtatványai között van a bolognai Beroaldo Fülöp egy munkája; ebből van közölve a szerző levele tanítványához, a magyar Gyulai Fülöphöz. — *Holub József* 1567-ből való könyvkötő-nyugtatványt közöl. — A *Szakirodalom*ban E. ismerteti *Pichler Alajos* *Entstehung der »Pressburger Zeitung* cz. munkáját, mely ma is fennálló hírlapjaink legrégibbjének keletkezését mondja el, a XVIII. századi Pozsony közviszonyait is rajzolván. — *Zolnai Béla* *Kont Ignác Bibliothèque française de la Hongrie* cz. munkájáról ír. Ismerteti és megpótolja néhány adattal. — *Vegyes Közlemények*. G. P.: *Nagylucsei Orbán egy kéziratosa könyve a bécsi udvari könyvtárban*. Marsilius Ficinus egy munkájáról szól, melyet régebben Corvin-codexnek tartottak, de Nagylucsei Orbán egri püspök címere rajta kétségtelenné teszi, hogy a humanista főpap tulajdona volt. — *Zoványi Jenő*: *Még egy adat a Melius Péter irodalmi működéséhez*. Szilágyi Benjámin István kéziratosa művéből bizonyítja, hogy Melius Ézsaiás próféta magyarázatos fordítását is elkészítette. — *Marmorstein Arthur*: *Magyar hebreisták*. Altling Jakob grönigeni egyetemi tanár 1675-ből két magyar diákot említ, kik héber előadásokat hallgattak nála.

Magyar Középiskola 1914. évf. 6. sz. — *Friml Aladár* kegyelettel emlékezik meg *Prónai Antal*nak, a Katholikus Tanáregyesület egyik alapítójának és a folyóirat első szerkesztőjének érdemes munkásságáról. — *Viszota Gyula* *Széchenyi Ferenc*nek fiához, Istvánhoz, majd Széchenyi Istvánnak fiaihoz, Bélához és Ödönhöz intézett atyai intelmeit ismerteti. — *Csóka Lajos* elismerőleg emlékezik meg *Velics László* *»Vázlatok a magyar jezsuiták multjából«* cz. munkájáról. — *Lám Frigyes Mohl Antal* *»Győr eleste és visszavétele«* cz. könyvét ismerteti.

Magyar Nyelv. 1914. június. *Gombocz Zoltán*: *Árpádkori török személyneveink*. Személy- és nemzetségneveink közt az Árpádkorban sok török (kozár, besenyő, kún) eredetű van. Megfejtésük csak akkor sikeres, ha a törökségből is ki tudjuk mutatni; ha hasonló, egykorú magyar nevet találunk; ha a török névadás lélektanát ismerjük. A török személynevek leggazdagabb csoportja az állatnevek. Ennek a magyarázata, hogy a névadó állat a törzs *totem*-je, törzsi jelvénye volt, melyhez a származás hagyománya is fűződött. Ilyenek: Ákos = fehér sólyom; Karcsa = kánya, vércse; Kartal = sas; Tiván = nemes sólyom. — *Melich János*: *Keresztneveinkről*. Megfejt, hogy mért kerültek a latin Albertus, Martinus, Paulus, Pertus stb. nevek az -us végzet nélkül nyelvünkbe. Minthogy magyar kicsinyítő -us képző is van, a nyelvtudat a latint is annak vette s

elvonta belőle az alapszót. — *Pais Dezső*: »Sok« mint *jalunévképző*. A Leánysoka, Papsoka, Györgysoka, Tótsok, Malomsok stb. nevekben a »sok« utótag: sereg, falu, vagy sűrű jelentésű volt. — *Sági István*: *Hornyák* szóról kimutatja, hogy cseh-tót nyelven hegylakót jelent. — *Jakubovich Emil* oklevélbeli adatokat közül, — *Harsányi István* egy XVI. századi keresztnevéjegyzéket.

Magyar Nyelvőr. 1914. június. *Wertner Mór*: *Régi nevekről*. Magyarázza a -fi-vel összetett neveket; továbbá a Géza, Ősz, Sebes, Súr, Uzsona neveket fejtegeti oklevéltári adatok alapján. — *Kémenes Antal* és *Kritsa Klára* a Gyergyó név származtatásával foglalkoznak.

Magyar Nyelvtudomány. V. köt. I. füz. *Asbóth Oszkár* igen elismerőleg nyilatkozik az Etymologiai Szótár első füzetéről és értékes kritikai megjegyzéseket tesz egyes cikkekre. — Ugyanő az *Ajton* vezér nevéhez fűz kiegészítő fejtegetéseket.

Mitteilungen aus der historischen Literatur. 1914. I. füzet. *F. Hirsch* ismerteti *J. B. Bury*, *A history of the eastern Roman Empire from the fall of Irene to the accession of Basil I.* (a. d. 802—867) cz. művét, melynek XIII. fejezetében szerző behatóan tárgyalja a bizánci birodalom viszonyát az északi népekhez, nevezetesen a kozár birodalomhoz, s vázolja a veszélyeket, melyek Byzancót a közeledő oroszok és magyarok részéről fenyegették. — *Hein Alice Gardner*: *The Lascarids of Nicea*. The story of an empire in exile cz. művét tárgyalja, mely a niceai Lascaris császárok becsületesen és behatóan megírt történetét adja 1202—1261. — *Max Hein* szármól be *Fournier*: »Die Geheimpolizei auf dem Wiener Kongress« cz. munkájáról, *Janson* pedig bemutatja a »*Denkwürdigkeiten des Preussischen Generals der Infanterie Eduard v. Fransecky*« 1913-ban megjelent második kiadását. — *Ilwoj* ismerteti *Ségur-Cabanac* gróf: *Kaiser Ferdinand I. (V.) der Gütige in Prag* cz. művét. Tulajdonképpen nem történelmi mű, bár a szerző sok levéltári anyagon kívül felhasználta különösen nagyatyjának, Ségur-Cabanac Ágost grófnak feljegyzéseit is. V. Ferdinánd lemondását és életének lemondásától haláláig terjedő szakát tárgyalja. — *M. v. Landwehr* bemutatja *Jorga*: *Geschichte des Osmanischen Reiches* cz. munkájának V. és utolsó kötetét, mely a török birodalom történetét a kucsuk-kainardsi-i békétől napjainkig adja.

1914. 2. füz. *Köderitz* ismerteti *Wertheimer*: *Graf Julius Andrássy, sein Leben und seine Zeit* művének 2. és 3. kötetét.

Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung. Bd. XXXV. (1914.) I. Heft. *Karl Ausserer*: »*Kardinal Bernhard von Cles und die Papstwahl des Jahres 1534.*« czímmel azokról a tervezetésekről ír, melyek az osztrák udvarból kiindulva, VIII. Kelemen halála után Cles akarták a pápai székbe emelni. I. Ferdinánd követének adott instructiójában, a melyet Ausserer négy más irattal együtt függelékben közöl, 15—20.000 dukátot szán a terv kivitelére a magyar püspökségek jövedelméből s megbizsa követeit, ígérjék meg Pimpinella rossanoi érseknek a kapornaki apátságot, ha a tervet támogatja. — *E. Gerland Kutschera*: »*Die Chasaren*« cz. könyvét méltatja, a mely az északi fekete zsidókat azonosaknak tartja a kazárokkal s azokat finn-ugor eredetűeknek mondja. Együttal a kazárok történetét adja. — *J. Nistor* bírálja *Georg Müller*: *Die ursprüngliche Rechtslage der Rumänen im Siebenbürger Sachsenlande* cz. művét, elmondja a maga sajátos nézetét a kérdéstről s oda concludál, hogy a szerző nagyon

is elfogadja a magyar »hivatalos« történeti irodalomban uralkodó immigrációs teoriát, holott a románok Erdély ősi lakói. — *Turba* elismerő referatutumot ír Gooss : »*Österreichische Staatsverträge, Fürstentum Siebenbürgen*« cz. munkájáról.

Neues Pester Journal. 164. sz. B. H. : *Die Korrespondenz einer Königin.* czímmel Mária Antoinettenek gr. Fersen Aexelhez írt és ennek a királynéhoz írt leveleit ismerteti. E leveleket Heidenstam svéd történétíró rendezte sajtó alá. Megjelentek a levelek Párisban Calman-Levynél.

Nyugat. 12. sz. *Halász Imre : Magyarok az amerikai szabadságharcban.* Pivány Jenő : *Hungarian in the American Civil War* cz. munkája alapján ismerteti a magyarok részvételét az 1861—65-i amerikai háborúban.

13. sz. *Halász Imre : A közigazgatási eszmék fejlődése Magyarországon.* A megyék küzdelmét sok tekintetben helytelenül ítélik meg : nem a decentralisatio harcza volt a multban a centralisatio ellen, hanem az elikkadt alkotmány védelmezése. Az absolutismus a centralisták mozgalmát zátonyra juttatta, 1867 után meg háttérbe szorult a közigazgatási reform. 1870-ben Tóth Vilmos dolgozta ki az első megyei törvényjavaslatot, melyet el is fogadtak — *Lantos Helén Albert Sorel : Vieux habits, vieux galans* cz. könyvét, mely Napoleonról s tisztjei sorsáról beszél a császár bukása után, sok elismeréssel ismerteti.

14. sz. *Halász Imre : A közigazgatási eszmék fejlődése Magyarországon.* Második közlemény, mely a mult század 70-es éveinek küzdelmeiről szól s br. Sennyei Pál, Szilágyi Dezső és Grünwald Béla működését ismerteti, kik mind a centralisatio hívei voltak s az az érdekes eset fordult elő, hogy a kormány, Tisza Kálmánnal élén, csupa opportunitásból, fönttartotta a megyerendszer régi formáját.

15. sz. *Halász Imre : A közigazgatási eszmék fejlődése Magyarországon.* Befejező közlemény. Az 1886-i törvényhatósági törvény sorsát ismerteti. — *Halász Imre : Rákóczi után Thököly.* Kuncz Aladár *Thököly a francia irodalomban* cz. tanulmányát ismerteti. Kuncz kutatásai értelmében Thököly népszerű volt francia földön. Négy regényt s egy drámát ismertet, melyek a kurucz-vezér életét dolgozzák föl, továbbá Motray *Voyage en Europe, Asie et Afrique* cz. könyvét (Hága, 1727.), melynek szerzője személyes összeköttetésben állott Thökölyvel.

Pester Lloyd. 188. sz. Münz S. : *Erinnerungen an den österreichisch-ungarischen Botschafter Marius Freiherrn v. Pasetti.* Visszaemlékezéseket közöl az 1913-ban elhunyt egykori quirinali nagykövetről. — 191. sz. Dr. Radó Sámuel : *Geheime Akten der russischen Diplomatie* czímmel a Leonow R. által kiadott »Geheime Dokumente der russischen Orientpolitik« alapján jellemzi az orosz diplomatia módszerét s aktákat közöl a munkából az 1881—1888. évekből. — 213. sz. B. H. : *Sedan* (Zum 2. September) czímmel a kapitulációval kapcsolatos eseményeket, Napoleon és a német császár közti találkozás lefolyását és alkudozását írja le.

Pesti Hírlap. 127. sz. *Haller Jenő : Milyen vallású volt a Zrinyiás hősé ?* Azt állítja s bizonyítja, hogy Zrinyi Miklós, a szigetvári hős, lelkében nem volt katolikus, hanem protestáns. — 132. sz. *Palóczy Edgár : Albán telepek Magyarországon.* A szeréms megyei Hrtkovce és Nikinci falu történetével foglalkozik. Midőn II. Murad Albániát elfoglalta, Kartriota György egyik vitéz társa Clement vezetése alatt mintegy 2000 albán elhagyta Albániát s III. Károly

engedélyével átkeltek a Száván, megalapították a két falut. — *Dr. Csekey István*: *A pragmatica sanctio trottereditijéről.* szóló cikkben azt mondja, hogy a törvény első eredetiségéhez többé kétség nem férhet. A megtalált eredeti törvényszövegnek történeti, még pedig alkotmány- és törvénytörténeti jelentősége van. — 135. sz. *A pragmatica sanctio eredeti okmányának megtalálása* címmel két cikk szól. Az egyikben *dr. M. F. az országos levéltár munkájáról* ír. A másikban *Kalmár Antal* azzal a kérdéssel foglalkozik: *Hol vannak a Pragmatica sanctiók?* Különösen az osztrák. — 144. sz. *Dr. Hollóssy István*: *Kik voltak Magyarország őslakói?* (Német történettudósok szerint.) — 150. sz. *Dr. Czirbusz Géza*: *Pest keletkezése* címmel Pest letelepüléséről való felfogását vázolja. — *Váradi Antal*: *Budavára palotái.* Anno Domini 1820. Állami és magánpalotákra vonatkozó adatokat közöl. — 154. sz. *Vértes István*: *Deák Ferencz és a vármegye.* Deáknak a vármegye autonómiájának fenntartásáról vallott felfogását ismerteti. — 163. sz. *Vay Sándor*: *Régi magyar nemesek.* (Egy ősrégi családról.) A Chernel de Chernel családról ír. — 169. sz. *Havaszi Zoltán*: *A Habsburgok monarchiája* címmel Steed Henry Wickam »La monarchie des Habsburg« című munkáját ismerteti. — 182. sz. *Historikus*: *A száműzött Napoleonidák és VII. Pius.* 1818. május havában Flesch bíbornok jelenti Consalvi pápai államtitkárnak, hogy Napoleon és társai nélkülözik a kath. papot, kéri, hogy a szentatya eszközölje ki az angol kormánytól, hogy nehéz fogságukban a vallás vigasztalásában részesülhessenek. A pápa eredménnyel járt közbe s 1819. februárban két papot küldött Szt. Ilona szigetére. Azonban Napoleon nem volt velök meelégedve. Tanult, tudományos képzettségű papot óhajtott.

Pesti Napló. 150. sz. Z. V.: II. *Rákóczi Ferencz és Eszterházy Pál.* (Két kiadatlan okmány a fejedelem jellemrajzához.) I. József két ízben megkísérelte, hogy Rákóczit a nemzet ügyének elhagyására bírja. Első ízben 1706 tavaszán, másodsor 1708-ban próbálta I. József a fejedelem békés lefegyverzését. A terv az volt, hogy Rákóczit a pozsonyi országgyűlésen való megjelenésre bírják. A közbenjáró Eszterházy Pál nádor volt. Ez ügyben levelet írt a fejedelemhez. A levelet közli a cikkíró Rákóczi válaszával együtt.

Protestáns Szemle. 1914. 6. füzet. *Révész Imre*: *Bethlen Gábor, a kálvinista fejedelem* cz. tanulmányában rámutat arra, hogy Bethlent mint embert, fejedelmet, hazafit, hadvezért és mint diplomatát elsősorban is vallásos meggyőződése és vallásos eszméi tették »gyökerestől nemessé«. Nemzeti és vallásos eszméinek belső kapcsolata és a meggyőződése, hogy a magyar nemzetnek azért kell hitében és erkölcsében igazán evangéliumivá válnia és azért kell tiszta, határozott és igaz erkölcsűnek lennie, mert önállóságra, szabadságra, alkotmányra csakis ekképen válhatik méltóvá, továbbá az a törekvése, hogy valláserkölcös fegyelmezettség s Isten igaz tisztelete által nevelje rá a nemzetet elhivatásának tudatára — képezték az ő kálvinista fejedelmi mivoltának alap gondolatát s vezető eszméit.

Revista Catolică 1914. X. számában C. Auner: »Episcopia Milcoviei« címen a milkai püspökségnek a tatárjárás utáni történetével, illetőleg ez elpusztult püspökség visszaállítására történt kísérletekkel foglalkozik. (A tanulmány eleje: a püspökség virágzása és pusztulása ugyanezen folyóirat előző évi folyamaiban — 1912—1913 — jelent meg.) A püspökség területén a tatárjárás után nem maradt keresztény lakosság; a tatár-kún-oláh népkéverék térítését a magyar dominikánusok kezdik meg. kiket munkájokban a ferenczesek segí-

tenek, különösen Moldovában, hová a keresztyén alánok is behúzódtak. Ezek alapítják Moldva későbbi fővárosát Jászvásárt, de 1300 körül a görög birodalomba költöznek.

A püspökség ügyével egy ideig nem törődik senki: a kanonokok Magyarországra menekülve, különböző püspöki udvarokban élnek, birtokaikat kún-tatár urak foglalták el. A magyar ferenczesek tartományfőnöke kezdi meg a püspökség visszaállítása iránti mozgalmat III. Miklós pápához intézett felterjesztésében, arra hivatkozva, hogy nincs az elpusztult területeken püspök, a ki a papokat felszentelje.

A pápa 1279 okt. 7. Fülöp pápai legatusnak ír, hogy puhatolja ki a viszonyokat. Az ügy ezzel egy félszázadra el is aludt. Lassankint Havaselnben, majd Moldvában is megszűnt az erdélyi püspök fennhatósága. 1322-ben XXII. János pápa a Genova hatalma alatt levő Krimben felállítja a Kaffai püspökséget, mely: »hosszában Várnától Asztrakánig, szélteben a Fekete-tengertől Kisoroszorszáig terjed«. Róbert Károly veresége politikailag is megdőnti Magyarország fennhatóságát e területeken s hogy legalább az egyházit visszaszerezzék, újra felvetik a milkai püspökség visszaállításának kérdését; a pápa az esztergomi érseket bízta meg Vitus magyar francziskánusnak püspökké szentelésével 1332-ben, de eredmény nélkül. A térítést és lelki gondozást ezután is csak a domonkosok és ferencziek végzik, de magyar helyett lengyel főség alatt. 1344-ben megalakul a tatárok kiverése után Moldvában az oláh fejedelemség; rendezett szász-székely városok és telepek vannak már itt s ezek hitéletének gondozására a pápa 1347-ben a kalocsai érsekkel püspökké szentelteti Németi Tamás ágostonrendi szerzetest. A püspökség visszaállítása azonban csak névleges volt, 1353-ban Bernát lengyel dominikánus kapja meg ezt a címet, ennek plocki püspökké történt kinevezése (1357.) után 1364-ig üres a püspökség, 1364-ben Usk Albert dominikánus, 1371-ben Budai Miklós kapja meg ezt a címet. Közben László, havaseli vajda, 1369-ben az erdélyi püspöktől segédpüspök kirendelését kéri s ez »Rudolf de Bondychia«-t küldi ki. 1374-ben IX. Gergely oláhlul tudó embert akar püspöknek kinevezni a két oláh fejedelemségbe, ilyen volna Spalatói Antal francziskánus s ír is Nagy Lajos királynak s az esztergomi és kalocsai érseknek ez ügyben, de ekkor még él Budai Miklós. A püspökség soha életre nem kelt már, a kath. egyházi élet a szász és székely telepek kolostoraiba szorult, így a hosszúmezei (Câmpolung) kolostorban szenteli diaconná György szörényi püspök Köröspataki Jánost. — Ugyanezen folyóirat I. és II. számában jelent meg J. Frollo-tól Magyarországi Szt. Erzsébet élete. (»Istoria sf. Elisabeta de Ungaria«.)

Revue d'histoire diplomatique 1914. 2. szám. 161—177. l. *L. Pingaud: Alexandre I.-er et Metternich* czimmel nagyobb részt Lebzeltern szentpétervári osztrák követ iratai alapján tárgyalja Oroszország és Ausztria viszonyát 1816—1826. között.

Siebenbürgisch-Deutsches Tageblatt. 12299—12300. sz. *Dr. C. F.: Rákóczi in der Verbannung.* Méltányló bírálat Szekfű munkájáról.

Theológiai Szaklap. 1914. 1. számában *Révész Imre* közli »Dévay-tanulmányok« című tanulmányorozatának első részét, melyben összefoglalja az idevonatkozó eddigi kutatásoknak azokat az eredményeit, a melyek Dévay Biró Mátyásnak, az első magyar reformátornak s a magyarországi kalvinizmus úttörőjének theológiai felfogására s műveinek irodalomtörténetére vonatkoznak.

2. sz. *Révész Imre* folytatja »*Dévay-tanulmányok*« című cikk-soroztatát, melynek e második részében — Dévay idevonatkozó műve alapján — megismerteti az ő vallási gondolkodását, melynek rendszere a hit és az élet szempontja és kérdése körül csoportosítható.

Történeti Szemle. 3. füz. *Kmoskó Mihály*: *Az a-ga-de-i dynastia és a sémi uralom kezdete Mesopotámiában.* Azzal a kérdéssel foglalkozik, turani sumir vagy semita akkad eredetű volt-e a mesopotamiai kultúra. Szerinte a föld alluvialis képződéséből következik, hogy sem a sumir, sem az akkad nem autochton elem. Korábbi-nak a sumirt tartja, mely északibb folyók mesterséges oázisairól hozhatta kulturáját. Az akkad kultúra priorítását megdöntik az a-ga-de-i dynastiára vonatkozó adatok. — *Révay József*: *Okeresztény symbolumok. (I).* Szerző a vallástörténeti felfogás híve. A katekombák ábrázolásait sepulchralis és nem dogmatikus jellegűeknek tekinti. E szerint a keresztények ábrázolásaiiban a pogány hagyományokat követték és symbolikájuk a pogány mysticiszmussal függ össze. Bizonyítja ezt különösen a labarum kapcsolatával némely pogány ábrázolásokkal (napkorong, crux ansata, kettős balta, stb.). Szerző szerint a kereszténység legkeményebb harcát a népszerű Mythras-kultus mysticismusával vívta, de belőle is vette át legtöbb symbolumát. — *Bleyer Jakab*: *Metternich és Zichy Julia grófnő.* Metternich és Zichy Károlyné szül. Festetics Julia grófnő titkos, de tiszta szerelmi vonzalmáról szól. — *Kropf Lajos*: *Kossuth Lajos és a szent korona.* Kossuth W. J. Stillmannal akarta a szent koronát Orsován kiásatni és Konstantinápolyon át Amerikába vitetni. Kropf megszerezte Kossuthnak egy Stillmannhoz intézett levelét, a mely azonban az ügyre semmi fölvilágosítással nem szolgál. — Az irodalom rovatában ismertetve vannak: *Theodor Lindner*: *Geschichtsphilosophie* (Niklay Péter), *T. W. Arnold*: *The Preaching of Islam, a History of the Propagation of the Muslim Faith* (Goldziher Ignác), *Darkó Jenő*: *A magyarokra vonatkozó népnévek a bizánczi íróknál* (Miskolczy Gyula), *E. Jordan*: *Les origines de la domination Angevine en Italie* (Áldassy Antal), *Donado da Lezze*: *Historia Turchesca* (Kropf Lajos), *Gerdes*: *Gesch. des deutschen Bauernstandes* (Seltmann Rezső), *Szarka Gyula*: *Váczi domonkos konvent története* (Patek Ferencz), *L. M. Wilson*: *A New-Budai magyar colonia* (Piványi Jenő). — Közli a folyóirat e száma számos történettudósnak a Szekfű-ügyben több napilapban is megjelent collectiv nyilatkozatát. — *A Külföldiekben Tagányi Károly válaszol Erdélyi László megjegyzéseire.* Erdélyinek e folyóirat előző számában közölt cikkével és korábbi társadalomtörténeti érveléseivel polemizál. E polemia különösen két ponton sarkallik. Erdélyi azonosnak veszi a civis és civilis kifejezéseket, holott a civilis alatt a rabszolga várnép, a civis alatt magasabb szabad katonai szolgálatot teljesítő osztály értendő. Érvelésében nagyon nevezetes a Kálmán törvénye 45. pontjának értelmezése. A másik nagy tévedése Erdélyinek: a serviens szó magyarázata, a mely alatt csak nemes érthető. — *Szekfű Gyula*: *Újabb válasz bírálóimnak.* Rámutat, hogy azok a kérdések, a melyeket a »Magyarország« Márkihoz intézett olyan vádak tartalmazzanak, a melyekkel ő Rákóczi nem illette (lengyel szeretkezések, tatár betörés). Hasonlóképp eltorzították szavait, a mikor egyes jelzőket kiragadtak és önkényesen egészen más világításba helyeztek. Ballagival szemben rámutat Bourget és Anatol France ellentétes irányaira, a miért is mintaképei nem lehettek. Az absolutismus (nem imperialismus) a

kor szellemében gyökerezett és e felfogásnak Rákóczi is hódolt. A nemzeti érzést Ballagi szerinte egyoldalúan magyarázza, a mikor azt mondja, hogy akkor egyedül csak a száműzött fejedelem képviselte. Ezzel szemben szerző Andrassy Gyula gróf bírálatára hivatkozik s az ő tanácsát akarja követni: azt írni, a mit igaznak hisz. Igen fontos válasza a játékbank ügyében. Erre vonatkozólag közül több levelet, a melyekből kitűnik, hogy a játék 1713-tól 1716-ig folyt. Döntő jelentőségű különösen Pontchartrain 1713. ápr. 26-ról Torcyhoz írt levele, mely a fejedelem szerepével is foglalkozik.

Új Idők. 25. sz. *Divéky Adorján: Egy huszáros lakodalom.* A lengyel származású d'Abancourt Károly 1848-ban egy fehértermplomi úrileányt a ráczok kezéből mentett ki s azonnal meg is esküdött vele. D'Abancourt-t a katasztrófa után mint Dembinszky hadsegédét kivégezték.

26. sz. *Napoleon.* Seress László négykötetes Napoleon-monographiájának dicsérő ismertetése. Seress munkájából közli a *Napoleon és a magyarok cz.* fejezetet.

27. sz. *A tatár Eszterházy-színház.* Az egyik legcsinosabb magán-színház volt a gr. Eszterházy Miklóse Tatán, mely 1888—9-ben épült s melyet most lebontanak. Annak idején erős támadásban részesült németnyelvű előadásai miatt. — *Tábori Kornél: Régi gyermekjátékok.* Egy háromszázéves metszetet közöl, mely játszó gyermekeket ábrázol. Hogy a metszet honnan való, a választással adós marad.

32. sz. *Old Reporter: A fejtelen asszony.* Egy, 1773-ból való felfegyverezést ismertető. Tullio Demeterné kér kegyelmet hamisítás miatt elítélt férje számára s a folyamodás mellé rajtot is mellékel: maga és gyermekei térdelő képeit, hol az asszonynak hiányzik a feje, jelképezvén, hogy a család fő nélkül maradt.

33. sz. *Kozákok.* Spaits Sándor *Mandzsurián át kozákokkal cz.* művéből közöl egy fejezetet, melyben a szerző a legutóbbi orosz-japán háborúban szerzett személyes tapasztalatait mondja el úgy a kozákok vitézségéről, mint az orosz hadvezetőség gyöngeségéről.

34. sz. *Száz év előtt.* Pesten 1814. október havában találkozott a napoleoni háborúk idejében Ferencz császár, az orosz cár és a porosz király. E találkozás részleteit beszéli el.

Uránia. Június—Augusztus. *Gulyás Károly: A XV. századbeli olasz színház.* A marosvásárhelyi Teleki-könyvtárban az incunabulumok között van egy 1497-ből való velencei Terentius-kiadás, a melynek fametszetei érdekesen ábrázolják az egykorú olasz színházat, a minthogy Terentius vígjátékait akkoriban gyakran játszották. — *Szelényi Ödön: Nőnevelési elméletek a paedagógia történetében.* Néhány kiváló elméletirő felfogásának vázolásában mutatja be a nőnevelés különböző fejlődési fokait. — *Gálos Rezső: Az ötvenes évekből.* Ormós Zsigmond műtörténész, később temesi főispán, 1857-i úti naplójából közöl néhány részletet.

Vasárnapi Ujság. 17. sz. *Hekler Antal: Római emlékek a Nemzeti Múzeum régiségtárában.* A Nemzeti Múzeum régiségtára részben új rendezés alá került. Ebből ismerteti a római terem bronzemlékeit, melyek iparművészeti tárgyak, mind Pannonia területéről a Kr. u. I—III. századból. A művészet szemmel láthatóan görög hatás alatt áll; legbecsesebb darabja két művészi mécses.

18. sz. *Paál Jób: A Nemzeti Színház ismeretlen tervei.* A pestvármegyei levéltárban van néhány terv, melyek annak idején a Nemzeti Színház építésére vonatkoztak, a legrégibb 1815-ből való.

A czikk ismerteti s rajzban is bemutatja Kasselik Fidelius, Eberl Károly és Telepy György terveit.

19. sz. *A másfél százados Szent István-rend.* A czikk föl sorolja a rend szabályzatát, jelvényét, öltözetét s első nagykereszteseit. — *Balla Lajos : A soproni római üveg pohár.* Nemrégiben híre esett, hogy Sopronban Zettl Gusztáv birtokában megbecsülhetetlen értékű római üveg pohár van. Ábrák kíséretében közli a pohár terjedelmes leírását. A szóbanforgó pohár leírását a czikk írója már régen közölte az Archaeologiai Értesítőben. — *Paál Jób : A százszentendős Mollinár ezred.* A népszerű ezred voltaképen kétszáz éves, de 1810-ben feloszlatták s 1814-ben állították föl újra. 1867-ben lett a parancsnoka Mollinár Antal. Főleg a boszniai hadjáratban tűntette ki magát az akkor jórészt magyar fiukból álló ezred.

20. sz. *Zuboly : Négyszáz éves parasztforradalom.* Dózsa György forradalmáról emlékezik meg Márki Sándor legújabbban megjelent könyve kapcsán.

21. sz. *Lorenz Antal : A középkori Budavára.* Budavárát IV. Béla erősítette meg 1250. körül. Igazi királyi székhelylyé Zsigmond király tette s akkor Buda lakossága még teljesen magyar volt. Az egyetlen ház, melynek földszintje és homlokzatfala egészben megmaradt a XV. századból, az Országház-u. 20. sz. ház. Arányi Lajos 1882-ben még hetvenöt középkori jellegű házat jegyzett össze, melyeknek ma már alig van meg a fele. — *Óláh Gyula : A nehéz idők kezdete.* Haynau 1849. nyarán közzétett kiáltványait közli, melyben a főparancsnok középkori barbársággal rögtöni halálbüntetéssel s Buda és Pest lerombolásával fenyegetődzik, ha föltétlen meghódolásra és korlátlan engedelmességre nem talál.

23. sz. *Id. F. J. : Mátyás király Gömörben.* Sajógömörben most leplezték le Mátyás király szobrát. Ez alkalommal emlékezik meg a czikk Mátyás gömői tartózkodásáról s röviden az egész város történetéről. — *Paál Jób : A Kossuth-gyermekek gyámsága.* A főváros 1849. novemberében Czerneczky Józsefet rendelte ki Kossuth Lajos gyermekeihez gondnokul. A következő évből való özv. Kossuth Lászlóné megható folyamodása, melyben unokáit kéri. Járt Bécsben is s végre csakugyan hozzá adták a Kossuth-gyermekeket. — *Hevesy Andor : Rákóczi Ferencz Franciaországban.* A fejedelem franciaországi tartózkodásáról szóló hosszabb tanulmány első közleménye, mely Rákóczi Párisba érkezését adja elő népszerű modorban.

24. sz. *Kremmer Dezső : Az első pesti festőiskola.* A Velenczéből ideszármazott Marastoni Jakab nyitotta meg az első magyar festészeti akadémiát 1846-ban. Kedvencz tanítványa Lotz Károly volt. Marastoni 1859-ben visszavonult s nemsokára az egész akadémia föl szlott. — *Hevesy Andor : Rákóczi Ferencz Franciaországban.* Folytatja Rákóczi párisi életének leírását s azt állítja — az ellenkező adatok részletes czáfolása nélkül — hogy a Hotel de Transylvania nem volt a Rákóczi tulajdona s a kártya-históriából mindössze annyi az igaz, hogy a fejedelem pártfogása alá vette két francia származású tisztjét, a kiket tilos szerencsejátékon értek.

25. sz. *Konopist. Prága és Bécs között áll a konopisti várkastély,* valamikor Wallenstein tulajdona. Sok műkincset őriz, legbecsesebb a fegyvertára, valamint a Szent György-múzeum, mely a művészetnek Szent Györgyre vonatkozó alkotásait gyűjtötte össze. — *Arduino Colasanti : A kyrenei Aphrodite.* A most folyó kyrenei ásatások legértékesebb darabja egy Aphrodite Anadyomene, mely csonkasága ellenére is megkap rendkívüli szépségével. — *Hevesy Andor : Rákóczi*

Ferencz Franciaországban. Befejező czikk, mely Rákóczi párisi udvarlásait, a groboisi magányba vonulását és Törökországba való elindulását beszéli el.

26. sz. *Lambrecht Kálmán: Még egynéhány régi malom.* A primitív malmok típusait ismerteti: a kézi, vízi és szélmalomokat s régi oklevelekből szedi össze a malmok különböző fajtáinak előforduló magyar neveit. — *Markó Miklós: Jeleseink exhumálása a kerepesi temetőben.* A főváros a múlt század 60—70-es éveinek sírtábláit fölsáttá s közben negyven tekintélyes egyént új koporsóban helyezett örök nyugalomra, köztük Csányi Lászlót, Földváry Sándort, Czuczort, Czako Zsigmondot stb.

28. sz. *Farkas Zoltán: A német kismesterek kiállítása a Szépművészeti Múzeumban.* A Szépművészeti Múzeum legújabb metszetkiállítását ismerteti. E képeken már kezd előtérbe lépni az akkori élet reális ábrázolása. — *A Bánk bán százéves.* Katona drámájának történetét mondja el, csupa közismert dolgokat az évforduló alkalma.

29. sz. *Lorenz Antal: Történelmi egyházi ruhák.* A királyi várkapolna és a koronázótemplom régi miseruháit írja le képek kíséretében. A budai várkapolna valamikor rendkívül gazdag volt, de kincsei részben elpusztultak, részben Bécsbe kerültek.

30. sz. *Huerta után.* A mexikói conflictus befejezése után vázolja a politikai helyzetet s néhány sorban elmondja Mexikó történetét a spanyol járom lezárása után.

33. sz. *A történet legnagyobb háborúi.* A most keletkezett világ-háború alkalmakor futó szemlét tart a legnagyobb háborúkban részt vett hadak száma fölött. — *A Karagyorgyevicsok.* A Karagyorgyevicsok ismerősök Magyarországgal. Az alapító, Kara Györgye, török földről ide menekült, katonáskodott II. József alatt s fia, Sándor, évekig lakott magyar földön. — *A háború napjai.* Ez új rovat a hiteles hírekből röviden összeállítja a kitört hadjárat naplóját s mint ilyen, az utókornak nagyon jó szolgálatot fog tenni.

34. sz. *A mukdeni ütközet.* A német tábornok kiadja az orosz-japán háború történetét, melyből az idei év elején jelent meg a 47. kötet. E kötet tartalmazza a fontos mukdeni ütközet részletes leírását. — *A háború napjai.* Folytatólagos rovat.

Zeitschrift für Kirchengeschichte. 1914. február (1) füzet Nachrichten rovatában *Stocks* ismerteti Székely István »Bibliotheca apocriphe« (Freiburg i/B. Herder, 1913. VII. 512.) munkájának első kötetét.

Tárcza.

Válasz Gárdonyi Albert bírálatára.

Basta-kiadványom mindkét kötete Bevezetésében terjedelmesen számot adtam arról, hogy az akták és levelek átírásában és sajtó alá rendezésében az 1895-ben megállapított ú. n. *frankfurti elveket* s az azok alapján álló *Nuntiaturberichte-kiadvány* kiadási elveit követtem. Ezekről semmiben sem tértem el, nemcsak mert Európa-szerte általánosan elfogadottak, hanem azért is, mert azokat irodalmunkban *Károlyi Árpád*, *Fejérfataky László* és *Thallóczy Lajos* is követésre méltóknak ajánlották. Methodikám elvei tehát nem az én újításaim s mindent, a mit bírálóm kifogásol, a frankfurti szabályzat paragraphusaival igazolhatok.

Hogy pl. az oklevél-kivonatokat az oklevél szövegéből kivett részletekkel kell élénkíteni azt a 3—4. pont írja elő, hogy a használónak ne kelljen magát az eredetit elővennie.

Hogy valamennyi Basta-iratot felvettem, bár néhány soros kivonatban, azért tettem, hogy lehetőleg visszaállítsam Basta epistolariumát. E kivonatos oklevél-közléseim nagy részéről bírálóm azt mondja, hogy azok »teljesen értéktelen iratkák, a melyeknek hasznát soha nem fogja látni senki s csupán a szám emelésére szolgálnak«. E felfogás bizonyítására idézi Bastának Lőcse városhoz intézett 1665. márczius 18-iki rendeletét. Az egész hosszú rendeletet én helykímélésből *három sorba rövidítve* közöltem s íme, e három sorból megismerkedünk egy lőcsei timár meg egy kassai polgár nevével s így hiteles adatot szolgáltatunk két város köz- és ipartörténetéhez; de a mellett egy porszemmel bővítettük Basta itinerariumát is, a mennyiben levelét eperjesi táborából írta, sőt mivel az oklevél eredetijét Lőcse város levéltárában találtuk, közvetve még Lőcse város monographiájához is hozzájárultunk egy kis adalékkal. Ime mi minden tűnik ki egy alig három sornyi haszontalannak minősített oklevélből!

Az üdvözlő formákat és aláírásokat a frankfurti szabályzat 14. pontja értelmében hagytam el, miként a Nuntiaturberichték és más külföldi kiadványok is teszik. Újításomnak tartja bírálóm azt is, hogy az oklevelek élén előbb a keltezés helyét nyomatom le s csak utána az évét és napját s azt mondja, hogy ennél is

»a régi rendszer jobb«, pedig hát így teszi azt *Thallóczy, Barabás Samu, Gergely Samu* és más historikus is.

Nem tetszenek bírálomnak a munkám használatát megkönnyítő mutatók sem, holott azokat a Madridban megjelenő »Monumenta Societatis Jesu« című nagy kiadványban már húsz esztendő óta minden kötetben megtalálja. Így hát hasznaltalanok nem lehetnek, miként Gárdonyi állítja s hogy más is úgy gondolkozik róluk, semmi sem bizonyítja talán jobban, mint hogy a mikor *Márki Sándor Gergely Samu* »Teleki Mihály levelezése« I. kötetét (a Századok 1906. évf. 55—61. l.) ismertette, nagy fáradsággal maga állította össze és közölte a *levéltárak jegyzékét*, meg annak a 73 különböző *helynek* a sorozatát, a honnan Telekihez írtak.

A mi olvasási, illetve másolati hibát kimutat bírálom, az sajnos, majdnem elkerülhetetlen. Hiszen ugyanazok a kifogásolt szavak tucatszám előfordulnak jó és helyes olvasásban Bastakiadványomban; de hogy hibásan is bennmaradtak itt-ott, nem csoda, ha meggondoljuk, hogy munkám oklevél-anyaga 98 ívnyi, a minek sajtó alá rendezésében bizony az ilyen fogyatkozások jóformán természetesek. Szépségfoltok azok, a melyek minden oklevél-kiadónál feltűnnek: Prayn és Fejéren kezdve maig. Szerencsére sok bajt nem is okoznak, mert formularészek, nem nevek vagy történelmi adatok s így egy kis jóakarattal szó nélkül kijavíthatók!

Dr. Veress Endre.

Báró Nyáry Jenő †.

1836. febr. 29. — 1914. jún. 29.

Ismét elvesztettük egyik tagját annak a lelkes kis gárdának, a mely ott volt Társaságunk megalakulásánál és szeretettel, odaadó gondossággal segítette át a szárnybontás első nehézségein. Báró Nyáry Jenő igazgatóválasztmányunk egyik legrégibb tagja volt, majd félszázadig viselte ezt a tisztséget, s majd félszázada annak, hogy első dolgozata megjelent folyóiratunk hasábjain.

1836 február 29-ikén született Bagonyán, Hont vármegyében; atyja, Antal, cs. k. v. belső titkos tanácsos, hétszemély-nők és koronaőr volt, a kit ép azon évben emelt bárói méltóságra a királyi kegy, anyja pedig Kubinyi Jozefa, Kubinyi Andrásnak leánya, a ki a Kubinyiak ősi fészkeből, Liptóból, Nógrádba költözött és Videfalván és Pilinyben lett birtokos. Kubinyi András nagy érdeklődéssel viseltetett a különféle régiségek iránt, s ezen az őskori emlékekben gazdag vidéken bő alkalma nyílt

foglalkoztatnia érdeklődését és kielégíteni gyűjtőszenvedélyét. Földünk multjának ősi emlékei iránt való érdeklődését örökölték gyermekei is, Ferencz és Ágoston, Nyáry nagybátyjai, a kik szintén szenvedélyes gyűjtők voltak és értékes gyűjteményt hordtak össze. Ilyen környezetben hamar felébredt a Nyáry-fiúkban is az érdeklődés az ősrégészeti és történelmi emlékek iránt s gyűjteni kezdték ők is őskorunk emlékeit, melyek bőven kerültek elő rendszeres kutatás nélkül is Piliny vidékén. Rómerrel kötött barátsága csak fokozta kedvét, s vele együtt folytatott ásatásokat Felső-Magyarország számos helyén.

Rómer, mikor 1868-ban jelentésben számolt be a pilinyi ásatásokról, egyben bemutatta Nyáry Jenő egyházassági értékes gyűjteményének rajzait s nagy elismeréssel emlékezett meg a Nyáry-testvérek — Jenő és Sándor — buzgóságáról; »mennyre szükséges — írja —, hogy minél többen kövessék a lelkes Nyáry-fivérek példáját birtokos uraink közül!«

Ugyanazon évben Rómer Flóris, Nyáry Antal és Jenő a gömörvármegyei Ó-Báston végeztek ásatásokat, s Nyáry Jenő a következő évben, 1869 szeptemberében tartott hontvármegyei vidéki kirándulás ünnepélyes gyűlésén *Az ó-báti Pogányvár*ról tartott előadást, mely a Századok 1870-iki évfolyamában jelent meg. Társulatunk még az ezen évben, 1870 február 3-ikán tartott közgyűlésén igazgatóválasztmányának tagjává választotta meg.

Pilinyben jó alkalma nyílt buzgó munkásságra, mert a vidék őskori telepeknek s temetőknek összefüggő nagy csoportja, melynek Érdy ásatásai, de főkép Nyáry Jenőnek évtizedeken át folytatott buzgó gyűjtése szereztek meg azt a hírnevet, a melynek a szakirodalomban örvend. Ásatásai, gyűjtései eredményéről az Archaeologiai Értesítőben s a Századokban számolt be számos tanulmányban és közleményben s több előadást is tartott Társulatunk ülésein az érdekesebb tárgyaknak bemutatásával. Értékes gyűjteménye a M. N. Múzeum régiségtárába került, mely Kubinyi Ferencznek gyűjteményét is őrizte, s 2501 darabbal gazdagította Múzeumunk pilinyi emlékeinek sorozatát.

A Régészeti Társulatnak 1878-ban másodelnöke, majd később elnöke lett, 1912-ben pedig örökös tiszteletbeli elnökévé választott meg; e mellett több vidéki régészeti társulat választotta meg tiszteleti tagjának.

A M. T. Akadémia érdemes munkásságának elismeréséül 1883-ban levelező tagjai sorába emelte, 1889-ben pedig tiszteleti tagnak választotta meg; 1897-ben, Pulszky Ferencz halála után, ő lett az archaeologiai bizottság elnöke. Székfoglalóját 1885-ben tartotta meg *A bronzkultúra Magyarországbán*

czímű tanulmányával. Az Akadémia adta ki az aggteleki barlangról szóló agybecsű munkáját is: *Az aggteleki barlang mint őskori temető* a melyről Kossuth Lajos írt nagy elismeréssel.

A mit ő a munkáról írt, azt el lehet mondani Nyáry báró egész munkásságáról: »hogy az nemcsak mint complementaris bizonyíték foglal helyet az eddig ismert adatok mellett, hanem új adatokat is szolgáltat a tudomány számára, még pedig olyanokat is, melyek egy-egy ekkorig általánosan elfogadott nézet újból átvizsgálására kiindulási pontul szolgálhatnak«.

Szorgos munkálkodása bő gyümölcsöket termett. Áldás emlékére!

Smičiklas Tádé †.

Meghalt a zágrábi délszláv tudományos és művészeti Akadémia elnöke: Smičiklas Tádé.

Nem volt a magyar nemzet barátja, nem volt tagja a Magyar Történelmi Társulatnak sem, de irodalmi működése annyira közletről érinti a magyar történetírást, hogy nem mehetünk el szó nélkül emléke mellett.

Smičiklas Tádé 1843-ban, az akkor még fennálló szluini határőrség sumbevái vagy németesen sichelburgi járásában, a mai Zágrábmegye nyugati szélén született. A XVI. században az osztrák főherczegek telepítettek ide Boszniából a török elől menekülő szerbeket (uszkokokat). Ezek 1611-ben a gör. kath. vallásra tértek, nagy nehezen abban meg is maradtak s ivadékaik ma is a körösi gör. kath. püspökséghez tartoznak. Ezek közül került ki Smičiklas György gör. kath. püspök is. Ez pedig tehetséges unokaöccsét, Smičiklas Tádét pártfogásába vette és Zágrábban, Bécsben, Prágában taníttatta.

Smičiklas Tádé ifjúsága épen abba a korba esett, midőn a horvát-szlavonok Kvaternik, Kukuljevics, Rácski és mások hibás történeti fejtegetéseitől félrevezetve és feltűzelve, a magyar államtól teljesen elszakadni és külön horvát királyságot alapítani óhajtottak. Némileg tehát érthető, hogy Smičiklas Tádé ifjúságának egész rajongásával ezekhez csatlakozott, Kukuljevicsnek, Strossmayernek magasztalója lett.

Ez irány vezérelte aztán őt történetírói pályáján is. 1869-ben fiumei, 1875-ben zágrábi főgymnasiumi tanár lett, 1882-ben pedig a zágrábi egyetemen a történeti tanári széket nyerte el s ettől kezdve teljesen a történeti kutatásnak szentelhette magát. Első nagyobb műve 1871-ben jelent meg s a horvát irodalom két korszakáról szólt. 1882-ben bocsátotta közre, sajnos, sokszor hibás szempontú s a magyar nemzetre sérelmes, de a horvátoknál leg-

nagyobb hatású művét, a művelt közönség részére írt Horvatska poviest-et (Horvátország történetét). 1891-ben már mint a délszláv akadémia rendes tagja, írta meg hazánk történetét oly közelről érintő művét : Szlavóniának a török iga alól való felszabadítását (Dvjestogodišnica oslobođenja Slavonije), de persze egy szóval sem figyelmezteti olvasóit arra, hogy Szerém-Verőcze- és Pozsegamegyék területe akkor még nem volt Szlavonia (csak 1745 óta az) s ő sem tudott egyetlen olyan adatot sem felkutatni, a mely szerint a horvát-szlavon bán, vagy annak emberei ott valami joghatóságot gyakoroltak volna.

1884-ben megbízást kapott a délszláv akadémiától a horvát-szlavon országgyűlésekre vonatkozó iratok egybegyűjtésére. Hozzá is fogott ehhez, de mielőtt az országgyűlési emlékek kiadására került a sor, 1894-ben még nagyobb megbízást kapott ugyancsak a délszláv akadémiától. A horvát-dalmát és szlavon-országokra vonatkozó oklevelek egybegyűjtése és kiadása volt e megbízás és Smičiklas ezentúl ennek szentelte munkásságát. Nem csupán egybegyűjtötte 1400-ig terjedőleg az okleveleket, hanem kilencz kötetet belőlök sajtó alá is rendezett és kinyomtatott. Ezek közt annyi az új vagy kiegészített oklevél, hogy a Smičiklastól a Codex Diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae-nak, horvátul »Diplomaticki Zbornik kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije«-nek nevezett oklevéltár a magyar királyság történetének egyik elsőrangú kútforrása.

Persze, ez oklevelek kiadásakor is ragaszkodott Smičiklas régi tévedéseéhez és nem jelölte meg a túlzó horvátok követeléseinek kedvező hamisítványokat. De hát talán nagyon is sokat kívánunk ezzel tőle. Különben opinionum commenta delet dies. Ez majd Smičiklas műveiből is kiveti a salakot s megmarad azokból az, a mivel a történettudománynak igazi szolgálatot tett. Egy hosszú életnek a tudomány érdekében való eltöltése mi részünkről is nem csupán kiengesztelődést, hanem elismerést is érdemel és ezt szívesen nyújtjuk Smičiklas emlékének.

Vegyes közlések.

Olvasóinkhoz ! A mióta folyóiratunk utolsó júniusi számát olvasóink kezébe adtuk, nagyot fordult a világ. Egy utálatos gaztett nyomán milliók ragadtak fegyvert az európai népek nagy érdekellentéteinek elintézésére. Ránk szakadt a háború ; a legnagyobb, a melyet valaha vívtak. Nehéz, de nagy időket élünk, a melyekben társulatunk tagjai együtt fohászkodnak fegyvereink diadaláért és együtt bíznak Isten segítségében és szent ügyünk igazságában.

Természetes, hogy Társulatunk is megérzi a háború súlyát. Munkatársaink, köztük főtítkáruk és titkáruk, valamint tagtársaink közül is sokan a harcztéren küzdenek. Ebből különösen az állandó rovatok vezetésében bizonyos nehézségek támadtak; ezeket ugyan igyekszünk lehetőleg pótolni, az esetleg fennmaradó hiányokért azonban olvasóink szíves elnézését kérjük.

A háború másik következménye, hogy annak kezdete óta tagdíjbevételeink megcsappantak s így Társulatunknak is a takarékossgát kell szem előtt tartania. Az év első felében folyóiratunk terjedelmét emeltük, most ezt az intézkedést ellensúlyoznunk kell s ezért — ámbár nem vagyunk a kettős számok hívei — egyelőre előrelátásból kissé redukált terjedelemben két hónaponként jelentetjük meg a Századokat.

Hivatalos értesítő.

A Magyar Történelmi Társulat 1914 május hó 14-én d. u. 5 órakor tartott r. vál. ülésének jegyzőkönyve.

Jelen vannak : Dr. Csánki Dezső ügyv. alelnök, dr. Fejérpataky László másodalelnök, dr. Angyal Dávid, dr. Császár Elemér, dr. Dománovszky Sándor, dr. Döry Ferencz, dr. Hóman Bálint, dr. Illés József, dr. Lukcsics József, dr. Lukinich Imre, dr. Madzsar Imre, dr. Melich János, dr. Ortway Tivadar, Révész Kálmán, dr. Reiszig Ede, dr. Szabó Dezső, dr. B. Szabó László, dr. Szendrey János, Tagányi Károly, dr. Závodszy Levente, dr. Váczy János vál. tagok, Barabás Samu főtítkárr és dr. Iványi Béla titkárr.

Az elnöklő dr. Csánki Dezső az ülést megnyitva, a jegyzőkönyv hitelesítésére Tagányi Károly és dr. Császár Elemér vál. tagokat kéri fel.

26. Főtítkárr bejelenti a tagajánlásokat. Alapító tagokul ajánltatnak : Huszár Gyula, a Magyar Takarékpénztárak Központi Jelzálog bankja igazgatója, Budapest, 200 korona ; Jankó Miklós osztrák-magyar főkonzul, Konstantinápoly, 200 korona ; Karácsonyi János kanonok, Nagyvárad, 200 korona ; Lánczy Leó v. b. t. t., főrendiházi tag, Budapest, 1000 korona ; Luczenbacher Pál nagybirtokos, Kőbölkút, 200 korona ; Prileszky Guidó osztályfőnök, Sarajevo, 200 korona ; Radnai Farkas v. b. t. t., püspök, Besztercebánya, 200 korona ; baranyavári Ullmann Adolf, a Magyar. Ált. Hitelbank igazgatója, Budapest, 200 korona. Mindannyit ajánlja : Thallóczy Lajos elnök. Rendes tagul 1914-től fogva ajánltatik dr. Funk Sámuel izr. lelkész, Pozsony, aj. : Hodinka Antal. — Megválasztatnak.

27. A főtítkárválasztás megejtése előtt elnök indítványozza, hogy a tiszteletdíjak arányosabb elosztása szempontjából a főtítkárr tiszteletdíja a jövőre 1000 koronában állapítottassék meg.

Az indítvány elfogadtatván, elnök a megüresedett főtítkári állás betöltésére elrendeli a szavazást. A szavazatok beadása után elnök azokat összeszámálva, megállapítja, hogy összesen 23 szavazat adatott be, a melyből 22 dr. Iványi Bélára esett, egy szavazólap

pedig üres volt. Ennélfogva elnök dr. Iványi Bélát, a Társulat eddigi titkárát, a Társulat főtitkárának jelenti ki s az így megüresedett titkári állásra elrendeli a szavazást.

A szavazatok beadatván és összeszámláltatván, elnök megállapítja, hogy a titkári állásra összesen 23 szavazat adatott be, melyből 22 dr. Lukinich Imre vál. tagra esett, egy szavazólap pedig üres volt. Ennélfogva elnök dr. Lukinich Imre vál. tagot a Társulat titkárának jelenti ki.

28. A távollevő Ellend József r. tag helyett dr. Domanovszky Sándor vál. tag felolvassa »A sárospataki főiskola egy évszázaddal ezelőtt« című tanulmányát.

29. Főtitkár bemutatja az 1914 április 1-től—30-ig terjedő pénztári kimutatást, mely szerint: összes bevétel a postatakarékpénztárban: 11.612 korona 66 fillér; összes kiadás a postatakarékpénztárban 4116 korona 95 fillér; maradvány a postatakarékpénztárban április 30-án: 7495 korona 71 fillér; ehhez adván a P. H. E. T. E-i folyószámla követelésünket: 10.543 korona 77 fillér; összesen rendelkezésünkre állott április 30-án: 18.039 korona 48 fillér.

Ebben az összegben azonban bennfoglaltatik a legutóbbi értékpapír vásárlásnál fennmaradt 151 korona 22 fillérnyi + 600 koronányi = összesen 751 korona 22 fillérnyi alapítvány, melyen 4%-os Egyesületi kötvény volna vásárlandó. — Tudomásul vétetik.

30. Elnök felkérésére az ügyrendi biz. előadója, dr. Döry Ferencz vál. tag, ismerteti azokat a módosításokat a melyeket a bizottság a változott alapszabályoknak megfelelően az ügyrenden eszközölt. Ajánlja a módosított ügyrend elfogadását.

A válaszmány a módosított ügyrendet elfogadja és elnök indítványára előadónak búzgó működéseért jegyzőkönyvi köszönetet szavaz.

31. Elnök jelenti, hogy a trencsénvármegyei vándorgyűlés augusztus hó 22-én kezdődőleg megtartatik, a vándorgyűlés előkészítő munkálatai már serényen folynak, vázolja a vándorgyűlés programját s felkéri a jelenlevőket, hogy a vándorgyűlésen s annak munkálatain a lehetőséghez képest résztvenni sziveskedjenek. — Tudomásul szolgál.

Több tárgy nem lévén, elnök az ülést berekeszti.

Kelt mint fent.

Dr. Csánki Dezső, ügyv. alelnök.

Dr. Iványi Béla, titkár.

Hitelesítjük: *dr. Császár Elemér, Tagányi Károly.*

Schriftsteller, Heft 130. (—ts.) 625. — Max Jansen : Jakob Fugger der Reiche (*Néda Relkovič.*) 626. — Stephan Miskolczy : Karl von Anjou. (*Franz Patek.*) 628. — Zoltán Gombocz und Johann Melich : Etymologisches Wörterbuch der ungarischen Sprache. (*Wilhelm Tolnai.*) 631. — Aus den Memoiren des Georg v. Beretzky. (Z.) 632. — Almanach des Arvaer Komitates. (L. W.) 633. — Josef Kurucz : Die Geschichte der alten Gewerbevereine und des Gewerbevereins zu Győr. (A.G.) 635. — Zeitschriftenrundschau 635.

Feuilleton.

Andreas Veress : Antwort Herrn A. Gárdonyi. 650. — † Baron Eugen Nyáry 651. — † Tadeus Smičiklas. 653. — Vermischtes 654. — Offizielle Berichte 655.

MAGYAR KIRÁLYI ÁLLAMVASUTAK.

Teherdarabárúk szállítása.

A magyar királyi államvasutak teherdarabárúkat korlátlan súlyban az alábbi vonalak kivételével a következő feltételek mellett folyó évi október elsejétől kezdve ismét szállítanak. Feladó tartozik a teherdarabárú fuvarlevelében az üzletszabályzat 64. § 1. pontja alapján beleegyezését kinyilatkoztatni az iránt, hogy az árú lehető elszállításáig ideiglenes őrizetbe vétésék, feladó tartozik továbbá az üzletszabályzat 66. § 1–2. pontja alapján a nyitott kocsiban való szállítás iránti kívánságát minden esetben a fuvarlevelében előírni. A teherdarabárú szállítása egyelőre még a m. kir. államvasutak következő vonalain szünetel : Hatvan—Miskolcz, Miskolcz—Kassa, Torna—Kassa, Miskolcz — Sátoraljaujhely — Mezőlaborcz, Homonna — Takcsány, Szepsi—Metzenzéf, Tóketerebes—Varannó, Sátoraljaujhely—Kassa, Szerencs—Hidasnémeti, Mezőnyékládháza—Mezőcsát, Szerencs — Nyíregyháza, Sátoraljaujhely—Csap—Királyháza, Csap—Sianki, Bályu—Lavoczne, Budapest-nyugati pályaudvar—Lajosmizse, Kecskemét—Fülöpszállás—Lakitelek, Csap—Nyíregyháza—Debrecen, Görögszállás—Palgári—Ohátpusztakócs, Püspökladány—Debrecen—Máramarosziget—Kőrösmező, Kisvárdá—Nyírbakta, Nyíregyháza—Nagykálló—Nyíradony, Máramarosziget—Nagybocskói gyártelep, Pozsony—Lipótvár—Zsolna, Ujvidék—Zimony, Vinkovcze—Indija, Ruma—Vrdnik, Ruma—Klenák—Szávapart, Borovó—Vukovár—Rácza, Vinkovcze—Zupániai Szávapart, Vinkovcze—Brcka, Stizivojna—Samac, Antalfalva—Pancsova, Petre—Pancsova, Petre—Kevevára. — Bővebb felvilágosítást a feladási állomás főnöksége ad.

1914 június, július, augusztus havában fizettek :

a) alapítványt :

Karácsonyi János	200 K
Lánczy Leó	1.000 »
Örgróf Pallavicini Sándor	200 »
Gróf Pallavicini János	200 »
Pranger József	200 »
Br. Skerlecz Iván	200 »
Ullmann Adolf	200 »
Dr. Zubkovics György	200 »

b) tagdíjat :

1911-re: Császár Mihály (5 kor.). Összesen 5.— kor.

1913-ra: Baumgarten Ferencz (2 kor. 74 fill.), Bátor Mihály (5 kor.), Brezovits Ferencz (5 kor.), Gagyí Jenő (1 kor.), Hattyuffy Dezső (5 kor.), Kárrfy Ödön (5 kor.), Lippich Gusztáv, Mocsáry István (5 kor.), Munkácsy Kálmán (5 kor.), Pethő Sándor (5 kor.), Dr. Tóth Tivadar (5 kor.). Összesen 53 kor. 74 fillér.

1914-re: Dr. Alexander Bernát, Andaházy Pál (5 kor.). Balló István, Balogh Margit, Baross Miklós, Dr. Barthos Kálmán, Baumgarten Ferencz, Bedőházy János, Bencze Sámuel, Beniczky Árpád, gróf Bethlen Pál, Bikkfalvi Albert, Bod Gyula, Borbély Sámuel, Brassói rom. kath. főgymnasium, Budapesti orsz. izr. tanítóképző intézet, Budapesti Tavaszmező-utcai főgymnasium, Budapesti VI. ker. állami tanítónőképző intézet (10 kor. 80 fill.), Cavargua Alajos, Cseh Lajos, Czách Gilbert, Czékus László, Czimmer Károly, Czobor Alfréd, Daróczy Zoltán, Diebala Géza, Dóczy Lajos (5 kor.), dr. Döry Pál, dr. Ecsedi István, Esztergomi főegyházmegyei könyvtár, Garam Jenő, Gergely Fülöp, dr. Görög Ferencz, dr. Günther József, Gyérey Rikárd, Hajnal István, Haláchy Rezső, dr. Hazslinszky Rezső (5 kor.), Hellebrant Árpád, dr. Hencz Károly, Horánszky Lajos, Jancsó Benedek, Joób Fancsaly, dr. Károlyi János (5 kor.), Keményffy K. Dániel (5 kor.), Kolozsvári Magyar Történelmi Seminarium, Korniss Ferencz, Létmányi Nándor, makói és geleji dr. Makay Béla, dr. Makoldy Sándor (5 kor.), Máramaros-szigeti tanítónőképezde (1 kor.), Megyery Izidor, Mihályi János, dr. Nagy Ottó, Nagy Sándor, Nagyvárad honvéd hadapródiskola, Nyitrai papnevelő-intézet (5 kor.), Pacala Viktor, Petró Béla, Péczely Árpád, dr. Polner Ödön, Rózsa Izsó, Sáfrán József, gróf Serényi Béla, Schindler Gyula, Stefanus Gyula, Steier Lajos, Szabadkai közs. polgári fiúiskola, Szegedi kegyesrendi főgymn. önképzőkör, Szombatfalvy Albert (5 kor.), Téglássy István, Ujházy László, Vajda György (5 kor.), dr. Vásárhelyi Zoltán, Voinovich Géza, Wertheimer Ede, Zoványi Jenő. Összesen 716 kor. 80 fill.

1915-re: Czegléd város, Nagykállói áll. főgymnasium (5 kor.), Petrov Elek, br. Prónay Dezső, dr. Török Andor. Összesen 45 kor.

Mindössze 820 korona 54 fillér.

Cserhalmi Sámuel

pénztárnok.

I., Logodi-u. 49. sz., földsz. I/a.

Munkatársainkat, a történeti társulatokat és a történeti munkák kiadóit, illetve szerzőit kérjük, hogy a kéziratokat és az ismeretetésre szánt könyveket szíveskedjenek egyenesen **a szerkesztő lakására (I., Attila-utca 13. sz. III. 10.)** küldeni. Egyelőre kiadványaink szétküldésének ügyeit is a szerkesztő intézi.

SZÁZADOK

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT KÖZLÖNYE

A VÁLASZTMÁNY MEGBIZÁSÁBÓL SZERKESZTI
Dr DOMJANOVSKY SÁNDOR VÁLASZTMÁNYI TAG

XLVIII. ÉVF. 9—10. SZÁM. 1914. NOV.—DECZ.
BUDAPEST, 1914. AZ ATHENAEUM IRODALMI ÉS
NYOMDAI RÉSZVÉNYTÁRSULAT NYOMÁSA ❧❧❧

Tartalom.

	Lap
Fest Aladár: Halászat és állattenyésztés a középkori Fiumében..	657
Barabás Samu: Két hamis Frangepán-oklevél	674
Ellend József: A sárospataki főiskola egy évszázaddal ezelőtt. (II. közl., vége.)	697

Történeti irodalom.

Thallóczy-Barabás: A Frangepán-család oklevéltára. II. köt. Ism.: <i>Szentpétery Imre</i>	715
Veress Endre: Fontes rerum Transylvanicarum. II—III. köt. Ism.: <i>Karácsonyi János</i>	719
Gombocz Endre: A budapesti egyetemi botanikus kert története. 1770—1866. Ism.: <i>Ernyey József</i>	721
Makay Béla: A Balaton és vidéke a történeti korban. Ism.: <i>Holub József</i>	725
Lupaş Joan: Principele ardelean Acaţiu Barcsai şi mitropolitul Sava Brancovici. Ism.: <i>Gagyí Jenő</i>	732
Haiczl Kálmán: A garamszentbenedeki apátság története. Ism.: <i>Patek Ferencz</i>	733
Erdélyi Gyula: Veszprém város története a török idők alatt. Ism.: <i>Tóth Zoltán</i>	735
Krejčík L.: Prolegomena: T. J. Pesina Mars Moravicus II. része kiadásához. Ism.: —y —f.	737
Richter Mátyás István: A németprónai származású papok. Ism.: <i>P.</i>	738
Pongrácz József: Magyar diákok Angliában. Ism.: —k.	739
Folyóirat szemle	736

Tárca.

Szabó Dezső: Rákosnak hívták-e a magyar országgyűléseket?....	760
Halottaink a harcztéren	766
Hivatalos értesítő	767

Munkatársainkat, a történeti társulatokat és a történeti munkák kiadóit, illetve szerzőit kérjük, hogy a kéziratokat és az ismeretelésre szánt könyveket szíveskedjenek egyenesen **a szerkesztő lakására (I., Attila-utca 13. sz. III. 10.)** küldeni. Egyelőre **kladványaink szétküldésének** ügyeit is a szerkesztő intézi.

KÉRELEM. A Magyar Nemzeti Múzeum gyűjt a most folyó **világháborúval** kapcsolatos mindennemű **könyvet, nyomtatványt, írást és levelet** s ez úton is kéri a közönséget, hogy ezirányú működését támogatni s a keze közé kerülő ilyes emlékeket a **Magyar Nemzeti Múzeum** címére beküldeni szíveskedjék.

Halászat és állattenyésztés a középkori Fiumében.

Fiume sok tekintetben tipikusan conservatív város volt egészen a legújabb időkig s ebben a tekintetben is hasonlított a kisebb olasz — kivált hegyvidéki — városkákhoz, melyek még most is nagyjából azt a képet nyújtják, mint öt-hatszáz évvel ezelőtt. Mivel aránylag korán jutottak el a kulturai fejlettség városi fokához, ezen azután a régi formákban meg is maradnak, a míg életviszonyaik teljesen meg nem változnak. Így Fiume még a mult század nyolczvanas éveig is sokat megőrzött régi középkori életéből. A tulajdonképeni városi élet akkor is még csak az óvárosra s annak közvetlen környékére: a »Corso«-ra s az előtte levő tengerpartra szorítkozott; a mi azon túl volt, az már »campagna« volt: vidék, szőlő, határ. Még csak az óváros utcái voltak kövezve; maga a Corso, a városi élet fő gyűlőhelye is csak macadamozva volt. A még be nem fejezett kikötő-medenczében túlnyomó számmal voltak a régi típusú vitorlás hajók, melyeket még kézi erővel raktak meg. Vízvezeték híjában az ívóvizet még a régi forráskutakból merítették. A »Corsón« még gyakorta lehetett látni a Monte Maggiore hegyvidékéről érkező apró teherhordó lovakat, két oldalról zsákokban faszénnel terhelve. A lakásokban még ritkaságszámba ment a kályha. A város nyelve a közéleti érintkezésben még az előkelő polgárok köreiből is a régi, horváttal kevert fiume-velencei tájszólás volt; a köznép e mellett az olaszszal sűrűn átszőtt helyi horvát dialektust használta. A főtáplálék az akkor még igen olcsó tengeri hal volt; mellette a kukoriczalisztból készült polenta. Italul a fiumei terület honi bora (domátye, domestico) s az olcsó isztriai meg dalmát bor szolgált; sört még egyáltalában nem fogyasztottak; az első sörmérés csak a nyolczvanas évek elején nyílt meg. S a mi legfőként jellemző: az akkori fiumei átlag-ember nem bírt nemzeti öntudattal; hazafisága csak a helyi patriotismus formájában nyilvánkozott meg. Nem számította magát sem olasznak, sem horvátnak, sem magyarnak: kizárólagosan csak fiumeinek. Büszke volt arra, hogy ő »igazi fiumei«: *vero fiumean*, és

semmi egyéb, beleértve azonban e fogalomba mindig ősi olasz nyelvét és műveltségét.

Fiumének ez a városi typusa már a középkor végén teljesen kialakult. Már a XV. század derekán elsősorban kereskedőváros volt, tehát a társadalmi fejlődés legmagasabb fokán állott.¹ Ez időben már csaknem minden birtokos polgára foglalkozott kereskedelemmel. E mellett azonban az ősfoglalkozások: állattenyésztés, őstermelés és ipar is fejlett formákat mutattak.

Az ősfoglalkozások közül a *vadászat* a kis területű karsztos és kopár területen csak nagyon alárendelt jelentőséggel bírhatott; a fennmaradt okmányokban nem is találunk rá adatokat. Ellenben a *halászat* ősidőktől fogva egyik fő előfeltétele volt a partvidéki lakosság megélhetésének. A rendelkezésünkre álló okmányok² azt mutatják, hogy e fontos foglalkozási ág Fiumében már akkor teljesen rendezve volt, s körülbelül olyan külső formákban és eszközökkel üzemelt, mint manapság: vitorlás halászbárkákkal, hálókkal, horoggal és szigonyokkal. Csak a mostani század első tizedében merült fel Fiumében magyar vállalkozó részéről az a terv, hogy norvég mintára apró gőzösöket állítsanak a halászat szolgálatába: egyelőre azonban ez nem valósult meg s így e foglalkozás még mindig azt a képet mutatja, mint ezelőtt öt századdal.

A Quarnero-öbölnek halban való gazdagsága máig is közmondásos. Kivéve a nagy tengeri mélységekben és nagy nyomás alatt élő halakat, alig van mérsékelt égövi halfajta, mely itt elő ne fordulna. Az 1894/5 évben a fiumei halcsarnokban 56 különböző halfajta került elárúsításra.³ Ebből a fiumei városi tanácsnak 1449 január 10-én megállapított árszabása *tizenháromat* sorol fel névszerint mint kétségtől kivül olyat, mely akkor a legnagyobb mennyiségben került piacra. A mondott árszabásban feltüntetett halak, melyeket akkor is nagyobb tömegekben fogtak, a következők voltak:

1. Az *aranyásvos durbincs* (»salpa«, — *box salpa*).
2. A *kékfejű durbincs* (»cantra«, — *cantharus orbicularis*).

¹ Fest Aladár: Fiume kereskedelme a középkorban. Különlenyomat a Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle 1892. évi 1. és 2. füzetéből. Budapest, Pátria irod. vállalat, 1895.

² De Rheno Antal fiumei közjegyző 1437—1461. terjedő hivatalos okiratkönyvében, a »Liber Civilium«-ban, melyet alább L. C. jelzéssel fogunk mindig idézni.

³ Matisz János: Halászat a magyar tengerparton cz. czikke (Magyarország vármegyéi és városai: Fiume 399. l.).

3. A *kékfejű durbincs* nagyobb *válfa*ja (»cantrone«).
4. A *hosszú durbincs* (»pesce bô«, — bobba, *blennius* sp.).
5. A *nyelvhal* (»sfoia«, — sfoglia, *solea vulgaris*).
6. A *tüskés rombhal* (»lombo«, — rombo, *rhombus maximus*).
7. A *levélhal* (»passara«, — passera, *platessa passer*).
8. A *haskorong* (»guatto«, — *gobius* sp.).
9. A *tüskés rája* (»razia«, — rasa, *box boops*).
10. A *tonhal* (»ton«, — tonno, *tannus vulgaris*).
11. A *harántcsíkos ton* (»palamida«, — palamida, *pelamys sarda*).
12. A *menola* (»menola«, — *maena vulgaris*).
13. A *vékony menola* (»agone«, — *maena gracilis*).

Az árszabásban nincsenek külön feltüntetve a kisebb vagy csekélyebb értékű halfajok (sardella stb.), melyek súly szerint átlagárban kerültek eladásra.¹

Az árszabásban tehát képviselve találjuk úgy a sziklás partmenti tengerben élő ú. n. *parti* halakat (durbincsok), mint a moszatokkal sűrűn benőtt tengerfenék lakóit, a *bozót*i halakat (haskorong, guatto), továbbá a finom húsú *homoklakó*, félszeguszó halakat (levélhal, nyelvhal, rombhal), s végül a *vándorhalakat* (különböző tonhalfajok). Az oly jelentős *scombro* vándorhal hiányzik e jegyzékből; — valószínűleg (mert nagy tömegben fordul elő) átlagárban árusították, mint a sardellát, mely név szerint külön ugyancsak nem szerepel az árszabásban. Hogy miért nem szerepelnek benne a mostanában annyira kedvelt *branzino*, *orada*, *dentale*, *grongo*, *asinello*, *barbone* stb. halfajták, azt nem igen tudjuk megokolni; — talán ezekre nézve az ármegállapítás alku tárgya lehetett.

A Quarneróban vonó- és kotróhálókkal nagyban való halászást évtizedek óta nem fiumei, hanem idegen, a Velence mellett fekvő *Chioggiából* október elején ideérkező halászok űzik, a kik e mesterségre teljes felszereléssel bírnak. Fiume és a horvát tengerpart lakossága csak közvetlen a tengerpart mellett űzi az arra vonuló halak (*scombro* és tonhal) fogását; künn a Quarneróban, a parttól két kilométernyi távolságon túl már a *chioggottok* 50–60 bárkából álló hajórajja fogdossa a halakat az októbertől ápriliséig terjedő évszakban, a míg a nyári kímélési évad be nem áll; ez a halásznép látja el zsákmányával nemcsak a fiumei, hanem a velencei és trieszti piacot is. A velencei köztársaságban és 1855 előtt Ausztriában is tiltva volt a *chioggottok* által használt, két hajó által vont nagy fenékhálókkal (kockia és tartana) halászni, melyek a tenger fenekét 8–60 méter mélységig teljesen felseprik és felkotorják, s a fiatal hal-

¹ L. C. 1449. jan. 10.

nemzedék és ikrák elpusztításával nagy kárt tesznek. 1855 óta azonban az e fajta halászatot a Quarneróban eleinte megtűrték, 1867-től kezdve pedig engedélyezték és szabályozták olyformán, hogy az ilyenmű halászat csak októbertől ápriliséig folyhatik, miután a május elejétől szeptember végéig kifejlődött fiatal halnemzedék már a partok felé vonult, a csemege- és fiatal halak is már megnöttek s a tőkehalak a Quarnero mélyebb rétegeiben tömött sorokban vándorolnak.¹

A középkorban ily idegen halászoknak még nem akadunk nyomára. A halászatot *fiumei lakosok* foglalkoznak hivatás szerűen, a kik az okmányokban mint ilyenek említvék; így pl. egy *Andreasius »piscator«*, egy *Tonchus piscator*, továbbá *Slachtich Péter*, *Grubich Márton* és *Vasmizich Tódor* nevű halászok.² Ezeken kívül vannak még halázmesterek, — bárkatulajdonosok és vállalkozók, kik e halászmestereket foglalkoztatják, velük formászerinti bérszerződéseket kötnek s néha még a Quarnerón kívül eső távolibb vizekre is elkalandoznak.

Ilyen nagyvállalkozó volt egyebek között egy *Cersato Máté* nevű fiumei halászgazda, a kiről tudjuk, hogy hálói voltak erre a célra.³ Egy-egy ilyen háló ma is nagyobb értéket képvisel; a nagy tonhálók nagyság szerint 1200—4000 korona értéket képviseltek a múlt század kilenczvenes éveiben; a többi állító hálók ára 100 és 1600 korona érték között váltakozott.⁴ Tehát a nagyban való halászás mindig bizonyos tőkebefektetéssel járt, már csak a hálók beszerzése miatt is; ehhez járult még a bárkák és felszerelésük beszerzése. Tudjuk ugyanerről a halászgazdáról, hogy bárkái más vizekre is jártak halászni. Így pl. 1444-ben szerződést köt *Slachtich Péter* nevű halászszal; a gazda fizeti a halászati öblök (»valles«) bérletét és ő adja rendelkezésre a szükséges hálót (egyet vagy kettőt) s a halászbárkát. Ennek fejében a nyereség fele része az övé, másik felén a halász osztozik legényeivel. Egyelőre *Arbe* szigetéhez mennek, esetleg később még másfelé is. A szerződést augusztus 22-én kötik s a munka karácsonyig tart, a mikor a halászok hazajönnek Fiuméba.⁵

¹ Matisz. id. czikk. (Magyarország várm. és városai: Fiume, 381. l.).

² L. C. 433, 690, 192 és 136. l.

³ L. C. 1439. febr. 21-iki okmány.

⁴ Fiume (Magyarország vm. és városai), 378. l.

⁵ L. C. 192. l.

Másik ilyenfajta fennmaradt szerződés a következő: *Mateievich Vida és Tódor* halászmesterek 1443-ban hálójuk húzására felfogadják *Vasmizich Tódor* halászmestert. Január 18-ikától Nagyszombatig (*usque ad festum resurrectionis*) áll munkába. A szerződés szerint nem szabad hanyagnak lennie; minden éjszakáért, melyen a halászást elmulasztaná, négy lira kártérítést köteles fizetni.¹

Ilyen halászcsonakot (*»linter«*) tartott és halászokat foglalkoztatott egyebek közt *Cresolich Pál* bíró is, a mit abból tudunk meg, hogy 1438-ban kártérítést követel a gondatlan halásztól, kinek hibájából a bárka elveszett.²

A halak fogására, úgy mint most, akkor is, hálót, szigonyt és horgot használtak. A hálóról több helyen találunk említést a középkori okmányokban. Minőség szerint megkülönböztetik a *rája* fogására való hálót (*»rectia a raziis«*) a *menola* fogására használt hálótól (*»recte a menolis«*); használatban van már akkor is a bárkák által vontatott fenékháló (*tratta*). Az okmányokból értesülünk a hálók értékéről is. Így 1438-ban egy három vég hosszú *rája-háló* (3 *pecia rectium a raziis*) árverésen 32 soldóért (vagyis 1 lira és 12 soldóért) kel el.³ Ugyanez évben egy *Grubich Márton* nevű halászember korcsmai adósság fejében zálogba veti 2 lira 15 soldo erejéig *Modrusi György* korcsmárosnál *rája-hálóját* (*rectia a raziis*).³ A már említett *Cersato Máté* halászmester ugyanez évben egy *menola-hálóját* (*»recte a menolis«*) 40 soldóért, vagyis 2 liráért veti zálogba; ugyanő még ez évben egy 4 vég hosszú *rája-hálójára* (*»rectia a raziis, pecias 4«*) újabb 2 lira kölcsönt vesz fel.⁴

Hogy a halat már akkor is hálókön kívül még szigonyokkal és horoggal is halászták, azt világosan kifejezi az 1449-iki halárszabás, mely szerint a hal, akár hálóval, akár szigonynyal vagy horoggal fogták, egy árban adandó.⁵

Az itt említett halárszabás rendezte és szabályozta a középkori Fiumében ezt a fontos közéleti kérdést. Fontosabb határozmányai a következők voltak:

A tanácsrendelet első sorban előírja, hogy a halat min-

¹ L. C. 136. l. (1443. I. 18.)

² L. C. 1438. XII. 14.

³ L. C. 697. l.

⁴ L. C. 693. és 703. l. A classikus latinban a háló *rete*, *retis* és *retia* váltakozó formákban fordul elő; innen a közjegyző helyesírási ingadozása.

⁵ »Item che pesce manco de livra el quale se piara con *rede*, *jossene e ami* da San Michele perfina a pasqua, se dibia vendere come de sopra.« L. C. 366. l.

dig csak az arra kijelölt helyen, a *halcsarnokban* (*pescheria*) szabad árúba bocsátani. A ki ez ellen az előírás ellen véténi merészel, kilencz lira bírság fizetésével lakol.¹ (Fiumében az időben minden üzleti érintkezésben a velenczei pénz járta: hat lira egy velenczei aranyat, »dukátot« tett ki s így e bírság meglehetősen érzékeny: másfél arany egyenértéke.) Még kevésbé volt szabad a halat Fiume városán *kívül* eladásra vinni idegen helyekre; az e tilalom ellen vétők nemcsak az előbbi másfél arany (9 lira) bírságot voltak kénytelenek fizetni, hanem úgy a halászástól (a fiumei vizeken), mint a halárusítástól is (fiumei területen) egy egész évre eltiltattak. A feljelentő pedig a bírság harmadrészét (3 lirát, vagyis fél aranyat) nyerte jutalmul.² E tekintélyes jutalom fejében bizonyára szívesen jelentkeztek önkéntes pénzügyőrök feladókul.

Az eladásnál *rangsor* szerint kellett eljárni. Mindenek előtt elővételi joga volt a Wallsee grófok mint hűbéruraság által kinevezett *fiumei városi kapitánynak*; utána következett sorban: a két városi bíró, a tanácsurak, a városi jegyző és a prior (a fiumei ágostonrendi klastrom priorja). A ki e sorrendet megszegte, 40 soldo (= két lira) bírsággal lakolt; ösztönzésül ily esetben is a feljelentőnek járt a bírság harmadrésze; a többi a város pénztárába folyt.³

S még egy nevezetes kiváltságot biztosított e községi szabályrendelet a kapitány urnak és bírák uraiméknak. Egyik pontja szerint ugyanis a fenékhálóval (*stratta*)⁴ tömegesen fogott vegyes hal válogatás nélkül átlagban

¹ »Item che zaschuno vora (= vorrà) vendere pesce, dibia (= debba) portare tuto quello vora vendere in soma ala pescharia e non ossi (= osi) venderlo in altro locho; chi contrafara pagi livre nove.« I. h.

² »Item che alcuno non ossi (= osi) vendere ni presumi a portare a vendere el pesce in alcuno altro locho, salvo che a Fiume, soto pena de livre nove, el terzo alo acusatore, el resto al comune; e non possi in quello ano peschare in le aque de Fiume ni vendere pesce a Fiume ne in lo so distreto.«

³ »Item che zaschaduno vendera pesce sia tignudo (= tenuto) e dibia (= debba) vendere el pesce a messer lo Capitano, zudexi (= giudici), conseieri (= consiglieri), canzeler (= cancelliere) e priore ogne volta che vorano comprare. E chi contrrafara ad alcuna dele cose suprascripte, per ogne volta cada ala pena de soldi quaranta, et terzo alo acusatore e lo resto al comune.«

⁴ »A tratta oly vonóháló, melyet sekélyebb vízben, a part közelében ívben kivetnek s aztán lassan a part felé húzzák, miközben a háló végei egymáshoz közelednek mindaddig, míg a háló be-záródik.« Matisz: Halászat a magyar tengerparton. (Magyarorsz. vmegyéi és városai, 379. l.)

fontjával másfél soldoért árusítandó, de előbb meg kell tisztítani. A ki belőle válogatni merészelne, 5 soldo bírsággal lakolt, melyből kettő a feljelentőé, három a városé. Azonban a mindenkori kapitány tetszése szerint válogathat belőle, a mennyire csak szüksége van; a bírák hasonlóképen, de naponként csak 4 soldo erejéig (tehát két fontnál valamivel többet)¹

A mi az árak megállapítását illeti, a szabályzat több tényezőre van figyelemmel: a halak minőségén és nagyságán kívül számba veszi az *évadot* is. Legolcsóbbra szabja az árakat a husvétől Szent Mihály napjáig (szept. 29.) terjedő nyári évadban: mert ilyenkor a hal hamar romlik és gyorsan kell rajta túladni. Drágább a hal a Szent Mihálytól farsang végéigtartó hidegebb időszakban; legdrágább nagybőjt idején, húshagyó keddtől husvétig. Az árszabás a drágább, tehát finomabb halfajták közé sorozza különösen az izletesebb húsú *homoklakó* halakat: a nyelvhalat (*sfoglia*), a levélhalat (*passara*), a rombhalat (*rombo*) s a bozóthalak közül a haskorongot (*guatto*). Ezeknek az ára a nyári évadban fontonkint másfél soldo, a téli időszakban a farsang végeig két soldo; nagybőjtben harmadfél soldo. Ugyanez árban adandó a kisebb hal is, a melynél egy-egy nem haladja meg az egy font súlyt, akár hálóval, akár szigonynyal vagy horoggal fogták. — A vékony menola (*agone*) kivételesen nem súly szerint, hanem darabszámra árusítandó: 100 darabját 3 lírával számítva. (Centenaro: jelent mázsát — száz fontot — is, de itt nem tartom valószínűnek). Nem esnek ez árszabás alá a durbincs-fajok: az aransávós durbincs (*salpa*) s a kékfejű durbincs két változata (*cantra* és *cantrone*). Hogy ezek milyen áron adandók, arról megfeledeznek a szabályrendelet: valószínűleg olcsóbban keltek. Ugyancsak olcsóbb a rája, melynek ára a drágább téli évszakban is csak 10 denár (12 denár = 1 soldo), és csak a nagybőjtben éri el fontonkint az egy soldo árat; de előbb még le kell vágni a farkát és az orrát. Még csekélyebb értékű a »*pesce bó*« (hosszú durbincs? — bobba, blennius sp.?), a melynek

¹ «Item che el pesce de trata se dibia (= debba) vendere a soldo 1 e mezo la livra e dibiano li pescatori anetare el pesce e po venderlo. E che alcuma persona ni ossi (= osi) ni presuma de elezere pesce de trata soto pena de soldi cinque per ogni volta, dui alo accusatore e tri al comune; Salvo che pro messer lo Capitano che in quel tempo sara se possa elezere quanto li fara bixogno e zaschaduno de li zudexi (= giudici) sara in quel tempore fino a 4 soldi per zaschuno per ogni die.» I. h.

ára fontonkint csak fél soldo (6 denár) s csak nagybőjtben emelkedik 8 denárra.

Különleges intézkedéseket tartalmaz az árszabás a *tonhalról*, a Quarnero legnagyobb és legtömegesebb vándorhaláról, mely a nagy tengerek mélyebb vizeiben telel át, de a meleg hónapokban, midőn az ívás ideje bekövetkezik nagy rajokban a felszínre jön s a sziklás partok felé vándorol, hogy ikráit a csendesebb öblökben lerakja. Ilyenkor jut el óriási rajokban a Morlák csatornán át a Quarneróba is. Ez útjában kerül Zenggtől Fiuméig a sziklás part öblösődéseiben kifeszített ton-hálókba, az úgynevezett tonnárákba, óriási, egyes esetekben 36 ezer kilogramm súlyig terjedő tömegekben, messze felülhaladva a Quarnero-vidék lakosságának fogyasztóképességét; a fölösleget aztán Triesztbe és onann tovább szállítják; a régebb időkben, — a míg gőzösök nem jártak — váltott lovakkal szellős kocsikon, ma már gyorsgőzösökön, teljes rakománnyal. Ez a hal és és rokon válfajai már a középkori Fiume háztartásában is nevezetes szerepet játszottak; az árszabás is külön emlékezik meg róluk. A közéletmezés érdeke szempontjából különösen nevezetes intézkedés, hogy a piacra hozott tonhalnak felét kicsiben kell elárúsítani, — hogy minden lakónak jusson; — nagyban csak a másik fele adható el. Árban nincs évszakszerinti különbség (mert hisz télen egyáltalában nincs fogás, csak a nyári vándorlás idején); ellenben különbséget tesz az árszabás a hús minősége szerint, a mennyiben a tonhal ára (melyet nagysága miatt kicsiben mindig felszeletelve árulnak most is) átlagban fontonkint egy soldo, ellenben a hasából vágott hús (*panza*), a mely izletesebb, 16 denár (egy soldo és 4 denár). Az árszabás figyelmeztetésül hozzáteszi, hogy a hasát úgy kell vágni, a hogy dukál.¹ Egy árban van a tonhallal rokona, a harántcsíkos tonhal (*palamida*), mely fontonkint szintén egy soldo, de belső részei ugyancsak kiveendőek.²

A tonhal nagy fontosságánál fogva nemcsak e sokszor idézett árszabályzatban találunk intézkedéseket, hanem egyéb külön tanácsvégzésekben is. Egyebek között megtud-

¹ »Item che zaschaduno (= ciascheduno, ciascuno) che portara toni, dibia (= debba) vendere a soldo uno la livra e la panza (= panzia) a dinari sedexe (= sedici) la livra, taiando (= tagliando) la panza, come se de (= si deve) taiare, e dibia vendere la mitade (= metà) a menudo (= minuto).« I. h.

² »Item che le palamile se dibiano vendere a soldo 1 la livra, cavando fora le interiora.« I. h.

juk egy 1438. évi végzésből azt az érdekes tényt, hogy a tonhal, melynek most már inkább csak Buccari a végső állomása, mert a fiumei kikötő folyton növekvő zajos hajóforgalma a rajokat visszariasztja, — a középkorban a fiumei part mentén fölfelé úszva eljutott az isztriai félsziget kiszögellésénél levő *prelukai* öbölígy, a melynek belső sziklapartja most kőbányául szolgál a fiumei kikötőépítkezésekhez. Minthogy ez akkor is osztrák terület volt (mint maga Fiume is) s a határával Prelukáig terjedő Castua Fiumével együtt a Wallsee grófok birtoka volt, a fiumeieknek, kik az akkor is a magyar koronához tartozó, Frangepán-uralom alatt levő Buccarii öbölbe nem járhattak tonfogásra, itt meg volt engedve a tonhalászat. Az említett végzés szerint: »Prelukánál a tengerben bármely fiumei vagy castuai halász kivetheti tonhálóját, föltéve, hogy más valaki ott ezzel meg nem előzte«; maga az a tény, hogy ott már valami más bárka vagy csónak van kikötve, nem szolgálhat akadályul,¹ ha mindjárt emberek és hálók is vannak rajta; annál kevésbbé, ha ott van ugyan a bárka, de emberek és hálók nélkül, vagy még nincs kikötve. Szóval: aki előbb tudja kifeszíteni a hálóját, azé a halászat joga.

A tonhalászatnak már akkori nagy jelentőségét mutatja az a későbbi, húsz év múlva hozott 1458-iki tanácsolat, mely szerint: »hogy a jó alkalmat ne kellessék elszalasztani« Prelukában ünnepnapon is szabad a tonhalászat.²

* * *

Az állattenyésztés Fiume területén a középkorban nagy fontossággal bírt úgy a közlekedés, mint az élelmezés szempontjából. Mivel akkor még kocsutak egyáltalán nem vezettek Fiuméből a szárazföld belsejébe, a nagy kereskedelmi szállítmányokhoz temérdek teherhordó állatra volt szükség, melyek hosszú karavánokban vitték az árucikkeket (tömlőkben olajat, bort, — zsákokban szárított füget, mazsolát, safrányt, — továbbá kelméket) *Laibach*, *Laak*, *Laas*, *Stein*, *Krainburg* krajnai városokba a meredek hegyi ösvényeken s onnan vas- és bőrrakományokkal terhelve

¹ »quilibet piscator terre fluminis sive de Castra possit proicere rectia tonorum in Prelucha in mare (sic), dumtaxat aliquis alius non proiecerit prius rectia, non obstante quod barcha sive linter esset ligatus cum hominibus aut rectibus vel sine hominibus aut rectibus, vel non legatus.« L. C. 1438. VI. 18.

² L. C. 665. I. (1458. I. 18.)

tértek vissza. Az utazásnak is egyedüli módja a lovaglás volt ; a szegényebb utas gyalogolni volt kénytelen.¹

Hogy Fiuménak a tárgyalt korszakban tekintélyes állattálmánya volt, az kitűnik már abból is, hogy okmányaink lépten-nyomon említene a falazott város belsejében is istállókat (*stabula, stalla*). Ilyenek vannak szerte a városban házak mellett és külön is említve. Különösen sok volt a *Gomila* nevű felső városrészben.²

A város területének egy része, kivált *Plasse* alközség vidéke a castuai határ szomszédjában, akkor még *legelőül* szolgált.³ Fiumei lakosok okmányaink tanúsága szerint ez időben nagyban üzték az állattenyésztést ; egész nagy csordákkal, juh- és kecskenyájakkal bírtak s azokat nemcsak Fiume területén, hanem a környező karszti legelőkön is legeltették, egy-egy arra felfogadott pásztoremberről szerződve.

Különösen a Castuából beszármazott *Spinzich Quirin* úzi nagyban az állattenyésztést és állatkereskedést. Ez a vállalkozó látja el vágómarhával és hússal az egész korszakban nemcsak a fiumei mészárosokat, hanem távolabbi helyek mészárosait is. Ezen üzleteiben osztoznak még testvérei is, *Spinzich Péter* és *Lörincz*. A fiumei közjegyző hivatalos jegyzőkönyve számos ily üzletnek emlékét őrzi, úgy az állatok tenyésztésére, mint elárúsítására nézve. Hogy egyelőre csak az állattenyésztésről szóljunk, említjük a következő üzleteket, melyekből kitűnik a vonatkozó szerződési eljárás :

1447-ben *Spinzich Quirin* egy pásztornak átad legeltetésre 102 db. nagy juhot (*animalia bellatina*) és 4 kóst (*nuclearia*) hat esztendőre. A pásztoreMBER ez idő alatt haszonélvezet fejében évenként 40 lírát köteles a gazdának beszolgáltatni.⁴

Ugyanez évben *Pilar Ambrus* fiumei lakos a castuai Mihály pásztornak (*Micha de Castua*) négy tehenet és egy borjút ad át legeltetésre hét évre ; ez idő elteltével a haszon feliben osztoznak.⁵

¹ Bővebben : Fest Aladár, Fiume kereskedelme a középkorban, Budapest, 1895, 31. l. (»Szárzsföldi közlekedés«.)

² »stallum cum orto na Vragneve Gomile (L. C. 702. l.) ; — stabulum na Vragneve Gomile (L. C. 710. l.) ; — domus iuxta Castrium cum stabulis (560. l.) ; — ezenkívül még : L. C. 692, 711. l.

³ »pastinum in districtu fluminis in loco dicto *Plassi*« (L. C. 311. l.) ; — »pastinum in Plasi« (u. o. 423) ; — »pastinum in *Plassi*« (428. l.).

⁴ L. C. 315. l.

⁵ L. C. 361. l.

Ugyancsak ez évben a grohovói (fiumei alközségi) Golubich zsupán (falusi bíró) Kozarich Simonnak *hat* évi legeltetésre átad 42 *kecskét*. Évenként kap a pásztortól haszonélvezet fejében 9 lirát; az időközben eladott nőtények után feliben osztoznak. A hat év elteltével ugyancsak feliben osztoznak az egész nyájon és nyereségen.¹

Ugyanez évben a castuai szent Jánosról nevezett (de Fiumében székelő) jámbor társulat (fraternitas *S. Johannis de Castua*) szintén egy *kecskenyáját* ad legeltetésre *Radolich Márton* pásztornak, ki azonban nem szolgál rá a társulat bizalmára, mert nyájastúl megszökik.²

1444-ben egy fiumei lakos (valószínűleg Raynthaler Miklós, Lovrana kapitánya) 40 db. juhota ad *öt* éven át való őrzésre Jerebicza Grizmán pásztornak. A gyapjú felét és a sajt felét évenként a lovranei várkastélyba kell szállítania.³

Egy okmányból megtudjuk, hogy 1453-ban Spinzych Quirinnek egész ökörscordája legel a castuai határban.⁴

1454-ben ugyanez a Spinzych Quirin egy pásztorembernek kiad a castuai határba a »szokásos« időre (valószínűleg 6 évre) 22 juhota, 9 bányát, 8 tehenet, 6 borjút, 2 tinót és 1 ökröt, legeltetésre és haszonvételre; a szerződési idő leteltével az egész csordát köteles felnevelkedett állapotában visszaadni.⁵

Ezekhez hasonló, pásztoremberek és városi emberek közt kötött szerződések máig is divatban vannak, tudunkkal felföldünknek szlávoklakta hegyvidékein; e sorok írója a múlt század nyolczvanas éveiben is értesült ilyenekről, melyek Ung, Bereg és Máramaros megyék rutén pásztorai és városiakói közt jöttek létre.

A fiumei állattenyésztés formáiról e szerződésekben nyert általános képet megfelelően egészítik ki a nagy számmal fennmaradt *adásvételi szerződések*. Ezekben már nemcsak juhok, kecskék és szarvasmarhák fordulnak elő, melyeknek tenyésztésével a fiumeiek is foglalkoztak, hanem sertések és lovak is, melyeknek kondákban és ménesekben való tenyésztésére Fiume sziklás Karsztvidéke kevésbé volt alkalmas.

Fiume városa, a mint az alább közlendő okmányokból

¹ L. C. 324. l.

² L. C. 301. l.

³ L. C. 157. l.

⁴ L. C. 501. l.

⁵ L. C. 585. l.

kitűnik, valóságos emporiuma volt a környék állatkereskedésének úgy behozatalra, mint kivitelre nézve.

Igy pl. a többször említett Spinzich Quirin Jurlinovich Bálint fiumei vámszedővel társulva 1443-ban *Gottschee*-ből Magurlin Vidától 143 arany értékű *űrüt* (castrato) — tehát egy egész nagy nyáját — vásárol.¹ Más ízben *Lovranából* vesz *űrület* 60 lira értékben.² Viszont 1447-ben az istriai *Pinguentébe* 40 lira árú juhot ad el a pinguentei Sebestyénnek.³ Ugyanő 1443-ban András Krasztoviczai bíróval társulva egy ízben 28, más ízben 160 db. *ökröt* vesz, melyeket a Karszt-ról Bukariczáig hajtának számukra, a honnan valószínűleg tengeren szállítják tovább Fiuméba vagy más helyekre. Messziről jöhettek, mert mint az illető okmányból értesülünk az utóbbi nagy szállítmányból 17 db. útközben részben eldöglött, részben elveszett.⁴ Ugyancsak Spinzich Quirin egy más alkalommal (1450-ben) *Ottocsaczból* vásárol 84 arany árú *ökröt*,⁵ a mi körülbelül 10 darabnak felel meg; tudjuk ugyanis egy másik okmányból, hogy két *ökörért* 16 arany kártérítés jár s így egy *ökör* értéke hivatalosan 8 aranyban van megállapítva.⁶ Az árak azonban nem egyformák; nagyság és minőség szerint változnak. Így ugyan-csak Spinzich Quirin ugyanez időtájt elad *Grobnikba* két *ökröt* összesen 40 líráért ($6\frac{2}{3}$ aranyért, darabja tehát 3 arany és 2 lira).⁷ Csaknem ugyanez időben Labusich Lőrincz fiumei lakos a *drenovai* (alközségi) Cavertich Lőrincz-nek elad 2 darab *ökröt* 49 líráért (egy *ökör* ára tehát $24\frac{1}{2}$ lira = 4 arany és 10 soldo).⁸ Más szerződésben 160 darab *ökör* sommás vételára 373 arany, jut tehát egyre átlagban 2 arany és 2 lira.⁹ Az ár tehát darabonként 2—8 arany közt változik.

A házi használatra való *sértéshizlalás* akkor még igen divatos lehetett Fiumében magában a belvárosban is. Egy 1437-iki tanácsvégzés szerint: »Az olyan személy, a ki *sértést* tart, ne merészelje azt kiereszteni házából vagy udvarából. És bárki akárhol találja a mondott *sértést*, azt meg-

¹ L. C. 139. l.

² L. C. 608. l.

³ L. C. 332. l.

⁴ L. C. 278. l.

⁵ L. C. 412. l.

⁶ L. C. 585. l.

⁷ L. C. 587. l.

⁸ L. C. 594. l.

⁹ L. C. 278. l.

ölhesse minden büntetés nélkül és szabadon magának tarthassa, — megadván azonban belőle a bírának az őket illető részt.¹ Érdekes, hogy ezt a tilalmat (5 lira bírság terhe alatt) még 165 évvel később, 1602-ben is meg kellett újítani: kóbor disznók még akkor is akadtak magában a városban.² Nagyobb sertéskondája volt a sokszor említett Spinich Quirinnek: egy okmányban olvassuk róla, hogy Frangepán Márton gróf, Tersatto ura, 39 darab sertését foglalja le adósság fejében.³ 1442-ben pedig Crastich György fiúmei szabómester vesz meg Radenevich Márktól egy egész sertéskondát 36 aranyért s egy másikat az ivanzei Gezidovich Gergelytől 57 aranyért. Az említett Radenevich Márk Fiumében idegeneknek is ad el sertést: az *Albonából* való Domokos itt vesz tőle 50 arany ára disznót.⁴

Fiume városának már ez időben rendes húskimérése volt. 1439-ben már említve találjuk a »régi mészárszéket« (*antiquum macellum*; — tehát már volt második, új is).⁵ A tárgyalt időszakban az egyik mészárszék a város főkapuja előtt a tengerparton volt, a mai Corso mentén; a közjegyző több okmánya a mészárszék előtt kelt. (*»Datum extra portam terre fluminis S. Viti, sub macello«*).⁶ Mint mészárosok (*macellator, becharius*) említetnek: Márton mészáros (*Martinus becharius*), Cillei Balázs (*Blasius de Cilijs*) és Moschenizzei János fia Tamás (*Tomasius quondam Johannis de Musiniza*).⁷ Egy évben mind a három neve is előfordul, tehát egyszerre több mészárszék is volt a városban.

A mészárosokat többnyire a sokszor említett Spinich Quirin látja el vágómarhával.⁸ Ő és testvérei látják el ezenkívül még a közeli Istria több helységének mészárosait is. Így *Piranóba* Spinich Péter szállít Fiuméből Tamás mészárosnak egy ízben 110 lira (csaknem 20 arany) értékű szarvas-

¹ »persona que teneat aliquem porcum non audeat eum dimittere extra domum sive curiam. Et quicumque interficere possit dictum porcum ubicunque invenerit . . . sine aliqua pena . . . dando tamen iudicibus partem consuetam.« L. C. 1437. év.

² »fiat proclama, quod porci non debeant vagari per civitatem sub pena L. 5.« Protocolli Capitanali, 1602. jan. 22, 119. l.

³ L. C. 621. l.

⁴ L. C. 126. l.

⁵ L. C. 707. l.

⁶ L. C. 1440. X. 5.

⁷ L. C. 1438. VI. 11, 1440. III. 71—438, 595, 613, 625, 626, 633. l.

⁸ L. C. 590. l.

marhát.¹ Más alkalommal Spinzich Péter és Lőrincz testvérek Cillei Balázs fiumei mészárossal társulva szállítanak *Capodistriába* az ottani mészárosnak 300 lira árú (körülbelül 12 darab) ökröt.²

A város lakosságának hússal való élelmezését is a városi tanács szabályozza hivatalos árszabásokkal (limitatióval). Ily árszabás ez időszakból kettő is ismeretes a városi közjegyző hivatalos könyvéből. Az első 1453-ból való (négy évvel kelt a még fontosabb halárszabás után). Figyelemre-méltó és mai nap is megszívlelésre volna érdemes a szabályrendelet megokolása: »Hogy — úgymond — a hibák és botrányok, a melyek (ily árszabás híján) keletkezhetnének, elkerültesse a nép mind jobban megélhesen«, — ezért határozzák meg ezennel a hús árát.³

Ez árszabás kiterjed a marha-, ürü-, bárány-, gödölye-, juh-, kecske- és sertéshússra, mint a mely husok akkor közfogyasztás tárgyai voltak. A megállapított árak mesésen hangzanak; a legdrágább hús sem éri el fontonkint a 2 soldót (mintegy 33 fillért); a hús még a halnál is olcsóbb, melynek finomabb fajtái a nagybőjtben a 2½ soldo fontonkinti árat is eléri. Kuriosumképen közöljük a részletes árszabást (az árak mindig fontonkint értendőek):

1. Marhahús, kövér, finom (<i>carnes bone et pingues</i>)	1 soldo
Marhahús, másodrendű	10 dénár ⁴
2. Ürühús, ifjan herélt	16 dénár (1 soldo 4 d.)
» újabban herélt	1 soldo ⁵
3. Bárány- vagy gödölyehús, szent Vida ünnepétől Nagyboldogasszony napjáig (jún. 15—aug. 15.)	14 dénár
Bárány- vagy gödölyehús, Nagyboldogasszony napjától szent Márton napjáig (aug. 15—nov. 11.)	1 soldo
4. Koshús	1 soldo
5. Juh- és kecskehús (kecskebak húsa is) ..	10 dénár
6. Sertéshús, kan	16 dénár
7. » kocza	1 soldo.

Az árszabás ellen vétő korcsmáros 8 lira bírséggal büntetendő.⁶

¹ L. C. 606. l.

² L. C. 626. l.

³ »volentes quod errores et scandala que oriri possent evitentur et quod populus de bono in melius vivere possint« (sic) etc. L. C. 498. l. (1453. VII. 12.)

⁴ 1 soldo = 12 dénár.

⁵ »carnes castratorum qui sunt juvenes castrati, venduntur pro den. 16; carnes castratorum qui non sunt juvenes castrati, uno solido.« (A megkülönböztetés a herélés időpontjára vonatkozik.)

⁶ L. C. i. h.

Öt év múlva, 1458-ban, ez árszabás revisio alá kerül s a tanács újabban szabályozza a húselárúsítást. A húst eladás előtt a község becsüsei becsülik meg s azt a becslés után a mézárósnak a becár szerint rögtön el kell adni; eltenni vagy elrejtteni nem szabad.¹ A becsüsök pedig a következő utasítás szerint kötelesek eljárni:

1. *Marha(ökör)-hús*, jó, kövér 1 soldo
 » » » másodrendű 10 dénár
 » » » harmadrendű 8 »
 » » » negyedrendű 6 »
- a becsüsök belátása szerint.² (A mint látjuk, a fokozás itt az előző árszabáshoz képest még *lefelé* folytatódik.)
2. *Bikahús*, jó, kövér 10 dénár
3. *Téhenhús*, elsőrendű 10 »
 » másodrendű 8 »
 » harmadrendű 6 »
4. *Borjúhús* 1 soldo
 (A megelőző árszabás a marhahúsban még nem tesz ilyen különbségeket; ez az új skála ismét csak arra szolgál, hogy a közönség olcsóbban juthasson hozzá.)
5. *Ürühús*, ifjan herélt (marad) 16 dénár
 » egyéves kor után, herélt³ (marad) 1 soldo
6. *Bárányok és gödölyék*, mindkét nemen levők, húsvétől szent Vida napjáig egészben, nagyság és minőség szerint árúsíthatók; szent Vida napjától Nagyboldogasszony napjáig (jún. 15—aug. 15) fontonkint (marad)⁴ 14 dénár
7. *Koshús* (marad) 1 soldo
8. *Juh-, kecske- és kecskebakhús* (marad) 10 dénár
9. *Sertéshús*, kan (marad) 16 dénár
10. » kocca (marad) 1 soldo.

A mézárósnak tilos a vesét a maga hasznára az állatokból kivenni. Ha a húst még becslés előtt eladja, — ha becslés után eladni nem akarja, — ha elrejt, — ha magasabb áron adja: minden állat után 8 lira bírságot fizet.

Ez árszabásokban nem esik szó *báromfiról*. Tyúkot azonban akkor is neveltek Fiumében és környékén. A *tojás*:

¹ »et quod omnes carnes cum extimate fuerint debeant vendi sicut fuerint extimate in macello nec debeant per macellatorem reponi aut abscondi« L. C. 636. l. (1458. II. 3.)

² »carnes bone et pingues 1 solido pro 1 libra; alie vero secundum qualitatem extimentur decem denariis vel octo vel sex denariis pro singula libra, prout extimatoribus videbitur justum.« L. C. i. h.

³ »carnes castratorum qui fuerint castrati juvenes, vendi possint 16 denariis; sed carnes castratorum qui fuerint castrati transacto anno vendantur uno solido.« L. C. i. h.

⁴ »carnes agnorum, agnarum, edorum, edarum a festo Resurrectionis domini Nostri Jesu Christi usque ad festum S. Viti vendi possint ad oculum; a festo S. Viti usque ad festum Assumptionis B. M. V. 14 denariis.« L. C. i. h.

árát egy 1440-iki tanácsrendelet 40 soldo (2 lira) bírság terhe alatt 5 darabonként 1 soldóban állapítja meg.¹ Őt tojás tehát egy font legelsőrendű marhahúsnak egyenértéke, a miből látszik, hogy a tojás elég csekély mennyiségben állott rendelkezésre. Természetesen csak tyúktojásról lehet szó. A liba és kacsza a legújabb időkig exotikus állatok voltak a fiumeiek szemében; az ifjúság legnagyobb része csak a természetrajz tanárának leírása és képek után alkothatott magának fogalmat e hasznos házi szárnyasokról, melyek piacra is csak azóta kerülnek, mióta Fiumében a magyar lakosság megszorodott. Sokkal közönségesebb és általánosan kedvelt és fogyasztott szárnyas a *pulyka*, melyről azonban a középkorban (Amerika felfedezése előtt) nem lehet szó.

Végül még említést kell tennünk a *lovakról* és *öszvérekről*. A fiumei kereskedelmi karavánokhoz szükséges teherhordó állatokat egészen a XVIII. század elejéig — mikor az első kocsutak épültek — krajnai vállalkozók, később — a vasútvonalak megnyitáig — a fogatokat ugyancsak krajnai fuvarosok szolgáltatták. Krajna kereskedését a tengerparttal akkoriban több mint 40.000 teherhordó állat szolgáltatta.² Az állatokat is többnyire ahhoz értő krajnai hajcsárok vezették, — a »mussolati«, mint a tengerparti olaszok nevezték. Ezért lovakról és öszvérekről kevesebb említést találunk a fiumei közjegyző üzleti okmányaiban. Mindazonáltal a tehetősebb fiumei embereknek minden bizonynnyal volt háta lóva, — e nélkül nem lehetett befelé utazni. Így pl. Vidonich Mór volt bíró és tanácsúr lóháton utazik egy peres ügyében az Adelsberg közelében fekvő krajnai *Senosetsch* helységbe.³ A krajnai kereskedők üzleteik lebonyolítására ugyancsak lóháton érkeznek és távoznak. Így a *Steinből* való Lénárt, a kiről feljegyezve találjuk, hogy valaki szóba állott vele, midőn Fiuméből ellovagolt.⁴ Egy esetben a fiumei vevő, mivel a krajnai kereskedőnek a vett vasat nem bírta kifizetni, írásban kötelezte magát, hogy hitelezőjét *lovával* együtt mindaddig eltartja, míg a tartozást ki nem egyenlítettette.⁵ Lovat tartott a sűrűn említett Spinzich Quirin is; azt olvassuk róla, hogy 1449-ben egy tartozása fejében lovát el akarják árverezni.⁶

¹ L. C. 75. l. 1440. V. 16.

² De Franceschi, L'Istria, 259. l.

³ L. C. 488. l.

⁴ »equitanti extra terram fluminis« L. C. 448. l.

⁵ L. C. 356. l.

⁶ L. C. 383. l.

Lovak *adásvételéről* is többször esik szó a közjegyzői okmányokban. Így 1450-ben az előkelő származású *de Barnis* Miklós, a ki előbb Zenggben a Frangepánok helytartója volt s később mint nagykereskedő, hajótulajdonos és vállalkozó Fiuméba települt, *Laibachból* vesz egy hátsólovat.¹ 1446-ban Spinzich Quirin két lovat vesz András krasztoviczai bírótól; öccse, Péter ugyanattól szintén egy lovat. Ugyanez alkalommal Spinzich Quirin még ugyanattól a bírótól két öszvért is vesz, kétségtelenül teherhordás céljára.²

És ezzel ki is merítettük mindazt, a mit fölvetett tárgyunkról a rendelkezésünkre álló okmányanyagban találhatunk.

Fest Aladár.

¹ L. C. 416. l.

² L. C. 278. l.

Két hamis Frangepán-oklevél.

A Frangepán-Oklevéltár tavaly megjelent második kötetének *Függelékében* közzétett hamis okleveleket szándékoznak ismertetni.

Előre kell bocsátanom, hogy nem mindenik hamisítvány készült a Frangepánok érdekében. Egyiket-másikot éppen a család rovására, annak valamelyik tagja nevében gyártották. Ezen a réven jutottak belé az oklevéltárba.

Szerkesztőtársam, Thallóczy Lajos a két kötetben összegyűjtött forrás-anyag történelmi nagy értékéről beszámolván, nem élt a kínálkozva csábító alkalommal. Nem dolgozta fel a Blagayakról írt tanulmánya módjára az oklevéltár anyagát. S megelégedett az oklevéltárnak rövidre szabott történelmi méltatásában azzal, hogy mélyen járó fejtegetéseiben egészen nagy vonásokban reá mutasson azokra az eredményekre, melyeket a család történetének, továbbá birtokainak gazdasági és társadalmi vonatkozásai és végül az általános politika szempontjából az oklevéltár anyagából ki lehet hámozni. Én sem foglalkozom a család történetével. A helyett megkísértem legalább röviden vázolni azokat az okokat és körülményeket, melyeknél fogva az említett és a család történetétől elválaszthatatlan okleveleket kohományoknak tartom.

A mi a kérdéses oklevelek provenientiáját illeti, az oklevéltár első kötetének bevezetésében előszámláltam azokat a levéltárakat, melyekből az egész gyűjtemény anyagát merítettük. A hamisítványokból három a *Frangipani* Lajos gróf friauli levéltárából való, melyeket különben mintegy százharmincz darab Frangepán-oklevéllel együtt a nevezett főúr adományából ez idő szerint a m. kir. orsz. levéltárban őrznek; egyet-egyet a herczeg Eszterházy-család kismartoni és a gróf Erdődyek galgóczi levéltára őriz, a többit az orsz. levéltárnak közönségesen *diplomatikai levéltár* néven ismert, középkori oklevelekben rendkívül gazdag gyűjteménye szolgáltatja.

A hány gazdát cseréltek a Frangepán-birtokok a Wesse-lényi-féle összeesküvésen rajtavesztett Frangepán Kristóf-

Ferencz kivégeztetése után, ugyanannyi viszontagságon, pusztuláson ment keresztül a család törzslevéltára is. Széjjel-szóródott. Hasonló sors érte a családnak már korábban kihalt egyes ágainál őrzött okiratokat, kulturtörténeti számadásokat és levelezéseket is. Ezek legnagyobb részben elkalódtak, elégték,¹ vagy idegenek kezére kerültek. Ez a körülmény megmagyarázza részben a hamisítványok származását is.

Egyéb csapások is érték a Frangepánoknak a nemzetség egyes ágainál őrzött leveleit. A hamisítók megfosztották a valódi okleveleket hitelességüktől, levágták a pecsétjeiket és saját gyártmányaikra függesztették. A XVI. században hamisításai révén hirhedtté vált Skalics Pál az állítólag IV. Bélától 1263-ban likai Skalics Fülöpnek és Bertalannak adományozott címereslevelet a tersatói Frangepán-levéltárból lopott pecséttel látta el.²

Csak röviden jelzem, hogy a *Függelék*ben különválasztott tizenhét oklevélből háromnak összesen hét, közép és újabb korbeli egymástól eltérő latin szövege ismeretes. Ezenfelül a harmadiknak még szláv szövege is van, melyet — hogy az egyik latin szövegű másolat meghatározásával éljek — »ex dalmatico idiomate« fordítottak latinra.

Ha azonban az itt érintett oklevelek közül IV. Béla 1241. és 1251-iki modrusi és vinodoli kiváltságseveleinek, továbbá az 1260-iki évi zengi adománylevelének eredeti szövegétől eltérő bővített szövegeket is egy-egy külön oklevélnek vesszük, — a minthogy kell is vennünk — a hamisítványok száma huszonkettőre emelkedik.

A hamisítványoknak említett tömegével a Frangepán-család levéltára mindjárt az 1448. évben máglyára ítélt legtermékenyebb magyar középkori oklevélhamisító Zömléni Gábor deák negyvennégy hamis oklevele után következik.³ Tudós *Karácsonyi* János »A hamis, hibás keltű és keltezetlen oklevelek« című nagybecsű jegyzékében és annak pótlékában⁴ 1400-ig kétszáznegyvenegy hamis oklevelet számlált elő, melyből Magyarország melléktartományaira ötvenhat hamis oklevél esik. Ezen hamisítványoknak tehát csaknem egyharmadával egyenlő azoknak a hamis okleveleknek a száma, melyeket részint a Frangepánok századokon

¹ A tersatói Frangepán-levéltár 1647-ben lett a lángok martaléka. — *Margalits*, Horvát történelmi repertorium I. köt. 112. l.

² *Fejér*, Cod. dipl. IV. 3. köt. 129. l. *Bojničić*, Oklevélhamisítás a középkorban 13. l.

³ *Werböczy*, Tripartitum. Millenniumi kiadás. Pars II. tit. 14.

⁴ Történelmi Tár 1908. évf. 24—49. ll.

keresztül családi levéltáraikban őriztek, részint pedig más idegenek a Frangepán érdekek rovására koholtak vagy koholtattak. Pedig *Karácsonyi* egynek a kivételével nem vette fel az összes, 1400 előtti hamis Frangepán-okleveleket a gyűjteménybe.

Lehet, hogy mélyebbreható kútfő kritika egyik-másik oklevélről ki fogja deríteni, hogy tévedtem, midőn csupán egyes, nyomósnek látszó belső jelekből ítélve megbélyegeztem. De a merész segregatiónak mégis meglesz a maga haszna. Legalább figyelmeztetni fogja a későbbi kutatókat, hogy a kipécézett oklevelek szigorú megrostálás nélkül nem alkalmasak a bizonyításra.

Tudni kell még, hogy a jelzett tizenhét, helyesebben huszonkét hamis oklevélből csak nyolcz szállott át korunkra a maga eredetiségében. Kilencz oklevél több középkori hiteles átiratban, három XVII. századi egyszerű, egy pedig XVIII. századi hitelesített másolatban, végül egy oklevél csak nyomtatott szövegben maradt fenn. Legalább az utóbbiak az újabb kiadás alkalmával csak a jelzett alakban állottak rendelkezésünkre.

Megemlítem futólag hogy a XVIII. századi hitelesített és a vele összefüggő két XVII. századi egyszerű másolat, nézetem szerint egy közös szláv oklevélre vezethetők vissza, melyet úgy látszik a XVI. század végén vagy a XVII. elején koholtak.

A mint az előadottakból kitetszik, az okleveleknek csak kis része maradt reánk eredetiben, a tulnyomó rész átiratokban és másolatokban ismeretes. Nem szenved kétséget, hogy ilyen körülmények között az oklevéltani tudományak a hamis oklevelek felismerésére és a valódiaktól megkülönböztetésére használt eszközeit teljes mértékben csakis az első sorban említett oklevelek vizsgálatánál vehetjük igénybe. Az átirrt és másolatban fennmaradt okleveleknél a külső ismertető jelek: az oklevél anyaga, az oklevél és az írás alakja s a pecsét nem jönnek tekintetbe. Ezeknél a vizsgálatnak az oklevelek belső ismertető jeleire: az oklevéliani formulákra, az egyes oklevelek történelmi és jogi tartalmára és ezzel kapcsolatban a korukbeli hasonló jellegű, valódi oklevelekkel való összehasonlításra kell szorítkoznia.

Megjegyzem végül, hogy ez alkalommal a keltezésük szerint legrégebb két oklevélről fogok szólni.

Lássuk tehát ezeket közelebbről.

I.

A Frangepán-nemzetség szóban forgó két oklevele közül az első 1209-ből, a második 1223-ból való. Mind a kettőt állítólag II. András király adta ki. Eredetijét egyiknek sem ismerjük. Elvesztek, vagy még lappanganak valahol. Legrégibb, 1241 (*helyesen* : 1242) illetve 1251 évi átirataik, melyeket a Frangepán-Oklevéltárban kiadásuknál mi is használtunk, Róbert Károlynak 1322. október 8-iki respective 1323. november 7-iki valódi kiváltságlevelében maradtak fenn. Szövege különben régtől fogva ismeretes mind a kettőnek. Az elsőt legelőször *Kercselich* Boldizsár tette közzé.¹ Utána időrendben *Katona* István,² *Fejér* György,³ *Wenzel* Gusztáv⁴ és legújabban *Smičiklas* Tádé⁵ adták ki. Az utóbbi először a *Fejér*,⁶ azután a *Smičiklas*⁷ kiadásában látott napvilágot.

Az 1209-iki oklevélben előadja állítólag II. Endre, hogy boldog emlékü atyja, Béla király a bánságbeli földet (terram in banatu), — mi alatt természetesen Modrus tartományát érti, — azzal a szabadsággal adományozta örök jogon Bertalan ispánnak, hogy fia nem létében halála után rokonai közül annak hagyhassa, a kinek akarja. Ebben a kiváltságában tehát Bertalan ispánt ő is *megegerősíti* és megengedi, hogy unokatestvére, az örökösének választott Guidó vegliai ispán a nagybátyja magtalan halála esetén ugyanazzal az örökjoggal bírja, melylyel azt Bertalan ispán «ex regali beneficio» kiérdemelte.

A második, 1223 évi oklevélben ugyancsak II. András király a szokásos bevezető oklevél-formulák után röviden, minden bőbeszédűség nélkül egy-két szóban már nem a Bertalan, hanem a Guidó vegliai ispán őszinteségét és alattvalói készségét magasztalja. Ezért hálából neki *adományozza* és utódainak örök jogon minden időkre a szlavoniai herczegségen alól fekvő Vinodol és Modrus földét tartozékaival és minden jövedelmeivel. A föltétel mindössze az, hogy nevezett ispán köteles a királynak szolgálni.

Az 1209-iki oklevél a III. Béla 1193-iki valódi adománylevelére hivatkozik. Az 1223-iki viszont tartalma szerint

¹ Notitiae praeliminaries 183. l.

² Historia critica V. köt. 101. l.

³ Codex dipl. Hungariae III. 1. köt. 82. l.

⁴ Codex dipl. Arpad. XI. köt. 95. l.

⁵ Codex dipl. Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae III. köt. 95. l.

⁶ Cod. dipl. III. 1. köt. 403. l.

⁷ Codex dipl. III. köt. 244. l.

ugyancsak a III. Béla kiváltságlevelére emlékeztet. Összehasonlítás céljából tehát szükséges, hogy III. Bélának ezt az oklevélét az adományra és örökösödésre vonatkozó részeiben szintén bővebben ismertessük.

Az aranypecsétetes adománylevél szerint Bertalan ispán, a király kedvelt híve, már hosszabb ideje őszintén és alattvalói hódolattal szolgált a királyi felségnek. Ezért a király neki és utódainak adja örök jogon minden időkre Modrus vármegyét tartozékaival és jövedelmeivel együtt. Az adomány azonban feltételhez van kötve.

»Bertalan ispán az ország határain belül annak védelmére tíz, az ország határain kívül, tehát támadó hadjárat alkalmával négy pánczélos vitézt tartozik állítani a horvát sereghez, melyet a király hív hadba.«

»Ha Bertalan ispán utód nélkül találna elhalálozni, *atyafiainak valamelyik fia* ugyanezen feltételek mellett megörökli a király uralma alatt álló ezt a földet.«

Eltékintve az 1193-iki adománylevélnek egyéb, közjogilag fontos vonatkozásaitól, bennünket a tárgyalás alatt levő 1209-iki oklevéllel kapcsolatban főleg az a része érdekel, mely az örökösödésről intézkedik.

Ismervén külön-külön az 1193-iki és 1209-iki oklevelek tartalmát, azokból több jellemző és értékes dolgot állapíthatunk meg. Nevezetesen, az 1209-iki hamis oklevél tartalmilag nagyjában megegyezik az 1193 évi adománylevélnek az örökösödésről szóló részével. Mindkét oklevélben a Bertalan ispán magtalan halála esetére történik az intézkedés és örök időkre szól. A kijelölt örökösre nézve azonban eltérnek egymástól. Az 1193-iki oklevél szerint Bertalan ispán *atyafiainak valamelyik fiát* választhatja örökösének, a hamisítvány szerint *akármelyik atyafiát*. Ez az atyafi pedig nem más, mint Guidó, a vegliabeliek ispánja. De a hamisító még tovább megy a genealogizálásban s megállapítja a közelebbi vérrokonságot is az örökhagyó Bertalan és az állítólagos örökös Guidó ispán között. E szerint Guidó *unokaöcsse* (nepos) Bertalannak, ez pedig *apai nagybátyja* (patruus) neki.

De nevezetes és különösen családtörténeti szempontból figyelemre méltó az a körülmény, hogy Bertalan egyik oklevél sem nevezi vegliainak, hanem egyszerűen *ispánnak* (comes) címezi minden megkülönböztető hirtokos jelző nélkül mind a kettő. Ellenben Guidó, a kiről 1209-ben és 1223-ban szó van, mint *vegliai ispán* (comes de Wegla) említetik. Viszont Bertalan ispán az 1209-iki hamis kiváltságlevél szerint kedvelt híve (fidelis noster) II. Endrének is, mint

volt annak idején III. Bélának. S bátran hozzátehetjük, hogy ebben nincsen lehetetlenség.

Már most az a kérdés: vajon Guidó vegliai comes volt-e valóban az a szerencsés vérrokon, a kit Bertalan ispán fia nem létében, különös és nevezetes kiváltságánál fogva, 1209-ben atyafiai közül királyi jóváhagyással maga-magának örökösül választott, és a ki állítólag 1223-ban adománylevelet szerzett a királytól a szlavoniai hercezségen túl fekvő Modrus és Vinodol nevű földre örök joggal minden időkre?

Ez a kérdés azért fontos, mert ennek tisztázása eldönti, legalább részben, a kérdéses 1209. és 1223-iki kiváltságlevelek hitelességét is. Ezért a Frangepán-nemzetségnek a XII. és XIII. század mesgyéjén élt tagjaival s azoknak a magyar koronához és a velencei köztársasághoz való viszonyával kell mindenek előtt tisztába jönnünk.

Előre kell bocsátanom, hogy pár évvel ezelőtt egy rövidke családtörténeti dolgozatban már foglalkoztam a modrusi adományos Bertalan ispán eredetével. Ennek a keretében néhány szóval reá is mutattam a Frangepán-Oklevéltár II. kötetének függelékében újabban közrebocsátott 1209. és 1223-ik évi oklevelek álságára is. Azért legyen szabad, hogy a felvetett kérdés tisztázása céljából ez alkalommal röviden egybefoglalva megismételjem, a mit a vegliai eredetű hírneves Frangepán-családnak a kérdéses időben élt tagjairól akkor elmondtam.

Ismeretes, hogy Veglia szigete, »a dalmát-isztriai partvidéknek egyik eloldozott láncszeme«, a X. század végén Velence uralma alá került. Kezdetben — úgylátszik — Velenczéből kormányozták.¹ A Velenczétől 120 tengeri mérföldre eső sziget kormányzása azonban nem kevés gondot okozhatott a köztársaságnak. Más megoldásról kellett tehát gondoskodni. Legmegfelelőbbnek az a mód kínálkozott, hogy a bennszülött előkelő nemzetségek valamelyikének bérbeadják a szigetet.

A sziget kormányzásában való ez a változás azonban, úgy látszik, még hosszabb ideig váratott magára. 1018-ban a lagunák városában megjelent vegliai követség még a sziget egész lakosságának képében kötelezte magát, hogy évenként karácsonykor harmincz rókaprémet fizet adóban a köztársaságnak.² Csak egy egész század elmúltával, 1133-ban

¹ Adler. Neue Folge. 1894. IV. köt. 3. l. a jegyzetben.

² Ljubić, Listine I. köt. 1. l.

tűnik fel az első bennszülött kormányzó Vegliában. Domnius vagy Duimus ispán volt ez, a bennszülött előkelő Frangepán-nemzetség hitelesen igazolható első őse. Mikor került a sziget élére, nem tudjuk pontosan meghatározni. De kétségtelen, hogy 1117—1130 között a Michiel Domokos doge idejében már vegliai kormányzója volt a velencei köztársaságnak. Halála után Michiel Vitályos doge 1163 augusztusában ugyanazon feltételek alatt ruházta fiaira, a »kormányzásra termett« Bertalanra és Guidóra Veglia felett a hatalmat, a melyek alatt Duimo ispán a Michiel Domokos, Polani Péter, Morosini Domokos dogék és az ő idejében, tehát csaknem egy félszázadon keresztül szerződés szerint bírta és kormányozta.¹

A két testvér hűbéres kormányzósága szintén hosszabb ideig, csaknem a XII. század végéig tartott. Bertalanról a történelmi források 1198 május havában, Guidóról 1193. szeptemberében emlékeznek legutoljára.² Bertalant nemskára 1198 júniusában a fiai, Guidót viszont János, minden valószínűség szerint ugyancsak a fia követték a vegliai hűbéres ispánságban.

Századokon keresztül vallották és hirdették magyar és horvát történetírók, hogy *ez* a most nevezett Bertalan, Velenczének vegliai hűbéres kormányzója *az* a Frangepán-ivadék, a kinek hűségét III. Béla király megjutalmazandó, neki adta örök jogon minden időkre Modrus vármegyét. Ennek a nézetnek azonban a pusztá névazonosságnál egyéb alapja nincsen. Maga az 1193-iki adománylevél is ellene mond ennek a feltevésnek. Bertalan vegliai hűbéres kormányzónak ebben az időben két fia ismeretes: Guidó, kit az atyja hasonló nevű testvérétől megkülönböztetésül másodiknak nevezhetünk, és Henrik. A harmadik fiú Schinella először 1221-ben fordul elő.³ A két nagyobb fiú közül Henrik még gyermek. 1199 április havában sem törvényes korú még.⁴ Guidó ellenben legalább is legénysorban volt 1193-ban, mikor Katapán fejevári prépost királyi kancellár III. Béla rendeletére Modrus vármegyéről a nevezetes aranypecsétés adománylevelet Bertalan ispán részére kiállította. Sőt bizonyos tekintélynek örvendett már ekkor nemcsak a Vegliával szomszédos szigeteken, hanem Velenczében is. Ezt abból

¹ *Smičiklas*, Codex dipl. regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae II. köt. 94. l.

² *Smičiklas* i. m. II. köt. 261. és 298. ll.

³ Frangepán-Okl. I. köt. 7. l.

⁴ *Smičiklas* i. m. II. köt. 317. l.

az oklevélből tudjuk, melyet mint tanú elsőnek ír alá s a melyben Foscari Péter velenczei követ 1193. szept. 24-én hit alatt arról biztosította Arbe városát, hogy Dandolo Henrik doge az evangeliumra tett esküjéhez híven szabadságában és szokásaiban meg fogja tartani.¹

Guidóval és Henrikkel 1221-ben és 1229-ben is találkoznak az oklevelekben. Legutoljára 1232-ben unokatestvérével, az 1213-ban is említett I. Jánossal együtt fordulnak elő, midőn a velenczei államtanács előtt Veglia s a szomszédos Pervicchio birtokán megosztóztván, a kormányzóság és a nevezett szigetek jövedelmeinek haszonélvezete iránt hat esztendőre egyezséget kötnek.²

Az elmondottak után, azt hiszem, nem szükséges hosszasan bizonyítgatnom, hogy a híres és nevezetes 1193-iki adománylevél nem azt a Bertalan ispánt illette, ki 1163-tól fogva a velenczei köztársaság vegliai hűbéres kormányzója volt s ebben a méltóságában két fiú hátrahagyásával 1198 májusában halt el. Aztán nem is igen lehet föltenni III. Béla királyról, erről az Árpádok nemzetségében leginkább egyetemes szemkörű uralkodóról, hogy egy velenczei hűbérest tegyen urrá a régi horvátországi tengerparton, Veglia szigetével szemben elterülő Modrus vármegyén épen akkor, mikor a félvak öreg ember, korának egyik legkiválóbb államférfia és merész katonája: a 84 éves Dandolo Henrik doge kormányozta Velenczével újra háborúba keveredett a dalmát tengerpart birtokáért.³

Nehezen okolható meg az a föltevés is, hogy az 1163-ban elhalt Duimo vegliai hűbéres kormányzónak két Bertalan nevű fia közül az állítólagos *második házasságából* született ifjabbik fiát érte ez a királyi kitüntetés.⁴

Azoknak az íróknak pedig a nézetére, kik a sokszor nevezett Duimo ispán unokáját látják az 1193-iki modrusi adománylevél Bertalanjában, csak azt jegyzem meg, hogy az ispán úr unokáit fentebb már név szerint apostropháltuk, ezek közt azonban Bertalanról nincsen tudomásunk.

Az adományos Bertalan ispánt illetőleg mindössze két adat áll rendelkezésünkre. Ezekből azonban csak annyit lehet teljes bizonyossággal megállapítani, hogy a vegliai előkelő

¹ *Smičiklas* i. m. II. köt. 260. l.

² *Frangepán-Okl.* I. köt. 7—9. ll.

³ V. ö. *Paulev*, A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt. Második kiadás, II. köt. 7. l.

⁴ *Vjestnik hrv. zem. arkiva* 1899. évi. 156—161. ll. *Klaić*, *Krčki knezovi Frankapani* 83—87. ll. — V. ö. *Turul* 1909. évf. 149. l.

bennszülött ispán-nemzetségből származott. Egyik maga a jeles alakú aranypecsétetes 1193-iki adománylevél, melyben, a mint láttuk, azt a nevezetes kiváltságot nyerte, hogy ha magtalanul találna elhalálozni, atyafiainak valamelyik fiát (*unus ex filiis fratrum ipsius*) választhatja Modrusban örökösének. A másik egy Vegliában, a János püspök palotájában kelt 1186-iki oklevél, melyben a vegliai szent János egyházzal kapcsolatos bizonyos ügyben az ispánok rokonának vallotta magát.¹ Nem lehet vitás, hogy a két oklevélben a comesekre, mint rokonaira való hivatkozás a velencei köztársaságnak az ő korabeli vegliai kormányzó hűbéreseire: Bertalanra és Guidóra vonatkozik. Ez a modrusi tartománynak későbbi sorsából is bizvást következtethető. De meg a Frangepánon kívül más kormányzó nemzetséget Veglia szigetén sem ebben az időben, sem későbbben nem ismerünk. Kétségtelen tehát, hogy a vegliai oszlopos ispán családdal egy töből fakadt. Azonban nem volt rokonaival osztozkodó hűbérese a velencei köztársaságnak. Az 1193-iki valódi adománylevél is egyszerűen csak *comesnek* címezi. Sőt az 1209-ik hamisítvány sem nevezi másképen.

Igaz, hogy az adománylevélnek Kercselich-féle legrégibb kiadásában és az őt másoló *Katonánál* és *Fejérnél* Bertalan mint *comes de Veglia* szerepel, de ez a megkülönböztető jelző az aranypecsétés eredeti oklevélből hiányzik. Nyilvánvaló tehát, hogy Kercselich önkényüleg toldotta belé.

Ezen, egy kissé talán hosszadalmas kitérés után vizsgáljuk meg közelebbről a szóbanforgó 1209-iki oklevelet a tartalom tekintetéből.

Azt mondja az oklevél, hogy Bertalan a III. Béla adománylevele értelmében egyenes utód hiányában unokaöccsét, Guidó vegliai comest választotta örökösének Modrusban és ezt a választást II. Endre helybenhagyván, meg is erősítette.

A kérdéses oklevél emez állítására nézve tudni kell, hogy az 1193-tól fogva 1232-ig hiteles okiratokkal kimutatható II. Guidó kizárólag a *vegliai ispán* (*comes de Wegla*) címet viseli. Sőt a mi a legfontosabb: még halála után is csupán ezzel a címmel illeti egy 1248-ból való oklevél. Pedig ha 1209-ben Modrus megyét öröklí, 1223-ban viszont ezzel együtt Vinodolra is adománylevelet szerez: lehetetlen, hogy ne modrusi és vinodoli ispánnak nevezze 1248-ban a

¹ *Smičiklas* i. m. II. köt. 204. 1. Frangepán-Okl. I. köt. 3. l. — V. ö. Turul 1909. évf. 148. l.

kérdéses oklevél, mikor Veglia szigete a családra nézve amúgy is el volt veszve.¹

A két oklevélben kimutatható ez az ellentét magában véve is lerontja azoknak minden hitelét.

Említett dolgozatomban azt a véleményt koczkáztattam volt meg, hogy az 1199—1243 közt élt János, az 1193-iki adománylevél rendelkezése értelmében örökbefogadás útján ült belé 1240 táján a Bertalan ispán szerzette modrusi és vinodoli tartományok birtokába, és hogy az 1209. és 1223-iki okleveleket III. Guidó (1257—1271.) érdekében 1248 és 1257 között koholták, hogy I. János magtalan halála után Modrusnak a királyra való visszaháramlását megakadályozzák.

Ujabb kutatásaim következtében megvallom, hogy az állítólagos örökösre nézve tévedtem, midőn ezt I. János vegliai hűbéres ispánnal azonosítottam. A modrusi uradalom visszaháramlásának megakadályozása pedig nem III. Guidó, hanem első sorban minden valószínűség szerint II. Guidó vegliai hűbéres ispán érdekében történt. Egyébiránt ez utóbbit még egyéb ok is sarkalhatta, hogy egy füst alatt Modrus vármegyéről és a Veglia szigetével szemben fekvő vinodoli zsupáról adománylevelet koholjon, vagy inkább koholtasson.

Az egykorú Tamás spalatói főesperes írva hagyta, hogy az anconai származású Garganus, »completo regiminis sui triennio« a spalatói podestaságról lemondván, a város lakosai a vegliai ispánok házából való *fiatal* és ledér Jánost választották meg utódává.² A szintén egykorú velencei hiteles források viszont arról tudósítanak, hogy János 1242-ben és 1243-ban viselte ezt a méltóságot, birtokosa lévén egyúttal a modrusi és vinodoli kettős uradalomnak is.³ Ezekből az egybehangzó tudósításokból világosan kitűnik, hogy nem az 1199 és 1232 között élt és vegliai hűbéres kormányzóságot viselt I. János volt az 1230-as évek táján elhalt modrusi adományos Bertalan ispán utóda, hanem a sokszor nevezett II. Guidó fia II. János, a Frigyes, III. Bertalan és III. Guidó testvérbátyja. Ezzel az a kifogás, melyet az I. János vegliai hűbéres kormányzó személyével kapcsolatban annak

¹ 1248-ban velencei patricius, Contarini Márk a sziget kormányzója. — Frangepán-Oklevéltár I. köt. 10. l. — V. ö. Turul 1909. évi. 147. l.

² Schwandtner, Scriptores rerum hung. Fol. III. köt. 615. l.

³ Frangepán-Okl. I. köt. 9. 10. ll.

idején az 1241. és 1251 évi Frangepán-oklevelek a) szövegének hitelessége ellen emeltem volt, magától elesik.¹

A mi Bertalan ispánt illeti, azt kell mondanunk, hogy egyáltalában nem élt az 1193-iki adománylevél biztosította utód-választás jogával. Ennek az 1209. és 1223. évi oklevelek a legékesebben szóló bizonyítékai. De ha élt volna is vele, Guidó vegliai hűbéres kormányzó még mindig nem lehetett biztos abban, hogy ő lesz a kiszemelt örökös. Ennek az eshetőségnek is megtalálhatjuk a nyomát egy minden kétséget kizárólag hiteles oklevélben.

1220 táján történt, hogy II. András király Henrik vegliai hűbéres kormányzónak és testvérének Schinellának (1221–1260.) adományozta a Spalatóval szemben fekvő Farra (Lesina), továbbá Brazza, Gorzura (Curzola) és Laogursta (Lagosta) szigeteket. Ezt III. Honorius pápa bullájából tudjuk, a ki nevezetteket 1221. márcz. 29-én a szigetekkel együtt az apostoli szentszék oltalmába fogadta.²

Henrik volt tehát az előkelő vegliai ispán-családból az első, ki nem tartotta a velencei köztársaság iránt fogadott hűséggel összeférhetetlennek, hogy híve legyen egyúttal a magyar királynak is. És ezzel a Frangepán-nemzetség kétkülsége belékapcsolódik Magyarország történetébe. Különben ott kísértett ez a kétszínű érdeklátás már a modrusi adománylevélben is.

Nem mentségül, hanem magyarázatul hozom fel, hogy a Frangepán-család a helyi viszonyoknál fogva egyfelől a magyar korona, másfelől a hatalmas velencei köztársaság körébe kerülve, a kor szokásainak és erkölcsének megfelelőleg mást, mint kétszínű érdeklátást nem is folytathatott.

¹ Turul 1909. évf. 146. 1.

A mi a Frangepán-Oklevéltár II. kötetének Függelékében 1241. márcz. 10. kelet alatt közölt oklevelet illeti, ennek helyes évi datuma a király uralkodási éveinek megfelelőleg: 1242. A többrendbeli átírás közben az évi kelet legutolsó I-es számjegye könnyen egyik vagy másik íródeák stílusában maradhatott. — V. ö. *Fejér* i. m. IV. I. köt. 269. l. *Knauz*, Kortan 523. l. *Pauley*, A magyar nemzet története. Második kiadás. II. köt. 189. és 519. ll. *Smičiklas* i. m. IV. köt. 145. l.

Egyébiránt ennek az 1241 évi oklevélnek az orsz. levéltárban Modl. 33177. jelzet alatt van egy eredetiségével kérkedő példánya is. Ez azonban a kikészítettlen durva hártyából és az írásból ítélve, a a XV. századból való másolat és az Modl. 32. jelzetű, 1392. nov. 11-iki hamis Frangepán-oklevéllel egyidőben keletkezhett. Az 1241 évi keletnek betűvel írt »primo« szava tehát az oklevél évi datumára nézve nem lehet irányadó. — V. ö. Hazai Okm. VIII. köt. 41. l.

² *Theiner*, Vetera monumenta hist. Hung. sacram illustr. I. köt. 27. l. Frangepán-Okl. I. köt. 7. l.

Szembeszökő, hogy II. Endrének ebben az 1220 táján kelt adománylevelében nincsen szó Guidóról, a ki tudvalevőleg az adományosok testvérbátyja volt. Ez azt mutatja, hogy ő ekkor őszintén hive volt a velenczei köztársaságnak. Mint legidősebb testvér és atyafi azonban tudomással bírhatott, sőt bírt is kétségtelenül az 1193-iki adománylevelének a Frangepán-nemzetség növekedő hatalmát megalapozó azon intézkedéséről, mely az adományos Bertalan ispánt magtalan halála esetére örökösét illetőleg szabad rendelkezési joggal ruházta fel. Azt is tudhatta, hogy Bertalan nem hágy fiú-örököst maga után. Ezért lelkében sóvárogva gondolhatott a magyar király fennhatósága alá tartozó Modrusra. Azonban II. András királynak a testvéreivel Henrikkel és Schinellával szemben gyakorolt királyi bőkezősége nem igen lehetett ebben a tekintetben biztató reá, a velenczei köztársaság hűbéres kormányzójára nézve. Azonkívül a vele egyívású I. János ugyancsak vegliai hűbéres kormányzó s ennek 1232-ben említett testvére, Martinucius¹ szintén jogot formálhattak a gazdag örökségre.

E közben magtalanul elhalt Bertalan ispán a nélkül, hogy örökösét a rokonai közül szabad rendelkezési jogánál fogva kiválasztotta volna. Modrus vármegye tehát gazdátlanul maradt. Az 1193-iki adománylevel pedig — valószínűleg a Bertalan ispán ingó javaival együtt — gazdára lelt a sokszor említett Guidó vegliai hűbéres kormányzóban. Ebben az aranypecsétes oklevélben azonban nincsen szó a Modrus vármegyével szomszédos vinodoli zsupáról, a mely hihetőleg ugyancsak a nevezett Bertalan révén került a Frangepán-család birtokába. Az erről szóló adománylevelet azonban nem ismerjük. Guidó hűbéres kormányzó úr tehát a Frangepánoknak kezdettől fogva kimutatható vagyonszerzési ösztönétől hajtatra oklevelet koholtatott nemcsak Vinodol vármegye megszerzése céljából, hanem azért is, hogy a minden időkre örök joggal Bertalan ispánnak adományozott modrusi uradalom birtokát testvéreivel és unokatestvéreivel szemben magának, illetőleg egyenes utódainak biztósítsa.²

Igy jutott a fia, II. János (1242—1257) a heves vérű és fiatal spalatói podesta kétségen kívül az atya halála után a modrusi és vinodoli kettős uradalom birtokába. János

¹ Frangepán-Okl. I. köt. 9. l.

² A vinodoli híres statutumokat 1288-ban nevezett II. Guidó comes egyenes ágbeli leszármazói alkották meg. — *Wenzel* i. m. IV. köt. 384. l. Frangepán-Okl. I. köt. 24. l.

azonban 1257 táján törvényes örökösök nélkül szintén elhalván, a két vármegye birtoka testvéreire Frigyes, Bertalan és Guidó ispánokra szállott át.¹ Ebben az évben özvegye Colapiza asszony száz romanatost ajándékozott elhalt férje lelkiüdvéért a spalatói harangtorony építésére.²

II.

A szóban forgó két oklevél valódisága ellen a tartalom tekintetében eddig felhozott okoknál nem kisebb súlylyal esnek azok rovására a mérlegbe azon belső, különösebb ismertető jelek, melyek a tartalomhoz hasonlóképen azoknak álsága mellett szólanak.

A hamisítványok iratásának sorrendjén az 1223 évi oklevéllel kezdem el. Ebben az intitutatio nem felel meg az oklevél datumának. A hamisító szerint 1223-ban ez lett volna a király czíme : *Andreas Dei gratia Hungarie, Dalmatie, Croatie, Rame Servieque rex in perpetuum*. Tudni kell azonban, hogy II. Endre ezt az Imre király óta teljes czímet 1205-ben használja utoljára.³ 1206-tól kezdve egész haláláig ez a teljes czíme : *Andreas Dei gratia Hungarie, Dalmatie, Croatie, Rame, Servie, Gallicie, Lodomerieque rex in perpetuum*.⁴ És ezt a czímet nemcsak jeles, hanem olykor-olykor nyílt alakú kiváltságleveleiben is használja.⁵

Egyébiránt az oklevél keltezése egész terjedelmében így hangzik : *Datum per manus magistri Stephani aule regie cancellarii, anno dominice incarnationis M. CC. XXIII., Bela primogenito nostro, rege, Dalmatie et Croatie gubernatore, venerabili Ugrino archiepiscopo colocensi, Roberto vesprimiensi episcopo, Desiderio chanadiensi episcopo, Alexandro waradiensi, Bartholomeo quinqueecclesiensi, Cleto agriensi, Gregorio iauriensi ecclesiis feliciter gubernantibus, Julia comite palatino, regni autem nostri anno vigesimo secundo*.

Már Fejérpataky⁶ észrevette, hogy a keltezésben hiba

¹ *Smičiklas* i. m. V. köt. 56. 58. 66. ll. Frangepán-Okl. I. köt. 11. 12. ll.

² Viestnik horvatškoga arheološkoga društva. Nove serije. 1895. I. köt. 34. ll.

³ *Smičiklas*, Codex diplomaticus III. köt. 50. l. *Wenzel*, Codex dipl. Arpad. continuatus VI. köt. 300. l.

⁴ *Knauz*, Monum. eccl. Strigoniensis I. köt. 184. 186. ll. Hazai Okmánytár VI. köt. 6. l. *Zimmermann und Werner*, Urkundenbuch I. köt. 8. és 9. ll. *Wenzel* i. m. VI. köt. 545. 550. 567. ll. *Smičiklas* i. m. III. köt. 445. l.

⁵ Bánffy-Oklevéltár I. köt. 1. l. *Wenzel*, Cod. dipl. I. köt. 248. l. *Erdélyi*, A pannonhalmi szent Benedek-rend tört. X. köt. 519. l.

⁶ Királyi kancellária az Árpádok korában 96. l.

van. István mestert írja minden cím nélkül kancellárnak, holott a királyi kancellár tisztét ebben az esztendőben, sőt még a következő 1224-ik év elején is Kilit egri prépost töltötte be. 1225-ben pedig, a mely évre az uralkodói év mutatna, István mester pápai subdiaconus nemcsak királyi kancellár, hanem választott zágrábi püspök is egyúttal. Mi hozzá tehetjük, hogy a hamisító Kilitet, a kit kancellárságától megfosztott, az egyháznagyok között viszont egri püspöknek írja, pedig csak 1224-ben lett azzá.¹ Mindezeknek következtében *Karácsonyi*² egyenesen hamisnak jelenti ki és kizárja azoknak az okleveleknek a sorából, a melyeknek segítségével *Knauzzal*³ és *Paulerrel*⁴ szemben kimutatta, hogy II. Endre uralkodását 1218-tól kezdve — két 1222-iki esetet kivéve — állandóan körülbelül 1204 márczius hó közepétől számította.

Az oklevél záradékában mindjárt a datum után, az országnagyok élén Béla ifjabb király tűnik fel »primogenitus noster, rex, Dalmatie et Croatie gubernator« czímmel. Nem is találjuk ennek több nyomát sem azelőtt, sem azután a II. Endre okleveleinek a záradékában.⁵ Béla után Kálmán herczeg »ruthenorum rex et... dux Dalmatie atque Croatie« czímmel kerül Szlavónia élére.⁶ Őt sem számlálják soha az oklevelek az országnagyok közé. Különben sem neveztek soha Béla herczeget Dalmácia és Horvátország *gubernator*ának. Maga egyetlenegyszer — 1222-ben — él a »rex... et dux totius Slavonie« czímével.⁷ 1224-től kezdve mint ifjabb király, atyja haláláig állandóan a »rex, primogenitus regis Hungarie« címet használja.⁸ III. Hono-

¹ *Klaić* valószínűnek tartja, hogy az átíratáskor csúszott be 1225 helyett az 1223 évi datum az oklevélbe. — Krčki knezovi Frankapani 310. l. 27. jegyzet.

² Az aranybulla keletkezése és első sorsa 10. 11. 17. ll. — V. ö. *Mátyás Fl.*, Szent László és Imre királyok végnapjai és II. Endre életévei 38. 40. ll.

³ Kortan 515. l.

⁴ A magyar nemzet története az Árpádházi királyok alatt. Második kiadás. II. köt. 36. és 491. ll.

⁵ *Zimmermann u. Werner* i. m. I. köt. 47. l. *Wenzel* i. m. I. köt. 250. 292. 302. VI. köt. 454. 466. 502. 517. 519. 545. 550. 567. XI. köt. 211. 230. 256. ll.

⁶ *Smičklas* i. m. III. köt. 258. l. *Fejér* i. m. VI. 2. köt. 365. l.

⁷ *Smičklas* i. m. III. köt. 219. l.

⁸ *Smičklas* i. m. III. köt. 238. 325. ll. *Wenzel* i. m. I. köt. 306. 308. VI. köt. 485. 486. XI. köt. 180. 182. 192. 214. 215. 234. ll. *Knauz*, Monum. ecclesiae Strigoniensis I. köt. 265. 271. ll. Hazai Okm. VII. köt. 19. l. *Zimmermann u. Werner* i. m. I. köt. 54. 58. ll.

rius pápa is ezzel a címmel emlegeti pl. 1224-ben, midőn a közte és atyja között fölmerült viszályt elsimítani igyekeznek.¹ Ezzel a címmel illetik Dalmáciában és Szlavóniában is. Jellemző bizonyossága ennek Gönczöl spalatói érsek és Márton korbáviai püspök levele, melyben 1225. jún. 2-án arról tudósítanak, hogy a topiczai templomos lovagoknak a hatalmaskodó Domald ispánnal való perlekedését Krapinán »in presentia domini regis Bele... in capella domini regis« intézték el.²

Bizonyos, hogy I. János esztergomi érseknek 1222 vége felé bekövetkezett halálától fogva az érsekség 1224 februárjáig üresen állott.³ Ekkor Tamás egri püspök foglalta el.⁴ Alig pár hónapi főpásztorkodás után azonban ő is elhalt. Ettől az időtől kezdve a magyarországi legelső egyházi méltóság 1226 márczius 13-ig ismét betöltetlen maradt.⁵ Az érsekségben ezt a kurta három év alatt történt kétszeri változást II. Endre király oklevelei az üresedésben lévő egyházmegyékre nézve később általánossá vált »sede vacante« formulával fejezik ki.

A II. Guido vegliai hűbéres kormányzó úr érdekében koholt és a modrusi és vinodoli kettős uradalmat tárgyzázó adománylevél ebben a tekintetben is különbözik a II. Endre király ez időben kelt kiváltságleveleitől. Egyszerűen nem veszen tudomást róla. Béla herczeg után, az egyháznagyok között legelsőnek Csák nemzetségbeli Ugron kalocsai érseket nevezi meg.

Az 1224 február elején esztergomi érsekségre emelkedett Tamás után egri püspökké választott Kilitről már

¹ *Theiner*, Monum. Hung. I. köt. 44. 45. 48. 49. ll.

² *Smičiklas* i. m. III. köt. 244. l.

³ Modl. 107 = *Fejér* i. m. III. 1. köt. 393. l. Modl. 35814 = *Smičiklas* i. m. III. köt. 232. l. *Wenzel* i. m. VI. köt. 419. l. Modl. 109 = *Zimmermann u. Werner* i. m. I. köt. 27. l. *Erdélyi*, A panonhalmi szent Benedek-rend tört. I. köt. 662. l. — V. ö. *Karácsonyi-Borovszky*, Ritus explorandae verit. Archontologia 35. l.

Az 1223. ápr. 11., okt. 7. és decz. 13-iki pápai bullák (*Theiner*, Monum. Hung. I. köt. 39. 42. 43. ll.) a mennyiben János érsekre vonatkoznak, tehát III. Honorius pápaságának nem *hetedik* és *nyolczadik* évében kelhetek, hanem korábban. — V. ö. *Knauz*, Monum. eccl. Strig. I. köt. 239. 240. ll.

⁴ Modl. 35846 = *Smičiklas* i. m. III. köt. 240. l. Modl. 114 = *Wenzel* i. m. XI. köt. 174. l. *Kubinyi*, Árpádkori Oklevelek I. köt. 10. l. — V. ö. *Knauz* i. m. I. köt. 244. l.

⁵ *Wenzel* i. m. VI. köt. 424. l. Hazai Okm. VI. köt. 17. l. Sopronmegyei Okl. I. köt. 19. l. *Erdélyi* i. m. I. köt. 671. l. — V. ö. *Zimmermann u. Werner* i. m. I. köt. 68. l. *Wenzel* i. m. VI. köt. 476. l.

előbb szólottam. Vele egyidőben tűnik fel Gergely választott püspök is a győri püspöki széken, Kozma után, kit 1222-ben utoljára emlitenek az oklevelek.¹ Gergely sem lehetett tehát 1223-ban felszentelt főpásztora a győri egyházmegyének, a mint azt a szóban forgó hamis oklevél állítja.

Végül nem tudja a hamisító, hogy a világi országnagyok közül egyedül megnevezett Kán nemzetségbeli Gyula nádor 1223-ban a bodrogi ispánságot is viselte, 1225-ben pedig a sopronit töltötte be.²

A hamisításnak az eddigiekben elszámolt és már magukban véve is lesújtó jelei azonban csekélységek ahhoz a vakmerőséghez képest, a mivel a hamisító munkáját megkoronázandó, az oklevelet megszerkesztette. Nem sokat törte magát rajta, hogy valami czikornyás, a kor ízlését, szokásait és vezérelveit visszatükröztető oklevél-formulákat eszeljen ki. Egyszerűen fogta III. Béla királynak a Guidó vegliai hűbéres ispán kezébe került 1193-iki valódi adománylevelét és szolgálilag lemásolta belőle az arengát, továbbá a narratívával szorosan egybefüggő dispositiót és nagyjából a corroboratiót is. Tehát úgyszólván az egész oklevelet, — természetesen az oklevél rendelkező részében az adományos nevének megfelelő felcserélésével és a mi fő dolog — az 1193-iki adománylevélből hiányzó vinodoli zsupa nevének az oklevélbe való betoldásával.

Arról nem lehet szó, hogy a II. Endre király kancelláriája az atyja kancelláriája által megállapított oklevél-formulák felhasználásával állította volna ki ezeket az okleveleket. Ezeket a formulákat a királynak sem 1223-iki, sem az azelőtt vagy azután kelt okleveleiben nem találjuk.

Annak szemmel látható igazolására, hogy a hamisító tényleg III. Béla valódi oklevelének a mintájára gyártotta a kérdéses 1223 évi oklevelet, állítsuk párhuzamba a két megfelelő oklevél-szöveget egymással.

Két megjegyzést azonban előre kell bocsátanom. Az egyik, hogy a Guidó hűbéres ispán köteles szolgálatára vonatkozó feltétel a hamisítványban — ellentétben az 1193-iki oklevélben részletesen felsorolt kötelezettségek

¹ Knauz, Monum. eccl. Strig. I. köt. 236. l. *Fejér* i. m. III. 1. köt. 381. l. Corpus iuris. Millenniumi kiadás. I. köt. 144. l. — V. ö. *Wenzel* i. m. III. köt. 3. VI. köt. 475. XI. köt. 175. ll.

² *Fejér* i. m. III. 1. köt. 393. l. *Smičiklas* i. m. III. köt. 230. 232. ll. *Zimmermann u. Werner* i. m. I. köt. 27. l. *Nagy I.*, Sopronmegyei Okl. I. köt. 19. l. *Erdélyi* i. m. I. köt. 671. l.

kel — mindössze egy mindent és mégis semmitmondó, rövid »tali vero pactionis interventu« kezdetű frázisra zsugorodott össze.

A kötelezettségnek ez a homályos és rövidre szabott körülírása — a mint látni fogjuk — gyanút is keltett az oklevél hitelessége ellen annak első ízben történt átiratása alkalmával és azt eredményezte, hogy IV. Béla az oklevélnek újabb megerősítés végett, eredetiben való bemutatását rendelte el.

A másik megjegyzésem arra vonatkozik, hogy a hamisítványt a királyi felség pecsétjével hitelesítették.¹ Ellenben III. Béla király, a mint tudjuk, arany pecsétet akasztatott az 1193-iki adománylevélre.

A párhuzamos oklevél-szövegek — az intitultatio kivételével, a miről előbb szólottam — itt következnek.

II. Endre 1223 évi kiváltság- levele.

Quoniam fidelitas suscipit incrementum, cum merces fidelitatis digna *remuneratione* compensatur, dignum ducimus illis regie munificentie manum copiosius aperire, quos longeve fidelitatis experientia et exhibitio devotionis continua gratie nostre *reddidit* commendatos.

Attendentes itaque *animo* benigniori sinceritatem ac devotionem dilecti *et* fidelis nostri comitis *Guidonis de Wegla*, totam terram pertinentem *infra* ducatum *Sclavonie, scilicet Wynodol et Modros* cum pertinentiis et totis redditibus ei et heredibus suis iure hereditario contulimus perpetuis temporibus possidendam; tali *vero* pactionis interventu, quod *prenotatus comes Guido ad ho-*

Az 1193 évi adománylevél.

Quoniam fidelitas suscipit incrementum, cum merces fidelitatis digna *retributione*² compensatur, dignum ducimus illis regie munificentie manum copiosius aperire, quos longeve fidelitatis experientia et exhibitio devotionis continua gratie nostre *reddit* commendatos.

Attendentes itaque *occulo* benigniori sinceritatem ac devotionem dilecti *ac* fidelis nostri comitis *Bartholomei*, totam terram pertinentem *ad comitatum Modrus et* cum pertinentiis et totis redditibus ei et heredibus suis iure hereditario contulimus perpetuis temporibus possidendam; tali pactionis interventu, quod *prenominatus comes in exercitu serenitatis nostre, infra limites regni cum decem loricis,*

¹ regie auctoritatis sigillo iussimus roborari. — mondja az oklevél

² A két oklevélbeli eltéréseket a *dült* szedés jelöli.

*norem regie serenitatis nobis
servire assistat.*

Ut autem huius nostre donationis et confirmationis series perpetue firmitatis robur obtineat, *presentem paginam in notitiam deduci posterorum et regie auctoritatis sigillo iussimus roborari, et nulli liceat eisdem donationi et confirmationi quicquam subtrahere vel imminuere* . . .

in recompensationem suscepti beneficii nobis assistat. Extra regnum vero cum quatuor loricis nobis serviat . . .

Ut igitur hec nostre donationis pagina perpetue firmitatis robur optineat, et quod nulli liceat eidem donationi quicquam subtrahere aut imminuere, *imaginis nostre in aurea bulla impressione fecimus communiri* . . .

Térjünk át ezek után a véleményem szerint későbben hamisított 1209-iki oklevélre.

A mi ezt az oklevelet illeti, ebben a király ugyanazt a címet viseli, melyet az 1223-iki hamisítványban, a melyről már megállapítottuk, hogy az oklevél keltével nem egyeztethető össze. Bizonyos tehát, hogy a hamisító a címet a korábban gyártott 1223-iki áloklevélről másolta. Nevezetes, hogy *Katona*¹ hanyagságot vet a szemire a királyi kancellária jegyzőjének, hogy a király címéből Galiczia és Lodoméria nevét kifelejtette. Most már tudjuk, hogy nem a kancelláriai jegyző hibázott, hanem a hamisító rovására kell írunk az egész kiváltságlevelet.

A királyi kancellár szerepeltetésével sincsen szerencséje a hamisítónak. Azt írja, hogy az oklevelet Róbert székesfejérvári prépost adta ki a király uralkodásának *ötödik* esztendejében.

Knauz Nándor éles elméjével, a II. András sorozatosan összeállított okleveleiből kimutatta, hogy uralkodását királysága első idejében 1217-ig — egyetlenegy 1213-iki esetet kivéve — a gyermek III. László király halálától (1205 május 7.), illetve megkoronáztatásától (május 29.) számította.² E szerint az uralkodás *negyedik* évének az 1208 május 7-től (május 29.) 1209 május 6-ig (máj. 28.), az *ötödiknek* az 1209 máj. 7-től (máj. 29.) 1210 máj. 6-ig (máj. 28.) terjedő idő felel meg.

Már most vegyük egyenként közelebbről szemügyre II. Endrének azokat az 1209-ből datált okleveleit, melyek-

¹ Historia critica V. köt. 101. l.

² Kortan 518. l. — V. ö. *Karácsonyi*, Az aranybulla 5. l.

ben uralkodása éveinek a száma meg van jelölve. Mindössze hét ilyen oklevél áll rendelkezésünkre.

Az első szerint Győr nemzetségbeli István fia Csépán nádor és bácsi ispán, kit Tomaj nemzetségbeli Tiba nem sokkal ezután halálra sebzett,¹ a mosonmegyei Szombat-hely (Nezsider) és Balog (Finczmarkt) falukat kapja a királytól.² A második, melynek eredetijét az országos levéltárban őrzik,³ a Sebös mesternek, Hont-Pázmány nemzetségbeli Tamás nyitrai ispán fiának adományozott s a családnak nevet adó pozsonymegyei Szentgyörgy-pusztáról, továbbá Cseklész, Eberhart, Iván (ma Ivánka) és a ma ismeretlen Kosztolán falvakról szól.⁴ A harmadik Wratiszló ispánnak Varasd körül fekvő birtokaiban való megerősítést tartalmazza.⁵ A negyedik szerint a király a garamszentbenedeki apátságot, a többi királyi apátságok példájára a püspöki jelvényekkel felruhazza.⁶ Az ötödik szerint az előbb nevezett Csépán nádor halála után a testvérét, Pat nádort és mosoni főispánt Moson megyében a Gáta és Zurány falvakkal határos Csalló föld birtokában megerősíti.⁷ A hatodik oklevél a varasdiak szabadalomlevele.⁸ Végül a hetedik a Frangepán-nemzetség szóbanforgó oklevele.

A legelső oklevelet az 1209-ik év elején veszprémi püspökké, majd 1226 márcz. 13-án esztergomi érsekké választott belga származású Róbert székesfejérvári prépost királyi kancellár a király uralkodásának *negyedik* esztendejében, tehát 1209 május 7-ike (máj. 29.) *előtt* signálta.⁹ A többi hat az uralkodás *ötödik* évében, tehát május 7-ike

¹ Hazai Okm. VI. köt. 11. l.

² *Wenzel* i. m. VI. köt. 333. l. — V. ö. *Karácsonyi*, A magyar nemzetségek II. köt. 101. l.

³ Modl. 57 = *Fejér*, Codex dipl. III. 1. köt. 73. III. 2. köt. 468. ll. egymást kiegészítő kivonatban mindkét helyen.

Az eredeti oklevél és a Cod. dipl. III. 1. köt. 73. lapján közölt szöveg »quamdiu vixerimus« (*utóbbinál hibásan: vivimus*) egyező kifejezéséből bizonyos, hogy *Fejér* az idézett helyen csakugyan az 1209-iki adománylevelet tette közzé kivonatossan. — V. ö. *Karácsonyi*, A hamis, hibás keltű és keltezetlen oklevelek jegyzéke 48. 49. ll.

⁴ V. ö. *Karácsonyi*, A magyar nemzetségek II. köt. 217. l.

⁵ *Smičiklas* i. m. III. köt. 91. l.

⁶ *Knauz*, Monum. eccl. Strig. I. köt. 192. l.

⁷ *Wenzel* i. m. VI. köt. 334. l. — V. ö. *Karácsonyi*, A magyar nemzetségek II. köt. 101. l.

⁸ *Smičiklas* i. m. III. köt. 89. l.

⁹ *Knauz*, Monum. eccl. Strig. I. köt. 259. l. — V. ö. A veszprémi püspökség római oklevéltára. Bevezetés. I. köt. LXXIX—LXXXVII. ll. *Fejérpataky*, A királyi kancellária 93. l.

(máj. 29.) után íródott. Ezekből viszont öt oklevél a kezdetben alkancellárnak, azonban még ugyanazon év folyamán királyi kancellárnak nevezett Tamás mester ellenjegyzésével adatott ki. Csak egy, a legutolsó, a Frangepánok kérdéses oklevele vallja Róbert székesfejérvári prépostot és királyi kancellárt mesterének. Erre az oklevélre azonban a valódisága ellen eddig felhozott okokból nem támaszkodhatunk.

A Róbert által 1209-ben, II. András uralkodásának *negyedik* évében, tehát május 7-ike (máj. 29.) *előtt* datált egyetlenegy oklevélből valószínű, hogy nevezett prépost korán, még az év elején — talán a Csépán nádor megöletésével egyidejűleg és annak következtében — megvált a királyi kancellária vezetésétől.¹ Bizonyossága ennek, hogy a király uralkodásának *ötödik* évében, 1209 máj. 7. (29.) *után* Tamás mester alkancellár, majd kancellár által signált oklevelek Miklós kevei ispánnak királyi udvari ispánságáról nem tudnak semmit.² Ezt csak a szóbanforgó Frangepán-oklevél említi. Sőt úgy látszik, hogy ezt az 1209 máj. 7. (29.) *előtt* is viselt udvari méltóságot csak 1210 máj. 7. (29.) *után* kapta ismét vissza.³

A hamisító tudatlanságára vall végül, hogy a bihari ispánt, az oklevelekben és a közéletben általában használatos *comes byhoriensis* helyett *comes byhorvaradiensis*-nek írja.

Hátra van még, hogy a kérdéses 1209-iki kiváltságlevél koholtatásának idejéről és körülményeiről is szóljunk valamit.

1242 márczius 10-én, mikor a sajómezei vesztett csata után a tatárok dühe elől a dalmát tengerpartra menekült IV. Béla Trauban tartózkodott,⁴ megjelentek előtte János, Frigyes, Bertalan és Guidó, a II. Guidó vegliai ispán fiai és arra kérték, hogy erősítse meg számukra 1193-ban és 1223-ban kelt kiváltságleveleiket, melyeket hiteles személyek pecsétje alatt mutattak be, mivel az eredeti okleveleket az út veszedelmeinek kitenni nem merték.

A király hajolt az ispán-fiak kérésére s szerencsétlenségében teljesített szolgálataik jutalmául kettős királyi pecséttel hitelesített privilegialis levélbe foglaltatta okleveleiket, de azt a feltételt szabta, hogy az eredeti okiratokat annak idején újabb megerősítés végett tartoznak bemutatni.

Ebben a kiváltságlevélben egyebek között rendeli IV.

¹ V. ö. *Fejérfpataky*, A királyi kancellária 95. l.

² V. ö. *Karácsonyi-Borovszky*, Ritus explorandae veritatis. Archontologia 9. l.

³ *Fejér* i. m. III. 2. köt. 472. l. *Smičiklas* i. m. III. köt. 97. l.

⁴ Frangepán-Okl. II. köt. 398. l. — V. ö. *Fejér*, Cod. dipl. VII. 5. köt. 258. l.

Béla, hogy a tótországi herczegségen túl fekvő Vinodol föld birtoka fejében az ország határain belől, tehát annak védelmére három jól felszerelt fegyverrel tartoznak szolgálni a horvát sereg keretében, az ország határain kívül, tehát támadó hadjárat alkalmával pedig kettővel, a mit — teszi hozzá a király — az atya kiváltságlevele ezzel az egy szóval: »assistat« nem fejezett ki érthetőleg.

A horvát országos levéltárban Zágrábban őrzött 1193-iki adománylevelnek¹ a IV. Béla átiratával azonos szövegéből bizonyos, hogy III. Béla említett valódi kiváltságlevele ekkor már a vegliai ispán-fiak birtokában volt. Ennek a másolatához tehát kétség nem férhet. II. Endre szóbanforgó 1223-iki hamis oklevele azonban a hamisítvány gyanut keltő másolatában állhatott a megerősítéskor a királyi kancellária rendelkezésére.

Igen fontos az 1242-iki kiváltságlevél kritikai vizsgálatának az a negatív eredménye, hogy a tárgyalás alatt levő II. Endre-féle 1209-ik évi oklevél nem foglaltatik benne. Ebből önként következik, hogy 1242 márczius 10-én még nem volt megírva. De benne van ugyancsak IV. Béla királynak abban a kilencz évvel később, 1251-ben kelt kiváltságlevelében,² melyben a nevezett vegliai ispán-fiak kérésére az 1242-ik évi kiváltságlevél mellett másodsorban II. Endrénak ezt az állítólagos 1209-iki kiváltságlevelét is megerősítette. A miből viszont nem nehéz kitalálni, hogy 1242. márcz. 10-ike és 1251 között koholták.

Az 1242-iki évi kiváltságlevelnek az eredeti oklevelek bemutatására vonatkozó rendelkezése magában véve is szeget üthetett az 1223-iki hamisítványt illetőleg a vegliai ispán-fiak fejébe. Másfelől úgy érezhették, hogy az az ellenvetés, melyet a kiváltságlevél az 1223-iki oklevél homályos szövegezése miatt hangoztat, egyenes és nyílt kifejezése annak az alapos gyanunak, melylyel a király a kérdéses oklevél állítólagos valóságára iránt viseltetik. Annak a királyi rendelet értelmében eredetiben való bemutatása helyett tehát czélszerűbbnek tartották, ha a modrusi és vinodoli két zsupához való gyökeres joguk bővebb igazolása végett az oklevélhamisításnak az ókortól fogva nem ismeretlen módjához folyamodnak. Akadt írástudó barát, a ki búsás jutalomért készséggel megírta részükre az óhajtott kiváltságlevelét. Annál készségesebben bizonyára, mivel — a mint

¹ Neoreg. a. 484. 1.

² Frangepán-Ökl. II. köt. 402. 1.

mindjárt látni fogjuk — kész minta állott a rendelkezésére, mely után a valódi oklevél belső ismertető jeleinek felhasználásával minden szellemi megerőltetés nélkül végezhetette a reá bízott, magasztosnak épen nem mondható feladatot.

Két esztendővel azelőtt, hogy a vegliai ispán-fiak kérdéses kiváltságlevelét állítólag Róbert székesfejérvári prépost királyi kancellár kiállította, a spatatóiak arra kérték II. András királyt, hogy adja ki nekik privilegialis levélben a szabadalmaikat, melyekkel annak idején III. Béla és II. Géza magyar királyok megajándékozták volt a várost és az érsekséget.

II. András király teljesítette a spatatóiak kérését és parancsára Róbert prépost királyi kancellár aranypecsétes privilegialis levélbe foglalta a város kiváltságait,¹ a mely bizonyára annak rendje és módja szerint a hites jegyző felügyelete alatt álló városi levéltárba el is helyeztetett.

Ha már most összehasonlítjuk az 1209-iki Frangepán-oklevelet a spatatóiak 1207-ik évi szabadságlevelével, azt tapasztaljuk, hogy az előbbinek az arengája és corroboratiója úgy hasonlítanak a spatatói szabadságlevelé arengájához és corroboratiójához, mint egyik tojás a másikhoz. Mert az utóbbi megerősítő záradékának a kiváltságlevelé tartalmából folyó bővítést nem lehet eltérésnek tekinteni.

Ime a két oklevél megfelelő részeinek párhuzamos szövege.

Frangepán-oklevél 1209.

Regie sublimitatis interest et equitas suadet naturalis, ut qui sua statuta a suis successoribus desiderat observari, ipse quoque suorum predecessorum sanctiones pari stabilitate studeat *observare*, ut nulla vetustate dissolvantur, que succedentium sibi regum auctoritas *pari* stabilitate *decrevit* roborare . . .

Ut autem nostre confirmationis series *prelibatus perpe-*

Spatatóiak szabadságlevele 1207.

Regie sublimitatis interest et equitas suadet naturalis, ut qui sua statuta a suis successoribus desiderat observari, ipse quoque suorum predecessorum sanctiones pari stabilitate studeat *conservari*, ut nulla vetustate dissolvantur, que succedentium sibi regum auctoritas stabilitate *perpetua decreverit* roborare . . .²

Ut autem *tam nostrorum predecessorum quam nostra con-*

¹ *Smičiklas* i. m. III. köt. 68. l.

² Ezt az arengát II. Endrének még két oklevelében találjuk. — *Smičiklas* i. m. III. köt. 71. l. *Wenzel* i. m. I. köt. 97. l.

uel firmitatis robor obtineat,
 presenti pagina in notitiam
 deduci *posterorum* et regie au-
 ritoitatis sigillo iussimus robo-
 rari

cessio perpetuo robor obtineat
 firmitatis, presenti *eam* pagina
 in notitiam deduci *posterorum*
 et regie auctoritatis sigillo ius-
 simus roborari . . .

A két oklevél megfelelő részeinek azonos szövege rendes körülmények között nem volna lehetetlen. Róbert székesfejérvári prépost veszprémi püspöksége előtt két esztendeig, 1207-től 1209 elejéig volt a II. András király kancellárja.¹ Az eddig felsorolt okokból azonban bizonyosnak kell tartanunk, hogy a kérdéses Frangepán-oklevelet nem ő állította ki. Az azonos szövegezés okát tehát egészen másban kell keresnünk.

Előbb szó volt már róla, hogy a spalatóiak 1242-ben a vegliai ispán-családból való János ispánt választották meg az anconai származású Garganus podesta utódjául. János úrnak tehát állásánál fogva alkalma nyílt tudomást szerezni a városnak a jegyző őrizetére bízott II. András-féle 1207-ik évi kiváltságleveléről. S a mint a következmény mutatja — szerzett is. Ennek a mintájára aztán nem volt nehéz, talán éppen a városi jegyző segítségével elkészíttetnie azt a II. Endrének tulajdonított 1209-iki hamis kiváltságlevelet, mely azután az 1223-ik évi hamisítvánnyal és a III. Béla 1193-iki valódi adománylevelével együtt 1251-től fogva a modrusi és vinodoli kettős uradalom háborítatlanul békés birtoklását jelentette reá és családjára nézve minden időkre.

Barabás Samu.

¹ *Smičiklas* i. m. III. köt. 68—71. ll. *Wenzel* i. m. VI. köt. 333. l. — V. ö. *Fejérpataky*, A kir. kancellária 95. l.

A sárospataki főiskola egy évszázaddal ezelőtt.

(II. közl., vége.)

II. A főiskola tanulmányi és fegyelmi állapota.

A sárospataki főiskola egy évszázaddal ezelőtt három tanintézeti ágat foglalt magában: theologiai akadémiát, jogi akadémiát és teljes gymnasiumot. Ez a három intézeti ág egységes szellemi vezetés, egységes felügyelet és ellenőrzés alatt alkotta, az akkori elnevezés szerint, *a sárospataki ref. collegiumot*. A theologiai akadémia növendékei *togatusoknak*,¹ a jogakadémia növendékei *non togatusoknak* s a gimnazisták közönségesen *classistáknak* neveztettek. A togatusok tanfolyama nyolcz iskolai évre terjedt, de voltak közöttük olyanok is, kik e tanfolyam elvégzése után, mint IX. és X. éves togatusok, az iskola kötelékében maradtak, hol tanítással és tanulással magokat tovább képezték s e mellett mint instructorok, privatus praeceptorok vagy azok helyettesei, továbbá mint a görög és a zsidó nyelv tanításában praesesekek vagy mint könyvtárnokok várakoztak egy-egy papi vagy tanítói állomás megüresedésére. Az a reménység is biztathatta az ilyeneket, hogy a főiskolai ellenőri (contrascriba) s utána a seniori állást elnyervén, oly pénzösszeget gyűjthetnek össze, melylyel külföldi egyetemre is elmehettek. A jogi tanfolyam négy éves volt s a non togatusok tanulmányaikat a togatusok négy első évfolyamával együtt végezték. A classisták tanfolyama kilencz osztályú volt, mely osztályok akkori nevei a következők: elementariusok, conjugisták, grammatisták, inferior syntaxisták, superior syntaxisták, rhetorok, poeták, logicusok és repetensek osztálya.

A tanítványok összes létszáma ebben az időben 1200—1300 között hullámzott. Az 1808—9. iskolai esztendőben a főiskolában 1234 tanuló volt,² köztük az iskolai év végén 273 togatus és 76

¹ A togatusok nevüket attól a — togának vagy longának nevezett — felső ruhadarabtól vették, melyet törvényes határozat következtében szobáikon kívül viselni tartoztak.

² Szombathi János: A sárospataki ref. kollégiumnak rövid története 72. l.

non togatus;¹ az 1809—10. iskolai évben 1100,² köztük az iskolai év végén 272 togatus és 71 non togatus³; az 1812—3-ik tanév végén pedig 1190 tanulója volt a főiskolának, közöttük 290 togatus és 110 nem togatus.⁴

Az akadémián — egy extraordinarius tanáron kívül, ki a német és a latin irodalmat tanította s egyúttal az ágostai vallású tanulók kathechetája is volt — ú. n. *magasabb tudományok professorai* vagy másként collegiumi rendes (akadémiai) professorok tanítottak, kik képességüket tanszékeik teendőinek ellátására hosszabb ideig való külföldi tanulmányozással s írói munkásságukkal is bebizonyították. A gymnasiumban 1796-ig mind csak pályavégzett hittanhallgatók tanítottak; ettől az időtől, illetőleg 1803-tól kezdve a gymnasiumban is a felsőbb osztályok tanítására állandó jellegű tanárokat, ú. n. *humaniorum professorokat* alkalmaztak, az alsóbb osztályokban pedig még ekkor is végzett togatusok vezették a tanítást.

Az 1813-ik esztendőben a főiskola tanári testülete a következő tagokból állott: 1. Magasabb tudományok professorai: *Szombathi János* a historia és a statistica tanára és főkönyvtárnok, kinek írói érdeméről Toldi Ferencz is, Patakon jártában (1856), a legteljesebb elismeréssel emlékezett meg. *Kövy Sándor*, a hazai és egyházi jog országos nevű tanára; előadásának színvonalával és irányával iskolát alapított; gazdag és értékes írói munkásságot fejtett ki. *Rozgonyi József*, a philosophia és aesthetica tanára. Bő tapasztalatokkal, gazdag nyelvismerettel s tartalmas és értékes írói érdemekkel dicsekedett tanár. *Szathmári Paksy Dániel* a dogmatica theologia tanára. Mély, vallásos kedélyű és szigorú jellemű férfiú volt. Betegeskedése miatt pályáját rövid ideig folytathatta, de azalatt is szép írói munkásságra mutathatott rá. *Nyíri István* a mennyiségtan tanára. Tudományos érdemeinél fogva az akadémia 1831-ben levelező s 1832-ben rendes tagjává választotta meg. *Lászlai Szabó József* az erkölcsi theologia tanára s egyúttal a sárospataki ref. egyház lelkésze. Széleskörű írói munkásságot mutatott fel különösen a gyakorlati theologia terén. *Kézy Mózes* a physika tanára. Tanszékét 1813-ban foglalta el kiváló latinsággal megírt inauguralis beszé-

¹ Tabella generalis studiosorum togatorum és non togatorum anno 1808—9.

² Szombathi János: Historia scholae seu collegii ref. Sárospatakiensis 258. l.

³ Tabella generalis studiosorum togatorum et non togatorum anno 1809—10.

⁴ Szombathi János: Historia scholae seu colligii ref. Sárospatakionensis 258. l.

clében. Algebrai, geometriai és physikai műveket írt. Extraordinarius professor volt ebben az időben *Severlay Mátyás*. Műveit, melyek az irodalom körébe tartoznak, latin nyelven írta. — 2. Humaniorum professorok voltak: *Vályi Nagy Ferencz* széles képzettségű tudós és költő, Homeros első magyar fordítója. *Somossy János*, később theologiai tanár és az akadémia levelező tagja. *Imre István* szép képzettségű, külföldi egyetemeket látogatott férfi. *Kiss Sándor*, elébb contrascriba. Fényesnek ígérkezett tanári pályáját korai halála szakította félbe. — 3. Classis-praeceptorok: az elementariusok osztályában *Kálniczky Benedek*, később theologiai tanár, a conjuncticában *Sebők Gábor*, a grammaticában *Ádám István*, az alsóbb syntacticában *Horkay Péter* és a felső syntacticában *Rácz József* végzett togatusok.¹

A főiskola »tanulmányi rendszerét« illetőleg ebben az időben — miként a megelőzőben és az utána következőben is sokáig — két nézet állott egymással kemény harcban: a humanistáké és a realistáké. Amazok a humanismus érdekében a régi rendszer és a latin nyelv mellett, emezek a realismus mellett és a magyar nyelven való tanítás érdekében szálltak síkra. A főiskolának 1796-ban készített tanítási terve a gymnasiumban a magyar nyelvet már tantárgygyá tette s az akadémia is a realitákat (mennyiségtan, physika, természetrajz, gazdaszat) magyar nyelven adatta elő, mi a realisták diadalának az eredménye volt. Bár a humanisták 1803-ban és 1810-ben heves küzdelemmel megkísérlették a főiskola tanulmányi rendjébe a magok elveinek s a latin nyelv uralmának a bevitelét, kísérletük mindannyiszor — főleg *Vay József* főgondnok elvi tiltakozásán, ki az 1790—91-dik országgyűlésen is lelkesen küzdött a magyar nyelv jogáért — vereséget szenvedett.² Művelődéstörténeti érdekből is közlöm kivonatossan a sárospataki főiskolának azt a tanítási tervét, melyet az egyházkerület 1810. évi, Sárospatakon tartott közgyűlésében újra átnézett, de alapelveiben változtatlanul hagyott, és a mely szerint folytak a sárospataki főiskolában az 1813-ik évben is a tanítások és az előadások. Ez a tanterv a következő:³

1. A classisták tanterve.

Első osztály. 1. A körülöttünk lévő tárgyak szemléltetése és megkülönböztetése; felemelkedés a láthatókról a láthatatlan teremto ismeretere. 2. Vasárnapi istentiszteletek gyakorlása az osztályban 3. Imák, könyörgések, felfoháskodások; apostoli hitforma, tíz paran-

¹ A főiskolai és egyházkerületi levéltár okmányainak adatai.

² Szinyei Gerzson: A sárospataki ev. ref. főiskola rövid története, a főiskola 1894—5. isk. évi Értesítőjében 28. l.

³ 1810 július 10-től, Sárospatakon tartott egyházkerületi közgyűlés jegyzőkönyvének 92. sz. határozata.

csolat. 4. Bibliai történetek. 5. Az erkölcs és a tisztesség törvényeinek megismerése. 6. Összeadás és kivonás római és arabs számokkal. 7. Magyar szók declinálása és comparálása. 8. Beszédkyakorlatok. 9. Magyarország rövid ismertetése Patakról kiindulva. Világtájak; évszakok. 10. Szépirás. 11. Tisztasági és csinosítási rendszabályok. 12. Priváta lecczkék úgy itt, mint a többi osztályban.

Második osztály: 1. Vallásra való bevezetés. 2. A kijelentett vallás históriája Seilerből. 3. Vasárnapi istentisztelet az osztályban; az úri szentvacsorával élők azonban a templomba mennek. 4. Erkölcsi példák értelmes elmondása. 5. Magyar szók conjugálása. 6. Deák szók declinálása, conjugálása, moveálása és comparálása. 7. Az Orbis Pictus olvasása; deák szók kiszedése, megtanulása s a grammatica resolútiója által a deák nyelv ismeretére való vezérlés. 8. A kis Cellarius használatba vétele szótár gyanánt. 9. Írásművek fogalmazása. 10. Gyakorlás rövid mondatoknak gyors leírásában. 11. Magyarország és Erdély földrajza s az örökös tartományok. 12. Magyarország polgári históriája. 13. Szorzás és osztás. 14. Éneklés kóták szerint.

Harmadik osztály. 1. Vallástanulás Stapfer catechesise nyomán. 2. A kijelentett vallás históriájának folytatódólagos megismertetése Seiler szerint. 3. Vasárnapi istentiszteleteken való megjelenés a templomban. 4. Deák beszédrészek. 5. Fordítás deákból s a grammatica resolútiója. 6. Magyarország bővebb polgári históriája. 7. E história némely részének deák nyelvre fordítása. 8. Mechanica. 9. Állattan. 10. A számtanból az eddig tanultak ismétlése után az egyszerű és az összetett arányszabály; törtek és arányok tana. 11. Az öt világrész. 12. Stílus dolgozása. 13. Szépirás. 14. Hármonias éneklés.

Negyedik osztály. 1. Stapfer catechesise első részének bővebb megismerése. 2. A vallás históriájának folytatása Seiler szerint. 3. Syntactica regulák. 4. Cornelius Nepos. 5. Magyar conceptusoknak deákra való fordítása. 6. Phrasesek kiszedése és sentenciáknak töbtféleképen való változtatása. 7. Ismétlés az arithmetikából; pozitív és negatív szám. 8. Növénytan. 9. A régi földrajzból annyi, a mennyi a deák auctorok megértésére szükséges; az újabbból, Franciaország kivételével, a rajnai szövetséghez tartozó tartományok. 10. Német olvasás, declinatio, motio, comparatio, conjugatio. 11. Magyarország törvényei. 12. A nagy Cellarius használata szótár gyanánt. 13. Purus laborok, kiszedett phrasesek. 14. Hármonias éneklés.

Ötödik osztály. 1. Vallástanból Stapfer catechesisének befejezése. 2. Periodologia Scheller szerint. 3. Cornelius Nepos, Phaedrus. 4. Írásművek gyakorlása magyarul és deákul. 5. Globologia. 6. Magyar logica. 7. Növénytan. 8. Geometria magyarul. 9. Az algebrai négy alapművelet. 10. A francia birodalom, Spanyolország, Portugália és a középtengeri szigetek. 11. Purus laborok és excerpták bemutatása. 12. Német fordítás és resolútió. 13. Hármonias éneklés.

Hatodik osztály. 1. Vallástanból a palatinusi catechesis a sacramentumokig, válogatott szentírási helyek. 2. Az oratoria törvényei. 3. Cicero De oratore című műve és válogatott oratiói; Livius históriájának első tizede. 4. Archeologia. 5. Chriák, oratiók, levelek s más conceptusok írása. 6. Declamálás a kathedrából. 7. Hosszuságmérés és planimetria demonstratiók. 8. Betűszámtanból ismétlés; a törtek. 9. Állattan. 10. Magyarország története. 11. Európa északi tartományai. 12. Német fordítás és resolútió. 13. Purus laborok és adversariák bemutatása. 14. Hármonias éneklés.

Hetedik osztály. 1. A palatinusi catechesis végig. 2. Magyar és deák poesis. 3. Mithologia. 4. Ovidius: Tristium, De Ponto, Fastorum,

Metamorphoseon, továbbá Vergilius és Horatius nevezetesebb helyei-
nek fordítása és megtanulása. 5. Gyakorlás a scansióban és a resolútiók-
ban. 6. Magyar és deák versírás. 7. Hatványok és gyökök tana. 8. Solidimetria demonstratiókkal. 9. A physikából somatologia és
stoicheologia. 10. A plánták és az ásványok országa. 11. Anglia, Sardinia, Sicilia és Görögország. 12. Német fordítás és resolútio.
13. Purus laborok és adversariák bemutatása. 14. Historia litteratura Eschenburg szerint.

Nyolczadik osztály. 1. Theologia a helvetica confessionnak és az ő
históriájának előrebocsátásával. 2. Régi historia Budai Esaiás mun-
kája szerint. 3. Analysis finitorum. 4. A physikának fele Varga szerint.
5. Psychologia empirica vagy antropologia Snell szerint. 6. Német
nyelvből Campe Theophronjának első része. 7. Terentius, Julius
Caesar, Livius. 8. Az Egyesült-államok és Európával közlekedésileg
összekötött szigetek. 9. Oratiók írása.

Kilenczedik osztály. 1. Theologia dogmatico-elemtica 2. Halad-
ványok, síkbeli trigonometria és logarithmusok. 3. Logica. 4. Snell
philosophiájának hátralévő része. 5. Görög nyelv elemei. 6. A physiká-
nak hátralévő részei. 7. Európának kereskedelmi összeköttetése a
világ többi részeivel. 8. A diplomatica és a heraldica alapjai. 9. A német
nyelv folytatása Theophronból. 10. Deák auctorok olvasása. 11. Hét
oratio készítése. 12. Hármóniás éneklés.

A felsőbb classisok vasárnaponként reggel és délután a templomi
istentiszteleten megjelennek.

2. A tógás és nem tógás ifjak tanterve.

Első esztendősök. 1. Oeconomia. 2. Oeconomíához alkalmazott
historia naturalis technológiával. 3. Alsóbb geometria, alsóbb fokú
egyenletek, gömbháromszögtan, gyakorlati mértan, alkalmazott
mennyiségtan. 4. Görög nyelv Balzac szerint. 5. Paedagogia és theo-
logia naturalis. 6. Deák litteratura. 7. Német litteratura.

Második esztendősök. 1. Közönséges historia. 2. Alkalmazott
mennyiségtan. 3. Deák litteratura. 4. Homeros fordítása. 5. Német
litteratura. 6. Európa legnevezetesebb tartományainak statisticája.

Harmadik esztendősök. 1. Theologia dogmatico-elemtica. 2. Ér-
kölcsi theologia. 3. Theoretica és practica philosophiának minden
része. 4. A görög nyelv folytatása, a külső írókhoz már itt hozzáadván
az új testamentumot is. 5. Statistica.

Negyedik esztendősök. 1. Theologia dogmatico-elemtica. 2. Theo-
logia homiletica és pastoralis, melyre csak a togatusok köteleztetnek.
3. Zsidó grammatica. 4. A haza törvényei. 5. Egyházi jog. 6. Politica.

Ötödik esztendősök. 1. Repetálják a mathesist és 2. a physikát.
3. Zsidó exegesis. 4. Historia ecclesiastica.

Hatodik esztendősök. 1. Repetálják a philosophiát. 2. Theologia
dogmatico-elemtica. 3. Zsidó és görög exegesis.

Hetedik esztendősök. 1. Repetálják a históriát. 2. Theologia
dogmatico-elemtica. 3. Zsidó és görög exegesis.

Nyolczadik és több esztendősök. Csak a theologicumokra kötelesek
járni.

Ezen kívül az ifjuság lehető tökéletesítése érdekében a követ-
kezők rendeltettek el: 1. Praedicatiók írása a theologiai professorok
által kiadott themákról s azoknak az auditoriumban az ifjuság előtt
s valamelyik theologiai tanár jelenlétében való elmondása. 2. Mind-
azok a professorok, kiknek tantárgya megengedi, alkalmas időben

az egész ifjúságot, lehetőleg a professorok jelenlétében, disputára hívják fel. 3. Gyakorlás a különböző énekek dallamaiban. 4. Az ünnepen elmondandó praedicationók eldeclamálása egy bizottság előtt. 5. Ünnepek előtt a theologiai tanárok által az ünnepek alkalmára kiadott praedicationók megtanulása.¹

Ha ezek után átnézzük a főiskolai tanulóifjúság előmenetelére vonatkozó ama vizsgálati táblázatokat, a melyek ezekből az időkből reánk maradtak, azt kell megállapítanunk, hogy azok tanúsága szerint az ifjúság tanulói kötelességeinek eléggé megnyugtató eredménnyel tett eleget. A tanulásbeli előmenetel feltüntetésére ebben az időszakban négy osztályzatot alkalmaztak: az eminens, primát, secundát és tertiát. Értetetlenül feltűnő, hogy az idevonatkozó vizsgálati táblázatok szerint évek során át egyetlen togás tanulónak sincs eminens osztályzata, még az olyannak sincs, kit utóbb a főiskola rendes tanárává választottak meg. Meglepő aztán az is, különösen az avatatlanok előtt, hogy a táblázatok mulasztási rovatai általában üresek, ezzel azt jelezvén, mintha a tanulóifjúság, togátusok és nem togátusok egyaránt — ellentétben a későbbiekből kiderülő történeti tényekkel — iskolalátogató, igen szorgalmas nép lett volna.

A vizsgálati táblázatok szerint különben az 1808—9. iskolai év végén a 273 togatus deák között csak 25 (9%) volt secundát és 2 (0.73%) tertiát érdemlő, a többi valamennyi primát mutatott fel; a 76 non togatus közül pedig 20 (26%) volt eminens, a többi mind primás osztályzatot érdemelt. Az 1809—10. iskolai év végén a 272 togatus között 29 (10.6%) tanuló volt secundás s tertiás egy sem volt; a 71 non togatus negyedéves deák osztályzata nincs feltüntetve a táblázatokban, az I—III. éves non togatusok pedig mind primát érdemeltek. Az 1810—11. iskolai év első feléről a 263 togatus közül csak 16 (6%) volt secundás és 7 (2.6%) tertiás, a többi valamennyi elsőrendű.

És ezzel el is mondtuk az akkori pataki deákság összes dicséretét.

* * *

¹ A tanulók ünnepre járása (legatio) a református és unitárius collégiumokban, főiskolákban és középiskolákban meghonosult s ma is meglévő az a gyakorlat, hogy e tanintézetek növendékeiket a három sátoros ünnep alkalmával az egyházakba praedicálni kibocsátják. Az ünnepi diákok (legatusok) e munkásságukért az egyháztól és a hívektől rendszerint pénzbeli segílyt, jutalmat kapnak. A legatio eredete a XVI. századból való. A XXII. század elején márszéles gyakorlatban volt, mi komáromi *Csi phés Györgynek* abból a tudósításából is kiderül, hogy ő pataki deák korában, 1648-ban ünnepi követnek volt kiküldve s szép ünnepi jótéteményt kapott.

Megállapíthatjuk ugyanis az akkori pataki ifjuságról, hogy tanulói kötelességei teljesítésében igen sok kívánni valót hagyott fenn s ezáltal a tanári kar munkásságának sikerét felette kétségesse tette. És a mennyiben az akkori pataki tanulóifjuság nem igen tarthatott az iskolai fegyelemnek és a tanári szigoroknak reá nézve esetleg kellemetlenné válható következményeitől s minthogy továbbá a letűnt időkben az ifjuság részéről a tanár-személye iránt való tisztelet s néha tanszéke is az ő iránta megnyilatkozni szokott tanulói hangulattól is nagy mértékben függött: a tanulói ifjuságnak a tanulás iránt való közönye s főleg szokatlan mértékű tanóramulasztása ebben az időben gyakran szertelenségbe csapott át. Az akkori iskolai körülményeknek s főleg a tanár és a tanítvány közötti viszonyoknak ismerete nélkül alig érthető meg az a ma már szokatlan jelenség, hogy ebben az időszakban az iskolai élet hibáinak és fogyatkozásainak megjavítására irányult törekvés a legtöbbször nem a tanári karból, hanem az előjáróság vagy éppen a gondnoki kar tagjai köréből indult ki. A tanári kar gyakran nemcsak elnézte, hanem még mentegette is a tanulóifjuságnak a tanórák rendszeres elmulasztásában megnyilatkozott hibáit.

Az egyházkerület, sok kellemetlen tapasztalat után, 1811 május havában tartott közgyűlésében — abból a célból, hogy a tanulóifjuság a leckeórák elmulasztásának mentegetésében ne hivatkozassék az iskolai törvények nem ismerésére — elhatározta azok kinyomatását s az ifjuság körében való szétosztását. Közelebről pedig a már akkor egészen rendszerré fajult iskolakerülés megakadályozása szempontjából azt a határozatát is az iskola törvényei közé igtatni rendelte, hogy »minden egy-egy esztendőre nézve s minden tanulóifjakra ki lévén szabva az, hogy micsoda tanulmányokat tartoznak járni és ezen megállapított planumot sem a professor urak, sem az ifjak annyival inkább nem disponálhatván: gyakorolják az ifjak szorgalmasan azokat a leckeákat, melyeknek hallására köteleztetnek. Mert az a tanuló, ki kötelességét e tekintetben megtagadni merészelné, nem fogja érdemelni, hogy a tanintézetben megtüressék.«¹

Lett legyen azonban akármilyen bölcs célzatú, hasznos-rendeltetésű avagy akármilyen súlyos büntetéssel fenyegető az előjáróságnak ez a határozata, melylyel a tanulóifjuságot ebben az időben a leckeórák rendszeres látogatására akarta szoktatni, az idevonatkozó határozat olyan írott malasztoknak maradt meg, a melyen az akkori ifjuság könnyűszerrel és ismételten is túltette

¹ 1811 május 1—2-án, Ongán tartott egyházkerületi közgyűlés 45. (a) sz. jkvi határozata.

magát. Az ifjúságnak e könnyelmű gondolkozása miatt aggódó egyházkerület céltalanul hozta meg azt a határozatát is, hogy az ifjúságnak a tanítási és előadási órák elmulasztása miatt való megrendszabályozása érdekében és vele szemben az idevonatkozó iskolai törvények alkalmazása céljából a tanári kar minden héten gyűlést tartson s azokon példás szigorúsággal büntesse a mulasztókat.¹ Céltalan és sikertelen volt ez az intézkedés annyival is inkább, mert alig két hónappal e határozat után újból azzal a kérdéssel kellett az egyházkerületnek foglalkoznia, hogy miféle újabb utasítást adjon a professoroknak s egyúttal minő különleges eljárást tanusítson az ifjakkal szemben, a »mikor nagyobb része vagy majdnem egészen egy gradus nemes tanuló-ifjúság a tanításról kimarad?«²

Az ifjúság e tömeges óramulasztásáért és rendszeres iskolakerüléséért különben az akkori főiskolai algonodnok méltán tette felelőssé magát a tanári kart is, mely a maga elnézésével s megbocsátásra mindenkor hajló készségével csak növelte a tanuló-ifjúságnak ezt az eredendő hibáját. A mulasztási táblázatokat nem vezettette pontosan s maga sem járt el kellő és indokolt szigorúsággal a mulasztó tanulókkal szemben az iskolai székeken. »Itt minden teljes hibával s a tabellaris relatiók sem tökéletesek« — írja a tanulói mulasztások miatt aggodalmaskodó iskolai algonodnok a főgonodnoknak. Mikor pedig a tanári kar tagjaira appellál a non togatusok tömeges óramulasztása miatt, ők »ebben való hiányosságukat megismerték s ezentúl szorosabb felvigyázásokat ajánlottak«.³

A sok hiában való kísérlet után az egyházkerület végre is — abból az alkalomból, hogy úgy a nem togás deákok, mint a classisták 200, sőt még ennél is nagyobb számban mulasztottak tanítási órákat — a megkívántató iskolai fegyelem és jó rend érdekében oly határozatot hozott, mely a tanári karra nézve felette lehangoló s az ifjúság előtt is eléggé félelmetes lehetett. Az ifjúságnak tanulói kötelességei teljesítésében megnyilatkozott könnyelműségét részben maga sem tudhatta vagy nem is akarta más okra visszavezetni, mint első sorban is a professorok lanyha ellenőrzésére, miért is felhívja a tanári kart, hogy a tanulói óramulasztásokat az eddigiekhez képest gondosabban és szigorúbban ellenőrizze s másfelől határozatilag utasítja arra is, hogy

¹ 1813 márczius 2—3-án, Kazán tartott egyházkerületi közgyűlés jegyzőkönyvének 15. (11.) sz. határozata.

² 1813 július 12—16-án, Sárospatakon tartott egyházkerületi közgyűlés jegyzőkönyvének 94. sz. határozata.

³ Főiskolai és egyházkerületi levéltár A. XXXV. 13760. sz. o. Boronkay Zsigmond algonodnok hivatalos értesítése a főgonodnokhoz.

az olyan tanulókat, kik a leczkéket tömegesen mulasztják el, felsőbb osztályokba semmi szín alatt se promoveálja.¹

Ennek a határozatnak is kevés fogantja volt. Nem hosszú idő lefolyása után u. i. *Vay József* főgondnoknak újból arról a szomorú iskolai állapotról kellett az egyházkerületi közgyűlésnek jelentést tennie, hogy a főiskolai tanulók általában, de különösen a nem togatusok seregestől mulasztanak tanórákat s ezt a könnyelműségüket annyira viszik, hogy a professoroknak tanítványaik némelyikéről azt kell már a táblázatba bevezetniök, hogy: *semper absens, raro praesens, ignotus* és hogy a juristák egyike-másika minden idejét a kávéházakban tölti.²

Az egyházkerület már a rendelkezésére állott mindenféle fenyegető, büntető és elrettentő eszközt, minden jelentősebb eredmény nélkül ugyan, alkalmazásba vett az ifjúság óramulasztásának meggátlására, miért is ebben az újabb esetben nem tehetett bölcsebbet, mint ismételten figyelmeztette a tanulóifjúságot az idevonatkozó iskolai törvények szigorúságára, melyeknek minden személyválogatás nélkül való alkalmazására a tanári kart elől az alkalomból is komolyan felhívta. Tovább menve aztán ismételten is, és sajtóságos hangsúlyozással, figyelmebe ajánlotta a professoroknak, hogy az óramulasztásokat, az esetleg szükséges intézkedések megtétele czéljából, idejében és ne csak a szorgalomszakok végén jelentsék be a curatoroknak, mikor ezek a rendetlenségek a gondnokoknak annúgy is szemükbe ötlenek.³

Hogy különben az óramulasztások meggátlása ügyében is az ifjúsággal szemben a tapintatos eljárás igen sokszor többet ért a hatásosabbnak látszó szigorúságnál, mutatja az a körülmény is, hogy 1817-ben például a rector jelentése szerint a nagymérvű óramulasztások azonnal megszűntek s a tanulók szorgalmasan kezdték a leczkéket látogatni, mihelyt a tanári kar a mulasztókat érzékenyen megpirongatta.⁴ Míg ezzel szemben 1821-ben a deákoknak a szorgalomszakok kezdetén az iskolába való bejövetelét s a szorgalomszakok végződésével a tanintézetből időelőtti el ne távozását csakis azzal a kemény határozattal lehetett biztosítani, a mely szerint azok a togás tanulók, kik az idevonatkozó rendszabályok ellen vétének, degradáltak, a

¹ 1815 július 10—14-én, Sárospatakon tartott egyházkerületi közgyűlés 116. sz. jkvi határozata.

² 1817 július 14-től kezdődően Sárospatakon tartott egyházkerületi közgyűlés 112. sz. jkvi határozata.

³ Ugyanezen gyűlés 112. és 143. sz. jkvi határozata.

⁴ 1817 október 12—13-án, Keresztesen tartott egyházkerületi közgyűlés 189. sz. jkvi határozata.

nem togás és kisebb rendű tanulók pedig »a rendes examenek alkalmatosságával erre a célra készített szégyenszékbe ültessenek s mások példájára szolgáljanak«.¹

A főiskolai ifjúság körében a rendre, a fegyelemre és a jó erkölcsökre ebben az időben is, a tanári kar gondoskodása és tiszteletet parancsoló tekintélye s az iskolai törvények szigorúsága mellett, közvetlenül az esküdt deákok, az u. n. primáriusok testülete ügyelt fel. A primáriusok száma, kik az esküdt-deáki vizsgálat kiállása után vétettek fel az esküdtek testületébe, 12—14 volt s a következő fontosabb kötelességek és feladatok voltak munkakörükbe beosztva: reggel és este az iskolai istentiszteleteken való megjelenés, nappal az ifjúság iskolai és utcai viselkedésének ellenőrzése, éjjel a városi mulatóhelyek felkeresése s az esetleg ott időző deákoknak lakásukra vagy a körülményekhez képest egyenesen az arestomba utasítása, az esküdt-széki üléseken az ifjúság fegyelmi ügyeiben első fokon való ítélkezés. Ezeken kívül mint helyettes vagy segédtanárok tanítottak s a városi pap helyett praedicáltak is. Soraikból választatott a kollégiumi senior s az ő ellenőre, a *contrascriba*.

A főiskola tanulóifjúsága különben a maga általánosságában ebben az időtájban nem dicsekedhetett valamelyes nagyobb iskolai, testületi vagy társadalmi erényekkel. Sőt miként a ránk maradt történeti adatokból és okmányokból kétségtelenül megállapíthatni, a pataki tanulóifjúság ebben az időben a maga kötelességeinek teljesítéséről könnyen megfélemlő, viselkedésében szertelen, magaviseletében néha napján rendetlen és szilaj s rossz szokásaihoz makacsul ragaszkodó volt. Ilyen ifjúsággal az iskolai rendnek és törvényeknek s az erkölcsi elveknek és szabályoknak megtartatása a tanári karnak nagy éberségébe s néha valóságos magafeláldozásába és az előljáróságnak is megfeszített munkájába került.

Igen komoly veszély fenyegette például 1811-ben a főiskola belső, erkölcsi életét a tanulóifjúság viselkedése miatt, mikor a tiszáninneri ref. egyházkerületnek, mint a főiskola fenntartó hatóságának közgyűlése, a főiskolai algonddok hivatalos jelentéséből, fájdalmasan állapítja meg, hogy »nemcsak az atyáknak, hanem az egész közgyűlésnek szíveiket méltó bosszankodás, fájdalom és kedvetlenség foglalnán el, szomorúan tapasztaltatott az, hogy a tanulóifjúság Sárospatakra lett küldetésöknek nemes céljáról megfélemlő, szilaj és semmi zablát ismerni nem akaró, vásott magokviselete által az iskolát s a tanulás

¹ 1821 május 17-től kezdve, Bárczán tartott egyházkerületi közgyűlés 58. sz. határozata.

helyét, melynek a tudományok, a tanulás s a jó erkölcsök kútfejének s műhelyének kellene lenni, a rendetlenség, az erkölcselenség s a szelid tudományok követőihöz éppen nem illő cselekedeteknek gyakorló helyévé s néző piaczává átváltoztatták». Ennek a szomorú iskolai állapotnak különben, az egyházkerület ítélete szerint, magok a professorok is okai annyiban, mert daczára »az iskola idvességes törvényeinek«, a törvények végrehajtásával éppen nem törődnek.¹

Hogy mik lehettek annak a komoly iskolai veszedelemnek közelebbi okai és tünetei, a melyek az egyházkerületet e szomorúan hangzó határozat hozatalára indították, a jegyzőkönyvnek ez a része, két dátumon kívül, nem jelöli meg határozottan. A bajok eredete azonban ennek daczára is kétségen kívül megállapítható az egyházkerületnek azokból a jegyzőkönyvi határozataiból, a melyeket a fentebb megismertetett szomorú iskolai állapot megállapításával kapcsolatban, annak megjavítására hozott.

Évek során át meg-megújított feljelentései után Sárospatak városának magistrátusa ebben az esztendőben u. i. újból panaszsza fordult az iskola rectorához azok miatt a botrányos állapotok miatt, hogy »némelyek az ifjuság közül kamarákat törnek; némelyek seregenként összecsoportozván, korcsmárórkorcsmárá járnak; némelyek a közönséges utczákon akármely nagy szelekben és szárazságban végig pipáznak és ha valaki által helytelen és törvénytelen cselekedetekért megszólíttatnak, vagy megintetnek, kardosan felöltöztvén, házára mennek; némelyek összeseregelve, iszonyú verekedéseket eszközlenek, mely által mindmagoknak, mind pedig városi lakosainknak veszedelmet és gyilkosságot tehetnek«.² Az egyházkerület a főiskola algondnokának jelentésével kapcsolatban tárgyalás alá vette a város előljáróságának e panaszos feljelentését is s az abban névszerint felsorolt tanulókat, kik különben a legteljesebb megjobbulást ígérték, nem sujtotta valami nagyobb büntetéssel, mert az érdekletek olyan reversalist adtak, melyben kötelezőleg kijelentették, hogy magokat engedelmes és nemes indulatú ifjakhoz illő módon viselik.³

Panasz tárgyává tette a város magistrátusa másfelől azt is, hogy a tanulók az éjjeli strázsákra kirendelt városi lakoso-

¹ 1811 május 1—2-án, Ongán tartott egyházkerületi közgyűlés 45. sz. jkvi határozata.

² Főiskolai és egyházkerületi levéltár A. XXXV. sz. o. Sárospatak városának feljelentése.

³ 1811 május 1—2-án, Ongán tartott egyházkerületi közgyűlés jegyzőkönyvének 45. (c) sz. határozata.

kat megtámadják s még »a bent fekvő s fels. Ferdinánd magyar nemes ezrede kormányát is rendetlen magaviseletükkel annyira felbosszantották«, hogy az egyenesen a palatinushoz fordult panaszával. Az egyházkerület az ifjuság e vakmerő viselkedésének azzal az intézkedésével akarta, a jövőben legalább, útját állani, hogy határozatilag kimondta, hogy azok a tanulók, kik rejtegetve tartott puskájakat, kardjukat, másfajta fegyverüket s egyéb ütő és támadó eszközeiket önként be nem adják, e felszerelésük elkobzása mellett, egy heti arestommal büntetnek; azok pedig, a kik a határozat ellen másodízben is vételenek, a tanintézetből kegyelem nélkül kizáratnak. Kijutott egyébként a dorgatoriumból a tanároknak ez alkalommal is a köteles rész azért, hogy a tanulóknál a fegyvereket és ütőeszközöket hallgatólagosan eltűrték.¹

Az elősoroltaknál is komolyabbak voltak azok a bajok, melyeknek természetére abból a jegyzőkönyvi határozatból következtethetünk, a melylyel az egyházkerület egészen a kitiltásig menő büntetéssel kívánta sujtani azokat a tanulókat, kik »az erkölcstelenségnek azon alacsony garádicsára lépnének, hogy *káromkodó szavakat, adlát vagy teremtetlét* elszórni bátorkodnának«. A másféle »trágár tudományokat, mocskos beszédek« s jó nevelésű ifjak szájába nem illő esküvéseket is, intés és arestomozás után, szintén kitiltással óhajtotta büntetni. S minthogy ítélete szerint a tanintézetből kizárt ilyen tanulók Sárospatakon csak a mások megrontására maradhatnak, megtiltja a tanároknak, hogy az ilyen tanulókat kitiltásuk után is kezök alatt tarthassák és magánúton taníthassák.²

Kétségtelen, hogy az egyházkerületet e szigorú határozat hozatalára a sárospataki ref. egyháznak az a panaszos feljelentése is indíthatta, mely szerint a főiskolai tanulók s köztük különösen a nem togatusok káromkodását, rossz magaviseletét s még a templomban is elkövetett botránkoztató cselekedetét már nem tűrheti tovább. Úgy hogy elhatározta, hogy »ha ez a nagy erkölcstelenség s égre kiáltó káromkodás továbbra is így fog a collégiumban uralkodni, kénytelen lesz az ifjuságot nemcsak a communiótól eltiltani, hanem a templomból is, az ottan általok gyakoroltatni szokott illetlen és csupa botránkoztató cselekedetekért kirekeszteni«.³

¹ Ugyanazon gyűlés 43. és 45. (3.) sz. jkvi határozata.

² Ugyanazon gyűlés 45. (2., 4.) sz. jkvi határozata.

³ Főiskolai és egyházkerületi levéltár XXXV. 13698. sz. o., az alsótempleni tractus 1811 márczius 13—14-én tartott gyűlésének 14. sz. jkvi pontja; 1811 május 1—2-án. Ongán tartott egyházkerületi közgyűlés 42. sz. határozata.

Mindezeken felül megbotránkozott még a kerület »a tanuló-ifjúságnak a ruhában s a hajviseletben való félreccapásaik s visszaélésök miatt is«, minthogy úgy gondolkozott, hogy a cifrázkodás nem illik azokhoz a szegény tanulókhoz, kik alapítványokból s mások jótéteményéből tartják fel magokat. Helyesléssel vette tudomásul azért a főiskola algonokának azt az intézkedését, hogy minden ifjunak, az első primariustól kezdve az utolsóig, haja levágattatott ¹ s eltiltván az ifjúságot jövőben a cifra ruházat s az u. n. cochon-haj viselésétől, utasítja a professzorokat, hogy vezessék vissza az ifjúságot »e részben is az illendőség s együgyűség czirkalmi által kiméretett határok közé, hogy így az ifjak a közvéleményben kedvetlenséget s hideg indulatokat ne gerjesszenek.«²

* * *

A főiskola tanári kara és előljárósága, az 1811-ik esztendő e szomorú iskolai állapotának megjavítására törekvő határozatain és rendszabályain kívül is, mindig — s így ebben az időszakban is — intézményesen kívánt gondoskodni arról, hogy a főiskola tanulóifjúsága — s köztük főleg az akadémián tanuló deákserég, melynek tagjai nagyobb részben a 24—29 éves életkorban voltak — a lehetőség határai között az iskolában és azon kívül is szép és tisztességes életet éljen s külső megjelenésében is illedelmes legyen. És ha ennek daczára is azt kell tapasztalnunk, hogy a pataki tanulóifjúság általános viselkedése, indulatai és erkölcsi nem voltak mindenkor és mindenben a főiskola tanári karának és előljáróságának s a műveltebb ízlésnek kíváncsalmai szerint valók, annak magyarázata többnyire a helyi körülményekben, a jó bort termő tokaji hegyvidék lakosságának gondolkodásában, erkölcsiben s e mellett a főiskola épületében korcsmát tartó, bort árultató s az italmérést deákjaival gyakoroltató főiskola ifjúságának különleges életnézetében és morális felfogásában található meg.

Daczára például annak a szigorú határozatnak, melylyel az egyházkerület, 1811-ben is, az iszákos és káromkodó deákok büntetését megállapította, s daczára annak is, hogy a tanári kar az így megállapított büntetést az arra rászolgált tanulókon végrehajtani is kezdte,³ a következő esztendőben a főiskola

¹ Főiskolai és egyházkerületi levéltár A. XXXV. sz. o., Boronkay Zsigmond algonok Vay József főgonokhoz.

² 1811 május 1—2-án, Ongán tartott egyházkerületi közgyűlés 45. (f) sz. határozata.

³ Főiskolai és egyházkerületi levéltár A. XXXV. 13706., 13707. sz. o., primariusok jelentése és az iskolai szék ítélete.

rectorának újból azt a szomorú jelentést kellett az egyházkerület elé terjesztenie, hogy a káromkodás, a korcsmázás s más egyéb tanulói hiba és bűnös szokás ismét annyira lábrakapott a deák-ság között, hogy a tanári kar szükségét látja újabb s az eddigiekhez képest körültekintőbb s esetleg szigorúbb határozatok hozatalának.¹ Az egyházkerület a korcsmázó és káromkodó tanulók büntetését első ízben három napi szigorú bebörtönözésben, másodikban testi fenyítékben, harmadízben pedig a tanintézetből való kizárásban állapította meg. S minthogy tapasztalata szerint az ifjuság könnyelmű viselkedésének és romlottságának egyik oka a városban látott sok rossz példa is lehet s így a tanulóknak künn a városban való lakhatása e bajokat csak növeli, elhatározta egyúttal azt is, hogy a tanulóifjuság — az iskola meglévő épületeinek átalakításával és kijavítása után — teljes számban a főiskolába internáltassék.² És ezek után az eléggé szigorú egyházkerületi határozatok és praeventiv intézkedések után sajátságos jelenség, hogy *Sándor György* extraordinarius professor a sárospataki főiskolából való eltávozási szándékának egyik okául azt hozza fel, hogy erre az elhatározására »az ifjuságnak rajta elkövetett több rendbeli vásottságai s megszokott káromkodásai kényszerítették«.³

Természetes, hogy a pataki tanulók e fékezhetlen tulajdonságukat az iskola környezetéből mindenhová magukkal vitték. A lőcsei ág. gymnasium tanári kara például 1811-ben azzal a panaszával fordult a tiszáninneni egyházkerülethez, hogy azok a sárospataki tanulók, kik az iskolai esztendő végé felé az ő tanintézetükbe a német nyelvben való gyakorlás céljából — de meg azzal a hallgatólágos célzattal is, hogy a pataki vizsgákat elmulasszák⁴ — ellátogatni szoktak, a lőcsei tanintézet »törvényei alatt lenni nagyobb részben nem akarnak, a közönséges leczkéket nem járják, az engedelmséget megtagadják s külömb-külobbféle botránkozást okozó, rendetlen, sőt erkölcs-telenséget tolmácsoló cselekedeteket követnek el«.⁵ Az egyházkerület a lőcsei tanári kar panasza ügyében nem tehetett egyebet.

¹ Főiskolai és egyházkerületi levéltár A. XXXV. 14316. sz. o., az algondnok elnöklete alatt tartott tanárkari ülés jkve.

² 1812 október 11—12-én, Putnokon tartott egyházkerületi közgyűlés 139. sz. jkvi határozata.

³ 1815 október 8—10-én, Szinben tartott egyházkerületi közgyűlés 178. sz. jkvi határozata.

⁴ Főiskolai és egyházkerületi levéltár A. XXXIV. 13310. sz. o. Rozgonyi József rector hivatalos jelentése a főgondnokhoz.

⁵ 1811. május 1—2-án, Ongán tartott egyházkerületi közgyűlés 18. sz. jkvi határozata. Főiskolai és egyházkerületi levéltár A. XXXIV. 13641. sz. o., a lőcsei gymnasium tanári karának átirata.

mint a legkomolyabban figyelmeztette a pataki ifjúságot, hogy azok, a kik közülök német szóra a lőcsei vagy más ágostai tanintézetbe egyidőre elmennek, a tanintézetből kifogástalan távozási bizonyítványt tartoznak hozni, mert ellenkező esetben a sárospataki collégiumba visszafogadtatni nem fognak.¹

A mult század elején Patakon tanult ifjúság viselkedésére, gondolkozására s magára az iskolai életre is jellemzők még az alább következő történeti adatok is.

A táncz, főleg a nőkkel és a szorgalomszakok alatt törvényileg tiltott multság volt úgy a togás, mint a nem togás deákokra nézve² és pedig azért, mert a tanári kar és az előljáróság nézete szerint az ifju tanulóban buja érzelmeket ébreszt fel s e mellett a togás tanulókra nézve azért is, mert a tánczot a papi pályára való előkészüléssel s a tanulónak jövődöbeli hivatásával össze nem egyeztethetőnek tartották. Kellemetlen hangulatot idézett fel azért az 1809 szeptember havában Erdőbényén egybegyűlt egyházkerületi közgyűlés tagjaiban az a jelentés, hogy Sárospatakon »bizonyos primárius deákok kívül a városon muzsikaszó alatt mulattak, még pedig asszonysemélyekkel«. Miért az egyházkerület azt a komoly utasítást adta a főiskola algondnokának és rectorának, hogy ebben az ügyben indítsák meg a legszigorúbb nyomozást s ha annak eredménye azt kívánná, a példás büntetés kiszabása után tegyenek jelentést az esetről a főiskola főgondnokának.³ Csak természetes volt azonban, hogy a tanulóifjúság nem sokat törődött a törvénynek, az előljáróságnak és a tanári karnak a bálozást tiltó határozatával. Patakon álarczosan vonúlt fel a bálókba, hogy az arra hivatott ellenőrzők fel ne ismerhessék s a szomszédos községeknek báljaiba, tánczmultságaiba titokban szökdösött ki.⁴ És azt a minden iskolai törvényt és rendszabályt kijátszó gyakorlatát annyira vitte, hogy végre is a főiskola algondnok, — csak-hogy az iskolai törvények bálozási tilalmának érvényt szerezhessen, s az ifjúság vágyakozását főleg a vidéki tánczvigalmak után lelohaszthassa — közvetlenül a megye vicispánjához fordult segítségért, ki hajlandó is volt »a bálozó ifjak megzabolásában is munkás szeretetét bizonyítani«.⁵

¹ Főiskolai és egyházkerületi levéltár A. XXXV. 13884. sz. o. Patay János főiskolai rector-professor jelentése.

² 1804. évi iskolai törvények. II. r. 22. §.

³ 1809 szeptember 24—25 én, Erdőbényén tartott egyházkerületi közgyűlés 160. sz. jkvi határozata.

⁴ Főiskolai és egyházkerületi levéltár A. XXXV. 13760. sz. o., Boronkay algondnok jelentése Vay főgondnokhoz.

⁵ Főiskolai és egyházkerületi levéltár 13359., 13368. sz. o., az algondnok és az alispán hivatalos levele a főgondnokhoz. 1810 ápril

Kellemetlen érzelmeket ébresztett az előljáróság körében az a jelentés is, hogy a deákok nem sokat törődnek legatusi kötelességük lelkiismeretes és olyan teljesítésével, mely az egyházak híveit s egyúttal a tanári kar kívánalmait kielégíthette volna. Az az engedmény u. i., hogy a deákoknak azokat a praedicatiókat, melyeket számukra az ünnepek alkalmára a theologiai tanárok készítettek el, szabad volt a szószékbe felvinni s ott kitenni,² azt eredményezte, hogy a legatusok meg sem tanulták ünnepi beszédeiket vagy miként az egykorú tudósítások panaszosan említik, »az ünnepre kiment deákok közül sokan csekély és nem alkalmas praedicatiókat mondanak«. Ez a kellemetlen állapot olyan eljárás életbeléptetésére kényszerítette az előljáróságot, a melynek értelmében a theologiai tanárok az ünnepek előtt a főiskola nagy auditoriumába az egész ifjúságot összegyűjtik s ott az ünnepre menő deákok közül többel is elmondadják az általuk előzőleg kiadott praedicatiókat. Ha akadna aztán közöttük olyan, a ki azokat kívülről illendően előadni nem tudná, az a következő alkalommal ünnepre meneteli jogát s így ünnepi jótéteményét is elveszíti.¹ Mi sem tünteti fel aztán az akkori pataki deákok fegyelmezetlen állapotát jellegzetesebben, mint az, hogy az előljáróságnak e határozata iránt való engedelmességet nyíltan megtagadták s *Lácza József* theologiai professornak, ki az ifjúságot az ünnepi praedicatiók felmondására felhívta, a leghatározottabban ellenszegültek és pedig oly makacs következetességgel, hogy a tanulótság e fegyelmi ügyét egyenesen az egyházkerületi közgyűlés elé kellett vinni. Az egyházkerület bizottságot küldött ki a maga kebeléből azzal az utasítással, hogy az ifjúság köréből a vezetőket állítsa maga elé, pirongassa meg s mindenek felett birja rá a tanulóifjakat az idevonatkozó rendtartási szabályok iránt való engedelmisségre. A bizottság nevében és helyette az ő elnöke *Puky István* szállott ki Patakra, ki az ifjúság által felforgatott iskolai rendet egyszerűen olyanformán gondolta helyreállíthatónak, hogy ráveszi a tanuló-sereget, hogy a következő karácsonyi ünnepekre már kiadott praedicatiókat a közölők felszólítottak most már ő előtte mondják el. *Pukynak* ez a jó igyekezete azonban, kezdetben legalább, az ifjak hajthatatlanságán megghiúsult, mert közölők az ő kíván-

29—30-án, Onodon tartott egyházkerületi közgyűlés 13. sz. jkvi határozata.

¹ 1813 május hó 2—3-án, Kazán tartott egyházkerületi közgyűlés 15. (c) és július 12—16-án Spalákon tartott közgyűlés 94. sz. jkvi határozata.

² 1817 január 23-án tartott számvevőszéki ülés jegyzőkönyvének 48. sz. határozata.

ságának teljesítésére egy sem volt rávehető. És csak később, valószínűleg kellő előkészítés és rábeszélés után, kértek a tanulók tőle becsánatot engedetlen eljárásukért azzal a kijelentéssel, hogy majd később és pedig az ünnepekre való kimenetelük előtt megtanulják és felmondják a praedicációkat.¹

És a főiskola ifjúságának ilyen szélsőséges és zabolázatlan viselkedésével szemben teljesen indokolatlan volt a tanári kar-
nak valóban atyáskodó indulata. Ha u. i. végigtekintjük azokat az iskolai kimutatásokat, melyek a pataki deákok magaviseletére vonatkozólag ebből az időszakból reánk maradtak, meglepődve állapítjuk meg, hogy a tanári kar az itt megismertetett iskolai viszonyok daczára se tartott egyetlen pataki tanulót méltónak a magaviseleti megróvásra. Az 1810—11. iskolai év végén például mind a 260 tógás és 91 nem tógás deák csupa 1-es jelzésű magaviseleti osztályzatot érdemelt. Épen így nem emelt a tanári kar semmi kifogást az 1811—12-ik iskolai évben ama 102, és az 1812—13-ikban ama 104 nem tógás deák magaviselete ellen sem,² kiket pedig maga is elsőrendű tényezőknek tartott az iskolai és tanulói rendetlenségek és fegyelmi vétségek felidézésében.

Ez a szokatlan jelenség méltán feltűnhetett az iskolai gondnokság előtt is. Mikor azonban *Boronkay Zsigmond* algondnok ez ügyben magyarázatért a tanári karhoz fordult, annak tagjai sajnálkozással beismerték ugyan abbeli fogyatkozásukat, hogy az iskolai törvényeket és szabályokat a maguk szigorúságában az ifjúsággal szemben nem alkalmazták, de kénytelenek voltak nyíltan kijelenteni azt is, hogy — főként a nem togatusokkal szemben — a törvényt applicálni nem merik, mert azonnal megítéltetést vesznek magokra nemcsak benn, hanem a kívül valók-
tól is.³

* * *

Az elmondottak szerint a sárospataki főiskola tanulóifjúságának az a szép magaviselete s erkölcsi tisztasága, melyet *Bessenyei György* pataki tanuló korában, egy félszázaddal ezek előtt látott és tapasztalt s a melyről később csaknem hízegő elismeréssel emlékezett meg, ebben az időszakban az ifjúság

¹ 1817 július 14-től fogva, Sárospatakon tartott egyházkerületi közgyűlés 135. (48.) és 1818 márczius 29—31-én, Szikszón tartott egyházk. közgyűlés 11. sz. jkvi határozata.

² Tabella generalis studiosorum togatorium et non togatorium anno 1810/11; tabella exhibiens studiosorum non togatorium anno 1811/12., 1812/13.

³ Főiskolai és egyházkerületi levéltár A. XXXV. 13760. sz. o. Boronkay jelentése a főgondnokhoz; A. XXXV. 13765. sz. o. Boronkay elnöklete alatt tartott iskolai szék jegyzőkönyve.

körében kiveszőben volt. Vagy talán csak a gyermek¹ *Bessenyei* láthatta a pataki ifjúságot ezekkel a szép tulajdonságokkal felruházva, menten minden ő előtté ismeretlen lelki hibáktól és erkölcsi fogyatkozásoktól? Nagy a valószínűsége annak a gondolatnak, hogy *Bessenyei* annak az iskolának ifjúságát, melynek kebelén gyermekkorának egyik igen boldog időszakát töltötte, utóbb kissé ideális színben látta, minthogy az ifjúság szokásai, jelleme és erkölcei abból a szinte szűzies tisztaságú állapotból, melylyel *Bessenyei* a pataki ifjúságot felruházta, egy emberöltőn át nem mehettek át olyan szélsőséges állapotba, a minőket az elmondottakból megismertünk.

A sárospataki főiskolának ez a nehezen fegyelmezhető, szilaj természetű tanulóifjúsága azonban — mint a hogyan minden időben meghozta a maga véráldozatát is a haza oltárára, ha ennek jóléte tőle úgy kívánta — egy évszázaddal ezelőtt is résztvett küzdelmünkben. *Vay József*, a főiskola főgondnoka u. i. 1809-ben tudomására hozta az egyházkerületi közgyűlésnek, hogy a főiskolának sok tanulója, nem várva be a tanévvégi vizsgálatokat, a haza oltalmára a harcz mezejére sietett. Az egyházkerület határozatát kérte arra nézve, hogy ezeknek a tanulóknak vizsgálat nélkül is kiadassék-e az iskolai bizonyítvány? És az egyházkerületi közgyűlés határozott ekképen: »Egyező szívvel meghatározottatott, hogy a haza védelmére felkelt nemes ifjakknak iskolai pályájuk ideje alatt érdemlett calculus szerint kiadódjon a bizonyáglevél.«²

Ellend József.

¹ Bessenyei öt évig (1755—60). nyolcz éves korától 13 éves koráig tanult Patakon.

² 1809 június 11—12-én Alacsán tartott egyházkerületi közgyűlés 49. sz. jkvi határozata.

Történeti irodalom.

A Frangepán-család oklevéltára. A Magyar Tudományos Akadémia megbízásából kiadják *dr. Thallóczy Lajos, Barabás Samu.* Második kötet, 1454—1527. Hamis oklevelek 1209—1481. Budapest 1913. Kiadja a Magyar Tud. Akadémia. (Magyar tört. emlékek. I. osztály. XXXVIII. kötet.) LXXVI + 525 l.

A Frangepán-család oklevéltárának két kötetével nagybecsű gyarapodást nyert az az oklevélkiadvány-sorozat, mely tudós szerkesztőjének, Thallóczy Lajosnak és szerkesztőtársainak fáradhatatlan munkássága folytán a hazánk és a délvidék történeti kapcsolatait kellőképpen megvilágítani van hivatva. Maga a szerkesztő mondja az oklevéltár történeti méltatásában, hogy ez a két kötet az Akadémiának ezen sorozatában közzétett codexek között a legbecsesebb. »Tartalma egyetemesebb, vonatkozásaiiban Magyarország és az Adria viszonyát illetőleg eddig nem ismert oly részleteket tartalmaz, melyek okvetlenül beillesztendőek tudásunkba.«

Hogy ez csakugyan így van, azt mindenkinek be kell látnia, aki csak átlapozza is ezt a természetes második kötetet, mely méltóképpen egészíti ki az első kötetnek nem kevésbé gazdag anyagát. (Ismertetését l. a Századok 1911. évf. 787 sk. 11.) S ez annál örömdetesebb, mert maga az okmánytár közleményeinek alapjául szolgáló Frangepán-levéltár a sok viszontagság folytán annyit veszített eredeti anyagából, hogy csakis a szerkesztőnek kellőképpen alig méltányolható utánajárása folytán válhatott a családdal kapcsolatos oklevelek gyűjteménye ilyen gazdaggá.

Az előttünk fekvő második kötet értékét az elsőével szemben még nagyobbá teszi az az összefoglalás, melyben Thallóczy Lajos a két kötetben közzétett anyagot a családtörténeti vonatkozások és a Frangepán-család birtokolta területek gazdasági és társadalmi vonatkozásai szempontjából, meg általános politikai szempontokból tekinti át, gazdag tudásának és a tárgy beható ismeretének magaslatáról mutatva rá az adatokból levonható következtetésekre s maguknak az adatoknak jelentőségére.

A három Frangepán-család közt, a római, a friauli és a vegliai közt fenn álló kapcsolatok vázolásából kiindulva ismerteti a család ősi fészkeinek, Veglia szigetének Velencze, Magyarország és a horvát-dalmát tengerpart szempontjából való jelentőségét, a

Frangepánoknak Velenczével keletkezett kapcsolatát és ebből eredő hatalmi állásukat. Nagyon szemléletesen tünteti fel a III. Bélától adományt nyerő Bertalannak, a modrusi comesnek szerepét, III. Béla adományának jelentőségét a magyar birodalmi politika szempontjából s a vegliai comeseknek Velenczét és Magyarországot egyaránt szolgáló, de helyzetükből folyó kétlelkűségét. Helyzetük előnyös volta teszi őket először »IV. Béla bankáiraivá«, majd a zengi podestaság elnyerése folytán Magyarország tengeri forgalmának elnyerésével »majdnem monopoliumra tesznek szert«. A család birtokába jutott területek gazdasági és társadalmi vonatkozásait vizsgálva a második fejezetben pompásan világítja meg Thallóczy a középkori horvát birtokos családoknak, az oligarcháknak szerepét, a zsupánságok szervezetét, majd a »consuetudo regni Croatiae« helyére lépő magyar jognak a XIV. század óta mindinkább növekvő hatását, fölhiwa a jogtörténetírók figyelmét az oklevéltárban erre vonatkozó adatok jelentőségére. Itt van közölve a barcelonai levéltárból két érdekes oklevél, mely a Zeng-környéki fakeskedelem nagyságát mutatja (Péter arragon király kér engedélyt Nagy Lajostól fakivitelre), de egyszersmind a karszti erdők letarolását s a Karszt jelenlegi kopárságának okait is tudtunkra adja. Igen érdekesen fejtegeti Thallóczy a bosnyák-dalmát-albán föld vándor pásztor-népének, a vlahoknak életét és katunjaik (canton) szervezetét.

A harmadik fejezet az idők folytán mindinkább gazdagodó Frangepánoknak a magyar királyokhoz s a többi, érdekkörükbe eső hatalomhoz való viszonyát tárgyalja Nagy Lajos óta Zsigmond király és utódai alatt. Különösen plasztikus módon állítja be a család egyik legkiválóbb alakjának, Frangepán Istvánnak jelentős működését, melyet Hunyadi kormányzó megbízásából a török kiűzése érdekében a nápolyi királynál fejtett ki. István érdeme volt, hogy a szövetség Alfonz király és a magyar kormányzó közt létre is jött; nem az ő hibája, hogy csak írott malaszt maradt. Legmagasabbra talán Frangepán Bernáttal jutott a család, mert őt Mátyás király Korvin János érdekében olyanformán pártolja, mint a Szapolyaiakat.

Mindez a Thallóczy előadásában messze kiemelkedik az egyszerű családtörténeti tárgyalás kereteiből. Kitünően rajzolja a XV. századvégi országos hanyatlást, mint a horvát főurak politikai állásváltoztatásának, Miksához állásának magyarázó okát. Ezeknek a nagy szempontoknak kiemelése teszi érthetővé aztán, hogy Frangepán Istvánnak, Hunyadi bizalmasának unokája, Kristóf, hogyan lesz a Habsburgok legvitézebb katonája. De a végén mégis épen a Ferdinánd pártján álló hadak ölik őt meg!

Természetesen ezekre a dolgokra nem elegendő csak rámutatni. El kell azt olvasni úgy, amint Thallóczy az oklevéltár adataiból csupán fővonásokban ugyan, de annál markánsabban megállapította.

Maga a Barabás Samu gondozásában közölt oklevéltár az 1454. márczius 22. és 1527. nov. 3. közé eső időből (a Függeléken kívül) 374 darabot foglal magában részint teljes szövegükben, részint pedig (a már egyebütt megjelent oklevelek) regestaszerűen. A családnak a mohácsi vész utáni történetére sem a bevezető áttekintés, sem az oklevéltár nem terjed ki.

Az oklevéltár törzse az Országos levéltárban őrzött s a diplomatikai levéltárba beosztott Frangepán-levéltár lenne, de a közölt oklevelek nagyobb része mégsem ezekből telt ki. A velencei állami levéltár, az innsbrucki helytartói, a barcelonai aragon s a milánói állami levéltár (ez utóbbi különösen érdekes darabokkal, a Frangepánoknak a Sforzákhöz intézett, s történelmi eseményekről beszámoló leveleivel), a kismartoni, a körmendí, az auerspergi s a bécsi cs. és kir. állami levéltár járultak hozzá darabjaikkal ez okmánytár gazdag anyagának gyarapításához. A közlés módja minden tekintetben elismerésreméltó, úgy a másolatok pontossága, mint a kísérő jegyzetek gondossága tekintetében.

A közölt oklevelek tartalmáról és becseről a mondottak után elég e helyen csupán annyit kiemelni, hogy közöttük nagyon sok olyan van, mely nemcsak a család története szempontjából bír fontossággal, hanem általános történeti, jogi, közgazdasági és egyéb ismereteinket gazdagítja. Sőt az oklevéltárnak legtöbb darabja ilyen.

Diplomatikai szempontból különös figyelemre méltó a Függelék, melyben Barabás Samu a Frangepán-család történetére vonatkozó hamis okleveleket közli az 1209-től 1481-ig terjedő korból. Tizenhét oklevelet találunk itt — kettőt csak kivonatossan — közölve. Ezek közül három oklevél többféle szövegezésben maradt reánk, az egyiknek pedig a X. sz. alatt közölt szövege egy valódi oklevélnek interpolált másolata.

A tizenhét oklevél közül, melyekből tíz árpádkori, kettőről már Pauler Gyula megállapította, hogy hamisítvány. Ezek: IV. Béla 1260-i adománylevele Frigyes és Bertalan vegliai comesek számára Zeng városáról, s ugyancsak IV. Béla 1260. okt. 5-én kelt oklevele, melylyel Frigyes és Bertalan vegliai comeseket a főurak sorába emeli. Pauler (*A magy. nemz. tört. az árpádházi kir. alatt*, II. 594—51.) nyelvi és tárgyi okok alapján mutatta ki ez oklevelek hamis voltát. Barabás közlésében azonban a Zeng adományáról szóló oklevelet négy változatban ismerjük meg, épületes példaként a hamisítók eljárásának.

II. Endrének az I. sz. alatt közölt 1209-i és a II. sz. alatt olvasható 1223-i oklevele is kétségtelenül hamis. Ezt egyebeken kívül a datum-részben felsorolt méltóságoknak a kelettel összeegyeztethetetlen volta is elárulja, a mint Barabás Samu azt ezen két oklevélről azóta tartott akadémiai értekezésében, de Bertalan modrusi comesről a *Turul* 1909. évf. közölt tanulmányában is meggyőzően kimutatta.

A többi tizenhárom oklevélnek a hamis oklevelek közé sorolásának megokolását azonban annál nagyobb érdeklődéssel kell még ezután várnunk, mert ezeknek hamis volta (a X. számú interpolált másolatot nem tekintve) nem szembeszökő. Sőt IV. Bélának a III. és IV. sz. alatt közölt oklevelei, a közlés szerint 1241. márcz. 10-éről és 1251. ápr. 5-ről keltezve, épen nem látszanak hamisítványoknak. Mindkettőnek kétféle szövegét találjuk a hamisítványok között közölve; az egyik ezek közül, nevezetesen a b) példány bizonyára interpolált, illetőleg megváltoztatott szövegű. De másik szövegében, melyet Barabás Samu a *Turul* i. h. 146. lapján hamisnak jelölt meg azért, mert Jánost is a II. Guido fiának mondják, sem az egyik, sem a másik oklevél nem ad egyéb okot a gyanúra. Akadémiai előadásában a szerző meg is változtatta erre vonatkozó nézetét, még pedig annál helyesebben, mert a korra legközelebb álló oklevelekkel való egybevetés az oklevelek hitelességét támogatja. Feltűnik ez az 1242. márcz. 10-i¹ oklevélnek a hozzá korra legközelebb álló traui² és petrinei³ oklevelek szövegével való egybevetéséből: több azonos fordulatot találunk bennük, pedig nem igen tehető fel, hogy az utóbbi oklevelek szolgáltak volna valamiképp mintául a Frangepán-oklevélnek, ha az hamis volna.

Nagy hasznára lett volna a közlésnek, ha ezeknek a sokszorosán átírt s különböző szövegekben ismeretes okleveleknek a filiatiója vázlatosan fel volna tüntetve. A közlés t. i. oly lelkiismeretes és pontos, hogy a fej-jegyzetek a különböző szövegeknek átiratait, ezek levéltári jegyét és kiadásait a leggondosabban felsorolják mind. De a filatio együttes feltüntetése mutatná csak igazán, hogy mily kuszált szövedékből vannak ezek az adatok kibogozva.

¹ Hogy az oklevél 1242-ben kelt, erre már a *Hazai Okmánytár* VIII. 41. l. olvasható jegyzet helyesen utal. De az indokolás helytelen, hogy t. i. az 1241-es évszám »az olaszoknál dívott számítás szerint alkalmaztatott«, mert hiszen akkor a pár nappal később ugyancsak Trauban kelt és egy s más tekintetben rokon formulákkal bíró traui oklevél is ugyanazt az évszámot mutatná.

² *Fejér*, IV. 1. 250.

³ *Wenzel* XII. 689.

Az okmánytárt gondos és kimerítő név- és tárgymutató teszi könnyebben használhatóvá, melléketül pedig egy térkép-vázlatot s egy genealogiai tabellát kapunk. Az előbbi Thallóczy Lajos tervezete alapján a közölt oklevelekben előforduló helyneveket és az Adriai-tenger két partjának távolsági viszonyait tünteti fel. Ez a vázlat is beszédesen mutatja, hogy a kiadott oklevéltár nagybecsű anyaga mily sokban járul hozzá az Una-Kulpa-vidék és a tengerpart középkori topographiájának ismeretéhez. A genealogiai táblázat a Frangepán-család nemzedék-rendjét tünteti fel a XVI. századig.

Azt kell ismételnünk a Frangepán-oklevéltár ismertetésének végén is, a mit egy másik, szintén a Thallóczy Lajos kiadásában megjelent oklevéltár ismertetése alkalmából mondottunk nemrégiben: ¹ vajha okleveleink mind oly gondosan összeállított és szerkesztett kiadásokban lennének ismereteseek, mint a melyeket ez a kiadvány tartalmaz. Akkor nem örökös vesződség, hanem öröm lenne a magyar diplomatikus és történetkutató dolga.

Szentpétery Imre.

Fontes Rerum Transylvanicarum (Erdélyi Történelmi Források) tomus II.—III. Erdélyi Jezsuiták Levelései és Iratai a Báthoryak korából. Gyűjtötte és közrebocsátja dr. Veress Endre. Második kötet 1575—1588. Budapest, 1913. Ára 10 K. Antonio Possevino della compagnia di Giesu: Transilvania. (1584.) Kiadta dr. Veress Endre. Budapest, 1913. Ára 10 K.

Abból a nagy vállalatból, melyet dr. Veress Endre *Fontes rerum Transylvanicarum* (Erdélyi történelmi források) czímen 1912-ben indított meg, megjelentek a II. és III. kötetek.

A második kötet tulajdonkép az erdélyi jezsuiták 1584—88. évi leveleit és iratait tárja elénk, de mivel a kiadó az I. kötet megjelenése óta még 18 olyan levelet talált, a mely az erdélyi jezsuiták betelepítésére és működésére vonatkozik, ezeket is fölvette e II. kötetbe s így az az 1575. évi levéllel kezdődik.

A levelek és iratok legnagyobb része tehát (82 db.) azt az áldozatos munkát mutatja be, a melyet Báthory István lengyel királytól Erdélybe küldött jezsuita atyák 1584-től 1588-ig végeztek. Igazán áldozatos munka volt ez, mert a rengeteg sok tanítás és tanulás mellett 1586-ban legnagyobb részük életét is vesztette a kitört szörnyű dőghalálban. 1588-ban pedig Báthory Zsigmond uralkodmánya és állhatatlansága miatt elvesztették összes addigi fáradoásaik gyümölcsét.

¹ *Századok*, 1913. 377. l.

A közlött levelek eddigelé úgy szólván teljesen ismeretlenek voltak és tele vannak mind vallási mind nevelésügyi tekintetben a legérdekesebb adatokkal. Látjuk azt is, hogy az érthető felzuduláson és ellenkezésen kívül a jezsuita atyáknak hallatlan rágalmakkal és gyanúsításokkal is kellett küzdeniök. Pedig lehet, hogy valaki nem fogadja el tanításukat, nem osztja meggyőződésüket, de azt lehetetlen el nem ismerni, hogy mindig nemes lelkesedéssel és mindig tisztességes fegyverekkel küzdöttek.

E kötet megjelenését is dr. Hirschler József erdélyi kanonok és kolozsvári plébános bőkezűsége tette lehetővé.

A III. kötet Magyarország hercegprímásának, Csernoch Jánosnak adományából jelent meg s a híres pápai követnek Possevino Antal jezsuita atyának Erdélyről szóló művét tartalmazza.

E mű érdekes először azért is, mert hazánkban Kassán készült az 1583-ik évben. Azon hosszú alkudozások idején írta ezt Possevino, midőn Báthory István lengyel király és Rudolf magyar király közt Szatmár és Nagybánya városok birtoka ügyében békét szerezni iparkodott. Előzőleg 47 napig tartózkodott Erdélyben. Bejárta annak nevezetesebb városait, megismerkedett a főemberekkel, azután összeszedte az Erdélyről szóló addig megjelent könyveket; kérdezősködött a jártasabb emberektől s ha másként nem tudta meg a valót, a korabeli nagy eseményeket és azok titkos rugóit Báthory István lengyel királytól kérdezte meg. Műve ennél fogva 1583-ban valóban kitűnő ismertetés volt Erdélyről s nagy kár, hogy Rudolf király tetteinek jogos bírálata miatt annak idején az előljárók nem engedték meg kinyomatását, holott Possevinonak hasonló természetű műve a moszkvai követségről megjelenhetett.

A mi 1583-ban csak földrajzi és politikai ismertetés lett volna, az minékünk már nagyon érdekes történeti kútforrás. Az persze, a mit Erdélynek a XVI. század előtti multjáról ír, alig használható, mert hiszen nem egyéb mint Bonfini és Thuróczy műveinek kivonata, de annál fontosabb, a mit a maga koráról, különösen Báthory István uralkodásáról ír. E részben elsőrangú kútforrás, mert részint személyes tapasztalatból tudta ez eseményeket, részint a legbiztosabb értesüléseket szerezte be. Ennél fogva mind a hercegprímás, mind a közlő nagy szolgálatot tettek a Possevino Transylvaniájának közrebocsátásával a magyar történetírásnak.

Dr. Karácsonyi János.

Dr. Gombocz Endre : A budapesti egyetemi botanikus kert története. 1770—1866. A m. kir. vallás- és közokt. miniszt. támogatásával kiadja a budapesti tudom.-egyetem. 6 arczkép és 6 térképpel. Budapest 1914. 180 l. és 15 l. francia epitome-val.

Végre egy könyv, ha nem csalódunk irodalmunkban az első,¹ a hazai botanika történetének szentelve. Értjük a sciencia amabilis kedvelőinek örömét, hogy végre ezt is megérhették, hiszen a monographia, midőn tudományegyetemünk első válságait, költözöködését eddig kiaknázatlan források, ismeretlen adatok alapján tárgyalja, mai botanikánk gyermekkorát adja elő. Méltányoljuk az előzetes kritika elismerését is, mely kiemeli a mű sokoldalú értékét irodalom és művelődéstörténet szempontjából. Fejtegetései valóban nemcsak a botanikust érdeklik, számot tarthatnak a történelem figyelmére is. Mert hogy milyen nézetei voltak pl. Mária Therezának, vagy II. Józsefnek a botanika értékéről, milyen eszközökkel támogatták annak fejlődését, arról a biographusok alig szólnak, itt ellenben hű képet kapunk róla. A kit az egyetem belső élete, a XVIII. század tudósainak, udvari embereinek pl. Störcknek, Jacquinnak apró intrikái érdekelnek, egész sereg új adatot kap róla. A ki adatokat keres a *litteratorum egestas* új könyvéhez, lapozza csak Winterl professor alaposan megírt életrajzát. A *polemica* kutatói eddig ismeretlen részleteket kapnak a Wahlenberg könyve körül folyt vitatkozás történetéből. Satyra és epés védelem classikus példája az a felelet, a mit Schultes, az idegen tudós (a *Geschichte der Botanik* szerzője) czáfolatul írt (1815.) védelmünkre a svéd Wahlenberg: *Flora Carpatorum*-ában megjelent Scotus Viatorszerű támadására. Ez a két levél magában kész korrajz: »*Nunquam male parlare de Dominis Magyaribus!*«

Gombocz lelkiismeretesen értékeli minden részletet, összeszed minden levéltári adatot, a mi csak hozzáférhető s ezért tudatosan mellőzi a már megjelent frásokat. Első kézből vesz mindent, a mi ugyancsak elismerésre méltó, bár nem mindig célravezető módszer, mert megeshetik az, hogy az irattár néhány jelentős, előzőleg már publicált actája időközben elkallódik... Akkor a monographiában hiány, vagy ellenmondás támad a régebből úrrá lett, még végleg el nem felejtett felfogással szemben. Ez történt a jelen esetben Linzbauer: *Codex sanitario-medicinalis*ának mellőzése folytán. Összevetve ennek a botanikába bele-vágó részleteit G. könyvével, azt találjuk, hogy L. actáinak jó része G. adataiból hiányzik. Vagy itt találjuk ugyan az ante-

¹ Kanitz két könyvét nem számítjuk ide.

actát, de eredménye nincsen, holott L. bár feldolgozatlanul csonkán, kórházi kimutatások és hasonló érdekes adatok közé rejtve megtaláljuk a folytatását is.

Ismétlem, nem szándékom ezért a szerzőt vádolni, mert a hiányt ő is látja, kiemeli az acta csonkaságát, de a megoldást hiába keresi, a szükséges számu hiányzik. Egy-két részletet, melyek a végeredményre nézve közömbösek, mellőzhet ugyan tudatosan is, de vannak ott olyan adatok is, melyeket nem mellőzött volna.

Elismerem pl., hogy az egyetem megalakulásának előzményei G. tanulmánya körén kívül esnek, de a lánglelkű Perlitzy dr. álmai, tervezgetései belevágnak a botanikába, utóbb pedig, a kalapos királyi reformjai sorában nagy későre, helyet kaptak, megvalósultak az egyetemen is. Hogy az eszme 40—50 esztendeig pihent az acták porában és annyi idő multán sem vesztett életrevalóságából, felismerte és honorálta volna illő utalással G. is. Hogy nem talált rá ott, a hol helye van, nem az ő bűne. *At bene si quaeras fortunae crimen in illo non culpam invenies.* Ilyen érveléssel *omissa* gyanánt néhány adattal szolgálok itt, minden utógondolat, vádoló szándék nélkül.

Mikor támadt a botanikai kert eszméje, mikép érlelődött, még az egyetemtől függetlenül néhány rajongó agyában, arról most nem szólunk. Elég legyen röviden utalnunk arra, hogy szóvivői régen jelentkeztek. Késmárki Fischer 1718, Báchmegyei 1720, Perlitzy 1742 sürgették a botanikai kathedra, a növénykert felállítását, mint a medicina tanításának alapkövét. Perlitzy terve szerint a jezsuita egyetemtől független, egyenrangú Collegium medicum egyik hatásos eszköze lett volna a *hortus et campus patens pro botanica*, a maga évkönyveivel, melyek felölelnék az ország egész physiographiáját — *detegere naturae arcana pro informatione exterorum.* A gigászi terv sok eszmét vetett fel, melyeket kora meg nem értett, de elvi tárgyalásuk elől kitérni még sem tudott, jó részük még ma sem valósult meg. A felsőbb körök számára Perlitzy 1751-ben újra kidolgozta a szép tervezetet, a későbbi reformok, ötletek kifogyhatatlan forrását. Ennek köszönhetette Fabricius Mátyás a királyi patenslevelet, melynek oltalma alatt botanizált a Kárpátokban (1752), innen indult ki a kopár alföldi területek befásításának terve (1753) és az első ígéret az orvosi egyetem felállítására (1755), a mi csak 1770-ben valósult meg.

Az érdemes könyv itt kezdi tárgyalásait önálló kutatások alapján, a Helytartó Tanács, a bölcs. és orvosi fakultás, a fővárosi és a nemzeti múzeumi levéltárak nyomán. Valóságos topographiai tanulmányokat végez, míg megállapítja a nagyszombati és budai

elnyészett kertek helyét, berendezkedését, kimutatja az eddig közkeletű bár téves irodalmi adatok tarthatatlanságát.

Talán kicsinyesnek látszó részletkérdések, de alapjában sokatmondó, a kezdet nehézségeit illusztráló adatok azok, melyek a legelső kert (nagygyombati) megszerzésére, felszerelésére vonatkoznak. A 6. lapon pl. azt olvassuk, hogy a hatóság a kert beültetéséről, sőt kerítéséről sem gondoskodott és az új tanárnak, Winterlnek erre vonatkozó felterjesztéseit elutasította.

Ezzel szemben (Linzbauer Codex Sanit. med. II. 388. 637. l.) úgy tudjuk, hogy a királyné 1771 szept. 12. a kert napszámosának fizetésére 60 frtot, Winterl laboratoriuma számára 200+600 frtot utalványozott, a kert bekeríttetését is elrendelte: *Ut horto botanico comparato iam existente etiam necessarij pro illius cinctura et instructione sumptus administratur. Noverint ergo Fidel. Vrae. necessarias dispositiones facere . . .* milyen ellensége volt Jacquin vagy Störck az új egyetemnek és Winterlnek, hogy a királyi decretumot is tudta érvénytelenné tenni! Egész sorát látjuk az intézkedéseknek, a királyné intenciói ellenére.

A 15. l. olvassuk a Budára áthelyezett egyetem új küzdelmeit. A szerző feltételezi, hogy Winterl a nagygyombati kertből hozott növényeket saját kertjében ápolta. Lehetséges, de nem okvetlen bizonyos, mert az 1777 szept. 9. és 26. kelt királyi rendelet már a kertek felől is intézkedik, az Angol kisasszonyok kertjén kívül, mely a botanikai kert céljaira később alkalmatlannak bizonyult, átadták a volt jezsuita-kertet, hol a természetrajzi gyűjtemény is helyet kapott, tehát az egyetemnek kezdettől fogva, még átköltözése előtt, két kertje volt.

A botanikus kertnek Pestre való költözésekor mandatum regium intézkedett, mely megszabta jövő sorsát. »Hortum botanicum et scholam veterinariam eodem loco esse oportet . . . helyéül pedig nemcsak a már felosztatott kolostorokat ajánlja -- in horto sublati, aut adhuc abolendi monasterii . . . Ez tehát folyománya lenne a szerző idézte (24. l.) O. L. Canc. 1784. évi 4389. actájának, a mi voltaképen a mandatum reg. száma, a minnek megfelel a 12190. sz., illetőleg 14127. sz. Helyt. acta. Ujból előkerül a kert ügye, mikor *Wollstein* az állatorvosi iskola számára helyet keres. A király laboratoriumot építtet Piller, a természetrajz tanára vegyi kísérletei számára s kimondja . . . hortum oeconomicum cum botanico uniri volumus. Ekkor kezdenek a rivális professorok: *Mitterpacher*, a gazdaságtan és a fentemlített *Piller* együtt működni a félszeg Winterl-lel, természetesen mindenütt az ő kárára. Mikor a király megvalósítja *Perlitz* ideáját, hogy szakemberekkel dolgoztassa fel az ország physiographiáját, a fentnevezett három professort bízta meg, hogy adjunctusaikkal

együtt államköltségen utazzanak. A munkában elől halad W., de saját előlegezett kiadásait is alig, vagy egyáltalán nem kapja meg, a pénz idő előtt fogy ki, eleszik mások. Pedig a Helyt. Tanács később a maga szűk erejétől telhetőleg támogatta W. nemes szándékait. A szerző (36., 47. l.) négy körrendeletet említ, melyekben a Helyt. Tan. utasítja a vármegyéket, hogy orvosaik, gyógyszerészeik, tanáraik által gyűjtessenek ültetni való növényeket, magvakat a kert számára. Beszámol a felhívás szerény eredményeivel is. Pedig ez a fatalis közömbösség a valóságban még nagyobb, mert 1781—1800-ig kilencz ilyen felhívást ismerünk, sőt ha a proto-medicus körrendeletét is ide számítjuk, tíz eredménytelen felhívás ment ki. Mind a mellett nem szabad a kort túléléhának tartanunk, bűnösebb volt ebben a cooperáló collegialitás. A felhívások özöne W. tudtán kívül, vagy csak passiv assistentiájával készült, mert a gyűjtő utasítások botanikai része a legkisebb, a leggyöngébb. Az állatpraeparalást, a bőrök kikészítését részletesen tárgyalják, a gazdasági részben valóságos ethnogr. kérdőívet találunk, de a botanikai utasítás gyenge. A növényeket pl. szabóvasalóval simíttatja a herbarium számára, — ferro candente vulgo Biegeleisen. A beküldött anyagból W. is választhat, mondja az egyik kísérő leirat (1795. márczius 6-án). Ezt az érdekes instructiót bizalmas uton *Schönbauer* tanár eszközölte ki, mindjárt ki is nyomatta. Úgy látszik ez is W. tudtán kívül, *Jäger* Einleitungja nyomán készült, csak Mitterpacher írta meg a gazdasági részt a hazai viszonyokhoz mérten. Elismerésül Sch. 150 frt úti ösztöndíjat kapott, W. kérvényét pedig elutasították, hasztalan hivatkozott arra, hogy az ő utazása kettős célú szolgálna: botanikának és ásványvízkutatásnak. Búfelejtőnek 1796 márcz. 8-án új rendeletet adtak ki, melyben a botanika mellett ásványvizek kutatását is szorgalmazzák a megyékben.

Igy megvilágítva, más színben mutatkozik a vármegyék részvétlensége, érthetők W. epés kifakadásai is. Szakkérdésekben őt rendszeresen mellőzik. Szó van az anyarozsmérgezés, a vadóc (Lolium temulentum) ellen követendő eljárásról. Nem a botanika és a gazdaságtan professorai, hanem *Pudelka* orvos és a szolgabíró véleménye dönt. (1786—1791.) Különben W. *ex asse* vegyész lévén, ebbeli működését alig lehet különválasztani a botanikától. Említsük csak azt, hogy külön studiumként foglalkozott a növényi kék, sárga festőanyagok készítésével. Eredményeiről (1790) külön könyvvel számolt be. Valószínűleg azért tartotta magánkertjét, hogy az *Isatis*, *Rubia*, *Carthamus* stb. festőfüvek termesztésével foglalkozzék. Fáradozásának lett is eredménye: a festő növények termesztése megindult; elébb Mitterpacher, majd az óvári iskola vezetése alatt, de W. lemaradt, akár csak a fentebbemlített 1784-iki

esetben. Könyvét csak az egyetem honorálta, mely ekkor, egyetlen egyszer rectorává tette.

A gazdaságtannal hadilábon állott, de tudományát nem vonta meg tőle. Borelemzésesei hívták fel a kormány figyelmét a lelketlen ólomczukorral való hamisításokra. Neki köszönhetette *Auer* Sámuel debreczeni korcsmáros, hogy börtönbe került, hogy a galicziai kereskedők visszaélései letörtek az ő egyszerű ólomczukor próbája által. Ő leplezte le a budai korcsmárosok hamis ürmös borait is.

Megengedem, hogy e sokirányú működése a szerény tudósnek nem mindig a botanikai kertből indul ki, de W. személyéhez fűződik s más oldalról is kidomborítja ezt a nemes jellemet, a mit a szerző annyi kegyelettel, oly meleg színekkel fest.

Igénytelen pótlásaink csak tovább fűzik a szerzőnek szépen kifejtett tételét, hogy a természettudományok története a kulturhistoriának egyik alapköve. Mi szerényebb eszközökkel dolgozunk, a cél érdekében némileg idegen a könyv korlátain kívül eső területre is tévedünk, de akkor is a szerző intenióit szolgáljuk, pótlásainknak gáncsoló élt nem tulajdonítunk. A könyv értékét honoráljuk, új irányát szívesen üdvözzöljük.

Ernyey József.

Dr. Makay Béla: A Balaton és vidéke a történeti korban.

Első rész. A Balaton a történeti korban. Budapest, 1913. Ára 12 korona. (A Balaton tudományos tanulmányozásának eredményei. Harmadik kötet. I. rész. IV. szakasz.)

Befejezéséhez közeledik már az a nagyarányú vállalkozás, a melyet a M. Földrajzi Társaság Balaton-Bizottsága majd negyedszázada indított meg: hazánk e nagy tavának és vidékének tudományos leírása. Három kötetre tervezték eredetileg az egész munkát: I. A Balatonnak és környékének physikai földrajza, II. A Balaton biológiája, III. A Balaton környékének társadalmi és embertani földrajza, azonban lassankint annyira kibővült az eredeti program, hogy a három kötetre tervezett kiadványból egész kis könyvtár lett.

Bennünket közelebbről a III. kötet első része érdekel, *A Balaton-mellék történelme*, a mely négy szakaszra oszlik: 1. *Rhé Gyula*: Ős- és ókori nyomok Veszprém körül, 2. *Kuzsinszky Bálint*: A Balaton-mellék őstörténelmi vázlata. 3. *Békefi Remig*: A Balaton környékének egyházai és várai a középkorban és végül 4. *Makay Béla*: A Balaton és vidéke a történeti korban. Az 1. és 3. szakasz már régebben megjelent, a 2. most van sajtó alatt, a 4. szakasz első része pedig a fenti munka, a melyről a következőkben szólni fogunk.

Nagy érdeklődéssel és várakozással láttam hozzá M. könyve áttanulmányozásához, — ki ne lelkesednék a Balatonnak s gyönyörű vidékének multja iránt, — de nagy csalódás ért már az első lapjain, a mely azután erejében hol emelkedve, hol kissé engedve, végigkísért a könyv utolsó soráig. Úgy érzem azonban, hogy alaposan meg kell okolnom e súlyos kritikát, mert hogy komoly törekvéssel végezte feladatát a szerző, azt igazolja nagy apparatusa: kútforrásainak négy apróbetűs oldalon való felsorolása és a jegyzetek egész tömege műve majd mindegyik oldalán.

Előszavában elmondja, hogy »*forrástanulmánya*« 1892 végén már készen volt a mohácsi vészig, különféle okok miatt azonban *húsz évi pihenés* után csak most jelenhetett meg; »a tudományos világ azonban — hiszem — maga is meg fog nyugtatni engem afelől — írja —, hogy az alatt a húsz év alatt, a míg munkám kiadásra *megérett*, a Balaton és vidéke történetéről vajmi kevés újabb adat, forrásmunka jelent meg.«

Sajnos, nem szerezhethjük meg szerzőnek ezt a megnyugtatót, sőt ez ép egyik legfőbb kifogásunk, a mely menthetetlen mellőzése a módszeres kutatás és munka legelső és legegyszerűbb követelményének: az illető kérdésre vonatkozó *teljes bibliographia* ismeretének. Rövidesen ki fog ez derülni alábbi sorainkból, valamint azon megállapításunk is, hogy alapos általános történeti felkészültség nélkül fogott a szerző e nagy kérdés tárgyalásához és nem látta tisztán feladatát; ezért lett hiábavaló nagy műve, bár látjuk, hogy hosszú esztendőök során a Balaton iránt való nagy lelkesedéséből táplálkozva, szeretettel dolgozott rajta.

Munkájának a szerző a következő címet adta: *A Balaton és vidéke a történeti korban. Forrástanulmány. I. rész. A Balaton a történeti korban.* A »*forrástanulmány*« szó ragadja meg benne első sorban figyelmünket, de művéből, sőt már az előszavából is kiderül, hogy nincs tisztában avval, mit is jelent az; itt ugyanis azt írja: »művem semmi esetre sem lép fel nagyobb igénynyel, mint egy *egyszerű forrástanulmány*, a mi tulajdonképen a mű II. részében lesz külön-külön teljesen feldolgozandó«, más helyen pedig: »Adtam művemben mindazt, a mit a Balatonról a történeti korban a mohácsi vészig az egyes forráshelyeken találtam«. Ha tudná, milyen is az a forrástanulmány, nem szerénykednék, hogy műve *csak egyszerű forrástanulmány*, másrészt nem nevezte volna el annak, ha — mint hallottuk — csak az egyes forráshelyeken a Balatonra vonatkozólag talált részeket gyűjtötte össze. Műve első részében, a honfoglalás előtti korok tárgyalásánál, találunk olyan

helyeket, a hol egyes forrásoknak a Balatonra vagy vidékére vonatkozó sorait bonczolgatja, de később csak a Balaton vidékére vonatkozó oklevélkivonatokat olvasunk felváltva a Balatonról megemlékező oklevelekkel s közben-közben szorosan a tárgyhoz nem tartozó közbeszúrásokat a magyar történetből; nem nevezhető tehát sem feldolgozásnak, sem *forrásgyűjteménynek* (ez lett volna u. i. a helyes kifejezés arra, a mit M. a forrás-tanulmányokkal akart mondani).

Ha pedig műve II. részében akarja feldolgozni az első részben közölt adatokat, nem értjük ez első rész címét; e szerint ugyanis (*A Balaton a történeti korban*) ebben a Balaton, a következőben pedig a vidéke történetét várjuk, mert, mint láttuk, az egész mű címe: »*A Balaton és vidéke a történeti korban*«.

M. előttünk fekvő kötete két részre oszlik: I. A magyarok bejöveteléig (19—82. l.). II. A magyarok (85—173. l.) Az első rész fejezetei: 1. Őskor és római korszak. 2. Germán-hún korszak. Népvándorlás. 3. Avar-frank korszak; a II. rész fejezetei: 1. Vezérek és királyok kora a mohácsi vészig. 2. Visszapillantás. 3. A Balaton a XVI. sz. térképein. Az egyes fejezeteken belül, mint a főbeosztásban is, szigorú chronologikus rend uralkodik, uralkodók szerint halad s ezeknek vastagon nyomtatott nevei adják a fejezetek apróbb tagozódását, a mi kétségkívül roppant fontos szempont a Balaton és vidéke tárgyalásában, mert ez az egyetlen mód, a hogyan alaposan szét lehet dobálni az együvé tartozó adatokat, úgy hogy a munka elolvasása után teljes tájékoztatásban marad az olvasó minden a Balatont illető kérdésben.

Az I. rész 1. fejezete — Őskor és római korszak — ilyen formában bátran elmaradhatott volna, mert *Kuzsinszky Bálint*-nak, az idevágó kérdések legalaposabb ismerőjének, műve fog azzal foglalkozni. Néhány lapot természetesen szerző is szentelhetett volna annak, összefoglalva a legújabb kutatások eredményeit. E helyett azonban hosszúra nyúlt leírásokat, fejtegetéseket találunk sokszor olyan kérdésekről, a melyeket már elintéztek a szakemberek, vagy a melyek nem is tartoznak szorosan oda; mindez pedig azért, mert az újabb irodalmat egyáltalán nem ismeri; nem tud az Ókori Lexikonról, a melynek *Hungaricum*-ait alapos forráskutatások alapján *Kuzsinszky* írta meg kitűnően, nem olvasta az *Archaeologiai Értesítő* újabb évfolyamait, nem látta a *Corpus pótköteteit*, pedig ennek 1902-ben megjelent *Supplementum*-ában *Domaszewskitől* kitűnő térképet is talált volna. Sokat foglalkozik az utakkal, de hogy erről már írtak *Finály* (*Arch. Ért.* 1903.), *Domaszewski* (*Westd.*

Zeitschrift 1902.), *Rhé Gyula* (i. m.), *Laczkó Dezső* (Balácsa) és mások, azt nem tudja, hanem e helyett a római hosszmer-
tékekkel foglalkozik hosszadalmasan, kioktatja Katanchichot és
más régi írókat, hogy Cibalae városa *nem* a Balaton mellett
feküdt s megtesz oldalakon át képzeletben nagy utakat »Pan-
nonián keresztül, élvezve a vidék szépségeit, az út szokatlan-
ságát minden kellemetlenség híján«. Bejelenti, hogy hivata-
los kiküldetésben utazik, mert így ingyenes ellátásban részesül
egész útja alatt, mert az egyszerű polgár sokat fizet az útért.
(39. l.) Öreg este Mursára ér, a hol lepihen a »Mercuriushoz«
címmzett vendéglőben s másnap reggel öt órakor felkölti a »római
szobapinczér«, hogy indulnak tovább. (*Forrástanulmány!*) Este
egy castrum elé érnek s mivel hiába keresi a columna milliariát
a homályban, a katonák örtüze mellett betűzi ki útikönyvé-
ben, hogy az Valco—Fenek major, (43. l.)

Az utazó szerzőnek jó szeme van, mert a pislákoló örtüz
elég neki ahhoz, a mihez szaktudósoknak nagy kritikai appa-
ratusuk sem volt elégséges, mert ők eddig még végleg nem
tudtak megegyezni Valco és Mogentianae fekvésében. Külön-
ben ezekről nagyon érdekes dolgokat olvashatott volna a Bala-
toni Múzeum-Egyesület első évkönyvében (1903.) Kuzsinszky
Bálintnak A Balatonvidék régészeti áttekintése cz. cikkében
és Csák Árpád alapos ismertetésében, a melyet fenéki ásatá-
sairól közölt.

Vég nélkül folytathatnók e felsorolást, de csak egy jel-
lemző példát említünk meg e fejezetből: nem tudja azt, hogy
Ptolemaeus tévesen írja le Pannonia superior és inferior hatá-
rait s azért megbotránkozva rója meg Mommsent (!) s mindazo-
kat, a kik máskép merték azt meghatározni Ptolemaeus világos
adatai ellenére. Így azután teljesen hibás egyik térképmellék-
lete is, a hol a Balaton P. inferiorba kerül, s a melyen nagy
határozottsággal helyezte el az összes ismert kelta törzseket is.

Nem sok jót mondhatunk a következő fejezetről sem, a
hol a »germán-hún korszakot és a népvándorlást« tárgyalja.
Sok forrást használ itt is, mint az előző fejezetben, de nem
veszi segítségül az újabb irodalmat (pl. *L. Schmidt* : Allg. Gesch.
der germ. Völker bis zur Mitte des 6. Jahrh., Below-Meinecke
kitűnő vállalatában, ebben megtalálta volna; Salamon is írt
ezen korról a Száz. 1882. évfolyamában több tanulmányt) és
sok felesleges dolgot is elmond. A mi azután a fő lett volna,
a népvándorláskorabeli leletek összeállítása és felhasználása
(*Hampel* : Altertümer des früheren Mittelalters !), a szerző előtt
nem fontos, pár sorban végez vele, sőt óv is attól, hogy sokat
építsünk ezekre; a következő fejezetben meg is ismétli figyel-

meztetését: »A népvándorláskorabeli leletek meghatározásánál rendkívüli óvatosság szükséges, különösen pedig laikus óvakodjék a műarcheologus viselkedésgégtől s ne tetszelegjen magának abban, hogy bizonyos kétes eredetű leleteket határozottan egyik vagy másik nép emlékeinek tulajdonítson«. (63. l.)¹

A III. fejezet nagy része Privina dolgaival, a *Conversio* adataival foglalkozik s ebben részletesen czáfolja a szerző *Salamon* nézetét Mosaburgról. Hogy azonban mások is írtak erről, arról nem tud. Pedig érdemes lett volna elolvasnia *Melich János* fejtegetéseit a Századok 1906. évfolyamában, mert ezek alapján végleg eldöntöttnek vehetjük e kérdést *Sasinek*, *Stessel* és másokkal szemben. Nagyon sokat meríthetett volna *Melich János*nak: Szláv jövevényszavaink cz. munkájából és *Hans Pirchegger* alapos tanulmányából, mely a Mitt. des Instituts f. öst. Geschichtsforschung 1912. 2. füzetében jelent meg: *Karantanien u. Unterpannonien zur Karolingerzeit*, a melyet lett volna alkalma felhasználni, mert műve előszava csak 1913. márcziusában kelt.

A *Conversio* helynévmagyarázatai helyességét a nyelvészek tudnák ellenőrizni, de hogy merészek és labilisak, azt módszere eléggé igazolja: »az egyik »Weride« Szigliget már azért is, mert a másik templom, amelyet ... Ortahuban szentelt fel, azt hiszem, Orda (Somogy m.)« (74. l.)

Cyrrill és Method s a pannoniai kereszténység története zárja be ezt a fejezetet *Lányi*, *Szalágyi* és *Safaryk* alapján, pedig jelent meg erről újabb magyar munka is, *Balicsé*, a külföldi irodalomról pedig alaposan tájékoztatta volna (Privinára is) a csehek példaszerű történeti bibliographiája, a *Bibliografie česke historie*, a melyet még pótolhatunk a legutóbb megjelent erre vonatkozó munkával: *Snopek: Die Slavenapostel Cyrill und Method, Kremsier, 1911.*²

A második rész *A Magyarok* címet viseli; s tulajdonkép csak egy hatalmas fejezet: *Vezérek és királyok kora a mohácsi*

¹ Szerzőnek, mint a Balaton monographusának tudomást kellett volna szereznie *Sebestyén Gyula* érdekes fejtegetéseiről, melyekben kimutatja, hogy Nagy Theodorich, a mondák veronai vagy berni Detréje, a Balaton mellett született, mert itt volt apjának, Thiudimernek birodalma. (Egy. Phil. Közl. 1900. 24. k. 151—159. l.)

² A következő eset is jellemző könyvére: e fejezet végén megemlékezik egy Zalavárott talált feliratos márványgerendáról s megjegyzi, hogy Récesy, a ki erről írt, nem látta a gerenda nagyobbik felét s nem ismerte az apto (=aperto) rövidítést. De hogy Gyulay Rudolf az apátság monographiájában szól róla, s hogy már Rómer is ismerte, azt nem említi. Pedig előszavában kiemeli, hogy felhasználta »A pannonhalmi sz. Benedek-rend története« illető kőteit.

vészig, a melyet csak a királyoknak vastagon nyomtatott nevei tagoznak apróbb részekre. Először általánosságban beszél mindenütt a Balaton vidékéről vagy evvel kapcsolatos eseményekről, azután sorra veszi a Balatont említő okleveleket; de ezek persze vajmi keveset mondanak, mert csak határjárásokban emlitenek ilyen kifejezéseket: »prope Balatinum«, »in aqua Balatini« stb. Az átmenet pedig ilyen: »IV. László uralkodása idejéből a tóra a következő adatok említhetők« (119. l.), vagy »I. Károly idejéből a Balatonra vonatkozó következő oklevelek említhetők« (125. l.; l. még 120., 129., 141. és 145. l.), De nemcsak az okleveleket sorolja fel, hanem a krónikákról is megemlékezik azon uralkodónál, a kinek idejéből készültek, így pl. Anonymusról IV. Bélánál megróva, mert »a tengernyi Balatont a rövidlátó krónikás folyóvíznek nézte« (105. l.) s a Képes Krónikáról Nagy Lajosnál (131. l.).

Műve 89—97. lapjain összefüggően elsorolja az Árpád- és vegyesházbeli királyoknak a Balatonvidéket illető bőkezű adományozásait (»hogya az adatokat ne kelljen utóbb az egyes királyok alatt szétforgácsolni«) s összeállítja a szerzetes egyházakat is. Ha azonban tudomást vett volna arról, hogy *Békefi Remig* kitűnően megoldotta már alapos levéltári kutatások után ezt a feladatot, teljesebb lett volna s kevésbbé hibás szerzőnek összeállítása. Ezt különben annyival is inkább elvárhattuk volna, mert Békefi munkája is ezen vállalatban látott napvilágot 1907-ben! Sőt a szerzetes egyházak összeállítását megtalálta volna, ha nem is olyan jól, mint *Békefinél*, a Monumenta Romana episcopatus Vesprimiensis II. kötetében is. Akkor nem írta volna, hogy a kapornoki apátságot 1212-ben alapította bizonyos Volfer, mert már a XII. sz. közepén találkozzunk nyomaival; Hahót alapítása nem 1234-ben történt, s a kaposfői másként sűmegi (!) benczés apátság nem volt benczés apátság, hanem tulajdonkép premontrei prépostság; a bucsai apátság Czinárnak köszöni keletkezését, a ki nem tudta, hogy régebbi okleveleink a zirczi apátot bakonyi apát néven emlegetik stb. stb.

Egy-két jellemző példát még megemlítünk, hogy a könyv részleteiről is tájékoztatást nyujtsunk.

Különbséget tévén megye- és várispánság közt, megemlíti, hogy Zalamegyének 1199-ben van már nyoma, mint várispánságnak pedig 1137-től. Azt hittük, hogy Szent László 1082.-i okleveléről, a hol »parochia de Schala« olvasható, azért nem vett tudomást, mert az oklevél hamis; ámde csalódtunk, mert a szerző nem tud arról, hogy Fejérpataky megállapítása alapján Karácsonyi felvette jegyzékébe, hanem mint eredetivel

foglalkozik vele ; hogy a fenti részt mégis mellőzte, annak az az oka, hogy nem tudta, mit jelent a »*parochia*« kifejezés és az oklevél ezen részét »a parte Balatun circa viam ubi separatur *parochia de Schala a Béspre*m« úgy értelmezte : »annál az útnál, a mely a zalai egyházat — azaz főesperességet — a veszprémitől elválasztja«. (103. l.)

»Nyoma van még — írja másutt (104. l.) — bessenyői nemesek birtokának Zalaegerszeg mellett az 1380—81. években, a mikor is a zalavári k. egy bizonyságlevele »*possessiones nobilium Besenew*« említ; ámde ha megnézzük az illető helyet, ott »a terris nobilium de Besenew«-t találunk, a mi egy kicsit más !

A »*simeghi*« ispánt (109. l.), »*Thadenca*« főurat (109. l.), »*Zland*« püspököt, a székelyek »grófját« (155. l.) elmellőzve, még csak a szerzőnek fontos felfedezéséről adunk hírt, a mely nagy örömmel fogja eltölteni a történetkutatókat : felfedezte Thurócynak a Drág (sic !) Tamásnak ajánlott Chronicája mellett egy másik művét is : »*Ungaria suis cum regibus*«, mely 1768-ban jelent meg ! (156. l.)

Nem tudtuk eddig azt sem, hogy Heltai, »a megmagyarosodott erdélyi történetíró«, valamint Thuróczy János chronikájukban »nagyobbrészt Béla király névtelen jegyzőjének adatai után indulnak«. (157. és 165. l.)

Nem eléggé óvatos a névmagyarázatokban sem, pedig tudja, hogy milyen »veszedelmes játék« az *etimologisálás*. A *Pelso* magyarázatánál nem gondol ugyan a latin *pellisre*, mert miféle összefüggésben volna — írja — a Balaton a szörmét jelentő *pellis-szel*, hanem kelta eredetűnek tartja (31—32. l.), pedig Melich idézett fejtegetéseiben megtalálta volna, hogy illyr szó. Valószínűnek tartja a Balatonnak a Balata-tó-ból való keletkezését, a mit *Pray* írt (99. l.) s nem is kutatott tovább, pedig *Melich János*nak Szláv jövevényszavaink cz. munkájában (I. k. 2. r. 101. l.) érdekes dolgokat olvashatott volna róla s akkor nem írta volna azt sem, hogy »a frank és szláv uralom alatt a tó jelenlegi nevének ős alakjában sohasem szerepel . . ., előbb nem is említik a Balatont jelenlegi nevén, mint a szláv birodalom bukása, illetve a magyarok bejövetele után« (99—100. l.), mert Melichnél megtalálta volna, hogy különböző egyházi szláv emlékek Kocelt »*balatoni* fejedelem«-nek hívják. (I. m. 101. l.)

A tihanyi oklevélben szereplő Huluuodinak (Hollád) semmi köze sincs a »holévodi«-hoz, síma, pusztá vízhez (101. l.) s a Somogy név sem a szláv Sumadiából származott (87. l. 2. jzet.)

Könyve utolsó fejezetéről : A Balaton a XVI. század tér-

képein, már elhangzott illetékes kritika (Földrajzi Közl. 1913. évf. 343. l.) erre tehát nem terjeszkedünk ki.

Végére érve ismertetésünknek, csak hangsúlyozhatjuk azt, a mit már bevezető sorainkban mondtunk, hogy a szerző meglepő nagy olvasottságot árul el művében, sokat kutatott, de munkája mégis eredménytelen, mert a módszeres történeti kutatás alapelveit nem ismeri s nincs meg a kellő történeti iskolázottsága. Ezek nélkül pedig nagyon veszedelmes vállalkozás ilyen nagy kérdés fejtegetésébe fogni. Igéri ugyan, hogy a II. részben szólni fog a Balaton történeti földrajzáról stb., de akkor meg egészen fölösleges volt ez a zavaros első rész, mely se nem forrásgyűjtemény, se nem feldolgozás. Ha pedig kilátás lehet arra, hogy megjelenik valóban a második rész is, felhívjuk a szerző figyelmét arra, hogy ahhoz nem elégséges az, hogy a zalavári apátság levéltárában kutatott — hiszen annak 1526-ig nem sok kiadatlan oklevele van —, hanem át kell néznie *legalább* az Országos Levéltár s a N. Múzeum anyagát, továbbá a veszprémi káptalan levéltárát. Leghasznosabb akkor lett volna munkája, ha kiterjeszti kutatásait a legújabb korig s valóban a Balatonnak, nem pedig a vidékének történeti monographiáját nyújtja.¹

Ha a szerző maga adta volna ki munkáját, nem mértük volna ilyen szigorú mértékkel, jobban kiemeltük volna nagy fáradozását s szelídebben érintettük volna merész próbálkozásának hibáit és hiányait. Mivel azonban »A Balaton *tudományos* tanulmányozásának eredményei« nemes czégére alatt jelent meg, így tartottuk helyesnek lelkiismeretes latolgatás után, arra az álláspontra helyezkedve, hogy e kiváló sorozatban *Békefi* és *Kuzsinszky* munkái mellett nem lett volna szabad M. könyvének ilyen formában megjelennie.

Dr. Holub József.

Dr. Joan Lupaș: Principele ardelean Acațiu Barcsai și mitropolitul Sava Brancovici. 1658—1661. (Analele Academiei Române. Serie II. Tom. XXXV. București 1913.)

A bukaresti tud. Akadémia 1913. május 21-i ülésén tartott előadása a szorgalmasan dolgozó hazai történésznek; Erdély legválságosabb korát vázolja, midőn a II. Rákóczi György lengyel hadjáratáért felbőszült porta letette e fejedelmet s újat választatott az erdélyi rendekkel. Barcsai Ákos rövid fejede-

¹ Ha a községek történetét is adni fogja, mint igéri, felhívjuk figyelmét dr. *Lukács József* nagy fáradsággal készített kitűnő könyvére: A veszprémi egyházmegye könyvészete, 1909.

lemmsége folytonos harcban telt el, elébb a trónját visszakövetelő Rákóczival, azután a német segélylyel a fejedelmi székért küzdő Kemény Jánossal szemben, ki végre is, maig sem egészen tisztázott körülmények közt, ellenfelét megölette.

A mint a fejedelmi trónt többen követelték egyszerre, úgy a gör. keleti püspöki székért is több jelölt vetélkedett: Brankovics Szávát, a Rákóczi püspökét Barcsai elmozdította és helyére Ghenadiost tette. Lupaş egykori források gondos tanulmányozásával írja le a püspöki székért folyó küzdelmet, kiemelve Barcsai érdemét, a ki, mint maga is oláh eredetű család tagja, az oláh papságot 1659. márczius 15-i rendeletével mentesíti a tized és kilenczed fizetésétől; de ez az intézkedés törvényerőre sohasem emelkedett, sőt a törvényhozás később határozottan érvénytelenítette.

Fogarasvidék különleges helyzetére vonatkozó kutatásai során megállapítja a szerző, hogy Berivoji István fogarasvidéki esperesnek a püspökénél nagyobb jogköre volt, a királyi könyvekben pedig nyomára akadt egy eddig ismeretlen gör.-kel. püspöknek: az 1660-ban megerősített Georgius Putivlen-sis Moscovitanak, ki — mint neve is mutatja — Oroszországból került Erdélybe. Szerettük volna, ha kissé kitért volna a szerző az akkori gör.-kel. egyház nemzetiségi viszonyaira is, hiszen a fejedelem »Ecclesiarum Valachalium, Rascianarum et Graecarum« vladikájául erősíti meg az orosz papot.

Gagyi Jenő.

Dr. Haiczl Kálmán: A garamszentbenedeki apátság története.

Budapest, 1913. »Élet« 8°, 187 l. Több képpel.

A számos megszűnt magyarországi benczés apátság közül kevés tekinthet vissza oly fényes multra, mint a garamszentbenedeki. Mint I. Géza király alapítása, korra is egyike a legelsőnek, később is sűrűn szerepel, a mi már hiteles helyi jellegéből is érthető, azután a török idők alatt mint benczés apátság megszűnik ugyan, de el nem pusztul, mint igen sok társa, hanem átmegy az esztergomi főkáptalan tulajdonába, még hiteles helyi jogát is megtartja, s daczára a zivataros időknek, melyeknek csapásait elég sűrűn érezte, régebbi multjának aránylag sok emlékét őrizte meg mind a mai napig.

A fényes multú apátság történetével ezek daczára ezideig csak egy, igaz, nagyon érdemes munka foglalkozott, a melyet Knauz Nándor írt, a ki a munka megírását megelőzőleg két évet töltött Garamszentbenedeken, mint az esztergomi főkáptalan megbízottja, felügyelve az apátság újjáépítési munkálataira. Ez a munka azonban csak a XVI. századig terjedő kort öleli fel.

Most Haiczl Kálmán dr. garamszentbenedeki plébános nagyon elismerésreméltó buzgalommal és áldozatkészséggel igyekszik jelen munkájával kiegészíteni Knauz félbenmaradt művét, s megírja az apátság történetét a legújabb időkig. Annyiban is igazodik Knauz művéhez, hogy az apátság megalapítását és történetének első századait csak igen vázlatosan ismerteti és így is, mint maga mondja, inkább csak kivonatot nyújt Knauz munkájából. Bővebbé csak a mohácsi vész utáni korban, különösen a XVI—XVII. századra vonatkozó részben válik előadása, tehát abban a korban, a mikor az apátság már megszűnik a benczés rend otthona lenni, hanem az esztergomi főkáptalan tulajdonába megy át, a mely a török elől maga is a távoli Nagyszombatba menekülve, az apátság jószágait praefectura által igazgattatja, az alapítvány szellemének pedig azáltal felel meg, hogy konventualistákat, bár többé nem benczéseket, tart az apátságban, a kik pl. a konventmiséket elvégzik, s a hiteles helyi functiókat ellátják. Az apátság ebben az időben főleg mint véghely nevezetes; az esztergomi és párkányi törökkel szemben egyik kulcsa a felvidéknek. Ostromnak ugyan sosem volt kitéve, de állandóan van benne őrség. Eleinte maga a káptalan tart benne kisebb helyőrséget, majd, átadva a királynak, királyi katonaság állomásozik benne. Ezeket a harcias időket mindenképen megérzi a monostor. Az arra vonuló idegen, majd a kurucz és királyi csapatok megvendégelése igen sokba kerül, a birtokból hol ez, hol amaz a hatalmas szomszéd foglalat, a jobbágyság száma is egyre apad a folytonos török becsapások következtében. Hogy a vármonostort erősítsék, a szép góth templomot is elcsúfítják, nagy ablakait részben befalazzák, egyik oldala elé falat húznak. Jobb idők itt is csak Buda visszafoglalása után köszöntenek be; a Rákóczy felkelés után pedig máig csendben és békében telik el két század, a melyekről szerző alig tud egyebet elmondani, mint a templom barbár átalakítását a XVIII. sz. barok- és czopfstilusa szerint. Az így okozott károkon aztán a Knauz felügyelete alatt végbement átalakítás segített, a menyire lehetett.

Dr. Haiczl munkája nem tekinthető az apátság teljes, kimerítő történetének, de jó általános képet nyújt az apátság multjáról, különösen pedig a templomépület történetét adja részletesen, úgy hogy műtörténeti szempontból talán értékesebb, mint történeti szempontból. A mi az apátság tulajdonképeni történetét illeti, ahhoz igen sok becses adatot szolgáltat szorgalmas levéltári kutatások alapján; így közölt adatai közül néhány szélesebb-körű érdeklődésre tarthat számot. Nagy kár, hogy a szerző nem terjeszkedik ki bővebben az apátságnak, mint hiteles helynek történetére. Pedig a garamszentbenedeki konvent hiteles helyeink

között előkelő helet foglalt el, s különösen érdekes a mód, a hogyan a hiteles helye tovább működik azután is, hogy a benczés-konvent megszűnt. A hiteles hely működésére itt csak néhány adatot olvasunk. Értékes azonban ebből a szempontból a 152—169. lapokon közölt praefectusok, konventualisták és konventjegyzők névsora.

A munkában elszórt sok becses anyag felhasználását nagyon megkönnyíti a pontos és terjedelmes index. A munkát díszítő számos kép pedig nagyon alkalmas arra, hogy az apátság építészeti szépségei iránt szélesebb körben is felkeltsék az érdeklődést.

Patek Ferencz.

Erdélyi Gyula: Veszprém város története a török idők alatt.

Veszprém 1913. Egyházmegyei nyomda. 8°. 217 l.

A török hódoltság korabeli Veszprémnek, a végvárnak, lelkes szorgalommal s majd mindenütt élénk színekkel megírt történetét kapja az olvasó e kötetben. Hangsúlyozzuk, a végvárét, mert Erdélyi munkája — nyugodtan mondhatjuk — hadtörténelmi mű, mely bár a címe nem jelzi, nem is óhajt a polgári lakosság életével foglalkozni. Meg kell ezt aényt állapítanunk mindjárt elsőben, azzal együtt, hogy szerző maga akarta így, különben a hiányt kénytelenek volnánk komoly fogyatkozásnak tekinteni, mi sokat levonna a dolgozat értékéből. Mert bármennyire kétségtelen is, hogy a tárgyalt időszakban minden határszéli városnak a katonasztály a legfontosabb eleme s a török elleni küzdelmek történetét kell tárgyalnia legrészletesebben minden idevágó általános irányú munkának, mégsem sorozhatjuk az Erdélyiét ezek közé; ekkor ugyanis joggal elvárhatnók, hogy egykorú adatok feltűnően csekély száma vagy hiánya miatt, legalább korábbi és későbbi emlékek tudósításai alapján reconstructio formájában megemlékezik, ha igen röviden is a város történetének egyéb ágairól (ipar, kereskedelem, iskolázás stb.). És ez, ha csak néhány perismertetést és hosszadalmas inventariumot (mi tulajdonképen jegyzetbe való) nem akarunk az enemű hézagok pótlásának tekinteni, teljesen elmaradt. A munka érdekében jobb, ha az előbbi feltevésnél maradunk, de ekkor el kell ismernünk, hogy szerző derék munkát végzett, dicséretet érdemel, s a hatalmas levéltári anyag lelkiismeretes felhasználása, nagy (bár aránylag már nem olyan széleskörű) olvasottsága, őszinte tárgyszeretettel párosulva, megadták neki az eszközöket, melyek segítségével, hangsúlyozva az előbbi megszorítást, feladatát sikerrel megoldhatta.

Öt fejezetben híven beszámol a sok viszontagságot ért város küzdelmeiről. Háromszor látott ezen korszakban, hosszabb-rövidebb

időre török őrseget falai között, mégis mindannyiszor visszaszerzi a keresztény fegyver. Nagyobb erőpróbák, kisebb, a végeket jellemző, folyton megújuló összecsapások ott folynak le a város környékén vagy éppen tözsomszédságában. A magyar vitézi rendnek ez a hely egyik legtöbbet szorongatott »tanuló iskolája«. A végbeli élet leírása és jellemzése legerősebb oldala Erdélyi művének. A sok apró összeütközést, mindig változatos, unalmassá sohasem váló, élvezetes előadásban varázsolja az olvasó elé, egyetlen hibája, hogy bár adata erre nézve bőven van, nem emeli ki eléggé, milyen nyomorúságos helyzetben volt mindvégig a folyton próbára tett magyar katona s mennyire silány volt a jutalom, melyre folytonos halálküzdelse fejében számíthatott. Sőt olykor mintha maga sem érezné át ezt az aránytalanságot. Megírja pl., hogy az őrség többször került ellentétbe a püspökkel, annak daczára, hogy alkalmilag nem nélkülözhetette ennek segítségét. Így történt mikor az erődítések megjavítására volt szükség. Ekkor »a nagyhangú legényekből egyszerre alázatos szolgák lettek és esdve kéri ifjabb Sennyei István püspököt, hogy a török veszélyre való tekintettel a zala-vármegyei gyűlésen szólaljon fel érdekükben, s ha lehet, némi faanyagot (léczet, gerendát) eszközöljön kiszámukra«. Ez bizonyára megrovás és kétségtelen, hogy nem érdemlik meg. Nem a maguk érdekében könyörögtek s nemcsak a király, a püspök hűségére is fel kellett esküdniök; elvárhatták, mikor a nemzet ügyéről volt szó a püspök segítségét is.

De szerzőt, igen helyesen, nemcsak a helyi alakulások érdeklik s nem mulasztja el azokat kapcsolatba hozni az egész országra kiható nagy problémákkal sem. Ez persze nehezebb feladat, nem is mindig sikerül. A XVII. században cseppet sem volt nehezebb Veszprém helyzete, mint a XVI. században, a hatvanas évek hadikészületeit mégis a közbiztonság teljes megszűnésének tulajdonítja (s ezt avval bizonyítja, hogy a harminczados két szolgája török kézre került), holott kétségkívül II. Rákóczy György szerencsétlen lengyel hadjárata a kiinduló pontja az akkori eseményeknek és az azt követő erdélyi változások.

E hibákhoz csatlakozik néhány botlás, de ezek már alig érdemelnek szót: az »*officiales et totus militatus*« kifejezésben az *officiales* tiszteket jelent (*officier*), nem pedig szolgákat, mint a szövegben olvassuk, továbbá előfordul néhány homályos megjegyzés, következetlenség (bég, bék) s nem helyeselheto, hogy könyvtárosi forgalomra kerülő és bizonyára olvasókra találó munkában a szolgabíró egy helyütt egyszerűen »judlium«-nak van nevezve. Laikus olvasó aligha ismeri ezt a kifejezést.

A függelékben (itt-ott sajtóhibákkal) kiadott oklevelek között akad néhány igen becses, kár, hogy az egyes szövegek élén nem

közli azok rövid tartalmát; ez némileg megnehezíti felhasználásukat, mert a tartalmi áttekintés rovására esik. **Tóth Zoltán.**

Ad. L. Krejčík: Prolegomena: T. J. Pešina Mars Moravicus II.
része kiadásához. Prága. 1914.

A cseh tudom. akadémia I. osztályának értekezései (Rozprawy) sorában 50. kötetül jelent meg *Krejčík* fenti című tanulmánya (I. 67 l. 8° lexic.), melynek eredményei bennünket is közelebbről érdekelnek.

Tudvalevő, hogy a Mars Moravicus I. kötete (Pragae 1677) csak 1526-ig terjed, a morvaországi török beütés leírását (1664), a mit előszavával megígért, már nem adta ki. Műve folytatásáról maga a szerző lemondással így nyilatkozik: »*a prosequitione ulterioris operis manum retrahendam non inconsulte censui — si tamen visum foret superis, non abnuerem ad supplementum resumerem stylum*«, de kiköti, hogy a II. kötet csak az ő halála után láthasson napvilágot.

A megígért II. kötet, az 1526—1632-ig, tehát nem 1644-ig terjedő események leírása el is készült, de mert a szerző életében nem jelenhetett meg, utóbb már nem akadt kiadója. Pešina ugyan 1678. évi végrendelete szerint összes kézirateit az oboristi paulinusoknak hagyományozta, de akarata nem teljesült. Az élelmes örökösök a tulajdonképeni kiadatlan kéziratot eladták *Waldstein J.* prágai érseknek, a paulinusok csak a hagyatékok salakját kapták. A kézirat 1769-ig elfeledten lappangott a duchovi könyvtárban, a honnan *Dobner* és nyomában mások is másolatokat szereztek belőle. Három teljes másolatát ismerjük az eredetin kívül, melyeknek lényegtelen eltéréseivel, Pešina életrajzi adataival, és irodalmi hagyatéka többi részeivel nem foglalkozunk.

Érdekesebb látnunk, mikép bírálja *Krejčík* az érdemen felül becsült Pešina értékét, hitelességét, forrásait. Elmondja, hogy a jó krónikásnak, pl. Ferdinánd 1526. választásáról olyan hiányos értesülései vannak, hogy ellenjelöltjei sorát sem tudja, a lengyel királyon és a bajor herczegen kívül mást nem is ismer. Még kevésbbé érti a magyar viszonyokat. Brutus, Istvánffy, Ensius, Soiter adatait rójja össze hasábszámra értelmetlenül. Saját közvetlen forrásai önálló feldolgozása még a morva eseményekben sincsen. Slavata félreértett helyét az anabaptisták Morvaországba való letelepüléséről 1537. alkalmazza, holott az evidenter 1526. vonatkozik — *haeretici*, — *quia chirurgiae aliarumque exoticarum artium erant periti, inque curandis condiendisque vinis magnae aestimationis erant apud procures* —

Egyetlen eredeti, bár ismeretlen eredetű adata van (valószí-

nüleg a kunstadti levéltárból), Rožnov vára (Mezerič mellett a Bečva jobb partján) 1538. ostromáról. Bizonyos, névleg nem említett magyar urak elfoglalták és onnan üzték rablásaikat. Ludanici Venczel és Žerotin Pál a főkapitány rendeletére ostromolni kezdik, mire a magyarok kiűrtik a várat — *accepto nobiliori supellectili arce excesserunt*.

Az 1540—45. események leírásánál Stellát, Brutust és Révait is használja. Itt esik meg vele, hogy tévedésből Brutus 1547. adatait felhasználja az 1541. állapotok leírásánál és botlását, saját ellenmondásait észre nem veszi a columna számra terjedő átvételnél.

A schmalkaldi háború leírásánál Forgách Ferencz kéziratára is hivatkozik. Krejčík megállapítja, hogy ez is csak elferdített átvétel Bergerből. Hasonló lelkiismeretlenséggel használta Pešina Herburd, Herold, Soiter, Veleslavin adatait; ismeretlen forrásmű: *De gestis Ferdinandi I.* (Anonymus quidam) az 1527. olmützi országgyűlés, 1530. török háború előkészületei, csehek a gorjani ütközetben (1537) részletek, bár ezek is gyarlók, színtelenek, mint censora mondja Brutus, Jovius, Istvánffyval össze sem hasonlíthatók.

Ha szabad a posthumus munkából visszafelé következtetnünk a Mars Moravicus I. kötete sem érdemel több hitelt. Az értekezés második része Pešina 1564—1632 terjedő krónikájának forrásaival akar foglalkozni előkészületül a morvaországi levéltár terve Pešina kritikai kiadása számára, bár erre most már kevés kilátás nyílik, mert bizonyos, hogy az »opus vastum« forrásműnek nem használható.

Krejčík tanulmányát, a lesújtó kritikát tudomásul kell vennünk, hogy Pešina adatait, melyekre pl. Teleki oly gyakran támaszkodik, feltétlenül hiteleseknek ne tekintsük. —y —f

Richter Máttyás István: A németprónai származású papok. Budapest, Stephaneum, 1914. 8° 348 l.

Szerzőnek ezzel a könyvvvel az volt a célja, hogy, maga is. németprónai származású cziszterciája rendű pap lévén, megírja azoknak a németprónai születésű papoknak életrajzát, a kikre vonatkozólag sikerült adatokat találnia 1666, illetőleg 1679-től kezdve, a mióta t. i. Privigyén kegyesrendű gymnasium és Németprónán rendes anyakönyv volt. A jelzett időponttól máig összesen 75 világi és szerzetes pap került ki szerző adatai szerint Németprónáról, a kik közül 26-an ma is élnek. Többnyire csendes, igénytelen életű emberek ezek a rég elhúnyt papok, a kiknek jelentősége ritkán nő ki plébániájuk vagy szerzetházuk határaiból, s így általánosabb érdekű történelmi adatokat hiába keresnénk

életrajzaikban. Szerző azonban tiszteletreméltó és szorgalmas munkát végzett azzal, hogy tisztán szülőföldje iránt érzett szeretetből összeírta ezeket az életrajzokat, minden egyes után feljegyezte az illetőre vonatkozólag feltalálható forrásokat, s ha az irodalmi működést is fejtett ki, összeállította munkái, cikkei jegyzékét. Egy későbbi kultúrhistorikus még bizonyára hálás lesz érte. A csinosan kiállított kötetet több kép is díszíti. **P.**

Pongrácz József: Magyar diákok Angliában. (Különlenyomat a Jókai-kör 1912—3. évi évkönyvéből). Pápa, Főiskolai könyvnyomda, 1914, 8°, 6 l.

Vázlatszerű felsorolása szétszórta, itt-ott igen érdekes adatoknak, főleg a XVII—XVIII. századokból. Kíváncsinos volna, ha szerző a tárgyat, melynek anyagát úgy látszik jól ismeri, alaposabban, bővebben feldolgozná, forrásai pontosabb megjelölésével és gondosabb stílusban. Ilyenféle szóvirágok, mint »az öreg Szinnyei«, »Wood, a nagy oxfordi könyvmoly«, cseppet sem válnak a különben érdekes dolgozat előnyére. —**k.**

Folyóiratszemle.

A Cél. Szeptember. — *Nyáry Albert br.: Egy magyar holgy Lajos Fülöp udvarában.* Özv. Jochmanné, Haynald Amáliáról, a kit nevelőnőnek vittek Klotild hercegnő, Lajos Fülöp unokája mellé. Együtt menekült el a királyi családdal a forradalomkor és csak az ötvenes években tért vissza Magyarországra. — *A kievi királyság.* Sztripszky Hiadorna. 2. »Budapesti Hírlap« szeptember 6-i számában megjelent dolgozatát ismerteti, mely a kievi nagyfejedelemség rövid történetét s Ukrajna mai állapotát beszéli el.

Október. — *Giesswein Sándor: A háború sociológiája.* Történelmi példák kíséretében adja elő, hogy a nagy háborúk a nemzetközi szövetkezés kérdését mozdítják elő. — *Peregrinus: II. Miklós császár barátai és bizalmas emberei.* A legutóbbi évek nihilista merényleteivel foglalkozik. A császár bizalmas emberei mind reactionáriusok s többen estek áldozatul a socialista forradalmároknak. — *Nyáry Albert br.: A háború és a vallás.* A vallásháborúk kora már elmúlt, de az újabb nemzetközi összeütközések között is szerepeltek vallási momentumok. Érdekes, hogy a most folyó világháború a vallási eszme föléledését is magával hozza. — *Vay Sándor: 1789 — július.* XVI. Lajosról beszél el jellemző vonásokat és adomákat a francia forradalom kitörésekor tárczaszerű modorban.

Adalékok Zemplén vármegye történetéhez. 2. sz. *Soós Elemér* folytatja és kibővíti a Hadtörténelmi Közleményekben megjelent és pályadíjjal jutalmazott értekezését a *tokaji várról.* — *Kemény Lajos: Zempléni vonatkozású regestákat közöl* Kassa város levéltárából. — *Dongó Gy. Géza* folytatja *Zemplén a Sztáray codex-ben és Zempléni regesták a Formulae Solennes Styli* könyvében cz. cikkeit. Az utóbbi cikkben e jeles czímet olvashatjuk: »Szirmay Antalnak

XVI. századbeli egy királyi kancellaria könyve az egri püspöki könyvtárban. (?) — Ugyancsak a szerkesztő újra közli *Dobó Ferencznek* a Sárospataki Füzetekben már megjelent 1602-iki *végrendeletét*. Hogy miért volt reá szükség, azt ő tudja. — *Thuránszky László* Lehotzky Stemmatographiájából lenyomatja *Zemplén főispánjait*. — *Gagyí Károly Olaszliszka* ref. egyházának leveles almáriumból közöl. — *Dongó Gy. Géza* folytatja: *A Legényei Pintér család* a királyi könyvben 1721-ben és *Adatok Zemplén vármegye topológiájához* cz. közleményeit és a megyei levéltárból közli: *Zemplén vármegye vásári díjszabását 1795-ből*, — mely így mutat s a melynek magyarázatul adott a jegyzetben új jelzőt kap hazánk: »Akkor még híre sem volt a trafiknak *pipás* Magyarországon«. — A szerkesztő új lenyomatot rendez az Adatok az egri egyházmegye történetéhez IV. kötetéből a Zempléni templomokra vonatkozó 1700-iki püspöki jelentésről — sőt még az Adalékok VI. évfolyamából is újra lenyomatja Sepsí Laczkó Máté Naplójából: »A németeknek Tokaj várában iszonyatos hallatlan éhségek« című fejezetet, mivel »csak pár rövid sorsban (így) méltatja Soós Elemér . . . a kiváló arciologus«. — A *Levéltári Közleményekben* vegyes tarkaságban kapunk adatokat elmaradhatatlan humorral és hibákkal kísérve. [pl. Feria 2 post Conversionem Pauli, — Pál fordulása után való második nap, (ápr. 4) !] — A *Családtörténetben* újra régi nóta járja, az Adalékokból közöl a szerkesztő, a *Tárzában* pedig *íjf. Dongó Gy. Géza* a Genealógiai Füzetek 1913. évfolyamából nyomtatja le »a szerencsi király — Bocskay — pénteknapí szerencséi« címen reá vonatkozó verset, a Hármás tükörből pedig a Zemplénre vonatkozó részt. Már igazán elég volna a sok újra nyomtatás és rossz élcz, elvégre egy megyei támogatással megjelenő folyóirat nem erre való.

A Hét. 35—41. sz. *A történelem margójáról.* Folytatólagos rovat. — 42. sz. *Lengyelország.* Elme-futtatás a lengyel nép jelleméről és történelméről. — 44. sz. *A történelem margójáról.* Folytatólagos rovat.

Akadémiai Értesítő. 1914. október. *Ferenczi Zoltán: Kemény Zsigmond emlékezete.* Arról szól, hogyan jellemzi Kemény a hiúságot és önszeretetet. — *Kégl Sándor: A régi török költők és Ahmed pasa.* Ahmed pasa az ottomán költészet úttörője volt († 1496/7) perzsa hatás alatt állott; mintaképe Hafiz. — *Darkó Jenő: Bölcs Leo Taktikájának hitelessége magyar történeti szempontból.* Darkó e sorokban szembeszáll azzal a nézettel, mely Leo Taktikájának értékét a magyar hadtörténelem szempontjából tagadja s a nyugati kútfőkből mutatja ki, hogy a leírás ráillett a magyar harczmodorra. Ő azonban a kormeghatározóul használt heracleai esetet egy 619-iki (nem 592) eseményre vonatkoztatja. Leo forrását ez alapon Herakleios császár munkájának tartja s a Herakleios munkájában leírt népet a törkökkel azonosítja. Darkó már korábban annak a véleményének adott kifejezést, hogy a magyarok eleit a türk fennhatóság alá került ugorokban kell keresni. — *Hellebront Árpád: Erdélyi János levelei Toldy Ferenczhez.* 38 levél 1839—1858-ból sok irodalomtörténeti érdekességgel.

Besztercebánya és vidéke. 1914. 27—39. *P. Napoleon-ról* írt tanulmányt.

Budapesti Hírlap. 1914. 121. sz. *R. A.: A jakobinusok censurája* címmel Paul d'Estrée: Le théâtre sous la Terreur munkáját ismerteti. — 122. sz. *Kossuth Ferencz élete* van megírva a tárczában. — 127. sz. *Czirbusz Géza dr.: A nemzetek műveltségi rang-*

fokozata. Műveltségi fokozatosság tekintetében az emberiség cselekvő és vesztéglő népekből áll. Az előbbieket a viszonyokhoz leginkább alkalmazkodó nemzetek. Az utóbbiak elmaradt vagy a történeti cselekvésről leszorult népek. Röviden történelem nélküliek és történelmi népek. — *Dr. Hutthay Lipót: Kossuth Ferencz és Tivadar levelei Eberhard tábornokhoz* címmel 21 levelet közöl 1861—1900. évekből. — *Kj. Göcsej* címmel Gönczi Ferencz hasonló című munkáját ismer-teti. — *Nadányi Emil: A fuzió története.* Az 1875-iki fuziót írja meg röviden. — 135. sz. *Takáts Sándor: Zrinyi Miklós a rágalmazóiról.* Azon gyanúsítgatásokról és rágalmazásokról ír, melylyel Zrinyit titkos ellenségei illették. Különösen a Batthyány Ádám dunántúli főgene-rális és Zrinyi közti elhidegülést tárgyalja, melyet Zrinyi ellenségei szítottak. Közli Zrinyi Batthyányhoz írt levelét. Végül a kettezők közti kibékülést. — 138. sz. *Dr. Móricz Károly: A pragmatikai szankció* címmel arról ír, vajjon fölfedezték-e a magyar törvény eredetijét? Szerző szerint az 1723-i törvények eredeti hiteles példányaiul minden-esetre a király által aláírt, királyi pecséttel ellátott és a törvény-hozás tagjainak megküldött nyomtatott példányok tekintendők, míg az írott példány csak egy a nyomtatott példányok kir. aláírással és pecséttel ellátásáig a m. kir. udvari kancellária házi használatára szánt példány lehetett. Ez az 1903 óta ismeretes írott példány csak annyiban bír jelentőséggel, hogy az 1723-i törvények kir. megerő-sítésének a magyar kancelláriából kikerültét bizonyítja, Kovachichsal és Bidermannal ellentétben, akkor, midőn abból kitűnik, hogy az írott első példányt Illésházy Miklós gróf magyar főkancellár javította és írta alá. — 140. sz. *Csekey István dr. A pragmatika szankció vála-szol* Móricz fenti cikkére. Előbb az írott eredeti megtalálására tett megjegyzéseket, majd Móricznak az írott eredetire vonatkozó magya-rázatával foglalkozik, s bizonyítékokat hoz fel annak czáfolatául, hogy az 1723. évi törvények I. cikke még 1722 július 17-ike előtt lett volna a 129. cikk kéziratára lemásolva. — 150. szám. *Móricz Károly dr. A pragmatika szankció* című cikkében a pragmatika sanctió jelentőségének ismertetésével megvilágító tájékoztatás alak-jában védelmezi magát Csekey fenti támadása ellen. — 165. szám. *Takáts Sándor A lázadó* címmel a nemzeti és vallási üldözések korában ideszakadt s magyarrá lett Kollonits Szigfrid hadi dolgait írja meg. A hazának tett szolgálatai koldusbotra juttatták. A lázadás hírébe úgy került, hogy Kollonics dévényi uradalmára 1609-ben 20.000 tallért inskribáltak. A kamara azonban a jószágot eddigi zálogos urának, Keglevics Jánosnak adta. Kollonits kijátszva látta magát, Pozsonyban katonákat toborzott s megjelent Dévényben és azt birtokába vette. Bécsből hadat küldtek ellene. A mint a hadak Dévény felé közeledtek, Kollonits nagylévári birtokára vonult. Collalto ezredes itt elfogta társaival együtt, s börtönbe került. Őt évi szenvedés után külföldi fejedelmek közbenjárására megszabadult a börtönből. Az 1622-iki 63. t.-cz visszaadatni rendelte birtokait. Visszavonult Lévára, hol 1623-ban meghalt. — 175. szám. *(M.d.) Napoleon családjáról* szóló cikkben Masson Napoleon et sa famille munkájának 7-ik kötetét ismerteti. — 199. szám. *K. Kováts Gyula Pázmány Péter* jellemzését adja. — 224. szám. *(M.d.) Páris ostroma és a commun 1871.* Naplószerűen mondja el az eseményeket január 7-től április 3-ig. 229. számban folytatja ápr. 5-től május 4-ig terjedő eseményeket. 230. számban a máj. 7-től aug. 15-ig közti történeteket írja le. — 273. sz. *Az első békekísérletek 1870-ben.* A cikk Bismarck találkozását tárgyalja Favreval. Szól az esetleges fegyverszünetre

vonatkozó tanácskozásról, mely alatt aztán a végleges béke tárgyalásai folynának.

Budapesti Szemle. Junius. *Berzeviczy Albert: báró Eötvös József és a nemzetiségi kérdés.* Eötvös az első magyar ember, ki a nemzetiségi kérdés fontosságát átlátta s avval tudományosan s a gyakorlati politika nézőpontjából foglalkozott. Nem hatalmi kérdéssé akarta tenni a nemzetiségi problémát, hanem szilárd jogelvek alapján keresett számára maradandó megoldást. Minden nemzetiségi törekvés alapja a többségre, uralomra való igyekezet, a nemzetiségi eszme mindig szélsőségekre tör, ennél fogva — Eötvös szerint — ellentétes a szabadsággal s egyenlőséggel. Különböző nemzetiségek csak annyiban veszélyesek az állam fennállására nézve, a mennyiben az önkormányzatot fenyegetik. Eötvös szerint ártalmas lenne, ha az egyes államok és egyes nemzetiségek határai ugyanazok volnának. A nemzetiségi törekvésekkel rokonszenvez s meggyőződése, hogy az az államegység csorbulása nélkül keresztülvihető. Különböen is a nemzetiségi különbségek s ellentétek csökkenését várja a jövőtől. Eötvöst nemes idealismusa megtévesztette. A nemzetiségek mindinkább differenciálódtak s törekvéseik hovatovább politikai elkülönülésre, fajrokonság alapján való csoportosulásra irányulnak s fenyegetik a történetileg kifejtett államok egységét és épségét. Még kevésbé áll az a tétel, hogy a népek közötti béke a különböző szomszéd országok rokonságában nyeri legnagyobb támasztát. — *Herczeg Ferencz: Jókai emléke.* Költői lendülettel jellemzi Jókai írói sajátosságait. — *Marczali Henrik: Társadalmunk történeti fejlődése gazdasági alapon.* Magyarország a XIX. század második negyedében saját érdekei s érzelmei szerint óhajta javítani állapotán s a nyugati államok módjára óhajta polgári állammá alakulni. 48-iki törvényhozásunk a jogegyenlőség s a polgári állam alapján áll. A cél egy nemzeti, szabad, fejlett gazdaságú Magyarország alapítása. Ime Széchenyi százada. A főnemesség, a külföldet jól ismerve, ismét munkához fog, Széchenyit követi. A köznemesség áldozatoktól sem riad vissza. A pénz hatalommá válik. A termelés s az árak emelkednek. A nagy gazdasági válság megrázta a közép- nemességet. A jobbmódú része beleolvad az arisztokráciába, az elszegényedett nemesből hivatalnok lesz. Polgár nem akart lenni. Magyarországon a polgárságnak nincs történelmi nimbusa, mindeddig mit sem tett a hazáért. S így vállalkozás híján hihetetlenül nagyra nőtt a hivatalnokok száma. Az ország egyik államalkotó tényezője nem tudta történelmi állását megtartani. Leszállott, jogáról le tudott mondani, de előítéleteiről nem. A Régi-Magyarország nem bírt teljesen átalakulni, az Új-Magyarország még nem vergődött erőre. A polgárság körülbelül 1900-ig emelkedett, de azóta ernyed. A mezőgazdaság s ipar természetes ellentéteit nem sikerült elsimítani. Ez idézte elő a kivándorlást. Egyedül a paraszt emelkedett jólétben, tanultságban. A magyar társadalomnak nincs gerince, nincs polgársága. Pedig egyedül ez a polgári elem biztosíthatja a magyar supremáciát. — *Voinovich Géza: Görgei és az irodalom.* Görgeit legmélyrehatóbban Leiningen jellemzi. Míg ő rajongó lelkesedéssel veszi körül, addig Szemere Bertalan elfogult s gyűlölködő. Kossuth szerint magikus hatással van a seregre. Szemének varázsa mindenkit lebilincsel. — *Görgei maga is számottevő író.* Mein Leben und Wirken in Ungarn in den Jahren 1848—49 című műve a szabadságharc vezéreszméinek, katonai dicsőségének és politikai tévedésének nemcsak legigazabb föltárása, hanem egyszersmind a legszebb is. Gazdátlan

levelek című könyvében az ellene intézett vádakra felel, ugyanezt teszi néhány későbbi, a Budapesti Szemlében megjelent cikkében. — *Marczali Henrik*: *Kossuth Ferencz*. Rövid necrológ. — *Matlekovics Sándor*: *Monarchiánk angol megvilágításban*. Steed: The Habsburg monarchy című mű bő s kritikai ismertetése.

Július. *Ferenczi Zoltán*: *Kemény Zsigmond emlékezete*. A regényíró Kemény kritikai elemzése s bonczolása. — *Koronghi Lippich Elek*: *Három magyar művész elköltözése*. Lechner Ödön, Feszty Árpád s Spányi Béla emlékezete. — *Görög Imre*: *A történettanítás*. A középiskolai reform a történettanítást is érinti. A tanítás ketté tagolása ellen sok és alapos panasz hallik. Annál inkább óhajtják irányadó körök, hogy a történet koncentráló szerephez jusson s a középiskolában az összefogó szellem legyen.

Augusztus. *Ferenczi Zoltán*: *Kemény Zsigmond emlékezete*. Kemény lélektani mélységének méltatása. — *Moldován Gergely*: *Ságuna András* (I. közl.) »Az 1848/9-iki mozgalmaknak ezt a nevezetes alakját a maga valóságában még senki sem mutatta be a magyar közönségnek. Pedig majdnem döntőleg hatott az akkori eseményekre, nemcsak azért, mert a románságot a bécsi zsoldba szegődtette, hanem azért, mert az orosz segítségért ő folyamodott a bukaresti orosz katonai parancsnokságnál, a minek eredménye volt az orosz csapatoknak Erdélybe való bevonulása... Görög volt a szó valódi értelmében, ravasz és alkalmazkodó; gyűlölködő és zsarnok, önző és kapzsi, a ki kezdetben a magyarok szolgálatában képes volt bármily szolgálatra is, hogy a magyarok bizalmát a maga számára megnyerje és biztosítsa. Aztán a magyarokat rútul megcsalva, árulóként a bécsi kormány bűvös körében élt, felhasználván minden alkalmat arra, hogy a magyar államot darabokra törje, hogy a magyar nemzet soha többé fel ne támadhasson. És mikor az önkényuralom megdőlt s a magyar alkotmányt 1867-ben visszaállították, a helyett, hogy bukott emberként félreállott volna, ismét előtérbe tolakodott: résztvett a koronázáson és csinálta volna tovább a jó magyar politikát, csakhogy a magyarok nem állottak vele szóba, a román politikusok pedig egyszerűen, mint alkalmatlan idegent, félrelőkték...« így kezdi szerző tanulmányát. Ságúnának ez a jellemzése csak a magyar közönségnek új, oláh írók már életében megírták a maguk nézőpontjából mindezt; Sterca-Sulutz József, a nemrég elhalt történész életfeladatának tűzte ki, hogy leleplezze ezt az embert, s e harcban nem állt egyedül; de telt az idő, s születésének 100 éves fordulójára (1900) politikai okokból nemzeti hőst csinált belőle a magyarellenessé sajtó, bűneiből erények lettek, alakját dicsfényvel övezték. Moldován e tanulmányában kérlelhetetlenül pellengére állítja, sőt túlságba is megy; csak árnyékot akar látni ott is, a hol némi fény van: a szebeni nyomda felállításánál is csak azt látja, hogy »tűcsköt-bogarat összenyomtatott«, hogy álmoskönyvekkel, kalendáriumokkal zsarolja az alpapságot, az érseki székesegyház építése sem érdeme, mert kötelessége volt, stb. Az előszóban van egy tévedés, hogy a magyarok nem állottak vele szóba a kiegyezés után Ságúnával; ez tévedés, mert Andrassy miniszterelnök titkos tárgyalásokat folytatott vele, melyek után S. kötelezte magát hogy évi 5000 frt. folyósítása és egy budai ház átengedése fejében érseki székét Budára helyezi át és magyarbarát politikát fog folytatni. Andrassy külügyminiszterségre kerülővén, utóda Lónyay nem volt hajlandó e bőkezűsége, s így bukott meg ez a magyar szempontból nagyjelentőségű terv. Alig hiszem azonban, hogy a szerző

előtt rokonszenvesebbé lett volna Ságuna, ha tud e megállapodásról. — *Imre Sándor, Fináczy Ernő*: *A középkori nevelés története* című művét, *Viszota Gyula* az újonnan kiadott *Ratio Educationis*-t ismerteti.

Szeptember. *Takáts Sándor*: *A magyar solymászat*. A XVI. század legkedvesebb kedvtelése a madarászás. Sóllyommal, ráróval való vadászás. — *Farkas László*: *A genfi conventio félszázados fennállása*. A vöröskereszt intézmény 50 éves története. — *Moldován Gergely*: *Ságuna András*. Befejező közlemény. V. ö. fent.

Október. *Weber Artur*: *Báró Jósika Miklós* Jósika regényeinek alapos elemzése. — *Alexander Bernát*: *Medveczky Frigyesről, Ilosvay Lajos*: *Wartha Vinczéről* emlékezik meg.

Bulletin l'institut pour l'étude de l'Europe sud-orientale. 2. sz. A közölt ismertetésekből magyar vonatkozásúak *I. Ursu*: *Moise-Vodă 1529—1530.* (I. Ferdinánd és János király külföldi politikája.) *Z. Pădișan*: *Residat-aŭ Vlădică romîni în Alba-Julia înainte de Mihaîl Viteazul.* (Possevino Antal jelentése alapján.) *Darkó Jenő*: *Die letzten Geschichtsschreiber von Byzanz.* (A szerzőt következetesen Drakónak nevezi!) *Angyal Dávid*: *Die diplomatische Vorbereitung der Schlacht von Varna.*

4. sz. *N. Hodoș*: *Correspondență diplomatică și rapoarte consulare franceze 1603—1824.* (A Hurmuzaki-gyűjtemény XVI. kötete, különösen Thököly Imre francia összeköttetéseiire vonatkozólag nyújt bő anyagot.) *Thallóczy Jireček-Sufflay*: *Acta et diplomata res Albaniae mediae aetatis illustrantia.* (Monumentalis, alapos műnek tartja.) *A Niculescu* röpirata Szabó Jenőnek a hajdudorogi püspökségről írt tanulmánya ellen. *Wertheimer Ede*: *Kállay Béni* kiadatlan emlékirata Bosznia annexiójáról.

5. sz. *F. v. Ottenfels*: *Beiträge zur Politik Metternichs im griechischen Freiheitskampfe 1823—1832.* *Mihájlovics Miklós* nagyherceg: *Les rapports diplomatiques de Lebzeltern, ministre d'Autriche à la Cour de Roussie 1816—1826.* (Mindkét mű foglalkozik a Munkácson elzárt Ipszilanti herceggel.) *J. Popovici*: *Dialectele romîne IX.* kötete. (Az isztriai oláh nyelvjárással kapcsolatban a horvátországi jórészt elszlávosodott oláhokat is tárgyalja.) *S. Dragomir*: *Relatiile bisericești ale Romînilor din Ardeal cu Rusia în veacul al XVIII-lea.* (Orosz és szerb támogatás az erdélyi oláhok küzdelmében a katholicizálás ellen.)

6. sz. *Thallóczy*: *Die geschichtliche Bedeutung der Familie Frankepán.*

Családtörténeti Jegyzetek. I. évf. 5. füzet. *Makay Dezső*: a Zala és Somogy megyében birtokos *issebóri Dely* család multját ismerteti s a XVI. század közepétől összefüggően vezeti le a családfát. — *Kenessey Pongrácz* a XVII. századtól kezdve vezeti le a kajáni, pápai és szilasbalhási ágakra oszlott és Dunántúl jól ismert *kenesei Kenessey* családot. — *Csoma József* a *Váczy* család leszármazását adja. — A *Tárcza* rovatban jobbágyreversalisokat (*Benkő Imre*) *Vámosy István* végrendeletének I. közleményét (*Mocsáry István*) és a szerkesztőtől a kalocsai káptalan levéltárában található armálisok és nemesi bizonyítványok jegyzékét olvashatjuk.

A 6. füzetben *Csoma József* a *Botgál* és *Lipthay alias Faragó*, *tunyogi Sziucs Lajos* a szilágyszei *Dienes*, *Zombory Géza* a *Forján*, *Benkő Imre* a *Képes alias Szabó*, *Bacsák Gyula* a pozsonymegyei *Petőcz* s a szerkesztő a bocsári *Svastits* családok multját ismerteti bő genealógiai táblákkal kísérve ügyes czikkeiket. — A *Tárczában* dr. *Wertner Mór* helyesbíti a szentmiklósi és óvári *Pongrácz* család

nemzedékrendjét a XV. századtól a XVII-ig. *Dr. Rédeky István* Kossuth Lajos egy ismeretlen családtörténeti vonatkozású levelét közli, *dr. Kárfy Ödön* két oklevélhamisítóra hívja fel figyelmünket, *Mocsáry István* befejezi Vámosy István végrendeletének közlését, *Sárközy Imre* pedig a *Goszthony* család leszármazásához ad pótlékot.

Családtörténeti Lapok. I. évf. 1. füzet. Az olvasóhoz intézett bevezetőben a szerkesztő célját jelzi. Nem akar új, vitás kérdéseket felderíteni, hanem a »gyakorlati családtörténeti kutatás köréből« meríti cikkeit. A füzetben kapjuk *Benkő Imrétől* az *Apostol*, — azt hiszem — a szerkesztőtől a *Gyergyószentmiklósi Kövér és Miskolczy-Simon Jánostól* a *Komáromi Pap-család* leszármazását. *Czímerleírásokban* azokat közli, a melyek szakmunkákból hiányzanak vagy lényegesen hibásak, de azt hiszem, hogy a Turulban már megjelentek. Kérdések, reá adott feleletek, irodalmi recensio, két folyóirat szemléje, szerkesztői üzenet és pályadíjhirdetés zárja be az ösztövért füzetet.

Die Karpathen. (Brassó.) VII. évf. 1. sz. *O. F. Jickeli* : *Probleme unserer Wirtschaftsgeschichte I. Der Welthandel der siebenbürger Sachsen.* A szász gyarmatos, földmívelő nép volt, s a háziparból fejlődött ki bizonyos durvább tömegárúkat előállító ipara és ezzel megkezdí a transito-kereskedelmet Kelet és Nyugat közt. Jóléte alapját nyújtó ipari piacza mindig a két Duna-fejedelemség volt. — 7. sz. *H. Schlandt* : *Zur Eötvös-Feier der Honterusschule.* Tanári emlékbeszéd Eötvösről, »... a ki megérdemli, hogy nemcsak szorosabb értelemben vett honfitársai és vérei, hanem a hazánkat lakó minden polgár tisztelje és szeresse«. — *O. F. Jickeli* : *II. Unser wirtschaftlicher Niedergang.* A mohácsi vész után kezdődik a romlás, a kereskedelem kicsúszik a szászok kezéből, az élelmes görög és oláli kiszorítja őket a Balkánról, de az ipar még virágzik, mert az új kereskedő-osztály is csak az ő ipartermékeiket hozza forgalomba. A XIX. században az ipar is tönkre megy; nem bírja a versenyt a javuló közlekedési eszközök mellett könnyen piacra hozható nyugati gyáripari cikkekkel, s a Romániával való vámháború (1882) megadja a kegyelemdőfést a kereskedelem után az iparnak is. — *Kaindl* : *Zur Geschichte des Deutschen Theaters in den Karpathenländern.* (I. közl.) Husvétí játékokkal kezdődik a színészet Pozsonyban, Bártfán, Egerben, misteriumok, iskoladrámák követik. Erdélyben Brassóból való az első ilyen adat 1500-ból, a világi színészetre a XVIII. század közepéről, midőn Bodenburgné társulata játszott Nagyszebenben 1766-ig; 1778-ban már »Theatralisches Wochenblatt« küzd a bohóczkodás ellen; a XVIII. sz. végén Hilferding társulata játszik itt. — 8. sz. *Kaindl* befejező közleménye : 1787/8-ban Hochmeister, a nyomdász, állandó színházat épít Szebenben. Magyarországon 1730 óta van világi német színészet Pozsonyban, 1770-ben kezdődik Pesten. — *K. Hoch* : *Die Jungen.* (I. közl.) Becses fejtegetése a szász politikai irányoknak és képviselőiknek, ú. m. : a negyvenes évekbeli ifjú szászok, a Wolff-nemzedék, a zöld-szászok s a mai ifjú szászok. — 10., 14. sz. *K. Hoch* egyenkint jellemzi ez irányokat. — 15. sz. *Th. Wolf* : *Schirkonyen.* A fogarasmegyei Sárkány szász község története.

Dolgozatok az Erdélyi Nemzeti Múzeum érem- és régiségtárából. V. kötet. (1914.) 2. szám. — *Dr. László Ferenc* : *Ásatások az erdsdi őstelepen* címen megindítja egyik legérdekebb őskori telepünkön, évek során át, nagy hozzáértéssel, buzgalommal és meleg szeretettel végzett kutatásairól szóló jelen-

tését. Ez az első közlemény a telep általános leírásán kívül annak stratigraphiájával foglalkozik, vagyis ismerteti a rétegek települését a bennük talált ingatlan emlékekkel, az épületromokat és különféle agyagépitményeket, három lakóháznak és a legelső település idejéből való erődítéseknek maradványait. A második közlemény lesz az agyagedények ismertetése, míg a harmadik az idolumok, agyagbélgyegek, agyagnehezékek, kőszerszámok, csonttárgyak, ékszerek, fémtárgyak, állati és növényi maradványok ismertetéséből fog állani. Ha — a mint hiszszük — a következő közlemények is olyanok lesznek, mint a most előttünk álló, az Erősd Tyiszk-hegyi őstelep monographiája, becsületére fog válni nemcsak ásatójának és leírójának, hanem a magyar szakirodalomnak és szaktudománynak is. Hasznos tanulságait pedig nem egyszer olvassuk majd a világ szakirodalomban. — *Dr. Roska Márton: A zsinédíszes agyagművéség nyomai Magyarországon* címen egy, a Szabolcsvármegyei Múzeumban (Nyíregyháza) levő s Bujról származó edényt és két darab Erősdről származó s az Erdélyi Nemzeti Múzeum régiség-tárában levő cserepet ismertet. Együttal ismét telveszi és hosszasan tárgyalja a magyarországi zsinédíszes keramika nálunk is, a külföldön is sokat bolygatott kérdését. — *Ugyanő: Branovitz typusú bögrék Dömsödről* címen két ú. n. harangalakú edényt ismertet, melyek szintén a nyíregyházi múzeumban vannak. Hasonló edények magyar földön még csak Tökölről ismeretesek eddig, vagyis Dömsöd szomszédságából. Részletesen ismerteti ez edények kérdésének állását, de ez az újabb lelet már csak szörványos voltánál fogva sem alkalmas arra, hogy a kérdést előbbre vigye. — *Dr. Kővári Ernő: A vajdahunyadi római kath. templom középkori szentélye.* Nemrégiben elhagyták a vajdahunyadi ferenczrendi barátok azt a templomukat, melyet 1710-ben kezdtek építeni, de a melyet csak 1717-ben szenteltek fel. De ez a templom nem az első ezen helyen, hanem már előbb is állott ott, még pedig a mostaninál nagyobb templom. Ennek az első templomnak (melyet Hunyadi János kezdett építeni 1442-ben az Ágoston-rendi barátok számára, de csak felesége és fia fejezett be 1487-ben s a ferenczrendiek birtokában volt 1558-ig, mikor lerombolták) a szentélyéhez tartozhattak azok az alapépitmények, melyekről kiásatójuk részletes jelentést ad. — *Csermely Sándor: Erdélyi imaszönyeg az Erdélyi Nemzeti Múzeumban.* Az E. N. M. régiség-tárában őriznek egy kettészakadt és azonkívül is alaposan rongálódott »par excellence erdélyi szönyeget«, mely mindezen hiányosságai mellett is nagyon érdekes darab úgy rajza, mint technikája szempontjából. Az ismertető avatott tollal írja le s állapítja meg rokonságát és helyét a rokonság többi tagjai közt.

Egyetemes Philologiai Közlöny. Június—július. *Hellebrant Arpád: A magyar philologiai irodalom 1913-ban.*

Október—november. *Tolnai Vilmos: A kurucz balladák hitelességéről.* Tolnai Harsányi István, Gulyás József és Simonfi János: A kurucz balladák hitelessége című művére reflectál. A sáropatakiak a nyelvre építenek, az egyes kétes szavakat próbálják igazolni. De igazolatlan maradt: mindenki torpad, dombol, riadal-diadal, Murza. A szóban forgó balladákban nincs tájnyelvi színezet, Tolnai szerint azonban van bennök sürített kuruczság. Nem tisztázzák Thaly védői a sátor dombjának összehordását, az Ocskay-ballada hollóit, a történeti valóság s a ballada tartalma közti ellentmondásokat, valamint az eredő helyek kérdését. Feltűnő, hogy a kérdéses költeményeknek nincsenek változatai. Verstechnikájuk felette kifejtett,

valósággal Arany János iskolája. Az Arany János egyezéseket sem magyarázzák a védők. Az a nemrégiben előkerült papírlap, melyen a Bujdosó Rákóczi is rajta van — Tolnai szerint — Thaly eredeti fogalmazványa. A kérdés végleges eldöntése még korai lenne. — *Laban Antal: A Klingsor-mondához.* Több kutató nézete az, hogy Klingsor történeti alak, e felfogást erősíti Kemény József gróf 1846. június 4-iki levele, melyben Mailáth János grófnak azt írja, hogy Klingsor német eredetű, kalandokat kedvelő ritter, ki II. Endre alatt jött le Erdélybe, összeköttetésben állott az ottani német lovagrenddel s Erzsébet kíséretében is volt, a Wartburgban talán ő írta Szent Erzsébet krónikáját, kinek születését meg is jósoltatták vele.

Erdélyi Múzeum. 1914. 1—3. szám. *Makkai Ernő Bethlen Gábor országalkotó politikájáról* értekezik. Hogy orszagát fenntartsa, a gazdasági és szellemi életet kellett emelni; az államháztartás rendbehozatalára a lakosság teherbíróképességének emelésén kívül állandó állami jövedelmekről kellett gondoskodni, rendezti a fiscalis birtokokat, visszaszerzi az elidegenített jószágokat, harminczadokat, sóaknákat, bányákat, vashámorokat, visszaváltja a zálogos földeket. 1625-ben Lengyel- és Magyarországgal pénzügyi egyezményt köt, hogy alattvalói a sok rossz pénztől szabaduljanak, az iparügyet országosan rendezi, ő szervezi az első állami iparhatóságot. Egységes erdélyi társadalomszervezési törekvéseit a szászok ellenállása miatt nem vihette keresztül, az oláhok kulturálására való törekvése sem sikerült. Legmaradandóbbak alkotásai az iskolaügy terén.

Genealogiai Füzetek. (Kolozsvár.) 1914. I. szám. *Sándor Imre Kolozsvár címeres emlékei* című folytatólagos közleményében Székely Lászlónak a farkasutczai ref. templomban őrzött 1692. és *Bulcsesdi Sárának* 1698. címerét, továbbá egy befejezetlen s egy töredéksíremléket ismertet. — *K. J.: A szelinczei Bálinth család.* Báthory Gábor korában szakadt Mármarosból Kővárvidékre. — *S. Gyulai Rikárd: Családtörténeti adatok a S. Gyulai-család levéltárából* (V. közl.) — *Ferenczi Sándor: Fáji János naplójának család-történeti adatai* (VI. közl.) — Az Adattárban *Temesváry János* közli kidei Ilyési Gábor erdélyi kancelláriai jegyző Báthory Istvántól nyert címeres nemeslevelét. (Az eredeti Veres Mihály kidei birtokos tulajdona.)

2. sz. *Sándor Imre Kolozsvár címeres emlékei* közül ismerteti Mikola Lászlónak a kegyesrendiek templomában levő címeres plaqueettejét; a híres Hann Sebestyén munkája, de nincs megemlítve a Reissenberger összeállításában, ki Hann Sebestyén 24 db. megmaradt munkáját ismeri; T. Csepreghy Mihálynak a keleti nyelvek tanárának síremléke 1704-ből, tulajdonképeni neve Tutkovics; Szathmáry Pap János címere 1707-ből, a farkasutczai ref. templomban. — *Barabásy István: A bernáthfalvi Bernáth-család biharmegyi ága.* (I. közl.) Törzsökös abauji nemzetség, a XVI. század óta vannak oklevelei; a bihari ág leszármazása Nagy Ivánnál, Csománál és Kempelelnél hibás. — *Fáji János naplójának család-történeti adataiból* a befejező VII. és *S. Gyulai-család levéltárából* a VI. közlemény jelent meg. — Az Adattárban *Dongó Gyárfás Géza* közli Zsigmond királynak Konstanztban 1418 jan. 25-én kelt oklevelét, mely szerint czímert adományoz nevezettnek és rokonainak. (Batta Sándor gazd, intéző birtokában Mezőhegyesen.) — *Iff. Biás István* a Récsei Boér Sámuel temetésén jelenvoltak névsorát és a temetés rövid leírását közli a Teleki levéltárból. (Sárd 1752. jún. 2.) ugyancsak tőle van Sárdi Simén György feljegyzése a szenterzsébeti Bodó és Sza-

káts-család leszármazásáról. 1762. — Az Irodalom rovat Magyarország Czímeres Könyve I. kötetének erdélyi czímereiről mond lesújtó bírálatot.

Glasnik zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini. XXVI. 1—2 f. jubilaris, díszes kiállítású, hatalmas kötetet alkotó számában *Dorovic Vladimir* dr. »Научни рад Земаљског Музеја« címén ismerteti a múzeum negyedszázados történetét, szakok szerinti csoportosításban felsorolva a »Glasnik« eddigi évfolyamaiban megjelent cikkeket is. — *Parzik Károly* »Земаљски Музеј у Сарајеву« címén szép és gazdag illusztrációk kíséretében ismerteti ezen műzeumnak új palotáját. — A kötet többi cikkei szintén gazdag illusztrációk kíséretében ismertetik a múzeum összes anyagát és pedig: *Truhelka Ciro* dr. Bosznia és Hercegovina praehistoricus maradványait és Bosznia középkori művelődésének emlékeit, *Patsch Károly* a múzeum görög és római régiségeit, *Katzer Frigyes* dr. az ásványtani, geológiai és paleontológiai gyűjteményt, *Maly Károly* a botanikai *Apfelbeck Győző* az »Invertebrata«, *Reiser Otmár* pedig a zoológiai osztályt.

Hadtörténelmi Közlemények. 1914. 2. szám. Az értékes tartalmú füzet *Márki Sándor*: *A magyar parasztháború 1514-ben* (I. közl.) című tanulmányával kezdődik. A külpolitikai helyzet vázolása után a sok ellentétes egykorú adat összeegyeztetésével kb. 100.000 főre teszi a keresztések számát az egész országban; alkalmas vezért nem találtak, végre a pápai követ Dósa Györgyöt az egyszerű székely vitézt tette meg vezérnek a pesti táborban, mely másnapra már megtagadta a török elleni indulást és maga választotta vezérnek Dózsát. A rossz ul fegyverzett, lázadónak declarált sereg kisebb alföldi várak elfoglalásával jutott lövéfegyverekhez s az eredetileg csak gyalogságból és lovasságból álló tömegben (mindkettőnek magvát a hajdúk alkották) tüzéséget is szerveztek, melyet Mihály erdélyi barát képzett ki; később műszaki csapat és folyami hajóhad is került, sőt Dósa a betegápolásról is gondoskodott. A velők szemben álló királyi sereg zsoldosainak egy része is a felkelőkhöz pártolt. A sereg növekedésének adatai után a szerző ország-részek szerint ismerteti a hadjáratot leveretéséig, melyet a hazai bandériumok még a külföldi segítség megérkezte előtt elvégeztek. — *Házi Jenő* gondos forrástanulmányok alapján *Detrekő* várának középkori történetét adja (I. közl.); az 1271—3-ban a II. Ottokártól elpusztított Dévény és Stomfa pótlására építette V. István király, az utolsó Árpádok alatti polgárháborúknak nagy szerepe volt, de kevés egyenes adat maradt róla. Valószínű, hogy Csák Máté nem tudta birtokába keríteni, azután is Zsigmond koráig csak egyes várnagyainak nevével találkozunk, míg végre e pazarló uralkodó alatt ez a királyi vár is magántulajdonná lesz: 1394-ben Stibor vajdának adományozza. — *Demkő Kálmán*: *Felsőmagyarországi várak és várbirtokok a XVI. században* (I. közl.) című tanulmánya halmaza a becses statisztikai adatoknak, melyekből a mohácsi vész utáni várrendszert, a várak fenntartását, közmunkák mennyiségét, hadi terheket, a zálogos és örök áron eladott birtokok árhullámzásait, jövedelmeit, a török hódítások szerint változó végvárvonal biztosítását, a megyék, városok és magánbirtokosok hadi erejét áttekinthető képpen látjuk feltűnni. — *Takács Sándor* (II. közl.) folytatja *Thengöldi Bornemissza Jánosról* írt dolgozatát, Szigetvár eleste után a nagykanizsai palánk jelentős végvárrá emelkedik, melyet Nádasdy né Csejtheért cserében átenged a királynak s kapitánya egyúttal a

Balatontól a Drávaig és Muráig terjedő vidék főkapitánya lesz. A gyámoltalan Alapy Gáspár azonban nem tudta Kanizsát megvédeni több, váratlan török támadástól, az elpusztult és védőinek javát elvesztett vár újrászervezésével a király főkapitánynak megnyeri hosszas tárgyalások után Zrinyi Györgyöt, helyetteseül Bornemissza Jánost, ki hajduit is magával vitte Kanizsára Pápáról. Zrinyi állandó távollétében az egész felelősség Bornemisszára nehezedett; annál nehezebb volt ez, mert évekig sem tudta kicsikarni a kamarától katonái zsoldját, mire B. 1574 végén elbocsátását kérte. A zsoldot hiába sürgető Zrinyi a következő évben otthagyta Kanizsát s a főkapitányságot, s a várat a szolgálatából el nem bocsátott B. védte csak a maga katonáival: 150 lovassal és 250 hajduval. A következő évben ő maga személyesen felment Bécsbe a pénzt sürgetni, de hiába, zsoldot nem kapott, hanem kinevezték főkapitánynak. — *Dormándy Géza: Magyar csapatok az 1813. évi drezdai csatában.* (II. közl.). A szövetségesek szászországi betörését, ottani elhelyezkedését, Drezda topographiáját s a bevezető harcokat ismerteti több térképvezérléssel mellékelve. — *A Tárcaóban Vajtichy Emánuel közli Evlia Cselebi feljegyzéseit a magyarok harczmodoráról és katonai jelleméről* (I. közl.). — *Pilch Jenő pedig az évfordulót ünneplő magyar ezredek* (II. közl.) közt a 4. sz. cs. és kir. huszárezred történetét adja. 1733-ban alakította Hávor Miksa gróf, törzsállomáshelye Zalaegerszeg volt; 1866-ig 266 ütközetben vett részt. — *A Hadi történelmi apróságok és Hadi történelmi irodalom* rovatok után az *Okmánytárban Iványi Béla az eperjesi ügyöntőház és puskapor-malom középkori történetéhez közöl adatokat* (I. közl.) Eperjes számadáskönyvéből 1429—1452. évből. — *A Magyar Hadiszabályzatok Gyűjteményében Tóth Zoltántól* kapjuk *A magyar lovasság regulamentumát 1722.* (I. közl.) és *Szendrei Jánostól a Khevenhüller-féle hadi ulasítás* folytatását.

3. sz. N. Thurzó Kálmán gr. Széchenyi István szerepe a lipcsei csatában című alapos kutatást mutató cikkében tisztázza ezt a kérdést, a mennyiben kideríti, hogy Sz.-nek nem volt oly döntő következményű parancsörtszti vállalkozása, mint egyes életírói emlegetik, nevezetesen a svéd trónörökösnél nem is járhatott s így a támadásban való döntő részvételre nem ő bírta rá. — *Házi Jenő* folytatja *Detrekő váráról* szóló tanulmányát. Stibor halála után a várat fia örökölte, ki egész életét a betörő husziták elleni harczokban töltötte. Benne kihalván fiágon a család, nokaöccse Nikolajko akart kezdet tenni a gazdag örökségre, néhány várat el is foglalt, de a bírói szék — mint az ország és király ellen hadakozót, megfosztotta minden birtokától és a Stibor-hagyatékot a leánynegyveden kívül a király részére foglalta le. — *Márki Sándor* (II. közl.) *A magyar parasztháború* európai vonatkozásairól: a pápa és Velence magatartásáról értekezik. — *Takács Sándor: Thengöldi Bornemissza János* életrajzát becses korrajzzá mélyítve folytatja (III. közl.) B. lányának lakodalmáig (1777), mikor a villám a puskaporos toronyba ütve, Kanizsa várát B. egész családjával felrobbantotta. — *Demkő Kálmán: Felsőmagyarországi várak és várbirtokok* című (II. közl.) tanulmányában a várak őrzését, élelmezését, a szabad hajdú intézményt ismerteti, majd a pozsonymegyei 9 vár tartozékait sorolja fel. — *Dormándy Géza: Magyar csapatok az 1813. évi drezdai csatában* (III. közl.) a szövetségesek támadását és a franczia ellentámadást részletezi aprólékos gondnal. — *A Tárcaóban Vajtichy Emánuel* folytatja *Evlia Cselebi* feljegyzéseinek ismertetését 1664—1666-ról, *Pilch*

Jenő pedig az *Évfordulót ünneplő magyar ezredek* közt (III. közl.) a 6. sz. cs. és kir. — volt gr. Károlyi — huszárezred haditetteit vázolja. Több hadtörténelmi apróság, könyvbírálatok és ismertetések után az *Okmánytár*-ban Iványi Béla az *eperjesi agyúöntőház és puska-pormalom* középkori történetére vonatkozó adatokat (II. közl.) 1453—1518-ig, Tóth Zoltán *A magyar lovasság regulamentumát* 1722-ből (II. közl.) és Szendrei János a *Khevenhüller-féle hadintástást* (VII. közl.) közli tovább.

Katholikus Szemle. 1914. Szeptember. Vezetőhelyen emlékezik meg az elhunyt X. Pius pápáról. — *Divéky Adorján*: *A görög katolikusok sorsa Oroszországban* című érdekes cikkében felsorolja a görög katolikusok üldöztetésére vonatkozó főbb adatokat is chronologikus sorrendben. — A könyvismertetések és bírálatok közül ki kell emelnünk *Zubriczky Aladárnak Fináczy Ernő*: *A középkori nevelés története* cz. művéről írt ismertetését. Nagy elismeréssel beszél a tudós szerző újabb munkájáról.

Október. *Szeghy Ernő dr.*: *XV. Benedek* címen azt tárgyalja, mit várhatunk az új pápától politikai és egyházkormányzati tekintetben. Megkísérti képet rajzolni róla, de jóslásokba nem bocsátkozik. — *Szegh Dezső*: *Az európai conflictus diplomáciai és történelmi háttere* cz. cikkében először azt vázolja, hogyan alakult ki a mai orosz—angol—francia szövetség, a mely tulajdonképentisztán csak Oroszország keleti érdekeit szolgálja, míg a másik két, érdekeit félreismerő hatalom csak eszköz benne. Azután elmondja nagy vonásokban, hogyan alakultak ki a történelem folyamán Oroszország keleti érdekei, s micsoda eszközöket használt azok elérésére. — *Karl Lajos*: *«Veszprémi boldog Helén élete»* címmel boldog Helén, szent Margit állítólagos tanítónőjének életét annak a XV. sz. életrajznak alapján ismerteti, melyet Fawtior a sienai városi könyvtárban megtalált és kiadott. Ez sok tekintetben elüt eddigi adatainktól, nevezetesen a Ferrariusnál fenntartott magyar hagyománytól, annál sokkal teljesebb, bővebb, de még mindig nem az eredeti Vita. — A *«könyvismertetések és bírálatok»* rovatában *P. I.* ismerteti *Richter*: *A németprónai származású papok* cz. munkáját.

Keleti Szemle. 1914. 3. szám. *Munkácsi Bernát*: *Zum Problem der székler Runenschrift*. A ráánkmaradt ú. n. hún-székely rovásírás betűit M. összeveti ó-török és görög betűalakokkal. Tizenhat jel egyezik vagy rokon ó-török jelekkel, hat görög-eredetű, hét ismeretlen származású. Ebből M. azt következteti, hogy e betűjelek görög művelődési talajon, tehát Kelet-Európában kerültek együvé. Ez az írás nem őseredeti tulajdona a székelyeknek, hanem XIII. századi átvétel a kúnoktól, kiknek maradványait a moldvai csángókban látja. — *Németh Gyula* a *samán* szó eredetét állapítja meg s kimutatja, hogy a török—mongol nyelvek őskincséhez tartozik.

Keresztény Magvető. 1914. 3. szám. *Borbély István* folytatja *A magyar unitárius egyház hitelvei a XVI. században* című értékes tanulmányát. Dávid Ferencz a vallás gyakorlati kérdéseiből csak a keresztelessel foglalkozott; elvetette a gyermekek kereszteleését s a szertartás végrehajtására a 30 éves életkort ajánlta. Ezt is, mint sok más elvét, Servetotól vette át, így a szentháromságról vallott felfogását is. Az 1571. évi marosvásárhelyi országgyűlés határozata alapján Dávid Ferencz első törvényes püspöke lesz a hazai unitárius egyháznak, melynek hittételeire nézve mérték csak a Dávid Ferencz egyéni hite, a mennyiben az országgyűlés kimondta, hogy az *«inno-vatorokat»* ő és a lutheránus superintendens vizsgálják meg, s ha

különb és új dolognak vallásában találtatnak», száműzetteseknek. A hitújító párt vezére előbb Parula Miklós, majd Sommer János. — *Józan Miklós: Eötös, a gondolkozó cz. emlékszedet. közöl.*

4. sz. *Borbély* folytatólag Parula és Sommer személyével és munkálkodásával foglalkozik; Sommer hirtelen halála után helyére Palaeologus kerül, ki még tovább megy a dogmaújításban. Báthory István nem üldözte az unitárius egyházat, sőt az állam patronusságát rá is kiterjesztette, csak a továbbbújtásnak akar véget vetni. — *Kélemen Lajos* folytatja közlését a kolozsvári unit. egyházközség régebbi clenodiumairól, 1710—1716. közti időből. — Az *Egyház-történeti adatok* rovatban *Agh István püspök ajánlólevele* jelent meg a holland egyetemre menő *Lázár István részére* 1773 máj. 30-ról, az *Irodalomban* Péchi Simon szombatos imádságos könyvéről szól *Borbély* méltánylással.

Korrespondenzblatt des Vereines für siebenbürgische Landeskunde. 1914. 4—5. 6—7. Az Orsz. Magy. Iparművészeti Múzeumnak az 1913. év során bemutatott erdélyi kehelykiállítására nyomán fakadt ki az a tollharcz, a melyet a f. i. számokban *Auner Mihály* és *Roth Viktor* vívnak meg. Auner »Az erdélyi úrvacsorakelyhek történetéhez« címet adja polemikájának, a melyben nagy részletességgel támadja Roth nemrég megjelent nagyobb könyvének (*Beiträge zur Kunstgeschichte Siebenbürgens, Strassburg. 1914.*) a kelyhekről szóló fejezetét s illetőleg ezzel kapcsolatban Roth egész tudományos munkásságát; a cím ilyen körülmények között teljességgel nem fedi a tartalmat. A támadás lényege Rothnak bizonyos — tényleg fennálló — stílusbeli sajátosságain épül fel. Rothnak az erdélyi műtörténelem s annak emlékei felgyűjtése körül szerzett vitathatlan érdemeit azonban kicsinyes eszközökkel lerontani nem lehet. Kiváltképen bántó aztán az ilyen eljárás, a mikor hibás feltevésekből indul ki. A. részletesen kitér R.-nak az almakeréki templom falfestményeiről írott tanulmányára (Dolgozatok az Erd. Nemz. Múzeum érem- és régiségtárából, I. (1912) 128. s köv. II.) s hosszasan bírálja R.-nak nézetét az ott állítólag ábrázolt Appa-nemzetség tagjainak képeiről. Ezenközben azonban megcsúszik A.-rel a lapsus, hogy ő sem veszi észre, hogy az Appa-nemzetség állítólagos tagjai s így a templom donatorai semmi egyebek, mint árpádházi szentjeink tipikus és gyakori ábrázolása. Téved A. abban is, ha úgy véli, hogy Kolozsvári Márton és György szobrászok ügyét Wenrich 27 évvel ezelőtt végképp elintézte. Bizonyos az, hogy azóta Bunyitay, Czákó, Czobor, Hampel, Pulszky és Szalay szóltak a vitához s a kérdés nyilván még ma sem zárható le. A. nem győzi R.-nak tartalmatlan phrasisát élvonalra állítani. Így azonban kérdés tárgyává kell tennünk A.-nak olyanfajta megállapítását is, a mely szerint az a körülmény, hogy a románkori kelyhek »lába kisebb, semmint a cuppája, a kései antik illúziós stílus utóhatása«. A nélkül, hogy e kijelentéssel vitába kívánnánk bocsátkozni, meg kell jegyeznünk, hogy a kései antik illúziós stílus ilyen következményeivel eddig nem számoltunk. Rossz helyre címezi A. azt a kifogását, hogy Roth szerint »Erdélyben nem volt soha tiszta renaissance-művészet«. Hogy Erdélyben a renaissance-művészet tulajdonképpen kiesett a gothika és a barocco közül, megállapította már Pulszky is (pl. Magyarország Archaeológiája II. 257.); Hampel is több ízben (pl. Das mittelalterliche Drahtemal XXII. táblájához való szövegben); sőt épen az erdélyi szászszágnak egyik legfinomabb érzésű műbarátja, néhai Teutsch püspök is ezen a nézeten volt, a mint ezt Hampelnek nem egyszer tett kijelentéséből

tudja ref. Roth válasza talán érdemét meghaladó módon foglalja közli A. támadásával. Mindenesetre igazat kell neki adnunk, a mikor felszólítja A.-t, hogy negáló kritika helyett inkább a beszttercei aranyművesség történetét dolgozza fel, mint olyan területet, a melylyel oddig behatóan csak A. foglalkozott.

Közművelődés. 1914. 25—28. sz. Adorján Károly a nagyszombeni prépostság történetét adja.

Летопис Матице Српске LXXXIX. évf. 298. k.: Radonić János dr. folytatólag közli »Политички и културни развој модерне хрватске« című értekezését, ismertetve a illyrismusnak főleg politikai küzdelmét az 1831—1847. években. — A »Старине« (Régiségek) című rovatban ismerteti az Archacologiai Értesítő XXXIV. kötetének szerb vonatkozású cikkei. — *Prohászká Károly dr.* necrológot közöl az 1914. febr. 11-én elhunyt Pavić Árminről, a zágrábi egyetemen a horvát irodalom volt tanáráról, ki több horvát irodalomtörténeti monographiát írt.

Magyar Figyelő. 1914. 17. sz. Szentkereszty Zsigmond: *Tudomány nagy emberekről.* Azon tudományos kísérletekkel foglalkozik, melyek a tehetségek tanulmányozását tűzték ki célul s megállapítja, hogy a kísérletek főanyaga a nagy emberek életének és munkásságának feldolgozásából kerül ki.

18. és 19. sz. Réz Mihály: *Oroszország nagyhatalmi törekvései.* Történelmi visszapiillantást nyújt Oroszország világpolitikai szerepére s megállapítja a mai nemzetközi helyzet kialakulásának politikai okait.

20. sz. Huszár Imre: *Ignatjev P. M. gróf emlékirataiból.* A nagy orosz diplomatának az 1874—1878. évi eseményekkel foglalkozó művét ismerteti, mely az orosz diplomácia törekvéseit világítja meg.

21. sz. Hornyánszky Gyula: *Carlyle. Tomkó Béla Sartor Revartus fordítását ismerteti,* a mely munka Carlyle önéletírása s különös jelentősége abban rejlik, hogy történetbölcseletének alapelveit tünteti fel.

Magyar Könyvszemle. Július—szeptember. Harsányi István: *A Rákóczi-könyvtár és katalógusa.* A katalógus folytatólagos közlése. — *Magyar Könyvesház.* Hét újabb adalék Szabó Károly Régi Magyar Könyvtárához. — *Adattár.* A kassai könyvnyomtatás történetéhez az 1848—49-i szabadságharcz korából. Kemény Lajos néhány okiratot közöl, melyek a kassai Werfer-nyomdában készült folyóiratokra s a független kormány megbízásából rendelt nyomtatványokra vonatkoznak. — *Szakirodalom.* G. P. sok elismeréssel ismerteti Collija Isaaknak a stockholmi kir. könyvtár ősnymtatványairól szóló munkáját.

Magyar Középiskola. Szeptember. Kornis Gyula: *Fináczy Ernő: A középkori nevelés története* cz. munkáját ismerteti. A művet az eredeti források lelkiismeretes felkutatása s értékelése, emelkedett történeti érzék, az anyagnak mindig a lényegre szorítózkodó feldolgozása jellemzi. A paedagogiai jelenségeket mindenütt a kor egyéb életnyilvánulásainak összefüggésébe állítja be és mély kulturtörténeti alapozásra törekszik.

Magyar Kultúra. 13. sz. Komárik István: *A visszaállított Jézusársaságnak százéves jubileuma* cím alatt a rend legújabb történetének vázlatos áttekintését közli.

15. sz. Baranyai Jusztin: *X. Pius mint törvényhozó* cz. tanulmányában az elhunyt pápa nagyfontosságú egyházjogi reformjait ismerteti. — Márki Sándor: *A történelem mérlegén.* Végigtekint monar-

chiánknak az utolsó félszázadban folytatott külpolitikáján, mely elég biztosítékot nyújt arra, hogy a jelen háborúból maradandó és messzeható eredményeket várhassunk. — *Liebner János Richter Mátyásnak : A németprónai származású papok cz. életrajzgyűjteményét* ismerteti.

Magyar Nyelv. 1914. 7. füzet. *Gombocz Zoltán* folytatja az *Arpád kori török személynevek* fejtegetését. Totemistikus madárnevek: Bese, Torontál, Turul, Zongor; egyéb totem-nevek: Kaplyon: tigris; Thonuzoba: disznóapa; Kurd: farkas; Tege: bak; Gyalán: kigyó.

8. füzet. *Gombocz Zoltán* értekezésének folytatása. Népszokáson alapuló nevek, Tas: kő; Tömör (Tömörkény, Tömörd, Töböröcsök): vas; Ajtony: arany. — *Réthei Prikkel Marián* a *Veres-gyurkó, veres-györgy* nevet magyarázza, mely ivóedényt jelentett. — *Tolnai Vilmos, Néhány hadi műszó* cím alatt a löveg, lövedék, kaliber, taraczk, bomba, gránát, szrapnel, kartács, dumdum szavak eredetéről szól. — *Putnoky Imre* a *Magyar tenger* cikkben kutatja, ki nevezte először így a Balatont; eddig Pálóczi Horváth Ádám a legrégebb forrás; van adat, mely a Fertőt, sőt a Fekete-tengert is e névvel illeti.

Magyar Nyelvőr. 1914. 7. sz. *Wertner Mór: Régi nevekről* cz. cikkében Az Alrams, Csalló, Azsált, Gurab, Juerkus, Korlát, Pentele, Pipin, Töbör és Töböréte neveket magyarázza.

Magyar Paedagogia. 1914. június—július. *Dékány István: Történelem és szemlélet.* A történelem tanításánál nem falitáblák s illusztrációk révén szemléltetünk, az elképzelés, beleélés s a forrásokkal szemben való élménygazdagság s az analóg élmények sokkal hatásosabb segédeszközök. A reconstuctiv megélést a történelem tanításánál is alkalmazzunk kell.

Október—december. *Bursics Ernő: A történettanítás erősítése a népiskolában.* Statisztikai adatok alapján bizonyítja, hogy mennyire célszerűtlen a népiskolai tanterv amaz intézkedése, a mely a magyar historiát az V. és VI. osztályba tette. Vissza kell állítani a régi rendszert s a III. és IV. osztályok anyagává kell tenni a magyar nemzet történetét. — *Hellebrant Árpád: A paedagogiai repertoriumot adja.*

Múzeumi és Könyvtári Értesítő. 1914. 1. füzet. *Alapi Gyula* ismerteti — a megnyitási ünnepségeknek kissé mélymedrű közlésével — a komáromi kulturházat. — *D'Isoz Kálmán* a bajor nemzeti múzeum, a müncheni német múzeum, a nürnbergi germán nemzeti múzeum, a berlini zenei főiskola s a kölni Heyer-féle zene-történeti múzeum *hangszergyűjteményeit* ismerteti. (Egy zenetörténeti gyűjteménynek felállítására már nálunk is itt volna a legjobb idő.) — *Köszeghy Elemér* több évre visszanyúló munkásságának eredményét mutatja be, a mikor megkezdte a *magyarországi ötvös-jegyek* közlését s így alapját adja a magyar »Rosenberg«-nek. Rendszere világos, áttekinthető. A városonként sorakozó ötvösjegyek táblázata elé minden város régibb czímerét és — a hol lehet — ötvösczéhje pecsétlenyomatát állítja. (Ajánlatos lett volna a Magy. Nemz. Múzeum pecsétnyomógyűjteményét ebből a szempontból áttekinteni.) Háromszoros nagyításban, minutiosusan finom rajzokban közli a próbahélyeket (hitelesítőjegyek) s azután a mesterjegyeket, lehetőleg mindenütt az illető mester rövid életrajzi adatait nyújtva. A mostani sorozat Arad, Bártfa, Besztercze, Besztercebánya városok ötvöseit öleli fel és sajnálunk csupán azt lehet, hogy ez az értékes munkázat, a melyből gyűjtő, régész és histórikus egyaránt sokat tanulhat, így szerteaprózva jelenhetett meg csupán; a főfelügyelőség

kézírókönyvei között nem az utolsó helyet foglalta volna el. (Beszterczénél a »Beszterczei Balázs« problematikus névnel inkább kívántuk volna az aacheni kincs beiktatását). — *Divald Kornél Gömör megyéből közli a magán- és templomi régiségek nagyobb sorát.* Fontosabb emlékek: a Luzsénszky-féle oszgyáni kastélyban Rákóczi László 1653-mal kezdődő naplója s ugyanitt egy II. Rákóczi Ferencz-féle kristálykupa (felírásában az S. O. M. nem lehet »signum optimi meriti«, hanem állítmány lévén: solvit optima merita). Rimaszombatból került ki Ferenczy István szobrásznak eddig gondosan elzárt ládája, telve itáliai bronzokkal, a melyeknek ez az újabb felfedezése sensatio erejével hatott, a mikor a Szépművészeti Múzeum tulajdonába mentek át. A rozsnói francziskánusok haláltánczos mortuáriuma ezidőszent unicumnak nevezhető az országban. (A csetneki templom déli hajójának apsisában deszkafallal elrekesztett s mintegy 4000 kötetből álló könyvtár szintén biztosabb helyre való volna s azt hiszem maga az egyház is szívesen szabadulna meg ettől a ma itt használatlan, de igen értékes könyvanyagtól...) — *Bella Lajos Trencsén vármegyében* mintaátadásokat vezetett. — *Raffay Sándor* beszámol a *hallei* egyetemi könyvtárral kapcsolatos magyar könyvtárról, a melynek alapjait Cassai György Mihály 1725-ben vetette meg s a mely két évszázadon át — az ott tanuló magyar diákok indolentiájából — igen siralmas viszonyok között tengődött. Ujabbán dr. Reinhold katalogizálta a könyvtárban levő kéziratokat. (»Ezekben oly sok értékes anyag van, hogy róla a magyar tudós világot részletes kimutatással kell tájékoztatni.) A könyvtárban Szabó Régi magyar könyvei között nem említett 5 db. XVI. századi és 20 db. XVII. századi könyv van, ezek közül 4 unicum. — Az apróbb közlemények között *Bella Lajos* publikál egy torzrajzos római téglát Orosvárról. A téglán jobb vállán keresztet cipelő embert látunk, a kinek nyelve lóg ki. Bár lehet, hogy csupán patibulumot hordozó rabszolgát gúnyol a téglakarczolat, nem lehet eleve elvetnünk Bella hozzávetését, a ki a keresztényeket gúnyoló torzrajznak véli a tárgyat. olyannak, a minőt egyet már ismerünk a Museo Kircherianóban.

2—3. füzet. *Roska Márton* — a kolozsvári régészeti iskolánál immár megszokott precisióval — ismerteti a *perjámosi Sánczhalmon végzett ásatainak* eredményét. (Bár telepünk a maga leletanyagával erős kőkori reminescentiákat árul el, legelső rétegeiben már benne van a kőkor és bronzkor közötti átmeneti időben, felső, őskori rétegeiben pedig már a hazai bronzkor bevezető periódusának az emlékeivel fizeti az ásató munkáját.) Az ismertetést példaszerűen gazdag képanyag egészíti ki. — *Hasfalván* előkerült *bronzkori nagy rituális szerezleket* bronzból ismertet *Bünker Rajnárd*. (A tárgy egyetlen — svédországi — analogiájára s az arra vonatkozó irodalomra referens tette figyelmessé a soproni múzeumot s így Bünker urat is; sajátosságok kell hát találnunk, ha egy magyar múzeum öre Bécs felé nyújtja az elismerés palmáját). — 86 oldalra terjed a *főfelügyelőségnek* — a hatáskörébe tartozó közgyűjtemények 1913. évi fejlődéséről szóló — *jelentése*. A 84 intézetről szóló jelentések közül a debreczeni és a sepsiszentgyörgyi múzeumoké válnak ki tartalmasságukkal. — *Szalay Imre* báró »*Kulturházainkról*« ad rövid áttekintést. — *Jósa András* a *micshapusztai honfoglaláskori temetőről* számol be. Érdekes, hogy az egyik magyar vitéz sírjában I. a Tene-kor kardot találtak. — *Harsányi István* *Luther Mártonnak* a sárospataki főiskolán örözt könyveit ismerteti. Irodalmi ismertetések, külföldi szemle és hivatalos közlemények adják a füzet hátralevő tartalmát.

Numizmatikai Közlöny. 1914. III. füzet. *Harsányi Pál*: *Adatok a C. N. H. III. kötetéhez* (II. közl.). Folytatja az előző füzetben elkezdett habsburgkori pénzek leírását. A közölt anyag nagy része olyan, amely Schoenvisner »Notitia«-jából, Széchenyi »Catalogus«-ából és Weszerle »Érmészeti Táblái«-ból hiányzik. Mint nagyobb ritkaságot, Rudolf kéttalléros csegelyét (16. szám.), Abondio vésetű tallérját (24. szám) és II. Mátyás nagybányai veretű féltallérját említem fel. — *Gróf Dessewffy Miklós*: *Egy fejes BIATEC kiadatlan bélyegváltozata*. A hasonló fajta barbárpénzek kiadatlan változatát mutatja be. — *Leszik Andor*: *Miskolcz érmei*. E várossal összefüggésben levő 33 db. emlékérmét és plaquettet ismertet. A szerkesztő fíradása folytán már több hasonló tárgyú közleményt hozott a N. K. — *Tokajiné Borbély Ella*: *Hans Schwegerle plaquettjei*. A magát magyarnak valló müncheni szobrász életének, művészetének s egy pár művének rövid ismertetése. — A füzetben a *Numizmatikai Adattár* 12. íve jelent meg, melyben *Kemény Lajos* és *Harsányi Pál* közöl a magyar pénztörténetre vonatkozó levéltári és irodalmi adatokat.

Nyugat. 18—19. szám. *Boross László*: *Feldmarschall Graf Schlieffen: Gesammelte Schriften*. Kissé zavaros ismertetés e legújabbban megjelent hadtörténeti munkáról, mely főképp Hannibal, Nagy Frigyes, Napoleon és Moltke hadjárataival foglalkozik. — *Flaubert-levelek* 1870—71-ből. A kiváló írónak George Sandhoz és más barátaihoz írott leveleit közli a porosz-francia háborúról. Alaphangjuk pessimista: elítéli a háborút s azt a rombolást és bosszúvágyat, mely a harc következménye. A leveleket Laczkó Géza fordította. — *Félvinczy Takács Zoltán*: *Új könyv az ós turáni népekről*. A könyv Ellis H. Minus »Scythians and Grechs« cz. műve, mely nem eredeti kutatáson alapszik, de tárgyat teljesen felöleli s földolgozza a turáni népekre vonatkozó teljes ó-görög és modern orosz irodalmat. — *Bálint Aladár Pettenkofer vízfestménye*. Magyarázó szöveg a német festő egy csataképéhez, mely huszárhozámot ábrázol. A festő 1848 után jött Magyarországra s nagyon megszerette a magyar fajt.

20. sz. *Harry Russel-Dorsán harctéri levelei*. A londoni »Evening Standard« számára írott naplószerű levelek, melyek a német-francia-angol háborúról szólnak, kezdve az angol csapatok Franciaországba való utazásáról.

21. sz. *Harry Russel-Dorsán harctéri levelei*. Folytatólagos közlés. — *Emil Isac*: *Carol*. Rövid megemlékezés az elhunyt román királyról. Főként kulturérzékét és munkaszeretét emeli ki.

Pester Lloyd. 1914. 235. sz. *Dr. Strasser József*: *Die Belagerung von Paris*. Páris 1870-iki ostromát írja Sarcey munkája alapján, mely nemrég magyar fordításban is megjelent. — 240. sz. *Dr. Ehrenstein Albert*: *Napoleon über England und Russland*. Napoleon nézetét az oroszok és angolok haderejéről ismerteti Naplói alapján. Ismerteti oroszországi hadjáratának indító okait, s India meghódítására vonatkozó terveit. — 256. sz. *Dr. Radó Sámuel*: *König Carol und der Zar*. Az 1877. orosz-török háború epizódjait, Plevna ostromával kapcsolatos eseményeket, a román hadsereg közreműködését és az oroszoknak Romániával szemben tanúsított eljárást tárgyalja. — 257. sz. *Marczali Henrik*: *Vor Belgrad 1788—1789*. Vörös Ignác egykori szolgabíró és kerületi hadibiztos hátrahagyott magyar nyelvű naplójából a Belgrad ostromával foglalkozó epizódot közli.

Pressburger Zeitung 1914. 185—188., 191—195., 198—202., 206. sz. *Kaltenburg Emil*: *Das deutsche Theater im 18. Jahrhundert zu Pressburg*. A színház történetét adja. — 250. sz. *Dr. Kumlik Emil*:

Als die Russen in Pressburg waren. Adatokat közöl az oroszoknak 1848-iki pozsonyi tartózkodásáról.

Protestáns Szemle. 7—8. füzet. *Rácz Lajos : Giordano Bruno halála.* Stöhr Géza ama dolgozatával szemben (Religio, 1914. ápr.), melyben ez azt bizonyítja, hogy a Bruno máglyahaláláról szóló előadásnak nincs alapja, mert Bruno nem máglyán halt meg, a hagyományos felfogás mellett tör lándzsát és Stöhr érveit tarthatatlannak mondja. — *Payr Sándor : Protestáns volt-e Nádasdy Tamás ?* Erre a még ma sem eléggé tisztázott kérdésre ad a szerző feleletet az idevonatkozó újabb adatok felhasználásával. Tanulmányának ebben a részében, az akkori korviszonyok figyelembevétele és hangsúlyozása mellett, Nádasdy protestáns voltának igazolására előadja főleg magára a nádorra vonatkozó bizonyítékait.

Revista Catolică. 1914. III. sz. *J. C. Filitti : Din archivele Vaticanului* címen folytatólag közli a mai Románia területén állt katolicismusra vonatkozó vatikáni okleveleket szövegben vagy regestákban. 1495—1699. évből hetven darabot ad. Kevés kivétellel magyar papok kinevezését, püspökké szentelését vagy jelentését tartalmazzák. — *C. Auner* a szereti, milkai és szőrényi püspökségek megszűnte után felállított argyasi püspökségről értekezik. (*Episcopia catolică a Argeşului.*) VI. Orbán pápa állította fel 1381 máj. 9-én, mint a kalocsai érsekség suffraganeusát Havasel akkori fővárosában; hihetőleg Fekete Radu vajda feleségének, a dominikánusok nagy pártfogójának befolyása érvényesült az ügyben. 1644-ig élt több megszakítással ez a püspökség, de aligha lakott ott egy püspök is, mint megyés főpap. Címül viselték a reformációig tizenheten; azután 1590-ben és 1644-ben van említés róla. Jórészt erdélyi papok, segédpüspökök viselik e címet, az utolsó viselője azonban lengyel: Miklós lucki segédpüspök. A szerző sűrűn hivatkozik Karácsonyi tanulmányára. (*Az argyasi püspökség.* Budapest, 1905.)

Revista pentru istorie, archeologie şi filologie, organ al Societăţii Istorice Române (Bukarest) évkönyv 1913-ra, megjelent 1914. júliusban. A gazdagon illusztrált vaskos kötetben egy magyar tárgyú közlemény van : *J. Ursu : Bătălia de pe Câmpul Panii 1479,* a müncheni udv. könyvtár 14.668. sz., eddig fel nem használt codexéből közli a kenyérmezei ütközet német nyelvű leírását. Becses korismertető bevezetést írt hozzá, magáról a közölt forrásról, a Codex koráról, írójáról stb. azonban nem szól. A német leírás a csata vezéreit »Watristfan« és Kinsy Paulnak nevezi (Báthory István és Kinizsy). Ursu a bevezetésben és jegyzetekben az utóbbit következetesen »Pavel Chinezul«-nek nevezi. — *Kretzulescu* megállapítja, hogy az eddig Vasile Cămăraşul néven ismert moldvai krónikaíró tulajdonképpen a tekintélyes állami méltóságokat viselt Buhăescu Vasile bojár, kinek 1733-ban írt krónikáját közleni is kezdi. (I. közl.). A krónika párhuzamos szövegben adja Havasel és Moldva történetét évek szerint.

Temesvári Hirlap. 1914. 195. sz. *Xántus Jánosné. Görgei tábornok levelei.* Görgeinek három levelét közli 1884—1886. évekből, melyeket Görgei Xántusné atyjához Doleschall Gábor miskolczi orvoshoz intézett.

Történeti Szemle. 1914. 4. füzet. *Révay József : Ókeresztény symbolumok.* (II. közl.) A lélek, a lélek elválásának, a halál utáni utazásának, a másvilági életnek (különösen a refrigeriumnak) és a halhatatlanságnak symbolumaival foglalkozik és ezek alapján végeredményként megállapítja, hogy az ókeresztény sepulchralis sym-

bolika egyenes vonalban az antik symbolikából fejlődött. — *Erdélyi László: Árpád-kori társadalomtörténetünk legkritikusabb kérdései.* (I.) Tulajdonképp folytatása annak a polemianak, a melyet Erdélyi Tagányi és Hóman ellen az adózás és az Árpád-kori társadalom kérdéseiben folytat. Ebben a cikkben áttekinti a polemia egész folyamatát, majd az örök kérdésével foglalkozik. Sorra véve az örökre, erdő- és hidrókrokra, lövőkre, székelyekre és bessenyőkre vonatkozó adatokat, Tagányival szemben azt hangoztatja, hogy a várőr és határőr nem külön szervezetek, a mint hogy a határvédelem szervezete nem is régiebb a várszervezetnél. — *Molden Ernő: Adalék a keleti kérdés történetéhez.* Uebersberger Russlands Orientpolitik in den letzten zwei Jahrhunderten cz. könyvének I. kötetét ismerteti, a mely foglalkozik Oroszország politikájával a monarchiával és Törökországgal szemben. Uebersberger kutatásai szerint a Konstantinápoly felé törekvés régiebb, mint általánosan hiszik s visszanyúlik III. Iván idejébe. Péter cár alatt pedig már felmerült a francia szövetség eszméje is, a mely azonban az akkori viszonyok közt még nem volt megvalósítható. — A kisebb közlemények rovatában *Wertheimer Ede: Mária Antónia királynénak állítólagos leveleiről* értekezik M. Glogau bírálatai alapján. A Heidenstamtól publicált levelek, melyekről a magyar lapok is sokat írtak, valószínűleg hamisítványok. Kettő van közte valódi, de ezek korábban is ismeretesek voltak. A *Revue de Parisban* és könyvalakban megjelent levelek szövegei a két közlésben el is térnek egymástól. — Az Irodalom rováta ismerteti a következő műveket: *N. Pfeiffer: Die ung. Dominikanerordensprovinz* (Lukcsics József), *Die böhmischen Landtagsverhandlungen und Landtagsbeschlüsse vom Jahre 1526 an bis auf die Neuzeit XI.* (Ernyei József), *Velics László: Vázlatok a magyar jezsuiták multjából* (Patek Ferencz), *Lambros: Σελίδες ἐκ τῆς ιστορίας τοῦ ἐν Οὐγγαρίᾳ καὶ Αὐστρίᾳ μακεδονικοῦ ἑλληνισμοῦ* (Czebe Gyula), *Fülöpp Cyrill: Királyi hercegnő a holostorban* (Lukács Károly), *Pivány: Hungarians in the American civil war* (Márki Sándor). — A folyóiratszemlében *Epizódok a magyar hadjáratból* czímen közli *Iszakov Vasziljevics Miklós* emlékiratainak az oroszok 1849-iki magyarországi hadjáratára vonatkozó részét. — A különfélekben *Láng Margit* ismerteti az újabb *pergamoni ásatásokat*, — *Kropf Lajos* válaszol Balogh Albinnak a *magyar királyok és a sárgaság gyógyítása* kérdésében, — *Márki Sándor* válaszol *Szekfű újabb válaszára*, (elfogadja a kártyaügyben pótlólag mondottakat), — a mire *Szekfű Gyula* tesz *megjegyzéseket*, — *Divéky Adorján* ismerteti a *Krakói tud. akadémia működését 1912/13-ban*, — és végre *Bauer Vilmos* ír necrologot *Koser Reinholdról*.

Transilvania. (Nagyszeben) 1914. 6. sz. *Cursurile »Asociațiunii«* közli bő kivonatban *Lupás* (A XIX. sz. második felének története) és *Ursu* (Románia története 1856, a fejedelemségek egyesülése óta) előadását, melyet az Asztra téli sorozatos előadó estéin tartottak Nagyszebenben. A történelem köréből voltak még a következő előadások: *Agârbiceanu: Erdély kultúrája a XIX. század második felében*, *Dragomir: A magyarországi oláhok története 1848-tól napjainkig*, *Nistor: A bukovinai és besszarábiai oláhok története a XIX. században*, *Tăslăuanu: A balkáni háború*, *Tzigara-Samurças: A művészetek története az oláhoknál az utóbbi 50 év alatt*, *Mehe-dinți: Oláh kultúra a XIX. században*.

Turul. 1914. évf. 2. füzet. *Frahnói Vilmos: Hunyadi János származása és a vajdahunyadi freskók.* Müller István építésznek a vajdahunyadi vár építési korszakairól írott művével foglalkozik s a

vár loggiáit díszítő falfestményekhez fűzött magyarázatát helyreigazítja. — *Wertner Mór: Kihaltak-e az Árpádok 1304-ben.* Folytatja a Crouy-Chanel-család leszármazására vonatkozó vizsgálatait. — *Miskolczy-Simon János: A Széchenyi-Szabó-család.* Bártfai Szabó László nagy monographiájával szemben, mely a gróf Széchenyi-családot a Zách-nemzetségtől származtatja, adatokat közöl, melyekből kiderül, hogy a nevezett nemzetségtől származott s 1590 előtt kihalt Szécsénykei Széchenyi-család nem azonos a gróf Széchenyiek őseivel, a Széchenyi-Szabó családdal. — *Benkő Imre: A Dubraviczky-család története.* A család leszármazási adatait állítja össze. — *Holub József: Tolna vármegye pecsétje.* Az 1699-ben kapott vármegyei pecsét megszerzésének történetét ismerteti. — *Wertner Mór: Újabb adalékok Hradnai Holy Pál ismeretéhez.* Családi viszonyaira vonatkozó ismereteinket gyarapítja. — *B. Sz. L.: Várady Mihály családkönyve.* Részben az íróra, részben vejére Bónis Zsigmondra és leszármazottaira vonatkozó adatok ismertetése. — *Iványi Béla: Fogaras vidéke nemeseinek összeírása 1637-ben.* Az Országos Levéltár, Urbaria et Descriptiones című gyűjteményében foglalt magyar nyelvű összeírás ismertetése. — Ismerteti a »Csikszentmártoni Sándor-család levéltára» című munkát (*Lukinich Imre*) és a pannonhalmi Szent Benedek-rend történetének 12. kötetét (*B. Sz. L.*).

Új Idők. 36. sz. *Várkonyi Titusz: A »Vörös Kereszt«* ötvenéves. A geni conventio 1864 aug. 22-én alakult meg Henry Dumont kezdeményezésére a háború borzalmaival ellensúlyozni humánus intézkedések által. Főpontjait azóta nyolcz nemzetközi congressus bővítette.

38. sz. *Híres ütközetek.* A XIX. század nagy csatáiban részt vett seregek számarányait hasonlítja össze. A számok aránylag még kisebbek: legfeljebb néhány 100,000 ember ütközött össze.

39. sz. *Páris ostroma.* Francisque Sarcey munkája Páris 1870—71-i ostromáról most jelent meg magyarul. Mutatványt közöl belőle, mely Páris belső életét írja le az ostrom kezdetén.

40. sz. *Régi pesti ruhák.* A fővárosi múzeumból mutat be ruhákat, melyek a múlt század 50—60-as éveiből valók. Akkor Bécs volt a divat városa; az akkoriban hordott krinolin-szoknyák pedig még a Biedermayer-kor hatása.

42. sz. *Forradalom és császárság.* Adorján Andor ily című, nemrégiben megjelent munkájából közli a Napoleon bukásáról szóló fejezetet.

45. sz. *Kémeri Sándor: A kozákok.* Rövid ismertetés a kozákok történetéről. A név (*kaisák*) zsoldost jelent. Eleinte lengyel, majd orosz főnnhatóság alatt éltek, de függetlenségüket némi részben sokáig megóvták. Híres hetmanjuk volt Bulyba Tárász, kit Gogol elbeszélése tett közzismertté. Végül a kozákok jelenlegi katonai szervezetét ismerteti.

Uránia. Szeptember. *Gyöngyösy László: Gyöngyösy István tanuló pályája.* Elmondja az ungvári ref. egyház megalakulását s a szenedett üldözéseket. Gyöngyösy István Radvácson, Ungvár mellett született 1627-ben (az esztendő csak körülbelül pontos) s iskoláit Ungvárott kezdte, majd Eperjesen, aztán Sárospatakon folytatta. Tanárai között volt Comenius is. A pataki iskola valamelyes hatását lehet költészetében érezni. — *Láng Margit: Az antik szobrászat hatása a multban és jelenben.* A classicus szobrászat hatását mutatja ki Thorwaldsen és Hildebrand művészetében s megtalálja a modern Meunierben is. — *Bellaagh Aladár: La Rochefoucauld és a magyarok.* Rövid életrajzi vázlat után I. a Rochefoucauld

hatását keresi a magyar irodalomban, de jóformán csak Kazinczy fordítását elemezi. — *Ujjalussy Amadil: Khina vallásairól.* Khina vallási viszonyairól szól, ismerteti Konfutse életét és tanait s a Buddha-vallás különböző elhajlásait, melyek itt otthonosak. A keresztény vallás a VII. század óta próbál tért hódítani, de jóformán állandóan rossz szemmel nézik. — *Tass Antal: A csillagászati világnézetek alakulása az idők folyamán.* Folytatólagos cikk, mely elmondja az arab csillagászok nézeteit — az első csillagászati congressust Tole-dóban tartották arab, zsidó és keresztény tudósok; aztán Copper-nicus korszakalkotó működésére tér át, melynek a maga korában távolról sem volt meg a maga hatása. — *Nagy József: Giordano Bruno.* A Filozófiai Irók Tárában Szemere Samu lefordította Gior-dano Bruno hét dialogusát s e könyv ismertetése keretében elmondja a kiváló philosophus tragikus életét.

Október. -ye: *A magyarság legrégibb harczai az oroszokkal.* A legrégibb harczok a honfoglalásig vihetők vissza, a magyarok az útjukban ellentálló oroszokat Kievig üzték. Az Árpádok alatt többször folyt csatározás Kálmán király óta az orosz fejedelmekkel változó szerencsével, főképen Halics birtokáért. A versengéseknek a tatár hódítás vetett véget, mely az orosz önállóságot egy időre elnyomta. — *Br. Nyáry Albert: Adatok a XVII. század végének hadtörténetéhez.* A spanyol örökösödési háború koráról szól, a fiatal Károly főher-czegről, a későbbi III. Károly királyról, ki igen érdeklődött a hadi kérdések iránt s Nagy Péter cár bécsi látogatásáról. — *Nagy embe-rek emlékezőtehetsége.* Ernst Schulze értekezése után. A tapasztalat azt bizonyítja, hogy a kiváló emberek memoriaja is kiválóan fejlett. Így Goethe, Napoleon stb. — *S. J.: A fényképezés alkalmazása hír-közlésre Páris 1870. évi ostroma alkalmával.* A párisi ostrom alkal-mával hírszolgálatra a postagalambokat alkalmazták. Az üzenetek sokszorosítását fényképezéssel tették lehetővé. A közlemény leírja az akkori fényképezés technikai eljárását. — *Könyvszemle.* -ly ismer-teti Sarcey *Páris ostroma* cz. könyvének mostanában megjelent ma-gyar fordítását. Kiemeli az író élénk előadásmódját és elfogulatlan-ságát. — *Krónikás apróságok az 1870—71-iki német-francia hábo-rúból.* Egykorú anekdoták közlése.

Vasárnapi Ujság. 35. szám. *A szedáni csata.* Katonai szem-pontból teljes részletes leírása az 1870. szeptember 7-én vívott szedáni ütközetnek. — *A háború napjai.* Folytatólagos rovat.

36. sz. *Schöppflin Aladár: A német császár.* II. Vilmos tipikus kifejezője nemzetének. Röviden vázolja eddigi uralkodását; erős egyénisége nem kimélte az öreg Bismarckot sem s minden dolgát rendkívüli energiával végezte. Rendkívüli szervező ereje békében és háborúban olyan polczra emelte a német nemzetet, hogy a törté-lemben ma övé a hegemonia. — *A várak ostroma.* A várak építési rendszere mindig változik. Vauban idejében úgyszólván csak ki-éheztetéssel lehetett jelentékeny várakat bevenni. Napoleon kora a harcászatot minden nemében változást hozott be. Ma az új lövegek ismét a várostromlóknak adnak előnyt. — *A háború napjai.* Foly-tatólagos rovat.

37. sz. *A háború napjai.* Folytatólagos rovat.

38. sz. *A háború napjai.* Folytatólagos rovat.

39. sz. *König György: Páris ostroma 1870—71-ben.* Sarcey most lefordított munkája nyomán vázolja Páris ostromát s a francia nép akkor megnyilatkozó jellemző hangulatait. — *A háború napjai.* Folytatólagos rovat.

Tárcza.

Rákosnak hívták-e Magyarországon az országgyűlést?

Divéky Adorján a magyar hatásokat kutatva a lengyel multban, a Békefi-émlékkönyvben ezt írja a lengyel rokoszról: »A rokosz a nemesség fegyveres gyűlése érdekeinek megvédése céljából, szemben a királylyal, a felsőséggel. Honnan és mikor került e szó a lengyelbe? E szó magyar eredetű és a rákos szóból származik. Közismert dolog, hogy nálunk az országgyűléseket és a királyválasztásokat a XIII. évszázad végétől a XVI. évszázadig túlnyomólag a Rákos mezőn tartották. 1299-ben volt az első s 1540-ben az utolsó. Idők folytán — mivel állandóan a Rákoson gyülekeztek — a szó fogalma áttolódott magára a gyűlésre s később nem azt mondták: gyűlésre megyünk, hanem rákosra megyünk, rákost tartani, rákoson voltunk stb. Így mondják ezt sokszor a XVI. században. Mi sem bizonyítja ezt jobban, mint az, hogy az 1525. évi hatvani országgyűlést is rákosnak nevezik az egykorúak. »Der Rakosch ist gebesdt zwischen den zwayen Hattvanen In frayen feldt mit Schranken umb zogen. Und hat gehabt tzway tor auserhalb der Schranken...« (I. m. 141. l.)

Ez állítás nem minden részében új. Már Hüppe megemlíti, hogy a rokosz nevét »a magyar nemességnek Rákos választási mezején Pest mellett tartott gyűléseitől« származtatják.¹ Új azonban a fentiekben az, hogy míg Hüppe csak a rokosz nevet származtatja a magyar Rákos szóból, addig Divéky a rokosz intézményét magyar eredetűnek teszi meg és ezt az állítását arra alapítja, hogy nálunk az országgyűlést Rákosnak nevezték. Nézzük, így áll-e a dolog és csakugyan Rákosnak nevezték-e nálunk az országgyűlést?

Hogy pontosan vehessük a fentieket vizsgálat alá, mindekenelőtt azt kell megállapítanunk, mely időpont volt az, a melytől kezdve a lengyel rokosz mint név és intézmény

¹ Hüppe, A lengyel alkotmány története 213. l.

előfordúl, s viszont mely idő az, a mikor nálunk az országgyűléseket Rákosnak hívták. Az előbbire nézve egészen világos a felelet: a legrégebbi olyan alakulás, a mit a lengyelek rokosznak neveznek, 1537-ből való, de a rokoszok igazi kora csak a XVI. század második felében kezdődik, virágzásuk pedig csak a XVIII. századra esik. A második kérdésre nézve is világos Divéky álláspontja: Rákosnak nálunk a Jagellók korában hívták az országgyűlést, a mikor is »a két ország között való sűrű kapcsolatok folytán természetes, hogy a lengyelek tudomást szereztek a Rákoson tartott országgyűlésekről«, (141. l.)

Nézzük most már, mik azok a közvetett és közvetlen bizonyítékok, a melyek a fent említett átvétel lehetőségét igazolják s megállhat-e az, a mit Divéky mint újat mond, hogy t. i. nálunk Rákosnak nevezték az országgyűlést s ennek következtében a lengyel rokosz magyar eredetű.

Egyik közvetett bizonyítéka Divékynek egy XVII. századi lengyel kéziratnak a rokoszról adott következő meghatározása: »rokosz . . . in qua armati in comparum amplitudine de summa rerum sine rege, sine senatu statuunt«. A Jagelló-korabeli országgyűlések között keres tehát példát arra, hogy a dieta sine rege és sine senatu tanácskozott. Ilyen országgyűlések szerinte először: az 1505-i, a mely »sine rege« folyt le s éle egyenesen Ulászló ellen irányult, másodsor: az 1525. évi hatvani országgyűlés, a melyen viszont »sine senatu« tanácskoztak, a miből azt következteti, hogy »főleg ez országgyűlések szolgálhattak alapúl a »rokosz« szó fogalmának kifejeződéséhez«. A hasonlat azonban meglehetősen sántít, mert természetesen nem két országgyűlésnek együttvéve, hanem egy és ugyanazon országgyűlésnek kellene ugyanazon tulajdonságokkal bírnia, mint a rokosznak, hogy a magyar országgyűlést és a lengyel rokoszt azonosaknak jelenthessük ki. De azonkívül van itt egy kis félreértés is. A rokosz nem országgyűlés, hanem egy olyan nemesi fegyveres confoederatio, a melyhez a király nem csatlakozik,¹ az említett két országgyűlés pedig nem a nemesség egy részének a király ellenére való confoederatiója, hanem olyan országgyűlések, a melyeknek határozataihoz a király egyaránt hozzájárult. Így tehát ezek egyikében sincsen meg a rokosznak az a jellemvonása, hogy a király nem csatlakozik hozzája s így nem is szolgálhat bizonyítékul arra nézve, hogy a magyar országgyűlés és a lengyel rokosz azonosak volnának.

¹ Hüppe, A lengyel alkotmány története 213.

Még az is kétségtelen, hogy ezen országgyűlések külön-külön se járultak hozzá a »rokosz szó fogalmának kifejezéséhez«, mert a lengyel diplomáciai emlékekben éppen ezekről az országgyűlésekről nincsen jelentés, holott más a rokosz-féle jelenséghez még ily távolról sem hasonlóról bőségesen van, a mi azt mutatja, hogy ezek az országgyűlések nem voltak oly ismerősek a lengyelek előtt, mint Divéky állítja s így semmi tekintetben nem szolgálhattak min-tácul.

A másik közvetett bizonyíték arra nézve, hogy a Rákos szó országgyűlést jelent az, hogy »nálunk az országgyűléseket és a királyválasztásokat a XIII. évszázad végétől a XVI. évszázadig túlnyomólag a Rákos mezőn tartották«. A következő mondata Divékynak kissé zavarba hoz bennünket, mert ez meg azt mondja, hogy később »állandóan a Rákoson gyülekeztek« s azért nevezték az országgyűlést Rákosnak. Fel kell tételeznünk, hogy noha ez a megjegyzés már azután fordul elő, mikor kijelentette, hogy 1540-ben tartották az utolsó országgyűlést Rákoson, mégse jelent 1540 után következő időszakot, mert ezután már tényleg nem volt a Rákos az országgyűlés színhelye.

De lássuk, tényleg a Rákoson voltak-e 1300-tól 1540-ig az országgyűlések és a királyválasztás? Végezzünk először a királyválasztásokkal. Venczelt Budán választották királylyá (Millenniumi Történet III. köt. 10. l.), Ottó Venczellet egyezett meg a korona iránt és róla csak azt tudjuk, hogy Székesfehérvárott koronázták (u. o.), de választása felől nem tudunk. Károlyt Pesten választották (u. o. 39–40.), Zsigmondot Székesfehérvárott (u. o. 397.), Albertet Pozsonyban (u. o. 611.), Ulászlót Krakkóban (u. o. IV. köt. 15. l.), Mátyást Pesten (de nem a Rákoson) és Budán (u. o. 78.), II. Ulászlót Budán és Pesten (de nem a Rákoson Bonfini 1744. kiadás 520. l.), Szapolyai Jánost Székesfehérvárott (Mill. Tört. V. 28.), Ferdinándot Pozsonyban (u. o. 34.), János Zsigmondot a Rákoson (Magyar országgyűlési emlékek II. 280.). A Rákos mezeje tényleg tehát csak akkor szerepel először nálunk minden más hely nélkül királyválasztási helynek, a mikor Lengyelországban már előfordul a rokosz szó. Hogy a Rákos mezeje még a vegyesházi királyok korának a végén is mennyire nem volt állandó királyválasztási hely, annak bizonyossága az 1490-i királyválasztásra szóló meghívó, a mely a királyválasztásra kijelölt helyről ezt mondja: a Rákos mezeje, vagy a hol akkor a főpapoknak, főuraknak és egyéb országalakosoknak tetszeni

fog.¹ A miből pedig most már az következik, hogy ha a királyválasztást se állandóan, se túlnyomóan nem tarthaták a Rákos mezején, sőt még azt se kívánták meg, hogy az akkor ott legyen, a mikor a meghívóban ezt a helyet jelölik meg, akkor a királyválasztó országgyűlést nem nevezhették Rákosnak.

Nézzük ezek után azt, vajjon a sűrű kapcsolatok idején, a Jagellók korában »állandóan a Rákoson gyülekeztek-e« országgyűlésre? Hogy ne kellessék 36 év összes országgyűléseit felsorolni, csak azokat veszem sorra, a mikor 1490 és 1526 közt nem volt az országgyűlés színhelye a Rákos mezeje. Az 1492-iki országgyűlés Budán volt (Kovachich, Vestigia 415.), az 1494-iki Kassán (M. N. Múzeum, Kapy-levéltár), az 1495-iki Budán (Országos levéltár D. L. 34.247.), az 1496-iki Budán (Marino Sanuto, I. Diarii I. 199.), az 1500. szept. havi Bácsott (Marino Sanuto, III. 985., 1159., 1178.), az 1501. szept. havi Tolnán (Kovachich, Supplementum II. 301.), az 1502-iki Budán (Suppl. II. 303.), az 1506-iki Székesfehérvárott (Marino Sanuto, III. 343., 347. 370.), az 1507-iki Budán (M. N. Múzeum Törzsanyag), az 1508-iki Budán (Suppl. II. 344.), az 1510. márczius havi Esztergomban (Marino Sanuto X. 135., Suppl. II. 351.), az 1510. június havi Tatán (Marino Sanuto X. 537., 758.), az 1512-iki Budán (a M. T. Akadémia történelmi bizottságának oklevél-másolatai), az 1513. szept. havi Budán (Orsz. ltár D. L. 22.461.), az 1514. okt. havi Budán (Bél, Apparatus 282), az 1516., 1517., 1521., 1522., 1523. (két országgyűlés), 1524-iki országgyűlések Budán, az 1518. júl. havi Tolnán, a szept. havi Bácsott, az 1525. júl. havi Hatvanban,² szóval 36 év alatt 24 országgyűlést nem tartottak a Rákos mezején. Ilyen körülmények között pedig nemcsak az az állítás nem állhat meg, hogy »állandóan a Rákoson gyülekeztek«, hanem a belőle vont következtetés se, mert ha az országgyűlések nagyobb többségét nem tartották a Rákoson, semmi ok nem volt arra, hogy épen erről a helyről nevezzék el az országgyűlést; hiszen Budán is több országgyűlés volt 1490 és 1526 közt, mint a Rákos mezején.

A közvetett bizonyítékok tehát nem állanak meg, de ez még nem dönti el végérvényesen a kérdést, mert lehetnek

¹ In dietam generalem ... in campo Pesthiensi, vulgariter Rakws apellato, vel ubi tunc dominis praelatis et baronibus ceterisque regnicolis visum fuerit.

² L. szerző művét: A magyar országgyűlések II. Lajos korában.

közvetlen bizonyítékok is. Sajnos, ilyen bizonyíték nincs Divéky értekezésében, mert ő az ilyen kifejezések, mint : rákost tartani stb. közvetlen előfordulási helyét nem nevezi meg. Ez a közvetlen bizonyíték pedig szerintem csakis egykorú író műve, vagy egykorú oklevél lehet, a melyben expressis verbis Rákosnak nevezik az országgyűlést. Sőt még erre nézve is kellene egy megszorítást tennünk, azt t. i., hogy közvetlen bizonyítéknak csakis magyar író szövege, vagy a magyar királyi cancelláriában kiállított oklevél szolgálhat, mert külföldi író tudósítása, a ki nem ismeri a magyar nyelvet, nem döntő arra nézve, hogy hívták nálunk az országgyűlést.

Mivel pedig ez a közvetlen bizonyítás hiányzik az értekezésből, magam állítom össze a legjellegzetesebb helyeket, a hol az országgyűlés nevééről van szó. Okleveleink az országgyűlést a mohácsi vész előtt következetesen *dietának*, *generalis dietának*, *congregatio generalisnak* nevezik. Hogy Rákosnak nem nevezték, arra nézve döntő bizonyosságul szolgál az, hogy az országgyűlés fenti elnevezései és a Rákos szó ugyanegy oklevélben egymásután fordulnak elő a nélkül, hogy azonosítva lennének pl. 1490-ben : *dieta generalis in campo Pesthiensi vulgariter Rakws appellato*,¹ 1515-ben : *sub dieta generali universorum regnicolarum de regio edicto in campo Rakos . . . celebrata*,² 1519-ben : *dietia sive congregatione generali universorum regnicolarum . . . in kampo (sic!) Rakos*.³ Mindezek az idézetek a napnál világosabban mutatják, hogy a Rákos helynév és egyáltalán nem jelent országgyűlést.

Mivel azonban a Jagellók alatt tényleg volt több országgyűlés is a Rákoson, e helynévnek előfordulása esetleg megtévesztette volna az idegent s az nevezte volna Rákosnak az országgyűlést. De erre sincs adatunk, mert a Divéky által is idézett s a hatvani országgyűlésről szóló német napló egyenesen azt mutatja, hogy az országgyűlést nem nevezték Rákosnak, hanem a Rákos helynév volt. Ezt mutatja a Divéky által citált hely is, a melyhez hozzá lehet tenni még azt is, hogy a naplónak a Rákosra vonatkozó szavait nem is lehet félremagyarázni, mert az *Landschaftnak* nevezi az országgyűlést, mikor nem a helyet akarja jelölni, a hol

¹ Kovachich. Vestigia 407.

² Herczeg Festetics-Itár Keszthelyen.

³ U. o. Ezt a példát szándékosan citáltam, mert a ki campót K-val írja, az alighanem jól tudott magyarul s nem írta volna a Rákost campusnak, ha az országgyűlést jelent.

a gyűlés van.¹ Az olasz kútfők se nevezik az országgyűlést Rákosnak, a lengyelek se, sőt épen János Albertnek egy oklevele kezdődik így : Nos Johannes Albertus . . . in campo Rákos generaliter et legitime rex electus et proclamatus,² a mi világosan mutatja azt, hogy a lengyelek tudták, hogy a Rákos egy helynek, de nem az országgyűlésnek a neve. Tehát a közvetlen bizonyítékok ugyanazt igazolják, a mit a közvetettek : Magyarországon az országgyűlést nem nevezték Rákosnak.

Nem lehet tehát kimutatni, hogy Magyarországon Rákosnak nevezték volna az országgyűlést és így a Rákos szó mint az országgyűlés neve, nem is mehetett át a magyarból a lengyelbe.³ Nagyon valószínűnek kell azonban tartanunk azt, hogy a szó maga a Habsburgok kancelláriájában való használata következtében, tehát a németek közvetítésével jutott el a lengyelbe, a mint hogy 1515-től kezdve igen élénk az összeköttetés Miksa és Zsigmond között épen a hazánkra vonatkozó 1515-iki megállapodások miatt. Miksa környezetének irataiból pedig tudjuk példáját idézni olyan esetnek, a mikor a Rákos szót az országgyűléssel azonosítják; még pedig Rákos szó az ő írásaikban először olyan országgyűlést jelent, a melynek színhelye tényleg a Rákos mezeje volt és ez maga is világosan mutatja nekünk, hogy a szó ilyen értelemben való használásának okozója egy igen egyszerű félreértés. Legelőször egy 1505. évben kelt levélben⁴ találom a Rákos szót ilyen értelemben és pedig egy olyan levélben használják, a melyikben Miksa megbízottjai tudósítják a császárt az 1505. október 13-iki rákosi végzésről. A század közepén többször előfordul a Rákos szó az országgyűlést jelentve, a Ferdinánd kancelláriájában megforduló

¹ Pl. Darauf Antwort die Orsag oder die Landschaft (Kovachich. Suppl. III. 7. ; darnach schickt die Landschaft zu K. M. (u. o. 9. l.) ; darnach redet die Landtschaft. das man dem Kunig Seine gueter wider geb (u. o. 13. l.).

² Dogiel, Codex dipl. regni Poloniae. I. 79.

³ 1490-ben még így ír János Albert : »Nos Johannes Albertus . . . in campo Rákos generaliter et legitime rex electus et proclamatus. Dogiel, Codex dipl. regni Poloniae I. 79. a lengyelek tehát ekkor még pontosan tudták, hogy a Rákos nem az országgyűlés neve.

⁴ 1505. nov. 15-iki levél : »Rakusch tunc dissoluto.« Házi, udvari és állami levéltár. Maximiliana. Hasonlóképp magát a Rákos mezejét jelentve Pempflinger Istvánnak 1527. márcz. 16-án Ferdinándhoz intézett levelében : »Man schickt auf sein begern (Szapolyairól van szó) aus jeder Spannschaft etlich person auf den Rakusch gen ofn.« Magyar országgyűlési emlékek. I. 99.

írásokban,⁵ de ugyanakkor a magyarországi németek Landtagnak nevezik az országgyűlést.⁶ Ezért tartom igen valószínűnek, hogy annak eredetét, mint jutott a Rákos szó a lengyelbe, nem a magyar-lengyel, hanem a lengyel-német érintkezések okmányaiban kell keresnünk. **Szabó Dezső.**

Halottaink a harctéren.

A modern állam szervezettsége legyőzte a régi mondást: inter arma silent musae. De ha a nemzetek culturalis tevékenysége nem is szűnt meg, ha a tudományos és az irodalmi munka tovább is foly a világháború irtó küzdelmei közben, életműködésünk mégis eltolódott a háború irányában. Mindnyájan lélegzetviasszafojtva lessük és figyeljük a harctér nagy eseményeit és szeretettel kísérjük rajta végig különösen azokat, a kik a mi sorainkból, a tollat letéve, kardot ragadtak a haza védelmére. Fájó érzélemmel kísérünk sírjába minden egyes embert, a ki a küzdelemben a sikerért életét áldozta, kettős fájdalommal mindazokat, a kiknek hősi porhüvelyével együtt tudományos remények is szálltak sírba. Nem mulaszthatjuk el, hogy velük szemben kegyeletünknek e helyen kifejezést ne adjunk. Ez alkalommal két vérbeli katonával szemben rójuk le e kötelességet, a kiknek halála elsősorban a magyar hadtörténeti tudományt sujtja.

Sárói Szabó Lajos (1870—1914) m. kir. honvédalezredes, a M. Tud. Akadémia hadtörténeti bizottságának segédtagja a Galicziában, Lacynál vívott harczban esett el. Munkássága azóta terelődött irodalmi térre, hogy a m. kir. honvédelmi ministerium 11-ik osztályába került s ott többek közt a katonai irodalom fejlesztésének ügyeivel foglalkozott. Irodalmi munkáinak nagy része specialisan katonai vagy a katonai nevelésre vonatkozik, de írt egy hadtörténelmi tanulmányt is Hadik altábornagy berlini portyázásáról, a mely a Hadtörténelmi Közlemények 1910. évfolyamában jelent meg. 1910-ben a ministeriumból visszatért a csapathoz és alezredesi rangját közvetlenül a háborút megelőzőleg kapta.

Nosziczi Thurzó Kálmán (1876—1914) m. kir. honvédszázados október 13-án esett el a choholniczei ütközetben. 1911-ben a honvédelmi minister a budapesti kir. magy. tudományegyetem bölcsészeti facultására vezényelte a történelmi szak tanulmányozására s a háború kitörése előtt már tervbe

⁵ Pl. 1550. jan. 3. Auf den Rakhusch Zu Tirnau. U. o. II. 267.

⁶ Körmöczi követek jelentése 1567. jun. 4. Es werde niemals ein schlechter Landtag in Hungern gewesen sein, als dieser. U. o. V. 79.

volt véve, hogy tanulmányai alapján az országos levéltárba vezényeltetik, hogy a hadtörténelmi anyagot számba vegye. A Hadtörténelmi Közleményeknek buzgó munkatársa volt (v. ö. Irott hadtörténelmi emlékek gyűjtése, Vitézvári Simonyi báró königswardi bravurja, A Mária Terézia-rend vitézeinek sírjai, A 19. sz. cs. és kir. Ferencz Ferdinánd gyalogezred a lipcsei csatában cz. közleményeit), most megjelent utolsó számukban látott napvilágot »Gróf Széchenyi István szerepe a lipcsei csatában« cz. kitűnő dolgozata. Az igazi irodalmi babér azonban már csak sírjában éri. Megírta Nádasdy Ferencz altábornagy életét, a mivel elnyerte a honvédelmi minister 500 K-ás pályadíját. Ez az eredmény csak halála után tűnt ki, a mikor a hadtörténelmi bizottság a jelíges levelet fölbontotta.

Legyen áldott hősi emlékük !

Hivatalos értesítő.

A Magyar Történelmi Társulat 1914 október hó 15-én d. u. 5 órakor tartott r. vál. ülésének jegyzőkönyve.

Jelen vannak : Dr. Csánki Dezső ügyv. alelnök, dr. Áldásy Antal, dr. Ballagi Aladár, dr. Domanovszky Sándor, dr. Gombos Albin, dr. Illés József, dr. Komáromy András, dr. Lukács József, dr. Reiszig Ede, dr. Ortway Tivadar, dr. Váczy János vál. tagok.

Az elnöklő ügyvezető alelnök az ülést megnyitva, minthogy a főtítkár és a titkár a harcztéren vannak, a jegyzőkönyv vezetésére dr. Domanovszky Sándor, a jegyzőkönyv hitelesítésére dr. Áldásy Antal és dr. Gombos Albin vál. tagokat kéri föl, és elnöki megnyitó szavaiban utal az utolsó választmányi ülés óta bekövetkezett világtörténelmi eseményekre, a küzdelemre, mely nemzetünkre a lét és nemlét kérdése, a melyben azonban Istenbe és ügyünk igazságába vetett bizalommal várjuk fegyvereink végleges győzelmét.

32. Elnök jelenti, hogy a mai ülésre a rendkívüli viszonyok miatt felolvasás nem tüzetett ki, de szükséges, hogy a választmány tájékozódjék a Társulat helyzetéről és több pontban határozatot is hozzon. — Helyeslőleg tudomásul vették.

33. A főtítkár és a titkár a harcztéren lévén, teendőiket az ügyvezető alelnök és a szerkesztő látják el. A harcztéren küzdők tiszteletdíját az ügyvezető alelnök rendesen utalványozta.

A választmány úgy határoz, hogy a helyettesítés módja tartassék fenn és a hadbavonult tisztviselők illetményei továbbra is utalványoztassanak. A mennyiben pedig a főtítkár lemondása *debreczeni* egyetemi tanárrá kinevezése következtében beérkeznék, a főtítkár-választás lehetőleg mielőbb megejtendő.

34. Jegyző bejelenti a tagajánlásokat. Alapító tagokul ajánlatnak : Schoeller Pál lovag, az osztr. urakháza tagja, gróf Erdődy Rudolf, gróf Csáky Károly Emánuel v. b. t. t., püspök, gróf Nákó Sándorné szül. br. Lipthay Eszter, Cs. kir. Theresianum. Mindannyit ajánlja : Thallóczy Lajos elnök. — Megválasztatnak.

35. Jegyző bemutatja az 1914. évi május hó 1-től okt. 12-ig terjedő időről szóló pénztári kimutatást, mely szerint összes bevétel a postatakarékpénztárban : 16.503 korona 22 fillér ; összes kiadás a postatakarékpénztárban : 14.920 korona 93 fillér ; pénzmaradvány a postatakarékpénztárban okt. 12-én : 1582 korona 29 fillér ; a P. H. E. T. E.-nél tiszta követelésünk okt. 12-én : 19.362 korona 54 fillér ; összesen rendelkezésünkre állott okt. 12-én : 20.944 korona 83 fillér.

Ebben az összegben bennfoglaltatik a legutóbbi értékpapírvásárlásnál fennmaradt 38 korona 88 fillér alapítvány, a kimutatott 2800 korona alapítványból 2200 korona, a kisbirtokosok földhitelintézetének egy kisorsolt kötvényeért 200 korona, összesen 2438 korona 88 fillér.

A választmány a kimutatást tudomásul veszi és fölhatalmazza az elnökséget, hogy a tőkésítendő 2438 korona 88 fillér összeget alkalmas időben tőkésítse.

36. Elnök tájékoztatja a választmányt, hogy a háború óta a tagdíjbefizetések megcsappantak, hogy ebből kifolyólag a költségvetés némely tételeivel szemben milyen hiányra kell számítani, hogy általában milyenek a Társulat pénzügyi kilátásai és hogy a Századok terjedelme ennek folytán megfelelően máris redukáltatott.

A választmány a tájékoztatást tudomásul veszi, hozzájárul a Századok terjedelmének redukálásához, a Történeti Eletrajzokra azonban azt határozza, hogy rendes terjedelmükben jelenjenek meg. A jövedelemcsökkenés ellensúlyozására a tagdíjakkal hátralékos tagokhoz felszólítás intézendő.

37. A főtítkárt távolléte miatt szükségessé válik az utalványozásoknál az ő helyettesítése.

A választmány azt határozza, hogy az elnöki utalványozást ideiglenesen a főtítkár helyett dr. Domanovszky Sándor, a Századok szerkesztője ellenjegyezze. E határozatról a postatakarékpénztár és a P. H. E. T. E. értesítendő.

38. Elnök jelenti, hogy a háború miatt a Trencsén megyében tervezett kirándulás az illetékes tényezők egyetértő megegyezésével elhalasztatott. — Tudomásul szolgál.

39. Az al mádi Vég helyi-emlék leleplezésén a Társulat nevében Márki Sándor vál. tag mondott beszédet. — A választmány ezért köszönetet mond.

40. Elnök bemutatja azt a felhívást, a melyet a behívott katonák visszaradott családtagjainak segélyezésére fordítandó alap vezetősége intézett Társulatunkhoz. Minthogy a Társulat mai gazdasági viszonyai miatt nagyobb összeggel nem járulhat az adakozáshoz — a választmány úgy határoz, hogy mint erkölcsi testület nem vesz részt az adakozásban.

41. A decemberi vál. ülést illetőleg — a választmány elhatározza, hogy az ülés napirendjére felolvasást is tűz ki, esetleg actualis tárggyal.

42. Dr. Ballagi Aladár vál. tag. indítványára — a választmány elhatározza, hogy a Századok tartalomjegyzékét ezentúl csak magyar nyelven adja.

Több tárgy nem lévén, elnök az ülést berekeszti.

Kelt mint fent.

Dr. Csánki Dezső, ügyv. alelnök. *Dr. Domanovszky Sándor*, jegyző.

Hitelesítjük : *dr. Áldásy Antal*, *dr. Gombos Albin*.

A MAGYAR TÖRTÉNETI IRODALOM 1913-BAN

ÖSSZEÁLLÍTOTTA

HELLEBRANT ÁRPÁD

MELLÉKLET A »SZÁZADOK« 1914. ÉVI FOLYAMÁHOZ

BUDAPEST

AZ ATHENAEUM IRODALMI ÉS NYOMDAI R.-T. NYOMÁSA

1914

A Magyar Történelmi Társulat mult évi határozatának teszek eleget, midőn az 1913. évi történelmi irodalom repertoriumát adom másod ízben. Törekvésem volt lehetőleg mindent összegyűjteni, bár ez a dolog természeténél fogva sohasem lehetséges. De így is a mult évihez képest 500-zal több szám gyűlt össze, a mi élénk bizonyysága annak, hogy a történelmi irodalom terén nagy a munkálkodás. Az anyag beosztásában épen megnövekedése miatt bizonyos változtatásokra volt szükség. Ez főkép a világtörténelmi anyag beosztására vonatkozik. A csoportokon belül úgy rendeztem az anyagot, hogy az egy tárgyra vagy személyre vonatkozó irodalmat összegyűjtve, egy jelszó alá foglaltam, a mi a történészeknek, azt hiszem, nagy könnyűséget okoz munkálkodásuknál. A magyar történelmi anyagnál a Társulat vezetőségének kívánságára megszűnt a diplomatariumok és egyes oklevelek külön csoportja s az illető munkák a tárgy szerint a megfelelő helyen találhatók. A könnyebb áttekintés kedvéért pedig a hirlapi cikkeket és a könyvismeretéseket kisebb betűtípussal szedtettem.

I. Világtörténet.

1. Történetírás és történetelmélet.
2. Segédtudományok.
3. Összefoglaló munkák.
4. Őskor.
5. Keleti népek ókori története.
6. Görög történet.
7. Római történet.
8. Népvándorlás kora.
9. A középkor és újkor története országok szerint rendezve.
10. Egyháztörténet.
11. Művelődéstörténet.
12. Életrajzok.

II. Magyar történet.

1. Történetírás.
2. Történet általában (politika, nemzetgazdaság mellőzésével).

3. Részletes történet 1301-ig.
4. 1301—1526.
5. 1527—1711.
6. 1712—1849.
7. 1850-től napjainkig.
8. Művelődéstörténet.
9. Egyháztörténet.
10. Hadtörténet.
11. Megyék, városok, stb.
12. Genealogia. Családtörténet,
13. Régészet.
14. Éremtan.
15. Diplomatika, címertan, pecséttan, kortan.

Rövidítések magyarázata. Helykímélés szempontjából a lapok és folyóiratok címeit rövidítve adjuk. A törekvés mégis az volt, hogy a rövidítések közérthetők legyenek; M. = magyar, Sz. = Szemle, Ért. = értesítő, Füz. = füzetek stb.; Tört. Sz., Bp. Sz., M. Figy. stb. tehát nem szorulnak magyarázatra. Mégis ide igtatjuk a következő rövidítéseket:

Adal. Z. V. T. = Adalékok Zemplén vm. történetéhez.

Alkot. = Alkotmány.

Az Ujs. = Az Ujság.

B. H. = Budapesti Hirlap.

E. Ph. K. = Egyetemes Philologiai Közlöny.

Gen. Füz. = Genealogiai Füzetek.

Kereszt. Magv. = Keresztény Magvető.

Közl. Sz. vm. m. = Közlemények Szepes vm. multjából.

Letopis = Letopis Srpske Matice.

M—g. = Magyarország.

M. H. = Magyar Hirlap.

P. H. = Pesti Hirlap.

P. N. = Pesti Napló.

Tört. Közl. A. T. vm. m. = Történeti Közlemények Abauj-Torna vm. és Kassa multjából.

Vjesnik = Vjesnik kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinskoga zemaljskoga arkiva.

I. Világtörténet.

1. Történetírás és történetelmélet.

1. *Áldásy Antal*. Thomas Hodgkin. 1831—1943. Tört. Sz. 479. l.
2. *Angyal Dávid*. Jelentés a londoni történeti congressusról. Akad. Ért. 505—515. l. és Tört. Sz. 464—475. l.
3. *Bajkó Viktor*. A politikai történetírás jelentősége és vitás kérdései. Zilahy Wesselényi-kollég. 1912/13. értes. 15—23. l.
4. *Barbul Jenő*. Fejezetek a román irodalomtörténetből és a román történetírás. 1912. — Ism. Gagyí Jenő. Irod.-tört. 385—388. l. és Századok 37—39. l.
5. *Darkó Jenő*. Bizáncz utolsó történetírói Bp. Sz. 155. köt. 423—435. l. — Németül Ung. Rundschau. 384—396. l.
6. *Dékány István dr.* Történelmi kútfőtanulmányozás és jelentősége. Erzsébetvárosi áll. főgim. 1912/13. értes. 3—19. l.
7. *Dékány István*. Értékelés a történelemben. M. Paed. 284—287. l.
8. *Dékány István dr.* A művelődéstörténelem problémájához. Századok 81—93. 161—176. l.
9. *Elek Artur*. Arturo Graf. 1848—1913. — Tört. Sz. 636—638. l.
10. *Fazekas Sándor és Székely Artur*. Történelmi materializmus. — Ism. Hornyánszky Gyula. M. Figy. I. 313—315. l.
11. *Fueter, Ed.* Geschichte der neueren Historiographie. 1911. — Ism. Gárdonyi Albert. Tört. Sz. 605—613. l.
12. *Hegedüs, Coloman*. L'histoire populaire. Revue de Hongrie XI. 60—66. l.
13. *Horváth István*. Ammianus Marcellinus forrásai... különös tekintettel a hunnokra. — Ism. Századok 307. l.
14. *Huntington, E.* Changes of Climate and history. 1913. — Ism. Husz. Száz. 28. köt. 158. l.
15. *Jankulov Borisláv*. A faj jelentősége a történelemben. M. Társ. tud. Sz. 577—611. l.
16. *Járai István*. A történelmi materializmus mai érvénye és történettudományi értéke. Nagyenyedi Bethlen-kollég. 1912—13. értes. 71—84. l.
17. *Kelecsényi János dr.* Herder és Kant történetbölcselete. Budapesti IV. ker. felső leányiskola 1912/13. értes. 3—22. l.
18. *Kémenes Antal*. A történelmi materializmus világállamának nehézségei. M. Társ. tud. Sz. 540—549. l.
19. *Kepes Ernő*. Lamprecht történetfilozófiája. Új Élet 292—302.

- 442—459., 556—575. l. l. (Külön is »Az Új Élet könyvtára.«
2. sz. Budapest, 1913. Rózsavölgyi 8-r. 50 l.) 1 K 50 f.
20. Kornis Gyula dr. Dilthey történetelmélete. Budapest, 1913.
Kókai L. (8-r. 47 l.) 2 K.
21. Kropf Lajos. Andrew Lang. Tört. Sz. 157—160. l.
22. Lechner Tibor. Korszellem és történettudomány. Budapest,
1913. Németh J. (8-r. 58 l.) 1 K.
23. Mahler Ede. A leideni nemzetközi vallástörténeti congressus.
Tört. Sz. 317—319. l.
24. Makkai Ernő. A történelem megértése. Történetbölcseleti
tanulmány. Besztercebánya, 1913. Hungária ny. (8-r. 30 l.)
25. Marczali Henrik. A londoni nemzetközi történeti congressusról.
Századok 627—634. l.
26. Márki Sándor dr. Új könyvek a középkorról. M. Kultura 400—
405. l.
27. Meller, Dr. Eugen. Zum 13. Kongresse deutscher Historiker in
Wien. Siebenb. Deutsch. Tagblatt 12071. 12074. sz.
28. Merwin, Dr. Bertold. Franz Smolka. P. Lloyd 289. reg. sz.
29. Molden Ernő. A XIII. német történetírói congressus Bécsben.
Tört. Sz. 638—640. l.
30. Révész Imre. A tudományos történetírás. I. főrés. Elvi
prolegomena és történeti áttekintés. Kolozsvár, 1913. (8-r.
VII, 148 l.) Ism. Sz. M., Prot. Sz. 458—460. l. — V. A.,
Kereszt. Magv. 357—359. l.
31. Ströle, A. Th. Carlyle's Anschauung vom Fortschritt in der
Geschichte. 1909. — Ism. Szentpétery Imre. Tört. Sz. 442—445. l.
32. Történeti Szemle I. köt. — Ism. Kovács Lajos. Ung. Rundschau
691—695. l.
33. Wertheimer Ede. Thureau Dangin. 1837—1913. Tört. Sz. 477—
479. l.

2. Segédtudományok.

V. ö. 87.

34. Bresslau, H. Handbuch der Urkundenlehre stb. I. 1912. — Ism.
Szentpétery Imre. Tört. Sz. 109—113. l.
35. Erben, W., Schnitz-Kallenberg, L. u. Redlich, O. Urkundenlehre.
III. Teil. 1911. — Ism. Eckhart Ferencz. Turul 36. l.
36. Forst-Battaglia Otto. Genealogie. I. Leipzig. 1913. — Ism. Holub
József. Turul 188—191. l.
37. Hofmeister, Dr. A. u. Stübe, Dr. R. Quellenkunde zur Welt-
geschichte. Bearb. v. Dr. P. Herre. 1910. — Ism. Domanovszky
Sándor. Tört. Sz. 288—291. l.
38. Hope, W. H. St. John. Heraldry for Craftsmen and Designers.
London. 1913. — Ism. Ghyczy Pál. Turul 191. l.
39. Kretschmer, H. A. v. Anleitung zur Darstellung von Wappen.
1913. — Ism. Ghyczy Pál. Turul 192. l.
40. Radics (Cseh) Vendel. Német levéltári szaklapokról. Levélt. Lapja
47. l.
41. Ollinger Béla. A Habsburg-Lothringeni uralkodóház család-
fája. Debreczen, Csillag A. 1 K 50 f. — Német szöveggel
is megjelent. 1 K 50 f.

42. *Ruvilla, A.* Katholischer Glaube, Geschichtswissenschaft u. Geschichtsunterricht. — *Ism. dr. Baranyi György. M. Középisk. 176—179. l.*

3. Összefoglaló munkák.

43. *Eichmann, E.* Kirchenbann u. Königswahlrecht mit Sachsen-spiegel. 1910. — *Ism. Áldásy Antal. Tört. Sz. 448. l.*
 44. *Európai élet a XVII. században.* (Max Boehm újabb könyve.) B. H. 304. sz.
 45. *Freisingi Ottó Krónikája* (Ottonis Episcopi Freisingensis Chronicon). Fordították dr. Gombos F. Albin, Irsik József és dr. Vajda György. Bevezetéssel és magyarázó jegyzetekkel ellátta dr. Gombos F. Albin. (Középkori krónikások. 12—14.) Budapest, 1913. Athenaeum. (8-r. 500 l.) 14 K.
 46. *Horváth Jenő dr.* A legújabb kor politikai története. Joghallgatók részére. Budapest, 1913. Kilián. (8-r. 8, 80 l.) 2 K.
 47. *Kassowitz T. Brunó.* Szellemi áramlatok a XVI. század derekán. 1912. — *Ism. Századok 388. l.*
 48. *Középkori krónikások. 12—14.* Budapest, 1912. — *Ism. Keller Imre. Tanáregyl. Közl. 46. évf. 852—854. l.*
 49. *Nemes Vidor.* A pápaság világhuralmi eszméi. Kassa, 1913. Szt. Erzsébet-ny. (8-r. 76, 1 l.)
 50. *Márk Ferencz dr.* Savonarola államtudományi elmélete. Prot. Sz. 415—424. l.
 51. *Osváth Ödön.* Az oligarchia és jobbagyság első küzdelmeinek okai. Debreczeni ref. főgimn. 1912/13 értes. 19—30. l.
 52. *Pater Walter.* A renaissance. Ford. Sebestyén Károly. Budapest, 1913. Révai. (8-r. 326 l.) 1 K 90 f. — *Ism. krn. Századok. 698. l. — Uránia 315. l. E. Ph. K. 293. l.*
 53. *Salburg, Edith gr.* Dinasten und Stände. — *Ism. ő. B. H. 24. sz.*
 54. *sg.* A közép- és újabbkori görög oklevelek tára. Századok 699. l.
 55. *Szemere Samu.* A renaissance culturája. Tört. Sz. 215—252. l.
 56. *Tömörkény Dezső.* A renaissance. (Irodalmi és művelődéstörténelmi tanulmány.) Nemz. Kultura III. 303—310. 393—400. 427—431. l.

4. Őskor.

57. *Classen, D. K.* Die Völker Europas zur jüngeren Steinzeit. 1912. — *Ism. Bella Lajos. Arch. Ért. 265—268. l.*

5. Keleti népek ókori története.

58. *Varga Zsigmond dr.* Írás- és nyelvtörténeti adalékok az ókori keleti népek művelődéstörténetéhez. Kolozsvár, 1913. Stief-ny. (4-r. 197 l.) 5 kor. — *Ism. S. Erd. Múz. 223—225. l.*
ASSYRIA. 59. *Kmoskó Mihály dr.* Assyria újabb uralkodóinak assyri föliratai. Hittud. folyóirat 1—24. l.

- BABYLONIA.** 60. *Győrfi István.* Babylon befolyása a héberek
ős-vallására. Kereszt. Magv. 284—302. l.
- EGYIPTOM.** 61. *Mahler Ede.* Vallástörténeti tanulmány az ókori
egyiptomiakról. (Kivonat.) Akad. Értes. 611—617. l.
- KINA.** 62. *Reményi Antal.* A legrégibb Kina. Tört. Sz. 1—30. l.
- ZSIDÓK.** 63. *Guttman Mihály dr.* Idegen népek és kultúrák
a Talmudban. Izr. Magy. Irod. Társ. Évkönyve. 259—276. l.

6. Görög történelem.

64. *Heinlein István.* Görög történeti problémák. Tört. Sz. 31—58.,
161—197. l.
65. *Heinlein István.* Ionia gazdasági hanyatlása és az Ion lázadás.
Tört. Sz. 481—493. l.
66. *Heinlein, Stefan.* Die Anfänge des Freiheitskampfes der
Griechen gegen die Perser. Ung. Rundschau 437—454. l.
67. *Lampros, Sp. P.* *Ἱστορία τῆς Ἑλλάδος.* Tom. VI. Athén, 1908. —
Ism. Dercsényi Móricz. Tört. Sz. 425—439. l.
68. *Láng Margit.* A görög nő jogi és társadalmi helyzete az
ó-korban. Tört. Sz. 494—509. l.
69. *Láng Margit.* A delphii ásatások legújabb eredményei.
Tört. Sz. 460—464. l.
70. *Láng Nándor.* Kréta és Hellas. Akad. Értes. 5—15. l.
71. *Maléter István dr.* Az athéni demokrácia. I. rész. Az athéni
demokrácia kialakulása. Eperjes, 1913. Révai S. (8-r. VIII,
189 l.) 5 K.
72. *Nilsson, M. P.* Die Grundlagen des spartanischen Lebens. 1912.
— Ism. Husz. Száz. 27. köt. 256. l.
73. *Pataky Arnold dr.* Lysanias tetrarche neve egy újabb abilai fel-
íraton. Hittud. Folyóirat. 126—130. l.
74. *Zimmern, Alfred E.* The greek commonwealth. Politics and eco-
nomics in fifth-century Athens. Oxford, 1911. — Ism. Husz. Száz.
27. köt. 131. l.

7. Római történelem.

75. *Diplomata.* Caesar mint hadvezér. P. H. 169. 170. sz.
76. *Ferrero, Guglielmo.* A Caesarok hitvesei. Fordította Sebes-
tyén Károlyné. Budapest, 1913. Athenaeum. (8-r. 216 l.)
3 K. — Ism. Lukácsy István. Egyh. Közl. 51. sz. — Wallesz
Jenő. M. Figy. I. 184—193. l.
77. *Ferrero.* Róma nagysága és hanyatlása. I. kötet. A világ-
hódító Róma. Ford. Lakatos László. II. köt. Julius Caesar.
Ford. Lendvai István. III. köt. A római köztársaság elbukása.
Ford. Lendvai István. (Világkönyvtár. 22—24. köt.) Buda-
pest, 1913. Révai testv. (8-r. 447, 310, 340 l.) 5 K 70 f.
78. *Ferrero Guglielmo.* Livia, Augusztus hitvese. Ford. Sebestyén
Károlyné. B. P. 71. sz.

79. *Frank, Tenney.* A chapter in the story of roman Imperialism. Ism. Heinlein István. Tört. Sz. 132. l.
80. *Láng Margit.* Pompéji ásatások. E. Ph. K. 632—634. l.
- (Konstantin.) 81. *Blaskovics Ferencz.* Az egyháznak Nagy Konstantin rendeletével történt felszabadulása. Temesv. Ujs. 294. 295. sz.
- 82. *Fischer-Colbrie Ágost dr.* A kereszt császára. Nagy Konstantin szabadító rendeletének 1600-ik évfordulójára. Budapest, 1913. Szt. Istv. T. (8-r. 34 l.)
- 83. *Lukcsics József dr.* A Konstantin-jubileum az irodalomban. M. Kultura 498—504. l.
- 84. Nagy Konstantin anyja. Nyitrai kath. leányiskola 1912/13. értes. 3—15. l.
- 85. Nagy Konstantin, az első keresztény császár. Gör. kath. Sz. 44., 45. sz.
- 86. *Radnai Farkas dr.* 313 : 1913. A Konstantin-jubileum. M. Kultura 209—213. l.
- 87. *Stöhr Géza Ker. János.* Hogyan temették el Nagy Konstantin építései Sz. Péter és Pál testeit. (Ujabb adatok a keresztény paleografiához.) Religio 4. sz.
- 88. *Stöhr Géza Ker. János.* Adatok Nagy Konstantin császár egyházi lovagrendjének történetéhez. Religio 29. 32—34. sz.
- 89. *Zubriczky Aladár dr.* Nagy Konstantin milánói rendelete. (313) Kath. Sz. 481—507. 609—627. l.
90. *Meyer, Paul M.* Die Libelli aus der decianischen Christenverfolgung. 1910. — Ism. Révay József. Tört. Sz. 594—597. l.
91. *Pataky Arnold dr.* Gallio proconsul. Hittud. Folyóirat. 272—275. l.
92. *Domaszevski, Alfr. v.* Abhandlungen zur römischen Religion. 1909. — Ism. Téglás Gábor Tört. Sz. 422—425. l.
93. *Rélhey Ferencz dr.* A római rabszolgaság kérdése. Kecskemét, Szél N. ny. 1913. 18-r. 77 l.
94. *Révay József.* Nemzetközi archaeologiai congressus Rómában. Tört. Sz. 312—317. l.
95. *Schoenaich, Dr. Gustav.* Die Libelli u. ihre Bedeutung für die Christenverfolgung des Kaisers Decius. 1910. — Ism. Révay József. Tört. Sz. 594—597. l.
96. *Szentirmai Imre dr.* Atticus. Uránia 481—485. l.
97. *Windstedt, E. A.* Some coptic legends about Roman Emperors. Ism. Heinlein István. Tört. Sz. 447. l.

8. Népvándorlás kora.

V. ö. 13.

98. *Altunian, Dr. Georg.* Die Mongolen u. ihre Eroberungen. stb. im XIII. Jahrh. 1911. — Ism. Hómann Bálint. Tört. Sz. 597—599. l.
99. *Bloch, E.* Introduction à l'histoire des Mongols de Fadl- u llah Reshpi ed-Din. 1912. — Ism. Osztern S. P. Keleti Sz. 191—200. l.
100. *Goldziher Ignác.* Előadások az iszlámról. 1912. — Ism. Sz. M. Prot. Sz. 133—135. l. — Revue de Hong. XI. 310. l.

101. *Márki, Alex.* Turaner in der Geschichte Asiens. Ung. Rundschau 626—639. 1.
 102. *Täubler, E.* Zur Geschichte der Alanen. — *Ism. Heinlein István.* Tört. Sz. 446. 1.

9. A középkor és újkor története, országok szerint rendezve.

- ALBÁNIA.** 103. *Acta et diplomata res Albaniae mediae aetatis illustrantia.* Coll. Dr. L. de Thallóczy et Dr. C. Jireček et Dr. E. Sufflay. 1. *Ism. dr. Kassowitz Tivadar Brunó.* Az Ujság 105. sz. és Ung. Rundschau 818—823. 1. — *Karácsonyi János.* Századok. 290. 1. — *Sufflay Milán.* P. Lloyd 88. sz.
- ANGOLORSZÁG.** 104. *Beer, M.* Geschichte des Sozialismus in England. *Ism. Halasi Béla.* Szocializmus. 418—424. 1.
 105. *Felberman, Louis.* The House of Teck. A romance of a thousand years. London, 1911. *Ism. Kropf Lajos.* Erd. Múz. 59—61. 1.
 106. *Langs, Andrews.* The mystery of Mary Stuart. 1913. — *Ism. Dr. Bloch Henrik.* P. Lloyd 145. sz.
 107. *Legge, Edward.* King Edward in his true colours. 1913. — *Ism. Levetus A. S. P.* Lloyd 11. sz.
 108. *Márki Sándor.* A Senlac-Hastingsi csata. Tört. Sz. 59—77. 1.
 109. *Meyer, Arn. Osk.* England u. die kath. Kirche unter Elisabeth u. den Stuarts. 1911. — *Ism. Kassowitz T. M.* Tört. Sz. 613—621. 1.
 110. *Monnypenny, W. F.* The life of Benjamin Disraeli, Earl of Beaconsfield. London. — *Ism. Carter Jenő.* Az Ujs. 61. sz.
 111. *Pethő Sándor.* Lord Beaconsfield. (Sorsok című munkájában. 158—162. 1.)
 112. *Zsoldos Benő.* Az angol udvari élet történetéből. (II. Károly szerelmei.) Századok legendái. nov. 39. 1.
ARAGON. 113. *Libros de Tesoreria de la Casa real de Aragon.* 1911. — *Ism. Ivanić József.* Tört. Sz. 125. 1.
AUSZTRIA. 114. *Bauer, Otto.* Geschichte Österreichs. 1911. — *Ism. Husz. Száz. 27. köt. 664. 1.*
 115. *Dreihundert Jahre Wiener Fleischhauer-Genossenschaft.* 1612—1912. Wien. — *Ism. Gagyí Jenő.* Századok 214—216. 1.
 116. *Fournier, August.* Die Geheimpolizei auf dem Wiener Kongress. Wien. — *Ism. gr. O'Donel Hanna.* P. Lloyd 271. sz. — *Kelen Ferencz.* P. N. 105. sz.
 (Gentz.) 116a. *Nagy Olivér (Eöttevényi).* Gentz Frigyes 1764—1832. B. H. 70. sz.
 — 117. *Seltmann Rezső dr.* Gentz leveleiről. P. H. febr. 23.
 118. *Gründorff, v. Zebegény, W.* Memoiren eines österreichischen Generalstäblers, 1832—1866. Stuttgart, 1913. — *Ism. dr. Wertheimer Ede.* P. Lloyd 174. sz.
 119. *h.* Az izsotriai félsziget visszahódítása 1813-ban. Hadtört. Közl. 131—134. 1.
 120. Az osztrák tartományok honvédelmi intézményeinek és a cs. kir. honvédségnek (Landwehrnek) történeti fejlődése. A Hadsereg 8—11. 13., 14., 17. sz.

121. Kaiser Josef II. in Paris. Ein Besuch bei Marie Antoinette. Pressb. Ztg. 217. reg. sz.
122. *Kausch, Gabriel*. Prinz Eugen von Savoyen. Von der Heide. 10. füz. 1—3. l.
123. *Khevenhüller-Metsch, Fürst. Joh. Jos.* Aus der Zeit Maria Theresias. Tagebuch des —. IV. köt. 1911. — Ism. y. Századok 205. l.
- (*Metternich*.) 124. *Molden, Ernst*. Die Orientpolitik des Fürsten Metternich 1829—1833. Wien, Lpz. — Ism. dr. Áldásy Antal. P. Lloyd 76. sz. — Csécsi Imre. Husz. Száz. 27. köt. 368—371. l.
- 125. *Nagy Olivér (Eöttevényi)*. Metternich balkáni politikája. M. Figy. II. 385—387. l.
- 126. *Seltmann Rezső dr.* Metternich Balkán-politikája. P. H. 5. szám.
127. *Matolcsy, Karl*. Die Renaissance unserer Kriegsflotte im Jahre 1813. Streffleurs Militär. Ztschr. II. 1643—56. l.
128. *Pethő Sándor*. Plener Ernő emlékiratai. (Sorsok című munkájában. 163—170. l.)
129. *Rausch Géza*. Az ausztriai császári cím eszméje. Budapest, 1913. Pátria ny. (8-r. 45 l.)
130. *Schiller, dr. Felix*. Das Hausgesetz als Grundlage der Pragmatischen Sanktion. P. Lloyd 94. sz.
131. *Schwarzenberg, Feldmarschall Fürst*. Briefe des — an seine Frau. 1799—1816. Herausg. J. F. Novák 1913. — Ism. Pj. Hadt. Közl. 295. l.
132. *Vértes József*. Nagy Frigyes és Mária Terézia házassága. Tolnavárm. és a Közérdek 46. sz.
133. *Vivante, Angelo*. L'irredentismo adriatico. 1912. — Ism. dr. Urbanek Sándor. Századok. 385—387. l.
134. *Woinovich Emil*. 1813—1815. Österreich in den Befreiungskriegen. I—V. köt. — Ism. Pj. Hadtört. Közl. 294. l.
- V. ö. 277. 281. 292.
- BALKÁN.** 135. *Szalay László dr.* A balkáni és a keleti kérdés, a XVIII. század elejétől napjainkig. Tolnavárm. és a Közérdek 6—9. sz.
136. *Szokolay Kornél*. Balkán-félszigeti változatok harmadfélévezred alatt. Az Ujs. 305. sz.
137. *Szőcs Géza*. Az egységes balkáni őskultura nyomai. Lugosi áll főgimn. 1912/13. értes. 5—12. l.
138. *Tisza István*. Történelmi materialismus a Balkánon. M. Figy. I. 249—253. l.
- V. ö. 4—5. 139. 140. 189—192. 245—246. 248—254. 284. 286.
- BOSZNIA.** 139. *Thallóczy, Ludwig v.* Studien zur Geschichte Bosniens und Serbiens im Mittelalter. Übersetzt von Dr. Franz Eckhart. München u. Leipzig, 1913. Duncker u. Humbert. (8-r. XII, 478 l.)
- BULGÁRIA.** 140. *Zsirkó János dr.* Fontosabb mozzanatok Bolgárország történetéből. Privigyei kegyr. főgimn. 1912/13. értes. 3—42. l.

- CSEHORSZÁG.** 141. *Bretholz, B.* Geschichte Böhmens u. Mährens bis zum Aussterben der Přemysliden. (1306.) 1912. — Ism. Schuster Gerhard. Korr. Bl. Ver. siebenb. Landeskr. 13—15. l.
142. *Novotný, Václav.* České Dějiny. I. 1912. — Ism. Krajnyák Edvard. Századok 299—305. l.
- EGYESÜLT-ÁLLAMOK.** 143. *Rombauer Róbert Gyula.* Grant Ulysses. Emlékiratai nyomán. Tört. Sz. 253—262. l.
- V. ö. 291.
- FRANCZIAORSZÁG.** 144. *Adorján Andor.* Henri Rochefort. M. Figy. III. 149—155. l.
145. *Battifol.* Figures du passé. La Duchesse de Chevreuse. Une vie d'aventures et d'intrigues sous Louis XIII. Paris, 1913. — Ism. Marczali Henrik »Udvar és állam« címmel. M. Figy. III. 31—40. l.
146. *B. G. dr.* 1848 február hava Párisban. Alkotm. 33. sz.
147. *Bloch Henrik.* Egy rágalom története. (Beauharnais Jenő becsülete.) Az Ujs. 241. sz.
148. *Dejean, Étienne.* La duchesse de Berry et les monarchies européennes. 1913. — Ism. Lantos Ilona. P. Lloyd 171. sz.
- (Francia forradalom.) 149. *Carlyle.* A francia forradalom története. Fordította Baráth Ferencz. 3 kötet. (Világkönyvtár 12—14. köt.) Budapest, 1913. Révai testv. (8-r. 476, 491, 509 l.) 5 K 70 f. — Ism. Századok 216. l.
- 150. *Decemvir.* Mária Antoinette kivégzése. Székesfehérvár és vid. 176., 177. sz.
- 151. *Farkas Pál.* A francia forradalom. 2 kötet. Budapest. 1913. Singer és Wolfner. (8-r. 202, 210 l.) 10 K. — Ism. ly. Uránia 90. l.
- 152. *Le Bon.* La révolution française et la psychologie des révolutions. 1912. — Ism. Hornyánszky Gyula. M. Figy. II. 306—309. l.
- Husz. Száz. 28. köt. 157. l.
- 153. *Lehrer Adolf.* A francia forradalom és sajtója. Világ 165. sz.
- 154. *Marczali Henrik.* Mirabeau. M. Figy. IV. köt. 101—119 l.
- 155. *Seress László.* A francia forradalom sajtója. M. Figy. 1. 464—480. l.
- 156. *Vay Sándor.* A nagy francia forradalom diplomáciája. A Cél. 435—439. l.
157. *Gesztesi Gyula dr.* Richelieu marsall emlékiratai. B. H. 145. sz. (Ismerteti Faure, Vie privée du M. de Richelieu cz. munkát.)
158. *Mauget, Irene.* Kaiserin Eugenie und ihr Hof. Deutsch v. E. Weber-Bragmann. 1913. — Ism. L. H. P. Lloyd. 183. sz.
159. *Montbel, Comte de.* Souvenirs du —, ministre de Charles X. Publiés par . . . Guy de Montbel. 1913. — Ism. Wertheimer Ede. P. Lloyd 252. sz.
160. *Nagy József dr.* A XVIII. század szellemének kialakulása Franciaországban. Uránia 430—433. l.
161. *Nagy Olivér (Eöttevényi).* Lieven hercegnő. 1785—1856. B. H. 82. sz. (Daudet E. »Une vie d'ambassadrice au siècle dernier« című munkájáról.)

- (**Napoleon.**) 162. *Beauterne, Cheval.* Sentiment de Napoleon I. sur le Christianisme. 1912. — Ism. dr. Madarász István. Egyh. Közl. 19. sz.
- 163. *Csuday Jenő dr.* Nagy Napoleon. («Uránia» népszerű tudományos felolvasások. 102.) Budapest, 1913. Hornyánszky-ny. (8-r. 24 l.)
- 164. *Dumas.* Napoleon élete. Ford. Bölöni Gy. 1912. — Ism. Századok 218. l.
- 165. *Frater, Edward.* The war drama of the Eagles. Napoleon's standard bearer. London. — Ism. Ferenczy. A Hadsereg 16. sz.
- 166. *Lendvay Károly.* A boldogtalan Napoleon. P. N. 147. sz.
- 167. *Nagy Lajos dr.* Napoleon keleti politikája. Világ 90. sz.
- 168. *Nagy Olivér (Eöttevényi).* Napoleon szerelmei. B. H. 71. sz. (Kircheisen Gertrud könyvéről.)
- 169. *Handelsmann Marcell.* Napoleon és Lengyelország. Tört. Sz. 396—414. l.
- 170. *Palóczy Edgár.* Napoleon Magyarországon. P. H. 242. sz.
- 171. *Palóczy, L.* Vereint gegen Napoleon. Eine historische Jahrhundert-erinnerung. N. Pest. Journ. 69. sz.
- 172. *Pethő Sándor.* Napoleonról. (Sorsok című munkájában. 132—142. l.)
- 173. (*R. P. I.*) I. Napoleon levele. (1805. jun. 7.) B. H. 111. sz.
- 174. *Reitler, Trude.* Kaiserin Josephine. P. Lloyd. 149. sz.
- 175. *Révész, Dr. Andreas.* Napoleon und seine Familie. P. Lloyd 295. sz. (Masson munkájának 10. kötetéről.)
- 176. *Samassa Déry Annie.* Napoleon sírja. Az Ujs. 305. sz.
- 177. *Vértes József.* Napoleon és a vallás. P. H. 301. sz.
- 178. *Werth Henrik.* Átkelés a Berezinán 1812. évben. M. Katonai Közl. II. 693—708. l.
- 179. *Zsoldos Benő.* Napoleon-karikaturák. M. H. 11. sz. (Eleje a múlt évi 293. 308. sz.-ban.) és Új Idők 23. 31. sz.
- 180. *Napoleons* Briefe an Josefine. Herausg. v. A. Saager. Ism. Bp. Tagbl. 282. sz.
- 181. *Bloch Henrik.* A babonás Napoleon. Az Ujs. 274. sz. V. ö. 205—221. 281.
- (**Naundorff-legenda.**) 182. *Bloch, Dr. Heinrich.* Das Urteil im Naundorffprocess historisch beleuchtet. P. Lloyd 293. sz.
- 183. *Pethő Sándor.* A Naundorff-legenda. (Sorsok című munkájában. 143—148. l.)
- 184. *Pethő Sándor.* XVII. Lajos és a Naundorff-legenda. Élet 6. sz.
185. *Pethő Sándor.* Récamier asszony és barátai. (Sorsok című munkájában 149—157. l.)
186. *R. gy. Ollivier* 1825—1913. (Képpel.) Vas. Ujs. 35. sz.
187. *Vay Sándor.* A nagy király felesége. A Cél 561—566. l. (XIV. Lajos feleségéről.)
188. *Wallasz Jenő.* Du Barry grófnő számlái. Az Ujs. 305. sz. V. ö. 296. 298.
- GÖRÖGORSZÁG.** 189. II. Bazil császár, »a bolgárölő«, Athénben. Temesv. Ujs. 249. sz.
190. *Gibbon.* Konstantinápoly eleste 1453-ban. Fordította dr.

- Bozóky Alajos. (Olcsó könyvt. 1732—33. sz.) Budapest, 1913.
Franklin-társ. (16-r. 82 l.) 40 f.
191. *Kövmendy Viktor*. Mánuel koronája. Századok legendái. Május. 44. l.
192. *Novák József*. A görög szabadságharcz és Ypsilanti Sándor. (1820—21.) — Rövid ism. Századok 388. l.
- V. ö. 5. 294.
- LENGYELORSZÁG.** 193. *Divéky Adorján*. Az 1863-iki lengyel forradalom. B. H. 20. sz.
194. *Ponyatovszky József* herczeg. (1763—1813.) Vas. Ujs. 43. sz.
195. *Stebelski, Piotr*. Lwów v 1848 roku. Ism. Divéky Adorján. Tört. Sz. 309—311. l.
- V. ö. 169.
- NÉMETÖRSZÁG.** 196. A Wittelsbach-tragédia. Vas. Ujs. 45. sz.
- (**Bismarck**). 197. *Halász Imre*. Bismarck és az általános szavazat. Nyugat I. 425—434. l.
- 198. *L—y, E.* Ein Bismarckhasser. (Gustav Freytags Briefe an Albrecht v. Stosch.) P. Lloyd 167. sz.
- 199. *De Roux, Marquis*. La république de Bismarck. 1913. — Ism. gr. Voltolini F. L. P. Lloyd 186. sz.
200. *Bleyer, Dr. Jakob*. Friedrich Schlegel am Bundestage in Frankfurt. Ungedruckte Briefe Friedrich und Dorothea Schlegels nebst amtlichen Berichten und Denkschriften aus den Jahren 1815 bis 1817. Ung. Rundschau 639—689, 858—897. l.
- Ism. Spahn M. Köln. Ztg. 52. sz. Literar. Beilage.
201. *Brauns, C.* Kurhessische Gewerbepolitik im 17. u. 18. Jahrhundert. Leipzig, 1911. — Ism. Husz. Száz. 27. köt. 665. l.
202. *Ebeczky Elemér*. A poroszok erős asszonya. Élet 43. sz. (Lujza királyné.)
203. *Glückel von Hameln*. Denkwürdigkeiten. Ism. Pathai Edith. Mult és Jövő 381—383. l.
204. *Hartmann, August*. Historische Volkslieder u. Zeitgedichte. II. Bd. 1910. — Ism. Leffler Béla. Századok 294—299. l.
- (**Lipcsei csata.**) 205. *A. B.* A lipcsei csata századik évfordulója. P. H. 238. sz.
- 206. *Asztalos Aladár (Királydaróczi)*. A népek csatája. (1813—1913.) Hadügyi Sz. 6. sz.
- 207. Ein ungedruckter Brief über die Schlacht bei Leipzig. (Der Generalarzt der »grande armée« an seine Tochter.) Pressb. Ztg. 285. sz. (Az »Eclair« után közli a levelet.)
- 208. *Káva Győző*. A leipzig-i népek csatája. (Az első nap, október 16-ika.) Aradi Közl. 238. sz.
- 209. *Kató Sándor dr.* Emlékezés 1813-ra. (A lipcsei csata százados évfordulója.) Uránia 425—430. l.
- 210. *Kőszeghy Mihály dr.* Emlékezés a lipcsei véres napokra. Alkotm. 245. sz.
- 211. A lipcsei csata emlékezete. P. H. 247. sz.
- 212. *Palóczy Edgár*. A lipcsei csata magyar hősei. P. H. 247. sz.
- 213. *Palóczy, L.* Die Völkerschlacht bei Leipzig. N. Pest. Journ. 244. sz.

- 214. *Pethő Sándor*. Drezdától Lipcséig. Élet. 44. sz.
- 215. *Szilágyi Ferencz (Székelyföldvári)*. A lipcsei csata. Hadügyi Sz. 7. sz.
- 216. *Vértes József*. 1813. (A százéves fordulóra.) P. H. 65. sz.
- 217. *Riezler, Stegm. u. Wallmenich, K. v.* Akten zur Geschichte des bayerischen Bauernaufstandes. 1705—1706. I. Teil. 1912. — *Ism. Husz. Száz.* 28. köt. 575. l.
- 218. *Szalay László*. Rezonville 1870. augusztus 16. (Epizód az 1870—71-iki porosz—francia háborúból.) Tolna vármegye és A Közérdek 55. 56. sz. — *Gravelotte 1870 augusztus 18.* U. o. 60. sz.
- 219. *Vay Sándor*. »La Margrave de Bayreuth«. A Cél 286—292. l.
- 220. *Vay Sándor gr.* A Hohenzollernek nagyasszonya. A Cél 125—130. l. (Lujza királyné.)
- 221. *Vehse, Ed.* Preussische Hofgeschichten. Neu herausg. v. H. Conrad. München. — *Ism. Térey Edith.* P. Lloyd 212. sz.
- V. ü. 45. 171.

OLASZORSZÁG. 221a. *Áldásy Antal dr.* Zsigmond király római császári koronázása. Századok 481—501. 563—576. l. (Külön is megjelent. 8-r. 36 l.)

- 222. *Crispi.* Questioni internazionali. 1913. — *Ism. Vas. Ujs.* 6. sz.
- 223. *Ethey Árpád*. Milano 1853-iki fölkelése. M. Figy. 1. 211—220. l.
- 224. *Köszeghy Mihály dr.* Francesco Cuchi. Alkot. 271. sz.
- 225. *Matolay Zoltán dr.* Róma elfoglalása a francziák által. Temesv. Ujs. 261. sz.
- 226. *Miskolczy István dr.* Az Anjou-uralom megalapítása Alsó-Itáliában. Bdp. kegyr. főgimn. 1912/13. értes. 1—72. l.
- 227. *Miskolczy István.* Anjou Károly politikája a Tagliacozzoi csata után. Tört. Sz. 367—395. l.
- 228. *Sauerland, K. V.* Die Gründungsurkunde der Certosa von Pavia. 1910. — *Ism. Áldásy A.* Tört. Sz. 451. l.
- 229. *Stöhr G. János.* A pápai svájci testőrség története. Temesv. Ujs. 213. 214. sz.
- 230. *Tittoni, T.* Italien, der Dreibund u. die Balkanfrage. 1913. — *Ism. P. H.* 241. sz.
- 231. *Traversa, Dr. Ed.* Das friaulische Parlament bis zur Unterdrück. des Patriarchates v. Aquileia durch Venedig. (1420.) 1911. — *Ism. Ivanič József.* Tört. St. 599—601. l.
- 232. *Voltolini, F. S. Graf v.* Ein neuer Band der Memoiren Crispis. P. Lloyd 30. sz.
- 233. *Zendrin Paolo.* Giuseppe Garibaldi. P. Lloyd 71. sz.
- 234. *Zsoldos Benő.* Garibaldi és Nino Costa. Szeged és Vid. 297. sz. V. ö. 50. 297. 769.

OROSZORSZÁG. 235. *Bloch Henrik.* Pál czár meggyilkolása. Az Ujság. 197. sz.

- 236. *Cs. K.* Ál-Demeter czár. (Oroszország véres krónikáiból.) P. H. 53. sz.
- 237. *Kelen Ferencz.* II. Katalin czárnó emlékiratai. P. N. 47. sz.
- 238. *Memoiren der Kaiserin Katharina II.* Übers. v. E. Boehme. 1913. — *Ism. R. M. Tanáregyl. Közl.* 46. évf. 746. l.
- 239. *Münz, Bernhard.* Erinnerungen Katharinas II. P. Lloyd 182. sz.
- 240. *Pauer Miksa (Budahegyi).* Az 1812. évi oroszországi hadjárat. A Hadsereg 1. 4. sz. Eleje a mult évi folyamban.

241. *Petrovics, Dr. Alexander.* Die Jubelfeier der Romanow. P. Lloyd. 39. sz.
242. *Salten, Felix.* Katharina, die Zarin. P. Lloyd 5. sz.
243. *Uebersberger, Hans.* Russlands Orientpolitik in den letzten zwei Jahrhunderten. I. Bd. 1913. — Ism. Radonić, Jov. Letopis 295. knj. 75—82. l.
244. *W. Ö. A. Romanovok.* 1613—1913. — Uj Élet. 360—362. l.
- RAGUZA.** V. ö. 284. 286.
- ROMÁNIA.** 245. *Fischer, Emil.* Kulturarbeit des Deutschtums in Rumänien. 1911. — Ism. Gagyí Jenő. Tört. Sz. 451—453. l.
246. *Hodos, Nerva.* Vitejiile lui Mihai-Vodă apreciate în apus 1595—1599., cu o prefață de N. Jorga. București, 1913. V. ö. 4.
- SVÉDORSZÁG.** 247. *Vay Sándor.* Adatok XII. Károly svéd király haláláról. P. H. 236. sz.
- SZERBIA.** 248. *Bodenstein Gusztáv.* A belgrádi németek 1724-iki statutumának története. Tört. Sz. 78—97. l.
249. *Bodenstein, Dr. Gustav.* Das Statut der Belgrader »Deutschen-stadt« von 1724. Ein Beitrag zur Verwaltungsgeschichte der neoacquistischen Provinzen. Ung. Rundschau 396—414. l.
250. *Vilovski, Teodor Stefanović.* Beograd posle despota Stevana Lazarevića. 1427—1456. Letopis 294. knj. 66—79. l. 295 knj. 61—77. l.
- TÖRÖKORSZÁG.** 251. *Balogh György (Vasadi) Dr.* A török birodalom sorsa. Uránia 249—255. l.
252. *Kheir-Eddin Barbarossa.* (A török tengeri hatalom fénykora.) Vas. Ujs. 36. sz.
253. *Vámbéry Ármin.* Törökország összeomlása és az iszlámság. Bp. Sz. 154. köt. 338—355 l.
254. *Vámbéry, Hermann.* Die türkische Katastrophe und die Islamwelt. Deutsche Revue. Júliusi füzet.

10. Egyháztörténet.

- V. ö. 81—90. 95. 109.
255. *Blagoev, I. P.* Pravni i socialni vjezgledi na bogomilitj. Sophia. 1912. — Ism. Radojević Nikola. Letopis. 294. Knj. 95—97. l.
- 255a. *Chuastuanit.* A manicheusok bűnbánó imája. Kiadta és ford. Radloff W. 1909. — Ism. Ivanics József. Tört. Sz. 280. l.
256. *Cumont, Franz.* La Cosmogonie Manichéenne d'après Théodor bar Khôni. 1908. — Ism. Ivanics József. Tört. Sz. 272—280. l.
257. *Krehbiel.* The interdict, its history and its operation . . . to the time of Pope Innocent III. 1909. — Ism. Kiss Albin. Tört. Sz. 119—124. l.
258. *Lauchert, Friedrich.* Leben des hl. g. Athanasius des Grossen. 1911. — Ism. dr. Dudek János. Religio 24. sz.
259. *Lovik Károly.* A kereszt hősei. Dr. Prohászka Ottokár bevezető elmélkedésével. Századok legendái. decz. 1—32. l.
260. *Martin Aurél dr.* Az őskereszténység, mint vallástörténeti probléma. Religio 39. sz.

261. *Migray József*. Jézustól — Konstantinig. Népszava 103. sz.
 262. *Pastor*. Geschichte der Päpste. VI. Bd. 1913. Ism. dr. Bloch Henrik. P. Lloyd 224. sz.
 263. *Pethő Sándor*. XIII. Leo pápasága. (Sorsok című munkájában. 170—174. l.) és Élet 8. sz.
 264. *Pokoly József*. A katolikum, mint egyetemes történeti eszme. Tanári székfoglaló értekezés. Debreczen, 1913. Városny. (8-r. 15 l.)
 265. *Rass Károly*. A keresztény középkor vallási felfogása. Erd. Múz. Egly. VII. vándorgyűlés emlékkönyve 141—149. l.
 266. *Rauschen, Dr. G., Marx, Dr. J., Schmidt, Dr. J.* Illustrierte Kirchengeschichte. 1913. — Ism. Dr. Kovács Pius. M. Kultura 504. l.
 267. *Rusznák Miklós dr.* A keleti egyház egyetemes jogfejlődése Religio 1. sz.
 268. *Ruville, Albert v.* Der Goldgrund der Weltgeschichte. 1912. — Ism. dr. Döry Ferencz. Magy. Kultura 436—439. l. — dr. Makay Lajos. Kath. Szemle 796—798. l. — Stöhr Géza K. J. Religio 16. sz. — dr. Tóth Tihamér. Egyh. Közl. 25. sz. — dr. Balanyi György. Hittud. Folyóirat. 296—301. l.
 269. *Schilling, Dr. Otto*. Die Staats-u. Soziallehre des hl. Augustinus. 1910. — Ism. Balanyi György. Tört. Sz. 113—119. l.
 270. *Stöhr Géza Ker. János*. Apostoli alapításu-e Konstantinápoly püspöki széke? Egyh. Közl. 20—22. sz.
 271. *Strohal R.* Životopis sv. Jerolima iz hrv. glagolske knjige. Vjesnik 150—153. l.
 272. *Szentiványi Béla*. Máriazell magyar vonatkozásai. Nagykároly és Érmellék 48. sz.

11. Művelődéstörténet.

- V. ö. 8. 43. 47. 52. 55. 56.
 273. *Bloch, Dr. Heinrich*. Ein Ritualmordprocess im Jahre 1475. P. Lloyd 260. sz.
 274. *Cholnoky Jenő*. Észak-Amerika régi sivataglakóinak szerepe az ős mexicói műveltség tekintetében. Bp. Sz. 153. köt. 347—353 l.
 275. *Gabányi János (Olysói)*. Kulm. M. Katonai Közl. II. 959—978. l.
 276. *Gide, Charles et Rist, Charles*. Histoire des doctrines économiques. 2. éd. Paris, 1913. — Ism. J. Husz. Száz. 28. köt. 565—567. l.
 277. *Gnau, Hermann*. Die Zensur unter Joseph II. 1911. — Ism. 2. Könyvsz. 78—83. l.
 278. *Huber Lipót*. A vérvád történetének vázlata. Egyh. Közl. 44—52. sz.
 279. *Keleti Armand*. Zsidó boltos a XVII-ik századból. Mult és Jövő. 367—369. l. (Frankfurtban.)
 280. *Kenedi Géza dr.* A pénz. A vagyonszerzés története. Történelmi tanulmány. Századok legendái. máj. 1—32. l.

281. *Krauss A.* 1805. Der Feldzug von Ulm. 1902. — Ism. Burza Károly. Hadtört. Közl. 289—292. l.
282. *Landrieux, M.* L'inquisition. 1911. — Ism. Wéber Pál. Religio 23. sz.
283. *Pekár Gyula.* A divat története. Századok legendái. nov. 1—32. l.
284. *Šilović, Slade.* Franjevačka ljekarna u Dubrovniku. Vjesnik 292—310. l.
285. *Stirling Sándor dr.* A kereskedelem története főbb vonásokban. Átdolgozta Végh Kálmán. 2. jav. kiadás. (Tudományos zsebkönyvtár. 17. sz.) Budapest, 1913. Stampfel K. (16-r. 96 l.) 70 f.
286. *Vojnović, Dr. Lujo.* Dubrovačko-gruške prodaje kuća i ulice staroga Dubrovnika. (XIV—XVII. vijeke.) Rad jugosl. Akad. 196. köt. 101—123. l.
287. *Zitterhoffer.* Kriegshistorischer Kalender. 1912. — Ism. N. T. K. Hadtört. Közl. 143. l.

12. Életrajzok.

- V. ö. 78. 82. 84—85. 96. 107. 110—111. 116a. 122. 143—145. 154. 158. 159. 161. 163. 164. 172. 174. 185. 189. 194. 219. 220. 224. 242. 252. 258.
288. *Barczán Endre.* Női arc képek a világtörténetben. (Kleopatra. Feodóra. Erzsébet. Jeanne d'Arc. Szilágyi Erzsébet. Borgia Lukréczia. Erzsébet angol királyné. Stuart Mária. Madame Maintenon. Dubarry. Pompadour. Mária Terézia. Erzsébet és II. Katalin. Mária Lujza. Erzsébet magyar királyné.) Honti lapok 47. 48. sz.
289. *Grisar, Hartmann.* Luther. 1912. — Ism. dr. Aubermann Miklós. Kath. Nevelés 277—285. l. — Stöhr K. Géza K. J. Egyh. Közl. 8. sz. — Sz. M. Prot. Sz. 661—664. l.
290. *Huffelmann, Dr. A.* Clemenza von Ungarn, Königin von Frankreich. Berlin, Leipzig, W. Rothschild. Ism. Balla Mihály. Az Ujs. 134. sz.
291. *Körmendy Viktor.* Roosevelt önéletrajza. B. H. 300. sz.
292. *Nagy Olivér (Eöttevényi).* Károly herceg. B. H. 10. sz. (Criste munkájáról tárcza.)
293. *Noel Jenő dr.* Egy király élete és halála. Kelet Népe 57—68. 157—164. 214—224. 281—294. 348—359. 420—434. 593—604. l.
294. *Miskolczi Gyula.* Adatok Laonikos Chalkondyles életrajzához. Tört. Sz. 198—214. l.
295. *Pruzsinszky Pál.* Kálvin János. Életrajz. 2-ik kötet. Budapest, 1913. — Ism. ifj. Szabó Aladár. Prot. Egyh. Isk. lap 12. sz.
296. *Stenger, Gilbert.* Grandes dames du XIX. Siècle. 1913. — Ism. Dr. Bloch Henrik »Talleyrands letzte Liebe« címmel. P. Lloyd 188. sz.

297. *Viola, Max.* Borgia Lucrezia. P. Lloyd 168. sz.
 298. *Wertheimer, Ed. v.* Der Herzog von Reichstadt. 2. Aufl.
 1913. — Ism. Dr. Petrovics Sándor. P. Lloyd 29. sz.

II. Magyar történet.

1. Történetírás.

299. *Alapi Gyula dr.* Szinnyei József élete és működése. Komárom 94—120. l. — Erdélyi Pál. Ugyanott 89—93. l. — Sikabonyi József. Ugyanott 150—152. l. — Vértesi Jenő. Századok 557. l.
 300. *Barlé, Janka.* Još nekoliko podataka za životopis Antuna Vramca. Vjesnik 81—91. l.
 301. *Barts Gyula.* Marosvásárhelyi Borsos Tamás élete és történeti szereplése. 1912. — Ism. Irod.-tört. 556. l. — Századok 554. l.
 302. *Bethlen Miklós gróf* önéletírása. Szemelvények. Kiadta dr. Károlyi János. (Magyar Könyvtár 690—I. sz.) Budapest, 1913. Lampel R. (16-r. 100 l.) 60 f. — Ism. Századok 306. l.
 303. *Bocatius* levelek. Közli dr. Hajnóczi Iván. Irod.-tört. Közlem. 116—121. l.
 304. *Csáki Richárd.* Honterus János német iratai forráskritikai... szempontból. 1912. — Ism. Századok 306. l.
 305. *Fejérfataky László dr.* Elnöki megnyitó beszéd. Századok 241—246. l.
 306. *Ferenczy Gyula dr.* Balogh Ferencz. (1835—1913.) Debreczen. Prot. Lap 41. sz.
 307. *Hain Gáspár* löcsei krónikája. A m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter és a M. T. Akadémia támogatásával sajtó alá bocsátja a Szepesmegyei Történelmi Társulat. A társulat megbízásából kiadták: Bal Jeromos, dr. Förster Jenő és Kauffmann Aurél. III. rész. Lőcse, 1913. Reisz J. T. ny. (4-r. XII, 401—558, 1 l.) — Ism. dr. Bruckner Győző. Közlem. Szepes vm. multjából 176 l.
 (Hampel.) 308. *Heckler Antal.* Hampel József. 1849—1913. Tört. Szemle 475—477. l. és Bp. Sz. 154. köt. 294—297. l. — Láng Nándor. Vas. Ujs. 14. sz. — Márton Lajos dr. Arch. Ért. 97. 97—104. l. — Nagy Géza. Századok 314—317. l. — Supka Géza dr. Nyugat I. 829—834. l.
 — 309. *Ortvay Tivadar.* Emlékbeszéd Hampel József rendes tag fölött. (A M. T. Akadémia elhunyt tagjai fölött tartott emlékbeszédek. XVI. köt. 7. sz.) Budapest, 1913. Akadémia. (8-r. 51 l.) 1 K 40 f.
 — 310. *Supka Géza dr.* Hampel József irodalmi működése. (1866—1913.) Arch. Ért. 105—117. l.
 311. *Hellebrant Árpád.* A magyar történeti irodalom 1912-ben. Budapest, 1913. (8-r. 57 l.) 1 K. — Ism. S. Könyvszemle. 261—263. l.

312. *Horvát István* a törvénynek negyedik esztendőbeli hallgatójának mindennapija azaz, minden napra szolgáló jegyzőkönyve. 1806. eszt. Első kötet. Irod.-tört. Közl. 103—116. 314—320. 455—467. l.
313. *Karácsonyi János dr.* Világbolondító Tomkó János. Századok 1—11. l.
314. *Kont, I.* Bibliographie française de la Hongrie. (1521—1910.) Avec un inventaire sommaire des documents manuscrits. Paris, E. Leroux, 1913. (8-r. XVI, 323, 2 l.) — *Ism.* Marczali Henrik. Századok 452—456. l. — *Bányai Elemér.* Könyvtári Szemle 5. sz. — *Revue de Hongrie* XII. 473—475. l.
315. *Lakos Béla.* Heltai Gáspár reformator és kora (Pápai ref. gymn. 1912/13. értes.) (Külön is megjelent. Budapest, 1913. 8-r. 53 l.) *Ism.* Borsos István. Dunántúli Prot. Lap 35. sz. — *dr. Szelényi Ödön.* Prot. Sz. 462. l. — *Borbély István.* Irod.-tört. 554. l.
316. *Lukinich Imre dr.* Bethlen Farkas történeti műve keresdi kiadásához. Könyvsz. 148—151. l.
317. *Márki Sándor dr.* Horváth Mihály. Gyöngyösi-kalendár. 1913. 41—46. l.
318. *Ortway Tivadar dr.* Pór Antal. 1834—1911. Turul 1—12. l.
319. *Pethő Sándor.* Andrássy Gyula, mint történetíró. (Sorsok című munkájában. 112—116. l.)
320. *Sörös Pongrácz.* Forgách Ferencz, a történetíró. Pannonhalmi főisk. 1912/13. évkönyve. 145—207. l.
321. *Szabó, Desider.* Katsaus Unkarin uusimpaan historiakirjallisuuuteen. Histor. Aikakauskirja 1913. 255—260. l.
322. *Szentmártoni Kálmán.* Báró Orbán Balázs. Kereszt. Magv. 225—233. l.
323. *Tóth László.* Forgách Ferencz és Possevino. Nagykáta, Simonyi S. ny. 1913. (8-r. 9 l.) (Előbb a »Religio« 1911. évfolyamában jelent meg.)
- (Vass J.) 324. *Biró Venczel.* Vass József. Erd. Múz. 65—92. l. (Külön is 8-r. 27 l.) *Ism.* Századok 555. l.
- 325. *Biró Venczel dr.* Vass József mint történetíró. (Részlet.) Kalazantinum XVIII. évf. 126—131. l.
- 326. *Piros Kálmán.* Vass József emlékezete. Kalazantinum XVIII. évf. 121—125. l.
327. *Vámbéri Armin.* 1831—1913. Mészáros Gyulától. Tört. Sz. 634—636. l. — Századok 634. l.
328. *Zlamál Ágost.* Dr. Eötvös Ágoston. (1811—1861.) Erd. Múz. Egyl. VII. vándorgyűlés emlékkönyve 125—131. l.

2. Történet általában.

329. *Anisics Miklós O.* Az apostoli királyság eszméje világtörténelmi megvilágításban. Kassa, 1912. — Ism. Századok 147. l.
330. *Bredl István.* Női uralom és befolyás Magyarországon. 1912. — Ism. Századok 148. l.
331. *Contribuțiuni istorice privitoare la trecutul Românilor de pe pământul crăiesc.* Carte edată la inițiativa și sub îngrijirea d-lor : Dr. Ilarion Pușcariu, Ioan de Preda, Dr. Lucian Borgia, Dr. Ioan Lupaș, Dr. Ion Mateiu și dr. Silviu Dragomir. Sibiiu, 1913. tipogr. arhidiez. (8-r. CIV, 347, 3 l.) 4 K.
332. *Czirbusz Géza dr.* A történeti geografia Magyarországon. M. Középisk. 270—273. l.
333. *Deme Károly.* Magyarország helyzete és az európai népek harcza. Kolozsvár, 1913. (8-r. 101 l.) 3 K.
334. *Domanovszky, Dr. Alexander v.* Die historische Entwicklung Ungarns mit Rücksicht auf seine Wirtschaftsgeschichte. (Magy. Közgazdaság és Kultura. 5.)
335. *Hegyi Ödön.* A nemzet házai. (Elhalt nagyjaink szülő-, lakó-, halotti házai.) M—g. 304. sz.
336. *Krúdy Gyula.* Magyar király-idyllek. Századok legendái okt. 1—22. l.
337. *Láng Lajos báró.* A statisztika története. Bevezetésül Magyarország statisztikájához. Budapest, 1913. Grill. (8-r. 435 l.)
338. *Magony József dr.* Magyar királyok Temesvárott. Délmagyar. Közl. 296. sz.
339. *Mikszáth, Kálmán de.* Les Principes de la Constitution Hongroise. (M. Közg. és Kultura VI.)
340. *Müller, Georg.* Die ursprüngliche Rechtslage der Rumänen im Siebenbürger Sachsenlande. Nagyszeben, 1912. — Ism. Karácsonyi János. Erd. Múz. 225—228. l. — Brandsch Henrik. Noch einige Ergänzungen. Korr. Bl. Ver. siebenb. Landesk. 29—32. l. — Ism. Connert H. U. o. 35—39.
341. *Petrov, A.* Materialij dlja istoriji ugorskoj Rusji. I—VI. S. Petersburg, 1905—11. — Ism. Sz. Századok 39—45. l. Szkunzevics Kornél. U. o. 206—212. l. l.
342. *Politikai Magyarország.* Főszerkesztő Szász József. II. kötet. Magyarország története Ferencz császár korától 1910-ig. A 2-ik kötet fejezeteit írták Ábrányi Kornél, Horváth János dr., Kacziány Géza dr., Kovács János, Pázmándy Dénes, Seress László, Szabó László dr. — III. kötet. Magyarország politikai élete. A 3. kötet fejezeteit írták Bethlen Oszkár dr., Csuday Jenő dr., Földes Artur dr., Pázmándy Dénes, Seress László. Budapest, 1913. Anonymus vállalat. (4-r. 4 lev. 470 l. ; 3 lev. 549 l.)
343. *Sas Róbert.* A magyarok Dobrudsában. Békés 17. sz.
344. *Sasinek, Franko V.* Stručný dejepis uhorska Diel. II. Tur-

- čiansk. Sv. Martin, 1913. (8-r. 180 l.) 1 K 20 f. Dil III. U. o. 1913. (8-r. 328 l.) 2 K.
345. *Steier Lajos*. A tót nemzetiségi mozgalom története. Liptó-szentmiklós, 1912. — Ism. Az Ujs. 29. sz.
346. *Tomašić, Dr. N.* Fundamenta iuris publici regni Croatiae. 1910. — Ism. Uhlirz K. Histor. Zeitschr. III. Bd. 213. l.
347. *Tóttössy Miklós dr.* A szoczialista mozgalom története Magyarországon. Kath. Sz. 829—843. 928—944. l.

3. Részletes történet 1301-ig.

- V. ö. 313. 935. 942. 977. 1010. 1011. 1023. 1259. 1268a. 1304—1316. 1319—1331. 1333—1337. 1339. 1340—1343. 1345—1354. 1355. 1365. 1389. 1393. 1398.
348. *Ackermann Kálmán*. A tatárjárás. Történelmi olvasmány. Ism. Tarczai György. Kath. Sz. 1009 l.
349. *Balogh Albin dr.* Egy-két szó a Koppány-féle lázadásról. Kath. Sz. 844—850. l.
350. *Czirbusz Géza dr.* Az Árpádok honfoglaló programja. B. H. 277. sz.
351. *Densusianu, Nic.* Dacia preistorică. Cu o prefata de Dr. C. I. Istrati. București, Göbel. 1913. (8-r. CXV, 1152 l.) — Ism. Fischer Emil. Korr. Bl. Ver. siebenb. Landesk. 40. I. és U. o. 59—62. l.
352. *Domanovszky Sándor*. A trónöröklés kérdéséhez az Árpádok korában. Bp. Sz. 156. köt. 367—398. l. (Külön is megjelent. 8-r. 32 l.)
353. *Dongó Gy. Géza*. Borostyán vártartománya az Árpádkorban. Adal. Z. V. T. 108—113. l.
354. *Erdélyi László*. A társadalmi osztályok Szent István államában s a Békefi- emlékkönyv. Tört. Sz. 325—366. l.
355. *Fawtier, R.* La vie de la bienheureuse Hélène de Hongrie. (Mélanges d'Archéologie et d'Histoire, 23. 1. 2. 1913.) — Ism. dr. Luttor Ferencz. Religio 40. sz.
356. *Fehér Géza*. Atelkuzu területe és neve. Századok 577—590. 670—685. l. (Külön is megjelent. 8-r. 31 l.)
357. *Ferdinandy Gejza*. A trónbetöltés kérdése az Árpádházbeli királyok korában. Bp. Sz. 154. köt. 356—389. l. (Kivonat Akad. Ért. 390—401. l.) — Németül Ung. Rundschau 757—788. l.
358. *Finály Gábor*. Magyarország a rómaiak alatt. 1912. — Ism. Századok 63. l.
359. *Földes Zoltán*. Attila sirja. Közművelődés. (Gyulafehérvár.) 44. sz.
360. *Forster, Br. Julius*. Das Grab der Königin Gisela in Passau. Ung. Rundschau 505—518. l.
361. *Fóti József Lajos*. Góg és Magóg. Irod.-tört. Közlem. 28.—59. l.

362. *Fraknoi Vilmos*. A királyi trónöröklés rendje az Árpádok korában. Kath. Sz. 1—30. l. (Kivonat Akad. Ért. 89—96. l.) — Németül Ung. Rundschau 135—162. l.
363. *Heinlein, Stefan*. Neue ungarische Forschungen zur Sylvesterbulle. Ung. Rundschau 912—919. l. — V. ö. még 313.
364. *Horn, Émile*. Influence sociale de Saint Élisabeth de Hongrie. Paris, 1913. (8-r. 125 l.) — Ism. ms. Kath. Sz. 906. l.
365. *Jósa András dr.* Anonymus és honfoglaláskori temető Kenézlőn. Szabolcsi Hirl. 75. —79. 82. sz.
366. *Jósa János*. Adalékok a székelyek régi történetéhez. Szamosújvár, 1913. (8-r. 94 l.) 1 K 60 f.
367. *Józsa Sándor ifj.* Magyar hazánkat miért tudták elfoglalni és fentartani őseink? Székely Tanügy 9. 10. 12. sz.
368. *Karácsonyi János*. Kitől hallotta Kézai az erdélyi székelyekre vonatkozó híreket? Századok 392—394. l.
369. *Karácsonyi János*. Kik voltak s mikor jöttek hazánkba a Böszörmények vagy Izmaeliták? (Értekezések a történeti tudományok köréből. XXIII. köt. 7. sz.) Budapest, 1913. Akadémia. (8-r. 18 l.) 40 f.
370. *Karácsonyi János dr.* Még egy pár szó Koppány lázadásáról. Kath. Sz. 1064—68. l.
371. *Karácsonyi János dr.* Szent László és a Királyhágó. Biharvárad. I. 79. l.
372. *Lovas Elemér*. Árpádházi B. Margit és kora. Kolozsvár, 1913. (8-r. 184 l.) — Ism. Liszka Árpád. A Cél 593. l. — Irod. tört. 555. l.
373. *Lüttich, Dr. Rudolf*. Ungarnzüge in Europa im 10. Jahrhundert. 1910. — Ism. dr. Domanovszky Sándor. Századok 142—147. l.
374. *Luttor Ferencz dr.* Magyarországi boldog Ilona legendája. Veszprémi Hirl. 52. sz.
375. *Madzsar Imre dr.* Szent Gellért nagyobb legendájáról. Századok 502—517. l. (Külön is megjelent. 8-r. 16 l.)
376. *Marosi Arnold*. Honfoglaláskori emlékeink. Fejérmegy. Napló 277. sz.
377. *Müller Frigyes*. A nagyobb Gellértlegenda forrásai és keletkezése. Századok 355—374. 418—446. l.
378. *Obál Béla dr.* Az egyház és a városok a reformáció előtt. Tört. Közlem. A. T. vm. m. 65—80. l.
379. *Perényi József dr.* Rasdi. Veszprémi Hirl. 48. sz. (Varázsló pogány pap 1061-ben.)
380. *Roska Márton dr.* Árpádkori temető Vajdahunyadon. Dolgozatok az erd. nemz. múz. éremrégiségtárból. 166—190. l. — Ism. Nagy Géza Arch. Ért. 268—275. l.
381. *Sas Róbert*. A magyarok első látogatása Velenczében. Békés 35. sz.
382. *Schröder, Alfred*. Die Ungarnschlacht von 955. (Archiv f. d.

- Gesch. d. Hochstifts Augsburg. I. 453—492. l.) — Ism. Uhlirz Károly. Mitteil. d. Inst. f. österr. Gesch. 724. l.
383. *Szabó László*. Az Árpádkori magyar építőművészet. Budapest, 1913. Németh J. (8-r. 400 l.) 20 K.
384. *Sztripszky Hiador*. Jegyzetek a görög kultúra árpádkori nyomairól. Budapest, 1913. Szerző. (8-r. 175 l.) 2 K 50 f. — Ism. Czebe Gyula. E. Ph. Közl. 754—756. l. — Erdélyi Lajos. Irodrtört. 383—385. l.
385. *Tagányi Károly*. Vármegyéink eredetének kérdése. Tört. Sz. 510.—541. l.
386. *Téglás Gábor*. Dacia megdülésének története. Bp. Sz. 154. köt. 56—89. 202—238. 390—407. l. 155. köt. 96—123. l. (Külön is megjelent. 8-r. 117 l.)
387. *Wertner Mór. dr.* Mikor halt meg Morosini Thomasina? Akad. Ért. 210. l.
388. 1280. A Makrahegyi Bakony-győrös csereszereződése 1280-ból. (Átiratott 1445-ben.) Közli Dongó Gy. Géza. Adal. Z. V. T. 105—107. l.
389. 1288. IV. László egy adománylevele. Közli Pajdussák Máté. Közl. Sz. vm. m. 256—259. l.

4. 1302—1526.

- V. ö. 972. 1010. 1026. 1028. 1029. 1030. 1038. 1043. 1062. 1063. 1067. 1257. 1258. 1268a. 1282. 1288a. 1292a. 1297.
390. *Abrudbányay Sándor*. Mária II. Lajos magyar király özvegye Németalföldön. Kolozsvár, 1913. Ajtai ny. (8-r. 66, 1 l.)
391. *Angyal, David*. Die diplomatische Vorbereitung der Schlacht von Varna. (1444.) Ung. Rundschau 518—524. l.
- (Anjouk). 392. *Buday Ákos dr.* Anjoukori társadalom. Sárospatak, 1913. Dani és Fischer ny. (8-r. 115 l.)
- 393. *Fraknói Vilmos*. Nagy Lajos házassági politikája. Bp. Sz. 153. köt. 23—48. l. — Németül Ung. Rundschau 497—505. l.
- 394. *Krúdy Gyula*. Anjou. P. N. 218. sz.
- 395. *Paál Jób*. Nagy Lajos királyunk háza Nagyszombatban. Vas. Ujs. 36. sz.
- 396. *Wertner, Dr. Mor.* »Carobert.« Ung. Rundschau 700. l.
- 396a. 1311. Károly Róbert király Kassa városát Omode nádornak adományozza. Adalék. Z. V. T. 299. l.
- 397. 1329. Balázs, leleszi prépost bizonyoságlevele Isztáncsi Péter teljesített tartozása ügyében. Adal. Z. V. T. 114. l.
- 398. 1358. nov. 19. Szécsi Miklós országbíró oklevele Isztáncs és Alsó-Kazsu birtoka ügyében. Adal. Z. V. T. 20. l.

- 399. 1377. Lucifer Miklós végrendelete. Tört. Közl. A.-T. vm. m. 37. l.
- 400. 1384. Buda. Erzsébet királyné levele a szepesi káptalannak, hatalmaskodási ügyben. 114. l. Tört. Közlem. A.-T. vm. m. 114. l.
- 401. *Biró Izabella*. Miksa császár Weisskunigja és Teuerdankja a magyar történelem szempontjából. Budapest, 1913. Hornyánszky V. ny. (8-r. 36, 1 l.)
- 402. *Divéky Adorján dr.* 1494. évi lőcsei fejedelmi kongresszus. Közl. Sz. vm. m. 7—25. l.
- 403. *Dongó Gy. Géza*. Ki volt Csapy Ákos vitéz 1441-ben? Adal. Z. V. T. 303—306. l.
- 404. *Fraknói Vilmos*. Az első Habsburg- király trónrajutása Magyarországon. Századok 247—264. l.
- 405. *Historikus*. Mohács. (1526 aug. 29.) P. H. 203. sz.
- (Hunyadiak.) 406. *Ágoston Péter*. A főúri ligák Hunyadi Jánosig. Szocializmus 217—225. l.
- 407. *Ágoston Péter*. Hunyadi János ligái. Szocializmus 499—507. l.
- 408. *Berzeviczy, Albert de*. Béatrice de Aragon. 1911/12. — *Ism. Loserth J. Histor. Zeitschr.* 111. Bd. 374—376. l. — Századok 305. l. — *Liter. ZentrBl.* 34. sz.
- 409. *Berzeviczy, Albert de*. Beatriz de Aragon, Reina de Hungria. Traduccion por Luis de Terán. Madrid. (1913.) (8-r. 428 l., 1 lev.)
- 410. *Babos Béla*. Hunyadi Mátyás jellemzése. Kalazantinum. XVIII. évf. 108—114. l.
- 411. *Csánki Dezső dr.* Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. V. köt. (Hunyadiak kora Magyarországon IX.) Budapest, 1913. Akadémia. (8-r. VII, 971 l.) — *Ism. dr. Lukinich Imre*. Századok 686—692. l. B. H. 272. sz. és M. Figy. IV. 430—437. l. — *Balogh Albin dr.* Kath. Sz. 805—807. l.
- 412. *Csánki Dezső*. Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. Akad. Ért. 706—722. l.
- 413. *Csánki, Dr. Desider*. Matthias, König der Ungarn. Ung. Rundschau 85—115. 316—340. l.
- 414. *Csuday Jenő dr.* és *Létmányi Nándor dr.* A Hunyadiak kora. (»Uránia« magy. tud. egyt. népszerű tudományos felolvasások. 41.) Budapest, 1913. Hornyánszky ny. (8-r. 28 l.)
- 415. *Fraknói Vilmos*. Szilágyi Mihály, Mátyás király nagybátyja. (Olcsó könyvtár 1689—92. sz.) Budapest, 1913. Franklin t. (16-r. 136 l.) 80 f.
- 416. *Lukcsics József dr.* Hunyadi Mátyás király Vetési Albert ellen. Religio 1. sz.

- 417. 1448. nov. 17. Szepesi László alkormányzó értesíti Pozsony városát Hunyadi Jánosnak a rigómezei csatából való szerencsés megmeneküléséről. Hadtört. Közl. 631—633. l.
- 418. 1464. Mátyás király Kassa város polgárait felmenti a folyó háborúban való részvételtől. Hadtört. Közl. 145—147. l. V, ö. 1038. 1062.
- 419. R. Kiss István. Az 1386. évi országgyűlések. Századok 721—735. l.
- (II. Lajos.) 420. 1521. Mogyorósy János levele Kassa város bírójához, eladott borokról. Adal. Z. V. T. 115. l.
- 421. 1521. Szapolyai János és György tudatják Kassa városával édes anyjuk elhunytát stb. Közl. Sz. vm. m. 173. l.
- 422. 1523. Szapolyai György levele Derencsényi Miklós tornai várnagyhoz a várjövedelem átvételéről stb. Közl. Sz. vm. m. 173. l.
- 423. Márki Sándor dr. Dósa György. (Magyar Történeti Életrajzok 29. évf. 1—5.) Budapest, 1913. Athenaeum. (8-r. 535 l.)
- 424. Márki Sándor dr. A dalmáciai keresztes háború terve. 1513.—1514. A Tenger 281—290. l.
- 425. Milleker Bódog. Magyarország középkori földrajza. (Tört. és rég. Értesítő 29. foly. 1., 2. füz.)
- 426. Milleker Bódog. A törökök első betörései Dél-Magyarországba Zsigmond és Albert királyok idejében. Keve és Krassó vármegyék megszűnése. (1393.—1439.) Tört. Rég. Értes. 29. évf. 3—42. l.
- 427. Noszlopy Tivadar. Tóthi Lengyel János és Korothnay Katalin eljegyzése 1518-ban. Vas. Ujs. 30. sz.
- 428. Ortway Tivadar. Habsburgi Mária és férje II. Lajos magyar király katolikus igazhívóságának kérdése. Budapest, 1913. Szt. István társ. (8-r. 35 l.) 1 kor. (Németül: Ung. Rundschau 340—356. l.) — Ism. dr. Iványi Béla. Századok. 695—697. l. (Az értekezés kivonata Alkotm. 15. sz.)
- 429. Ortway Tivadar. Egy magyar királyné emlékének nyomozása a külföldön. Tört. Sz. 576—593. l. (Habsburgi Mária.)
- 430. Réthi Gyula dr. (Gálfalvi). Csák Máté. B. H. 106. sz.
- 431. Rexa Dezső. Frangepán Erzsébet. Fejérmegy. Napló 113. sz.
- 432. Sufflay, Dr. Milan v. Ungarisch-albanische Berührungen im Mittelalter. P. Lloyd 25. sz.
- 433. Trostler József dr. Dósa György a XVII. század német irodalmában. Tört. Rég. értes. 29. évf. 43—50. l.
- (II. Ulászló.) 434. 1491. Ulászló király értesíti Kassa tanácsát, hogy a felső vidékek védelmére kiküldte Szapolyai Istvánt. Közl. Sz. vm. m. 170. l.
- 435. 1495. Szapolyai István nádor felszólítja Kassa tanácsát, hogy a tartozását fizesse meg. Közl. Sz. vm. m. 171. l.

- 436. 1505. A szepesi várnagyok tiltakoznak az ellen, hogy Kassa város (a Szapolyaiak) területén hámost épített. Közl. Sz. vm. m. 172. l.
- 437. 1515. Máriássy István végrendelete 1515-ből. Közl. Sz. vm. m. 162—166. l.
- 438. *Wertner Mór dr.* Pabar hírnökmester. Turul 135. l.
- 439. *Wertner Mór.* Ki volt »Bavarin bajor herczeg?« Tört. Sz. 98—108. l. — Németül: Ung. Rundschau 32—44. l.
- 440. *Wertner Mór dr.* Adalékok Toldi Miklós életrajzához. Akad. Ért. 172—180. l.
- 441. *Wertner, Dr. Moritz.* Eberhard von Windecke und die ungarischen Namen. Ung. Rundschau 370—384. l.
- 442. *Závodszky Levente dr.* Székely Miklós jajczai bánsága. Századok 339—354. l. (Külön is megjelent 8-r. 16 l.)
- (Zsigmond.) 443. 1424. Zsigmond király rendelete. Közl. A. T. vm. m. 41. l.
- 444. 1428. Zsigmond király adománylevele 1428-ból Mező-Bényére. Adal. Z. V. T. 61—64. l.
- 445. 1437. Abaúj vármegye ülése Miklós nádor elnöklésével gonosztevők üldözésének ügyében. Adal. Z. V. T. 200. l.
- 446. 1432. Borbála királyné Szentpéteri Tamás deák útján Kassán ezüst tányért készíttetett. Tört. Közl. A. T. vm. m. 115—116. l.
- 447. 1437. Pazdics és Szuha helységeknek határjáró levele. Adal. Z. V. T. 193—199. l.
- V. ö. 1043.

5. 1526—1711.

- V. ö. 301—304. 307. 315. 316. 320. 323. 941a. 981. 1006. 1017. 1025. 1033. 1039. 1064. 1068—1070. 1261. 1262. 1276. 1282. 1289.
- 448. Apaffi Mihály donatiói. 1661. Gen. Füz. 158. l.
- 448a. Basta György hadvezér levelezése és iratai (1597—1607). Gyűjtötte és közrebocsájtja dr. Veress Endre. II. köt. 1602—1607. Budapest, 1913. Akadémia (8-r. XXXII, 966, 2 l.) 24 kor. — Ism. Kelemen Lajos Kereszt. Magv. 368. l.
- (Bethlen Gábor.) 449. *F. E.* Bethlen Gábor emléke. Budapest 271. sz.
- 450. *Hgy.* Bethlen Gábor fejedelemmé választásának évfordulóján. Marosujvár 50. sz.
- 451. *Kristóff György dr.* Bethlen Gábor emlékezete. Prot. Sz. 611—619. l.
- 452. *Laukó Albert.* Bethlen Gábor. (1613—1629.) Vármegyei Közélet 52. sz.
- 453. A legrégebb angol ujság Bethlen Gáborról. M—g. 211. sz.
- 454. A legrégebb angol ujság magyar vonatkozásai. Vas. Ujs. 37. sz.
- 455. *Makkai Ernő.* Bethlen Gábor, Erdélyország fejedelme. Család és Iskola 19. 20. sz.

- 456. *Raffel Dénes*. Bethlen Gábor erdélyi fejedelem első és második támadásának okai. Budapest, 1913. Fritz-ny. (8-r. 78, 1 l.)
- 457. *Szádeczky Lajos dr.* Bethlen Gábor emlékezete. Aranyosvidék 51. sz. és Kolozsvári Hirl. 305. sz.
- 458. *Téglás Gábor*. Bethlen Gábor kastélya és kapuja Déván. Uránia 117—119. l.
- 459. *Veress István dr.* Bethlen Gábor. Debr. Prot. Lap. 42. sz.
- 460. *Biró Venczel*. Az erdélyi fejedelem jogköre. 1571—1690. — Rövid ism. Századok 459. l.
- 461. *Borbély István dr.* A magyar XVI. század vezető eszméi. Kolozsvári unit. kolleg. 1912/13. értes. 30—41. l.
- 462. *Bruckner Győző dr.* Ujabb adalék a Thökölyek mondanaköréhez. Közl. Sz. vm. m. 47—49. l.
- 463. Csáky-levelek a Máriássyak levéltárában 1662—63. Közlem. Sz. vm. m. 166—168. l.
- 464. *Csanády László*. Telekesy István. 1912. — Ism. Századok 457. l.
- 465. *Czóbel Ernő*. Heltai Gáspár Martinuzzi ellen. Irod.tört. 43—45. l.
- 466. *Czóbel Ernő*. A török hódoltság kora. Uj Korszak 19. sz.
- 467. *Czobor Alfréd dr.* Az 1631-iki parasztlázadás történetéhez. Tört. Közl. A. T. vm. m. 22—26. l.
- 468. *Dongó Gy. Géza*. Magyar rabok és rabnők török-tatár fogtságban. Adal. Z. V. T. 76—162. 249—251. 333—335. l.
- 469. *Dongó Gy. Géza*. A törökök rablásai Szerencs tartományában. (1630—1649.) Adal. Z. V. T. 78. 101. 246—248. 329. l.
- 470. *Dongó Gy. Géza*. Ki volt Rákóczi Erzsébet grófnő 1699-ben? Adal. Z. V. T. 84—87. l.
- 471. *Dongó Gy. Géza*. Balassa Imre gróf temetése Tállyán, 1675 táján. Adal. Z. V. T. 261—264. l.
- 472. *Eckhardt Ferencz dr., Szeffű Gyula dr., Takáts Sándor dr.* A budai basák magyar levelei. (Beadvány a M. T. Akad. nyelvtud. bizottságához.) Nyelvőr 21—26. l.
- 473. *Erdélyi Gyula*. A veszprémi országgyűlés 1531 május 18-án. Veszprémi Hirl. 52. sz.
- 474. *Erdős Károly*. Bullinger Henrik és Fejértóy János levelezése. Debr.. Prot. Lap. 13—16. sz. (Külön is. 8-r. 28 l.)
- (I. Ferdinánd korához.) 475. 1564. Sziráky Balázs levele. Tört. Közl. A. T. vm. m. 38. l.
- 476. 1564. Szemere Albertné vallatása Nagy Istvánné ellen. Adal. Z. V. T. 300. l.
- 477. 1568. Verancsics Antal Kassa városához. Tört. Közl. A. T. vm. m. 36. l.
- (III. Ferdinánd korához.) 478. 1644. jan. 26. Kezeslevél. Tört. Közl. A. T. vm. m. 44. l.
- 479. 1656. Gróf Balassa Imre, a kapitány 230 tallért kölcsönöz stb. Gen. Füz. 157. l.

480. *Feridoun Omer*. Török feliratos tábla. Kászim vezér budai pasát dicsőítő verssel. Arch. Ért. 365—368. l. — Budai török emlékek. U. o. 411—414. l.
481. *Fest Sándor dr.* Lithgow Magyarországon. (1616-ban.) Századok 26—29. l.
482. *Gagy Sándor*. Erdély vallásszabadsága a mohácsi vésztől Báthori Istvánig. Budapest, 1913. (8-r. 123 l.) — Ism. Zsinka Ferencz. Századok 647—649. l. — Gagy S. felelete. U. o. 803—805. l. — R. J. Reform. Szemle 9. sz.
483. *Gergely Sámuel*. Teleki Mihály levelezése. Akad. Ért. 193—203. l. (A VI. köt. ismertetése.)
484. *Goos, Roderich*. Österreichische Staatsverträge. Fürstentum Siebenbürgen. (1526—1690.) 1911. — Ism. Szekfü Gyula. Tört. Szemle 621. l. — Dr. Lukinich Imre. Századok 132—139. l. — Gooss megjegyzése. U. o. 224. l. — d. Bp. Sz. 153. köt. 335. l. — Br. R. Korr. Bl. Ver. f. siebenb. Landesg. 87. l. — Loserth J. Hist. Ztschr. 111. köt. 178. l.
485. *Halász, Emerich*. Aus den Zeiten der Presssklaverei. N. P. Journ. 307. sz. (Caraffa és Kolonichról.)
486. *Hannibal Kristóf ifj.* II. Rákóczi György átvonulása Máramaros vármegyén 1657-ben. Nagyág 43. sz.
487. *Harsányi István*. Hányszor olvasta át I. Rákóczi György a bibliát? Sárosp. Ref. Lapok 1. sz. és Tolnavármegy. 3. sz.
488. *Hegedüs Gyula*. A pilismaróti Dobozy-emlék. Esztergom és vid. 11—16. sz. — Sörös Pongrácz. Válasz Hegedüs Gyula úr vitaíráására. U. o. 16. sz. — Priscus. A pilismaróti Dobozy-emlék. U. o. 18. sz.
489. *Horvat, dr. Karol*. Nekoliko podataka o sultanu Jahiji iz valikanskoga arhiva. Vjesnik 179—197. l.
- 489a. *Horvath, dr. Rudolf*. Prilozi za povijest Podravine. Vjesnik 11—34. l. (1538—1591. évekből oklevelek.)
490. Imenovanje Jerolima Laskoga za bana hrvatskoga. Közli dr. Horvát Rudolf. Vjesnik 314—316. l.
491. *Ivić, dr. Aleksa*. Srpski doseljenici u Ugarskoj. 1. Od mira na ustyu Žitve do smrti Gyorgya Raca Slankamenca. (1606—1611.) 2. Od smrti Gyorgya Raca do smrti Kneza Betlena. (1611—1629.) Vjesnik 48—68. l.
492. *Jvić, dr. Aleksa*. Život Srba u Ugarskoj od smrti Kneza Betlena do druge opsade grado Beča. (1629—1683.) Vjesnik 221—235. l.
493. *Jvić, dr. Aleksa*. Ugarski Srbi od druge opsade Beča do serbe pod čarnojevićem. (1683—1690.) Vjesnik 275—291. l.
- 493a. *Ivić, dr. Aleksa*. Nekoliko cirilskih spomenika iz XVI. i XVII. veka. Vjesnik 92—103. l. (Cyrill betűs oklevelek 1500—1646-ból.)
494. *Jakšić, D. N.* Iz cerkovnoi istorii pravoslavnych serbov konca XVII. vjeka. Perechod pravoslav. serbov iz Turcii v Astro-

- Ugriju v 1690. g. pod rukovodstvom petjskago patriarcha Arsenija III. Černoeviča. Praga, 1912. — Ism. Jakšić Miljutin. Letopis. 292. knj. 85—89. l.
495. *Karácsonyi János dr.* Embervadászat Biharban. Biharvárad I. 1—13. l. Tököly Imre vadászata Wesselényi Pál ellen 1679-ben.
- (III. Károly korához.) 496. *Balassa Pál* levele édesanyjához. (1718.) Adal. Z. V. T. 268—270. l.
- 497. Mészáros Mihály testimoniálisa 1722. Tört. közl. A. T. vm. m. 57. l.
498. *L. Gúnyvers* Lorántffy Zsuzsannáról. Századok 56. l.
499. *Laszowski, E.* Povijest zagrebačkih Jsusovaca od. g. 1608—1618. Vjesnik 161—178. l.
500. *Lehel Ferencz.* Magyar művészet a török világ idején. Budapest, 1913. Kilián Fr. (8-r. 20 l.; 152 l. műmelléklet.) 5 K. — Ism. Bálint Aladár. Nyugat. I. 930. l. — Gch. Arch. Értes. 275. l.
- (I. Lipót korához.) 501. Barkóczy István és Ferencz ártatlansági bizonyítványa 1670-ből. Adal. Z. V. T. 158. l.
- 502. *Basirius Izsák* 1660-iki magyar folyamodványa. Erd. Múz. 262. l.
- 503. Makar György és Kossut János kezeslevele. 1694. Adal. Z. V. T. 302. l.
- 504. Szemere László tiltakozó-levele 1672-ből. Adal. Z. V. T. 159. l.
- 505. Pelsőczy György levele. 1677. Tört. Köz. A. T. vm. m. 119—122. l.
506. *Lukinich Imre dr.* Az erdélyi fejedelmi cím kialakulásának történetéhez. Századok 94—109. 177—188. l.
507. *Lukinich Imre dr.* I. Apaffi Mihály temetése. Századok 30—33. l.
508. *Lupaş, Dr. Joan.* Principele ardelean Acaşiu Barcsai şi mitropolitul Sava Brancovici. 1658—1661. Bucuresti, 1913. — Ism. Telegraf. Roman. 133—134. sz.
- (II. Mátyás korához.) 509. Toposházi Topos Bálint a szepesi káptalan előtt ügyvédőket vall. 1618. Adal. Z. V. T. 301. l.
510. *Meschendörfer, Ad.* Der Kronstädter Stadtrichter Michael Weiss. 1569—1612. — Die Karpathen VI. 1. Halbj. 40—51. l.
511. *Mohl Antal dr.* Győr eleste és visszavétele 1594—1598. Győr, 1913. egyházm. ny. (4-r. 136 l.)
512. *Nagymáté Albert.* Vármegyénk egy elfeledett vértanuja. (Bónis Ferencz 1627—1671.) Nyirvidék 19. sz.
513. *Obál, Béla.* Die Religionspolitik in Ungarn nach den westfähl. Frieden. 1910. — Ism. Mayer Tivadar. Mitteil. d. Institut. f. Österr. Gesch. 182—186. l.

514. *Payr Sándor*. Révay Judit. (A hitehagyott Nádasdy Ferencz édesanyja.) Prot. Sz. 65—86. 145—160. 1.
- (Pázmány.) 515. *Dudek János dr.* Pázmány Péter fejlődése. Köszöntő a Pázmány-serleggel a Pázmány-Egyesület január 30-án tartott lakomán. Budapest, 1913. Stephaneum. (8-r. 16 l.) — *Ism. cz. Kath. Szemle* 586. 1.
- 516. *Pethő Sándor*. Pázmány Péter. (Sorsok című munkájában. 57—63. l.)
- 517. *Szirmai Erika*. Pázmány Péter politikai pályája. 1912. *Ism. Századok* 66. 1.
518. II. *Petrőczy István és Révay Erzsébet* levelei. Ösvény 292—299. l.
519. *Pivány Jenő*. Adatok Macarius Józsefről. Prot. Egyh. Isk. Lap. 7. sz.
520. Poziv bana Nikole Frankopana na vojnu proti Turcima 9. okt. 1618. Közli: Laszowsky E. *Vjesnik* 148—150. 1.
- (Rákóczi.) 521. *Alapi Gyula dr.* Vérdíj a Rákócziak fejére. Komárom 7—14. l.
- 522. *Csutak Vilmos*. Az utolsó gyulafehérvári országgyűlés. Erd. Múz.-Egyl. VII. vándorgyűlés emlékkönyve 30—44. l. Függelék: Törvények és okiratok az utolsó gyulafehérvári országgyűlés történetéhez. U. o. 167—189. l.
- 523. *D. Gróf Rákóczi Juliána* címzése. Adal. Z. V. T. 264. l.
- 524. *F. E. Rákóczi Vaján*. Somogyi Ellenzék 41. sz.
- 525. *Forster Gyula br.* Rákóczinak és bujdosó társainak sír- emléke a külföldön és a hazában. Hivatalos jelentés. Budapest, 1913. Franklin ny. (2-r. 44 l.)
- 526. *Goldberger Izidor dr.* Rákóczi Ferencz darabontja és czinkostársai kifosztanak két zsidót 1669-ben. Magyar. Zsidó Sz. 34—43. l.
- 527. Heister gróf tábornok a Rákóczi-párti . . . kivégzett Kray Jakab birtokainak haszonélvezetét Stainville gr. lovastábornoknak adományozza 1709. Közl. Sz. vm. m. 52. l.
- 528. *Held Albert*. Egy kurucz renegát. P. H. 17. sz. (Gr. Forgách Imre.)
- 529. *Hengelmüller, Ladisla Baron*. Hungary's fight for national existence, or the history of the great reprising led by Francis Rákóczi II. 1703—1711. London, 1913. Macmillan & Co. (8-r. XX, 342 l.) — *Ism. Roszner Ervin. M. Figy.* IV. 178—185. l.
- 530. *Hengelmüller, Frh v. Franz Rákóczi* und sein Kampf für Ungarns Freiheit. 1703—1711. I. Bd. Stuttgart, Berlin, 1913. Deutsche Verlags-Anstalt. (8-r. IX, 241 l.) 8 Mk. — *Ism. Marczali Henrik. P. Lloyd* 271. sz.
- 531. *Jászi Oszkár*. A kuruczvilág. Uj Korszak 10. sz.
- 532. *Karácson Imre dr.* A Rákóczi-emigráció török okmányai. 1717—1803. Budapest, 1911. — *Ism. ch-e. Századok* 49—52. l.
- 533. *Márki Sándor*. II. Rákóczi Ferencz. 2—3. köt. Budapest. *Ism. Connert Hans. Korr. Bl. Ver. siebenb. Landeskr.* 94—100. 1.

- 534. *Márki Sándor dr.* Nagy Péter czár és II. Rákóczi Ferencz szövetsége 1707-ben. (Értekezések a történeti tudományok köréből. XXIII. köt. 6. sz.) Bpest, 1913. Akad. (8-r. 96 l.) 2 K.
- 535. *Márki Sándor.* Orosz-magyar szövetség 1707-ben. Akad. Ért. 401—412. l.
- 536. *Markos Olivér.* Rákóczi husvétja XIV. Lajos udvarában. (Sztalmári Király Ádám naplója nyomán.) P. H. 81. sz.
- 537. *Matolay Zoltán dr.* Ocskay László sírjánál. Temesv. Ujs. 242—244. sz.
- 538. *Palóczy Edgár.* A kurucok Drinápolyban. (1717. okt. 28. — 1718. decz. 16.) A Cél 171—177. l.
- 539. *Péterffy Lajos dr.* II. Rákóczi Ferencz lengyel királyjelöltsége. Kisujszállási ref. főgymn. 1912/13. értes. 3—40. l.
- 540. *Pethő Sándor.* II. Rákóczi Ferencz. (Sorsok című munkájában 64—70. l.)
- 541. Rákóczi-levelek. (A bécsi cs. és kir. udvari könyvtárból.) Közli: Kluch János. Erd. Múz. 41—58. 357—374. l.
- 542. Rákóczi-adománylevelek. Adal. Z. V. T. 74—76. és 315—317. l.
- 543. Rákóczi Ferencz adóslevele 1669. Adal. Z. V. T. 84—86. l.
- 544. *Sándor Imre.* II. Rákóczi Ferencz. (Jellemrajz.) Hevesm. Tanügy 3. sz.
- 545. *Schulz Irén.* Női viselet a kurucz korban. 1912. — Ism. Századok 305. l.
- 546. *Spisovszky Imre.* II. Rákóczi Ferencz fejedelem gavalérjai. Adal. Z. V. T. 87. l.
- 547. *Szekfü Gyula.* A száműzött Rákóczi. Budapest, 1913. Akad. (8-r. 418 l.) — 5 K. Ism. B. H. 296. sz.
- 548. *Sziklay János dr.* II. Rákóczi Ferencz élete. Harmadik kiadás. Kiadja a Szt. István t. Budapest, 1913. (8-r. 58 l.) 24 f.
- 549. *Zuboly.* Kurucz paloták Párisban. Vas. Ujs. 38. sz.
- 550. *Relković Neda.* A felsőmagyarországi hét alsó bányaváros legrégibb közgyűlési jegyzőkönyvei. (1561—1623.) Századok 518—534. 590—607. l.
- (Rudolf korához.) 551. 1589. Zemplén v. tanácsának levele Kassa tanácsához, Fejérváry Márton diák ügyében. Adal. Z. V. T. 301. l.
- 552. 1605. Országgyűlési meghívó. Tört. Közl. A.-T. vm. m. 113. l.
- 553. *Schuller, Richard dr.* Christian Pomarius. Ein Humanist und Reformator im Siebenbürger Sachsenlande. Archiv d. Ver. f. siebenb. Landesk. 39. köt. 185—246. l.
- 554. *Sebestyén József.* Csejthevár asszonya: Báthory Erzsébet. Fejérm. Napló 139. 142. 143—157. sz. (Külön is megjelent. 8-r. 97 l.) — Ism. Századok 622. l.

555. *Supka, Dr. Géza*. Ein jüdischer Grabstein im Korpskommandogebäude in Ofen. N. Pest. Journ. 304. sz. (1544. évbeli sírkőről.)
556. *Szemző László (kamjonkai)*. XI. Incze pápa és a török hatalom megtörése Magyarországon. Budapest, 1913. Pátria. (8-r. 74. 1 l.) 1 kor.
557. *Szentkláray Jenő*. Dzsáfer temesvári pasa. Századok 12—25. l.
558. *Takáts Sándor*. Ráthoti Gyulaffi László. Az Ujs. 305. sz.
559. *Takáts Sándor*. A török-magyar bajviadatok 1913. — Ism. dr. Lukinich Imre. Századok 292—294. l. — dr. Erdélyi László. Magy. Középisk. 165—167. l. — M. F. Uránia 89. l. — Nemz. Kultura II. 347—349. l.
560. *Takáts Sándor*. Rákóczi Zsigmond esete. Élet 47. sz.
561. *Takács Sándor*. A török portya. Az Ujs. 71. sz. (1577. győri csata.) — és Komáromi Lapok 38. 40. sz.
562. *Takáts Sándor*. A kalauzok és a kémek a török világban, Századok 265—280. 321—338. 400—418. l.
563. *Takáts Sándor*. A Jedikule (Héttorony) rabjai. Az Ujs. 180. sz.
564. *Takáts Sándor*. Guthi Ország Magdolna. Élet 12. sz.
565. *Takáts Sándor*. Zrinyi Kata. Bp. Sz. 155. köt. 335—368. l.
566. *Takáts Sándor*. Komárom 1683-ban. Élet 36. sz.
567. *Takáts Sándor*. Csonkabég, a török huszárezredes. Az Ujs. 291. sz.
568. *Takáts Sándor dr.* Az utolsó Dobó. Adal. Z. V. T. 3—12. l. (Teleki Mihály.) 569. *Ifj. Biás István*. Teleki Mihály temetkezése. Erd. Múz. 152—220. l. (Külön is 8-r. 71 l.) — Ism. Századok 555. l. — Dr. Dékáni Kálmán. Székely Napló 79. sz. — 570. *Pósta Béla dr.* Teleki Mihály sírja. Erd. Múz. 162—194. l. — 571. *Kelemen Lajos*. Teleki Mihály halála és temetése. Erd. Múz. 152—161. l.
572. *Tököly István levele Zemplén vm. -hez*. 1629. Adal. Z. V. T. 345—347. l.
573. *Thuránszky László*. A német hadak beszállásolása Zemplénbe 1662-ben. Adal. Z. V. T. 117—119. 220—222. 308—311 l.
574. *A Thurzók leveleiből*. Árva megyei Almanach 1912. 51—56. l.
575. *Tóth József*. II. Rákóczy György lengyel vállalatának diplomatiái előzményei. Ism. Századok 389. l.
576. *Ursu, I.* Un manifest românesc tipărit cu litere latine al împăratului Leopold I. din 1701. (Analele Acad. Roman. ser. II. Tom. 34.) 1912. — (Külön is 4-r. 15 l.) — Ism. Veress Endre. Erd. Múz. 433. l.
577. *Veress Endre dr.* Berzeviczy Márton. 1911. — Ism. Erdélyi Alajos. Századok 764—769. l.
578. *Vilner Ferencz*. Az európai diplomácia állásfoglalása a kettős királlyal szemben. 1912. — Ism. Századok 148. l.
579. *Závodszy L.* Héderváry István stb. 1912. — Ism. Századok 66. l.
- (Zrinyi M.) 580. *Biró Bertalan*. Zrinyi Miklós prózai munkái. Budapest, 1913. Nyugat-ny. (8-r. 80 l.)

- 581. *Friedreich Endre*. Egy piarista krónikás Zrinyi Miklós haláláról. Irod.-tört. 41—43. l.
- 582. *Pethő Sándor*. Zrinyi és Machiavelli. — Zrinyi és Montecuccoli. (»Sorsok« című m. 24—50. 51—56. l.)
- 583. *Takáts Sándor*. Zrinyi Miklós temetése. Az Ujs. 155. sz. és Komáromi Ujs. 34. s kv. sz.
- 584. *Weber Arthur*. Sagredo Zrinyi Miklós haláláról. Századok 221—223. l.

6. 1712—1849.

- V. ö. 987. 1009. 1012. 1014. 1015. 1018. 1019. 1027. 1031. 1040—1042. 1044—1050. 1053. 1054. 1060. 1064. 1158.
585. *Apponyi, Rodolphe*. Vingt-cinq ans à Paris. (1826—1850.) Journal du Comte —., attaché de l'ambassade d'Autriche-Hongrie à Paris. Publié par Ernest Daudet. Tome I. 1826—1830. II. 1831—1834. Paris, Plon, 1913. (8-r. XXXIV, 439; 527 l.) Ism. Gesztesi Gyula. M. Figy. II. 437—457 l. — Lukácsné Szende Mária. Husz. Száz. 28. köt. 673—676. l. — Mátrai Rudolf. Alkot. 30. sz. — B. H. 53. sz. — Az I. köt. ism. Wertheimer Ede. P. Lloyd 73. sz. — A II. köt. u. o. 226. sz. — A II. köt. ism. A—y. B. H. 165. sz.
586. *Aradi Viktor*. Catharina Doamna noastră. 1913. — Ism. Világ 94. sz.
587. *Bellaagh Aladár*. Napoleon kiáltványa a magyarokhoz. Irod.-tört. 368—373. l.
588. *Berényi János gróf*. Egy kalandos élet. Világ 172. sz. (Gr. Koháry Jánosról.)
589. *Bojničić dr.* Zanimiv spomenik za povijest banske krajine. Vjesnik 77—79. l. (Mária Terézia irata gr. Nádasdy Lipót cancellárhoz. Schönbrunn, 1749. 16. aug.)
590. *Braun Róbert dr.* II. József. Új Korszak 11. sz. a töröknek. Vas. Ujs. 28. sz.
591. *Chernel István*. Chernel Mihály, a ki átadta Ada-Kalét 1791-ben a töröknek. Vas. Ujs. 28. sz.
592. *Cioban V. és Dragomir S.*: Acte și Fragmente 1791—1792. Transilvania 65—79. és 157—165. l.
593. *Deželić, Dr. Velimir*. Kako su Francuzi g. 1813. otišli iz Karlovca, Vjesnik 198—202. l.
594. *Dóczy Lajos*. Az utolsó daliás idők. Udvarhelyi Híradó 52. sz. (Miksa kir. herczeg Udvarhelyre érkezéséről 1809-ben.)
595. *Dongó Gy. Géza*. Adatok Matolaj Pál élettörténetéhez. Adal. Z. V. T. 265—267. l.
596. *Fabó Bertalan dr.* A pozsonyi gyászos husvét. Izr. Magy. Irod. Társ. Évkönyv 276—280. l.
597. *Goldberger Izidor dr.* A homonnai kerület zsidósága 1808-ban. Adal. Z. V. T. 174—178. 230—233. l.
- (Görgey.) 598. *Görgey Arthur*. Életem és működésem Magyarországon

- az 1848. és 1849. években. Ford. id. Görgey István. 1911. —
Ism. Y—k. Századok 212—214. l.
- 599. Görgei hadműveletei Hontban. A »Der Winterfeldzug« stb.
alapján. Honti Lapok 16—18. sz.
- 600. *Hohenauer Ignác dr.* Görgey Kassán és Miskolczon. (Vissza-
emlékezés a nagy időkre.) Felső-Magyarország 295. sz.
- 601. *Koczogh András.* Görgey Arthur. Nyirvidék 15. sz.
- 602. *Pethő Sándor.* Látogatás Görgeinél. (Sorsok című mun-
kájában. 78—82. l.)
- 603. *Riedl Frigyes.* Görgey a magyar költészetben. Világ 34. sz.
- 604. *Tánczos József, id.* Az 1848—49-ik évi szabadságharcz és
Görgei. — 48-as honvéd-altiszt naplójából. Népakarat 789. sz.
- V. ö. 624. 626. 714.
605. *Gyalui Farkas.* Wesselényi Miklós báró elfogatása. (1785.)
B. H. 248. sz.
606. *Halász, Emerich.* Graf Ludwig Batthyány. N. Pest. Journ. 241. sz.
607. *Harangöntő Béla.* Nagy Frigyes levelei. (Gyóni Halász Zsig-
mond emlékezete.) B. H. 159. sz.
608. *Hazslinszky, Dr. Rudolf v.* Bauernaufuhr in Zipsen im Jahre
1831. (Nach einem. Manuskript.) Karpathen Post. 47—49. sz.
609. *Hellai H. István.* Az első királyi komisszárius a temesi bán-
ságban. Századok 791—796. l.
610. *Horánszky, Louis.* Napoleon I. et la Hongrie. 1912. Ism. Száza-
dok 60. l.
611. *Iványi Béla dr.* A 13 szepesi város állapota 1773-ban. (Sta-
tisztikai tanulmány.) Közl. Sz. vm. m. 57—66. l.
612. *Jarisch, Josef.* Ein Notschrei aus dem Jahre 1723. Korr.
Bl. Ver. siebenb. Landesk. 127—129. l.
613. *II. József* válogatott levelei. Fordította dr. Supka Géza.
(Olcsó kvttár 1723—25. sz.) Budapest, 1913. Franklin társ.
(16-r. 96 l.) 60 f.
- (Kossuth Lajos.) 614. *Bottlik István.* Kossuth Lajosról. M. H. 74. sz.
- 615. *Gracza Lajos.* Kossuth Lajos élete, működése és halála.
3. kiadás. Budapest, Lampel R. é. n. (8-r. VIII, 304 l.) 5 K.
- 616. *Kalmár Antal dr.* Ki volt Kossuth Lajos? Jellemrajz.
(—ünnepi beszéde.) Kossuth Lajos Lapja 27—31. l.
- 617. Kossuth Lajos Aradon. (Szabadságharczi emlékek.) Aradi
Közl. 62. sz.
- 618. *Könyves Tóth Mihály dr.* Kossuth Debreczenben és a
szobor története. Debreczen, 1913. Városi ny. (8-r. 19 l.)
- 619. *Kropf Lajos.* Kossuth és Mazzini 1853-ban. Tört. Sz.
265—271. l.
- 620. *B. J.* Košútov sen o madarskej republike. Fantázia a his-
toria. Slov. Pohľady 647—658. l.
- 621. *Pagát.* Apróságok Kossuth Lajosról. Bács-Bodrog 11. sz.
- 622. *Pompéry Aurél dr.* Kossuth Lajos 1837/39-iki hűtlen-
ségi perének története kapcsolatban Wesselényi Miklós báró
hűtlenségi és az ifjak felségsértési perének történetével. Buda-

- pest, 1913. Szt. István t. (8-r. 212, 1. l.) 5 kor. — Ism. gd. Kath. Sz. 904—906. l. — dr. Szegedy Rezső. M. Kultura 313. l.
- 623. *Sebestyén Károly*. Cobden és Kossuth. B. H. 200. sz.
- 624. *Seress László*. Kossuth, Görgey, Szemere. 1912. — Ism. Marczinkó Ferencz. Irod.-tört. 61. l.
- 625. *Seress László*. A publicista Kossuth. Bp. Ujságíró-egyl. almanachja 1913. 262—265. l.
- 626. *Szász Károly legifj.* Kossuth és Görgey. Uránia 43—45. l. (Szász Károly naplójából részlet.)
- 627. *Vas György*. Kossuth Lajos hirlapi cikkei. Tört. Sz. 415—421. l.
- 628. *Wagner Károly dr.* Kossuth Lajos és az emigráció. Kossuth Lajos Lapja 12—16. l.
629. *Luttor Ferencz dr. II.* József és a magyar szent korona. Religio 10. sz.
- (Mária Terézia.) 630. Debreczen magisztrátusának felirata Mária Terézia királynő ama rendelete ellen, a melyben a czéheket a katolikus körmenetekben való részvételre kötelezi. Debr. Prot. Lap 51. 52. sz.
- 631. *Fabó, Dr. Bertalan*. Maria Theresia in Pressburg. (Auf Grund der »Pressburger Zeitung«.) Pressb. Ztg. 246. sz.
- 632. *Föglein Antal* Ujságcikkek Mária Terézia korából. Besztercebányai Hirl. 41. sz.
- 633. *Kumlik, Dr. Emil*. Maria Theresia und die Pressburger. (Zum 29. November.) Pressb. Ztg. 327. sz.
- 634. Naredba Marije Terezije o dužnostima Kmetova. 1766. Közli: dr. Bojničić. Vjesnik 75—77. l.
- 635. Slovenský text urbára z roku 1767. Slovensk. Pohľady 310—316. 436—439. l.
- 636. *Vértes József*. Mária Terézia Magyarországon. (Egykorú adatok alapján.) P. H. 295. sz.
637. *Márki, Dr. Alexandre*. La Hongrie et la Révolution Française. Revue histor. de la Révolution Française. 615—622. l.
638. *Márki Sándor*. Bónis és a szent korona. Századok 395. l.
639. *Miskolczy István dr.* Bajtay Antal szerepe Erdély közéletében. Századok 656—669. 736—752. l.
640. *Pethő Sándor*. Az utolsó nemesi fölkelés. (Sorsok című munkájában. 71—77. l.)
- 640a. p. i. Graf Franz Széchenyi. N. Pest. Journ. 229. sz.
641. *Richtmann Mózes dr.* A régi Magyarország zsidósága. (1711—1825.) Budapest, 1913. — Ism. Ben Eliezer. Izr. Tanügyi Értes. 3. sz. — dr. Singer Leó. Mult és Jövő 335. l.
642. *Rózsa Ignác dr.* Martinovics Ignác és társai. Budapest, 1913. Lampel R. (8-r. 58 l.) 1 K.
643. *Seress László*. A felvilágosodott abszolutizmus politikai irodalma M. Figy. I. 15—32. 108—118. l. — Ifj. Székely Károly. Ki volt Szentmiklósi Timót. U. o. 243. l. — Ism. Századok 150. l.

- (Szabadságharcz.) 644. *Aggházy Kamil*. Adatok az 1848/49. évi magyar haderő szervezőtörténetéhez. Hadügyi Sz. 1—11. sz.
- 645. *Aller, Wilhelm*. Die auswärtige Politik der ungarischen Revolution 1912. — *Ism. Csécsy Imre*. Husz. Száz. 27. köt. 648—652. l.
- 646. *Auer Pál dr.* A magyar középosztály forradalma. Márcziusi beszéd. Budapest, 1913. Franklin-ny. (8-r. 16 l.)
- 647. *Beretzky György* emlékiratából. Közli: Beretzky Endre dr. Zilah, Seres S. ny. 1913. (8-r. 66, 1 l.) 2 kor.
- 648. *Bodó János*. Apróságok 1848-ból. (A torontáli magyar hadsereg.) Torontál 117. sz.
- 649. *Csiki János*. Fosztlányok Csikszék 48-as szerepéből. Csiki Hírl. 11. sz.
- 650. *Czóbel Ernő*. Greguss és a 48-as forradalom. Szabadgondolat 61—65. 112—117. l.
- 651. *Damjanich* utolsó levele és egy imája. Közli: Szendrői Holozsnyay Cyrill. Gör. Kath. Sz. 40. sz. és Szabolcsi Hírl. 82. sz. (Arad, 1849. okt. 5. Vásárhelyi Juliához.)
- 652. *Farkas Ernő*. Gróf Leiningen Károly. Független Lap (Szolnok.) 40. sz.
- 653. *Feleký László*. A 48-iki sajtótörvény és sajtószabadság. M. Figy. IV. 251—254. l.
- 654. *Gigante, Silvino*. La guardia nazionale del XLVIII. Bullettino d. deputaz. fiumana di storia patria III. köt. 177—214. l.
- 655. *Gyalokay Jenő*. A segesvári ütközet. (1849. július 31.) Erd. Múz. 129—151. l.
- 656. *Gyalokay Jenő*. Az erdélyi hadsereg az oroszok betörése idején. (Kivonat.) Akad. Ért. 461—474. l.
- 657. *H. J.* Az 1848-iki magyar forradalom. (Orosz megvilágításban.) P. H. 76. sz. (Szól Lozinszky Revolucia 1848 goda vo Vengrij. 1907. című munkájáról.)
- 658. *Jókai Mór*. 1848. Nagy idők emlékei. Bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta Prónai Antal. (Olcsó Jókai 51. sz.) Budapest, 1913. Révai. (8-r. 64 l.)
- 659. *Kovách Ernő (Galsai)*. Aradvár és Arad város ostroma 1848—49-ben. — naplója. 1911. — *Ism. Knr. Századok* 550—552. l.
- 660. *Kovács Lydia*. Új negyvennyolcas emlék. (Levél a fekete-hegyi táborból. Budapest 277. sz. (Zaáry József levele 1848. aug. 7.)
- 661. *Kuné Gyula*. Egy szabadságharczos emlékiratai. Irta: 1848—49-es honvédtiszt. Angolból ford. Berák Pál. Chicago 1913. Szerző. (Chicago-i magyar könyvnyomda. 8-r. VII, 231 l.)
- 662. Márcziusi napok 48-ban. Szabolcsi Hírl. 20—22. sz. (Szabolcs vármegyéről.)
- 663. *Matolay Ida*. Visszaemlékezés 1848—49-re. Adal. Z. V. T. 352—357. l.

- 664. *Milkovszki Zsigmond*. A császáriak tiszai átkelése 1849-ben. (— visszaemlékezéseiből.) Vas. Ujs. 33. sz.
- 665. *Pethő Sándor*. A szabadságharcz Bayard lovagja. (Sorsok című munkájában. 83—89. l.) (Leiningen tábornokról.)
- 666. *Sas Róbert*. Hogy indult meg Erdélyben a szabadságharcz? Békés 11. sz.
- 667. *Singer Bernát dr.* A szabadkai honvédsíremlék. Mult és Jövő 311. l. (A szabadságharcz zsidó halottjainak emlékééről.)
- 668. *Singer Jakab dr.* A temesvári zsidók az 1848—49-iki szabadságharczban. Tört. Rég. Ért. 29. évf. 73—92. l. (Külön is 8-r. 24 l.)
- 669. *Somogyi Gyula*. Bem, Simonyi és Kemény. Epizód az 1848/49-iki szabadságharczból. Délmagyar. Közl. 3. sz.
- 670. *Sütő István*. Budavár bevétele. Alkot. 120. sz.
- 671. *Bártfai Szabó László dr.* A gyöngyösi önkéntesek névsora 1848-ból. Gyöngyösi Kalendár. 66—69. l.
- 672. A temesvári csata. P. H. 191. sz.
- 673. *Szádeczky Lajos dr. II.* József császár utazása Erdélyben 1773-ban. Erdély 1—5. l.
- (Széchenyi István.) 674. *Gróf Széchenyi István* kiadatlan beszédei az 1839/40-iki országgyűlésről. Kiadja Ferenczi Zoltán. Akad. Ért. 617—648. l.
- 675. *Széchenyi I. gr.* Garat. Sajtó alá rend. Viszota Gy. 1912. — Ism. Kerekes Emil. E. Ph. K. 752. l. — Keller Imre. Irod.-tört. 47. l.
- 676. *Angyal Dávid*. Néhány Széchenyi-probléma. M. Figy. III. 93—115. l.
- 677. *Angyal Dávid*. Adalék Széchenyi István magyar történet-philosophiájához. Századok 465. l.
- 678. *Bagyó János*. Gróf Széchenyi István közlekedési reformja és tevékenysége. Budapest. 1913. Athenaeum. (8-r. 191 l.) 5 kor. — Ism. Halász Imre »A Széchenyi-irodalomhoz« címmel. Nyugat I. 511—519. l. és Irod-tört. 288—290. l.
- 679. *Feleky László*. A megrágalmazott Széchenyi. M. Figy. III. 1—5. l.
- 680. *Gaal Jenő*. Széchenyi társadalmi politikája. M. Társ. tud. Sz. 405—418. l.
- 681. *Halász Imre*. Még egyszer Széchenyiről. Nyugat II. 179—183. l.
- 682. *Marczali Henrik*. Gróf Széchenyi István és Anglia. M. Figy. II. 161—176. l. — Angolul The Contemporary Review. máj.
- 683. *Marczali, Dr. Heinrich*. Graf Stephan Széchenyi und Fürst Paul Esterházy. P. Lloyd 232. sz.
- 684. *Márki Sándor*. A társadalmi igazságszolgáltatás Széchenyi szerint. M. Társud. Sz. 325—337. l.
- 685. *P—r. J.* Stephan Széchenyi in der Völkerschlacht. N. Pest. Journ. 245. sz.

- 686. *Pauler Ákos*. Széchenyi István társadalmi erkölcstana. M. Társtud. Sz. 161—174. l.
- 687. *Peisner, Ignaz*. Graf Stephan Széchenyi in der Völkerschlacht. Ung. Rundschau 898—903. l.
- 688. Széchenyi eszmévilága. I. 1912. — Ism. Vízota Gyula. B. Sz. 154. köt. 310—314. l. — dr. Kristóf György. Prot. Sz. 267—269. l.
- 689. *Tarnai, Johann*. Ein posthumes Werk des Grafen Stefan Széchenyi. Ung. Rundsch. 732—736. l.
- 690. *Thurzó Kálmán (Nosziczi)*. Gróf Széchenyi István és Blücher tábornok. Hadügyi Sz. 1. sz.
- 691. *Turóczi-Trostler, Dr. Josef*. Graf Stefan Széchenyi und Fürst. Pückler-Muskau. (Sechs bisher unveröffentliche Briefe des gr. St. Széchenyi.) P. Lloyd 71. sz.
- 692. *Winternitz, J. v.* Graf Stefan Széchenyi. P. Lloyd 35. sz.
- 693. *Zsilinszky Mihály*. Széchenyi István nemzetiségi politikája. M. Társtud. Sz. 237—249. l.
- 694. *Wesselényi Miklós (ifj.) báró* négy német levele Nimptsch Leocada asszonyhoz. Közli: Trostler József. Irod.-tört. Közl. 99—103. l.
- 695. Zsidók folyamodványa az 1807-iki országgyűlés alkalmából. Magy. Zsidó Sz. 63—68. l.

7. 1850-től napjainkig.

- V. ö. 317. 319. 328. 1003—1005. 1013. 1015. 1024. 1052. 1053. 1357 (Andrássy.) 696. *Halász Imre*. Bismarck és Andrássy. Politika tanulmány. Budapest, 1913. Franklin t. (8-r. IV, 295 l. 6 K. — Ism. Csécsy Imre. M. H. 71. sz. — h. r. Az Ujs 88. sz. — Lengyel Géza. Nyugat I., 762—764. l. — dr. Marcinkó Ferencz. Uránia 223. l. — Pethő Sándor. Élet 22. sz és B. H. 72. sz. P. N. Pest. Journ. márcz. 23. — S—s. Magy. Nemzet 80. sz. P. N. 73. sz. — Vas. Ujság. 12. sz. — P. Lloyd 71. sz. — Revue de Hongrie XI., 463—465. l. — Irod-tört. 256. l.
- 697. *Steinacker, E.* Andrassy Vater und Sohn. Deutsch-Österreich 23. füz.
- 698. *Wertheimer Ede dr. (Monori)*. Gróf Andrássy Gyula élete és kora. A M. T. Akadémia megbízásából, kiadatlan források alapján. II. kötet. Az 1877. január 15-iki titkos conventióig. III. kötet. Andrássy életének utolsó éve és jellemzése. Budapest, 1913. Akadémia. (8-r. XX, 522 l.; XV, 469 l.) 30 kor. — Ism. Fogel Max. Neues Wiener Journ. 6986. sz. — hr. Az Ujs. 111. sz. — Halász Imre. Nyugat I. 757—762. l. és M. H. 89. sz. — dr. Marcinkó Ferencz. Uránia 368—370. l. — Pethő Sándor Élet 22. sz.— tb. Alkot. 175. sz.

- Világ 94. sz. — Hét 22. sz. — Vas. Ujs. 17. sz. — N. Pest. Journ. 92. sz. (A békepolitika kialakulása 1873-ban. Részlet a II. kötetből. Bp. Sz. 153. köt. 207—227. l.)
- 699. *Wertheimer, Eduard v. Graf Julius Andrássy, sein Leben und seine Zeit.* Nach ungedruckten Quellen 2. Bd. Bis zur geheimen Konvention vom 15. Januar 1877. 3. Bd. Letzte Lebensjahre. Charakteristik Andrássys. Leipzig, Deutsche Verlags-Anstalt, 1913. (8-r. XX, 420 l.; XIV, 373 l. 1 lev.) — Ism. Richter H. Liter. Zentr. Bl. 22. sz. — Jovanović Slobod. Letopis 295. knj. 47—60. l. 296. knj. 46—62. l. — Friedjung H. Voss. Zeitg. Sonntagsbeil. 35. sz.
- 700. *Wertheimer, Ed. v.* Andrássy und Bismarcks Kulturkampf. Deutsche Revue. Febr.
- 701. *Wlassics Gyula.* Gróf Andrássy Gyula külpolitikája. Bp. Sz. 155. köt. 1—31. l.
- 702. *Zweybrück, Dr. Franz.* Julius Andrássy und die auswärtige Politik. Preuss. Jahrbücher 154. köt. 389—436. l.
703. *Benedek Elek.* Nagy magyarok élete. XIII. (Toldy Ferencz, Horváth Mihály, Eötvös József báró, Arany János.) Budapest. 1913. Athenaeum. (8-r. 125 l.)
704. *Bezerédj István.* Bezerédj László. 1813—1871. Bp. Sz. 155. köt. 69—95. 243.—269. 369—394. l.
705. *Blaskovich Sándor.* Monarchiánk és Anglia. Nyugat. I., 443—471. l. Monarchiánk és Olaszország. (Részlet-könyvből.) U. o. II., 321—391. l.
706. *Bonitz Ferencz.* Gróf Zichy Nándor. 1912. — Ism. dr. Mihályfi Ákos. Kath. Sz. 342—344. l. — Ádám Iván. Veszpr. Hirl. 8. sz. — C. . . s. Magy. Középisk. 292. l. — Dreisziger Ferencz. Népoktatás 128—130. l. — Feleky László. M. Figy. I. 321. l. — S. J. Fejérmegyei Napló 57. 61. 63. 71. sz. — Gr. Somssich Béla. M. Kultúra 581—585. l. — Végh Ferencz. Egyh. Közl. 14. sz.
707. *Csánki Dezső.* Gróf Teleki Géza. Századok 561. l.
708. *Csudáky Bertalan.* Emlékezés Csáky Albin grófra. Bp. Ferencz József nevelőint. 1912/13. értes. 3—23. l.
709. *Diamant Gyula dr.* A zsidók története Horvátországban az egyenjogositástól 1910-ig. Izr. Magy. Irod. Társ. Évkönyv 284—333. l.
710. *Diplomata.* A bujdosó korona. Századok legendái. Május 37—39. l.
711. *E. Deák Ferenc* első kiegyezési akciója. M. Figy. II. 149—151. l.
- (Eötvös J.) 712. *Berzeviczy Albert.* Báró Eötvös József, mint culturopitikus. Bp. Sz. 154. köt. 161—177. l.
- 713. *Bihari Károly.* Az Uralkodó Eszmék frója a vallás- és közoktatásügyi miniszteri székből. Néptanít. Lapja. 36. sz.

- 714. *Büchler Sándor dr.* Eötvös József báró és a magyar zsidóság. Izr. Tanügyi Értes. 8. sz.
- 715. *Dóczy Imre.* Báró Eötvös József mint a magyar közoktatásügy szervezője. M. Paed. 544—563. 1.
- 716. *Ember János.* B. Eötvös József és kora. Jövő Nemzedék 4. 5. sz.
- 717. Eötvös, a miniszter. Néptanít. Lapja 36. sz.
- 718. *Fest, Alfredo.* Il barone Giuseppe Eötvös e la questione di Fiume (Su le base di quattro lettere inedite du Barone Eötvös.) Bullettino d. deputaz. fiumana di storia patria III., 215—257. 1.
- 719. *Görög Imre.* Kossuth Lajos és báró Eötvös József nemzetiségi politikája a szabadságharc után. Tört. Sz. 543—575. 1.
- 720. *Horváth Dezső dr.* Báró Eötvös József emlékezete. (Eötvös eszméi.) Nemz. Kultura III., 323—338. 1.
- 721. *Horváth Dezső dr.* Eötvös Békés vármegyében. Nemz. Kultura III. 364—367. 1.
- 722. *Imre Sándor dr.* Báró Eötvös József művelődési politikája. Polgárist. Közl. 387—402. 1.
- 723. *Jászi Oszkár.* B. Eötvös József állambölcselete és politikája. Husz. Száz. 28. köt. 313—349. 1.
- 724. *Láng István.* Báró Eötvös József és a XIX. század uralkodó eszméi. M. Társ. tud. Sz. 643—674. 1.
- 725. *Málnai Mihály dr.* Báró Eötvös József és a tanítóság. Izr. Tanügyi Értes. 8. sz.
- 726. *Pál Ernő.* Eötvös politikai alapeszméi a XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az álladalomra című munkájában. Nemz. Kultura III., 359—363. 1.
- 727. *Schneller István.* Adalék Eötvös személyiségének megértéséhez. M. Paed. 527—543. 1.
- 728. *Szabó Dezső.* Eötvös írói egyénisége. Husz. Száz. 28. köt. 350—355. 1.
- 729. *Tömörkényi Dezső.* Eötvös József báró és kora. Nemz. Kultura III. 340—349. 1.
- 730. *Weissburg, Dr. Julius.* Baron Joseph Eötvös und die Juden. N. Pest. Journ. 304. sz.
- 731. *Zalay Béla dr.* B. Eötvös József elvei és társadalmunk. Tanító 29. sz.
- V. ö. 703.
- 732. *Falk Ernő dr.* Apróságok a Deák-pártról. (Visszaemlékezések Falk Miksára.) M. H. 8. sz.
- 733. *Görgei Arthur* kiadatlan levele. P. N. 191. sz. (Bohusné Szögyényi Antoniahhoz. Vitring, 1862. júl. 29.)
- 734. *H. P.* Miért tört be a Klapka légió Magyarországra? Válaszul Halász Imre úrnak és Klapka szerepe a török-orosz háboruban. Vas. Ujs. 13. sz. — Halász Imre válasza. U. o. 15. sz.

735. *Halász Imre*. Bismarck és a magyar emigráció. Nyugat I., 575—591. l.
736. *Hengelmüller, Frh. v. Graf Alois Károlyi*. Ein Beitrag zur Geschichte der österreich-ungarischen Diplomatie. Deutsche Revue márcz.—szept. füzet.
737. *Idem*. Oláhizgatás Biharban 1850-ben. Tiszántúl 297. sz.
738. *Kiss Ernő*. Szemere Bertalan. 1912. — Ism. Marczinkó Ferencz. Irod.-tört. 48. l.
739. *La Faye, Jacques de* —. Élisabeth de Bavière, impératrice-reine d'Autriche-Hongrie. Préface de M. Maurice Barrès. 4. édit. Paris, 1913. E. Paul frères. (8-r. XII, 340 l.) 3 frc. 50.
740. *Lőrinczy György*. Tóth Vilmos élete, naplója és levelei. (A versaillesi zárandok.) Az Ujs. 231—237. sz.
741. *Lőrinczy György*. Teleki László gróf halála. Tóth Vilmos kiadatlan emlékiratai és levelei alapján. M. Figy. IV., 292—300. l.
742. *Montalembert*, Lettres de — a la Comtesse Sophie Apponyi. Par Mme la Comtesse Sophie Apponyi. Revue des deux Mondes VI., Période. Tome 18. 1—34. 241—279. l.
743. *Oláh Gyula dr.* Az ébredés korszakából. Vas. Ujs. 28. sz. (A magyar társadalmi viszonyokról.)
744. *Pacăţian, Teodor v.* Cartea de Aur sau luptele politice nationale ale Românilor de sub corona ungară. Vol. VII. Sibiiu, tipogr. arhidieces. 1913. (8-r. VII, 799. l.) 12 kor.
745. *Palóczy, L.* Bach. N. Pest. Journ. 3. sz.
746. *Pesty Frigyes*. Bujdosók a forradalom után. — emlékiratai. Délmagyar. Közl. 296. sz.
747. *Pethő Sándor*. Samassa. (Sorsok című munkájában 117—122. l.)
748. *Pethő Sándor*. Sennyey Pál. Alkot. 272. sz.
749. *Piványi, Eugène*. Hungarians in the American Civil War. Cleveland, 1913. (8-r. 61 l.) — Ism. Döbrentei Károly. Had-tört. Közl. 618.—627. l.
750. *Puscariu, Ioan*. Notițe despre intâna plările contemporane. Sibiiu, 1913. tip. arhidieces (8-r. 220 l.) 3 kor. — Ism. Telegraf. Roman. 116—122. l.
751. *Rombauer Róbert*. Egy magyar nő élete az emigrációban. Bp. Sz. 155. köt. 286—298. l.
752. *Sasvári Armin*. Türr István. M. H. 222. sz.
753. *Sosnosky, Theodor v.* Die Politik im Habsburgerreiche. II. Bd. Die Politik in Ungarn. 1913. — Ism. Feleky László. M. Figy. II., 147—149. l.
- (Szalay L.) 754. *Szalay László* levelei. Életrajzi vázlattal és megjegyzésekkel ellátva közrebocsátja dr. Szalay Gábor. Budapest. 1913. Franklin t. (8-r. 234 l.) 8 K. — Ism. Marczinkó Ferencz. Irod-tört. 291—293. l. — Moly Tamás. P. Lloyd 161. sz. — dr. Nagy József. Uránia 313. l. — Feleky László

- M. Figy. II. 371—378. l. — Br. Szalay Gábor megjegyzései »Néhány szó Szalay Lászlóról«. U. o. III. 57—59. l. — Palóczy L. N. Pest. Journ. 41. sz. — M. I., B. H. 94. sz.
- 755. *Halász Imre*. Szalay László. Egy fejezet a magyar-német vonatkozások 1848-iki alakulásához. Nyugat I. 863—871. l.
- 756. *Pethő Sándor*. Szalay László. (Sorsok című munkájában. 90—111. l.)
- 757. *Pethő Sándor*. Szalay László mint történetíró. Élet 46. sz.
- 758. *Szalay Gábor br.* Szalay Lászlóról. Bp. Sz. 153. köt. 75—99. 228—258. l.
759. *Szász Károly*. Forradalom után. — fiatalkori naplójából. Közli: Legifj. Szász Károly. Bp. Sz. 156. köt. 321—348. l.
760. *Szatmári József*. A Wekerle-kabinet első bukása. Világ 304. sz.
761. Gróf Széchényi Lajos és neje levelezése 1781—1873. Összeállította gróf Széchényi Viktor. Budapest, 1913. Stephaneum. (8-r. 454 l. 4 tábla) — Ism. Lauschmann Gyula B. H. 248. sz.
762. *Szekula Gyula*. Letűnt nemzedék. (A főváros egyesítésének 40 éves jubileuma alkalmából.) B. H. 271. sz.
763. *Szinnyei József*. Bachkorszak, naplójegyzetek. 1853. márcz. 1-től ápr. 30-ig. Komárom. Lapok 14., 16., 18. sz.
764. *Szőke István*. A pápens története. Sárosp. Ifj. Közl. 29. évf. 1—9. sz.
765. a. Titkos barátságunk Szerbiával. (Haymerle, Kállay Béni, Kálnoky és Milán király.) Vas. Ujs. 9. sz.
766. *Tonelli Gyula*. A reformkorszak Magyarországa angol világitásban. M. Figy. II. 278—290. l.
767. *Turóczi-Frostler József*. Levelek a magyar emigrációból. M. Figy. I. 356—374. l.
768. Un alt semicentenar. (Dieta Ardealului dela 1863.) Telegraf. Roman. 66—72. sz.
769. *Vértes József*. Az ezer marsalai vitéz magyar hőse. (Türr István csínytevése.) P. H. 304. sz.
770. *Vlček, Dr. Jaroslav*. Slovensko od reakce Bachovy do Zrušení Matice Slovenské. Praha, 1913. 90 fill. — Ism. B—k. P. Průdy 322—325. l.
771. *Wertheimer, Eduard v.* Zur Geschichte der ungarischen Alt-konservativen. Ung. Rundschau 737—756. l.
772. *Wertheimer, Eduard v.* Zur Geschichte Ungarns während der ersten Regierungsjahre Ferdinands V. (Nach Aufzeichnungen eines fremden Diplomaten.) P. Lloyd 283. sz.

8. Művelődéstörténet.

- V. ö. 378. 383. 384. 385. 458. 461. 468. 495. 543. 545. 552. 553. 559—563. 585. 635. 643. 676. 678. 743. 767. 1006. 1012. 1025. 1095. 1114—1117. 1142. 1143. 1148. 1184. 1186. 1187. 1208. 1209. 1228.
- (Adó.) 773. *Erdélyi László dr.* Az első adó elméletéhez. Századok 281.—289. l.

- 774. *Erdélyi László*. Az első állami egyenes adó elmélete. 1912. — *Ism. Eckhart Ferencz*. Tört. Sz. 439—442. l. — *dr. Iványi Béla*. Századok 54—55. l. — *dr. Válya Gyula*. M. Kultúra 439—441. l.
- 775. *Goldberger Izidor dr.* Száz évvel ezelőtt. (A zempléni zsidóság türelmi adóhátraléka 1808-ban.) *Izr. Magy. Irod. Társ. Évkönyve* 249—257. l. és *Adal. Z. V. T.* 322—325. l.
- 776. *Hóman Bálint dr.* Adó vagy földbér? Századok 189—202. l.
- 777. *Hóman Bálint dr.* Az első adó elméletéhez. Századok 396. l. — *dr. Erdélyi László*. U. o. 466—471. l.
- 778. Oktatás, mi módon adjanak számot a zsidó pénzbeszedők (perceptor) a reájok bízott türedelempénzről, és mellesleg való adóról. (1793-ból.) *Közli*: *dr. Richtmann Mózes*. *Magy. Zsidó Sz.* 68—75. l.
- 779. *Pelikán, Karl*. Rückblick auf das Pozsonyer Steuerwesen. *Pressb. Ztg.* 352. sz.
- 780. Ugovor izmedju zagreb. Kaptola i samoborske općine glede desetine, sklopljen god. 1541. *Vjesnik* 243. l.
- 781. 1702. aug. 16. A berkii dézsma bérlete. *Tört. Közl. A. T. vm. m.* 58. l.
- 782. *Adorján Andor*. Utazások Magyarországon a XIX. század első felében. 5. *Caragoli. M. Figy. I.* 280—303. l.
- 783. *Alapi Gyula dr.* Bűbájosok és boszorkányok Komárom vármegyében a XVIII. században. *Komárom* 23—36. 121—142. l.
- 784. *Alapi Gyula dr.* Házasságtörő büntetése 1736-ban. *Levéltárosok Lapja* 30. l.
- (Árszabás.) 785. *Dongó Gy. Géza*. Zemplén vármegye árszabása a XVII. században. *Közli*: *Dongó Gy. Géza*. *Adal. Z. V. T.* 82. 166. 254. l.
- 785a. *Dorsoduro*: Tekintetes Nemes Veszprém vármegyének árszabása az 1813-ik évre. *Veszprémi Hirl.* 2. sz.
- 786. *Horvat, Dr. Rudolf*. Cijena živežu godine 1621. *Vjesnik* 75. l.
- 787. *Norsić, Vjekoslav*. Plaće služin čadi i nadničara u Županiji varaždinskoj god. 1774. *Vjesnik* 313. l.
- 788. Pékárszabás 1702. *Tört. Közl. A.-T. vm. m.* 55. l.
- 789. *Barlé, Janko*. Nekadašnja ubožnica sv. Elizabete u Zagrebu. *Vjesnik.* 72—74. l.
- 790. *Berényi Pál dr.* A magyarországi pénzintézetek országos szövetségének tízéves története. Budapest, 1913. *Wodianer-ny.* (8-r. 65 l.)
- 791. *Bortiszi számadás*. 1689. *Tört. Közl. A.-T. vm. m.* 40. l.
- 792. *Bučar, Dr. Franje*. Račun Stjepana Konzula Istranina za put iz Uracha na jug u god. 1563. i 1564. *Vjesnik* 35—47. l.
- 793. *Czirbusz Géza dr.* A nemzeti művelődés geográfiája. 1912. — *Ism. Mórícz Miklós*. *Nyugat I.* 904—907. l.

794. *Czóbel Ernő dr.* A pénzgazdaság kialakulása Magyarországon. Uj Korszak 15. sz.
795. *Dongó Gy. Géza.* A bodrogi közeli Malodgya, Tajba és Katron tavak halászatáról. Adal. Z. V. T. 124—127. l.
796. *Erdélyi Viktor.* Tanulmányok az erdélyrészi bányászat történetéből. Bányász. Kohász. Lap. 57. köt. 83—98. 129—139. 198—208. l. (Eleje a múlt évi folyam 5. 8. 20. számaiban.)
797. *Ernyey József.* Természettudományi mozgalmaink a XVII—XVIII.-ik században. Budapest, 1913. (8-r. 17 l.) — *Ism. Századok* 552. l.
798. *Farczady Elek.* Az erdélyi vajdák igazságszolgáltatási hatásköre. 1437 előtt. Bdp. 1912. — *Ism. Századok* 62. l.
799. *Fáy László.* Emlékezés Fáy Andrásról a takarékpénztárak megteremtőjéről. Esztergom és vid. 101. sz.
800. *Fest Sándor.* Egy angol író nő Magyarországról 1829-ben. M. Figy. IV. 449—452. l.
801. *Föglein Antal.* A vármegyei »nobile officium» a XVII. században. Besztercebányai Hírl. 43. sz.
- (Földbirtok.) 802. *Ágoston Péter.* A magyar világi nagybirtok története. (Társtud. könyvtár. 27. köt.) Budapest, 1913. Grill. K. (8-r. X, 322 l.) 6 K. — *Ism. dr. Erdélyi László.* Alkot. 305. sz. — B. O. Budapest 280. sz. Farkas Géza. Husz. Száz. 28. köt. 551—558. l. — Ágoston felelete. U. o. 689—694. l. Farkas válasza. U. o. 694. l.
- 803. *Erdélyi Aladár dr.* Régi magyar családi hitbizományok története és joga. (1542—1852.) Eredeti levéltári kutatások alapján, az alapító okleveleket is közölve. 2 köt. Budapest, 1912. Politzer. (8-r. XVI, 416; 392 l.) 40 K.
804. *Gagyí Jenő.* A gőzhajózás kezdete a Dunán. Uránia 140—142. l.
805. *Hajnóczi R. József dr.* A Magyar Tudományos Akadémia törvénytarunkban. Akad. Ért. 62—77. l.
806. *Halmos Flóra.* A magyar és székely nemesi társadalom Erdélyben. 1912. — *Ism. Századok* 388. l.
807. *Hegyi Ödön.* A ferenczrendiek a régi magyar irodalomban. Szatmár és vid. 39. sz.
808. *Hegyi Ödön.* Bethlen Gábor kincsei. M—g. 273. sz.
809. *Horvat, dr. Rudolf.* Hrvatska oporuka Nikole Makara od god. 1671. Vjesnik 203—214. l.
810. *Horvat, dr. Rudolf.* Kako je vlastelin g. 1632.p rodao kmeta svoga. Vjesnik 156. l.
811. *Horvat, dr. Rudolf.* Kako se nekada karnila uvreda, nanesena javno u saboru hrvatskom? Vjesnik 77. l.
- (Ipar.) 812. Építőtisztek rendtartása. Tört. Közl. A.-T. vm. m. 122—126. l. (1702-ből.)
- 813. *Enyedy Andor.* A tokaji ref. köművesek és a lakatosok folyamodványa II. Józsefhez Sárosp. Ref. Lapok 8., 9. sz.

- 814—815. *Feigler, Franz.* Rückblick auf die Entwicklungsgeschichte unserer heimatlichen Industrie. Pressb. Ztg. 352. sz.
- 816. *G. K.* A pacséri egyesült iparos-céh szabadalomlevele. Bács-Bodrog vm. Tört. Társ. Évkönyve 162—184. l. (1829-ből.)
- 817. *Gyárjász Tihamér.* A brassói ötvösség története. Brassó, 1912. — Ism. Téglás Gábor. Bányász. Kohász. Lapok. 56. köt. 681—685. l.
- 818. *K. L.* A kassai posztógyár történetéhez. 1846. Tört. Közl. A.-T. vm. m. 59. l.
- 819. *Mihalik József.* Adalékok a besztérczebányai ötvösökhöz. Múz. Könyvt. Ért. 236—239. l.
- 820. *Palatinus József.* A szombathelyi mészárosok multja. Szombathely, 1913. Lintner és Számedly ny. (8-r. 92 l.) — Ism. Levéltár. Lapja 71. l.
- 821. Pesti könyvkötőczéh-szabályok 1746-ból. Ráth György hagyatékából közli Gulyás Pál. M. Könyvsz. 247—251. l.
- 822. *Pitkó János.* Szepesváralja ipartörténete a czéhintézmény korában. Közl. Sz. vm. m. 89—152. 204—233. l.
- 823. *Rajka Géza.* A kolozsvári szabóczéh története a XV—XVII. században. Kolozsvár, 1913. Stief-ny. (8-r. 219 l.)
- 824. *Rajka Géza.* A kolozsvári Bethlen-bástya. Erdély 74—86. l. (Részlet a kolozsv. szabó czéh tört.-ből.)
- 825. *Rösler, Dr. Rudolf.* Beitrag zur Geschichte des Zunftwesens. Älteres Zunftwesen in Hermannstadt bis zum Jahre 1526. (Beiträge zur Verfassungs- u. Verwaltungsgeschichte der Deutschen in Ungarn. 2. Heft.) Hermannstadt, Fr. Michaelis, 1912. (8-r. 109 l. — Ism. M. F. Korr. Bl. Ver. f. siebenb. Landesk. 66. l.)
- 826. *Sági János.* Gyűjtsük a czéhemlékeket. Múz. Kvt. Ért. 196—198. l.
- 827. *Szádeczky Lajos.* Iparfejlesztés és a czéhek története Magyarországon. — Ism. Gárdonyi Albert. M. Figy. I. 401—405. l. Szádeczky válasza. U. o. II. 73. l. — r. k. Korr. Bl. Ver. f. siebenb. Landesk. 118. l. — Magy. Iparművészet 388. l. — Lts. Bányász. Kohász. Lapok 56. köt. 320. l. — Dr. Schinder Gyula. U. o. 576—578. l.
- 828. 1662. A löcsei könyvkötő-czéh Kassa városához Gevers Bálint özvegye ügyében. M. Könyvsz. 66. l.
- 829. 1737. Buda város tanácsa átír Kassa városához. Notenstein budai könyvtárú érdekeiben. M. Könyvsz. 69. l.
- V. ö. 630.
- 830. *Jantsits Tibor.* Közgazdasági viszonyaink a XVI. század első felében. Budapest, 1913. Pátria-ny. (8-r. 116 l.)
- 831. Kapudeákok rendtartása. Kassa 1715. máj. 24. Tört. Közl. A.-T. vm. m. 52—55. l.
- 832. (*K. E.*) Pressburger Hof- und Gesellschaftsleben vor hundert-fünfzig Jahren. Pressb. Ztg. 352. sz.
- 833. *Kemény Lajos.* A legrégebb nyilvános könyvtár Magyarországon. Századok 29. l. (Kassán a XVII. száz.-ban.)

834. *Kemény Lajos*. Emerici Máténé virágos kertje. Tört. Közl. A.-T. vm. m. 118. 1. (1658. évből.)
- (Kereskedelem.) 835. *Jickeli, Dr. Otto Fritz*. Der Handel der Siebenbürger Sachsen in seiner geschichtlichen Entwicklung. (Archiv. Ver. siebenb. Landesk. 39. Bd. 1. Hft.) (Önállóan is megjelent. 8-r. VIII, 144 l.) — *Ism. Kováts Ferencz Századok* 608—613. 1.
- 836. *Kerekes György*. Kassa polgársága, ipara és kereskedése a középkor végén. (Iparosok olvasótára. XIX. évf. 3. 4. sz.) Budapest, 1913. (8-r. 109 l.) — *Ism. dr. Divéky Adorján. Közl. Sz. vm. m. 179—181. 1.*
- 837. *Kerekes György*. Kassa gondoskodása az iparosok és kereskedők elárúsításáról a XVII. században. (Iparosok olvasótára. 9. 10. sz.) Budapest, 1913. Lampel R. (8-r.)
- 838. *Kerekes György*. A kassai kereskedők életéből. Harmadfélszázad. 1687—1913. Megjelent »Felsőmagyarország« 1912. nov. — 1913. ápr. számaiban. Külön is 8-r. — *Ism. Husz. Száz. 28. köt. 575. 1.*
- 839. *Moesz Gusztáv dr.* Milyen fűszert és gyümölcsöt ismertek a brassóiak a XVI. században? *Uránia* 74—76. 1.
- 840. *Niklai Péter*. A kereskedelmi választmány jelentésének tárgyalása az 1843/4. orsz. gyűlésen 1912. — *Ism. Századok* 782. 1.
- 840a. *Komáromy Andor*. Magyarországi boszorkányperek oklevéltára. 1910. — *Ism. dr. Dési Imre. Századok* 34—37. 1.
- (Könyvnyomtatás.) 841. *Kemény Lajos*. Mibe került egy könyv kinyomtatása Magyarországon 1816-ban? *M. Könyvsz.* 151. 1.
- 842. *Pataki Sámuel* levele gr. Bethlen Lajoshoz kolozsvári ref. nyomda ügyében 1771. aug. 19. *M. Könyvsz.* 349—352. 1.
- 843. 1727. Tanúkihallgatás a kassai jezsuiták nyomdájában újonnan kinyomtatott Rudimenta iránt. *M. Könyvsz.* 67—69. 1.
844. *Körbler, Duso*. Dubrovčanin Petar Bianchi i neačk mu Didak Dubravica-Arboscelli. Prilog za povijest hrvatskoga latinizma u XVIII. vijeku. Rad jugosl. Akad. 196. köt. 1—52. 1.
- (Lakodalom.) 845. *Hanuy Ferencz dr.* A jegyesség és házasságkötési forma kifejlődése a Ne temere decretumig. 1912. — *Ism. Nagy Miklós. Tört. Sz.* 626—629. 1.
- 846. Lakodalomra meghívó levél 1733-ból. *Adal. Z. V. T.* 264. 1.
- 847. *Margittai Rikárd*. Gr. Károlyi Antal nászútja 1757-ben. *P. H.* 82. sz.
- 848. Pázmándi Gergelyné menyasszonyi kelengyéje. (1681.) — *Komárom* 55—57. 1.
- 849. *Szucsáky Ferencz (Erdőcsinádi)* meghívja agyagfalvi Sándor Mihályt a magyargyerő-monostori Kabós Klárával tartandó lakodalmára. 1751. jan. 10. *Gen. Füz.* 55. 1.
- 850. *Teleki Ádám (ifj. gróf)* és báró Wesselényi Mária lakodalmi meghívója. 1766. aug. 25. *Gen. Füz.* 56. 1.

851. *Mandl Bernát*. A horvátországi zsidók történetéhez. M. Zsidó Sz. 43. l.
852. *Matskássy Antónia*. Halmágyi István »Naplói«-nak magyar művelődéstört. mozzanatai. Bdp. 1912. — Ism. Századok 64. l.
853. Népszámlálás 1786-ban. Szabolcsi Hirl., 14. sz.
854. Odredba gradskog poglavarstvu u Zagrebu od god. 1726. glede plaćanja nadnice i nekih drugih radnja. Vjesnik 153—156. l.
- (Oktatásügy.) 855. *Badics Ferencz dr.* Visszatekintés iskolánk negyvenéves multjára. Bp. tanárképző gyakorló isk. 1912/13. értes.
- 856. *Bojnicic dr.* Kako se u hrvatskim gimnazijama XVIII. vijeka učila domača povijest. Vjesnik 70—72. l.
- 857. *Czobor Alfréd dr.* Hazánk és a krakkói egyetem bíraskodási joga. Tört. Közl. A.-T. vm. m. 97—109. l.
- 858. *Ellend József*. A sárospataki ref. főiskola anyagi állapota a szabadságharcz után. Sárosp. Ref. Lapok 1—5. sz. (Eleje a mult évi folyamban.)
- 859. *Haugh Béla*. A jászapáthi kir. kath. főgimnázium története. (A főgimn. 1912/13. értes.)
- 860. *Jendrassák József*. A trsztenai kir. kath. gimnázium multjából. Árvamegyei Almanach. 1912. 144—147. l.
- 860a. Lázár István és Nagy György külföldi akadémiták levelei Agh István püspökhez. Kereszt. Magv. 109—113. 174—179. l.
- 861. *Lukinich Imre dr.* Bethlen István és Bethlen Péter külföldi iskoláztatása. Bp. VIII. ker. főgimn. 1912/13. értes. 43—64. l.
- 862. *Marcsa Imre*. A mezőtúri református főgymnasium története 1848-ig. Gyoma, 1913. Kner J. ny. (8-r. 31 l.)
- 863. *Márki Sándor*. Bethlentől Eötvösig. Család és Iskola 1. sz.
- 864. *Párkányi Róbert*. Visszapillantás a pécsi ciszt. r. főgimnázium Faludi önképzőkörének ötven éves történetére. (A főgimn. 1912/13. értes.).
- 865. *Rencz János dr.* A nagybányai m. kir. állami főgimnázium első huszonöt éve. 1887—1912. (A főgimn. 1912/13. értes.)
- 866. *Révész Kálmán*. A heidelbergi káté hazai történetéből. Debr. Prot. Lap 11. sz.
- 867. *Székely Sándor*. A százasztendős ujverbászi főgimnázium. (A főgimn. 1912/13. értes.)
- 868. *Szemethy Béla*. Historia Domus. (Az intézet megalapításától a mai napig 1881—1913.) Bdp. VII. ker. (Barcsay-u.) főgimn. 1912/13. értes.

- 869. *Závodszy, Dr. Levente.* Das Wittenberger Rektorat des Grafen Emerich Thurzó. Ung. Rundschau 468—479. l.
- V. ö. 712. 713. 715. 717. 722. 723.
870. *Paál Jób.* A Bach-korszak magyar ruhái. Vas. Ujs. 21. sz.
871. *Păclișan, Zenobius.* Biserica și Românismul. — Ism. Gagyí Jenő. Tört. Sz. 296—298. l.
872. *Palóczy Edgár dr.* Az első kolerajárvány Pesten. P. H. szept. 14. (1831. évből.)
873. *Palóthai.* Magyar világ Pozsonyban az utolsó rendi diéta alatt. P. H. 304. sz.
874. *Pásztor Lajos.* A rutének letelepülési viszonyai és építkezések kulturgeografiai szempontból. (Értekezés az anthropogeografia köréből.) Ungvár, 1913. Unio-ny. (8-r. 60 l.)
875. *Révész Mihály.* A magyarországi munkásmozgalom története. (1867—1913.) Budapest, 1913. Népszava. (8-r. 95 l.) 50 f. — Ism. Bresztovszky Ede. Világ 248. sz. — Vj. Husz. Száz. 28. köt. 437. l. — M. Figy. IV. 303. l.
876. *Rexa Dezső.* A Csaplovics-könyvtár története. Árvamegyei Almanach. 1912. 23—33. l.
877. *Rexa Dezső.* Székesfejérvár százéves színészete. Vas. Ujs. 45. sz. (Sajtó.) 878. *Francsák Gábor.* Az »Árvamegyei Hirlap« 25 éves jubileuma Árvamegy. Almanach 1912. 139—143. l.
- 879. Die Geschichte der »Pressburger Zeitung«. 1764—1914. Ein kurzer Überblick über 150 Jahrgänge. Pressb. Ztg. 246. sz.
- 880. *Juhász Árpád.* Pesti zurnalisztika a XVIII. században. P. H. 271. sz.
- 881. *Konrád, Ernst.* Die Geschichte der Kaschauer Zeitung. Kaschau. Zt. 147. sz.
- 882. *Kumlik, Dr. Emil.* Die »Pressburger Zeitung« als Geschichtsquelle. Pressb. Ztg. 246. sz.
- 883. *Molnár Imre.* A censura története Magyarországon 1600-ig. Bdp. 1912. — Ism. Peisner J. Ung. Rundschau 250—252. l. — Századok 64. l.
- 884. *Pichler, Alois H.* Entstehung der »Pressburger Zeitung«. Herausgegeben zum 150. Jahrgange. Pozsony, 1913. (4-r. 52, XXXVI l.)
- 885. *Váradi Antal.* A pesti sajtó 1820-ban. Az Ujs. 279. sz.
- V. ö. 485.
886. *Schuster Emilia.* Magyar társadalmi és családi élet 1370—1600-ig. Bdp. 1912. — Ism. Századok 66. l.
887. *S. K.* Kuruzslók és babonák. P. H. 301. sz.
888. s—r. Adalékok Szepesmegye erdőgazdaságának történetéhez. Erdész. Lapok 492—499. l.
889. *Szele György.* A székelyudvarhelyi nemesség és polgárság kiváltságjogi pöre a XVIII. és XIX. század fordulóján. Debreczen, 1913. Város-ny. (8-r. 55 l.)
890. Özv. Szirmay Andrásnének temetésre hívó levele 1733-ból. Adalék Z. V. T. 267. l.

891. *Szöts Gyula*. Az erdélyi százszok kulturája. Budapesti V. ker. gimn. 1912/13. értes.
892. *Takáts Sándor*. Néhány adat az ünnepi mulatozások korlátozásához Lőcse városában. Közl. Sz. vm. m. 174. l.
(Társadalom.) V. ö. 354. 392. 806. 832. 886. 889.
893. *Teleki Ádám gr.* tudatja József nevű 4 éves fiacskájának halálát báró Jósika Mózesnével 1777. aug. 11. Gen. Füz. 24. l.
894. *Tisza Miksa*. Magyarország rendőrségének története. 1913. — Ism. Telléry Gyula. B. H. 277. sz.
895. *Tóásó Pál*. Hogyan leveleztek a régi magyarok. Tokaj-Hegyalja 12. sz.
896. *Trócsányi, Dr. Zoltán*. Ungarische Kultureinflüsse auf das Rumänentum im XVI. und XVII. Jahrhundert. Ung. Rundschau 223—230. l.
897. *Turóczi-Trostler József dr.* Német kalandorok Magyarországon a XVII. században. M. Figy. IV. 366—383. l.
(Udvartartás.) 898. *Dongó Gy. Gyula*. Bepillantás Bethlen Gábor királyi udvartartásába. Adal. Z. V. T. 345—347. l.
- 899. *Fógl József dr.* II. Ulászló udvartartása. (1490—1516.) Budapest, 1913. Akadémia. (8-r. 166 l.) 3 kor. — Ism. Szabó Dezső. Századok 613—617. l. — Irod. tört. 555. l.
- 900. *Horvat, Dr. Rudolf*. Beriva činovnika srijemske županije god. 1746. Vjesnik 158. l.
- 901. *Horvat, Dr. Rudolf*. Popis srijemske županije god. 1745. Vjesnik 69. l.
- 902. *Kemény Lajos*. A homonnai udvarbíró fizetése 1694-ben. Adal. Z. V. T. 164. l.
- 903. *Kemény Lajos*. Brandenburgi Katalin étékfogójának fizetése. Adal. Z. V. T. 163. l.
- 904. *K. L.* Adalék Bethlen Gábor udvartartásához. Tört. Közl. A.-T. vm. m. 39. l.
- 905. *Szádeczky Béla dr.* I. Apafi Mihály fejedelem udvartartásából. (A fiscalis jóságok és az udvarnépe.) Erd. Múz.-Egyl. VII. vándorgyűlés emlékkönyve 58—85. l. (Külön is megjelent. 4-r. 30 l.)
- 906. *Székelly Jolán*. Thököly Imre udvartartása. 1912. — Ism. Századok 459. l.
907. *Szekfű Gyula*. Serviensek és familiarisok. 1912. — Ism. Erdélyi László. Tört. Sz. 282—287. l. — Hómann Bálint. Századok 540—545. l. — dr. Török Pál. Erd. Múz. 268—272. l.
908. *Szekfű, Julius*. Die Servienten und Familiaren im ungarischen Mittelalter. Ung. Rundschau 524—557. l.
909. *Szende Pál*. Magyar városok a középkor végén. Budapest, 1913. Politzer. (8-r. 76 l.) — Ism. dr. Hómann Bálint. Századok 619. l.

910. *Tarczay Erzsébet*. A jobbágyság története Horvátországban. 1650—1848. Budapest, 1913. May J.-ny. (8-r. 116 l., 1 lev.)
911. *Urlic, Sime*. Brat zamijenio brata u turskom sužanjstvu g. 1654—55. Vjesnik 215—220. l.
912. *Váczy István*. Műveltségi állapotaink a keresztény hit fölvételekor. Kalocsa, 1913. Werner K. ny. (8-r. 9 l.) 30 fill.
— Megjelent a Népoktatás 54—63. l.-on is.
- (Vám.) 913. *Horvat, Dr. Rudolf*. Kako je Koprivnica god 1651. dobila svoju maltu? Vjesnik 319. l.
- 914. Gradja za povijest slavonskih tridesetnica god. 1535—1539. Közli dr. Horvat Rudolf. Vjesnik 254—274. l.
915. *Váradi Antal*. Régi magyar színészvilág. 1911. — Ism. Századok 307. l.
916. *Varga Jenő dr.* A hűbériség kialakulása Magyarországon. Új Korszak 14. sz.
917. *Vass Miklós dr.* Adalékok udvarhelyszéki boszorkányperekhez. Ethnogr. 84—89. 160—166. l.
918. *Vajna Károly*. Bem tábornok és Kézdivásárhely első nyomdája. Székely Ujság 149. sz.
- (Végrendelet.) 919. Kazinczy Péter és felesége végrendelete 1679-ből. Adal. Z. V. T. 67—74. l.
- 920. Kemelius János végrendelete 1686-ból. Közl. Sz. vm. m. 168—170. l.
- 921. Paar Bertalan kassai postamester végrendelete 1565. Tört. Közl. A.-T. vm. m. 116—118. l.
- V. ö. 399. 437. 1065.
922. Vincellér esküje. (XVII. száz. végén. Kassa.) Tört. Közl. A.-T. vm. m. 47. l.
923. *Wonner, Hans*. Aus der Kirchenmatrikel in Marienburg (b. Schässburg). Korr. Bl. Ver. siebenb. Landesk. 76. l. (Művelődéstörténeti adatok.)

9. Egyháztörténet.

- V. ö. 355. 364. 372. 374. 375. 377. 378. 765.
924. Adatok a miskolczi egyháznak multjából. Miskolczi Kath. Egyh. Tudósító 4. 5. sz. (Széndrei J. Miskolcz története nyomán.)
925. Adventre való gyertyák. (1718.) Tört. Közl. A.-T. vm. m. 48. l.
926. *Balogh Albin*. Hol született Szent Márton püspök? Religio 39. sz.
927. *Balogh Albin dr.* Még egy magyar főpap Rómában a IV. lateráni zsinaton. Religio 20. sz.
928. *Balogh Elemér*. A pozsonyi református keresztény egyház-község rövid története. Pozsony. Angermayer-ny. 1913. (8-r. 42 l.) 50 fill.
929. *Barcsa János dr.* A lelkészválasztás története a tiszántúli református egyházkerületben. Debr. Prot. Lap. 34. 35. sz.

930. *Barlé, Janko*. Biskup Vinković o biskupskom dvoru i franjevačkom samortanu u Kloštru Ivanicu. Vjesnik 1—10. l.
931. *Bihun Pál*. Adatok a felsőveresmarti gk. egyház történetéhez. Gör. Kath. Sz. 31. 32. sz.
932. *Bruckner Győző dr.* Az eperjesi evang. templom pusztulása. Ösvény 236—241. l.
933. *Budai Esaiás*. A nyirbátori templomról s annak történeti nevezetességeiről. — jelentése 1811. — Debr. Prot. Lap. 32. sz.
934. *Bulić, Fr. i Bervaldi, dr. J.* Kronotaksa solinskih biskupa uz dodatak kronotaksa spoljetskih nadbiskupa. Zagreb, 1912—13. — Ism. dr. Strohal Ivan. Vjesnik 240—242. l.
935. *Cenner Lajos*. A szent jobb, vagyis az I. apostoli király dicsőséges szent jobb kezének története. 2. kiad. Budapest, 1913. Szt. István t. (8-r. 24 l.) 12 fill.
936. *Chobot Ferencz*. A romhányi plébánia története. (A Szt. István Társ. tudom. és irodalmi oszt. üléseiből. 84.) Budapest, 1913. Szt. István t. (8-r. 78 l.) 2 K.
937. *Cserenyey István dr.* Néhány kép a nyitrai püspökség két utolsó századából. Religio 2—7. sz.
938. *Dongó Gy. Géza*. Ki volt a ladmoczi ref. pap 1729-ben? Adal. Z. V. T. 95. l. — Ki volt a zempléni ref. pap 1727-ben? U. o. 95. l.
939. *Dongó Gy. Gyula*. Az ujhelyi piaristáknak szegényes sorsa 1790-ben. Adal. Z. V. T. 340—342. l.
940. *Doumergue, E.* La Hongrie calviniste. 1912. — Ism. Rácz Lajos. Századok 779—781. l.
941. *Dudinszky István*. A katolikus egyház 1600 éves szabadsága (K. r. 313—1913.) Ungvári gör. kath. kántortanítóképző értes. 1912/13. 9—24. l. és Gör. Kath. Sz. 28—30. sz.
- 941a. Emlékek, egyháztörténelmi — a magyarországi hitújítás korából. V. köt. 1912. — Ism. dr. Karácsonyi János. Kath. Szemle 341. l. — Stöhr G. K. J. Religio 16. sz. — dr. Thury Etele. Protest. Szemle 517—519. l. — A II—V. köt. ism. dr. Dóry Ferencz. Századok 449—451. l.
942. *Erdélyi László dr.* Az egyházi vagyon eredete és jellege Magyarországon. M. Kultura jul.—szept. füz. (Külön is megjelent. Budapest, 1913. Apostol-ny. 8-r. 55 l.)
943. *Firu, Nicolae*. Biserica ortodoxă română din Bihor in luptă cu unirea 1700—1750. Schiță istorică. Caransebeș, 1913. tipogr. dioces. (8-r. 74, 1 l.) 1 kor.
944. *Gagyí Jenő*. Date referitoare la istoria bisericilor române din Făgăras. »Olteanul«. Lásd Századok 59. l.
945. *Ghellinck, J.* Die älteste Erwähnung der Abtei Paszto in Ungarn. Histor. Jahrb. 34. IV. füz.
946. *Grigássy Gyula*. A magyar görög katolikusok legújabb története. Ungvár, 1913. Unio-ny. (8-r. 142 l.)

947. *Gruber, Dr. Dane.* O dukljansko-barskoj i dubrovačkoj nad-biskupiji do polovice XIII. stoljeća. Vjesnik 104—147. 1. (Eleje a mult évi folyamában.)
948. *Haiczl Kálmán dr.* A garamszentbenedeki apátság története. Budapest, 1913. Élet-ny. (8-r. 187, 2 l. képmellékletekkel.)
949. *Halaváts Gyula.* A kisselyki templom és templomerőd. Arch. Ért. 368—373. 1.
950. *Haluska István.* Az oravkai templom és a vele kapcsolatos események története. Árvamegyei Almanach 1912. 34—38. 1.
951. *Harsányi István.* A felsőmagyarországi czikkek. Prot. Sz. 494—501. 1.
952. *Harsányi István.* A komjáti kánonok. Prot. Sz. 560—564. 1.
953. *Havran Dániel.* A zsolnai zsinat. Prot. Sz. 289—297. 1.
954. *Havran Dániel.* A zsolnai zsinat előzményei. Prot. Sz. 548—559. 1.
955. *(Hlb.)* Az elenyészett tolnamegyei benczés apátságok. Tolna vármegye és A Közérdek 66. sz.
956. *Horvat, Dr. Rudolf.* Naslov provincijala franjevačkoga u Bosni. Vjesnik 80. 1.
957. *Horvat, Dr. Rudolf.* Koliko je god. 1775. stojalo uredjenje kapelice? Vjesnik 311. 1.
958. *Jorga, N.* L'évéché de Hajdudorogh et les droits de l'Église roumaine unie de Hongrie. 1913. (8-r. 14. l.) — Ism. Szabó Jenő. M. Figy. IV. 4—14. 1. és Revue de Hongrie XII. 360—370. 1.
959. *Karácsonyi János.* A bikácsi rk. plébánia alapítása. Tiszántúl jún. 1. sz.
960. *Karácsonyi János dr.* A csöti (csúti) prépostság holléte. Religio 33. sz.
961. *Karácsonyi János dr.* Magyar főpapok Rómában a IV. lateráni zsinaton. Religio 17. sz.
962. *Kiss Károly dr.* Emlékezés a csehországi magyar papokról. Prot. Egyh. Isk. Lap 24. sz. (Kiss Benjámin, cseh-bosini ref. lelkésze-ről.)
963. A lestinei és isztebnei ág. ev. egyházakról. Árvamegyei Almanach 1912. 125—134. 1.
964. *Loesche György dr.* Kálvin hatása és a kálvinizmus Európa keleti országaiban. Ford. S. Szabó József. — Függelékül: A helvét irányú reformáció elterjedése Magyarországon és Erdélyben. 1912. — Ism. Rácz Lajos. Századok 778—779. 1.
965. *Lukácsy Imre.* A laskói ref. egyház története. Lelkész-egyesület 5. sz.
966. *Makai Elek.* A szatmárhegyi református egyház története. Debr. Prot. Lap 3. 4. sz.
967. *Mikulik József.* A gömöri ág. hitv. evang. esperesség törté-

- nete. 1520—1741. Művelődéstörténeti korrajz. Közli Kovács Sándor. Theol. Szaklap 127—146. l.
968. *Mokos Gyula*. Komjáti kánonjainak forrása. Prot. Sz. 642—645. l.
969. *Nagy Béni dr.* A Mariánus Ferenczesek a XVI. század első felében. Kath. Sz. 369—388. 531—539. l. (Külön is megjelent. 8-r. 30 l.)
970. *Pacher D.* Koptik Odó dömölki apát a magyar ifjúságért. (Kivonat a »dömölki apátság története« című munkából. Soproni Bened.-r. főgimn. 1912/13. értes. 3—59. l.)
971. A pannonhalmi Szent Benedek-rend története. XI. köt. 1911. Ism. dr. Döry Ferencz. Kath. Sz. 339—341. l. — Karácsonyi János. Századok 203. l. — XII. köt. 1912. — Ism. dr. Lukcsics József. Kath. Sz. 707—709. l. — B. Sz. L. Turul 142—144. l.
972. *Patek Ferencz*. A magyarországi templárius rendtartomány felbomlása. 1912. — Ism. Századok 217. l.
973. Pazarlás volt-e a topliczai apátság megalapítása? Religio 21. sz.
974. *Péter Mihály*. Gálszécsnek és vidékének egyházi hanyatlása. Prot. Sz. 634—641. l.
975. *Péter Mihály*. Gálszécsi István és működésének első nyomai. Adal. Z. V. T. 289—295. l.
976. *Pfeiffer Miklós dr.* Magyar dominikánusok Albániában a XIII. században. Religio 12. sz.
977. *Pfeiffer, Nikolaus*. Die ungarische Dominikanerordensprovinz von ihrer Gründung 1221 bis zur Tatarenverwüstung 1241—1242. Zürich, 1913. Leemann. (8-r. XVI, 240 l.) — Ism. dr. Lukcsics József. Kath. Sz. 1121. l.
978. A poroszlói reform. egyház története. Egyházi élet 1—2. 9. 10. sz. (Eleje a múlt évi folyamban.)
979. *Radojčić, Dr. Nicola*. Šta nas uči nasa istorija. Pobodom II. knjige Ruvarčeva Archiva za Istoriju Karlovačke Mitropolije. Letopis 293. knj. 80—91. l.
980. *Radu, Dr. I.* Biserica S. Uniri din Tâmpăhaza-Uifalău. Satele si poporul, monografia istorica. (8-r. 104 l.) — Ism. Foia Scolast. 287. l.
981. *Rex Sándor*. A magyar katolikus egyház anyagi és politikai helyzete 1526-tól 1547-ig. A mohácsi vésztől az 1548-iki pozsonyi országgyűlésig. Budapest, 1913. Merkantil-ny. (8-r. 77 l.) — Ism. Századok 782. l. — Zsinka Ferencz. Prot. Sz. 524—526. l.
982. A salvatorianusok Magyarországon. (Az isteni üdvöztető társaság.) Temesvár, 1913. Egyházm. ny. (8-r. 31 l.)
983. *Sas Róbert*. Egy apátság a Körös mellett a XIII. században. Békés 31. 32. sz.
984. *Schermann Egyed dr.* Az egyházi könyvtilalom és könyv-

- bírálat magyarázata. Pannonhalmi főisk. 1912/13. évkönyve. 8—144. l.
985. *Sófalvi József* levele gróf Teleki Sámuel erd. kancellárnak a Walchius- és Bod Péter-féle unitárius egyház történetéről. Kereszt. Magv. 60—63. l.
986. *Sorbán Kornél dr.* A borosjenői róm. kath. egyház történetéből. Aradmegy. Hir. 31. sz.
987. *Szabó Adorján.* A kassai jezsuiták és Ferenczesek végnapjai és II. József császár Kassán. Kassa, 1913. Kassai ny. r.-t. (8-r. 21 l.)
988. *Szabó Jenő.* A görög katolikus magyarság utolsó kálvária útja. 1896—1912. — Ism. Bonkáló Sándor. M. Figy. II. 291—297. l.
989. *Szabó, Stefan.* Gedenkblätter zur Erinnerung an die am 6-ten Oktober 1912 abgehaltene Jubelfeier des 50-jährigen Bestandes der evangelischen Kirche zu Némethidegkut. Szentgotthárd, 1913. Wellisch ny. (4-r. 27. l.)
990. *Szarka Gyula.* A váci domokos konvent története. 1912. — Ism. Századok 148. l.
991. *Temesváry János dr.* Erdély választott püspökei. (1618—1695.) Levéltári kutatásai alapján. I. rész (1618—1663.), Szamosújvári áll. főimn. 1912/13. értes. 3—96. l. — Ism. dr. Veress Endre. Erd. Múz. 379. l. — Szentmihályi. Gen. Füzet. 161—163. l.
992. *Teschler Béla.* Az okolicsnói szent-ferenczrendi templom és kolostor története. Liptószentmiklós, 1912. — Ism. Századok 218. l.
993. *Thury Etele dr.* Az 1550. évi vaskakasszentmártoni zsinat. Prot. Sz. 425—439., 475—487. l.
994. *Thury Zsigmond dr.* Adalék a magyarországi unitárizmus XVI. századi történetéhez. Kereszt. Magvet. 347—349. l.
995. Tisovec v. minulosti. Domačnost a škola 1—12. sz.
996. *Tóth Mike.* Szerzetesrendek és társulatok Magyarországon. 2. kiad. Kalocsa, 1913. Jurcsó ny. (8-r. 248 l.) Rövid ism. Végh Ferencz. Egyh. Közl. 21. sz. — mgy. M. Középisk. 358. l.
997. *Unghváry Antal.* Ferencz-rendről. Szatmár és vid. 26. 27. sz.
998. *Velics László.* Vázlatok a magyar jezsuiták multjából. II. füzet (1610—1690.) Budapest, 1913. Szt. István-T. (8-r. 162 l.) 1 K 50 f. — Az I., II. füzet. ism. dr. Lukcsics József. Kath. Sz. 1010—1011. l. — Az I. füzet. ism. Ó. Religio 2. sz.
999. *Winkler Pál.* A kalocsai papnevelés története a Jozefinizmus alatt. 1785—1790. Kalocsai Néplap 103—104. sz.
1000. *Zimányi Dániel dr.* Egyháztörténet számokban. A Magyar Birodalom népességének hitfelekezeti viszonyai 1840-től 1910-ig. Budapest. 1913. (8-r. 50 l., 2 lev.)

1001. *Zoványi Jenő*. Puritánus mozgalmak a magyar református egyházban. 1911. — Ism. Pokoly József. Századok 545—549. l. —
— Zoványi J. válasza. U. o. 636—639. l.

10. Hadtörténet.

- V. ö. 350. 381. 382. 405. 418. 426. 511. 573. 598. 600. 604. 644.
647—649. 652. 654—659. 661—666. 668—672. 685. 687. 734.
749. 770.
1002. *Bálint Károly*. A Nádor-huszárok. Gyöngyösi kalendár. 1913.
70—75. l.
- (**Benedek.**) 1003. *Hetényi Imre*. Benedek probléma. B. H. 23. sz.
(Alter munkájáról.)
- 1004. *Woinovich, Emil. V.* Benedek und sein Hauptquartier im
Feldzuge 1866. Streiffleurs Militär. Ztschr. I. 731—770. l.
- 1005. *Zwehl, V.* Benedek. Deutsche Rundschau 39. köt. 144—
146. l.
1006. Bethlen várának inventariuma 1690-ből. Hadtört. Közl.
476—485 l.
1007. *Bodó*. Hadtörténelmi irodalmunk fejlesztéséről. Hadsereg 22. sz.
1008. *Ch. Domkovics* huszárkáplár fűfángjai. Hadtört. Közl.
466. l.
1009. *Ch. A cs. és kir. 2. számú magyar gyalogezred az 1813.*
évi drezdai csatában. Hadtört. Közl. 467—469. l.
1010. *Czímer Károly dr.* A magyar királyok udvari katonái
a XI—XIV. században. Hadtörténeti tanulmány. Szeged,
1913. Traub-ny. (8-r. 53 l.)
1011. *Czímer Károly dr.* Az árpádházi királyok apródjai. Szeged,
1912. (8-r. 22 l.)
1012. *Demkó Kálmán dr.* Országos conscriptio és az állandó
katonaság téli elszállásolása 1719—1720-ra. Hadtört. Közl.
89—105., 247—263. l.
1013. *Fábián Béla dr.* Magyar ezredek Königsgrätznél. 71. sz.
1014. *Föglein Antal*. Zólyom vármegyei tisztek Mária Terézia had-
seregében. Besztercebányai Hírl. 53. sz.
1015. *Georgi, Friedrich Frh. v.* Helden- und Ruhmestaten von
Manschaften aus dem 8. Korpsbereiche von 1792 bis auf
die Gegenwart. Streiffleurs Militär. Ztschr. I. 363—390. 553—
596., 919—940. l. II. 1099—1124., 1275—1298., 1625—1642.,
1787—1802., 1947—1970. l.
1016. *Gyalokay Jenő*. Frimont János gróf sírja. Hadtört. Közl.
615—617. l.
1017. *Gyalokay Jenő*. Rákóczy László. (1636—1664.) Hadtört.
Közl. 435—447. l.
1018. *h.* A 37. számú József főherczeg nevét viselő magyar
gyalogezred a leipzigi csatában. Hadtört. Közl. 286—288. l.

1019. Hadi segedelemkérés a hét éves háborúk s a francia háborúk idejéből. 1756—1815. Hadtört. Közl. 297—301. l.
1020. *Halaváts Gyula*. Szászorató vára. Hadtört. Közl. 106—112. l.
1021. *Hgy.* A körmeneti hadtörténeti múzeum. (Batthyány-Strattmann Ödön herczeg gyűjteménye.) Az Ujs. 243. sz.
1022. *Hgy.* Az Andrássyak hadtörténeti gyűjteménye. Az Ujs. 260. sz.
1023. *Hodinka Antal dr.* Kálmán királyunk 1099-iki pzemysli csatája. (Az orosz öskronika nyomán.) Hadtört. Közl. 326—346., 524—544. l.
1024. A m. kir. honvédség megalakításának első napjaiból. A Hadsereg 16. sz.
1025. Huszt várának leltára 1667-ből. Hadtört. Közl. 302. l.
1026. *Iványi Béla dr.* Eperjes középkori ágyúöntőháza és puska-pormalma. Hadtört. Közl. 113—122., 264—278. l.
1027. *Jarisch, Josef.* Das siebenbürgisch-sächsische Jägerbataillon in den Jahren 1813—16. Sieb. Deutsch. Tagbl. 11964 s kv. sz. (Külön is megjelent.)
1028. Egy 1531-iki jelentés az esztergomi állapotokról. Hadtört. Közl. 147—149. l.
1029. *Kemény Lajos.* Az ónodi végvár állapota 1656-ban. Hadtört. Közl. 283. l.
1030. *Kemény Lajos.* Abauj vármegye és a török harczok. Hadtört. Közl. 606—610. l.
1031. *Kempf, Jul.* Vojničke kasarne u požeškoj zupaniji prije reinkorporacije 1745. Vjesnik 311—313. l.
1032. Kivonat a cs. és kir. 62-ik gyalogezred történelméből. Az altiszti és legénységi iskolákban való használatra. Kolozsvár, 1913. »Carmen« ny. (8-r. 85 l.)
1033. *Lukinich Imre dr.* Az északkeleti várháborúk történetéhez. 1561—65. Hadtört. Közl. 370—394., 584—605. l.
1034. Magyar hadiszabályzatok gyűjteménye. (A Khevenhüller-féle hadi utasítás.) Hadtört. Közl. 150—159., 300—318., 490—496., 638—641 l. — A magyar lovasság regulamentuma. 1722. U. o. 304—310. l. — Szeged szab. kir. város nemzeti őrserege betanításánál előforduló vezérszavak. (1848.) U. o. 318—320. l. — Magyar lovasság regulamentuma. 1722. U. o. 486—490., 634—637. l.
1035. 150 éves magyar gyalogezred. (A Frigyes badeni nagyherczeg nevét viselő cs. és kir. gyulafehérvári 50. gyalogezred ünnepe.) A Hadsereg 15. sz.
1036. *Makoldy József.* A német lovagrend várai Erdélyben. Uránia 52—56. l.
1037. *Markó Miklós.* A főthi kastély és a Károlyi-féle huszár-ezred. Vas. Ujs. 17. sz.
1038. *Miskolczy Gyula.* Hunyadi János török hadjáratai. Hadtört. Közl. 347—369., 545—583. l.

1039. *Pais Dezső*. Zrinyi Miklós a költő és hadvezér Zala vármegyében. Hadtört. Közl. 448—457. l.
1040. *Piffl, Hugo*. Das Budapester Hausregiment während der Befreiungskriege. P. Lloyd 143. esti sz.
1041. *Piffl, Hugo*. Das Pressburger Hausregiment in den Befreiungskriegen 1813—15. Pressb. Ztg. 352. sz.
1042. *Pilch Jenő*. Magyar csapatok az 1812. évi hadjáratban. Hadtört. Közl. 1—43., 195—233., 395—434. l.
1043. *Reiszig, Eduard*. König Sigmund und die Johanniten. Ung. Rundschau 922—928. l.
- (Simonyi.) 1044. *Lakatos László*. A legvitézebb huszár. A Hét 17. sz. (Simonyi őbester.)
- 1045. *Markó Miklós*. Ujabb adatok a legvitézebb huszár életéből. Magyarország 147. sz.
- 1046. *Markó Miklós*. A legvitézebb huszár második temetése. (Simonyi őbester rejtélyes halálának oka.) P. H. 82. sz.
- 1047. *Óláh Gyula dr.* Simonyi ezredes. Temesv. Hirl. 156. sz.
- 1048. *Óláh Gyula dr.* Simonyi őbesterre vonatkozó adatok. Vas. Ujs. 18. sz.
- 1049. Vitézvári báró Simonyi József. Hadtört. Közl. 458—465. l.
- 1050. *N. Thurzó Kálmán*. Vitézvári Simonyi báró königswardi bravurja. Hadtört. Közl. 611. l.
1051. *Soós Elemér*. A tokaj vár története. Hadtört. Közl. 65—88., 167—194 l.
1052. *St. E.* Das Treffen bei Blumenau am 22. Juli 1866. Pressb. Ztg. 197. sz.
1053. *Sirnád, Eugen*. Pozsony als Garnisonstadt. Ein Rückblick auf 150 Jahre, während des Bestandes der »Pressburger Zeitung« von 1764—1914, nach kriegs- u. armeegeschichtlichen Daten zusammengestellt. Pressb. Ztg. 352. sz.
1054. *Szalay László dr.* Az osztrák-magyar monarchia hadjárata 1809-ben Napoleon ellen. Tolna várm. és a Közérdek 23. 26. 27. 29. sz.
1055. Száz év előtt. A Hadsereg 23. sz.
1056. *Szily Jenő*. Egy régi magyar huszár. B. H. 79. sz. (Nagyszigethy Szily Antalról.)
1057. *Takáts Sándor*. Pálffy Tamás. Az Ujs. 18. sz.
1058. *Thurzó Kálmán (Noszicz)*. Írott hadtörténelmi emlékek gyűjtése. Hadtört. Közl. 160—162. l.
1059. *N. Thurzó Kálmán*. A Mária Terézia-rend vitézeinek sírjai. Hadtört. Közl. 284—286. l.
1060. *N. Thurzó Kálmán*. A 19. számú cs. és kir. Ferencz Ferdinánd magyar gyalogezred a lipcsei csatában. Hadtört. Közl. 612—615. l.
1061. *Tömörkény István*. A szenttamási hadijelvény. Múz. Kvt. Értes. 65. l.
1062. *Tóth Zoltán*. I. Mátyás hadügyi politikája. 1912. — Ism. Bor-siczky Béla. Századok 773—777. l. — Zsinka Ferencz. Hadtört. Közl. 292—294. l.

1063. *Tóth Zoltán dr.* A fekete sereg pusztulása. Hadtört. Közl. 501—523. l.
1064. *Ujhelyi Péter (Tisza-ujhelyi.)* A tisztképzés története a XVII. és XVIII. században. M. Kat. Közl. I. 567—586. l.
1065. *Veress Endre dr.* Somlyai Ferencz lippai vitéz végrendelete 1551-ből. Hadtört. Közl. 129. l.
1066. *Vučetič, Anton.* Ratni lob Petra Zrinskoga po Jadranu. Srpstvo 82—85. sz.
1067. *Wertner Mór dr.* Az 1328. évi magyar-osztrák hadjárat. Hadtört. Közl. 44—64. 234—246. l.
1068. *Závodszky Levente dr.* Br. Pongrácz Gáspár és kurucz társai a rajnai harcokban. Hadtört. Közl. 123—128. l.
1069. *Závodszky Levente dr.* Labancz strázsa kurucz fufang. Hadtört. Közl. 279—282. l.
1070. Zrinyi vára. (A Szulejman-émlék leleplezése alkalmából.) Érdekes Ujs. 28. sz.

11. Megyék és városok stb.

- (Abauj-Torna vm.) 1071. *Cz. A. dr.* Mikor tartotta Abauj vármegye törvényszékeit? Tört. Közl. A.-T. vm. m. 43. l.
- 1072. *Kemény Lajos.* Abauj-Torna vármegye története. 1527—1648. Tört. Közl. A.-T. vm. m. 6—21. 81—96. l.
- V. ö. 445. 1387.
- (Ada-Kaleh.) 1073. *Alscher, Otto.* Ada-Kaleh. P. Lloyd 117. sz.
- (Adorján.) 1074. *Dudás Gyula.* Adorján történetéből. Bács-Bodrog vm. Tört. Társ. Évkönyve. 43—54. l.
- (Alsókazsu.) V. ö. 398.
- (Alsókubin.) V. ö. 876.
- (Arad.) 1075. Arad vármegye és Arad sz. kir. város monographiája... Szerkesztette (1905 óta) dr. Somogyi Gyula. III. köt. első felének II. része. Arad sz. kir. város és Arad vármegye községeknek leírása. Irta: dr. Somogyi Gyula. Arad, 1913. (8-r. VIII l., 2. lev., 246 l.). — Ism. Körmeny Viktor. B. H. 289. sz.
- V. ö. 617.
- (Árva vára.) 1076. *Nyáry Albert br.* Árva vára. Árvamegyei Almanach 1912. 57—64. l.
- (Árva vm.) 1077. Árva vármegye főispánjai. 1222—1867. Árvamegyei Almanach 1912 109—111. l.
- 1078. *Pajdussák Máté.* Árva politikai és ethnographiai helyzete a középkorban. Árvamegyei Almanach 1912. 5—22. l.
- V. ö. 878.
- (Bács-Bodrog vm.) 1079. *I. I.* Bács-Bodrog vármegye községeknek és lakott helyeinek neveiről. Bács-Bodrog vm. Tört. Társ. Évkönyve. 58—60. l.

- 1080. *Evetovits János*. A bácsmegyei főispánok beigtatása Bácsban. (A török hódoltság után.) Bácsmegye 51. sz.
- 1081. *Iványi István*. A Bács vármegyei telepítések áttekin-
tése. Bács-Bodrog vm. Tört. Társ. Évkönyve. 22—42. l.
- (**Balkány.**) 1082. *Nagymáté Albert*. Emléklapok Balkány nagy-
község multja és jelenéből. Nyiregyháza, Jóba kny. 1913. (8-r.
152 l.)
- (**Békés vm.**) V. ö. 721.
- (**Berki.**) V. ö. 781.
- (**Besztercze.**) 1083. *Berger, Dr.* Aus der Geschichte von Bistritz.
(I. Die Stadtrichterinstallation vom 18. Februar 1757.) Bistritzer
Deutsche Ztg. 13. 14. sz.
- (**Besztercebánya.**) V. ö. 819.
- (**Bihar.**) V. ö. 737. 943.
- (**Bikács.**) V. ö. 959.
- (**Borosjenő.**) V. ö. 986.
- (**Borostyán.**) V. ö. 353.
- (**Borsod vm.**) 1084. *Árday Pál dr.* Borsod- és a hegyaljai zendülés.
Miskolczi Napló 296. sz.
- (**Borzvára.**) 1084a. *Fischer, Emil*. Borzvára. Korr. Bl. Ver. siebenb.
Landesk. 20 l.
- Brassó.**) 1085. *Cholnoky Jenő dr.* Brassó. Mérnök-Egyl. Közl. 384. l.
- 1086. *Seraphin, Friedr. Wilhelm* u. *Kühlbrandt, Ernst*. Führer
durch die ev. Stadtpfarrkirche A. B. in Kronstadt, 2. Aufl.
Kronstadt, Buchd. Gött (1913.) (8-r. 28 l.)
- V. ö. 817. 839.
- (**Budapest.**) 1087. A száz év előtti Budapest. (Egy angol utazó útleírása
nyomán.) P. N. 277. sz. (dr. Townson.)
- 1088. *Dausz Gyula*. Kőbánya multja és jelene. A székes-
főváros X. kerületének története. Budapest, 1913. Kőbányai
ny. (8-r. 222 l.)
- 1089. *Dömötör István*. Pesti régészet. (A Károly-kaszárnya.)
A Hét 28. sz.
- 1090. *Gara József*. Negyven év előtti Budapest. Budapest 271. sz.
- 1090a. *Gárdonyi Albert dr.* A főváros egyesítésére vonatkozó
okmányok gyűjteménye. A negyvenedik évforduló alkalmából
kiadja Budapest székesfőváros közönsége. Összeállította —.
Budapest, 1913. (8-r. XXIV, 616 l.)
- 1091. *Gárdonyi, Dr. Albert*. Die Haupt- und Residenzstadt Buda-
pest. (M. Közg. és Kultura 41.)
- 1092. *Gonda Béla ifj.* A pesti református templom. P. H. 206. sz.
- 1093. *Hgy.* Budavára agg házai. Az Ujs. 266. sz.
- 1094. *Kremmer Dezső dr.* Budát ábrázoló XVII. századbeli
kézirajzok. Arch. Ért. 414—423. l.
- 1095. *Lambrecht Kálmán dr.* Pest-Buda malmai — hajdan. Vas.
Ujs. 48. sz.
- 1096. *Marjay Károly*. Buda és Pest régi történetéből. (A Kálvin-
téri templom.) B. H. 277. sz.
- 1097. *Nemes Mihály*. Budapest története. Budapest 271. sz.
- 1098. *Palóczy Edgár*. A régi Pest temetői. P. H. 265. sz.

- 1099. *Palóczy Edgár*. Egy pesti utca multjából. (»Az Urak utcája.«) P. H. 206. sz.
- 1100. *Palóczy, L.* Budapest im Jahre seines Werdens. N. Pest. Journ. 272. sz.
- 1101. *Pásztor Mihály*. A régi Pest. Uj Élet 273—292. l.
- 1102. *Pásztor Mihály és Relle Pál*. Budapest. (A mi városunk.) Ism. Délmagyar. Közl. 101. sz.
- 1103. *Radó István*. Budapest születése. (Egykorú lapok följegyzései.) P. H. 271. sz.
- 1104. *Selymes Rézsd.* Régi pesti utcák. Uj Idők 18. sz.
- 1105. *Stancz Ernő*. Budapest lakossága letelepülésének földrajz-történeti kialakulása. (Értekezés az emberi földrajz köréből. 6. sz.) Rákospalota, 1913. Vörösmarty-ny. (8-r. 43 l.)
- 1106. *Szabó Péter*. Képek Budapest százéves multjából. Bdp. tanárképző-int. gyakorló főgimn. 1912/13. értes. 16—26. l.
- 1107. *Thewrewk Emil (Ponori)*. Budapest. M. Nyelv 192. l.
- 1108. *Váradi Antal*. A régi Pest. 1911. — Ism. sz. 1. B. Sz. 154. köt. 153—155. l.
- 1109. *Váradi Antal*. Régi házak Budán. Az Ujs. 7. sz.
- 1110. *Váradi Antal*. A régi vár történetéből. Az Ujs. 36. sz.
- 1111. *Váradi Antal*. A régi Pest-Ofen. Az Ujs. 78. sz.
- 1112. *Váradi Antal*. A megye régi székháza. (A régi Pest történetéből.) Az Ujs. 257. sz.
- 1113. *Váradi Antal*. A hajdani magisztrátus. Az Ujs. 289. sz.
- 1114. *Váradi Antal*. Séták a multban. Budapest 306. sz.
- 1115. *Váradi Antal*. Pest mulat. (1819.) P. H. 304. sz.
- 1116. *Váradi, Anton*. Stadtteile. (Pest im Jahre 1820). P. Lloyd 219. sz.
- 1117. *Váradi, Dr. A.* Der Kampf ums Wasser. (Aus der Geschichte Ofens.) P. Lloyd 271. sz.
- V. ö. 868. 872. 880. 885. 1040. 1392.
- (Csik vm.) 1118. *Antal Áron*. Csik vármegye multja. Csiki Hirl. 20—22. sz.
- V. ö. 1237.
- (Csút.) V. ö. 960.
- (Debreczen.) V. ö. 618. 630.
- (Dömölk.) V. ö. 970. 971.
- (Eperjes.) 1119. *Iványi Béla dr.* Eperjes és Lócse érintkezései a középkorban. Közl. Sz. vm. m. 1—6. l.
- V. ö. 932. 1026.
- (Erdély.) 1120. *Banner János*. Erdély leírása a XVII. századból. Bzenszky Rudolf jezsuita syllogimaeának földrajzi része. (Jászberényi főgimn. 1912/13. értes. 5—39. l. és külön Jászberény, 1913. Novotha A. (8-r. 37 l.) — Ism. Századok 553. l.
- 1120a. *Fontes rerum Transylvanicarum*. (Erdélyi történelmi források. Tomus II. Epistolae et acta Jesuitarum Transylvaniae temporibus principum Báthory (1571—1613.) Collegit et edidit dr. Andreas Veress. vol. II. 1575—1588. Budapest, 1913. Athenaeum ny. (8-r. VIII, 316 l.) 10 kor. — Tom. III.

- Antonii Possevini Transilvania (1584.) Edidit dr. Andreas Veress. Budapest, 1913. Stephaneum ny. (8-r. XXII, 2, 297 l.) 10 kor. — Az I. köt. ism. Arnold R. T. Ztschr. f. Kath. Theologie 2. sz. Loserth J. Histor. Ztschr. 3. köt. 390—392. l. — Bíró Venczel. Kalazantinum XVIII. évf. 89—96. l. — Connert Hans. Korr. Bl. Ver. f. siebenb. Landesk. 7—10. l. — i—y. Irod.-tört. Közl. 494. l. — Molnár Lajos. Ung. Rundschau 919—929. l. — dr. Péter János. Közművelődés (Gyulafeh.) 4. sz. — Szekfű Gyula. Tört. Sz. 125—128. l. Szittay Dénes. M. Kultura 242—245. l.
- 1121. *Veress Endre dr.* Possevino Antal »Transilvaniája. Kath. Sz. 709—713. l.
- V. ö. 411. 592. 639. 796. 798. 835. 991. 1027. 1036. 1241. 1305. 1308—1311. 1333. 1339. 1345—1351. 1382.
- (*Esztergom.*) 1122. *Kőrösy László dr.* Szent István szülővárosáról. B. H. 197. sz.
- V. ö. 1028.
- (*Fejér vm.*) 1123. Tolvajok főhadnagyának fenyegető levele az alispánhoz. 1780. Székesfehérvár 22. sz.
- V. ö. 1242. 1242.
- (*Felső-Fehér vm.*) V. ö. 1245.
- (*Fiume.*) 1124. *Cimiotti, Lod. Giuseppe.* Il lungo muro presso la città di Fiume e l'arco antichissimo in questa esistente. Bullettino d. deputaz. fiumana di storia patria. III. 139—177. l.
- 1125. *Fest, Alfredo.* Fiume nel secolo XV. Dall' originale ungheresse... tradusse S. Gigante. Bullettino d. deputaz. fiumana di storia patria. III. 1—138. l.
- 1126. *Gigante, Silvino.* Fiume nel Quattrocento. Fiume, 1913. E. Mohovich. (8-r. 152 l., 4 lev.) — Ism. Susmel Edvardo. Bullettino d. deputaz. fiumana di storia patria III. 320. l.
- 1127. *Nagy Olivér (dr. Eöttevényi).* Fiume és a magyar tenger-mellék. A Tenger 1—19. l.
- V. ö. 654. 718.
- (*Fogaras.*) V. ö. 944.
- (*Fóth.*) V. ö. 1037.
- (*Gálszécs.*) V. ö. 974.
- (*Garamszentbenedek.*) V. ö. 948.
- (*Gömör.*) V. ö. 967.
- (*Göncz.*) 1128. *Cz. A. dr.* A gönczi régi vármegyeháza. (1640.) Tört. Közl. A.-T. vm. m. 45. l.
- (*Gyöngyös-Solymos.*) 1129. *Pásztor József.* Gyöngyös-Solymos monografiája. (Gyöngyösi főgimnázium 1912/13. értés.) 10—70. l.) — Arch. Ért. 337. l.
- (*Hajdudorog.*) V. ö. 958.
- (*Halászi.*) 1130. Emlékezés egy régi városról. Dunántúli Hirl. 150. sz.
- (*Heves.*) 1131. *Soós Elemér.* A hevesi várispánság. Gyöngyösi Kalendár. 1913. 47—56. l.
- (*Hód-Mezővásárhely.*) 1132. *Szeremlei Samu.* Hód-Mező-Vásár-

- hely története. V. kötet. A közművelődés története 1526—1848. II. rész. Hódmezővásárhely, 1913. (8-r, XII, 1183 l.)
- (Homonna.) 1133. *Molnár István dr.* A homonnai várkastély. Adal. Z. V. T. 13—18. l. (A Békefi- emlékkönyvből átvéve.)
- (Hrussó.) 1134. *Sóos Elemér.* Hrussó vára. Arch. Ért. 165—182. l. (Huszt.) V. ö. 1025.
- (Igló.) 1135. *Fest Aladár.* Igló város tereinek és utczáinak nevei. Szepesi Hirnök 42. sz.
- (Ingodály.) 1136. *Teutsch, F.* Aus dem Kirchenbuch in Engenthal. Korr. Bl. Ver. siebenb. Landesk. 4—6. l.
- (Isztáncs.) V. ö. 397. 398.
- (Isztebne.) V. ö. 963.
- (Ivanics.) V. ö. 930.
- (Jászapát.) V. ö. 859.
- (Kakaslomnicz.) 1137. *Gréb Gyula dr.* A kakaslomnicziak néhány vészes napja. Közl. Sz. vm. m. 185—194. l.
- (Kalocsa.) V. ö. 999.
- (Karánsebes.) 1138. *Pfeiffer Mihály.* Karánsebes városa. Karánsebesi áll. polg. isk. 1912/13. értes. 1—34 l.
- (Karlócza.) V. ö. 593.
- (Kassa.) 1139. Kassa város jegyzőkönyvéből 1610. 1613. 1619. 1626. 1662. 1727. 1737. M. Könyvsz. 66—70. l.
- 1140. Kassa város dézsmarendtartása. 1694. Tört. Közl. A.-T. vm. m. 45—47 l.
- 1141. *Révész Kálmán.* A Forgács-utczai kapu. Tört. Közl. A.-T. vm. m. 1—5 l.
- 1142. Szállásosztók utasítása. 1702. Tört. Közl. A.-T. vm. m. 56. l.
- 1143. Vásárbírák uraimék instructiója. (1702. febr. 1.) Tört. Közl. A.-T. vm. m. 49—51. l.
- V. ö. 418. 420. 434—436. 446. 477. 551. 600. 818. 831. 833. 836. 837. 838. 843. 881. 987. 1386.
- (Kecskemét.) 1144. *Németh Károly.* Krónikás feljegyzések Kecskemét XVIII. századi eseményeiről. Kecskem. Napló 298. sz.
- (Késmárk.) 1145. Késmárk város statútuma 1691-ből. Közl. Sz. vm. m. 250—255. l.
- (Keve vm.) V. ö. 426.
- (Kiskolon.) 1146. *Revizor.* Kiskolon község monografiája. Gör. Kath. Sz. 15. 16. sz. — Pótadatok. U. u. 21. sz.
- (Kis-Sajó.) 1147. *Orendi, Julius.* Die letzten Sachsen von Klein-Schögen. 1912. — Ism. ss. Korr. Bl. Ver. siebenb. Landesk. 15. l.
- (Kisselyk.) V. ö. 949.
- (Kolozsvár.) V. ö. 823. 824. 842. 1405.
- (Komárom.) 1148. *Baranyay József dr.* Komárommegyei ritkaságok. 1. Kocs község és a koci. Komáromi Ujs. 45. 46. sz. — 2. A »Komáromi kalendárium.« (Adatok a komáromi nyomdászat történetéhez.) U. o. 47. 49—51. sz.
- 1149. *Baranyay József dr.* Fejedelemjárás Komárom vármegyében.

1912. — Ism. (A—a.) Komárom 59. l. — Pongrácz József. Komáromi Ujs. 2. sz.
— V. ö. 783.
- (Koprivnica.) 1150. Koprivnički godišnji sajmovi. Közli: dr. Horvat Rudolf. Vjesnik 236—240. l.
- (Körmöczbánya.) 1151. *Wágner G. Ede*. Körmöczbánya szabad királyi rendezett tanácsú főbányaváros kalauza. Kassa, Vitéz ny. 1913. (16-r. 43 l.) 50 fill.
- (Körösbánya.) 1152. *Téglás Gábor*. Körösbánya, más néven Csibebánya, avagy Fejér-Körös-Nagybánya és Kisbánya, másként Medvepatak a Hunyadiak idejében. Bányász. Kohász. Lapok 57. köt. 333—348. l.
- (Krassó vm.) V. ö. 426.
- (Lamacs.) V. ö. 1052.
- (Laskó.) V. ö. 965.
- (Lestine.) V. ö. 963.
- (Lomnicz.) 1153. *Kemény Lajos*. Lomniczi birtokosok sérelme. Közl. Sz. vm. m. 51. l.
- (Lőcse.) V. ö. 402. 828. 892. 1119.
- (Macs.) 1154. *Zoltai Lajos*. Macs — hajdan Hosszúmacs — története és temploma. Debreczeni múz. 1912. jelentés. 30—47. l.
- (Mányok.) 1155. *Felsmann József*. Mányoki levelek a XVII. századból. (A Szt. István Társ. tud. és irod. osztály üléseiből. 85. sz.) Budapest, 1913. Szt. István t. (8-r. 32 l.) 80 f.
- (Máramaros.) V. ö. 486.
- (Mária-Besnyő.) 1156. *Fludorovics Zsigmond*. Mária-Besnyő kegyhely. 2. kiad. Budapest, 1913. Szt. István t. (8-r. 63 l.) 50 fill.
- (Marosvásárhely.) 1157. A régi Marosvásárhely. Eredeti levelek a mult század negyvenes éveiből. Közzéteszi dr. Molnár Gábor Székely Napló 1—46. sz. — Eredeti levelek az 1848—9-iki forradalom idejéből. U. o. 47—60. 62—78. 80—82. 84. 86—88. 90. 91. 95—97. 99—102. sz.
- (Medgyes.) 1158. *Makoldy József*. A régi Medgyes. Uránia 153—155. l.
- (Merény.) 1159. *Hritz Lajos dr.* A merényi város bányamesteri hivatal megszüntetéséről szóló jegyzőkönyv. Közl. Sz. vm. m. 49—51. l. (1789-ből.)
- 1160. *Hritz Lajos dr.* Merény állítólagos alapítóleveléről. Közl. Sz. vm. m. 53—55 l. — dr. Bruckner Győző zárszava. U. o. 55 l.
- (Mezőtur.) V. ö. 862.
- (Miskolcz.) 1161. *Arday Pál dr.* Miskolcz reformációja. Prot. Sz. 12—20. l.
- V. ö. 600. 924.
- (Mohács.) V. ö. 405.
- (Munkács.) 1162. *Nyáry Albert br.* Munkács. Uránia 8—12. l.
- (Nagybánya.) 1163. *Oblatek Béla és György Gusztáv (Aknaszlati*

- nai.) A nagybányai bányakerület monografiája. Nagybánya, Morvay Gy. ny. 1912. (8-r. 4, 138 l.)
 — V. ö. 865.
- {Nagyida.) 1164. *Dongó Gy. Géza*. Nagyida történetéhez. Tört. Közl. A.-T. vm. m. 118 l.
- 1165. A nagyidai lakosok segélyt kérő levele Zemplén tanácsához. XVII. század. Tört. Közl. A.-T. vm. m. 118. l.
- {Nagyszeben.) V. ö. 825. 1383.
- {Nagyszombat.) V. ö. 395.
- {Nagyvárad.) 1166. *Gyalokay Jenő*. Új adatok a régi Várad helyrajzához. Biharvárad I. 14—31. l.
- {Némethidegkut.) V. ö. 989.
- {Nógrád.) V. ö. 1399.
- {Nyírbátor.) V. ö. 933.
- {Nyitra.) 937.
- {Nyitrabajna.) 1167. Visszapillantások Nyitrabajna multjából. Nyitra-bajnai fiunevelő intézet 1912/13. értes. 9—14. l.
- {Okolicsnó.) V. ö. 992.
- {Olasz-Liszka.) 1168. Olasz-Liszka ispotályának csereszereződése 1647-ből. Adal. Z. V. T. 222 l.
- {Onod.) V. ö. 1029.
- {Oravka.) V. ö. 950.
- {Oros.) 1169. *Ostojić, Tich*. Jedno magjarsko celo. (Sociografijška studija Bela Bošnyaka.) Letopis 252. knj. 54—69 l. (Bosnyák B. Oros község... rajza című munkáról írt tanulmány.)
- {Pacsér.) V. ö. 816.
- {Pásztó.) V. ö. 945.
- {Pazdics.) V. ö. 447.
- {Pannonhalma.) 1170. Pannonhalma a multban és napjainkban. Ungvár, 1913. (Pápa, Hajnóczky.) (8-r. 55 l.) 50 fill.
- {Pápa.) 1171. *Molnár Kálmán*. Apró történetek Pápa város multjából. Pápai Jókai-kör évkönyve XIX. 39—45. l.
- {Pécs.) 1172. *Váradi Antal*. Pécsi emlékek. Az Ujs. 299. sz.
 — V. ö. 864.
- {Pest vm.) 1173. *Paál Jób*. Pestvármegye székháza. Vas. Ujs. 38. sz.
- {Podolin.) 1174. Rédei István levele 1642. Szemere Pálhoz, a podoliniak jogtalan területfoglalásai miatt. Közlem. Szepes vm. multjából 51 l.
- {Poroszló.) V. ö. 978.
- {Pozsega.) 1175. *Kempf, Julije*. Prilozi za povjest Židova u požeškoj Županiji g. 1787. i 1788. Vjesnik 156 l. — Popis Židova u požeškoj Županiji godine 1822. U. o. 158—160. l.
- {Pozsony.) 1176. *Brand-Vrabély, S.* Aus Alt-Pressburg. Pressburg. Ztg. 70. reg. sz.
- 1177. *Heltai H. István*. Egy történelmi nevezetességű ház Pozsonyban. Vas. Ujs. 16. sz. (Kempelen Farkas szülőháza.)

- 1178. *Ortvay Tivadar*. Pozsony város története. IV. Pozsony, 1912. — Ism. dr. Dési Imre. Századok 45. l.
- V. ö. 596. 631. 633. 779. 832. 879. 882. 884. 928. 1041. 1053. 1246.
- (Regéc.) 1179. Regéc és Tállya várainak adománylevele 1647-ből. Adal. Z. V. T. 119—122. l.
- (Romhány.) V. ö. 936.
- (Romoshely.) 1180. *Amlacher, Dr. A.* Rumes. 1912. — Ism. D. Transilvania 179. l.
- (Rózsahegy.) 1181. *Bán József*. Rózsahegy eredete. Kurucz korok. Az első és második liptai támadás. Rózsahegyi kegyesr. főgimn. 1912/13. értes. 5—20. l.
- (Sáros vm.) 1182. *Tóth Sándor*. Sáros vármegye monographiája. 3 köt. Ism. Ereky István. B. Sz. 153. köt. 161—176. l. — Századok 459. l.
- (Sárospatak.) 1183. *Kossuth János*. A régi Patak. Sárospatak 46. 47. sz. Adalék a »régii Patak«-hoz. U. o. 48. sz. 49—52. sz.
- 1184. Sárospatak város régi szabadalomlevelei. Adal. Z. V. T. 65—67. 223—226. 325—328. l.
- 1185. Sárospatak várának és városának helyrajza 1759-ből. Adal. Z. V. T. 172—174. 227. 343—345. l.
- 1186. 1634. II. Ferdinánd király Sárospatak városát vásártartó szabadalmakkal ruházta fel. Adal. Z. V. T. 65—67. l.
- V. ö. 588.
- (Sátoralja-Ujhely.) 1187. Sátoralja-Ujhely város törvényei a XVII. évszázban. Adal. Z. V. T. 79. 165—166. 256. 330—332. l.
- 1188. *Visegrádi János dr.* A sátoraljaúj helyi őslakótelep. Adal. Z. V. T. 97—105. 203—210. l. (Az Arch. Értes. 32. évf.-ből átvéve.)
- V. ö. 939.
- (Susjedgrad.) 1189. *Horvát, Rudolf dr.* Dva priloga za povijest Susjedgrada i Stubice. Vjesnik 316—318. l.
- (Szabadka.) 1190. *Toncs Gusztáv*. A Szabadka név magyarázata. Bács-Bodrog vm. Tört. Társ. Évkönyve 8—21. l. (Külön is megjelent 8-r. 16 l.)
- (Szakadát.) 1191. *Podea, Joan*. Monografia comunei Săcădate. 1912. — Ism. Századok 65. l.
- (Szászorobó.) V. ö. 1020.
- (Szász-Régen.) 1192. *Rösler, Gustav*. Sächsisch-Regen. Die Karpathen. VI. 1. Halbj. 139—149. 183. l.
- (Szatmár vm.) 1193. *Bagossy Bertalan*. Szatmári történeti adatok. 1. A magyar király negyedik fia. Heti Szemle (Szatmár.) 4. 5. sz. (Az egri püspökségről. 1271.-ből) 2. Vármegyénk a honfoglalás korában. U. o. 10. 11. sz.
- (Szatmárhegy.) V. ö. 966.
- (Szeged.) V. ö. 1034.
- (Székesfehérvár.) V. ö. 877.
- (Szepesség.) 1194. *Bohus, Georg*. Historisch-geographische Beschreibung des in Oberungarn berühmtesten Zipser Landes. Karpathen-Post. 38. sz.

- 1195. *Bruckner Győző dr.* A szepesi szász nép. Budapest, 1913. (8-r. 172 l.). — Ism. dr. Szelényi Ödön. Prot. Sz. 464—466. l. — Förster Jenő. Közl. Sz. vm. m. 262—264. l.
- 1196. *Bruckner Győző dr.* A Szepesség zsarolói a XVI. század első felében. Közl. Sz. vm. m. 26—36. l.
- 1197. *Gréb Gyula dr.* A szepesi húnok. Közl. Sz. vm. m. 67—76. l.
- 1197a. Oklevélgyűjtemény a Lengyelországnak elzálogosított szepesi városok levéltáraiból. Közli: dr. Bruckner Győző. Közl. Sz. vm. m. 77—88. l. és 195—203. l.
- V. ö. 307. 608. 611. 888. 1236.
- (Szepesváralja.) V. ö. 822.
- (Szerencs.) V. ö. 469.
- (Szlavónia.) 1198. Magyarország. melléktartományainak oklevéltára. III. kötet. Alsószlavóniai okmánytár. Szerkesztették: Thallóczy Lajos és Horváth Sándor. Bpest, 1912. Ism. Szentpétery Imre. Századok 375—377. l.
- (Szombathely.) 1199. *Palatinus József.* Sárgult papíron — fakult irások. (Képek Szombathely multjából.) Szombathelyi Ujs. 22. 28. 30. 93. 34. 38. 42. 44. 45. 50. 51. 67. 72. sz.
- V. ö. 820.
- (Sztropkó.) 1200. *Unghváry Ede.* Sztropkó és várának története. Adal. Z. V. T. 22—54. 129—143. 233—246. l. — Hozzá: okmánytár. 143—158. l.
- (Szuha.) V. ö. 447.
- (Tállya.) 1201. Közlemények Tállya városnak levelestárából. Adal. Z. V. T. 169—171. 257—259. 347—350. l.
- 1202. 1711. Tállya város bizonyáglevele özv. Rácz Györgyné számára. Adal. Z. V. T. 302. l.
- V. ö. 1179.
- (Tata.) 1203. *Rédei Miklós.* Adalékok Tata történetéhez. Tata-Tóvárosi Hiradó 37—40. 41. 45. 45. 47. 48. 50. 52. sz.
- (Temesvár.) 1204. *Peisner, J.* Die Temeser Gespanschaft und die Stadt Temesvár. Ung. Rundschau 479—484. l.
- 1205. *Szentkláray Jenő dr.* Temesvár története. Budapest. — Ism. l. Kath. Sz. 239. l.
- (Temes vm.) 1206. *Szentkláray J.* Temes vármegye története összefoglaló rövid előadásban. Budapest. Ism. l. Kath. Sz. 239. l.
- 1207. *Tóth Ferencz.* A temesvár-belvárosi Mária-szobor története. Egy temesvári történelmi műemlék. Tört. Rég. Értes. 29. évf. 51—72. l.
- (Tevel.) 1208. *Kircz István.* Adatok Tevel község történetéhez. Tolnavármegye és A Közérdek 68. 70. sz.
- (Tokaj.) 1209. *Dongó Gy. Géza.* Tokaj-Hegyalja kereskedelem-történetéhez. Adal. Z. V. T. 94. l.
- 1210. Tokaj városnak régi szabadalma. 1598. Adal. Z. V. T. 201. l.
- V. ö. 813. 1051.

- (Tolna vm.) 1211. *Kovách Aladár*. Bessenyő telepek Tolna vármegyében. (Adalék Tolna vármegye multjához.) Tolna vármegye 96. sz.
— V. ö. 955.
- (Toplicza.) V. ö. 973.
- (Torda.) 1212. *Pap Domokos*. Torda és környéke. Tordai áll. főgimn. 1912/13. értes. V—XLI. l.
- (Torna.) V. ö. 422.
- (Trencsén.) 1213. *Stein, Mayer*. Aus der Vergangenheit der Trencséner Gemeinde. Ungarländ. Jüdische Ztg. 18. sz.
- (Trencsén vm.) 1214. *Radványi Miklós*. Trencsén vm. alispánjai. Vág-völgyi Lap 21. sz.
— 1215. *Radványi Miklós*. Trencsén vármegye főjegyzői. Vág-völgyi Lap 28. sz.
— V. ö. 1409.
- (Trsztena.) V. ö. 860.
- (Turócz-Szt.-Márton.) 1216. *Izák, Gustav*. Turčiansky Sv. Martin. Časopis Muz. slov. spolcnosti 101—105. l.
- (Ujverbász.) V. ö. 867.
- (Ung vm.) 1217. *Ernöi Olivér*. Adatok Ungmegye település-földrajzához. (Szentgyörgyi r.-k. gimn. 1912/13. értes.)
- (Vác.) V. ö. 990.
- (Varasd.) 1218. *Horvat, Dr. Rudolf*. Nekadasnje odredbe glede trgovanja u Varaždinu. Vjesnik 147. l.
— V. ö. 787.
- (Vas vm.) 1219. *Bernstein Béla dr.* A zsidók története Vas megyében. 1. Rohonc. M. Zsidó Sz. 161—208. l. 2. Szombathely. U. o. 243—274 l.
- (Veszprém.) 1220. *Erdélyi Gyula*. Veszprém város története a török idők alatt. Veszprém, 1913. (8-r. 217 l.) (Bdp. Szt. Istv. Társ.) 5 K.
— V. ö. 785a.
- (Zá-Völgye.) 1221. *Simon János*. Zá-Völgye. Turul. 137. f.
- (Zágráb.) 1222. *Barlé, Janko*. Popravak Zagrebačkih gradiskih zidina. Vjesnik 147. l.
— V. ö. 789. 854.
- (Zaránd vm.) 1223. *Gáspár Ármin*. Képek az egykori Zaránd vármegye földjéről. 1912. (8-r.) 2 kor.
- (Zázriva.) 1224. *Rónai P. József*. Zázriva. Árvamegyei Almanach 1912. 73—77. l.
- (Zemplén vm.) 1225. Alkalmi feliratok Zemplénvármegye jegyzőkönyveiben. (1. A Rajner Pál belügyminiszterhez intézett üdvözlő felirat. 1869.) Adal. Z. V. T. 82. l. — 2. U. o. 171 l.) (1870. évi közgyűlésből.) U. o. 259—261. l. — 1871. évi jun. 15-iki közgyűlés jegyzőkönyvéből. U. o. 350—352. l.
— 1226. *Dongó Gy. Géza*. Adatok Zemplénvármegye topológiájához. Adal. Z. V. T. 122—124. 229. 320—321. l.
— 1227. *Dongó Gy. Géza*. Zemplén az egi »Memoria Dignitatum«

- lapjain. (1216—1699.) Adal. Z. V. T. 58—61. 127. 218—220. 313—315. l.
- 1228. *Dongó Gy. Géza*. Török rabmunkaerővel 1580 körül telepített szőlők Szilvásujfalun. Adal. Z. V. T. 94. l.
- 1229. *Dongó Gy. Géza*. Zemplén a Sztáray-kódexben. Adal. Z. V. T. 54—58. 210—216. 295—299. l.
- 1230. Zempléni vonatkozású iratok Kassa város levéltárában. (1330—1393.) Adal. Z. V. T. 19—21. 113—116. 216—218. 299—303. l.
- 1231. *Molnár Géza*. Zempléni vonatkozású regeszták Alsó-fehérvármegye levéltárából. Adal. Z. V. T. 317—320. l.
- V. ö. 551. 572. 573. 785. 1234.
- (*Zólyom.*) V. ö. 1014.
- (*Zsolna.*) V. ö. 953. 954.

12. Genealogia. Családtörténet.

1232. *Berwaldszky Kálmán dr.* Nemeslevelek a szepesi káptalan levéltárában. Turul 136. l.
1233. *Blumberger Jakab*. Egy családi monográfia. M. Zsidó Sz. 292—297 l. (Magyar nevű zsidó családról.)
1234. *Dongó Gy. Géza*. Zemplén vármegye nemeseinek mutatókönyvéből. (1240—1699.) Adal. Z. V. T. 168. 251. 335—337. l.
1235. (*Kl.*) Egy unikum kolozsvári egyházközségünk levéltárában. Kereszt. Magv. 48. l.
1236. *Förster Jenő dr.* Nemességigazoló perek Szepes vármegye levéltárában. Közl. Sz. vm. m. 37—46. l. és 156—165. l.
1237. *Győrffy István*. Csik-Gyergyó-Kászonszék 1614. évi lustrája. Gen. Füz. 49—54. 94—99. 129—132. l.
1238. *Hellebront Kálmán ifj.* Családtörténeti jegyzetek. I. füz. 1912. — Ism. Daróczy Zoltán. Turul 39. l.
1239. *Hoffmann Géza*. Családi adatok gyűjtése a fajegészségügy szempontjából. Gen. Füz. 155 l.
1240. *Kempelen Béla*. Magyar nemes családok V. köt. Hé—Kezy. VI. köt. Khár — Lyukáts. VII. kötet. Maár—Nizsnyai. Budapest, 1913. Grill K. (8-r. 228 ; VII, 447 l. ; VII. 472 l.) Egy kötet 20 kor.
1241. *Pálmay József*. A székely vértanúk és a marosvásárhelyi ref. temető síremlékei. Budapest, 1913. Grill K. (8-r. 128 l.)
1242. *Rexa Dezső*. Fejérvármegye ősi nemesei. Székesfehérvár 52. sz.
1243. *Romhányi János dr.* Nemességigazolás Nyitra vármegyében 1754/55-ben. Levéltárosok Lapja 38—43. 54—61. 78—88. l.
1244. *Schiller, Chr. Wilhelm*. Chronik des ungarischen Adelsgeschlechtes von Schiller. 1902. — Ism. Gárdonyi Albert. Turul. 38. l.
1245. *Somogyi István (Gyulafejérvári)*. Kimutatás a volt Felső-

- Fehér vármegyei nemesi árvai pénzalapalapító tagjainak törvényes leszármazottjairól. Segesvár, Becsek D. fia ny. 1913. (8-r. 63 l.)
1246. *Spalovszki Gyula*. Armális levelek Pozsony vármegye levéltárában. Levéltárosok Lapja 20—27. l.
1247. *Wertner Mór dr.* Családtörténelmi kalászat. Turul 56—76. 106—116. l.
- (Ábrányf.) 1248. (*Karácsonyi János*.) Az Ábrányf-család sírboltja a Sztaroveczky-utczán. Biharvárad 71—73. l.
- (Ambrózy.) 1249. Az Ambrózyak. (A család története.) Délmagyar. Közl. 203. sz.
- (Apród.) 1250. *Daróczy Zoltán*. János küküllői főesperes és családja. Turul 138. l.
- (Aranyossy.) 1251. *Alapi Gyula dr.* Az aranyosi Aranyossy-család. Komárom 37—45. l.
- (Baur.) 1252. *Rexa Dezső*. A nemes Baur-család és az azzal rokon Zlinszky ág. Levéltárosok Lapja 27—29. l.
- (Berzethe.) 1253. *Daróczy Zoltán*. A Monostori Berzethe család. Turul 25. l.
- (Bethlen-család.) 1254. Ismeretlen följegyzések az iktári Bethlen családról. Gen. Füz. 156. l.
- (Bodnár.) 1255. *Miskolczy-Simon János*. A Miskolczy Bodnár család. Levéltárosok Lapja 43—47. l.
- (Botka.) 1256. *Dongó Gy. Géza*. Botka Imre és társainak nemesleveléből. Adal. Z. V. T. 180 l.
- (Brodarics.) 1257. *Kujáni Gábor*. A Brodaricsok. Századok 753—763. l.
- 1258. *Kujáni Gábor*. Adalékok a Brodarics-család és Brodarics István életéhez. (Forrástanulmány.) (Történeti értekezések. 3. sz.) Budapest, 1913. Athenaeum (8-r. 61 l.)
- (Croy.) 1259. *Nagy Géza*. Croyokról. Ism. Századok 218. l.
- (Csáky.) V. ö. 463.
- (Daniel.) 1260. *Kelemen Lajos*. Ujabb adattár a Vargyasi Daniel család történetéhez. Kolozsvár. Ajtai-ny. 1913. (8-r. XI. 426, 2 l.) 7 kor. — Ism. V. Kereszt. Magv. 327. l. — S. Gen. Füz. 160. l.
- (Drugeth.) 1261. *Demkó Kálmán dr.* A Homonnay-Drugethek a XVI-ik században. Határszéli Ujs. 23. sz.
- (Dubraviczky.) 1262. *Benkó Imre*. A dubraviczai Dubraviczky-család a XVI. században. Budapest, 1913. (4-r. 28 l.) (Különnyomat a Turul 1912. évf.-ból.)
- 1263. *Wertner Mór dr.* »Hottothyn.« Turul 30. l. (A Dubraviczky-család őse.)
- (Erdődy.) 1264. A gróf Erdődy-család négyszázéves jubileuma. (Séta a galgóczi múkincsek között.) P. N. 301. sz.

- (Fáji.) 1265. *Ferenczi Sándor*. Fáji János naplójának családtörténeti adatai. Gen. Füz. 16—23. 41—49. 85—94. 120—128. 146—155. l.
- (Farkas.) 1266. *Ferenczi Sándor*. Az ikafalvi Farkas családra vonatkozó leszármazási táblácska. Gen. Füz. 100. l.
- (Fekete.) 1267. *Kis Bálint*. A Fricsi Feketék. Turul 41—55. l.
- (Forgách.) 1268. *Szerémi*. Kalászatok a Forgách-család történetéhez. Századok 703—717. l. — Bártfai Szabó László válasza. U. o. 797—803. l.
- (Frangepán.) 1268a. A Frangepán-család oklevéltára. A Magyar Tudományos Akadémia megbízásából kiadják dr. Thallóczy Lajos, Barabás Samu. II. kötet 1454—1527. Hamis oklevelek. 1209 — 1481. Budapest, 1913. M. T. Akadémia (8-r. LXXVI, 525 l. 1 térkép.) 16 kor.
- V. ö. 1408.
- (Gyöngyösy.) 1269. *Gyöngyösy István*. Gyöngyösy István származása és családja. Uránia 434—438. l.
- (Gyulai.) 1270. *S. Gyulai Rikárd*. Családtörténeti adatok a S. Gyulai-család levéltárából. Gen. Füz. 37—41. 76—85. 108—120. 141—146. l.
- (Gyürky.) 1271. *M. S. J.* Adatok a Losonczi Gyürky család leszármazásához. Levéltárosok Lapja 67. l.
- (Hanzély.) 1271a. *Miskolczy-Simon János*. A Hanzély család. Levéltárosok Lapja 88—94. l. (Külön is.)
- (Héderváry.) 1272. *Závodszyk, Levente dr.* Die Mitglieder der Familie Héderváry in deutscher Gefangenschaft. Ung. Rundschau 904—912. l.
- 1273. *Závodszyk Levente dr.* A Héder nemzetség és a küszéni monostor. Turul 97—106. (Külön is megjelent. Budapest, 1913. 8-r. 34 l.) Z. N. A Héder nemzetség eredete. (Néhány megjegyzés dr. Závodszyk L. cikkére.) Turul 181—183. l.
- (Hegedüs.) 1274. *Vucskics Gyula*. Az Eöri Hegedüs-család. Turul 90—92. l.
- (Isti.) 1275. *Wertner Mór dr.* »Gallo isti.« Turul 185. l.
- (Járai.) V. ö. 1411.
- (Kamuthi.) 1276. *Ferenczi Sándor*. Kamuthi Balázs feljegyzése 1611-ből. Gen. Füz. 99. l.
- (Katinszky.) 1277. *F. I. id.* A Katinszky-család Gömör-Kishont 45. sz.
- (Kazinczy.) 1278. *Komáromy András dr.* A Kazinczy-család történetéhez. Turul 24. l.
- (Koháry.) 1279. *Schiller Bódog dr.* A Koháry hercegi család egyenjoguságáról. Turul 13—21. l.
- (Kray.) 1280. *Kray István dr. iff.* A Kray-család története és leszármazása. Közl. Sz. vm. m. 234—249. l.

- (Le Hongre.) 1281. *Karl Lajos*. Egy metzi magyar család története. Turul 76—87. l. (Le Hongre-család.)
- (Majthényiak.) 1282. *Szerémi és Ernyey József*. A Majthényiak és a Felvidék. Történelmi és genealogiai tanulmány. I. kötet. Budapest. 1913. Benkő Gy. (8-r. XVI, 705 l.) 15 K. — Ism. Gárdonyi Albert. Turul 94. l. — Kállay Ubul. B. H. 279. sz. — dr. Závodszky Levente. Századok 447. l. — Vas. Ujs. 14. sz.
- (Mecséry.) 1283. *Balogh Gyula*. A Mecséryek leszármazása. Turul 92. l.
- (Mikó ?) 1284. *Daróczy Zoltán*. Melyik családot illeti a Mikó (?) armalis ? Turul 183. l.
- (Miskolczy-Simon.) 1285. *Miskolczy-Simon János*. A Miskolczy-Simon család története. Levéltárosok Lapja 64—67., 73—77. l. (Külön is megjelent. Komárom, 1913. Spitzer-ny. 4-r. 11 l.)
- (Nedeczky.) 1286. *Daróczy Zoltán*. Nedeczkyek a Daróczyak családfáin. Turul 183. l.
- (Orlay.) 1287. *Rombay Dezső*. Az Orlay-család. P. N. 23. sz. — Ujházy Ferencz. Ű. o. 29. sz.
- (Skerlecz.) 1288. *Berényi, Dr. Paul*. Das Geschlecht der Skerlecz. P. Lloyd 183. sz.
- (Szapolyai.) 1288a. Szapolyai-oklevelek. Kassa város levéltárából. Közl. Sz. vm. m. 170—174. l.
- (Széchenyi.) 1289. *Szabó László*. (*Bárfjai*). A sárvár-felsővidéki gróf Széchenyi-család története. II. köt. 1733—1820. Budapest, 1913. (751 l.). — Ism. Gárdonyi Albert. Századok 692—695. l.
- (Szentpáli.) 1290. Szentpáli András és felesége Bornemissza Susána rövid deductiója. Gen. Füz. 164. l.
- (Sztranyavszky.) 1291. *Miskolczy-Simon János*. A Sztranyavai Sztranyavszky-család. Turul 163—168. l.
- (Teleki.) 1292. *Teleki József gr.* Teleki Zsigmond haláláról. 1731. aug. 17. Gen. Füz. 23. l.
— 1292a. *Teleki Mihály* levelezése. Kiadta Gergely Sámuel. VI. 1912. — Ism. dr. Lukinich Imre. Századok 535—540. l. — dr. Gergely Sámuel. Erd. Múz. 111—124. l.
- (Tersztyánszky.) 1293. *Tersztyánszky Dezső*. A Nádasi Tersztyánszky család ősei. Turul 27. l.
- (Tinódy.) 1294. *Prepeliczay Korponay Aranka*. A Tinódyakról. Székesfehérvár és vid. 82. sz.
— V. ő. 1404.
- (Toldy.) 1295. *Karácsonyi János dr.* A Toldyak nagyfalusi kastélya. Biharvárad I. 32—36. l.
- (Török-Musztafa.) 1296. *Dongó Gy. Géza*. A Török-Musztafa-családról. Adal. Z. V. T. 88. l.
- (Upory.) 1297. *Thuránszky László*. Adatok az Uporyaknak XV.

- századbeli birtoktörténetéhez. (Két okirat.) Adal. Z. V. T. 199—201. 306—308. l.
- (Vajda.) 1298. *Barabásy István*. A kölpényi Vajda családról. Gen. Füz. 73—76. l.
- (Vargha.) 1299. *Vargha Zoltán dr.* A Görzsönyi Vargha-család története címerrajzzal és hat leszármazási táblával. Budapest, 1913. (8-r. 31 l.). — *Ism. Z. Századok* 621. l. — *rd. Erd. Múz.* 228. l. — *mgy. M. Középisk.* 359. l. — *re.. Gen. Füz.* 163. l.
- (Wieland.) 1300. *Hellebronth Kálmán ifj.* A Wieland-család leszármazása. *Közl. Sz. vm. m.* 153—155. l.

13. Régészet.

1301. *A. Gy. dr.* A komáromi múzeum újabb római feliratos kövei. Komárom 46—49. l.
1302. *Alapi Gyula dr.* A környei római sírlelet. *Múz. Könyvt. Értes.* 36—40 l.
1303. *Bella Lajos.* Római feliratos köről Sopronban. *Arch. Ért.* 56. l.
1304. *Bodrogi János.* Alsófehérvármegyei honfoglaláskori leletek. *Erd. Múz.-Egyl. VII. vándorgyűlés emlékkönyve* 16—29. l. — *Ism. Nagy Géza.* *Arch. Ért.* 268—275 l.
1305. *Buday Árpád dr.* Ampelumi vonatkozások. *Erd. Múz.-Egyl. VII. vándorgyűlés emlékkönyve* 150—161. l.
1306. *Buday Árpád dr.* A Bácsbodrog vármegyei római sánczok. Dolgozatok az erd. nemz. múz. éremtárából 18—78. l.
1307. *Buday Árpád dr.* Kiadatlan római feliratos emlékek. Dolgoz. az erd. nemz. múz. érem-tárából 94—102. l.
1308. *Buday Árpád dr.* Római villák Erdélyben. Dolgoz. az erd. nemz. múz. érem-tárából 109—154. l.
1309. *Buday Árpád dr.* és *Jánó Béla.* Rómaikori szórványos leletek Erdélyből. Dolgoz. az erd. nemz. múz. éremtárából 252—261. l.
1310. *Cserni Béla dr.* Jelentés a Colonia Apulensis területén 1911-12-ben végzett ásatásokról. *Múz. Kvt. Értes. VI. évf.* (Külön is 8-r. 36 hasáb.) — *Ism. Téglás Gábor. Századok* 620. l.
1311. *Cserni Béla dr.* Római ásatások Gyulafehérvár területén. *Erd. Múz. Egyl. VII. vándorgyűlés emlékkönyve* 45—57. l.
1312. *Darnay Kálmán (Szentmártoni).* Somlyói szobrocska a régibb vaskorból. *Arch. Ért.* 408—411. l.
1313. *Dornyay Béla dr.* A tatai Hadnagykút római feliratos köve. Komárom 143—148. l. (Külön is 16-r. 12 l.)

1314. *Finály Gábor (dr. Kendi)*. Forma partium imperii Romani intra fines regni Hungariae. 1911. Ism. dr. Buday Árpád. Dolgoz. az erd. nemz. múz. éremtárából 226—231. l. dr. Láng Nándor. Múz. Kvt. Értes. 70—72. l.
1315. *Gaspartz Géza Elemér dr.* Régi római rajz- és írószerek a M. Nemzeti Múzeumban és az aquincumi múzeumban. Arch. Ért. 340—347. l.
1316. *Gubitz Kálmán*. Tájékoztató a római régiségekről. Bács-Bodrog vm. Tört. Társ. Évkönyve 87—161. l.
1317. *Hekler Antal*. Antik szoborgyűjtemény a Szépművészeti Múzeumban. Az Ujs. 107. sz.
1318. *Hekler Antal*. Adatok a Fejérváry-Pulszky-gyűjtemény sorsához. Arch. Ért. 460—465. l.
1319. *Hekler Antal*. Római bronzemlékek a Nemzeti Múzeumban. Arch. Ért. 280—231. l.
1320. *Hekler Antal*. Venus Victrix szobra a Nemzeti Múzeumban. Arch. Ért. 277—279. l.
1321. *Janicsek József dr.* Bronzkés Prószeokról (Liptó m.) Arch. Ért. 77. l.
1322. *Jankó László*. Néhány archaeologiai adat Pápa város környékéről. Arch. Ért. 60—70. l.
- 1322a. *Kábik J. Géza*. Római temető Szomódon. Komárom 187—190. l.
1323. *Kovács István dr.* A korpádi őskori telep. Dolgozatok az erd. nemz. múz. éremtárából 1—12. l.
1324. *Kovács István dr.* A mezőbándi ásatások. Az erd. nemz. múzeum éremtárából 265—389. l.
1325. *K—t*. Veszprém megyében feltárt második Aquincum. Építő Ipar 20. sz. (Balácai ásatások.)
1326. *Láng Margit*. Pannóniai városok. B. H. 100. sz.
1327. *Láng Margit dr.* Ókori fürdő- és gyógyítóhelyek. B. H. 153. sz.
1328. *Marosi Arnold*. Óskori és római adatok Fejérvármegyéből. Múz. Könyvt. Értes. 189—196. l.
1329. *Márton Lajos*. A magyarhoni fibulák osztályozása. Arch. Ért. 141—159. 195—209. 327—340. l.
1330. *Mihalik J.* Ősrégészeti ásatások Zemplén vármegyében. Múz. Könyvt. Értes. 67. l.
1331. *Miske Kálmán br.* Bronzkori typologia. Múz. Könyvt. Értes. 8—24. l. (Eleje a múlt évi folyamban.)
1332. *Ng*. Adatok a Karoling-időszak emlékeihez. Arch. Ért. 250—254. l. — Lehoczky Tivadar. Függelék. U. o. 254. l.
1333. *Orosz Endre*. Római kútról Apahidán. Arch. Ért. 76. l.
1334. *Pogány Jenő*. Gombosi sírmező. Bács-Bodrog vm. Tört. Társ. Évkönyve 55—57. l.
1335. *Roska Márton dr.* Ásatás a perjámosi sánczhalmon. Múz. Könyvt. Ért. 81—122. l.

1336. *Roska Márton dr.* Csengettyüöntő-készülék. Dolgoz. az erd. nemz. múz. éremtárából. 219—222. l.
1337. *Roska Márton dr.* Skytha sírok Piskiről. Dolgoz. az erd. nemz. múz. éremtárából. 233—243. l.
1338. *Sándor Imre.* A kolozsvári Farkas-utczai ref. templom régi sírkövei. Dolgozatok az erd. n. múz. érem-rég.-tárából 199—216. (Külön is megjelent.) Kolozsvár, 1913. — Ism. B. Sz. L. Turul 95. l.
1339. *Schmidt Tibolt.* Sarmizegethusa — ma. Vas. Ujs. 44. sz.
1340. *(STG.)* Római-kori cserépadányugták. Egyh. Közl. 46. sz.
1341. *Supka Géza dr.* A százéves régiségtár. Új Élet 534—542. 686—697. l.
1342. *Szeghalmi Gyula.* Ásatás a szeghalmi Kovácshalomban. Arch. Ért. 37—52. 123—141. l.
1343. *Szepessy Antal.* Árpádházkori monostor- és templomromok a nyiradonyi plébánia területén. Szabolcsi Hirl. 68—72. sz.
1344. *Szabó Zsigmond dr.* Műtörténelmi tanulmányok Muraközben. Muraköz. 46. 47. sz. (Egyháztört. adatokat is tartalmazza.)
1345. *Téglás Gábor.* Potaissa (Torda) bányapolgárságának háztartási emlékeiből. Bányász. Kohász. Lapok. 56. köt. 22—28. l.
1346. *Téglás Gábor.* Dácia aranybányászatának biztonsági szervezete. Bányász. Kohász. Lapok. 56. köt. 357—370. l.
1347. *Téglás Gábor.* Erdélyi skytha tükrök. Arch. Ért. 318—327. l.
1348. *Téglás Gábor.* Dácia emléktára. B. H. 171. sz.
1349. *Téglás Gábor.* Kazarow magyarázata Zalmoxisról, a hazánk földjén is gyakori thrák lovas istenségről. Tört. Szemle 263—265. l.
1350. *Téglás Gábor.* Ujabb adalék a legio XIII. gemina és adiu-trix prima dáciai működésének történetéhez. Századok 152—155. l.
1351. *Téglás István.* A liskakúti római telepről. Arch. Ért. 57—60. l.
1352. *Tömörkény István.* Ujabb leletekről a szegedi Múzeumban. Arch. Ért. 70—76. l.
1353. *Tömörkény István.* Adatok az Alföld régészeti térképéhez. Múz. Könyvt. Ért. 240—248. l.
1354. *Zoltai Lajos.* Ásatások a hortobágyi Porosháton. Debreczeni Múz. 1912. jelentés. 56—66. l.

14. Éremtan.

1355. *Balogh Albin.* A magyar pénz története az Árpádok idején. 1912. — Ism. Századok 62. l. — Balogh A. válasza. U. o. 225. l.
1356. *Dessewffy Miklós gróf* barbárpénzei. III. rész. Budapest. 1913. Hornyánszky V. ny. (4-r. 31—72. l. 25—42. tábla.) — Ism. Gohl Ödön. Num. Közl. 116. l.

1357. *Ga. Eltűnt Kossuth-érmek. Századok* 57—59. 1. Feleký Károly. U. o. 223. 1.
1358. *Gasparetz Géza Elemér dr. Érmek anyagának meghatározása próbakövön, savak segítségével. Num. Közl.* 16—20. 52—56. 109—113. 1.
1359. *Gohl Ödön dr. Magyar egyházi emlékérmek. 2. pótlék. Num. Közl.* 20—28. 1.
1360. *Gohl Ödön dr. A Biatec-csoportbeli barbár pénzek. Num. Közl.* 41—51.
1361. *Gohl Ödön dr. Bizanci súlyok. Num. Közl.* 56—61. 1.
1362. *Gohl Ödön dr. A nagyberki római éremlelet. Num. Közl.* 104—108. 1.
1363. *Gohl Ödön dr. Magyar robotjegyek. Num. Közl.* 123—144. 1.
1364. *Gubitz Kálmán. A bácsi középkori éremlelet. Num. Közl.* 1—16. 1.
1365. *Harsányi Pál dr. Egy Árpád-házi magyar éremlelet. Num. Közl.* 81—104. 1.
1366. *Jánó Béla. Római pénzlelet Lozsádon (Hunyad vm.) Num. Közl.* 114. 1.
1367. *Knechtel, W. Monete barbare din România. 1913. — Ism. Ötvös Gábor. Num. Közl.* 146. 1.
1368. *Luschin v. Ebengreuth, Arnold. Friesacher Münzfunde. 1. 2. Wien, 1912. — Ism. dr. Harsányi Pál. Num. Közl.* 70. 1.
1369. *Nyers Károly. A beregszászi áll. főgimnázium éremgyűjteménye. (Beregszászi főgimn. 1912/13. értes. 3—29. 1.)*
1370. *Orosz Endre. Római éremleletek a Kis-Szamos völgyéből. Num. Közl.* 115. 1.
1371. *Petrikovich János dr. A gerencséri éremleletről. Num. Közl.* 113. 1.
1372. *Petrikovich, Ján dr. Soznam mincí a papierových peňazi od Fr. C. Nubera. Sbornik mus. slovensk. spoločn. XVIII. 68—76. 1.*
1373. *Petrikovich, Ján dr. Náleziská pojedíných mincí a numizmatyckých pokladov v Uhorsku a v iných krajoch. Sbornik mus. Slovensk. Spoločn. 77—80. 1.*
1374. *Petrikovich, Ján. Katalog numizmatickej sbierky Muzeálnej slovenskej spoločnosti v Turčianskom Sv. Martine. Sbornik Mus. slov. spoločn. 125—143. 1.*
1375. *Ruzicka, Leon. Barbarische republikanische Denare aus Rumänien. — Ism. Ötvös Gábor. Num. Közl.* 118. 1.
1376. *Szabó Otmár. A zirczi apátság pénzgyűjteménye. Num. Közl.* 61—63. 1.
1377. *Szentgáli Károly. Pákozdi Károly dr. magyar éremgyűjteménye. Num. Közl.* 65—67. 1.
1378. *Tudeer, Lauri O. M. Die Tetrachmenprägung von Syrakus stb. Berlin, 1913. — Ism. Ötvös Gábor. Num. Közl.* 117. 1.

15. Diplomatika. Czimertan. Pecséttan. Kortan.

1379. *A. Gy.* Levéltáraink köréből. Dr. Csánki Dezső. Levéltárosok Lapja 14—15. l.
1380. *Alapi Gyula dr.* Komárom vármegye levéltárának rendezési terve. Levéltárosok Lapja 61—63. l.
1381. *Alapi Gy. dr.* Törvényhatósági levéltárak állami felügyelet alá helyezése. Levéltárosok Lapja 34. l.
1382. *Auner Mihály.* Az erdélyi szászok oklevelei stb. 1912. — Ism. Eckhart Ferencz. Századok 378—381. l. — Auner M. válasza. U. o. 559. l.
1383. *Auner, Michael.* Das Wappen von Hermannstadt. Korr. Bl. Ver. siebenb. Landesk. 69—75. l. — Die vier Tannen auf dem Grossen Ring in Hermannstadt. U. o. 77. l.
1384. *Bevilaqua Béla.* Állatokról szóló mendemondák hatása heraldikai típusok kialakulására. Turul 116—119. l.
1385. *Bresztovszky Ernő.* A naptár reformja. Népszava 163. sz.
1386. Címeres pecsétadomány a kassai református egyház részére. 1666. Tört. Közl. A.-T. vm. m. 42. l.
1387. *Czobor Alfréd dr.* Abauj vármegyében kihirdetett címeres nemeslevelek. (1564—1711.) Tört. Közl. A.-T. vm. m. 27—35. 110—112. l.
1388. *Dongó Gy. Géza.* Pilissy Ferencz kibővített címerének leírása. Adal. Z. V. T. 178—180. l.
1389. *Eckhart Ferencz.* Hiteles helyeink eredete és jelentősége. Századok 640—655. l.
1390. *Eckhart Ferencz.* Hiteles helyeink oklevélkritikája. Turul. 158—163. l.
1391. *Gábor Gyula dr.* Serenitas és Celsitudo. Levéltárosok Lapja 36. l.
1392. *Gárdonyi Albert.* Budapest címere. Turul 88—90. l.
1393. *Kállay Ubul.* Új adatok keltezetlen oklevelek időpontjának meghatározásához. Századok 110—131. l.
1394. *Kazinczy Ferencz* jegyzetei vármegyénk levelestárának tárgymutatóiban. Adal. Z. V. T. 80—81. 253—254. 337—340. l.
1395. Levéltárnoki eskü a XVII. században. Levéltárosok Lapja. 70. l. (Marosvásárhelyen.)
1396. Magyarország címeres könyve. (Liber Armorum Hungariae.) Szerkesztették Alapi Gyula dr., Dongó Gyárfás Géza, Gorzó Bertalan, Magasházy Béla dr., Osváth Lajos, Pálmay József, Pethes Kálmán, Romhányi János. Budapest, Grill, 1913. (4-r. 144 l., 1 lev. 180 tábla.) — Ism. é. Adal. Z. V. T. 368. l. — l. l. Levéltárosok Lapja 98—101. l.
1397. A magyarországi ág. ev. egyetemes egyház levéltárának jegyzéke. 1912. — Ism. Századok 460. l.

1398. *Melich János*. Az Árpádkori oklevelek jegyzéke. M. Nyelv 182. l.
1399. *Miskolczy-Simon János*. Nógrád vármegye címeréről. Levéltárosok Lapja. 17—20. l.
1400. *Paál Jób*. Az országos levéltár. Vas. Ujs. 49. sz.
1401. *Pálmay József*. Czímeres sírkövek. Turul 21—24. l.
1402. A püspöki levéltár leltárkatalogizálása. Gör. Kath. Sz. 18—20. sz.
1403. *Rexa Dezső*. Czímeres levelek Fejér vármegye levéltárában. Turul 119—131. 169—181. l.
1404. *Rexa Dezső*. A Tinódi-czímerék. Turul 28—31. l.
1405. *Sándor Imre*. Kolozsvár címeres emlékei. Gen. Füz. 1—16. 25—37. 57—73. 101—108. l., — a II. füz. ism. Századok 65. l. Ism. Századok 700. l.
1406. *Strohal, R.* Prinosi za datiranje vremena u našim hrvatskim glagolskim spomenicima. Vjesnik 245—253. l.
1407. *Szentpétery Imre dr.* Oklevéltani naptár. 1912. — Ism. dr. Závodszy Levente. Századok 52—54. l.
1408. *Thallóczy Lajos*. A Frangepán-oklevéltár történeti ismertetése. Budapest, 1903. Hornyánszky-ny. (8-r. 47 l.)
1409. Trencsén vármegye levéltárának legrégibb oklevelei. Vágvölgyi Lap 23. sz.
1410. *Wertner Mór dr.* Petrus Gentile Senilis de Montefalco címeres levele 1478-ból. Turul 131—135. l.
1411. *Zichy Nándor*. A Járai-család címere. Turul 145—157. l.

MAGYAR KIR. ÁLLAMVASUTAK

284069. F. IV. cz.

1914. szám.

ÁRVERÉSI HIRDETMÉNY.

A kézbesíthetlen küldemények a vasúti üzletszabályzat 81. §-a értelmében az alább felsorolt állomások teherárúraktáraiban, d. e. 9 órakor a következő napokon fognak azonnali készpénzfizetés mellett nyilvánosan eladatni: Arad állomáson december hó 7-én, Békéscsaba állomáson 29-én, Brassó állomáson 16-án, Budapest-dunaparti teherpályaudvar állomáson 9-én, Budapest-nyugati pályaudvar állomáson 16-án, Debreczen állomáson 23-án, Eszék állomáson 9-én, Fiume állomáson 16-án, Győr állomáson 23-án, Kassa állomáson 11-én, Kolozsvár állomáson 15-én, Losonc állomáson 22-én, Miskolcz állomáson 10-én, Nagyszeben állomáson 21-én, Nagyváradi állomáson 7-én, Pápa állomáson 14-én, Pécs állomáson 17-én, Pozsony állomáson 21-én, Sátoraljaújhely állomáson 11-én, Szabadka állomáson 17-én, Szatmár-Németi állomáson 29-én, Szeged állomáson 10-én, Szolnok állomáson 22-én, Temesvár-Józsefváros állomáson 15-én, Újvidék állomáson 14-én, Zágráb állomáson 18-án, Kaposvár állomáson 18-án.

Buda pesten, 1914 november 16-án.

Az igazgatóság.

(Utánn nyomás nem díjaztatik.)

MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁR

A Magyar Tudományos Akadémia történelmi bizottsága

MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁR

ezímen a kisebb forrásközlésekre szánt kiadványának új harmadik sorozatát indította meg. E sorozat első kötete

ZSIGMOND LENGYEL HERCZEG BUDAI SZÁMADÁSAIT (1500-1502, 1505)

tartalmazza Dr. Divéky Adorján kiadásában. Ára 6.— K. Az új sorozat megindítása alkalmából megjelent az előző két sorozat

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁR ÉS A TÖRTÉNELMI TÁR TARTALOMMUTATÓJA

is Dr. Pelz Béla szerkesztésében. Ára „ 3.— K

Megrendelhetők a Magyar Tudományos Akadémia könyvkiadóhivatalában, Budapest, V., Akadémia-u. 2.

A Magyar Történelmi Társulat tagjai 50% kedvezményben részesülnek, ha ez iránt a M.Tud.Akadémia főtítkári hivatalához, V., Akadémia-u. 2.fordulnak.

A Magyar Történelmi Életrajzok

szakavatott tudósaink tollából nemzeti történetünk nagyjainak életrajzát dolgozzák föl a nagyközönségnek is élvezetes alakban. Kiállításukra Társulatunk a legnagyobb gondot fordítja. Számos szövegkép és műmelléklet díszíti az egyes köteteket.

Évfolyamonként .. 16.— K
Tagoknak 10.— K

Az 1914. évi folyam :

Ortvay
Tivadartól: **Mária királyné,**
* * * * * II. Lajos nejének életrajza.

Itt jegyezzük meg, hogy ez a kötet nyomdai akadályok miatt csak a jövő év elején jelenik meg s így 1915 januárjában fogjuk az előfizetőknek megküldeni. — Az 1915. évi folyam :

Takáts
Sándortól: **Túry György**
és Fest
Aladártól: **Dévai Pál al-**
tábornagy életrajzát

fogja tartalmazni. — A régebbi évfolyamok is kaphatók még a XIII-tól kezdve.

Rendelések egyelőre a „SZÁZADOK“ szerkesztőségéhez,
Budapest, I., Áttila-utca 13. III. 10. címre küldendők.